
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

(७)

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विकम सवंत)	Additional Particulars / Remark
अथ श्रीरामविजय		पुराण	पूर्ण	श. गो. साल्पेकर संग्रहक	5/12	640	मराठी देवनागरी	कागद	21	46		

M - 3064

॥ श्रीरामचंद्राय नमः ॥ ॥ श्री गोपाळ कृष्ण देवस्थान ॥ श्रीसद्गुरवे नमः ॥
ता. २७।३।५३ रामचंद्र गोविंद साळेकर शके १८७५
विजय नाम संवत्सर

॥ अथ श्रीरामविजयः प्रारंभः ॥

वाल्मीक
वसिष्ट
श्रीराम
सीता
ल.भ.श.
मारुती
श्रीधर

॥ श्री ॥

॥ मंगलाचरणम् ॥

स जयति सिन्धुरवदनो देवो यत्पादपङ्कजस्मरणम् ॥ वासरमणिरिव तमसां राशिं नाशयति विघ्नानाम् ॥ १ ॥ या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना ॥ या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैः सदा वन्दिता सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ॥ २ ॥ मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ॥ यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥ ३ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ ४ ॥ वसुदेवसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ॥ देवकीपरमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ॥ ५ ॥ गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः ॥ गुरुरेव परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ६ ॥

श्रोता वक्ता श्रीपाण्डुरङ्गः समर्थः ॥ पुंडलीकवरदा हरि विठ्ठल ॥ पार्वतीपते हर हर महादेव ॥ सीताकांतस्मरण जय जय राम ॥

॥ आरत्या श्रीरामचंद्राच्या ॥

स्वस्वरुपोन्मुखबुद्धि वैदेही नेली ॥ देहात्मकाभिमानें दशग्रीवें हरली ॥ सद्विवेकमारुतिनें सच्छुद्धि आणिली ॥ तव चरणांबुजिं येउनि वार्ता श्रुत केली ॥ जय देव जय देव निजबोधा रामा ॥ परमार्थें आरती सद्भावें आरती परिपूर्णकामा ॥ ध्रुवपद ॥ उत्कट साधुनि शिळा सेतू बांधोनी ॥ लिंगदेहलंकापुरि विध्वंसूनी ॥ कामक्रोधादिक राक्षस मर्दूनी ॥ देह अहंभाव रावण निवटोनी ॥ जय० ॥ १ ॥ प्रथम सीताशुद्धी हनुमंत गेला ॥ लंका दहन करुनी अखया मारीला ॥ मारीला जंबुमाळी भुवनीं त्राहाटीला ॥ आनंदाची गोडी घेउनियां आला ॥ जय० ॥ २ ॥ निजबळें निजशक्ति सोडविली सीता ॥ ह्मणुनी येणें झालें अयोध्ये रघुनाथा ॥ आनंदें वोसंडे वैराग्य भरता ॥ आरति घेउनि आली कौसल्या माता ॥ जय० ॥ ३ ॥ अनुहतवादित्रध्वनि गर्जति अपार ॥ अठरा पद्में वानर करिती भुभुःकार ॥ अयोध्येसी आले दशरथकुमर ॥ नगरीं होत आहे आनंद थोर ॥ जय० ॥ ४ ॥ सहज सिंहासनीं राजा रघुवीर ॥ सोहंभावें तया पूजा उपचार ॥ सहजांची आरती वाद्यांचा गजर ॥ माधवदासस्वामी आठव ना विसर ॥ जय० ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ऐक बा रामराया ॥ तुझ्या वंदितों पायां ॥ आवरीं आपुली हे ॥ विश्वमोहिनी माया ॥ ध्रु० ॥ मी मूढ हीन दीन ॥ सर्व सत्क्रियाहीन ॥ तूं क्षमाशील देवा ॥ शुद्धचरितनिजाधीन ॥ १ ॥ घडो सदा साधुसंग ॥ नसो विषयप्रसंग ॥ सप्रेम भक्ति द्यावी ॥ सत्ववैराग्य अभंग ॥ २ ॥ वाटतें नित्य भावें ॥ तुझे साधु गुण गावे ॥ मन हें आवरेना ॥ सांग काय म्यां करावें ॥ ३ ॥ करितां संसारकाम ॥ मुखीं असो तुझें नाम ॥ दयाघना भक्त मोर ॥ याचा पुरविसी काम ॥ ४ ॥ ॥

काय करूं गे माय आतां कवणा ओंवाळूं ॥ जिकडे पाहें तिकडे राजाराम कृपाळू ॥ ध्रु० ॥ ओंवाळूं गे माय निजमूर्ति रामा ॥ रामरूपीं दुजेपण न दिसे आह्मां ॥ १ ॥ सुरवर नर वानर अवघा राम सकळ ॥ दैत्य निशाचर तेही राम केवळ ॥ २ ॥ त्रैलोक्यस्वरूपें राम संचरला एक ॥ सद्गुरुकृपें केशवराजीं आनंद देख ॥ ३ ॥

प्रार्थना—घालीन लोटांगण वंदीन चरण ॥ डोळ्यांनिं पाहिन रूप तुझें ॥ प्रेमें आलिंगिन आनंदें पूजिन ॥ भावें ओंवाळिन ह्मणे नामा ॥ १ ॥ त्वमेव माता च पिता त्वमेव, त्वमेव बंधुश्च सखा त्वमेव ॥ त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव, त्वमेव सर्वं मम देवदेव ॥ २ ॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा, बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतिस्वभावात् ॥ करोमि यद्यत् सकलं परस्मै, नारायणायेति समर्पयामि ॥ ३ ॥ अच्युतं केशवं रामनारायणं कृष्णदामोदरं वासुदेवं हरिं ॥ श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीनायकं रामचंद्रं भजे ॥ ४ ॥ हरेराम हरेराम रामराम हरेहरे ॥ हरेकृष्ण हरेकृष्ण कृष्णकृष्ण हरेहरे ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ ॥ ॐ नमो जी पुराणपुरुषा ॥ श्रीमद्भीमातटविलासा ॥ दिगंबरा अविनाशा ॥ ब्रह्मानंदा जगद्गुरो ॥ १ ॥ जय जय जगद्वंद्या पूर्णब्रह्मा ॥ अज अजित[1] आत्मयारामा ॥ नीलग्रीवहृदयविश्रामा[2] ॥ पूर्णानंदा परात्परा ॥ २ ॥ जय जय मायाचक्रचालका ॥ मायातीता विरिंचिजनका[3] ॥ सकळचित्तपरीक्षका ॥ निजजनरक्षका करुणाब्धे ॥ ३ ॥ कमलोद्भव वैकुंठ कर्पूरगौर ॥ अंबिका गजवदन दिनकर ॥ हीं स्वरूपें तुझीं साचार ॥ तूं निर्विकार सर्वदा ॥ ४ ॥ मंगळकारक तूं गजवदन ॥ मंगळारंभीं तुझेंचि नमन ॥ मंगळजननीवरी[4] करितां लेखन ॥ तुझे गुण न सरती ॥ ५ ॥ रातोत्पलें[5] सुकुमार बहुत ॥ तैसे चरणतळवे आरक्त ॥ प्रपद[6] गौर नूपुरांसहित ॥ ध्याती भक्त हृदयांतरीं ॥ ६ ॥ क्षीरार्णवश्वेतांबर ॥ कीं कांसेसी लागला क्षीरसागर ॥ कीं निर्दोष यश पवित्र ॥ वसनरूपें[7] आकारलें ॥ ७ ॥ अरुणसंध्यारागमिश्रित ॥ तैसी उटी दिसे आरक्त ॥ कीं मंदराचळ सिंदूरचर्चित ॥ चारही हस्त विराजती ॥ ८ ॥ भक्तांचा मनोवारण[8] अनिवार ॥ नावरेचि कदा साचार ॥ तो आकर्षावया निर्धार ॥ विवेकांकुश[9] धरियेला ॥ ९ ॥ भावें जे शरण येती अज्ञानी जन ॥ त्यांचें छेदावया अविद्याविपिन[10] ॥ यालागीं ऊर्ध्व फरश[11] धरून ॥ सिद्ध गजानन सर्वदा ॥ १० ॥ हातीं झळके लीलाकमळ ॥ जें अम्लान[12] न विटे सर्वकाळ ॥ तेणें पूजूं इच्छी भक्त प्रेमळ ॥ जें कां निर्मळ अंतर्बाह्य ॥ ११ ॥ जैसे कल्पांतविजूचे उमाळे ॥ तैसे अळंकार अंगीं मिरवले ॥ नक्षत्रपुंज गुणीं ओंविले ॥ तेवीं मुक्ताहार डोलती ॥ १२ ॥ हृदयाकाशीं सुरेख ॥ पदक झाला तो मृगांक ॥ क्षयरहित निष्कलंक ॥ निजसुखें सुरवाडला[13] ॥ १३ ॥ भक्तांसी विघ्नें येती प्रचंडें ॥ तीं जो आकळी शुंडादंडें ॥ कल्पांतविजूचेनि पाडें ॥ एकदंत झळकतसे ॥ १४ ॥ दिगंतचक्रीं तेज न समाय ॥ तैसीं कुंडलें झळकती मणिमय ॥ किंवा चंद्र आणि सूर्य ॥ कुंडलरूपें तळपती ॥ १५ ॥ मुगुटीं झळकती रत्नकळा ॥ तेणें नभमंडप उजळला ॥ आदिपुरुष हा साकारला ॥ वरदान द्यावया कवीतें ॥ १६ ॥ ऐसा महाराज गजवदन ॥ वरदहस्तें दावी चिन्ह ॥ करीं रामकथाबीजारोपण ॥ त्यासी जीवन घालीन मी ॥ १७ ॥ ऐसा उगवतां वरदचंद्र ॥ तेणें उल्हासे कविहृदयसमुद्र ॥ साहित्यभरतें अपार ॥ असंभाव्य दाटलें ॥ १८ ॥ जय जय गजवदना निरुपमा ॥ अगाध न वर्णवे तव महिमा ॥ तुझिया गुणांची पावावया सीमा ॥ कैसा सरता[14] होईन मी ॥ १९ ॥ काखेसी मेरू घेऊनि देखा ॥ कैसी नृत्य करील पिपीलिका[15] ॥ कैसें ब्रह्मांड उचलेल मशका ॥ भूगोळ मक्षिका केवीं हालवी ॥ २० ॥ चंद्रासी कर्पूराचें उटणें ॥ वासरमणीस[16] दर्पण[17] दावणें ॥ हिमनगासी वारा घालणें ॥ मेघासी अर्पणें उदकांजुळी ॥ २१ ॥ सुरतरूपुढें[18] ठेविजे बदरीफळ[19] ॥ मलयाचळासी धूपपरिमळ ॥ कामधेनूसी शुष्कतृणकवळ[20] ॥ आणोनियां समर्पिले ॥ २२ ॥

---

१ जन्मरहित व अजिंक्य. २ शंकराच्या हृदयाला विश्रांतिस्थान अशा. ३ हे विष्णो. ४ पृथ्वीवर. ५ लाल कमळें. ६ पायांचीं अग्रें. ७ वस्त्र. ८ मनोरूपी हत्ती. ९ विचाररूपी अंकुश. १० अज्ञानरूपी अरण्य. ११ कुऱ्हाड. १२ ताजें. १३ शोभला. १४ योग्य. १५ मुंगी. १६ सूर्याला. १७ आरसा. १८ कल्पवृक्षापुढें. १९ बोर. २० घांस.

क्षीरसिंधूसी समर्पिजे अजाक्षीर[1] ॥ कनकाद्रीपुढें ठेविजे गार ॥ तैसें प्राकृतबोलें अपार ॥ तुझें महत्त्व केवीं वर्णूं ॥ २३ ॥ परी जो जो छंद घेत बाळक ॥ तो स्नेहेंकरोनि पुरवी जनक ॥ तरी हा रामविजय सुरेख ॥ सिद्धी पावो तव कृपें ॥ २४ ॥ आतां नमूं सरसिजोद्भव[2]कुमारी ॥ जे विलसे सदा कविजिव्हाग्रीं ॥ जिच्या वरप्रसादें मुकाही करी ॥ वाचस्पती[3]शीं संवाद ॥ २५ ॥ जे आनंदसरोवर-मराळिका ॥ जे चातुर्यचंपककळिका ॥ जे निजकृपेची करूनि नौका ॥ कविबाळका परतीरा नेत ॥ २६ ॥ कृपें तुझ्या विरिंचिकुमारी ॥ जन्मांध होती महाजोहरी[4] ॥ अतिमूढ तो वेदार्थ करी ॥ शक्रपदीं निर्धारीं रंक बैसे ॥ २७ ॥ अंबे तूं कविहृदयाब्जभ्रमरी ॥ कीं निजानंद-सागरींची लहरी ॥ वाग्वल्ली तूं बैसोनि जिव्हाग्रीं ॥ विरूढें सफळ सर्वदा ॥ २८ ॥ विवेकहंस शुद्ध धवळ ॥ त्यावरी तुझें आसन अचळ ॥ तप्त कांचन जैसें सुढाळ ॥ तैसें निर्मळ निजांग तुझें ॥ २९ ॥ शुभ्र कंचुकी शुभ्र अंबर ॥ दिव्य मुक्तनग अळंकार ॥ निजबोधवीणा घेऊन सुस्वर ॥ गायन करिसी स्वानंदें ॥ ३० ॥ ऐकतां शारदेचें गायन ॥ तन्मय विधि विष्णु ईशान ॥ अंबे तुझें सौंदर्य पाहोन ॥ मीनकेतन[5] तटस्थ ॥ ३१ ॥ रंभा उर्वशी तिलोत्तमा ॥ सावित्री अपर्णा मुख्य रमा ॥ तुझ्या चातुर्यसमुद्राची सीमा ॥ त्याही कदा न पावती ॥ ३२ ॥ अंबे तुझे गुण केवीं वर्णावे ॥ केवीं अर्कास[6] अर्कीसुमनें[7] पूजावें ॥ अंबर[8] मुष्टींत केवीं सांठवे ॥ पल्लवीं बांधवे वायु कैसा ॥ ३३ ॥ न करवे उर्वीचें वजन ॥ न गणवे सिंधूचें जीवन[9] ॥ सप्तावरणें भेदोन ॥ मशक केवीं जाऊं शके ॥ ३४ ॥ ऐकोनि बाळकाचीं वचनें ॥ जननी हृदयीं धरी प्रीतीनें ॥ तैसें सरस्वतीनें निजकृपेनें ॥ घातलें ठाणें जिव्हाग्रीं ॥ ३५ ॥ माझें मन मूढ चकोर ॥ कुहू[10]माजी इच्छी रोहिणीवर[11] ॥ तरी सरस्वती कृपाळु थोर ॥ शुद्ध बीजें[12] प्रकटली ॥ ३६ ॥ बीजेपासून चढत्या कळा ॥ तों तों चकोरांसी अधिक सोहळा ॥ तैसी येथें रघुनाथलीळा ॥ चढेल आगळा[13] रस पुढें ॥ ३७ ॥ ज्ञानाचे अनंत डोळे ॥ उघडिले एकेचि वेळे ॥ आतां वंदूं श्रीगुरूचीं पाउलें ॥ जयाचेनि प्रकटलें दिव्य ज्ञान ॥ ३८ ॥ जो अज्ञानतिमिरच्छेदक ॥ जो प्रकट वेदांतज्ञानार्क ॥ तो ब्रह्मानंद-महाराज देख ॥ परमाद्भुत महिमा जयाचा ॥ ३९ ॥ जो कां पांडुरंगभक्त नर विख्यात ॥ जो भक्त भीमातीरीं समाधिस्थ ॥ तो यतिराजमहिमा अद्भुत ॥ कवण वर्णूं शके पैं ॥ ४० ॥ जागृती स्वप्न सुषुप्ति[14] तुर्या[15] पूर्ण ॥ या चार अवस्थांवरी ज्याचें आसन ॥ उन्मनी[16]ही निरसोन ॥ स्वसुखें पूर्ण समाधिस्थ ॥ ४१ ॥ चांदिणें कैंचें नसतां मृगांक ॥ किरणें कैंचीं नुगवतां अर्क[17] ॥ जीवनावांचोनि बीजीं देख ॥ अंकुर सहसा फुटेना ॥ ४२ ॥ जरी नेत्रेंवीण दिसे पदार्थ ॥ मंथनेंवीण जरी निवडे नवनीत[18] ॥ तरी सद्गुरूवांचोनि परमार्थ ॥ ठायीं न पडे जीवासी ॥ ४३ ॥ वर नसतां व्यर्थ वऱ्हाड ॥ शिर नसतां कायसें धड ॥ तैसे गुरुकृपेवीण कांबाड[19] ॥ तपें व्रतें साधनें ॥ ४४ ॥

१ शेळीचें दूध. २ सरस्वती. ३ बृहस्पतीबरोबर. ४ हिरेमोत्यांचे पारखी. ५ मदन. ६ सूर्याला. ७ रुईच्या फुलांनीं. ८ आकाश. ९ पाणी. १० अमावास्येस. ११ चंद्र. १२ द्वितीया. १३ अधिक. १४ गाढ झोंप. १५ उन्मनी नांवाची चौथी अवस्था. १६ पंचमावस्था. १७ सूर्य. १८ लोणी. १९ कष्ट.

अंजनेंवीण न सांपडे निधान[1] ॥ गायत्रीवीण ब्राह्मणपण ॥ सीमा कैंची ग्रामावीण ॥ तैसें गुरूवीण ज्ञान नोहे ॥ ४५ ॥ म्हणोनि तनुमनधनेंसीं अनन्य ॥ ब्रह्मानंदस्वामीस शरण ॥ आरंभिली श्रीरामकथा गहन ॥ ग्रंथ संपूर्ण सिद्धी पावो ॥४६॥ ऐसे ऐकतां सप्रेम बोल ॥ बोलिला श्रीगुरु दयाळ ॥ चकोराकारणें उतावेळ ॥ मृगांक[2] जैसा उगवे पैं ॥ ४७ ॥ कीं चातकांलागीं धांवे जलधर[3] ॥ कीं क्षुधितापुढें क्षीरसागर ॥ कीं कल्पतरू शोधीत आला घर ॥ दरिद्रियाचें साक्षेपें[4] ॥ ४८ ॥ तैसा श्रीगुरू दयासागर ॥ तेणें दिधला अभय वर ॥ म्हणे सिद्धी पावेल साचार ॥ रामविजय ग्रंथ हा ॥ ४९ ॥ आतां वंदूं संतसज्जन ॥ जे वैराग्यवनींचे पंचानन[5] ॥ कीं ज्ञानांबरींचे[6] चंडकिरण[7] ॥ उदय अस्त नसे जयां ॥ ५० ॥ जे भक्तसरोवरींचे राजहंस ॥ जे कां अविद्यारण्यहुताश[8] ॥ कीं ते पद्महस्ती विशेष ॥ भवरोगा वैद्य होती ॥ ५१ ॥ कीं जीव पावे आपले पदासी ॥ ऐसा मुहूर्त देणार ते ज्योतिषी ॥ कीं ते पंचाक्षरी स्वप्रतापेंसीं ॥ पंचभूतांसी पळविती ॥ ५२ ॥ कीं ते दैवी संपत्तीनें भाग्यवंत ॥ मुमुक्षूंसी करिती दरिद्ररहित ॥ कीं ते दयेचीं अद्भुत ॥ गोपुरें काय उंचावलीं ॥ ५३ ॥ संत श्रोते चतुर पंडित ॥ माझें बोलणें आरुष अत्यंत ॥ जैसा सरस्वतीपुढें मूढ बहुत ॥ वाग्विलास[10] दावीतसे ॥ ५४ ॥ सूर्यापुढें जैसा दीप देख ॥ कीं जान्हवीस न्हाणावया थिल्लरोदक[9] ॥ कीं कनकाद्री जो अति सुरेख ॥ त्यासी अलंकार पितळेचे ॥५५॥ कामधेनूस अर्पिलें अजाक्षीर ॥ चंद्रासी शीतळ करी रंभापुत्र[11] ॥ कल्पतरु कल्पिलें देणार ॥ त्यासी निंबोळ्या समर्पिल्या ॥५६॥ रत्नाकरापुढें काच समर्पिली ॥ तैसी माझी हे आरुष बोली ॥ परी तुह्मीं प्रीति बहु ठेविली ॥ प्राकृत शब्दीं नवल हें ॥ ५७ ॥ विष्णूसी भूषणें अपार ॥ परी तुलसीवरी आवडी थोर ॥ कीं पार्वतीपतीस बिल्वपत्र ॥ भक्तीं वाहतां आवडे ॥ ५८ ॥ रायें दासीस पाठीं घालितां ॥ तिची सर्वांवरी चाले सत्ता ॥ थोड्या मोलाचे अळंकार लेतां ॥ जनां समस्तां थोर दिसे ॥ ५९ ॥ म्हणोनि तुम्ही संत प्रभु थोर ॥ तुमचा महिमा न वर्णवे अपार ॥ मोटेंत बांधवेल समीर[12] ॥ चरणीं अंबर क्रमवेल पैं ॥६०॥ गणवतील पृथ्वीचे रजःकण ॥ मोजवेल सिंधूचें जीवन ॥ कनकाद्रीचा चेंडू करून ॥ उडविजेल सर्वथा ॥ ६१ ॥ भोगींद्रमस्तकींचा[13] मणी ॥ आणवेल एकादे क्षणीं ॥ सूर्य जातां धरवेल गगनीं ॥ नक्षत्रें गुणीं[14] ओंविजेतील ॥ ६२ ॥ काढवेल शशिमंडळींचें अमृत ॥ मोडवतील ऐरावतीचे दांत ॥ कीं दिग्गज आणोन समस्त ॥ एके ठायीं बांधिजेतील ॥ ६३ ॥ तुरंग करूनि प्रभंजन[12] ॥ करवेल सर्वत्र गमन ॥ परी न कळे संतांचें महिमान ॥ जे ब्रह्मानंदें पूर्ण सदा ॥ ६४ ॥ तों संत बोलती आनंदघन ॥ मन निवालें[15] तव बोल ऐकून ॥ आम्हीं करूं इच्छितों रामकथाश्रवण ॥ वरी दृष्टांत गोड तुझे ॥६५॥ मेरू सुंदर रत्नेंकरून ॥ कीं नक्षत्रें मंडित गगन[16] ॥ कीं वृक्ष फळीं परिपूर्ण ॥ तैसा दृष्टांतें

---

१ ठेव. २ चंद्र. ३ मेघ. ४ अगत्यानें. ५ सिंह. ६ ज्ञानरूपी आकाशांतील. ७ सूर्य. ८ अज्ञानरूपी अरण्यास जाळणारे अग्नि. ९ छांदिष्ट. १० पांडित्य. ११ कापूर. १२ वायु. १३ शेषाच्या मस्तकावरील. १४ दोरीमध्यें. १५ आनंदानें तृप्त झालें. १६ आकाश.

ग्रंथ शोभे ॥६६॥ कीं शांति क्षमा दया विशेष ॥ तेणें मंडित सत्पुरुष ॥ कीं परिवारासहित नरेश ॥ दृष्टांत सुरस ग्रंथीं तैसे॥६७॥आधींच भूक लागली बहुत ॥ त्याहीवरी वाढिलें पंचामृत ॥ कीं दुर्बळासी अकस्मात ॥ कल्पतरू भेटला ॥ ६८ ॥ कन्यार्थी हिंडतां भूमंडळ॥ त्यासी राजकन्या घाली माळ ॥ कीं रोगियासी रसायन निर्मळ ॥ अकस्मात जोडलें॥६९॥आतां बहु टाकोनि शब्दजाळ॥ बोलें रामकथा रसाळ ॥ जैसी सि[2]कता सांडोनि [3]मराळ ॥ मुक्ताफळेंचि सेविती ॥ ७० ॥ कीं को[4]शगृहीं प्रवेशोनी ॥ भांडारी रत्नें काढी निवडोनी ॥ कीं दोष टाकून सज्जनीं ॥ उत्तम गुण स्वीकारिजे ॥७१॥ ऐसे संतांचे बोल परिकर ॥ ऐकोनि ब्रह्मानंदें श्रीधर ॥ साष्टांग घालोनि नमस्कार ॥ म्हणे सादर परिसिजे ॥७२॥ असंभाव्य श्रीरामचरित्र ॥ शतकोटि ग्रंथ सविस्तर ॥ वाल्मीक बोलिला अपार ॥ कथासमुद्र अगम्य ॥७३॥ जो स[6]त्यवतीहृदयरत्न ॥ कथी जगद्गुरू पराशरनंदन ॥ तें व्यासोक्त रामायण ॥ कोणा संपूर्ण न वर्णवे ॥७४॥ वसिष्ठें कथिलें निश्चितीं ॥ तें वासिष्ठरामायण म्हणती ॥ शुकें कथिलें नाना रीतीं ॥ शुकरामायण बोलती तया ॥ ७५ ॥ जो अं[7]जनीहृदयारविंदभ्रमर ॥ तेणें पाहोन श्रीरामचरित्र ॥ कथिलें नाटकरामायण साचार ॥ अपार चरित्र निजमुखें ॥ ७६ ॥ जो परमविश्वासें श्रीरामासी शरण ॥ शक्रारिजनकबंधू बिभीषण ॥ तेणें रामचरित्र कथिलें पूर्ण ॥ बिभीषणरामायण म्हणती तया ॥ ७७ ॥ कमलोद्भव विष्णुसुत ॥ तेणें नारदासी कथिलें हें चरित्र ॥ तें ब्रह्मरामायण अद्भुत ॥ उमेसी सांगत शिव रामायण ॥ ७८ ॥ जो [8]कलशोद्भव महामुनी ॥ जेणें ज[9]लधि आटिला आचमनेंकरूनी ॥ तेणें रामकथा ठेविली विस्तारोनी ॥ अगस्तिरामायण म्हणती तया ॥७९॥ [10]भोगींद्र कथी सर्पांप्रती ॥ तें शेषरामायण बोलिजे पंडितीं ॥ अध्यात्मरामायण समस्तीं ॥ ऋषींनीं निवडून काढिलें ॥८०॥ एक शेषरामायण सत्य ॥ आगमरामायण एक बोलत ॥ कूर्मरामायण यथार्थ ॥ कूर्मपुराणीं बोलिलें ॥८१॥ स्कंदरामायण अपार ॥ एक पौलस्तिरामायण परिकर ॥ कालिकाखंडीं सविस्तर ॥ रामकथा कथियेली ॥ ८२ ॥ रविअरुणसंवाद ॥ तें अरुणरामायण प्रसिद्ध ॥ पद्मपुराणीं अगाध ॥ पद्मरामायण कथियेलें ॥ ८३ ॥ भरतरामायण चांगलें ॥ एक धर्मरामायण बोलिलें ॥ आश्चर्यरामायण कथिलें ॥ बकदाल्भ्यऋषीप्रती ॥ ८४ ॥ मुळापासून इतुक्या कथा ॥ कैशा वर्णवतील तत्त्वतां ॥ त्यांमाजी वाल्मीकनाटकाधारें कथा ॥ रामविजयालागीं कथूं ॥८५॥ समस्त कवींस नमस्कार ॥ जो जगद्गुरू आचार्य[11] श्रीशंकर ॥ जेणें [12]मतें उच्छेदोन समग्र ॥ शुद्ध मार्ग वाढविला ॥८६॥ पूर्वीं एक सत्य[6]वतीकुमर ॥ तैसाचि कलियुगीं श्रीशंकर ॥ जो ज्ञानाचा सागर ॥ जगदुद्धार केला जेणें ॥ ८७ ॥ सकळ मतें उच्छेदून ॥ सन्मार्ग वाढविला पूर्ण ॥ सकळ [13]मतवादी जंबूक[14] जाण ॥ शंकरसिंह गर्जतसे ॥ ८८ ॥ सकळ मतवादी दरिद्री ॥ शंकर श्रीमंत पृथ्वीवरी ॥

१ राजा. २ वाळू. ३ राजहंस. ४ जामदारखान्यांत. ५ गोड. ६ व्यास. ७ मारुति. ८ अगस्ति. ९ समुद्र. १० शेष. ११ धर्मसंस्थापक श्रीशंकराचार्य. १२ पाखंडी मतें. १३ पाखंडी. १४ कोल्हे.

संन्यासदीक्षा निर्धारीं ॥ स्थापिली जेणें विधियुक्त ॥८९॥ अवघे मतवादी रजनीचर[1] ॥ शंकर त्यांवरी रघुवीर ॥ कीं कौरव वधावया यादवेंद्र ॥ अति उदित साक्षेपें ॥९०॥ तैसा श्रीशंकराचार्य सकळ ॥ कुमतें छेदी तात्काळ ॥ त्या आचार्याचें पदकमळ ॥ श्रीधरभ्रमरें वंदिलें ॥ ९१ ॥ जो श्रीधराचार्य[2] टीकाकार ॥ त्यासी नमस्कारी श्रीधर ॥ मधुसूदनादिक[3] कवींद्र ॥ ग्रंथ अपार जयांचे ॥ ९२ ॥ जो शृंगारवनींचा विहंगम[4] जाण ॥ जो जयदेव पद्मावतीरमण ॥ त्याची काव्यकला पाहून ॥ पंडितजन तटस्थ ॥ ९३ ॥ जो वेदांतें-[5]क्षीरार्णवींचा मीन[6] ॥ जेणें विवेकसिंधु रचिला पूर्ण ॥ तो मुकुंदराज गुणनिधान ॥ तयाचे चरण वंदिले ॥ ९४ ॥ तारावया जन समग्र ॥ पुनः अवतरला रमावर ॥ गीतार्थ केला साचार ॥ तो ज्ञानेश्वर जगद्गुरू ॥ ९५ ॥ जो भानुदासकुलभूषण ॥ प्रतिष्ठानवासी परिपूर्ण ॥ त्या एकनाथें ग्रंथ संपूर्ण ॥ बहुसाल कथियेले ॥९६॥ जे चातुर्यराजधानीचे कळस ॥ मुक्तेश्वर मुद्गलदास ॥ ज्यांचे ग्रंथ पाहतां सुरस ॥ ब्रह्मानंद उचंबळे ॥ ९७ ॥ जैसा चंडांशु सतेज व्योमीं ॥ तैसाचि केवळ वामनस्वामी ॥ ज्याची श्लोकरचना या भूमी- ॥ मंडळावरी अपूर्व ॥ ९८ ॥ कृष्णदास जयराम ॥ जो शांतिदयेचें निजधाम ॥ ज्याचे ग्रंथ ज्ञानभरित परम ॥ जो निःसीम ब्रह्मचारी ॥९९॥ श्रीरामउपासक निर्मळ ॥ जो भजनसरोवरींचा मराळ[7] ॥ तो रामदास महाराज केवळ ॥ भक्ति प्रबळ लावी जनां ॥ १०० ॥ ब्रह्मानंदस्वामीचा बंधु सत्य ॥ नाम तयाचें श्रीरंगनाथ ॥ ज्याची कविता ऐकतां समस्त ॥ अपार जन उद्धरले ॥ १ ॥ आतां असोत समस्त कविवर ॥ अवघे ब्रह्मानंदरूप साचार ॥ त्यांसी अनन्य शरण श्रीधर ॥ द्यावा वर ग्रंथासी ॥ २ ॥ रविकुळीं अवतरोनि श्रीरघुवीर ॥ कैसें केलें लीलाचरित्र ॥ धन्य त्या वाल्मीकाचें वक्र ॥ कथा अपार बोलिला ॥ ३ ॥ हें वर्णितां श्रीरामचरित्र ॥ तरला वाल्मीक साचार ॥ पापें आचरला अपार ॥ ऐका सादर गोष्टी ते ॥४॥ वाल्मीक पूर्वीं द्विजसुत ॥ त्यजोनि आचार[9] यज्ञोपवीत ॥ किरातसंगें वाट पाडित ॥ अति उन्मत्त विषयांध ॥ ५ ॥ महा दुर्धर कानन[8] ॥ देखतां भयभीत होय मन ॥ पर्वतदरी-माजी स्थळ करून ॥ सहपरिवारें वसे तेथें ॥ ६ ॥ भोंवतें द्वादश गांवेंपर्यंत ॥ पाळती राखोनि वाट पाडित ॥ केल्या ब्रह्महत्या असंख्यात ॥ नाहीं गणित इतर जीवां ॥ ७ ॥ मत्स्य धरावयालागीं बक ॥ बैसे होऊनियां सात्विक ॥ कीं मूषकालागीं बिडालक ॥ बैसे टपत जयापरी ॥ ८ ॥ कीं अंगसंकोचें पारधी ॥ जपोनि तत्काळ मृग साधी ॥ तैसा वाल्हा जीव वधी ॥ पापनिधि निर्दय ॥९॥ अपार जीव मारिले ॥ पापाचे पर्वत सांचले ॥ जैसे अंत्यजगृहाभोंवते पडिले ॥ ढीग बहुत अस्थींचे ॥११०॥ ऐसें करितां पापाचरण ॥ तयासी आलें वृद्धपण ॥ पुत्र झाले अति तरुण ॥ तरी आंगवण न सोडी ॥११॥ शस्त्र हातीं घेऊनि वाल्हा ॥ मार्ग रक्षीत जों बैसला ॥ तों अकस्मात नारद प्रगटला ॥ पूर्वपुण्येंकरूनियां ॥ १२ ॥ चंद्रा वेष्टित नक्षत्रें जैसीं ॥ भोंवतीं ऋषींची मांदी[10] तैसी ॥ तों

---

१ राक्षस. २ भागवताचा टीकाकार. ३ भगवद्गीतेचा टीकाकार. ४ पक्षी. ५ वेदांतरूपी समुद्रांतील. ६ मासा. ७ हंस. ८ अरण्य. ९ नित्यक्रम. १० समुदाय.

पाळती सांगती वाल्हियासी ॥ जाती तापसी बहुसाल ॥१३॥ वाटेसी धांवोन आडवा आला ॥ शस्त्र उभारोनि ते वेळां ॥ दटावोनि ऋषींचा मेळा ॥ उभा केला क्षणभरी ॥१४॥ कीं स्वर्गपंथें जातां नेटें ॥ जैसी यमपुरी लागे वाटे ॥ कीं तपें आचरतां उद्धटें ॥ कामक्रोध अडविती ॥१५॥ असो वाल्हा म्हणे तयांसी ॥ मात्रा[1] आणा रे मजपासीं ॥ नाहीं तरी मुकाल प्राणांसी ॥ माझिया हस्तें या काळीं ॥ १६ ॥ मग पुढें होऊन ब्रह्मनंदन[2] ॥ म्हणे ऐक एक आमुचें वचन ॥ तुज आलें वृद्धपण ॥ पापें अपार घडलीं कीं ॥ १७ ॥ द्रव्य जोडिलें त्वां अपार ॥ झाले दुष्कृताचे[3] संभार ॥ तुझे पापासी वांटेकर ॥ कोण आहेत हें विचारीं ॥१८॥ तुझें आलें जवळी मरण ॥ यम जेव्हां गांजील दारुण ॥ तेव्हां तुजला सोडवील कोण ॥ पाहें विचारून अंतरीं ॥१९॥ दारा[4] पुत्र धन यौवनें[5] ॥ बंधु सेवक आप्त स्वजन ॥ शस्त्रें अस्त्रें चतुरंग[6] सैन्य ॥ न ये कामा ते वेळे ॥ १२० ॥ जीं जीं प्राणी कर्में करिती ॥ तितुकीं देव सर्व विलोकिती ॥ सकळ तत्त्वें व्यापून वर्तती ॥ मग साक्ष देती परत्रीं[7] ते ॥२१॥ यमपुरीस चित्रगुप्त ॥ पत्रें काढूनि वाचित ॥ मग त्यासारिखा दंड करीत ॥ कोण तेथें सोडवील ॥ २२ ॥ जो पुण्यपंथें न चाले नर ॥ निंदी तीर्थयात्रा समग्र ॥ त्यास ताम्रभूमी तप्त अपार ॥ तीवरी चालविती हळुहळू ॥ २३ ॥ जे परोपकार न करिती ॥ त्यांसी असिपत्रावरी[8] हिंडविती ॥ इकडून तिकडे शस्त्रें टोंचिती ॥ कोण सोडवील ते स्थानीं ॥२४॥ तप्त लोहाचा स्तंभ दारुण ॥ त्यासी भेटविती नेऊन ॥ देवद्विजां जो न करी नमन ॥ त्यासी जाण हीच गती ॥२५॥ जो संतांसी देखों न शके अपवित्र ॥ त्याचे रागें गीध फोडिती नेत्र ॥ जो कीर्तन स्मरण न करी अणुमात्र ॥ जिव्हा तोडिती सांडसें ॥ २६ ॥ गुरु देव ब्राह्मण सांडूनी ॥ जो षड्रस सेवी पापखाणी ॥ महानरकींचें दुर्गंधपाणी ॥ तयाचे वदनीं ओतिती ॥ २७ ॥ जो तीर्थस्थान निंदी खळ ॥ त्यासी तप्त कढयीमाजी जें तैल ॥ त्यांत तळिती तत्काळ ॥ कोण सोडवील तेथें पैं ॥ २८ ॥ जे साधुसंतांसी पीडिती ॥ त्यांचे अंगाचीं सालें काढिती ॥ जे गुरु द्विज[9] तीर्थें अव्हेरिती ॥ त्यांचे तोंडीं घालिती नरकमूत्र ॥२९॥ धर्मवाट रोधोनि हरिती जे धन ॥ त्यांसी कुंभीपाकीं घालून ॥ खालीं चेतविती कृशान[10] ॥ माजी आक्रंदोनी चडफडती ॥१३०॥ लोहदंड करूनि तप्त ॥ कानीं खोंविती यमदूत ॥ जो नायके हरिकथामृत ॥ गति निश्चित त्यास ही ॥३१॥ ऐसें बोलतां नारदऋषी ॥ अनुताप[11] जाहला त्याचे मानसीं ॥ वेगें आला निजसदनासी ॥ स्त्रीसुतादिकांसी पुसत ॥३२॥ पापें घडलीं मजलागीं ॥ कोणी होतां काय विभागी ॥ तंव तीं म्हणती आमुचे अंगीं ॥ न लागती पापें सर्वथा हीं ॥३३॥ आम्ही भाग्याचे वांटेकरी यथार्थ ॥ पापें तुझीं तूं भोगीं समस्त ॥ वाल्हा झाला सद्गदित ॥ म्हणे कैसें आतां करावें ॥ ३४ ॥ हा नरदेह उत्तम पूर्ण ॥ केवळ भगवत्प्राप्तीचें कारण ॥ म्यां आत्महित न करून ॥ बुडालों कीं अंधतमीं ॥३५॥ पुण्यक्षेत्र सरसाविलें ॥ तेथें कनक[12]बीज पेरिलें ॥ कनकाचें[13] ताट घडिलें ॥ त्यांत वाढिलें

---

१ द्रव्य. २नारद. ३ पापाचे. ४ स्त्री. ५तारुण्य. ६हत्ती, घोडे, रथ आणि पायदळ. ७परलोकीं. ८तरवारींवरून. ९ ब्राह्मण. १०अग्नि. ११ पश्चात्ताप. १२धोतरा. १३ सोन्याचें.

तृणबीज ॥३६॥ सुधारसकुंभ दैवें जोडला ॥ तो नेऊन उकिरडां ओतिला॥ चिंतामणी फोडून घातला॥ पायरीस अभाग्यें ॥ ३७॥ सुरभी शोधीत आली घर ॥ तिसी मारूनि काष्ठप्रहार ॥ अभाग्यें घातली बाहेर ॥ तोच प्रकार मज जाहला ॥३८॥ बळें कल्पवृक्ष तोडून ॥ वाढविलें कंटकवन ॥ राजहंस दवडून ॥ दिवाभीत पाळिलें ॥ ३९ ॥ रंभा तोडूनि महामूर्खें ॥ अर्की वाढविल्या सकौतुकें॥ ओसंडोनि सतेज मुक्तें ॥ सिकताहरळ भरियेली ॥१४०॥ असो ऐसा अनुतापें वाल्हा॥ नारदापासीं परतोन आला॥ सद्गद कंठ अश्रु डोळां ॥ साष्टांग घातला नमस्कार ॥४१॥ तनुमनधनेंसीं अनन्य ॥ स्वामी तुज मी आलों शरण ॥ तूं कृपेची नौका करून ॥ तारीं मज अघसागरीं ॥४२॥ महाराज तूं धन्वंतरी ॥ माझा भवरोग दूर करीं॥ जळतों या वणव्याभीतरी ॥ मेघ झडकरी वर्षे तूं ॥४३॥ पडलों मायेचे मेळीं ॥ पंचभूतें मज झोंबलीं ॥ वासनाविवशीं गळां पडली ॥ कदाकाळीं सोडीना ॥ ४४ ॥ अहंदेहबुद्धि डांकीण ॥ ममता सटवी दारुण ॥ लोभ झोटिंग एक क्षण ॥ मज उमज घेऊं नेदी ॥ ४५ ॥ क्रोध महिषासुर दारुण ॥ कामवेताळें झडपिलें पूर्ण ॥ तृष्णा मायराणी अनुदिन ॥ सर्वदाही न सोडी ॥ ४६ ॥ जाहलों मी अत्यंत क्षीण ॥ पंचाक्षरी तूं ब्रह्मनंदन ॥ सकळ भूतें टाकीं झाडून ॥ म्हणोनि चरण धरियेले ॥४७॥ अष्टभावें जाहला सद्गदित ॥ मग मनीं विचारी ब्रह्मसुत॥ रोग पाहूनि वैद्य निश्चित ॥ दिव्य मात्रा काढी जेवीं ॥ ४८ ॥ म्हणे हा अनधिकारी परम ॥ मरा ऐसें सांगे नाम ॥ म्हणे हेंचि तूं जपें सप्रेम ॥ मुख्य वर्म जाण पां ॥ ४९ ॥ तें जीवन नाम जपत ॥ तेथेंचि बैसला ध्यानस्थ ॥ अंगावरी वारुळ वाढत ॥ ध्वनि उमटत आंतोनि ॥ १५० ॥ टोणपियाचा वृक्ष जाहला ॥ तों नारद बहुकाळें पातला ॥ त्या तरुवराखालीं उभा राहिला ॥ श्रवणीं ऐकिला नामघोष ॥ ५१ ॥ वारुळाचे छिद्रांमधूनी ॥ रामनामाचा मधुरध्वनी॥ चातुर्यसमुद्र नारदमुनी ॥ जाणिलें मनीं वृत्त सर्व ॥५२॥ मग उकरोनियां वारुळ॥ बाहेर काढिला तो पुण्यशीळ ॥ वर्मकळा रगडून तत्काळ ॥ सावध केला तेधवां ॥ ५३ ॥ जैसा भूमीवरी अर्क उतरला ॥ तैसा श्रीगुरु नारद देखिला॥ धांवोनि चरणकमळा लागला ॥ पापाचा जाहला संहार ॥५४॥ नाम जपतां श्रीरामाचें॥ दोष गेले अनंत जन्मांचे ॥ जैसे पर्वत तृणाचे ॥ अग्निसंगें भस्म होती॥५५॥ पापें जळावया समस्त ॥ नामामाजी प्रताप बहुत ॥ नामाचेनि न जळे निश्चित ॥ ऐसें पाप नसेचि ॥ ५६ ॥ वाल्मीकें केलीं जीं पापें ॥ तीं भस्म जाहलीं नामप्रतापें ॥ नामापुढें अनेक तपें ॥ तुच्छ ऐसें जाणिजे ॥५७॥ जैसा पर्वत होतां संदीप्त ॥ मृगद्विजगण न राहती तेथ ॥ तैसीं नामाग्नीपुढें समस्त॥ पापारण्यें भस्म होती ॥५८॥ जैसीं स्वप्नीं घडलीं दुष्कृतें बहुत ॥ जागृतीं अवघीं मिथ्याभूत ॥ तैसे रामनामें समस्त ॥ पापसमूह भस्म होती ॥ ५९ ॥ तोंवरी तमांची दाटणी ॥ जों नुगवे वासरमणी ॥ तोंवरीच मद कीजे वारणीं ॥ जोंवरी सिंह नाहीं देखिला ॥१६०॥ सिंधु गर्जे तोंवरीच

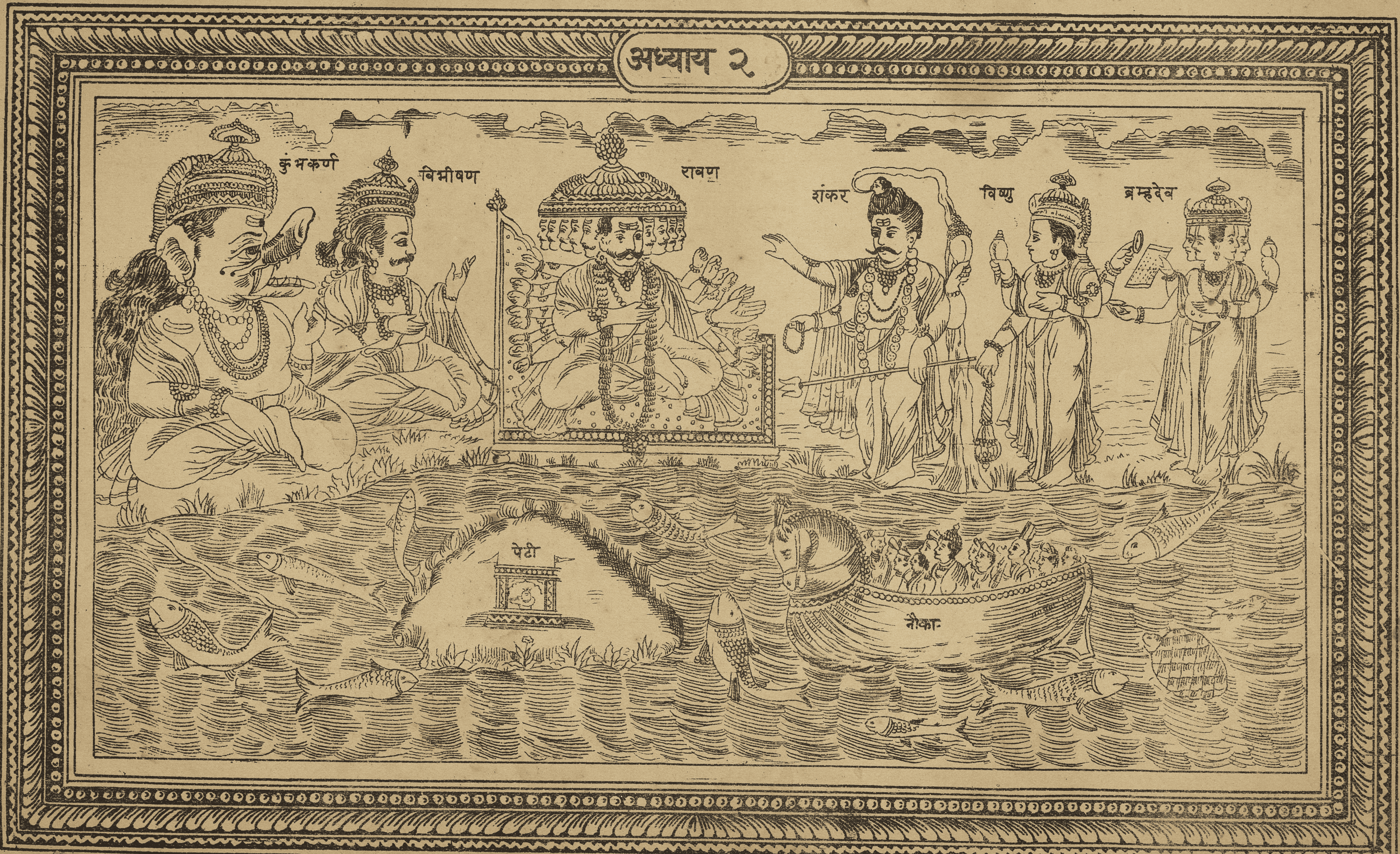
१ कामधेनु. २ घुबड. ३केळी. ४ रुई. ५ वाळू व खडे. ६ पापसमुद्रांत. ७ वासनारूपी हडळ. ८ सूर्य. ९पशूंचे व पक्ष्यांचे कळप. १०पापें. ११ खोटीं. १२ अंधकाराची.

पाहीं ॥ जों कलशोद्भव देखिला नाहीं ॥ तोंवरी भूतांची परम घाई ॥ जों मंत्रवादी न देखिला ॥६१॥ तोंवरीच पापांचा संभार ॥ जों नामीं न धरी आदर ॥ नामप्रताप अद्भुत थोर ॥ तरला साचार वाल्मीक ॥६२॥ असो वाल्मीक म्हणे गुरुनाथा ॥ जरी कृपा कराल सर्वथा ॥ तरी रामचरित्रकथा ॥ सविस्तर करीन मी ॥ ६३ ॥ ऐसें ऐकतां नारदमुनी ॥ परम संतोषला अंतःकरणीं ॥ वरद हस्त ठेवोनियां मूर्ध्नीं ॥ वदला तें श्रवणीं आकर्णिजे ॥ ६४ ॥ साठी सहस्र वरुषांवरी ॥ विष्णु अवतरेल दशरथउदरीं ॥ तयाचें तूं भविष्य करीं ॥ शतकोटी सविस्तर ॥ ६५ ॥ जन्मकर्मलीला सर्व ॥ जे जे तूं वदसील भाव ॥ तैसाच वर्तेल राघव ॥ अवतारठेव अभिनव पैं ॥६६॥ शतकोटी ग्रंथ वाल्मीकें निर्मिला ॥ सुरस रस दिव्य ओतिला ॥ तिहीं लोकांसी कलह लागला ॥ व्यवहार गेला शिवापाशीं ॥ ६७ ॥ परम चतुर कैलासनाथ ॥ तीं ठायीं समान वांटिला ग्रंथ ॥ शेवटीं दोन अक्षरें उरलीं यथार्थ ॥ कंठीं धरिलीं उमावरें ॥६८॥ शीतळ उपचार पूर्वीं केले ॥ परी ते नाहीं सफळ जाहले ॥ चंद्रबिंब शिरीं धरिलें ॥ जटेंत आकळिलें गंगेसी ॥६९॥ हिमनगकन्या शीतळ सुंदर ॥ अर्धांगीं धरी कर्पूरगौर ॥ ठायीं ठायीं वेष्टिले फणिवर ॥ शीतळ थोर म्हणोनियां ॥ १७० ॥ गजचर्म अत्यंत शीतळ ॥ तेंही पांघरे जाश्वनीळ ॥ परी न राहे हाळाहळ ॥ जाळी प्रबळ अधिकचि ॥ ७१ ॥ मग हा ग्रंथ निवडितां थोर ॥ दोन अक्षरें निवडिलीं साचार ॥ तीं कंठीं धरितांचि उमावर ॥ शीतळ शरीर जाहलें ॥ ७२ ॥ हृदयीं आठविला रघूत्तम ॥ मुखीं स्मरतां रामनाम ॥ मध्यें हाळाहळ परम ॥ भयभीत जाहलें ॥ ७३ ॥ मुखीं नाम हृदयीं राम ॥ दाहकत्व सांडूनि जाहलें शम ॥ भूषणरूप होऊनि परम ॥ शिवकंठीं मिरवलें ॥७४॥ नामें तरला वाल्मीक ॥ नामें तरले ब्रह्मादिक ॥ शीतळ जाहला कैलासनायक ॥ महिमा अद्भुत न वर्णवे ॥ ७५ ॥ किती गोड ह्मणावा सुधारस ॥ किती वाड ह्मणावें आकाश ॥ तेजस्वी परम चंडांश ॥ किती म्हणोनि वर्णावा ॥ ७६ ॥ पृथ्वीस उपमा काय द्यावी ॥ पाताळखोली किती सांगावी ॥ कनकाद्रीची उंची किती वर्णावी ॥ तैसी नामाची पदवी अपार ॥ ७७ ॥ किती वर्णावा विष्णूचा प्रताप ॥ काय सांगावें शंकराचें तप ॥ तैसा रामनाममहिमा अमूप ॥ न वर्णवेचि सर्वथा ॥ ७८ ॥ प्राकृतभाषा म्हणोनि ॥ अव्हेर न करावा पंडितजनीं ॥ जैसीं कृष्णावेणीचीं तीरें दोन्ही ॥ परी उदक एकचि जाणिजे ॥७९॥ असो वाल्मीकें रचिला ग्रंथ ॥ भारद्वाजाचे मुखें समस्त ॥ असंख्य ऋषी श्रवण करीत ॥ ब्रह्मानंदेंकरूनियां ॥१८०॥ हेचि कथा कैलासीं ॥ शिव सांगे हैमवतीसी ॥ पाताळीं काद्रवेयकुळासी ॥ भोगींद्र सांगे हेचि कथा ॥ ८१ ॥ घटोद्भवाचे मुखें दिवसरजनी ॥ ऋषी श्रवण करिती कर्दळीवनीं ॥ किंपुरुषखंडीं स्वमुखेंकरूनी ॥ वानरांसी सांगे हनुमंत ॥ ८२ ॥ नारदाप्रती सरसिजोद्भव ॥ सांगे रामकथा अभिनव ॥ बदरिकाश्रमीं ऋषी सर्व ॥ व्यासमुखें ऐकती ॥ ८३ ॥ तेचि प्राकृत भाषेंत निवाडे ॥ श्रीधर वर्णी

१ अगस्ति. २ पंचाक्षरी. ३ मस्तकीं. ४ शंकर. ५ हत्तीचें कातडें. ६ अमृत. ७ सूर्य. ८ अनादर. ९ पार्वतीला. १० सर्पकुलाला. ११ शेष. १२ अगस्तीच्या. १३ ब्रह्मदेव.

संतांपुढें ॥ जैसे बाळचाळे शब्द वेडेवांकुडे ॥ परी आवडती जननीसी ॥८४॥ तैसें प्राकृत आणि संस्कृत ॥ दोन्हीमाजी एकचि अर्थ ॥ जैसा दोहीं स्त्रियांचा एक नाथ ॥ दोन्ही हस्त एकाचेचि ॥८५॥ दोन्ही दाढा एकचि स्वर ॥ पाहाणार एक दोन नेत्र ॥ किंवा दोन पात्रांत पवित्र ॥ एकचि दुग्ध घातलें ॥८६॥ जैसें त्रिवेणीचें भरलें उदक ॥ दोन पात्रीं गोडी एक ॥ एक सुवर्णकूपिका अलोलिक ॥ एक ताम्रधातूची घडियेली ॥८७॥ दोन्ही कूपिका नेऊनि देख ॥ रामेश्वरासी केला अभिषेक ॥ दोन्ही धातु परी उदक एक ॥ देवासी समचि आवडती ॥ ८८ ॥ अबळां न कळे संस्कृतवाणी ॥ जैसें आडांतील निर्मळ पाणी ॥ परी दोरपात्रावांचोनी ॥ अशक्त जनां केवीं निघे ॥८९॥ तों तंडागासी येतां त्वरें ॥ तत्काळचि तृषा हरे ॥ आबालजन तारावया ईश्वरें ॥ प्राकृत ग्रंथ निर्मिले ॥ १९० ॥ मुख्य संस्कृत पाहावें ॥ परी तें अबळां नेणवे ॥ महागज कैसा बांधवे ॥ कमळतंतू घेऊनियां ॥ ९१ ॥ सर्वांस मान्य गीर्वाण ॥ जरी असेल पूर्वपुण्य ॥ तरीच तेथींचें होय ज्ञान ॥ आबालजन केवीं तरती ॥९२॥ उत्तम वस्त्रें लेत नृपती ॥ तीं दुर्बळांसी प्राप्त न होती ॥ मग ते घोंगडीच पांघरती ॥ शीतउष्णनिवारणा ॥ ९३ ॥ जैसें दधि मंथितां बहुत ॥ त्यांतून निघे नवनीत ॥ कीं स्वातीजळापासोन अद्भुत ॥ मुक्ताफळें निपजती ॥९४॥ कीं इक्षुदंडाचे पोटीं शर्करा ॥ रसनेस गोडी तेचि विचारा ॥ कीं राजापासोनि राजपुत्रा ॥ मान्यता होय बहुतचि ॥९५॥ महाराष्ट्रवचनें निश्चित ॥ परी अत्यंत रसभरित ॥ मधुमक्षिकांचे मुखीं स्रवत ॥ मधु सुरस जैसें कां ॥ ९६ ॥ गीर्वाण हें शशिमंडळ अद्भुत ॥ त्याची प्रभा ते हें प्राकृत ॥ संस्कृत ग्रंथ वर्णिती पंडित ॥ अर्थ प्राकृत करिती कीं ॥९७॥ अर्कवृक्षीं मधुघट ॥ जरी भरतील यथेष्ट ॥ तरी गिरिकंदरीं करावया कष्ट ॥ काय कारण धांवावें ॥९८॥ सिकतेमाजीं दिव्य रत्न ॥ जरी सांपडे न करितां प्रयत्न ॥ तरी चतुरीं करावें जतन ॥ किंवा अव्हेर करावा ॥९९॥ कष्टेंविण राज्य आलें हाता ॥ तरी काय ओसंडावें तत्त्वतां ॥ प्राकृतभाषीं ऐकोनि कथा ॥ लाभ श्रोतां घेइजे तेवीं ॥२००॥ मुक्ताफळांची उत्तम माळा ॥ वरी सुगंध सुटला आगळा ॥ तरी चतुरीं कां न घालावी गळां ॥ अति आवडीकरोनियां ॥ १॥ आधींच इक्षुदंड गोड ॥ वरी आले साखरेचे घड ॥ तैसी रघुनाथकथा सुरवाड ॥ त्यावरी साहित्य पुरविलें॥२॥ आतां श्रोतीं सावधान ॥ वाल्मीकमहाराज गेले कथून ॥ तेचि रामकथा संपूर्ण ॥ मुळापासून ऐकिजे ॥ ३ ॥ दृष्टीं न पाहतां अवघा ग्रंथ ॥ उगाच दोष ठेविती अकस्मात ॥ ते शतमूर्ख जाणिजे निश्चित ॥ नव्हती पंडित विवेकी ॥ ४ ॥ ग्रंथा नाम रामविजय ॥ श्रवणें सदा पाविजे जय ॥ चिंतित मनोरथ सिद्ध होय ॥ एक आवर्तनें करितांचि ॥ ५ ॥ आदिपुरुष श्रीअवधूत ॥ तोचि हा ब्रह्मानंद यथार्थ ॥ श्रीधरवरदें अद्भुत ॥ महिमा कोणा न वर्णवे ॥ २०६ ॥ इति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकिनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ प्रथमाध्याय गोड हा ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥

१ सोन्याची घागर. २ अज्ञानी लोकांस. ३ तळ्याकडे. ४ संस्कृत भाषा. ५ लोणी. ६ मोत्यें. ७ वाळूमध्यें. ८ टाकावें. ९ विशेष. १० आवृत्ति.

अध्याय २
कुंभकर्ण
बिभीषण
रावण
शंकर
विष्णु
ब्रम्हदेव
पेटी
नौका

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ जैसे मानससरोवरवेष्टित ॥ [1]मराळ दिसती शोभिवंत ॥ तैसे श्रवणासी बैसले संत ॥ लोचन अनंत जयांसी ॥१॥ श्रवणीं एकतां संतसज्जन ॥ वाचेसी पारणें होय पूर्ण ॥ जैसा [2]राकाइंदु विलोकून ॥ [3]सरितानाथ उचंबळे ॥ २ ॥ कीं वर्षाकाळीं गंगेसी पूर ॥ कीं घन गर्जतां नाचती मयूर ॥ कीं वसंत देखोनि सुंदर ॥ कोकिळा गर्जे आनंदें ॥३॥ कीं रवि देखतां कमलें विकासती ॥ कीं दाता देखोनि याचक हर्षती ॥ तैशा देखोनि संतमूर्ती ॥ [4]वाग्देवीस आनंद ॥४॥ जैसी इंद्रापुढें रंभा ॥ दावी नृत्यकौतुकशोभा ॥ तैसी देखतां संतसभा ॥ [5]वाग्वल्ली आनंदे ॥५॥ कैसे द्यावे दृष्टांत ॥ हें मी नेणें निश्चित ॥ परी माझे अन्याय समस्त ॥ संतीं पोटांत घालावे ॥६॥ शिवकंठीं [6]हाळाहळ ॥ कीं सागरापोटीं [7]वडवानळ ॥ कीं सृष्टीचा भार सकळ ॥ पाताळीं कूर्में धरियेला ॥ ७ ॥ सकळां प्रकाशक जैसा शशी ॥ परी द्वितीयेसी लोक वाहती दशी ॥ कीं [8]हिमनगजामातासी ॥ धत्तूरपुष्पें समर्पिती ॥ ८ ॥ तैसेचि हे शब्द निश्चित ॥ सज्जनीं हृदयीं धरिले सत्य ॥ असो प्रथम अध्यायीं गतकथार्थ ॥ उद्धरिला वाल्मीक नारदें ॥९॥ रामकथेचा आरंभ येथूनी ॥ जेवीं [9]मूळसंकीर्ण कृष्णावेणी ॥ परी पुढें विशाळ समुद्रगामिनी ॥ जाणिजे सज्जनीं कथा तैसी ॥ १० ॥ [10]कमलोद्भवांपासून निश्चितीं ॥ पुत्र जाहला त्या नाम पुलस्ती ॥ महातपस्वी जैसा [11]गभस्ती ॥ चारी वेद ज्यासी मुखोद्गत ॥११॥ तृणबिंदुकन्या देववर्णी ॥ ते पुलस्तीची जाण गृहिणी ॥ विश्रवानामें तिजपासोनी ॥ पुत्र जाहला विख्यात ॥ १२ ॥ भारद्वाजकन्या महासती ॥ ती दिधली विश्रव्याप्रती ॥ त्यांचे पोटीं निश्चितीं ॥ कुबेर पुत्र जन्मला ॥१३॥ विश्रव्यापासोनि जन्म पूर्ण ॥ म्हणोनि नाम वैश्रवण ॥ तेणें तप करोनि दारुण ॥ चतुरानन वश केला ॥१४॥ कमलासन संतुष्टोन ॥ पौत्रपुत्र म्हणोन ॥ लंका पुष्पक देऊन ॥ सागरोदरीं स्थापिला ॥ १५ ॥ पूर्वीं विधीनें लंका निर्मिली ॥ ती दानवें बळेंचि घेतली ॥ मागुतीं निर्जरीं सोडविली ॥ मग दिधली कुबेरातें ॥१६॥ तों पाताळींचा दैत्य सुमाळी ॥ विप्रवेषें आला भूमंडळीं ॥ लंका देखोन तये वेळीं ॥ मनामाजी आवेशला ॥१७॥ म्हणे हे लंका आमुची निश्चित ॥ हा कोण येथें राज्य करित ॥ समाचार घेतां जाहलें श्रुत ॥ सर्व वृत्त तयाचें ॥ १८ ॥ कुबेर देखोनि सुंदर ॥ दैत्य करी मग विचार ॥ याचे पित्यासी साचार ॥ कन्या देऊं आपुली ॥१९॥ तिजपासोन जे होती सुत ॥ तयां साह्य होऊं सर्व दैत्य ॥ हें लंकाराज्य समस्त ॥ हिरोन घेऊं क्षणार्धें ॥ २० ॥ ऐसा सुमाळी दैत्य दुर्जन ॥ विप्रवेष अवलंबून ॥ आला लटिकीच शांति धरून ॥ कपटी पूर्ण दुरात्मा ॥ २१ ॥ जैसा नटाचा वेष जाण ॥ कीं विषाचें शीतळपण ॥ कीं सावचोराचें गोड वचन ॥ परप्राणहरणार्थ ॥ २२ ॥ कीं [12]गोरियाचें गायन ॥ कीं दांभिकाचें वरिवरी भजन ॥ धनलुब्धाचें तत्त्वज्ञान ॥ परधनहरणार्थ ॥ २३ ॥ वरिवरी सुंदर इंद्रावण ॥ किंवा बकाची शांति पूर्ण ॥ कीं वेश्येचें मुखमंडण ॥ कामिकमनहरणार्थ ॥ २४ ॥ कीं साधुवेष धरोनि शुद्ध ॥ यात्रेसी फिरती जैसे

१ राजहंस. २ पौर्णिमेचा चंद्र. ३ समुद्र. ४ सरस्वतीला. ५ वाणी. ६ विष. ७ वडवाग्नि. ८ शंकराला. ९ मूळांत लहान. १० ब्रह्मदेवापासून. ११ सूर्य. १२ फांसेपारध्याचें.

मैंद[1] ॥ कीं वाटपाडे निरंजनीं शुद्ध ॥ सिद्ध होऊन बैसले ॥ २५ ॥ असो ऐसा सुमाळी पापराशी ॥ तेणें आपुली कन्या कैकसी ॥ घेऊन आला विश्रव्यापासीं ॥ प्रार्थोनि त्यासी दिधली ॥२६॥ म्हणे मी अकिंचन ब्राह्मण ॥ एवढें घ्या जी कन्यारत्न ॥ ऋषीनें कापट्य नेणोन ॥ लाविलें लग्न तियेसीं ॥२७॥ दैत्य गेला स्वस्थानासी ॥ एके दिवशीं ते कैकसी ॥ सूर्य जातां अस्ताचळासी ॥ भोग पतीस मागत ॥२८॥ जे संध्याकाळीं होय गर्भिणी ॥ तरी महातामसी जन्मे प्राणी ॥ तो होमकाळ साधोनी ॥ कैकसी मागे भोगातें ॥२९॥ स्वस्त्रीस भोग न दे जरी ॥ तरी बाळहत्या पडे त्याचे शिरीं ॥ होम द्यावया दुराचारी ॥ जाऊं नेदी ऋषीतें ॥३०॥ परम क्षोभोनियां ऋषी ॥ अंगसंग केला तियेसीं ॥ म्हणे तूं विप्रकन्या नव्हेसी ॥ महातामसी पापरूपे ॥ ३१ ॥ ब्रह्मराक्षस तुझे उदरीं ॥ पुत्र होतील दुराचारी ॥ येरी पतीचे चरण धरी ॥ एक तरी सुपुत्र देइजे ॥ ३२ ॥ रावण आणि कुंभकर्ण ॥ तिसरा भक्तराज बिभीषण ॥ तो पितृवरदानेंकरून ॥ साधु पूर्ण जन्मला ॥३३॥ कुंभकर्ण जेव्हां जन्मला ॥ मुखपसरोन टाहो फोडिला ॥ तेणें भूगोळ[2] थरारिला ॥ प्रळय गमला जीवांसी ॥३४॥ ताटिका शूर्पणखा भगिनी जाण ॥ परी त्यांत रत्न बिभीषण ॥ जैसा कागविष्ठेंत[3] अश्वत्थ[4] पावन ॥ केवळ स्थान विष्णूचें ॥३५॥ कीं वायसांत कोकिळा श्रेष्ठ केवळ ॥ कीं शिंपीमाजी मुक्ताफळ ॥ कीं दैत्यकुळीं भजनशीळ ॥ प्रल्हाद पूर्वीं जन्मला ॥३६॥ यावरी गोकर्णतीर्थीं जाऊन ॥ तिघे करिती अनुष्ठान[5] ॥ रावणें आराधिला अपर्णारमण[6] ॥ कुंभकर्णें कमलोद्भव ॥३७॥ श्रीविष्णूचें आराधन ॥ करिता जाहला बिभीषण ॥ ब्रह्मा येऊनि वरदान ॥ देता जाहला तिघांतें ॥ ३८ ॥ रावण मागे वरदान ॥ इंद्रादिदेव काद्रवेयगण[7] ॥ यांसी बंदिशाळे रक्षीन ॥ सर्वांसी मान्य आज्ञा माझी ॥ ३९ ॥ संपत्ति संतति विद्या धन ॥ व्हावें सकळकळाप्रवीण ॥ याउपरी कुंभकर्ण ॥ वर मागे अपेक्षित ॥४०॥ तों देव जाहले उद्विग्न ॥ काय मागेल कुंभकर्ण ॥ कीं हें चराचर भक्षीन ॥ ऐसें वरदान मागेल काय ॥४१॥ कीं गिळीन म्हणे भूगोळ ॥ कीं दाढे घालीन ऋषिमंडळ ॥ मग सरस्वतीतें देव सकळ ॥ प्रार्थिते जाहले तेधवां ॥४२॥ तूं जिह्वाग्रीं वससी देवी ॥ तरी त्या दुष्टासी भ्रांति घालावी ॥ लोकीं सुखी राहिजे सर्वीं ॥ ऐसें वदवीं सरस्वती ॥ ४३ ॥ कुंभकर्ण आधींच राक्षस ॥ सरस्वती भ्रांति घाली विशेष ॥ तों विधि म्हणे घटश्रोत्रास[8] ॥ अपेक्षित माग कांहीं ॥ ४४ ॥ मग बोले कुंभकर्ण ॥ मज निद्रा देकां संपूर्ण ॥ अखंड करीन मी शयन ॥ चतुरानन[9] अवश्य म्हणे ॥ ४५ ॥ तत्काळ निद्रा येऊन ॥ पडला जैसा प्राणहीन ॥ सुषुप्तीमाजी[10] सर्व ज्ञान ॥ बुडोन गेलें तयाचें ॥४६॥ मंदराचळ आडवा पडला ॥ कीं महावृक्ष उन्मळला ॥ निद्राभरें घोरूं लागला ॥ तेणें दश दिशा घुमघुमती ॥ ४७ ॥ म्हैसे हस्ती श्वापदें काननीं ॥ श्वासासरसीं प्रवेशती प्राणीं ॥ उच्छ्वास टाकितां धरणीं ॥ बाहेर पडती आरडत ॥४८॥ निद्रा देहाची समाधि जाण ॥ निद्रा जीवात्म्याचें आवरण ॥ कीं भ्रांतीचें विश्रांति-

१ ठक लोक. २ सारी पृथ्वी. ३ कावळयाच्या विष्ठेंत. ४ पिंपळ. ५ तपश्चर्या. ६ शंकर. ७ सर्पसमूह. ८ कुंभकर्णाला. ९ ब्रह्मदेव. १० गाढ झोंपेमध्यें.

स्थान ॥ कीं अज्ञान मूर्तिमंत ॥ ४९ ॥ निद्रा तस्कराची सहकारी ॥ ध्याना अनुष्ठाना विघ्न करी ॥ चातुर्य विद्या कळाकुसरी ॥ निद्रेमाजी बुडती पैं ॥५०॥ निद्रा मरणाची सांगातिणी ॥ निद्रा रात्रीची ज्येष्ठ भगिनी ॥ निद्रा जीवाची विश्रांतिकारिणी ॥ आयुष्य हरोनि नेतसे ॥५१॥ स्थूल सूक्ष्म कारणें पाहीं ॥ बुडोन जाती सुषुप्तिडोहीं ॥ असो कुंभकर्णास शुद्धि नाहीं ॥ जागा कदा नोहेचि ॥ ५२ ॥ कुंभकर्ण निद्रासागरीं ॥ बुडोन गेला अहोरात्रीं ॥ पिता देखोन चिंता करी ॥ म्हणे व्यर्थ जन्म याचा ॥ ५३ ॥ मग तेणें प्रार्थिला कमळासन[1] ॥ मागतसे हें वरदान ॥ षण्मास जाहलिया एक दिन ॥ सर्वसुखभोग यातें असो ॥५४॥ मग बिभीषणासी चतुर्वक्र ॥ म्हणे माग इच्छित वर ॥ तंव तो सत्वशीळ पवित्र ॥ काय बोलता जाहला ॥ ५५ ॥ म्हणे सत्समागम सच्छास्त्र श्रवण ॥ दया क्षमा उपरति भजन ॥ निंदा वाद द्वेष गाळून ॥ विष्णुचिंतन करीन मी ॥५६॥ आशा तृष्णा[2] मनसा[3] कल्पना ॥ भ्रांति भुली[4] इच्छा वासना ॥ ममता अविद्या[5] सांडूनि जाणा ॥ विष्णुचिंतन करीन मी ॥ ५७ ॥ काम क्रोध मद मत्सर ॥ मोह लोभ अहंकार ॥ हे दूर करोनि साचार ॥ विष्णुचिंतन करीन मी ॥५८॥ धन्य बिभीषणाची स्थिती ॥ केवळ ओतिली सुखाची मूर्ती ॥ कीं भक्तिरूप श्रीरामकीर्ती ॥ विस्तारिली आधीं पुढें ॥५९॥ सूर्याआधीं उगवे अरुण ॥ कीं ज्ञानाअगोदर भजन ॥ कीं भजनाआधीं वैराग्य पूर्ण ॥ तैसा बिभीषण जन्मला ॥६०॥ तपाअगोदर शुचित्व पूर्ण ॥ कीं बोधाआधीं सत्वगुण ॥ कीं सत्वाआधीं अद्भुत पूर्ण ॥ पुण्य जैसें प्रगटतें ॥ ६१ ॥ कीं साक्षात्काराआधीं निजध्यास ॥ मननाआधीं श्रवण विशेष ॥ कीं श्रवणाआधीं सुरस ॥ आवडी पुढें ठसावे ॥६२॥ कीं शमदमा-आधीं विरक्ती ॥ कीं आनंदाआधीं उपरती ॥ कीं आत्मसुखाआधीं शांती ॥ पुढें येऊन ठसावे ॥ ६३ ॥ तैसा आधीं जन्मला बिभीषण ॥ जैसें फळाअगोदर सुमन[6] ॥ विधि संतोषला ऐकोन ॥ म्हणे वंश धन्य याचेनि ॥ ६४ ॥ रामउपासक जे संत ॥ तयांचीं लक्षणें हींच निश्चित ॥ अमानित्व अदंभित्व ॥ अहिंसादि सर्व गुण जेथें ॥ ६५ ॥ अंतरीं निग्रह करून ॥ शांतिरसें भरले पूर्ण ॥ आत्मस्तुति मनांतून ॥ स्वप्नीं जयांसी नावडे ॥ ६६ ॥ दुजयाचे दोषगुणरीती ॥ हें कधीं नावडे जयांचे चित्तीं ॥ पराचे उत्तम गुण वानिती ॥ न विसरती कदाही ॥ ६७ ॥ गर्व नेणती अणुमात्र ॥ कोणासी न बोलती निष्ठुर ॥ आपुली निंदा ऐकतां साचार ॥ तिरस्कार नुपजेचि ॥६८॥ जैसे मेघ क्षारजळ प्राशिती ॥ परी पृथ्वीवरी गोड वर्षती ॥ धेनु तृण भक्षोनि देती ॥ क्षीर[7] अमृतासारिखें ॥६९॥ ईक्षुदंडासी घालिती खत ॥ तरी गोड होय रसभरित ॥ गंगा पाप जाळूनि पुण्य देत ॥ तैसे संत जाणावे ॥ ७० ॥ परिस लोहकाळिमा झांकोन ॥ तत्काळचि करी सुवर्ण ॥ तैसेचि महाराज सज्जन ॥ परदोष लपविती ॥७१॥ जैसी कुळवंत कामिनी ॥ अवयव झांकी क्षणोक्षणीं ॥ तैसें आपुलें सुकृत[9] झांकोनी ॥ सज्जन जन ठेविती ॥७२॥ असो सर्वलक्षणयुक्त ॥ बिभीषण परम भक्त ॥ तयासी विष्णुनाभ

१ ब्रह्मदेव. २ विषयांची इच्छा. ३ मनांची धांव. ४ भलत्या विषयावर भूल पडणें. ५ अज्ञान. ६ पुष्प. ७ दूध. ८ उंसाला. ९ पुण्यकर्म.

सत्य ॥ वर देता जाहला ॥७३॥ [1]विरिंचि ह्मणे साचार ॥ तुज भेटेल श्रीरघुवीर ॥ तो चिरंजीव करील निर्धार ॥ [2]शशी मित्र असती जों ॥७४॥ रावण कुंभकर्ण ते वेळे ॥ मेळविती राक्षसदळें ॥ प्रहस्त महोदर धांविन्नले ॥ प्रधान जाहले रावणाचे ॥ ७५ ॥ विद्युज्जिव्ह जंबुमाळी ॥ वज्रदंष्ट्र विरूपाक्ष बळी ॥ खर दूषण त्रिशिरा सकळी ॥ विद्युन्माली माल्यवंत ॥ ७६ ॥ मत्त महामत्त युद्धोन्मत्त ॥ शुक सारण दुर्धर समस्त ॥ बळ महाबळ धांवत ॥ रावणा वेष्टित सर्वही ॥ ७७ ॥ सकळ दळभार घेऊन ॥ लंकेवरी गेला रावण ॥ कदा नाटोपे [3]वैश्रवण ॥ बहुदिन युद्ध करितां ॥ ७८ ॥ मग रावणें काय केलें ॥ पितयाचें पत्र आणिलें ॥ कुबेरासी पाठविलें ॥ येरें वंदिलें मस्तकीं ॥ ७९ ॥ उकलोनि वाची वैश्रवण ॥ आंत लिहिलें वर्तमान ॥ तुझा सापत्नबंधु रावण ॥ लंकाभुवन यासि दीजे ॥ ८० ॥ पितृआज्ञा ते वेदवचन ॥ मानोनि निघाला वैश्रवण ॥ सकळ संपत्ति पुष्पकीं घालोन ॥ विरिंचीपासीं गेला पैं ॥८१॥ मग कनकाद्रीचे पाठारीं ॥ निर्मूनि अलकावती पुरी ॥ कुबेर तेथें ते अवसरीं ॥ [1]विष्णुसुतें स्थापिला ॥ ८२ ॥ मयासुर मंदोदरी आणि शक्ती ॥ देताजाहला रावणाप्रती ॥ दीर्घज्वाळा बळीची पौत्री ॥ ते दिधली कुंभकर्णा ॥८३॥ सरमानामें गंधर्वकन्या ॥ ते दिधली बिभीषणा ॥ सकळ भूप शरण रावणा ॥ लंकेसी येती भयेंचि ॥८४॥ रावणें सर्व देश जिंकिले ॥ गाईब्राह्मणांसी धरोनि बळें ॥ मुखीं घालोनियां सगळे ॥ दाडेखालीं रगडित ॥८५॥ आकांतले पृथ्वीचे जन ॥ कोठें लपावया नाहीं स्थान ॥ मग कुबेरें स्वर्गींहून ॥ सांगोनि पाठविलें रावणा ॥ ८६ ॥ कुबेरसेवक बोले वचन ॥ तुम्ही ऋषिपुत्र वेदसंपन्न ॥ टाकिलीं वेदांचीं खंडें करून ॥ शास्त्रज्ञान नसे तुम्हां ॥ ८७ ॥ आम्ही जाणते एक सृष्टीं ॥ ऐसा अभिमान वाहतां पोटीं ॥ गोब्राह्मण देखतां दृष्टीं ॥ मारितां कैसे अधर्मी हो ॥ ८८ ॥ समजोनियां शास्त्रार्थ ॥ मग कर्में करणें अनुचित ॥ त्यासी [4]ऐहिक ना परमार्थ ॥ भोगील अनर्थ अनेक तो ॥ ८९ ॥ अवलक्षणी कुरूपी देख ॥ [5]दर्पणीं न पाहे आपुलें मुख ॥ तोंवरीच अभिमान अधिक ॥ स्वस्वरूपाचा वाहतसे ॥ ९० ॥ तैसे दोष आचरती ॥ मग धर्मशास्त्र विलोकिती ॥ परी वीट न मानिती चित्तीं ॥ नवलरीति हे वाटे ॥९१॥ ऐसें बोलतां कुबेरदूत ॥ रावण क्रोधावला अद्भुत ॥ व्याघ्र मुखीं मुष्टिघात ॥ ताडितां जेवीं खवळे पैं ॥९२॥ पदीं ताडितां महाउरग ॥ कीं शुंडा पिळितां [6]मातंग ॥ कीं घृतें शिंपितां सवेग ॥ [7]पावक जैसा खवळे पैं ॥९३॥ ऐसा सक्रोध रावण ॥ सकळ दळभार सिद्ध करून ॥ रात्रीमाजी जाऊन ॥ [8]घाला कुबेरावरी घातला ॥ ९४ ॥ संपदा आणि पुष्पक ॥ वस्तू हरिल्या सकळिक ॥ मग तो कुबेर यक्षनायक ॥ गेला शरण [9]शक्रातें ॥९५॥ मग तो कुबेर ते वेळां ॥ शक्रें [10]कोशगृहीं ठेविला ॥ असो रावणासी पुत्र जाहला ॥ मेघनाद प्रथमचि ॥ ९६ ॥ एक लक्ष पुत्रसंतती ॥ सवा लक्ष पौत्रोत्पत्ती ॥ ऐशीं सहस्र युवती ॥ भोगितां रावण न [11]धाये ॥ ९७ ॥ अठरा अक्षौहिणी वाजंत्री ॥ गर्जताती अहोरात्रीं ॥ पृथ्वीचे

---

१ ब्रह्मदेव. २ चंद्रसूर्य. ३ कुबेर. ४ इहलोक. ५ आरशांत. ६ हत्ती. ७ अग्नि. ८ झडप. ९ इंद्राला. १० भांडारगृहांत. ११ तृप्त झाला नाहीं.

भूप महाद्वारीं ॥ कर जोडूनि उभे सदा ॥ ९८ ॥ अस्ता जातां [1]दिनकर ॥ [2]कर्पूरदीपिका अठरा सहस्र ॥ पाजळोनि सभेसमोर ॥ निशाचर तिष्ठती ॥९९॥ इंद्राचिया भयें पर्वत ॥ रावणासी शरण येत ॥ [3]शक्र आमुचे पक्ष छेदित ॥ रक्षीं त्वरित आम्हांसी ॥ १०० ॥ लंकेश तयांसी अभय देत ॥ तुम्ही गज व्हा अवघे पर्वत ॥ समस्त अचळां मानली मात ॥ जाहले उन्मत्त वारण ॥ १ ॥ रावण देवांवरी चालिला ॥ मेघनादें इंद्र ते वेळां ॥ ऐरावतीसगट पाडिला ॥ निजबळें रणांगणीं ॥२॥ ऐसा सत्रा वेळां सहस्रनेत्र ॥ जिंकी मंदोदरीचा पुत्र ॥ मग इंद्रजित नाम थोर ॥ ब्रीद तेथोन ऐसें बांधिलें ॥३॥ पाश घालोनि [3]पाकशासन ॥ इंद्रजितें आणिला बांधोन ॥ मग विरिंचि आला धांवोन ॥ होय प्रसन्न शक्रजिता ॥ ४ ॥ अपेक्षित देवोनि वर ॥ सोडविला [3]पुरंदर ॥ मग रावणें देव समग्र ॥ सेवेलागीं ठेविले ॥५॥ शक्रें आणावे नित्य हार ॥ छत्र धरी रोहिणीवर ॥ [4]रसाधिपति निरंतर ॥ वाहे नीर धांवतचि ॥ ६ ॥ [5]गभस्ति होय द्वारपाळ ॥ कुबेर आणि अनिळ ॥ यांहीं सडासंमार्जन सकळ ॥ गृहामाजी करावें ॥७॥ वस्त्रें धूत [5]वैश्वानर ॥ पुरोहित जाहला [6]विष्णुपुत्र ॥ पांडित्य करी [7]अंगिराकुमर ॥ नारद तुंबर गाती सदा ॥ ८ ॥ दहावेळां शिवपूजिला ॥ रावण दश वक्रें पावला ॥ वीस हस्त लाधला ॥ शिवही केला वश तेणें ॥ ९ ॥ कोणे एके समयीं रावण ॥ पुष्पकविमानीं बैसोन ॥ कैलासगिरि चढतां पूर्ण ॥ तों नंदी रक्षण महाद्वारीं ॥ ११० ॥ म्हणे नको जाऊं लंकापती ॥ शिवउमा आहेत एकांतीं ॥ ऐसें ऐकतां [8]मयजापती ॥ परम क्षोभ पावला ॥ ११ ॥ नंदीस म्हणे ते वेळे ॥ तुज मर्कटाचेनि बोलें ॥ मी न राहें कदाकाळें ॥ जाईन बळेंकरोनियां ॥ १२ ॥ ऐसें बोलतां [8]दशकंधर ॥ कोपला तेव्हां नंदिकेश्वर ॥ शापशस्त्र अनिवार ॥ ताडिलें सत्वर तेणेंचि ॥ १३ ॥ म्हणे उन्मत्त तूं मूढमती ॥ तुज नर वानर रणीं वधिती ॥ तुवां दशरुद्र पूजिले निगुती ॥ अकरावा मारुति प्रगटेल ॥१४॥ तो वानररूपें अवतरोन ॥ करील तुझें गर्वमोचन ॥ ऐकतां क्रोधावला रावण ॥ म्हणे हा उपडीन कैलासगिरी ॥१५॥ उचलोनियां कैलासपर्वत ॥ लंकेस नेईन क्षणांत ॥ म्हणोन तळीं घातला हात ॥ समूळ उचलावयासी ॥१६॥ तें जाणोनि [9]हिमनगजामात ॥ निजपदें दडपिला पर्वत ॥ सहस्र वर्षेंपर्यंत ॥ आक्रंदत रावण ॥१७॥ मग करी शिवाचें स्तवन ॥ प्रसन्न जाहला [9]त्रिनयन ॥ [8]दशवक्र दिधला सोडून ॥ आला परतोन लंकेसी ॥ १८ ॥ एकदा रेवातीरीं ध्यानस्थ ॥ बैसला असतां [8]मयजाकांत ॥ पुढें सिकतालिंग विराजित ॥ तों पाणी चढत माघारें ॥१९॥ सहस्रार्जुनें निजभुजेंकरून ॥ कोंडिलें नर्मदेचें [10]जीवन ॥ ध्यान करितां रावण ॥ आकंठपर्यंत बुडाला ॥१२०॥ परम क्रोधावला [8]दशमौळी ॥ धांवोनि आला तयाजवळी ॥ म्हणे कोण रे तूं ये स्थळीं ॥ रेवाजळ कोंडितोसी ॥२१॥ सहस्रार्जुनें [11]कवळ घालून ॥ [12]ग्रीवेसी धरिला दशवदन ॥ कीं मृगेंद्रें धरिला वारण ॥ जाहले प्राण कासाविस ॥२२॥ बहुकाळ बंदीं घातला ॥ मग पौलस्तिऋषि धांविन्नला ॥ भिक्षा मागोनि तये वेळां ॥

---

१ सूर्य. २ कापुराच्या दिवट्या. ३ इंद्र. ४ वरुण. ५ अग्नि. ६ ब्रह्मदेव. ७ बृहस्पति. ८ रावण. ९ शंकर. १० पाणी. ११ झडप. १२ मानेला.

सोडविला राक्षस ॥२३॥ बळीचिया नगरा देख ॥ बळेंचि आला लंकानायक ॥ जैसा व्याळाचे बिळीं मूषक ॥ चारा घेऊं प्रवेशला ॥२४॥ तों बळीचिया महाद्वारीं ॥ एक पुरुष उभा दंडधारी ॥ जयाचिया तेजामाझारी ॥ शशी मित्र झांकोळती ॥ २५ ॥ तो महाराज त्रिविक्रम ॥ देखोनि बळीचें निजप्रेम ॥ द्वारपाळ जाहला पुरुषोत्तम ॥ अज अजित जगद्गुरू ॥२६॥ मग तयासी म्हणे रावण ॥ बळीसी आणीं बोलावून ॥ नाहीं तरी हे नगरी उचलोन ॥ पालथी घालीन सागरीं ॥२७॥ मग म्हणे वैकुंठविलासी ॥ तूं बळीचा प्रताप नेणसी ॥ आतांच येईल प्रत्ययासी ॥ जाईं वेगेंसीं आंतौता ॥ २८ ॥ मग आंत प्रवेशला त्वरित ॥ तों सभेसी बैसला [1]विरोचनसुत ॥ तयासी म्हणे लंकानाथ ॥ करावया [2]समर पातलों मी ॥२९॥ जैसा शुष्क तृणाचा पुतळा ॥ धरावया आला वडवानळा ॥ कीं वृषभ बळें माजला ॥ खोंचूं धांवला सिंहासी ॥१३०॥ व्याघ्रासी धरीन म्हणे [3]बस्त ॥ कीं [4]आळिका [5]सुपर्णावरी धांवत ॥ ऐरावतीचा मोडावया दांत ॥ [6]शलभ जैसा सरसावला ॥३१॥ [7]वृश्चिक धांवे सत्वर ॥ ताडावया [8]खदिरांगार ॥ [9]खद्योत म्हणे [10]दिवाकर ॥ आसडून पाडीन खालता ॥ ३२ ॥ तैसा बळीप्रती रावण ॥ सांगे आपुलें थोरपण ॥ कीं सरस्वतीपुढें मतिमंदें येऊन ॥ वाग्वाद आरंभिला ॥ ३३ ॥ हांसोनि बळी म्हणे ते वेळे ॥ या वैकुंठनाथें द्वारपाळें ॥ पूर्वीं नारसिंहरूप धरिलें ॥ प्रल्हादभक्त रक्षावया ॥ ३४ ॥ नरसिंहगदाघायेंकरून ॥ हिरण्यकशिपूचें कर्णभूषण ॥ कुंडलें पडलीं उसळोन ॥ तीं उचलोन घेईं तूं ॥३५॥ तीं उचलों गेला दशकंधर ॥ बळें लाविले वीसही कर ॥ जैसा मशकासी न ढळे [11]कुंजर ॥ तैसें जाहलें रावणा पैं ॥३६॥ निस्तेज जाहला ते वेळीं ॥ तों बळीची राणी विंध्यावळी ॥ सारिपाट खेळतां प्रीतिमेळीं ॥ फांसा हातींचा उसळला ॥ ३७ ॥ तों बळी म्हणे रावणासी ॥ फांसा आणीं वेगेंसीं ॥ परी तोही न उचले तयासी ॥ राक्षसासी खेद वाटे ॥ ३८ ॥ गदगदां हांसती दोघेंजणें ॥ बंदीं घातले म्हणती देव याणें ॥ येथें आला युद्धाकारणें ॥ तों फांसा यासी नुचलेचि ॥ ३९ ॥ जाहला परम अपमान ॥ माघारा चालिला दशवदन ॥ तों मार्गीं बळीचे सेवकजन ॥ त्यांणीं रावण [12]नागविला ॥१४०॥ घेतलीं वस्त्रें शस्त्रें हिरून ॥ मुखासी तेल [13]मसी लावून ॥ वीसही हस्त बांधोन ॥ नगरामाजी हिंडविती ॥४१॥ एक अंगावरी धुळी टाकिती ॥ एक दाढी धरोनि ओढिती ॥ एक बळेंचि बैसविती ॥ एक उठविती सवेंचि ॥४२॥ एक करिती शेणमार ॥ काकुळती येत दशकंधर ॥ पळों पाहे जंव बाहेर ॥ तंव द्वारपाळ जाऊं नेदी ॥४३॥ क्षुद्र द्वार मोरियेमधून ॥ मस्तक घाली जंव रावण ॥ तंव सर्वांठायीं वामन ॥ दंडावरी मारित ॥४४॥ बळीचे अश्वशाळेंत रावण ॥ क्षुधाक्रांत हिंडे नग्न ॥ चणे खातसे वेंचून ॥ मागे कोरान्न घरोघरीं ॥ ४५ ॥ पोटासाठीं वाघ्या होऊन ॥ म्हणे मी मल्हारीचा श्वान ॥ कोठंबें चोंडकें काखे घेऊन ॥ नाचोनि धान्य मेळवी ॥४६॥ तों दासींनीं धरिला कौतुकें ॥ उदक आणितां घातला काखें ॥ तयां काकुळती

१ बळी. २ युद्ध, लढाई. ३ बोकड. ४ कीड. ५ गरुडावर. ६ टोळ. ७ विंचू. ८ खैराचा निखारा. ९ काजवा. १० सूर्य. ११ हत्ती. १२ नागवा केला. १३ काजळ.

येत दीनमुखें ॥ मग सोडिती सत्वर ॥ ४७ ॥ मग विश्रवा धांवोन ॥ बळीस भेटला येऊन ॥ म्हणे बंदीस घातला रावण ॥ तो भिक्षेस मज देइजे ॥ ४८ ॥ बळी बोले आण वाहोन ॥ येथें कोणास नाहीं बंधन ॥ ग्रामांत असे रावण ॥ तो शोधोनि नेइजे ॥ ४९ ॥ तों बळीचे अश्वशाळेंत देखिला ॥ पिता देखोनि रडूं लागला ॥ मग ऋषीनें वामन स्तविला ॥ सोडवून नेला रावण ॥ १५० ॥ परम लज्जित रावण ॥ लंकेसी आला परतोन ॥ मागुती पराक्रम धरोन ॥ म्हणे मी जिंकीन वाळीतें ॥ ५१ ॥ तों समुद्रतीरीं शक्रसुत[1] ॥ बैसला असे ध्यानस्थ ॥ त्यासी धरावया लंकानाथ ॥ पुष्पकांतून उतरला ॥ ५२ ॥ जैसा पंचाननापुढें ॥ मार्जार दावी आपुले पंवाडे[2] ॥ कीं पंडितापुढें महामूढें ॥ वाग्वाद[3] आरंभिला ॥ ५३ ॥ कीं रासभें[4] ब्रीद बांधोन ॥ नारदापुढें मांडिलें गायन ॥ कीं महाव्याघ्रावरी टवकारून ॥ जंबूक[5] जैसा पातला ॥ ५४ ॥ तैसा वाळीपुढें उभा रावण ॥ सावध होतां शक्रनंदन ॥ ग्रीवेसी दशग्रीव धरोन ॥ कक्षेमाजी दाटिला ॥ ५५ ॥ चतुःसमुद्रीं करोनि स्नान ॥ किष्किंधेसी आला परतोन ॥ अंगदाच्या पाळण्यावरी नेऊन ॥ उफराटा रावण बांधिला ॥ ५६ ॥ क्षणक्षणां धरोनि दाढी ॥ अंगद बाळभावें उपडी ॥ मग विश्रवा धांवोनि तांतडी ॥ भिक्षा मागे वाळीतें ॥ ५७ ॥ मग मुखासी काळें लावूनी ॥ वाळीनें दिधला भिरकावूनी ॥ लंकेंत पडिला येऊनी ॥ खेद मनीं बहुत करी ॥ ५८ ॥ एकदा रावण पुसे विरिंचीतें ॥ आमुचा अंत कवणाचेनि हातें ॥ सत्य सांगावें आम्हांतें ॥ स्नेहचित्तेंकरूनियां ॥ ५९ ॥ विधि म्हणे अजपाळसुत[6] ॥ त्याचें नाम विख्यात दशरथ ॥ त्यासी पुत्र होईल रघुनाथ ॥ तुझा अंत त्याहातें ॥ १६० ॥ रावणें केला मग पण ॥ तरी मी दशरथासी वधीन ॥ तों अजपाळपुत्राचें लग्न ॥ मांडिलें इकडे गजरेंसीं ॥ ६१ ॥ तों नारद सांगे अजपाळा ॥ जतन करीं दशरथकौसल्या ॥ लग्नसोहळ्यामाजी घाला ॥ घालील अकस्मात रावण ॥ ६२ ॥ ऐसें सांगतां कमलोद्भवसुत[7] ॥ मग जहाज घालोनि समुद्रांत ॥ लग्न आरंभिलें तेथ ॥ महागजरेंकरोनियां ॥ ६३ ॥ सागरामाजी होतें लग्न ॥ रावणें ही गोष्ट ऐकोन ॥ तंव तो अष्टवर्गाचा दिन ॥ घातला घाला रात्रींत ॥ ६४ ॥ जैसे अंतरिक्षपक्षी[8] येती ॥ तैसे राक्षस उड्या घेती ॥ जहाज फोडोनि चूर्ण करिती ॥ गदापर्वतघातेंचि ॥ ६५ ॥ वऱ्हाड सर्व बुडविलें ॥ रावणें कौसल्येसी घेतलें ॥ जिचें स्वरूप न जाय वर्णिलें ॥ तीस घातलें पेटींत ॥ ६६ ॥ पेटी लंकेसी नेतां उचलोन ॥ राक्षसें बोलाविला एक मीन[9] ॥ तो बाहेर आला सागरांतून ॥ त्यासी रावण आज्ञापी ॥ ६७ ॥ ही पेटी करावी जतन ॥ कोणा न द्यावी मजवांचून ॥ लंकेंत प्रवेशला रावण ॥ ती वस्तु जतन मत्स्य करी ॥ ६८ ॥ समुद्राचे गहन बेटीं ॥ जेथें न पडे कोणाची दृष्टी ॥ तेथें मत्स्यें ठेवूनि पेटी ॥ गेला आपण स्वकार्या ॥ ६९ ॥ कैंचा सोहळा कैंचें लग्न ॥ लोक समग्र गेले बुडोन ॥ तरी दशरथ समुद्रांतून ॥ उफाळला[10] अवचिता ॥ १७० ॥ ज्याचे पोटीं येणार श्रीराम ॥ दुर्गम तेंचि होय सुगम ॥ विष तें

---

१ वाली. २ पराक्रम. ३ शास्त्रार्थ. ४ गाढवानें. ५ कोल्हा. ६ अजराजाचा पुत्र. ७ नारद. ८ आकाशांतील पक्षी. ९ मासा. १० वर आला.

अमृत होय उत्तम ॥ अपाय तोचि उपाय ॥ ७१ ॥ तरी अंतरिक्ष चढे पांगुळ ॥ देव जरी होय दयाळ ॥ आंगणींच्या लैता सकळ ॥ कल्पलता होती त्या ॥ ७२ ॥ दशरथ पाहे समुद्रांत ॥ तों भंगलें जहाज अकस्मात ॥ वाहत वाहत आलें तेथ ॥ त्यावरी दशरथ बैसला ॥ ७३ ॥ वायुवेगें जहाज गेलें ॥ त्याच बेटासी येऊनि लागलें ॥ दशरथें पेटी ते वेळे ॥ सहज लीलें उघडिली ॥ ७४ ॥ तों आंत कौसल्यानिधान ॥ पाहतां वेधला अजनंदन ॥ तों नारद अकस्मात येऊन ॥ उभा ठाके ते वेळीं ॥ ७५ ॥ ज्यासी भूत भविष्य सर्वज्ञान ॥ तेणें मुहूर्तवेळा पाहून ॥ तत्काळ दोघांसी लाविलें लग्न ॥ विधियुक्त विधिसुतें ॥ ७६ ॥ वोहरांसी आशीर्वाद देत ॥ जो वैकुंठवासी रमाकांत ॥ तो तुमचे पोटीं अवतरेल सत्य ॥ भयभीत होऊं नका ॥ ७७ ॥ दोघें पेटींत बैसवून ॥ वेगें गेला ब्रह्मनंदन ॥ तों लंकेंत दशवदन ॥ कमळासनाप्रति सांगे ॥ ७८ ॥ तुवां जें भविष्य कथिलें ॥ तें अवघेंचि असत्य झालें ॥ जहाज फोडूनि लोक बुडविले ॥ हिरोनि आणिलें कौसल्येसी ॥ ७९ ॥ मग बोले चतुरानन ॥ मघांच दोघांसी लाविलें लग्न ॥ कदा न टळे ब्रह्मवचन ॥ कल्पांतींही दशवक्त्रा ॥ १८० ॥ येरू म्हणे जर जाहलें लग्न ॥ तरी मी तुज इच्छित देईन ॥ मग पेटी आणविली मत्स्यापासून ॥ सभेमध्यें रावणें ॥ ८१ ॥ त्यामाजी नवरी असे तत्त्वतां ॥ ब्रह्मा म्हणे उघडीं आतां ॥ तों पेटी उघडूनि पाहतां ॥ वोहरें उभयतां देखिलीं ॥ ८२ ॥ परम आश्चर्य करी रावण ॥ म्हणे खरें जाहलें ब्रह्मवचन ॥ तरी मी या दोघांसी वधीन ॥ शस्त्र घेऊन सरसावला ॥ ८३ ॥ कौसल्या जाहली भयभीत ॥ पतीचें वदन विलोकित ॥ परी निर्भय वीर दशरथ ॥ नाभी म्हणत कौसल्येतें ॥ ८४ ॥ मी सूर्यवंशी महावीर ॥ हें मशक काय दशकंदर ॥ याचीं दाही शिरें समग्र ॥ खंडीन आतां येथेंचि ॥ ८५ ॥ मग रावणाचा हात ॥ धरिता जाहला विष्णुसुत ॥ म्हणे मज देईं इच्छित ॥ माग म्हणत दशवदन ॥ ८६ ॥ हीं दोघें वधूवरें आतां ॥ मज देईं लंकानाथा ॥ मंदोदरी म्हणे तत्त्वतां ॥ वचन असत्य न करावें ॥ ८७ ॥ गेला तरी जावो प्राण ॥ परी असत्य न करावें वचन ॥ यांसी वधितां येथेंचि विघ्न ॥ उठेल दारुण आतांचि ॥ ८८ ॥ बुद्धीचा प्रवर्तक भगवंत ॥ ब्रह्मयासी म्हणे नेईं त्वरित ॥ तेणें पेटी उचलोन अकस्मात ॥ अयोध्येसी आणिली ॥ ८९ ॥ अयोध्येंत जाहला जयजयकार ॥ वेगें पातला शचीवर ॥ दशरथावरी धरी छत्र ॥ कर्तव्य विचित्र हरीचें ॥ १९० ॥ दशरथ राज्यीं स्थापून ॥ विधि आणि सहस्रनयन ॥ वेगें पावले स्वस्थान ॥ आनंदें मनीं उचंबळले ॥ ९१ ॥ पुष्पकीं बैसोनि जातां दशकंदर ॥ एक देवस्त्री देखिली सुंदर ॥ तिचा बळेंचि धरिला कर ॥ तिसीं अविचार करूं इच्छी ॥ ९२ ॥ तंव ते आक्रंदत नितंबिनी ॥ रावणें सोडिली तेचि क्षणीं ॥ ती ब्रह्मयापासीं जाऊनी ॥ गाऱ्हाणें सर्व सांगत ॥ ९३ ॥ रावणासी शापी सत्यलोकवासी ॥ परस्त्रीवर बलात्कार करिसी ॥ तरी शतखंडें निश्चयेंसी ॥ तुझे तनूचीं होतील ॥ ९४ ॥ जैसा सिंह आंडांत पडिला ॥

१ आकाशांत. २ वेली. ३ दशरथ. ४ वधूवरांस. ५ ब्रह्मदेवाला. ६ भिऊं नको. ७ इन्द्र. ८ रावण. ९ स्त्री. १० विहिरींत.

कीं महाव्याघ्र सांपळ्यांत सांपडला ॥ तैसा रावण बांधला ॥ शापपाशेंकरोनियां ॥ ९५ ॥ रावण पाप करी दारुण ॥ गांजिले गाई-ब्राह्मण ॥ पृथ्वी आक्रंदली पूर्ण ॥ गेली शरण ब्रह्मया ॥ ९६ ॥ गाईच्या रूपें धरित्री ॥ आक्रंदे विरिंचीच्या द्वारीं ॥ प्रजा ऋषिगण ते अवसरीं ॥ शरण आले विधातया ॥ ९७ ॥ विधि बाहेर आला ते क्षणीं ॥ तों समस्त सांगती गाऱ्हाणीं ॥ रावणें यज्ञ टाकिले मोडोनी ॥ सत्कर्म अवनीं चालेना ॥ ९८ ॥ एक म्हणे माझिया [1]मखा ॥ विघ्न करी नित्य ताटिका ॥ एक म्हणे सुबाहु मारीच देखा ॥ [2]क्रतु माझा विध्वंसिती ॥ ९९ ॥ एक सांगती ऋषीश्वर ॥ आमुचीं कुटुंबें समग्र ॥ कुंभकर्णें ग्रासिलीं थोर ॥ अनर्थ मांडिला विधातया ॥ २०० ॥ [3]त्रिदश आणि [4]पुरंदर ॥ म्हणती बंदीं पडले समग्र ॥ कोणासी नाटोपे दशकंधर ॥ काय विचार करावा ॥ १ ॥ मग देव प्रजा ऋषिगण ॥ मुख्य परमेष्ठी विष्णुनंदन ॥ क्षीरसागरासी येऊन ॥ अपार स्तवन मांडिलें ॥ २ ॥ शेषशयन नारायण ॥ कोटि-सूर्यांची प्रभा पूर्ण ॥ साठी सहस्र योजन ॥ शेषतल्पक शुभ्र तो ॥ ३ ॥ लक्षार्ध योजनें प्रमाण ॥ वरी पहुडला श्रीभगवान ॥ तो सच्चिदानंद रमारमण ॥ अलंकारें मंडित ॥ ४ ॥ जे अनंत शक्तींची स्वामिणी ॥ ते कमला [5]विलसत चरणीं ॥ जिच्या इच्छामात्रेंक-रूनी ॥ ब्रह्मांड हें विस्तारलें ॥ ५ ॥ एक लक्ष योजनें [6]देदीप्य ॥ विराजमान मध्य मंडप ॥ तेथींचें तेज पाहतां अमूप ॥ मार्तंड शशी लोपती ॥ ६ ॥ गरुडपाचूंचें जोतें स्वयंभ ॥ वरी हिऱ्यांचे विशाळ स्तंभ ॥ माणिकांचीं उथाळीं सुप्रभ ॥ खालीं [7]तोळंबे हिरियांचे ॥ ७ ॥ सुवर्णाचीं तुळवटें प्रचंडें ॥ आरक्त रत्नांचे पसरिले दांडे ॥ वरी किलच्या झळकती निर्वाडें ॥ गरुडपाचूंचिया साजिऱ्या ॥ [8] ॥ असो पैलतीरीं देव सकळी ॥ उभे ठाकले बद्धांजुळी ॥ म्हणती पूर्णब्रह्म वनमाळी ॥ भक्तपाळका सर्वेशा ॥ ९ ॥ जय जय अनंतब्रह्मांडना-यका ॥ वेदवंद्या वेदपाळका ॥ विश्वंभरा विश्वव्यापका ॥ विश्वरक्षका जगद्गुरो ॥ २१० ॥ पुराणपुरुषा परात्परा ॥ पंकजलोचना पयो-[9]ब्धिविहारा ॥ परमात्मया परम उदारा ॥ भुवनसुंदरा भवहृदया ॥ ११ ॥ कर्ममोचका करुणाकरा ॥ कैवल्यदायका कमळावरा ॥ कर्मातीता कैटभसंहारा ॥ कनकवसना करुणाब्धे ॥ १२ ॥ जय जय सकळदेवपाळका ॥ जय जय सकळचित्तचाळका ॥ निर्विकारा निरुपाधिका ॥ निर्गुणा निश्चळा निःसंगा ॥ १३ ॥ केशवा हरी मुरमर्दना ॥ रमावल्लभा मधुसूदना ॥ सकळदुरितकाननदहना ॥ तम-नाशना प्रतापसूर्या ॥ १४ ॥ प्रळयसमुद्रीं तूं जनार्दना ॥ विशाळ मीनरूप धरून ॥ महादैत्य विदारून ॥ वेदोद्धार तुवां केला ॥ १५ ॥ परम विशाळ मंदराचळ ॥ भेदीत चालिला पाताळ ॥ तूं कूर्मरूप धरूनि घननीळ ॥ पृष्ठी खालती दिधली ॥ १६ ॥ हिरण्याक्ष दैत्य सबळ ॥ कांखेसी घेऊन जाता भूमंडळ ॥ वराहवेष तूं तमाळनीळ ॥ दानवसकळ मर्दिले ॥ १७ ॥ दानवबाळकप्रह्लाद ॥ त्यास तुझा अखंड छंद ॥ मग करूनि स्तंभभेद ॥ प्रगटलासी नरहरी ॥ १८ ॥ इंद्राचे कैवारें बळी ॥ तो तुवां घातला पाताळीं ॥ त्याचे द्वारीं तूं

---

१ ब्रह्मदेवाला. २ यज्ञाला. ३ देव. ४ इंद्र. ५ शोभत. ६ प्रकाशमय. ७ तुळ्या. ८ अत्यंत. ९ क्षीरसागरीं क्रीडा करणाऱ्या.

वनमाळी ॥ द्वारपाळ अद्यापी ॥१९॥ नसतां सेना रथ सेवक ॥ फरशधर तूं भृगुकुलतिलक ॥ तीन सप्तकें उर्वी निःशंक ॥ निक्षत्री केली हरी त्वां ॥२२०॥ आतां रावण कुंभकर्ण असुर ॥ इहीं त्रिभुवन पीडिलें समग्र ॥ भक्तकैवारी तूं सर्वेश्वर ॥ रक्षीं सत्वर दासांतें ॥ २१ ॥ तों क्षीरसागरींहूनि अद्भुत ॥ ध्वनि उठली अकस्मात ॥ रविकुळीं राजा दशरथ ॥ अवतार तेथें घेतों मी ॥ २२ ॥ शेष होईल लक्ष्मण ॥ भरत होईल पांचजन्य[1] ॥ सुदर्शन तोचि शत्रुघ्न ॥ अवतार पूर्ण हे माझे ॥२३॥ जनकराजा मिथिलापुरीं ॥ कमळा[2] जाईल त्याचे उदरीं ॥ तुम्ही देव एकसरीं ॥ वानररूपें अवतरा ॥२४॥ शिव तो होईल हनुमंत ॥ ब्रह्मा तो ऋक्ष जांबुवंत ॥ धन्वंतरी तो सुषेण सत्य ॥ अंगिरापति तो अंगद जाणिजे ॥ २५ ॥ अदिति आणि कश्यप ॥ तेचि कौसल्या आणि दशरथ भूप ॥ तेथें अवतरेल चित्स्वरूप ॥ आत्माराम रघुवीर ॥ २६ ॥ सुग्रीव तो जाणिजे मित्र[3] ॥ नळ तो अनळ[4] साचार ॥ नीळ अनिळ[5]अवतार ॥ यम तोचि ऋषभ पैं ॥ २७ ॥ ऐसी आज्ञा होतां समस्त ॥ देव जयजयकारें गर्जत ॥ आनंद न माय अंबरांत[6] ॥ गेले त्वरित स्वस्थाना ॥ २८ ॥ श्रीरामकथा अति रसाळ ॥ हेंचि मानससरोवर निर्मळ ॥ तुम्हीं चतुर श्रोते मराळ[7] ॥ बैसा सकळ एकपंक्तीं ॥ २९ ॥ श्रीरामकथा करितां श्रवण ॥ होय पापांचें सर्व खंडण ॥ चिंतिले मनोरथ होती पूर्ण ॥ भक्तीकरून वाचितां ॥ २३० ॥ श्रोतयांसी पडतां विघ्न ॥ श्रीराम निवारित स्वयें आपण ॥ सर्व काल रामचरणीं लीन ॥ असतां भवबंधन चुकेल ॥ ३१ ॥ ब्रह्मानंदा आत्मयारामा ॥ भक्तकामकल्पद्रुमा ॥ श्रीधरवरदा पूर्णब्रह्मा ॥ अक्षय अनामा अभंगा ॥ ३२ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकिनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ द्वितीयाध्याय गोड हा ॥ २३३ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥

१ शंख. २ लक्ष्मी. ३ सूर्य. ४ अग्नि. ५ वायूचा अवतार. ६ आकाशांत. ७ हंस.

अध्याय ३
दशरथ.
श्रावण
सरोवर.
कावड

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ तुम्ही संत श्रोते भाविक ॥ कविमुद्रारत्नपरीक्षक ॥ श्रोता देखोनि मृगांक[1] ॥ वक्ता सोमकांत[2] पाझरे ॥ १ ॥ तुम्ही बोधसमुद्रींचीं मुक्तें पवित्रें ॥ कीं चैतन्यनभींचीं दिव्य नक्षत्रें ॥ कीं वैराग्यवनींचीं सुमनें विचित्रें ॥ संतरूपें विकासलीं ॥ २ ॥ निवडलीं रामकथामृतपात्रें ॥ कीं ज्ञानभरित पिकलीं क्षेत्रें ॥ कीं भजनपंथींचीं सरोवरें ॥ संतरूपें भरलीं हो ॥ ३ ॥ कीं भवजलद-जालप्रभंजन ॥ अज्ञानतिमिरच्छेदक चंडकिरण[3] ॥ जो कां मदगजविदारक पंचानन ॥ मत्सरकाननदहन जो ॥ ४ ॥ रामविजय ग्रंथ वैरागर[4] ॥ साहित्यरत्नें निघती अपार ॥ हीं तुम्हीं अंगीकारावीं वारंवार ॥ कासयासी प्रार्थावें ॥ ५ ॥ कमळकोशींचा मकरंद बरा ॥ हें नलगे सांगावें भ्रमरा ॥ राजहंसासी घे मुक्तचारा ॥ ऐसें किमर्थ प्रार्थावें ॥ ६ ॥ शीतळ होईं चंद्रमंडळा ॥ कासया सांगावें वेळोवेळां ॥ मित्रासी प्रकाश आगळा ॥ पाडीं कासया म्हणावें ॥ ७ ॥ संतांसी धरा क्षमा शांती ॥ ऐसें वदे तोचि मंदमती ॥ प्रेमळासी करीं भक्ती ॥ सांगावें नलगेचि हें ॥ ८ ॥ तैसें पंडित तुम्ही ज्ञानघन ॥ करा सुरस रामकथाश्रवण ॥ हें वारंवार म्हणतां दूषण ॥ वक्तयासी झगटेल ॥ ९ ॥ असो पूर्वाध्यायीं कथा निश्चितीं ॥ सांगितली रावणाची उत्पत्ती ॥ कौसल्या दशरथ अयोध्येप्रती ॥ नेऊनि विधीनें स्थापिलीं ॥ १० ॥ सूर्यवंशभूषण अद्भुत ॥ अयोध्यापती राजा दशरथ ॥ ज्याची पट्टराणी विख्यात ॥ कुशल बहुत कौसल्या ॥ ११ ॥ सुमित्रा कैकयी स्वरूपवंत ॥ दोघींस वरी राव दशरथ ॥ आणिक सातशें परिणीत ॥ भोगांगना सुंदरा ॥ १२ ॥ ज्ञानकळा कौसल्या सती ॥ सुमित्रा केवळ सद्भक्ती ॥ कैकयी ते कपटप्रकृती ॥ रजतमयुक्त सर्वदा ॥ १३ ॥ केवळ विवेक मूर्तिमंत ॥ तोचि अजसुत दशरथ ॥ जो परमयोद्धा रणपंडित ॥ धनुर्विद्या सर्व जाणे ॥ १४ ॥ अंधारामाजी शब्द उठतां ॥ तेथेंचि बाण मारी अवचिता ॥ धन्य त्याची हस्तकुशलता ॥ वीर दशरथाऐसा नसे ॥ १५ ॥ परी पोटीं नसे पुत्रसंतान ॥ तेणें राजेंद्र असे उद्विग्न ॥ पुत्राविण शून्य सदन ॥ बोलती शास्त्रज्ञ पंडित ॥ १६ ॥ शरीर जैसें प्राणाविण ॥ तारुण्याविण पंचबाण ॥ दयेविण व्यर्थ ज्ञान ॥ शांतिवांचून वैराग्य ॥ १७ ॥ संपत्ति जैसी धर्मेंविण ॥ पंडितावांचून सभासदन ॥ कीं करणीविण[5] व्यर्थ ज्ञान ॥ दीपेंविण मंदिर जेवीं ॥ १८ ॥ कीं वेदांतज्ञानावांचून ॥ कोरडी व्युत्पत्ति व्यर्थ ज्ञान ॥ कीं सत्पात्रावांचून दान ॥ कीं स्नेहेंविण बंधु जैसा ॥ १९ ॥ कीं जळेंविण वापिका[6] ॥ कीं नृपाविण नगर देखा ॥ कीं नासिकाविण मुखा ॥ शोभा जैसी न येचि ॥ २० ॥ कीं फळेंविण तरुवर ॥ कीं रामस्मरणाविण मंदिर ॥ तैसा पुत्राविण वंश पवित्र ॥ सर्वथा पावन नव्हेचि ॥ २१ ॥ असो राजा दशरथ ॥ संततीलागीं चिंताक्रांत ॥ सदा विपिनें[7] गहन हिंडत ॥ मृगयामिषेंकरोनियां ॥ २२ ॥ नावडे छत्रसिंहासन ॥ नावडे चातुर्यकळा गायन ॥ बहुत केले प्रयत्न ॥ परी संतान नव्हेचि ॥ २३ ॥ तों दशरथें स्वप्न देखिलें ॥ दोघे पुरुष आपण वधिले ॥ आणि एके स्त्रियेसी मारिलें ॥ अपराधेंविण

१ चंद्र. २ चंद्रकांतमणि. ३ अज्ञानरूपी अंधकाराचा नाश करणारा सूर्य. ४ हिऱ्यांची खाण. ५ कृतीवांचून, वागणुकीवांचून. ६ विहीर. ७ वनें.

तत्त्वतां ॥ २४ ॥ गजबजोनि उठिला त्वरित ॥ कोणासीं न बोले मूकवत ॥ वसिष्ठगृहास जाऊन त्वरित ॥ नमोनि स्वप्न सांगतसे ॥ २५ ॥ गुरु बोले हें दुष्ट स्वप्न ॥ तीन श्वापदें येईं वधोन ॥ मग याची शांति करून ॥ दोषनिवारण करावें ॥ २६ ॥ गुरुआज्ञेनें ते दिवसीं ॥ राजेंद्र निघाला मृगयेसी ॥ वासरमणि गेला अस्तासी ॥ परी श्वापद न सांपडे ॥ २७ ॥ पडला अत्यंत अंधकार ॥ एकला हिंडे नृपवर ॥ धनुष्यासी लावूनि शर ॥ शोधी कांतार[1] तेधवां ॥ २८ ॥ तों एका सरोवराचे तीरीं ॥ राजा गुप्त बैसे वृक्षावरी ॥ कानाडी[2] ओढूनि ते अवसरीं ॥ कर्णीं ऐके सांचोल[4] ॥ २९ ॥ तों ते मार्गीं श्रावण ॥ आला मायबाप घेऊन ॥ दिवसा बहुत विघ्नें आणि उष्ण ॥ म्हणोनि रात्रीं गमन करी ॥ ३० ॥ दोघें वृद्धें खांदीं घेउनी ॥ श्रावण तीर्थें हिंडे मेदिनीं ॥ त्या सरोवराचे तीरीं येउनी ॥ उभा राहिला नावेक ॥ ३१ ॥ तों तीं वृद्धें म्हणती श्रावणा ॥ आम्हां करवीं उदकपाना ॥ ऐकतां ऐसिया वचना ॥ कावड खालीं ठेविली ॥ ३२ ॥ हातीं कमंडलु घेऊन ॥ जीवनांत[3] प्रवेशला श्रावण ॥ दशरथें सांचोल[4] ऐकोन ॥ निर्वाणबाण सोडिला ॥ ३३ ॥ सपक्ष बाण हृदयीं भेदला ॥ हातींचा कमंडलु खालीं पडला ॥ देह भूमीवरी टाकिला ॥ प्राण चालिला श्रावणाचा ॥ ३४ ॥ म्हणे कोणे सभाग्याचा बाण ॥ करीत आला रामस्मरण ॥ हृदय निवालें संपूर्ण ॥ केलें पावन मजलागीं ॥ ३५ ॥ ऐकोनि मनुष्याचें वचन ॥ नृपवर जवळी आला धांवोन ॥ तंव तो पडिलासे श्रावण ॥ रामस्तवन करीतचि ॥ ३६ ॥ मग म्हणे कर्म पापकारी ॥ पडली हत्या मजवरी ॥ श्रावण म्हणे राया न करीं ॥ खेद कांहीं सर्वथा ॥ ३७ ॥ माझीं मायबापें वृद्धें दीन ॥ तयांसी करवीं उदकपान ॥ मग मी सोडीन प्राण ॥ सत्य जाण राजेंद्रा ॥ ३८ ॥ दोघें वृद्धें अत्यंत पाहीं ॥ त्यांचे सेवेसी कोणी नाहीं ॥ दशरथ गहिंवरला हृदयीं ॥ शोकाकुलित जाहला ॥ ३९ ॥ श्रावण म्हणे दशरथा ॥ उदक दोघां पाजून त्वरिता ॥ मग हे सांगावी वार्ता ॥ नाहीं तरी प्राण त्यागिती ॥ ४० ॥ उदक नेतां अयोध्याराणा ॥ वृद्धें म्हणती बा रे श्रावणा ॥ तंव तो न बोलेचि वचना ॥ कांहीं केलिया सर्वथा ॥ ४१ ॥ कां रे श्रावणा न बोलसी ॥ उदक मागितलें येवढे निशीं[6] ॥ बा रे म्हणोन कोपलासी ॥ शिणलासी पाडसा ॥ ४२ ॥ उदयाचळीं मावळेल मित्र[7] ॥ शेष सांडील भूमिभार ॥ तीव्र तपेल रोहिणीवर[8] ॥ तरी क्रोध अणुमात्र न ये तूतें ॥ ४३ ॥ जैसें गंगेचें निर्मळ जीवन ॥ तैसें श्रावणा तुझें मन ॥ तान्हया कां रे न बोलसी वचन ॥ राजा ऐकोनि गहिंवरे ॥ ४४ ॥ मग अजराजपुत्र[5] बोलिला ॥ म्यां अवचितां श्रावण वधिला ॥ तंव तिहीं धरणीवर देह टाकिला ॥ प्राण जाहला कासाविस ॥ ४५ ॥ आठवोनि श्रावणाचे गुण ॥ दोघें आक्रंदती दीनवदन ॥ ऐसा पुत्र हें त्रिभुवन ॥ शोधितांही न सांपडे ॥ ४६ ॥ अहा रे पुत्रा श्रावणा ॥ गंभीरा गुणनिधाना ॥ आमुचे प्राण करिती प्रयाणा ॥ श्रावणा वदन दावीं कां ॥ ४७ ॥ या ब्रह्मांडमंडपांत ॥ श्रावणाऐसा नाहीं सुत ॥ जैसीं लक्ष्मी आणि वैकुंठ-

१ अरण्य. २ कानापर्यंत ताणून ओढलेली धनुष्याची दोरी. ३ पाण्यांत. ४ चाहूल. ५ दशरथ. ६ रात्रीं. ७ सूर्य. ८ चंद्र.

नाथ ॥ तैसीं भावित मातापिता ॥ ४८ ॥ जो न करी मातृपितृभजन ॥ जळो तयाचें ब्रह्मज्ञान ॥ तो षट्शास्त्रें आला पढून ॥ तरी त्याचें दर्शन न व्हावें ॥ ४९ ॥ त्याचें जप तप अनुष्ठान ॥ दान अध्ययन श्रवण मनन ॥ कळा चातुर्य व्यर्थ ज्ञान ॥ जैसें भाषण मद्यपियाचें ॥ ५० ॥ तेणें अभ्यासिल्या चौसष्टी कळा ॥ त्या अवघ्याचि जाहल्या विकळा ॥ जयासी मातापित्यांचा कंटाळा ॥ त्या चांडाळा न शिवावें ॥ ५१ ॥ माता पिता गुरु देव जाण ॥ चारही दैवतें समसमान ॥ तोचि परम ज्ञाता जाण ॥ न मोडी वचन श्रेष्ठांचें ॥ ५२ ॥ म्हणोनि पुत्र एक श्रावण ॥ आठवूनि तयाचे गुण ॥ दोघें पडलीं मूर्च्छा येऊन ॥ जावया प्राण एकवटले ॥ ५३ ॥ मग तीं शाप देती प्राण जातां ॥ म्हणती तुझाही पुत्र पुत्र करितां ॥ प्राण जाईल रे दशरथा ॥ आम्हांऐसाचि तत्काळ ॥ ५४ ॥ मग तिहीं सोडिला प्राण ॥ रायें केलें तिघांचें दहन ॥ उत्तरकार्य संपादून ॥ अयोध्येसी परतला ॥ ५५ ॥ मनांत हर्ष मानी नृपवर ॥ मज शाप जाहला तो केवळ वर ॥ यांचे शापें तरी पुत्र ॥ हो कां सत्वर मजलागीं ॥ ५६ ॥ अयोध्येसी आला दशरथ ॥ वसिष्ठासी सांगितला वृत्तांत ॥ पुढें द्वादश वर्षेंपर्यंत ॥ दुष्काळ पडला पृथ्वीवरी ॥ ५७ ॥ न वर्षे कदा बलाहक[1] ॥ अत्यंत तीव्र तपे अर्क[2] ॥ धान्य तृण जीवन सकळिक ॥ नाहीं निष्टंक[3] पृथ्वीवरी ॥ ५८ ॥ गायी ब्राह्मण पीडिले बहुत ॥ दैत्यगुरु परम कापट्यवंत ॥ तेणें जलद आकर्षिले समस्त ॥ वृष्टि एकाक्ष होऊं नेदी ॥ ५९ ॥ वृष्टि जाहलिया परिपूर्ण ॥ सुखी होतील गोब्राह्मण ॥ ते करितील महायज्ञ ॥ सुरांस पूर्ण बळ तेणें ॥ ६० ॥ वृषपर्वा दैत्येंद्र थोर ॥ त्यासी साह्य जाहला शुक्र ॥ निर्जरभारांसहित[4] शक्र[5] ॥ युद्ध करीत तयासीं ॥ ६१ ॥ बहुत दिवस जाहला संग्राम ॥ परी शुक्र कपटी पूर्ण परम ॥ मेघ वर्षों नेदी अधम ॥ सुत्रामा[5] चिंताक्रांत बहुत ॥ ६२ ॥ वज्रधरासी[5] म्हणे अंगिरासुत[6] ॥ अयोध्येचा राजा दशरथ ॥ तो प्रतापार्क रणपंडित ॥ जिंकील दैत्य क्षणमात्रें ॥ ६३ ॥ मग मातली आणी विजयरथा ॥ मूळ[7] पाठविलें दशरथा ॥ मातली सांगे समूळ वार्ता ॥ अनावृष्टिकारणें जे ॥ ६४ ॥ ऐकोनि दैत्यप्रताप अद्भुत ॥ तत्काळ रथीं बैसला दशरथ ॥ तों कैकयी रायास प्रिय अत्यंत ॥ काय बोलत तेधवां ॥ ६५ ॥ म्हणे मी समागमें येईन ॥ आणि संग्राम तुमचा पाहीन ॥ राजा म्हणे तूं सुकुमार पूर्ण ॥ युद्धकंदन ते स्थानीं ॥ ६६ ॥ येरी म्हणे तुम्हीं जवळी असतां ॥ मज भय नाहीं सर्वथा ॥ ऐसे तिचे बोल ऐकतां ॥ घेतली रथावरी तेधवां ॥ ६७ ॥ निराळमार्गें[8] रथ ते वेळीं ॥ घेऊनि जात चपळ मातली ॥ देवदैत्यांच्या रणमंडळीं ॥ रथ अकस्मात उतरला ॥ ६८ ॥ वैकुंठींहूनि विनतासुत[9] ॥ क्षीराब्धितटीं उतरे अकस्मात ॥ तैसा राजा दशरथ ॥ सुरसमुदायांत उतरला ॥ ६९ ॥ अंजपुत्र[10] देखोनि पाकशासन[5] ॥ देता जाहला क्षेमालिंगन ॥ दशरथ धनुष्य चढवून ॥ उभा ठाकला रणांगणीं ॥ ७० ॥ बाणापाठीं बाण सोडित ॥ जैसे शब्दामागें शब्द येत ॥ कीं मेघ धारा वर्षत ॥ शर सोडित त्याच रीतीं ॥ ७१ ॥ जैशा मेघाबाहेर

१ मेघ. २ सूर्य. ३ अगदीं. ४ देवांसहित. ५ इंद्र. ६ बृहस्पति. ७ बोलावणें. ८ आकाशमार्गानें. ९ गरुड. १० दशरथ.

निवडोनी ॥ निघती [1]कल्पांतसौदामिनी ॥ तैसा एकेक बाण [2]तूणीरांतुनी ॥ ओढोनि काढी दशरथ ॥ ७२ ॥ दैत्यांचीं शिरें अकस्मात ॥ गगनीं उडती असंख्यात ॥ जैसे वृक्षावरोनि पक्षी उडत ॥ प्रातःकाळीं एकदांचि ॥ ७३ ॥ माघारले दैत्यभार तेव्हां ॥ तों पुढें आला वृषपर्वा ॥ कपटकळा युद्धमावा ॥ नानाप्रकारें दावित ॥ ७४ ॥ परी दशरथबाणसामर्थ्यें ॥ कापट्यविद्या न चले तेथ ॥ जैसें मूर्खाचें वाग्जाळ समस्त ॥ उच्छेदी पंडित एकशब्दें ॥ ७५ ॥ जैसा [3]मंत्रवादी महामती ॥ त्यापुढें भूतचेष्टा न चालती ॥ तैशा दशरथापुढें युद्धगती ॥ कदा न चालती तयाच्या ॥ ७६ ॥ देखोनि दशरथाचा प्रताप तेव्हां ॥ विरथ जाहला वृषपर्वा ॥ पाठी देऊनि तेधवां ॥ निघता जाहला सवेग ॥ ७७ ॥ [4]घृतें शिंपिला [5]वैश्वानर ॥ तैसा क्रोधायमान जाहला [6]शुक्र ॥ रथीं बैसोनियां शर ॥ सोडिता जाहला प्रतापें ॥ ७८ ॥ [7]जातवेदास्त्र ते अवसरीं ॥ सोडिता जाहला देवांवरी ॥ [8]अयोध्याधीशें झडकरी ॥ [9]जलदास्त्र प्रेरिलें ॥ ७९ ॥ शुक्रें वातास्त्र सोडिलें अद्भुत ॥ येरें आड घातले पर्वत ॥ वात कोंडिला समस्त ॥ दैत्यगुरूनें देखिलें ॥ ८० ॥ मग सोडिलें वज्रास्त्र ॥ पर्वत फोडिले समग्र ॥ दशरथें सोडिलें [10]माहेश्वर ॥ देखोनि वज्रास्त्र विरालें ॥ ८१ ॥ शुक्र परम क्रोधायमान ॥ काढिला एक निर्वाण-बाण ॥ रथाचा [11]आंख छेदून ॥ टाकिता जाहला तेधवां ॥ ८२ ॥ आंख छेदितां अकस्मात ॥ खालीं पडावा जों दशरथ ॥ तों कैकयी देखोनि धांवत ॥ घालोनि हात आंख धरी ॥ ८३ ॥ पर्वताकार रथ थोर ॥ दंडावरी घेतला भार समग्र ॥ वीरश्रीरंगें नृपवर ॥ समाचार नेणे तो ॥ ८४ ॥ दशरथें सोडिला निर्वाणबाण ॥ तोडिला कवीचा स्यंदन ॥ अश्वांसहित कुटके करून ॥ रणमंडळीं पाडिला ॥ ८५ ॥ विरथ जेव्हां जाहला शुक्र ॥ दशरथें काढिला सूर्यमुख शर ॥ म्हणे याचें छेदीन शिर ॥ कापट्यमुकुटासहित पैं ॥ ८६ ॥ मागुती विचारी अजनंदन ॥ शुक्र तरी केवळ ब्राह्मण ॥ याचा रक्षोनियां प्राण ॥ मुकुट मात्र छेदावा ॥ ८७ ॥ निमिष न लागतां गेला बाण ॥ मुकुट पाडिला तळीं छेदून ॥ भयभीत भृगुनंदन ॥ पळता जाहला तेधवां ॥ ८८ ॥ देव करिती जयजयकार ॥ पळूं लागला दैत्यभार ॥ जैसा महावात सुटतां समग्र ॥ भूस उडे अंबरीं ॥ ८९ ॥ रायें कोदंडासी घातली गवसणी ॥ तूणीर ठेविला आवरण घालोनी ॥ जैसा कुंडामाजी देदीप्य अग्नी ॥ आच्छादित याज्ञिक ॥ ९० ॥ दशरथ पाहे सावधान ॥ तों कैकयीनें हात घालून ॥ धरिला असे महास्यंदन ॥ वर्तमान कळलें तें ॥ ९१ ॥ आश्चर्य करी नृपवर ॥ आजिचें युद्ध अनिवार ॥ आम्हांसी जयलाभ समग्र ॥ कैकयीनें दीधला ॥ ९२ ॥ जैसें घर पडतां अकस्मात ॥ निजबळें उचली बळवंत ॥ तैसा कैकयीनें आजि रथ ॥ सांवरिला रणांगणीं ॥ ९३ ॥ खालीं उतरून दशरथ ॥ प्रियेलागीं आलिंगित ॥ म्हणे दोन वर मागें त्वरित ॥ जे कां अपेक्षित मानसीं ॥ ९४ ॥ कैकयी आनंदली थोर ॥ म्हणे मी जेव्हां मागेन वर ॥ तेव्हां मज द्यावे साचार ॥ म्हणोनि भाष घेतली ॥ ९५ ॥ महायुद्धीं जय पूर्ण ॥ कैकयीस यावया

१ विजा. २ भात्यांतून. ३ पंचाक्षरी. ४ तुपानें. ५ अग्नि. ६ दैत्यांचा गुरु. ७ अग्निअस्त्र. ८ दशरथानें. ९ पर्जन्यास्त्र. १० शिवाचें अस्त्र. ११ चक्रामधील कणा (आंस).

काय कारण ॥ काय होतें तीस वरदान ॥ तेंचि कारण ऐक पां ॥ ९६ ॥ पितृगृहीं कैकयी असतां ॥ एक तापसी आला अवचितां ॥ तयासी प्रार्थोनियां माता ॥ राहविती जाहली कैकयीची ॥ ९७ ॥ ऋषि बैसला अनुष्ठानातें ॥ माता निरोपी कैकयीतें ॥ उपकरण-सामग्री लागेल यातें ॥ ती सिद्ध करोनि देइंजे ॥ ९८ ॥ पुष्पें धूप दीप आरती ॥ सिद्ध करोनि देत ऋषीप्रती ॥ येरू प्राणायाम करूनि निश्चितीं ॥ ध्यानीं जाहला निमग्न ॥ ९९ ॥ तंव कैकयीनें घेऊनि मैस ॥ लाविली ऋषीच्या मुखास ॥ ध्यान जाहलिया तो महा-पुरुष ॥ स्वमुख करें पुसीतसे ॥ १०० ॥ तों हस्तास लागलें काळें ॥ कर्तृत्व कुमारीचें कळलें ॥ ऋषीनें शापिलें ते वेळे ॥ वदन काळें तुझें हो कां ॥ १ ॥ तुजवरी अपेश येईल प्रचंड ॥ जगांत होईल काळें तोंड ॥ पुत्रद्वेष करिसील उदंड ॥ नसतें बंड वाढविसी ॥ २ ॥ मातेनें समाचार ऐकोन ॥ वेगीं धरिले ऋषीचे चरण ॥ स्वामी कैकयी बाळ अज्ञान ॥ नेणोनि कर्म हें केलें ॥ ३ ॥ कांहीं द्यावें जी वरदान ॥ मग ऋषी कृपाळु होऊन ॥ म्हणे संग्रामीं पतीलागून ॥ जय देईल महारणीं ॥ ४ ॥ पूजासामग्री दिधली समस्त ॥ तरी हा हस्त होईल यशवंत ॥ त्या वरें या समयीं अद्भुत ॥ जय प्राप्त कैकयीतें ॥ ५ ॥ असो इंद्र आणि बृहस्पती ॥ दशरथाचें यश वानिती ॥ वस्त्रें भूषणें अमरपती ॥ देता जाहला रायातें ॥ ६ ॥ वस्त्राभरणें अद्भुतें ॥ दिव्यमणि दिधला कैकयीतें ॥ येरीनें घातला वेणीतें ॥ परम प्रकाशवंत जो ॥ ७ ॥ तों देवआचार्य बोले वचन ॥ रायासी काय आहे पुत्रसंतान ॥ दशरथ म्हणे पुत्रवदन ॥ देखिलें नाहीं अद्यापि ॥ ८ ॥ सुरगुरु म्हणे राया वरिष्ठा ॥ त्रिभुवनपति येईल तुझिया पोटा ॥ ज्याचें ध्यान लागलें नीलकंठा ॥ सनकादिक भक्तांसी ॥ ९ ॥ जो मायाचक्रचाळक ॥ अनंत ब्रह्मांडांचा नायक ॥ जो कमलोद्भवाचा जनक ॥ तो पुत्र देख तुझा राया ॥ ११० ॥ जो वेद-शास्त्रांचा जिव्हार ॥ जो आदिमायेचा निजवर ॥ तो पुराणपुरुष अगोचर ॥ तुझा पुत्र होईल कीं ॥ ११ ॥ विभांडकाचा पुत्र शृंग-ऋषी ॥ हरिणीगर्भसंभूत तेजोराशी ॥ त्यासी आणावें नाना सायासीं ॥ पुत्रेष्टी करावया ॥ १२ ॥ त्यास नाहीं मनुष्यदर्शन ॥ देखिलें नाहीं स्त्रियांचें वदन ॥ त्यास शब्दविषयें मोहून ॥ करोनि गायन आणावा ॥ १३ ॥ शक्र म्हणे देवललना ॥ पाठवाव्या तया वना ॥ रंभा उर्वशी शुभानना ॥ ज्यांचे गायना मदन भुले ॥ १४ ॥ दशरथ इंद्रगुरूची आज्ञा ॥ घेऊन आला अयोध्याभुवना ॥ आनंद जाहला सकळ जना ॥ पर्जन्यवृष्टि जाहली ॥ १५ ॥ असंभाव्य पिकली मेदिनी ॥ दुष्काळ गेला मूळींहुनी ॥ जैसीं विष्णुसहस्रनामें-करूनी ॥ महापापें संहारती ॥ १६ ॥ इकडे वीणा टाळ मृदंग ॥ झल्लरी किंकिणी उपांग ॥ देवांगना घेऊन उपभोग ॥ वना सवेग चालिल्या ॥ १७ ॥ विभांडकऋषि तपोधन ॥ नित्य उषःकाळीं उठोन ॥ करावया अनुष्ठान ॥ जान्हवीतीराप्रति जाय ॥ १८ ॥ मागें आश्रमीं एकला पुत्र ॥ उंच बांधोनियां गोपुर ॥ त्यावरी शृंगी तो परम चतुर ॥ वेदाध्ययन करीतसे ॥ १९ ॥ गज व्याघ्र सावजें बहुत ॥

१ काजळ. २ देवांचा गुरु. ३ ईश्वर. ४ शंकराला. ५ जिव्हाळा. ६ जुनाट. ७ पुत्रप्राप्तीसाठीं यज्ञ. ८ अप्सरा. ९ पृथ्वी. १० प्रातःकाळीं.

देखतां होय भयभीत ॥ म्हणोनि उंच स्थळ बांधोनि सत्य ॥ त्यावरी सुत बैसविला ॥१२०॥ विभांडकऋषि अनुष्ठान करून ॥ दोन प्रहरां येत परतोन ॥ परमानंदें पुत्र देखोन ॥ अध्ययन सांगे तयातें ॥२१॥ चारही वेद मुखोद्गत ॥ सकल शास्त्रें पारंगत ॥ यागविधि कर्में समस्त ॥ करतलामलक तयातें ॥२२॥ असो विभांडक गेला स्नाना ॥ तो समय पाहोन देवांगना ॥ वेगीं पातल्या तया वना ॥ सर्व संपत्ति घेऊनियां ॥ २३ ॥ वरी बैसला ऋषिनंदन ॥ तंव त्यांनीं आरंभिलें गायन ॥ जें ऐकतां भुले पंचबाण ॥ स्वरूपलावण्य तयांचें ॥ २४ ॥ जैशा केवळ सौदामिनी ॥ मंडित दिसती वस्त्राभरणीं[1] ॥ ज्यांचीं स्वरूपें पाहोनी ॥ सुधापानी वेधले ॥ २५ ॥ टाळ मृदंग सुस्वर ॥ गायन ऐकून ऋषिपुत्र ॥ वरोनि पाहे सादर ॥ स्वरूप सुंदर न्याहाळोनी ॥२६॥ तंव नेत्रकटाक्ष हावभाव ॥ दाविती नानापरींचें लाघव[2] ॥ शृंगीनें देखतांचि अपूर्व ॥ भय वाटे मानसीं ॥२७॥ गायन ऐकतां सुस्वर ॥ संतोष वाटे अपार ॥ म्हणे मज धरावया साचार ॥ पातले कोण न कळे हें ॥२८॥ भयेंकरून ते वेळां ॥ शृंगी वायुवेगें पळाला ॥ सवेंचि विलोकी परतोनि डोळां ॥ सुंदर स्वरूप तयांचें ॥ २९ ॥ विभांडक अनुष्ठान करून ॥ आश्रमासी येत परतोन ॥ देवांगना जाती तेथोन ॥ शापभयें ऋषीच्या ॥ १३० ॥ म्हणती विभांडकासी कळेल ॥ तरी आम्हां तत्काळ शापील ॥ यालागीं दोन प्रहर होतां सकळ ॥ जाती वेगेंकरूनियां ॥ ३१ ॥ असो पिता आला आश्रमासी ॥ शृंगी सांगे तयापासीं ॥ म्हणे येथें आले होते तापसी ॥ उपमा ज्यांसी असेना ॥ ३२ ॥ मी तयांसी देखोनी ॥ पळालों देहलोभेंकरूनी ॥ आतां न येती ते दुसरेनी ॥ खंती मनीं वाटतसे ॥ ३३ ॥ विभांडक म्हणे पुत्रासी ॥ जरी आश्रमा आले संत ऋषी ॥ तरी आपण आतिथ्य करावें तयांसी ॥ पूजाविधीकरूनियां ॥ ३४ ॥ असो प्रातःकाळीं विभांडक-मुनी ॥ गेला अनुष्ठानालागुनी ॥ शृंगी चिंता करी मनीं ॥ म्हणे कधीं नयनीं देखेन तयां ॥३५॥ विसरला लेखन पठन ॥ ज्ञान ध्यान आणि मनन ॥ लागलें मनीं स्त्रियांचें ध्यान ॥ अनर्थ पूर्ण स्त्रीसंगें ॥ ३६ ॥ ज्यानें स्त्री न देखिली स्वप्नीं ॥ त्यानें ती विलोकितां नयनीं ॥ गेला सर्व विसरोनी ॥ अनर्थ कामिनी[3] तपासी ॥ ३७ ॥ मग ज्यांस अखंड स्त्रीचिंतन ॥ ते कैसे तरतील जन ॥ मूर्तिमंत भवाब्धि[4] कामिन ॥ भुलवी सज्जन जाणते[5] ॥ ३८ ॥ स्त्री केवळ अविद्येचा[6] पसारा ॥ महाअनृत्या[7] अविचारा[8] ॥ सकळ असत्याचा थारा ॥ भय न धरी पापाचें ॥ ३९ ॥ स्त्री अनर्थाचें गृह सबळ ॥ कीं कलहाचें महामूळ ॥ कीं विषवल्लीच केवळ ॥ स्त्रीरूपें विस्तारली ॥ १४० ॥ स्त्री कामाची[9] विशाळ दरी[10] ॥ कीं ते क्रोधव्याघ्राची जाळी खरी ॥ कीं ते पापसमुद्रलहरी[11] ॥ कीं ते भाजन[12] असत्याचें ॥ ४१ ॥ कीं ते दुःखवृक्षाचें श्रेष्ठ फळ ॥ कीं ते मोहाचा पर्वत सबळ ॥ कीं ते मत्सरवनचि[13] केवळ ॥ किंवा भ्रांति अवतरली ॥ ४२ ॥ कीं दंभचि मूर्ति-

१ वस्त्रें व अलंकार यांनीं. २ कौतुक. ३ स्त्री. ४ संसारसमुद्र. ५ विद्वान्. ६ अज्ञानाचा, मायेचा. ७ खोटी. ८ साहसी. ९ विषयाची. १० गुहा. ११ पापरूपी समुद्राची लाट. १२ पात्र, भांडें. १३ हेवारूपी वन.

मंत विरूढला ॥ कीं अहंकार स्त्रीगड बांधिला ॥ कीं मूर्खत्व सकळ त्या स्थळा ॥ [1]मिरास करूनि राहिलें ॥ ४३ ॥ कीं स्त्री मूर्तिमंत भवव्याधी ॥ कीं षड्‌र्मींची भरली नदी ॥ कीं सकळ विकारांची [2]मांदी ॥ यात्रेसी आली त्या ठाया ॥ ४४ ॥ कवणें निर्मिली हे कुन्हाडी ॥ सबळ पुण्यवृक्ष तोडी ॥ कीं अविश्वासाची बेडी ॥ जिवाच्या पायीं ठोकिली ॥ ४५ ॥ कीं स्वर्गमोक्षअर्गळा सत्य ॥ दर्शनें पुरुषाचें चित्त चोरित ॥ स्पर्शबळें वीर्य हरीत ॥ [3]आसुरी प्रत्यक्ष कामिनी ॥ ४६ ॥ कौटिल्यदंभसंयुक्त ॥ क्षमाशौचविवर्जित ॥ महामंत्राचें सामर्थ्य ॥ क्षणें हरीत न कळेचि ॥४७॥ गौडी माध्वी पैष्टी तीन्ही ॥ मदिरा ऐशा प्रकट जनीं ॥ चौथें मद्य ते कामिनी ॥ दुर्गंधि नाहाणी पापाची ॥ ४८ ॥ काय विद्या काय तप ॥ कायसें ध्यान काय जप ॥ कासया ज्ञान खटाटोप ॥ हरिलें सर्व स्त्रियांनीं ॥ ४९ ॥ जिव्हा दग्ध परान्नें पाहीं ॥ हस्त दग्ध प्रतिग्रहीं ॥ मन दग्ध स्त्रीचे ठायीं ॥ करूनि काय जप तप ॥ १५० ॥ व्यर्थ करिती पुरश्चरण ॥ स्त्रियेनें हरोनि नेलें मन ॥ करूं बैसतां जों ध्यान ॥ तों ध्यानीं चिंतन स्त्रियेचें ॥ ५१ ॥ काय अध्ययन काय कीर्तन ॥ व्यर्थ गेलें पुराणश्रवण ॥ काय धरूनि धर्मदान ॥ स्त्रियांनीं मन हरियेलें ॥५२॥ स्त्री स्वरूपाची धरोनि दिवी ॥ महानरकाची वाट दावी ॥ सज्ञानियासही भुलवी ॥ वनीं हिंडवी विषयांचिया ॥ ५३ ॥ कीं काळें दूती पाठविली देखा ॥ चाळवूनि नेत महानरका ॥ दुराविलें मोक्षसुखा ॥ अधःपातीं पाडिलें ॥ ५४ ॥ आतां असो हा अनुवाद ॥ जरी कृपा करील ब्रह्मानंद ॥ तरीच तुटेल भवबंध ॥ हृदयीं बोध ठसावे ॥५५॥ जरी कृपा करील जगज्जीवन ॥ तरी हरिरूप दिसे जन वन ॥ कैंचा पुरुष नपुंसक कामिन ॥ व्यापिलें पूर्ण श्रीरामें ॥५६॥ नर नारी मिथ्या भास ॥ अवघा वोतला पुराणपुरुष ॥ जैं कृपा करील सर्वेश ॥ ब्रह्मानंदस्वामी पैं ॥५७॥ असो आतां शृंगऋषी ॥ म्हणे कधीं येतील ते तापसी ॥ तों अकस्मात त्या समयासी ॥ रंभा उर्वशी पातल्या ॥ ५८ ॥ उत्तम स्वरूपें मंजुळ गायन ॥ सुंदर मुख आकर्ण नयन ॥ शृंगीलागीं खुणावून ॥ [4]कामभाव दाविती ॥ ५९ ॥ नानापक्वान्नें अमृतफळें ॥ शृंगीस देती बहु रसाळें ॥ मग तो उतरोनि खालें ॥ जवळी येवोनि बैसला ॥ १६० ॥ तयांसी पुसे आवडीकरून ॥ सांगा तुमची नामखूण ॥ हीं [5]गेलंडें काय म्हणोन ॥ वक्षःस्थळीं तुमच्या पैं ॥ ६१ ॥ येरी गदगदां हांसती ॥ तुझिया माथां शृंग निश्चितीं ॥ म्हणोनि शृंगऋषी म्हणती ॥ तुजलागीं ऋषिपुत्रा ॥ ६२ ॥ आमुचें नांव गलंडऋषी ॥ बहु सुख असे आम्हांपाशीं ॥ येरु म्हणे तें दाखवा आम्हांसी ॥ चवी कैसी पाहों पां ॥ ६३ ॥ त्या म्हणती जी तत्त्वतां ॥ कामासन तुज शिकवूं आतां ॥ तों मदनें मोहिलें ऋषिसुता ॥ आसक्त सुरतालागीं होय ॥ ६४ ॥ मग तो म्हणे मी तुम्हां-आधीन ॥ जिकडे न्याल तिकडे येईन ॥ मग त्यांनीं विमानीं बैसवून ॥ आणियेला अयोध्येसी ॥ ६५ ॥ दशरथें करूनि नमस्कार ॥ केला बहुत आदर ॥ म्हणे महाराज तुम्ही बहु थोर ॥ दर्शन आम्हां दिधलें ॥ ६६ ॥ मग [6]पाळककन्या आपुली ॥ शृंगऋषीस दिधली ॥

१ हक्काची जागा. २ समुदाय. ३ राक्षसी. ४ मदनचेष्टा. ५ उंचवटे, गोळे. ६ पाळलेली शांता.

लग्नसोहळा ते वेळीं ॥ चार दिवस जाहला ॥ ६७ ॥ मग ऋषी मेळविले बहुत ॥ जे शापानुग्रहसमर्थ ॥ वसिष्ठ मुख्य आचार्य जेथ ॥ न पडे पदार्थ न्यून कांहीं ॥ ६८ ॥ इकडे ज्ञानीं पाहे विभांडकमुनी ॥ तों स्त्रियांनीं सुत नेला चाळवुनी ॥ परम क्रोधाविष्ट होउनी ॥ अयोध्येसी पातला ॥ ६९ ॥ तों ऋषिवेष्टित देखिला कुमर ॥ जैसा नक्षत्रीं वेष्टिला रोहिणीवर[1] ॥ कीं किरणीं वेष्टिला दिवाकर[2] ॥ तैसा स्वसुत देखिला ॥ १७० ॥ स्नुषा देखोनि नयनीं ॥ विभांडक निवाला मनीं ॥ दशरथ लागला ऋषिचरणीं ॥ आनंदेंकरूनि तेधवां ॥ ७१ ॥ विभांडक आनंदे बहुत ॥ नृपासी आशीर्वाद देत ॥ तुज होतील चौघे सुत ॥ जे कां समर्थ त्रिभुवनीं ॥ ७२ ॥ असो यज्ञमंडपीं शृंगी आपण ॥ सकळ ऋषिमंडळ घेऊन ॥ स्वाहाकारासी अवदान[3] ॥ मंत्रयुक्त टाकीत ॥ ७३ ॥ पूर्णाहुतीचिये काळीं ॥ प्रत्यक्ष प्रकटला ज्वाळामाळी[4] ॥ जैसा सूर्य उगवे उदयाचळीं ॥ प्रातःकाळीं अकस्मात ॥ ७४ ॥ चत्वारिशृंग द्विमूर्धान ॥ सप्तपाणी त्रिचरण ॥ देखतां यज्ञनारायण ॥ ऋषिजन सुखावले ॥ ७५ ॥ हातीं पायसताट भरून ॥ शृंगीपाशीं देत कृशान ॥ म्हणे अविलंबें पिंड करून[5] ॥ तिघीं राणियांस देइजे ॥ ७६ ॥ बहु त्वरा करावी ये क्षणीं ॥ विलंबें होय कार्यहानी ॥ पोटा येईल कैवल्यदानी[6] ॥ क्षीरसागरविहारी जो ॥ ७७ ॥ ऐसें बोलोनि तये काळीं ॥ गुप्त जाहला ज्वाळामाळी ॥ शृंगीनें वसिष्ठाजवळी ॥ पायसपात्र दीधलें ॥ ७८ ॥ वसिष्ठ करूनि तीन विभाग ॥ राणियांस देत सवेग ॥ कौसल्येसी श्रेष्ठ भाग ॥ देता जाहला ऋषि तो ॥ ७९ ॥ दुजा सुमित्रेप्रती देत ॥ तिजा कैकयीकरीं घालित ॥ देखोनि ऐसें अद्भुत ॥ क्रोध आला कनिष्ठेतें ॥ १८० ॥ म्हणे मी रायासी प्रियकर ॥ म्यां रथचक्रीं घालोनि कर ॥ रणीं विजयी केला नृपवर ॥ इंद्रादिक देवांदेखतां ॥ ८१ ॥ वयेंकरूनि वृद्ध फार ॥ ते ज्येष्ठ नव्हे साचार ॥ जियेमाजी गुण थोर ॥ तीच श्रेष्ठ जाणिजे ॥ ८२ ॥ केतकीचें लघु पत्र ॥ त्यास मानिती सर्वत्र ॥ इतर पत्रें दिसती थोर ॥ परी चतुर न मानिती ॥ ८३ ॥ अमोलिक लहान रत्न ॥ काय करावे थोर पाषाण ॥ मृगेंद्राची[7] आकृति लहान ॥ थोर वारण[8] कासया ॥ ८४ ॥ जवादिबिडालाचें[9] वृषण सुवास ॥ लहान परी आवडी श्रीमंतांस ॥ रासभाचें थोर बहुवस ॥ न शिवे कोणी तयातें ॥ ८५ ॥ मज आधीं न देतां मान ॥ काय करावा भाग मागून ॥ म्हणोनि कैकयी रुसोन ॥ अधोवदन बैसली ॥ ८६ ॥ मग बोले वसिष्ठ मुनी ॥ विघ्न होईल येच क्षणीं ॥ तों करींचा पिंड झडपोनी ॥ घारीनें नेला अकस्मात ॥ ८७ ॥ हाहाकार जाहला ते अवसरीं ॥ निमिष न लागतां गेली घारी ॥ कैकयी पडे धरणीवरी ॥ आक्रंदत तेधवां ॥ ८८ ॥ म्हणे माझें पूर्वकर्म गहन ॥ मज कैंचें पुत्रसंतान ॥ अभाग्यासी निधान ॥ जिरेल कोठून सांग पां ॥ ८९ ॥ परम चिंताक्रांत दशरथ ॥ कौसल्येकडे विलोकित ॥ मग कैकयीचें समाधान करीत ॥ पट्टमहिषी तेधवां ॥ १९० ॥ कौसल्या सुमित्रा दोघी जणी ॥ अर्ध अर्ध विभाग काढोनी ॥ देत्या जाहल्या ते क्षणीं ॥ पूर्ण पिंड कैकयीतें ॥ ९१ ॥

---

१ चंद्र. २ सूर्य. ३ आहुति. ४ अग्नि. ५ विभाग. ६ मोक्ष देणारा (ईश्वर). ७ सिंहाची. ८ हत्ती. ९ जवादी मांजराचें.

जैशा भागीरथी आणि मंदाकिनी ॥ तैशा कौसल्या सुमित्रा दोघीजणी ॥ मत्सर अणुमात्र मनीं ॥ न करिती स्वप्नीं सर्वथा ॥९२॥ जे अत्यंत कुटिल देख ॥ तयांसी स्वप्नींही नाहीं सुख ॥ न कदा मानित्ती कोणी लोक ॥ सदा अपेशपात्र ते ॥ ९३ ॥ असो वसिष्ठें दिधलें तीर्थ ॥ तिघीही पिंड प्राशन करीत ॥ कैकयीच्या कंठीं पिंड अडकत ॥ कासाविस जाहली ते ॥ ९४ ॥ मग वसिष्ठें शिंपितां तीर्थ ॥ अंतरीं पिंड उतरत ॥ आनंदला राजा दशरथ ॥ दानें देत अपार ॥ ९५ ॥ वस्त्राभरणें उदंड दक्षिणा ॥ देवोनि गौरविलें ब्राह्मणां ॥ सकळ ऋषी पावले स्वस्थाना ॥ शृंगीआदिकरूनि ॥ ९६ ॥ तिघी राण्या जाहल्या गर्भस्थ[1] ॥ आनंदला राजा दशरथ ॥ म्हणे माझें भाग्य उदित ॥ दिसतें पुढें येथोनि ॥ ९७ ॥ घारीनें जो पिंड झडपिला ॥ त्याचा वृत्तांत काय जाहला ॥ श्रोतयांनीं आक्षेप केला ॥ कथा समूळ सांगा पां ॥९८॥ तरी केसरीनामें वानर ॥ त्याची स्त्री अंजनी सुंदर ॥ ऋष्यमूकपर्वतीं घोर ॥ तप करीत बैसली ॥९९॥ सात सहस्र वर्षेंपर्यंत ॥ मौन धरोनि शुचिष्मंत ॥ आराधिला उमाकांत ॥ प्रसन्न जाहला तपांतीं ॥ २०० ॥ म्हणे अंजनी माग इच्छित ॥ येरी म्हणे देईं अक्षय सुत ॥ परम प्रतापी यशवंत ॥ महाभक्त वज्रदेही ॥ १ ॥ मग बोले उमावर ॥ अकरावा जो मी महा-रुद्र ॥ तुझे उदरीं अक्षय अवतार ॥ धरितों अंजनी जाण पां ॥ २ ॥ ऐकें शुभवदने अंजनी ॥ तूं अंजुळीपात्र पसरुनी ॥ बैसें सावध माझे ध्यानीं ॥ अंतर्दृष्टी करूनियां ॥ ३ ॥ सुटेल अद्भुत प्रभंजन[2] ॥ साक्षात् लोकप्राणेश आपण ॥ प्रसाद देईल आणोन ॥ तो तूं भक्षीं अविलंबें ॥ ४ ॥ स्वस्थळा गेला शूलपाणी[3] ॥ ध्यानस्थ बैसली अंजनी ॥ नयन झांकोनि निजमनीं ॥ ब्रह्मानंदें उचंबळे ॥ ५ ॥ तंव कैकयी-हातींचा पिंड झडपोनी ॥ घारी नेत असतां गगनीं ॥ तों चंडसमीरें ते क्षणीं ॥ पिंड मुखींचा आसुडिला[4] ॥ ६ ॥ तो अंजनीच्या करांत ॥ आणोन घातला अकस्मात ॥ तो तत्काळ ती भक्षित ॥ शिवस्मरण करोनियां ॥ ७ ॥ घारी ते देवांगना[5] वहिली ॥ नृत्य करितां चांचरी[6] गेली ॥ मग विधीनें शापिली ॥ घारी होईं म्हणोनि ॥ ८ ॥ मग ते सुवर्चसा नामें देवांगना ॥ लागे कमलोद्भवाचे[7] चरणा ॥ विधि म्हणे दशरथ राणा ॥ अयोध्येचा नृपवर ॥ ९ ॥ त्याच्या मखसमयीं[8] पिंड झडपितां ॥ उद्धरसील तूं तत्त्वतां ॥ अंजनीकरीं पिंड पडतां ॥ निजस्थाना येसी तूं ॥ २१० ॥ असो घारी ब्रह्मवरेंकरूनि ॥ उद्धरोनि पावली स्वस्थानीं ॥ इकडे नवमास भरतां अंजनी ॥ प्रसूत जाहली तेधवां ॥ ११ ॥ ऋषिपत्न्या पाहती ते वेळां ॥ बळिया तो बाळ जन्मला ॥ कीं वासरमणि प्रकटला ॥ वानरवेषें दैदीप्य ॥१२॥ विद्युत्प्राय कुंडलें झळकती ॥ गंडस्थळीं[9] पडली दीप्ती ॥ दृढ कौपीन निश्चितीं ॥ कटिप्रदेशीं मौंजी झळके ॥ १३ ॥ तळपतसे यज्ञोपवीत ॥ ऐसें वानररूप अद्भुत ॥ मुखीं पुच्छाग्रीं आरक्त ॥ वर्ण दिसत प्रवालसम ॥१४॥ परम क्षुधाक्रांत बाळ ॥ चहूंकडे पाहे चंचळ ॥ तों अंजनी उतावेळ ॥ फळें गेली आणावया ॥१५॥ रुदन करी क्षुधित बाळ ॥ तों आरक्त दिसे सूर्यमंडळ ॥ म्हणे हें दिसे

१ गरोदर. २ वायु. ३ शंकर. ४ ओढून घेतला. ५ देवस्त्री. ६ अडखळली. ७ ब्रह्मदेवाच्या. ८ यज्ञसमयीं. ९ गालांवर.

उत्तम फळ ॥ उडे चपळ मारुती ॥ १६ ॥ पिंजारल्या रोमावळी[1] ॥ सिंहनादें गर्जे निराळीं[2] ॥ दिग्गजांचीं बैसलीं टाळीं ॥ आंदोळली वसुंधरा ॥ १७ ॥ स्फुरण दाटलें थोर ॥ गाजवी पुच्छाचा फडत्कार ॥ मागें अंगवातें तरुवर ॥ उन्मळोनि जाती आकाशीं ॥ १८ ॥ चपळ पदद्वय तैसेच हस्त ॥ प्रतापें झेंपावे गगनांत ॥ उड्डाणावर उड्डाण घेत ॥ जात आदित्य[3] लक्षोनियां ॥ १९ ॥ कीं उर्वीवरोनि सुपर्ण ॥ जाय वैकुंठपीठ लक्षून ॥ तैसाचि अंजनीहृदयरत्न ॥ भानुमंडळा आटोपी ॥ २२० ॥ मनोवेगासी मागें टाकुनी ॥ हनुमंत वेगें जात गगनीं ॥ तों लोकप्राणेश धांवुनी ॥ धरीन म्हणे स्वपुत्रा ॥ २१ ॥ परम तीव्र सूर्यमंडळ ॥ तेजें आहाळेल[4] माझें बाळ ॥ म्हणून धरूं पाहे अनिळ ॥ परी तो चपळ नाटोपे ॥ २२ ॥ मग हिमाचलाचे शीतलांबुकण ॥ मागून शिंपी प्रभंजन ॥ हनुमंत मुख पसरोन ॥ सूर्याजवळी पातला ॥ २३ ॥ तों ते दिवसीं सूर्यग्रहण ॥ राहु आला मुख पसरोन ॥ मारुतीस क्रोध आला दारुण ॥ सिंहिकासुत देखतां ॥ २४ ॥ म्हणे मी अत्यंत क्षुधित ॥ फळ भक्षावया आलों येथ ॥ हा आला कोण अकस्मात ॥ ग्रासाआड माझिया ॥ २५ ॥ सबळ पुच्छघायेंकरून ॥ फोडिलें राहूचें वदन[5] ॥ भिरकाविला पायीं धरून ॥ मूर्च्छा येऊन पडला तो ॥ २६ ॥ जैसा शुंडादंडेंकरून देख ॥ महागज विदारी बिडालक[6] ॥ कीं भुजंगाचे कवेंत[7] मूषक ॥ अकस्मात सांपडला ॥ २७ ॥ राहूचे कैवारें केत ॥ कपीवरी धांवला उन्मत्त ॥ जैसा केसरीपुढें जंबुक येत ॥ आपलें मरण विसरूनियां ॥ २८ ॥ केतु देखतांचि हनुमंतें ॥ तेथेंचि मर्दिला मुष्टिघातें ॥ आंग चुकवोनि वेगें बहुतें ॥ पळता जाहला केतू पैं ॥ २९ ॥ राहु आणि केत ॥ इंद्रापाशीं आले धांवत ॥ अशुद्धें[8] नाहाले जेवीं पर्वत ॥ सिंदूरेंकरून माखले ॥ २३० ॥ आक्रोशें बोलती दोघेजण ॥ तूं सुरेश सहस्रनयन ॥ आम्हांवरी कोप धरून ॥ हें कां विघ्न धाडिलें ॥ ३१ ॥ नवा पुच्छराहु करून ॥ आम्हांवरी दिधला पाठवून ॥ आश्चर्य करी शचीरमण ॥ म्हणे हें कर्तृत्व कोणाचें ॥ ३२ ॥ कोणीं केली विपरीत करणी ॥ त्यास संहारावया वज्रपाणी ॥ त्रिदशसमुदाय घेउनी ॥ वायुवेगें धांविन्नला ॥ ३३ ॥ राहु पुढें पुढें धांवत ॥ मागें देवांसहित अमरनाथ ॥ तों इकडे अंजनीसुत ॥ सूर्य ग्रासूं धांवतसे ॥ ३४ ॥ चळचळां कांपे मित्र ॥ म्हणे हा कैंचा आला अमित्र ॥ दिनमान सांडोनि दिनकर ॥ पळों न लाहे सर्वथा ॥ ३५ ॥ प्रतापरुद्र मारुती ॥ सूर्यमंडळ धरिलें हातीं ॥ हें फळ नव्हे निश्चितीं ॥ म्हणोनि पुढती टाकिलें ॥ ३६ ॥ जैसा केवळ वडवानळ ॥ तैसेंच देदीप्यमान सूर्यमंडळ ॥ फळ नव्हे म्हणोनि अंजनीबाळ ॥ टाकिता जाहला पुढती पैं ॥ ३७ ॥ माघारा पाहे परतोन ॥ तों राहु आला शक्रास[9] घेऊन ॥ पुढती क्रोध आला दारुण ॥ म्हणे आतां न सोडीं यासी ॥ ३८ ॥ साह्य करून अमरपती ॥ मजवरी आला पुढती ॥ जैसे शलभ मिळूनि येती ॥ कल्पांतविजू[10] धरावया ॥ ३९ ॥ ऐसें बोलत वायुनंदन ॥ राहूवरी लोटला येऊन ॥ इंद्रादेखतां ताडण ॥ राहूसी केलें बहुसाल ॥ २४० ॥ जैसा पर्वत पडे अकस्मात ॥

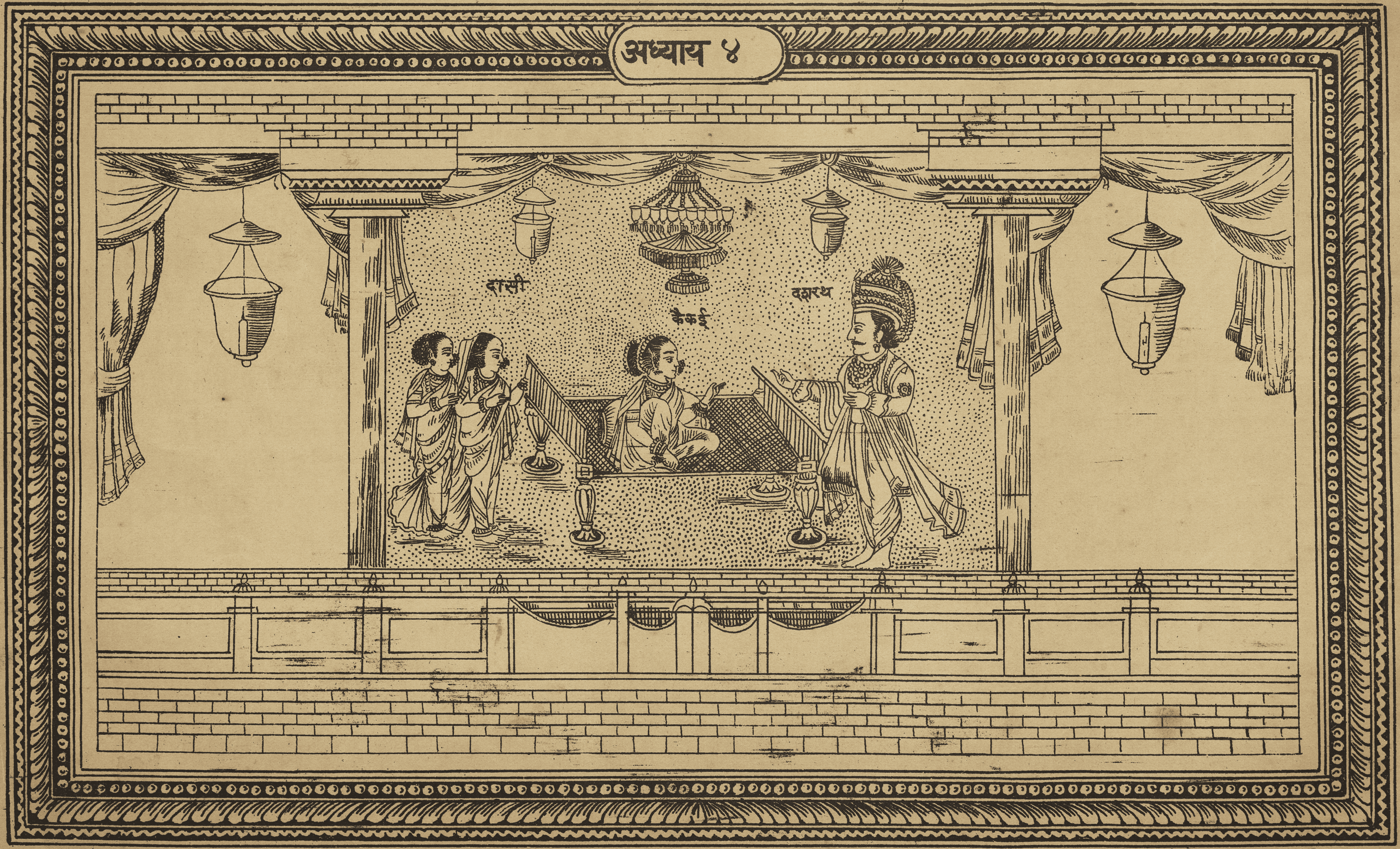
१ केशपंक्ति. २ आकाशांत. ३ सूर्य. ४ पोळेल. ५ तोंड. ६ मांजर. ७ मिठींत. ८ रक्तानें. ९ इंद्रास. १० प्रळयकाळची वीज.

तैसा राहूसी दे मुष्टिघात ॥ ग्रहपूजा यथासांग तेथ ॥ वायुसुतें मांडिली ॥ ४१ ॥ राहु आक्रोशें फोडी हांका ॥ म्हणे काय पाहसी अमर-नायका ॥ मग शक्रें ऐरावती देखा ॥ अकस्मात प्रेरिला ॥ ४२ ॥ जिकडे धांवे ऐरावत ॥ तिकडे भारें उर्वी लवत ॥ कीं दुसरा मेरु मूर्तिमंत ॥ शक्राचें वाहन जाहला ॥ ४३ ॥ तों सबळ लोटला ऐरावती ॥ चपळ धांवला वीर मारुती ॥ जैसा वज्रघात पर्वतीं ॥ तैसा कुंभस्थळीं ताडिला ॥ ४४ ॥ धाकें ऐरावत तो पळे ॥ पाकशासन निजबळें ॥ ऐरावत आकळितां नाकळे ॥ रान घेतलें भयेंचि ॥ ४५ ॥ जैसी दुर्बळाची स्त्री नष्ट बहुत ॥ ती न मानी त्याचा वचनार्थ ॥ तैसा इंद्रासी ऐरावत ॥ नाटोपेचि सर्वथा ॥ ४६ ॥ असो विवेक करूनि बहुत ॥ काम क्रोध आवरिती महंत ॥ तैसा सहस्राक्षें ऐरावत ॥ पुढती समोर आणिला ॥ ४७ ॥ मागुता धांवे पवन-सुत ॥ धरी ऐरावताचे चारही दंत ॥ उलथोनि खालीं पाडित ॥ शक्रासहित तेधवां ॥ ४८ ॥ हस्तचपेटें हनुमंतें ते वेळीं ॥ शक्राचा किरीट पाडिला भूतळीं ॥ सकळ देवसेना ते काळीं ॥ भयभीत जाहली ॥ ४९ ॥ इंद्राची [१]झोटी मोकळी ॥ मागुती ऐरावत आकळी ॥ हनुमंतावरी बळेंचि घाली ॥ परी गज न टाकी पाउल पुढें ॥ ५० ॥ गज पळे रानोरान ॥ परम घाबरला सहस्रनयन ॥ तों यम हस्तीं दंड घेऊन ॥ हनुमंतावरी धांविन्नला ॥ ५१ ॥ यमें दंड प्रेरावा जों ते वेळां ॥ तों मारुति अंगावरी कोसळला ॥ मुष्टिघात हृदयीं दिधला ॥ यम पाडिला धरणीवरी ॥ ५२ ॥ वक्षःस्थळीं [२]वळंघोनि हनुमंत ॥ पुढतीं मुष्टिघात प्रेरित ॥ हातींचा दंड हिरोनि घेत ॥ तेणेंचि ताडित तयासी ॥ ५३ ॥ यमें धरिले मारुतीचे चरण ॥ म्हणे मी तुजला अनन्य शरण ॥ हस्त जोडूनियां वरुण ॥ स्तुति करीत मारुतीची ॥ ५४ ॥ कुबेर धांवोन ते समयीं ॥ लागे हनुमंताचे पायीं ॥ तों ऐरावतारूढ लवलाहीं ॥ शक्र वेगें पातला ॥ ५५ ॥ ऐसें देखोनि ते अवसरीं ॥ मारुति धांवे [३]शचीवरावरी ॥ ऐरावतास पुच्छीं धरी ॥ पृथ्वीवरी आपटावया ॥ ५६ ॥ पुच्छ धरूनि भोवंडी गज ॥ पृथ्वीसहित कांपती दिग्गज ॥ अवनीवरी [१]देवराज ॥ वज्रासह पाडिला ॥ ५७ ॥ बळें गज आपटिला धरणीं ॥ देवांस मांडली महापळणी ॥ [४]कडेकपाटीं जाउनी ॥ महायोद्धे दडाले ॥ ५८ ॥ म्हणती पृथ्वी गेली रसातळा ॥ एकचि हाहाकार जाहला ॥ तों अमरेंद्रें ते वेळां ॥ [६]आव धरिला पुढती पैं ॥ ५९ ॥ वज्र बळें भोवंडित ॥ मुखावरी ताडिला हनुमंत ॥ तेणें मूर्च्छना दाटली बहुत ॥ पडे वायुसुत पृथ्वीवरी ॥ २६० ॥ कनकाद्रीवरून कोसळला ॥ पर्वतदरीमाजी पडला ॥ [७]लोकप्राणेश धांविन्नला ॥ सुत धरिला पोटासीं ॥ ६१ ॥ कासाविस [८]वायुनंदन ॥ विकळ पडला अचेतन ॥ वायु रडे स्फुंदस्फुंदोन ॥ पुढें घेऊन हनुमंता ॥ ६२ ॥ म्हणे दुर्जन हा अमरेंद्र ॥ तान्हयावरी घातलें वज्र ॥ परम निर्दय पुरंदर ॥ करीन संहार तयाचा ॥ ६३ ॥ माझिया तान्हयाचा जातां प्राण ॥ आटीन सकळ त्रिभुवन ॥ जैसे प्रल्हादाकारणें दैत्य संपूर्ण ॥ श्रीनृसिंहें आटिले ॥ ६४ ॥ वायुआधीन सकळांचे प्राण ॥ आकर्षिले न लागतां क्षण ॥ श्वासोच्छ्वास

१ इंद्र. २ पृथ्वी. ३ शेंडी. ४ मिठी मारून. ५ पर्वताच्या गुहांतून. ६ हिंमत. ७ वायु. ८ मारुति. ९ म्लान.

कोंडून ॥ केलें त्रिभुवन कासाविस ॥ ६५ ॥ मग इंद्र [1]विरिंचि सकळ सुरवर ॥ रमावर आणि [2]उमावर ॥ सकळ प्रजा ऋषीश्वर ॥ शरण आले वायूतें ॥ ६६ ॥ पोटासी धरूनि हनुमंत ॥ वायु दीर्घस्वरें रडत ॥ तों ब्रह्मादि देव समस्त ॥ प्राणनाथें देखिले ॥ ६७ ॥ हनुमंत कडेवरी घेउनी ॥ वायु उभा राहे ते क्षणीं ॥ तीन्ही देव देखोनि नयनीं ॥ नमस्कार करी तेधवां ॥ ६८ ॥ मग बोले [1]कमळासन ॥ पुत्राचा कैवार घेऊन ॥ अवघे जन निर्दाळून ॥ टाकिशी काय प्राणेशा ॥ ६९ ॥ येरू म्हणे न उठतां माझा सुत ॥ इंद्रासी आटीन देवांसहित ॥ ऐकोनि हांसे इंदिरानाथ ॥ वर देतसे संतोषोनि ॥ २७० ॥ पूर्ण पिंडाचा हनुमंत ॥ यासी स्वप्नींही नाहीं मृत्य ॥ ब्रह्मकल्पपर्यंत ॥ चिरंजीव पुत्र तुझा ॥ ७१ ॥ मग बोले [2]कर्पूरगौर ॥ माझिये तृतीय नेत्रींचा [3]वैश्वानर ॥ क्षणें जाळील चराचर ॥ परी यासी बाधे ना ॥ ७२ ॥ माझीं त्रिशूळादि आयुधें तत्त्वतां ॥ तीं न रुतती हनुमंता ॥ मग [1]विरिंचि होय बोलता ॥ निजवरदान ऐका तें ॥ ७३ ॥ माझें ब्रह्मास्त्र आणि पाश ॥ कदा न बाधितील यास ॥ म्यां जीं शस्त्रें निर्मिलीं बहुवस ॥ तींही यास न बाधिती ॥ ७४ ॥ मग इंद्रही वदे सवेग वर ॥ माझें यासी न बाधे वज्र ॥ हा वज्रदेही साचार ॥ अक्षय अभंग सर्वदा ॥ ७५ ॥ हनुवटीस झगडलें वज्र ॥ यास हनुमंत नाम साचार ॥ कुबेर म्हणे बहुत असुर ॥ क्षय पावती हस्तें याच्या ॥ ७६ ॥ यम वदे वरदान ॥ यास काळदंड न बाधी पूर्ण ॥ याचें करिती जे नामस्मरण ॥ त्यांसी बंधन न करीं मी ॥ ७७ ॥ मग बोले [4]रसाधिपती ॥ अभंग असो यास शक्ती ॥ कधीं श्रम न पावे मारुती ॥ युद्ध करितां बहुसाल ॥ ७८ ॥ दिव्य कमळांची सुमनमाळ ॥ न सुके लोटतां बहुकाळ ॥ ती विश्वकर्मे तत्काळ ॥ गळां घातली मारुतीच्या ॥ ७९ ॥ समस्तीं देऊन वरदाना ॥ गेले आपापले स्वस्थाना ॥ वायूनें हनुमंत ते क्षणां ॥ अंजनीजवळ आणिला ॥ २८० ॥ मारुतीस हृदयीं धरोनी ॥ स्फुंदस्फुंदोनि रडे जननी ॥ मुखामाजी स्तन घालुनी ॥ वदन कुरवाळी वेळोवेळां ॥ ८१ ॥ रामविजय ग्रंथ सुरस ॥ त्यामाजी हनुमंतजन्म विशेष ॥ श्रवण करिती जे सावकाश ॥ ग्रहपीडा त्यांस न होय ॥ ८२ ॥ हनुमंतजन्मकथन ॥ निजभावें करितां श्रवण ॥ दुष्टग्रहविघ्नें दारुण ॥ न बाधती कदाही ॥ ८३ ॥ पुढें रसाळ कथा बहुत ॥ डोहळे पुसेल राजा दशरथ ॥ [5]अजन्मा जन्मेल रघुनाथ ॥ तोच कथार्थ अवधारा ॥ ८४ ॥ जैसें जों जों क्षेत्र पिकत ॥ तों तों कणसें घनदाट दिसत ॥ तैसे प्रसंगाहून प्रसंग बहुत ॥ रसभरित असती पैं ॥ ८५ ॥ जयासी नाहीं पुत्रसंतान ॥ त्यानें करावें विजयावर्तन ॥ संतति संपत्ति परिपूर्ण ॥ सदा नांदती त्याचे गृहीं ॥ ८६ ॥ येथोनि श्रीरामचरित्रकथा गहन ॥ श्रोतीं परिसावी सावधान ॥ तेणें ब्रह्मानंद ठसावोन ॥ कैवल्यपद पाविजे ॥ ८७ ॥ ब्रह्मानंदा श्रीरघुवीरा ॥ विषकंठहृदया परात्परा ॥ वेदवंद्या श्रीधरवरा ॥ दीनोद्धारा जगद्गुरो ॥ ८८ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ श्रवण करोत पंडित चतुर ॥ तृतीयाध्याय गोड हा ॥ २८९ ॥

१ ब्रह्मदेव. २ शंकर. ३ अग्नि. ४ वरुण. ५ ज्याला जन्म नाहीं असा (ईश्वर).

अध्याय ४
दासी
कैकई
दशरथ

श्रीगणेशाय नमः ॥ चतुर श्रोते करिती प्रश्न ॥ तृतीयाध्यायीं हनुमंतजनन ॥ सांगितलें तुवां संपूर्ण ॥ कथा अद्भुत नवलचि ॥ १ ॥ आणिके पुराणीं साचार ॥ हनुमंतजन्मकथाप्रकार ॥ वेगळाचि असे विचार ॥ पृथक् पृथक् कथियेला ॥ २ ॥ तरी पुराणांतरीं विपरीत ॥ कथा पडावया काय निमित्त ॥ याचें प्रत्युत्तर यथार्थ ॥ सांग समस्तां कळावया ॥ ३ ॥ ऐसें श्रोतयांचें वाग्जाळ ॥ परिसोनियां कवि कुशळ ॥ शब्द बोले अति रसाळ ॥ परिसा सकळ श्रोते हो ॥ ४ ॥ अनादिसिद्ध अवतारमाळा ॥ जगदीशें गुंफिल्या अवलीळा ॥ जैसें तरंगापूर्वीं जळा ॥ व्यापोनियां असणें कीं ॥ ५ ॥ जैसी रहाटघटमालिका ॥ तेवीं हें अवतारचरित्र देखा ॥ कीं भगणें मित्र-मृगांका ॥ प्रदक्षिणा करणें मेरूची ॥ ६ ॥ कीं जपमाळेचे मणी ॥ तेचि येती परतोनी ॥ तैसे अवतार ब्रह्मांडभुवनीं ॥ फिरती माळेसारिखे ॥ ७ ॥ तरी कल्पपरत्वें अवतार ॥ जे जे वेळे जें जें चरित्र ॥ तैसेंचि बोलिला सत्यवतीकुमर ॥ कथा साचार तितुक्याही ॥ ८ ॥ एके अवतारीं वर्तलें एक ॥ तों दुसरे अवतारीं विशेष कौतुक ॥ तरी तितुकेंही सत्य देख ॥ विपरीतार्थ न मानिजे ॥ ९ ॥ रणामाजी ऐकांग वीर ॥ तैसा जाणिजे कवीश्वर ॥ बहुत श्रोतयांचे भार ॥ परम चतुर सागर जे ॥ १० ॥ सभानायक प्रवीण अत्यंत ॥ करीं संदेहधनुष्य घेत ॥ प्रश्नाक्षर शर सोडित ॥ आशंकासमय लक्षोनियां ॥ ११ ॥ मग कवीनें धैर्यठाण मांडून ॥ चढविलें स्फूर्तीचें शरासन ॥ शास्त्रसंमताचे बाण ॥ सोडी अभंग अनिवार ॥ १२ ॥ सत्त्व ओढी काढूनि सत्वर ॥ क्षमावेशें सोडी शर ॥ परम कौशल्यें साचार ॥ प्रश्नबाण छेदित ॥ १३ ॥ श्रोत्यावक्त्यांचें संधान ॥ तटस्थ पाहती विचक्षण ॥ धन्य धन्य रे म्हणोन ॥ तर्जनी मस्तक डोलविती ॥ १४ ॥ आवेशा चढले दोघेजण ॥ सप्रेम करिती नामस्मरण ॥ तो घनघोष ऐकून ॥ आशंकाश्वापदें दूर पळती ॥ १५ ॥ वक्त्याचे वाग्बाण अत्यंत ॥ अर्थगौरवमुख लखलखीत ॥ पद्यरचना पक्षमंडित ॥ सुरंग मिरवत साहित्य ॥ १६ ॥ ऐसे शर सुटतां अपार ॥ भेदलें श्रोतयाचें अंतर ॥ डोलविलें तेणें शिर ॥ सुखोर्मीचेनि भरें पैं ॥ १७ ॥ वैरभाव नसतां किंचित ॥ हें आनंदाचें युद्ध होत ॥ क्षीराब्धीच्या लहरी मिळत ॥ जैशा एकमेकांसी ॥ १८ ॥ निष्कपट श्रोता पुसत ॥ निरभिमान वक्ता बोलत ॥ शब्दकौशल्य युद्ध सत्य ॥ जाणती पंडित विवेकी ॥ १९ ॥ देवभक्तांचा अनुवाद ॥ तेथें काय आहे वैरसंबंध ॥ कीं गुरुशिष्यांचा संवाद ॥ आनंदयुक्त शब्दांचा ॥ २० ॥ असोत ह्या बहुत युक्ती ॥ चातुर्यसिंधुमंथनपद्धती ॥ वर्म जाणिजे पंडितीं ॥ चातुर्यरीती कळा ज्या ॥ २१ ॥ कवीची घडामोडी बहुत ॥ युक्तिसागरींचीं रत्नें काढित ॥ एक गव्हांचे प्रकार बहुत ॥ करी जैसी सुगरिणी ॥ २२ ॥ एके मृत्तिकेचे घट अपार ॥ एका तंतूचे पट विचित्र ॥ एक हेम बहुत अलंकार ॥ हाटक-घडणार करी जैसा ॥ २३ ॥ एके काष्ठीं शिल्पकार ॥ युक्ति दाखवी अपार ॥ तैसा जो कवि चतुर ॥ शब्दसाहित्य विवरी पैं ॥ २४ ॥ असो हें चातुर्य करणें ॥ बोलावें लागलें श्रोतयां-

१ नक्षत्रें, सूर्य व चंद्र यांना. २ कल्पानुसार. ३ व्यास. ४ चतुरंगसैन्यावर एकटा चालक. ५ बुद्धीच्या प्रेरणेचें. ६ धनुष्य. ७ सुवर्णाचे अलंकार करणारा सोनार.

कारणें ॥ पुढें रघुनाथकथा परिसणें ॥ श्रीधर चतुरां विनवीतसे ॥ २५ ॥ मागील कथानुसंधान ॥ तृतीयाध्यायीं निरूपण ॥ सांगितलें हनुमंतजन्मकथन ॥ मूळग्रंथआधारें ॥ २६ ॥ सिंहावलोकनें तत्त्वतां ॥ श्रोतीं परिसिजे मागील कथा ॥ तिघी राण्या जाहल्या गर्भस्था ॥ कौसल्या सुमित्रा कैकयी ॥ २७ ॥ जैसा [1]शुद्धबीजेचा मृगांक ॥ दिवसेंदिवस कळा अधिक ॥ कीं पळोपळीं चढे अर्क ॥ [2]उदयाद्रीहूनि पश्चिमे ॥ २८ ॥ कीं करितां संतसमागम ॥ दिवसेंदिवस वाढे प्रेम ॥ कीं औदार्यैकरूनि परम ॥ कीर्ति वाढे सत्वर ॥ २९ ॥ तैसे राणियांचे गर्भ वाढती ॥ तों वसिष्ठ बोले दशरथाप्रती ॥ राया धर्मशास्त्रीं ऐसी रीती ॥ डोहळे स्त्रियांसी पुसावे ॥ ३० ॥ ऐसें बोलतां [3]ब्रह्मऋषी ॥ हर्ष वाटला रायासी ॥ नमोनि वसिष्ठचरणांसी ॥ राजेंद्र तेव्हां चालिला ॥ ३१ ॥ जैसा [4]शचीचिया मंदिरांत ॥ [5]वृत्रासुरशत्रु प्रवेशत ॥ तैसाचि अजपाळसुत ॥ कैकयीसदनीं प्रवेशे ॥ ३२ ॥ पिंडप्राशनाचे काळीं ॥ कैकयी होती रुसली ॥ म्हणोनि राजेंद्र ते वेळीं ॥ तिचे सदनीं प्रवेशला ॥ ३३ ॥ दूती जाणविती स्वामिनीतें ॥ डोहळे पुसावया तुम्हांतें ॥ नृपति स्वयें येतसे येथें ॥ सुमुहूर्त पाहोनियां ॥ ३४ ॥ सुंदरपणाचा अभिमान ॥ त्याहीवरी कैकयी गर्भिण ॥ जैसी अल्पविद्या गर्व पूर्ण ॥ तैसें येथें जाहलें ॥ ३५ ॥ जैसी गारुडियांची विद्या किंचित ॥ परी [6]ब्रीदें बांधिती बहुत ॥ कीं [7]निर्नासिक वाहत ॥ रूपाभिमान विशेष पैं ॥ ३६ ॥ बिंदुमात्र विष वृश्चिका ॥ परी पुच्छाग्र सदा वरुतें देखा ॥ किंचित ज्ञान होतां महामूर्खा ॥ मग तो न गणी [8]वाचस्पतीतें ॥ ३७ ॥ खडाणे धेनूसी दुग्ध किंचित ॥ परी लत्ताप्रहार दे बहुत ॥ अल्पोदकें घट उचंबळत ॥ अंग भिजत वाहकाचें ॥ ३८ ॥ तैसें कैकयीस जाहलें तये वेळीं ॥ प्रीतीनें दशरथ आला जवळी ॥ आपण सेजेवरी निजली ॥ नाहीं धरिली मर्यादा ॥ ३९ ॥ स्त्री सेवक अपत्य दासी ॥ श्वान मर्कट कुरूपियासी ॥ मर्यादा तुटतां मग सकळांसी ॥ ते अनिवार जाणिजे ॥ ४० ॥ म्हणोनि मर्यादा कांहीं तेथ ॥ कैकयी न धरी देखतां दशरथ ॥ तिसी डोहळे पुसे नृपनाथ ॥ उभा समीप राहोनी ॥ ४१ ॥ म्हणे कैकयी बोल वचन ॥ तुज जें आवडे मनांतून ॥ तें मी समस्त पुरवीन ॥ सत्य जाण प्रियकरे ॥ ४२ ॥ मग काय बोले ते वेळे ॥ तुम्ही काय पुरवाल डोहळे ॥ माझे मनींचे सोहळे ॥ पूर्णकर्ता दिसेना ॥ ४३ ॥ मग बोले अजनंदन ॥ तुजकारणें वेंचीन प्राण ॥ परी तुझे डोहळे पुरवीन ॥ सत्य जाण सुकुमारे ॥ ४४ ॥ मग ती म्हणे जी नृपवरा ॥ डोहळे हेचि माझे अवधारा ॥ कौसल्या सुमित्रेचिया कुमरां ॥ दिगंतरा दवडावें ॥ ४५ ॥ पाठवावे दूर कानना ॥ त्यांचा समाचार पुनः कळेना ॥ आमचें वर्तमान त्यांचिया कर्णां ॥ सहसाही न जावें ॥ ४६ ॥ राज्य द्यावें माझिया पुत्रा ॥ हेचि डोहळे होती राजेंद्रा ॥ तुम्ही म्हणाल अधर्म खरा ॥ तरी तो दोष मजवरी घालिजे ॥ ४७ ॥ मज निंदितील सकळ लोक ॥ तों तों वाटेल परम सुख ॥ समस्त जनां व्हावें दुःख ॥ हेंच मजला आवडे ॥ ४८ ॥ ऐसें कैकयी वदे ते अवसरीं ॥ ऐकतां नृप [9]खोंचला अंतरीं ॥

---

१ शुक्लपक्षांतील द्वितीयेचा. २ उदयगिरीवरून. ३ वसिष्ठ. ४ इंद्राणीच्या. ५ इंद्र. ६ प्रतिज्ञेच्या बिरुदावली. ७ नकटा मनुष्य. ८ बृहस्पतीला. ९ खिन्न झाला.

कीं काळिजीं घातली सुरी ॥ कीं अंगावरी [1]चपळा पडे ॥ ४९ ॥ वचन नव्हे तें केवळ ॥ दुःखवल्लीचें श्रेष्ठ फळ ॥ कीं संचरलें हाळा-
हळ ॥ हृदयीं वाटे दशरथा ॥ ५० ॥ वाटे पर्वत कोसळला ॥ कीं काळसर्प [2]जिव्हारीं झोंबला ॥ कीं तप्तशस्त्रघाय पडला ॥ अंगावरी
अकस्मात ॥ ५१ ॥ कैकयीवचन [3]कलशोद्भव पूर्ण ॥ प्राशिलें [4]आयुष्यसागरजीवन ॥ राव घाबरा होय जैसा चतुरानन ॥ वेद हरण
केले जेव्हां ॥ ५२ ॥ परम खेद पावला नृपवर ॥ तीस नेदीच प्रत्युत्तर ॥ मग सुमित्रेचें मंदिर ॥ प्रवेशता जाहला ॥ ५३ ॥ संसार-
तापें जे संतप्त ॥ ते संतसमागमें जैसे निवत ॥ तैसाचि राजा दशरथ ॥ सुमित्रासदनीं सुखावला ॥ ५४ ॥ तिचें नांव सुमित्रा सती ॥
परी नामाऐसीच आहे रीती ॥ वरकड नांवें जीं ठेविती ॥ तीं तों व्यर्थचि जाणिजे ॥ ५५ ॥ नांव ठेविलें उदार कर्ण ॥ आडका
वेंचितां जाय प्राण ॥ बृहस्पति नाम ज्यालागून ॥ धड वचन बोलतां न ये ॥ ५६ ॥ कमलनयन नाम विशेष ॥ परी दोहीं डोळ्यां
वाढले वडस ॥ क्षीरसिंधु नाम पुत्रास ॥ परी तक्र तयासी मिळेना ॥ ५७ ॥ नांव ठेविलें पंचानन ॥ परी जंबुक देखतां पळे उठोन ॥
जन्म गेला मागतां [5]कोरान्न ॥ सार्वभौम नाम तयातें ॥ ५८ ॥ नाम ठेविलें जया मदन ॥ तो निर्नासिक कुलक्षण ॥ तैसी सुमित्रा
नव्हे पूर्ण ॥ करणी नामासारिखी ॥ ५९ ॥ नृप आला ऐकतां कर्णीं ॥ समोर आली हंसगामिनी ॥ दशरथाचिये चरणीं ॥ मस्तक
ठेवी सद्भावें ॥ ६० ॥ स्त्रियांस देव तो आपला नाथ ॥ पुत्रासी माता पिता सत्य ॥ शिष्यासी गुरु दैवत ॥ गृहस्थासी दैवत अतिथि पैं
॥ ६१ ॥ म्हणोन सुमित्रेनें अजनंदन ॥ पूजिला षोडशोपचारेंकरून ॥ उभी ठाकली कर जोडून ॥ अधोवदन सलज्ज ॥ ६२ ॥ कैकयी-
डोहळ्यांचें दुःख प्रबळ ॥ राव विसरला हो सकळ ॥ जैसा बोध ठसावतां निर्मळ ॥ [6]तमजाळ वितुळे पैं ॥ ६३ ॥ राजा म्हणे सुमित्रेसी ॥
काय डोहळे होताती मानसीं ॥ ते मज सांग निश्चयेंसीं ॥ कुरंगनेत्रे सुमित्रे ॥ ६४ ॥ मग किंचित हास्य करून ॥ बोले सलज्ज अधो-
वदन ॥ जें ऐकतां सुखसंपन्न ॥ अजनंदन होय पैं ॥ ६५ ॥ म्हणे हेच आवडी बहुवस ॥ कौसल्यागर्भीं जगन्निवास ॥ अवतरेल जो
आदिपुरुष ॥ जगद्वंद्य जगदात्मा ॥ ६६ ॥ त्याची अहोरात्र सेवा बरवी ॥ वाटे मम पुत्रेंचि करावी ॥ जाणीव शहाणीव आघवी ॥
ओंवाळावी तयावरूनि ॥ ६७ ॥ सेवेपरतें थोर साधन ॥ मम पुत्रासी न माने आन ॥ आपुले अंगाचें हांतरुण ॥ ज्येष्ठसेवनालागीं
करू ॥ ६८ ॥ त्रिभुवनराज्य तृणासमान ॥ त्याहूनि अधिक ज्येष्ठभजन ॥ चारही मुक्ति वाटती गौण ॥ ज्येष्ठसेवेपुढें पैं ॥ ६९ ॥ सुधा-
रस त्यजोनि निर्मळ ॥ कोणास आवडेल हाळाहळ ॥ उत्तम सांडूनि तांदूळ ॥ [7]सिकता कां हो शिजवावी ॥ ७० ॥ त्यजोनि सुंदर राय-
केळें ॥ कोण भक्षील [8]अर्कफळें ॥ कल्पद्रुमीं जो विहंगम खेळे ॥ तो नातळे बाभुळेसी ॥ ७१ ॥ मानससरोवरींचा हंस पाहीं ॥ तो कदा
न राहे [9]उलूकगृहीं ॥ बुडी दिधली क्षीराब्धिडोहीं ॥ दग्ध वन नावडे तया ॥ ७२ ॥ नंदनवनींचा भ्रमर कदाकाळीं ॥ अर्कपुष्पीं [10]रुंजी

---

१ वीज. २ काळजाला. ३ अगस्ति. ४ आयुष्यरूपी समुद्रांतील पाणी. ५ कोरडी भिक्षा. ६ अज्ञानाचा पसारा. ७ वाळू. ८ रुईचीं फळें. ९ घुबडाचे ढोलींत. १० झेंप.

न घाली ॥ जेणें इंद्रभवनीं निद्रा केली ॥ खदिरांगारीं न निजे तो ॥ ७३ ॥ रंभेतुल्य जाया चांगली ॥ सांडोनि प्रेत कोण कवळी ॥ तैसी भजनीं आवडी धरिली ॥ कदा विषयीं न रमे तो ॥ ७४ ॥ म्हणोनि राजचक्रचूडामणी ॥ माझी आवडी ज्येष्ठभजनीं ॥ ऐसे सुमित्रेचे शब्द कर्णीं ॥ आकर्णिले दशरथें ॥ ७५ ॥ वाटे अमृत प्राशन केलें ॥ कीं त्रिभुवनराज्य हातासि आलें ॥ तैसें नृपाचें मन संतोषलें ॥ आलिंगिलें सुमित्रेसी ॥ ७६ ॥ म्हणे ऐक सुकुमार राजसे ॥ चंपककलिके परमडोळसे ॥ तुवां डोहळे इच्छिले जे मानसें ॥ ते मी सर्वस्वें पुरवीन ॥ ७७ ॥ नानाभूषणें अलंकार ॥ ओंवाळी तिजवरूनि नृपवर ॥ दानें देवविलीं अपार ॥ सुमित्रे-हातीं याचकां ॥ ७८ ॥ याउपरी ज्येष्ठ राणी ॥ कौसल्या नामें ज्ञानखाणी ॥ जे पुराणपुरुषाची जननी ॥ ख्याती त्रिभुवनीं जियेची ॥ ७९ ॥ जे परब्रह्मरसाची मूस ॥ कीं निजप्रकाशरत्नमांदुस ॥ क्षीराब्धिजाहृदयविलास ॥ जिनें अंतरीं सांठविला ॥ ८० ॥ जो इंदिरा-वर त्रिभुवनेश्वर ॥ ज्याचे आज्ञाधारक विधि शचीवर ॥ हृदयीं ध्याय अपर्णावर ॥ कौसल्याउदरनिवासी तो ॥ ८१ ॥ असो कौस-ल्येचे मंदिरीं ॥ प्रवेशता जाहला श्रावणारी ॥ सेवक राहविले बाहेरी ॥ द्वारमर्यादा धरोनियां ॥ ८२ ॥ कौसल्या ज्ञानकळा परम ॥ तीस अंतर्बाह्य व्यापला राम ॥ चराचर अवघें परब्रह्म ॥ न दिसे विषम कदाही ॥ ८३ ॥ सांडोनि जागृति सुषुप्ति स्वप्न ॥ नयनीं ल्याली ज्ञानांजन ॥ चराचर अवघें निरंजन- ॥ रूप दिसे कौसल्ये ॥ ८४ ॥ दशरथ प्रवेशोनि अंतरीं ॥ पाहे स्थूळ-ओसरीवरी ॥ मग सूक्ष्मदेह-माजघरीं ॥ न दिसे कदा कौसल्या ॥ ८५ ॥ कारण-कोठडींत पाहे सादर ॥ तंव तेथें अवघा अंधार ॥ मग महाकारण उपरी थोर ॥ त्यावरी नृप चढिन्नला ॥ ८६ ॥ तेथेंही न दिसे कौसल्या सती ॥ मग चकित पाहे नृपती ॥ जिचे उदरीं सांठवला जगत्पती ॥ तिची स्थिति कळेना ॥ ८७ ॥ मग परात्पर-परसांत ॥ प्रवेशता होय अजपाळसुत ॥ तों बैसली समाधिस्थ ॥ निर्विकल्पवृक्षातळीं ॥ ८८ ॥ अंतरीं दृष्टि मुरडली ॥ वैरंदळ स्वनाम विसरली ॥ ब्रह्मानंदरूप जाहली ॥ न चाले बोली द्वैताची ॥ ८९ ॥ जैसा परम सतेज मित्र ॥ तेथें डाग न लागे अणुमात्र ॥ स्वरूपीं पहुडतां योगेश्वर ॥ ज्ञान राहे ऐलीकडे ॥ ९० ॥ कल्पांतविजूस मशक गिळी ॥ पिपीलिका मेरु कक्षेसी घाली ॥ धेनुवत्स मृगेंद्रा आकळी ॥ एकादे वेळे घडेल हें ॥ ९१ ॥ परी चतुरा विश्वरूपावरी ॥ दृष्टांत न चाले निर्धारीं ॥ श्रोत्रियांचे यज्ञशाळेभीतरी ॥ कोठें महारी प्रवेशेल ॥ ९२ ॥ वडवानळापुढें कर्पूर जाण ॥ कीं जलनिधिमाजी लवण ॥ तैसी बुद्धि आणि मन ॥ स्वसुखावरी विरालीं ॥ ९३ ॥ असो स्वानंदसागरांत ॥ कौसल्या पूर्ण समाधिस्थ ॥ जवळी उभा ठाकला दश-रथ ॥ पाहे तटस्थ उगाचि ॥ ९४ ॥ कौसल्या स्वस्वरूपीं लीन ॥ हे दशरथासी नेणवे खूण ॥ म्हणे हे रुसली संपूर्ण ॥ तरीच वचन न बोले ॥ ९५ ॥ म्हणून राजचक्रचूडामणी ॥ कौसल्येजवळ स्वयें बैसोनी ॥ स्नेहें तीस हृदयीं धरूनी ॥ समाधान करीतसे ॥ ९६ ॥

१ ऐकिले. २ स्वप्रकाशरूप रत्नें ठेवण्याची पेटी. ३ लक्ष्मीपति. ४ ब्रह्मदेव. ५ इंद्र. ६ शंकर. ७ दशरथ. ८ भेदभाव. ९ ब्रह्मस्वरूप. १० बाह्यवृत्ति.

तरी ते न उघडी नयन ॥ नाहीं शरीराचें भान ॥ मी स्त्रीपुरुषस्मरण ॥ गेली विसरोन कौसल्या ॥ ९७ ॥ अलंकार कैंचे एक सुवर्ण ॥ तरंग लटिके एक जीवन ॥ तैसें विश्व नाहीं एक रघुनंदन ॥ आनंदघन विस्तारला ॥ ९८ ॥ ऐसी कौसल्येची स्थिति जाहली ॥ राजा म्हणे हे झडपली ॥ कीं महद्भूतें पूर्ण घेतली ॥ ओळखी मोडली इयेची ॥ ९९ ॥ राजा म्हणे देवऋषि सिद्ध ॥ इहीं दिधला आशीर्वाद ॥ कीं पोटा येईल ब्रह्मानंद ॥ आदिपुरुष श्रीराम ॥ १०० ॥ ऐकतां रामनामस्मरण ॥ कौसल्येनें उघडिले नयन ॥ तों [१]जगदाभास संपूर्ण ॥ रघुनंदनरूप दिसे ॥ १ ॥ राजा म्हणे हो [२]नितंबिनी ॥ कुरंगनेत्रे गजगामिनी ॥ काय जे आवडी असेल मनीं ॥ डोहळे पुरवीन सर्व ते ॥ २ ॥ भ्रम टाकीं बोलें वचन ॥ तों कौसल्या बोले गर्जोन ॥ मी जगदात्मा रघुनंदन ॥ कैंचें अज्ञान मजपासीं ॥ ३ ॥ स्थूळ लिंग आणि कारण ॥ याहून माझें रूप भिन्न ॥ महाकारण हें निरसून ॥ आत्माराम वेगळा मी ॥ ४ ॥ द्वैत अद्वैत महाद्वैत ॥ याहून वेगळा मी अतीत ॥ सच्चिदानंद शब्द जेथ ॥ खुंटोनियां राहिला ॥ ५ ॥ जीव शिव हे दोन्ही पक्ष ॥ ध्याता ध्यान लय लक्ष ॥ यांवेगळा मी सर्वसाक्ष ॥ अचिंत्य अलक्ष श्रीराम ॥ ६ ॥ राजा म्हणे कौसल्ये ऐकें ॥ मी कोण आहें मज ओळखें ॥ डोहळे पुसावया महासुखें ॥ तुजजवळी बैसलों ॥ ७ ॥ येरी म्हणे ज्ञाता ज्ञेय ज्ञान ॥ हें सर्व गेलें आटोन ॥ नाहीं स्त्रीपुरुषनपुंसकपण ॥ मीतूंपण तेथें कैंचें ॥ ८ ॥ नृप म्हणे हे महद्भूतें घेतली ॥ ओळखी सर्व मोडली ॥ मग पुसे गोष्ट मागली ॥ धाकुटपणींची तियेतें ॥ ९ ॥ राजा म्हणे शशांकवदने ॥ गुणसरिते [३]पद्मनयने ॥ [४]वऱ्हाड बुडवोनि तुज रावणें ॥ नेलें होतें आठवतें कीं ॥ ११० ॥ शत्रूचें नाम ऐकतां कर्णीं ॥ हांक फोडिली भुजा पिटोनी ॥ म्हणे धनुष्यबाण दे आणूनी ॥ टाकीन छेदोनि दाही शिरें ॥ ११ ॥ ताटिका मारूनियां आधीं ॥ ऋषियाग पाववीन सिद्धी ॥ महाराक्षस वधोनि युद्धीं ॥ गाधितनय तोषवीन ॥ १२ ॥ शिवचाप परम प्रचंड ॥ मोडूनि करीन दुखंड ॥ माझी ज्ञानशक्ति जे अखंड ॥ पण जिंकोनि आणीन ते ॥ १३ ॥ जेणें निःक्षत्री केली अवनि पूर्ण ॥ त्याचा गर्व हरीन न लगतां क्षण ॥ मी एकपत्नीव्रत रघुनंदन ॥ पितृवचन पाळीन मी ॥ १४ ॥ मी सेवीन घोर विपिन ॥ परिवारेंसीं त्रिशिरा खर दूषण ॥ क्षणमात्रें टाकीन वधोन ॥ अग्नि तृण जाळी जेवीं ॥ १५ ॥ [५]रिसां वानरांहातीं ॥ लंका घालीन पालथी ॥ माझा वज्रदेही मारुती ॥ परम पुरुषार्थी महावीर ॥ १६ ॥ क्षणें जाळील राक्षसनगर ॥ शत्रूंचीं शिरें छेदीन अपार ॥ पाषाणीं [६]पालाणोनि समुद्र ॥ लंकापुर घेईन मी ॥ १७ ॥ कौसल्या हांक फोडी दारुण ॥ लंकेपुढें माजवीन रण ॥ महाढिसाळ कुंभकर्ण ॥ टाकीन छेदून क्षणार्धें ॥ १८ ॥ सहपरिवारें वधोनि दशशिर ॥ बंदींचे सोडवीन सुरवर ॥ माझा बिभीषण प्रियकर ॥ छत्र धरवीन तयावरी ॥ १९ ॥ स्वपदीं स्थापोनि निजभक्त ॥ मी अयोध्येसी येईन रघुनाथ ॥ आधि व्याधि जरा मृत्य ॥ यांविरहित करीन प्रजा ॥ १२० ॥ स्त्रीपुरुषनपुंसकभेद ॥

१ जगद्रूपानें विस्तारलेला पसारा. २ स्त्रिये. ३ कमलाप्रमाणें जिचे डोळे आहेत अशा स्त्रिये. ४ आम्हां उभयतांचा लग्नसोहळा. ५ अस्वलांच्या. ६ आच्छादून, बांधून.

यांवेगळा मी ब्रह्मानंद ॥ मायाचक्रचाळक शुद्ध ॥ निष्कलंक अभेद पैं ॥ २१ ॥ मी प्रळयकाळासी शासनकर्ता ॥ आदिमायेचा निज-भर्ता ॥ कर्ता हर्ता पाळिता ॥ मजपरता नसेचि ॥ २२ ॥ मी अज अजित सर्वेश्वर ॥ मीच नटलों चराचर ॥ धरोनि नाना अवतार ॥ मी मजमाजी सामावें[1] ॥ २३ ॥ ऐसें ऐकतां दशरथ ॥ म्हणे हे भूतें घेतली यथार्थ ॥ फांटा फुटलासे बहुत ॥ बडबडत भलतेंचि ॥ २४ ॥ पंचाक्षरी आणा पाचारून ॥ महाराज सद्गुरु ज्ञानघन ॥ तो सरसिजोद्भवनंदन[2] ॥ बोलावून आणा वेगीं ॥ २५ ॥ जेणें दर्भावरी धरिली अवनी[3] ॥ कमंडलु ठेविला सूर्यासनीं ॥ इंद्रसभेसी नेला वासरमणी ॥ अद्भुत करणी जयाची ॥ २६ ॥ वसिष्ठ आला धांवोन ॥ राजा दृढ धरी चरण ॥ म्हणे कौसल्येसारिखें निधान ॥ भूतें संपूर्ण ग्रासिलें ॥ २७ ॥ म्यां याग केला सायासीं ॥ कीं पुत्र होईल कौसल्येसी ॥ तों मध्येंच हे विवशी ॥ उठली ऋषि काय करूं ॥ २८ ॥ मग म्हणे ब्रह्मसुत ॥ इच्या पोटा येईल रघुनाथ ॥ तीस गोष्टी हे विपरीत ॥ कालत्रयीं घडेना ॥ २९ ॥ अंधकूपीं पडेल तरणी[4] ॥ कोरान्न मागेल चिंतामणी ॥ सुधारस गेला कडवटोनी ॥ हें कालत्रयीं घडेना ॥ १३० ॥ क्षुधेनें पीडिला क्षीरसागर ॥ सुरतरूसी येईल दरिद्र ॥ तीव्र तपेल रोहिणीवर ॥ हें कालत्रयीं घडेना ॥ ३१ ॥ अंधत्व आलें अग्निनेत्रीं ॥ ताम्रनाणें मागे कनकाद्री[5] ॥ अंत्यज नांदेल श्रोत्रियमंदिरीं[6] ॥ हें कालत्रयीं घडेना ॥ ३२ ॥ असो वसिष्ठ कौसल्येजवळी ॥ येऊनि विलोकी तये वेळीं ॥ तंव ती श्रीरामरूप जाहली ॥ अंतर्बाह्य समूळ ॥ ३३ ॥ न दिसे स्त्रियेची आकृती ॥ धनुष्यबाण घेऊनि हातीं ॥ आकर्ण नयन विराजती ॥ देखे मूर्ति जगद्वंद्य ॥ ३४ ॥ मूर्ति पाहतां आनंदघन ॥ सद्गद जाहला ब्रह्मनंदन ॥ अष्टभाव दाटले पूर्ण ॥ गेला विसरोनि देहभाव ॥ ३५ ॥ वसिष्ठ कौसल्या ते अवसरीं ॥ मुरालीं ब्रह्मानंदसागरीं ॥ दशरथ परम अंतरीं ॥ घाबरा जाहला नेणोनियां ॥ ३६ ॥ वसिष्ठासारिखा महामुनी ॥ भूतें झडपिला ये क्षणीं ॥ या भूताची करिता झाडणी ॥ कोणी त्रिभुवनीं दिसेना ॥ ३७ ॥ मी हतभाग्य संपूर्ण ॥ मज कैंचें पुत्रसंतान ॥ कौसल्याही गेली झडपोन ॥ ब्रह्मानंदें मूर्च्छित ॥ ३८ ॥ निरपराध वधिला श्रावण ॥ तेणें हें दुःख दारुण ॥ ऐसा तो महाराज अजनंदन ॥ जळाला पूर्ण अंतरीं ॥ ३९ ॥ तों स्वानंदलहरी जिरवून ॥ वसिष्ठें उघडिले नयन ॥ राजा धांवोन धरी चरण ॥ आनंद न माय अंतरीं ॥ १४० ॥ रायासी कैसी परी जाहली ॥ कीं पूरीं बुडतां नौका आली ॥ अंधकूपीं पडतां तात्काळीं ॥ हस्त सूर्यें दीधला ॥ ४१ ॥ सर्प डंखितां गरुड धांवे ॥ गजें कोंडितां केसरी[7] पावे ॥ कीं क्षुधितापुढें हेलावे ॥ क्षीरसागर येऊनियां ॥ ४२ ॥ कीं वणव्यांत जळतां वरुषे घन ॥ कीं हुडहुडी भरतां धडके कृशान[8] ॥ कीं दरिद्रें पीडितां लक्ष्मी आपण ॥ घरीं येऊन बैसली ॥ ४३ ॥ ऐसा आनंदला राजा दशरथ ॥ म्हणे सद्गुरु स्वामी तूं समर्थ ॥ मज नवल हें वाटत ॥ तुजही भूतें झडपिलें ॥ ४४ ॥ आम्ही अत्यंत भाग्यहीन ॥ कैंचें देखों पुत्रसंतान ॥ मग हांसिन्नला ब्रह्मनंदन ॥ काय

१ सर्व जगद्रूप पसारा उपसंहारकालीं स्वतामध्येंच सांठवतों. २ वसिष्ठ. ३ पृथ्वी. ४ सूर्य. ५ सुवर्णाचा मेरु. ६ वैदिकाच्या घरीं. ७ सिंह. ८ अग्नि.

गर्जोन बोलत ॥ ४५ ॥ जो नीलग्रीवहृदयरत्न ॥ जो कमलोद्भवाचें देवतार्चन ॥ सनकादिक करोनि यत्न ॥ हृदयसंबळींत वाहती पैं ॥ ४६ ॥ तो वैकुंठपुरविलासी ॥ आला कौसल्येच्या गर्भासी ॥ मारूनि सकळ दुष्टांसी ॥ देव सोडवील बंदींचे ॥ ४७ ॥ जें जें कौसल्या बोलिली सत्य ॥ तितुकें होईल यथार्थ ॥ तुज होतील चार सुत ॥ सत्य वचनार्थ राजेंद्रा ॥ ४८ ॥ शंख चक्र शेष नारायण ॥ [१]चतुर्धा रूपें प्रकटेल जगज्जीवन ॥ ज्याची कथा ऐकतां पापी जन ॥ उद्धरोनि तरतील ॥ ४९ ॥ माध्यान्हा येईल चंडकिरण ॥ पुष्य नक्षत्र साधून ॥ अवतरेल रघुनंदन ॥ पूर्णब्रह्म जगद्गुरू ॥ १५० ॥ ऐसीं वसिष्ठाचीं वचनें ॥ कीं स्वानंदनभींचीं उडुगणें ॥ कीं [२]सत्यवैरागरींचीं रत्नें ॥ निवडोनि दिधलीं दशरथा ॥ ५१ ॥ तेणें कर्णद्वारें त्वरित ॥ सांठविलीं हृदयसंदुकेंत ॥ धांवोनि गुरूचे पाय धरीत ॥ म्हणे कृतार्थ जाहलों मी ॥ ५२ ॥ असो भरलिया नवमास ॥ प्रसूतिसमय कौसल्येस ॥ कवण ऋतु कवण दिवस ॥ सावकाश ऐका तें ॥ ५३ ॥ वसंतऋतु चैत्र मास ॥ शुक्लपक्ष नवमी दिवस ॥ सूर्यवंशीं जगन्निवास ॥ सूर्यवासरीं जन्मला ॥ ५४ ॥ माध्यान्हा आला चंडकिरण ॥ पुष्य नक्षत्र साधून ॥ अवतरला रघुनंदन ॥ पूर्णब्रह्म जगद्गुरु ॥ ५५ ॥ श्रीराम केवळ परब्रह्म ॥ त्यासी जाहला म्हणतां जन्म ॥ संत हांसतील परम ॥ तत्त्वज्ञानवेत्ते जे ॥ ५६ ॥ ज्याची लीला ऐकतां अपार ॥ खंडे जन्म मृत्यु दुर्धर ॥ त्या रामासी जन्मसंसार ॥ काळत्रयीं घडेना ॥ ५७ ॥ दाविली लौकिक करणी ॥ कीं कौसल्या जाहली गर्भिणी ॥ तो ब्रह्मानंद मोक्षदानी ॥ जन्मकर्म त्या कैंचें ॥ ५८ ॥ क्षीरसागरींहून नारायण ॥ येऊन अयोध्येसी जाहला सगुण ॥ शेषलक्ष्मीसहित जगज्जीवन ॥ तैसाचि तेथें संचरला ॥ ५९ ॥ जो अनंतकल्याणदायक ॥ अज अजित निष्कलंक ॥ भक्त तारावयासी देख ॥ जगन्नायक अवतरला ॥ १६० ॥ देव करिती जयजयकार ॥ करोनि राक्षससंहार ॥ म्हणती आतां अवतरेल हा रघुवीर ॥ बंधमुक्त करील आम्हां ॥ ६१ ॥ असो अयोध्यापुरीं [३]निराळीं ॥ विमानांची दाटी जाहली ॥ दुंदुभींची घाई लागली ॥ पुष्पें वर्षती अपार ॥ ६२ ॥ असो ते कौसल्या सती ॥ बैसली असतां एकांतीं ॥ तों अष्टादश वरुषांची मूर्ती ॥ सन्मुख देखे अकस्मात ॥ ६३ ॥ [४]निमासुर वदन सुंदर ॥ तेजें भरलें निजमंदिर ॥ ज्या तेजासी शशि मित्र ॥ लोपोनि जाती विलोकितां ॥ ६४ ॥ [५]पदकमलमकरंदसेवना ॥ भ्रमरी जाहली क्षीराब्धिकन्या ॥ कदाही न विसंबे चरणां ॥ कृपण धनालागीं जैसा ॥ ६५ ॥ संध्याराग अरुण बालार्क ॥ दिव्य रत्नांचे काढिले रंग देख ॥ तळवे तैसे सुरेख ॥ श्रीरामाचे वाटती ॥ ६६ ॥ चंद्र क्षयरोगें कष्टी होउनी ॥ निजांगाचीं दश शकलें करोनी ॥ [६]सुरवाडला रामचरणीं ॥ [७]स्वानंदधणी घेतसे ॥ ६७ ॥ रमा पदीं रंगली दिवसनिशीं ॥ तों बंधु पाहुणा आला शशी ॥ तोही राहिला अक्षय व्हावयासी ॥ नव जायचि माघारा ॥ ६८ ॥ ध्वज वज्रांकुश पद्म ॥ ऊर्ध्वरेखा चक्रादि चिन्हें उत्तम ॥ यांचा अर्थ ऐकतां परम ॥ सुख होय भक्तांसी ॥ ६९ ॥ सात्विक प्रेमळासी देखा ॥ ऊर्ध्व संकेत

१ चार प्रकारच्या. २ सत्यरूप हिऱ्याच्या खाणींतील. ३ आकाशांत. ४ सुरेख. ५ चरणकमलरूपी फुलांतील मध पिण्याकरितां. ६ लीन झाला. ७ आनंदाची तृप्ती.

दावी ऊर्ध्वरेखा ॥ सत्यशील धार्मिकां भाविकां ॥ ऊर्ध्वपंथ दाविती ॥ १७० ॥ विद्यामदें मत्त गज ॥ एक भाग्यमदें डुलती सहज ॥ त्यांसी आकर्षावया सहज ॥ अंकुश पायीं झळकतसे ॥ ७१ ॥ पायीं झळके दिव्य पद्म ॥ तें [1]पद्मेचें राहातें [2]धाम ॥ ते जगमाउली सप्रेम ॥ तये पदीं सुरवाडली ॥ ७२ ॥ अहंकार जड पर्वत ॥ शरणागतां बाधक यथार्थ ॥ तो फोडावयासी तळपत ॥ वज्र पायीं रामाच्या ॥ ७३ ॥ भवसागर तरावया गहन ॥ जहाज अद्भुत रामचरण ॥ त्यावरी ध्वज विराजमान ॥ रात्रंदिन तळपतसे ॥ ७४ ॥ काम क्रोध दुर्धर असुर ॥ त्यांचें छेदावया शिर ॥ देदीप्यमान दिव्य चक्र ॥ रामतळवां झळकतसे ॥ ७५ ॥ मळरहित [3]प्रपद सुंदर ॥ घोंटीव त्रिकोणयंत्राकार ॥ इंद्रनीळ उपमा साचार ॥ न पुरती कठीण म्हणोनियां ॥ ७६ ॥ पदतलें आरक्त साजिरीं ॥ वसे तेथें [4]सैर-सिजोद्भवकुमरी ॥ विश्रांति घ्यावया अहोरात्रीं ॥ रामचरणीं रंगली हो ॥ ७७ ॥ किती पापें हरावीं दिवसरजनीं ॥ म्हणोनि श्रमली [5]जन्हुनंदिनी ॥ शुभ्र वांकी होउनी ॥ रामचरणीं विराजे ॥ ७८ ॥ मांड्या सुकुमार सांवळिया ॥ तेथें सुरवाडली [6]मित्रतनया ॥ कीं यमानुजा अपवाद चुकवावया ॥ महदाश्रय करीतसे ॥ ७९ ॥ ऐसी रामपदीं त्रिवेणी साचार ॥ प्रयाग तीर्थराज पावन थोर ॥ प्रेमें माघमासीं सभाग्य नर ॥ प्रातःस्नानासी धांवती ॥ १८० ॥ भक्त मुमुक्षु साधक संत ॥ हेचि राजहंस विराजत ॥ वांकीवरी रत्नें तळपत ॥ तेचि तपस्वी तपताती ॥ ८१ ॥ चरणध्वज झळके स्पष्ट ॥ तोचि जाणिजे अक्षयवट ॥ जेथें सनकादिक वरिष्ठ ॥ क्षेत्रसंन्यासी जाहले ॥ ८२ ॥ प्रयागीं मोक्ष देह त्यागितां ॥ येथें मोक्ष श्रवण करितां ॥ देहीं असतां विदेहता ॥ येत हाता भक्तांच्या ॥ ८३ ॥ त्या प्रयागीं कष्ट बहुत ॥ येतां जातां भोगिती अमित ॥ हा प्रयाग ध्यानीं अकस्मात ॥ प्रकटे सत्य भक्तांच्या ॥ ८४ ॥ तोडर वांकी नूपुरें ॥ असुरांवरी गर्जती गजरें ॥ वाटे नभ गाळोनि एकसरें ॥ पोटऱ्या जानू वोतिल्या ॥ ८५ ॥ कीं सरळ कर्दळीचे स्तंभ ॥ कीं गरुडपाचूंचे उगवले कोंभ ॥ कीं इंद्रनीळ गाळोनि सुप्रभ ॥ जानू जंघा वोतल्या ॥ ८६ ॥ मिळाल्या सहस्र चपळा ॥ तैसा कांसे झळके पीतांबर पिंवळा ॥ वरी तळपे कटिमेखळा ॥ पाहतां डोळां आल्हाद ॥ ८७ ॥ कटिमेखळेवरी महामणी ॥ कीं पंक्तीं बैसले वासरमणी ॥ दाहकत्व सांडूनि जघनीं ॥ श्रीरामाच्या लागले ॥ ८८ ॥ वेदांतींच्या श्रुती गहन ॥ अर्थ बोलती जेवीं शोधून ॥ तैशा [7]क्षुद्रघंटा रुणझुण ॥ शब्द करिती रसाळ ॥ ८९ ॥ देखून कटिप्रदेश सुकुमार ॥ लाजोनि वना गेला मृगेंद्र ॥ वाटे त्या दुःखें स्वशरीर ॥ वाहन केलें दुर्गेचें ॥ १९० ॥ गंभीरावर्त नाभिस्थान ॥ जेथें जन्मला चतुरानन ॥ सत्व रज तम गाळून ॥ [8]त्रिवळी उदरीं विराजे ॥ ९१ ॥ कौस्तुभतेज अपार ॥ पाहतां भुलती शशिमित्र ॥ गुणीं ओंविलीं नक्षत्रें समग्र ॥ मुक्ताहार डोलती तेवीं ॥ ९२ ॥ कीं त्या मुक्तांच्या माळा बहुत ॥ रघुपतीच्या गळां डोलत ॥ कीं मुक्तारूपें समस्त ॥ अनंत ब्रह्मांडें गुंफिलीं ॥ ९३ ॥ मुक्तामाळांचें तेज गहन ॥ परी त्यांचा पालटला

---

१ लक्ष्मीचें. २ स्थान. ३ तळवे, तळपाय. ४ सरस्वती. ५ गंगा. ६ यमाची बहीण (यमुना). ७ लहान घागऱ्या. ८ पोटावरच्या तीन वळ्यांचा समूह.

वर्ण ॥ दिसती [1]इंद्रनीळासमान ॥ श्यामलांगीं रघुपतीच्या ॥ ९४ ॥ नीळ गगनावरी सुंदर ॥ [2]मंदाकिनीओघ दिसे शुभ्र ॥ तैसा [3]अम्लान सुमनहार ॥ श्यामतनुवरी शोभत ॥ ९५ ॥ श्यामलांगीं अति निर्मळ ॥ वरी डोले वैजयंती माळ ॥ पुष्करीं शक्रचाप सुढाळ ॥ सुरंग जैसें मिरवतसे ॥ ९६ ॥ कीं मेघीं स्थिरावली क्षणप्रभा ॥ तैसी वैजयंतीची शोभा ॥ सहस्रमुखाच्या जिभा ॥ गुण वर्णितां शिणल्या हो ॥ ९७ ॥ अनंत भक्त हृदयीं धरिले ॥ तरीच वक्षःस्थळ रुंदावलें ॥ ब्रह्मानंद मुरोनि वोतिलें ॥ हृदयस्थान सत्य पैं ॥ ९८ ॥ श्रीवत्स झळके [4]सव्यांगीं ॥ श्रीनिकेतन [5]वामभागीं ॥ उटी शोभे श्यामलांगीं ॥ कोण्या दृष्टांतें तें ऐका ॥ ९९ ॥ मि[6]त्रकन्येवरी [6]जान्हवीजळ ॥ कीं राकाइंदुप्रभेनें शोभे निराळ ॥ कीं देदीप्य मणि इंद्रनीळ ॥ आवरण त्यावरी काश्मीराचें ॥ २०० ॥ कीं हाळाहळ जाहलें अपार ॥ म्हणोनि धांवला कर्पूरगौर ॥ चंदनरूपें तो प्राणमित्र ॥ श्यामलांगीं जडला हो ॥ १ ॥ तैसी उटी दिसे सुढाळ ॥ कीं चंद्रबिंब उकले निर्मळ ॥ कीं मुक्ताफळांचा गोळा सुढाळ ॥ इंद्रनीळा चर्चियेला ॥ २ ॥ शंख चक्र धनुष्य बाण ॥ चोहों हस्तीं शोभायमान ॥ हस्तकटकांचे तेजेंकरून ॥ उजळीत नभातें ॥ ३ ॥ क्षणप्रभेचीं चक्रें तळपती ॥ तैशा मुद्रिका करीं झळकती ॥ किंवा औपासक यंत्रें रेखिती ॥ तेचि गती येथें दिसे ॥ ४ ॥ प्रळयाग्नीनें उघडिले नयन ॥ तेवीं कीर्तिमुखें परिपूर्ण ॥ कीं निष्कलंक रोहिणीरमण ॥ पदक हृदयीं डोलतसे ॥ ५ ॥ [7]कंबुकंठ अति शोभत ॥ नासिक सरळ सुकुमार बहुत ॥ मंदस्मितवदन विराजत ॥ कोटि मन्मथ ओंवाळिजे ॥ ६ ॥ विद्रुमवर्ण अधर सतेज ॥ माजी ओळीनें झळकती द्विज ॥ त्या तेजें शशि नक्षत्रें तेजःपुंज ॥ झांकोळती पाहतां ॥ ७ ॥ त्रैलोक्यींचा मेळवोनि आनंद ॥ वोतिलें रामाचें [9]वदनारविंद ॥ आकर्ण नेत्र भ्रुकुटी [10]विशद ॥ धनुष्याकृती शोभती ॥ ८ ॥ स्वानंदसरोवरींचीं कमलदलें ॥ तैसे आकर्ण नयन विकासले ॥ त्या कृपादृष्टीनें निवाले ॥ प्रेमळ जन सर्वही ॥ ९ ॥ कुंडलें तळपती मकराकार ॥ कीं जडले रविरोहिणीवर ॥ कीं अंगिरापुत्र भृगुपुत्र ॥ विचार पुसती रामातें ॥ २१० ॥ कीं वेदसागरींच्या रत्नज्योती ॥ पूर्व-उत्तर मीमांसा निश्चितीं ॥ कुंडलरूपें जाणविती ॥ अर्थविशेष स्वामीतें ॥ ११ ॥ श्रीरामतनु सुकुमार ॥ तेणें शोभती अलंकार ॥ पीतवर्ण टिळक सुंदर ॥ अनुपम्य रेखिला ॥ १२ ॥ सुवर्णोदक नदीचा पूर ॥ नीळगिरिपाठारीं निरंतर ॥ तैसा टिळक सुंदर ॥ विशाळ भाळीं झळकतसे ॥ १३ ॥ जैसा कल्पांतींचा दिनकर ॥ तैसा मुकुट दिसे जाज्वल्य सुंदर ॥ तेज तळपतसे अपार ॥ चक्रामाजी न समाये ॥ १४ ॥ दावाग्नीचा कल्लोळ भडकत ॥ तैसें उत्तरीय वस्त्र रुळत ॥ दशांप्रति मुक्तें झळकत ॥ कृत्तिकापुंज जयापरी ॥ १५ ॥ तें परम तेजाळ [11]क्षीरोदक ॥ कीं शुभ्र यशा चढलें [12]बीक ॥ शुभ्रश्वेत [13]मृडानीनायक ॥ कर्पूरेंकरूनि उटिला कीं ॥ १६ ॥ कीं दिव्य रजत-

---

१ एका जातीचा मणि. २ गंगेचा प्रवाह. ३ टवटवीत. ४ उजवे भागीं. ५ डाव्या भागीं. ६ यमुनेच्या प्रवाहांत गंगेचें पाणी. ७ शंखाप्रमाणें शुभ्र गळा. ८ निस्तेज दिसतात. ९ मुखकमळ. १० निर्मळ. ११ रेशमी उंची वस्त्र. १२ बळ, तेज. १३ शंकर.

तगट घडलें ॥ कीं पारदें कैलास [1]डंवरिलें ॥ कीं जान्हवीतोयें ओपविलें ॥ दिनकरनाथें स्वहस्तें ॥ १७ ॥ सच्चिदानंदतनु सगुण ॥ [2]अतसीकुसुमाभास पूर्ण ॥ त्याचि रंगेंकरून ॥ नीलोत्पलें राबविलीं ॥ १८ ॥ नभासी चढला तोच रंग ॥ त्याचि प्रभेनें रंगले मेघ ॥ इंद्रनीळही सुरंग ॥ त्याच प्रकाशें प्रकाशले ॥ १९ ॥ तेथींचें सौंदर्य अद्भुत ॥ गरुडपाचूंसी तेज दिसत ॥ [3]मर्गजासी [4]बीक चढत ॥ तनु सांवळी देखोनियां ॥ २२० ॥ तो वैकुंठींचा वेल्हाळ सुंदर ॥ भक्तमंदिरांगणमंदार ॥ कुरवंडी करूनि सांडावे साचार ॥ कोटि मकरध्वज वरोनियां ॥ २१ ॥ ब्रह्मांड फोडोनि बाहेरी ॥ अंगींचा सुवास धांवत वरी ॥ लावण्यामृतसागर कैटभारी ॥ लीलावतारी साधक जो ॥ २२ ॥ पूर्णब्रह्मानंद रघुवीर ॥ [5]लीलाविग्रही श्रीधरवर ॥ हृदयीं रेखिला निरंतर ॥ निजभक्तीं प्रेमभरें ॥ २३ ॥ असो कौसल्या बोले ते अवसरीं ॥ भक्तवत्सला मधुकैटभारी ॥ तूं आतां बाळवेष धरीं ॥ माझे उदरीं अवतरें ॥ २४ ॥ लोक म्हणतील कौसल्यानंदन ॥ ऐसा होईं तूं मनमोहन ॥ [6]अमलदल राजीवनयन ॥ हास्यवदन विलोकीं ॥ २५ ॥ सजलजलदवर्ण कोमळ ॥ कौसल्येपुढें जाहला बाळ ॥ तंव ते परम सुवेळ ॥ पुष्यार्कयोग ते समयीं ॥२६ ॥ जो क्षीरसागरवासी तमालनीळ ॥ तो कौसल्येपुढें जाहला बाळ ॥ चरणांगुष्ठ धरोनि कोमळ ॥ मुखकमळीं घालीतसे ॥ २७ ॥ भक्त चरणीं लागले बहुत ॥ गोड गोड म्हणोन वाखाणित ॥ यालागीं गोडी रघुनाथ ॥ स्वयें पाहत चाखोनियां ॥ २८ ॥ कीं स्वचरणगोडी सेवित ॥ भक्तांसी लोभ लागावया बहुत ॥ म्हणोनियां कौसल्यासुत ॥ कौतुकार्थ दावीतसे ॥ २९ ॥ पुत्र झाला कौसल्येस ॥ लागला वाद्यांचा एकचि घोष ॥ सुरांसहित सुराधीश ॥ जयजयकार नभीं करिती ॥ २३० ॥ सुमनसंभार ते अवसरीं ॥ देव वर्षती अयोध्येवरी ॥ दुंदुभिनाद अंबरीं ॥ न मायेचि तेधवां ॥ ३१ ॥ हळदीकुंकुमें ताटें भरोनी ॥ बिदोबिदीं धांवती सुवासिनी ॥ पावल्या कौसल्येच्या सदनीं ॥ वेगेंकरोनि तेधवां ॥ ३२ ॥ मंगळतुरांचा एकचि नाद ॥ घरोघरीं ब्रह्मानंद ॥ ते समयींचा आनंद ॥ भोगींद्र वर्णूं शकेना ॥ ३३ ॥ आनंदला ब्रह्मनंदन ॥ चहूंकडोन धांवले ब्राह्मण ॥ जैसा क्षीरसागर देखोन ॥ क्षुधार्थी वेगें पावती ॥ ३४ ॥ कीं महापर्वकाळ प्रकटला ॥ प्रयागासी धांवे भक्तमेळा ॥ कीं गांवासमीप परीस निघाला ॥ दुर्बळ धांवती लोह घेउनी ॥ ३५ ॥ कीं तृषाक्रांत गोभार सकळी ॥ धांवती जैसे गंगाजळीं ॥ कीं वृक्ष दाटले देखून फळीं ॥ [7]विहंगम जैसे झेंपावती ॥ ३६ ॥ तैसी ब्राह्मणांची ते काळीं ॥ दाटी जाहली राजाजवळी ॥ पुत्रमुख पहावया ते वेळीं ॥ दशरथराव चालिला ॥ ३७ ॥ दशरथ म्हणे याचकांसी ॥ जे जे इच्छा असेल मानसीं ॥ ते ते मागा मजपासीं ॥ येच समयीं देईन ॥ ३८ ॥ भांडारें फोडिलीं बहुत ॥ याचकांसी म्हणे दशरथ ॥ मोटा बांधोनि अमित ॥ आवडे तितुकें न्या आतां ॥ ३९ ॥ समागमें घेऊन ब्राह्मण ॥ महाराज तो [8]अजनंदन ॥ प्रवेशला आनंदेंकरून ॥ कौसल्यासदनीं तेधवां ॥ २४० ॥ दशरथें करोनियां स्नान ॥

१ शोभविलें. २ अळशीच्या फुलाप्रमाणें. ३ पाचेला. ४ बळ, तेज. ५ लीलेनें देहधारी. ६ निर्मळ पाकळ्यांचें. ७ पक्षी. ८ दशरथराजा.

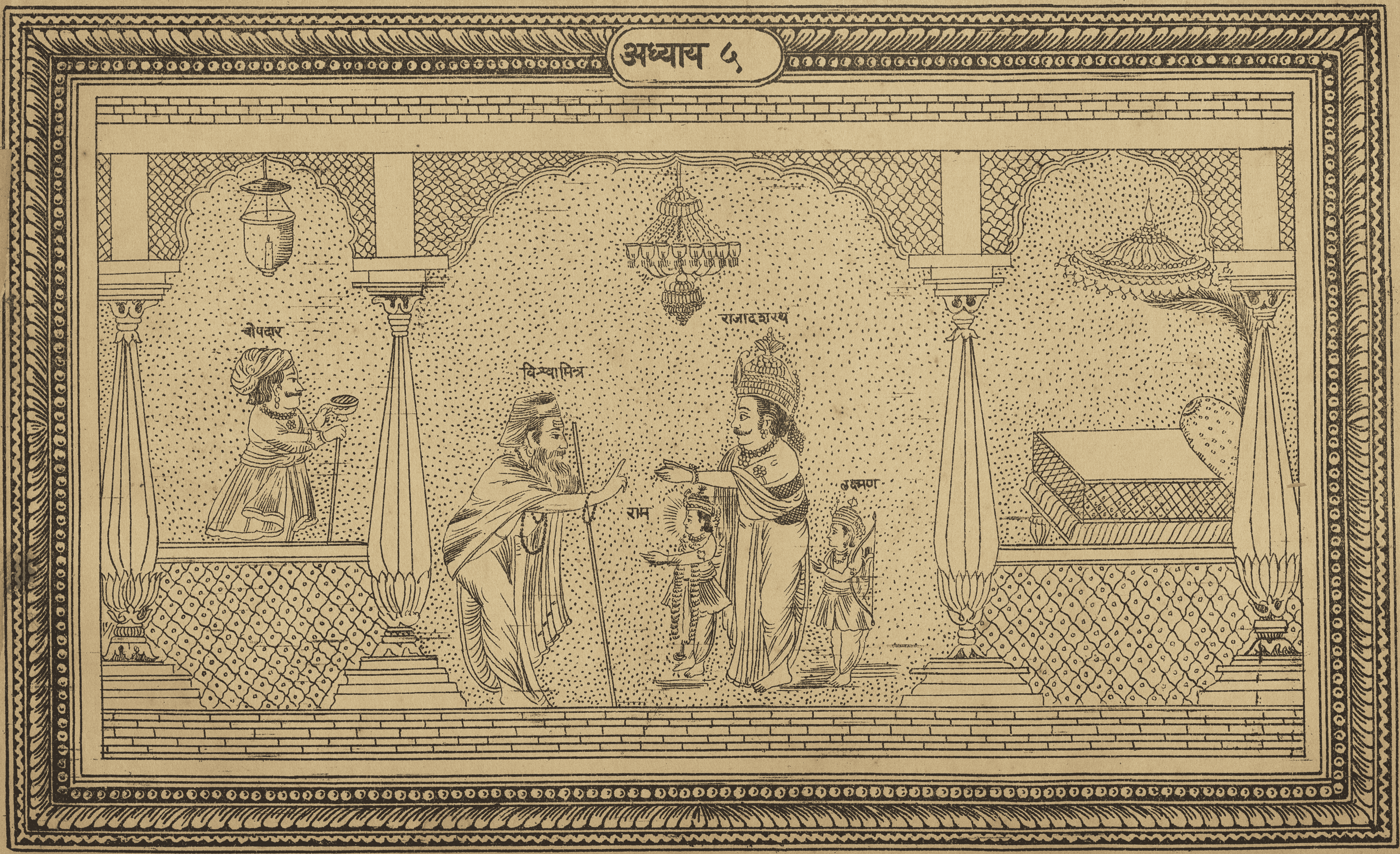
केलें आधीं पुण्याहवाचन ॥ पहावयासी पुत्रवदन ॥ राजा जवळी पातला ॥ ४१ ॥ श्रीरामवदन ते अवसरीं ॥ न्याहाळितां तोषला अंतरीं ॥ मधुबिंदु घालोनि मुखाभीतरीं ॥ मधुकैटभारी तृप्त केला ॥ ४२ ॥ श्रीरामाचें जातक ॥ करी तेव्हां नृपनायक ॥ गोभूरत्नें असंख्य ॥ मग देत याचकांसी ॥ ४३ ॥ रत्नजडित सिंहासन ॥ त्यावरी माय बैसली राम घेऊन ॥ मृगांकवर्ण चामरें जाण ॥ दोघी ढाळिती दोहींकडे ॥ ४४ ॥ पीकपात्र[१] घेऊनि हातीं ॥ समीप विलसे एक दूती ॥ कनकांबराची घेऊन बुंथी[२] ॥ बैसली सती कौसल्या ॥ ४५ ॥ भोंवते वेष्टिले विद्वज्जन ॥ त्यांसी भूतभविष्यवर्तमानज्ञान ॥ सातशतें स्त्रिया धांवोन ॥ येत्या जाहल्या दशरथाच्या ॥ ४६ ॥ जैशा केवळ विद्युल्लता ॥ तैशा अलंकारवस्त्रमंडिता ॥ पाळा[३] कौसल्येभोंवता ॥ शोभला कैसा ते वेळीं ॥ ४७ ॥ महामाया आदिभगवती ॥ तीभोंवत्या मिळाल्या अनंत शक्ती ॥ कीं सूर्यचक्रासी वेष्टिती ॥ किरणें जैसीं तयापरी ॥ ४८ ॥ वसिष्ठ गुरु होऊन पुढें ॥ विलोकी श्रीरामाचें रूपडें ॥ जे जे जन्मकर्मनिवाडे ॥ ते रायापुढें सांगत ॥ ४९ ॥ म्हणे हा क्षीरसागरविहारी ॥ जन्मला कौसल्येचे उदरीं ॥ निजजन तारावयासी निर्धारीं ॥ अवतरला आदिपुरुष ॥ २५० ॥ द्वादश वर्षें यासी भरतां ॥ एक द्विज येईल अवचिता ॥ प्रार्थोनियां दशरथा ॥ घेऊनि यासी जाईल ॥ ५१ ॥ आरंभीं सोडोनि एक बाण ॥ एक राक्षसी वधील दारुण ॥ गोब्राह्मणमखपाळण[४] ॥ करील जाण पुत्र तुझा ॥ ५२ ॥ कृशान प्रवेशे शुष्कविपिनीं ॥ तैसा जाळील राक्षस मखरक्षणीं ॥ पुढें चरणस्पर्शेंकरूनी ॥ एक ललना उद्धरील ॥ ५३ ॥ परम प्रचंड कोदंड ॥ तें स्वदंडबळें करील दुखंड ॥ एकपत्नीव्रत प्रचंड ॥ वीर होईल त्रिभुवनीं ॥ ५४ ॥ महायोद्धा एक ब्राह्मण ॥ त्यास जिंकील न लगतां क्षण ॥ बंधुसहित परतोन ॥ अयोध्येसी येईल ॥ ५५ ॥ राज्यीं बैसतां हा वरिष्ठ ॥ मग एक होईल अरिष्ट ॥ नगरलोक पावती कष्ट ॥ खेद उत्कट करितील ॥ ५६ ॥ हा नरवीर पंचानन ॥ प्रेमें पाळील पितृवचन ॥ मग स्त्रीसमवेत कानन ॥ चतुर्दश वर्षें सेवील ॥ ५७ ॥ हा नसतां आश्रमांत ॥ एक राक्षस येईल अकस्मात ॥ याचे स्त्रियेस नेईल सत्य ॥ षण्मासपर्यंत निर्धारें ॥ ५८ ॥ मग हा स्त्री शोधितां अरण्यांत ॥ वानर मिळतील अकस्मात ॥ एक वानर उन्मत्त ॥ त्यास मारील हा न कळतां ॥ ५९ ॥ ब्रह्मांड नाचवील नखाग्रीं ॥ ऐसा एक वानरकेसरी ॥ जाऊन समुद्रसंभवपुरीं[५] ॥ महाप्रयत्न करील तो ॥ २६० ॥ शुद्धि आणितां राघवेंद्र ॥ पाषाणीं पालाणील[६] समुद्र ॥ शरण येईल एक रजनीचर ॥ चिरंजीव त्यासी करील हा ॥ ६१ ॥ मारूनि राक्षसां सकळां ॥ सोडवील सुरांच्या[७] बंदिशाळा ॥ मागुती येईल स्वस्थळा ॥ अयोध्यापुरा गजरेंसीं ॥ ६२ ॥ अकरा सहस्र संवत्सर ॥ राज्य करील हा राजेंद्र ॥ पुढें पुत्रासीं युद्ध थोर ॥ करील कौतुकेंकरूनियां ॥ ६३ ॥ शेवटीं अयोध्या विमानीं घालोनी ॥ नेऊन ठेवील वैकुंठभुवनीं ॥ ऐसें जातक ऐकोनि कर्णीं ॥ राव दशरथ तोषला ॥ ६४ ॥ स्तनपान करितां रघुनंदन ॥ पाहे वसिष्ठाकडे

---

१ पिकदाणी. २ बुरखा. ३ समुदाय. ४ गाई, ब्राह्मण व यज्ञ यांचें रक्षण. ५ लंकेंत. ६ मार्ग (सेतु) बांधील. ७ देवांच्या.

परतोन ॥ कीं वाल्मीकभाष्य संपूर्ण ॥ कथिलें येणें अवलीलें ॥ ६५ ॥ तों सुमित्रेसी जाहला पुत्र ॥ म्हणोनि धांवत आले विप्र ॥ क्षीरसागरींहूनी श्रीधर ॥ कौसल्यामंदिरीं पातला ॥ ६६ ॥ तंव तो भोगींद्र पाळती घेत ॥ पाठिराखा पातला त्वरित ॥ सुमित्रेचे शेजे रिघत ॥ बाळदशा धरोनियां ॥ ६७ ॥ सुमित्रा स्वप्न देखत ॥ कीं मज जाहला सुलक्षण सुत ॥ सावध होवोनियां पाहत ॥ पुढें खेळत बाळक तो ॥ ६८ ॥ ऐसा जन्मला सुमित्रानंदन ॥ विप्रांसहित दशरथ येऊन ॥ तत्काळ केलें पुण्याहवाचन ॥ जातकर्मादि सर्वही ॥ ६९ ॥ कैकयीस जाहले दोन कुमर ॥ ते विष्णूचे शंखचक्रअवतार ॥ परी ते कैसे जन्मले तो विचार ॥ कैकयीस नेणवे ॥ २७० ॥ सुषुप्तीमाजी कैकयी निमग्न ॥ जैसा पंकगर्तेत पाषाण ॥ पुत्र येऊनि दोघेजण ॥ दोहींकडे खेळताती ॥ ७१ ॥ दासी येऊन कैकयीप्रती ॥ थापटोनि जागी करिती ॥ दोघे पुत्र जन्मले निश्चितीं ॥ सावध होऊनि पाहें पां ॥ ७२ ॥ कैकयी पाहे पुत्रमुख ॥ तों [२]मित्र आणि [३]मृगांक ॥ तेवीं दोघे खेळती बाळक ॥ देखतां सुख वाटलें ॥ ७३ ॥ रायें तेथेंही येऊन ॥ अवलोकिले दोघे नंदन ॥ सुखी केले याचकजन ॥ वस्त्राभरणेंकरूनियां ॥ ७४ ॥ बारा दिवसपर्यंत ॥ महोत्साह राव करीत ॥ मंगळतुरें गर्जत ॥ रात्रंदिवस राजगृहीं ॥ ७५ ॥ तेरावे दिवशीं वसिष्ठऋषी ॥ नामकरण ठेवी चौघांसी ॥ कौसल्येचा राम तेजोराशी ॥ जो वैकुंठवासी जगदात्मा ॥ ७६ ॥ सुमित्रेचा नंदन ॥ त्याचें नाम ठेविलें लक्ष्मण ॥ जो काद्रवेयकुलभूषण ॥ विष्णु शयन ज्यावरी करी ॥ ७७ ॥ कैकयीचे जे कां सुत ॥ भरत शत्रुघ्न निश्चित ॥ चौघे दाशरथी जगविख्यात ॥ ऐका चरित्र तयांचें ॥ ७८ ॥ ज्यांची जन्मकर्मलीला ऐकतां ॥ पळ सुटे सर्व दुरितां ॥ जैसा महाप्रभंजन सुटतां ॥ जलदजाळ वितळे पैं ॥ ७९ ॥ श्रीरामकथा मानससरोवर ॥ तुम्ही संत श्रोते राजहंस चतुर ॥ साहित्यमुक्तें सुढाळ थोर ॥ सेवा निरंतर आदरें ॥ २८० ॥ श्रीरामकथासुधारस ॥ तुम्ही पंडित श्रोते त्रिदेश ॥ प्राशन करा सावकाश ॥ अति सुरस ग्रंथ हा ॥ ८१ ॥ पुराणपुरुष परात्पर ॥ तो ब्रह्मानंद श्रीधरवर ॥ अयोध्येंत अवतरला साचार ॥ त्याचें चरित्र परिसा पुढें ॥ ८२ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ चतुर्थाध्याय गोड हा ॥ २८३ ॥ ॥ अध्याय ॥ ४ ॥ ॥ ओंव्या ॥ २८३ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥

१ शोध. २ सूर्य. ३ चंद्र. ४ देव.

अध्याय ५
चोपदार
विश्वामित्र
राजादशरथ
राम
लक्ष्मण

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ श्रीरामकथा तेजःपुंज ॥ हेंचि विशाळ दिव्य जहाज ॥ जयासी नव खण सहज ॥ नवविधा भक्तीचे ॥ १ ॥ एकएका खणाआंत ॥ बैसले अनुतापी महाभक्त ॥ प्रेमाचें शीड वरी फडकत ॥ पालवीत मुमुक्षूंतें ॥ २ ॥ येथें [1]कर्णधार निश्चित ॥ स्वयें जाणिजे श्रीरघुनाथ ॥ तोचि पैलपारासी नेत ॥ निजदासां बैसवूनी ॥ ३ ॥ त्या श्रीरामाचें नाम गोड ॥ कथा ज्याची गगनाहूनि [2]वाड ॥ जे लीला ऐकतां पुरे कोड ॥ नलगे चाड आणिकांची ॥ ४ ॥ जों जों श्रोते कथेसी सादर ॥ तों तों रस चढे अपार ॥ जैसा [3]पुष्करीं देखतां रोहिणीवर ॥ [4]चंद्रकांता पाझर सुटे ॥ ५ ॥ बृहस्पतीसारिखा वक्ता ॥ मतिमंद मिळालिया श्रोता ॥ तैं व्यर्थ गेली ते कथा ॥ जों नाहीं सादरता श्रोतयांसी ॥ ६ ॥ जैसें काननामाजी रुदन ॥ कोणी न पुसे तयालागून ॥ तैसें मतिमंदाप्रति श्रवण ॥ करविणें त्याच प्रकारें ॥ ७ ॥ जैसीं अन्नें केलीं स्वादिष्ट ॥ परी जेवणार बैसले रोगिष्ट ॥ तरी ते सुगरणीचे कष्ट ॥ शून्यस्थानीं पडिले कीं ॥ ८ ॥ षड्रसअन्नें परिकर ॥ परी तो जेवूं जाणे काय खर ॥ [5]पंकगर्तेंत सुंदर ॥ हिरा नेऊन टाकिला ॥ ९ ॥ कवित्वसागरींचीं रत्नें दृष्टांत ॥ त्यांचे परीक्षक ज्ञाते पंडित ॥ मतिमंद कुटिल निश्चित ॥ त्यांस परीक्षा न कळे हे ॥ १० ॥ सुधारस उकिरडां ओतिला ॥ गर्भांधासी दर्पण दाविला ॥ कीं दिव्य मंचक घातला ॥ चिताभूमीस नेऊनियां ॥ ११ ॥ कीं कागासी समर्पिलीं अमृतफळें ॥ उष्ट्रापुढें सोलींव केळें ॥ कीं जे मृत्युप्राय निजेले ॥ त्यांसी पूजिलें व्यर्थ जेवीं ॥ १२ ॥ कीं अनर्घ्य रत्नमाळा ॥ घातली दिवाभीताचे गळां ॥ कीं कस्तूरीटिळक रेखिला ॥ सूकराचे ललाटीं ॥ १३ ॥ तैसी मतिमंदापुढें कथा ॥ [6]वाग्विलासिनी संतापे बोलतां ॥ जैसी पद्मिणी राजदुहिता ॥ षंढाप्रती दीधली ॥ १४ ॥ [7]भग्न पात्रामाजी नीर ॥ कदाकाळीं न राहे स्थिर ॥ तरी तुम्ही भक्तवरिष्ठ चतुर ॥ कथा सादर परिसा हो ॥ १५ ॥ आधींच मुक्ताफळ वरी सुवास ॥ आधींच हिरा त्यावरी परिस ॥ तैसा आधीं चतुर वरी प्रेमरस ॥ श्रीरामासी आवडे तो ॥ १६ ॥ असो चतुर्थाध्यायाचे अंतीं ॥ कथा सुरस परिसिली संतीं ॥ सांगितली श्रीरामाची जन्मस्थिती ॥ बंधूंसहित सर्वही ॥ १७ ॥ जो सरसिजोद्भवाचा पिता ॥ त्यासी दशरथ बाप कौसल्या माता ॥ भक्त तारावया तत्त्वतां ॥ अयोध्येमाजी प्रकटला ॥ १८ ॥ अहो दशरथाचें भाग्य थोर ॥ रत्नजडित [9]पालख सुंदर ॥ चारही लांबविले परिकर ॥ चौघे कुमर निजती तेथें ॥ १९ ॥ तेरावे दिवशीं पाळणां ॥ पहुडविला रामराणा ॥ जो अगम्य वेदपुराणां ॥ जो जो म्हणोनि हालविती ॥ २० ॥ जो सनकादिकांचें ध्यान ॥ [10]मृडानीपतीचें चिंतन ॥ जो [8]चतुरास्याचें देवतार्चन ॥ जो जो म्हणोनि हालविती ॥ २१ ॥ जो आदिमायेचा निजवर ॥ जो पुराणपुरुष परात्पर ॥ जो मायाचक्रचाळक चतुर ॥ जो जो म्हणोनि हालविती ॥ २२ ॥ जो अगम्य [11]दशशतवदना ॥ प्रेमपाळणीं तो रामराणा ॥ जवळी ज्या उभ्या ललना ॥ सुवासिनी कोण त्या ऐका ॥ २३ ॥ निर्वाणदीक्षा स्वरूपस्थिती ॥

१ नावाडी. २ थोर, मोठी. ३ आकाशांत. ४ चंद्रकांत मण्याला. ५ चिखलांत. ६ सरस्वती. ७ फुटलेल्या. ८ ब्रह्मदेवाच्या. ९ पाळणे. १० शंकराचें. ११ शेषाला.

मुमुक्षा निष्कामना प्रतीती ॥ सुलीनता समाधि सद्गती ॥ लीला गाती स्वानंदें ॥ २४ ॥ परा पश्यंती मध्यमा वैखरी ॥ गजरें गाती चौघी नारी ॥ चाऱ्ही मुक्ति निर्धारीं ॥ चहूं कोणीं तटस्थ ॥ २५ ॥ घरांत मुख्य ह्या सुंदरी ॥ इतर बैसल्या बाहेरी ॥ जागृति स्वप्न सुषुप्ति नारी ॥ त्यांसी रावणारी दिसेना ॥ २६ ॥ असंभावना विपरीतभावना ॥ विक्षेपता गतायाता जाणा ॥ तुर्या दावी शहाणपणा ॥ बहुत जाणती असें मी ॥ २७ ॥ बारा सोळा चौदा नारी ॥ गलबला करिती बाहेरी ॥ चौसष्टी दाविती कळाकुसरी ॥ परी अंतरीं प्रवेश नव्हेचि ॥ २८ ॥ असो सकळ नितंबिनी ॥ ओंटी कौसल्येची भरूनी ॥ वस्त्रें अलंकार समर्पूनी ॥ सदनीं गेल्या आपुलाल्या ॥ २९ ॥ अयोध्येसी जन्मतां रघुपती ॥ विघ्नें राक्षसां जाणवती ॥ प्रळयविजा कडकडून पडती ॥ लंकेवरी अकस्मात ॥ ३० ॥ कांपों लागलें लंकानगर ॥ भूकंप होत वारंवार ॥ उगेंच मोडलें राजछत्र ॥ सभा प्रेतवत दिसतसे ॥ ३१ ॥ महाद्वारीं भूमि उलत ॥ रावण जों भद्रीं चढत ॥ तों दाही मस्तकींचे पडत ॥ मुकुट खालीं उगेचि ॥ ३२ ॥ शक्रारि पाहे आरसा निर्मळ ॥ तों आंत न दिसे शिरकमळ ॥ राजमंदिरावरी अमंगळ ॥ दिवाभीतें बोंभाती ॥ ३३ ॥ स्वप्न देखे मंदोदरी ॥ कीं मर्कटें तोडिली गळसरी ॥ विगतधवा ज्या कां नारी ॥ ओंटी भरिती धुळीनें ॥ ३४ ॥ ललाटशून्य सुलोचना ॥ देखती जाहली मयकन्या ॥ चिंता पडली रावणा ॥ म्हणे ईश्वर क्षोभला कीं ॥ ३५ ॥ ईश्वर जाहलिया पाठमोरा ॥ नसतीं विघ्नें येती घरा ॥ महारत्नें होती गारा ॥ कोणी न पुसती तयांतें ॥ ३६ ॥ आपुलें द्रव्य लोकांवरी ॥ तें बुडोन जाय न लाभे करीं ॥ ज्यांचें देणें ते द्वारीं ॥ बैसती आण घालोनी ॥ ३७ ॥ वैरियां करीं सांपडे वर्म ॥ अपयश येऊन बुडे धर्म ॥ विशेष वाढे क्रोध काम ॥ तरी देव क्षोभला जाणिजे ॥ ३८ ॥ आपुले जे कां शत्रु पूर्ण ॥ ज्यांसी आपण पीडिलें दारुण ॥ अडल्या धरणें त्यांचे चरण ॥ तरी देव क्षोभला जाणिजे ॥ ३९ ॥ लाभाकारणें निघे उदीमास ॥ तों हानीच होय दिवसेंदिवस ॥ पूज्यस्थानीं अपमान विशेष ॥ तरी देव क्षोभला जाणिजे ॥ ४० ॥ सुहृदय आप्त द्वेष करिती ॥ नसते व्यवहार येऊन पडती ॥ सदा तळमळ वाटे चित्तीं ॥ तरी देव क्षोभला जाणिजे ॥ ४१ ॥ आपुलें राज्य संपत्ति धन ॥ शत्रु भोगूं पाहे आपण ॥ देहीं पीडा व्याधिविण ॥ तरी देव क्षोभला जाणिजे ॥ ४२ ॥ विद्या बहुत जवळी असे ॥ परी तयासी कोणी न पुसे ॥ बोलों जातां मति भ्रंशे ॥ तरी देव क्षोभला जाणिजे ॥ ४३ ॥ ठेविला ठेवा न सांपडे ॥ नसतीच व्याधि अंगीं जडे ॥ सदा भय वाटे चहूंकडे ॥ तरी देव क्षोभला जाणिजे ॥ ४४ ॥ वृद्धपणीं येई दरिद्र ॥ स्त्री मृत्यु पावे गेले नेत्र ॥ उपेक्षूनि हेळसिती पुत्र ॥ तरी देव क्षोभला जाणिजे ॥ ४५ ॥ असो लंकेमाजी रावण ॥ सांगे प्रधानासी बोलावून ॥ अहोरात्र सावधान ॥ लंकानगर रक्षावें ॥ ४६ ॥ अयोध्येसी राम जन्मतां तत्काळ ॥ वृक्ष विराजती सदाफळ ॥ गाई दुभती त्रिकाळ ॥ क्षीर तुंबळ न सांवरे ॥ ४७ ॥ आधिव्याधिरहित

१ दुभंग झाली. २ सिंहासनावर. ३ ओरडतात. ४ मंदोदरी. ५ व्यापाराला. ६ हेळसांड करिती. ७ पुष्कळ. ८ आधि=मनस्ताप.

लोक ॥ नाहीं चिंता दरिद्र दुःख ॥ शुष्क धरणी[1] अपार पीक ॥ पिकों लागली तेधवां ॥ ४८ ॥ अवतरतांच जगज्जीवन ॥ जन जरा-रहित जाहले तरुण ॥ अविद्यापाप मुळींहून ॥ देशधडी जाहलें ॥ ४९ ॥ दरिद्री जाहले भाग्यवंत ॥ मूर्ख ते बोलके पंडित ॥ कुरूप ते स्वरूपवंत ॥ देदीप्यमान तेजस्वी ॥ ५० ॥ अवतरतांच श्रीराम ॥ निःशेष गेले क्रोध काम ॥ अयोध्यावासियां सुकाळ परम ॥ स्वानंदाचा जाहला ॥ ५१ ॥ गृहीं प्रकाशतां प्रभाकर[2] ॥ मग कैंचा उरे अंधकार ॥ गृहस्वामी येतां तस्कर[3] ॥ पळोनि जाती चहूंकडे ॥ ५२ ॥ कीं बोलतां ज्ञानी वेदांत ॥ सकळ मतें होती कुंठित ॥ कीं सद्विवेक होतां प्राप्त ॥ संसारदुःखें वितुळती ॥ ५३ ॥ कीं प्रवे-शतां वैराग्यशांती ॥ दुष्ट काम क्रोध पळती ॥ तैसा अवतरतां रघुपती ॥ दोष दुष्काळ निमाले[4] ॥ ५४ ॥ असो दशरथाचे सुत ॥ एकामागें एक रांगत ॥ कौसल्या आणि दशरथ ॥ संतोषती पाहतां ॥ ५५ ॥ पाचुबंद अंगणांत ॥ हळुहळू चौघे चालत ॥ एकासी एक पाहून हांसत ॥ बाळभावेंकरोनियां ॥ ५६ ॥ कौसल्या उभी राहोनियां ॥ चौघांसी बोलवी जेवावया ॥ तंव ते दूर जाती पळो-नियां ॥ धांवोनि माया धरी मागें ॥ ५७ ॥ चौघांचीं मुखें धुवोनी ॥ भोजनासी बैसवी दटावुनी ॥ संतोष वाटे दशरथाचे मनीं ॥ चारही मूर्ती पाहतां ॥ ५८ ॥ म्हणे कोण पुण्याचे पर्वत ॥ मी पूर्वीं आचरलों बहुत ॥ तरीच हे चौघे आदित्य ॥ अवतरले माझे पोटीं ॥ ५९ ॥ चिमण्या[5] मूर्ती चिमणें ठाण ॥ चिमणीं धनुष्यें चिमणे बाण ॥ चिमणीं नूपुरें[6] रुणझुण ॥ पायीं गर्जती चौघांचे ॥ ६० ॥ जाहले अष्टवर्षांचे सुंदर ॥ चौघांस समान वस्त्रालंकार ॥ चिमणीं धनुष्यें परिकर ॥ चिमणे शर सोडिती ॥ ६१ ॥ चिमणा पीतांबर कटिमेखळा ॥ चिमणीं पदकें मुक्तमाळा ॥ चिमण्या सेवकांचा पाळा ॥ रामाभोंवता शोभतसे ॥ ६२ ॥ उन्हांत खेळतां रघुपती ॥ सेवक मित्रपत्रें[7] धरिती ॥ एक चामरें[8] वरी ढाळिती ॥ राजनीतीकरोनियां ॥ ६३ ॥ श्रीराम आधीं सोडी बाण ॥ सवेंचि शर सोडी लक्ष्मण ॥ त्यामागें भरत शत्रुघ्न ॥ भेदीत संधान तैसेंचि ॥ ६४ ॥ दुरून पाहे दशरथ वीर ॥ चौघे एकदांच टाकिती शर ॥ असुरप्रतिमा[9] करोनि थोर ॥ शिर त्यांचें उडविती ॥ ६५ ॥ वेदांतींच्या दिव्य श्रुती ॥ सर्वांवरिष्ठ जेवीं गर्जती ॥ तैसे बाण सोडी रघुपती ॥ अचूक आणि चपळत्वें ॥ ६६ ॥ असो चौघांचें मौंजीबंधन ॥ गुरु वसिष्ठातें पुसोन ॥ मिळवूनि अपार ब्राह्मण ॥ अंजनंदन[10] करिता जाहला ॥ ६७ ॥ श्रीरामाचा व्रतबंध होत ॥ अष्टमा सिद्धि तेथें राबत ॥ चारही दिवसपर्यंत ॥ न्यून पदार्थ नसे कांहीं ॥ ६८ ॥ यज्ञभोक्ता रघुनाथ ॥ त्यास ब्राह्मण घालिती यज्ञोपवीत ॥ गायत्री मंत्र श्रीराम जपत ॥ वेदवंद्य महाराज जो ॥ ६९ ॥ ऐसें जाहलिया व्रतबंधन ॥ वसिष्ठा-पासीं अनुदिन ॥ चहूं वेदांचें अध्ययन ॥ केलें संपूर्ण चौघांहीं ॥ ७० ॥ ज्यासी वर्णितां वेद वेडे ॥ तो राम गुरूपाशीं वेद पढे ॥ अध्ययन सांगतां सांकडें[11] ॥ गुरूसी न पडे सर्वथा ॥ ७१ ॥ यापरी द्वादश वर्षें तत्त्वतां ॥ संपूर्ण जाहलीं रघुनाथा ॥ मग पुसोनि वसिष्ठ-

१ पृथ्वी. २ सूर्य. ३ चोर. ४ नष्ट झाले. ५ लहान, गोजिरवाण्या. ६ तोरड्या. ७ छत्र्या. ८ चौऱ्या. ९ दैत्यांचे पुतळे. १० दशरथ. ११ संकट.

दशरथा ॥ श्रीराम तीर्था निघाला ॥७२॥ ब्रह्मचर्य तीर्थाटण ॥ करावें हें शास्त्रप्रमाण ॥ हें जाणोनि रघुनंदन ॥ तीर्थाटणासी निघाला ॥७३॥ तीर्थाटणा चौघे जण ॥ निघाले सवें अपार सैन्य ॥ सवें दिधला सुमंत प्रधान ॥ असंख्य धन वांटावया ॥ ७४ ॥ सवत्स गायींचे भार ॥ नानावस्त्रें अलंकार ॥ तीर्थीं वांटी श्रीरघुवीर ॥ याचकांसी सन्मानें ॥ ७५ ॥ ज्या तीर्थाचा महिमा जैसा पूर्ण ॥ श्रीराम करी तैसेंच विधान ॥ ज्याचेनि सकळ तीर्थें पावन ॥ तो रघुनंदन तीर्थें हिंडे ॥ ७६ ॥ लोकसंग्रहाकारण ॥ तीर्थें हिंडे रघुनंदन ॥ तीं तीर्थें करा श्रवण ॥ संत श्रोते सर्वही ॥७७॥ काशीविश्वेश्वर निर्मळ ॥ त्र्यंबक उज्जनी महाकाळ ॥ ओंकार महाबळेश्वर जाश्वनीळ ॥ बदरी-केदार घृष्णेश्वर पैं ॥ ७८ ॥ नागनाथ वैजनाथ थोर ॥ मल्लिकार्जुन भीमाशंकर ॥ सोमनाथ रामेश्वर ॥ ज्योतिर्लिंगें द्वादश हीं ॥ ७९ ॥ अयोध्या मथुरा हरिद्वार ॥ काशी कांची अवंतिका नगर ॥ द्वारावती गोमतीतीर ॥ सप्त पुऱ्या अनुक्रमें ॥ ८० ॥ तीर्थराज मुख्य त्रिवेणी ॥ पंचप्रयाग पुण्यखाणी ॥ ब्रह्मप्रयाग कर्णप्रयाग अघहरणी ॥ गुप्तप्रयाग समर्थ ॥ ८१ ॥ देवप्रयाग शिवप्रयाग पापहरण ॥ नैमिषारण्य धर्मारण्य पंचकारण्य ॥ ब्रह्मारण्य वेदारण्य ॥ बदरिकाश्रम पावन तो ॥ ८२ ॥ यमुना सरस्वती भागीरथी ॥ गौतमी गोमती कृष्णा भीमरथी ॥ तापी नर्मदा भोगावती ॥ प्रवरा पुण्यवती मंदाकिनी ॥ ८३ ॥ आनंदवर्धनी पयोष्णी ॥ पिनाकी तुंगा कल्मष-नाशिनी ॥ कृतमाळा कावेरी पयस्विनी ॥ सुवर्णमुखी सुमाळा ॥ ८४ ॥ कपिला ताम्रपर्णी शरावती ॥ तुंगभद्रा सोमवती ॥ सावित्री रेवा कुंकुमवती ॥ वेण्या वेदवती मलप्रहरा ॥ ८५ ॥ घटप्रहरा नंदिनी नलिनी ॥ गंडकी शरयू वैतरणी ॥ सोमनद शिवनद तापहरणी ॥ सोमभद्र नदेश्वर ॥ ८६ ॥ अरुणा वरुणा प्राची पुरंदरी ॥ वेत्रवती सप्तउरगा कर्णकुमरी ॥ स्वामिकार्तिकी पंचघृताची पृथ्वीवरी ॥ विख्यात प्रवाह जयांचे ॥ ८७ ॥ वज्रकालिका श्रमहारिणी ॥ महेंद्रकाळी त्रिशूळी मंत्रवर्धिनी ॥ नीरावती सुरनदी शंखोद्धारिणी ॥ जयंती आणि अहिर्णवी ॥ ८८ ॥ नाटकी आणि अलकनंदा ॥ फल्गु सर्वांतका त्रिपदा ॥ शांता बाणनदी सुखदा ॥ अनुक्रमें नद्या सर्वही ॥८९॥ शेषाद्रि आणि ब्रह्माद्रि ॥ मूळपीठ पर्वत सिंहाद्रि ॥ विंध्याद्रि आणि हेमाद्रि ॥ मानससरोवरीं स्नान दान ॥९०॥ अरुणाचळ आनंदवन ॥ कमलालया चिदंबरी पूर्ण ॥ अगस्त्याश्रम पावन ॥ श्रीरंगपट्टण शोभिवंत ॥ ९१ ॥ जनार्दन कन्याकुमारी ॥ शिवकांची विष्णुकांची सुंदरी ॥ मत्स्यतीर्थ पक्षितीर्थ पृथ्वीवरी ॥ शंखोद्धार वेदोद्धार ॥ ९२ ॥ हिरण्यनदी संध्यावट ॥ ब्रह्मावर्त धर्मस्तंभ सुभट ॥ ब्रह्मयोनि पृथू-दक वरिष्ठ ॥ कुरुक्षेत्र बिंदुतीर्थ पैं ॥९३॥ धर्मालय कलापग्राम ॥ गंगासागर सिंधुसंगम ॥ कौंडिण्यपुर अंबिका परम ॥ प्रेमपूर मार्तंड ॥९४॥ बाळकल्होळा कमलेश्वरी ॥ विराट्स्वरूपिणी रक्तांबरी ॥ भ्रमरांबिका ज्वाळामुखी सुंदरी ॥ पीतांबरी महाशक्ति ॥ ९५ ॥ जोग-लादेवी भैरवी ॥ करवीरवासिनी शांभवी ॥ सप्तशृंगी महारुद्रा देवी ॥ हिंगुळजा आणि कमळजा ॥ ९६ ॥ चांगदेव मोरेश्वर ॥ गुप्तकेदार वटेश्वर ॥ अक्षयवट कुशतीर्थ पवित्र ॥ त्रिकूटाचळ सुंदर पैं ॥ ९७ ॥ हरिहरेश्वर नृसिंहपूर ॥ मूळमाधव ज्ञानेश्वर ॥ चक्रपाणि कदंब भुलेश्वर ॥

जुनाट नागेंद्र गौतमेश्वर तों ॥ ९८ ॥ सप्तयोजनें कोटेश्वर ॥ सिद्धवट धूतपाप रामेश्वर ॥ दक्षिणप्रयाग माधवेश्वर ॥ पूर्वसागर तीर्थ-
राज ॥ ९९ ॥ वैराट पुष्कर महाबळेश्वर ॥ धूळखेटक शंकर नारायणपुर ॥ मलयेश्वर पांचाळेश्वर ॥ सत्यनाथ पूर्णालय ॥ १०० ॥
सिंधुपुर महामुंडेश्वर ॥ भीमाशंकर योगेश्वर ॥ सोरटीसोमनाथ लिंग थोर ॥ भीमचंडी पुण्यालयें ॥ १ ॥ [1]शिवकांची [1]विष्णुकांची ॥
गोरक्षमठ आश्रम काळ हरती ॥ वेदपुर गया अरुणावती ॥ उडूपी शेषशायी सर्वेश ॥ २ ॥ त्रिपती अहोबळ स्वामीकार्तिक सत्य ॥
सुब्रह्मण्य किष्किंधा मातंग पर्वत ॥ हंपीविरूपाक्ष मूर्तिमंत ॥ पंपासरोवर निर्मळ ॥ ३ ॥ चित्रकूट रुक्मकूट लोणार ॥ अंबु अयोध्या
महंकापुर ॥ काळचंद्रिका अर्धोदय पवित्र ॥ गोकर्ण कृष्णासागर पैं ॥ ४ ॥ हरिहरतीर्थ जंबुकेश्वर ॥ अनंतशायी विमळेश्वर ॥ मथुरा
विकर्ण प्रभाकर ॥ विश्रांतिवन तपोवन ॥ ५ ॥ कुंभकोण मंजरथ ॥ मातुलिंग धूळखेट त्रिविक्रम तीर्थ ॥ मुद्गल मांधाता अंवब्या-
नागनाथ ॥ पंढरीक्षेत्र चंद्रभागा ॥ ६ ॥ त्रिकोण आणि कर्णमूळ ॥ नागरगौर रंगजुगुळ ॥ आशापुरी नेपाळ त्रिमल्ल ॥ मंथनकाळे-
श्वर कुशतर्पण ॥ ७ ॥ मीनाक्षी कामाक्षी मातुलिंग थोर ॥ सिता असिता चिदंबरेश्वर ॥ ब्रह्मकटाह हरिद्वार ॥ आदित्यवैश्वानर
महातीर्थ ॥ ८ ॥ ब्रह्मानंद म्हणे श्रीकटाधर ॥ इतुकीं तीर्थें करूनि रघुवीर ॥ अयोध्येसी दीनोद्धार ॥ परतोनि आला गजरेंसीं
॥ ९ ॥ वसिष्ठासी साष्टांग नमन ॥ दशरथाचे चरण वंदून ॥ तिघी मातांसी रघुनंदन ॥ करी नमन अभेदत्वें ॥ ११० ॥ तीर्थें करोनि
आलिया श्रीराम ॥ सदा विरक्त आणि निष्काम ॥ नावडे लौकिक संभ्रम ॥ वैराग्य पूर्ण [2]बाणलें ॥ ११ ॥ षड्रस अन्न उत्तमासन ॥
हास्य विनोद शृंगार गायन ॥ नावडे मृगया गमनागमन ॥ एकांत पूर्ण आवडे ॥ १२ ॥ नावडे स्त्रियांशीं संभाषण ॥ नेणे [3]कामि-
नींचें विलोकन ॥ नासाग्रीं दृष्टि ठेवून ॥ आनंदघन डोलत ॥ १३ ॥ याचि प्रकारें तिघे बंधू ॥ महाविरक्त निष्काम साधू ॥ श्रीराम-
सेवा करितां आनंदू ॥ तिघांसही सर्वदा ॥ १४ ॥ तंव तो प्रतिसृष्टि करणार ॥ सिद्धाश्रमी गाधिपुत्र ॥ महातपस्वी विश्वामित्र ॥
अयोध्येसी पातला ॥ १५ ॥ आला ऐकोनि [4]गाधिसुत ॥ सामोरा धांवे दशरथ ॥ साष्टांग करोनि प्रणिपात ॥ क्षेमालिंगन दीधलें
॥ १६ ॥ दृष्टीं देखोनि ब्राह्मण ॥ जो न उठे करी अपमान ॥ त्याच्या आयुष्या होय खंडण ॥ आलें मरण जवळी त्या ॥ १७ ॥ जो
ब्राह्मणासी नेदी अभ्युत्थान ॥ तो दुसरे जन्मीं होय [5]श्वान ॥ विघ्नें शोधीत येती त्याचें सदन ॥ कोठें नांदतो म्हणोनियां ॥ १८ ॥
तैसा नव्हे राजा दशरथ ॥ महाराज केवळ ब्राह्मणभक्त ॥ कौशिकाचा धरोनि हात ॥ सिंहासनीं बैसविला ॥ १९ ॥ वस्त्रालंकारादि
उपचार ॥ देऊनि पूजिला विश्वामित्र ॥ मानसीं भावी [6]अजपुत्र ॥ धन्य दिवस आजिचा ॥ १२० ॥ ऋषीस म्हणे दशरथ ॥ आजि
मज हर्ष वाटे बहुत ॥ तुझे पुरवीन मनोरथ ॥ कांहीं इच्छित माग आतां ॥ २१ ॥ म्हणोनि केला नमस्कार ॥ मग आशीर्वाद देत

---

१ ह्या दोन्ही पूर्वी ९२ ओवींत आल्या असून येथें पुनः घेतल्या आहेत. २ ठसलें. ३ स्त्रियांचें. ४ विश्वामित्र. ५ कुत्रा. ६ दशरथ राजा.

विश्वामित्र ॥ सूर्यवंशभूषण तूं उदार ॥ अनंत कल्याण तुजला हो ॥ २२ ॥ तुष्टि पुष्टि तुजलागीं बहुत ॥ धर्म ऐश्वर्यवृद्धि अद्भुत ॥ सार्थकायुष्य सुख समस्त ॥ तुजप्रति हो दशरथा ॥ २३ ॥ विवेकज्ञानसमृद्धि बहुत ॥ विप्रविष्णुभक्ति घडो सतत ॥ प्रताप प्रज्ञा यशवंत ॥ सुभद्र अत्यंत तुजलागीं हो ॥ २४ ॥ तव शत्रुक्षय हो कां बहुत ॥ अक्षय कल्याणपद हो कां प्राप्त ॥ भूतदया घडो सतत ॥ कुळवृद्धि बहुत हो कां तूतें ॥ २५ ॥ चिंतित हो पूर्ण मनोरथ ॥ सर्व अरिष्ट हो कां शांत ॥ सर्वाभीष्ट हो तुज प्राप्त ॥ रविकुलअवतंसा ॥ २६ ॥ निर्दोष यश वाढो बहुत ॥ तव कीर्ति वर्णोत साधुसंत ॥ याचकांचे मनोरथ ॥ पुरोत सर्व तुझेनि ॥ २७ ॥ अनाचारीं नसो आदर ॥ संतभजनीं होईं तूं सादर ॥ माझे आशीर्वाद समग्र ॥ सुफळ होवोत तुज राया ॥ २८ ॥ सुबुद्धि उपजो तुझे हृदयीं ॥ ब्राह्मणांचे आशीर्वाद घेईं ॥ माझें चिंतित कार्य सर्वही ॥ हो तुझेनि समस्त ॥ २९ ॥ मी मागत नाहीं संपत्ति धन ॥ नलगे राज्य सिंहासन ॥ माझा मख मोडिती राक्षस येऊन ॥ देईं रघुनंदन रक्षावया ॥ १३० ॥ सिद्धि न पावे कदा यज्ञ ॥ मारीच सुबाहु ताटिका येऊन ॥ जाती होमद्रव्यें भक्षून ॥ देईं रघुनंदन रक्षावया ॥ ३१ ॥ कुंड वेदिका मोडून ॥ यज्ञपात्रें टाकिती फोडून ॥ मखमंडपासी लाविती अग्न ॥ देईं रघुनंदन रक्षावया ॥ ३२ ॥ मनुष्यांचें अस्थिमांस आणून ॥ अकस्मात टाकिती वरून ॥ गिळिले तिहीं असंख्य ब्राह्मण ॥ देईं रघुनंदन रक्षावया ॥ ३३ ॥ ऐकोनि ऋषीचा वचनार्थ ॥ भयभीत जाहला दशरथ ॥ वाटे अंगावरी कोसळला पर्वत ॥ कीं विद्युत्पात जाहला ॥ ३४ ॥ वाटे हृदयीं खोंचलें तप्त शस्त्र ॥ कीं अकस्मात गेले नेत्र ॥ कीं उभे ठाकले तस्कर ॥ धन हरावया कृपणाचें ॥ ३५ ॥ पाहे राजा अधोवदन ॥ कांहीं न बोले प्रतिवचन ॥ विवेकचातुर्य गेलें हरपोन ॥ भयेंकरोनि तेधवां ॥ ३६ ॥ बोले हळूचि भिवोन ॥ महाराक्षस मोडिती यज्ञ ॥ केवळ बाल रघुनंदन ॥ राजीवनयन सुकुमार ॥ ३७ ॥ लीलाकार्मुक घेवोनि हातीं ॥ मजपुढें खेळे रघुपती ॥ नाहीं देखिली युद्धरीती ॥ अद्यापवरी श्रीरामें ॥ ३८ ॥ धनुर्विद्येचा अभ्यास ॥ अद्यापि नाहीं श्रीरामास ॥ कोमळ तनु डोळस ॥ कैसा युद्धासी देऊं तूतें ॥ ३९ ॥ राज्य संपत्ति गृह धन ॥ सर्व देईन तुजलागून ॥ परी नेदीं मी रघुनंदन ॥ राजीवनयन सुकुमार जो ॥ १४० ॥ राक्षस मारावया समस्त ॥ मी सेनेसहित येतों तेथ ॥ तुझिया कार्या वेंचीन जीवित ॥ परी रघुनाथ न देववे ॥ ४१ ॥ कृपणासी न देववे धन ॥ मीनासी न सोडवे जीवन ॥ तैसा मज न देववे रघुनंदन ॥ युद्धकंदन करावया ॥ ४२ ॥ श्रीराम माझें तान्हें अत्यंत ॥ कधीं नेणे उष्ण वात ॥ ऐसें बोलतां अश्रुपात ॥ नेत्रीं रायाचे चालिले ॥ ४३ ॥ ऐसें बोलतां अजनंदन ॥ ऋषि जाहला कोपायमान ॥ म्हणे तूं बोलिलासी वचन ॥ इच्छित पूर्ण देईन ऐसें ॥ ४४ ॥ म्यां न मागतां निश्चित ॥ तूं बोलिलासी माग इच्छित ॥ अरे सूर्यवंशीं नृपनाथ ॥ डाग लाविला कुळासी ॥ ४५ ॥ येचि वंशीं हरिश्चंद्र

१ कृतकृत्य. २ बुद्धि. ३ कल्याण. ४ सूर्यकुलाला भूषणभूत असणाऱ्या. ५ यज्ञमंडपाला. ६ खेळांतलें धनुष्य. ७ माझ्याला. ८ पाणी. ९ दशरथ.

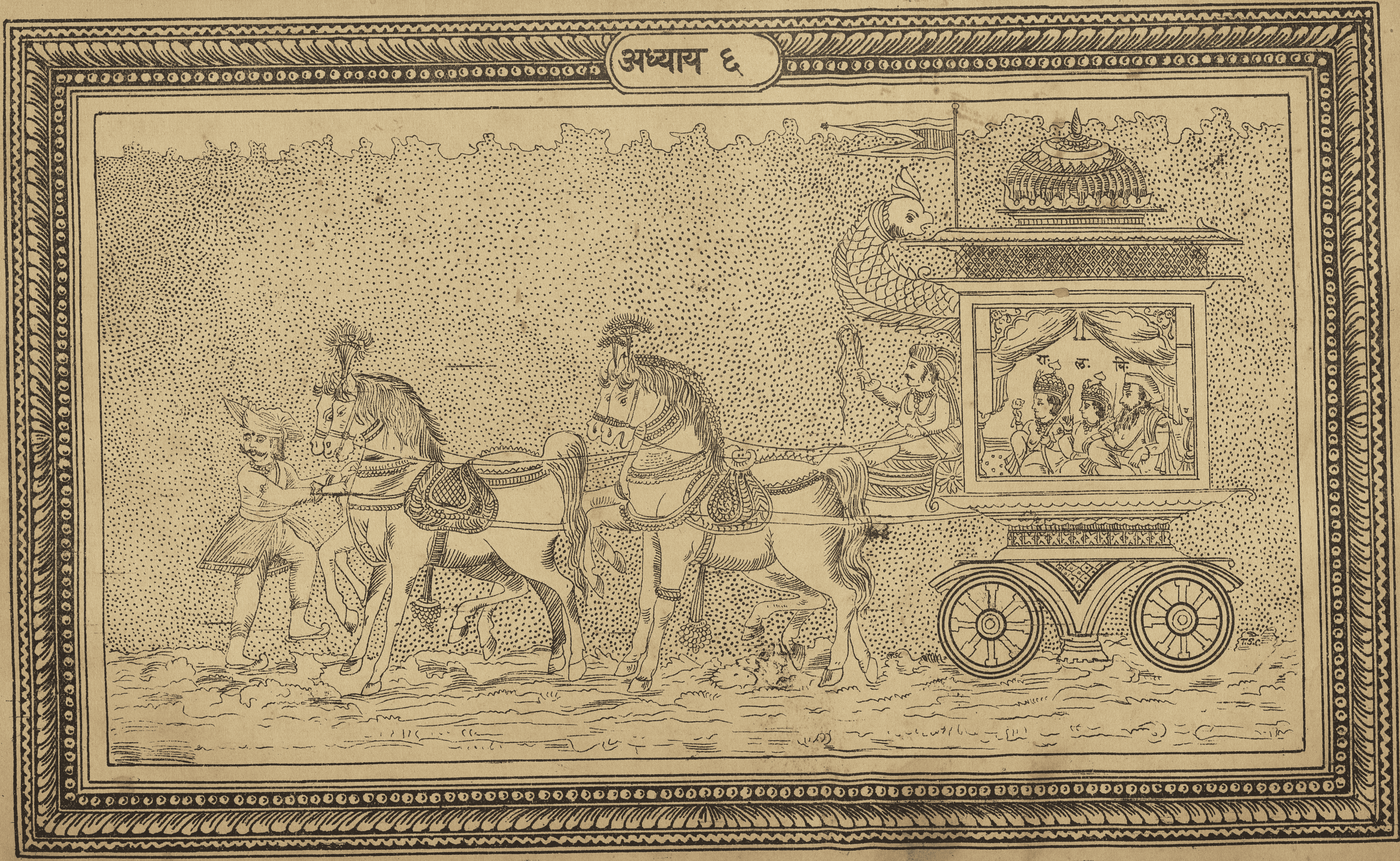
जाण ॥ लटिकें साच करोनि स्वप्न ॥ राज्य मज दिधलें दान ॥ घेतलें विकून डोंबाघरीं ॥ ४६ ॥ तेचि वंशीं तूं जन्मोन ॥ कैसें असत्य केलें वचन ॥ सूर्यवंशासी दूषण ॥ तुझेनि पूर्ण लागलें ॥ ४७ ॥ येचि वंशीं शिबिराव आपण ॥ कपोतपक्ष्याच्या समसमान ॥ आपुलें मांस [1]तुकिलें पूर्ण ॥ मिथ्यावचन न करीच ॥ ४८ ॥ येचि वंशीं रुक्मांगद ॥ एकादशीव्रत साधी शुद्ध ॥ केला पुत्राचा शिरश्छेद ॥ मिथ्या शब्द न करीच ॥ ४९ ॥ [2]पैल शेजारीं श्रियाळ ॥ त्यासीं दान मागे [3]जाश्वनीळ ॥ केला पुत्रवध तत्काळ ॥ सत्वासी [4]चळ होऊं नेदी ॥ १५० ॥ तूं श्रीरामाचा महिमा नेणसी ॥ हा अवतरला वैकुंठवासी ॥ वृत्तांत पुसें वसिष्ठासी ॥ साच कीं मिथ्या असे तो ॥ ५१ ॥ जो काळासी शासनकर्ता ॥ जो आदिमायेचा [5]निजभर्ता ॥ जो कमलोद्भवाचा पिता ॥ त्यासी बाळक म्हणसी तूं ॥ ५२ ॥ जें [3]नीलग्रीवाचें ध्यान ॥ जें सनकादिकांचें गुह्य ज्ञान ॥ ज्यासी शरण [6]सहस्रनयन ॥ त्यासी बाळक म्हणसी तूं ॥ ५३ ॥ वेदांतशास्त्रें सर्व निरसून ॥ स्थापिती परब्रह्म निर्गुण ॥ तो हा श्रीराम परिपूर्ण ॥ त्यासी बाळक म्हणसी तूं ॥ ५४ ॥ मीमांसक कर्ममार्ग ॥ ज्याकारणें आचरती सांग ॥ तो हा [7]भक्तहृदयारविंदभृंग ॥ त्यासी बाळक म्हणसी तूं ॥ ५५ ॥ नैयायिक म्हणती जीव अनित्य ॥ ईश्वर कर्ता एक सत्य ॥ तो हा जगद्वंद्य रघुनाथ ॥ त्यासी बाळक म्हणसी तूं ॥ ५६ ॥ व्याकरणकार साधिती शब्दार्थ ॥ ज्याच्या नामाचे करिती अनेक अर्थ ॥ तो हा अवतरला वैकुंठनाथ ॥ त्यासी बाळक म्हणसी तूं ॥ ५७ ॥ प्रकृतिपुरुष विभाग ॥ सांख्यशास्त्रीं ज्ञानयोग ॥ तो हा राम अक्षय अभंग ॥ त्यासी बाळक म्हणसी तूं ॥ ५८ ॥ पातंजलशास्त्रीं योगसाधन ॥ तो अष्टांगयोग आचरून ॥ ज्याचें पद पावती [8]निर्वाण ॥ त्यासी बाळक म्हणसी तूं ॥ ५९ ॥ आतां कल्याण असो श्रीरामा ॥ मी जातों आपुल्या आश्रमा ॥ उल्लंघोन महाद्वारसीमा ॥ बाहेर गेला [9]गाधिसुत ॥१६०॥ घाबरा जाहला नृपवर ॥ गृहांत जावोनि सत्वर ॥ वसिष्ठासी सांगे समाचार ॥ नमस्कार करोनियां ॥६१॥ म्हणे कोपला कीं गाधिसुत ॥ नेईन म्हणतो रघुनाथ ॥ महाराज तूं गुरु समर्थ ॥ सांग यथार्थ काय करूं ॥६२॥ तुझिया अनुग्रहाचें फळ ॥ महाराज राम तमालनीळ ॥ हा विश्वामित्र नव्हे काळ ॥ नेऊं आला राघवातें ॥ ६३ ॥ जें मागेल तें यास देईं ॥ समाधान करीं ये समयीं ॥ रामासी जीवदान लवलाहीं ॥ देईं आतां गुरुराजा ॥ ६४ ॥ मग वसिष्ठ बोले गोष्टी ॥ हा विश्वामित्र महाहठी ॥ येणें केली प्रतिसृष्टी ॥ परमेष्ठीस जिंकावया ॥ ६५ ॥ येणें लोहपिष्ट भक्षून ॥ साठ सहस्र वर्षें पुरश्चरण ॥ केलें गायत्रीचें आराधन ॥ त्रिभुवन भीतसे तयातें ॥ ६६ ॥ सदा जवळी धनुष्य बाण ॥ महायोद्धा गाधिनंदन ॥ तत्काळ उग्र शाप देऊन ॥ भस्म करील कुळातें ॥ ६७ ॥ तुज सांगतों यथार्थ वचन ॥ त्यास देईं रामलक्ष्मण ॥ भरत आणि शत्रुघ्न ॥ तुजपाशीं असों दे ॥ ६८ ॥ ऐसें बोलतां गुरुनाथ ॥ दीर्घस्वरें दशरथ रडत ॥ मग हृदयीं धरी [10]ब्रह्मसुत ॥ दशरथासी उठवोनी ॥ ६९ ॥ रायाचे मस्तकीं हस्त ठेवून ॥ म्हणे रामाकडे पाहें विलोकून ॥ तों शंखचक्रगदा-

---

१ तोललें. २ दुसरा. ३ शंकर. ४ भंग. ५ चालक. ६ इंद्र. ७ भक्तांच्या हृदयरूप कमळावरचा भ्रमर. ८ मोक्ष. ९ विश्वामित्र. १० वसिष्ठ.

मंडित पूर्ण ॥ आदिनारायण देखिला ॥ १७० ॥ सांगे कानीं मूळ काव्यार्थ ॥ हा अवतरला वैकुंठनाथ ॥ विश्वामित्र बोलिला जो जो अर्थ ॥ तो तो यथार्थ दशरथा ॥ ७१ ॥ सौमित्र तो भोगींद्रनाथ ॥ ऐकोनि तोषला दशरथ ॥ गुरु म्हणे हे मानव सत्य ॥ सर्वथा नव्हेत राजेंद्रा ॥ ७२ ॥ यालागीं रामलक्ष्मण ॥ देईं त्यास पाचारून ॥ शिरीं वंदोनि गुरुचरण ॥ गेला धांवोनि तयापाशीं ॥ ७३ ॥ करूनि साष्टांग नमन ॥ म्हणे न्या जी रामलक्ष्मण ॥ ऐकोनि आनंदला [1]गाधिनंदन ॥ काय वचन बोलत ॥ ७४ ॥ म्हणे मी मागत होतों रघुनंदन ॥ त्वां सवें दिधला लक्ष्मण ॥ माझें भाग्य परिपूर्ण ॥ लाभ द्विगुणित जाहला ॥७५॥ माझे पुण्याचे [2]गिरिवर ॥ मेरूहून वाढले अपार ॥ ते आजि फळा आले साचार ॥ रघुवीर प्राप्त जाहला ॥ ७६ ॥ विश्वामित्र आला परतोनी ॥ बैसला आपुले स्वस्थानीं ॥ बाहेर आला वसिष्ठमुनी ॥ सभास्थानीं बैसला ॥ ७७ ॥ सभेसी बैसले थोर महंत ॥ आनंदमय जाहला दशरथ ॥ विश्वामित्र म्हणे रघुनाथ ॥ मज आतांचि दाविजे ॥ ७८ ॥ आजि धन्य माझे नयन ॥ पाहीन श्रीरामाचें वदन ॥ ज्यावरोनि [3]मीनकेतन ॥ कोट्यवधि ओंवाळिजे ॥७९॥ नृप सांगोनि पाठवी रामासी ॥ विश्वामित्र आला न्यावयासी ॥ आपण यावें सभेसी ॥ सुख सर्वांसी द्यावया ॥१८०॥ ऐसें ऐकतां त्रिभुवनसुंदर ॥ सभेसी चालिला रघुवीर ॥ विद्युत्प्राय [4]प्रावरण चीर ॥ रुळती पदर [5]मुक्तलग ॥ ८१ ॥ निशा संपतां तत्काळ ॥ उदयाचळावरी ये रविमंडळ ॥ तैसा राम तमालनीळ ॥ सभेमाजी पातला ॥ ८२ ॥ कौसल्याहृदयारविंदभ्रमर ॥ दृष्टीं देखोनि विश्वामित्र ॥ करोनियां जयजयकार ॥ भेटावया पुढारला ॥८३॥ विश्वामित्राचे चरण ॥ प्रेमें वंदितां रघुनंदन ॥ तों ऋषी हस्त धरून ॥ आलिंगनासी मिसळला ॥८४॥ [6]नीलजीमूतवर्ण रघुवीर ॥ प्रेमें हृदयीं धरी विश्वामित्र ॥ म्हणे जन्माचें सार्थक समग्र ॥ आजि जाहलें संपूर्ण ॥८५॥ विश्वामित्रासी आलिंगुनी ॥ वसिष्ठा नमी चापपाणी ॥ मग श्रीराम बैसला निजासनीं ॥ वेदपुराणीं वंद्य जो ॥ ८६ ॥ मग श्रीरामासी म्हणे विश्वामित्र ॥ माझा [7]क्रतु विध्वंसिती असुर ॥ तुजविण कोण रक्षणार ॥ दुजा न दिसे त्रिभुवनीं ॥८७॥ ऐकोनि विश्वामित्राचें वचन ॥ कमळ विकासे [8]मित्र देखोन ॥ तैसा रघुवीर सुहास्यवदन ॥ बोलता जाहला ते वेळीं ॥ ८८ ॥ ते कौतुक कथा सुरस बहुत ॥ ऐकोत आतां साधुसंत ॥ जे कथा ऐकतां समस्त ॥ महापातकें नासती ॥८९॥ जैसें महावेदांतशास्त्र ॥ सर्वांसी मान्य करी पवित्र ॥ तैसा सहावे अध्यायीं साचार ॥ रस अपार वोतिला ॥१९०॥ केवळ जें वेदांतज्ञान ॥ रामासी उपदेशील [9]ब्रह्मनंदन ॥ तें ऐकोत संतसज्जन ॥ आत्मज्ञान सुरस तें ॥९१॥ पुसेल आतां रघुवीर ॥ षष्ठाध्यायीं परम सुंदर ॥ वसिष्ठ ज्ञानाचा सागर ॥ वर्षेल उदार मेघ जैसा ॥९२॥ त्या वसिष्ठगोत्रीं उद्भवला पूर्ण ॥ ब्रह्मानंद स्वामी ज्ञानसंपन्न ॥ कीं वसिष्ठचि आपण ॥ कुळीं आपल्या अवतरला ॥९३॥ ऐसा महाराज ब्रह्मानंद ॥ तयाचें जें चरणारविंद ॥ तेथें श्रीधर होऊनि [10]मिलिंद ॥ दिव्य [11]आमोद सेवीतसे ॥९४॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ पंचमोध्याय गोड हा ॥ १९५ ॥

१ विश्वामित्र. २ पर्वत. ३ मदन. ४ पांघरलेलें वस्त्र. ५ मोत्यें लटकलेले. ६ कृष्णमेघासारखा. ७ यज्ञ. ८ सूर्य. ९ वसिष्ठ. १० भ्रमर. ११ सुगंध.

अध्याय ६

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय जगदंबा [1]वेदसारा ॥ [2]अनंगदहनहृदयविहारा ॥ कमलोद्भवजनका परात्परा ॥ अगोचरा निरुपाधिका ॥१॥ इच्छामात्रें प्रचंड ॥ मायेनें रचिलें ब्रह्मांड ॥ चौऱ्यायशीं लक्ष योनि उदंड ॥ जीव आंत भरियेले ॥ २ ॥ ते जीव विसरूनि तूतें ॥ भुलले देखोनि विषयांतें ॥ म्हणोनि विसरले निजपदातें ॥ अहंमतीनें भुलोनियां ॥ ३ ॥ शब्दविषय घेतां कानें ॥ [3]कुरंग [4]वेंचिला समूळ प्राणें ॥ स्पर्शविषय सेवितां [5]वारणें ॥ अंकुशें आकर्षोनि हिंडविती ॥४॥ रूपविषय देखतां पतंग ॥ करी आपला देहत्याग ॥ रसविषयें [6]मीन सवेग ॥ गळ गिळोनि मुके प्राणा ॥ ५ ॥ गंधविषयें [7]मिलिंद भुलोन ॥ कमळकोशीं वेंची प्राण ॥ ते पांचही विषय संपूर्ण ॥ भोगिती जाण मानव हे ॥ ६ ॥ तुज विसरोनि श्रीरामा ॥ जीव भुलले देहगेहधनकामा ॥ त्यांसी तारावया पूर्णब्रह्मा ॥ दशरथात्मज जाहलासी ॥ ७ ॥ पंचमाध्यायाचे अंतीं कथा ॥ दशरथें राम दिधला गाधिसुता ॥ यावरी वर्तलें तें तत्त्वतां ॥ ऐका आतां सावधान ॥ ८ ॥ गुरूसी शरण रिघाला रघुनाथ ॥ हे कथा वाल्मीकें कथिली अद्भुत ॥ तो [8]बृहद्वासिष्ठग्रंथ ॥ बत्तीस सहस्र श्लोक पैं ॥ ९ ॥ समुद्राऐसा थोर ग्रंथ ॥ त्यांतील सार सांगों मुख्यार्थ ॥ जैसें भागीरथींतूनि तृषार्त ॥ पाणी सेवी अंजुळीनें ॥ १० ॥ सागरामाजी बुडी देऊन ॥ काढिती सतेज मुक्तें वेंचून ॥ कीं याचकासी सांपडे अपार धन ॥ परी यथाशक्ति मोटा बांधी ॥ ११ ॥ देखिला अन्नाचा पर्वत ॥ परी आपणापुरतेंच घे क्षुधार्त ॥ तैसा बृहद्वासिष्ठग्रंथ ॥ त्यांतील गुह्यार्थ ऐका हो ॥ १२ ॥ वाल्मीकाचीं उच्छिष्ट उत्तरें ॥ तींच परिसा तुम्ही सादरें ॥ श्रोते म्हणती उच्छिष्ट खरें ॥ तरी तेंच कां हो बोलतां ॥ १३ ॥ पराचें उच्छिष्ट अंगीकार ॥ कदा न करिती श्रोते चतुर ॥ संदेहधनुष्य घेऊनि थोर ॥ प्रश्नाक्षरशर सोडिती ॥ १४ ॥ तों वक्त्यानें स्फूर्तिधनुष्य घेऊन ॥ शास्त्रसंमत टाकूनि बाण ॥ प्रश्नाक्षरशर निवारून ॥ संदेहधनुष्य छेदिलें ॥ १५ ॥ वक्ता म्हणे ऐका सावधान ॥ कोणतें उच्छिष्ट घेती सज्जन ॥ तरी तें मधुमक्षिकांचें उच्छिष्ट पूर्ण ॥ मधु आवडे देवांतें ॥१६॥ वत्स आधीं करी दुग्धपान ॥ तें अवश्य घ्यावें न करितां अनमान ॥ भ्रमर आधीं जाय पुष्प सेवून ॥ परी तें शास्त्रज्ञ अंगीकारिती ॥ १७ ॥ मेघमुखींचें जीवन ॥ तें उच्छिष्ट नव्हे कदा जाण ॥ यागींचा पुरोडाश पूर्ण ॥ उच्छिष्ट कोण म्हणे त्यासी ॥ १८ ॥ गौतमें गोदा आणिली प्रार्थून ॥ तेणें आधीं केलें स्नानपान ॥ व्यासाचें उच्छिष्ट पुराण प्राचीन ॥ उच्छिष्ट पूर्ण नव्हे तें ॥१९॥ विष्णुनैवेद्य पावन ॥ त्यास उच्छिष्ट म्हणेल कोण ॥ वाल्मीककाव्य म्हणोन ॥ उच्छिष्ट नव्हे सर्वथा ॥२०॥ व्याघ्रमृगचर्म गहन ॥ [9]सूकरकेश [10]पट्टकूलें जाण ॥ हस्तिदंत गवाशृंग पूर्ण ॥ इतुकीं ब्राह्मण पवित्र ह्मणती ॥ २१ ॥ असो ऐका पूर्वानुसंधान ॥ यागरक्षणार्थ जातां रघुनंदन ॥ कौशिकाप्रति राजीवनयन ॥ बोलता जाहला तेधवां ॥२२॥ श्रीराम म्हणे महाऋषी ॥ मज तुम्ही नेतां युद्धासी ॥ क्षणभंगुरता देहासी ॥ आत्मप्राप्ति नाहीं मातें ॥ २३ ॥ आत्मप्राप्तीविण साधन ॥ जैसे अलंकार गळसरीविण ॥ कीं दीपाविण शून्य सदन ॥ जीवनाविण सरिता जैसी ॥२४॥ कीं प्राणाविण कलेवर ॥ कीं आवडीविण आदर ॥ कीं इंद्रियनिग्रहाविण आचार ॥ अनाचार तोचि पैं ॥२५॥

---

१ वेदांच्या तात्पर्यरूपा. २ शिवाच्या हृदयांत रमणाऱ्या. ३ मृग, हरिण. ४ मुकला. ५ हत्तीनें. ६ मासा. ७ भुंगा. ८ योगवासिष्ठ. ९ रानडुकराचे केंस. १० रेशमी वस्त्रें.

कीं [1]भ्रताराविण कामिनी ॥ कीं [2]अत्रिसुताविण रजनी ॥ तैसे आत्मप्राप्तीवांचूनी ॥ व्यर्थ प्राणी नाडले ॥ २६ ॥ आत्मप्राप्तीसी कारण ॥ धरावे श्रीगुरूचे चरण ॥ गुरुकृपेविण ज्ञान ॥ कल्पांतींही साधेना ॥२७॥ पदार्थ न दिसे नेत्रेंविण ॥ गोड न वाटे [3]जीवनाविण ॥ परिसाविण सुवर्ण ॥ लोहाचें नोहे कल्पांतीं ॥ २८ ॥ जो गुरुसेवेसी सादर ॥ आत्मज्ञान जोडोनि कर ॥ उभा त्यापुढें निरंतर ॥ अहोरात्र तिष्ठतसे ॥ २९ ॥ गुरुसेवा ज्यासी नावडे ॥ त्याचे ज्ञानासी पडले किडे ॥ जन्ममरणांचें [4]सांकडें ॥ न सरे त्याचें कल्पांतीं ॥ ३० ॥ ज्यासी नावडे गुरुसेवन ॥ तो जाहला [5]चतुःषष्टिकळाप्रवीण ॥ साही शास्त्रें मुखोद्गत पूर्ण ॥ परी तें भाषण मद्यपियाचें ॥ ३१ ॥ तेणें केलें जरी कीर्तन ॥ दावी [6]वरपांगें डोलोन ॥ परी गुरुदास्य नावडे पूर्ण ॥ त्याचें बंधन चुकेना ॥ ३२ ॥ जळो जळो त्याचा प्रताप ॥ काय चाटावें कोरडें तप ॥ जैसें विगतधवेचें स्वरूप ॥ [7]यौवन काय जाळावें॥३३॥गर्भांधाचे विशाळ नेत्र ॥ अदातयाचें उंच मंदिर ॥ कीं धनलुब्धाचा तत्त्वविचार ॥ कीं रम्य गृह [8]अंत्यजाचें॥३४॥भ्रष्टासी कायसें कुळगोत्र ॥ श्वान नेणे पवित्रापवित्र ॥ जैसें मद्यपियाचें पात्र॥ श्रोत्रिय न शिवे सर्वथा ॥ ३५ ॥ तैसे गुरुकृपेविण जे नर ॥ व्यर्थ नरदेहा आले खर ॥ सदा विषयव्यापारीं सादर ॥ त्यांसी आपपर नाठवे ॥ ३६ ॥ उत्तम मनुष्यदेह पावोन ॥ तेथें साधावें आत्मज्ञान ॥ ज्ञानहीन ते मूढ पूर्ण ॥ गूढ नरक भोगिती ॥ ३७ ॥ रघुपतीचे बोल ऐकुनी ॥ सभासंत सुखावले मनीं ॥ विश्वामित्र तेव्हां आनंदोनी ॥ [9]ब्रह्मनंदनाप्रति बोले ॥ ३८ ॥ जगद्वंद्य रविकुलभूषण ॥ त्यास उपदेशी दिव्यज्ञान ॥ जो अनंतब्रह्मांडांची सांठवण ॥ लीलावेषधारक जो ॥ ३९ ॥ ते वेळे उठोनि रघुनाथ ॥ जो होय कमलोद्भवाचा तात ॥ तो वसिष्ठासी साष्टांग नमित ॥ शरणागत जाहला असे ॥ ४० ॥ म्हणे तनुमनधनेंसीं अनन्य ॥ श्रीवसिष्ठा तुज मी शरण ॥ ऐसें ऐकतां [9]ब्रह्मनंदन ॥ हृदयीं धरी राघवातें ॥ ४१ ॥ म्हणे जगद्वंद्या श्रीरामा ॥ अवतारपुरुषा परब्रह्मा ॥ तूं सच्चिदानंदघन परमात्मा ॥ तुज मी काय उपदेशूं ॥ ४२ ॥ तूं आदिनारायण निष्कलंक ॥ भोगींद्र जाहला तुझा तल्पक ॥ वेदशास्त्रांसी पडलें टक ॥ तुझें स्वरूप वर्णितां॥४३॥तुझें नाम जपतां सार ॥ शीतळ जाहला अपर्णावर ॥ गुरुमहिमा प्रकटवावया साचार ॥ शरण मज आलासी ॥ ४४ ॥ देव भक्तांची पूजा करी यथार्थ ॥ याचकांसी राजा दान मागत ॥ सागर जैसा स्तवन करीत ॥ सरोवराचें प्रीतीनें ॥४५॥ [10]वाचस्पति मुक्यासी पुसे विचार ॥ दीपप्रकाश इच्छी दिनकर ॥ चकोरांसी म्हणे [2]अत्रिकुमर ॥ मज तृप्त करा तुम्ही ॥ ४६ ॥ कल्पतरु दुर्बळासी मागे दान ॥ [11]जलद चातकासी मागे जीवन ॥ चक्रवाकाचें दर्शन ॥ [12]तरणि इच्छी नवल हें ॥ ४७ ॥ प्रीतीनें माता बाळकासी म्हणत ॥ मी तुझें स्तन-पान करीन सत्य ॥ कीं तृषाक्रांतासी मागत ॥ उदक जैसें जान्हवी ॥४८॥ वनस्पतींस म्हणे वसंत ॥ मज तुम्ही निववा समस्त ॥ तैसा तूं जगद्गुरु रघुनाथ ॥ गुरूसी शरण आलासी ॥ ४९ ॥ संतोषोनि ब्रह्मनंदन ॥ श्रीरामास सन्मुख बैसवून ॥ गुरुसंप्रदाय शास्त्रप्रमाण ॥ महावाक्य दीक्षाविधि ॥ ५० ॥ जो मायानियंता जगद्भूषण ॥ तो वसिष्ठापुढें ओढवी कर्ण ॥ चहूं वेदांचें जीवन ॥ तें महावाक्य ऋषि सांगे ॥ ५१ ॥

१ स्त्री. २ चंद्रावांचून. ३ पाण्याशिवाय. ४ संकट. ५ चौसष्टकलानिष्णात. ६ वरवर. ७ तारुण्य. ८ महाराचें. ९ वसिष्ठाला. १० बृहस्पति. ११ मेघ. १२ सूर्य.

वसिष्ठ म्हणे सप्रेम ॥ सर्वद्रष्टा तूं आत्माराम ॥ सर्वव्यापक तूं पूर्णब्रह्म ॥ अतींद्रिय वेगळा ॥ ५२ ॥ [1]जगडंबराभास सकळ ॥ हा तुझे मायेचा खेळ ॥ मिथ्याभूत जैसें मृगजळ ॥ साच नव्हे सर्वथा ॥५३॥ तूं अलिप्त सर्वांसी तत्त्वतां ॥ जैसा सर्वांघटीं बिंबला सविता ॥ कीं काष्ठामाजी अग्नि पाहतां ॥ अलिप्त जैसा असोनि ॥५४॥ कीं वाद्यांमाजी ध्वनि उमटती ॥ कीं कंठीं राग उठती ॥ परी तेथें असोनि नसती ॥ तैसा सर्वा-भूतीं राघवा तूं ॥५५॥ कीं [2]दर्पणींचीं स्वरूपें ॥ दिसती परी मिथ्यारूपें ॥ तैसा रामा तूं विश्वरूपें ॥ व्यापोनियां अलिप्त ॥ ५६ ॥ बीजामाजी तरुवर ॥ कीं तंतूमाजी वस्त्र ॥ कीं उदकीं तरंग अपार ॥ विश्व समग्र तुजमाजी ॥५७॥ अनंत ब्रह्मांडांच्या कोडी ॥ तुझी माया घडी मोडी ॥ जीवांस भुरळ घालोनि पाडी ॥ [3]विषयावर्तीं सर्वदा ॥५८॥ मायेचे अवघे विकार ॥ ते मृगजळाचे दाटले पूर ॥ कीं गंधर्वनगर सविस्तर ॥ रचिलें दिसे परी मिथ्या ॥५९॥ हें [4]वोडंबरीचें लेणें पूर्ण ॥ कीं स्वप्नींचें राज्यसिंहासन ॥ कीं चित्रींचा हुताशन ॥ ज्वाळा अद्भुत दीसती ॥ ६० ॥ कीं दर्पणींचा दिव्य हार ॥ कीं मृगजळामाजी वंध्यापुत्र ॥ शुक्तिकारजताचें करोनि पात्र ॥ रात्रीस [5]मीन धरीतसे ॥ ६१ ॥ नयनांतील पुतळी ॥ गर्भांधें पदरीं धरिली ॥ कीं कल्पांतविजू गिळिली ॥ मशकें केवीं घडे हें ॥ ६२ ॥ पांगुळ धांवे अंतराळीं ॥ तेणें आकाशाची साल काढिली ॥ [6]प्रभंजनाची चिंधी फाडिली ॥ साच बोली काय हे ॥६३॥ कीं [7]कुहूचे काळोखें भरिलें ॥ तें दिवा दोहों प्रहरां वाळूं घातलें ॥ कीं उर-गाचे पाय बांधिले ॥ [8]सिकतातंतूकरूनियां ॥६४॥ काढोनि दीपाचा रंग ॥ वस्त्रें रंगविलीं सुरंग ॥ कीं वडवानळामाजी काग ॥ खेळती काय घडे हें ॥६५॥ हें सर्व जैसें असत्य ॥ तैसी माया मिथ्याभूत ॥ साच कीं लटकी इत्यर्थ ॥ ब्रह्मादिकां नव्हेचि ॥६६॥ मायेचें परम [9]विंदाण ॥ थोर-थोरांसी न कळे पूर्ण ॥ तरी मायेची कथा सांगेन ॥ ऐक सावधान श्रीरामा ॥६७॥ जेणें न्यायशास्त्र निर्मिलें पूर्ण ॥ तो गौतम ऋषि परम प्रवीण ॥ त्याचा शिष्य अति सुजाण ॥ गाधि नाम तयाचें ॥६८॥ त्यास चोहों वेदांचें अध्ययन ॥ षट्शास्त्रीं परम निपुण ॥ तेणें केलें दिव्य अनुष्ठान ॥ जाहला प्रसन्न श्रीविष्णु ॥ ६९ ॥ मग बोले इंदिरानाथ ॥ प्रसन्न जाहलों माग इच्छित ॥ यावरी तो ब्राह्मण बोलत ॥ काय तें ऐक श्रीरामा ॥७०॥ गाधि म्हणे हृषीकेशी ॥ मज दावीं तुझी माया कैसी ॥ तिनें ठकविलें बहुतांसी ॥ मज वेगेंसीं पाहूं दे ॥ ७१ ॥ ऐकोनि हांसला नारायण ॥ मायापाश परम दारुण ॥ तोडीं म्हणोनि येती शरण ॥ तूं तीस पाहीन कां म्हणसी ॥७२॥ दिसतें तें अवघें असत्य ॥ हेंचि मायेचें रूप यथार्थ ॥ जैसा दोरावरी सर्प भासत ॥ कीं शुक्तिकेवरी रजत जैसें ॥७३॥ कीं खुंट तोचि चोर ॥ भ्रांतासी भासे साचार ॥ जैसें स्वप्नींचें सैन्य अपार ॥ जागृतींत मिथ्या तें ॥७४॥ गाधि म्हणे वैकुंठराया ॥ तूं मिथ्यारूप सांगसी माया ॥ तरी मार्कंडेयऋषिवर्यां ॥ ब्रह्मादिकां भुलविलें ॥७५॥ तरी ते मज क्षणभरी ॥ सर्वोत्तमा दावीं नेत्रीं ॥ हांसतसे वैकुंठविहारी ॥ बोल ऐकोन तयाचे ॥ ७६ ॥ हरि म्हणे माया देखून ॥ समूळ जासी तूं भुलोन ॥ तुझे कासावीस होतील प्राण ॥ मग कोण सोडवील ॥७७॥ तुझी भ्रंशेल सकळ मती ॥

---

१ जगद्रूप दृश्य पसारा. २ आरशांतील. ३ विषयांच्या फेऱ्यांत. ४ गारुड्याचें. ५ मासे. ६ वाऱ्याची. ७ अमावास्येच्या. ८ वाळूच्या दोरानें. ९ कुशलता.

पडसील महा [1]आवर्तीं ॥ मग गाधि म्हणे जगत्पती ॥ वर निश्चित देईं मातें ॥७८॥ मी कासावीस जेव्हां होईन ॥ तेव्हां तूं मज आठव देऊन ॥ तुझें करितांचि नामस्मरण ॥ पुढती भेटें ऐसाचि ॥७९॥ अवश्य म्हणोनि जगन्निवास ॥ जाता जाहला स्वस्थानास ॥ कांहीं एक लोटले दिवस ॥ ऐकें सर्वेशा राघवा ॥८०॥ जान्हवीतीरीं अरण्यांत ॥ गाधि राहिला स्त्रियेसहित ॥ एकदां माध्यान्हा आला [2]आदित्य ॥ ऋषि जात स्नानातें ॥८१॥ प्रवेशतां गंगाजीवनीं ॥ मनांत म्हणे माया अझुनी ॥ मज कां न दावी चक्रपाणी ॥ कैसी करणी तयाची ॥८२॥ अघमर्षण करी ब्राह्मण ॥ तों मायेनें मांडिलें [3]विंदाण ॥ गाधीस वाटे आलें मरण ॥ व्यथा दारुण जाहली ॥८३॥ तों पातले यमदूत ॥ तिहीं प्राण काढिले त्वरित ॥ यमापाशीं मारीत ॥ गाधि नेला तेधवां ॥८४॥ तों तेथें यम जाचणी दारुण ॥ कुंभीपाकीं घालिती नेऊन ॥ [4]असिपत्रवनीं हिंडवून ॥ तप्तस्तंभासी बांधिती ॥८५॥ इतुकीं दुःखें विप्र भोगित ॥ परी आपण उभा जान्हवींत ॥ मग तो जन्मला चांडाळयोनींत ॥ कंटज नाम तयाचें ॥८६॥ पंचवीस वर्षेंपर्यंत ॥ स्त्रीपुत्र जाहले बहुत ॥ वाटा पाडोन असंख्यात ॥ द्रव्य अपार जोडिलें ॥८७॥ नानापरींच्या हिंसा करी ॥ गोब्राह्मण जीवें मारी ॥ तों तेथें आली महामारी ॥ सर्वही मेलीं कुटुंबींचीं ॥८८॥ बाप माय स्त्री सुत ॥ एकदांचि पावलीं मृत्य ॥ कंटज विचारी मनांत ॥ होऊं विरक्त येथोनियां ॥८९॥ रडे कंटजनाम महार ॥ आतां न मिळे म्हणे संसार ॥ मग [6]अतीत होऊन दुराचार ॥ देशोदेशीं हिंडतसे ॥९०॥ आला केरळदेशाप्रती ॥ तों तेथींचा मृत्यु पावला नृपती ॥ त्यास नाहीं पुत्रसंतती ॥ मग प्रधान करिती विचार ॥९१॥ मग [7]शुंडादंडीं माळ देऊन ॥ शृंगारूनि हिंडविती हस्तीण ॥ तंव कंटजाचे कंठीं आणोन ॥ माळ घातली अकस्मात ॥ ९२ ॥ सहा वर्षें राज्य करून देख ॥ भ्रष्टविले सकळ लोक ॥ घरीं जेवूं घातले सकळिक ॥ सोइरे केले बहुतचि ॥ ९३ ॥ एके दिवशीं तो निर्लज्ज ॥ एकला जात बाहेर कंटज ॥ प्रधानादि सेवक सहज ॥ पाठीं धांवती रायाचे ॥९४॥ अवघियांस दटाविलें रागें ॥ म्हणे येऊं नका मजमागें ॥ प्रधान गुप्त पाहती वेगें ॥ कोठें जातो म्हणोनियां ॥९५॥ तों ते गांवींचे [8]अनामिक ॥ परम उन्मत्त मद्यप्राशक ॥ ते वाटेसी भेटले सकळिक ॥ कंटजासी तेधवां ॥९६॥ तिहीं कंटज ओळखिला सत्वरा ॥ म्हणती आमुचा हा सोयरा ॥ येणें लोक भ्रष्टविले एकसरा ॥ नाहीं कळलें कोणासी हें ॥९७॥ त्यांसी कंटज दटावी देखा ॥ म्हणे ही गोष्ट बोलूं नका ॥ नाहीं तरी तुम्हां सकळिकां ॥ शिक्षा करीन [9]साक्षेपें ॥९८॥ तें प्रधानवर्गीं ऐकिलें ॥ म्हणती राज्य समस्त बुडविलें ॥ कंटजासी मारून बाहेर घातलें ॥ मग विचारीं बैसले समस्त ॥९९॥ श्रेष्ठीं काढिला शास्त्रार्थ ॥ घ्यावें देहांत प्रायश्चित्त ॥ मग अग्निप्रवेश समस्त ॥ लोक करिती नगरींचे ॥ १०० ॥ प्रधानादि अष्टाधिकारी ॥ स्त्रीपुरुष ते अवसरीं ॥ भस्म जाहले अग्निभीतरीं ॥ बाळें नगरीं उरलीं तैं ॥ १ ॥ ऐसें कंटजें देखिलें ॥ म्हणे थोर पाप मज घडलें ॥ तेणेंही तेव्हां सरण रचिलें ॥ वरी आपण निजेला ॥ २ ॥ तों अग्निशिखा ते वेळीं ॥ वामांगीं येऊन [10]झेंगटली ॥ कंटजें हांक फोडिली ॥ उडी घातली खालती ॥ ३ ॥ तों इकडे

१ भोंवऱ्यांत. २ सूर्य. ३ कौतुक. ४ तलवारीच्या धारेवरून. ५ हत्या. ६ भणंग. ७ सोंडेमध्यें. ८ अंत्यज, महार. ९ खास. १० झोंबली.

गाधिब्राह्मण ॥ बाहेर निघाला हांक फोडून ॥ फोड आला तरतरोन ॥ वामांगासी देखिला ॥४॥ म्हणे मी गाधिब्राह्मण ॥ जान्हवींत करितां स्नान ॥ करीत असतां अघमर्षण ॥ दुःखें दारुण भोगिलीं ॥ ५ ॥ सूर्यसुतें मज गांजिलें ॥ चांडाळयोनींत जन्मविलें ॥ सहा वरुषें राज्य केलें ॥ लोक भ्रष्टविले सर्वही ॥ ६ ॥ मृत्यु पावले असंख्य जन ॥ जरी हें असत्य म्हणावें स्वप्न ॥ तरी फोड आला तरतरोन ॥ करी रुदन विप्र तो ॥ ७ ॥ विसरला तप अनुष्ठान ॥ नाठवे संध्या वेदाध्ययन ॥ आश्रमासी आला परतोन ॥ चिंतार्णवीं पडियेला ॥ ८ ॥ स्त्री विनवी भ्रतारालागून ॥ तुमचे वामांगीं कां झोंबला अग्न ॥ तंव तो विलापें ब्राह्मण ॥ म्हणे माझेनि हें न सांगवे ॥ ९ ॥ तों गाधीचा गुरुबंधु अकस्मात ॥ आला तीर्थें करीत करीत ॥ गाधि तयासी क्षेम देत ॥ म्हणे कृश कां बहुत जाहलासी ॥ ११० ॥ तेणें सांगितलें वर्तमान ॥ मज एक पाप घडलें दारुण ॥ केरळदेशीं एक नगर संपूर्ण ॥ बाळेंचि तेथें नांदती ॥ ११ ॥ एकाचे घरीं म्यां घेतलें अन्न ॥ मग त्यांसी पुशिलें वर्तमान ॥ ते म्हणती कंटज महार येऊन ॥ ग्राम आमुचा भ्रष्टविला ॥ १२ ॥ समस्तांचे घेऊन प्राण ॥ मग तो गेला येथून ॥ ऐसें पापी नगर तें पूर्ण ॥ तेथें भोजन घडलें मज ॥ १३ ॥ तो दोष जावया संपूर्ण ॥ द्वादश वर्षें करितों तीर्थाटण ॥ ऐसें तो गुरुबंधु सांगोन ॥ गेला पुढें वाराणसीं ॥ १४ ॥ प्रचीत पहावया समस्त ॥ गेला आपण गाधि तेथ ॥ तों अवघ्या खुणा यथार्थ ॥ प्रत्यया आल्या सर्वही ॥ १५ ॥ आपण जेथें जन्मला होता महार ॥ तेथेंही घेतला समाचार ॥ तंव ते अनामिक सांगती समग्र ॥ कंटज येथेंचि जन्मला ॥ १६ ॥ तेणें सहा वरुषें राज्य करोनी ॥ केरळ नगर भ्रष्टवूनी ॥ मग काळें तोंड घेवोनी ॥ गेला नेणों कोणीकडे ॥ १७ ॥ गाधि आश्रमासी आला परतोन ॥ घेतलें क्षितीवरी घालून ॥ म्हणे आतां कैंचें ब्राह्मणपण ॥ गेलों बुडोन रौरवीं ॥ १८ ॥ शोकें कपाळ आदळी क्षितीं ॥ म्हणे मी गौतमशिष्य विख्यात जगतीं ॥ मज हे कैसी घडली गती ॥ कोणासी स्थिति पुसों हे ॥ १९ ॥ असत्य जरी म्हणावें वहिलें ॥ तरी सर्वही प्रत्ययास आलें ॥ जन्मकर्मदुष्कृतफळें ॥ पाहोनि आलों स्वनयनीं ॥ १२० ॥ सत्य कीं असत्य पूर्ण ॥ मज कोण सांगेल उकलोन ॥ कोणासी मी जाऊं शरण ॥ कैंचें ब्राह्मण्य मज आतां ॥ २१ ॥ म्हणे धांव धांव इंदिरावरा ॥ वैकुंठवासिया करुणाकरा ॥ पतितपावना सर्वेश्वरा ॥ राजीवनेत्रा जगद्गुरो ॥ २२ ॥ तत्काळ प्रगटला जगज्जीवन ॥ म्हणे रे गाधि सावधान ॥ माझी माया परम गहन ॥ ब्रह्मादिकां अतर्क्य ॥ २३ ॥ तूं म्हणविसी सर्वज्ञ जाणता ॥ सत्य कीं असत्य माया सांग आतां ॥ बहुत ऋषी तर्क करितां ॥ निर्वाह सर्वथा नव्हेचि ॥ २४ ॥ जे कथिती सदासर्वदा ज्ञान ॥ सांगती माया लटकी म्हणोन ॥ तेही मायेंत गेले गुंफोन ॥ जाहले दीन सर्वही ॥ २५ ॥ तुज माया दाविली किंचित ॥ पुढें आणीक पाहें अद्भुत ॥ गाधि धांवोन चरण धरीत ॥ सोडवीं मज येथोनी ॥ २६ ॥ मग गाधि भगवंतें हृदयीं धरिला ॥ वरदहस्त मस्तकीं ठेविला ॥ निजात्मबोध प्रकट केला ॥ सावध जाहला ब्राह्मण ॥ २७ ॥ जैसा स्वप्न देखतां जागा होय ॥ कीं यामिनीअंतीं उगवे सूर्य ॥ तैसा बोध प्रकटतां मोहभय ॥ विरोन गेलें सर्वही ॥ २८ ॥

१ डाव्या बगलेला. २ गंगेंत. ३ पापक्षालन. ४ यमानें. ५ आलिंगन. ६ अनुभव. ७ महार. ८ पृथ्वीवर. ९ नरकांत. १० रात्र सरली असतां.

असो गाधीचा उद्धार जाहला ॥ आपुले स्वरूपीं मेळविला ॥ हा इतिहास सांगितला ॥ मायेनिमित्त श्रीरामा ॥२९॥ मग बोले रघुनंदन ॥ माया व्हावया काय कारण ॥ स्वरूप निर्विकार निर्गुण ॥ तेथें स्फुरण कां जाहलें ॥१३०॥ पिंड ब्रह्मांड नानायोनी ॥ नानावर्ण नानाखाणी ॥ हे मुळींहून मायेची करणी ॥ मिथ्याभूत सर्वही ॥३१॥ कीं निर्गुणा[1] सगुण लागलें ॥ अव्यक्त तें व्यक्तीस आलें ॥ अनामास नाम ठेविलें ॥ कां अंग लाविलें अनंगा[2] ॥३२॥ ऐकोन श्रीरामाचा प्रश्न ॥ आनंदला ब्रह्मनंदन ॥ म्हणे बा रे तूं परिपूर्ण चैतन्यघन ॥ जाणोन प्रश्न करितोसी ॥३३॥ रामा तुझेंचि दिव्य ज्ञान ॥ तुजलाचि सांगतों परतोन ॥ जैसें सुरतरूचें[3] फळ घेऊन ॥ त्यासचि नैवेद्य दाविजे ॥३४॥ कीं कनकाद्रीचें[4] सुवर्ण घेऊन ॥ त्यावरीच अलंकार घातले घडून ॥ कीं क्षीरसिंधूचें दुग्ध घेऊन ॥ पुन्हां त्यासीच समर्पिलें ॥३५॥ कीं सागरींचें उदक मेघ नेती ॥ मागुती सरिता[5] आणूनि समर्पिती ॥ तैसा श्रीरामा तुजप्रती ॥ तुझेंच ज्ञान सांगतों ॥३६॥ तरी तुवां केला प्रश्न ॥ स्वरूपीं कां जाहलें स्फुरण ॥ तरी येविषयीं दृष्टांत सांगेन ॥ ऐक रामा निर्धारें ॥३७॥ जैसा कोणी पुरुष निद्रिस्थ ॥ पहुडला असे चिंतारहित ॥ तो स्वइच्छें होऊन जागृत ॥ कार्य कांहीं आठवी ॥३८॥ कीं समुद्रीं उठे लहरी ॥ तैसी ध्वनि उठे चिदंबरीं[6] ॥ मी म्हणोन निर्धारीं ॥ हांक थोर जाहली ॥ ३९ ॥ एक असतां ब्रह्मानंद ॥ निःशब्दीं उठिला शब्द ॥ ते ध्वनि मायानाम प्रसिद्ध ॥ वेदांतशास्त्र गर्जतसे ॥१४०॥ जिचें नाम मूळप्रकृती ॥ जी आदिपुरुषाची चिच्छक्ती ॥ तिनें शेजे निजवोनि पती ॥ सृष्टिकार्य आरंभिलें ॥४१॥ येवढें ब्रह्मांड केलें निर्माण ॥ परी पतीस कळों नेदी वर्तमान ॥ ते परम कवटाळीण[7] ॥ नसतींच दैवतें उभीं केलीं ॥४२॥ विधि विष्णु उमाकांत ॥ हीं तिन्ही बाळें जिचे आज्ञेंत ॥ नेत्र उघडोन निश्चित ॥ पाहों नेदी स्वरूपाकडे ॥४३॥ ब्रह्मसुखाचे समुद्रांत ॥ बुडाले हे जीव समस्त ॥ परी तेथींची गोडी किंचित ॥ चाखों नेदी कोणातें ॥४४॥ चैतन्य इनेंच झांकिलें ॥ इनें अरूप रूपासि आणिलें ॥ अनंतब्रह्मांडींचे पुतळे ॥ एकेचि सूत्रें नाचवी ॥४५॥ इनें निर्गुणास गुण लाविले जाण ॥ अनामासी ठेविलें नामकरण ॥ निराकारासी आकारून ॥ जीवित्वासी आणिलें ॥ ४६ ॥ हे परम पतिव्रता साचार ॥ पतीस न कळतां जाहली गरोदर ॥ ब्रह्मांड रचिलें समग्र ॥ नानाविकारेंकरूनियां ॥४७॥ नानायोनी विकार भाव ॥ इनें फांसां पाडिले अवघे जीव ॥ गाधीस कैसें दाविलें लाघव[8] ॥ मिथ्या कर्तृत्व नसतेंचि ॥४८॥ कोणी मुरडे[9] स्वरूपाकडे ॥ त्यासी नसतेंचि घाली सांकडें ॥ अथवा स्वर्गसुख रोकडें[10] ॥ पुढें दावून भुलवी कीं ॥४९॥ निजात्मसुखगोडी निःसीम ॥ ती जीवासी केली कडू परम ॥ विषयविषरूप मोहभ्रम ॥ तेथें गोडी आणिली ॥१५०॥ असो ऐसी ते आदिशक्ती ॥ तिनें इच्छा धरिली चित्तीं ॥ तिसीच गुणक्षोभिणी म्हणती ॥ त्रिगुण निश्चित केले इनें ॥ ५१ ॥ सत्व रज तम जाण ॥ तेचि विधि विष्णु ईशान ॥ त्रिशक्तिरूपें धरून ॥ तिहीं ठायीं आपण जाहली ॥ ५२ ॥ ज्ञानशक्तीच्या आधारेंकरून ॥ ज्ञानपंचक केलें निर्माण ॥ तें अंतःकरणचतुष्टय पूर्ण ॥ तत्त्वविद[11] म्हणती ते ॥ ५३ ॥ क्रियाशक्तीच्या

१ निर्गुण ब्रह्म. २ शरीररहिताला. ३ कल्पवृक्षाचें. ४ मेरूचें. ५ नद्या. ६ चैतन्यरूप आकाशांत. ७ कावेबाज. ८ कौशल्य. ९ वळे. १० प्रत्यक्ष. ११ तत्त्व जाणणारे.

आधारें रजोगुण ॥ प्रसवला तो पंचकें तीन ॥ एक ज्ञानेंद्रियपंचक पूर्ण ॥ कर्मेंद्रियपंचक दुसरें ॥ ५४ ॥ तिसरें जाणावें वायुपंचक ॥ आतां तमद्रव्यशक्तिआधारें देख ॥ विषयपंचक निर्मिलें सुरेख ॥ पंचतन्मात्रा म्हणती ज्यातें ॥ ५५ ॥ ऐसीं पंचवीस तत्त्वें निःशेष ॥ मग केला पर[1]-स्परानुप्रवेश ॥ [2]कर्दम करूनि विशेष ॥ ब्रह्मांड हें रचियेलें ॥ ५६ ॥ ब्रह्मांड ही पेठ पूर्ण ॥ नाना रीतीं रची कमलासन ॥ चहूं खाणींचीं केणीं[3] आणून ॥ चौऱ्यायशीं लक्ष जीव केले ॥ ५७ ॥ ऐसा ब्रह्मा पेठा भरीत ॥ विष्णु तयांचा प्रतिपाळ करीत ॥ दहा अवतारांच्या घिरट्या घेत ॥ संकटीं तारीत भक्तांतें ॥ ५८ ॥ सृष्टींत दोष होतां अपार ॥ परम क्रोधी तो [4]अपर्णावर ॥ तत्काळ करी संहार ॥ टाकी सर्व मोडोनियां ॥ ५९ ॥ विराट जें रचिलें ढिसाळ[5] ॥ हें शिवाचें देह स्थूळ ॥ पायांचे तळवे तें पाताळ ॥ [6]प्रपद रसातळ जाणिजे ॥ १६० ॥ याचा सांगतों निर्णय ॥ ज्ञान जेणें प्राप्त होय ॥ सकळ संतांचे समुदाय ॥ ऐकोन बहुत आनंदती ॥ ६१ ॥ [7]गुल्फद्वय तें महातळ ॥ पोटरिया [8]जानुयुगुळ ॥ तें तळातळ आणि वितळ ॥ विराटाचें जाण पां ॥ ६२ ॥ कटिप्रदेश तें महीतळ जाण ॥ नैर्ऋत्यलोक तें गुदस्थान ॥ दक्षप्रजापति तो शिश्न ॥ विराटाचें जाण पां ॥ ६३ ॥ जठरामाजी पोकळ ॥ तें हें अवघें नभमंडळ ॥ जठराग्नि तो वडवानळ ॥ महा कल्लोळ धडकतसे ॥ ६४ ॥ सप्तसमुद्र उदरीं सकळ ॥ ज्योतिर्लोक तें वक्षःस्थळ ॥ महर्लोक तें कंठनाळ ॥ वदनकमळ जनलोक ॥ ६५ ॥ वरुणलोक ते जिव्हा जाण ॥ यमलोक त्या दंतदाढा तीक्ष्ण ॥ अश्विनौदेव तें घ्राण ॥ भ्रुकुटिस्थान भूर्लोक ॥ ६६ ॥ तपोलोक तें कपाळ ॥ मस्तक ब्रह्मभुवन निर्मळ ॥ वासरमणि तो नेत्र तेजाळ ॥ प्रकाश-कल्लोळें ब्रह्मांड भरी ॥ ६७ ॥ पातीं उघडी त्या नांव दिवस ॥ झांकितां रात्र म्हणती त्यास ॥ उभयहस्तरूपें अमरेश ॥ कर्तव्य करी सर्वही ॥ ६८ ॥ चंद्रमा तयाचें मन ॥ वनस्पती रोमावळी पूर्ण ॥ त्वचा ते जाण प्रभंजन ॥ कर्दम पूर्ण मांस तें ॥ ६९ ॥ नाडीचक्र गंगा निश्चितीं ॥ पृष्ठी तिकडे अधर्मरीती ॥ कनकाचळ तो सुमती ॥ शिरोभाग जाणिजे ॥ १७० ॥ अस्थि त्या जाण पाषाण ॥ फेण ती लाळ ओळखें खूण ॥ दहिंवर तें मूत्र पूर्ण ॥ [9]जळ तें रक्त जाणिजे ॥ ७१ ॥ पाषाणगर्भ मज्जा सत्य ॥ पर्जन्य तें शिवाचें रेत ॥ दुर्भिक्ष ती क्षुधा अद्भुत ॥ जलशोष अत्यंत तृषा पूर्ण ॥ ७२ ॥ आळस तो शीतकाळ ॥ पर्जन्यकाळ ती निद्रा सबळ ॥ उष्णकाळ तें मैथुन केवळ ॥ वृष्टि व्हावया तावीतसे ॥ ७३ ॥ झंझाट वायु तें धांवणें ॥ वाहाटुळी तयाचें वळणें ॥ दशदिशा पसरल्या संपूर्णें ॥ तें पसरण तयांचें ॥ ७४ ॥ स्तब्ध वायु तें आकुंचन ॥ उकाडा तो निरो-धन ॥ जळवृष्टीची इच्छा काम पूर्ण ॥ सृष्टिसं[10]हारण क्रोध तो ॥ ७५ ॥ शोक तो महा अनर्थ ॥ मोहसृष्टिपालन यथार्थ ॥ भय तो मृत्यु ओळख सत्य ॥ विराटपुरुषाचें राघवा ॥ ७६ ॥ पीत[11]वसन तें अंतःकरण ॥ [12]रमाबंधु तयाचें मन ॥ विरिंचि बुद्धि संपूर्ण ॥ चित्त नारायण जाणिजे ॥ ७७ ॥ देवदत्त तो मुख्य प्राण ॥ धनंजय पाताळीं आपण ॥ दिशा तयाचे कर्ण ॥ पवन संपूर्ण त्वचा त्याची ॥ ७८ ॥ अग्नि तयाचें वदन ॥ चरण पाताळीं वामन ॥ ऐसा विराटपुरुष संपूर्ण ॥ सप्तावरणमय असे ॥ ७९ ॥ भूगोल दशगुणें प्रबळ ॥ बाह्य ओळखें पृथ्वीमंडळ ॥

---

१ पंचभूतांचें परस्परांत मिसळणें. २ चिखल. ३ वस्तु. ४ शंकर. ५ मोठें. ६ पायांचीं अग्रें. ७ दोन घोंटे. ८ जांघा. ९ पाणी. १० नाश करणें. ११ विष्णु. १२ चंद्र.

त्या दशगुणें समुद्रजळ ॥ असंभाव्य पसरलें ॥ १८० ॥ उदकाचे दशगुण ॥ धडाडीत महाअग्न ॥ त्या दशगुणें प्रभंजन ॥ आवरण पैं जाणिजे ॥८१॥ समीरा दशगुणें साचार ॥ वाढ असे हें अंबर ॥नभा दशगुणें अहंकार॥वेष्टिलासे सघन पैं॥८२॥अहंकारा दशगुणें निश्चित ॥ व्यापिलें असे महत्तत्त्व ॥ त्या दशगुणें अद्भुत ॥ मायाआवरण शेवटीं ॥८३॥ मायेपलीकडे जें उरलें जाण ॥ तें केवळ स्वरूप निर्वाण ॥ तें इतुकें तितुकें थोर लहान ॥ व्यक्तिवर्ण नाहीं तेथें ॥ ८४ ॥ ऐसा मायेचा खेळ अचाट ॥ आतां ऐकें इचा शेवट ॥ पंच प्रळय स्पष्ट ॥ वेदांतशास्त्रीं निवडिले ॥ ८५ ॥ पिंडीं नित्यप्रळय संपूर्ण ॥ निद्रा म्हणती त्यालागून ॥ तत्त्वांसमवेत स्थूळलिंगदेह जाण ॥ बुडोन जाय निद्रार्णवीं ॥ ८६ ॥ हा नित्य-प्रळय जाण ॥ आतां महाप्रळय तें मरण ॥ जाय स्थूळदेह संहारून ॥ सर्व जन देखती ॥८७॥ आतां ब्रह्मांडींचा प्रळय निश्चित ॥ चारही युगें सहस्र वेळां जात ॥ तोंवरी ब्रह्मा होय निद्रिस्थ ॥ मग राहतो सृष्टिक्रम ॥ ८८ ॥ अवघी सृष्टि जाय संहारुनी ॥ सर्व जळमय होय ते क्षणीं ॥ बत्तीस लक्ष गांव चढे पाणी ॥ जाय बुडोनी ब्रह्मांड ॥ ८९ ॥ सप्तचिरंजीव बुडोन जात ॥ सत्यलोकीं पाणी आदळत ॥ तेव्हां वट-पत्रशायी भगवंत ॥ ब्रह्मा निद्रिस्थ नाभिकमळीं ॥ १९० ॥ मग कमलोद्भव होय जागृत ॥ जळ आटोनि समस्त ॥ यथापूर्व कल्प येत ॥ वेद निश्चित बोलतसे ॥ ९१ ॥ पूर्विल्यासारिखें होय सकळ ॥ मागुती अवतार धरी घननीळ ॥ अवतारचरित्र सकळ ॥ पूर्विल्या ऐसें दावीत ॥ ९२ ॥ हा नित्यप्रळय संपूर्ण ॥ आतां महाप्रळय ऐक दारुण ॥ आधीं शतसंवत्सर घन ॥ न वर्षेचि कदापि ॥ ९३ ॥ तेणें जीवसृष्टीचा संहार ॥ सवेंच उगवती द्वादश मित्र ॥ वडवानळ तो महातीव्र ॥ भूमंडळ जाळीत पैं ॥ ९४ ॥ तापतांचि उर्वीमंडळ ॥ भोगींद्रमुखींचे निघती ज्वाळ ॥ तेणें सप्तपाताळ सकळ ॥ भस्म होती एकदांचि ॥९५॥ मग शतसंवत्सरपर्यंत ॥ शुंडाधारीं मेघ वर्षत ॥ जैसी जळगार जळीं विरंत ॥ जगती समस्त वितळे तेवीं ॥ ९६ ॥ उपरी महातेज अग्न ॥ जळ शोषी न लगतां क्षण ॥ तया तेजासी प्रभंजन ॥ टाकील ग्रासून क्षण-मात्रें ॥ ९७ ॥ मग तो अद्भुत अनिळ ॥ क्षणें गिळील निराळ ॥ त्या गगनासी समूळ ॥ तमोगुण ग्रासील पैं ॥९८॥ तमासी ग्रासील रजोगुण ॥ रज सत्वीं होईल लीन ॥ सत्वास महत्तत्त्व मिळोन ॥ समरसेल मायेंत ॥ ९९ ॥ माया होय स्वरूपीं लीन ॥ स्वरूप स्वरूपीं समाधान ॥ जें ब्रह्मा-नंदपरिपूर्ण ॥ बोलतां मौन वेदशास्त्रां ॥२००॥ निर्गुण निर्विकार निरुपम ॥ पूर्ण शांति योगक्षेम ॥ असतां पूर्ण जाहले निःसीम ॥ केला क्रम विस्मयें ॥ १ ॥ तें तूं स्वरूप निर्वाण ॥ राघवा नटलासी परिपूर्ण ॥ सच्चिदानंद सत्य जाण ॥ हेंही बोलणें न साहे ॥२॥ आटोनि सर्व अलंकार ॥ एकरस जाहला निर्विकार ॥ आटलें पिंडब्रह्मांड समग्र ॥ तोचि तूं साचार श्रीरामा ॥ ३ ॥ कैंचें वैकुंठ कैंचें कैलास ॥ लोपला अवघा माया-विलास ॥ शेषशायी जगन्निवास ॥ हाही भास मावळला ॥४॥ वटपत्रशायी सर्वेश्वर ॥ हे नित्यकल्पींची गोष्ट साचार ॥ ब्रह्मा विष्णु महेश्वर ॥ स्वस्वरूपीं मिळाले ॥५॥ उरलें निर्विकार स्वरूप ॥ तें तूं राघवा निर्विकल्प ॥ अच्छेद्य अभेद्य अरूप ॥ आत्माराम परिपूर्ण ॥ ६ ॥

१ वायु. २ आकाश. ३ बेंबीमध्यें. ४ भयंकर. ५ मेघ. ६ सूर्य. ७ वितुळते. ८ सामावेल. ९ ज्याला दृष्टांत देण्याजोगी जगांत दुसरी वस्तु नाहीं असा.

स्वरूपनिर्धार होतां पूर्ण ॥ श्रीरामें झांकिले नयन ॥ ब्रह्मानंदसागरीं लीन ॥ रघुनंदन जाहला ॥ ७ ॥ वसिष्ठही आनंदें डुलत ॥ खुंटला बोल राहिली मात ॥ गुरुशिष्य देवभक्त ॥ एकरूप जाहले ॥ ८ ॥ विराल्या रघुनाथाच्या शक्ती ॥ स्वस्वरूपीं पावला विश्रांती ॥ वसिष्ठही आत्मस्थिती ॥ श्रीरघुनाथीं बिंबला ॥ ९ ॥ अठरा दिवसपर्यंत ॥ श्रीराम जाहला समाधिस्थ ॥ विसरला अवतारधारणहेत ॥ राम समरसला आत्मरूपीं ॥ २१० ॥ शरीर जाहलें अचेतन ॥ हृदयीं आकर्षिले प्राण ॥ [2]गजबजिलें दशरथाचें मन ॥ म्हणे अनर्थ पूर्ण जाहला ॥११॥ गजबजिला विश्वामित्र ॥ म्हणे काय संपला अवतार ॥ बंदीं पडले सुरवर ॥ सोडवील कोण तयांतें ॥ १२ ॥ आतां कैंचें [3]यागरक्षण ॥ तत्काळ दशरथ देईल प्राण ॥ आजि जाहले अष्टादश दिन ॥ रघुनंदन सावध नोहे ॥ १३ ॥ ऐकतां [4]निर्वाणज्ञान थोर ॥ राम जाहला निर्विकार ॥ मग वसिष्ठासी विश्वामित्र ॥ घाली नमस्कार तेधवां ॥१४॥ म्हणे महाराजा ब्रह्मसुता ॥ सावध करीं रघुनाथा ॥ पुढें अवतारकार्य तत्वतां ॥ बहु असे तें जाणसी तूं ॥ १५ ॥ मग वसिष्ठ म्हणे श्रीरामा ॥ सावध होईं मेघश्यामा ॥ चिदानंदा पूर्णब्रह्मा ॥ यागरक्षणा आतां जाइंजे ॥१६॥ जाणोनियां स्वरूपातें ॥ सुखें धर्मरीतीं वर्तें ॥ पाळोनियां सज्जनातें ॥ दुष्ट क्षयातें पाववीं ॥१७॥ जैसीं केशनखें आंगीं वाढती ॥ आपुलीं आपणातें रुपती ॥ तीं छेदितां सुख निश्चितीं ॥ तैसे दुष्टमती वधावे ॥ १८ ॥ समाधि आणि [5]व्युत्थान ॥ दोन्ही अंतरीं जिरवून ॥ [6]तुर्या [7]उन्मनी ओलांडून ॥ आनंदघन वर्तावें ॥ १९ ॥ तटस्थता टाकोनि वेगीं ॥ रामा उघडी समाधि भोगीं ॥ श्रीरामा तूं राजयोगी ॥ सर्व संगीं निःसंग ॥ २२० ॥ जो आपुले ठायीं भ्रमें वर्तत ॥ तया जगही भ्रममय भासत ॥ भ्रमरूप ब्रह्मांड दिसत ॥ भ्रमेंचि मृत्यु जवळी ये ॥२१॥ ईश्वराचें स्वरूप निर्वाण ॥ भ्रमें नाकळे जाहला दीन ॥ आपण आहें कोणाचा कोण ॥ भ्रमें पूर्ण नोळखे ॥ २२ ॥ भ्रमेंकरूनि जन्ममरण ॥ भ्रमेंकरून अधःपतन ॥ तो भ्रम गेलिया संपूर्ण ॥ आपणाविण दुजें नसे ॥२३॥ आपण ब्रह्मस्वरूप होतां पूर्ण ॥ ब्रह्मरूप दिसे त्रिभुवन ॥ शत्रु मित्र थोर लहान ॥ ब्रह्मरूप सर्व दिसे ॥ २४ ॥ घागरी मडकीं रांजण ॥ आंत बिंबला चंडकिरण ॥ परी सूर्यासी स्त्रीपुरुषनपुंसकपण ॥ कल्पांतींही घडेना ॥ २५ ॥ सोनें साच लटिकें अलंकार ॥ तरंग मिथ्या एक [8]सागर ॥ [9]पट मिथ्या तंतू निर्धार ॥ तैसें चराचर ब्रह्मरूप ॥ २६ ॥ नाना घट एक अंबर ॥ नाना मणि एक सूत्र ॥ नाना मातृका एक ओंकार ॥ ब्रह्म सर्वत्र तैसेंचि ॥ २७ ॥ ह्मणोन सुटतां हृदयग्रंथि ॥ सर्व संशयां होय निवृत्ति ॥ कर्मींच होय ब्रह्मप्राप्ति ॥ त्रिजगतीं ब्रह्मरूप ॥२८॥ उभय पक्षांचे बळेंकरूनी ॥ विहंगम संचरती गगनीं ॥ तैसें कर्मब्रह्म ऐक्य करूनी ॥ स्वानंदवनीं विचरावें ॥ २९ ॥ जेथें निमाल्या सकळ [10]आंधि ॥ श्रीरामा पूर्ण तेचि समाधि ॥ तटस्थता हे उपाधि ॥ एकदेशी जाण पां ॥ २३० ॥ अंतरीं जाणोनि निर्वाणज्ञान ॥ बाहेर दाविजे भिन्नाभिन्न ॥ अंतरीं बोध परिपूर्ण ॥ बाहेर जडपण दाविजे ॥ ३१ ॥ अंतरीं करून पूर्ण त्याग ॥ बाहेर दाविजे लौकिक भाग ॥ अंतरीं होऊनि निःसंग ॥ विषयीं विराग धरावा ॥३२॥

१ लीन झाला. २ घाबरलें. ३ यज्ञ पार पाडणें. ४ ब्रह्मज्ञान. ५ समाधिविसर्जन. ६ चौथी अवस्था. ७ पांचवी अवस्था. ८ समुद्र. ९ वस्त्र. १० मनांतील दुःखें.

बाहेर लटिकेंच कृपणपण ॥ परी अंतरीं समसमान ॥ रामा तोचि साधक पूर्ण ॥ लोकसंगविवर्जित ॥३३॥ जैसा बीजामधूनि वट थोर ॥ निघे अद्भुत पर्वताकार ॥ तैसें आत्मरूपीं चराचर ॥ जाहलें जाणोनि वर्तावें ॥ ३४ ॥ तंतू आणि पट पूर्ण ॥ दोघांसी नव्हे वेगळेपण ॥ घट मृत्तिकेसी टाकून ॥ वेगळा नोहे सर्वथा ॥ ३५ ॥ तैसें जग आणि जगदीश्वर ॥ भिन्न नोहे साचार ॥ हें ज्ञान जाणोनि निर्विकार ॥ वर्तें सदा तूं राघवा ॥ ३६ ॥ अविद्या ही विवशी वाड ॥ निजात्मधनासी मध्यें आड ॥ तिचें गुरुकृपें छेदोनि बंड ॥ वर्तें अखंड राघवा ॥ ३७ ॥ प्रपंचसमुद्र नसतांचि दिसे ॥ गुरुकृपेचे नावेंत बैसें ॥ निवृत्तितटीं समरसें ॥ आत्मप्रकाशेंकरूनियां ॥ ३८ ॥ अभ्यासेंविण विद्या सकळा ॥ तत्काळ होती राघवा विकळा ॥ तैसी नोहे ज्ञानकळा ॥ तारी अबळा निजस्पर्शें ॥ ३९ ॥ लोहीं झगटतां परिस पूर्ण ॥ मग तें जन्मवरी जाहलें सुवर्ण ॥ तैसें होतां आत्मज्ञान ॥ जन्ममरण त्यासी कैंचें ॥२४०॥ म्हणोन साधक जे सज्ञान ॥ तिहीं प्रतिपाळावें गुरुवचन ॥ सकळ अकार्या टाकून ॥ सन्मार्गेंच वर्तावें ॥ ४१ ॥ रामा तूं गुरु म्हणसील कोण ॥ जो तत्त्ववेत्ता अनुभवी पूर्ण ॥ शिष्य व्हावा ज्ञाननिपुण ॥ ऐसी मति जयासी ॥ ४२ ॥ साधकीं करावें हेंचि त्वरित ॥ बोधवज्र घेऊन निश्चित ॥ जन्ममरण-दुःखपर्वत ॥ चूर्ण करूनि टाकावे ॥ ४३ ॥ मोक्षतरूचें बीज हें सत्य ॥ अद्वैतज्ञान क्रियासहित ॥ सदा चालिजे धर्मपंथ ॥ सर्व कुमतें टाकोनियां ॥ ४४ ॥ ज्याचें शुद्ध मन तोचि शुचिष्मंत ॥ सद्विवेक वसे तोचि पंडित ॥ जो गुरुभक्तीसी नव्हे रत ॥ तरी विष यथार्थ तोचि प्याला ॥ ४५ ॥ कासया ग्रंथ शतसहस्र ॥ मुख्य धर्म तो परोपकार ॥ अधर्म नाम त्या साचार ॥ परपीडा करणें जें ॥ ४६ ॥ याकारणें वत्सा रघुनाथा ॥ तूं समाधि ग्रासोनियां आतां ॥ धनुष्य घेऊनियां तत्त्वतां ॥ मखरक्षणा जाइंजे ॥ ४७ ॥ ऐकतां सद्गुरूचें वचन ॥ श्रीराम तो सुहास्यवदन ॥ उघडी अमल राजीवनयन ॥ जे कां आकर्ण विकासले ॥ ४८ ॥ करूनि सद्गुरूसी नमस्कार ॥ करी प्रदक्षिणा त्रिवार ॥ सद्गद जाहलें अंतर ॥ अष्टभावेंकरोनियां ॥ ४९ ॥ मग म्हणे ब्रह्मपुत्र ॥ बा रे दावीं आतां लीलाचरित्र ॥ ते गुरुआज्ञा राजीवनेत्र ॥ मस्तकीं वंदोनि निघाला ॥ २५० ॥ दिव्य रथीं बैसला रघुनाथ ॥ सवें कौशिक आणि सुमित्रासुत ॥ लक्षोनि सिद्धाश्रमाचा पंथ ॥ सुमुहूर्तेंसीं चालिला ॥ ५१ ॥ दशरथ आणि ब्रह्मसुत ॥ भागीरथीपर्यंत बोळवीत ॥ जातां उत्तम शकुन बहुत ॥ श्रीरामासी जाहले ॥ ५२ ॥ त्या शकुनांचा करूनि अर्थ ॥ रायासी सांगे विरिंचिसुत ॥ विजयश्रियेसीं रघुनाथ ॥ अयोध्येसी येईल सुखें ॥ ५३ ॥ बोळवूनि तेव्हां रघुनाथ ॥ माघारे आले वसिष्ठ दशरथ ॥ पुढें कथा गोड बहुत ॥ अमृताहूनि विशेषें ॥ ५४ ॥ रामविजय वैरागर देख ॥ षष्ठाध्याय हिरा अलोलिक ॥ हृदयपदकीं जडोत सुरेख ॥ संत श्रोते अनुभवी ॥ ५५ ॥ ब्रह्मानंदा रामचंद्रा ॥ श्रीधरवरदा गुणसमुद्रा ॥ हा षष्ठाध्याय रघुवीरा ॥ सदा हृदयीं वसो माझ्या ॥ ५६ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत पंडित चतुर ॥ षष्ठाध्याय गोड हा ॥ २५७ ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥

अध्याय ७

श्रीगणेशाय नमः ॥ [1]चंडकिरणसुकुलमंडना ॥ [2]अमलकमलाक्षा रघुनंदना ॥ [3]जलजोद्भवजनका [4]जगज्जीवना ॥ पतितपावना श्रीरामा ॥ १ ॥ [5]विद्वज्जनमानसमराळा ॥ [6]कामांतकध्येया भक्तवत्सला ॥ अनंतवेषा त्रिभुवनपाळा ॥ दीनदयाळा रघुपते ॥ २ ॥ जय जय [7]अविद्या-विपिनदहना ॥ निजभक्तकौसल्यागर्भरत्ना ॥ जगदुद्धारा मुनिजनरंजना ॥ [8]दुर्जनभंजना राघवेशा ॥ ३ ॥ मागें षष्ठाध्यायीं कथन ॥ वसिष्ठें रामास उपदेशून ॥ मग विश्वामित्र चालिला घेऊन ॥ यागरक्षणाचेनि काजें ॥ ४ ॥ भागीरथींत करोनि स्नान ॥ [9]कौशिक राम लक्ष्मण ॥ सारोनियां नित्य अनुष्ठान ॥ सत्कर्माचरण वेदोक्त ॥ ५ ॥ मग धनुर्वेदयुक्ती नानामंत्र ॥ कोणे समयीं कैसें प्रेरावें अस्त्र ॥ तें रामासी अवघें मंत्रशास्त्र ॥ विश्वामित्र उपदेशी ॥ ६ ॥ युद्धाच्या नाना युक्ती कळा ॥ विश्वामित्रें सांगतांचि सकळा ॥ राघवें [10]आंकळिल्या त्या वेळा ॥ जैसा आंवळा करतळींचा ॥ ७ ॥ मूर्तिमंत अस्त्रदेवता ॥ रामचरणीं ठेविती माथा ॥ मग हृदयीं प्रवेशती तत्त्वतां ॥ जळीं [11]जळगार जयापरी ॥ ८ ॥ पहावया श्रीरामाचें धैर्यमानस ॥ विश्वामित्र म्हणे तया समयास ॥ येणें मागें जे गेले सिद्धाश्रमास ॥ ताटिकेनें तयांस भक्षिलें ॥ ९ ॥ येणें मार्गें रघुपती ॥ जाऊं न ये भय वाटे चित्तीं ॥ हा मार्ग चुकवून त्वरितगती ॥ जावें सिद्धाश्रमातें ॥ १० ॥ ऐकतां कौशिकाचें वचन ॥ श्रीराम बोले सुहास्यवदन ॥ जेणें विश्वामित्राचे कर्ण ॥ तृप्त होऊन सुखा-वती ॥ ११ ॥ स्वामी तुमचे कृपेंकरुनी ॥ महाकाळ उभाच फोडीन बाणीं ॥ तेथें ताटिकेसी कोण गणी ॥ येच क्षणीं मारीन तीतें ॥ १२ ॥ कौशिकाचे मनीं संशय होता ॥ कीं हीं बाळकें केवीं झुंजतील आतां ॥ त्या संशयाची समूळ वार्ता ॥ रामवचनें निरसली ॥ १३ ॥ मग त्या रथावरी बैसोन ॥ ताटिकेचें हिंदोळिक वन ॥ त्याचि मार्गें तिघे जण ॥ जाते जाहले तेधवां ॥ १४ ॥ [12]वातवेगें जात [13]स्यंदन ॥ अपार भूमि टाकिली क्रमोन ॥ जैसें ऐकतां हरिकीर्तन ॥ पापें खंडोनि भस्म होती ॥ १५ ॥ पुढें देखिलें घोर अरण्य ॥ वृक्ष लागले परम [14]सघन ॥ चालावयासी [13]स्यंदन ॥ मार्ग पुढें फुटेना ॥ १६ ॥ रामासी म्हणे गाधिनंदन ॥ राघवा हेंचि ताटिकारण्य ॥ आतां येईल ती धांवोन ॥ वास काढून मनुष्यांचा ॥ १७ ॥ तों हांक फोडिली अकस्मात ॥ जे ऐकतां दचकेल [15]कृतांत ॥ विश्वामित्र जाहला भयभीत ॥ रक्षीं म्हणत राघवा ॥ १८ ॥ उन्मत्त दशसहस्र गजांचें बळ ॥ ऐसी ताटिका परम सबळ ॥ पर्वत सांठवती विशाळ ॥ ऐसें उदर तियेचें ॥ १९ ॥ ते कुंभकर्णाची भगिनी ॥ बहुत विशाळ राक्षसिणी ॥ शतांचीं शतें [16]गोद्विज धरोनी ॥ दाढेखालीं रगडी-तसे ॥ २० ॥ ताटिका मार्गीं जातां सहज ॥ मुखांत घालोनि रगडी द्विज ॥ वनोपवनीं शोधोनि द्विज ॥ नित्य भक्षी साक्षेपें ॥ २१ ॥

---

१ सूर्यवंशाला भूषण अशा. २ शुद्धकमलनेत्रा. ३ ब्रह्मदेवाच्या जनका. ४ जगताला वांचविणाऱ्या. ५ विद्वन्मनोरूप सरोवरांतील हंसा. ६ शंकराच्या ध्येया. ७ अविद्यारूपी अरण्य जाळणाऱ्या. ८ दुष्टांचा नाश करणाऱ्या. ९ विश्वामित्र. १० घेतल्या. ११ गोठलेलें पाणी, बर्फ. १२ वाऱ्याप्रमाणें. १३ रथ. १४ निबिड, दाट. १५ यम. १६ गाई व ब्राह्मण.

प्रेतरक्तें वस्त्रें भरलीं ॥ तींचि आपणाभोंवतीं वेष्टिलीं ॥ मनुष्यशिरें कर्णीं बांधिलीं ॥ बहु दाट वेळीनें ॥ २२ ॥ नरशिरांच्या अपार माळा ॥ शोणितें चर्चित रुळती गळां ॥ कपाळीं सिंदूर चर्चिला ॥ बाबरझोटी मोकळिया ॥ २३ ॥ द्वादश गांव पसरलें वदन ॥ पांच गांव लांब एकेक स्तन ॥ अगणित राक्षसी संगें घेऊन ॥ रामावरी लोटली ॥ २४ ॥ सखियांसी ताटिका म्हणे तेचि क्षणीं ॥ या पंथें येत मनुष्यांची घाणी ॥ नरमांसाची आजि धणी ॥ तुम्हांस देईन निर्धारें ॥ २५ ॥ विश्वामित्र म्हणे चापपाणी ॥ हे वृक्ष विशाळ गेले गगनीं ॥ आंत गर्जतात राक्षसिणी ॥ ताटिकेसहित पाहें पां ॥ २६ ॥ राम काढी कोदंडाची गवसणी ॥ जैसा याज्ञिकें कुंडींचा फुंकिला अग्नी ॥ कीं अकस्मात उगवला वासरमणी ॥ यामिनीअंतीं पूर्वेसी ॥ २७ ॥ तंव सिंत ओढितां आकर्ण ॥ कडकडाट घोष दारुण ॥ जाहला सवेंच योजिला बाण ॥ प्रळयचपळेसारिखा ॥ २८ ॥ ज्या बाणाचें अर्धचंद्राकार वदन ॥ करी धांवत्या वायूचें खंडण ॥ रामें ओढूनि आकर्ण ॥ तो बाण सोडिला ते समयीं ॥ २९ ॥ वृक्षांसहित राक्षसिणी ॥ मुख्य ताटिका हृदयापासोनी ॥ छेदोन पाडिली ते क्षणीं ॥ घोष गगनीं न समाये ॥ ३० ॥ प्राण जातां राक्षसिणी ॥ ताटिका गर्जली ते क्षणीं ॥ तो घोष विमानीं ऐकोनी ॥ देव सर्व गजबजिले ॥ ३१ ॥ म्हणती विजयी विजयी श्रीरघुवीर ॥ वर्षती देव पुष्पांचे संभार ॥ ब्रह्मानंदें विश्वामित्र ॥ रामालागीं आलिंगी ॥ ३२ ॥ म्हणे रविकुळभूषणा रघुवीरा ॥ राजीवनेत्रा परम सुकुमारा ॥ तुझी धनुर्विद्या रामचंद्रा ॥ आजि म्यां दृष्टीं विलोकिली ॥ ३३ ॥ जैसें एकाचि नामेंकरून ॥ कोट्यवधि पापें जाती जळून ॥ तैसें ताटिकासहित हें वन ॥ एकाचि बाणें खंडिलें ॥३४॥ ताटिकेच्या रक्तेंकरूनी ॥ असंभाव्य तेव्हां रंगली [11]मेदिनी ॥ देव दुंदुभी वाजविती गगनीं ॥ आला [12]चापपाणी सिद्धाश्रमा ॥ ३५ ॥ जैसे [13]वर्षाकाळीं गंगेचे पूर ॥ तैसे चहूंकडून धांवती ऋषीश्वर ॥ समस्तांसी वंदोनि रघुवीर ॥ भेटता जाहला ते काळीं ॥ ३६ ॥ यज्ञमंडप शास्त्रप्रमाण ॥ कुंड वेदिका भूमि साधोन ॥ चारही द्वारें अष्टकोन ॥ करिती साधून [14]विप्र तेव्हां ॥ ३७ ॥ सकळ सामग्री सिद्ध करून ॥ आरंभिला महायज्ञ ॥ श्रीरामासी म्हणे [15]गाधिनंदन ॥ मखरक्षण करीं आतां ॥ ३८ ॥ तुवां ताटिका वधिली हा समाचार ॥ ऐकोन धांवतील रजनीचर ॥ मारीच सुबाहु भयंकर ॥ प्रळय थोर करितील ॥ ३९ ॥ यालागीं नरवीरपंचानना ॥ सांभाळीं चहूंकडे रघुनंदना ॥ परम कपटी राक्षस जाणा ॥ पर्वतशिळा टाकितील ॥ ४० ॥ श्रीराम म्हणे महाऋषी ॥ तुम्हीं चिंता न करावी मानसीं ॥ शिक्षा लावीन [16]कृतांतासी ॥ विघ्नें करूं आलिया ॥ ४१ ॥ ऐकोनि श्रीरामाचें वचन ॥ उल्हासलें ऋषीचें मन ॥ मग [17]दीक्षाग्रहणें [15]गाधिनंदन ॥ आरंभ करी यज्ञासी ॥ ४२ ॥ जैसा चंद्र वेष्टित [18]तारागणें ॥ कीं मित्राभोंवतीं जैसीं किरणें ॥ तैसा ऋषिवेष्टित गाधिनंदन ॥

१ ओळीनें. २ रक्तानें. ३ जटाकलाप. ४ सरसावली. ५ रेलचेल. ६ धनुष्याची. ७ सूर्य. ८ रात्रीच्या शेवटीं. ९ धनुष्याची दोरी. १० कानापर्यंत. ११ पृथ्वी. १२ श्रीराम. १३ पावसाळ्यांत. १४ ब्राह्मण. १५ विश्वामित्र. १६ काळास. १७ यज्ञकंकण बांधून. १८ नक्षत्रसमूहानें.

कुंडासमीप विराजे ॥ ४३ ॥ ओंकारासहित स्वाहाकार ॥ अवदानें टाकिती सत्वर ॥ उठला मंत्रांचा गजर ॥ वषट्कारघोष पैं ॥४४॥ तों अस्ता गेला वासरमणी ॥ दोन प्रहर जाहली रजनी ॥ पिशिताशन आले धांवोनी ॥ ताटिकेच्या कैवारें ॥ ४५ ॥ वीस कोटी रजनीचर ॥ मुख्य मारीच सुबाहु असुर ॥ सिद्धाश्रमासमीप सत्वर ॥ हांक फोडीत पातले ॥ ४६ ॥ हांक ऐकोनि दारुण ॥ भयभीत जाहले ब्राह्मण ॥ गळती हातींचीं अवदानें ॥ वदनीं बोबडी वळतसे ॥ ४७ ॥ म्हणती रक्षीं रक्षीं रघुनंदना ॥ नरवीरश्रेष्ठा गोविप्र-पाळणा ॥ श्रीराम म्हणे वो ब्राह्मणा ॥ चिंता कांहीं न करावी ॥ ४८ ॥ तंव एक म्हणे ब्राह्मण ॥ रक्षणार राम आणि लक्ष्मण ॥ पर्वता-कार राक्षस संपूर्ण ॥ वीस कोटी पातले ॥ ४९ ॥ एक द्वार हे दोघे रक्षिती ॥ दुज्या द्वारें राक्षस संचरती ॥ आतां कैसी होईल गती ॥ पळावया निश्चितीं ठाव नाहीं ॥ ५० ॥ विश्वामित्र म्हणे स्वस्थ करा मन ॥ मानव नव्हे रघुनंदन ॥ पुराणपुरुष आदिनारा-यण ॥ राक्षस वधावया अवतरला ॥ ५१ ॥ तों पर्वत आणि पाषाण ॥ यज्ञमंडपावरी पडती येऊन ॥ हांक फोडिती दारुण ॥ मग रघुनंदन काय करी ॥ ५२ ॥ कोदंड ओढून आकर्ण ॥ सोडी बाणांपाठीं बाण ॥ राक्षसांचीं शिरें कर चरण ॥ तटतटां तुटताती ॥५३॥ राक्षस परम अतुर्बळी ॥ ज्यांहीं सुरांचे मुकुट पाडिले तळीं ॥ हांक देती अंतराळीं ॥ यज्ञमंडप वेढिला ॥ ५४ ॥ एक उडती अंबरीं ॥ प्रेतें टाकिती यज्ञकुंडावरी ॥ मग रघूत्तम अयोध्याविहारी ॥ सर्वद्वारीं व्यापला ॥ ५५ ॥ जिकडे तिकडे रघुनंदन ॥ चारही द्वारें अष्ट-कोन ॥ अष्टदिशा व्यापोन ॥ सोडी बाण श्रीराम ॥ ५६ ॥ मंडपाचिया कळसावरी ॥ उभा राम कोदंडधारी ॥ बाणांचा पर्जन्य तये अवसरीं ॥ चहूंकडोनि पाडीतसे ॥ ५७ ॥ रामरूपें असंख्यात ॥ यागमंडपाभोंवतीं वेष्टित ॥ बाणांचे पूर वर्षत ॥ संहार होत असुरांचा ॥ ५८ ॥ मंडपावर आणि खालतें ॥ सर्व व्यापिलें रघुनाथें ॥ तीळ ठेवावयापुरतें ॥ रामाविण रितें स्थळ नसे ॥ ५९ ॥ तूणीरांतूनि किती निघती शर ॥ शेषासी त्याचा न कळे पार ॥ कीं लेखकापासूनि अक्षरें ॥ किती निघती कळेना ॥ ६० ॥ कीं मुखांतूनि शब्द निघती ॥ त्यांची जैसी न होय गणती ॥ कीं मेघधारा वर्षती ॥ नाहीं गणती तयांची ॥ ६१ ॥ कीं महाकवींची पद्यरचना ॥ किती जाहली हें कळेना ॥ कीं कुबेरभांडारींची गणना ॥ कदा न कळे कोणातें ॥ ६२ ॥ मेरुपाठारीं रत्नखाणी निश्चितीं ॥ त्यांतून रत्नें जैसीं निघती ॥ कीं पृथ्वीवरी तृणांकुर किती ॥ नाहीं गणती तयांची ॥ ६३ ॥ कीं शास्त्रसंमतें अनेकार्थ ॥ असंख्य करिती निपुण पंडित ॥ तैसा रामबाणांसी नाहीं अंत ॥ तूणीर निश्चित रिता नोहे ॥ ६४ ॥ मेघ समुद्रजळ प्राशितां ॥ परी तो रिता नोहे तत्त्वतां ॥ कीं विष्णुमहिमा वर्णितां ॥ न सरे सर्वथा कल्पांतीं ॥ ६५ ॥ तैसा उणा नोहेचि तूणीर ॥ कोट्यनुकोटी निघती शर ॥ करील राक्ष-सांचा संहार ॥ समरधीर श्रीराम ॥ ६६ ॥ जैसी जाहलिया प्रभात ॥ वृक्षींहूनि पक्षी उडती बहुत ॥ तैसीं राक्षसशिरें अकस्मात ॥

१ आहुत्या. २ सूर्य. ३ राक्षस. ४ तोंडांत. ५ शिरतात. ६ ठिकाण. ७ भयंकर. ८ अतिबलाढ्य. ९ अयोध्येंत राहणारा. १० पुष्कळ अर्थ. ११ भाता. १२ सकाळ.

आकाशपंथें उसळती ॥ ६७ ॥ वीस कोटी राक्षस देख ॥ एकला राम अयोध्यानायक ॥ परी ते मृगेंद्रावरी जंबुक ॥ अपार जैसे उठावले ॥ ६८ ॥ दंदशूक मिळोनि अपार ॥ धरूं आले खगेश्वर ॥ कीं प्रळयाग्नीवरी पतंगभार ॥ विझवावया झेंपावती ॥ ६९ ॥ कीं बहुत मिळून खद्योत ॥ धरून आणूं म्हणती आदित्य ॥ कीं शैलभ मिळोनि समस्त ॥ महामेरु उचलूं म्हणती ॥ ७० ॥ एकलाचि फरशधर ॥ परी अवनी केली निर्वीर ॥ एकले नृसिंहें संभार ॥ आटिले पूर्वीं दैत्यांचे ॥ ७१ ॥ असो राक्षसशिरांच्या लाखोल्या ॥ रामें भूलिंगासी समर्पिल्या ॥ मारीच सुबाहु ते वेळां ॥ गदा घेऊन धांविन्नले ॥ ७२ ॥ रामें काढिला निर्वाणबाण ॥ ज्या शरमुखीं दैवत सूर्यनारायण ॥ सुबाहूचा कंठ लक्षून ॥ केलें संधान राघवें ॥ ७३ ॥ जैसा विहंगम वेगेंकरून ॥ धांवे वृक्षाग्रींचें फळ लक्षून ॥ तैसा सवेग गेला बाण ॥ शिर उडविलें सुबाहूचें ॥ ७४ ॥ त्या बाणाचा पिसारा किंचित ॥ मारीचास लागला अकस्मात ॥ त्या शरवातें अद्भुत ॥ मारीच उडोनि गेला पैं ॥ ७५ ॥ कीं खगेश्वराच्या पक्षफडत्कारीं ॥ अचळ उडोनि जाय दिगंतरीं ॥ तैसा मारीच समुद्राभीतरी ॥ जाऊनियां पडियेला ॥ ७६ ॥ परम होऊनियां भ्रमित ॥ लंकेसी गेला धाकें पळत ॥ वाटे पाठीसी लागला रघुनाथ ॥ परतोनि पहात घडीघडी ॥ ७७ ॥ लंकेंत राक्षस प्रवेशोन ॥ राक्षसेंद्रातें सांगे वर्तमान ॥ म्हणे मानव नव्हे रघुनंदन ॥ आदिपुरुष अवतरला ॥ ७८ ॥ अवघा ऐकोन वृत्तांत ॥ रावण दचकला मनांत ॥ जैसा सुपर्णाचा ऐकतां पुरुषार्थ ॥ सर्प बहुत संतापती ॥ ७९ ॥ कीं ऐकोन संतांचें स्तवन ॥ मनांत कष्टी होय दुर्जन ॥ कीं पतिव्रतेचा धर्म परिसोन ॥ व्यभिचारिणी विटती पैं ॥ ८० ॥ असो समस्त आटोनि रजनीचर ॥ सिद्धाश्रमीं रणरंगधीर ॥ रणमंडळीं रघुवीर ॥ एकला कैसा शोभला ॥ ८१ ॥ जैसें महाकल्पीं सर्व संहारे ॥ मग एकलें परब्रह्म उरे ॥ कीं समस्त लोपोनि नक्षत्रें ॥ एकला दिनकर उगवे जैसा ॥ ८२ ॥ कीं शुंक्तिकेवेगळें मुक्ताफळ ॥ दिसे जैसें परम तेजाळ ॥ कीं प्रपंच त्यागोनि निर्मळ ॥ योगेश्वर विलसे जेवीं ॥ ८३ ॥ जैसे रात्र निरसतां उठती जन ॥ तैसे यज्ञमंडपांतूनि उठती ब्राह्मण ॥ भेटती रामास जाऊन ॥ ब्रह्मानंदेंकरोनियां ॥ ८४ ॥ जठरीं अन्नपाक होय वेगें ॥ परी गर्भास ढका न लागे ॥ कीं ज्ञानी वेष्टित तापत्रयभोगें ॥ परी अंतर न भंगे सर्वथा ॥ ८५ ॥ तैसे यज्ञमंडपासहित विप्र ॥ रघूत्तमें रक्षिले साचार ॥ पूर्ण जाहला मख समग्र ॥ श्रीरघुवीरप्रतापें ॥ ८६ ॥ विश्वामित्रासी नावरे प्रेमा ॥ म्हणे वत्सा माझिया श्रीरामा ॥ सहस्रवदनास तुझा महिमा ॥ न वर्णवेचि सर्वथा ॥ ८७ ॥ कौशिकासी म्हणती ऋषिजन ॥ श्रीराममूर्ति धाकुटी सगुण ॥ पर्वताकार राक्षस संहारून ॥ कैसे क्षणमात्रें टाकिले ॥ ८८ ॥ विश्वामित्र हास्यवदन ॥ ऋषींप्रति बोले वचन ॥ म्हणे आदित्यमंडळ दिसे लहान ॥ परी पृथ्वीभरी प्रकाश ॥ ८९ ॥ धाकुटा दिसे कलशोद्भव ॥ उदरीं सांठविला जलार्णव ॥ कीं वामनरूप धरी केशव ॥ परी दोन पाउलें ब्रह्मांड केलें ॥ ९० ॥ दिसे इंद्राचें वज्र

१ सिंहावर. २ कोल्हे. ३ सर्प. ४ गरुड. ५ टोळ. ६ पक्षी. ७ रावणाला. ८ ऐकून. ९ सूर्य. १० शिंपल्याशिवाय. ११ मोतीं. १२ संपतां. १३ शेषाला. १४ मारून.

लहान ॥ परी पर्वताचें केलें चूर्ण ॥ पंडितहृदयीं बुद्धि [1]सर्षपप्रमाण ॥ परी आब्रह्मभुवन व्यापिलें ॥ ९१ ॥ तैसा राम धाकुटा दिसे
तुम्हां ॥ परी ब्रह्मादिकां नेणवे महिमा ॥ पुराणपुरुष हा परमात्मा ॥ भक्तरक्षणा अवतरला ॥ ९२ ॥ असो [2]भूतावळी पातल्या तेथें ॥
त्यांहीं भक्षिलीं राक्षसप्रेतें ॥ यज्ञमंडपाभोंवतें ॥ शुद्ध केलें [3]भूमंडळ ॥ ९३ ॥ तों आलें मिथिलेश्वराचें पत्र ॥ तें स्वयें वाची विश्वामित्र ॥
सवें घेऊन समस्त विप्र ॥ स्वयंवरालागीं येइंजे ॥ ९४ ॥ ते दिवशीं बहुत सोहळा ॥ सिद्धाश्रमीं [4]कौशिकें केला ॥ ब्राह्मणभोजन
जाहलिया सकळां ॥ वस्त्रें अलंकार दीधले ॥ ९५ ॥ जेथें साह्य श्रीराम आपण ॥ तेथें कांहीं न दिसे अपूर्ण ॥ बहुत दक्षिणा देऊनि
ब्राह्मण ॥ विश्वामित्रें तोषविले ॥ ९६ ॥ असो तेव्हां जाहलिया [5]रंजनी ॥ कौशिक निजला स्वशयनीं ॥ पुढें रामलक्ष्मण घेउनी ॥
सुखेंकरून पहुडला ॥ ९७ ॥ साक्षात् शेषनारायण ॥ कौशिक निजला पुढें घेऊन ॥ निद्रा नव्हे ते समाधि पूर्ण ॥ [6]उन्मनी ओंवा-
ळून टाकावी ॥ ९८ ॥ हृदयीं न धरितां रघुनाथा ॥ शेजे निजती जे तत्त्वतां ॥ मज गमे ऐसें पाहतां ॥ कीं पशूच केवळ पडियेले
॥ ९९ ॥ रामस्मरणेंविण भोजन ॥ जैसें भस्मीं घातलें [7]अवदान ॥ तें यज्ञपुरुषासी न अर्पण ॥ वृथा भोजन तैसें तें ॥ १०० ॥ राम-
प्राप्तीविण कर्म देख ॥ नाशिती [8]कुश मृत्तिका उदक ॥ तरी ते पिशाच नर ओळख ॥ भुलले मूर्ख जाणिजे ॥ १ ॥ श्रीरामप्राप्तीविण
ज्ञान ॥ त्याचें नांव म्हणिजे अज्ञान ॥ विद्या तेचि अविद्या पूर्ण ॥ धर्म तो अधर्म जाणिजे ॥ २ ॥ असो धन्य भाग्य कौशिकाचें ॥
पुढें [9]निधान श्रीवैकुंठींचें ॥ घेऊन पहुडला साचें ॥ नाहीं चिंतेचें वास्तव्य ॥ ३ ॥ निद्रा लागली जों ऋषीस निश्चितीं ॥ तों जागे
जाहले दोघे दाशरथी ॥ श्रीराम म्हणे सौमित्राप्रती ॥ [10]परियेसीं एक जिवलगा ॥ ४ ॥ आम्ही कधीं जाऊं अयोध्येसी ॥ पाहूं दश-
रथाचा वदनशशी ॥ बोलतां श्रीरामाचे नेत्रांसी ॥ अश्रु आले तेधवां ॥ ५ ॥ तों शयनीं जागा जाहला गाधिसुत ॥ दोघांच्या ऐशा
गोष्टी ऐकत ॥ स्फुंदस्फुंदोनि बोले रघुनाथ ॥ श्रीदशरथ देखों कधीं ॥ ६ ॥ सकळ रायांचे मुगुट एकसरीं ॥ नमस्कारिती ते अवसरीं ॥
पडती दशरथाचे [11]प्रपदावरी ॥ [12]किणीं पडलीं चरणीं तेणें ॥ ७ ॥ ते चरण मी कधीं देखेन ॥ दशरथाच्या पादुका घेऊन ॥ दिव्यरत्नीं
मंडित पूर्ण ॥ मी उभा ठाकेन कधीं पुढें ॥ ८ ॥ जे अयोध्याप्रभूची पट्टराणी ॥ कौसल्या आमुची जननी ॥ ते अत्यंत कृश
होउनी ॥ वाट पाहत असेल कीं ॥ ९ ॥ ऐसें विश्वामित्रें ऐकिलें ॥ उठोनि रामासी हृदयीं धरिलें ॥ म्हणे बा रे जनकाचें पत्र आलें ॥
उदयीं जाऊं मिथिलेसी ॥ ११० ॥ तेथें केवळ विजयश्री सीता ॥ ते तुज माळ घालील रघुनाथा ॥ कौसल्येसहित दशरथा ॥ तेथेंचि
तुज भेटवीन ॥ ११ ॥ तूं जगद्गुरु श्रीरामचंद्र ॥ दाविसी लौकिक लीलाचरित्र ॥ असो उदयाचळीं प्रकटलें रविचक्र ॥ विप्र सारिती
नित्यनेम ॥ १२ ॥ घेऊन ऋषीश्वरांचे संभार ॥ श्रीराम आणि सौमित्र ॥ निघता जाहला विश्वामित्र ॥ मिथिलापंथें ते काळीं ॥ १३ ॥

---

१ मोहरीएवढी. २ भूतें. ३ जमीन. ४ विश्वामित्रानें. ५ रात्र. ६ पांचवी अवस्था. ७ आहुति. ८ दर्भ. ९ रत्न. १० ऐक. ११ पादाग्रावर. १२ घट्टे.

चरणचालीं ऋषी चालती ॥ म्हणोनि रथ टाकोनि रघुपती ॥ चरणीं चालतां हो जगती ॥ धन्य जाहलें म्हणतसे ॥ १४ ॥ दोन्ही बाहीं विश्वामित्र आणि सौमित्र ॥ मध्यें जगद्वंद्य [1]राजीवनेत्र ॥ तो घनश्याम चारुगात्र ॥ कैसा शोभला ते काळीं ॥ १५ ॥ पूर्वीं [2]मंथावया क्षीरसागर ॥ निघाला जेव्हां क्षीराब्धिजावर ॥ ते वेळीं [3]कमलोद्भव आणि उमावर ॥ दोन्ही भागीं शोभले जेवीं ॥ १६ ॥ कीं शशिमंडळा दोहींकडे लखलखित ॥ शोभती भृगुतनय अंगिरासुत ॥ कीं शंख चक्र विराजत ॥ श्रीविष्णूच्या दोन्ही भागीं ॥ १७ ॥ असो ऐसा चालतां रघुनाथ ॥ ऋषी आपुलाले आश्रम दावित ॥ ठायीं ठायीं बैसवूनि रघुनाथ ॥ पूजा करिती आदरें ॥ १८ ॥ समस्तांचा करीत उद्धार ॥ पुढें चालत जगदुद्धार ॥ तों पुढें प्रचंड शिळा दुर्धर ॥ दृष्टीं देखिली राघवें ॥ १९ ॥ तों श्रीरामचरणरज ते वेळे ॥ वायुसंगें पुढें धांविन्नले ॥ शिळेवरी जाऊन पडले ॥ नवल वर्तलें अद्भुत ॥ १२० ॥ अहल्येसी लाविला चरण ॥ ऐसी कथा वर्णिती कविजन ॥ तरी अहल्या ब्रह्मकन्या पूर्ण ॥ गौतमाची निजपत्नी ॥ २१ ॥ ब्राह्मणपत्नी ते महासती ॥ तियेतें पाय लावील रघुपती ॥ हें न घडे कल्पांतीं ॥ बरवें संतीं विचारिजे ॥ २२ ॥ असो चरणरजेंचि ते वेळां ॥ कांपों लागली प्रचंड शिळा ॥ विश्वामित्राप्रति [4]घनसांवळा ॥ पुसता जाहला वृत्तांत ॥ २३ ॥ म्हणे ऋषि हें नवल वर्तत ॥ थरथरां शिळा कांपत ॥ जैसा चंद्रोदय हळुहळू होत ॥ तैसें दिव्य रूप दिसत स्त्रियेचें ॥ २४ ॥ परम शोभती [5]विद्रुमाधर ॥ जे [6]चंपकवर्ण सुकुमार ॥ उर्वशी रंभा म्हणती सुंदर ॥ परी इजवरोनि ओंवाळिजे ॥ २५ ॥ मस्तकींचे रुळती [7]कबरीभार ॥ वल्कलें वेष्टित सुंदर ॥ मज वाटतें इंद्रादि सुरवर ॥ इचे पोटीं जन्मले ॥ २६ ॥ कीं हे आदिभवानी साचार ॥ आम्हांस आली हो समोर ॥ कीं हे कोणी ऋषिपत्नी सुंदर ॥ निद्रा घेऊन उठली पैं ॥ २७ ॥ कीं पडली होती मूर्च्छा येउनी ॥ कीं निघाली पाताळाहुनी ॥ कोणीं टाकिली वधोनी ॥ प्राण येऊन उठली आतां ॥ २८ ॥ कीं कोणीं केलें शासन ॥ बैसली होती रुसोन ॥ कीं तुमची तपश्चर्या संपूर्ण ॥ येणें रूपें आकारली ॥ २९ ॥ मग विश्वामित्र म्हणे राजीवनेत्रा ॥ हे ब्रह्मकन्या परम पवित्रा ॥ पतीनें शापितां [8]मदनारिमित्रा ॥ शिळारूप जाहली हे ॥ १३० ॥ श्रीराम म्हणे महाऋषी ॥ अहल्या शिळा जाहली कैसी ॥ तो वृत्तांत मजपाशीं ॥ कृपा करोनि सांगिजे ॥ ३१ ॥ ऋषि म्हणे विरिंचीनें ब्रह्मांड रचिलें ॥ चित्र विचित्ररूप विस्तारिलें ॥ सकळांमाजी विशेष केलें ॥ अहल्येचें स्वरूप पैं ॥ ३२ ॥ देखोन परम सुंदर ॥ तीस मागों येती बहुत वर ॥ कमलोद्भवासी पडला विचार ॥ स्वयंवर थोर मांडिलें ॥ ३३ ॥ ब्रह्मा बोले मानसींचा पण ॥ दों प्रहरांत पृथ्वीची प्रदक्षिण ॥ करून येईल पुढें पूर्ण ॥ त्यासी देईन हे अहल्या ॥ ३४ ॥ ऐकोनि ऐसिया पणासी ॥ धांवों लागले देव ऋषी ॥ यक्ष गंधर्व तापसी ॥ पृथ्वीप्रदक्षिणेसी चालिले ॥ ३५ ॥ यांत अवघ्यांपुढें अमरपती ॥ ऐरावतारूढ धांवे शीघ्रगती ॥ इतर लोकपाळही धांवती ॥ वाहनीं बैसोनि आपुलाल्या ॥ ३६ ॥

---

१ कमळनयन. २ घुसळावयास. ३ ब्रह्मदेव. ४ श्रीराम. ५ पोंवळ्यासारखे ओंठ. ६ चांफ्यासारखी. ७ केशकलाप. ८ श्रीरामा.

एक ऊर्ध्वपंथें वेगें जाती ॥ एक समीरगतीं धांवती ॥ एक मार्गीं अडखळून पडती ॥ सर्वेचि पळती उठोनियां ॥ ३७ ॥ तंव इकडे गौतम मुनी ॥ जान्हवीजीवनीं स्नान करूनी ॥ बाहेर येतां नयनीं ॥ [1]द्विमुखी कपिला देखिली ॥ ३८ ॥ तंव गायत्रीमंत्र जपोन ॥ विधियुक्त केल्या प्रदक्षिणा तीन ॥ नित्यकर्म अनुष्ठान ॥ गौतमें केलें सावकाश ॥ ३९ ॥ सत्यलोकास आला परतोन ॥ ज्ञानीं पाहें [2]कमलासन ॥ तों पृथ्वीप्रदक्षिणा तीन ॥ करून आला गौतम मुनी ॥ १४० ॥ [2]विधि म्हणे धन्य जाहलें ॥ अहल्येचें भाग्य फळासी आलें ॥ तत्काळ दोघांसी लग्न लाविलें ॥ यथाविधि पाणिग्रहण ॥ ४१ ॥ तों अवघियांपुढें [3]अमरपती ॥ धांवत आला शीघ्रगती ॥ वधूवरें देखोनि चित्तीं ॥ परम क्रोध संचरला ॥ ४२ ॥ विरिंचीस म्हणे सहस्रनयन ॥ वृद्धास केलें कन्यादान ॥ तूं असत्यनाथ पूर्ण ॥ कळों आलें येथोनि आम्हां ॥ ४३ ॥ स्रष्टा म्हणे [3]वज्रधरासी ॥ मज असत्य तूं किमर्थ म्हणसी ॥ येणें तीन प्रदक्षिणा केल्या पृथ्वीसी ॥ पाहें मानसीं विचारूनी ॥ ४४ ॥ विचार न करितां बोले वचन ॥ सज्जनासी ठेवी नसतें दूषण ॥ वेदवाणी मानी अप्रमाण ॥ शतमूर्खांहूनि मूर्ख तो ॥ ४५ ॥ असो इंद्रें द्वेष धरोनि मानसीं ॥ म्हणे एक वेळ भोगीन अहल्येसी ॥ परतोन गेला स्वस्थानासी ॥ खेद अत्यंत पावोनियां ॥ ४६ ॥ घेऊनियां अहल्येसी ॥ गौतम आला निजाश्रमासी ॥ बहुत क्रमिलें कालासी ॥ परी इंद्र अहर्निशीं जपतसे ॥ ४७ ॥ तंव आलें सूर्यग्रहण ॥ गौतम अहल्या स्नान करून ॥ ऋषि ध्यानीं बैसला तल्लीन ॥ अहल्या परतोन घरा आली ॥ ४८ ॥ [4]ब्रह्मकन्या एकली गृहांत ॥ जाणोनि शक्र आला धांवत ॥ गौतमाचा वेष धरीत ॥ सतीलागीं भोगावया ॥ ४९ ॥ [5]कपाट देवोनं गृहांतरीं ॥ आंत बैसली [4]ब्रह्मकुमारी ॥ तों हा कपटवेषधारी ॥ येऊन द्वारीं उभा ठाके ॥ १५० ॥ म्हणे अहल्ये धांव धांव झडकरी ॥ म्हणोन आंग टाकिलें धरणीवरी ॥ येरी धांवोन आली द्वारीं ॥ हृदयीं धरी तयातें ॥ ५१ ॥ कापट्य नेणे महासती ॥ हृदयीं निर्मळ जैसी भागीरथी ॥ परम खेद करी चित्तीं ॥ नयनीं वाहत अश्रुपात ॥ ५२ ॥ अहल्येनें वेगें उचलिला ॥ नेऊन [6]मंचकावरी पहुडविला ॥ म्हणे प्रिये प्राण चालिला ॥ अंगसंग देईं वेगें ॥ ५३ ॥ येरी म्हणे स्वामी आजि ग्रहण ॥ माध्यान्हास आला [7]चंडकिरण ॥ महाराज तुम्ही शास्त्रज्ञ पूर्ण ॥ विचारून पाहावें ॥ ५४ ॥ येरू म्हणे तुज शास्त्रासीं काय कारण ॥ माझें वचन तुज प्रमाण ॥ तंव ते सतीशिरोरत्न ॥ अवश्य म्हणे ते काळीं ॥ ५५ ॥ अहल्या इंद्र दोघांजणीं ॥ शयन केलें एके शयनीं ॥ तंव गौतम नित्यनेम सारूनी ॥ आश्रमासी पातला ॥ ५६ ॥ म्हणे अहल्ये उघडीं वो द्वार ॥ येरी घाबरी सांवरी वस्त्र ॥ म्हणे तूं कोण रे दुराचार ॥ तो म्हणे [3]अमरेंद्र जाण मी ॥ ५७ ॥ म्हणे रे अपवित्रा काय केलें ॥ [8]श्रोत्रियाचें पात्र कां स्पर्शिलें ॥ तुझें थोरपण दग्ध जाहलें ॥ कर्म केलें विपरीत ॥ ५८ ॥ रति जाहली कीं परिपूर्ण ॥ वेगीं जाय तूं येथून ॥ मग अहल्या कपाट उघडी धांवोन ॥

---

१ प्रसूत होत असतां वत्साचें मुख दिसत आहे अशी काळी गाय. २ ब्रह्मदेव. ३ इंद्र. ४ अहल्या. ५ दार लावून. ६ पलंगावर. ७ सूर्य. ८ वेदवेत्त्या ब्राह्मणाचें.

तंव गौतम दृष्टीं देखिला ॥ ५९ ॥ अहल्येस ऋषि कैसा भासला ॥ कीं कल्पांतींचा सूर्य प्रगटला ॥ कीं अपर्णावर कोपला ॥ तृतीय नेत्र उघडोनियां ॥ १६० ॥ तों इंद्र पळतां शापिला वेगें ॥ तुझे अंगीं होतील सहस्र भगें ॥ नपुंसक होऊन वागें ॥ परदारिया पतिता तूं ॥ ६१ ॥ तंव ते अहल्या कामिनी ॥ थरथरां कांपे ऋषीस देखोनी ॥ जैसी महावातें कमळिणी ॥ उलथोन पडों पाहे कीं ॥ ६२ ॥ ग्रहणीं काळवंडे वासरमणी ॥ तैसी मुखींची कळा गेली उतरोनी ॥ परम कोपायमान मुनी ॥ अहल्येसी शापीत ॥ ६३ ॥ हो तुझें शरीर शिळावत ॥ जड होऊन पडो अरण्यांत ॥ साठ सहस्रवर्षेंपर्यंत ॥ राहें मूर्च्छित होऊनियां ॥ ६४ ॥ शाप ऐकतांच लवलाहें ॥ धांवोनि धरी ऋषीचे पाये ॥ म्हणे महाराजा विचारूनि पाहें ॥ कापट्य केलें चांडाळें ॥ ६५ ॥ जाणोनियां पाकशासन ॥ जरी म्यां दिधलें असेल भोगदान ॥ तरी माझें शरीर हो शतचूर्ण ॥ ठकविलें पूर्ण पतितानें ॥ ६६ ॥ ऋषी म्हणे तुवां जाणोन ॥ शापिला नाहीं पाकशासन ॥ रति झाली कीं परिपूर्ण ॥ जाय म्हणोन बोललीस ॥ ६७ ॥ येरी म्हणे नेणोनि घडलें पाप ॥ मज उपजला पश्चात्ताप ॥ तपोनिधि पुण्यरूप ॥ देईं उश्शाप सर्वथा ॥ ६८ ॥ अहल्या परम दीनवदन ॥ नेत्रीं वाहे अश्रुजीवन ॥ द्रवलें गौतमाचें मन ॥ काय वचन बोलिला ॥ ६९ ॥ म्हणे रविकुळीं अवतरेल नारायण ॥ कौसल्यात्मज रघुनंदन ॥ त्याच्या पदरजप्रतापेंकरून ॥ उद्धरोन मज पावसी ॥ १७० ॥ आतां होईं तूं चंडशिळा ॥ जड पाषाण परम सबळा ॥ वचन ऐकतांचि तत्काळा ॥ अहल्या मूर्च्छित पडियेली ॥ ७१ ॥ शरीर पडलें अचेतन ॥ अंग सर्व जाहलें पाषाण ॥ केश नेत्र नासिका स्तन ॥ जाहलें कठिनरूप तेव्हां ॥ ७२ ॥ प्राण गोळा होऊनि समस्त ॥ आकर्षोनि राहिली गुप्त ॥ गौतम आपुले दृष्टीं पाहत ॥ पाषाणवत अहल्या ॥ ७३ ॥ मग आठवूनि अहल्येचे गुण ॥ गौतमासी आलें रुदन ॥ म्हणे अहल्येऐसें गुणनिधान ॥ कैसें टाकून जाऊं मी ॥ ७४ ॥ तीस नेणोन घडलें पाप ॥ म्यां तर दिधला दीर्घ शाप ॥ आतां करावया जाईन तप ॥ इजसमीप कोणी नाहीं ॥ ७५ ॥ येथें सर्प व्याघ्रादि जीवजाती ॥ ईस शिळा देखोन पीडा करिती ॥ चंपककळिका अहल्या सती ॥ परम खेद पावेल ॥ ७६ ॥ मग ऋषि शाप देत वनासी ॥ जे जीवमात्र येतील अहल्येपाशीं ॥ ते गतप्राण होतील निश्चयेंसीं ॥ कोणीं शिळेसी न पाहावें ॥ ७७ ॥ ऐसें ऐकतां शापवचन ॥ एक वृक्ष वेगळे करून ॥ पिपीलिकादि गज व्याघ्र संपूर्ण ॥ गेले पळून ते काळीं ॥ ७८ ॥ मग महाऋषि गौतम ॥ सतीचा खेद करी परम ॥ पावला तो बद्रिकाश्रम ॥ अनुष्ठान करीत बैसला ॥ ७९ ॥ म्हणे कामें नाडिला पाकशासन ॥ मज क्रोधें नागविलें पूर्ण ॥ इंद्र अहल्येसी शापितां जाण ॥ तपक्षय जाहला ॥ १८० ॥ इकडे मयूर होऊन अरण्यांत ॥ अनुतापें हिंडे रुदन करीत ॥ मग समस्त देवीं अमरनाथ ॥ गौतमापाशीं आणिला ॥ ८१ ॥ सुरवरीं बहुत प्रार्थून ॥ केलें इंद्राचें शापमोचन ॥ गौतम बोले प्रसन्नवदन ॥ सहस्र-

१ प्रळयींचा. २ शंकर. ३ काळा होतो. ४ सूर्य. ५ इंद्र. ६ कोणतेही प्राणी. ७ मरतील. ८ मुंग्या वगैरे.

नयन तूं होशील ॥ ८२ ॥ शक्र सहस्रनेत्र जाहला ॥ निजपदा तत्काळ पावला ॥ तैंपासोन हे अहल्या शिळा ॥ आजवरी जाहली होती ॥ ८३ ॥ रामा तुझे पडतां [1]चरणरज ॥ अहल्या दिव्यरूप जाहली सहज ॥ श्रीरामा पहावया तुज ॥ सजीव सतेज जाहली ॥ ८४ ॥ [2]कौशिकें सांगतां हें पूर्वकथन ॥ आश्चर्य करी रघुनंदन ॥ [2]कौशिकासी प्रतिवचन ॥ काय बोलता जाहला ॥ ८५ ॥ म्यां काय केलें असे आचरण ॥ माझ्या पदरजें उद्धरे पाषाण ॥ कौशिक म्हणे तुझे चरण ॥ त्यांचें वैभव रामा हें ॥ ८६ ॥ असो रघुवीर तये काळीं ॥ ऋषिसहित आला तियेजवळी ॥ पदर सांवरूनि उठली ॥ अहल्यादेवी तेधवां ॥ ८७ ॥ मस्तकींचे मोकळे [3]कैंबरी-भार ॥ सांवरोनि [4]वीरगुंठी बांधी सत्वर ॥ नेत्रीं न्याहाळित रघुवीर ॥ [5]विधिसुता समोर पातली ॥ ८८ ॥ जो दशरथाचा महत्पुण्य-मेरु ॥ जो कां लावण्यामृतसागरु ॥ जो जगद्वंद्य जगद्गुरु ॥ अहल्येनें देखिला ॥ ८९ ॥ जो मृडानीपतीचें हृदयरत्न ॥ जो इंद्रादि देवांचें देवतार्चन ॥ जो [6]जलजोद्भवाचें ध्येय पूर्ण ॥ नारदादिकांचें गुह्य जें ॥ १९० ॥ जे सनकादिकांची आराध्य मूर्ती ॥ [7]चारी [8]साही वर्णिती ज्याची कीर्ती ॥ तो नेत्रीं देखिला रघुपती ॥ प्रेम चित्तीं न समाये ॥ ९१ ॥ अष्टभावें दाटोन [6]ब्रह्मकन्या ॥ साष्टांग नमी राजीव-नयना ॥ तों श्रीराम बोले सुवचना ॥ माते ऊठ झडकरी ॥ ९२ ॥ ऐसें ऐकतां ते वेळीं ॥ कमलोद्भवकन्या ऊठली ॥ जैसी कोकिळा गर्जे वसंतकाळीं ॥ तैसी स्तवन करीतसे ॥ ९३ ॥ म्हणे जय जय रामा करुणासमुद्रा ॥ हे दाशरथे प्रतापरुद्रा ॥ हे जगद्गुरो श्रीराम-चंद्रा ॥ मज चकोरालागीं उदय तुझा ॥ ९४ ॥ हे राघवा पुराणपुरुषा ॥ हे जगत्पालका अनंतवेषा ॥ हे कौसल्यात्मजा चंडांशा ॥ निरसली निशा तव उदयीं ॥ ९५ ॥ हे [9]विद्वज्जनमानसमांदुसरत्ना ॥ हे ताटिकांतक नरवीरपंचानना ॥ तुझ्या नामप्रतापाची ऐकतां गर्जना ॥ [10]पांपवारणा संहार ॥ ९६ ॥ श्रीरामा तूं भवरोगवैद्य सुजाण ॥ मात्रा देऊन निजचरणरेण ॥ दोषक्षयरोग दवडोन ॥ अक्षय केलें मजलागीं ॥ ९७ ॥ साठ सहस्रवर्षेंपर्यंत ॥ अहंदेहभूतें झडपिलें यथार्थ ॥ तूं पंचाक्षरी रघुनाथ ॥ भूतें समस्त पळालीं ॥ ९८ ॥ साठ सहस्र वर्षेंवरी ॥ जळतां चिंतेच्या वणव्याभीतरी ॥ तूं मेघ वर्षतां झडकरी ॥ आजि पूर्ण निवाल्यें ॥ ९९ ॥ माझ्या कुरळकेशें-करून ॥ राघवा झाडीन तुझे चरण ॥ तुजवरून ओंवाळून ॥ काया टाकीन माझी हे ॥ २०० ॥ असो गौतम पाहे ज्ञानीं ॥ तों उद्ध-रली आपुली कामिनी ॥ तत्काळ उभा ठाकला येऊनी ॥ वंदी चापपाणी तयातें ॥ १ ॥ श्रीराम उगवतां दिनमणी ॥ हीं चक्रवाकें मिळालीं दोन्ही ॥ असो सकळ ऋषि मिळोनी ॥ [11]शेंस भरिती उभयतांची ॥ २ ॥ अहल्या म्हणे हो श्रीरामा ॥ तुज अनंत कल्याण हो सर्वोत्तमा ॥ [12]हिमनगजामातमनविश्रामा ॥ पूर्णब्रह्मा परात्परा ॥ ३ ॥ श्रीरामा सीता स्वयंवरीं ॥ तुजचि प्राप्त होईल ते नोवरी ॥

---

१ पायांना लागलेल्या धुळीचे कण. २ विश्वामित्रानें. ३ केशकलाप. ४ गांठ. ५ अहल्या. ६ ब्रह्मदेवाचें. ७ चार वेद. ८ सहा शास्त्रें. ९ विद्वानांच्या मनोरूपी पेटींतलें रत्न. १० पापरूप हत्तीचा. ११ मंगलतिलक करणें. १२ शिवाच्या मनाचें विश्रांतिस्थान अशा.

तुजवांचोनि आणिकास न वरी ॥ तुजचि वरी निर्धारें ॥ ४ ॥ अहल्या गौतम दोघांजणीं ॥ निजाश्रमीं पूजिला चापपाणी ॥ पुढें श्रीराम आज्ञा घेउनी ॥ मिथिलेजवळी पातले ॥ ५ ॥ शतानंद पुत्र अहल्येचा ॥ तो होय पुरोहित जनकाचा ॥ संग धरोनि श्रीरामाचा ॥ तोही निघाला ते वेळीं ॥ ६ ॥ मिथिलेबाहेर उपवनांत ॥ ऋषीसहित राहिला रघुनाथ ॥ तों नगरांतून आली मात ॥ स्वयंवरपणाची तेधवां ॥ ७ ॥ उमाकांताचें चाप दारुण ॥ त्यास जो बळिया वाहील गुण ॥ त्यास जानकीपाणिग्रहण ॥ हाचि पण स्वयंवरीं ॥ ८ ॥ श्रीराम म्हणे विश्वामित्रासी ॥ जानकी जन्म पावली कैसी ॥ पण केला धनुष्यासी ॥ तरी तें चाप कोणाचें ॥ ९ ॥ कौशिक[1] सांगे पूर्वकथन ॥ पूर्वीं राजा पद्माक्ष जाण ॥ तेणें कमला[2] करून प्रसन्न ॥ हेंचि वरदान मागीतलें ॥ २१० ॥ कीं माझी कन्या होऊन घरीं ॥ खेळें माझिये अंकावरी[3] ॥ मग ते वैकुंठपतीची[4] अंतुरी ॥ काय बोले तेधवां ॥ ११ ॥ मी येतां तुझिया मंदिरा ॥ बरें तुज नव्हे नृपवरा ॥ नसतीं विघ्नें येतील घरा ॥ विचार बरवा नव्हे हा ॥ १२ ॥ नृप म्हणे निश्चयें माझे अंतरीं ॥ माते तूं होय माझी कुमरी ॥ इंदिरा[2] म्हणे स्वामी मुरारी ॥ तया आधीन मी असें ॥ १३ ॥ मग प्रसन्न करून श्रीधर ॥ राजा पद्माक्ष मागे वर ॥ मज कन्या रमा देईं साचार ॥ ऐकतां मुरहर[4] हांसिन्नला ॥ १४ ॥ मग मातुलिंग[5] फळ दिधलें ॥ तें रायें घरीं नवमास ठेविलें ॥ त्यांतून कन्यारत्न निघालें ॥ तेज प्रकटलें असंभाव्य ॥ १५ ॥ वाढतां वाढतां जाहली उपवर ॥ तीस मागों येती बहुत वर ॥ पद्माक्षासी सुख अपार ॥ कन्या सुंदर देखोनि ॥ १६ ॥ ऋषिगण गंधर्व नृपवर ॥ यक्ष चारण विद्याधर ॥ एकवटले समग्र ॥ पद्माक्षाचे मंदिरीं ॥ १७ ॥ म्हणे पण करीं एक लागवेगीं ॥ कोप चढला पद्माक्षालागीं ॥ म्हणे नभसुनीळता[6] जयाचे अंगीं ॥ त्यास कन्या देईन हे ॥ १८ ॥ ऐकोनि सर्वही कोपले ॥ म्हणती काय रे मिथ्या बोले ॥ एकसरिसे वीर खवळले ॥ युद्ध मांडलें असंभाव्य ॥ १९ ॥ अवघ्यां राजयांसीं एकला ॥ पद्माक्ष सप्तदिन[7] भांडला ॥ शेवटीं सर्वीं मिळोनि मारिला ॥ पद्माक्षरावो रणामाजी ॥ २२० ॥ तों पद्माक्षी ते वेळीं ॥ अग्निकुंडीं गुप्त जाहली ॥ पद्माक्षाची संपदा[8] लुटिली ॥ ग्राम विध्वंसूनि सर्व गेले ॥ २१ ॥ तया ब्रह्मारण्यामाझारी ॥ पद्माक्षी निघाली कुंडाबाहेरी ॥ रावण विमानारूढ ते अवसरी ॥ लावण्यसुंदरी देखिली ॥ २२ ॥ देखोन सौंदर्यरूपडें ॥ रावणाची उडी पडे ॥ येरी यज्ञकुंडामाजी दडे ॥ रावणें कुंड विझविलें ॥ २३ ॥ तेथें खणितां बहुत यत्नें ॥ त्यासी सांपडलीं पांच रत्नें ॥ घरा आणिलीं दशाननें ॥ संदुकेमाजी[9] ठेविलीं ॥ २४ ॥ मग एकांतींचे अवसरीं ॥ रावण सांगे मंदोदरी ॥ अमोल रत्नें पृथ्वीवरी ॥ तुजलागीं सुंदरी आणिलीं ॥ २५ ॥ धांवोनि मंदोदरी उचली पेटी ॥ तंव न ढळेचि तिये गोरटी ॥ हांसोन दशवक्र[10] शेवटीं ॥ आपण उठे उचलावया ॥ २६ ॥ तंव ती न ढळेचि विसां करीं ॥ आश्चर्य झालें ते अवसरीं ॥ प्रधान

१ विश्वामित्र. २ लक्ष्मी. ३ मांडीवर. ४ विष्णु. ५ माहाळुंग. ६ आकाशासारखा वर्ण. ७ सातदिवस. ८ संपत्ती. ९ पेटींत. १० रावण.

आणि मंदोदरी ॥ पेटी उघडिती तेधवां ॥ २७ ॥ तंव [1]षण्मासांचें कन्यारत्न ॥ देखता होय दशानन ॥ मंदोदरी म्हणे हें विघ्न ॥ राया घरासी आणिलें ॥ २८ ॥ जो मायावरणावेगळा ॥ चैतन्यदेही घनसांवळा ॥ त्यासीच हे घालील माळा ॥ इतरां ज्वाळा अग्नीची हे ॥ २९ ॥ इनें [2]निर्दाळिला पद्माक्ष नृपवर ॥ बहुत रायांचा केला संहार ॥ ही येथें असतां साचार ॥ लंकापुर नुरेचि ॥ २३० ॥ दशानना हें परम विघ्न ॥ इजसी आधीं बाहेर घालीं नेऊन ॥ मग बोलाविले सेवकजन ॥ [3]संदुक मस्तकीं दीधली ॥ ३१ ॥ पेटी उचलिली ते अवसरीं ॥ हळूच आंतून शब्द करी ॥ मी आणिक येईन लंकापुरीं ॥ रावण सहपरिवारीं वधावया ॥ ३२ ॥ ऐकोनियां ऐसें वचन ॥ रावणाचें दचकलें मन ॥ म्हणे इचा आतां वध करीन ॥ [4]मयजा चरण धरी मग ॥ ३३ ॥ चरणीं दृढ ठेवोनि माथा ॥ म्हणे पुढील विघ्नें आतांचि कां आणितां ॥ मग शांत केलें [5]पौलस्तिसुता ॥ सकळीं मिळूनि तेधवां ॥ ३४ ॥ रावण सांगे सेवकांसी ॥ जनकराजा आहे मिथिलेसी ॥ त्याचिया गांवावरी हे [6]विवसी ॥ धाडी नेऊन घाला रे ॥ ३५ ॥ मग रातोरातीं तत्काळीं ॥ पेटी पुरिली मिथिलेजवळी ॥ तें शेत कोणे एके काळीं ॥ जनकें ब्राह्मणासी दीधलें ॥ ३६ ॥ पद्माक्ष नृप पूर्वींचा पूर्ण ॥ पुन्हां अवतरला तो ब्राह्मण ॥ रायें वेदवक्ता म्हणोन ॥ क्षेत्रदान दीधलें ॥ ३७ ॥ सुमुहूर्तें पाहोनि सुंदर ॥ ब्राह्मणें जुंपिला नांगर ॥ नांगरदांतीं परिकर ॥ पेटी अकस्मात लागली ॥ ३८ ॥ ब्राह्मण सत्य सन्मार्गी ॥ पेटी उचलिली लागवेगीं ॥ मग दाखविली जनकालागीं ॥ म्हणे राया ठेवणें घेईं आपुलें ॥ ३९ ॥ राव म्हणे काय आहे भीतरी ॥ विप्र म्हणे मी नेणें निर्धारीं ॥ जनकराजा आश्चर्य करी ॥ पेटी उघडिली तेधवां ॥ २४० ॥ भोंवते प्रधान पाहती सकळी ॥ तों पांच वर्षांची कन्या देखिली ॥ असंभाव्य प्रभा पडली ॥ आश्चर्य वाटलें सकळिकां ॥ ४१ ॥ जनकास उपजला स्नेहो ॥ म्हणे स्वामी हें कन्यारत्न मज द्या हो ॥ ब्राह्मण म्हणे महाबाहो ॥ तुझीच कन्या हे निर्धारें ॥ ४२ ॥ ऐसी ते जनकात्मजा सुंदर ॥ सकळ सौंदर्याचें माहेर ॥ जनकरायासी सुख अपार ॥ म्हणे इंदिरा साचार आली हे ॥ ४३ ॥ एकवीस वेळां निःक्षत्री ॥ परशुरामें केली धरित्री ॥ सहस्रार्जुन वधोनि क्षणमात्रीं ॥ सूड घेतला रेणुकेचा ॥ ४४ ॥ त्र्यंबकधनुष्य घेऊन हातीं ॥ आला जनकाचे गृहाप्रती ॥ षोडशोपचारें जनक नृपती ॥ भार्गवरामासी पूजीतसे ॥ ४५ ॥ भोजनासी बैसले गृहांतरीं ॥ शिवधनुष्य ठेवूनि बाहेरी ॥ तों जानकीनें ते अवसरीं ॥ घोडें केलें धनुष्याचें ॥ ४६ ॥ परशुराम भोजन करूनी ॥ सभेंत बैसला येवोनी ॥ तों [7]कोदंड न दिसे नयनीं ॥ भार्गव मनीं क्षोभला ॥ ४७ ॥ म्हणे [8]गजभारीं न लोटे धनुष्य ॥ त्याचा कोणीं केला अभिलाष ॥ परशुराम आणि मिथिलेश ॥ द्वाराबाहेर जों आले ॥ ४८ ॥ तों कोदंडाचें घोडें करूनी ॥ झ्यां झ्यां म्हणोनि ओढी मेदिनीं ॥ परशुरामें तें देखोनी ॥ अंगुळी [9]वदनीं घातली ॥ ४९ ॥ पिता देखोनि [10]जनकबाळी ॥ कोदंड सांडो-

---

१ सहा महिन्यांचें. २ मारला. ३ पेटी. ४ मंदोदरी. ५ रावणाला. ६ पिशाची. ७ धनुष्य. ८ हत्तींनीं. ९ मुखामध्यें. १० सीता.

नियां पळाली ॥ धनुष्य पडलें ते स्थळीं ॥ तें न ढळेचि कवणातें ॥ २५० ॥ वीर लाविले प्रचंड ॥ परी नुचलेचि कोदंड ॥ भार्गव म्हणे हें वितंड ॥ सीतेवेगळें उचलेना ॥ ५१ ॥ मग जनक म्हणे कुमारी ॥ मागुती चापाचें घोडें करीं ॥ सीतेनें बैसोनि झडकरी ॥ पूर्वस्थळासी आणिलें ॥ ५२ ॥ मग बोले फरशधर ॥ आमुचें अवतारकृत्य जाहलें समग्र ॥ मग तेथें धनुष्य ठेवून साचार ॥ जनकाप्रति बोलतसे ॥ ५३ ॥ आतां राया हाचि पण ॥ जो या धनुष्या वाहील गुण ॥ त्यासी सीतेसीं पाणिग्रहण ॥ हा तूं पण करीं मिथिलेशा ॥ ५४ ॥ ऐसें सांगोन जनकासी ॥ भार्गव गेला बदरिकाश्रमासी ॥ विश्वामित्र सांगे श्रीरामासी ॥ पूर्वकथा ऐसी हे ॥ ५५ ॥ कौशिक म्हणे श्रीरामा ऐकें ॥ तुझें चरित्र तुज ठाउकें ॥ परी बोलविसी आमुच्या मुखें ॥ जाणोनियां सर्वही ॥ ५६ ॥ रामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ पुढें अष्टमाध्यायीं सीतास्वयंवर ॥ जेथें श्रीराम विजयी साचार ॥ त्याविण आणिका न वरीच ॥ ५७ ॥ ब्रह्मानंदा रघुवीरा ॥ कमलोद्भवजनका श्रीधरवरा ॥ पुराणपुरुषा परात्परा ॥ अक्षय कीर्तन दे तुझें ॥ ५८ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत श्रोते चतुर ॥ सप्तमाध्याय गोड हा ॥ २५९ ॥ ॥ अध्याय ॥ ७ ॥ ॥ ओंव्या ॥ २५९ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

---

१ परशुराम. २ अवाढव्य. ३ दोरी चढवील. ४ विवाह.

अध्याय ८
राजे.
ऋषि.
रावण.
श्रीराम.
सीता.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ धन्य धन्य तुम्ही संतसज्जन ॥ राममहिमार्णवींचे मीन ॥ त्यांतील अनुभवमुक्तें पूर्ण ॥ दृश्यमान सर्व तुम्ही ॥ १ ॥ राजभांडारींचीं रत्नें बहुत ॥ तीं भांडारियासी ठाउकीं समस्त ॥ कीं मित्रप्रभेचा अंत अद्भुत ॥ अरुण एक जाणे पैं ॥ २ ॥ कीं पृथ्वीचें किती वजन ॥ हें भोगींद्र जाणे संपूर्ण ॥ कीं आकाशाचें थोरपण ॥ एक [2]प्रभंजन जाणतसे ॥ ३ ॥ कवीची पद्यरचना किती ॥ हें एक जाणे सरस्वती ॥ चंद्रामृत वानिजे बहुतीं ॥ परी महिमा जाणती चकोर ॥ ४ ॥ कीं प्रेमळ कळा गोड बहुत ॥ हें एक जाणती भोळे भक्त ॥ कीं श्रीरामकथेचा प्रांत ॥ वाल्मीक मुनि जाणतसे ॥ ५ ॥ रामनामाचा महिमा अद्भुत ॥ एक जाणे कैलास-नाथ ॥ कीं चरणरजाचा प्रताप बहुत ॥ [3]विरिंचितनया जाणे पैं ॥ ६ ॥ म्हणोन कथा हे गोड बहुत ॥ येथींचा सुरस सेविती संत ॥ असो सप्तमाध्यायीं गतकथार्थ ॥ राम मिथिलेसमीप राहिला ॥ ७ ॥ देशोदेशींचे जे कां नृप ॥ त्यांसी मूळ धाडी मिथिलाधिप ॥ [4]पृतनेसहित अमूप ॥ राजे लवलाहीं पातले ॥ ८ ॥ मूळ धाडिलें दशरथा ॥ परी तो न येचि सर्वथा ॥ कौशिक घेऊनि गेला रघुनाथा ॥ वियोगव्यथा थोर त्यासी ॥ ९ ॥ माझे कुमर दोघे जण ॥ कौशिक गेला असे घेऊन ॥ माझिया श्रीरामाचें वदन ॥ कैं मी देखेन पूढती ॥ १० ॥ या [5]वियोगानळेंकरून ॥ श्रावणारि [6]आहाळे रात्रंदिन ॥ मिथिलेसी न यावया पूर्ण ॥ हेंचि कारण जाणिजे ॥ ११ ॥ इकडे ऋषींसहित कौशिक ॥ आला ऐकोन राव जनक ॥ नगराबाहेर तात्काळिक ॥ सामोरा आला समारंभें ॥ १२ ॥ मूर्तिमंत सूर्य-नारायण ॥ ऐसा एक एक दिव्य ब्राह्मण ॥ देखतां जनकें लोटांगण ॥ समस्तांसी घातलें ॥ १३ ॥ जनक म्हणे भाग्य अद्भुत ॥ जें घरा आले साधुसंत ॥ आजि मी जाहलों पुनीत ॥ पूर्वपुण्य फळासी आलें ॥ १४ ॥ नृप सादर पाहे विलोकून ॥ म्हणे श्यामसुंदर दोघे जण ॥ कौशिका हे कोणाचे कोण ॥ सुकुमार सगुण आणिले ॥१५॥ कीं शशी आणि चंडकिरण ॥ कीं वाचस्पति आणि [7]सहस्र-नयन ॥ कीं रमापति उमापति दोघे जण ॥ सुवेष धरोनि पातले ॥ १६ ॥ वाटे यांचिया स्वरूपावरून ॥ कोट्यनुकोटी [8]मीनकेतन ॥ टाकावे कुरवंडी करून ॥ पाहतां मन उन्मन होय ॥ १७ ॥ जनकासी म्हणे विश्वामित्र ॥ हे राया दशरथाचे पुत्र ॥ यांचें वर्णावया चरित्र ॥ [9]सहस्रवक्त्रा शक्ति नोहे ॥ १८ ॥ येणें मार्गीं ताटिका वधून ॥ सिद्धीस पाविला माझा यज्ञ ॥ वीस कोटी [10]पिशिताशन ॥ सुबाहुसहित मारिले ॥ १९ ॥ मार्गीं चरणरजेंकरूनी ॥ उद्धरिली [3]सरसिजोद्भवनंदिनी ॥ [11]हरकोदंड पहावें नयनीं ॥ म्हणोनि येथें पातले ॥ २० ॥ साक्षात् शेषनारायण ॥ राया तुवां न करितां प्रयत्न ॥ घरा आले मूळेंविण ॥ सभाग्य पूर्ण तूं एक ॥ २१ ॥ अवचितां जैसा निधि भेटला ॥ चिंतामणि येऊन पुढें पडला ॥ कीं कल्पद्रुम स्वयें आला ॥ गृह शोधीत दुर्बळाचें ॥ २२ ॥ कीं निद्रिस्थाचे मुखांत ॥ अकस्मात पडलें अमृत ॥ कीं क्षुधितापुढें धांवत ॥ क्षीरसिंधु पातला ॥ २३ ॥ कीं शास्त्राभ्यासावांचून ॥ भाग्यें जाहलें [12]अपरोक्ष-

१ खजीनदारास. २ वायु. ३ अहल्या. ४ सेनेसह. ५ विरहाग्नीनें. ६ सुके, करपे. ७ इंद्र. ८ मदन. ९ शेषाला. १० राक्षस. ११ शिवधनुष्य. १२ तत्त्वज्ञान.

ज्ञान ॥ कीं मृत्तिका खणितां निधान ॥ अकस्मात लागलें ॥ २४ ॥ जैं भाग्योदयें होय नृपती ॥ तरी घरींच्या दासी सिद्धि होती ॥ कल्पिलें फळ तत्काळ देती ॥ आंगणींचे वृक्ष जे कां ॥ २५ ॥ हातीं कांचमणि धरितां ॥ तो चिंतामणि होय तत्त्वतां ॥ तृणगृहें क्षण न लागतां ॥ सुवर्णमंदिरें पैं होती ॥ २६ ॥ [1]खडाणा गाई दुभती ॥ वैरी तेचि मित्र होती ॥ विशेष प्रकाशे [2]निजमती ॥ राजे पूजिती येऊनि घरा ॥ २७ ॥ समयोचित होय स्फूर्ती ॥ दिगंतरा जाय कीर्ती ॥ पदोपदीं निश्चितीं ॥ यश जोडे तयातें ॥ २८ ॥ असो जनकासी म्हणे विश्वामित्र ॥ तुझा आजि उदय पावला भाग्यमित्र ॥ घरासी आला [3]स्मरारिमित्र ॥ सकळ [4]अमित्रां त्रासक जो ॥ २९ ॥ जनकें करूनि बहुत आदर ॥ विश्वामित्र श्रीराम सौमित्र ॥ निजसभेसी आणोनि सत्वर ॥ मान देऊन बैसविले ॥ ३० ॥ देशोदेशींचे नृपती ॥ राम पाहोनि आश्चर्य करिती ॥ सीता द्यावी हो याप्रती ॥ नोवरा रघुपति साजिरा ॥ ३१ ॥ एक म्हणती स्वयंवरीं केला पण ॥ भार्गवचापासी चढवावा गुण ॥ हें कार्य परम कठिण ॥ रामास केवीं आकळे ॥ ३२ ॥ मनांत म्हणे जनक नृपवर ॥ जरी जांवयी होईल रघुवीर ॥ तरी माझ्या भाग्यास नाहीं पार ॥ परी पण दुर्धर पुढें असे ॥ ३३ ॥ तंव तया मंडपांगणीं ॥ परम चतुर चपळ करिणी- ॥ वरी दिव्य [5]चंवरडोल जडितरत्नीं ॥ झळकतसे अत्यंत ॥ ३४ ॥ त्यामाजी बैसली जनकबाळा ॥ हातीं घेऊनियां दिव्य माळा ॥ विलोकित सकळ भूपाळां ॥ ऋषिवृंदांसहित पैं ॥ ३५ ॥ जवळी सखिया सकळ असती ॥ श्वेत चामरें वरी ढाळिती ॥ एक क्षणक्षणां शृंगार सांवरिती ॥ विड्या देती एक तेथें ॥ ३६ ॥ जे त्रिभुवनपतीची मुख्य राणी ॥ आदिमाया [6]प्रणवरूपिणी ॥ जे इच्छामात्रेंकरूनी ॥ ब्रह्मांड हें घडीमोडी ॥ ३७ ॥ ब्रह्मादिक बाळें आज्ञेंत ॥ आपुले निजगर्भीं पाळित ॥ तिचें स्वरूपलावण्य अद्भुत ॥ कवणालागीं न वर्णवे ॥ ३८ ॥ अनंत शक्ति कर जोडून ॥ जीपुढें ठाकती येऊन ॥ जिनें आदिपुरुषा जागें करून ॥ सगुणत्वासी आणिलें ॥ ३९ ॥ या ब्रह्मांडमंडपामाझारी ॥ जनकात्मजेऐसी सुंदरी ॥ उपमा द्यावया दुसरी ॥ कोणे अवतारीं नसेचि ॥ ४० ॥ जैसें जांबूनदसुवर्ण तप्त ॥ तैसें सर्वांग दिव्य विराजित ॥ आकर्ण नेत्र विकासित ॥ [7]मुखमृगांक न वर्णवेचि ॥ ४१ ॥ मुखीं झळकती दंतपंक्ती ॥ बोलतां जिकडे पडे दीप्ती ॥ पाषाण ते पद्मराग होती ॥ वाटे रत्नें विखुरती बोलतां ॥४२॥ जानकीचे अंगींचा सुवास ॥ भेदोन जाय महदाकाश ॥ जिनें भुलविला आदिपुरुष ॥ आपुल्या स्वरूपविलासें ॥ ४३ ॥ पाय ठेवितां धरणीं ॥ पद्मुद्रा उमटती जे स्थानीं ॥ तेथें वसंत येऊनी ॥ लोळत भुलोनि सुवासा ॥ ४४ ॥ चंद्रसूर्यांच्या गाळिल्या ज्योती ॥ तैसीं कर्णपुष्पें अत्यंत झळकती ॥ कर्णीं मुक्तघोंस ढाळ देती ॥ कृत्तिकापुंज जैसे कां ॥ ४५ ॥ आकर्णपर्यंत विशाळ नयन ॥ माजी विलसे [8]सोगियाचें अंजन ॥ कपाळीं [9]मृगमद रेखिला पूर्ण ॥ वरी बिजवरा झळकतसे ॥४६॥ शीत दाहकत्व सांडोनी ॥ शशांक आणि वासरमणी ॥ सदा विलसती दोन्ही ॥

१ भाकड झालेल्या. २ स्वतांची बुद्धि. ३ शंकराचा मित्र श्रीराम. ४ शत्रूंना. ५ अंबारी. ६ ओंकाररूप. ७ मुखचंद्रमा. ८ सुरम्याचें अंजन. ९ कस्तूरी.

मुक्तजाळीं गगनीं भगणें जैसीं ॥ ४७ ॥ विद्युत्प्राय दिव्यांबर ॥ [1]मुक्तलग चोळी शोभे विचित्र ॥ वरी एकावळी मुक्ताहार ॥ पदकीं अपार तेज फांके ॥ ४८ ॥ दशांगुळीं मुद्रिका यंत्राकार ॥ वज्रचुडेमंडित कर ॥ [2]कटिकांचीवरी हिरे थोर ॥ जैसे दिनकर जडियेले ॥ ४९ ॥ वांकी नेपुरें दिव्य चरणीं ॥ रुणझुणती चालतां धरणीं ॥ जिचिया स्वरूपावरूनी ॥ कोटी अनंग ओंवाळिजे ॥ ५० ॥ असो ऐसी ते [3]चित्कळा ॥ सकळ सभा विलोकी डोळां ॥ तों ऋषिपंक्तिमाजी घनसांवळा ॥ परब्रह्मपुतळा देखिला ॥ ५१ ॥ विजयानामें सखीप्रती ॥ सीता म्हणे पाहें ऋषिपंक्ती ॥ त्यांमाजी विलसे जी मूर्ती ॥ माझी प्रीति जडली तेथें ॥ ५२ ॥ घनश्याम सुंदर रूपडें ॥ देखतां कामाची मुरकुंडी पडे ॥ सखे मज वर जरी ऐसा जोडे ॥ तरीच धन्य मी संसारीं ॥ ५३ ॥ बहुत जन्मपर्यंत ॥ तप केलें असेल जरी अत्यंत ॥ तरीच हा मज होईल कांत ॥ विजये निश्चित जाण पां ॥ ५४ ॥ नवस करूं कवणाप्रती ॥ कोणती पावेल मज शक्ती ॥ रघुवीर जरी जोडेल पती ॥ तरी त्रिजगतीं धन्य मी ॥ ५५ ॥ [4]राजीवनेत्र घनसांवळा ॥ स्वरूपठसा सर्वांत आगळा ॥ आपुले हातीं यासी घालीन माळा ॥ मग तो सोहळा न वर्णवे ॥ ५६ ॥ तों विश्वामित्र म्हणे जनकाप्रती ॥ आतां कोदंड आणावें शीघ्रगती ॥ मिळाले येथें सर्व नृपती ॥ जे कां पुरुषार्थी थोर थोर ॥ ५७ ॥ [5]अष्टचक्रशकट प्रचंड ॥ त्यावरी ठेविलें चंडकोदंड ॥ सहस्रवीरांचे [6]दोर्दंड ॥ ओढितां भागले न ढळेचि ॥ ५८ ॥ मग गजभार लाविले ॥ रंगमंडपीं ओढून आणिलें ॥ देखतां सर्व राजे दचकले ॥ म्हणती हें नुचले कोणासी ॥ ५९ ॥ एक म्हणती हें शिवचाप ॥ उचलील ऐसा न दिसे भूप ॥ एकांस सुटला चळकंप ॥ गेला बळदर्प गळोनियां ॥ ६० ॥ एक महावीर बोलत ॥ आम्ही कौतुक पाहावया आलों येथ ॥ एक म्हणती जनकाचा स्नेह बहुत ॥ म्हणोनि भेटीस पातलों ॥ ६१ ॥ जनक सांगे सकळांतें ॥ हें विरूपाक्षचाप घेऊन स्वहस्तें ॥ शिक्षा लाविली दक्षातें ॥ [7]सहस्राक्षातें नुचले हें ॥ ६२ ॥ ऐसिया चापासी उचलोन ॥ जो राजेंद्र वाहील गुण ॥ त्यासी हे जानकी गुणनिधान ॥ माळ घालील स्वहस्तें ॥ ६३ ॥ तटस्थ पाहती सकळ वीर ॥ कोणी न देती प्रत्युत्तर ॥ कोणी सांवरोनियां धीर ॥ चाप उचलूं भाविती ॥ ६४ ॥ तों [8]मूळ न पाठवितां रावण ॥ प्रधानासहित आला धांवोन ॥ सभा गजबजली संपूर्ण ॥ म्हणती विघ्न आलें हें ॥ ६५ ॥ आतां गति येथें नव्हे बरी ॥ बळेंचि उचलोन नेईल नोवरी ॥ कोणी म्हणती क्षणाभीतरीं ॥ चंडीशचाप चढवील हा ॥ ६६ ॥ जनकासी म्हणे रावण ॥ तुवां धनुष्याचा केला पण ॥ तरी क्षणमात्रें तें मोडून ॥ कुटके करीन येथेंचि ॥ ६७ ॥ म्यां हालविला कैलास ॥ बंदीं घातले [9]त्रिदश ॥ ऐरावतीसमवेत देवेश ॥ समरभूमीस उलथिला ॥ ६८ ॥ तो मी रावण प्रतापशूर ॥ चाप लावाया काय उशीर ॥ उपटोनियां मेरुमांदार ॥ कंदुका-ऐसे उडवीन ॥ ६९ ॥ पृथ्वी उचलोनि अकस्मात ॥ घालूं शकें मी समुद्रांत ॥ कीं घटोद्भवासारिखा [10]सरितानाथ ॥ क्षणमात्रें शोषीन

---

१ मोत्यांचे घोंस. २ कमरपट्ट्यावर. ३ चिच्छक्ति. ४ कमलनेत्र राम. ५ आठ चाकांचा गाडा. ६ भुज, बाहू. ७ इंद्राला. ८ बोलावणें. ९ देव. १० समुद्र.

मी ॥ ७० ॥ तरी आतां हेचि प्रतिज्ञा पाहीं ॥ हें चाप मोडूनि लवलाहीं ॥ होईन जनकाचा जांवई ॥ सकळ रायांदेखतां ॥ ७१ ॥ वसनें भूषणें सांवरून ॥ चापाकडे चालिला रावण ॥ गजबजलें जानकीचें मन ॥ अति उद्विग्न जाहली ॥ ७२ ॥ म्हणे अपर्णापते त्रिनयना ॥ त्रिपुरांतका मदनदहना ॥ तुझें चाप नुचले रावणा ॥ गंजास्यजनका ऐसें करीं ॥ ७३ ॥ या दुर्जनाचें तोंड काळें ॥ सदाशिवा करीं शीघ्र वहिलें ॥ महादेवतें प्रचंड सबळें ॥ या धनुष्यावरी बैसवीं ॥ ७४ ॥ अहो अंबे मूळपीठनिवासिनी ॥ मंगळकारके आदिजननी ॥ या रावणाच्या शक्ती हिरोनी ॥ नेईं मृडानी सत्वर ॥ ७५ ॥ ऐसें जानकीनें प्रार्थिलें ॥ तों दैवतें धांविन्नलीं सकळें ॥ गुप्तरूपें शीघ्रकाळें ॥ येऊन बैसलीं चापावरी ॥ ७६ ॥ नवकोटी कात्यायनी ॥ चौसष्ट कोटी योगिनी ॥ यांसहित कालिका येउनी ॥ धनुष्यावरी बैसत ॥ ७७ ॥ धनुष्य उचलूं गेला दशवक्त्र ॥ तंव तें न ढळेचि अणुमात्र ॥ बळें लाविले वीसही कर ॥ जाहलें शरीर निस्तेज पैं ॥ ७८ ॥ द्विजपंक्तीनें अधरप्रांत ॥ शंकारिजनक बळें रगडित ॥ चाप उभें करितां त्वरित ॥ जाहलें विपरीत तेधवां ॥ ७९ ॥ जैसा महाद्रुम उन्मळे ॥ तैसें शिवचाप उलथलें ॥ रावण उताणा पडे ते वेळे ॥ हलकल्लोळ मांडला ॥ ८० ॥ जैसा पूर्वीं गयासुर दैत्य ॥ त्यावरी ठेविला पर्वत ॥ तैसाचि पडला लंकानाथ ॥ धनुष्य अद्भुत उरावरी ॥ ८१ ॥ रावण पडतां भूतळीं ॥ सभेवरी उसळली धुळी ॥ दाहीं मुखीं मृत्तिका पडली ॥ आनंदली जानकी ॥ ८२ ॥ दाहीं मुखीं रुधिर वाहात ॥ कासावीस जाहला बहुत ॥ म्हणे धांवा धांवा समस्त ॥ धनुष्य त्वरित काढा हें ॥ ८३ ॥ रावण म्हणे जनकाप्रती ॥ माझे प्राण चालिले निश्चितीं ॥ परी इंद्रजित कुंभकर्ण असती ॥ तुज निर्दाळिती सहमुळीं ॥ ८४ ॥ गजबजली सभा समस्त ॥ म्हणती कोण आहे बळिवंत ॥ हें चाप उचलील अद्भुत ॥ महा अनर्थ ओढवला ॥ ८५ ॥ घाबरा झाला मिथिलेश्वर ॥ म्हणे पृथ्वी झाली निर्वीर ॥ क्षेत्री भार्गवें आटिले समग्र ॥ त्रिसप्तवेळां हिंडोनियां ॥ ८६ ॥ या सभेमाजी बळिवंत ॥ कोणी क्षेत्री नाहीं रणपंडित ॥ कौशिकें ऐसी ऐकतां मात ॥ खुणाविलें श्रीरामचंद्रा ॥ ८७ ॥ जैसा निद्रिस्थ सिंह जागा केला ॥ कीं याज्ञिकें जातवेद फुंकिला ॥ तैसा विश्वामित्रें ते वेळां ॥ खुणाविला रघुवीर ॥ ८८ ॥ म्हणे नरवीरपंचानना ॥ त्रिभुवनवंद्या राजीवनयना ॥ पुराणपुरुषा रघुनंदना ॥ अरिमर्दना ऊठ वेगीं ॥ ८९ ॥ कमलोद्भवजनका उदारा ॥ ताटिकांतका अहल्योद्धारा ॥ मखपाळका समरधीरा ॥ असुरसंहारका ऊठ वेगीं ॥ ९० ॥ जैसी निशा संपतां तत्काळ ॥ उदयाद्रीवरी ये रविमंडळ ॥ तैसा राम तमाळनीळ ॥ उठोनि उभा ठाकला ॥ ९१ ॥ कीं महायाग होतां पूर्णाहुती ॥ तत्काळ प्रकटे आराध्यमूर्ती ॥ तैसा उभा ठाकला रघुपती ॥ राजे पाहती टकमकां ॥ ९२ ॥ कीं प्रल्हादाकारणें झडकरी ॥ स्तंभांतूनि प्रकटे नरहरी ॥ कीं वेदांतज्ञान होतां अंतरीं ॥ निजबोध जेवीं प्रकटे पैं ॥ ९३ ॥ वंदोनियां गुरुचरणां ॥ सर्वेंचि नमिलें सकळ ब्राह्मणां ॥ पूर्णब्रह्मानंद राम-

१ हे पार्वतीपते. २ गणपतीच्या जनका (शंकरा). ३ रावण. ४ मोठा वृक्ष. ५ जनकराजा. ६ क्षत्रिय. ७ परशुरामानें. ८ एकवीस वेळां. ९ अग्नि.

राणा ॥ वेदपुराणां वंद्य जो ॥ ९४ ॥ श्रीराम विरक्त ब्रह्मचारी ॥ हे रमा आपणाविण कोणा न वरी ॥ यालागीं [1]शरयूतीरविहारी ॥ उठता जाहला तेधवां ॥ ९५ ॥ सभेस बैसले नृपवर ॥ केले नानापरींचे शृंगार ॥ परी सर्वांत श्रेष्ठ श्रीरामचंद्र ॥ [2]रोहिणीवर भगणांत जैसा ॥ ९६ ॥ कीं शास्त्रांमाजी वेदांत ॥ कीं [3]निर्जरांमाजी [4]शचीनाथ ॥ तैसा श्रीराम समर्थ ॥ सभेंत मुख्य विराजे ॥ ९७ ॥ उठिला देखोनि श्रीरामचंद्र ॥ उचंबळला सीतेचा सुखसमुद्र ॥ नवमेघरंग रघुवीर ॥ रंगमंडपाप्रति आला ॥ ९८ ॥ कोटि अनंग ओंवाळून ॥ टाकावे ज्याच्या नखावरून ॥ जो [5]अरिचक्रवारणपंचानन ॥ जात लक्षून धनुष्यातें ॥ ९९ ॥ देखतां राम सुकुमार ॥ घाबरलें सीतेचें अंतर ॥ म्हणे कोमळगात्र रघुवीर ॥ प्रचंड थोर धनुष्य हें ॥ १०० ॥ कूर्मपृष्ठी जैसी कठोर ॥ तैसें हें कोदंड प्रचंड थोर ॥ दशरथकुमर सुकुमार ॥ कैसें उचलेल तयातें ॥ १ ॥ मदनदहनाचें धनुष्य थोर ॥ रघुनाथमूर्ति मदनमनोहर ॥ अहा तात परम दुस्तर ॥ अनिवार पण हा तुझा ॥ २ ॥ घनश्याम कोमळगात्र ॥ राजकुमार राजीवनेत्र ॥ अहा तात परम दुस्तर ॥ अनिवार पण हा तुझा ॥ ३ ॥ बळहत केला दशकंधर ॥ परम कोमळ रघुपतीचे कर ॥ अहा तात परम दुस्तर ॥ अनिवार पण हा तुझा ॥ ४ ॥ वाटे खुपती कोमळ कर ॥ ऐसी रामतनु सुकुमार ॥ अहा तात परम दुस्तर ॥ अनिवार पण हा तुझा ॥ ५ ॥ मज गमेचि दुसरा वर ॥ तुज सत्य करणें पण साचार ॥ अहा तात परम दुस्तर ॥ अनिवार पण हा तुझा ॥ ६ ॥ चंडीशकोदंड प्रचंड थोर ॥ लघुआकृति राम निर्विकार ॥ अहा तात परम दुस्तर ॥ अनिवार पण हा तुझा ॥ ७ ॥ श्रीरामावांचून इतर ॥ पुरुष तुजसमान साचार ॥ अहा तात परम दुस्तर ॥ अनिवार पण हा तुझा ॥ ८ ॥ दुजा वरावया येतां वर ॥ देह त्यागीन हा निर्धार ॥ अहा तात परम दुस्तर ॥ अनिवार पण हा तुझा ॥ ९ ॥ सीता विजयेसी म्हणे अवधारीं ॥ बाप नव्हे हा वाटतो वैरी ॥ हा पण त्यजोनि निर्धारीं ॥ रामासी मज अर्पी ना ॥ ११० ॥ ऐसें सीतेचें अंतर ॥ जाणोनियां जगदुद्धार ॥ दंड पिटोनि प्रचंड थोर ॥ कोदंडासमीप पातला ॥ ११ ॥ दशरथमहाराज दिग्गज ॥ त्याचा [6]छावा रघुराज ॥ धनुष्यइक्षु देखोनि सहज ॥ परम चपळ धांविन्नला ॥ १२ ॥ श्रीरामसव्यबाहु प्रचंड ॥ हाचि वरी केला शुंडादंड ॥ भवधनुष्यइक्षु द्विखंड ॥ करील आतां निर्धारें ॥ १३ ॥ दशकंधर हें पद्मकानन ॥ वीस हस्त द्विपंचवदन ॥ तीस कमळें हींच पूर्ण ॥ कोदंड जाण इक्षु तेथें ॥ १४ ॥ पद्मवनीं गज निघे लवलाहीं ॥ मग त्यासी कमळांची गणना काई ॥ तैसीं दशमुखाचीं हस्तकमळें पाहीं ॥ तुडवीत आला रघुवीर ॥ १५ ॥ तटस्थ पाहती सकळ जन ॥ म्हणती विजयी हो कां रघुनंदन ॥ सीतानवरी हे सगुण ॥ यासीच घालो निजमाळा ॥ १६ ॥ आनंदमय सकळ ब्राह्मण ॥ चिंतिती रामासी जयकल्याण ॥ म्हणती हें भवचाप मोडून ॥ टाको रघुवीर सत्वर ॥ १७ ॥ एक म्हणती राम सुकुमार ॥ नीलपंकजतनु वय किशोर ॥ [7]भवकोदंड प्रचंड थोर ॥ उचलेल कैसें रामातें ॥ १८ ॥

---

१ शरयू नदीच्या कांठीं क्रीडा करणारा. २ नक्षत्रांमध्यें चंद्र. ३ देवांमध्यें. ४ इंद्र. ५ शत्रुसमुदायरूपी हत्तीला मारणारा सिंह. ६ पुत्र, बालक. ७ शिवाचें धनुष्य.

एक म्हणती चिमणें रामाचें ठाण ॥ एक म्हणती सिंह दिसतो लहान ॥ परी पर्वताकार गज विदारून ॥ न लागतां क्षण टाकितो ॥१९॥ घटोद्भव लहान दिसत ॥ परी क्षणें प्राशिला [1]सरितानाथ ॥ गगनीं सविता लघु भासत ॥ परी प्रभा अद्भुत न वर्णवे ॥ १२० ॥ असो ते वेळे रघुवीर ॥ विद्युत्प्राय उत्तरीय चीर ॥ तें सरसावोनि सत्वर ॥ कटिप्रदेशीं वेष्टिलें ॥ २१ ॥ माथां जडितमुकुट झळकत ॥ आकर्णनेत्र आरक्त रेखांकित ॥ मस्तकींचे केश नाभीपर्यंत ॥ दोहींकडोनि उतरले ॥ २२ ॥ किशोर सुकुमारभूषण ॥ [2]अलकसुवासें भरलें गगन ॥ त्या सुवासासी वेधून ॥ [3]मिलिंदचक्र भ्रमतसे ॥ २३ ॥ श्रीरामतनूचा सुवास पूर्ण ॥ जात सप्तावरण भेदून ॥ असो तें शिवधनुष्य रघुनंदन ॥ करेंकरोनि स्पर्शित ॥ २४ ॥ नीलवर्ण कुंतल ते अवसरीं ॥ पडले दशकंठाचे हृदयावरी ॥ [4]विषकंठवंद्य ते अवसरीं ॥ सांवरोनि मागें टाकित ॥ २५ ॥ शिवधनुष्यासी घंटा सतेज ॥ वरी विद्युत्प्राय झळके ध्वज ॥ त्यासमवेत रघुराज ॥ उचलिता जाहला ते काळीं ॥ २६ ॥ गज शुंडेनें आक्रमी इक्षुदंड ॥ तैसें रामें आकर्षिलें कोदंड ॥ पराक्रम परम प्रचंड ॥ दशमुंड विलोकीतसे ॥ २७ ॥ परम म्लान द्विपंचवदन ॥ दृष्टीं देखोनि गाधिनंदन ॥ म्हणे नरवीरश्रेष्ठा वेगेंकरून ॥ संशय हरणें सर्वांचा ॥ २८ ॥ जनक म्हणे कौशिकमुनी ॥ ज्या चापें दशकंठ घोळिला धरणीं ॥ तें धनुष्य रामाचेनी ॥ कैसें उचलेल नेणवे ॥ २९ ॥ जनकासी म्हणे ऋषि कौशिक ॥ श्रीराम हा वैकुंठनायक ॥ अद्भुत करील कौतुक ॥ पाहें [5]नावेक उगाचि ॥ १३० ॥ इकडे रामें धनुष्य उचलून ॥ क्षण न लागतां वाहिला गुण ॥ [6]ओढी ओढिली आकर्ण ॥ सुहास्यवदनें तेधवां ॥ ३१ ॥ श्रीरामाचें बळ प्रचंड ॥ ओढीस न पुरेचि भवकोदंड ॥ तडाडिलें तेणें ब्रह्मांड ॥ चाप करकरलें तेधवां ॥ ३२ ॥ मुष्टीमाजी तडाडत ॥ जैशा सहस्र चपळा कडकडत ॥ विधि आणि वृत्रारि हडबडत ॥ वाटे कल्पांत जाहला ॥ ३३ ॥ उर्वीमंडळ डळमळत ॥ भोगींद्र मान सरसावित ॥ दंतबळें उचलोनि देत ॥ आदिवराह पाताळीं ॥३४॥ सभा सकळ मूर्च्छित जाहली ॥ महावीरांचीं शस्त्रें गळालीं ॥ राजे भाविती उर्वी चालिली ॥ रसातळा आजि कीं ॥ ३५ ॥ रामें चाप केलें द्विखंड ॥ प्रतापें भरलें ब्रह्मांड ॥ पुष्पसंभार उदंड ॥ [7]वृंदारक वर्षती ॥ ३६ ॥ सभा अवघी जाहली मूर्च्छित ॥ परी एक चौघें सावध पाहत ॥ जनक आणि गाधिसुत ॥ सीता सौमित्र चौघें हीं ॥ ३७ ॥ असो भवकोदंड मोडोनी ॥ द्विखंडें रामें टाकिलीं धरणीं ॥ रावण उठोन ते क्षणीं ॥ अधोवदनें चालिला ॥ ३८ ॥ सभेस मारावया आणिती तस्कर ॥ तैसा म्लान दिसे दशवक्र ॥ कीं रणीं अपेश आलिया महावीर ॥ त्याचा मुखचंद्र उतरे जेवीं ॥ ३९ ॥ कीं [8]दिव्य देतां खोटा होत ॥ मग तो मुख न दाखवी लोकांत ॥ तैसा प्रधानेंसीं लंकानाथ ॥ गेला त्वरित स्वस्थाना ॥ १४० ॥ पुण्य सरतां स्वर्गींहूनि खचला ॥ कीं याज्ञिकें अंत्यज बाहेर घातला ॥ कीं द्विजजाती भ्रष्ट जाहला ॥ तो जेवीं दवडिला पंडितीं ॥ ४१ ॥ याचि प्रकारें सभेंतूनी ॥ रावण गेला उठोनी ॥ जैसा केसरीच्या [9]कंवेंतूनी ॥ जंबूक सुटला पूर्व-

१ समुद्र. २ केंसांच्या परिमळानें. ३ भुंग्यांचा समुदाय. ४ श्रीराम. ५ क्षणभर. ६ दोरी. ७ देव. ८ सत्य, शपथ. ९ वेंगेंतून.

भाग्यें ॥ ४२ ॥ असो इकडे विजयी रघुनंदन ॥ जैसा निरभ्र नभीं चंडकिरण ॥ सुकुमार नवघनतनु सगुण ॥ भक्तजन पाहती ॥ ४३ ॥ सर्वांचे नयनीं अश्रुपात ॥ ऋषिचक्र सद्गदित ॥ हा कोमलगात्र रघुनाथ ॥ कठिण चाप केवीं भंगिलें ॥ ४४ ॥ श्रीराम सौकुमार्याची राशी ॥ विश्वामित्रें धांवोनि वेगेंसीं ॥ रघुवीर आलिंगिला मानसीं ॥ प्रेमपूर न आवरे ॥ ४५ ॥ म्हणे आदिपुरुषा पूर्णब्रह्मा ॥ स्मरारिमित्रा आत्मयारामा ॥ भक्तकामकल्पद्रुमा ॥ अद्भुत लीला दाविली ॥ ४६॥ तुझ्या करणीवरूनि लावण्यखाणी ॥ ओंवाळावी वाटे समग्र धरणी ॥ आणि या जीवाची कुरवंडी करोनी ॥ तुजवरोनि सांडावी ॥ ४७॥ इतुक्यांत करिणीवरोन लावण्यखाणी ॥ खालीं उतरोनि तेच क्षणीं ॥ माळ घेऊन जनकनंदिनी ॥ हंसगमनी चमकत ॥ ४८॥ मेदिनी म्हणे मी धन्य ॥ माझी कन्या वरील रघुनंदन॥ श्रीराम जामात सगुण॥ मनमोहन जगद्वंद्य ॥ ४९॥ श्रीराम जगाचा जनिता॥ जानकी सहजचि जगन्माता ॥ तारावयासी निजभक्तां ॥ आलीं उभयतां रूपासी ॥ १५० ॥ श्रीराम सच्चिदानंदघनतनु ॥ जो पुराणपुरुष पुरातनु ॥ जो पूर्णावतारी पूर्णब्रह्मधनु ॥ सकळ तनूंचा साक्षी पैं॥ ५१ ॥ आदि मध्य जो अंतीं ॥ परी हाचि एक सीतेचा पती ॥ तुच्छ करून सकळ नृपती ॥ परी रघुपती प्रियकर ॥ ५२॥ हंसगती जानकी चालत ॥ पदभूषणें मधुर गर्जत ॥ रामगळां माळ घालूनि त्वरित॥ मस्तक चरणीं ठेविला ॥ ५३ ॥ गळां घालितांचि माळ ॥ जाहला स्वानंदाचा सुकाळ ॥ वाद्यें वाजों लागलीं तुंबळ ॥ नादें [1]निराळ दुमदुमलें ॥ ५४ ॥ संतोषला मिथिलेश्वर ॥ म्हणे माझे भाग्यास नाहीं पार॥ जांवई जाहला रघुवीर॥ भुवनसुंदर मेघश्याम ॥ ५५ ॥ जनकें आणि विश्वामित्रें ॥ लिहिलीं अयोध्येसी दिव्य पत्रें ॥ तीं घेऊनि दूत त्वरें ॥ अयोध्येसी पातले ॥ ५६ ॥ कुंकुममंडित पत्रें ॥ लिहिलीं होतीं विश्वामित्रें ॥ तीं उचलोनि अजराजपुत्रें ॥ वसिष्ठकरीं दीधलीं ॥ ५७ ॥ दोहींतील एकचि अभिप्राय ॥ गूढ परम लिहिलें चातुर्य ॥ त्याचा अर्थ करोनि ऋषिवर्य ॥ ब्रह्मकुमर सांगतसे ॥ ५८ ॥ हिमनगजामातसायकासन ॥ भंगूनि विजयी झाला [2]बाण ॥ तेव्हां थरथरिला पूर्ण ॥ आनंदघन [3]रथस्वामी ॥ ५९ ॥ [4]गुणें केली बहुत स्तुती ॥ आनंदें यश वर्णी [5]सारथी ॥ जोंवरी [6]रथचक्रें असती ॥ [7]वोहोरें नांदोत तोंवरी ॥ १६० ॥ रथगर्भीं होतें जें [8]निधान ॥ तेणें बाणप्रताप देखोन ॥ ऐक्य झालें चरणीं येऊन ॥ तुम्हीं त्वरेंकरून येइंजे ॥ ६१ ॥ अर्थ सांगे वसिष्ठमुनी ॥ साक्ष श्लोक असे [9]महिम्नीं ॥ त्रिपुरवधीं जेव्हां शूलपाणी ॥ बाण चक्रपाणी जाहला ॥ ६२ ॥ पृथ्वीचा केला तेव्हां रथ ॥ चंद्रमित्र चाकें अद्भुत ॥ कनकाद्रि धनुष्य होत ॥ गुण तेथें फणींद्र पैं ॥ ६३ ॥ सारथि झाला कमलासन ॥ जानकी रथगर्भींचें रत्न ॥ बाण तोचि हा रघुनंदन ॥ शिवधनुष्य जेणें भंगिलें ॥ ६४ ॥ ऐसा अर्थ सांगे ब्रह्मसुत ॥ आनंदला राजा दशरथ ॥ दळभारें सिद्ध होत ॥ घाव देत निशाणीं ॥ ६५ ॥ सोळा पद्में दळभार ॥

---

१ आकाश. २ राम. ३ शंकर. ४ शेषानें. ५ ब्रह्मदेव. ६ चंद्रसूर्य. ७ वधूवरें. ८ जानकी. ९ महिम्नांतील ‘रथः क्षोणी यंता’ या श्लोकाचें तात्पर्य येथें वर्णिलें आहे.

चतुरंगदळ निघे सत्वर ॥ सुमंतादि प्रधान राजकुमर ॥ भरतशत्रुघ्न निघाले ॥ ६६ ॥ कौसल्या सुमित्रा कैकयी राणी ॥ निघाल्या आरूढोनि सुखासनीं ॥ दूत [1]वेत्रकनकपाणी ॥ सहस्रावधि धांवती पुढें ॥६७॥ सप्तशतें दशरथाच्या युवती ॥ त्याही रामलग्ना पाहों येती ॥ सुखासनीं बैसोनि जाती ॥ अनुक्रमेंकरूनियां ॥ ६८ ॥ प्रजालोक निघाले समस्त ॥ निजरथीं बैसे दशरथ ॥ लक्षोनियां मिथिला-पंथ ॥ परम वेगें चालिले ॥ ६९ ॥ पृथ्वीपति राजा दशरथ ॥ मस्तकीं [2]आतपत्रें विराजत ॥ [3]मित्रपत्रें परम शोभत ॥ दोन्ही भागीं समसमान ॥ १७० ॥ [4]मृगांकवर्ण चामरें ॥ एकावरी विराजती तुंगारपत्रें ॥ एक उडविती लघु चिरें ॥ दोहींकडे श्वेतवर्ण ॥ ७१ ॥ मकरबिरुदें पुढें चालती ॥ नभचुंबित ध्वज विराजती ॥ वाद्यगजरेंकरूनि क्षिती ॥ दुमदुमली तेधवां ॥ ७२ ॥ पुढें शमदमांचे पायभार ॥ मागें सद्विवेकाचे तुरंग अपार ॥ त्यापाठीं निजबोधाचे कुंजर ॥ [5]किंकाटती रामनामें ॥ ७३ ॥ निजानुभवाचे दिव्य-रथ ॥ त्यांवरी आरूढले वऱ्हाडी समस्त ॥ वारू तेचि चाऱ्ही पुरुषार्थ ॥ समानगती धांवती ॥ ७४ ॥ जागृति प्रथम [6]पेणें सत्य ॥ स्थूळ परग्राम अद्भुत ॥ तेथें न राहे दशरथ ॥ चित्तीं रघुनाथ भरला असे ॥ ७५ ॥ पुढें स्वप्नावस्था सूक्ष्मनगर ॥ तेथें न राहे अजराजकुमर ॥ म्हणे जवळी करावा श्रीरघुवीर ॥ आड वस्ति करूं नका ॥ ७६ ॥ पुढें सुषुप्ति अवस्था कारणपुर ॥ सदा [7]ओंस आणि अंधकार ॥ रामउपासक वऱ्हाडी थोर ॥ जाती सत्वर पुढेंचि ॥ ७७ ॥ मिथिलेबाहेर उपवन ॥ तुर्या अवस्था दिव्यज्ञान ॥ पुढें रघुनाथप्राप्तीचें चिन्ह ॥ राहिले लक्षोन तेथेंचि ॥ ७८ ॥ पुढें विराजे विदेहनगर ॥ ऐकों येत अनुहत वाद्यगजर ॥ निजभारेंसीं विदेहनृपवर ॥ आला सामोरा दशरथा ॥ ७९ ॥ असो दृष्टीं देखतां विदेहनृप ॥ आनंदें उठिला अयोध्याधिप ॥ क्षेम दीधलें सुख-रूप ॥ अनुक्रमें सकळिकांसी ॥ १८० ॥ भरत शत्रुघ्न देखोन ॥ म्हणे आमुचे [illegible]दनींहून ॥ राम सौमित्र आले रुसोन ॥ जनक संदेहीं पडिलासे ॥ ८१ ॥ दशरथ म्हणे हे शत्रुघ्न भरत ॥ आश्चर्य करी मिथिल[illegible]ाथ ॥ असो समस्त गजरेंसीं मिरवत ॥ निजमंड-पांत आणिले ॥ ८२ ॥ चापखंडें देखतां ते वेळे ॥ वीरांसी रोमांच उभे ठा[illegible] ॥ एकाचे नेत्रीं अश्रु आले ॥ कोदंडखंडें देखतां ॥ ८३ ॥ तंव तो भक्तकामकल्पद्रुम ॥ कौसल्येनें जवळी देखिला राम ॥ धांवोनि आलिंगिला परम ॥ हृदयीं प्रेम न समाये ॥ ८४ ॥ मांडीवरी घेऊनि रघुवीर ॥ म्हणे रामा तूं कोमलांग सुकुमार ॥ चंडीशकोदंड परम कठोर ॥ कैसें चढवोनि मोडिलें ॥ ८५ ॥ दश-रथें आलिंगिला राम ॥ जो सच्चिदानंद मेघश्याम ॥ भरत शत्रुघ्न परम सप्रेम ॥ श्रीरामचरण वंदिती ॥ ८६ ॥ असो जनकें दिव्य मंदिरें ॥ जानवशासी दीधलीं अपारें ॥ दोहींकडे मंडप [8]उभविले त्वरें ॥ मंगळतुरें वाजती ॥ ८७ ॥ लक्ष्मण भरत शत्रुघ्न ॥ परम प्रतापी राजनंदन ॥ जनकरायें देखोन ॥ दशरथासी विनविलें ॥ ८८ ॥ म्हणे जानकी दिधली रघुनंदना ॥ ऊर्मिला देईन लक्ष्मणा ॥

---

१ सोन्याची काठी हातांत घेतलेले. २ छत्रें. ३ अबदागीर. ४ चंद्रकांति. ५ ओरडतात, किंकाळ्या मारतात. ६ मजल, मुक्काम. ७ ओसाड. ८ उभारिले.

मांडवी श्रुतकीर्ति बंधुकन्या ॥ भरतशत्रुघ्नां देईन मी ॥ ८९ ॥ दशरथासी मानला विचार ॥ देवकप्रतिष्ठा केली सत्वर ॥ चौघीं कन्यांसी परिकर ॥ हरिद्रा लाविली तेधवां ॥ १९० ॥ सीतेची शेषहरिद्रा ॥ ते पाठविली रामचंद्रा ॥ भरत शत्रुघ्न सौमित्रा ॥ शेषे आलें तैसेंचि ॥ ९१ ॥ असो यथाविधि जाहलें नाहाण ॥ नोवरे बैसले चौघे जण ॥ तों जनक वऱ्हाडी वऱ्हाडिणी घेऊन ॥ मूळ आला वरांसी ॥ ९२ ॥ शांति क्षमा दया उन्मनी ॥ सद्बुद्धि सद्विद्या कामिनी ॥ तितिक्षा मुमुक्षा विलासिनी ॥ तुर्या आणि उपरती ॥ ९३ ॥ सुलीनता समाधि सद्गती ॥ रामसदनीं ह्या मिरवती ॥ तों वऱ्हाडी पातले निश्चितीं ॥ श्रीरामासी न्यावया आले ते ॥ ९४ ॥ बोध आनंद सद्विवेक ॥ ज्ञान वैराग्य परमार्थ देख ॥ निष्काम अक्रोध अनुताप चोख ॥ रघुनायक विलोकिती ॥ ९५ ॥ जनकें पूजोनि चौघे वर ॥ तुरंगीं बैसविले सत्वर ॥ पुढें होत वाद्यांचा गजर ॥ गगनीं सुरवर पाहती ॥ ९६ ॥ मिरवत आणिले चौघे जण ॥ मणिमय चौरंग समसमान ॥ मधुपर्कविधि वरपूजन ॥ यथासांग करी नृपनाथ ॥ ९७ ॥ रघुपतीचें पद सुंदर ॥ स्वयें प्रक्षाळी मिथिलेश्वर ॥ सुमेधा घाली वरी नीर ॥ कनकझारी घेऊनियां ॥ ९८ ॥ वेदांचा निर्मिता रघुनाथ ॥ त्यासी घालिती यज्ञोपवीत ॥ रायें षोडशोपचारयुक्त ॥ पूजा केली तेधवां ॥ ९९ ॥ घटिका प्रतिष्ठिली अंतरीं ॥ देशिक सर्वांसी सावध करी ॥ म्हणे वादविवादशब्दकुसरी ॥ टाकोन झडकरीं सावध व्हावें ॥ २०० ॥ चौघी कन्या आणिल्या बाहेरी ॥ डौरिल्या दिव्यवस्त्रालंकारीं ॥ स्नुषा देखोनि ते अवसरीं ॥ आश्चर्य करी दशरथ ॥ १ ॥ अंतरपट मध्यें धरून ॥ तो फेडावयासी विद्वज्जन ॥ सुरस मंगळाष्टकें म्हणोन ॥ सावधान म्हणताती ॥ २ ॥ जनकाची जे पट्टराणी ॥ सुमेधा नामें पुण्यखाणी ॥ चौघे जामात देखोनी ॥ आनंद मनीं न समाये ॥ ३ ॥ म्हणे श्रीरामाच्या मुखावरून ॥ कोटी काम सांडावे ओंवाळून ॥ जानकीचें भाग्य धन्य ॥ ऐसें निधान जोडलें ॥ ४ ॥ असो मंगळाष्टकें म्हणती पंडित ॥ लग्नघटिका संपूर्ण भरत ॥ ॐपुण्या आचार्य म्हणत ॥ तों अंतरपट फिटलासे ॥ ५ ॥ मंगळाकार चापपाणी ॥ त्याचे मस्तकीं मंगळभगिनी ॥ मंगळाक्षता घालोनी ॥ मस्तक चरणीं ठेविला ॥ ६ ॥ सीतेचे मस्तकीं रघुनाथ ॥ लग्नाक्षता घाली त्वरित ॥ तोंचि मस्तकीं ठेविला हस्त ॥ अक्षय कल्याणदायक जो ॥ ७ ॥ सीतेनें वरितां रघुनंदन ॥ ऊर्मिलेनें परिणिला लक्ष्मण ॥ मांडवीनें भरत सगुण ॥ श्रुतकीर्ति शत्रुघ्न वरीतसे ॥ ८ ॥ तों मंगळतूर्यांचा घोष आगळा ॥ परम जाहला ते वेळां ॥ तेथींचा वर्णावया सोहळा ॥ सहस्रवदना अशक्य ॥ ९ ॥ अक्षय भांडारें बहुत ॥ जनक वरदक्षिणा देत ॥ याचकजन समस्त ॥ तृप्त केले निजधनें ॥ २१० ॥ विवाहहोमालागीं निर्धारीं ॥ वेगीं चला बहुल्यावरी ॥ नोवऱ्या कडिये झडकरीं ॥ घेवोनियां चलावें ॥ ११ ॥ ऐकोनि हांसे रघुपती ॥ म्हणे प्रपंचाची विपरीत गती ॥ तों वसिष्ठ म्हणे रघुपती ॥ कडे घेईं

१ उष्टी हळद. २ बोलावण्याला. ३ चौथी अवस्था. ४ सहनशक्ति. ५ मोक्षेच्छा. ६ जनकराजा. ७ स्थापिली. ८ शृंगारिल्या. ९ सुना. १० सीता. ११ वरिला.

सीतेतें ॥ १२ ॥ सीता उचलितां श्रीरामें ॥ तैसेंच तिघे करिती अनुक्रमें ॥ बहुल्यावरी आनंदप्रेमें ॥ चौघे जण बैसले ॥ १३ ॥ लाजाहोमादि सर्व विधिसिद्ध ॥ करी अहल्यासुत शतानंद ॥ जनकासी जाहला परम आनंद ॥ तो आल्हाद न वर्णवे ॥ १४ ॥ तों अंतर्गृहीं रघुवीर ॥ पूजावया चालिला गौरीहर ॥ सीतेसी कडिये घेऊनि सत्वर ॥ रामचंद्र चालिला ॥ १५ ॥ गौरीहर पूजोनि त्वरें ॥ आंबा शिंपिती चौघें वोहरें ॥ निंबलोण निजकरें ॥ सुमेधा उतरी तेधवां ॥ १६ ॥ सुमेधेनें जाऊनि ते क्षणीं ॥ प्रार्थोनि आणिल्या तिघी विहिणी ॥ दिव्य वस्त्रालंकारें गौरवूनी ॥ मंडपांत बैसविल्या ॥ १७ ॥ देखोनियां चौघी सुना ॥ आनंद जाहला तिघींचिया मना ॥ इकडे जनक विनवी रघुनंदना ॥ विज्ञापना परिसावी ॥ १८ ॥ चार दिवसपर्यंत ॥ येथेंच क्रमावे माझा हेत ॥ साडे जाहलिया त्वरित ॥ मग अयोध्येसी जाइंजे ॥ १९ ॥ पुढील जाणोनि वर्तमान ॥ तें न मानीच रघुनंदन ॥ म्हणे आम्ही आतां येथून ॥ करूं गमन अयोध्येसी ॥ २२० ॥ कां त्वरा करितो रघुवीर ॥ आतां युद्धासी येईल फेरशधर ॥ तरी तो प्रचंड वीर अनिवार ॥ मिथिलानगर जाळील पैं ॥ २१ ॥ यालागीं स्वभारेंसीं बाहेर ॥ जावें इच्छी रघुवीर ॥ पुढें संहारावया दशकंधर ॥ जाणें सत्वर लंकेसी ॥ २२ ॥ धेंडा नाचवूं लंकेपुढें ॥ राक्षसांचीं अपार मुंडें ॥ ओंवाळणी पडतील कोडें ॥ करील साडे बिभीषण ॥ २३ ॥ ऐसें श्रीरामाचें मनोगत ॥ वसिष्ठें जाणोनि त्वरित ॥ जनकासी सांगे गुह्यार्थ ॥ वोहरें आतांचि बोळवीं ॥ २४ ॥ मग जे अयोध्यावासी जन ॥ समस्तांसी दिधलें भोजन ॥ चौघें वोहरें आणि अंजनंदन ॥ राण्या समस्त जेविल्या ॥ २५ ॥ तत्काळ साडे करून ॥ वस्त्रालंकार सर्वांस अर्पून ॥ चौघां जणांसी आंदण ॥ अपार दिधलें तेधवां ॥ २६ ॥ अश्व गज दास दासी ॥ तन मन धन अर्पिलें श्रीरामासी ॥ जनक निघाला स्वभारेंसीं ॥ दशरथासी बोळवित ॥ २७ ॥ ऐसें देखोनि नारद ऋषी ॥ वेगें धांविन्नला बद्रिकाश्रमासी ॥ देखोनियां भृगुकुळटिळकासी ॥ म्हणे बैसलासी काय आतां ॥ २८ ॥ तूं द्विजकुळीं महाराज वीरेश ॥ आणि त्या रामें तुझें भंगिलें धनुष्य ॥ तुज थोर आलें अपयश ॥ रामें यश वाढविलें ॥ २९ ॥ मग बोले भृगुकुलदिवाकर ॥ आमुचें अवतारकृत्य जाहलें समग्र ॥ मग म्हणे कमलोद्भवपुत्र ॥ तुज अणुमात्र क्रोध न ये ॥ २३० ॥ जमदग्नीनें क्रोध टाकिला ॥ तो तत्काळचि मृत्यु पावला ॥ तुजही तैसीच आली वेळा ॥ दाशरथी तुजला न सोडी ॥ ३१ ॥ शिवें तुज दिधलें पिनाक जाण ॥ तेणें घेतले क्षत्रियांचे प्राण ॥ ऐसें बोलतां ब्रह्मनंदन ॥ जमदग्निसुत क्षोभला ॥ ३२ ॥ किंवा मृगेंद्र निजेला ॥ तो पदघातें हाणोन जागा केला ॥ कीं नरसिंहचि प्रकटला ॥ स्तंभाबाहेर दुसऱ्यानें ॥ ३३ ॥ घृतें शिंपिला वैश्वानर ॥ कीं नासिकेंवरी ताडिला व्याघ्र ॥ कीं बळेंचि खवळिला फणिवर ॥ कीं महारुद्र कोपविला ॥ ३४ ॥ मग विष्णुचाप चढविलें ॥ नारद भार्गव दोघे निघाले ॥

१ जोडपीं, दंपत्यें. २ परशुराम. ३ आपल्या सेनासमुदायासह. ४ दशरथ. ५ नारद. ६ महादेवाचें धनुष्य. ७ सिंह. ८ अग्नि.

श्रीरामासी आडवे आले ॥ मनोवेगेंकरूनियां ॥३५॥ सांवळा पुरुष देदीप्यमान ॥ विशाळनेत्र सुहास्यवदन ॥ जटामुकुट मस्तकीं पूर्ण ॥ यज्ञोपवीत झळकतसे ॥ ३६ ॥ कांसेसी विराजे पीतांबर ॥ तडित्प्राय उत्तरीयवस्त्र ॥ परम आरक्त दिसती नेत्र ॥ कीं सहस्रकर उतरला ॥ ३७ ॥ धनुष्यास बाण लावून ॥ मार्गीं उभा ठाकला येऊन ॥ सोळा पद्में दळ संपूर्ण ॥ कंपायमान जाहलें ॥ ३८ ॥ तीन सप्तकें जेणें फिरोनी ॥ निर्वीर केली अवनी ॥ अवघे राजे टाकिले आटोनी ॥ कीं प्रळयाग्नि दूसरा ॥ ३९ ॥ ऐसा तो महाराज जामदग्न्य ॥ क्षत्रियजलदजालप्रभंजन[१] ॥ कीं हा कुंठारपाणि भृगुनंदन[२] ॥ वीरकानन निर्मूळ केलें ॥ २४० ॥ मार्गीं देखतां महाव्याघ्र ॥ भयभीत होती अजांचे भार ॥ तैसा देखतां रेणुकापुत्र ॥ शस्त्रें गळालीं बहुतांचीं ॥ ४१ ॥ गजबजला दळभार समस्त ॥ मिथिलेश्वर होय भयभीत ॥ स्त्रियांमाजी दडाला दशरथ ॥ म्हणे अनर्थ थोर मांडला ॥ ४२ ॥ तों वैराग्यगजारूढ रघुनाथ ॥ वरी निर्धार चवरडोल शोभत ॥ पुढें अनुभव बैसला महावत ॥ विवेकांकुश घेऊनियां ॥ ४३ ॥ ज्ञानाचे ध्वज फडकती ॥ चपळेऐसे सतेज तळपती ॥ विज्ञानमकरबिरुदें निश्चिती ॥ पुढें चालती स्वानंदें ॥ ४४ ॥ निवृत्तीच्या पताका ॥ पालविती मुमुक्षुसाधका ॥ रामनामचिन्हांकित देखा ॥ दयावातें फडकती ॥ ४५ ॥ मनपवनाचे अश्वभार चालिले ॥ अनुसंधानवाग्दोरे लाविले ॥ विरक्तिपाखरेंनें[३] झांकिले ॥ अनुभवाचे सोडिले मुक्तघोंस ॥ ४६ ॥ चिद्रत्नजडित दिव्य रथ ॥ चाऱ्ही वाचा चक्रें घडघडित ॥ घोडे जुंपिले चाऱ्ही पुरुषार्थ ॥ सारथि तेथें आनंद पैं ॥ ४७ ॥ नामशस्त्रें घेऊन हातीं ॥ सोहंशब्दें वीर गर्जती ॥ क्षणें प्रपंचदळ विध्वंसिती ॥ नाटोपती कळिकाळा ॥ ४८ ॥ रामावरी अद्वयछत्र ॥ स्वानंदाचें मित्रपत्र ॥ तन्मय चामरें परिकर ॥ प्रेमकुंचे वरी ढाळिती ॥ ४९ ॥ हैंडपेकरी[४] शुद्धसत्व ॥ निजभक्तीचे विडे देत ॥ अष्टभाव सेवक तेथ ॥ राघवापुढें धांवती ॥ २५० ॥ अनुतापलघुचीर घेउनी ॥ मायिक धुरोळा वारी ते क्षणीं ॥ तर्क पिकपात्र धरूनी ॥ मुख विलोकिती रामाचें ॥ ५१ ॥ सौमित्र भरत शत्रुघ्न बंधू ॥ हेचि सच्चिदानंद आनंदू ॥ स्वरूपप्राप्तीचे कुंजर अभेदू ॥ तयांवरी आरूढले ॥ ५२ ॥ हिरे जडले दांतोदांतीं ॥ वरी मुक्तजाळिया मिरवती ॥ कामक्रोधांचे तरू मोडिती ॥ सहज जातां निजपंथें ॥ ५३ ॥ आशा तृष्णा कल्पना भ्रांती ॥ वाटे जातां गुल्में छेदिती ॥ शुंडा हाणोनियां दांतीं ॥ कडे फोडिती विषयांचे ॥ ५४ ॥ मदमत्सरदंभपर्वत ॥ रथचक्रातळीं पिष्ट होत ॥ कुमतें पाषाण पिष्ट करीत ॥ रगडोन जाती घडघडां ॥ ५५ ॥ धैर्यतुरंग अलोट चपळ ॥ मायारणांगणीं तळपती सबळ ॥ वरी रामउपासक निर्मळ ॥ कळिकाळासी न गणिती ॥ ५६ ॥ शमदमांचे पायभार ॥ निष्कामखंडें झेलिती समग्र ॥ भवदळभंजन प्रतापशूर ॥ आत्मस्थितीं चालती ॥ ५७ ॥ अनुहतवाद्यें वाजती ॥ ऐकतां कुतर्कपक्षी पळती ॥ कर्मजाळवनचरें निश्चितीं ॥ टाकोन जाती स्वस्थाना ॥ ५८ ॥ चाऱ्ही[५]

---

१ क्षत्रियरूप मेघांचा नाशक असा वारा. २ परशुराम. ३ धातूच्या तारांचें घोड्याकरितां विणून जें आच्छादन करितात तें. ४ विडा देणारे. ५ चार वेद.

साही[1] अठरा[2] जण ॥ रामासी वानिती बंदीजन ॥ चाऱ्ही मुक्ति आनंदेंकरून ॥ नृत्य करिती राघवापुढें ॥ ५९ ॥ वाटेसी अविद्या वहाती सरिता ॥ ते कोरडी जाहली दळ चालतां ॥ भाव निश्चय तत्त्वतां ॥ वेत्रधारी पुढें धांवती ॥ २६० ॥ सोहंभाव गर्जत ॥ वाटेसी द्वैतजनांतें निवारित ॥ पुढें भक्त स्वानंदें नाचत ॥ गुण वर्णित राघवाचे ॥ ६१ ॥ एक जाहले निःशब्द मुके ॥ ऐकती रामचरित्र कौतुकें ॥ एक अत्यंत बोलके ॥ एक समाधिसुखें डोलती ॥ ६२ ॥ ऐसा निजभारेंसीं रघुनंदन ॥ जो कौसल्याहृदय-मांदुसरत्न ॥ निजभार थोकला[3] देखोन ॥ गजारूढ पुढें झाला ॥ ६३ ॥ तंव तो क्षत्रियांतक महावीर ॥ वडील अवतार ऋषिपुत्र ॥ कर जोडोनि नमस्कार ॥ करी तयातें राघव ॥ ६४ ॥ किंचित निवाला फरशधर ॥ मग बोले पंकजोद्भवपुत्र[4] ॥ तुज देखोनि राघवेंद्र ॥ गजाखालीं उतरेना ॥ ६५ ॥ तूं वीर आणि विशेषें ब्राह्मण ॥ हा तुज कांहींच नेदी मान ॥ यथार्थ म्हणे भृगुनंदन ॥ लाविला बाण चापासी ॥ ६६ ॥ रघुपतीस म्हणे भृगुनंदन ॥ तूं क्षत्रिय म्हणवितोसी दारुण ॥ अधमा ताटिका स्त्री वधून ॥ अधर्म केला साच पैं ॥ ६७ ॥ स्त्री रोगी मूर्ख बाळ ॥ योगी याचक अशक्त केवळ ॥ पंकगर्तेंत अंध पांगुळ ॥ वृद्ध ब्राह्मण गाय गुरु ॥ ६८ ॥ ज्येष्ठबंधु माता पिता ॥ जो कां शस्त्र टाकोनि होय पळता ॥ इतुक्यांवरी शस्त्र उचलितां ॥ महादोष बोलिला असे ॥ ६९ ॥ म्हणोनि तूं अधम वीर ॥ स्त्रीहत्या केली साचार ॥ त्यावरी जानकीहृत्पद्मभ्रमर[5] ॥ काय बोलता जाहला ॥ २७० ॥ म्हणे ताटिका नव्हे माझी माता ॥ तुवां मातृवध केला जाणतां ॥ यापरीस काय अधमता ॥ उरली असे सांग पां ॥ ७१ ॥ उंचवर्ण तूं ब्राह्मण ॥ सांडून अनुष्ठान तपाचरण ॥ तुज शस्त्र धरावया काय कारण ॥ राजहिंसा केलिया ॥ ७२ ॥ तूं ब्राह्मण परम पवित्र ॥ तुजवरी आम्हीं धरावें शस्त्र ॥ हें कर्म आम्हां अपवित्र ॥ ऋषिपुत्रा जाण पां ॥ ७३ ॥ ऐसें ऐकतां फरशधर ॥ सोडी तत्काळ निर्वाणशर ॥ इकडे कोदंडासी बाण रघुवीर ॥ लाविला परी सोडीना ॥ ७४ ॥ कल्पांतचपळेसारिखे[6] जाण ॥ येती भार्गवाचे तीक्ष्ण बाण ॥ ते दृष्टीनें पाहतां सीताजीवन ॥ जाती वितळोनि क्षणार्धें ॥ ७५ ॥ जैसा झगटतां[7] चंडपवन ॥ दीप सर्व जाती विझोन ॥ कीं शिवदृष्टीपुढें मदन ॥ न लागतां क्षण भस्म होय ॥ ७६ ॥ कीं प्रकटतां निर्वाणज्ञान[8] ॥ मद मत्सर जाती पळोन ॥ कीं अद्भुत वर्षतां घन ॥ वणवा विझोन जाय जैसा ॥ ७७ ॥ जें जें येतसे अस्त्रजाळ ॥ तें तें दृष्टीनेंचि विरे सकळ ॥ भार्गव म्हणे हा तमाळनीळ[9] ॥ क्षीराब्धिवासी अवतरला ॥ ७८ ॥ आमुची सीमा जाहली येथून ॥ खालीं ठेवी धनुष्यबाण ॥ तों गजाखालीं उतरोन सीताजीवन ॥ भेटावया धांविन्नला ॥ ७९ ॥ जैशा क्षीराब्धीच्या लहरी धांवती ॥ एकासी एक प्रीतीनें भेटती ॥ कीं अद्वैतशास्त्रींच्या श्रुती ॥ दोन्ही येती ऐक्यासी ॥ २८० ॥ राम फरशधर जेव्हां भेटले ॥ एकरूप दोघांचें वोतिलें ॥ कीं दोन्ही दीप एकचि जाहले ॥ तैसेंचि भासलें

१ सहा शास्त्रें. २ अठरा पुराणें. ३ थांबला. ४ नारद. ५ श्रीराम. ६ कल्पांतींच्या विजेप्रमाणें. ७ लागतां. ८ अद्वैतज्ञान. ९ विष्णु.

जनांसी ॥ ८१ ॥ एकस्वरूप दोघे जण ॥ कालत्रयीं न होती भिन्न ॥ भृगुपति रघुपति अभिधान ॥ परी दुजेपण असेना ॥ ८२ ॥ जेणें निर्दाळिले सकळ क्षत्री ॥ ते क्रोधज्योति होती अंतरीं ॥ ती रघुपतीच्या मुखाभीतरी ॥ प्रवेशली अकस्मात ॥ ८३ ॥ मग भार्गवासी ह्मणे रघुनंदन ॥ म्यां जो चापासी लाविला बाण ॥ यास सांगें कांहीं कारण ॥ कोणीकडे टाकूं आतां ॥ ८४ ॥ परशुराम ह्मणे स्वर्गमार्ग ॥ निरोधोनि टाकीं सवेग ॥ मी चिरंजीव होऊनि सांग ॥ तपाचरण करीन ॥ ८५॥ तों निमिष न लागतां गेला बाण ॥ टाकिला स्वर्गमार्ग रोधून ॥ चिरंजीव केला भृगुनंदन ॥ हे कथा पूर्ण नाटकीं असे ॥ ८६ ॥ असो आज्ञा घेऊनि ते वेळां ॥ भार्गव बद्रिकाश्रमीं गेला ॥ जनकासी निरोप दिधला ॥ तोही गेला मिथिलेसी ॥ ८७ ॥ इकडे नरवीर[१]पंचानन ॥ देवाधिदेव रघुनंदन ॥ दळभारेंसीं संपूर्ण ॥ अयोध्येसी पातला ॥ ८८ ॥ नगरांतून धांवती जन ॥ दृष्टीभरी पाहिला रघुनंदन ॥ साक्षात शेष नारायण ॥ अयोध्येंत प्रवेशती ॥ ८९ ॥ जें आत्मप्राप्तीचें स्थान ॥ तें अयोध्यानगर देदीप्यमान ॥ प्रथम दुर्ग स्थूळदेह जाण ॥ सूक्ष्म आंतूनि दूसरें ॥ २९० ॥ [२]कारणदुर्ग जाणिजे तिजें ॥ पुढें [३]महाकारण दुर्ग विराजे ॥ षट्चक्रांचीं गोपुरें सतेजें ॥ ठायीं ठायीं झळकती ॥ ९१ ॥ असो नगराबाहेरूनी ॥ चाऱ्ही अवस्था चाऱ्ही अभिमानी ॥ हुडे झळकती पाहतां दुरोनी ॥ दिव्य तेज तळपतसे ॥ ९२ ॥ स्थूळ सूक्ष्म तत्त्वें बहुत ॥ या चर्या दाट झळकत ॥ पंच प्राण दशेंद्रियें तेथ ॥ वीर गर्जती ठायीं ठायीं ॥ ९३ ॥ भू नीर अनळ अनिळ निराळ ॥ हेचि भांडीं वरी विशाळ ॥ शमदमांचे वृक्ष वरी निर्मळ ॥ सदा सफळ विराजती ॥ ९४ ॥ रज तम अविद्या केर ॥ नगरांत नाहीं अणुमात्र ॥ श्रवणचंदनसडे निरंतर ॥ चहूंकडे घातले ॥ ९५ ॥ मननाचिया रंगमाळा ॥ घरोघरीं घातल्या निर्मळा ॥ शांतिकस्तूरीचा सुवास आगळा ॥ चहूंकडे येतसे ॥ ९६ ॥ निजध्यास तोरणें बहुत ॥ साक्षात्कार कळस झळकत ॥ कर्दळीस्तंभ विराजत ॥ मनोजयाचे चहूंकडे ॥ ९७ ॥ पूर्णानंदाचे [४]कुंभ ॥ निजबोधें भरले स्वयंभ ॥ आत्मप्रकाश दीप सुप्रभ ॥ चहूंकडे लखलखित ॥ ९८ ॥ अयोध्यावासियांच्या गळां ॥ सदा डोलती सुमनमाळा ॥ दयेचा तांबूल रंगला ॥ चतुर्थ मोक्षविशेष ॥ ९९ ॥ समाधि आणि सुलीनता ॥ सर्वांसी लाविल्या गंधाक्षता ॥ शुद्धसत्ववस्त्रें समस्तां ॥ मळ तत्त्वतां नसेचि ॥ ३०० ॥ चाऱ्ही चौबारें बारा बिदी ॥ सोळा बाजार बाहात्तर सांदी ॥ चौदा दासी त्रिशुद्धी ॥ पाणी वाहती अयोध्येंत ॥ १ ॥ निरभिमानी चौसष्ट जणी ॥ सदा विलसती श्रीरामसदनीं ॥ आणिक एक चाऱ्ही आठ जणी ॥ प्रीतिकरोनि राबती ॥ २ ॥ अष्टभावमखरें [५]कंडोविकडी ॥ नव महाद्वारें तेथें उघडीं ॥ ऊर्ध्वमुख निजप्रौढीं ॥ दशमद्वार झांकिलें ॥ ३ ॥ अष्टांगयोगी रामभक्त ॥ तेचि त्या द्वारें

---

१ शूरांच्या समुदायामध्यें सिंहासारखा. २ सुषुप्तींतील कारणदेह. ३ तुरीयावस्थेंतील साक्षी. ४ कलश. ५ जिकडे तिकडे.

येत जात ॥ आणिकांस तो न सांपडे पंथ ॥ असे गुप्त सर्वदा ॥ ४ ॥ चतुर्दश रत्नें साधोनि वृत्रारी ॥ जैसा प्रवेशे अमरपुरीं ॥ कौसल्यात्मज ते अवसरीं ॥ तैसा अयोध्येंत प्रवेशला ॥ ५ ॥ सफळ देखोनि दिव्य द्रुम ॥ बहुत धांवती विहंगम ॥ तैसा पहावया आत्माराम ॥ नगरजन धांवती ॥ ६ ॥ देव वर्षती सुमनसंभार ॥ धडकत वाद्यांचा गजर ॥ मंडपघसणी झाली थोर ॥ श्रीराम पाहावयाकारणें ॥ ७ ॥ देखोनियां रामचंद्र ॥ वेधले जननयनचकोर ॥ उचंबळला सुरसमुद्र ॥ प्रेमभरतें दाटलें ॥ ८ ॥ कीं श्रीराम देखतां दिनमणी ॥ टवटवल्या निजभक्तकमळिणी ॥ सकळ लोकां अलंकारलेणीं ॥ राघवेंद्रें दीधलीं ॥ ९ ॥ भांडारें फोडोनि दश-रथें ॥ निजधन वांटिलें याचकांतें ॥ गजारूढ बंदीजन तेथें ॥ सूर्यवंश वाखाणिती ॥ ३१० ॥ निजात्मसदनीं रघुनाथ ॥ सीतेसहित प्रवेशे समर्थ ॥ तनमनधनेंसीं यथार्थ ॥ मूद वरोन ओंवाळिजे ॥११॥ रामविजय ग्रंथ प्रचंड ॥ येथें संपलें बालकांड ॥ पुढें अयोध्या-कांड परम गोड ॥ श्रवणें कोड पुरवी पैं ॥ १२ ॥ अग्राकडोनि इक्षुदंड ॥ मूळाकडे विशेष गोड ॥ सप्तकांड तैसा हा इक्षुदंड ॥ बहुत रसाळ पुढें पुढें ॥ १३ ॥ पापपर्वत जडभार ॥ रामविजय त्यावरी वज्र ॥ संतश्रोते पुरंदर ॥ चूर्ण करिती निजबळें ॥ १४ ॥ श्रीमद्भीमातटविलासा ॥ ब्रह्मानंदा पंढरीशा ॥ श्रीधरवरदा पुराणपुरुषा ॥ अभंगा अविनाशा अक्षया ॥ १५ ॥ स्वस्ति श्रीराम-विजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत श्रोते चतुर ॥ अष्टमाध्याय गोड हा ॥३१६॥ ॥ अध्याय ॥ ८ ॥ ॥ ओंव्या ॥ ३१६ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

१ लक्ष्मी, कौस्तुभमणि, परिजातक, सुरा, धन्वन्तरी, चंद्रमा, कामधेनु, ऐरावत गज, रंभादि अप्सरा, सातमुखांचा घोडा, कालकूटविष, शार्ङ्गधनुष्य, शंख आणि अमृत हीं चवदा रत्नें. २ इंद्र.

॥ इति बालकांड समाप्त ॥

अध्याय ९
कैकई
दासी
श्रीराम
लक्ष्मण
सुमंत प्रधान
राजा दशरथ

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीरामचंद्राय नमः ॥ श्रीगुरवे नमः ॥ श्रीदत्तात्रेयाय नमः ॥ नमूं श्रीगुरु ब्रह्मानंद ॥ जो [1]जगदंकुरमूळकंद ॥ जो निजजनतारक प्रसिद्ध ॥ [2]कैवल्यदाता सुखाब्धि ॥ १ ॥ जो [3]योगद्वीपींचें निधान ॥ जो वैराग्यवल्लीचें [4]सुमन ॥ कीं वेदांतसमुद्रींचा [5]मीन ॥ आत्मजीवनीं तळपतसे ॥ २ ॥ कीं तो धर्ममेरूचें शिखर ॥ कीं चिदाकाशींचा जलधर ॥ कीं कृपासागरींचें सुंदर ॥ दिव्य रत्न प्रकटलें ॥ ३ ॥ कीं शांतीचें चंद्रमंडळ ॥ कीं सत्यतेजें सूर्य केवळ ॥ कीं सत्वसरोवरींचें कमळ ॥ किंवा सुफळ आनंदवृक्ष ॥ ४ ॥ कीं क्षमामलयपर्वत पूर्ण ॥ कीं निर्विकार दिव्य चंदन ॥ मुमुक्षु[6]फणिवर वेष्टून ॥ सर्वदाही बैसले ॥ ५ ॥ कीं शुद्धब्रह्मभागीरथीजळ ॥ तेथींचा लोट अति निर्मळ ॥ भक्ति विरक्ति ज्ञान केवळ ॥ तीर्थराज अवतरला ॥ ६ ॥ ऐसा महाराज श्रीगुरुनाथ ॥ त्यासी परिसाचा देऊं दृष्टांत ॥ तो लोहाचें सुवर्ण करीत ॥ परी आपणाऐसें न करवे ॥ ७ ॥ [7]सुरभि चिंतामणि साचार ॥ कल्पवृक्ष म्हणावा उदार ॥ तरी तो कल्पिलेंचि देणार ॥ परी आपणाऐसें न करवे ॥ ८ ॥ जनकजननींची उपमा कैसी ॥ द्यावी आतां सद्गुरूसी ॥ तीं जन्मदायक निश्चयेंसीं ॥ परी हा जन्ममरणासी दूर करी ॥ ९ ॥ चौऱ्यांयशीं लक्ष योनि अमूप ॥ सर्वांठायीं असती मायबाप ॥ परी सद्गुरु दुर्लभ चित्स्वरूप ॥ जन्मोजन्मीं कैंचा तो ॥ १० ॥ जो [9]भवइंधनदाहक वैश्वानर ॥ अज्ञानतिमिरच्छेदक दिवाकर ॥ कीं दुःखपर्वतभंजन [10]पुरंदर ॥ बोधवज्र झळके वरी ॥ ११ ॥ ऐसा महाराज गुरुनाथ ॥ त्यासी शिष्य विरक्त शरणागत ॥ भ्रमर [11]पद्मकोशीं बैसत ॥ तैसे लुटित चरणरज ॥ १२ ॥ कीं [12]स्फुलिंग मिळे अग्नींत ॥ कीं जळबिंदु पडे सरोवरांत ॥ कीं सरिता सागरीं ऐक्य होत ॥ ऐसे भक्त गुरुचरणीं ॥ १३ ॥ कीं मुशींत आटिले अलंकार ॥ कीं जळीं विरे जळगार ॥ कीं तरंग मोडून साचार ॥ एक नीर उरे पैं ॥ १४ ॥ ऐसे गुरुचरणीं मिळोन ॥ गुरुदास्य करिती अनुदिन ॥ क्षीराब्धीमाजी उपमन्य ॥ विलसे जैसा सर्वदा ॥ १५ ॥ कीं जान्हवींत मणिकर्णिका तीर्थ ॥ कीं भीमेंत चंद्रभागा विख्यात ॥ तैसे भजनगंगेंत यथार्थ ॥ गुरुभक्त वंद्य पैं ॥ १६ ॥ ऐसें ऐकतां गुरुस्तवन ॥ परम आनंदले संतजन ॥ धन्य रे धन्य म्हणोन ॥ [13]तर्जनी मस्तक डोलविती ॥ १७ ॥ ऐसें देखोनि श्रीधरें ॥ नमस्कार घातला प्रेमादरें ॥ म्हणे तुम्ही रामकथामृतपात्रें ॥ सादर श्रवणीं बैसलां ॥ १८ ॥ तुम्ही ज्ञानगंगेचे ओघ निर्मळ ॥ कीं विवेकभूमीचीं निधानें केवळ ॥ कीं कृपार्णवींचीं जहाजें सबळ ॥ क्षमाशीड वरी तळपे ॥ १९ ॥ कीं नवविध भक्तीचीं दिव्य द्वीपें सुंदरें ॥ कीं अनुभवशास्त्रींचीं मंदिरें ॥ कीं पिकलीं आनंदक्षेत्रें ॥ समसमान चहूंकडे ॥ २० ॥ परोपकारनभींचीं नक्षत्रें निर्मळ ॥ परम गुणप्रिय मुक्तमराळ ॥ कीं शब्दरत्नग्राहक सकळ ॥ या ग्रंथश्रवणीं मिळाले ॥ २१ ॥ कीं रामकथाकमळिणीचे

१ जगाच्या उत्पत्तीला मूळ कारण. २ मोक्ष देणारा. ३ अष्टांगयोगरूप बेटांतील ठेवा. ४ पुष्प. ५ मासा. ६ सर्प. ७ कामधेनु. ८ सद्गुरु. ९ संसाररूप काष्ठांना जाळणारा. १० इंद्र. ११ कमळाच्या मध्यकर्णिकेंत. १२ ठिणगी. १३ आंगठ्याजवळचें बोट.

भ्रमर ॥ कीं अवधानदाते जलधर ॥ माझे शब्द आरुष निर्धार ॥ परी तुम्हीं प्रीति ठेविली ॥ २२ ॥ रानपक्षी शुक यथार्थ ॥ त्याचे शब्द ऐकतां तटस्थ ॥ होती शास्त्रज्ञ पंडित ॥ तैसेंचि येथें जाहलें ॥ २३ ॥ कीं बोबडें बोलतां बालक ॥ अत्यंत संतोषे जनक ॥ तैसें शब्दांचें कौतुक ॥ संतजन करिती पैं ॥ २४ ॥ तरी आतां इतुकेंच करा सत्वर ॥ सादरता हे दिव्य अलंकार ॥ मजलागीं देऊन साचार ॥ संतजनीं गौरवावें ॥ २५ ॥ वक्त्ता-क्षेत्र पिकलें पूर्ण ॥ परी सादरता पाहिजे वरी घॅन ॥ चित्तव्याकुळता हें अवर्षण ॥ तेणें मोड करपती ॥ २६ ॥ बोलती संत श्रोते चतुर ॥ तुझीं वचनें हा सुधाकर ॥ येणें आमुचे कर्णचकोर ॥ तृप्त जाहले निर्धारें ॥ २७ ॥ असो आतां वाग्वल्ली सुंदरी ॥ चढे अयोध्याकांडमंडपावरी ॥ तेथींचीं फळें निर्धारीं ॥ भक्तचतुरीं सेविजे ॥ २८ ॥ मागें अष्टमाध्यायीं कथन ॥ जानकी परिणिली कोदंड भंगोन ॥ त्यावरी भृगुपतीचा दर्प हरोन ॥ रघुपति आला अयोध्ये ॥ २९ ॥ कैकयीचा बंधु विख्यात ॥ परम प्रतापी संग्रामजित ॥ मान देऊनि बहुत ॥ लग्नासी आणिला दशरथें ॥ ३० ॥ मिथिलेचा लग्नसोहळा पाहून ॥ अयोध्येसी आला परतोन ॥ कैकयीस म्हणे भरत शत्रुघ्न ॥ नेऊं आपुले ग्रामातें ॥ ३१ ॥ ऐकोनि बंधूचें वचन ॥ येरी म्हणे अवश्य जा घेऊन ॥ परी रायातें पुसोन ॥ मग दोघांतें नेइंजे ॥ ३२ ॥ दशरथास पुसे संग्रामजित ॥ मास एक शत्रुघ्न आणि भरत ॥ स्वराज्यासी नेऊन त्वरित ॥ आणून मागुती पोंचवूं ॥ ३३ ॥ अवश्य म्हणोनि अजसुत ॥ कैकयी भरतासी सांगत ॥ तुवां मातुळगृहासी जावें त्वरित ॥ शत्रुघ्नासी घेऊनियां ॥ ३४ ॥ भरत म्हणे श्रीरामावांचून ॥ मज न गमे एकही क्षण ॥ रघुपतीचे सेवेविण ॥ न रुचे मज आन कांहीं ॥ ३५ ॥ श्रीराम चंद्र मी चकोर ॥ मी चातक रघुवीर अंबुधर ॥ राम सुरभि मी वत्स साचार ॥ वियोग सहसा सोसेना ॥ ३६ ॥ श्रीरामसेवा सांडोन ॥ इतर सुखें इच्छी कोण ॥ पीयूंषतुल्य अन्न टाकून ॥ कोण वमन विलोकी ॥ ३७ ॥ मुक्ताफळें हंस टाकोन ॥ प्राणांतींही न भक्षी शेण ॥ कल्पद्रुमींचा [११]विहंगम जाण ॥ बाभुळेवरी न बैसे ॥ ३८ ॥ घृतमधुदुग्धसरोवर ॥ जरी सुरसें भरलें अपार ॥ परी जीवन सांडूनि जळचर ॥ कदा तेथें न जाती ॥ ३९ ॥ ऐसें बोलतां भरत ॥ नेत्रीं आले अश्रुपात ॥ माता म्हणे एक मासपर्यंत ॥ क्रमोनि येईं सवेंचि ॥ ४० ॥ नुलंघवे मातृवचन ॥ भरत श्रीरामास पुसे येऊन ॥ मग बोले जानकीमनमोहन ॥ बा रे लौकरी येइंजे ॥ ४१ ॥ भरतशत्रुघ्नांनीं ते वेळे ॥ रघुवीरचरण वंदिले ॥ चतुरंग दळ[१२] सिद्ध जाहलें ॥ रथीं बैसले दोघेही ॥ ४२ ॥ राया दशरथाचे कुमर ॥ श्रीरामचरणाब्जभ्रमर ॥ मातुळग्रामासी सत्वर ॥ दळभारेंसीं पातले ॥ ४३ ॥ इकडे अयोध्येसी रामलक्ष्मण ॥ सर्वदा करिती गुरुसेवन ॥ तैसेंचि दशरथाचें भजन ॥ रघुनंदन करीतसे ॥ ४४ ॥ वसिष्ठमुखें नित्य विद्याश्रवण ॥ श्रीराम करीतसे आपण ॥ चतुःषष्टिकलाप्रवीण ॥ रघुनंदन जाहला ॥ ४५ ॥ मग धनुर्विद्येचा अभ्यास ॥

१ अनुसंधान राखणारे. २ मेघ. ३ वक्तारूपी शेत. ४ अंकुर. ५ चंद्र. ६ वाणीरूप वेल. ७ परशुरामाचा. ८ दशरथ. ९ कामधेनु. १० अमृताप्रमाणें. ११ पक्षी. १२ सैन्य.

करिता जाहला परमपुरुष ॥ रंगभूमि साधूनि विशेष ॥ युद्धकळा शिके तेथें ॥ ४६ ॥ वेणुमस्तकीं घालितां कुठार ॥ चिरत जाय जैसा दूर ॥ तैशी श्रीरामबुद्धि तीव्र ॥ तर्क अपार पावतसे ॥ ४७ ॥ वसिष्ठ धनुष्यबाण घेऊन ॥ जें जें मांडून दावी ठाण ॥ त्याहून विशेष रघुनंदन ॥ दावी करून गुरूसी ॥ ४८ ॥ अस्त्रशस्त्रविद्याप्रवीण ॥ जाहले राम आणि लक्ष्मण ॥ ते परीक्षा पाहावया अज-नंदन ॥ रंगमंडपीं बैसला ॥ ४९ ॥ रंगमंडपाची रचना ॥ न वर्णवेचि सहस्रवदना ॥ तें तेज विलोकितां सहस्रकिरणा ॥ परमाश्चर्य वाटतसे ॥ ५० ॥ शशांकप्रभेसम पूर्ण ॥ कोरिले काश्मीर पाषाण ॥ त्यांची पोंवळी प्रभा घन ॥ सभोंवतीं रचियेली ॥ ५१ ॥ त्यामाजी सप्तरंगी पाषाण ॥ चक्रजाळ्या चौकटी पूर्ण ॥ माजी घातल्या दारुण ॥ पाहतां आश्चर्य वाटतसे ॥ ५२ ॥ साधिलें पाचु-बंद अंगण ॥ गरुडपाचूंचीं जोतीं पूर्ण ॥ निळयाचे गज घडोन ॥ तेचि तोळंबे लाविले ॥ ५३ ॥ त्यावरी हिरेयाचे स्तंभ ॥ वरी वैडूर्यउथाळीं स्वयंभ ॥ सुवर्णाचीं तुळवटें सुप्रभ ॥ लंबायमान पसरलीं ॥ ५४ ॥ गरुडपाचूचे दांडे विराजती ॥ आरक्त माणिक-किलचा झळकती ॥ चर्या शेषफणाकृती ॥ जैसे गभस्ती वळीनें ॥ ५५ ॥ एकावरी एक नवखण ॥ तेथें रात्रीस नाहीं कारण ॥ जेथें गरुडपाचूचे रावे पूर्ण ॥ शब्द करिती नवल हें ॥ ५६ ॥ निळयाचे मयूर धांवती ॥ रत्नांचीं गोलांगुलें नाचती ॥ छप्पन्न देशींच्या नृपाकृती ॥ चित्रें भिंतीवरी पैं ॥ ५७ ॥ खांबसूत्रींच्या पुतळिया ॥ नाचती गिरक्या घेऊनियां ॥ नृसिंहमूर्ति स्तंभांतूनियां ॥ हुंकारती क्षणक्षणां ॥ ५८ ॥ ऐशिया रंगमंडपांत ॥ बैसता जाहला द्विपंचरथ ॥ वसिष्ठादि ऋषी समस्त ॥ अष्टाधिकारी आणि प्रजा ॥ ५९ ॥ मंडपजाळीवाटे तत्त्वतां ॥ पाहती कौसल्यादि माता ॥ श्रीरामें विद्या साधिल्या समस्ता ॥ देखावया आस्था सकळांची ॥ ६० ॥ जैसा नक्षत्रांमाजी अत्रिसुत ॥ तैसा सभेसी राजा दशरथ ॥ इंद्राजवळी बृहस्पति बुद्धिमंत ॥ तैसा वसिष्ठ बैसला ॥ ६१ ॥ असो रंगमंडपापुढें दोघे जण ॥ श्रीराम आणि लक्ष्मण ॥ पाचुबंद अंगणीं येऊन ॥ उभे ठाकले तेधवां ॥ ६२ ॥ जैसे शशी आणि चंडकिरण ॥ कीं अपर्णावर आणि रमारमण ॥ कीं मेरुमांदार स्वरूपें धरून ॥ उभे ठाकले रणांगणीं ॥ ६३ ॥ साक्षात शेषनारा-यण ॥ अवतारपुरुष दोघे जण ॥ अनंत जन्मींचें तपाचरण ॥ दशरथाचें फळा आलें ॥ ६४ ॥ कोटिकंदर्पलावण्यखाणी ॥ तेजासी उणा वासरमणी ॥ कीं अनंत विजा पिळूनी ॥ रामरूप वोतलें ॥ ६५ ॥ तो लावण्यामृतसागर ॥ आजानुबाहु श्रीरघुवीर ॥ गुरु आणि पितयासी नमस्कार ॥ करोनि शस्त्रें वंदिलीं ॥ ६६ ॥ नानावाहनीं आरूढोनि रघुपती ॥ दावी युद्धाच्या अगाध रीती ॥ रथ फिरवी नानागतीं ॥ विस्मित पाहती जन सर्व ॥ ६७ ॥ मग दावी कुंजरयानफेरी ॥ सर्वेचि तुरंगारूढ होय झडकरी ॥ रथचमक दावी नानापरी ॥ अलातचक्र जैसें कां ॥ ६८ ॥ चरणयुद्ध अस्त्रयुद्ध ॥ शस्त्ररीति नानाविध ॥ मलमेषकुंजर-

१ कुऱ्हाड. २ दशरथ. ३ शेषाला. ४ सूर्याला. ५ बळकट. ६ पोपट. ७ चित्रें. ८ चंद्र. ९ कोलीत चक्राकृति फिविलें असतां चक्रासारखा आकार दिसतो तें.

युद्ध ॥ व्याघ्रसिंहयुद्धगती ॥ ६९ ॥ कूर्मवृषभनक्रयुद्ध ॥ जलमंडलयुद्ध विशद ॥ अंतरिक्ष भूमि गदा प्रसिद्ध ॥ सकळ कलायुद्ध दाविलें ॥ ७० ॥ शक्ति पाशुपत तोमर ॥ शूल परिघ लहुडी चक्र ॥ कंदुक भिंडिमाळा वज्र ॥ दावी रघुवीर गति त्यांची ॥ ७१ ॥ पाश असिलता मुद्गल ॥ [1]शतघ्नी फरशांकुश कुंत सरळ ॥ यमदंष्ट्रा शब्दयुद्ध सबळ ॥ यंत्र[2]मंत्रयुद्धगती ॥ ७२ ॥ नेत्र झांकोनि सोडी बाण ॥ पुढें पाहे मागें भेदी जाण ॥ [3]दळसिंधुपरतटाकगमन ॥ राजीवनयन दावीतसे ॥ ७३ ॥ एक सोडितांचि बाण ॥ कोट्यवधि व्हावे त्यापासून ॥ सकळ चमूचें शिरश्छेदन ॥ एकाचि बाणें करावें ॥ ७४ ॥ अग्न्यस्त्र पर्जन्यास्त्र ॥ वात पर्वत आणि वज्र ॥ माया ब्रह्म माहेश्वर ॥ भूतास्त्र भैरवास्त्र पैं ॥ ७५ ॥ सिंह सर्प आणि गरुडास्त्र ॥ काम वैराग्य तारकासुर ॥ पाप नाम गंधर्वास्त्र ॥ दावी रघुवीर अस्त्रें हीं ॥ ७६ ॥ ब्रह्मशिरो विश्वजित ॥ या अस्त्रगती दावी रघुनाथ ॥ तैसेंच करी सुमित्रासुत ॥ मान दशरथ डोलवी ॥ ७७ ॥ वसिष्ठ उठोनि ते अवसरीं ॥ श्रीरामसौमित्रांसी हृदयीं धरी ॥ दशरथाचा आनंद [4]अंबरीं ॥ न समाये तेव्हां सर्वथा ॥ ७८ ॥ सभा विसर्जून दशरथ ॥ वसिष्ठ सौमित्र रघुनाथ ॥ प्रवेशते जाहले सदनांत ॥ आनंदयुक्त सर्वही ॥ ७९ ॥ यावरी एके दिवशीं अजनंदन ॥ [5]दर्पणीं विलोकी निजवदन ॥ तों दाढींत शुभ्र केश देखोन ॥ काय बोलता जाहला ॥ ८० ॥ म्हणे शीघ्र बोलवा [6]ब्रह्मनंदन ॥ अष्टाधिकारी ऋषी प्रजाजन ॥ सकळ व्यवहारी वैश्यजन ॥ विवेकसंपन्न थोर थोर ॥ ८१ ॥ सकळांसी बैसवोनि एकांतीं ॥ निजगुह्य पुसे कौसल्यापती ॥ म्हणे राज्य द्यावें रामाप्रती ॥ ऐसें चित्तीं वाटतसे ॥ ८२ ॥ राज्यासी योग्य रघुनायक ॥ जो गुणसमुद्र प्रतापार्क ॥ जो धीर वीर उदार देख ॥ लावण्यसागर श्रीराम ॥ ८३ ॥ अनंतजन्मींच्या तपाचें फळ ॥ तो हा श्रीराम तमालनीळ ॥ राज्य द्यावें हो तत्काळ ॥ सुमुहूर्त वेळ पाहोनियां ॥ ८४ ॥ ऐकोनि दशरथाचें वचन ॥ संतोषला ब्रह्मनंदन ॥ मानवले समस्त प्रजाजन ॥ म्हणती धन्य धन्य दशरथा ॥ ८५ ॥ वसिष्ठादि ऋषी समस्त ॥ पाहोनि उत्तम सुमुहूर्त ॥ चैत्रमास अतिविख्यात ॥ गुरुपुष्ययोग साधिला ॥ ८६ ॥ श्रीरामासी द्यावया [7]राज्यपट ॥ सुमुहूर्त नेमिला अतिवरिष्ठ ॥ सर्व सामग्री वसिष्ठ ॥ सिद्ध करिता जाहला पैं ॥ ८७ ॥ श्वेतवर्ण [8]चौदंती गज ॥ क्षीरवर्ण आणिला [9]हयराज ॥ छत्रचामरें तेजःपुंज ॥ मृगांकवर्ण साजिरीं ॥ ८८ ॥ पंचपल्लव सप्तमृत्तिका परिकर ॥ चतुःसमुद्रींचें आणिलें नीर ॥ दिव्य सिंहासन पवित्र ॥ नूतन छत्र निर्मिलें ॥ ८९ ॥ दिव्य मंडप निर्मून ॥ तेथें मांडिलें सिंहासन ॥ जपासी बैसविले दिव्य ब्राह्मण ॥ वेदोनारायण साक्षात ॥ ९० ॥ छप्पन्न देशींचे राजेश्वर ॥ शाण्णव कुळींचे राजकुमर ॥ ते येते जाहले समग्र ॥ अपार करभार घेऊनियां ॥ ९१ ॥ आनंदमय अयोध्यानगर ॥ [10]सदनें शृंगारिलीं सुंदर ॥ अयोध्यावासी नारी नर ॥ मंडित समग्र अलंकारें ॥ ९२ ॥ राजमंदिरें शृंगारिलीं विशेष ॥ वरी झळकती रत्नजडित

१ तोफा. २ अस्त्रविद्या. ३ सेनासमुद्र फोडून पार जाणें. ४ गगनांत. ५ आरशांत. ६ वसिष्ठ. ७ सिंहासन. ८ चार दांतांचा. ९ घोडा. १० घरें.

कळस ॥ उणें आणिती उडुगणांस ॥ रजनीमाजी स्वतेजें ॥ ९३ ॥ एकांतीं बोलावूनि रघुनाथ ॥ गुह्य गोष्टी सांगे दशरथ ॥ म्हणे बा रे मज ग्रहपीडा आली बहुत ॥ काळ विपरीत पुढें दिसे ॥ ९४ ॥ अष्टमस्थानीं शनैश्चर निश्चितीं ॥ द्वादशस्थानीं जाण बृहस्पती ॥ बा रे मज मृत्युचिन्हें जाणवती ॥ बैसें रघुपति सिंहासनीं ॥ ९५ ॥ रामा तुझी मज वाटे खंती ॥ मज टाकोनियां रघुपती ॥ दूरी जाशील निश्चितीं ॥ हेंचि चित्तीं वाटतसे ॥ ९६ ॥ तरी लावण्यामृतसागरा ॥ तमालनीला राजीवनेत्रा ॥ श्रीरामा घनश्यामगात्रा ॥ राज्यभारा चालवीं ॥ ९७ ॥ श्रीरामें वंदिले पितृचरण ॥ म्हणे मज आज्ञाचि प्रमाण ॥ रामसीतेसी उपोषण ॥ करवी वसिष्ठ ते दिवशीं ॥ ९८ ॥ रघुनाथाहातीं दानें ॥ अपार करविलीं ब्रह्मनंदनें ॥ राम जानकी दोघें जणें ॥ [३]कुशासनीं पहुडविलीं ॥ ९९ ॥ जो पुराणपुरुष परब्रह्म ॥ तयाहातीं ऋषि करवी होम ॥ आहुती घाली पुरुषोत्तम ॥ दृष्टांत उत्तम ऐका ते ॥ १०० ॥ चकोराचे मुखीं अमृतधार ॥ वर्षे जैसा [४]रोहिणीवर ॥ कीं धेनु पान्हा घाली सत्वर ॥ वत्सासी तृप्त व्हावया ॥ १ ॥ कीं बाळकाचिया मुखांत ॥ माता स्तन्यानें करी तृप्त ॥ कीं [५]जलद बिंदु टाकी अकस्मात ॥ चातकमुखीं कृपेनें ॥ २ ॥ ऐसीं अवदानें राम टाकित ॥ धूम्रें नेत्र जाहले आरक्त ॥ यज्ञनारायण जाहला तृप्त ॥ राघवहस्तेंकरोनियां ॥ ३ ॥ जैसी [६]गौतमी आणि भागीरथी ॥ तैसी कौसल्या आणि सुमित्रा सती ॥ विप्रांसी दानें अपार देती ॥ आनंद चित्तीं न समाये ॥ ४ ॥ दशरथासी विनवी लक्ष्मण ॥ मी श्रीरामसेवा करीन ॥ ऐकोनि संतोषे अजनंदन ॥ कुरवाळी वदन सौमित्राचें ॥ ५ ॥ अयोध्यानगर वेष्टोनि जाणा ॥ उतरल्या राजयांच्या [७]पृतना ॥ कोण करी तयांची गणना ॥ पाहतां नयनां भुलवणी ॥ ६ ॥ श्रीराम बैसे राज्यपदीं ॥ तो सोहळा पाहावया दृष्टीं ॥ सकळ सुरवरांच्या कोटी ॥ विमानारूढ पाहती ॥ ७ ॥ तंत वितंत घन सुस्वर ॥ चतुर्विध वाद्यांचे गजर ॥ नादें कोंदलें [८]अंबर ॥ चिंतातुर सुर जाहले ॥ ८ ॥ [९]निर्जर विनविती कमलोद्भवा ॥ दशरथ राज्य समर्पी राघवा ॥ आमुचे बंदिसुटकेचा बरवा ॥ विचार कांहीं दिसेना ॥ ९ ॥ इंद्रपदातुल्य राज्य अपूर्व ॥ तें सोडोनियां [१०]सीताधव ॥ कासया येईल दशग्रीव ॥ वधावयाकारणें ॥ ११० ॥ जरी तो मंगलभगिनीचा वर ॥ भक्तालागीं जाहला साकार ॥ तरी तपोवना येईल रघुवीर ॥ ऐसा विचार योजावा ॥ ११ ॥ मग विरिंचि सांगे विकल्पासी ॥ तुवां सत्वर जावें अयोध्येसी ॥ प्रवेशावें कैकयीच्या मानसीं ॥ विघ्न राज्यासी करावें ॥ १२ ॥ विकल्प म्हणे ते वेळां ॥ अयोध्येमाजी परम सोहळा ॥ दुःख द्यावयासी सकळां ॥ माझेनि तेथें न जाववे ॥ १३ ॥ माझा प्रवेश होतां तेथ ॥ बहुतांसी होईल प्राणांत ॥ मांडेल एकचि अनर्थ ॥ माझेनि तेथें न जाववे ॥ १४ ॥ शीतळ होईल वडवानळ ॥ मधुरता धरील हाळाहळ ॥ परी मज विकल्पाचें बळ ॥ क्षीण नव्हे कल्पांतीं ॥ १५ ॥ देव म्हणती तुजविण ॥ हें कार्य साधील कवण ॥ आम्हां सोडवीं बंदींतून ॥

१ नक्षत्रांना. २ कमललोचना. ३ दर्भाच्या आस्तरणावर निजविलीं. ४ चंद्र. ५ मेघ. ६ गोदावरी. ७ सेना. ८ आकाश. ९ देव. १० श्रीराम.

घेईं पुण्य तूं एवढें ॥ १६ ॥ ऐसें ऐकतांचि वचन ॥ विकल्प निघाला तेथून ॥ जवळ केलें अयोध्यापट्टण ॥ परी भीतरी न जाव-वेचि ॥ १७ ॥ अयोध्यावासी पुण्यशीळ ॥ सत्यवादी सात्विक प्रेमळ ॥ ज्यांकडे पाहों न शके काळ ॥ तेथें विकल्प प्रवेशेना ॥ १८ ॥ ज्यांसी वेदाज्ञा वाटे प्रमाण ॥ नेणती परांचे दोषगण[1] ॥ सदा सारासारविचारश्रवण ॥ तेथें विकल्प बाधेना ॥ १९ ॥ जे निःसीम गुरुभक्त ॥ जे मातापित्यांसी भजत ॥ जे अनन्य ब्राह्मणांसी वंदित ॥ तेथें विकल्प बाधेना ॥ १२० ॥ सदा आवडे हरिभजन ॥ श्रवण मनन हरिकीर्तन ॥ परद्रव्य ज्या तृणासमान ॥ तेथें विकल्प बाधेना ॥ २१ ॥ दया उपजे देखतां दीन ॥ अंध पंगु वृद्ध क्षीण ॥ त्यांसी पाववी वस्त्र अन्न ॥ तेथें विकल्प बाधेना ॥ २२ ॥ परललना[2] मातृवत ॥ जे वादप्रतिवादीं मुके होत ॥ जे ईश्वररूप पाहती संत ॥ तेथें विकल्प बाधेना ॥ २३ ॥ सर्वांभूतीं एक रघुनाथ ॥ ऐसी जयांसी पूर्ण प्रचीत[3] ॥ प्रपंचीं वर्ततां विरक्त ॥ तेथें विकल्प बाधेना ॥ २४ ॥ जे ब्रह्मानंदीं पूर्ण धाले[4] ॥ जे आपणां आपण विसरले ॥ तेथें विकल्पाचें बळ न चले ॥ कल्पांतींही सर्वथा ॥ २५ ॥ असो पुण्यवंत अयोध्येचे जन ॥ त्यांसी विकल्प पळे देखतां दुरून ॥ प्रवेशावया अयोध्यापट्टण ॥ सामर्थ्य नव्हे सहसाही ॥ २६ ॥ तों कैकयीची दासी मंथरा ॥ ते पूर्वींच द्वेषी रघुवीरा ॥ परम पापिणी सीतावरा ॥ सर्वदाही निंदीतसे ॥ २७ ॥ प्रातःकाळीं अहल्योद्धार ॥ सेजेसी असतां रामचंद्र ॥ झाडितां बळेंचि केर ॥ रामावरी घालित ॥ २८ ॥ तो अंगावरी येतां केर ॥ दैवहत[5] होईल वज्रधर[6] ॥ म्हणोनि ते दासी अपवित्र ॥ रामावरी रँज[7] उडवी ॥ २९ ॥ प्रत्यहीं ऐसेंचि करीत ॥ देखतां क्रोधावला जनक-जामात ॥ म्हणे तूं कुब्जा होईं यथार्थ ॥ कुरूप वक्र सर्वांगीं ॥ १३० ॥ मग ते लागे श्रीरामपायीं ॥ म्हणे राघवा मज उच्छाप देईं ॥ मग जगदानंदकंद ते समयीं ॥ काय बोलता जाहला ॥ ३१ ॥ म्हणे पुढील अवतारीं पूर्ण ॥ कंसवधार्थ मथुरे येईन ॥ तेव्हां तुज उद्धरीन ॥ दिव्य करीन रूप तुझें ॥ ३२ ॥ असो अयोध्येबाहेर दूर ॥ पुष्पवाटिका परम सुंदर ॥ सदा सुफळ तरुवर ॥ विकल्प सत्वर आला तेथें ॥ ३३ ॥ जो भुवनच्छेदक कुठार[8] ॥ कीं स्नेहकर्पूरदाहक वैश्वानर[9] ॥ कीं प्रीतिमेघविदारक समीर[10] ॥ परम तीव्र स्वरूप ज्याचें ॥ ३४ ॥ हा भजनमार्गींचा मारक मांग ॥ परम दोषी विष्ठाभक्षक काग ॥ कीं द्वेषवारुळांतील भुजंग ॥ धुसधुसीत विकल्प हा ॥ ३५ ॥ तो मत्सरवनींचा वृक[11] थोर ॥ कीं निर्दयसमुद्रींचा नक्र[12] ॥ कीं परनिंदाजल्पक खर[13] ॥ विकल्प साचार जाणिजे ॥ ३६ ॥ विकल्प नोहे तो श्वान ॥ धांवे भक्तांवरी वसवसोन ॥ आनंदरसपात्र उलंडोन ॥ न लगतां क्षण टाकी तो ॥ ३७ ॥ असो हिंवरवृक्षीं तो विकल्प ॥ बैसला असे सुखरूप ॥ तंव तेथें मंथरा पापरूप ॥ पुष्पें न्यावया पातली ॥ ३८ ॥ हिंवरछायेसी ते अव-सरीं ॥ मंथरा बैसली क्षणभरी ॥ विकल्प प्रवेशला तिच्या अंतरीं ॥ अत्यंत कुपात्र देखोनियां ॥ ३९ ॥ जो कां निर्दय आचारहीन ॥

१ दोषांचे समुदाय. २ परस्त्री. ३ अनुभव. ४ तृप्त झाले. ५ दुर्दैवी. ६ इंद्र. ७ धूळ. ८ कुऱ्हाड. ९ अग्नि. १० वायु. ११ लांडगा. १२ मगर. १३ गाढव.

नावडे हरिकथा पुराणश्रवण ॥ सदा जल्पत परदोषगण ॥ विकल्प येऊन राहे तेथें ॥ १४० ॥ साधु संत ब्राह्मण ॥ त्यांसी द्वेषी रात्रंदिन ॥ भूतदया नावडे मनांतून ॥ विकल्प येऊन राहे तेथें ॥ ४१ ॥ वेदविरुद्ध जे वर्तत ॥ नसतेंचि वाढविती कुमत ॥ कोठें विश्वास न धरी चित्त ॥ विकल्प येऊन राहे तेथें ॥ ४२ ॥ असो मंथरेचे मनीं ॥ विकल्प संचरला ते क्षणीं ॥ तों पक्क कालिंगण देखोनि नयनीं ॥ प्रीतीकरोनि भक्षित ॥ ४३ ॥ पुष्पें वेंचितां कुश्चळ ॥ मनीं उठती द्वेषकल्लोळ ॥ गृहास परतली तत्काळ ॥ कलह प्रबळ लावावया ॥ ४४ ॥ तों कैकयीचे गृहीं सोहळा होत ॥ मंडप उभविले नभचुंबित ॥ जन अवघे आनंदभरित ॥ चिंताविरहित सर्वही ॥ ४५ ॥ ऐसें मंथरेनें देखतां ॥ परम द्वेष वाटे चित्ता ॥ जैशा वसंतीं कोकिळा गर्जतां ॥ दुःख वायसां उपजे पैं ॥ ४६ ॥ आम्र येतां पांडास ॥ मुखरोग प्राप्त होय कागांस ॥ दृष्टीं देखतां राजहंस ॥ दुःख विशेष वाटे तयां ॥ ४७ ॥ कीं देखोन संतांच्या मूर्ती ॥ निंदक संतापती चित्तीं ॥ कीं देखोन पंडितांची व्युत्पत्ती ॥ अयोग्या चित्तीं द्वेष वाटे ॥ ४८ ॥ कीं देखोन मृगेंद्राचा प्रताप ॥ शृगालासी चढे संताप ॥ कीं देखोनि श्रीमंताचें स्वरूप ॥ जेवीं दुर्जन चरफडती ॥ ४९ ॥ कीं देखोन धार्मिकाची लीला ॥ अपवित्रासी खेद आगळा ॥ कीं पतिव्रता देखोनि डोळां ॥ व्यभिचारिणी वीटती ॥ १५० ॥ शशांक देखतां विटती तस्कर ॥ दिवांभीतां नावडे दिनकर ॥ कीं हिंसकांस तत्त्वविचार ॥ मनींहूनि नावडे ॥ ५१ ॥ तैसा सोहळा देखोनि मानसीं ॥ परम संतापली ते दासी ॥ रामनिधानासी विवसी ॥ आड आली साक्षेपें ॥ ५२ ॥ ते कलहपीठींची देवता ॥ कीं ते दुःखकल्लोळप्रवाहसरिता ॥ गृहांत अग्नि लागे अवचिता ॥ तैसी आंत प्रवेशली ॥ ५३ ॥ अंगणीं शरीर टाकी तत्काळ ॥ धबधबां पिटी वक्षःस्थळ ॥ कैकयीस म्हणे तूं केवळ ॥ अभागीण सर्वस्वें ॥ ५४ ॥ अगे तूं बुद्धिहीन सर्वांत ॥ तुझें तुज न कळे हित ॥ मातुळगृहीं पाठविले तुझे सुत ॥ राज्यीं रघुनाथ स्थापिती ॥५५॥ तुज अवदशा आली यथार्थ ॥ सौभाग्य गेलें वाहात ॥ देशधडी केला भरत ॥ तुज अनर्थ समजेना ॥ ५६ ॥ राज्यीं बैसतां रघुनंदन ॥ तुझे पुत्र टाकील वधोन ॥ कैकयी तुज शिकवील कोण ॥ मजवांचूनि बुद्धि आतां ॥५७॥ मग तिजप्रति कैकयी बोलत ॥ मज भरत तैसाच रघुनाथ ॥ तूं हा खेद न करीं यथार्थ ॥ कदा अनर्थ करूं नये ॥ ५८ ॥ ऐसें बोलोनि सत्वर ॥ कंठींचें पदक आणि हार ॥ तिच्या गळ्यांत घाली परिकर ॥ दासी आपुली म्हणोनि ॥ ५९ ॥ पदक आणि मुक्तमाळा ॥ मंथरेनें तोडून टाकिल्या ॥ तोंड घेतलें ते वेळां ॥ राज्य बुडालें म्हणोनि ॥ १६० ॥ स्नेहें धांवोनि कैकयी ॥ तीस धरिती जाहली हृदयीं ॥ विकल्प प्रवेशला ते समयीं ॥ चित्तगृहीं कैकयीच्या ॥ ६१ ॥ कैकयी तीस म्हणे ते समयीं ॥ बरी युक्ति योजिलीस लवलाहीं ॥ तूं माझी प्राणसखी होसी पाहीं ॥ करूं कायी सांग आतां ॥ ६२ ॥ भरत तों नाहीं जवळी ॥ रामासी

---

१ कावळ्यांना. २ भरास. ३ सिंहाचा. ४ कोल्ह्याला. ५ चंद्र. ६ घुबडांना. ७ जखीण. ८ कल्लोळ=तरंग.

राज्य देती प्रातःकाळीं ॥ अयोध्यावासी लोक सकळी ॥ श्रीरामाकडे मुरडले[1] ॥ ६३ ॥ वसिष्ठ आणि दशरथ ॥ यांसी प्राणाहून आवडे रघुनाथ ॥ ते तों माझा वचनार्थ ॥ न मानिती कदाही ॥ ६४ ॥ मंथरा म्हणे ऐक साचार ॥ पूर्वींचे मागें दोन वर ॥ तुवां रथ सांवरिला घालोनि कर ॥ शक्राचे युद्धसमयीं पैं ॥ ६५ ॥ ऐसें गांठीस असतां शस्त्र ॥ तुज भय नाहीं अणुमात्र ॥ राज्यीं स्थापूनि तुझा पुत्र ॥ रामचंद्र वना धाडीं ॥ ६६ ॥ मनुसंख्या[2] संवत्सर ॥ वनासी धाडीं रघुवीर ॥ चतुर्दश वर्षांत तुझा पुत्र ॥ चवदा भुवनें जिंकील ॥ ६७ ॥ वना निघतां रामचंद्र ॥ समागमें जाईल सौमित्र ॥ काननीं राक्षस परम दुर्धर ॥ रामलक्ष्मणां भक्षितील ॥ ६८ ॥ राक्षसें भक्षिल्या रघुनंदन ॥ मग भरतासी सहजींच कल्याण ॥ यालागीं वर दोन्ही घे मागून ॥ रायापाशीं आतांचि ॥ ६९ ॥ वनासी निघतां रघुनाथ ॥ प्राण त्यागील दशरथ ॥ तेही गोष्टीचें तुजला हित ॥ राज्यीं भरत स्थापावया ॥ १७० ॥ रामाचे आवडते भक्त ॥ तेहीं बाहेर घालूं समस्त ॥ आतां येईल दशरथ ॥ करीं अनर्थ येथेंचि ॥ ७१ ॥ ऐसीं ते दासीचीं वचनें ॥ हृदयीं धरिलीं कैकयीनें ॥ जैसें वमन होतांचि श्वानें ॥ उचलोनियां घेइजे ॥ ७२ ॥ कीं शिंदीवृक्षापासून ॥ किंचित निघतां मद्यजीवन[3] ॥ मद्यपी जैसा ओढवी वदन ॥ तैसेंचि वचन मानलें ॥ ७३ ॥ मर्कटासी मदिरारस पाजिला ॥ त्यांत वृश्चिकें दंश केला ॥ त्यामाजी भूतसंचार जाहला ॥ कैकयीस जाहलें तैसेंचि ॥ ७४ ॥ अलंकार काढिले झडकरी ॥ तोडून टाकिली गळसरी ॥ केशमुक्त उर्वीवरी ॥ निद्रा करी सक्रोध ॥ ७५ ॥ तंव ते भोगसमयाची वेळ ॥ कैकयीगृहा आला भूपाळ ॥ राजा मंथरेसी पुसे उताविळ ॥ राणी आमुची कोठें पैं ॥ ७६ ॥ तंव ते बोले पापखाणी ॥ पैल ते पडली तुमची राणी ॥ काय आहे तिचे मनीं ॥ तें तों न कळेचि आम्हांतें ॥ ७७ ॥ मग कैकयीजवळी येऊन ॥ करें कुरवाळी राजा वदन ॥ दिधलें दशरथासी लोटून ॥ झिडकारूनि एकीकडे ॥ ७८ ॥ म्हणे परता होईं नृपनष्टा ॥ असत्यवादिया क्रियाभ्रष्टा ॥ तुझे अंतरींचा भाव खोटा ॥ सर्वही म्यां ओळखिला ॥ ७९ ॥ ऐसे शब्द ऐकतां तीव्र ॥ धकधकिलें[4] रायाचें अंतर ॥ चरण धरी तिचे सत्वर ॥ येरी लोटी परतांचि ॥ १८० ॥ राजा म्हणे संभ्रम[5] होत ॥ राज्यीं स्थापितों रघुनाथ ॥ तूं विघ्न न करीं येथ ॥ शरणागत तुझा मी ॥ ८१ ॥ वस्त्रें भूषणें अलंकार ॥ अपेक्षित देईन समग्र ॥ तुझ्या वचनालागीं निर्धार ॥ प्राण वेंचीन जाण पां ॥ ८२ ॥ मी असतां त्वां गळसरी ॥ तोडून टाकिली महीवरी ॥ मागुता जावोनि चरण धरी ॥ लोटी निजकरीं कैकयी ॥ ८३ ॥ स्त्रीलोभाचिये आवडी ॥ प्राणी नाडले[6] लक्षकोडी ॥ जन्ममरणांचिया ओढी ॥ माजी पडले बहुतचि ॥ ८४ ॥ स्त्रीलोभ परम दारुण ॥ पूर्वीं नाडले बहुत जण ॥ मूर्तिमंत भवव्याधि[7] कामिन[8] ॥ भुलवी सज्ञान जाणते ॥ ८५ ॥ संसारअनर्थास मूळ ॥ तो स्त्रीसंबंध जाण केवळ ॥ स्त्रीलोभें पापें सकळ ॥ अंगीं येऊन झगटती[9] ॥ ८६ ॥ असो

१ वळले. २ चौदा. ३ ताडी. ४ थरथरलें. ५ गडबड. ६ फसले. ७ संसाररोग. ८ स्त्री. ९ जडतात.

तो राजा दशरथ ॥ स्त्रीलोभें जाहला भ्रांत ॥ कैकयीस म्हणे माग इच्छित ॥ तें मी यथार्थ पुरवीन ॥ ८७ ॥ कैकयीस [१]संकेत दावी मंथरा ॥ सांडूं नको पूर्वील निर्धारा ॥ मागून घेईं दोन्ही वरां ॥ वना रघुवीरा पाठवीं ॥ ८८ ॥ कैकयी म्हणे नृपनायका ॥ माझ्या स्वर्गींच्या दोन्ही भाका ॥ न द्याल तरी उणें देखा ॥ येईल वंशा तूमच्या ॥ ८९ ॥ राजा म्हणे माग सत्वर ॥ तुज दिधले अपेक्षित वर ॥ मग म्हणे वना धाडीं रघुवीर ॥ राज्य भरतासी समर्पी ॥ १९० ॥ जवळी असतां रघुनायक ॥ त्याकडे होतील सकळ लोक ॥ यालागीं दूर वनासी देख ॥ आतांचि शीघ्र पाठवावें ॥ ९१ ॥ [३]मनुसंख्यासंवत्सर ॥ राज्य करील माझा पुत्र ॥ मग तुम्हीं आणावा रघुवीर ॥ अथवा तिकडेच ठेविंजे ॥ ९२ ॥ ऐसें ऐकतांचि वचन ॥ गजबजलें रायाचें मन ॥ वाटे विद्युल्लता येऊन ॥ अंगावरी पडियेली ॥ ९३ ॥ कीं शरीर अग्नींत पडलें ॥ कीं काळिजीं कर्वत घातले ॥ कीं पर्वताचे कडे कोसळले ॥ अंगावरी अकस्मात ॥ ९४ ॥ कैकयीवचन प्रळयाग्न ॥ जाळीत चालिला आयुष्यकानन ॥ मग तिचे धांवोन धरी चरण ॥ पदर पसरून मागतसे ॥ ९५ ॥ जो जो मागसील पदार्थ ॥ तो तो पुरवीन समस्त ॥ परी सुकुमार माझा रघुनाथ ॥ वनाप्रति धाडूं नको ॥ ९६ ॥ मी पृथ्वीपति राजा दशरथ ॥ परी तुझा असें शरणागत ॥ सुकुमार माझा रघुनाथ ॥ वनाप्रति धाडूं नको ॥ ९७ ॥ पट्टराणिया समस्त ॥ तुझ्या सेवेसी लावीन यथार्थ ॥ परी सुकुमार माझा रघुनाथ ॥ वनाप्रति धाडूं नको ॥९८॥ जो [४]लावण्यामृतसागर ॥ उदार धीर गुणगंभीर ॥ कोमळगात्र रघुवीर ॥ वनाप्रति धाडूं नको ॥ ९९ ॥ काय रघूत्तमें अन्याय केला ॥ एवढा त्यावरी कोप धरिला ॥ डोळस तमालनीळ सांवळा ॥ वनाप्रति धाडूं नको ॥ २०० ॥ भरतापरीस रघुनंदन ॥ तुज प्रिय होता मनांतून ॥ आतां कां कठिण केलें मन ॥ मजलागून सांग तें ॥ १ ॥ कैकयीपुढें पसरी पदर ॥ वना धाडूं नको [६]शतपत्रनेत्र ॥ येरी म्हणे तूं अधम साचार ॥ माझीं वरदानें न देसी तूं ॥ २ ॥ तुझे पूर्वज संपूर्ण ॥ भाकेकारणें वेंचिती प्राण ॥ त्यांचिये वंशीं जन्मोन ॥ डाग लाविला कुळासी ॥ ३ ॥ कैकयीशब्दवज्र कठिण ॥ रायाचें हृदय जाहलें चूर्ण ॥ भूमीवरी मूर्च्छा येऊन ॥ निचेष्टित पडियेला ॥ ४ ॥ इतुका रात्रीं वर्तला वृत्तांत ॥ तों प्रातःकाळीं आला सुमंत ॥ रायासी करून प्रणिपात ॥ वचन बोलता जाहला ॥ ५ ॥ सर्व सामग्री जाहली पूर्ण ॥ वाट पाहत [७]ब्रह्मनंदन ॥ अरुणोदय जाहला चंडकिरण ॥ उदय करूं पाहतो ॥ ६ ॥ तरी तुम्हीं येऊनियां तेथ ॥ राज्यीं स्थापावा रघुनाथ ॥ वचन न बोलतां दशरथ ॥ चकित सुमंत विलोकी ॥ ७ ॥ मनीं विचारी अजसुत ॥ ही मात ऐकतां रघुनाथ ॥ वनास जाईल यथार्थ ॥ थोर अनर्थ ओढवला ॥ ८ ॥ कैकयी म्हणे सुमंता ॥ येथवरी आणीं रघुनाथा ॥ मी त्यासी सांगेन अवघी वार्ता ॥ जे जाहली कथा पूर्वींची ॥ ९ ॥ रायासी निद्रा लागली जाण ॥ यालागीं न बोलेचि वचन ॥

१ भ्रमिष्ठ. २ खूण. ३ चौदा वर्षें. ४ सौंदर्याचा समुद्र. ५ गोजिरवाणा. ६ कमलपत्राक्ष राम. ७ वसिष्ठऋषि.

तों इकडे ब्रह्मपुत्रें संपूर्ण ॥ सामग्री सिद्ध केली असे ॥ २१० ॥ सुमंत ह्मणे कैकयीलागून ॥ रायें भूमीवरी कां केलें शयन ॥ तों दशरथ स्फुंदस्फुंदोन ॥ रुदन करूं लागला ॥ ११ ॥ ह्मणे सुमंता ऐक वचन ॥ माझें जवळी आलें मरण ॥ येथवरी आणीं रघुनंदन ॥ कोणासी वर्तमान न सांगावें ॥ १२ ॥ सुमंत आज्ञा वंदून ॥ निघाला तेव्हां म्लानवदन ॥ जैसा सूर्य ग्रहणीं कळाहीन ॥ तैसें आनन दिसतसे ॥ १३ ॥ विचार करीत सुमंत ॥ रामधामाकडे जात ॥ जैसा मुमुक्षु संसारतापें संतप्त ॥ वेगें येत संतसदना ॥ १४ ॥ केवळ आत्मप्राप्तीचें स्थान ॥ तैसें दिसे रामसदन ॥ चाऱ्ही महाद्वारें ओलांडून ॥ जाता जाहला तेधवां ॥ १५ ॥ दृष्टीं पहावया रघुवीर ॥ क्रमोनि गेला स्थूळदेहद्वार ॥ दुसरें सूक्ष्म सुंदर ॥ तत्त्वांसहित ओलांडिलें ॥ १६ ॥ पुढें क्रमोनियां कारण ॥ वेगें निघाला प्रधान ॥ तों महाकारण देदीप्यमान ॥ चौथें द्वार देखिलें ॥ १७ ॥ चतुर्थ द्वारींची पाहतां रचना ॥ ब्रह्मानंद जाहला मना ॥ तुर्येचा उंबरा ओलांडूनि जाणा ॥ पुढें सत्वर जातसे ॥ १८ ॥ तों मणिमयमंडपप्रभा घन ॥ त्यासी आठ पायऱ्या देदीप्यमान ॥ श्रवण कीर्तन स्मरण ॥ पादसेवन तें चौथें ॥ १९ ॥ अर्चन वंदन दास्य सख्य ॥ चढे सत्वर प्रधान देख ॥ तों स्वानंदचौकीवरी सीतानायक ॥ प्रधानोत्तमें विलोकिला ॥ २२० ॥ मग नवविधा भक्ति आत्मनिवेदन ॥ सुमंतें केलें साष्टांग नमन ॥ तंव तो कमलपत्राक्ष सुहास्यवदन ॥ काय तेव्हां बोलिला ॥ २१ ॥ सुमंता तूं मुख्य प्रधान ॥ आह्मांस ज्येष्ठबंधूसमान ॥ तुझे निर्मळ गुण पाहोन ॥ ब्रह्मानंद मज वाटे ॥ २२ ॥ मग तो जोडूनि दोन्ही कर ॥ उभा राहे राघवासमोर ॥ सांगे दशरथें सत्वर ॥ कैकयीसदनीं बोलाविलें ॥ २३ ॥ आतां कैकयीसदना श्रीराम ॥ कैसा जाईल पूर्णब्रह्म ॥ तें कथाकौतुक सप्रेम ॥ संत सज्जन ऐकोत पां ॥ २४ ॥ रामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ भक्तिज्ञानवैराग्यभांडार ॥ दृष्टांतरत्नें अपार ॥ माजी सतेज झगमगती ॥ २५ ॥ ब्रह्मानंदा श्रीधरवरा ॥ श्रीमद्भीमातटविहारा ॥ पुराणपुरुषा निर्विकारा ॥ जगद्वंद्या अभंगा ॥ २२६ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत पंडित चतुर ॥ नवमाध्याय गोड हा ॥ २२७ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥

अध्याय १०
वनास जातात
राम
ल.
सीता
नागरिक जन, आप्त इत्यादि

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ संतसज्जनांची मांदी मिळाली ॥ देखोनि वाग्देवी धांविन्नली ॥ शब्दरत्नांचीं [1]भरणीं भरलीं ॥ वेगें आणिलीं भक्तिपेठे ॥ १ ॥ पाहोनि ग्राहकांची आवडी ॥ परीक्षक तैसेंचि रत्न काढी ॥ कीं सुगरणी जैसी वाढी ॥ अपेक्षा पाहूनि क्षुधितांची ॥ २ ॥ गात्रें पाहून भूषणें ॥ लेववितो पैं शाहाणे ॥ कीं दिनमान पाहून [2]उष्णकिरणें ॥ उदया जैसें पाविजे ॥ ३ ॥ कीं पाहूनियां समयघटिका ॥ उदय होय जेवीं [3]शशांका ॥ कीं वर्षाकाळींचे देखा ॥ मेघ जैसे वर्षती ॥ ४ ॥ कीं ऋतुकाळीं येती फळें ॥ कीं उत्तम काळ पाहूनि भले ॥ सत्कर्मे करिती सकळें ॥ निष्कामबुद्धीकरूनियां ॥ ५ ॥ कीं वेदांचें [4]अंतर पाहूनि देख ॥ चालताती शास्त्रांचे तर्क ॥ कीं [5]लवण पाहूनि उदक ॥ धांवे जैसें त्वरेनें ॥ ६ ॥ तैसें श्रोतयांचें जाणोनि अंतर ॥ रामकथा आरंभिली साचार ॥ बोलिला वाल्मीक ऋषीश्वर ॥ तेंचि चरित्र [6]परिसा पां ॥ ७ ॥ शब्दभवाब्धि भरला अपार ॥ कविताळक्ष तारूं थोर ॥ स्फूर्तिवायूच्या बळें सत्वर ॥ जहाज चाले त्वरेनें ॥ ८ ॥ सद्गुरुकृपा हेंचि बंदर ॥ तेथें शब्दरत्नें भरलीं अपार ॥ संतपेठेसी आणिलीं साचार ॥ ग्राहक थोर म्हणोनियां ॥ ९ ॥ तरी सादरता देऊनि धन ॥ घ्या जी शब्दरत्नें परीक्षा करून ॥ असो पूर्वाध्यायीं सुमंत प्रधान ॥ श्रीराम-गृहासी पातला ॥ १० ॥ शोकाकुलित होउनी ॥ दशरथ पडिला [7]कैकयीसदनीं ॥ कीं अग्निसंगेंकरूनी ॥ [8]मुक्त जैसें आहाळलें ॥ ११ ॥ ग्रहणकाळीं सूर्यचंद्र ॥ दिसती कळाहीन साचार ॥ कीं पंकगर्तेंत सुकुमार ॥ हंस जैसा रूतला ॥ १२ ॥ तैसा जाण [9]द्विपंचरथ ॥ पडिला असे शोकग्रस्त ॥ सुमंत पाठविला त्वरित ॥ श्रीरामासी आणावया ॥ १३ ॥ असो सुमंत म्हणे जी श्रीरामा ॥ रायें बोलाविलें कैकयी-धामा ॥ पुराणपुरुष सर्वात्मा ॥ तत्काळ उठोनि चालिला ॥ १४ ॥ रथीं बैसला ते क्षणीं ॥ नवमेघरंग चापपाणी ॥ भक्तकैवारी कैवल्यदानी ॥ वेदपुराणीं वंद्य जो ॥ १५ ॥ वस्त्रालंकारमंडित पूर्ण ॥ पाहाती सर्व अयोध्याजन ॥ म्हणती कोट्यनुकोटी मीनकेतन ॥ श्रीरामावरूनि ओंवाळिजे ॥ १६ ॥ श्रीराममुकुटींची दिव्य कळा ॥ तेणें रविमंडप उजळला ॥ त्या तेजांत सूर्य बुचकळला ॥ प्रकाश पडला पृथ्वीवरी ॥ १७ ॥ मकराकार शोभती कुंडलें ॥ कीं प्रळयाग्नीनें नेत्र उघडिले ॥ कीं कल्पांतविजूचे उमाळे ॥ शीतळ जाहले सर्वही ॥ १८ ॥ अनंत बाळसूर्यांच्या कळा ॥ श्रीरामरूपीं लोपल्या सकळा ॥ कीं ब्रह्मानंद रस वोतला ॥ सगुणलीला धरूनियां ॥ १९ ॥ सुवर्णोदकनदी निर्मळ ॥ मेरुपाठारीं वाहे सदाकाळ ॥ तैसें केशरदिव्यतिलक भाल ॥ श्रीरामाचें शोभतसे ॥ २० ॥ अंगीं दिव्य चंदन चर्चित ॥ अयोध्येमाजी सुवास [10]बेंहकत ॥ तेणें घ्राणदेवता नाचत ॥ निजानंदेंकरूनियां ॥ २१ ॥ गुणीं ओविलीं [11]भगणें सकळें ॥ तैसे मुक्तहार शोभती चांगले ॥ अनंत ब्रह्मांडें एकेचि वेळे ॥ एकसरें डोलती ॥ २२ ॥ अपार राहिले भक्त प्रेमळ ॥ म्हणोनि रुंदावलें वक्षःस्थळ ॥ दिव्य तेज पदक निर्मळ ॥ प्रभेनें [12]निराळ कोंदलें ॥ २३ ॥ आजानुबाहु रघुनंदन ॥ करीं विराजत चापबाण ॥

---

१ भांडारें. २ सूर्यानें. ३ चंद्राला. ४ तात्पर्य. ५ उतरता प्रदेश. ६ ऐका. ७ कैकयीच्या घरीं. ८ मोतीं. ९ दशरथ. १० पसरत होता. ११ नक्षत्रें. १२ आकाश.

कटीं मेखळा[1] पीतवसन ॥ चंपळेहून[2] झळकतसे ॥ २४ ॥ असो ऐसा रघुनाथ ॥ रथारूढ विरिंचितात ॥ छप्पन्न देशींचे राजे समस्त ॥
देखोनियां आनंदले ॥ २५ ॥ पुढें चालत चतुरंग दळ ॥ धडकत वाद्यांचा कल्लोळ ॥ श्रीराम पाहावया सकळ ॥ उतावीळ जन
जाहले ॥ २६ ॥ पाहतां श्रीरामाचें मुखकमळ ॥ राजे आनंदले सकळ ॥ म्हणती जन्म जाहला सुफळ ॥ तमालनील देखिला ॥ २७ ॥
धन्य धन्य तो दशरथ ॥ जयाच्या उदरीं अवतरला रघुनाथ ॥ यासी राज्यपद यथार्थ ॥ देईल आतां संभ्रमें ॥ २८ ॥ तो सोहळा
पाहूनि नयनां ॥ जाऊं आपुल्या स्वस्थाना ॥ असो ऐसा मिरवत रामराणा ॥ कैकयीसदनासमीप आला ॥ २९ ॥ जवळी आला
ऐकोनि रघुनाथ ॥ स्फुंदस्फुंदोनि रडे दशरथ ॥ लोकां बाहेर टाकोनि जात ॥ श्रीराम दशरथाजवळी पैं ॥ ३० ॥ लक्ष्मण आणि
सुमंत ॥ यांसहित प्रवेशे रघुनाथ ॥ तों मूर्च्छित पडला दशरथ ॥ नयनीं वाहात अश्रुधारा ॥ ३१ ॥ रामें दशरथासी केलें नमन ॥
वंदिले कैकयीचे चरण ॥ येरी म्हणे विजयी पूर्ण ॥ सर्वदाही होसी तूं ॥ ३२ ॥ श्रीराम पुसे कैकयीसी ॥ काय व्यथा रायाचे मानसीं ॥
कां शयन केलें भूमीसी ॥ तें मजप्रती सांगिजे ॥ ३३ ॥ कैकयी सांगे समाचार ॥ रायें मज दिधले दोन वर ॥ ते मीं मागतां साचार ॥
दुःख थोर वाटलें ॥ ३४ ॥ मग बोले रघुनंदन ॥ ते भाक[3] मी पुरवीन ॥ येरी म्हणे तूं वनासी करीं गमन ॥ चतुर्दश[4] वर्षेंपर्यंत ॥ ३५ ॥
सांगातें नेईं सुमित्रासुत[5] ॥ राज्य करील माझा भरत ॥ तूं वनीं होसील यशवंत ॥ सीताकांत अवश्य म्हणे ॥ ३६ ॥ मातेची आज्ञा
सर्वथा ॥ न मोडावी प्रमाण शास्त्रार्था ॥ संन्यास जरी घेतला तरी माता ॥ वंदावी हें साचार ॥ ३७ ॥ प्राणाहून पलीकडे ॥ माझा
भरत मज आवडे ॥ त्यास राज्य देतां मज सांकडें[6] ॥ सर्वथाही वाटेना ॥ ३८ ॥ भूधर[7] अवतरला लक्ष्मण ॥ परम क्रोधावला जाण ॥
भ्रुकुटीसी आंठी घालोन ॥ नेत्रयुगुळ वटारिलें ॥ ३९ ॥ जैसा विवेकबळेंकरून ॥ क्रोध आवरिती साधकजन ॥ तैसाचि उगा राहिला
लक्ष्मण ॥ भीड धरून रामाची ॥ ४० ॥ असो कैकयीस नमून रामराणा ॥ आला कौसल्येच्या सदना ॥ परमानंद पावला मना ॥
तपोवना जावया ॥ ४१ ॥ कीं दैत्य वधावया जातां स्वानंद ॥ गजवदन[8] आणि वीर स्कंद[9] ॥ नमिलें अन्नपूर्णेचें चरणारविंद ॥ ब्रह्मा-
नंदेंकरूनियां ॥ ४२ ॥ कीं करूं जातां अमृतहरण ॥ सुपर्णें[10] वंदिले जननीचरण ॥ त्याचपरी रघुनंदन ॥ कौसल्येसी नमीतसे ॥ ४३ ॥
सांगीतलें सकळ वर्तमान ॥ धगधगलें कौसल्येचें मन ॥ भूमीस पडली मूर्च्छा येऊन ॥ वाटे प्राण चालिला ॥ ४४ ॥ किंवा हृदयीं
शस्त्र खोंचलें ॥ कीं लोभियाचें धन हरवलें ॥ तैसें कौसल्येसी वाटलें ॥ आज्ञा मागतां श्रीरामें ॥ ४५ ॥ मग म्हणे घनःश्यामगात्रा ॥
रामा माझ्या राजीवनेत्रा ॥ मज सांडोनि पवित्रा ॥ कैसा वना जाशील ॥ ४६ ॥ माझे पुष्पवाटिकेआंत[11] ॥ राहें चतुर्दश वर्षेंपर्यंत ॥
कोणासी तूं न भेटें यथार्थ ॥ राहें गुप्त राघवा ॥ ४७ ॥ श्रीराम म्हणे माते ॥ तैसें नव्हे जाणें वनातें ॥ सत्य करावया पितृवचनातें ॥

---

१ कंबरपट्टा. २ विजेहून. ३ देऊं केलेला शब्द. ४ चौदा. ५ लक्ष्मण. ६ संकट. ७ शेष. ८ गणपती. ९ कार्तिकस्वामी. १० गरुडानें. ११ बागेंत.

दंडकारण्या जाईन मी ॥ ४८ ॥ पश्चिमेस उगवेल [1]चंडकिरण ॥ परी मी न मोडीं पितृवचन ॥ [2]होईन भाकेसी उत्तीर्ण ॥ नसे अन-
मान सर्वथा ॥ ४९ ॥ जन्मोनियां जनकपोटीं ॥ साच न करवे त्याची गोष्टी ॥ तरी अपकीर्तीनें सृष्टी ॥ भरोनियां उचंबळे ॥ ५० ॥
साच न करवे पितृवचन ॥ व्यर्थ काय जन्मास येऊन ॥ विगतधवेचें सुंदरपण ॥ किंवा ज्ञान [3]दांभिकाचें ॥ ५१ ॥ कीं [4]वेडंबरीचें शूरत्व
जाण ॥ कीं अजाकंठींचे जैसे स्तन ॥ कीं नटांमधील [5]कामिन ॥ कीं कंटकवन सघन पैं ॥ ५२ ॥ कीं जन्मांधाचे विशाळ नेत्र ॥
कीं मद्यपियाचें अपवित्र पात्र ॥ कीं अदात्याचें उंच मंदिर ॥ व्यर्थ काय जाळावें ॥ ५३ ॥ यालागीं पुत्र तोचि धन्य ॥ जो साच
करी पितृवचन ॥ तरी मज वना जावयालागून ॥ आज्ञा देईं अंबे तूं ॥ ५४ ॥ म्हणोनि श्रीरामें धरिले चरण ॥ उभा राहिला कर
जोडून ॥ धबधबां वक्षःस्थळ बडवून ॥ कौसल्येनें घेतलें ॥ ५५ ॥ नगरीं तेव्हां फुटली मात ॥ कीं वना जातो श्रीरघुनाथ ॥ वर्तला
एकचि आकांत ॥ पडिले मूर्च्छित लोक तेव्हां ॥ ५६ ॥ कौसल्या म्हणे रघुनंदना ॥ सुकुमारा जगन्मोहना ॥ माझी मोडोनियां आज्ञा ॥
कैसा वना जातोसी ॥ ५७ ॥ श्रीरामासी म्हणे लक्ष्मण ॥ मज आज्ञा देईं [6]अणुप्रमाण ॥ कैकयीचें शिर छेदून ॥ संतोषवीन सकळांसी
॥ ५८ ॥ रघुपती तूं वना जातां यथार्थ ॥ प्राण त्यजील दशरथ ॥ राज्य बुडेल समस्त ॥ अयोध्या ओस होईल ॥ ५९ ॥ परम
प्रेमळ बंधु भरत ॥ तो राज्य न करील यथार्थ ॥ इचा वध करितां सत्य ॥ तोही सुख पावेल ॥ ६० ॥ सकळ अनर्थांचें कारण ॥
कैकयी असत्याचें [7]भाजन ॥ इजला टाकितां वधून ॥ सकळ जन आनंदती ॥ ६१ ॥ जैसी समूळ टाकितां दुर्वासना ॥ साधक पावती
आत्मसदना ॥ कीं रजनी सरतां सकळ जनां ॥ सूर्योदयीं आनंद ॥ ६२ ॥ मग बोले श्रीराम ॥ प्राणांत जाहलिया विपरीत कर्म ॥
सहसा न करावें हें वर्म ॥ हृदयीं धरीं लक्ष्मणा ॥ ६३ ॥ कौसल्या सुमित्रा जैशा माता ॥ तैसीच कैकयी जाण तत्त्वतां ॥ तियेचा
वध करितां ॥ मग यश कैंचें आम्हांतें ॥ ६४ ॥ लक्ष्मण म्हणे श्रीरामातें ॥ तरी मज न्यावें सांगातें ॥ नाहीं तरी प्राण त्यागीन येथें ॥
मग तूं वना सुखें जाईं ॥ ६५ ॥ तों सुमित्रा म्हणे रघुनंदना ॥ माझा लक्ष्मण नेईं वना ॥ सेवील तुझिया निजचरणा ॥ प्रेमभावें-
करूनियां ॥ ६६ ॥ रामा तुजवेगळा एक क्षण ॥ सर्वथा न राहे लक्ष्मण ॥ वनीं फळें जीवन आणून ॥ शय्येसी तृण निजावया ॥ ६७ ॥
तुझी सेवा करील परिकर ॥ तेणें आनंद मज थोर ॥ ऐसें बोलतां सुमित्रेचे नेत्र ॥ प्रेमोदकें भरून आले ॥ ६८ ॥ मग
ऊर्मिलेचें समाधान ॥ करूनियां लक्ष्मण ॥ सिद्ध जाहला [8]प्रयाण ॥ वनाप्रती करावया ॥ ६९ ॥ कौसल्या म्हणे रघुनंदना ॥ बा रे मज
टाकूनि जासी वना ॥ कांटे पाषाण तुझिया चरणां ॥ चालतां रज खुपतील ॥ ७० ॥ जडितांबरें सर्व सांडोनी ॥ कैसा राहशील
वल्कलें वेष्टूनी ॥ भ्रमरपर्यंक त्यजोनी ॥ भूमिशयन केवीं करिसी ॥ ७१ ॥ त्यजूनि रत्नजडित [9]कोटीर ॥ कैसा राखिसी जटाभार ॥

---

१ सूर्य. २ वचन खरें करून दाखवीन. ३ ढोंग्याचें. ४ बहुरूप्याचें. ५ स्त्रीवेष. ६ किंचित. ७ पात्र. ८ प्रस्थान. ९ शिरोभूषणविशेष, चूडामणि, शिरोरत्न.

रामा तुझी तनु सुकुमार ॥ वातउष्णें श्रमेल कीं ॥ ७२ ॥ सुगंध परिमळ त्यजूनि परम ॥ कैसें आंगीं चर्चिसी भस्म ॥ वनीं राक्षस दुर्धर परम ॥ छळावया तुज येतील ॥ ७३ ॥ वनीं सांपडसी तूं जगजेठी ॥ मग तुझी कोण राखील पाठी ॥ शोकें कौसल्या हृदय पिटी ॥ म्हणे काय करूं आतां ॥ ७४ ॥ मग औषधी मोहरे अनेक आणुनी ॥ रामाचे दंडीं बांधी जननी ॥ रामासी पाणी लागेल वनीं ॥ औषधमणी केंबरीं बांधी ॥ ७५ ॥ वनीं दृष्टावेल रघुनाथ ॥ म्हणोनि मोहरे करीं बांधित ॥ कांहीं एक पीडा न होय यथार्थ ॥ ऐशा वस्तु देत माता ॥ ७६ ॥ ते आदिपुरुषाची जननी ॥ वनासी निघतां चापपाणी ॥ पंचभूतांसी कर जोडोनी ॥ प्रार्थना करी भावार्थें ॥ ७७ ॥ धरणीस कौसल्या विनवित ॥ माते तुझा श्रीराम जामात ॥ यासी रक्षीं यथार्थ ॥ निजस्नेहेंकरूनियां ॥ ७८ ॥ ज्या पंथें जाईल कमलपत्राक्ष ॥ त्याच पंथें असोत सुफल वृक्ष ॥ नाना संकटीं विरूपाक्ष ॥ रक्षो यासी सर्वदा ॥ ७९ ॥ रातोत्पल कमलें पूर्ण ॥ त्यांहून सुकुमार रामचरण ॥ त्याचिया चरणीं खडे पाषाण ॥ रुतों नेदीं अवनीये ॥ ८० ॥ उदकासी कौसल्या म्हणत ॥ रघुवीर होईल तृषाक्रांत ॥ नदी सरोवरें समस्त ॥ पूर्णोदकें ठेवीं कां ॥ ८१ ॥ म्हणे विश्वप्रकाश चंडकिरणा ॥ तूं रक्षीं आपले कुलभूषणा ॥ तुझीं किरणें मनमोहना ॥ स्पर्शों नेदीं सर्वथा ॥ ८२ ॥ लोकप्राणेशा प्रभंजना ॥ लघु माझिया रघुनंदना ॥ तुझिया गुणें धुळी नयनां- ॥ माजी न जावी सर्वथा ॥ ८३ ॥ उष्णें शिणतां रघुनाथ ॥ तूं मंद मंद येईं मारुत ॥ जेणें सुखावे अवनिजाकांत ॥ करीं ऐसें प्राणेशा ॥ ८३ ॥ अंबरा तूं निर्विकार पाहीं ॥ शब्दविषय तुझे ठायीं ॥ मंजुळ शब्द तुझे हृदयीं ॥ अंडज करोत सर्वदा ॥ ८५ ॥ ब्रह्मा शिव इंदिरावर ॥ अष्ट दिक्पाल एकादश रुद्र ॥ नव ग्रह अष्ट वसु द्वादश मित्र ॥ माझा रघुवीर रक्षोत ॥ ८६ ॥ देव उपदेव कर्मज देव ॥ पाताळभोगी सर्प मानव ॥ जलचर जलार्णव ॥ माझा रघुवीर रक्षोत ॥ ८७ ॥ चराचर प्राणी जे वहिले ॥ चहूं खाणींमाजी जन्मले ॥ वेदशास्त्रें पुराणें सकळें ॥ ब्रह्म सांवळें रक्षोत ॥ ८८ ॥ कर जोडोनि कौसल्या सती ॥ चराचर जीवांसी झाली प्रार्थिती ॥ परी हा आदिपुरुष रघुपती ॥ नेणवेचि तियेतें ॥८९॥ जो दानवकुळवैश्वानर ॥ साधुहृत्पद्मभ्रमर ॥ अज्ञानतमच्छेदक दिवाकर ॥ नेणे साचार कौसल्या ॥ ९० ॥ जो अरिचक्रवारणपंचानन ॥ कीं दुःखपर्वतभंजन सहस्रकिरण ॥ कीं विघ्नफणिपाळ विदारून ॥ त्यावरी सुपर्ण रघुवीर ॥ ९१ ॥ तो सज्जनचकोरामृतकर ॥ भक्तचातकसजलजलधर ॥ कीं साधुनयनाब्जमित्र ॥ तो हा साचार अवतरला ॥ ९२ ॥ असो याउपरी कौसल्या म्हणत ॥ चतुर्दश वर्षेंपर्यंत ॥ व्यर्थ देह हा प्रेतवत ॥ कैसा पाळूं मी आतां ॥ ९३ ॥ कैसें पूर्वकर्म गहन ॥ फळा आलें मुळींहून ॥ अमलदलराजीवनयन ॥ वनास जातो ये वेळे ॥ ९४ ॥ तूं वना जातोसी रघुनंदना ॥ स्तनीं दाटला प्रेमपान्हा ॥ माझ्या विसाविया मनमोहना ॥ गुणनिधाना जाऊं नको ॥ ९५ ॥ श्रीरामा भुवनसुंदरा ॥ डोळसा सुकुमारा

---

१ साधारण औषधी मणी. २ केंसांमध्यें. ३ दृष्टीचे मणी. ४ शंकर. ५ रक्तवर्ण. ६ तहानावलेला. ७ हे सूर्या. ८ थकला असतां. ९ पक्षी.

राजीवनेत्रा ॥ मुनिजनरंजना गुणसमुद्रा ॥ जाऊं नको वनातें ॥ ९६ ॥ हृदयीं नसतां रघुनंदन ॥ संपत्ती त्या विपत्ती जाण ॥ कळा त्या विकळा संपूर्ण ॥ विद्या होत अविद्या ॥ ९७ ॥ श्रीरामाविण करिती कर्म ॥ तोच तयांस पडला भ्रम ॥ सच्चिदानंद मेघश्याम ॥ मज टाकूनि जातो कीं ॥९८॥ तंव [1]देववाणी गर्जिन्नली पाहीं ॥ सर्वांठायीं राम विजयी ॥ कल्पांतीं तयासी भय नाहीं ॥ हा शेषशायी अवतरला ॥९९॥ जैसा जीव जातां वैद्य येऊन ॥ म्हणे मी तुज वांचवीन ॥ तैसें मायेस वाटलें पूर्ण ॥ आकाशवाणी ऐकतां ॥१००॥ आदिपुरुष निर्विकार ॥ कौसल्येस घाली नमस्कार ॥ प्रदक्षिणा करूनि वारंवार ॥ मुख विलोकी जननीचें ॥ १ ॥ जो मायातीत अगोचर ॥ तेणें आसुवें भरले नेत्र ॥ विमलांबुधारा पवित्र ॥ मुखावरून उतरल्या ॥ २ ॥ मायेनें धांवून तये वेळीं ॥ रामाचे गळां मिठी घातली ॥ तो शोक ऐकतां [2]उर्वीमंडळीं ॥ कवींसी बोलीं न वर्णवे ॥ ३ ॥ म्हणे कमलपत्राक्षा रघुनंदना ॥ तुवां कैकयीची पाळिली आज्ञा ॥ मान दिधला पितृवचना ॥ माझी अवज्ञा कां करिसी ॥४॥ मग तो जगद्वंद्य रघुनायक ॥ मातेसी म्हणे न करीं शोक ॥ मी सत्वर परतोनि देख ॥ जननी येतों तुजपाशीं ॥ ५ ॥ असो सीतेचिया मंदिरांत ॥ प्रवेशला जनकजामात ॥ सीता जाहली आनंदभरित ॥ [3]मूद ओंवाळी वरूनियां ॥ ६ ॥ मनीं जगन्माता विचारीत ॥ कां एकलेचि आले श्रीरघुनाथ ॥ संगें राजचिन्हें नाहींत ॥ चिंताक्रांत जानकी ॥ ७ ॥ वृत्तांत सांगे रघुनंदन ॥ आम्ही वनाप्रति करितों गमन ॥ तुवां कौसल्येची सेवा करून ॥ सुखें राहावें येथेंचि ॥ ८ ॥ सुमित्रा आणि कैकयी ॥ समान भजें सर्वांठायीं ॥ जनकगृहा न जाईं कदाही ॥ कुरंगनेत्रे जानकी ॥ ९ ॥ वनासी येसी तरी बहुत ॥ दंडकारण्य कठिण पंथ ॥ वात उष्ण शीत यथार्थ ॥ न सोसवे तुझेनि ॥ ११० ॥ तंव ते सुंदरशृंगारमराळी ॥ गुणसरिता जनकबाळी ॥ सुकुमार राजस चंपककळी ॥ काय बोले तेधवां ॥ ११ ॥ अहा जगद्वंद्या श्रीरामा ॥ निजभक्तकामकल्पद्रुमा ॥ [4]गजास्यजनकविश्रामा ॥ टाकूनि मजला नवजावें ॥१२॥ जगज्जनका रघुवीरा ॥ जनकजामाता जगदुद्धारा ॥ जगरक्षका जलजनेत्रा ॥ जलदगात्रा रघुराजा ॥ १३ ॥ जलचरें जल सांडून ॥ वेगळीं होतां त्यजिती प्राण ॥ [5]द्विजकुळांसी आकाशावांचून ॥ नव्हे भ्रमण कोठेंही ॥ १४ ॥ दीप सांडूनि निश्चितीं ॥ प्रभा न राहे कल्पांतीं ॥ कनकासी टाकूनि कांती ॥ कदा परती नव्हेचि ॥ १५ ॥ शिवावेगळी नोहे अंबिका ॥ किरणें न सोडिती कदा अर्का ॥ साधुहृदय सांडोनी सद्विवेका ॥ कोठें जाणें घडेना ॥१६॥ रत्नावेगळी कळा ॥ गोडी न सोडी गुळा ॥ कस्तूरी न सोडी परिमळा ॥ तेवीं मी वेगळी नव्हेंचि ॥ १७ ॥ म्हणोनि रघुपति कोमळांगा ॥ दयाळा [6]ममहृदयाब्जभृंगा ॥ ताटिकांतका नवमेघरंगा ॥ मज टाकूनि नवजावें ॥ १८ ॥ सिंह सखा असतां पाहीं ॥ मग कांतारीं हिंडतां भय नाहीं ॥ सीतेचे शब्द ऐकोनि हृदयीं ॥ जगदात्मा संतोषला ॥१९॥ जानकीवचन सुधाकर ॥ तेणें तोषले

१ आकाशवाणी. २ पृथ्वीवर. ३ शिजलेल्या भाताची मूद. ४ शंकराचें विश्रांतिस्थान. ५ पक्ष्यांना. ६ माझ्या अंतःकरणरूपी कमळावरील भ्रमरा.

रामकर्णचकोर ॥ कीं वचनमेघ गर्जतां गंभीर ॥ मनमयूर नृत्य करी ॥१२०॥ रघुपति म्हणे इंदुवदने ॥ श्रीवसिष्ठाचे चरण धरणें ॥ मज वनाप्रति पाठवणें ॥ हेंचि विनवीं तयाप्रती ॥ २१ ॥ तुज नेतां वनाप्रती ॥ नानाशब्दें लोक निंदिती ॥ यालागीं पुसोनि वनाप्रती ॥ समागमें निघावें ॥ २२ ॥ मग वसिष्ठाचिये चरणीं ॥ नमन करी जगज्जननी ॥ म्हणे मी राघवाची सांगातिणी ॥ वनवासी होईन ॥ २३ ॥ मग वसिष्ठ म्हणे रघुनाथा ॥ संगें नेईं जनकदुहिता ॥ सवें असों द्यावें सुमित्रासुता ॥ रक्षणार्थ तुम्हांतें ॥ २४ ॥ असो सौमित्रास म्हणे राघवेश ॥ वसिष्ठगृहीं आहे मम धनुष्य ॥ अक्षय भाते निःशेष ॥ वरद शस्त्रें आणावीं ॥ २५ ॥ आपुलें संग्रहधन रघुवीर ॥ याचकां वांटी उदार ॥ गुरुगृहास द्रव्य अपार ॥ वस्त्रें भूषणें धाडिलीं ॥ २६ ॥ आणि नाना वस्तु संपत्ती ॥ पाठविल्या गुरुगृहाप्रती ॥ सद्गुरूसी जे न भजती ॥ अभागी निश्चितीं तेचि पैं ॥ २७ ॥ तनुमनधनेंसीं शरण ॥ श्रीगुरूसी जो न जाय आपण ॥ तो जाहला जरी शास्त्रप्रवीण ॥ न करितां गुरुभजन तरेना ॥ २८ ॥ व्यर्थ गेलें तयाचें तप ॥ जळो जळो तयाचा जप ॥ व्यर्थ काय कोरडा प्रताप ॥ गुरुवचन नावडे जया ॥ २९ ॥ सद्गुरूचे घरीं आपदा ॥ आपण भोगी सर्व संपदा ॥ त्या अपवित्राचें मुख कदा ॥ दृष्टीं न पहावें कल्पांतीं ॥ १३० ॥ तरी तैसा नव्हे रघुवीर ॥ गुरुगृहाप्रति अपार ॥ द्रव्य वस्त्रें अलंकार ॥ पाठविलीं तेधवां ॥ ३१ ॥ गुरुपुत्र परम सुज्ञ ॥ आदरें आणिला बोलावून ॥ आपुलीं वस्त्रें भूषणें काढून ॥ तया संपूर्ण लेवविलीं ॥ ३२ ॥ सीतेनें वस्त्रें भूषणें अपार ॥ सुयज्ञासी दिधलीं सत्वर ॥ रथ देऊनियां गुरुपुत्र ॥ निजगृहास पाठविला ॥ ३३ ॥ सकळ ऋषींच्या गृहाप्रती ॥ द्रव्य पाठवी रघुपती ॥ चौदा वर्षें निश्चितीं ॥ पुरोन उरे अपार ॥ ३४ ॥ विश्वामित्र असित कण्व ॥ दुर्वास भृगु वामदेव ॥ अंगिराआदि द्विज सर्व ॥ द्रव्य राघव पाठवी त्यांतें ॥ ३५ ॥ कौसल्या सुमित्रा माता जाणा ॥ द्रव्य पाठवी तयांच्या सदनां ॥ रामें आपुले सेवकजनां ॥ द्रव्य अपार दीधलें ॥ ३६ ॥ दरिद्री दीन कुटुंबवत्सल ॥ अशक्त पंगु केवळ ॥ तयांसी द्रव्य तमालनील ॥ आणूनि देता जाहला ॥ ३७ ॥ इष्ट अत्यंत गौरवून ॥ सर्वांस म्हणे रघुनंदन ॥ स्नेह न सांडावा मजवरून ॥ सुखेंकरून नांदा हो ॥ ३८ ॥ मग कैकयीच्या गृहास ॥ येता जाहला जगन्निवास ॥ ते वेळे अयोध्येच्या लोकांस ॥ कल्पांतचि वाटला ॥ ३९ ॥ अयोध्येच्या नरनारी ॥ अश्रु वाहती तयांच्या नेत्रीं ॥ गोब्राह्मणांचा कैवारी ॥ वना जातो म्हणोनियां ॥ १४० ॥ इकडे कैकयीच्या सदनांत ॥ रामें नमिला दशरथ ॥ प्रदक्षिणा करोनि विलोकित ॥ वंदनारविंद पितयाचें ॥ ४१ ॥ दशरथ म्हणे रघुनंदना ॥ राजीवनयना जातोसि वना ॥ मी न ठेवीं आपुल्या प्राणा ॥ कुलभूषणा रघुवीरा ॥ ४२ ॥ राजा म्हणे श्रीरामातें ॥ दळभार नेईं सांगातें ॥ वनामाजी सुखें वर्तें ॥ चौदा वर्षेंपर्यंत ॥ ४३ ॥ तों रामचंद्र बोले वचन ॥

१. चंद्रासारखें तोंड आहे अशा सीते. २ सोबतीण. ३ दुःख. ४ गुरुपुत्राला. ५ मुखकमल.

मी तपालागीं सेवितों कानन[1] ॥ तेथें दळभाराचें कारण ॥ सर्वथाही नसेचि ॥ ४४ ॥ वल्कलें वेष्टूनि वनांत ॥ तप करीन मी यथार्थ ॥ ऐसी कैकयीनें ऐकोनि मात ॥ वल्कलें पुढें ठेविलीं ॥ ४५ ॥ तीं वेष्टूनि श्रीराम ॥ श्यामलांगीं लाविलें भस्म ॥ केशभार सुवास परम ॥ आकर्षोनि बांधिले ॥ ४६ ॥ सौमित्रें वल्कलें वेष्टून ॥ वंदिले दशरथाचे चरण ॥ तों कैकयी म्हणे सीते झडकरून ॥ वस्त्रें भूषणें फेडीं कां ॥ ४७ ॥ ऐसें ऐकतां जनकबाळी ॥ तडिदंबरभूषणें त्यागिलीं ॥ तीं सर्व कैकयीनें आवरिलीं ॥ वल्कलें दिधलीं नेसावया ॥४८॥ तंव वल्कलें कडकडीत कठिण ॥ नेसतां न येती सीतेलागून ॥ मग आपुले करें रघुनंदन ॥ नेसवीत जानकीतें ॥ ४९ ॥ जानकी सुकुमार अत्यंत ॥ वल्कलें नेसतां अंगास रुपत ॥ तें देखोनि ब्रह्मसुत[2] ॥ निर्भर्त्सीत कैकयीतें ॥ १५० ॥ परम निर्दय तूं पापिणी ॥ घेसी सीतेचीं वस्त्रें हिरोनी ॥ तूं जाहालीस राज्यबुडवणी ॥ रामासी वनीं धाडिसी ॥ ५१ ॥ दशरथ म्हणे ते अवसरीं ॥ गृहांतूनि नीघ जा बाहेरी ॥ तीं विकावया मांडोनि बाजारीं ॥ धगडी बैस आतांचि ॥ ५२ ॥ माझीं बाळें सुकुमार ॥ निर्दये घालिसी बाहेर ॥ मी भाकें बांधिलों साचार ॥ नाहीं तरी शिर छेदितों ॥ ५३ ॥ आडांत पडला मृगेंद्र ॥ कीं सांपळ्यांत गोंविला व्याघ्र ॥ कीं वणव्यांत सांपडला फणिवर ॥ तैसा साचार गुंतलों मी ॥ ५४ ॥ कीं गळीं सांपडला मीन[3] ॥ कीं पारधियें कोंडिलें हरिण ॥ कीं तस्करें वाटेसी सज्जन ॥ गोंवोनि[4] हरिले सर्वस्वें ॥ ५५ ॥ ऐसें बोलतां नृपवर ॥ हृदयीं दाटला गहिंवर ॥ पोटासी धरून सीता सुंदर ॥ म्हणे बाळे शिणलीस ॥ ५६ ॥ सुकुमार तूं चंपककळी ॥ वातउष्णें शिणशील वेल्हाळी ॥ गुणसरिते जनकबाळी ॥ सांगसी शीण[5] कवणातें ॥ ५७ ॥ सुमंता सांगे राजेंद्र ॥ आणा दिव्य अलंकार ॥ सीतेसी देऊनि सत्वर ॥ जगन्माता गौरवीं ॥ ५८ ॥ त्यावरी ते मंगलभगिनी ॥ मस्तक ठेवी श्वशुरचरणीं ॥ वसिष्ठ नमिला स्नेहेंकरूनी ॥ म्हणे कृपा बहुत असों द्या ॥ ५९ ॥ जैसा द्वितीयेचा चंद्र ॥ दिवसेंदिवस होय थोर ॥ तैसा स्वामी स्नेहादर ॥ अपार वर्धमान होऊं दे ॥ १६० ॥ वसिष्ठ देत आशीर्वचन ॥ जोंवरी मृगांक[6] चंडकिरण[7] ॥ तोंवरी चिरंजीव दोघें जण ॥ अक्षयी राज्य करावें ॥ ६१ ॥ असो वसिष्ठ आणि दशरथ ॥ रामलक्ष्मण निघतां त्वरित ॥ सव्य घालूनि हात जोडित ॥ काननामाजी[8] जावया ॥६२॥ सीतेसी मुनि म्हणे तूं पूर्ण सती ॥ त्रिभुवनीं वाढेल तुझी कीर्ती ॥ विजयी होईल रघुपती ॥ वनांतरीं जाऊनियां ॥ ६३ ॥ सप्तशत[9] राजयुवती ॥ तयां साष्टांग नमी रघुपती ॥ मातें वाढवावी प्रीती ॥ श्रीकौसल्येसमान सर्वदा ॥ ६४ ॥ तों एकचि हांक जाहली ते वेळे ॥ सर्व माता पिटिती वक्षःस्थळें ॥ एक मृत्तिका घेऊनि बळें ॥ मुखामाजी घालिती ॥ ६५ ॥ एक भूमीसी आपटिती शिरें ॥ एक केश तोडिती निजकरें ॥ एक हांक फोडिती एकसरें ॥ रामा राहें रे म्हणोनियां ॥ ६६ ॥ दशरथ म्हणे चापपाणी ॥ ग्रामांतून न जावें चरणीं ॥ जान्हवीपर्यंत षड्गुणी ॥ माझा रथ नेई कां ॥ ६७ ॥

---

१ अरण्य. २ वसिष्ठ. ३ मासा. ४ गुदमरून. ५ श्रम. ६ चंद्रमा. ७ सूर्य. ८ अरण्यांत. ९ सातशें.

अवश्य म्हणे रघुनाथ ॥ तत्काळ आणविला रथ ॥ कर जोडूनि सुमंत ॥ पुढें उभा ठाकला ॥ ६८ ॥ दशरथाचे चरणीं भाळ ॥ ठेवूनियां तमाळनील ॥ निघाला तेव्हां तत्काळ ॥ जाहला कोल्हाळ[1] एकचि ॥६९॥ सीता रथावरी घेऊन ॥ निघती वेगें रामलक्ष्मण ॥ तेव्हां वक्षःस्थळ बडवून ॥ दशरथरायें घेतलें ॥१७०॥ उठोनि राव दशरथ ॥ द्वाराबाहेरी धांवत ॥ लोकांसी म्हणे रघुनाथ ॥ राहवा आतां लवकरी ॥ ७१ ॥ कोठें गेलें माझें पोंडस[2] ॥ कोणीकडे गेला माझा राजहंस ॥ भेटावया आणा डोळस ॥ मी वनास जाऊं नेदीं ॥७२॥ मीं आपुली घालीन आण ॥ रथापुढें आडवा येऊन ॥ राघवापुढें पदर पसरून ॥ वनासी गमन करूं नेदीं ॥७३॥ गोपुरावरी चढे दशरथ ॥ चोंचरी[3] जाय खालें पडत ॥ मागुतीं बिदोबिदीं धांवत ॥ दीनवदनेंकरूनियां ॥७४॥ लोकांसी पुसे दशरथ ॥ राम कोठें दावा त्वरित ॥ वाटेसी अडखळून पडत ॥ मस्तक पिटीत अवनीये ॥७५॥ लोकांसी म्हणे म्लानवदन ॥ अयोध्येसी लावा रे अग्न ॥ माझा जाईल आतां प्राण ॥ दावा वदन रामाचें ॥७६॥ प्राणाविणें जैसें प्रेत ॥ तैसें अयोध्यापुर दिसत॥ तरी अग्नि लावूनि त्वरित ॥ मजसहित भस्म करा॥७७॥दाही दिशा दिसती उदास ॥ अयोध्या नगर जाहलें ओस[4] ॥ राघव गेला वनवासास ॥ मुख लोकांस काय दावूं ॥७८॥ जाहलें माझें काळें वदन ॥ आतां माझा जड देह त्यागीन ॥ वायुवेगें जाईन ॥ काननीं[5] राम शोधावया ॥७९॥ लोकांसी म्हणे ते वेळां ॥ मज राघव दाखवा सांवळा ॥ स्त्रिया म्हणती वना गेला ॥ आज्ञा घेऊनि तुमची पैं ॥ १८० ॥ एक वदे वेशींत आहे रथ ॥ ऐकतां धांवे दशरथ ॥ तों दूर गेला जनकजामात ॥ ध्वजही परतून दिसेना ॥ ८१ ॥ तों आरडत कौसल्या धांवे ॥ वरती करूनियां बाहे ॥ म्हणे कोमलांगा उभा राहें ॥ वदन तुझें पाहूं दे ॥८२॥ कैकयीभाक अमावास्या थोर ॥ माजी न दिसे रामचंद्र ॥ त्यावियोगें आम्ही चकोर ॥ चिंताग्नींत पडिलों कीं ॥८३॥ कीं कैकयीवर केतु जाण ॥ राम झांकिला चंडकिरण ॥ चतुर्दश वर्षीं मुक्तस्नान ॥ तोंवरी उपोषण पडियेलें ॥८४॥ राम माझा मेघ पूर्ण ॥ कैकयीवर दुष्ट प्रभंजन ॥ दूर गेला झडपोन ॥ जीवनाविण सुकलों आम्ही ॥ ८५ ॥ मज अंधाची काठी हिरून ॥ कोणें वनीं टाकिली नेऊन ॥ मज दरिद्रियाची गांठ पूर्ण ॥ कोणें निर्दयें सोडिली ॥ ८६ ॥ माझें दवडिलें निधान ॥ चिंतामणि दिधला भिरकावून ॥ माझा परिस नेऊन ॥ कोण्या निर्दयें भिरकाविला ॥ ८७ ॥ मज पान्हा दाटला स्तनीं ॥ माझें तान्हें दावा हो नयनीं ॥ माझा सुकुमार घोर वनीं ॥ भोजन मागेल कोणासीं ॥ ८८ ॥ गेला वल्कलें वेष्टून ॥ कैंचें तया मंगलस्नान ॥ रातोत्पलाहून कोमल चरण ॥ कंटक पाषाण खुपतील ॥८९॥ आंधळें जातां वनांतरीं ॥ सांगाती टाकूनि गेला दूरी ॥ तें तळमळून शोक करी ॥ माझी परी तेवीं जाहली ॥१९०॥ कीं तान्हें टाकूनि परदेशीं ॥ माता जाय सहगमनासी[6] ॥ तें तळमळी जेवीं परदेशी ॥ जाहलें तैसें रामाविण ॥ ९१ ॥ वनीं निघतां रविकुळमंडण[7] ॥ दुःखें उलथती कठिण पाषाण ॥ गज तुरंग पशु पक्षी संपूर्ण ॥ तृण जीवन[8] न घेती ॥ ९२ ॥ वना

१ आकांताची आरोळी. २ बालक. ३ बोबडी वळणें. ४ ओसाड. ५ अरण्यांत. ६ सती. ७ सूर्यकुलाला भूषणभूत (रामचंद्र). ८ पाणी.

जातां जनकजामात ॥ वनीं पक्षी रुदन करीत ॥ अयोध्येच्या प्रजा समस्त ॥ पाठीं धांवती रामाचे ॥ ९३ ॥ श्रीरामाचे आवडते ब्राह्मण ॥ भक्त मित्र सेवकजन ॥ [1]चर्मक [2]अनामिक आदिकरून ॥ कुटुंबें घेऊनि चालिले ॥ ९४ ॥ ओस पडलें अयोध्यापुर ॥ आबाल-वृद्ध धांवती समग्र ॥ म्हणती सेवूं [3]कांतार ॥ श्रीरामचंद्रासांगातें ॥ ९५ ॥ कैकयी चांडाळीण खरी ॥ सीतेचीं वस्त्रें भूषणें हरी ॥ ति[4]जखालीं दुराचारी ॥ कोण येथें नांदेल ॥ ९६ ॥ दशरथ आतां देईल प्राण ॥ ओस पडेल अयोध्यापट्टण ॥ कैकयीचें शिर वपन करून ॥ छत्र धरोत कोणीही ॥ ९७ ॥ एक म्हणती हा दशरथ ॥ दग्ध जाहला याचा पुरुषार्थ ॥ कैकयीस वधून रघुनाथ ॥ कां हो राज्यीं स्थापीना ॥ ९८ ॥ स्त्रीलोभें जाहला दीन ॥ वनासी पाठविलें श्रीरामनिधान ॥ एक म्हणती वनासी गमन ॥ करावें हा निर्धार ॥ ९९ ॥ दूर टाकिलें अयोध्यापुर ॥ धांवती [5]नगरजनांचे संभार ॥ माघारा पाहे रघुवीर ॥ तों लोक सत्वर धांवती ॥ २०० ॥ तत्काळ उभा केला रथ ॥ सकळ जनांसी हात जोडित ॥ म्हणे शिरीं आहे राजा दशरथ ॥ निजगृहीं स्वस्थ राहावें ॥ १ ॥ आम्ही सेवितों घोर [3]कानन ॥ तुम्हांसी तेथें न घडे आगमन ॥ आम्ही सत्वर येतों परतोन ॥ चतुर्दश वर्षे होतांचि ॥ २ ॥ ऐसें श्रीरामें विनविलें ॥ लोक भिडेनें अवघे परतले ॥ रुदन करीत अयोध्येस आले ॥ शोकें जाहले निस्तेज ॥ ३ ॥ तरी श्रीरामभक्त ब्राह्मण ॥ अग्निहोत्री पंडित सज्ञान ॥ त्यांवरी प्रळयचि वर्तला पूर्ण ॥ प्रियप्राण राघवाचे जे ॥ ४ ॥ ते सर्वथा न सोडिती रामातें ॥ म्हणती आम्ही येऊं काननातें ॥ बहुत प्रार्थिलें रघुनाथें ॥ परी कदा न राहती ॥ ५ ॥ रथाखालीं उतरून ॥ धरी ब्राह्मणांचे चरण ॥ ते म्हणती गेलिया प्राण ॥ तुज न सोडूं राघवा ॥ ६ ॥ रघुनाथासी म्हणे सुमित्रासुत ॥ ब्राह्मण श्रम पावले समस्त ॥ आज यांसाठीं राहावें येथ ॥ अहल्यो-द्धारा राघवा ॥ ७ ॥ असो वासरमणि गेला अस्ता ॥ अयोध्येंत काय जाहली अवस्था ॥ स्त्रियांनीं धरून दशरथा ॥ कैकयीसदनाप्रति गेल्या ॥ ८ ॥ कौसल्या सुमित्रा आदिकरून ॥ बैसती दशरथासी वेष्टून ॥ सदनें समस्त दीपेंविण ॥ भणभणित दिसती पैं ॥ ९ ॥ बाहेर जातां रघुनाथ ॥ [7]अवदशा प्रवेशली नगरांत ॥ जैसा विवेक जातां यथार्थ ॥ अज्ञान हृदयीं प्रवेशे ॥ २१० ॥ राण्या आणि दश-रथ ॥ प्राण द्यावया होऊनि [8]उदित ॥ महाविष आणिलें त्वरित ॥ जें स्पर्शतां घात करी प्राणाचा ॥ ११ ॥ तंव तो वसिष्ठ श्रीगुरुनाथ ॥ म्हणे सहसा न कीजे आत्मघात ॥ मग वाल्मीकाचा मूळकाव्यार्थ ॥ समस्तांसी सांगीतला ॥ १२ ॥ सहपरिवारें [9]दशग्रीव ॥ वधून बंदींचे सोडवील देव ॥ चतुर्दश वर्षांनीं राघव ॥ गजरें येईल स्वधामा ॥ १३ ॥ जरी मी असत्य बोलेन ॥ तरी श्रीरघुनाथाची आण ॥ गुरु-वचन मानूनि प्रमाण ॥ विषपान वर्जियेलें ॥ १४ ॥ इकडे वनीं राहिला जगदुद्धार ॥ तो पद्मोद्भवजनक उदार ॥ स्मरारिमित्र रघु-वीर ॥ सकळ विप्रवेष्टित ॥ १५ ॥ रात्र जाहली तीन प्रहर ॥ रथवेष्टित निजले द्विजवर ॥ जैसा उडुगणवेष्टित रोहिणीवर ॥ कीं

१ चांभार. २ महार. ३ अरण्य. ४ तिच्या कारकीर्दीत. ५ नगरवासी लोकांचे. ६ फिके. ७ अवकळा. ८ तयार. ९ रावण.

किरणचक्रीं चंडांशु[1] ॥ १६ ॥ निद्रार्णवीं निमग्न ब्राह्मण ॥ ऐसें जाणोनि सीतारमण ॥ सौमित्रासी म्हणे रथ वेगेंकरून ॥ येथोनियां काढीं कां ॥ १७ ॥ काया जैसी असोन ॥ केव्हां जाय न कळे प्राण ॥ तैसा रथारूढ रघुनंदन ॥ न लागतां क्षण पैं गेला ॥ १८ ॥ अयोध्येकडे दावूनि माग[2] ॥ मग रथ मुरडिला[3] सवेग ॥ जैसा अमृतहरणीं स्वर्ग ॥ खगनायक[4] आक्रमी ॥ १९ ॥ असो आकाशमार्गीं रथ ॥ शृंगवेरापाशीं उतरत ॥ मानससरोवरीं अकस्मात ॥ राजहंस बैसले जैसे ॥ २२० ॥ तेथें गुहकाचा आश्रम निर्मळ ॥ पुढें वाहे जान्हवीजळ ॥ देखोनियां प्रातःकाळ ॥ घननीळ स्नान करी ॥ २१ ॥ पाहूनियां भागीरथी ॥ म्हणे सूर्यवंशी भगीरथ नृपती ॥ तेणें प्रार्थूनि नाना रीतीं ॥ जगदुद्धारा आणिली ॥ २२ ॥ कीं शिवमुकुटींची शुभ्र माळा ॥ प्रसाद दिधला शीघ्रकाळा ॥ फोडून ब्रह्मकटाह सकळा ॥ परब्रह्मजळ लोटलें ॥ २३ ॥ ब्रह्मा पुरंदर[5] उमावर ॥ ऋषिगण गंधर्व फणिवर ॥ देखतां जान्हवीचें नीर ॥ स्तुति अपार करिती पैं ॥ २४ ॥ दृष्टीं पाहतां जान्हवीनीर ॥ सहस्र जन्मींचें पातक समग्र ॥ शुष्क दग्ध वन वैश्वानर ॥ अघ सर्व जळे तेवीं ॥ २५ ॥ ऐसी ते सगरकुळतारिणी ॥ राम लक्ष्मण स्तवोनी ॥ स्नान करिती ते क्षणीं ॥ सीता सुमंत सर्वही ॥ २६ ॥ नित्यकर्म सारूनि सकळीं ॥ न्यग्रोध-[6]वृक्षाचिये तळीं ॥ श्रीराम बैसे ते वेळीं ॥ तृणशेज घालूनियां ॥ २७ ॥ वटदुग्ध[7] घालोनि तये वेळीं ॥ रघुवीर मस्तकीं जटा वळी ॥ भस्मचर्चित चंद्रमौळी ॥ तैसा ते काळीं राम दिसे ॥ २८ ॥ असो इकडे ब्राह्मण समस्त ॥ जागे होऊनि जंव पाहत ॥ तों रथासहित रघुनाथ ॥ गेला निश्चित समजलें ॥ २९ ॥ परम खेद करिती ब्राह्मण ॥ निद्रा नव्हे हा अनर्थ पूर्ण ॥ हातींचा गेला रघुनंदन ॥ आनंदघन जगद्गुरु ॥ २३० ॥ अज्ञान पांघरूण पडलिया ॥ मग आत्माराम न ये प्रत्यया[8] ॥ न दिसे जवळ असोनियां ॥ दुर्घट माया पडली हे ॥ ३१ ॥ एक म्हणती राम करुणाघन ॥ दशरथ राव सोडील प्राण ॥ म्हणोनि गेला परतोन ॥ सीताजीवन जगदात्मा ॥ ३२ ॥ तों रथचक्रांचा मार्ग ॥ अयोध्येकडे दिसे सवेग ॥ ब्राह्मण धांवती काढिती माग ॥ परम आनंदले मनीं पैं ॥ ३३ ॥ हर्षयुक्त ब्राह्मण ॥ प्रवेशले अयोध्यापट्टण ॥ तों तेथें नाहीं रघुनंदन ॥ भवबंधनच्छेदक जो ॥ ३४ ॥ सकळ मंगळभोग वर्जूनी ॥ ब्राह्मण बैसले निरंजनीं ॥ म्हणती श्रीरामदर्शनावांचोनी ॥ प्रवेश सदनीं न करूंचि ॥ ३५ ॥ आतां जान्हवीजळ लंघून ॥ कैसा जाईल रघुनंदन ॥ ती कथा कौतुकें श्रवण ॥ सज्जन करोत आदरें ॥ ३६ ॥ अहो श्रीरामविजय ग्रंथ ॥ हें केवळ स्वानंदामृत ॥ संत हे निर्जर[9] समस्त ॥ ब्रह्मानंदें सेविती ॥ ३७ ॥ रविकुलमंडणा राघवेंद्रा ॥ ब्रह्मानंदा ज्ञानसमुद्रा ॥ श्रीधरवरदा अतिउदारा ॥ निर्विकारा अभंगा ॥ ३८ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ दशमाध्याय गोड हा ॥ २३९ ॥ ॥ अध्याय ॥ १० ॥ ॥ ओंव्या ॥ २३९ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

---

१ सूर्य. २ पावलट. ३ हांकला. ४ गरुड. ५ इंद्र. ६ वडाच्या झाडाखालीं. ७ वडाचा चीक. ८ अनुभवाला. ९ देव.

अध्याय ११
कामरूपी गंधर्व
सीता
श्रीराम

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ अध्यायापरीस अध्याय [1]परिकर ॥ जैसा पळोपळें चढे [2]दिनकर ॥ कीं शुक्लपक्षींहूनि चंद्र- ॥ कळा विशेष वाढती ॥ १ ॥ कीं अभ्यास करितां वाढे ज्ञान ॥ कीं योगसाधनें समाधान ॥ कीं वटबीज विस्तारे पूर्ण ॥ दिवसें-दिवस अधिक पैं ॥ २ ॥ कीं बाळपणासूनि पंडित ॥ अधिकाधिक व्युत्पत्ति वाढत ॥ कीं कृष्णावेणी [3]संकीर्ण दिसत ॥ पुढें विशाळ होती जैशा ॥ ३ ॥ कीं अग्रापासूनि मुळाकडे ॥ [4]इक्षुदंडाची गोडी वाढे ॥ कीं गुरुभजन करितां [5]आतुडे ॥ ज्ञानकळा विशेष ॥ ४ ॥ जों जों नेम [6]शुचिष्मंत ॥ तों तों तपश्चर्या वाढत ॥ कीं साधुसमागम करितां त्वरित ॥ क्षमा दया वाढती ॥ ५ ॥ कीं करितां निष्काम दान ॥ कीर्तीनें भरे त्रिभुवन ॥ कीं वीरश्रीची धरितां [7]आंगवण ॥ प्रताप विशेष वाढे पैं ॥ ६ ॥ किंवा धरितां स्नेहादर ॥ मैत्री वाढे अपार ॥ किंवा करितां परोपकार ॥ यश विशेष वाढत ॥ ७ ॥ तैसी रामकथा गोड बहुत ॥ विशेष पुढें रस चढत ॥ कीं वर्षा-काळीं पूर येत ॥ गंगेस जैसा उल्हासें ॥ ८ ॥ गंगेचा पूर मागुता ओहटे ॥ हा दिवसेंदिवस अधिक वाटे ॥ चतुर प्रेमळ जरी श्रोता भेटे ॥ तरी वक्तयासी आनंद ॥ ९ ॥ श्रोता भेटलिया मतिमंद ॥ तरी मावळे व्युत्पत्तीचा आनंद ॥ जैसें सूर्य मावळतां [8]अरविंद ॥ संकोचोनि जाय पैं ॥ १० ॥ असो दशमाध्यायीं कथन ॥ जान्हवीतीरीं रघुनंदन ॥ [9]न्यग्रोधवृक्षातळीं जाण ॥ [10]तृणशेजे पहुडला ॥ ११ ॥ त्यजोनियां मायाजाळ ॥ [11]निरंजनीं योगी जैसा निश्चळ ॥ तैसा राम तमालनीळ ॥ जान्हवीतीरीं शोभला ॥ १२ ॥ तों तेथें गुहक भक्त थोर ॥ तयासी म्हणे राघवेंद्र ॥ परतीरासी सत्वर ॥ आम्हां आतां नेईं तूं ॥ १३ ॥ भवाब्धि तरावया दुस्तर ॥ नामनौका जयाची पवित्र ॥ तो रघुवीर राजीवनेत्र ॥ प्रार्थना करी गुहकाची ॥ १४ ॥ भणगापुढें क्षीरसागर ॥ म्हणे मज भूक लागली थोर ॥ कीं वाचस्पति मूढास विचार ॥ पुसतसे साक्षेपें ॥ १५ ॥ कीं [12]थिल्लरासी [13]जन्हुकुमरी ॥ म्हणे माझी तृषा हरीं ॥ किंवा दरिद्रियाचे द्वारीं ॥ कल्पवृक्ष याचक ॥ १६ ॥ तैसा राम गुहकातें ॥ म्हणे [14]पैलपारा नेईं मातें ॥ तंव तो जाणोनियां राघवातें ॥ पुसे कौतुकेंकरूनियां ॥ १७ ॥ म्हणे तुमचें नांव करूं श्रवण ॥ कोठें जातां काय कारण ॥ मग [15]मेदिनीगर्भरत्नभूषण ॥ काय बोलता जाहला ॥ १८ ॥ रवि-कुळमंडण दशरथ ॥ तो पिता आमुचा यथार्थ ॥ या देहास नाम रघुनाथ ॥ जन समस्त बोलती ॥ १९ ॥ ऐसें बोलतां रघुनंदन ॥ गुहकमाता करी रुदन ॥ म्हणे याचा नौकेसी लागतां चरण ॥ नारी संपूर्ण होईल ॥ २० ॥ याचे [16]चरणरज झगटतां ॥ शिळा उद्ध-रली मिथिलेसी जातां ॥ आम्हीं पूर्वींच ऐकिली कथा ॥ भक्तसंतांचेनि मुखें ॥ २१ ॥ कठिण पाषाण लागतां चरणीं ॥ इंदिरेतुल्य जाहली कामिनी ॥ नौका काष्ठाची तत्क्षणीं ॥ चरण लागतां होईल ॥ २२ ॥ [17]वृद्धा म्हणे पुत्रा अवधारीं ॥ यासी न घालावें नावेवरी ॥

---

१ गोडी वाढविणारा. २ सूर्य. ३ लहान. ४ उंसाची. ५ वाढे. ६ अत्यंत शुद्ध. ७ हव्यास. ८ कमल. ९ वडाच्या झाडाखालीं. १० गवताच्या शय्येवर. ११ शुद्ध चैतन्यामध्यें. १२ डबक्यांतल्या पाण्यास. १३ गंगा. १४ परतीरास. १५ श्रीराम. १६ पायधूळ. १७ म्हातारी.

नौकेची जाहलिया नारी ॥ कैसी जीविका तुझी होय ॥ २३ ॥ एक वनिता[१] पोसितां ॥ तुज संकट होय तत्त्वतां ॥ नावेवरी रघुनाथा ॥ पुत्रा सर्वथा बैसवूं नको ॥ २४ ॥ मग गुहक म्हणे सर्वोत्तमा ॥ अगाध तुझे चरणांचा महिमा ॥ तरी ते चरण श्रीरामा ॥ मी प्रक्षाळीन स्वहस्तें ॥ २५ ॥ पाषाणाची जाहली नारी ॥ हे तों चरणरजांची थोरी ॥ तरी ते पद प्रक्षाळीन निर्धारीं ॥ मग नावेवरी बैसवीन ॥ २६ ॥ मग गुहकें आश्रमास नेऊन ॥ बैसविला जगन्मोहन[२] ॥ जो मायातीत[३] शुद्धचैतन्य[४] ॥ पद्माक्षीरमण[२] जगद्गुरु ॥ २७ ॥ विधि हर सहस्रनयन[५] ॥ ज्याचे वांच्छिती रजःकण ॥ सनकादिकां दुर्लभ पूर्ण ॥ करितां साधन नातळे जो ॥ २८ ॥ जेथूनि जन्मली जन्हुकुमरी ॥ ते चरण प्रक्षाळीन स्वकरीं ॥ फळें मूळें आणूनि झडकरी ॥ जनकजामात[२] पूजिला ॥ २९ ॥ ते वेळीं गुहकाचा हर्ष पाहें ॥ ब्रह्मांडामाजी न समाये[६] ॥ दृढ धरून श्रीरामाचे पाय ॥ प्रेमेंकरून स्फुंदत ॥ ३० ॥ म्हणे स्वामी रविकुलतिलका ॥ दयाब्धे मायाचक्रचालका ॥ अयोध्यापते ताटिकांतका ॥ झडकर येईं मागुती ॥ ३१ ॥ स्वामी तूं परतोन आलियाविण ॥ मी कदापि न भक्षीं अन्न ॥ नाना भोग मंगलस्नान ॥ न करीं येथूनि श्रीरामा ॥ ३२ ॥ जाणोनियां प्रेमळ भक्त ॥ श्रीराम त्यासी हृदयीं धरित ॥ मग नौका आणूनि त्वरित ॥ जनकजामात बैसविला ॥ ३३ ॥ सौमित्र आणि सीता सती ॥ तिघें नौकेवरी आरूढती ॥ मग सुमंताप्रती रघुपती ॥ आज्ञा देता जाहला ॥ ३४ ॥ सुमंता तूं जाईं वेगें ॥ सकळ वृत्तांत रायासी सांगें ॥ माझा नमस्कार साष्टांगें ॥ वसिष्ठदशरथांसी सांगें कां ॥ ३५ ॥ चतुर्दश वर्षें होतां पूर्ण ॥ मी सत्वर येतों परतोन ॥ सकळ लोकांचें समाधान ॥ करीं सुमंता जाऊनियां ॥ ३६ ॥ तुवां जाऊनियां त्वरित ॥ ग्रामासी आलिया बंधु भरत ॥ क्रोधेंकरून दशरथ ॥ वधील एकादा तयासी ॥ ३७ ॥ याकारणें तुवां सुमंता ॥ वेगें परतोनि जावें आतां ॥ सुमंत उतरून रथाखालता ॥ चरणीं माथा ठेवीतसे ॥ ३८ ॥ नयनोदकेंकरून ॥ प्रक्षाळिले श्रीरामचरण ॥ सुमंत म्हणे माझेन ॥ अयोध्येस न जाववे ॥ ३९ ॥ मी समागमें येईन ॥ अथवा येथें प्राण देईन ॥ परी मी न जाईं परतोन ॥ दुःख द्यावया समस्तां ॥ ४० ॥ देखती जेव्हां रथ रिता ॥ दशरथ आणि कौसल्या माता ॥ त्यांची करावया हत्या ॥ माझेनि तेथें न जाववे ॥ ४१ ॥ वनीं सांडून तुज रघुनायका ॥ प्रवेशतां अयोध्येंत देखा ॥ मज म्हणती काळमुखा ॥ कां तूं येथें आलासी ॥ ४२ ॥ मग रघुनाथें धरिलें हृदयीं ॥ म्हणे बा रे चिंता न करीं कांहीं ॥ तूं अयोध्येसी शीघ्र जाईं ॥ आज्ञा माझी पाळीं कां ॥ ४३ ॥ माथां ठेविला वरदहस्त ॥ तेणें शोक समस्त जाहला शांत ॥ जैसा मेघ वर्षतां अद्भुत ॥ वणवा त्वरित विझोनि जाय ॥ ४४ ॥ मग आज्ञा घेऊनि सुमंत ॥ पैलतीरीं उभा अवलोकित ॥ नावेंत बैसला रघुनाथ ॥ गुहक पैलतीरा नेत पैं ॥ ४५ ॥ जैसा निवृत्तितटाकीं[७] योगी पावत ॥ तैसा पैलतीरा उभा रघुनाथ ॥ सुमंतासी हातें पालवीत[८] ॥ जाईं त्वरित माघारा ॥ ४६ ॥ यावरी पुढें

१ स्त्री. २ श्रीराम. ३ मायेच्या पलीकडचा. ४ ब्रह्म. ५ इंद्र. ६ मावेना. ७ निवृत्तिमार्गाच्या कडेला. ८ खुणावीत.

पुष्करिणी ॥ तेथें क्रमिली एक [1]रजनी ॥ मग प्रयागाप्रती चापपाणी ॥ येता जाहला ते वेळे ॥ ४७ ॥ दृष्टीं देखोनि रघुनंदन ॥ प्रयागही जाहला पावन ॥ पुढें भरद्वाजआश्रमा रघुनंदन ॥ येता जाहला साक्षेपें ॥ ४८ ॥ आला ऐकोनि रघुराज ॥ सामोरा धांवला भरद्वाज ॥ रामें नमस्कारिला द्विज ॥ क्षेमालिंगन दीधलें ॥ ४९ ॥ भरद्वाज बोले सप्रेम ॥ आजि माझा सुफळ जन्म ॥ त्रिभुवनपति श्रीराम ॥ गृहा आला म्हणोनियां ॥ ५० ॥ माझिया पुण्याचे गिरिवर ॥ भेदोनि गेले [2]चिदंबर ॥ तरीच सीतावल्लभ रघुवीर ॥ [3]मूळेंविण पातला ॥ ५१ ॥ सकळमंगलदायक रघुवीर ॥ जो मंगळभगिनीचा निजवर ॥ मंगळमातेचा उद्धार ॥ करावया जात प्रदक्षिणे ॥ ५२ ॥ जो [4]पंचद्वयरथनंदन ॥ करावया सुरांचें बंधमोचन ॥ कमळिणीमित्रकुळभूषण ॥ येणें पंथें चालिला ॥ ५३ ॥ तों ऋषी धांवती अपार ॥ त्यांहीं कैसा वेष्टिला रघुवीर ॥ जैसा देवीं वेष्टिला सहस्रनेत्र ॥ कीं किरणांत [5]मित्र विराजे ॥ ५४ ॥ कीं चंदनें वेष्टित मलयानिळ ॥ कीं विरक्तीं वेष्टिला [6]जाश्वनीळ ॥ कीं वराभोंवते सकळ ॥ वऱ्हाडी जैसे मिरवती ॥ ५५ ॥ कीं साधक जैसे निधानाजवळी ॥ कीं रत्नाभोंवती परीक्षकमंडळी ॥ कीं कनकाद्रि-भोंवती पाळी ॥ कुलाचलांची विराजे ॥ ५६ ॥ कीं नक्षत्रें वेष्टिला शशी ॥ कीं [7]मानस वेष्टिलें राजहंसीं ॥ तैसा ऋषींनीं अयोध्या-निवासी ॥ भरद्वाजआश्रमीं वेष्टिला ॥ ५७ ॥ भरद्वाजें पूजिला रघुनंदन ॥ तेथें क्रमिला एक दिन ॥ ऋषी बोलती सुवचन ॥ [8]अज-नंदनपुत्राप्रती ॥ ५८ ॥ चतुर्दश वर्षेंपर्यंत ॥ श्रीरामा राहा येथें स्वस्थ ॥ दंडकारण्याप्रती व्यर्थ ॥ कासयासी जावें हो ॥ ५९ ॥ राघव म्हणे येथें राहतां ॥ अयोध्येच्या प्रजा येतील समस्ता ॥ ब्राह्मण आणि माझा पिता ॥ येतील भेटीस निश्चयें ॥ ६० ॥ आम्ही गुप्तरूपें येथुनी ॥ प्रवेशूं [9]महाकाननीं ॥ पुढील भविष्यार्थ मनीं ॥ मुनी तुम्ही जाणतसां ॥ ६१ ॥ असो ऋषिआश्रमीं क्रमोनि एक दिवस ॥ ऋषींस पुसे अयोध्याधीश ॥ पुढें चालिला जगन्निवास ॥ मार्ग आम्हांस दाविजे जी ॥ ६२ ॥ भरद्वाज म्हणे चित्रकूटपर्वतीं ॥ विद्वज्जन बहुत राहती ॥ तुम्हीं तेथें करावी वस्ती ॥ कांहीं दिवस राघवा ॥ ६३ ॥ सिद्धवटपर्यंत ॥ भरद्वाजें बोळविला रघुनाथ ॥ आज्ञा घेऊनि त्वरित ॥ प्रया-गासी परतला ॥ ६४ ॥ सिद्धवट देखोनि नमन ॥ करी [10]पङ्काक्षीरमण ॥ त्या सिद्धवटीं सावित्री पूर्ण ॥ सीता देखोन नमस्कारी ॥ ६५ ॥ विजयी होऊनि रघुनंदन ॥ वनींहून आलिया परतोन ॥ दोन लक्ष गोदानें येथें देईन ॥ ब्राह्मणसंतर्पण यथाविधि ॥ ६६ ॥ पुढें चित्रकूट-पर्वतावरी ॥ चढला शरयूतीरविहारी ॥ तेथें वाल्मीकऋषी तप करी ॥ बहुत ऋषींसमवेत ॥ ६७ ॥ जेणें नारदकृपेचेनि बळें ॥ अवतार-भविष्य कथियेलें ॥ जैसें कमळाअगोदर भरिलें ॥ सरोवरीं जळ जेवीं ॥ ६८ ॥ अवताराआधीं जन्मपत्र ॥ केलें शतकोटी विस्तार ॥ तेणें दृष्टीं देखतां रघुवीर ॥ आश्रमाबाहेर धांवला ॥ ६९ ॥ वाल्मीकाचे निजचरणीं ॥ माथा ठेवी मोक्षदानी ॥ वाल्मीकें वरचेवर उचलोनी ॥ आलिंगन दीधलें ॥ ७० ॥ इतरां समस्त द्विजवरां ॥ भेटला परात्पर सोयरा ॥ सौमित्रें चित्रकूटीं ते अवसरा ॥

---

१ रात्र. २ हृदयाकाश. ३ आमंत्रणावांचून. ४ दशरथसुत. ५ सूर्य. ६ महादेव. ७ या नांवाचें सरोवर. ८ रामाला. ९ मोठ्या अरण्यांत. १० राम.

पर्णकुटिका[1] बांधिली ॥ ७१ ॥ ऋषिमंडळींत रघुवीर ॥ चित्रकूटीं राहिला जगदुद्धार ॥ गुहक पाठवून बाहेर ॥ समाचार नेला हो ॥ ७२ ॥ चित्रकूटीं राहिला रघुनायक ॥ सुमंतासी सांगे गुहक ॥ राघववियोगें दोघांसी दुःख ॥ अत्यंत जाहलें तेधवां ॥ ७३ ॥ गुहकें सुमंत घरासी नेला ॥ म्हणे मी आतां राम कैं देखेन डोळां ॥ असो रथासहित सुमंत परतला ॥ वेगें अयोध्येसी येतसे ॥ ७४ ॥ अयोध्या दिसे प्रेतवत ॥ रिता घेऊन प्रवेशला रथ ॥ सुमंत मुखावरी पल्लव घेत ॥ झांकोनि मुख चालिला ॥ ७५ ॥ सुमंत म्हणे आपुले मनीं ॥ श्रीराम टाकोनि आलों वनीं ॥ ऐशिया मज अभाग्यासी जननी ॥ काय व्यर्थ प्रसवली ॥ ७६ ॥ कैकयी-सदनासमोर ॥ सुमंतें सोडोनि रहंवर[2] ॥ मंदिरांत प्रवेशे त्वरें ॥ अति मुखचंद्र उतरला ॥ ७७ ॥ रिता आणिला माघारा रथ ॥ अयोध्येंत समस्तांसी जाहलें श्रुत ॥ घरोघरीं एकचि आकांत ॥ सीताकांतवियोगें ॥ ७८ ॥ इकडे कंठीं प्राण धरून ॥ कैकयीसदनीं अजनंदन ॥ सुमंतें तयासी देखोन ॥ नमन करूं लाजतसे ॥ ७९ ॥ राजा म्हणे सुमंतप्रधाना ॥ कोठें टाकिलें राजीवनयना ॥ मज वाटतें माझिया प्राणा ॥ मूळ[3] आलासी त्वरें ॥ ८० ॥ जगद्वंद्य माझी वस्तु जाण ॥ टाकिली कोणीं वनीं नेऊन ॥ श्रीराम माझें निधान ॥ कोणें चोरें चोरिलें ॥ ८१ ॥ राजहंस माझा रघुनंदन ॥ पंकगर्तेंत[4] ठेविला रोवून ॥ माझें सुढाळ मुक्त[5] पूर्ण ॥ भिरकावून दिधलें कोठें ॥ ८२ ॥ अन्नपूर्णावरहृदयींचें[6] रत्न ॥ म्यां तुझे हातीं दिधलें पूर्ण ॥ घोरवनीं तें टाकून ॥ कैसा आलासी माघारा ॥ ८३ ॥ मज अंधाची काठी बळें ॥ हिरूनि कोणीं नेली न कळे ॥ अरण्यामाजी माझीं बाळें ॥ उपवासी निराहारें ॥ ८४ ॥ सुंदर सुकुमार सुमनकळी ॥ माझी माउली जनकबाळी ॥ सुमंता रथाखालीं कैसी उतरली ॥ कैसी चालिली पंथीं सांग ॥ ८५ ॥ तिहीं भोजनें कोठें केलीं वनीं ॥ शयन केलें कोणे मेदिनीं[7] ॥ सुमंता सांग मजलागुनी ॥ देह टाकूनि जाईन मी ॥ ८६ ॥ मग तो सुमंत म्लान-वदन ॥ सांगे सकळ वर्तमान ॥ तीन दिवस निराहार पूर्ण ॥ तिघें जणें पैं होतीं ॥ ८७ ॥ तृणासनीं राजीवनेत्र ॥ पहुडला घनश्याम-गात्र ॥ पांघरावया अंबर ॥ आपाद समस्त देखिला म्यां ॥ ८८ ॥ शृंगवेरपर्यंत ॥ म्यां बोळविला रघुनाथ ॥ ज्याचेनि नामें जग तरत ॥ तो गुहकें नेला परपारा ॥ ८९ ॥ मायानदी उलंघून ॥ संत स्वरूपीं होती लीन ॥ तैसा पैलतीरा रघुनंदन ॥ देदीप्यमान पाहिला म्यां ॥ ९० ॥ याउपरी करुणाकरें ॥ अयोध्येसी जातां त्वरें ॥ तेथोनियां जगदुद्धारें ॥ निजकरें मज पालविलें[8] ॥ ९१ ॥ राघवें साष्टांग नमन ॥ घातलें मग तेथून ॥ पुढें चरणचालीं रघुनंदन ॥ करीत गमन वनवासा ॥ ९२ ॥ जैसा अस्ता गेला दिन-कर ॥ तैसा वनीं प्रवेशला रघुवीर ॥ याज्ञिककुंडामाजी वैश्वानर[9] ॥ आच्छादित जैसा कां ॥ ९३ ॥ ऐसीं सुमंताचीं वचनें भूपाळ ॥ कर्णीं ऐकतांचि तत्काळ ॥ धबधबां झाला वक्षःस्थल ॥ पिटोन घेता ते समयीं ॥ ९४ ॥ सुमंता वनीं रघुनंदन ॥ कैसा परतलासी

१ झोंपडी. २ रथ. ३ बोलावणें. ४ चिखलाच्या खंदकांत. ५ पाणीदार मोतीं. ६ शंकराच्या हृदयांतील. ७ जमिनीवर. ८ खुणाविलें. ९ अग्नि-

सोडून ॥ अरे तुझें हृदय निर्दय पूर्ण ॥ कैसा प्राण गेला नाहीं ॥ ९५ ॥ सुमंता तुझा थोर धीर ॥ वज्रापरी तुझें शरीर ॥ वनीं सांडोनि रघुवीर ॥ कैसा येथवरी आलासी ॥ ९६ ॥ गळामाजी गुंतला [1]मीन ॥ तैसा तळमळी [2]अजनंदन ॥ श्रीरामवियोगाचा अग्न ॥ जाळीत पूर्ण सर्वांगीं ॥ ९७ ॥ म्हणे धांव धांव बा रे रघुनंदना ॥ सरोजनेत्रा सुहास्यवदना ॥ कोमलांगा माझिया प्राणा ॥ गेलासी वना टाकूनि ॥ ९८ ॥ हांक फोडिली दशरथें ॥ धांव माउलिये रघुनाथे ॥ मज सांडोनि तान्हयातें ॥ गेलीस वना दूरदेशा ॥ ९९ ॥ रामा चालिला माझा प्राण ॥ अंतकाळीं दावीं तुझें वदन ॥ ऐसें बोलतां वटारिले नयन ॥ सोडिला प्राण रामस्मरणें ॥ १०० ॥ राम राम करितां दशरथ ॥ जाहला रामरूप यथार्थ ॥ खुंटला शोक समस्त हेत ॥ मात सर्व राहिली ॥ १ ॥ पहा शरीराचें कर्म गहन ॥ चौघे पुत्र दशरथास असोन ॥ एकही जवळी नसतां सोडिला प्राण ॥ मग सुमंत प्रधान धांवला ॥ २ ॥ तेणें उशासी मांडी दिधली ॥ सुमित्रा कौसल्या जवळी आली ॥ तेव्हां एकचि हांक जाहली ॥ महाशब्देंकरूनियां ॥ ३ ॥ सप्तशत राण्या सकळ ॥ दुःखें पिटिती वक्षःस्थळ ॥ हडबडलें अयोध्यापुर सकळ ॥ शोक तुंबळ लोकांतें ॥ ४ ॥ आक्रोशें कौसल्या सुमित्रा रडत ॥ रामवियोगें दुःख बहुत ॥ त्यांत मृत्यु पावला दशरथ ॥ नाहीं अंत शोकातें ॥ ५ ॥ जैसें पायांस [3]डंखिजे [4]महाव्याळें ॥ तों मस्तकीं वृश्चिकें ताडिलें ॥ कीं वणव्यांत प्राणी सांपडले ॥ त्यावरी तोडिलें तस्करांनीं ॥ ६ ॥ आधींच बहुत धाकेंकरून ॥ त्यावरी पडती पाषाण ॥ आधींच नवज्वरें गेला व्यापून ॥ त्यांत विषपान पैं झालें ॥ ७ ॥ आधींच गृहास लागला अग्न ॥ त्यावरी साह्य जाहला [5]प्रभंजन ॥ कीं पूरीं जातां बुडोन ॥ तों गळां पाषाण बांधिला ॥ ८ ॥ व्याघ्रभयें पळतां उठाउठी ॥ तों [6]रिसें कंठीं घातली मिठी ॥ तैसी कौसल्येस जाहली गोष्टी ॥ ललाट पिटी अवनीये ॥ ९ ॥ तों तेथें पातला ब्रह्मसुत ॥ म्हणे शोक कां करितां व्यर्थ ॥ आतां वेगीं आणोनि भरत ॥ राज्यीं तया स्थापावें ॥ ११० ॥ एक राजा उभा राहिल्याविण ॥ करूं नये राजाचें दहन ॥ आणि समीप नसतां नंदन ॥ कदा अग्न देऊं नये ॥ ११ ॥ मग [7]तैलद्रोणींत साचार ॥ घातलें दशरथाचें शरीर ॥ वसिष्ठ म्हणे सुमंता सत्वर ॥ रथ घेऊनि धांवें कां ॥ १२ ॥ सूर्योदय होतां येथें ॥ वेगीं घेऊनि यावें भरतातें ॥ त्याचे कर्णीं [8]वोखट तेथें ॥ सर्वथाही सांगूं नको ॥ १३ ॥ वनास गेला रघुनंदन ॥ अथवा दशरथें सोडिला प्राण ॥ हें गुह्य त्यासी न सांगोन ॥ वेगें घेऊन येइंजे ॥ १४ ॥ भरत केवळ श्रीरामभक्त ॥ ही गोष्ट ऐकतां विपरीत ॥ तत्काळ देह टाकील तेथ ॥ यालागीं श्रुत न करावें ॥ १५ ॥ भक्त विरक्त चतुर वरिष्ठ ॥ जो ज्ञानगंगेचा निर्मळ लोट ॥ जो विवेकरत्नांचा मुकुट ॥ एकनिष्ठ सुभट जो ॥ १६ ॥ [9]वैराग्यवैरागर पूर्ण ॥ जो आनंदभूमीचें निधान ॥ जो विरक्तवल्लीचें सुमन ॥ जो समुद्र सत्वाचा ॥ १७ ॥ जो शांतिवृक्षाचें पक्वफळ ॥ जो दयेचा आगर केवळ ॥ कीं उपरतीचा निर्मळ ॥ पूर्ण कुंभ उचंबळला ॥ १८ ॥

१ मासा. २ दशरथ. ३ दंश करावा. ४ मोठ्या सर्पानें. ५ वायु. ६ अस्वलानें. ७ तेलाच्या डोणींत. ८ वाईट. ९ वैराग्यरूप हिऱ्याची खाण.

ऐसा सर्वगुणीं अलंकृत ॥ वेगीं घेऊन ये भरत ॥ तैसाचि निघाला सुमंत ॥ आचार्यचरण वंदूनी ॥ १९ ॥ वायुवेगें चालिला सुमंत ॥ स्वप्न देखे मातुळीं[1] भरत ॥ कृष्णवर्णवस्त्रवेष्टित ॥ नारी एक देखिली ॥ १२० ॥ तिनें घेऊनियां करीं ॥ तैल जिरवी आपुले शिरीं ॥ भरत जागा होऊनि झडकरी ॥ रुदन करी आक्रोशें ॥ २१ ॥ म्हणे स्वप्न नव्हे हा दिसतो अनर्थ ॥ आम्ही चौघे बंधु आणि दशरथ ॥ पांचांमाजी जीवघात ॥ होईल एकाचा निर्धारें ॥ २२ ॥ आणि प्राणसखा अत्यंत ॥ तो अंतरेल दूर बहुत ॥ धरणीवरी मस्तक भरत ॥ आपटी शोकें तेधवां ॥ २३ ॥ आक्रंदोनि हांक देत ॥ केवीं दृष्टीं देखेन रघुनाथ ॥ राजाधिराज दशरथ ॥ अंतरला ऐसें वाटतें ॥ २४ ॥ तों मातुळ[2] संग्रामजित ॥ भरतासी स्नेहें हृदयीं धरित ॥ शत्रुघ्नासी समजावित ॥ शोक व्यर्थ कां करितां ॥ २५ ॥ रजनी[3] सरतां तत्काळ ॥ सिद्ध करून चतुरंगदळ ॥ अयोध्येप्रति उतावेळ ॥ देऊन पाठवितों तुम्हांतें ॥ २६ ॥ ऐसें बोलतां सरली रजनी ॥ भरत शत्रुघ्न उठोनी ॥ नगराबाहेर येऊनी ॥ मार्ग लक्षीत अयोध्येचा ॥ २७ ॥ ऊर्ध्ववदनेंकरूनि चकोर ॥ विलोकीत जैसा चंद्र ॥ कीं चक्रवाक चिंती दिवाकर ॥ किंवा मयूर मेघातें ॥ २८ ॥ ऐसा अयोध्येचा मार्ग लक्षीत ॥ तों एकाएकीं देखिला रथ ॥ वरी प्रधान सुमंत ॥ आरूढोनि येतसे ॥ २९ ॥ मंद मंद येत रहंवर[4] ॥ अश्वांचे नेत्रीं वाहे नीर ॥ ध्वजाचें विद्युत्प्राय[5] चीर[6] ॥ अति मलिन दिसतसे ॥ १३० ॥ वरी सुमंत म्लानवदन ॥ नेत्रीं वाहत अश्रुजीवन ॥ राघवलीला आठवून ॥ क्षणक्षणां स्फुंदतसे ॥ ३१ ॥ मागुती वस्त्रें नेत्र पुसीत ॥ तों शत्रुघ्न आणि भरत ॥ जवळी आले धांवोनि त्वरित ॥ चिन्हें विपरीत देखोनियां ॥ ३२ ॥ सुमंतें देखतांचि भरत ॥ वेगें रथाखालीं उतरत ॥ क्षेमालिंगन दोघां देत ॥ सांगे त्वरित बोलाविलें ॥ ३३ ॥ भरत सुमंताचें वदन ॥ क्षणक्षणां पाहे विलोकून ॥ म्हणे सख्या तुझे आरक्त नयन ॥ शोकें झाले दिसती पैं ॥ ३४ ॥ काय अयोध्येचें वर्तमान ॥ सुखी आहे कीं रघुनंदन ॥ श्रीदशरथ क्षेम कल्याण ॥ सुखरूप आहे कीं ॥ ३५ ॥ सुमंत म्हणे सुखी रघुनंदन ॥ तुम्हांसी बोलाविलें त्वरेंकरून ॥ मग रथीं बैसत भरतशत्रुघ्न ॥ त्वरेनें शीघ्र चालिले ॥ ३६ ॥ पुढें धुरे बैसला सुमंत ॥ घडीघडी नेत्रांसी वस्त्र लावीत ॥ तेणें भरत होय सद्गदित ॥ तों पुढें देखत अयोध्या ॥ ३७ ॥ प्राणरहित जैसें शरीर ॥ तैसें दिसे अयोध्या नगर ॥ कीं जीवनेंविण सरोवर ॥ किंवा कांतार[7] दग्ध जैसें ॥ ३८ ॥ कीं नारी जैसी भ्रताराविण ॥ कीं जननीविण तान्हें दीन ॥ कीं नासिकावांचोनि वदन ॥ अयोध्याभुवन तेवीं दिसे ॥ ३९ ॥ राजमंदिराचे ढळले कळस ॥ मंगलवाद्यांचा नाहीं घोष ॥ घरोघरीं नारी पुरुष ॥ शोक आक्रोशें करिताती ॥ १४० ॥ होतें दशरथाचें प्रेत ॥ सुमंतें तेथेंचि नेला रथ ॥ छत्र भंगलें देखतां भरत ॥ रथाखालीं पडियेला ॥ ४१ ॥ दशरथाचें प्रेत देखोनी ॥ भरत तेव्हां लोळे धरणीं[8] ॥ अश्रुधारा वाहती नयनीं ॥ शोक गगनीं न समाये ॥ ४२ ॥ शोकसमुद्रीं निमग्न ॥ जाहला कैकयीनंदन ॥

१ मातुळगृहीं. २ मामा. ३ रात्र. ४ रथ. ५ विजेसारखें. ६ वस्त्र. ७ अरण्य. ८ पृथ्वीवर.

भोंवते सद्गद प्रजाजन ॥ दुःखेंकरून बोलती ॥ ४३ ॥ मग सुमंतप्रधानें सांवरूनी ॥ भरत बैसविला उठवोनी ॥ भरत विचार करी मनीं ॥ राम नयनीं पाहीन आतां ॥ ४४ ॥ संसारमाया सांडोन ॥ दशरथ पावला स्वर्गभुवन ॥ मी आतां रामचरण ॥ दृढ धरीन निजभावें ॥ ४५ ॥ विलोकितां श्रीरामवदन ॥ मी शोकावेगळा होईन ॥ प्रधानासी म्हणे मज नेऊन ॥ श्रीरामचरणांवरी घालावें ॥ ४६ ॥ वडील बंधु रघुनाथ ॥ दशरथासम यथार्थ ॥ रामसदनाकडे भरत ॥ मुरडोनियां चालिला ॥ ४७ ॥ परी वनास गेला रघुनंदन ॥ हें कोणासी न बोलवे वचन ॥ एक म्हणती देईल प्राण ॥ सीतारमण न देखतां ॥ ४८ ॥ तों आरडत कौसल्यामाय ॥ भरत धांवोनि धरी दृढ पाय ॥ माये श्रीराम कोठें आहे ॥ तो लवलाहें दावीं कां ॥ ४९ ॥ तों कौसल्येसी आली मूर्च्छना ॥ बोलतां न बोलवे वचना ॥ बा रे राम गेला तपोवना ॥ मग रायें प्राण त्यजियेला ॥ १५० ॥ भरतें ऐसें ऐकिलें ॥ [१]ल्लाट भूमीवरी आपटिलें ॥ तें दुःख नवजाय वर्णिलें ॥ कल्पांत मांडला ते वेळीं ॥ ५१ ॥ आहा रघुवीरा राजीवनेत्रा ॥ नवमेघरंगा स्मरारिमित्रा ॥ जगद्वंद्या कोमलगात्रा ॥ कां उपेक्षिलें आम्हांतें ॥ ५२ ॥ ऐसें बोलोनियां भरत ॥ [२]मेदिनीवरी अंग घालित ॥ माझी माउली रघुनाथ ॥ गेली निश्चित टाकोनियां ॥ ५३ ॥ [३]मेदिनीगर्भरत्नभूषण ॥ वनासी निघतां रघुनंदन ॥ दशरथें जेवीं सोडिला प्राण ॥ तैसें मरण मज कां न ये ॥ ५४ ॥ अद्यापि न ये मजला मृत्य ॥ कां मृत्यूच [४]निमाला यथार्थ ॥ रामवियोगाचें दुःख अत्यंत ॥ [५]मृत्यासही न सोसवे ॥ ५५ ॥ धन्य धन्य राजा दशरथ ॥ कोमळहृदय प्रेमळ यथार्थ ॥ देह ठेवूनि विदेहजामात ॥ जवळ केला त्वरेनें ॥ ५६ ॥ तंव तो [६]कमलोद्भवसुत ॥ आचार्य पातला त्वरित ॥ भरत जाऊनि चरण धरीत ॥ मज रघुनाथ दाखवीं ॥ ५७ ॥ पहावया भरताचें मन ॥ वसिष्ठ काय बोले वचन ॥ तुज राज्य दिधल्याविण ॥ रायास अन्न देऊं नये ॥ ५८ ॥ आणि तुझिया मातेच्या मनांत ॥ तुज राज्य व्हावें प्राप्त ॥ वनास गेला जनकजामात ॥ तेंच निमित्त जाण पां ॥ ५९ ॥ ऐसें ऐकतां ते अवसरीं ॥ परम दुःख पावला अंतरीं ॥ भरत आक्रंदत दीर्घस्वरीं ॥ राज्य करीं म्हणतांचि ॥ १६० ॥ सुकुमार चंपककळिकेवरी ॥ [७]चपळा पडतां न उरे [८]उरी ॥ कीं [९]कर्पूरजननीचे शिरीं ॥ शुंडाप्रहारीं ताडी गज ॥ ६१ ॥ कीं शस्त्रघायें तोडिलीं बाळें ॥ कीं वज्रघायीं चूर्ण कपाळें ॥ कीं अग्नींत पडलीं मुक्ताफळें ॥ तैसें वाटलें भरतातें ॥ ६२ ॥ श्रीराम गेला वनांतरीं ॥ जरी मी येथें राज्य करीं ॥ तरी जितुके ब्राह्मण पृथ्वीवरी ॥ म्यां वधिले स्वहस्तें ॥ ६३ ॥ जगद्वंद्यास वनीं सांडोन ॥ जरी मी अंगीकारीं राज्यासन ॥ विगतधवा जे जारीण ॥ तिचें गर्भस्थळ मी पावें ॥ ६४ ॥ रजस्वलेच्या शोणितासमान ॥ राज्याभिषेकाचें उदक पूर्ण ॥ मी आपुल्या उदरीं शस्त्र घालीन ॥ राज्यासन घ्या म्हणतां ॥ ६५ ॥ ज्यासी [१०]मृडानीवर ध्याई मनीं ॥ ज्याची अयोध्या हे राजधानी ॥ ते मी भोगितांचि ये क्षणीं ॥ महाचांडाळ मी जाहलों ॥ ६६ ॥

---

१ कपाळ. २ पृथ्वीवर. ३ श्रीराम. ४ लुप्त झाला. ५ मृत्यूला. ६ वसिष्ठ. ७ विद्युल्लता. ८ अवशेष. ९ केळीचे. १० शंकर.

रघुवीर सांडोन काननीं ॥ जरी मी भोगीन राजधानी ॥ तरी जिव्हा जावो झडोनी ॥ कीटक पडोन तत्काळ ॥६७॥ वनीं सांडोनि जगन्मोहन ॥ जरी मी घेईन राज्यासन ॥ तरी गुरुवध मद्यपान ॥ मात्रागमन घडे मज ॥ ६८ ॥ कलंक लागेल वासरमणी ॥ पाप प्रवेशेल गंगाजीवनीं ॥ मृगजळीं घटोद्भवमुनी ॥ जरी बुडोन जाईल ॥ ६९ ॥ चित्रकिरणाचियावरी ॥ चढती मुंगियांच्या हारी ॥ कीं वडवानळाचे शिरीं ॥ नृत्य करी पतंग ॥ १७० ॥ कीं ऊर्णनाभीच्या तंतुसूत्रीं ॥ जरी उचलेल धरित्री ॥ कीं तृणपाशें महाकेसरी ॥ जरी गुंतोन पडेल ॥ ७१ ॥ कीं मही उचलेल मशका ॥ जरी सुपर्णासी बाधेल अळिका ॥ कीं दृष्टीं देखतां दीपका ॥ मृगांक खालीं पडेल ॥ ७२ ॥ जरी हें घडेल ब्रह्मनंदना ॥ तरी मज होईल राज्यवासना ॥ ऐकोनि भरताच्या वचना ॥ वसिष्ठ जाहला सद्गद ॥७३॥ अहो तें भरताचें वचन ॥ वैराग्यवल्लीचें सुमन ॥ कीं विवेकनभींचे उडुगण ॥ प्रेमतेजें झळकत ॥ ७४ ॥ कीं तें भक्तिपंथींचें सरोवर ॥ कीं निश्चयभावाचें दिव्य नगर ॥ कीं तें विश्रांतीचें मंदिर ॥ वचनरूप प्रत्यक्ष ॥ ७५ ॥ असो तो कैकयीनंदन ॥ म्हणे स्वामी शिवतों तुझे चरण ॥ श्रीरघुवीराची मज आण ॥ राज्याभिषेक करूं नेदीं ॥ ७६ ॥ कैकयीचें काळें वदन ॥ माता नव्हे ते लांव पूर्ण ॥ तीस आवडे रांडपण ॥ पतीचा प्राण घेतला ॥ ७७ ॥ मग वसिष्ठें जें जें चिंतिलें ॥ तें तें भरतासी निवेदिलें ॥ मंथरा दासीचे बोलें ॥ कार्य नासलें सर्वही ॥ ७८ ॥ कलहकल्लोळसरिता ॥ ते ही मंथरा दासी तत्त्वतां ॥ कुबुद्धि शिकवूनि तुझी माता ॥ इनेंचि पाहें पां बोधिली ॥ ७९ ॥ ऐसी ऐकतांचि मात ॥ वेगें धांवे वीर भरत ॥ मंथरेची वेणी अकस्मात ॥ धरूनि शस्त्र काढिलें ॥१८०॥ मग धांवोनि ब्रह्मसुत ॥ भरताचा धरिला हात ॥ म्हणे स्त्री वधितां पाप अद्भुत ॥ कदा विपरीत करूं नको ॥ ८१ ॥ मग लत्ताप्रहारेंकरूनी ॥ भरतें ताडिलें तियेलागूनी ॥ त्रिवक्रकुब्जा तेथूनी ॥ नाम तियेसी जाहलें ॥ ८२ ॥ असो ब्रह्मपुत्रें तये क्षणीं ॥ रामपादुका सिंहासनीं ॥ मणिमय जडित दिव्यरत्नीं ॥ सिंहासनीं स्थापिल्या ॥ ८३ ॥ त्यांवरी छत्र धरून ॥ मग राजदेह उचलोन ॥ अग्निमुखीं समर्पून ॥ उत्तरकर्म भरत करी ॥८४॥ सप्तशत रायाच्या युवती ॥ अग्निप्रवेश तत्काळ करिती ॥ जैसीं सूर्यकिरणें सामावती ॥ सूर्यासरसीं अस्तमानीं ॥८५॥ सुमित्रा आणि कौसल्या ॥ प्राण द्यावया सिद्ध जाहल्या ॥ मग त्या वसिष्ठें वर्जिल्या ॥ शास्त्रप्रमाण रीतीनें ॥ ८६ ॥ पुत्रवंत्या स्त्रिया विशेष ॥ त्यांहीं न करावा अग्निप्रवेश ॥ तों कौसल्या म्हणे आम्हांस ॥ कशास व्यर्थ ठेवितां ॥ ८७ ॥ वनास गेला रघुनाथ ॥ परत्र पावला दशरथ ॥ आतां काय वांचूनि व्यर्थ ॥ काया अग्नींत निक्षेपूं ॥ ८८ ॥ मग वसिष्ठ सांगे वाहूनि आण ॥ तुम्हांस श्रीराम भेटवीन ॥ मग वनासी करील गमन ॥ पुढतीं आगमन करील पैं ॥ ८९ ॥ निवटोन असुर समस्त ॥ अयोध्येसी येईल रघुनाथ ॥ हा वाल्मीकाचा मूळ काव्यार्थ ॥ माना यथार्थ सर्वही ॥ १९० ॥ गुरुवचन मानूनि प्रमाण ॥

१ अगस्तिऋषि. २ सूर्यावर. ३ कोळ्याच्या. ४ गरुडास. ५ कीड. ६ नक्षत्र. ७ जखीण. ८ तीन ठिकाणीं वांकडी. ९ स्वर्गलोक.

चित्रकूटीं भेटेल रघुनंदन ॥ अग्निप्रवेश म्हणून ॥ वर्ज केला ते काळीं ॥ ९१ ॥ असो रात्र जाहली दोन प्रहर ॥ कैकयी येऊन सत्वर ॥ भरतासी एकांत विचार ॥ सांगे कैसा ऐका तें ॥ ९२ ॥ म्हणे पुत्रा ऐक वहिलें ॥ संकटीं म्यां राज्य साधिलें ॥ रामासी वनवासा पाठविलें ॥ नानायत्नेंकरूनियां ॥ ९३ ॥ वना गेले रामलक्ष्मण ॥ हें तूं मानीं परम कल्याण ॥ सत्वर घेईं छत्रसिंहासन ॥ कांहीं अनमान करूं नको ॥ ९४ ॥ पितृवचन करावया प्रमाण ॥ वनास गेला रघुनंदन ॥ त्या शोकास्तव राव पावला मरण ॥ हेंही जाण बरें जाहलें ॥ ९५ ॥ सापत्नबंधु राम निर्धारें ॥ त्यासी वंचन करितां बरें ॥ देव दैत्य दायाद वैरें ॥ अद्यापिही वर्तती ॥ ९६ ॥ गरुड सर्प सापत्न ॥ वैरें वर्तती दोघेजण ॥ जरी तूं होसी माझा नंदन ॥ तरी वचन पाळीं हें ॥ ९७ ॥ भरतें ऐकतांचि तिची वाणी ॥ म्हणे उठें येथोनि चांडाळिणी ॥ तुझा वध केला असता ये क्षणीं ॥ परी माता म्हणोनि रक्षिली ॥ ९८ ॥ परम निर्दय तूं पापीण ॥ अमंगळ तूं [१]लांव पूर्ण ॥ घेतला दशरथाचा प्राण ॥ जानकीजीवन धाडिला वना ॥ ९९ ॥ तूं सर्पीण होसी यथार्थ ॥ [२]डंखोनि मारिला दशरथ ॥ माझा सखा रघुनाथ ॥ दूर वनासी धाडिला ॥ २०० ॥ पिता बंधु दोघेजण ॥ गेले ज्या पंथेंकरून ॥ त्या मार्गें मीही जाईन ॥ ऊठ येथूनि पापरूपे ॥ १ ॥ असो कैकयी गेली उठोन ॥ तों उदय पावला [३]चंडकिरण ॥ भरतें वल्कलें वेष्टून ॥ भस्म लाविलें सर्वांगीं ॥ २ ॥ सर्व अलंकार त्यागून ॥ वटदुग्धीं जटा वळून ॥ वनाप्रति कैकयीनंदन ॥ चरणचालीं चालिला ॥ ३ ॥ षोडशपद्में दळभार ॥ नगरलोक निघाले सत्वर ॥ ओस पडिलें अयोध्यापुर ॥ जीवमात्र चालिले ॥ ४ ॥ कौसल्या सुमित्रा दोघीजणी ॥ [४]शिबिकेंत बैसल्या ते क्षणीं ॥ वरी [५]वेस्त्रावरण घालुनी ॥ वाहनासहित झांकिल्या ॥ ५ ॥ वसिष्ठादि सकळ ब्राह्मण ॥ सवें निघाले चाऱ्ही वर्ण ॥ अयोध्येंत कैकयीवांचून ॥ नाहीं कोणी राहिलें ॥ ६ ॥ जन म्हणती ओस नगर ॥ कैकयीचें वपन करूनि सत्वर ॥ तिजवरी धरावें छत्र ॥ परम अपवित्र पापिणी ॥ ७ ॥ तिचे पोटीं भरत जन्मला ॥ जैसा कागविष्ठेंत अश्वत्थ प्रकटला ॥ कीं कागिणीपोटीं कोकिळा ॥ निपजे अवचिता जैसी कां ॥ ८ ॥ असो भरत म्हणे सुमंतातें ॥ रघुवीर गेला कोण्या पंथें ॥ तोच मार्ग दावीं आम्हांतें ॥ तुझे अनुमतें चालूं आम्ही ॥ ९ ॥ मग भरतसमवेत दळभार ॥ गुहकाश्रमा पावले सत्वर ॥ वाजत वाद्यांचे गजर ॥ नादें [६]अंबर कोंदलें ॥ २१० ॥ गुहक विलोकी दुरून ॥ म्हणे मातेनें धाडिले दोघेजण ॥ दळभार सिद्ध करून ॥ रामलक्ष्मण वधावया ॥ ११ ॥ मग सहस्रांचे सहस्र [७]किंरात ॥ गुहकें मेळविले समस्त ॥ धनुष्य ओढोनियां त्वरित ॥ जान्हवीतीर बळकाविलें ॥ १२ ॥ भरतासी सांगती सेवक ॥ संग्रामासी सिद्ध जाहला गुहक ॥ [८]जन्हुकुमरीचें उदक ॥ स्पर्शों न देती कोणातें ॥ १३ ॥ मग शत्रुघ्न आणि [९]दळपती ॥ भरतासंगें विचार करिती ॥ म्हणती आज्ञा द्यावी निश्चितीं ॥ शिक्षा लावूं तयांतें ॥ १४ ॥ भरत म्हणे गुहक रामभक्त ॥

१ जखीण, विवशी. २ दंशून. ३ सूर्य. ४ पालखींत. ५ बुरखा. ६ आकाश. ७ भिल्ल. ८ गंगेचें. ९ सेनानायक.

न्यां ऐकिला होता वृत्तांत ॥ तरी समाचार न घेतां यथार्थ ॥ युद्ध त्यासीं न करावें ॥ १५ ॥ मग भरत पुढें होऊन ॥ गुहकाप्रती बोले वचन ॥ त्वां युद्ध आरंभिलें निर्वाण ॥ काय कारण सांग तें ॥ १६ ॥ गुहक म्हणे घेऊन दळभार ॥ वधावया जातोसी रघुवीर ॥ तरी मी श्रीरामउपासक निर्धार ॥ वेंचीन प्राण स्वामिकाजीं ॥ १७ ॥ माझा स्वामी रघुनंदन ॥ निराहार वनीं निर्वाण ॥ तुम्ही मारावया दोघेजण ॥ दळभारेंसीं चालिलां ॥ १८ ॥ परम निंदक दुर्जन खळ ॥ जे रघुनाथद्वेषी चांडाळ ॥ त्यांचीं शिरें छेदोनि तत्काळ ॥ पाठवीन यमलोका ॥ १९ ॥ मातेच्या बोलेंकरूनी ॥ श्रीराम वधूं पाहसी वनीं ॥ तरी तुम्हांस जान्हवीचें पाणी ॥ स्पर्शों नेदीं अणुमात्र ॥ २२० ॥ ऐकतां गुहकाचें वचन ॥ भरतासी आलें दीर्घ रुदन ॥ गुहकास म्हणे सोडूनि बाण ॥ माझें शिर छेदोनि टाकीं ॥ २१ ॥ मज पापियाचा देह त्वरित ॥ गुहका छेदीं यथार्थ ॥ कैकयीनें केला अनर्थ ॥ सीताकांत धाडिला वना ॥ २२ ॥ जन्मलों कैकयीचे उदरीं ॥ जन म्हणती हा रामचंद्राचा वैरी ॥ तरी गुहका आतां वेग करीं ॥ छेदीं झडकरी देह माझा ॥ २३ ॥ श्रीरामवियोगाचें दुःख ॥ मज न सोसवेचि अणुमात्र देख ॥ निर्वाणबाण सोडोनि एक ॥ मज रघुनायकपद दावीं तूं ॥ २४ ॥ भरताचें अंतर ओळखून ॥ गुहक धांवोनि धरी चरण ॥ दोघांसी पडिलें आलिंगन ॥ गेले विसरून देहभाव ॥ २५ ॥ कंठ दाटला दोघांचा ॥ उभारणी जाहली रोमांचा ॥ दोघांचे नेत्रीं अश्रुधारांचा ॥ पूर पडत ते काळीं ॥ २६ ॥ दोघेही श्रीरामाचे भक्त ॥ दोघेही योगी विरक्त ॥ दोघेही श्रीरामास आवडत ॥ वल्कलें वेष्टित दोघेही ॥ २७ ॥ दोघांहीं केलें भस्मोद्धूलन ॥ दोघांहीं केलें जटावळण ॥ दोघेही न घेती अन्न ॥ रामदर्शनावांचोनि ॥ २८ ॥ गुहक म्हणे भरता वसिष्ठा ॥ श्रीराम गेला चित्रकूटा ॥ आतां चला जी उठा उठा ॥ वेगीं भेटा राघवातें ॥ २९ ॥ ऐकतां गुहकाचें वचन ॥ भरत धरूं धांवे चरण ॥ गुहक घाली लोटांगण ॥ प्रेमेंकरून सद्गद ॥ २३० ॥ भरतें स्नानसंध्या सारून ॥ गुहकासी म्हणे प्रीतीकरून ॥ श्रीराम राहिला एक दिन ॥ तें स्थळ मज दाविंजे ॥ ३१ ॥ गुहक म्हणे न्यग्रोधवृक्ष ॥ त्याखालीं राहिला कमलपत्राक्ष ॥ जयासी हृदयीं ध्यात विरूपाक्ष ॥ सहस्राक्ष शरण जयातें ॥ ३२ ॥ या तृणशेजेवरी जाण ॥ पद्मनयनें केलें शयन ॥ याच पंथें येऊन ॥ केलें स्नान जान्हवीचें ॥ ३३ ॥ सीतेच्या तगटवस्त्रांचे रज ॥ ते न झगटती तृणशेज ॥ देखतां भरत भक्तराज ॥ साष्टांग नमन करीतसे ॥ ३४ ॥ रघुनाथपदमुद्रा तेथ ॥ उमटल्या देखोनि भरत ॥ ते धुळी कपाळा लावीत ॥ सद्गदित होवोनि ॥ ३५ ॥ असो नौका आणोनि सहस्र ॥ उतरला सकळ दळभार ॥ प्रयागासी येऊन सत्वर ॥ भरद्वाजदर्शन घेतलें ॥ ३६ ॥ लक्षोनि चित्रकूटाचा पंथ ॥ चालती गुहक आणि भरत ॥ तों फळें वेंचावया सुमित्रासुत ॥ पर्वतातळीं उतरला ॥ ३७ ॥ तों पर्णकुटीमाजी रघुनंदन ॥ करावया बैसला हवन ॥ तेथें उपसामग्री आणोन ॥ जनकात्मजा देतसे ॥ ३८ ॥ चकोरमुखीं ऐंकसरा ॥

१ भयंकर. २ हृदय. ३ वटवृक्ष. ४ शंकर. ५ इंद्र. ६ गंगेचें. ७ वल्कलवस्त्रांचे. ८ लागती. ९ पदतळाचीं शंख चक्र इत्यादि चिन्हें. १० एकदम.

अत्रिसुत[1] सोडी अमृतधारा ॥ तैशा आहुती घाली वैश्वानरा[2] ॥ तृप्त होय रामहस्तें ॥ ३९ ॥ तेव्हां आश्रमाबाहेर जनकबाळी ॥ जे सुकुमार चंपककळी ॥ तों सुदर्शनगंधर्वें जातां निराळीं ॥ ते वेल्हाळी देखिली ॥ २४० ॥ जानकी देखोनि सुंदर ॥ चित्तीं जाहला कामातुर ॥ भय लज्जा समग्र ॥ सोडोनियां दिधली ॥ ४१ ॥ मंगळरूप ते मंगळभगिनी[3] ॥ गंधर्व धांवला ते क्षणीं ॥ अमंगळ कागरूप[4] धरूनी ॥ सीतेलागीं झडपीतसे ॥ ४२ ॥ जैसा पतंग दीप देखोन ॥ उडी घाली विसरून मरण ॥ कीं खदिरांगारासी[5] वृश्चिक येऊन ॥ पुच्छेंकरून ताडी जेवीं ॥ ४३ ॥ कीं अंतर्गृहींचें दिव्यान्न ॥ स्पर्शों धांवे जैसें श्वान[6] ॥ यज्ञशाळेमाजी मळिण ॥ अंत्यज जैसा पातला ॥ ४४ ॥ असो जानकीचें स्तनयुग ॥ धरूं पाहे पतित काग ॥ जगन्माता धांवली सवेग ॥ अंग घाली धरणीतें ॥ ४५ ॥ मग म्हणे धांव धांव रघुराया ॥ कागें विटंबिली माझी काया ॥ आक्रंदे[7] परम जनकतनया ॥ रघुवर्या जाणवलें ॥ ४६ ॥ आहुती टाकी रघुनाथ ॥ जवळी नाहीं सुमित्रासुत ॥ मग दर्भ मंत्रोनि त्वरित ॥ रामचंद्रें प्रेरिला ॥ ४७ ॥ कल्पांतविजूसमान ॥ कागें दर्भ देखिला दुरून ॥ पळों लागला घेतलें रान ॥ पाठीसी बाण लागला असे ॥ ४८ ॥ गंधर्व भ्रमे सकळ सृष्टी ॥ परी कोणी न घाली तया पाठीं ॥ हिंडतां जाहला हिंपुटी ॥ होय कष्टी[8] दुरात्मा ॥ ४९ ॥ इंद्रादिक देवगण ॥ समस्तांसी गेला शरण ॥ ते म्हणती न दाखवीं वदन ॥ दुष्टा होईं माघारा ॥ २५० ॥ मग भेटला नारद मुनी ॥ काग लागला तयाचे चरणीं ॥ म्हणे पहा हो या त्रिभुवनीं ॥ ठाव नेदी कोणी मज ॥ ५१ ॥ माझी पाठ न सोडी बाण ॥ मग नारद बोले वचन ॥ मूढा रामासी जाईं शरण ॥ तोचि मरण चुकवील ॥ ५२ ॥ मग म्हणे जगद्वंद्या रामचंद्रा ॥ मी तुज शरण कृपासागरा ॥ दीनरक्षका अतिउदारा ॥ मज पामरा न मारावें ॥ ५३ ॥ मजवरी टाकिला बाण ॥ हें लोकांत न दिसे थोरपण ॥ कमळावरी वज्र घेऊन ॥ घातल्या काय पुरुषार्थ ॥ ५४ ॥ सूक्ष्म आळिका[9] धरी सुपर्ण[10] ॥ वडवानळ जाळी तृण ॥ भोगींद्र उचली सुमन[11] ॥ हें काय अपूर्व बोलावें ॥ ५५ ॥ पर्जन्यें उठलें तृण ॥ अगस्ति प्याला किंचित जीवन ॥ मेघें निजप्रतापेंकरून ॥ घटीं जीवन भरियेलें ॥ ५६ ॥ सूर्यें दीपतेज झांकिलें ॥ गोवत्स विदारिला शार्दूलें[12] ॥ रघुपति त्वां मज तैसें मारिलें ॥ तरी थोरपण प्रकटेना ॥ ५७ ॥ मातेचिया स्तनावरी ॥ बाळक हस्त ठेवूनि क्रीडा करी ॥ तरी काय माता जीवें मारी ॥ बाळकातें सांग पां ॥ ५८ ॥ महाराज रविकुळभूषणा ॥ ताटिकांतका अहल्योद्धरणा ॥ द्विपंचमुखदर्पहरणा[13] ॥ शरणागता न मारावें ॥ ५९ ॥ मग बोले रघुपती ॥ माझा बाण असत्य कल्पांतीं ॥ नव्हेच जाण निश्चितीं ॥ महामलिना अपवित्रा ॥ २६० ॥ मग बाणासी आज्ञापी रघुनंदन ॥ याचा रक्षोनियां प्राण ॥ वेगें छेदावा सव्य नयन ॥ शिक्षा यास जाण पैं ॥ ६१ ॥

१ चंद्र. २ अग्नींत. ३ जानकी. ४ कावळ्याचें स्वरूप. ५ खैराच्या निखाऱ्यास. ६ कुत्रा. ७ ओरडे. ८ दुःखी. ९ कीड. १० गरुड. ११ फूल. १२ वाघानें. १३ रावणाचा गर्व हरणाऱ्या.

न लागतां पातया पातें ॥ दर्भें छेदिलें नयनातें ॥ काग म्हणे रघूत्तमातें ॥ देईं वरातें मज कांहीं ॥ ६२ ॥ मग दोहींकडे एक बुबुळ ॥ खेळे ऐसें केलें चंचळ ॥ काकदृष्टी अवघ्यांत चपळ ॥ जन सकळ देखती ॥ ६३ ॥ सीतेसी द्यावया चुंबन ॥ तूं धांवलासी दुरात्मा पूर्ण ॥ तरी तूं करिसी विष्ठाभक्षण ॥ कनिष्ठ जाण पक्ष्यांत तूं ॥ ६४ ॥ तुज वर एक देतों जाण ॥ प्रेतपिंड तूं भक्षिल्याविण ॥ सर्वथा नोहे उद्धारण ॥ हें वरदान तुज दिधलें ॥ ६५ ॥ मग सुदर्शन गंधर्व तेव्हां ॥ साष्टांग नमोनि श्रीराघवा ॥ आपले स्वस्थळा-प्रति तेधवां ॥ जाता जाहला आनंदें ॥ ६६ ॥ भरत प्राणसखा आतां ॥ येऊनि भेटेल रघुनाथा ॥ श्रोतीं परिसावी तेचि कथा ॥ भवव्यथा नासे जेणें ॥ ६७ ॥ रामविजय ग्रंथ प्रचंड ॥ रसभरित अयोध्याकांड ॥ तें श्रवण करितां वितंडें[1] ॥ विघ्नें उदंड वितळती[2] ॥ ६८ ॥ अयोध्याधीशा रामचंद्रा ॥ ब्रह्मानंदा ज्ञानसमुद्रा ॥ श्रीधरवरदा प्रतापरुद्रा ॥ मज नाममुद्रा अखंड देईं ॥ २६९ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ एकादशाध्याय गोड हा ॥ २७० ॥ ॥ अध्याय ॥ ११ ॥ ॥ ओंव्या ॥ २७० ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ ७ ॥

१ नास्तिकपणा. २ नाश पावतात.

अध्याय १२
लक्ष्मण.
श्रीराम.
भरत.
सुमंत्र
वसिष्ठ
सात्विक
शत्रुघ्न.
कौसल्या.
सुमित्रा.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ संतमंडळी बैसली थोर ॥ बृहस्पतीऐसे चतुर ॥ आतां [1]साहित्यसुमनांचे हार ॥ गुंफोन गळां घालूं त्यांचे ॥ १ ॥ [2]अनर्घ्य शब्दरत्नें प्रकाशवंत ॥ त्यांचे ग्राहक चतुर पंडित ॥ विशेषें रघुनाथभक्त विरक्त ॥ ते प्रेमभरें डुल्लती ॥ २ ॥ मतिमंद बैसतां श्रोता श्रवणीं ॥ तरी ग्रंथरस जाय [3]वितळोनी ॥ जैसें भस्मामाजी नेउनी ॥ व्यर्थ [4]अवदान घालिजे ॥ ३ ॥ रत्नपरीक्षा करिती चतुर ॥ तेथें गर्भांध विटे साचार ॥ गायन ऐकती सज्ञान नर ॥ परी बधिर तेथें विटती पैं ॥ ४ ॥ कमळसुवास सेविती भ्रमर ॥ परी तो स्वाद न जाणे दर्दुर ॥ हंस घेती मुक्तांचा चार ॥ परी तो बकासी प्राप्त नाहीं ॥ ५ ॥ दुग्ध दोहोनि नेती इतर ॥ गोचिड तेथें अहोरात्र ॥ वसे परी प्राप्त त्यास रुधिर ॥ नेणे क्षीर मतिमंद तो ॥ ६ ॥ कीं वसंतकाळीं कोकिळा ॥ पंचमस्वरें आळविती रसाळा ॥ काकजाती तैशा सकळा ॥ परी तयां तो स्वर नव्हेचि ॥ ७ ॥ [6]बलाहक गर्जना करिती गगनीं ॥ मयूर नाचती पिच्छें पसरूनी ॥ परी ते कळा वृषभांनीं ॥ नेणिजे जैसी सर्वथा ॥ ८ ॥ चकोर चंद्रामृत सेविती ॥ परी ते कळा कुक्कुट नेणती ॥ म्हणोनि श्रोता मंदमती ॥ सहसाही न भेटावा ॥ ९ ॥ श्रोता भेटलिया चतुर ॥ ग्रंथरस वाढे अपार ॥ जेवीं वीर संघटतां थोर ॥ रणचक्रीं रंग भरे ॥ १० ॥ असो एकादशाध्यायाचे अंतीं ॥ चित्रकूटीं राहिला रघुपती ॥ सुदर्शन गंधर्व निश्चितीं ॥ काकरूपी उद्धरिला ॥ ११ ॥ उपरी सिंहावलोकनेंकरूनि तत्त्वतां ॥ श्रोतीं परिसावी मागील कथा ॥ दळभारेंसीं भरत तत्त्वतां ॥ चित्रकूटासमीप आला ॥ १२ ॥ तंव तो भूधरअवतार ॥ चित्रकूटाखालीं सौमित्र ॥ फळें वेंचितां तो दळभार ॥ गजरें येतां देखिला ॥ १३ ॥ ओळखिला आपला ध्वजसंकेत ॥ आले कळलें शत्रुघ्न भरत ॥ म्हणे कैकयीनें पाठविले यथार्थ ॥ वनीं रघुनाथ वधावया ॥ १४ ॥ हे युद्धासी आले येथ ॥ जरी रघुनाथास करूं श्रुत ॥ तरी हेही गोष्ट अनुचित ॥ युद्ध अद्भुत करीन मी ॥ १५ ॥ माझा श्रीराम एकला वनीं ॥ हे आले दळभार सिद्ध करूनी ॥ तरी जैसा वणवा लागे वनीं ॥ तैसें जाळीन सैन्य हें ॥ १६ ॥ रवीच्या किरणांवरी देखा ॥ कैशा चढतील [11]पिपीलिका ॥ कल्पांतविजूस मशक मुखा- ॥ माजी केवीं सांठवील ॥ १७ ॥ चढून प्रळयाग्नीचे शिरीं ॥ [12]पन्नग कैसा नृत्य करी ॥ [13]ऊर्णनाभीचे तंतुवाभीतरी ॥ [14]वारण कैसा बांधवेल ॥ १८ ॥ तृणपाशेंकरून ॥ कैसा बांधवे पंचानन ॥ द्विजेंद्रासी अळिका धरून ॥ कैसी नेईल आकाशा ॥ १९ ॥ दीपाचें तेज देखोन ॥ कैसा आहाळेल चंडकिरण ॥ तैसा मी वीर लक्ष्मण ॥ मज जिंकूं न शकती हे ॥ २० ॥ भार देखोनि समीप ॥ क्षण न लागतां चढविलें चाप ॥ बाण सोडिले अमूप ॥ संख्येरहित ते काळीं ॥ २१ ॥ वाटे गडगडितां महाव्याघ्र ॥ थोकती जेवीं अजांचे भार ॥ तैसा सोळा पद्में दळभार ॥ भयभीत जाहला ॥ २२ ॥ त्या बाणांचें करावया निवारण ॥ वीर सर-

---

१ व्युत्पत्तीच्या अंगरूप पुष्पांचे. २ अमूल्य. ३ पाघळून. ४ आहुति. ५ गातात. ६ मेघ. ७ पिसारा. ८ एकवटले असतां. ९ सिंह जात असतां मध्येंच मागें पाहतो त्या न्यायानें. १० शेषावतार. ११ मुंग्या. १२ सर्प. १३ कोळ्याचे. १४ हत्ती.

सावला शत्रुघ्न ॥ दोघांचें समसमान संधान ॥ बाणें बाण तोडित ॥ २३ ॥ एक चंद्र एक मित्र ॥ कीं रमावर आणि उमावर ॥ किंवा ते मेरुमंदार ॥ युद्धालागीं मिसळले ॥ २४॥ एक समुद्र एक निरा[1]ळ ॥ एक दावाग्नि एक वडवानळ ॥ एक गदा एक चक्र निर्मळ ॥ विष्णुआयुधें भिडती कीं ॥ २५ ॥ एक वासुकी एक भोगींद्र ॥ एक वसिष्ठ एक विश्वामित्र ॥ तैसे शत्रुघ्न आणि सौमित्र ॥ बाण सोडित परस्परें ॥ २६ ॥ एकावरी एक सोडिती बाण ॥ ते वरचेवरी उडविती संपूर्ण ॥ बाणमंडप जाहला सघन ॥ चंडकिरण न दिसेचि ॥ २७ ॥ रामनामबीजांकित ॥ बाण सुटती सतेज मंडित ॥ रघुनाथनाम गर्जत ॥ [2]सुसाटे निघत येतांचि ॥ २८ ॥ वाटे ओढवला प्रळयकाळ ॥ वनचरां सर्वां सुटला पळ ॥ ऋषीश्वर पळती सकळ ॥ कडे [3]वेंघिती पर्वताचे ॥ २९ ॥ सांडोनि [4]गुंफा तपाचरण ॥ पळती आपुला जीव घेऊन ॥ एक धांवतां धापा दाटून ॥ मूर्च्छा येऊनि पडियेले ॥ ३० ॥ एक म्हणती राक्षसदळ ॥ आलें रामावरी तुंबळ ॥ येणें मखरक्षणीं राक्षस सबळ ॥ वीस कोटी निवटिले ॥ ३१ ॥ तें वैर स्मरोनि अंतरीं ॥ सत्य हे आले राघवावरी ॥ आतां सौमित्राची कैंची उरी ॥ अनर्थ निर्धारीं ओढवला ॥ ३२ ॥ असो ऋषीश्वर समस्त ॥ आले जेथें रघुनाथ ॥ गोष्टी सांगतां बोबडी वळत ॥ संकेत दाविती एक करें ॥ ३३ ॥ एक रुदन करूनि फोडित हांका ॥ वेगें पळवीं जनककन्यका ॥ आतां [5]गूढविवरीं लपवीं कां ॥ रघुनायका ऊठ वेगीं ॥ ३४ ॥ न भरे जों अर्ध निमेष ॥ तों चढविलें श्रीरामें धनुष्य ॥ जैसा उगवतां चंडांश ॥ गुंफेबाहेर तैसा आला ॥ ३५ ॥ ऋषींस म्हणे अयोध्यानाथ ॥ तुम्हीं मनीं न व्हावें दुश्चित ॥ काळही विघ्न करूं आलिया येथ ॥ खंडविखंड करीन बाणीं ॥ ३६ ॥ पडत्या आकाशा देईन धीर ॥ रसातळा [6]उर्वी जातां करीन स्थिर ॥ तुम्ही समस्त बैसा धरूनि धीर ॥ तपश्चर्या करीत पैं ॥ ३७ ॥ अथवा करावें अध्ययन ॥ न्याय मीमांसा सांख्यज्ञान ॥ पातंजल अथवा व्याकरण ॥ यांची चर्चा करा जी ॥ ३८ ॥ असो पाठीसीं घालून ब्राह्मण ॥ पुढें चालिला रघुनंदन ॥ तों ध्वजचिन्हें ओळखिलीं पूर्ण ॥ शत्रुघ्न बाण टाकीतसे ॥ ३९ ॥ आपले भेटीकारणें उत्कंठित ॥ सद्गद जाहला भरत ॥ लक्ष्मणापाशीं सीतानाथ ॥ क्षण न लागतां पातला ॥ ४० ॥ मग म्हणे सौमित्रासी ॥ बा रे भरत आला भेटीसी ॥ तूं किमर्थ यासीं युद्ध करिसी ॥ पाहें मानसीं विचारूनि ॥ ४१ ॥ ऐसें बोलतां राजीवनेत्र ॥ परी वीरश्रियेनें वेष्टिला सौमित्र ॥ सोडितां न राहे शर ॥ मग रघुवीर काय करी ॥ ४२ ॥ हातींचें धनुष्य हिरूनी ॥ श्रीरामें घेतलें तये क्षणीं ॥ सौमित्र लागला श्रीरामचरणीं ॥ हास्यवदन करूनियां ॥ ४३ ॥ श्रीरामें वारितां [7]फणिपाळ ॥ अवघें वितळलें बाणजाळ ॥ जैसें [8]निजज्ञान ठसतां केवळ ॥ [9]मायापडळ जेवीं विरे ॥ ४४ ॥ भरतासहित अयोध्येचे जन ॥ सर्वीं विलोकिला रघुनंदन ॥ जैसा निशा संपतां चंडकिरण ॥ उदयाचळीं विराजे ॥ ४५ ॥ तों भरतासी न धरवे धीर ॥ सप्रेम धांव घेतली सत्वर ॥ वाटेसी साष्टांग

---

१ आकाश. २ वेगानें. ३ पर्वताच्या कड्यांचा आश्रय केला. ४ तपस्येचीं गुप्तस्थलें. ५ गुप्तगुहेमध्यें. ६ पृथ्वी. ७ लक्ष्मण. ८ आत्मज्ञान. ९ मायेचें आवरण.

नमस्कार ॥ वारंवार घालीतसे ॥ ४६ ॥ कीं बहुत दिवस माता गेली ॥ ते बाळकें समीप देखिली ॥ कीं गाय वनींहूनि परतली ॥ वत्सें आटोपिली धांवूनियां ॥ ४७ ॥ कीं क्षीराब्धि देखोनि त्वरित ॥ धांव घेत क्षुधाक्रांत ॥ कीं मृगजळ देखोनि त्वरित ॥ मृग धांवती उष्णकाळीं ॥ ४८ ॥ कीं सफळ[1] देखोनि दिव्य द्रुम ॥ झेंपावे[2] जैसा विहंगम[3] ॥ भरतें धरूनि तैसा राम ॥ चरणसरोजीं स्पर्शिला ॥ ४९ ॥ जैसें लोभियाचें जीवित्व धन ॥ तैसे भरतें धरिले दृढ चरण ॥ नयनोदकेंकरून ॥ केलें क्षालन रामपायां ॥ ५० ॥ मग उचलोनियां दोहीं करीं ॥ बंधूसी आदरें हृदयीं धरी ॥ जैसा जयंतपुत्र[4] सहस्रनेत्रीं[5] ॥ प्रीतीकरूनि आलिंगिला ॥ ५१ ॥ कीं क्षीरसागरीं लहरिया उठती ॥ त्या एकांत एक मिसळती ॥ कीं वेदांतशास्त्रीं श्रुती ॥ ऐक्या येती परस्परें ॥ ५२ ॥ तैसा आलिंगिला भरत ॥ तों शत्रुघ्न लोटांगण घालित ॥ परम प्रीतीं रघुनाथ ॥ आलिंगन देत तयातें ॥ ५३ ॥ सकळ अयोध्येचे ब्राह्मण ॥ रामासी भेटती प्रीतीकरून ॥ सर्व दळभार प्रजाजन ॥ करिती नमन रामासी ॥ ५४ ॥ लक्ष्मण भरत शत्रुघ्न ॥ परस्परें देती क्षेमालिंगन ॥ मग सुमंत प्रधानें येऊन ॥ श्रीरामचरण वंदिले ॥ ५५ ॥ मग सुमंत म्हणे रघुराया ॥ पैल वसिष्ठ आणि दोघी माया ॥ तंव त्या दशरथकुळवर्या ॥ धीर न धरवे ते काळीं ॥ ५६ ॥ सामोरा चालिला रघुनंदन ॥ भोंवते अपार अयोध्याजन ॥ जैसा कां वेदोनारायण ॥ अनेक श्रुतीं वेष्टिला ॥ ५७ ॥ येऊनियां वसिष्ठाजवळी ॥ रामें गुरुचरण वंदिले भाळीं ॥ जैसा मदनदहनाचे[6] चरणकमळीं ॥ स्कंद[7] ठेवी मस्तक ॥ ५८ ॥ तों कौसल्या सुमित्रा माता ॥ त्यांचीं वहनें जवळी देखतां ॥ धांवूनि येतां रामसुमित्रासुतां[8] ॥ उतरती खालत्या दोघीजणी ॥ ५९ ॥ कौसल्येचे चरणीं मस्तक ॥ ठेवूनि बोले रघुनायक ॥ म्हणे सुखी कीं मम जनक ॥ श्रीदशरथ दयाब्धि ॥ ६० ॥ तों जाहला एकचि कल्लोळ ॥ रुदन करिती लोक समग्र ॥ सुमित्राकौसल्येसी बहुसाल ॥ नाहीं पार तयातें ॥ ६१ ॥ वसिष्ठ म्हणे रघुनाथा ॥ तुझा वियोग न साहे दशरथा ॥ रामराम म्हणतां मोक्षपंथा ॥ गेला तत्काळ जाण पां ॥ ६२ ॥ वचन ऐसें ऐकतां कानीं ॥ करुणासागर मोक्षदानी ॥ विमलांबुधारा नयनीं ॥ तेच क्षणीं चालिल्या ॥ ६३ ॥ स्फुंदस्फुंदोनि विलाप थोर ॥ पितयालागीं करी रघुवीर ॥ म्हणे पूर्ण सत्याचा सागर ॥ श्रीदशरथ वीर जो ॥ ६४ ॥ ज्याचे युद्धाची ठेव ॥ पाहती मानव इंद्रादि देव ॥ वृषपर्वा शुक्रादि सर्व ॥ दैत्य युद्धीं जिंकिले ॥ ६५ ॥ श्रोते म्हणती नवल एथ ॥ जो पुराणपुरुष रघुनाथ ॥ तो शोकार्णवीं पडिला ही मात ॥ असंगत दिसतसे ॥ ६६ ॥ जो जगद्वंद्य आत्माराम ॥ जो विश्वबीजफलांकित द्रुम ॥ तो शोकाकुलित परब्रह्म ॥ पितयालागीं कां जाहला ॥ ६७ ॥ विषकंठ आला कीं क्षीरसागरा ॥ उष्णता व्यापिली रोहिणीवरा ॥ पक्षिवर्या त्या खगेंद्रा ॥ सर्पबाधा केवीं जाहाली ॥ ६८ ॥ चिंतामणि दरिद्रें व्यापिला ॥ कल्पवृक्ष केवीं निष्फळ जाहला ॥ प्रळयाग्नीचे डोळां ॥ अंधत्व केवीं पातलें ॥ ६९ ॥ तंव वक्ता देत प्रत्युत्तर ॥

---

१ फळांनीं भरलेला. २ उडी घालतो. ३ पक्षी. ४ इंद्राचा मुलगा. ५ इंद्रानें. ६ शिवाचे. ७ कार्तिकस्वामी. ८ राम व लक्ष्मण यांस.

श्रोतीं ऐकिजे सादर ॥ पूर्ण ब्रह्मानंद रघुवीर ॥ मानवलोकीं अवतरला ॥ ७० ॥ जगद्गुरु देवाधिदेव ॥ दावी मायेचें लाघव ॥ अवतारकारणाची ठेव ॥ लौकिकभाव दाविला ॥ ७१ ॥ नट जो जो धरी वेष ॥ त्याची संपादणी करी विशेष ॥ यालागीं जगदात्मा आदिपुरुष ॥ दाखवी आवेश मायेचा ॥ ७२ ॥ ऐसी उघडतां शब्दरत्नमांदुस ॥ गुणग्राहक श्रोते पावले संतोष ॥ संदेहरहित निःशेष ॥ जेवीं तम नासे सूर्योदयीं ॥ ७३ ॥ कीं वैराग्यें निरसे काम ॥ ज्ञानें वितळे जेवीं भ्रम ॥ जैसा निधानांतूनि परम ॥ दारुण सर्प निघाला ॥ ७४ ॥ करितां संशयाचें निरसन ॥ मागें राहिलें अनुसंधान ॥ तरी हे गोष्टीस दूषण ॥ सर्वथाही न ठेवावें ॥ ७५ ॥ ग्रासामाजी लागला हेंरळ ॥ तो काढावया लागेल वेळ ॥ कीं अनध्यायामाजी रसाळ ॥ वेदाध्ययन राहिलें ॥ ७६ ॥ चोरवाट चुकवावया पूर्ण ॥ अधिक लागला एक दिन ॥ तरी ते गोष्टीतें दूषण ॥ कदा सज्ञान न ठेविती ॥ ७७ ॥ रात्रीमाजी सत्कर्में राहती ॥ परी सूर्योदयीं सर्वेंचि चालती ॥ छायेस पांथिक बैसती ॥ सवेंच जाती निजमार्गें ॥ ७८ ॥ समुद्राचें भरतें ओहटे ॥ सवेंच मागुतीं विशेष दाटे ॥ कीं चपळ तुरंग चपेटे ॥ विसांवा घेऊनि मागुती ॥ ७९ ॥ तेवीं परिसा पुढील कथार्थ ॥ आठवोनि पिता दशरथ ॥ शोकाकुलित जनकजामात ॥ क्षण एक जाहला ॥ ८० ॥ मग वसिष्ठ म्हणे श्रीरामा ॥ प्रयागाप्रति जाऊनि गुणग्रामा ॥ उत्तरक्रिया करूनि निजधामा ॥ दशरथासी बोळविजे ॥ ८१ ॥ कित्येक प्राकृत कवि बोलत ॥ कीं पतनीं पडिला दशरथ ॥ परी हे गोष्टी असंमत ॥ बोलतां अनर्थ वाचेसी ॥ ८२ ॥ जयाचें नाम घेतां आवडीं ॥ जीव उद्धरले लक्षकोडी ॥ तो आपला पिता पतनीं पाडी ॥ काळत्रयीं न घडे हें ॥ ८३ ॥ असो गयेप्रति येऊन ॥ उत्तरक्रिया सर्व सारून ॥ पिता निजपदीं स्थापून ॥ आले परतोनि चित्रकूटा ॥ ८४ ॥ सकळ ऋषी आणि अयोध्याजन ॥ बैसले श्रीरामासी वेष्टून ॥ मग भरत घालोनि लोटांगण ॥ कर जोडूनि उभा ठाकला ॥ ८५ ॥ म्हणे जयजयाजी पुरुषोत्तमा ॥ मायाचक्रचालका पूर्णब्रह्मा ॥ विरिंचिजनका सुखविश्रामा ॥ मंगलधामा रघुराया ॥ ८६ ॥ हे राम करुणासमुद्रा ॥ हे रविकुलभूषणा राघवेंद्रा ॥ सर्वानंदसदना रामचंद्रा ॥ प्रतापरुद्रा जगद्गुरो ॥ ८७ ॥ हे राम रावणदर्पहरणा ॥ हे राम भवहृदयमोचना ॥ हे राम अहल्योद्धारणा ॥ मखरक्षणा सीताधवा ॥ ८८ ॥ हे राम कौसल्यागर्भरत्ना ॥ हे राम मायाअपारश्रममोचना ॥ सनकसनंदनमानसरंजना ॥ निरंजना निजरूपा ॥ ८९ ॥ दानवकाननवैश्वानरा ॥ मम हृदयारविंदभ्रमरा ॥ अज्ञानतिमिरच्छेदक दिवाकरा ॥ समरधीरा सर्वेशा ॥ ९० ॥ हे राम भक्तचातकजलधरा ॥ प्रेमचकोरवेधकचंद्रा ॥ संसारगजच्छेदकमृगेंद्रा ॥ अनंगमोहना अनंगा ॥ ९१ ॥ उपवासीं मरतां चकोर ॥ त्याचे धांवण्या धांवे चंद्र ॥ कीं अवर्षण पडतां जलधर ॥ चातकालागीं धांवे कां ॥ ९२ ॥ कीं चिंताक्रांतासी चिंतामणी ॥ सांपडे पूर्वभाग्येंकरूनी ॥ कीं दरिद्रियाचे अंगणीं ॥ कल्पवृक्ष उगवला ॥ ९३ ॥ कीं

१ पुरून ठेविलेल्या द्रव्यांतून. २ खडा. ३ दानवरूप अरण्याला जाळणारा अग्नीच जणूं काय. ४ संसाररूप हत्तीला मारणारा सिंह. ५ मदनमोहना.

पतिव्रतेसी प्राणनाथ भेटला ॥ कीं क्षुधितापुढें क्षीराब्धि आला ॥ कीं साधकासी निधि जोडला ॥ आनंद जाहला तैसा आम्हां ॥ ९४ ॥ हंसें देखिलें मानससरोवर ॥ कीं प्रेमळा भेटला उमावर ॥ कीं संकल्पीं द्रव्य अपार ॥ दुर्बळ ब्राह्मणासी दीधलें ॥ ९५ ॥ तैसा आनंद जाहला जनांसी ॥ आतां सत्वर चलावें अयोध्येसी ॥ सांभाळावें बंधुवा आम्हांसी ॥ श्रीदशरथाचेनि न्यायें ॥ ९६ ॥ आपुलें राज्य सांभाळावें ॥ गोब्राह्मणां प्रतिपाळावें ॥ आमुचे मनोरथ पूर्ण करावे ॥ आतां परतावें सत्वर ॥ ९७ ॥ जननी आमुची परम चतुर ॥ मज देत होती राज्यभार ॥ जैसें छेदोनियां शिर ॥ गुडघ्यास पूजा बांधिली ॥ ९८ ॥ पूज्यमूर्ति वोसंडून ॥ जैसे गुरवाचे धरी चरण ॥ राजकुमर सांडोन ॥ कन्या दिधली अजारक्षका ॥ ९९ ॥ पाडोनि देवळाचें शिखर ॥ घातलें भोंवतें आवार ॥ नागवूनि यात्रा समग्र ॥ अन्नसत्र घातलें ॥ १०० ॥ फणस टाकोनि रसाळ ॥ प्रीतीनें घेतलें कैनकफळ ॥ मुक्त सांडोनि तेजाळ ॥ गुंज जैसी घेतली ॥ १ ॥ गार घेऊनि टाकिला हिरा ॥ अंधकार घेऊनि त्यजिलें दिनकरा ॥ पाच भिरकावूनि सत्वरा ॥ कांच बळें रक्षिली ॥ २ ॥ परिस त्यागून घेतला खडा ॥ पंडित दवडूनि आणिला वेडा ॥ चिंतामणि टाकोनि रोकडा ॥ पलांडु घेतला बळेंचि ॥ ३ ॥ अमृत टाकूनि घेतली कांजी ॥ कल्पवृक्ष तोडोनि लाविली भाजी ॥ कामधेनु दवडोनि सहजीं ॥ अजा पूजी आदरें ॥ ४ ॥ निजसुख टाकोनि घेतलें दुःख ॥ कस्तूरी टाकूनि घेतली राख ॥ सोनें टाकूनि सुरेख ॥ शेण जैसें घेतलें ॥ ५ ॥ सांडोनियां रायकेळें ॥ आदरें भक्षी अर्कीफळें ॥ ज्ञान सांडोनि घेतलें ॥ अज्ञान जाण बळेंचि ॥ ६ ॥ तैसें कैकयीनें केलें साचार ॥ वना दवडोनि जगदुद्धार ॥ मज द्यावया राज्यभार ॥ सिद्ध जाहली साक्षेपें ॥ ७ ॥ सर्व अपराध करूनि क्षमा ॥ अयोध्येसी चलावें श्रीरामा ॥ याउपरी जगदात्मा ॥ काय बोलिला तें ऐका ॥ ८ ॥ सूर्य मार्ग चुके करितां भ्रमण ॥ नेत्रीं अंधत्व पावे अन्न ॥ मशकाची थैंडक लागून ॥ जरी मेरु पडेल ॥ ९ ॥ पाषाणप्रहार लागून ॥ वायु पडेल मोडोनि चरण ॥ कीं पिपीलिका शोषी सिंधुजीवन ॥ विजूसी धांवूनि मशक धरी ॥ ११० ॥ धडधडीत अग्निज्वाळ ॥ कर्पूरतुषारें होय शीतळ ॥ हेंही घडेल एकवेळ ॥ परी वचनास चळ नोहे माझ्या ॥ ११ ॥ एकबाण एकवचन ॥ एकपत्नीव्रत पूर्ण ॥ चौदा वर्षें भरल्याविण ॥ कदापि आगमन घडेना ॥ १२ ॥ ऐसें निश्चयाचें वचन ॥ बोलता जाहला रघुनंदन ॥ अग्नीनें आहाळे जैसें सुमन ॥ तैसें भरता जाहलें ॥ १३ ॥ मग भरतें चेतविला जातवेद ॥ प्राण द्यावया जाहला सिद्ध ॥ म्हणे हा देह करीन दग्ध ॥ रामवियोग मज न सोसवे ॥ १४ ॥ महाराज वाल्मीक मुनी ॥ भरतास एकांतीं नेउनी ॥ मूळकाव्यार्थ अवघा कानीं ॥ भविष्यार्थ सांगितला ॥ १५ ॥ तो ऐकतां कैकयीसुत ॥ उगाच राहिला निवांत ॥ मग येऊनि जनकजामात ॥ हृदयीं धरी भरतातें ॥ १६ ॥ आपुल्या हस्तेंकरून ॥ पुसिले भरताचे नयन ॥ करें कुरवाळिलें वदन ॥ समाधान करीतसे ॥ १७ ॥

१ टाकून. २ धनगराला. ३ धोतऱ्याचें फळ. ४ मोतीं. ५ रुईचीं फळें. ६ टकर. ७ होरपळतें. ८ फूल. ९ अग्नि.

देव बंदींचे सोडवून ॥ चौदा वर्षांत येतों परतोन ॥ मग वरदहस्त उचलोन ॥ [1]भाष दिधली भरतातें ॥ १८ ॥ चौदा वर्षें चौदा दिन ॥ पंधरावे दिवशीं पूर्ण ॥ माध्यान्हा येतां चंडकिरण ॥ भेटेन येऊन तुजलागीं ॥ १९ ॥ भरत म्हणे हा नेम टळतां ॥ मग देह त्यागीन तत्त्वतां ॥ श्रीरामचरणीं ठेविला माथा ॥ प्रेमावस्था अधिक पैं ॥ १२० ॥ भरत मागुता उठोन ॥ विलोकी श्रीरामाचें वदन ॥ [2]अमलदल-राजीवनयन ॥ तैसाचि हृदयीं [3]रेखिला ॥ २१ ॥ भरत सद्गद बोले वचन ॥ मी अयोध्येसी न जाईं परतोन ॥ सकळ मंगलभोग स्नान ॥ त्यजूनि राहीन नंदिग्रामीं ॥ २२ ॥ अवश्य म्हणे रघुनायक ॥ [4]मणिमय पादुका सुरेख ॥ भरतासी दिधल्या शोकहारक ॥ येरें मस्तकीं वंदिल्या ॥ २३ ॥ शिवमस्तकीं विराजे चंद्र ॥ तैशा शिरीं पादुका सुंदर ॥ शोक [5]हारपला समग्र ॥ शरीर शीतळ जाहलें ॥ २४ ॥ जैसें कंठीं धरितां नामस्मरण ॥ शीतळ जाहला पार्वतीरमण ॥ तैसाचि प्रेमळ भरत जाण ॥ अंतरीं पूर्ण निवाला ॥ २५ ॥ शत्रुघ्नासी म्हणे रघुनाथ ॥ तूं आणि प्रधान सुमंत ॥ राज्यभार चालवा समस्त ॥ यथान्यायेंकरूनियां ॥ २६ ॥ सदा स्तवावे संतसज्जन ॥ श्रीगुरुभजनीं सावधान ॥ दूर त्यागावे दुर्जन ॥ त्यांचें अवलोकन न करावें ॥ २७ ॥ [6]परदारा आणि परधन ॥ तेथें कदा न ठेविजे मन ॥ वेदमर्यादा नुलंघावी पूर्ण ॥ प्राणांतही जाहलिया ॥ २८ ॥ जरी [7]क्लेशकाळ पातला बहुत ॥ परी धैर्य न सोडावें यथार्थ ॥ गुरु-भजन पुण्यपंथ ॥ न सोडावे सर्वथा ॥ २९ ॥ साधु संत गोब्राह्मण ॥ त्यांचें सदा करावें पाळण ॥ सकळ दुष्टांस दवडोन ॥ स्वधर्म पूर्ण रक्षावा ॥ १३० ॥ कथा कीर्तन पुराणश्रवण ॥ काळ क्रमावा येणेंकरून ॥ आपुला वर्णाश्रमधर्म पूर्ण ॥ सर्वथाही न त्यजावा ॥ ३१ ॥ संतांचा न करावा मानभंग ॥ हरिभजनीं झिजवावें अंग ॥ सांडोनि सर्व कुमार्ग ॥ सन्मार्गेंचि वर्तावें ॥ ३२ ॥ ऋषींचे आशीर्वाद घ्यावे ॥ वर्म कोणाचें न बोलावें ॥ विश्व अवघें जाणावें ॥ [8]आत्मरूपी निर्धारें ॥ ३३ ॥ सत्संग धरावा आधीं ॥ नाय-कावी दुर्जनाची बुद्धी ॥ कामक्रोधादिक वादी ॥ दमवावे निजपराक्रमें ॥ ३४ ॥ मी जाहलों सज्ञान ॥ हा न धरावा अभिमान ॥ विनोदेंही पराचें छळण ॥ न करावें सहसाही ॥ ३५ ॥ शमदमादिक साधनें ॥ स्वीकारावीं साधकानें ॥ जन जाती आडवाटेनें ॥ त्यांसी सुमार्ग दाविजे ॥ ३६ ॥ शोकमोहांचे [9]चपेटे पूर्ण ॥ अंगीं आदळती येऊन ॥ विवेकवोडण पुढें करून ॥ ज्ञानशस्त्र योजावें ॥ ३७ ॥ काम क्रोध मद मत्सर ॥ हे गृहासी येऊं न द्यावे तस्कर ॥ आयुष्य क्षणिक जाणोनि साचार ॥ सारासार विचारावें ॥ ३८ ॥ क्षणिक जाणोनि संसार ॥ सोडावा विषयांवरील आदर ॥ सद्गुरुवचनीं सादर ॥ सदा चित्त ठेविजे ॥ ३९ ॥ दैवें आलें भाग्य थोर ॥ त्याचा गर्व न धरावा अणुमात्र ॥ एकदांचि गेलें जरी समग्र ॥ कदा धीर न सांडावा ॥ १४० ॥ कमलपत्राक्ष कृपानिधान ॥ वर्षत स्वातीजल पूर्ण ॥ तें सुमंत आणि शत्रुघ्न ॥ [10]कर्णशुक्तिकेंत सांठविती ॥ ४१ ॥ शब्दामृत वर्षे रामचंद्र ॥ निवाले भरतकर्णचकोर ॥

१ प्रतिज्ञावचन. २ कमलपत्राक्ष. ३ सांठविला. ४ रत्नजडित. ५ नष्ट झाला. ६ परस्त्री. ७ संकटकाळ. ८ ईश्वरस्वरूप. ९ तडाके. १० कर्णपुटांत.

कीं रामवचन क्षीरसागर ॥ उपमन्यु भरत साचार तेथें ॥ ४२ ॥ सूर्य उगवतां निरसे तमजाळ ॥ तैसें श्रीरामवचनें जाहलें हृदय निर्मळ ॥ मग भरत परतोनि तत्काळ ॥ नंदिग्रामीं राहिला ॥ ४३ ॥ करूनि मातेचें समाधान ॥ सकळ ब्राह्मण प्रजाजन ॥ सुमंत आणि शत्रुघ्न ॥ पाठवी परतोनि अयोध्ये ॥ ४४ ॥ श्रीरामपादुका सिंहासनीं ॥ शत्रुघ्नें वरी छत्र धरूनी ॥ मग राज्य चालवी अनुदिनीं ॥ नामस्मरणीं सावध ॥ ४५ ॥ क्षणक्षणां येत नंदिग्रामासी ॥ मागुता जाय अयोध्येसी ॥ सकळ पृथ्वीच्या राजांसी ॥ धाक भरतशत्रुघ्नांचा ॥ ४६ ॥ प्रतिसंवत्सरीं करभार ॥ भूपाळ देती समग्र ॥ असो नंदिग्रामीं भरत वीर ॥ निर्विकार बैसला ॥ ४७ ॥ नंदिग्रामाजवळ अरण्यांत ॥ पर्णकुटी करून राहे भरत ॥ श्रीरामपादुका विराजित ॥ रात्रंदिवस मस्तकीं ॥४८॥ जे आवडते श्रीरामभक्त ॥ तेही भरताऐसे विरक्त ॥ [१]कनक [२]कामिनी गृह सुत ॥ त्याग करूनि बैसले ॥ ४९ ॥ [३]वटदुग्धीं जटा वळूनी ॥ सकळ मंगलभोग त्यजोनी ॥ वल्कलें वेष्टोनि तृणा[४]सनीं ॥ बैसले ध्यानीं श्रीरामाचे ॥ १५० ॥ नक्षत्रांत जैसा चंद्र ॥ तैसा मध्यें भरत साचार ॥ रात्रंदिवस रामचरित्र ॥ भरत सांगे समस्तांतें ॥ ५१ ॥ किंवा मानससरोवरीं ॥ बैसती राजहंसांच्या [५]हारी ॥ भरतासभोंवते तेचिपरी ॥ वेष्टूनियां बैसले ॥ ५२ ॥ श्रीधर म्हणे श्रोतयां समस्तां ॥ चित्त द्यावें पुढिल्या श्लोकार्था ॥ रघुनाथ चित्रकूटीं असतां ॥ काय कथा वर्तली ॥ ५३ ॥ कवीची शब्दरत्नमांदुस ॥ उघडितां पंडित पावती संतोष ॥ इतर कुबुद्धि मतिमंदांस ॥ रत्नपरीक्षा न कळे हो ॥ ५४ ॥ असो चित्रकूटीं असतां रघुनंदन ॥ मिळोनि [६]बहिर्मुख ब्राह्मण ॥ म्हणती रामा तूं जाईं येथून ॥ आम्हांसी विघ्नें तुझेनि ॥ ५५ ॥ तुझी स्त्री परम सुंदर ॥ न्यावया जपती बहुत असुर ॥ वाल्मीकभविष्य साचार ॥ ऐसेंच असे जाण पां ॥ ५६ ॥ वनींहूनि वार्ता उठली साचार ॥ त्रिशिरा दूषण आणि खर ॥ दळभारेंसीं येथें येणार ॥ तुजकरितां रघुवीरा ॥ ५७ ॥ म्हणोनि सांगतों तुजसी ॥ येथोनि जाईं निश्चयेंसी ॥ नाहीं तरी आम्ही स्वाश्रमासी ॥ त्यजोनि जाऊं निर्धारें ॥ ५८ ॥ श्रीराम म्हणे ब्राह्मणांलागुनी ॥ तुम्हीं निश्चित असावें अंतःकरणीं ॥ मी काळही फोडीन समरंगणीं ॥ राक्षसांतें गणी कोण ॥ ५९ ॥ परम अविश्वासी ब्राह्मण ॥ म्हणती विघ्नें येती येथें दारुण ॥ हा आपले स्त्रीस रक्षील जाण ॥ कीं आम्हांसी रक्षील ॥ १६० ॥ हा त्यांसी न पुरे समरांगणीं ॥ चाऱ्ही वाण जाती सरूनी ॥ याच्या बोलाचा विश्वास धरूनी ॥ कदा येथें न राहावें ॥ ६१ ॥ मग सकळीं करूनि एक विचार ॥ रात्रींच उठोनियां समग्र ॥ कुटुंबें घेऊनि सत्वर ॥ गेले विप्र पळोनियां ॥ ६२ ॥ उपरी प्रातःकाळीं उठोन ॥ श्रीराम पाहे ऋषिजन ॥ तंव ते रात्रींच गेले पळोन ॥ राजीवनयन काय करी ॥ ६३ ॥ एक वाल्मीक उरला पूर्ण ॥ तो महाराज तपोधन ॥ भूत भविष्य वर्तमान ॥ त्रिकालज्ञान जयासी ॥ ६४ ॥ वायुसंगें उडे तृण ॥ परी [७]अँचळ न सोडी स्थान ॥ किंवा रणमंडळ सोडून ॥ रणशूर पळे ना ॥ ६५ ॥

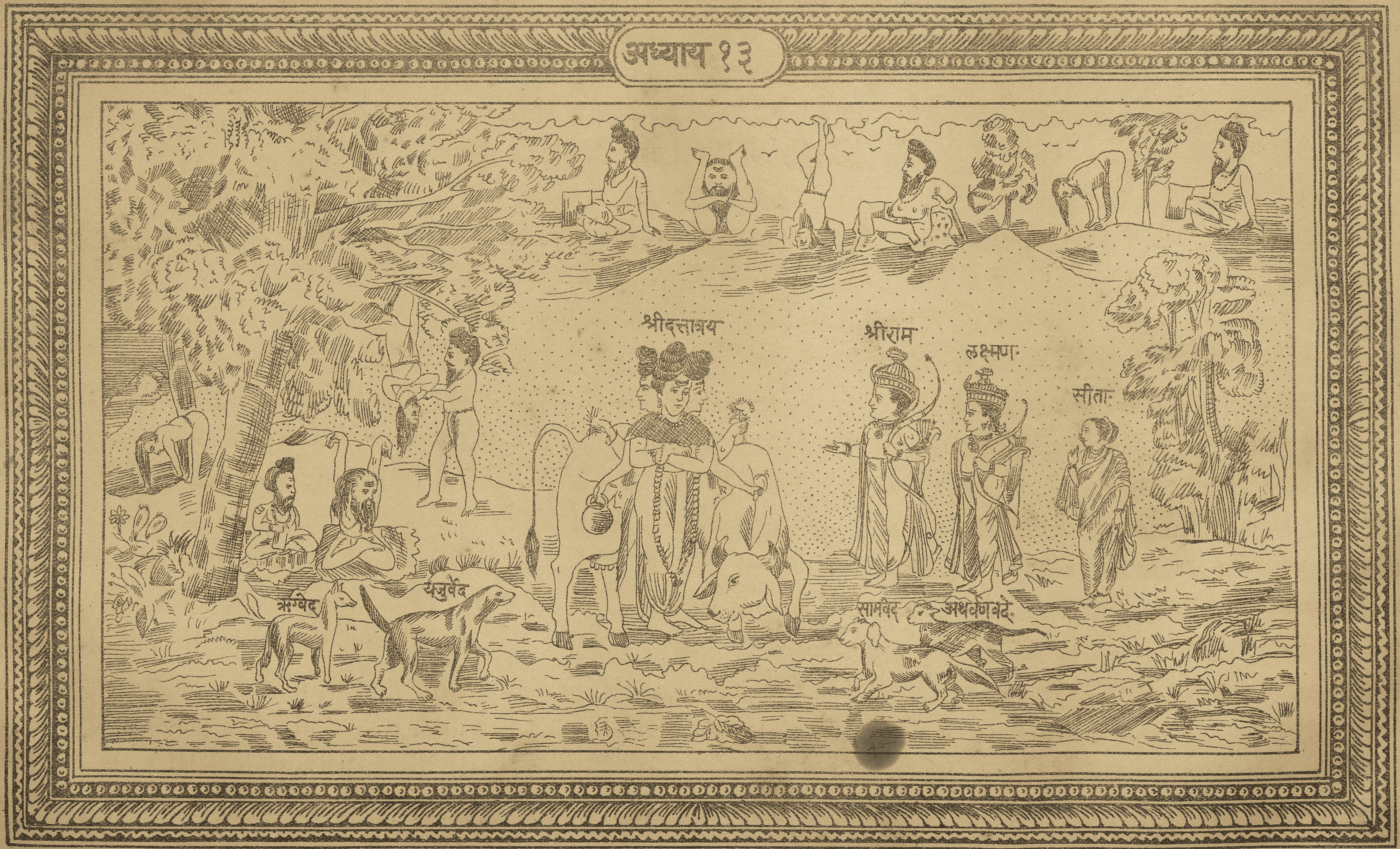
---

१ धन. २ स्त्रिया. ३ वडाच्या चिकानें. ४ दर्भासनावर. ५ रांगा. ६ रामाचा महिमा न ओळखणारे. ७ पर्वत.

तैसा वाल्मीक उरला जाण ॥ तेणें आधींच कथिलें रामायण ॥ इतर बहिर्मुख ब्राह्मण ॥ श्रीराम निधान नोळखती ॥ ६६ ॥ प्रत्यया[1] न येतां रघुवीर ॥ आचार तितका अनाचार ॥ कर्म तोच भ्रम थोर ॥ पिशाच नर तेचि पैं ॥ ६७ ॥ तेणें केलें वेदपठण ॥ करतला[2]-मलक शास्त्रें प्रमाण ॥ परी तें मद्यपियाचें भाषण ॥ राघवा शरण न जातां ॥ ६८ ॥ जैसी मुग्धा[3] बत्तीसलक्षणी ॥ परम सौंदर्य-लावण्यखाणी ॥ परी मन नाहीं पतिभजनीं ॥ तरी तें सर्वही वृथा गेलें ॥ ६९ ॥ खरपृष्ठीसी चंदन देख ॥ परी तो नेणे सुवाससुख षड्रसीं फिरवी जे दर्वी[4] पाक- ॥ रसस्वाद नेणे ती ॥ १७० ॥ कृपा न करितां सीतावर ॥ कायसा व्यर्थ तत्त्वविचार ॥ त्याचें ज्ञान नव्हे साचार ॥ जैसे कीर अनुवादती[5] ॥ ७१ ॥ तेणें केलें तीर्थाटण ॥ होय चौसष्टकळाप्रवीण ॥ तेणें केलें जरी कीर्तन ॥ तें जाण गायन गोरियाचें[6] ॥ ७२ ॥ असो रघुपतीस सांडोन विप्र ॥ पळोन गेले समग्र ॥ जगद्वंद्य रघुवीर ॥ त्याचें स्वरूप नेणोनियां ॥ ७३ ॥ असो आतां बहु भाषण ॥ श्रीराम चित्रकूट त्यागोन ॥ वाल्मीकऋषीस नमून ॥ दंडकारण्या चालिला ॥ ७४ ॥ श्रीरामविजय ग्रंथ प्रचंड ॥ येथें संपलें अयोध्याकांड ॥ आतां अरण्यकांड इक्षुदंड ॥ अति अपूर्व सुरस पुढें ॥ ७५ ॥ रामविजय ग्रंथ क्षीरसागर ॥ दृष्टांतरत्नें निघती अपार ॥ संत श्रोते निर्जर[7] ॥ अंगीकारोत सर्वदा ॥ ७६ ॥ ब्रह्मानंदा रविकुलभूषणा ॥ श्रीधरवरदा सीताजीवना ॥ पुढें अरण्यकांडरचना ॥ बोलवीं आतां येथोनि ॥ ७७ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परि-सोत भक्त चतुर ॥ द्वादशाध्याय गोड हा ॥ १७८ ॥ ॥ अध्याय ॥ १२ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ छ ॥

१ अनुभवाला. २ हातावरील आंवळ्यासारखीं अनुभवास येणारीं. ३ स्त्री. ४ पळी. ५ बोलतात. ६ डोंबाऱ्याचें. ७ वार्धक्यरहित.

॥ इति अयोध्याकांड समाप्त ॥

अध्याय १३
श्रीदत्तात्रेय
श्रीराम
लक्ष्मणः
सीताः
ऋग्वेद
यजुर्वेद
सामवेद
अथर्वणवेदः

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ संस्कृतापासोनि केवळ ॥ झाली प्राकृत भाषा रसाळ ॥ कीं स्वातीजळापासोनि मुक्ताफळ ॥ अतितेजाळ निपजे पैं ॥ १ ॥ चंद्राचे अंगीं निपजे चांदणें ॥ कीं दिनकरापासाव जेवीं किरणें ॥ कीं जंबुनदापासाव सोनें ॥ बावनकसी निपजे पैं ॥ २ ॥ कीं दुग्धापासोनि नवनीत ॥ कीं अभ्यासापासोनि मति अद्भुत ॥ कीं इक्षुदंडापासोनि निपजत ॥ रसभरित शर्करा ॥ ३ ॥ कीं पुष्पापासोनि परिमळ ॥ कीं [1]रंभेपासोनि कर्पूर शीतळ ॥ मृगापासोनि परिमळ ॥ [2]मृगमद जेवीं निपजे पैं ॥ ४ ॥ कथालक्षण सरितानाथ ॥ साहित्यतरंग अपरिमित ॥ प्रेमळ लहरिया अद्भुत ॥ ऐक्या येत परस्परें ॥ ५ ॥ अमृताहून गोड अन्न ॥ परी रुचि न ये शाकेविण ॥ दृष्टांताविण ग्रंथ संपूर्ण ॥ रसीं न चढे सर्वथा ॥ ६ ॥ रत्नखाणी मेरुपाठारीं ॥ तैसे दृष्टांत कथांमाझारीं ॥ कमलावांचोनि सरोवरीं ॥ शोभा न ये सर्वथा ॥ ७ ॥ अलंकारें शोभे [3]नितंबिनी ॥ कीं [4]गगन मंडित [5]उडुगणीं ॥ कीं मानससरोवरा हंसांवांचोनी ॥ शोभा न येचि सर्वथा ॥ ८ ॥ कीं मननाविण श्रवण ॥ कीं सद्भावाविण कीर्तन ॥ कीं [6]क्षेत्र जैसें बीजाविण ॥ दृष्टांताविण ग्रंथ तैसा ॥ ९ ॥ कीं सभा जैसी पंडितांविण ॥ कीं सुस्वराविण गायन ॥ कीं शुचीविण तपाचरण ॥ दृष्टांताविण ग्रंथ तैसा ॥ १० ॥ कीं विरक्तीविण ज्ञान ॥ कीं प्रेमाविण व्यर्थ भजन ॥ कीं दानाविण भाग्य पूर्ण ॥ दृष्टांताविण ग्रंथ तैसा ॥ ११ ॥ अरण्यकांड अरण्यांत ॥ दृष्टांतवृक्ष विराजत ॥ तेथें आनंदफळें पंडित ॥ सदा सेवोत स्वानंदें ॥ १२ ॥ आतां अरण्यकांड वसंतवन ॥ तेथें वाग्देवी चिच्छक्ति पूर्ण ॥ क्रीडा करीत उल्हासेंकरून ॥ संतसज्जन परिसा तें ॥ १३ ॥ असो चित्रकूटाहूनि अयोध्यानाथ ॥ सीतासौमित्रांसमवेत ॥ निजभक्तांसी उद्धरित ॥ जगन्नाथ जातसे ॥ १४ ॥ दक्षिणपंथें जनकजामात ॥ सकळ ऋषींचे आश्रम पहात ॥ त्रयोदश वर्षेंपर्यंत ॥ रघुनाथ क्रमीत ऐसेंचि ॥ १५ ॥ कोठें वर्ष कोठें [7]अयन ॥ कोठें मास कोठें पक्ष पूर्ण ॥ कोठें एक रात्र पक्ष त्रिदिन ॥ कोठें पंच रात्री क्रमियेल्या ॥ १६ ॥ मग अत्रीचिया आश्रमाप्रती ॥ येता झाला जनकजापती ॥ तों देखिली दत्तात्रेयमूर्ती ॥ अविनाशस्थिती जयाची ॥ १७ ॥ सह्याद्रीवरी श्रीराम ॥ अज अजित मेघश्याम ॥ श्रीदत्तात्रेय पूर्ण ब्रह्म ॥ देत क्षेम तयातें ॥ १८ ॥ क्षीरसागरींच्या लहरिया ॥ परस्परें समरसोनियां ॥ कीं [8]जान्हवी आणि [9]मित्रतनया ॥ एके ठायीं मिळताती ॥ १९ ॥ कीं नानावर्ण गाई ॥ परी दुग्धास दुजा वर्ण नाहीं ॥ तैसा जनकाचा जांवई ॥ आणि अत्रितनय मिसळले ॥ २० ॥ अवतारही उदंड होती ॥ सर्वेंचि मागुती विलया जाती ॥ तैसी नव्हे श्रीदत्तात्रेयमूर्ती ॥ नाश कल्पांतीं असेना ॥ २१ ॥ पूर्णब्रह्म मुसावलें ॥ तें हें दत्तात्रेयरूप वोतिलें ॥ ज्याचे विलोकनमात्रें तरले ॥ जीव अपार त्रिभुवनीं ॥ २२ ॥ सकळ सिद्ध ऋषी [10]निर्जर ॥ विधि [11]वाचस्पति शचीवर ॥ दत्तात्रेयदर्शना साचार ॥ त्रिकाळ येती निजभावें ॥ २३ ॥ अद्यापि सह्याद्रीपर्वतीं ॥ देवांचे भार उतरती ॥ सर्व ब्रह्मांडींचीं

१ केळीपासून. २ कस्तूरी. ३ महिला. ४ आकाश. ५ नक्षत्रसमूहानें. ६ शेत. ७ सहा महिने. ८ भागीरथी. ९ यमुना. १० देव. ११ बृहस्पति.

दैवतें धांवती ॥ अवधूतमूर्ती पहावया ॥ २४ ॥ घेतां दत्तात्रेयदर्शन ॥ देवांसी सामर्थ्य चढे पूर्ण ॥ मग ते इतरांसी होती प्रसन्न ॥ वरदान द्यावयातें ॥ २५ ॥ ज्यासी प्रयागीं प्रातःस्नान ॥ पांचाळेश्वरीं अनुष्ठान ॥ करवीरपुरांत येऊन ॥ भिक्षाटण माध्यान्हीं ॥ २६ ॥ अस्ता जातां वासरमणी ॥ सह्याद्रीस जाती परतोनी ॥ तों देवांचे भार कर जोडोनी ॥ वाट पाहती अगोदर ॥ २७ ॥ दृष्टीं देखतां दिगंबर ॥ एकचि होय जयजयकार ॥ असंख्य वाद्यांचे गजर ॥ अद्यापि भक्त ऐकती ॥ २८ ॥ दत्तात्रेयभक्त देखतां दृष्टीं ॥ सकळ दैवतें जीं जीं सृष्टीं ॥ त्याचे पायीं घालिती मिठी ॥ पुढें ठाकती कर जोडूनि ॥ २९ ॥ करितां दत्तात्रेयस्मरण ॥ भूतप्रेतें पळती उठोन ॥ मग उपासकांसी विघ्न ॥ कवण करूं शकेल ॥ ३० ॥ असो ऐसा स्वामी अवधूत ॥ जो अत्रीचा महापुण्यपर्वत ॥ तयासी वंदोनि रघुनाथ ॥ अत्रिदर्शन घेतलें ॥ ३१ ॥ तंव ते अनसूया सती ॥ सीता राम तियेसी वंदिती ॥ सीतेसी आलिंगूनि प्रीतीं ॥ वर देती जाहली ॥ ३२ ॥ आपुले निढळींचें कुंकुम काढिलें ॥ तें सीतेचे कपाळीं लाविलें ॥ अमलवस्त्र नेसविलें ॥ जें न मळे न विटे कल्पांतीं ॥ ३३ ॥ गळां घातला सुमनहार ॥ जो कधीं न सुके साचार ॥ जैसा नित्य नूतन दिनकर ॥ तेज अणुमात्र ढळेना ॥ ३४ ॥ सीतेचें सुवास शरीर ॥ अनसूया करी निरंतर ॥ ज्या सुवासें अंबर ॥ परिपूर्ण होय पैं ॥ ३५ ॥ भेटतां राक्षस दुर्धर ॥ सीतेसी भय न वाटे अणुमात्र ॥ ऐसा दिधला निर्भय वर ॥ अनसूयेनें तेधवां ॥ ३६ ॥ सवेंचि रेणुकेचें दर्शन ॥ घेत रविकुळभूषण ॥ जिच्या वरें भार्गवें पूर्ण ॥ निःक्षत्री केली धरित्री ॥ ३७ ॥ ते मूळपीठनिवासिनी शक्ती ॥ तीस वंदी अयोध्यापती ॥ ते श्रीरामाची मूळप्रकृती ॥ आदिमाया निर्धारें ॥ ३८ ॥ ते प्रथमअवताराची जननी ॥ तीच कौसल्या झाली दुसरेनी ॥ श्रीराम स्तवी म्हणोनी ॥ ऐका श्रवणीं सादर ॥ ३९ ॥ जय जय आदिकुमारिके ॥ जय जय मूळपीठनायिके ॥ सकळ कल्याणसौभाग्यदायिके ॥ जगदंबिके मूळप्रकृति ॥ ४० ॥ जय जय भार्गवप्रियभवानी ॥ भवनाशके भक्तवरदायिनी ॥ सुभद्रकारके हिमनगनंदिनी ॥ त्रिपुरसुंदरी महामाये ॥ ४१ ॥ जय जय आनंदकासारमराळिके ॥ जय जय चातुर्यचंपककळिके ॥ जय जय शुंभनिशुंभदैत्यांतके ॥ सर्वव्यापके मृडानि ॥ ४२ ॥ जय जय शिवमानसकनकलतिके ॥ पद्मनयने दुरितवनपावके ॥ जय जय त्रिविधतापमोचके ॥ निजजनपाळके अन्नपूर्णे ॥ ४३ ॥ तव मुखकमलशोभा देखोनी ॥ इंदुबिंब गेलें विरोनी ॥ ब्रह्मादिकें बाळें तीन्ही ॥ स्वानंदसदनीं निजविसी ॥ ४४ ॥ जीव शिव दोन्ही बाळकें ॥ अंबे तुवां निर्मिलीं कौतुकें ॥ जीव तुझें स्वरूप नोळखे ॥ म्हणोनि पडिला आवर्तीं ॥ ४५ ॥ शिव तुझे स्मरणीं सावचित्त ॥ म्हणोनि तो नित्यमुक्त ॥ ब्रह्मानंदपद हाता येत ॥ तुझे कृपेनें जननीये ॥ ४६ ॥ मेळवूनि पंचभूतांचा मेळ ॥ तुवां रचिला ब्रह्मांडगोळ ॥ इच्छा परततां तत्काळ ॥ क्षणांत निर्मूळ करिसी तूं ॥ ४७ ॥ ऐसें स्तवोनि चापपाणी ॥ सह्याद्रीवरी दिनत्रय क्रमोनी ॥ अत्रिऋषीची

१ दत्तात्रेय. २ कोल्हापुरांत. ३ सूर्य. ४ स्वच्छ. ५ पुष्पमाला. ६ आकाश. ७ आनंदरूपसरोवरांतील राजहंसी. ८ ईश्वर. ९ भोंवऱ्यांत.

आज्ञा घेऊनी ॥ दक्षिणपंथें चालिले ॥ ४८ ॥ अत्रि म्हणे गा रघुपती ॥ या वनीं राक्षस बहु वसती ॥ जतन करीं सीता सती ॥ क्षणही परती न कीजे ॥ ४९ ॥ अवश्य म्हणोनि जलजनेत्र ॥ पुढें चालिला [1]स्मरारिमित्र ॥ पाठीसीं भोगींद्रअवतार ॥ वीर [2]सौमित्र जातसे ॥ ५० ॥ त्यामागें मंगळभगिनी ॥ मंगळकारक विश्वजननी ॥ स्थिर स्थिर हंसगमनी ॥ [3]मंगळजननीवरी चाले ॥ ५१ ॥ दुरावतां भूमिकन्या ॥ सौमित्र म्हणे राजीवनयना ॥ जानकी मागें राहिली मनमोहना ॥ उभा राहें क्षणभरी ॥ ५२ ॥ वचन ऐकतां जगन्नायक ॥ उभा राहिला क्षण एक ॥ परम उदार सुहास्यमुख ॥ परतोनि पाहे सीतेकडे ॥ ५३ ॥ तंव ते सुकुमार जनकबाळी ॥ हळू हळू आली जवळी ॥ जेवीं सारासारविचारनेहाळी ॥ आत्मसुखाची पाविजे ॥ ५४ ॥ असो ते पतिव्रतामंडन ॥ विलोकी श्रीरामाचें वदन ॥ जयावरून कोटी मदन ॥ ओंवाळून टाकावे ॥ ५५ ॥ परम सलज्ज होऊन ॥ केलें किंचित हास्यवदन ॥ जेणें निवती राघवकर्ण ॥ ऐसें वचन बोलली ॥ ५६ ॥ म्हणे जगद्वंद्या रविकुळभूषणा ॥ विषकंठहृदया चिन्मयलोचना ॥ चरणीं चालतां रघुनंदना ॥ बहुत श्रम पावलेती ॥ ५७ ॥ परम सुकुमार लक्ष्मण ॥ चरणीं चालतां पावला शीण ॥ वृक्षच्छायेसी जाऊन ॥ गुणसागरा बैसावें ॥ ५८ ॥ [4]रातोत्पल सुकुमार ॥ त्याहूनि पदें तुमचीं [5]अरुवार ॥ अरुणसंध्यारागमित्र ॥ चरणतळवे [6]सुरवाडले ॥ ५९ ॥ जें जान्हवीचें जन्मस्थान ॥ तें मी निजकेशीं झाडीन ॥ शीतोदकें धुवोन ॥ मग चुरीन क्षणभरी ॥ ६० ॥ आजिचें पेणें किती दूर ॥ आहे हें न कळे साचार ॥ ऐकतां पद्माक्षीचें उत्तर ॥ द्रवला रघुवीर अंतरीं ॥ ६१ ॥ म्हणे सुकुमार चंपककळी ॥ चरणीं चालतां बहु श्रमली ॥ ऐसें बोलतां नेत्रकमळीं ॥ अश्रु आले राघवाचे ॥ ६२ ॥ मग आपुले हस्तेंकरून ॥ कुरवाळिलें सीतेचें वदन ॥ मस्तकीं हस्त ठेवून ॥ श्रम संपूर्ण हरियेला ॥ ६३ ॥ परम सुखावली जनकनंदिनी ॥ श्रीरामाचीं पदें झाडूनी ॥ मग आपुल्या मुक्तकेशेंकरूनी ॥ प्रक्षाळूनि चरण चुरीतसे ॥ ६४ ॥ मग उठोनि चालिला रघुवीर ॥ पाठीसीं उभा भूधरावतार ॥ त्याचे मागें जनकजा सुंदर ॥ हंसगती चमकतसे ॥ ६५ ॥ वनचरें वैरभाव सांडोनी ॥ होतीं तीं पळती भयेंकरूनी ॥ विराध राक्षस ते क्षणीं ॥ आला धांवूनि अकस्मात ॥ ६६ ॥ महाभयानक विशाळ शरीर ॥ खदिरांगार तैसे नेत्र ॥ कपाळीं चर्चिला शेंदूर ॥ [7]बाबरझोटी मोकळिया ॥ ६७ ॥ जैसा अग्नीचा ओघ थोर ॥ तैसी जिव्हा लवलवित बाहेर ॥ काजळाचा पर्वत थोर ॥ तैसें शरीर दिसतसे ॥ ६८ ॥ गळां नरमुंडांच्या माळा ॥ हातीं शूल ऊर्ध्व धरिला ॥ सिंहगजवनचरांचा मेळा ॥ टोंचिल्या माळा शूळावरी ॥ ६९ ॥ शतांचे शत ब्राह्मण ॥ रगडी दाढेखालीं घालून ॥ वाटेसीं लत्ताप्रहारेंकरून ॥ वृक्ष पाडी समूळीं ॥ ७० ॥ पुढें जातसे रघुनाथ ॥ मागोनि विराध आला धांवत ॥ जानकी धरूनि अकस्मात ॥ जाता झाला ते वेळीं ॥ ७१ ॥ जैसा गृहीं तस्कर रिघोनी ॥ धनकुंभ जाय घेऊनी ॥ कीं अकस्मात व्याघ्र येवोनी ॥ नेत उचलोनि

---

१ श्रीराम. २ लक्ष्मण. ३ पृथ्वीवर. ४ रक्तकमल. ५ कोमळ. ६ शोभले. ७ मोकळे सोडलेले मस्तकावरील केंस.

हरिणीतें ॥ ७२ ॥ कीं होमशाळेंत रिघे श्वान ॥ जाय चरुपात्र घेऊन ॥ तैसा विराध दुर्जन ॥ जात वेगेंकरूनियां ॥ ७३ ॥ करुणा-स्वरेंकरूनि देखा ॥ जानकी म्हणे मित्रकुळटिळका ॥ धांव धांव अयोध्यानायका ॥ जगव्यापका दीनबंधो ॥ ७४ ॥ परतोनि पाहे राजीवाक्ष ॥ तों सघन लागले वनीं वृक्ष ॥ नयनीं न दिसे प्रत्यक्ष ॥ कोणीकडे गेला तो ॥ ७५ ॥ क्षण न लागतां लक्ष्मण ॥ धनुष्यासी योजिला अर्धचंद्र बाण ॥ तत्काळ वृक्ष छेदून ॥ केलें वन निर्मूळ ॥ ७६ ॥ धनुष्य चढवोनि जनकजामातें ॥ पाचारिलें तेव्हां विराधातें ॥ जैसा मृगेंद्र महागजातें ॥ तैसी लक्ष्मणें हांक फोडिली ॥ ७७ ॥ अरे राक्षसा धरीं धीर ॥ माझा बाण घंटोद्भव थोर ॥ तुझे आयुष्यसागराचें नीर ॥ प्राशील आतां निर्धारें ॥ ७८ ॥ महाव्याघ्राचा विभाग देख ॥ कैसा नेऊन वांचेल जंबुक ॥ आदित्याच्या कळा मशक ॥ तोडील कैसा निजांगें ॥ ७९ ॥ काळाचे हातींचा दंड अभंग ॥ केवीं नेऊं शके झोटिंग ॥ वासुकीचा विषदंत सवेग ॥ दर्दुर केवीं पाडी पां ॥ ८० ॥ विराध म्हणे तूं मानव धीट ॥ गोष्टी सांगतोसी अचाट ॥ तरी तुझें करीन पिष्ट ॥ मुष्टिघातें आतांचि ॥ ८१ ॥ ऐसें राक्षस बोलून ॥ जानकीस खालीं ठेवून ॥ धांविन्नला पसरूनि वदन ॥ रामसौमित्रांवरी तेधवां ॥ ८२ ॥ करी धांवत्या वायूचें खंडण ॥ ऐसे रामें सोडिले दोन बाण ॥ त्यांहीं दोन्ही भुजा उडवून ॥ गेले घेवोन निराळपंथें ॥ ८३ ॥ सवेंचि सूर्यमुखशरें ॥ शिर छेदिलें कौसल्याकुमरें ॥ विमानीं देव जयजयकारें ॥ पुष्पसंभार वर्षती ॥ ८४ ॥ विराध पावला दिव्य शरीर ॥ रामासी विनवी जोडूनि कर ॥ म्हणे मी गंधर्व तुंबर ॥ नाम माझें रघुवीरा ॥ ८५ ॥ गायन करावया वहिलें ॥ यक्षपतीनें बोलाविलें ॥ तंव म्यां मद्यपान केलें ॥ भ्रांत झालें शरीर माझें ॥ ८६ ॥ कंठीं न उमटतां स्वर ॥ मग कुबेरें सोडिलें शापशस्त्र ॥ म्हणे तूं होय निशाचर ॥ महाघोर वनांतरीं ॥ ८७ ॥ मग म्यां करुणा भाकितां थोर ॥ उच्छाप बोलिला कुबेर ॥ तुज वनीं वधील रघुवीर ॥ तैं उद्धार होय तुझा ॥ ८८ ॥ राघवा वर्षें दहा सहस्र ॥ मी विचरें येथें रजनीचर ॥ माझ्या भेणें दशशिर ॥ चळचळां थोर कांपतसे ॥ ८९ ॥ असो माझा उद्धार झाला येथें ॥ म्हणोनि वंदिलें रघुनाथातें ॥ विमानीं बैसोनि त्वरितें ॥ स्वस्थानासी पावला ॥ ९० ॥ विराध रामें मारितां वनीं ॥ चहूंकडे पसरला कीर्तिध्वनी ॥ जैसें तैल पडतां जीवनीं ॥ जाय पसरोनि क्षणार्धें ॥ ९१ ॥ कीं सुपात्रीं दान देतां निर्मळ ॥ कीर्तीनें भरे भूमंडळ ॥ कीं दुर्जनासी गुह्य केवळ ॥ सांगतां पसरे चहूंकडे ॥ ९२ ॥ कीं कुलवंतासी उपकार ॥ करितां कीर्ति वाढे सविस्तर ॥ कीं संतसमागमें अपार ॥ दिव्य ज्ञान प्रकटे पैं ॥ ९३ ॥ असो जानकी सप्रेम येऊन ॥ वंदी श्रीरामाचे चरण ॥ म्हणे तुमचा पराक्रम आणि संधान ॥ आजि म्यां दृष्टीं पाहिलें ॥ ९४ ॥ विराध उद्धरूनि जातां ॥ तेणें प्रार्थिलें रघुनाथा ॥ स्वामी तव दर्शनीं आस्था ॥ शरभंगऋषीनें धरिली असे ॥ ९५ ॥ हंसविमान घेऊनि इंद्र ॥ त्यासी मूळ आला साचार ॥ परी तुज पाहिल्याविण मुनीश्वर ॥ नव-

१ पुरोडाशस्थाली. २ दाट. ३ रामानें. ४ अगस्तिऋषि. ५ या नांवाच्या सर्पाचा. ६ लागलेंच, सत्वर. ७ कुबेरानें. ८ हंसयुक्त देवयान.

जायचि ब्रह्मपदा ॥ ९६ ॥ केव्हां उगवेल रोहिणीवर ॥ म्हणोनि इच्छिती चकोर ॥ तैसा दृष्टीं पहावया रामचंद्र ॥ शरभंग ऋषि इच्छीतसे ॥ ९७ ॥ ऐसें विराधें सांगून ॥ मग तो गेला उद्धरून ॥ त्याचे आश्रमासी रघुनंदन ॥ जाता झाला ते काळीं ॥ ९८ ॥ मग पुढें जात रघुनंदन ॥ मागें येत जानकीचिद्रत्न ॥ तिचे पाठीसीं लक्ष्मण ॥ चहूंकडे पहातसे ॥ ९९ ॥ आणीक येतील रजनी-चर ॥ म्हणोनि चापासी लाविला शर ॥ बळिया सुमित्राकुमर ॥ पाठिराखा येतसे ॥ १०० ॥ तों वृक्षच्छायेसी क्षणक्षणां ॥ ठायीं ठायीं बैसे पद्मनयना ॥ श्वास टाकोनी म्हणे लक्ष्मणा ॥ कां हो राहाना आजि कोठें ॥ १ ॥ तों वृक्षातळीं सर्वसाक्षी ॥ जो चराचर-चित्त परीक्षी ॥ पद्माक्षीचा मार्ग लक्षी ॥ उभा राहूनि क्षणैक ॥ २ ॥ पुढें शरभंगाच्या आश्रमा रघुवीर ॥ येता झाला दयासागर ॥ चहूंकडोन धांवले ऋषीश्वर ॥ जैसे पूर गंगेचे ॥ ३ ॥ सांडोनि समाधि तपाचरण ॥ लगबगां धांवती ब्राह्मण ॥ शरभंग निघे वेगें-करून ॥ रामदर्शना ते काळीं ॥ ४ ॥ शरभंग महाऋषी ॥ परी गलितकुष्ठ भरला त्यासी ॥ दिव्य शरीर धरूनि भेटीसी ॥ येता झाला श्रीरामाचे ॥ ५ ॥ पहिलें शरीर झांकून ॥ घरीं ठेवी तो ब्राह्मण ॥ क्षणभरी दिव्य रूप धरून ॥ रामदर्शना पातला ॥ ६ ॥ असो देखोन ऋषीश्वरांचे भार ॥ साष्टांग नमीत रामसौमित्र ॥ शरभंगासहित विप्र ॥ राघवेंद्रें आलिंगिले ॥ ७ ॥ शरभंगाच्या आश्रमांत ॥ राहते झाले रघुनाथ ॥ सीतासौमित्रसमवेत ॥ राम पूजिला शरभंगें ॥ ८ ॥ लक्ष्मण ऋषीतें पुसत ॥ [४]कंथेखालीं काय कांपत ॥ शरभंग उघडोनि दावीत ॥ सौमित्रातें तेधवां ॥ ९ ॥ म्हणे हें कर्मशरीर भोगिल्याविण ॥ न तुटे कदा देहबंधन ॥ राजा रंक हो साधु सज्ञान ॥ कर्म गहन सोडीना ॥ ११० ॥ चिळस उपजली लक्ष्मणा ॥ म्हणे वर मागा जी रघुनंदना ॥ ऋषि म्हणे उष्णो-दक स्नाना ॥ मज तें न मिळे सर्वथा ॥ ११ ॥ शीतोदकें स्नान नित्य ॥ तेणें शरीर हें [५]उलत ॥ ऐसें ऐकोनि [६]अवनिजाकांत ॥ काय बोले ऋषीतें ॥ १२ ॥ असो तुम्हांसी उदक देऊन ॥ प्रातःकाळीं करूं गमन ॥ तों रात्री संपतां [७]चंडकिरण ॥ उदयाचळीं उगवला ॥ १३ ॥ ऋषिआज्ञा घेऊनि त्वरित ॥ पुढें चालिले रघुनाथ ॥ ऋषिवचनाचा विसर पडत ॥ श्रीराम येत गौतमीतीरा ॥ १४ ॥ गौतमींत करितां स्नान ॥ तों आठवलें ऋषीचें वचन ॥ मग धनुष्यासी लावून अग्निबाण ॥ सोडिला क्षण न लागतां ॥ १५ ॥ चपळे-ऐसा बाण आला ॥ ऋषिआश्रमापुढें कूप केला ॥ बाण प्रवेशला पाताळा ॥ कूप उचंबळला उष्णोदकें ॥ १६ ॥ तेथें एकेचि स्नानें साचार ॥ ऋषीचें झालें दिव्य शरीर ॥ मग विमानीं बैसवूनि विप्र ॥ [९]शक्रें नेला अमरलोका ॥ १७ ॥ मग सुतीक्ष्णाच्या आश्रमाप्रती ॥ जाता झाला जनकजापती ॥ मार्गीं तापसी बहुत मिळती ॥ श्रीरामाच्या समागमें ॥ १८ ॥ नानाप्रकारचे तापसी ॥ कित्येक ते वृक्षाग्रवासी ॥ एक वृद्ध अत्यंत वाचेसी ॥ शब्द न फुटे बोलतां ॥ १९ ॥ एक दंतहीन बहुसाल ॥

---

१ राक्षस. २ धनुष्यास. ३ सीता. ४ गोधडीखालीं. ५ उकलतें. ६ श्रीराम. ७ सूर्य. ८ गोदावरीत. ९ इंद्रानें.

फळें ठेंचावया काखेसी उखळ ॥ नग्न मौनी जटाधारी सकळ ॥ दुग्धाहारी फळाहारी ॥ १२० ॥ असो सुतीक्षणआश्रमासी ॥ आला शरयूतीरनिवासी ॥ मग परमानंद होत ऋषींसी ॥ रघुपतीसी भेटती ॥ २१ ॥ तेथें क्रमोनि तीन दिन ॥ त्रि[1]नयनहृदयजीवन ॥ त्रिभुवनपति रघुनंदन ॥ पुढें तेथोनि चालिला ॥ २२ ॥ तों गौतमीतीर पावन ॥ पाहतां पांचाळेश्वर रम्य स्थान ॥ तेथें भूमींतून गायन ॥ रामचंद्रें ऐकिलें ॥ २३ ॥ रघूत्तमातें सांगती तापसी ॥ येथें मंदकर्ण महाऋषी ॥ परम तपिया तेजोराशी ॥ जैसा आकाशीं भास्कर ॥ २४ ॥ क्षय करावया तपातें ॥ पांच अप्सरा अमरनाथें ॥ पाठवितां ऋषि त्यांतें ॥ देखोनियां [2]भाळला ॥ २५ ॥ भूगर्भविवर कोरून ॥ त्यांचें सर्वदा ऐके गायन ॥ त्याकरितां [3]उर्वीमधून ॥ ध्वनि उमटती राघवा ॥ २६ ॥ असो ऋषि पाहे ज्ञानी ॥ श्रीराम आला कळलें मनीं ॥ मग विवरद्वार उघडोनी ॥ बाहेर आला भेटावया ॥ २७ ॥ रामें वंदिले ऋषीचे चरण ॥ आदरें भेटले दोघेजण ॥ मग आश्रमातें नेऊन ॥ मित्रकुळभूषणा पूजिलें ॥ २८ ॥ तेथें क्रमोनि एक रात्र ॥ पुढें चालिला मदनारिमित्र ॥ नवमेघरंग रघुवीर ॥ सुतीक्ष्णआश्रमा पावला ॥ २९ ॥ मग अगस्तीचें दर्शन ॥ घ्यावया उदित रघुनंदन ॥ तों महाऋषि सुतीक्ष्ण ॥ पुरुषार्थ सांगे अगस्तीचा ॥ १३० ॥ आतापी वातापी इल्वल ॥ तिघे दैत्य परम सबळ ॥ शिववरें महाखळ ॥ कापट्य सकळ जाणती ॥ ३१ ॥ अन्नरूप होय एक ॥ दुजा निजांगें होय उदक ॥ एक अन्नदाता देख ॥ होऊनि बैसले वनांतरीं ॥ ३२ ॥ आतापी अन्नदाता पूर्ण ॥ प्रार्थूनि आणी ब्राह्मण ॥ पूजा करूनि उदकपान ॥ आदरेंसी समर्पिती ॥ ३३ ॥ मग आतापी [4]बाहे नाम घेऊन ॥ वातापी इल्वल दोघेजण ॥ मग ते विप्राचें पोट फोडून ॥ येती धांवून बाहेरी ॥ ३४ ॥ ऐसे असंख्यात द्विजगण ॥ भक्षिले तिहीं मारून ॥ मग कलशोद्भवासी शरण ॥ सकळ ब्राह्मण गेले पैं ॥ ३५ ॥ मग तो महाराज [5]घटोद्भव ॥ जयासी शरण स्वर्गींचे देव ॥ ऋषिकैवारी करुणार्णव ॥ दैत्यस्थाना पातला ॥ ३६ ॥ तंव तो धरी अगस्तीचे चरण ॥ म्हणे आश्रम करा जी पावन ॥ अन्न अथवा फळ सेवून ॥ शीतळ जीवन प्राशिजे ॥ ३७ ॥ मुखीं सदा वेदाध्ययन ॥ पाठीसी सदा धनुष्यबाण ॥ तंव आतापी ब्राह्मण ॥ कापट्यवेषें पातला ॥ ३८ ॥ शुभ्र धोत्रें यज्ञोपवीत ॥ टिळे कुशमुद्रा मिरवत ॥ धोत्रें ओलीं सरसावित ॥ क्षमा बहुत धरिलीसे ॥ ३९ ॥ लटिकाचि दावी आचार ॥ परी अंतरीं दुराचार ॥ [6]वृंदावनफळ सुंदर ॥ अंतरीं काळकूट भरलेंसे ॥ १४० ॥ कीं वरीच जेवीं जारीण ॥ दावी भ्रतारसेवा करून ॥ कीं [7]शठमित्राचें लक्षण ॥ आरंभीं वचन गोड पैं ॥ ४१ ॥ कीं बचनाग मुखीं घालितां ॥ प्रथम गोड वाटे तत्त्वतां ॥ कीं साव चोर गांवीं असतां ॥ बहुत स्नेह वाढवी ॥ ४२ ॥ कीं विषकुंभ भरला समस्त ॥ वरी अमृत घातलें किंचित ॥ कीं दांभिक शिष्य दावीत ॥ गुरुसेवा वरी वरी ॥ ४३ ॥ कुसुंब्याचा आरक्त रंग ॥ आरंभीं दावी सुरंग ॥ किंवा नटें धरिलें सोंग ॥ विरक्ताचें व्यर्थ पैं ॥ ४४ ॥ तैसा आतापी

१ श्रीराम. २ भुलला. ३ जमिनींतून. ४ ओरडे. ५ अगस्तिऋषि. ६ कंवडळ. ७ कपट्याचें.

[1]मावकर ॥ ऋषीस दावी बहु आदर ॥ वरी शब्द रसाळ फार ॥ अंतरीं [2]कातर दुरात्मा ॥ ४५ ॥ असो आतापी कापव्यवेषी ॥ आश्रमा नेत अगस्तीसी ॥ वातापी फळें वेगेंसीं ॥ होऊनियां बैसला ॥ ४६ ॥ अगस्तीनें भक्षिलीं फळें ॥ उदक नाहीं जों प्राशिलें ॥ तों कापव्य अवघें समजलें ॥ काय केलें कलशोद्भवें ॥ ४७ ॥ उदरावरी. फिरवूनि हस्त ॥ दैत्य भस्म केला पोटांत ॥ दोघे नाम घेऊनि बाहत ॥ बाहेर त्वरित ये आतां ॥ ४८ ॥ तंव तो नेदी प्रत्युत्तर ॥ तंव दोघे रूप धरिती थोर ॥ महा विक्राळ भयंकर ॥ धांवले सत्वर ऋषीवरी ॥ ४९ ॥ धनुष्या चढवोनि गुण ॥ अगस्तीनें सोडिला बाण ॥ वातापीचें शिर छेदून ॥ नेलें उडवोनि आकाशीं ॥ १५० ॥ दोघे [3]निमाले देखोन ॥ इल्वल पळाला तेथून ॥ तंव तो [4]घटोद्भव क्रोधायमान ॥ पाठी लागला तयाचे ॥ ५१ ॥ पळतां सरली अवघी जगती ॥ परी पाठ न सोडी अगस्ती ॥ तंव तो उदक होऊनि कापव्यगती ॥ समुद्रजळीं मिसळला ॥ ५२ ॥ क्रोधायमान ऋषीश्वर ॥ तत्काळ पसरूनि दोन्ही कर ॥ आचमन करूनि सागर ॥ उदरामाजी सांठविला ॥ ५३ ॥ म्हणे उदारा रघुपती ॥ ऐसा पुरुषार्थी अगस्ती ॥ त्याची भेट घेऊनि निश्चितीं ॥ सीतापति पुढें जाय तूं ॥ ५४ ॥ मग सुतीक्ष्णाची आज्ञा ॥ घेऊनियां रामराणा ॥ चालिला कर्दळीवना ॥ अगस्तीच्या आश्रमाप्रति ॥ ५५ ॥ तों मार्गीं अगस्तीचा बंधु ॥ महामतिनाम तपसिंधु ॥ त्याचे आश्रमीं आनंद-कंदु ॥ सीतावल्लभ राहिला ॥ ५६ ॥ तेथें क्रमोनि एक दिन ॥ पुढें जात रविकुळभूषण ॥ तों देखिलें अगस्तीचें वन ॥ शोभायमान सदाफळ ॥ ५७ ॥ छाया शीतळ सघन ॥ माजी न दिसे सूर्यकिरण ॥ नारळी पोफळी [5]रातांजन ॥ गेले भेदोनि गगनातें ॥ ५८ ॥ अशोक वृक्ष [6]उंतोतिया ॥ रायआंवळे खिरणिया ॥ निंब वट पिंपळ वाढोनियां ॥ सुंदर डाहाळिया शोभती ॥ ५९ ॥ डाळिंबें सांवरी पारिजातक मांदार ॥ चंदन मोहवृक्ष अंजीर ॥ चंपक जाई जुई परिकर ॥ बकुळ मोगरे शोभती ॥ १६० ॥ तुळसी मंदार कोवि-दार ॥ शेवंती चंपावृक्ष परिकर ॥ कनकवेली नागवेली सुंदर ॥ पोंवळवेली आरक्त ॥ ६१ ॥ कल्पवृक्ष आणि चंदन ॥ गरुडवृक्ष आणि अर्जुन ॥ वाळियाचीं बेटें सुवासिक पूर्ण ॥ कर्पूरकर्दळी डोलती ॥ ६२ ॥ शाल तमाल पारिजातक ॥ शिरीष रायचंपक अशोक ॥ फणस निंबोळी मातुलिंग सुरेख ॥ अगर कृष्णागर सुवास ॥ ६३ ॥ मयूर बदकें चातकें ॥ कस्तूरीमृग जवादी बिडालकें ॥ राजहंस नकुल चक्रवाकें ॥ कोकिळा कौतुकें बाहती ॥ ६४ ॥ धन्य धन्य ऋषि अगस्ती ॥ श्वापदें निर्वैर विचरती ॥ पक्षी शास्त्रचर्चा करिती ॥ पंडित बोलती जे रीतीनें ॥ ६५ ॥ ठायीं ठायीं वनांत ॥ शिष्य वेदाध्ययन करीत ॥ न्याय मीमांसा सांख्य पढत ॥ तर्क घेत नाना-परी ॥ ६६ ॥ पातंजल आणि व्याकरण ॥ एक वेदांतशास्त्रप्रवीण ॥ एक समाधिसुखीं तल्लीन ॥ एक मौन्येंच डुलती ॥ ६७ ॥ नाना ग्रंथींचें श्रवण ॥ ठायीं ठायीं होत पुराण ॥ अष्टांगयोगादि नाना साधन ॥ मनोजय करिताती ॥ ६८ ॥ असो शिष्य गेले धांवून ॥

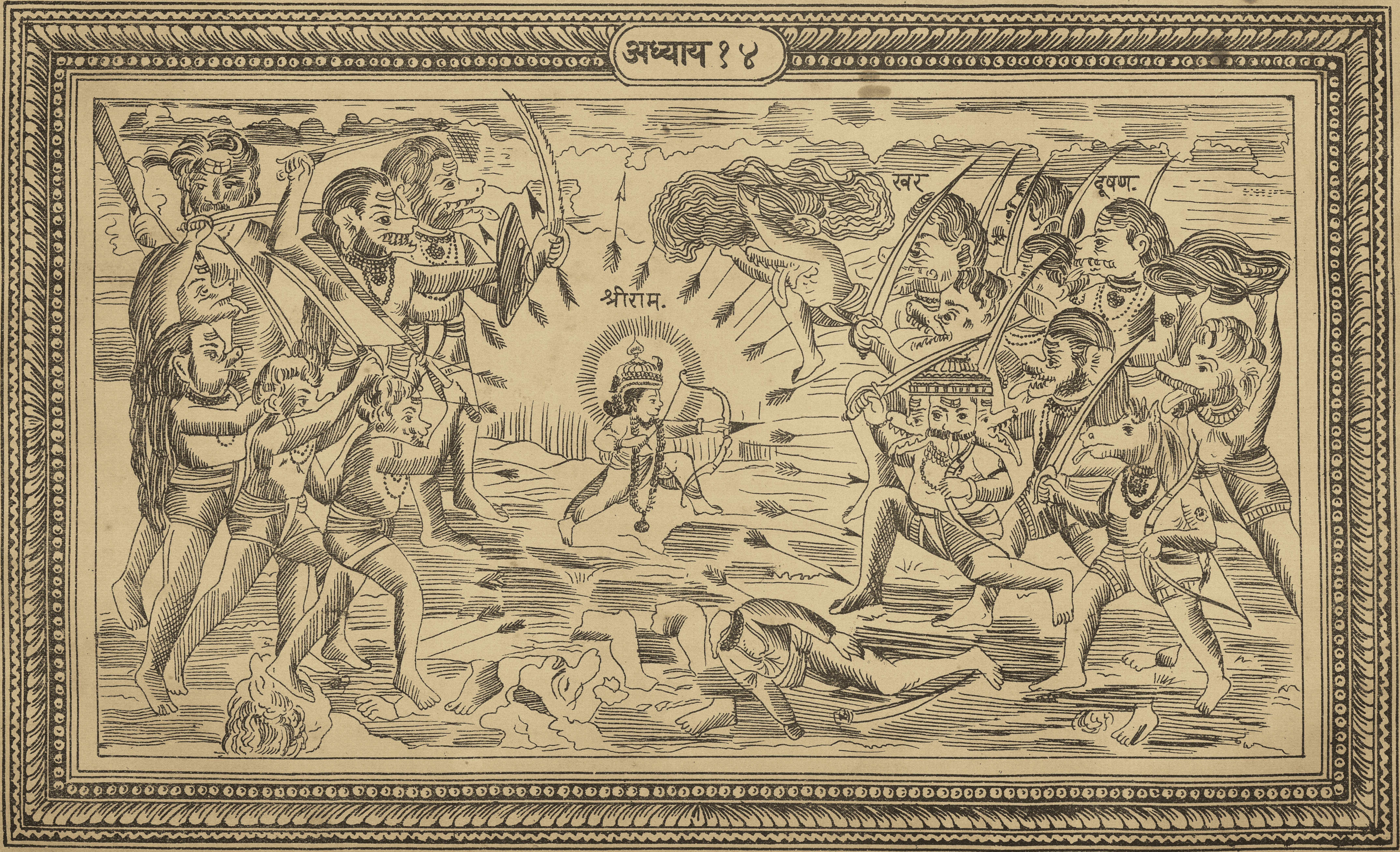
---

१ माया करणारा. २ कात्रीप्रमाणें. ३ मेले. ४ अगस्ति. ५ रातांबे, भिरंडी. ६ खरबुजाची एक जात.

अगस्तीसी सांगती हर्षेंकरून ॥ श्रीराम सीता लक्ष्मण ॥ जवळी आले गुरुवर्या ॥ ६९ ॥ ऐसें ऐकतां ते अवसरीं ॥ ऋषीचा आनंद न माये अंबरीं ॥ सकळिकांसी म्हणे उठा झडकरी ॥ जाऊं राघवा सामोरे ॥ १७० ॥ समाधि जप तप अनुष्ठान ॥ करूनि पावावे जयाचे चरण ॥ तो राजीवनेत्र रघुनंदन ॥ आश्रमा आपण पातला ॥ ७१ ॥ जो जगद्वंद्य आदिसोयरा ॥ जो अगम्य विधिशक्र-कर्पूरगौरा ॥ मूळ न धाडितां आमुचे मंदिरा ॥ पूर्वभाग्यें पातला ॥ ७२ ॥ जैशा नद्या भरूनियां ॥ जाती नदेश्वरासी भेटावया ॥ तैसा अगस्ति लवलाह्या ॥ श्रीरामाजवळी पातला ॥ ७३ ॥ देखोनियां ऋषींचे भार ॥ राम सौमित्र घालिती नमस्कार ॥ घटोद्भवें पुढें धांवोनि सत्वर ॥ रघुवीर आलिंगिला ॥ ७४ ॥ रमापति आणि उमापति ॥ प्रीतीनें जैसे भेटती ॥ कीं इंद्र आणि बृहस्पती ॥ आलिंगिती परस्परें ॥ ७५ ॥ परम सद्गद ऋषींचें मन ॥ म्हणे धन्य धन्य आजिचा दिन ॥ कौसल्यागर्भ रघुनंदन ॥ नेत्रीं देखिला-धणीवरी ॥ ७६ ॥ असो इतरही मुनीश्वरां ॥ भेटला अनादिसोयरा ॥ ब्राह्मणीं वेष्टिलें जनकजावरा ॥ याचकीं वेष्टिला दाता जेवीं ॥ ७७ ॥ कीं चंदन वेष्टित फणिवर ॥ कीं भूपतीभोंवता दळभार ॥ कीं ते बहुत मिळोनि चकोर ॥ ऋक्षपतीसी विलोकिती ॥ ७८ ॥ कीं विलोकितां सौदामिनीपती ॥ नीळकंठ आनंदें नाचती ॥ कीं महावैद्य देखोनि धांवती ॥ व्यथाभिभूत जैसे कां ॥ ७९ ॥ कीं उगवतां सहस्रकर ॥ चक्रवाकें तोषती अपार ॥ तैसा देखतां जगदुद्धार ॥ मुनीश्वर संतोषले ॥ १८० ॥ देखोनियां ऋषिमंडळी ॥ परम लज्जित जनकबाळी ॥ मग जाऊनि निराळी ॥ उभी ठाकली क्षण एक ॥ ८१ ॥ तंव ऋषिपत्न्या असंख्यात ॥ पहावया धांवल्या रघुनाथ ॥ तो ऋषींमाजी सीताकांत ॥ कोण तो न ये प्रत्यया ॥ ८२ ॥ जगीं असोनि जगदीश्वर ॥ नेणती जैसे भ्रांत नर ॥ तैसा ऋषींत असोनि रामचंद्र ॥ ऋषिपत्न्यांसी दिसेना ॥ ८३ ॥ साधक शरण सद्गुरूशी ॥ तैशा त्या येती सीतेपाशीं ॥ म्हणती रघुवीर प्रत्ययासी ॥ आणूनि देईं आम्हांतें ॥ ८४ ॥ जैसी आदिमाया भगवती ॥ तीस वेष्टीत अनंत शक्ती ॥ तैशा ऋषिपत्न्या सीतासती ॥ वेष्टोनियां पुसती तियेतें ॥ ८५ ॥ पुराणपुरुष रघुनंदन ॥ ऋषिवृंदांत आहे पूर्ण ॥ परी अमुकचि राम म्हणोन ॥ दावीं आम्हांसी माउलिये ॥ ८६ ॥ अवघे जटाजूट तापसी ॥ एकाहूनि एक तेजोराशी ॥ परी तव नेत्रचकोरशशी ॥ दावीं आम्हांसी माउलिये ॥ ८७ ॥ जवळी असोनि राघवेंद्र ॥ नव्हे आम्हांसी कां गोचर ॥ परी मंगळभगिनी तुझा वर ॥ मंगळकारक दावीं आम्हां ॥ ८८ ॥ चौऱ्यायशीं लक्ष गर्भवास ॥ हिंडतां शिणलों बहुवस ॥ तरी तो मखपाळक सर्वेश ॥ आदिपुरुष दावीं कां ॥ ८९ ॥ मृगनाभीं असोनि मृगमद ॥ परी तो नेणेचि मतिमंद ॥ कीं जवळी रत्न असोनि गर्भांध ॥ नेणे जैसा अभाग्य ॥ १९० ॥ जो वेदवल्लीचें दिव्य फळ जाण ॥ जो सरसिजोद्भवाचें अनादि धन ॥ जो नारदादिकांचें गुह्य पूर्ण ॥ ध्येय ध्यान विषकंठाचें ॥ ९१ ॥ ऐशा नानापरी पूसती ॥ परी न बोले सीतासती ॥ मग ऋषिस्त्रिया ध्यानें वर्णिती ॥ नाना ऋषींचीं ते वेळीं ॥ ९२ ॥ ज्या ज्या ऋषीचें वर्णिती ध्यान ॥ तों तों जानकी

हालवी मान ॥ जैसा दृश्य पदार्थ संपूर्ण॥ वेदश्रुती निरसिती ॥ ९३॥ जें जें दिसतें तें तें नाशिवंत ॥ तें चिन्मय नव्हे अशाश्वत ॥ ऋषिस्त्रिया स्वरूप वर्णित ॥ मांन हालवित सीता तेथें ॥९४॥ वेदशास्त्रां पडलें मौन ॥ तो केवीं बोलिजे शब्देंकरून ॥ यालागीं न बोले वचन ॥ हालवी मान जानकी ॥ ९५ ॥ हस्तसंकेतेंकरून ॥ जरी दावावा रघुनंदन ॥ तरी तो एकदेशी नव्हे पूर्ण ॥ जो निर्गुण निर्विकारी ॥ ९६ ॥ योग याग साधनें अपार ॥ करितां शिणती साधक नर ॥ तेवीं ऋषिस्त्रिया शिणल्या थोर ॥ रूपें वर्णितां स्वचित्तीं ॥९७॥ जैसी वेदाचिये शेवटीं ॥ स्वरूपीं पडे ऐक्यमिठी ॥ तैसा श्रीराम देखिला दृष्टीं ॥ ऋषिस्त्रियांनीं अकस्मात ॥ ९८ ॥ म्हणती सजलजलदवर्ण ॥ आकर्णनेत्र सुहास्यवदन ॥ वाटे ब्रह्मानंदचि मुरोन ॥ मूर्ति वोतिली चिन्मय ॥ ९९ ॥ जटाजूटमुकुट पूर्ण ॥ आजानुबाहु वल्कलवसन ॥ हातीं विराजती चापबाण ॥ पति होय कीं हा तुझा ॥२००॥ ऐसें ऐकतां वचन ॥ सीतेनें केलें हास्य-वदन ॥ हालवितां राहिली मान ॥ उन्मीलित नयन जाहले ॥ १ ॥ ऋषिपत्न्यांतें कळली खूण ॥ प्रत्यया आला रघुनंदन ॥ विलो-कितां राघवध्यान ॥ धाल्या पूर्ण ब्रह्मानंदें ॥ २ ॥ मग सीतेचिया चरणीं मिठी ॥ घालिती सकळ त्या गोरटी ॥ म्हणती माते धन्य सृष्टी ॥ राम जगजेठी दाविला ॥ ३ ॥ जैसा मौन धरूनि वेद ॥ संतांसी दावी ब्रह्मपद ॥ तैसा सीतेनें परमानंद ॥ ऋषिपत्न्यांसी दाविला ॥४॥ आतां असो हा पसार ॥ अगस्तीनें श्रीरामचंद्र ॥ आश्रमा नेऊनि साचार ॥ परमानंदें पूजिला ॥५॥ अक्षय चाप अक्षय भाते ॥ अक्षय कवच रघूत्तमातें ॥ शस्त्रें अस्त्रें मंत्रसामर्थ्यें ॥ दाशरथीतें दीधलीं ॥ ६ ॥ जैसा नवग्रहांत चंडकिरण ॥ तैसा दिधला एक बाण ॥ म्हणे याच शरें रावण ॥ शेवटीं धाडीं निजधामा ॥७॥ एक मासपर्यंत ॥ तेथें काळ क्रमी रघुनाथ ॥ मग घटो-द्भवासी पुसत ॥ आम्हीं आतां राहावें कोठें ॥ ८ ॥ अगस्ति म्हणे गोदातटीं ॥ वस्तीसी स्थान पंचवटी ॥ तेथें तूं राहें जगजेठी ॥ सीता गोरटी जतन करीं॥ ९॥ आज्ञा घेऊनि ते वेळां ॥ पंचवटीस श्रीराम चालिला॥ वाटेसी जटायु देखिला ॥ राघवेंद्रें अकस्मात ॥ २१० ॥ पथीं बैसला जैसा पर्वत ॥ श्रीराम सौमित्रासी पुसत ॥ हा राक्षस होय यथार्थ ॥ आणीं त्वरित धनुष्य बाण ॥ ११ ॥ दोन्ही तूणीर घननीळें ॥ पाठीसीं दोहींकडे आकर्षिले ॥ तंव तो जटायु ते वेळे ॥ काय बोले दुरूनियां ॥ १२ ॥ म्हणे तूं ये वनांतरीं कोण ॥ मजवरी टाकिसी बाण ॥ सांग तुझें नामाभिधान ॥ मग रघुनंदन बोलत ॥ १३ ॥ रविकुळमंडण दशरथ ॥ त्याचा पुत्र मी रघुनाथ ॥ ऐसी ऐकतांचि मात ॥ जटायु जवळी पातला ॥ १४ ॥ म्हणे कश्यपसुत अरुण ॥ तो माझा जनिता पूर्ण ॥ पितृव्य माझा सुपर्ण ॥ जटायु जाण नाम माझें ॥ १५ ॥ माझा ज्येष्ठबंधु संपाती ॥ तो दक्षिणसागरीं करी वस्ती ॥ तुझा पिता दशरथ नृपती ॥ मज बंधुत्वें मानीतसे ॥१६॥ शुक्रासीं युद्ध करितां ॥ मी साह्य झालों दशरथा ॥ मज बंधुत्व मानी तत्त्वतां ॥ अजराजपुत्र ते काळीं ॥ १७ ॥ ऐसी ऐकतांचि मात ॥ सद्गदित झाला रघुनाथ ॥ जटायूचे कंठीं मिठी घालित ॥ म्हणे तूं निश्चित पितृव्य माझा ॥ १८ ॥

मग जटायूचे अनुमतें ॥ श्रीराम राहे पंचवटीतें ॥ पर्णशाळा सुमित्रासुतें ॥ विशाळ रचिल्या ते वेळे ॥ १९ ॥ फळें मुळें आणून ॥ नित्य देत सुमित्रानंदन ॥ आपण निराहार निर्वाण ॥ चतुर्दश वर्षेपर्यंत ॥२२०॥ जानकी भावी ऐसें मनीं ॥ लक्ष्मण फळें भक्षितो वनीं ॥ मग आणितो आम्हांलागुनी ॥ फळें घ्या म्हणोनि म्हणतसे ॥२१॥ सीतेचे आज्ञेविण ॥ सौमित्र न करी फळें भक्षण ॥ नित्य उपवासी निर्वाण ॥ तो लक्ष्मण महाराज ॥ २२ ॥ पुढील जाणोनि भविष्यार्थ ॥ फळें नेदी रघुनाथ ॥ याच प्रकारें दिवस बहुत ॥ उपवास झाले तयासी ॥ २३ ॥ पर्णकुटीचा द्वारपाळ ॥ सर्वकाळ सुमित्राबाळ ॥ तो विष्णुशयन फणिपाळ ॥ सेवा प्रबळ करीतसे ॥२४॥ रात्रीमाजी लक्ष्मण ॥ हातीं घेऊनि धनुष्य बाण ॥ राक्षस येतील म्हणून ॥ सावधान सर्वदा ॥२५॥ निद्रा आणि आहार ॥ कधीं न स्पर्शे सौमित्र ॥ भक्तराज परम पवित्र ॥ जैसा निर्मळ मित्र सदा ॥२६॥ पंचवटीस राहिला रघुनाथ ॥ चहूंकडे प्रकटली मात ॥ तों वनभिल्लस्त्रिया मिळोनि बहुत ॥ म्हणती राघव पाहूं चला ॥ २७ ॥ अयोध्याधीश रघुपती ॥ बहुत ऐकतों त्याची कीर्ती ॥ एक-वचन एकपत्नीव्रती ॥ चला निश्चितीं पाहूं तो ॥२८॥ निरंजनीं राहिला रघुनाथ ॥ तो डोळेभरी पाहूं यथार्थ ॥ अरिदर्पहरण सीता-कांत ॥ पाहूं चला एकदां ॥ २९ ॥ जो निर्विकार परब्रह्म ॥ तो सगुण सुवेष श्रीराम ॥ ज्याचें श्रुती नेणती वर्म ॥ तो पूर्णकाम पाहूं चला ॥२३०॥ म्हणती परब्रह्म सांवळें ॥ भेटीसी न्यावीं अमृतफळें ॥ पूर्वपुण्य असेल आगळें ॥ ते गुण गाती रामाचे ॥३१॥ अपार मिळोनि भिल्लिणी ॥ उत्तम फळें वेंचिती वनीं ॥ नाचत नाचत कामिनी ॥ गुण गाती श्रीरामाचे ॥ ३२ ॥ ज्याचें नाम घेतां निर्मळ ॥ शीतळ जाहला जाश्वनीळ ॥ चरणरजें तत्काळ ॥ गौतमललना तारिली ॥ ३३ ॥ एक जानकी वेगळी करून ॥ सकळ स्त्रिया कौसल्ये-समान ॥ जो दशकंठदर्पहरण ॥ मखरक्षण मखभोक्ता ॥ ३४ ॥ अहो पूर्वकर्म निर्मळ ॥ पाहावया परब्रह्म उतावेळ ॥ हेंच उत्तम साचें फळ ॥ पंचवटीसी आलिया ॥ ३५ ॥ पंचभूतात्मक पंचवटी ॥ नरदेहास आल्या गोरटी ॥ श्रीराम देखतां दृष्टीं ॥ घालिती सृष्टीं लोटांगण ॥ ३६ ॥ पूर्वफळें आणिलीं होतीं ॥ समस्त अर्पिलीं रघुपतीप्रती ॥ देखोनि तयांची भक्ती ॥ फळें भक्षीत सीताराम ॥ ३७ ॥ नित्यकाळ भिल्लिणी ॥ रामास फळें देती आणोनी ॥ येथें कितीएक जनीं ॥ विपरीत वाणी बोलिजे ॥ ३८ ॥ म्हणती उच्छिष्ट फळें भक्षिलीं ॥ हे सर्वथा असत्य बोली ॥ तीं उत्तम फळें पाहोनि रक्षिलीं ॥ श्रीरामभेटीकारणें ॥ ३९ ॥ मूळ न पाहतां यथार्थ ॥ भलतेंचि करी जो स्थापित ॥ त्यासी बंधन यथार्थ ॥ चंद्रार्कवरी चुकेना ॥ २४० ॥ असो श्रीरामविजय ग्रंथ ॥ हाचि अमृतवृक्ष यथार्थ ॥ येथींचीं फळें रघुनाथभक्त ॥ सदा भक्षिती प्रीतीनें ॥ ४१ ॥ ब्रह्मानंदा जगदुद्धारा ॥ पंचवटीवासिया श्रीधरवरा ॥ आदिपुरुषा निर्विकारा ॥ अचळ अभंगा अक्षया ॥ ४२ ॥ इति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ त्रयोदशाध्याय गोड हा ॥ २४३ ॥ ॥ अध्याय ॥ १३ ॥ ॥ ओंव्या ॥ २४३ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥

अध्याय १४
श्रीराम.
खर
दूषण.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीरामकथा ऐकतां सादर ॥ सुख उपजे अपार ॥ शशांक देखोनि सागर ॥ पूर्ण जैसा उचंबळे ॥ १ ॥ सद्गुरु वर्षतां कृपाघन ॥ शिष्यसरितेसी ये स्वानंदजीवन ॥ कीं उगवतां सूर्यनारायण ॥ [1]अरविंदें विकासती ॥२॥ कीं दुर्बळासी सांपडे धन ॥ कीं वणव्यांत जळतां वर्षे घन ॥ कीं वसंतकाळ देखोन ॥ [2]द्रुम जैसे फुलती पैं ॥ ३ ॥ ऐसी कथा ऐकतां उपजे सुख ॥ जे कथेसी भुलला कैलास-नायक ॥ पार्वतीसह प्रेमें देख ॥ रामकथा हृदयीं धरिली ॥ ४ ॥ जे मोक्षतरूचें बीज देखा ॥ जे भवनदीमाजी तारक नौका ॥ जे अज्ञान-तिमिरदीपिका ॥ वाल्मीकें हे पाजळली ॥ ५ ॥ कीं [3]अविद्याकाननवैश्वानर ॥ कीं ऐश्वर्यपीठींची देवी सुंदर ॥ कीं मनोरथकल्पलता साचार ॥ कीं आनंदजळसरिता हे ॥६॥ कीं पुण्यवैरागराची खाणी ॥ कीं धर्मार्थकाममोक्षांची जननी ॥ कीं पापतापभंजनी ॥ मंदाकिनी प्रत्यक्ष हे ॥ ७ ॥ ऐसी कथा अत्यंत पावन ॥ श्रवण करोत पंडितजन ॥ तेरावे अध्यायीं कथन ॥ आला रघुनंदन पंचवटीये ॥ ८ ॥ जो द्विपंचमुख-दर्पहरण ॥ जो कमळिणीमित्रकुलभूषण ॥ [4]मेदिनीगर्भरत्नजीवन ॥ पंचवटीये राहिला ॥ ९ ॥ जो भूधरावतार लक्ष्मण ॥ जो नरवीरांमाजी पंचानन ॥ सुरस फळें नित्य नूतन ॥ काननींहून आणीत ॥ १० ॥ ऐसें असतां कोणे एके काळीं ॥ लक्ष्मण विलोकितां वनस्थळी ॥ तों देखिली [5]वंशजाळी ॥ सरळ गगनचुंबित ॥ ११ ॥ ते वंशजाळीभीतरीं ॥ दशकंठाचा भाचा शंबरी ॥ [6]विषकंठाचें आराधन करी ॥ काळखड्ग-प्राप्तीतें ॥ १२ ॥ साठीसहस्रवर्षेंपर्यंत ॥ तप दारुण करितां तेथ ॥ वंशजाळींत असे गुप्त ॥ बाहेर न दिसे कोणातें ॥ १३ ॥ माध्यान्हीं आला आदित्य ॥ तों काळखड्ग अकस्मात ॥ गगनपंथें उतरत ॥ सुमित्रासुतें देखिलें ॥ १४ ॥ तंव ते मनीं भावी शस्त्रदेवता ॥ मी नवजाय शंब-रीच्या हाता ॥ शरण जाईन सुमित्रासुता ॥ हरीन जीविता शंबरीच्या ॥ १५ ॥ सभाग्यापुढें चिंतामणी ॥ पडे अकस्मात येऊनी ॥ तैसें काळशस्त्र ते क्षणीं ॥ सौमित्राजवळी पातलें ॥ १६ ॥ सौमित्रें हातीं घेतलें शस्त्र ॥ म्हणे कृपाळु तो त्रिनेत्र ॥ ऐसें बोलोनि [7]अजराजपौत्र ॥ परमानंदें तोषला ॥ १७ ॥ मग तो ऊर्मिलाप्राणाधार ॥ वस्त्रें पुशीत काळशस्त्र ॥ म्हणे याचा प्रताप दिसे अपार ॥ पाहूं धार कैसी ते ॥ १८ ॥ जेणें पुष्पप्राय धरिली धरणी ॥ तेणें निजबळें शस्त्र उचलोनी ॥ शंबरीसहित जाळी ते क्षणीं ॥ दुखंड केली तत्काळ ॥ १९ ॥ [8]शोणिताचा चालिला पूर ॥ साशंकित पाहे ऊर्मिलावर ॥ म्हणे कवण होता येथें विप्र ॥ नेणोनि साचार वधिला म्यां ॥ २० ॥ चिंतातुर राघवानुज ॥ तपस्वी वधिला नेणोनि सहज ॥ आतां कोपेल रघुराज ॥ [9]मुखांबुज कोमाइलें ॥ २१ ॥ असो याउपरी परतला ॥ जानकी मार्ग लक्षी वेळो-वेळां ॥ म्हणे माध्यान्हकाळ टळला ॥ सौमित्रें लाविला उशीर कां ॥ २२ ॥ ऐसें विलोकी क्षणक्षणां ॥ तों येतां देखिलें लक्ष्मणा ॥ शस्त्र देखोनि मृगनयना ॥ अहल्योद्धारणाप्रति बोले ॥ २३ ॥ म्हणे स्वामी आजि लक्ष्मण ॥ येत मंद मंद म्लानवदन ॥ तंव तो सर्वसाक्षी पूर्ण चैतन्यघन ॥ अंतरखुण जाणतसे ॥ २४ ॥ तंव तो पावला महावीर ॥ रघुपतीपुढें ठेविलें शस्त्र ॥ जोडोनियां दोन्ही कर ॥ समाचार सांगी-

१ कमळें. २ झाडें. ३ अज्ञानरूपी अरण्याला जाळणारा अग्नि. ४ सीतेचा प्राण (राम). ५ वेळूंचें बेट. ६ शिवाचें. ७ लक्ष्मण. ८ रक्ताचा. ९ मुखकमल.

तला ॥ २५ ॥ म्हणे अयोध्याधीशा समर्था ॥ अकस्मात खड्ग आलें हाता ॥ वंशजाळी हाणोनि पाहतां ॥ तपस्वी घात पावला ॥ २६ ॥ मग सुहास्यवदन जनकजामात ॥ म्हणे द्विज नव्हे तो राक्षस यथार्थ ॥ शूर्पणखेचा तो सुत ॥ भाचा जाण रावणाचा ॥२७॥ तो बहुत दिवस तप करीत होता ॥ काळखड्ग यावें हाता ॥ मग इंद्रादिदेवां समस्तां ॥ अजिंक्य व्हावें समरांत ॥ २८ ॥ दुजयाचा चिंतिती घात ॥ त्यांसी निर्दाळी उमाकांत ॥ ज्याची क्रिया त्यास बाधित ॥ अति अनर्थसूचक जे ॥ २९ ॥ जैसें खणूं जातां वारुळ ॥ महासर्पें डंखिलें तत्काळ ॥ कीं हातीं धरितां तप्तलोहगोळ ॥ भस्म होय तेधवां ॥ ३० ॥ जैसा शुष्ककाष्ठछिद्रीं चरण ॥ बळेंचि घालिजे नेऊन ॥ वरी खीळ बैसविली ठोकून ॥ मग करितां रुदन न निघेचि ॥ ३१ ॥ जे जे आपण क्रिया करावी ॥ ते ते सर्वेचि लागे भोगावी ॥ परी सौमित्रा आतां सीता रक्षावी ॥ न विसंबावी क्षण एक ॥३२॥ आतां येथून महाद्वंद्व ॥ मांडेल असावें सावध ॥ राक्षसी मावा नानाविध ॥ ब्रह्मादिकां न कळती ॥ ३३ ॥ हें एक बरवें जाहलें ॥ जें काळखड्ग हातासी आलें ॥ ऐसें ऐकतां ते वेळे ॥ मन तोषलें सौमित्राचें ॥ ३४ ॥ तंव ते रावणाची भगिनी ॥ शूर्पणखा शंबरीची जननी ॥ रात्रीं दुष्ट स्वप्न देखोनी ॥ सावध जाहली तत्काळ ॥ ३५ ॥ मग विचार करून मानसीं ॥ सवें घेतल्या चौघी राक्षसी ॥ सवेग चालिली वनासी ॥ निजपुत्रासी पहावया ॥ ३६ ॥ लंकेबाहेर जों आली ॥ तों दिनकरें प्रभा केली ॥ मार्ग चालतां वेळोवेळीं ॥ वंशजाळी विलोकित ॥ ३७ ॥ तंव ते न दिसेचि पाहतां ॥ देखे गृध्र मंडळ घालितां ॥ धापा दाटली धांवतां ॥ स्थळबीभत्सता देखोनि ॥ ३८ ॥ जवळी येऊनियां पाहे ॥ तों पुत्रासहित जाळी घायें ॥ द्विखंड होवोनि पडिली आहे ॥ रुधिर वाहे भडभडां ॥ ३९ ॥ मग धाय मोकलोनि कैशी ॥ गडबडां लोळे भूमीसी ॥ जळावेगळी मासोळी जैशी ॥ चडफडी तैशी अतिशोकें ॥४०॥ मग उठवोनि सखियांनीं ॥ बैसविली सावध करुनी ॥ म्हणती पुढील कार्य मनासी आणीं ॥ कोणें वनीं सुत वधियेला ॥ ४१ ॥ मग ते राक्षसी उठोन ॥ भोंवतें पाहे विलोकून ॥ तों मानवी पदमुद्रा देखून ॥ विस्मय करी मानसीं ॥४२॥ शंबरीसहित जाळी ॥ एके घायें खंड केली ॥ तरी काय राक्षसांची सीमा जाहली ॥ आयुष्याची येथोनियां ॥ ४३ ॥ असो दहन करून शंबरीसी ॥ वन शोधिती तेव्हां राक्षसी ॥ तों दुरोनि देखिलें सौमित्रासी ॥ जैसा तेजस्वी चंडांशु ॥ ४४ ॥ शूर्पणखा म्हणे हाचि काळ ॥ येणेंचि ग्रासिला माझा बाळ ॥ मग कापट्यवेष तत्काळ ॥ धरित्या जाहल्या राक्षसी ॥ ४५ ॥ रंभेहून सुंदर देखा ॥ स्वरूपें नटली शूर्पणखा ॥ सवें चौघीजणी सख्या ॥ भुले देखतां अनंग ॥ ४६ ॥ चौघीजणी दोहींकडे ॥ मध्यें शूर्पणखा दिव्य रूपडें ॥ जिच्या स्वरूपाचा प्रकाश पडे ॥ काननामाजी हिंडतां ॥ ४७ ॥ चौघींच्या स्कंधांवरी हात ॥ पादुका पायीं रत्नखचित ॥ हावभाव कटाक्ष दावित ॥ गायन करीत मधुरस्वरें ॥४८॥ आल्हादकारक चंद्रवदन ॥ वदनीं बोलतां झळकती दशन ॥ चाले गजगती मोडोनि नयन ॥ ऊर्मिलाजीवन देखोनियां ॥ ४९ ॥ हळूच सख्यांसी

१ रामचंद्र. २ युद्धांत. ३ मोठें युद्ध. ४ माया. ५ त्या जाग्याची वाईट स्थिति. ६ रडण्याची मोठी ओरड करून. ७ सूर्य. ८ मदन. ९ खांद्यांवर.

बोलत ॥ येणेंचि वधिला गे माझा सुत ॥ तरी यासी सगळेंचि मुखांत ॥ घालोनि गिळीन निर्धारें ॥५०॥ तों सौमित्र करीत रामस्मरण ॥ काननामाजी करी भ्रमण ॥ जैसे कमळावरी भ्रमर जाण ॥ ठायीं ठायीं रुणझुणती ॥ ५१ ॥ तों शूर्पणखा ते वेळीं ॥ सवेग पातली सौमित्राजवळी ॥ कामचेष्टा करी वेळोवेळीं ॥ वचनमाधुर्य बोलोनियां ॥ ५२ ॥ म्हणे वो अवधारा सुंदरा ॥ बहुत हिंडल्यें वसुंधरा ॥ परी न मजयोग्य मिळे नोवरा ॥ कुशळ चतुर प्रतापी ॥ ५३ ॥ तरी आजि माझें धन्य भाग्य ॥ पावल्यें स्वामीचें अर्धांग ॥ आजि तप फळलें सांग ॥ आली सवेग पुढेंचि ॥ ५४ ॥ घेऊनियां नवरत्नमाळा ॥ घालावया आली गळां ॥ तंव तो महाराज सत्वागळा[1] ॥ जो अवतरला भोगींद्र ॥ ५५ ॥ गुणसिंधु जानकीजीवन ॥ त्याची कृपा जयावरी पूर्ण ॥ विषयसंगें त्याचें मन ॥ काळत्रयीं मळेना ॥ ५६ ॥ जेणें प्राशिला सुधारस[2] ॥ त्यासी काय बाधेल महाविष ॥ जो सूर्यासन्निध करील वास ॥ तम केवीं त्यासी बाधील ॥ ५७ ॥ कामधेनु ज्याचे मंदिरीं ॥ तो कधींच नव्हे दरिद्री ॥ जो पहुडला[3] आनंदसमुद्रीं ॥ कर्मबंधीं न पडे तो ॥ ५८ ॥ कल्पवृक्ष अंगणीं देख ॥ तो कासया मागेल भीक ॥ ज्यासी भेटला वैकुंठनायक ॥ तो न पूजी भूतें प्रेतें ॥ ५९ ॥ उर्वशीसमान ज्याची ललना[4] ॥ तो कदाही प्रेत कंवळीना[5] ॥ नंदनवनींचा भ्रमर जाणा ॥ अर्कीवरी[6] न बैसे ॥ ६० ॥ जो भ्रमर मंचकावरी ॥ पहुडणार अहोरात्रीं ॥ तो निजेल खदिरांगारीं ॥ हें काळत्रयीं घडेना ॥ ६१ ॥ ज्याचे अंगीं मृगमदाची[7] उटी ॥ तो काकविष्ठा न पाहे दृष्टीं ॥ जो बैसला क्षीराब्धीच्या तटीं ॥ तो कां कांजी इच्छील ॥ ६२ ॥ असो ऐसा लक्ष्मण ॥ जो आहाररहित निर्वाण ॥ तो शूर्पणखेसी प्रतिवचन ॥ बोलता जाहला तेधवां ॥ ६३ ॥ म्हणे वो सुंदरी राहें ॥ आम्हां सीताराम वडील आहे ॥ पैल वसती पंचवटिये ॥ उमामहेश्वर ज्यापरी ॥ ६४ ॥ माय बाप गुरु बंधु ॥ रघुवीर माझा कृपासिंधु ॥ त्याचे आज्ञेविण हा संबंधु ॥ काळत्रयीं घडेना ॥ ६५ ॥ शेष सांडील भूभार ॥ पूर्वेस मावळेल दिनकर ॥ तरी रामआज्ञेविण साचार ॥ तुज न वरीं निर्धारें ॥ ६६ ॥ तों शूर्पणखा बोले वचन ॥ तरी मी आणिल्यें रामाची खूण ॥ अवश्य म्हणे लक्ष्मण ॥ येरी तेथोन चालिली ॥ ६७ ॥ सांगातें सखिया चौघीजणी ॥ विचार सांगे त्यांलागुनी ॥ राम लक्ष्मण सीता तीन्ही ॥ रात्रीं गिळोनि जाऊं लंके ॥ ६८ ॥ आमुची कार्यसिद्धि येथून ॥ सख्या हो जाहली परिपूर्ण ॥ मग ये वनींचे ब्राह्मण ॥ भक्षूं शोधोनि साक्षेपें ॥ ६९ ॥ ऐसें विचारोनि मानसीं ॥ वेगें आली पंचवटीसी ॥ देखोनियां सीतारामांसी ॥ साष्टांग नमन पैं केलें ॥ ७० ॥ आजि माझें भाग्य पूर्ण ॥ देखिले भावें स्वामिचरण ॥ बाई मी तुम्हांसी शरण ॥ जाऊ जाहल्यें तुमची मी ॥ ७१ ॥ मजवरी स्नेह करावा बहुत ॥ भावोजींस प्रार्थोनि त्वरित ॥ मजजवळी द्यावें लिखित ॥ प्राणनाथ वरावया ॥ ७२ ॥ चरण त्यांचे कोमळ चांगले ॥ वनीं हिंडताती एकले ॥ तळहातीन[8] करकमळें ॥ सुमनशेजे घालोनि ॥ ७३ ॥ भावोजींचे आज्ञेविण पाहें ॥ मज ते वरीत नाहीं करूं काये ॥ अहा त्यांचा वियोग न साहे ॥ विरहें जाय प्राण हा ॥ ७४ ॥ डोळां आसुवें

१ सत्वास न टळणारा. २ अमृतरस. ३ निजला. ४ बायको. ५ आलिंगीत नाहीं. ६ रुईवर. ७ कस्तूरीची. ८ चुरीन, रगडीन.

आणिलीं लवलाहीं ॥ पतीस माझा विश्वास नाहीं ॥ पुढें जन्म कंठणें एके ठायीं ॥ भावोजींस बाई सांगा जी ॥ ७५ ॥ मी केवळ पतिव्रता साचार ॥ कर्णकुमारी परमपवित्र ॥ मज एकही पुरुषाचा पदर ॥ बाई लागला नाहींच ॥ ७६ ॥ त्याविण मज पुरुष इतर ॥ बंधूसमान साचार ॥ मागुती उदकें भरोनि नेत्र ॥ म्हणे सत्वर पत्र द्या आतां ॥ ७७ ॥ सीतेसी सुख वाटलें फार ॥ म्हणे बरवा जाहला विचार ॥ मज जाऊ मिळाली सुंदर ॥ ईस सौमित्र वर साजे ॥ ७८ ॥ मग म्हणे जी रघुराया ॥ ईस खूण द्यावी लवलाह्या ॥ स्वामी सौमित्रा योग्य जाया ॥ मिळाली जी निर्धारें ॥ ७९ ॥ मग तो सर्वात्मा रघुनायक ॥ चराचरचित्तपरीक्षक ॥ जो मायाचक्रचाळक ॥ कर्ता हर्ता पाळिता जो ॥८०॥ तिच्या उफराव्या बाहुल्या नेत्रांत ॥ न्याहाळून पाहे [2]जनकजामात ॥ म्हणे हे निशाचरी यथार्थ ॥ छळावया आली असे ॥ ८१ ॥ नेत्रवक्रांचे तिचे विकार ॥ त्यांवरोनि समजलें अंतर ॥ सुमनावरून सत्वर ॥ वृक्ष चतुर जाणती ॥८२॥ बोलावरोनि कळे चित्त ॥ आचरणावरून पूर्वार्जित ॥ क्रियेवरोनि वर्णाश्रम सत्य ॥ परीक्षक जाणती ॥ ८३ ॥ [3]राहणीवरून कळे परमार्थ ॥ शब्दावरूनि कळे पांडित्य ॥ प्रेमावरूनि भक्त ॥ परीक्षक जाणती ॥ ८४ ॥ दानावरूनि कळे उदार ॥ रणीं समजे प्रजा शूर ॥ लक्षणांवरूनि नृपवर ॥ जाणती चतुर परीक्षक ॥८५॥ वास येतां कळे काष्ठ ॥ स्वरावरोनि समजे कंठ ॥ [4]कोंभावरून स्पष्ट ॥ भूमीचें मार्दव जाणिजे ॥ ८६ ॥ अंगणावरून समजे सदन ॥ भूतदयेवरून ब्रह्मज्ञान ॥ प्रभेवरूनि रत्न ॥ परीक्षक जाणती ॥ ८७ ॥ असो सर्वात्मा रघुवीर ॥ शूर्पणखेचें ओळखी अंतर ॥ आंत शठत्व मृदु शब्द बाहेर ॥ जाणे चतुर श्रीराम ॥ ८८ ॥ मुख शोभे जैसें कमळ ॥ शब्द चंदनाहून शीतळ ॥ परी अंतरीं धूर्त कुटिळ ॥ तमालनीळें ओळखिलें ॥ ८९ ॥ श्रीराम म्हणे ते अवसरीं ॥ लग्नपत्रिका लिहों दे पाठीवरी ॥ ऐकतां भयभीत निशाचरी ॥ विश्वास अंतरीं उपजेना ॥ ९० ॥ सीतेस म्हणे बाई ऐकतां ॥ भावोजींसमोर बोलतां ॥ मज लाज वाटे तत्त्वतां ॥ तुम्हीच प्रार्था तयांसी ॥ ९१ ॥ भावोजी चतुर आणि तरुण ॥ मी लज्जावेष्टित कामिन ॥ त्यांपुढें बैसतां जाण ॥ जाईल प्राण वाटतसे ॥ ९२ ॥ मग बोले रघुनंदन ॥ पृष्ठीवरी लिहिल्याविण ॥ आणिक आम्हांपाशीं खूण ॥ दुजी नाहीं सर्वथा ॥ ९३ ॥ मग शूर्पणखा बोले वचन ॥ तरी पृष्ठीवरी लिहावी खूण ॥ अवश्य म्हणे रघुनंदन ॥ केलें लेखन पृष्ठीवरी ॥ ९४ ॥ श्रीराम म्हणे जाईं सत्वर ॥ उशीर न लावीच सौमित्र ॥ ऐसें बोलतां [5]शतपत्रनेत्र ॥ पवनवेगें चालिली ॥ ९५ ॥ मग लक्ष्मणाजवळी येऊन ॥ सांगे परम हर्षेंकरून ॥ भावोजींनीं मज देवोनि मान ॥ मुखवचनें सांगितलें ॥ ९६ ॥ अवश्य वरावें तुम्हांसी ॥ ऐसें सांगितलें मजपाशीं ॥ गांधर्व लग्न निश्चयेंसीं ॥ तत्काळचि लावावें ॥ ९७ ॥ मग बोले लक्ष्मण ॥ न देखतां श्रीरामाची खूण ॥ तुज न वरींच मी पूर्ण ॥ सत्य वचन हें माझें ॥९८॥ येरी म्हणे ते समयीं ॥ माझा विश्वास तुम्हांसी नाहीं ॥ पुढें जन्म कंठणें एके ठायीं ॥ दुजें कांहीं नसेचि ॥ ९९ ॥ मी येथें लटिकें बोलोन ॥ भावोजींस काय दावूं वदन ॥ मी तयांलागीं भेटोन ॥

१ सत्वर, लवकर. २ रामचंद्र. ३ वागणुकीवरून. ४ पेरलेल्या बीजाच्या अंकुरावरून. ५ कमळनेत्र, श्रीराम.

आल्यें आतां तत्त्वतां ॥ १०० ॥ भावोजी जलदवर्ण सुंदर ॥ बाई चंपककळिका सुकुमार ॥ जवळ लिहावया नव्हतें पत्र ॥ सांगितलें तुम्हां वरावें ॥ १ ॥ तुम्हांसी श्रम जाहले थोर ॥ चरण [1]तळहातीन सुकुमार ॥ कीं सौख्यशयनीं दोघें साचार ॥ निद्रा करूं क्षणभरी ॥ २ ॥ परी न मानीच लक्ष्मण ॥ शूर्पणखा बोले हांसोन ॥ म्यां तों आणिली आहे खूण ॥ तुमचें मन पाहिलें म्यां ॥ ३ ॥ येरी खूण दाखवी पाठीची ॥ तों आज्ञा ऐसी श्रीरामाची ॥ शूर्पणखा भगिनी दशमुखाची ॥ इच्या नासिककर्णांची शांति करीं ॥ ४ ॥ कर्ण आणि नासिक सकळ ॥ सपाट करीं न लावीं वेळ ॥ नवरी शृंगारूनि अमंगळ ॥ लंकेकडे पाठवावी ॥ ५ ॥ स्त्रीवध न करावा जाण ॥ यालागीं राखावा इचा प्राण ॥ ऐसें लक्ष्मणें वाचून ॥ म्हणे जाऊं चला एकांतीं ॥ ६ ॥ दूरी केल्या चौघीजणी ॥ धरिली शूर्पणखेची वेणी ॥ सौमित्रें पाडिली धरणीं ॥ पापखाणी ते निशाचरी ॥ ७ ॥ मग म्हणे प्राणनाथा ॥ मी सिद्ध आहें या कार्यार्था ॥ झोंबोनि कासया पाडितां ॥ नवल मज वाटतसे ॥ ८ ॥ लक्ष्मणें न लागतां क्षणमात्र ॥ छेदिलें नासिक आणि श्रोत्र ॥ तों ते आक्रंदली अपवित्र ॥ विशाळ शरीर धरियेलें ॥ ९ ॥ अत्यंत विशाळ भयंकर ॥ कपाळीं चर्चिला शेंदूर ॥ नासिकापासोनि पूर ॥ [2]अशुद्धाचा भडकतसे ॥ ११० ॥ चौघीजणी समवेत ॥ पळती वाटेसी शंख करीत ॥ म्हणे धांवा धांवा रे समस्त ॥ राक्षस हो शीघ्रकाळें ॥ ११ ॥ पळतां पाहे मागें पुढें ॥ तों सौमित्रचि दृष्टीं पडे ॥ भोंवता दिसे चहूंकडे ॥ कोणीकडे जाऊं म्हणे ॥ १२ ॥ अडखळोनि भूमीवरी पडती ॥ मुखीं नासिकीं भरे माती ॥ पद्मपुराजवळी येती ॥ शंख करिती पांचजणी ॥ १३ ॥ आक्रोश ऐकतां थोर ॥ त्रिशिरा आणि दूषण खर ॥ सिद्ध करोनि चतुरंग दळभार ॥ आले सत्वर बाहेरी ॥ १४ ॥ असुर पायींच नेटके ॥ पुढें चमकताती कौतुकें ॥ हातीं [3]असिलता करीं खेटकें ॥ कटीं झळके यमदंष्ट्रा ॥ १५ ॥ तों चालिले [4]चतुरंग भारें ॥ जैसीं चित्रें लिहिलीं चित्रकारें ॥ तयांहून अति साजिरे ॥ सर्वालंकारें [5]डंवरिले ॥ १६ ॥ वीर भयंकर रणरगडे ॥ जैसे काळाचे संवगडे ॥ एक धांवती एकापुढें ॥ सिंहनादें गर्जती ॥ १७ ॥ निघाले गजभार उन्मत्त ॥ कीं ते ऐरावतीचे सुत ॥ श्वेतवर्ण आणि चौदंत ॥ [6]किंकाटत धांवती ॥ १८ ॥ जिंहीं युद्ध करोनि समरंगणीं ॥ सुरांचे मुकुट पाडिले धरणीं ॥ ते गजस्कंधावरी बैसोनी ॥ शस्त्रें तुळिती आनंदें ॥ १९ ॥ त्यांमागें रथांचे भार ॥ वरी शस्त्रसामग्री अपार ॥ चौदा सहस्र महावीर ॥ एकवटले ते काळीं ॥ १२० ॥ त्रिशिरा आणि खर दूषण ॥ दळभारीं मुख्य तिघेजण ॥ तों शूर्पणखा पुढें येऊन ॥ शंख करीत उभी ठाके ॥ २१ ॥ जैसा शेंदुरें माखिला पर्वत ॥ तैसी रक्तें चर्चिली आरक्त ॥ म्हणे राक्षस आटिले समस्त ॥ आला रघुनाथ पंचवटिये ॥ २२ ॥ नवमेघरंग रघुवीर ॥ सौमित्र गौरवर्ण सुकुमार ॥ सीतेचें स्वरूप पहातां [7]पंचशर ॥ ओंवाळूनि टाकिजे ॥ २३ ॥ तरी बहुत [8]अरुवार लक्ष्मण ॥ त्याचे नरडीचा घोट घेईन ॥ तुम्ही सांगातें या अवघे-

---

१ चुरीन. २ रक्ताचा. ३ तलवारी. ४ हत्ती, घोडे, रथ व पायदळ हीं चार अंगें. ५ शोभविले. ६ ओरडत. ७ मदन. ८ उद्धट.

जण ॥ रक्तपान करवा मज ॥ २४ ॥ जेणें माझें नासिक छेदिलें ॥ त्यासी मी गिळीन सगळें ॥ त्रिशिरा खर दूषण हांसले ॥ बीभत्स रूप देखोनि ॥ २५ ॥ म्हणती मानव तो रघुनंदन ॥ आम्हीं त्यावरी जावें हें नीचपण ॥ मग राक्षस चौदाजण ॥ निवडोनियां काढिले ॥२६॥ ते शूर्पणखेसंगें देऊन ॥ म्हणती मारून रामलक्ष्मण ॥ ईस करवा रक्तपान ॥ समाधान होय तों ॥ २७ ॥ मग शूर्पणखा आणि राक्षस ॥ वेगें जाती पंचवटीस ॥ म्हणती धरूनि रामसौमित्रांस ॥ जितचि न्यावे खरापाशीं ॥ २८ ॥ एक म्हणती येथेंचि मारून ॥ आम्ही करूं मांसभक्षण ॥ आधीं करवावें रक्तपान ॥ शूर्पणखेसी साक्षेपें ॥ २९ ॥ जैसी मृगेंद्राची निंदा देख ॥ मागें करिती जंबुक ॥ अळिका[१] म्हणे खगनायक[२] ॥ धरून आणूं क्षणार्धें ॥ १३० ॥ तृणपुतळे[३] मिळोनि बहुत ॥ वडवानळासी धरूं म्हणत ॥ कीं हृदयीं भाविती खद्योत ॥ आसडून आदित्य पाडूं खालीं ॥ ३१ ॥ शलभ[४] म्हणती मिळोनी ॥ कल्पांतविजू घालूं वदनीं ॥ तैसे राक्षस आले धांवोनी ॥ पंचवटीस तेधवां ॥ ३२ ॥ रघुपतीस जाणवी लक्ष्मण ॥ राक्षस आले चौदाजण ॥ ऐसें ऐकतां रविकुलभूषण ॥ वाहात गुण धनुष्यातें ॥ ३३ ॥ पर्वतदरीमधून ॥ अकस्मात निघे पंचानन[६] ॥ तैसा कौशिकमखरक्षण[७] ॥ गुंफेबाहेर पातला ॥ ३४ ॥ राम नरवीरपंचानन ॥ चतुर्दश गज लक्षिले दुरून ॥ कीं शार्दूळें लक्षिले हरिण ॥ रघुनंदन पाहे तैसा ॥ ३५ ॥ तों हांक देती निशाचर ॥ भोंवते तळपती भयंकर ॥ दारुण शस्त्रें अनिवार ॥ सोडिते जाहले तेधवां ॥ ३६ ॥ जैसें मूर्खांचें वाग्जाळ बहुत ॥ एकेचि शब्दें वारी पंडित ॥ तैशीं अरिशस्त्रें वारोनि समस्त ॥ केलें अद्भुत श्रीरामें ॥३७॥ ओढी ओढोनि आकर्ण ॥ सोडिला सूर्यमुख बाण ॥ चौदाजणांचीं शिरें छेदून ॥ उर्वीवरी पाडिलीं ॥ ३८ ॥ मृगेंद्रें विदारिजे वारण ॥ तैसे पाडिले चौदाजण ॥ कीं अरुणानुजें[२] दारुण ॥ भुजंग जैसे तोडिले ॥ ३९ ॥ राम राक्षसांतक प्रळयाग्न ॥ यासी चतुर्दश असुरांचें अवदान ॥ शूर्पणखेनें समर्पिलें आणून ॥ माघारी परतोनि पळतसे ॥ १४० ॥ सौमित्रें काढिला एक शर ॥ शूर्पणखेचें छेदावया शिर ॥ तंव ती म्हणे हा दावेदार ॥ अद्यापिही सोडीना ॥ ४१ ॥ श्रीराम म्हणे सुमित्रासुता ॥ इसी न वधावें तुवां आतां ॥ हे सांगोनि राक्षसां समस्तां ॥ आणील येथें वधावया ॥ ४२ ॥ असो निर्नासिका शंख करीत ॥ खरदूषणां येवोनि सांगत ॥ राक्षस मारिले समस्त ॥ तुम्हीं त्वरित चलावें ॥ ४३ ॥ ऐसें शूर्पणखा सांगोनि सरे ॥ तों रणतुरें वाजती गजरें ॥ भार निघाला बहु त्वरें ॥ पवनवेगेंकरोनियां ॥ ४४ ॥ खर तो केवळ खरमुख[८] ॥ दूषणाचें पांढरें नाक ॥ शुभ्रकुष्ठ निःशंक ॥ दूषण नाम त्याकरितां ॥४५॥ त्रिशिराचीं शिरें तीन ॥ तीं व्हावया काय कारण ॥ त्याचे मातेनें वाणें विस्तारून ॥ तिन्ही एकास दिधलीं ॥ ४६ ॥ त्याजकरितां तीन शिरें ॥ त्रिशिरास जाहलीं निर्धारें ॥ असो भार धांवती गजरें ॥ पंचवटीयेसमीप ॥ ४७ ॥ दूषणाचे पुत्र तिघेजण ॥ कपाली प्रमाथी स्थूललोचन ॥ वाटेसी जाहले अपशकुन ॥ विघ्नसूचक तेधवां ॥ ४८ ॥ सुटला अद्भुत प्रभंजन ॥ सर्वांचे धुळीनें भरले नयन ॥

१ कीड. २ गरुड. ३ गवताचे केलेले पुरुष. ४ पतंग. ५ चढवी. ६ सिंह. ७ श्रीराम. ८ गाढवासारखें ज्याचें तोंड आहे असा.

रथध्वज पडला उन्मळून ॥ अपशकुन तोचि पैं ॥ ४९ ॥ रामें भार देखिला दूरी ॥ गगन गर्जे रणतुरीं ॥ नाद भरला दिशांतरीं ॥ कांपे धरित्री थरथरां ॥ १५० ॥ सौमित्रासी म्हणे रघुनंदन ॥ तूं आतां सीतेसी करीं जतन ॥ आज युद्ध करोनि निर्वाण ॥ वधीन दारुण राक्षसां ॥ ५१ ॥ तरी या पर्वतमस्तकीं जाण ॥ उभा राहें सीतेसहित एक क्षण ॥ आज्ञा वंदोनि लक्ष्मण ॥ चढे घेवोन जानकीतें ॥ ५२ ॥ पर्वतशिखरीं जनकनंदिनी ॥ जैसी मूळपीठीं आदिभवानी ॥ जवळी परशुराम कर जोडुनी ॥ सौमित्र ते क्षणीं तेवीं दिसे ॥ ५३ ॥ असो येरीकडे रघुनंदन ॥ धनुष्यासी चढवोनि गुण ॥ कानाडी ओढितां आकर्ण ॥ झणत्कारिती किंकिणी ॥ ५४ ॥ तों येरीकडे राक्षस ॥ सिंहनाद करिती कर्कश ॥ भोंवता वेढिला अयोध्याधीश ॥ पुराणपुरुष जगदात्मा ॥ ५५ ॥ राक्षसभारांत कडकडाट ॥ वाद्यांचा होत दणदणाट ॥ तेणें मंगळजननीचें पोट ॥ उलों पाहे ते काळीं ॥ ५६ ॥ अपार उठावले भार ॥ रणकर्कश भयंकर ॥ जैसा वृषभांनीं कोंडिला मृगेंद्र ॥ कीं द्विजेंद्र उरगांनीं ॥ ५७ ॥ कीं देखोनि दीपिकेचा रंग ॥ झेंपावती बहुत पतंग ॥ कीं वासुकी महाभुजंग ॥ मूषकीं जैसा वेष्टिला ॥ ५८ ॥ श्रीराम रणरंगधीर ॥ कैसा लक्षीत शत्रुभार ॥ कलशोद्भवें लक्षिला सागर ॥ सूर्यें अंधकार जैसा कीं ॥ ५९ ॥ कीं व्याघ्रें लक्षिले अजांचे कळप ॥ कीं कुंठारपाणि विलोकी पादप ॥ कीं सुपर्णें लक्षिले सर्प ॥ अयोध्याधिप तेवीं पाहे ॥ १६० ॥ तों असुरीं ओढोनि ओढी ॥ सोडिल्या बाणांच्या कोडी ॥ कीं बैसलीसे सातवाकडी ॥ सायकांची ते वेळीं ॥ ६१ ॥ सिंहनाद करिती वेळोवेळां ॥ लोटला वाहिनीचा मेळा ॥ जैसा सागर खळबळिला ॥ प्रळयीं लोटला भूमीवरी ॥ ६२ ॥ जैशा जलदकल्लोळीं ॥ चपळा झळकती नभमंडळीं ॥ तैशा तळपती ते वेळीं ॥ असिलता सतेज ॥ ६३ ॥ शस्त्रास्त्रांचे संभार ॥ रघुपतीवरी येती अपार ॥ राक्षस म्हणती कैंचा रघुवीर ॥ खंडविखंड जाहला पैं ॥ ६४ ॥ एक म्हणती रक्तपान ॥ शूर्पणखा करील कोट्यन ॥ तिच्या तोंडीं मृत्तिका पूर्ण ॥ पडली ऐसें वाटतसे ॥ ६५ ॥ इतुका होत शस्त्रमार ॥ परी रणरंगधीर रघुवीर ॥ ठाण न चळेचि निर्धार ॥ ऐका चतुर हो दृष्टांत ॥ ६६ ॥ हाणतां कुठारप्रहार ॥ बैसका न सांडी तरुवर ॥ कीं पर्जन्य वर्षतां अपार ॥ अचळ न चळे सर्वथा ॥ ६७ ॥ कीं निंदक निंदिती अपार ॥ न चळे साधूचें अंतर ॥ कीं प्रल्हादासी लावितां विखार ॥ परी साचार डळमळिना ॥ ६८ ॥ जयासी लाधलें अंतरसुख ॥ मग तो न मानी प्रपंचदुःख ॥ अयोध्याप्रभु तैसा देख ॥ ठाण सुरेख चळेना ॥ ६९ ॥ असो यापरी जानकीरंग ॥ ठाण मांडीत अभंग ॥ बाण सोडीत सवेग ॥ जैसे उरगपक्षांचे ॥ १७० ॥ आवेशें धांवती बाण ॥ जैसे सफळ तरुवर देखोन ॥ विहंगमांचे पाळे उडोन ॥ अकस्मात जेवीं येती ॥ ७१ ॥ जैसे कृषीवल एकसरें ॥ कणसें छेदिती अपारें ॥ तैशीं राक्षसांचीं शिरें ॥ अपार तेथें पाडिलीं ॥ ७२ ॥ वरी कोणी करितां हस्त ॥ ते भुजा तोडी शस्त्रासहित ॥

१ उपटून. २ घागऱ्या. ३ भूमीचें. ४ कुऱ्हाडवाला. ५ वृक्ष. ६ सैन्याचा. ७ आपली जागा. ८ पर्वत. ९ झुंडींच्या झुंडी. १० शेतकरी.

लक्षानुलक्ष शर सुटत ॥ चापापासून ते वेळीं ॥ ७३ ॥ श्रीरामाचा तूणीर ॥ अक्षय भरलासे साचार ॥ कुंडामाजी वैश्वानर ॥ प्रदीप्त जैसा झांकिला ॥ ७४ ॥ कीं वासुकीचे मुखीं हाळाहळ ॥ कीं [1]सरितापतीमाजी वडवानळ ॥ कीं मेघीं विद्युल्लता तेजाळ ॥ तूणीरांत शर त्यापरी ॥ ७५ ॥ कपटी राक्षस चवदाजण ॥ रामावरी आले सरसावून ॥ अग्नीस विझवावया [2]रंभानंदन ॥ आवेशेंकरून लोटला ॥ ७६ ॥ कीं [3]वारणविदारणापुढें ॥ मार्जार दावूं आले पवाडे ॥ कीं बृहस्पतीपुढें मूढें ॥ वाद करूं धांविन्नलीं ॥ ७७ ॥ कीं रासभांनीं ब्रीदें बांधोन ॥ गंधर्वसभेसी मांडिलें गायन ॥ तैसे राक्षस चौदाजण ॥ रामावरी लोटले ॥ ७८ ॥ क्षण न लागतां रणरंगधीरें ॥ छेदिलीं चवदाजणांचीं शिरें ॥ जैशीं कां तीक्ष्ण शस्त्रें ॥ [4]अरविंदें वीर छेदिती ॥ ७९ ॥ ऐसें देखतां वीर दूषण ॥ पुढें धांविन्नला वर्षत बाण ॥ जैसा कां वर्षत घन ॥ युद्धीं निपुण राक्षस ॥ १८० ॥ दूषणाचें बाणजाळ थोर ॥ रामें निवारिलें साचार ॥ जैसा उगवतां दिनकर ॥ उडुगणें सर्व लोपती ॥ ८१ ॥ कीं अनुताप होतां अपार ॥ होय पापाचा संहार ॥ कीं वेदांतज्ञानें संसार- ॥ दुःख जैसें वितुळे पैं ॥ ८२ ॥ तैसे दूषणाचे शर तोडून ॥ अश्वांसहित तोडिला स्यंदन ॥ मग राक्षस गदा घेऊन ॥ चरणचालीं धांविन्नला ॥ ८३ ॥ मग तो [5]रावणदर्पहरण ॥ वेगें सोडी अर्धचंद्रबाण ॥ गदा हातींची छेदून ॥ एकीकडे पाडिली ॥ ८४ ॥ मग परिघ [6]वीरभद्रदत्त ॥ घेऊन दूषण धांवत ॥ देव जाहले चिंताक्रांत ॥ म्हणती अनर्थ मांडला ॥ ८५ ॥ या परिघाचें निवारण ॥ केवीं करील रघुनंदन ॥ श्रीरामें काढिला दिव्य बाण ॥ वायूचें खंडण करणार जो ॥ ८६ ॥ परिघासहित हात तेथें ॥ छेदून पाडिला रघुनाथें ॥ सवेंच एक बाण सीताकांतें ॥ चंडांशमुख काढिला ॥ ८७ ॥ दूषणाचा कंठ लक्षून ॥ [7]विषकंठवंद्यें सोडिला बाण ॥ शिर उडविलें न लगतां क्षण ॥ पडिला दूषण ते काळीं ॥ ८८ ॥ मग दूषणाचे तिघे सुत ॥ तिंहीं रण माजविलें बहुत ॥ पितयाचा सूड घेऊं यथार्थ ॥ ऐसा पुरुषार्थ धरियेला ॥ ८९ ॥ तिघेही करिती संधान ॥ राम नरवीरपंचानन ॥ बाणीं खिळिले तिघेजण ॥ परी ते [8]आंगवण न सांडिती ॥ १९० ॥ बिळीं प्रवेशतां विखार ॥ अर्धे दिसती बाहेर ॥ तैसे राक्षसांअंगीं शर ॥ श्रीरामाचे [9]खडतरले ॥ ९१ ॥ कीं पिच्छें पसरिती [10]नीळ-कंठ ॥ कीं फणसफळावरी कांटे दाट ॥ तैसे बाण रुतले सघट ॥ प्रताप उद्भट रामाचा ॥ ९२ ॥ असो तिघांचीं शिरें रघुनाथें ॥ उडवोनि धाडिलीं निराळपंथें ॥ मग त्रिशिरा आवेशें बहुतें ॥ रामावरी लोटला ॥ ९३ ॥ रथारूढ निशाचर ॥ सोडी बहुत बाणांचा पूर ॥ ते रघुवीर तोडी जैसा समीर ॥ जलदजाळ विभांडी ॥ ९४ ॥ रघुपतीचे बाण तीक्ष्ण ॥ त्रिशिराचा छेदिला स्यंदन ॥ मग कुमारदत्त शक्ति घेऊन ॥ पिशिताशन धांविन्नला ॥ ९५ ॥ निजबळें शक्ति झोंकिली ॥ परी ते रामासी वश्य जाहली ॥ चरणांजवळ जावोनि पडली ॥ दासी तुमची म्हणोनियां ॥ ९६ ॥ रंभापर्णवत ज्या बाणाचें मुख ॥ लक्षोनि सोडी तो अयोध्यानायक ॥ त्या बाणतेजें

१ समुद्रामध्यें. २ कापूर. ३ सिंहापुढें. ४ कमळें. ५ श्रीराम. ६ वीरभद्रानें दिलेला परिघ, एक शस्त्र. ७ श्रीरामानें. ८ स्थिरपणा. ९ घुसून राहिले. १० मोर.

सकळिक ॥ ब्रह्मकटाह उजळिलें ॥ ९७ ॥ त्रिशिराचीं तिन्ही शिरें ॥ तत्काळ छेदिलीं रघुवीरें ॥ ऐसें देखोनियां खरें ॥ धांवला त्वरें रथारूढ ॥ ९८ ॥ असंख्य बाण ते अवसरीं ॥ खरें सोडिले रामावरी ॥ श्रीराम एकला रणचक्रीं ॥ रजनीचरीं वेढिला ॥ ९९ ॥ चहूंकडोनि बाण ॥ रामावरी येती दारुण ॥ परी तितुक्यांचें संधान ॥ रघुनंदन छेदीतसे ॥ २०० ॥ जैसें योगेश्वरें मायाजाळ ॥ कीं सहस्रकिरणें[१] तममंडळ[२] ॥ कीं अरुणानुजें[३] सर्पकुळ ॥ विदारून सांडिजे जैसें ॥ १ ॥ कीं शुष्कवना हुताशन[४] ॥ भस्म करी न लागतां क्षण ॥ कीं जलदजाल प्रभंजन[५] ॥ विदारून सांडी जैसा ॥ २ ॥ खर बाण सोडित रणरंगीं ॥ अगस्तिदत्त कवच रामाचे आंगीं ॥ त्याचें बिरडें छेदोनि वेगीं ॥ खालीं पाडिलें राक्षसें ॥ ३ ॥ ऐसें विपरीत देखिलें ॥ विमानीं देव गजबजिले ॥ समस्तही चिंतूं लागले ॥ रघुवीरासी कल्याण ॥ ४ ॥ मग खरें मांडिलें निर्वाण ॥ शक्तिवरद चाऱ्ही बाण ॥ सहस्राक्षही निवारण ॥ करूं न शके जयांचें ॥ ५ ॥ प्रळयींच्या चार सौदामिनी[६] ॥ तैसे बाण सुटले ते क्षणीं ॥ परी नवल जाहलें नयनीं ॥ भूचर खेचर पाहती ॥ ६ ॥ चाऱ्ही बाण तये वेळे ॥ रघुपतीच्या भातां रिघाले ॥ ब्रह्म्याचे मुखीं प्रवेशले ॥ चाऱ्ही वेद जैसे कां ॥ ७ ॥ कीं चाऱ्ही नद्या समुद्रांत ॥ येऊन मिळती अकस्मात ॥ कीं आनंदवनींच्या कमळांत ॥ भ्रमर चाऱ्ही बैसले ॥ ८ ॥ असो देव करिती जयजयकार ॥ पुढें असिलता घेऊन खर ॥ सुरकैवारियावरी[७] असुर ॥ चपळेऐसा धांविन्नला ॥ ९ ॥ मग चंडीशकोदंडभंजन[८] ॥ प्रचंड दोर्दंडेंकरून ॥ सोडिला वसिष्ठदत्त बाण ॥ अनिवार अखंड जो ॥ २१० ॥ तेणें खराचें शिर छेदोन ॥ तत्काळ परतला दिव्य बाण ॥ श्रीरामतूणीरामाजी येऊन ॥ आपुले आपण प्रवेशला ॥ ११ ॥ विजयी जाहला रघुनंदन ॥ पुष्पें वर्षती देवगण ॥ विषकंठहृदय मखपालन ॥ निजभावेंसीं पूजिला ॥ १२ ॥ चौदासहस्र राक्षस अद्भुत ॥ त्यांत उरला नाहीं एक जीवंत ॥ रणीं एकला रघुनाथ ॥ सीता सौमित्र पाहती ॥ १३ ॥ महाप्रलयीं सर्व निरसून ॥ एक परब्रह्म उरे निर्वाण ॥ तैसा दशकंठदर्पहरण ॥ एकला रणीं विराजे ॥ १४ ॥ कीं सर्व निरसोन कर्मजाळ ॥ निवृत्तितटीं संत निश्चळ ॥ तैसा राम तमालनीळ ॥ एकला रणीं विराजे ॥ १५ ॥ कीं गिळोन सर्व नक्षत्रांसी ॥ एकला मित्र निरभ्राकाशीं ॥ त्यापरी सीतामनचकोरशशी ॥ एकला रणीं विराजे ॥ १६ ॥ बहुत काष्ठें जाळोनि अग्न ॥ एकला उरे देदीप्यमान ॥ त्याचपरी कौसल्यानंदन ॥ एकला रणीं विराजे ॥ १७ ॥ शब्दध्वनि निरसुनी ॥ एकलाचि अर्थ बैसे मनीं ॥ कीं जडत्व सांडोनि धरणी ॥ क्षमारूप उरे जेवीं ॥ १८ ॥ कीं शीतळत्व सांडोनि जळ ॥ जीवनत्व उरे निर्मळ ॥ दाहकत्व सांडोनि तेज समूळ ॥ प्रकाशरूपें उरे जैसें ॥ १९ ॥ कीं समीरें सांडोनि चंचळपण ॥ एक पवनत्व उरे पूर्ण ॥ कीं शून्यत्व सांडोनि गगन ॥ व्यापकत्व उरे जैसें ॥ २२० ॥ कीं शब्दजाल निरसोनि समस्त ॥ वेद स्वरूपीं होय समाधिस्थ ॥ तैसा असुर संहारोनि रघुनाथ ॥

१ सूर्यानें. २ अंधार. ३ गरुडानें. ४ अग्नि. ५ वायु. ६ विजा. ७ श्रीरामावर. ८ शिवचाप मोडणारा श्रीराम. ९ मोठ्या.

उभा निःशब्द उगाचि ॥ २१ ॥ काम क्रोध आणि मत्सर ॥ हेचि त्रिशिरा दूषण खर ॥ रणीं संहारोनि समग्र ॥ निजभक्त सुखी राखिले ॥ २२ ॥ दुर्वासना हेचि शूर्पणखा ॥ विरक्तिशस्त्रें घेवोनि देखा ॥ बोधलक्ष्मण रामसखा ॥ निर्नासिका केली तेणें ॥ २३ ॥ आशा मनशा कल्पना ॥ भ्रांति भुली इच्छा तृष्णा ॥ त्या देखोनि बोधलक्ष्मणा ॥ पळल्या जाहल्या राक्षसी ॥ २४ ॥ झाडलिया जैसा केर ॥ शुद्ध दिसे जेवीं मंदिर ॥ तैसें दंडकारण्य गोदातीर ॥ असुररहित जाहलें ॥ २५ ॥ स्थूळ लिंग आणि कारण ॥ निरसोनि उरे शुद्ध ज्ञान ॥ तैसे जनस्थानीं[1] ब्राह्मण ॥ सुखें नांदों लागले ॥ २६ ॥ ब्राह्मण मारितील म्हणोनी ॥ शूर्पणखा घेऊन राक्षसिणी ॥ भेणें पळाली तेथूनी ॥ लंकेस जाऊन शंख करी ॥ २७ ॥ सेवक सांगती दशमुखा ॥ निर्नासिकी जाहली शूर्पणखा ॥ शंख करी तेणें लंका ॥ दुमदुमली समग्र ॥ २८ ॥ मग तीस पाचारोन रावण ॥ एकांतीं पुसे वर्तमान ॥ ती म्हणे राम लक्ष्मण ॥ जनस्थानीं आले रे ॥ २९ ॥ लक्ष्मणें गौरविलें मजलागुनी ॥ तुझी भगिनी म्हणोनी ॥ त्रिशिरा खर दूषण समरंगणीं ॥ सहपरिवारें वधियेले ॥ २३० ॥ शंबरीस वधोन सवेग ॥ सौमित्रें नेलें काळखड्ग ॥ चालों लागले सन्मार्ग ॥ याग जप तप आणि व्रतें ॥ ३१ ॥ गोदातीर जनस्थान ॥ तेथें सुखें नांदती ब्राह्मण ॥ अखंड करिती वेदाध्ययन ॥ निःशंक पूर्ण सर्वदा ॥ ३२ ॥ आतां तुझी लंका घेऊन ॥ हेही ब्राह्मणासी देईल दान ॥ जळो तुझी आंगवण[2] ॥ कासया वदन दाविसी ॥ ३३ ॥ तुझ्या उरावरी धनुष्य पडिलें ॥ तें क्षणमात्रें रामें भंगिलें ॥ तेव्हांच तुझें काळें वदन जाहलें ॥ सकळ रायांदेखतां ॥ ३४ ॥ सीतेसारिखी नोवरी ॥ नाहीं ब्रह्मांडमंडपामाझारी ॥ ते हातींची दवडोनि निर्धारीं ॥ पळोन येथें आलासी ॥ ३५ ॥ तरीच तुझा पुरुषार्थ जनीं ॥ जरी सीता आणिसी हिरोनी ॥ तिचें सौंदर्यरूप पाहोनी ॥ वनचरेंही भूलती ॥ ३६ ॥ ऐसी शूर्पणखा अनुवादली ॥ मग ते रावणें संबोखिली[3] ॥ तेव्हां वनामाजी ते वेळीं ॥ युक्ति सुचविता पैं जाहला ॥ ३७ ॥ म्हणे मृगवेष धरूनि निर्मळ ॥ पाठवूं मारीच मातुळ ॥ मृग वधावया तत्काळ ॥ काकुत्स्थ[4] जाईल वनातें ॥ ३८ ॥ मग आणूं जानकीदिव्यरत्न ॥ ऐसें विचारी द्विपंचवदन[5] ॥ असो इकडे जानकी लक्ष्मण ॥ पर्वताखालीं उतरलीं ॥ ३९ ॥ सद्गद होवोनि जनकनंदिनी ॥ मिठी घाली रामचरणीं ॥ म्हणे धन्य लीला दाविली नयनीं ॥ अतर्क्य करणी वेदशास्त्रां ॥ २४० ॥ जाहले उदंड अवतार ॥ परी कोणाचे नाहीं परतले शर ॥ तों ऋषि धांवले समग्र ॥ श्रीरामचंद्र वेष्टिला ॥ ४१ ॥ म्हणती कौसल्यागर्भरत्ना ॥ जलदगात्रा[6] शतपत्रनयना[7] ॥ ताटिकांतका मखपाळणा ॥ भवमोचना भवहृदया ॥ ४२ ॥ जयजयकार करिती ऋषीश्वर ॥ पूर्णब्रह्मानंद रघुवीर ॥ अभंग विजयी श्रीधर ॥ शरयूतीरविहारी जो ॥ ४३ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत पंडित चतुर ॥ चतुर्दशाध्याय गोड हा ॥ २४४ ॥ ओंव्या ॥ २४४ ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ १४ ॥

[1] नाशिक क्षेत्रांत. [2] प्रतिष्ठा. [3] सांत्वन केलें. [4] श्रीराम. [5] रावण. [6] मेघश्यामा. [7] कमलनेत्रा.

अध्याय १५
मारीचदैत्य (मायावी)
श्रीराम.
रावण.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ भवाब्धि भरला परम तुंबळ ॥ द्वैतभावाचें [1]तटाक सबळ ॥ कुबुद्धीचे कल्लोळ ॥ मोहजाळ असंभाव्य ॥ १ ॥ मद मत्सर थोर [2]आवर्त ॥ कामक्रोधादि मासे अद्भुत ॥ आशा तृष्णा भ्रांति तेथ ॥ [3]मगरी थोर तळपती ॥ २ ॥ लोभ द्वेष नक्र थोर ॥ ममतेच्या लाटा अति दुस्तर ॥ दंभ आणि अहंकार ॥ [4]विरोळे हे तळपती ॥ ३ ॥ अविवेक [5]किरवे तत्त्वतां ॥ अविद्या भ्रांति जळदेवता ॥ पीडिती त्रिभुवनींच्या जीवां समस्तां ॥ इच्छा ममता कल्पना ॥ ४ ॥ ऐसा अगाध भवनिधि थोर ॥ तेथें रामकथाजहाज सुंदर ॥ शिल्पिकार वाल्मीक ऋषीश्वर ॥ तारूं तेणें निर्मिलें ॥ ५ ॥ नाना चरित्रें सुंदर ॥ याचि फळ्या दृढ थोर ॥ विवेकें जोडूनि समग्र ॥ अभेदत्व साधिलें ॥ ६ ॥ साहित्य लोह तगटबंद ॥ आनंदपद खिळे विविध ॥ दृष्टांतदोरे प्रसिद्ध ॥ ठायीं ठायीं आंवळिले ॥ ७ ॥ अर्थरस तेल निखिळ ॥ तेणें सांधे बुजिले सकळ ॥ रामप्रतापस्तंभ विशाळ ॥ कीर्तिशीड फडकतसे ॥ ८ ॥ सप्त कांडें सप्त खण ॥ लोटीत भावप्रभंजन ॥ निजबोध [6]कर्णधार पूर्ण ॥ सकळ सुजाण देखणा ॥ ९ ॥ ज्ञान वैराग्य भक्ती ॥ हेचि [7]आवँले आवलिती ॥ या जहाजावरी तेचि बैसती ॥ अद्भुत ग्रंथीं पुण्य ज्यांचे ॥ १० ॥ रामनामघोष थोर ॥ हेचि यंत्रांचे भडिमार ॥ नादें जलचरें समग्र ॥ भयभीत पळताती ॥ ११ ॥ ऐसें भवसागरीं तारूं थोर ॥ गुरुकृपेचें [8]केणें अपार ॥ भरूनि मोक्षा द्वीपांतर ॥ लागवेगें पाविजे ॥ १२ ॥ तरी तुम्हीं श्रोते सज्जन ॥ या जहाजावरी बैसोन ॥ भवाब्धि हा उलंघून ॥ निवृत्तितटा जाइंजे ॥ १३ ॥ असो चौदावे अध्यायीं कथन ॥ वधिले त्रिशिरा खर दूषण ॥ शूर्पणखेनें वर्तमान ॥ दशकंठासी श्रुत केलें ॥ १४ ॥ श्रीरामप्रताप अद्भुत ॥ ऐकतां सचिंत लंकानाथ ॥ सद्भक्तांची स्तुति ऐकोनि समस्त ॥ दुर्जन जैसे क्षोभती ॥ १५ ॥ पतिव्रतेची ऐकोनि राहाटी ॥ जारिणी होती जेवीं कष्टी ॥ कीं [9]मृगेंद्रगर्जना ऐकतां पोटीं ॥ [10]वारण जैसे दचकती ॥ १६ ॥ कीं विष्णुमहिमा ऐकतां अद्भुत ॥ क्रोधावती जैसे दैत्य ॥ असो ते वेळे [11]मयजाकांत ॥ मारीचगृहीं प्रवेशला ॥ १७ ॥ मारीचानें सन्मान देउनी ॥ रावणातें बैसविलें आसनीं ॥ याउपरी मधुरवचनीं ॥ [11]दशकंठ बोलता जाहला ॥ १८ ॥ म्हणे पंचवटीस आला रघुनंदन ॥ मारिले त्रिशिरा खर दूषण ॥ शूर्पणखा विटंबून ॥ शंबरीही मारिला ॥ १९ ॥ शत्रु नाग कृशान ॥ हे म्हणों नयेत लहान ॥ क्षणें हरितील प्राण ॥ सावधान असावें ॥ २० ॥ यालागीं मातुळा परियेस ॥ तुवां धरावा मृगवेष ॥ पंचवटीस जाऊन राघवास ॥ भुलवोनियां नेइंजे ॥ २१ ॥ राघव नेइंजे दूर वनीं ॥ मग [12]पद्माक्षी आणीन काढूनी ॥ हें कार्य साधिल्या तुजलागोनी ॥ गौरवीन बहुसाल ॥ २२ ॥ जैसें मूढाचें वाग्जाळ ॥ पंडित छेदी तत्काळ ॥ तैसीं वचनें रसाळ ॥ बोले मातुळ रावणाचा ॥ २३ ॥ पूर्वीं करितां यागरक्षण ॥ सुबाहु टाकिला मारून ॥ त्या बाणवातेंकरून ॥ मी पडलों सागरीं ॥ २४ ॥ वीस कोटी मारिले [13]पिशिताशन ॥ तो रामप्रताप आठवून ॥ मारीच पडला मूर्च्छा येऊन ॥ करी रावण

१ तीर. २ भोंवरे. ३ सुसरी. ४ पाण्यांतील निर्विष साप. ५ कुरली. ६ नावाडी. ७ वल्हीं. ८ माल. ९ सिंहाची गर्जना. १० हत्ती. ११ रावण. १२ सीता. १३ राक्षस.

सावध तया ॥ २५ ॥ मारीच म्हणे रावणा ॥ अभिलाषी जो परांगना ॥ तो मुकला आपुलिया प्राणा ॥ सत्य जाण निर्धारें ॥ २६ ॥ सद्विवेक हृदयीं धरोन ॥ अनुचित कर्मीं न घालीं मन ॥ सद्गुरु सांगे तें वचन ॥ अवश्य हृदयीं धरावें ॥ २७ ॥ न करावें कोणाचें हेळण ॥ कदा न बोलिजे दुष्ट वचन ॥ पराची वेदना जाणून ॥ परोपकार करावा ॥ २८ ॥ सर्वां भूतीं एक भगवंत ॥ हा वेदशास्त्रीं श्रेष्ठार्थ ॥ म्हणोनि द्वेष न करावा सत्य ॥ साधिजे परमार्थ अवश्य ॥ २९ ॥ क्षणिक जाणोनि शरीर ॥ साधावा सारासारविचार ॥ मी भाग्यें ज्ञानें बहु थोर ॥ हा अभिमान न धरावा ॥ ३० ॥ काम क्रोध मद मत्सर ॥ हे शत्रु जिंकावे अनिवार ॥ दशमुखा तूं सज्ञान थोर ॥ सखा रघुवीर करीं वेगें ॥ ३१ ॥ सखा करितां चापपाणी ॥ मग सुखासी नाहीं [1]वाणी ॥ जोंवरी शशी आणि तरणी ॥ तोंवरी सुखें नांदसी ॥ ३२ ॥ राम केवळ परम पुरुष ॥ आदिनारायण सर्वेश ॥ तुझे उरावरी पडलें धनुष्य ॥ सीतास्वयंवरीं आठवीं कां ॥ ३३ ॥ तुझे चालिले जेव्हां प्राण ॥ मग उठिला राम[2]पंचानन ॥ [3]चंडीशकोदंड भंगोन ॥ जीवदान तुज दिधलें ॥ ३४ ॥ तैं तुज रामें वांचविलें ॥ त्याचें काय हेंचि फळ जाहलें ॥ जेणें उपकार बहुत केले ॥ त्यासी मारिसी शस्त्र घेउनी ॥ ३५ ॥ जेणें पाजिला सुधारस ॥ त्यासीच पाजिलें महाविष ॥ जेणें रणींहून सोडविलें निःशेष ॥ त्याचिया गृहास अग्नि लाविसी ॥ ३६ ॥ जन्मूनि जेणें केलें पाळण ॥ आपत्काळीं रक्षिलें पूर्ण ॥ तो निद्रिस्थ असतां पाषाण ॥ कैसा वरी घालावा ॥ ३७ ॥ नौका बुडतां कांसे लाविलें ॥ कीं जळत्या गृहींहूनि काढिलें ॥ कीं शिर छेदितां सोडविलें ॥ तो पितयातुल्य वेद म्हणे ॥ ३८ ॥ यालागीं दशकंठा तूं सुबुद्ध ॥ रामाशीं न करावा विरोध ॥ राम केवळ ब्रह्मानंद ॥ आनंदकंद जगद्गुरु ॥ ३९ ॥ तुझा स्वामी जो शंकर ॥ तोही रामभजनीं सादर ॥ ते रामभार्या तूं पामर ॥ हिरोनि आणूं इच्छितोसी ॥ ४० ॥ ऐसीं मातुळाचीं वचनें ॥ सुधारसाहूनि गोड गहनें ॥ कीं विवेक[4]वैरागरींचीं रत्नें ॥ रावणाहातीं दीधलीं ॥ ४१ ॥ परम मतिमंद [5]कुंल्लाळ देख ॥ परीक्षा नेणेचि महामूर्ख ॥ रोगिष्ठापुढें अन्नें सुरेख ॥ व्यर्थ जैसीं वाढिलीं ॥ ४२ ॥ [6]अवदान समर्पिलें भस्मांत ॥ कीं उकरडां ओतिलें अमृत ॥ कीं जो [7]मँद्यपानी उन्मत्त ॥ त्यास परमार्थ कायसा ॥ ४३ ॥ असो परम क्रोधायमान ॥ रावण बोले तेव्हां तीक्ष्ण ॥ जैसें साधूचें छळण ॥ निंदक करी साक्षेपें ॥ ४४ ॥ माझिया प्रतापापुढें ॥ राम मनुष्य काय बापुडें ॥ मीं केलीं चूर्ण देवांचीं हाडें ॥ तुजदेखतां समरांगणीं ॥ ४५ ॥ त्याचा प्रताप तूं वानिसी ॥ तरी तुज वधीन निश्चयेंसीं ॥ म्हणोनि हस्त घातला शस्त्रासी ॥ मारीच मानसीं वीटला ॥ ४६ ॥ म्हणे अधम तूं परम दुर्जन ॥ होईं माघारा न बोलें वचन ॥ मी आतां मृगवेष धरून ॥ जातों शरण राघवेंद्रा ॥ ४७ ॥ रामबाणें होतां मरण ॥ मी अक्षयसुख भोगीन ॥ तुझे हातेंकरून ॥ अधःपतन [8]पतिता ॥ ४८ ॥ आतां पंचवटीस चला लौकरी ॥ मग दोघे बैसोनि रथावरी ॥ वायुवेगें ते अवसरीं ॥ जनस्थानासी पातले

१ तोटा, कमतरता. २ रामरूपी सिंह. ३ शिवधनुष्य. ४ विचारखाणींतील. ५ कुत्सित. ६ आहुति. ७ दारूबाज. ८ भ्रष्टा.

॥ ४९ ॥ वनीं गुप्त उभा रावण ॥ मारीच निघे मृगवेष धरून ॥ अंतरीं करीत रामस्मरण ॥ म्हणे धन्य धन्य आजि मी ॥ ५० ॥ आला चमकत पंचवटी ॥ श्रीरामरूप न्याहाळी दृष्टीं ॥ हृदयीं जाहला परम संतुष्टी ॥ अंतरीं कष्टी नव्हेचि ॥ ५१ ॥ जैसें सुवर्णतगट[1] सुरंग ॥ तैसें मृगाचें दिसे अंग ॥ ऐसें देखतां सीतारंग[2] ॥ हात घाली धनुष्या ॥ ५२ ॥ मृग क्षणक्षणां परतोन ॥ पाहे राघवाकडे विलोकून ॥ तों ते पद्माक्षी बोले वचन ॥ पद्मजातजनकाप्रति[3] ॥ ५३ ॥ म्हणे ऐसा मृग आजिपर्यंत ॥ आम्हीं देखिला नाहीं यथार्थ ॥ याचे त्वचेची कंचुकी सत्य ॥ उत्तम होईल केलिया ॥ ५४ ॥ अयोध्येसी प्रवेश करितां ॥ ते कंचुकी लेईन प्राणनाथा ॥ षण्मास उरले आतां ॥ मनुसंवत्सरांमाजी[4] पैं ॥ ५५ ॥ सीतेची इच्छासरिता साचार ॥ कर्मजळाचा तुंबळ पूर ॥ दुःखसमुद्राप्रती साचार ॥ भेटावया जाऊं पाहे ॥ ५६ ॥ जाणूनि जानकीचें मानस ॥ आणि पुढील होणार भविष्य ॥ सत्वर चालिला अयोध्याधीश ॥ धनुष्यासी बाण लावू-नियां ॥ ५७ ॥ म्हणे सौमित्रा सावधान ॥ रक्षीं जानकी चिद्रत्न ॥ परम कपटी पिशिताशन ॥ नसतींच विघ्नें करितील ॥ ५८ ॥ असो गुंफेंत सीता चिद्रत्न ॥ द्वारीं रक्षपाळ लक्ष्मण ॥ जैसा महाभुजंग अनुदिन ॥ निधानकुंभ[5] रक्षीतसे ॥ ५९ ॥ पार्वतीजवळ जैसा कुमार[6] ॥ कीं इंदिरेपाशीं खगेश्वर ॥ तैसा तो भूधरावतार[7] ॥ रक्षी द्वार गुंफेचें ॥ ६० ॥ इकडे मृगाचे पाठीं लागे ॥ राघव जात वातवेगें ॥ गौतमीतीराच्या पूर्वमार्गें ॥ केलें मृगें पलायन ॥ ६१ ॥ मनाहून वेग अत्यंत ॥ मनमोहन त्वरें जात ॥ ध्वजवज्ररेखांकित ॥ पदें उमटत धरेवरी ॥ ६२ ॥ पद्मोद्भव[8] आणि भोगींद्र ॥ नीलग्रीव[9] आणि वज्रधर ॥ चरणरज इच्छिती निरंतर ॥ दुर्लभ साचार तयांसी ॥ ६३ ॥ असो मृगाचें वर्म लक्षून ॥ रामें सोडिला दिव्य बाण ॥ भूमीवरी पडिला हरिण ॥ अचूक संधान रघुपतीचें ॥ ६४ ॥ सादर पाहे रघु-वीर ॥ तों पडलें राक्षसाचें शरीर ॥ श्रीरामबाणें निशाचर ॥ पावला परत्र[10] निर्धारें ॥ ६५ ॥ आश्चर्य करी अयोध्याधीश ॥ म्हणे परम कपटी राक्षस ॥ असो अश्वत्थाखालीं पुराणपुरुष ॥ श्रमोनियां बैसला ॥ ६६ ॥ इकडे काय जाहलें वर्तमान ॥ वनीं गुप्त उभा रावण ॥ गुंफाद्वारीं लक्ष्मण ॥ बैसला रक्षणा अव्यग्र ॥ ६७ ॥ शांतीजवळी परमार्थ ॥ कीं तपासी रक्षी शुचित्व ॥ तैसा द्वारीं सुमित्रासुत ॥ मग लंकानाथ काय करी ॥ ६८ ॥ श्रीरामासारखा शब्दध्वनी ॥ राक्षसें उठविला काननीं ॥ सौमित्रा धांव धांव म्हणोनी ॥ सीता कर्णीं आइकत ॥ ६९ ॥ सौमित्रा धांव धांव लौकरी ॥ वनीं वेष्टिलें रजनीचरीं ॥ संकट पडलें मजवरी ॥ तूं कैवारी पाठिराखा ॥ ७० ॥ रणभूमीस बंधूविण ॥ उडी घालील सांग कवण ॥ राक्षसीं घेतला माझा प्राण ॥ मग येऊन काय पाहसी ॥ ७१ ॥ ऐसें ऐकतां जनक-नंदिनी ॥ परम घाबरली अंतःकरणीं ॥ म्हणे श्रीराम माझा पडिला वनीं ॥ करुणावाणी बाहती तुम्हां ॥ ७२ ॥ रणीं बंधु संकटीं मित्र ॥ वृद्धापकाळीं ओळखिजे कलत्र[11] ॥ विषमकाळीं सत्पुत्र ॥ सांभाळिती पितयातें ॥ ७३ ॥ कीं शस्त्रमार होतां अत्यंत ॥ करींचें

---

१ सोन्याचें तगट. २ राम. ३ श्रीरामाला. ४ चौदा वर्षांमध्यें. ५ पुरून ठेविलेली द्रव्याची घागर. ६ कार्तिकस्वामी. ७ लक्ष्मण. ८ ब्रह्मा. ९ शंकर. १० परलोकास. ११ स्त्री.

वोडेंण पुढें होत ॥ कीं संसारतापें संतप्त ॥ साधु निववीत निजबोधें ॥ ७४ ॥ मग बोले लक्ष्मण ॥ जानकी हें कापट्यवचन ॥ संकटीं पडेल रघुनंदन ॥ हें कल्पांतीं घडेना ॥ ७५ ॥ तो देवाधिदेव रघूत्तम ॥ चराचरबीज सुफलांकित द्रुम ॥ त्यासी संकट पडेल दुर्गम ॥ हें कल्पांतींही घडेना ॥ ७६ ॥ जरी तमें झांकेल चंडांश ॥ किंवा शीतज्वर बाधेल अग्नीस ॥ जगद्भक्षक काळास ॥ भूतबाधा जरी होय ॥ ७७ ॥ ऊर्णनाभीचे तंतूनें सहज ॥ जरी बांधिजेल महागज ॥ तरी संकटीं पडेल रघुराज ॥ जनकतनये जाण पां ॥ ७८ ॥ ऐसें बोलतां लक्ष्मण ॥ सीता जाहली क्रोधायमान ॥ तीक्ष्ण शब्दशस्त्रेंकरून ॥ लक्ष्मणासी ताडिलें ॥ ७९ ॥ म्हणे तुझें कळलें बंधुपण ॥ ओळखिली म्यां मनींची खूण ॥ माझा अभिलाष धरून पूर्ण ॥ काननाप्रती आलासी ॥ ८० ॥ राम राक्षसीं वधिलिया वनीं ॥ मग करूं इच्छिसी मातें पत्नी ॥ जैसा मैंद क्षमा धरूनी ॥ सेवा करी साक्षेपें ॥ ८१ ॥ सन्मुख देखोनि रघुनाथा ॥ म्हणसी जानकी जगन्माता ॥ कीं वनीं राम वधावया तत्त्वतां ॥ तुज कैकयीनें धाडिलें ॥ ८२ ॥ तूं दायाद परम दुर्जन ॥ सापत्नबंधु कपटी पूर्ण ॥ जळो तुझें काळें वदन ॥ कळलें ज्ञान वैराग्य तुझें ॥ ८३ ॥ रघुपतीस विपरीत होतां ॥ प्राण हा त्यजीन तत्त्वतां ॥ निर्दय पाहतां तुजपरता ॥ भुवनत्रयीं दिसेना ॥ ८४ ॥ माझा अभिलाष धरून ॥ रामासी इच्छितोसी मरण ॥ ऐसे जानकीनें वाग्बाण ॥ सौमित्रावरी सोडिले ॥ ८५ ॥ कीं तप्तशस्त्रांचे घाय पूर्ण ॥ त्याहूनि बोल ते तीक्ष्ण ॥ कीं पर्वताचे कडे जाण ॥ अंगावरी कोसळले ॥ ८६ ॥ वचनें नव्हत तीं निश्चित ॥ कीं दुःखवल्लीचीं फळें यथार्थ ॥ परम दुःखी सुमित्रासुत ॥ प्रत्युत्तर देतसे ॥ ८७ ॥ म्हणे माते जनकनंदिनी ॥ मी निष्पाप बोलिलों वाणी ॥ कीं विजयी सदा चापपाणी ॥ दुःख वनीं त्यासी कैंचें ॥ ८८ ॥ पृथ्वी आप तेज वायु आकाश ॥ तुज मज साक्ष चंडांश ॥ मी बोलिलों निर्दोष ॥ जैसें कां यश सोज्ज्वळ ॥ ८९ ॥ मी बाळक तूं जननी ॥ हाचि भावार्थ माझे मनीं ॥ तुझी तुज फळेल करणी ॥ पडसी बंधनीं षण्मास ॥ ९० ॥ पुन्हां भेटे जों रघुनाथ ॥ तों भोगिसी महा अनर्थ ॥ ऐसें बोलोनि सुमित्रासुत ॥ चालिला त्वरित वनासी ॥ ९१ ॥ मग तो ऊर्मिलाप्राणनाथ ॥ जनकाचा कनिष्ठ जामात ॥ गुंफेद्वारीं रेखा ओढीत ॥ धनुष्यकोटीनें तेधवां ॥ ९२ ॥ म्हणे तूं या रेखेबाहेर जासी ॥ तरी परम अनर्थ पावसी ॥ जो रघुवीर अयोध्यावासी ॥ त्याचीच शपथ तुज असे ॥ ९३ ॥ शोधीत घोर अरण्य ॥ सौमित्र जातां करी रुदन ॥ म्हणे होतांचि रामदर्शन ॥ प्राण त्यागीन निर्धारें ॥ ९४ ॥ श्रीरामपदांकित मुद्रा दिसत ॥ ध्वजवज्रादि चिन्हें मंडित ॥ मार्ग काढीत सुमित्रासुत ॥ ऐका दृष्टांत येथें कैसा ॥ ९५ ॥ जैसे श्रुतीच्या आधारें निश्चित ॥ स्वस्वरूपीं प्रवेशती संत ॥ त्याचपरी सुमित्रासुत ॥ श्रीरघुनाथा पाहों जाय ॥ ९६ ॥ कीं संसारतापें संतप्त पूर्ण ॥ तो सद्गुरूसी जाई शरण ॥ कीं तृषित जान्हवी लक्षून ॥ जात धांवोन त्वरेनें ॥ ९७ ॥ तैसा सत्वर जात लक्ष्मण ॥ तों अश्वत्थाखालीं मनमोहन ॥

१ ढाल. २ अंधारानें. ३ सूर्य. ४ कोळ्याच्या. ५ घातुक. ६ वारसदार. ७ सावत्रभाऊ. ८ भागीरथी. ९ श्रीराम.

श्यामसुंदर देदीप्यमान ॥ मखपाळण बैसला असे ॥ ९८ ॥ कोमाइलें श्रीरामवदन ॥ तों येतां देखिला लक्ष्मण ॥ शोकें दिसे दीन-वदन ॥ येऊन लोटांगण घातलें ॥ ९९ ॥ कंठ जाहला सद्गदित ॥ नयनीं आले अश्रुपात ॥ श्रीरामचरण क्षाळीत ॥ पाहे तटस्थ रघुवीर ॥ १०० ॥ श्रीराम म्हणे लक्ष्मणा ॥ कां सीता टाकोनि आलासी वना ॥ येरू म्हणे रघुनंदना ॥ माझा वध करीं वेगें ॥ १ ॥ ऐसें वाटे माझे मनीं ॥ देह समर्पावा रामचरणीं ॥ रामें हृदयीं आलिंगूनी ॥ कायसा मनीं खेद सांगें ॥ २ ॥ सौमित्र सद्गदित होऊनि बोले ॥ सीतेनें वाग्बाण सोडिले ॥ तेणें सर्वांग माझें खोंचलें ॥ तें बोलिलें नवजाय ॥ ३ ॥ मग बहुत प्रकारेंकरून ॥ समाधान करी रघुनंदन ॥ तैसेच परतले दोघेजण ॥ आश्रमपंथ लक्षोनियां ॥ ४ ॥ इकडे कथानक काय जाहलें ॥ मागें दशग्रीवें काय केलें ॥ रूप अतीताचें धरिलें ॥ कापट्य करूनि ते वेळे ॥ ५ ॥ जानकी चंद्रमंडळ सुंदर ॥ तेथें राहु आला दशकंधर ॥ उभा राहिला रेखे-बाहेर ॥ दुराचार पापात्मा ॥ ६ ॥ कीं हरिणी देखोनि सुकुमार ॥ न्यावया झेंपावे जेवीं व्याघ्र ॥ तैसा राक्षस रेखेबाहेर ॥ अतीतवेषें उभा असे ॥ ७ ॥ रावण परम भयभीत ॥ रेखा नुल्लंघवे यथार्थ ॥ जैसा वडवानळ अद्भुत ॥ शलभ ओलांडूं शकेना ॥ ८ ॥ पुढें उभा दशमुख ॥ परी जानकी निर्भय निःशंक ॥ जैसा महेशापुढें मशक ॥ तैसा दशमुख उभा असे ॥ ९ ॥ इंद्रापुढें जैसा रंक ॥ कीं ज्ञानियापुढें महामूर्ख ॥ कीं केसरीपुढें[३] जंबुक ॥ कीं सूर्यापुढें खद्योत पैं ॥ ११० ॥ कीं अग्नीपुढें पतंग ॥ कीं खगेंद्रापुढें[५] उरग[६] ॥ कीं राजहंसासमोर काग ॥ तैसा खळ उभा तेथें ॥ ११ ॥ कीं नामापुढें पाप देख ॥ कीं वेदापुढें चार्वाक[७] ॥ कीं शंकरापुढें मशक ॥ मीनकेतन[८] जेवीं दिसे ॥ १२ ॥ कीं पंडितापुढें अजापाळक[९] ॥ कीं श्रोत्रियापुढें हिंसक ॥ कीं वासुकीपुढें मंडूक ॥ लक्षण पाहूं पातला ॥ १३ ॥ कीं अग्नीपुढें जैसें तृण ॥ कीं ज्ञानापुढें अज्ञान ॥ कीं महावातापुढें जाण ॥ जळदजाळ जैसें कां ॥ १४ ॥ तैसा सीतेपुढें रावण ॥ न्याहाळोनि पाहे तिचें वदन ॥ मनीं म्हणे ऐसें निधान ॥ त्रिभुवनामाजी दिसेना ॥ १५ ॥ जगन्माता आदिशक्ती ॥ तिचा अभिलाष धरितां चित्तीं ॥ अवदसा आली रावणाप्रती ॥ झोळी हातीं घेतली ॥ १६ ॥ कामधेनु अभिलाषितां जाण ॥ क्षय पावला सहस्रार्जुन ॥ जालंधर पार्वतीलागून ॥ अभिलाषितां भस्म जाहला ॥ १७ ॥ तृणाचे वेंळईमाजी[१०] देखा ॥ कैसी उगी राहे दीपकलिका ॥ तैसें वाटे दशमुखा ॥ स्पर्श कदा न करवे ॥ १८ ॥ कापुराचा पुतळा ॥ केवीं गिळील अग्निज्वाळा ॥ तैसी न स्पर्शवे जनकबाळा ॥ रावणा-चेनि सर्वथा ॥ १९ ॥ सीतेप्रति पुसे रावण ॥ ये वनीं तूं कोणाची कोण ॥ कां सेविलें घोर विपिन ॥ काय कारण पुढें असे ॥ १२० ॥ मग जगन्माता बोले वचन ॥ अयोध्याप्रभु रघुनंदन ॥ मी त्याची ललना पूर्ण ॥ कन्यका जाण जनकाची ॥ २१ ॥ चंडीशकोदंड दारुण ॥ रामें भंगिलें न लागतां क्षण ॥ जो रावणबळदर्पहरण ॥ मखरक्षण ताटिकांतक ॥ २२ ॥ पाळावया पितृवचन ॥ वनासी आले

---

१ रावणानें. २ उडी टाकतो. ३ सिंहापुढें. ४ काजवा. ५ गरुडापुढें. ६ सर्प. ७ नास्तिक. ८ मदन. ९ धनगर. १० सांदींत.

रघुनंदन ॥ शूर्पणखेसी विटंबून ॥ त्रिशिरा खर दूषण मारिले ॥ २३ ॥ आतां रावण आणि कुंभकर्ण ॥ या दोघां दुष्टांतें वधून ॥ बंदींचे वृंदारक सोडवून ॥ अयोध्येसी मग जाऊं ॥ २४ ॥ वना गेले रामलक्ष्मण ॥ ते आतां येतील न लागतां क्षण ॥ तोंवरी बैसावें आपण ॥ स्वस्थ मन करोनियां ॥ २५ ॥ स्वहस्तेंकरूनि जाण ॥ तुम्हांसी पूजिती रघुनंदन ॥ नौवेक बैसावें म्हणोन ॥ तृणासन घातलें ॥ २६ ॥ भयभीत लंकानाथ ॥ प्रवेश न करवे गुंफेआंत ॥ सीता बाहेर न ये सत्य ॥ चापरेखा उल्लंघोनि ॥ २७ ॥ अतीत म्हणे हें राक्षसवन ॥ तूं एकली येथें कामिन ॥ बहुतेक आहेस राक्षसीण ॥ आंत नेऊन गिळिसी मज ॥ २८ ॥ त्वां आसन घातलें गुंफेंत ॥ तरी मी आंत न यें यथार्थ ॥ मज तूं खासी हें निश्चित ॥ कळलें मत सर्व तुझें ॥ २९ ॥ सीता म्हणे शिव हर हर ॥ आम्ही राक्षस नव्हे जी साचार ॥ असों अतीताचे किंकर ॥ सत्य निर्धार जाण पां ॥ १३० ॥ रावण विचारी अंतरीं ॥ ही न येचि गुंफेबाहेरी ॥ मग मूर्च्छा घेऊनि उर्वीवरी ॥ लटिकाचि तो पडियेला ॥ ३१ ॥ म्हणे आतां फलाहाराविण ॥ माझा जातो येथें प्राण ॥ तूं गुंफेबाहेर येऊन ॥ वदनीं माझ्या फळ घालीं ॥ ३२ ॥ तों गुप्तरूपें देव समस्त ॥ जगन्मातेचें स्तवन करीत ॥ तूं लंकेस जाऊन त्वरित ॥ बंधमुक्त करीं आम्हां ॥ ३३ ॥ तुज स्पर्शतांचि रावण ॥ भस्म होईल न लागतां क्षण ॥ मग आम्हांस बंदींहून ॥ सर्वथा कोणी न सोडवी ॥ ३४ ॥ तुझें करोनि निमित्त ॥ लंकेस येईल रघुनाथ ॥ तरी मुख्यरूप अग्नींत ॥ करीं गुप्त जननीये ॥ ३५ ॥ तुझें प्रतिबिंबस्वरूप जाण ॥ स्वयें नटेल हुताशन ॥ रावणवंश भस्म करून ॥ कार्यसिद्धि करील तो ॥ ३६ ॥ तरी मुख्यरूप गुप्त व्हावें ॥ छायारूप तेथें जावें ॥ ऐसें देव विनवीत आघवे ॥ अवश्य म्हणे जानकी ॥ ३७ ॥ असो इकडे रावण ॥ म्हणे धांव धांव जातो प्राण ॥ मग जगन्माता फळें घेऊन ॥ रेखेजवळी पातली ॥ ३८ ॥ भिक्षा घालावयासी कर ॥ सीतेनें केला रेखेबाहेर ॥ तैसीच ओढोनियां सत्वर ॥ निशाचरें उचलिली ॥ ३९ ॥ आपलें स्वरूप लंकेश ॥ दाविता जाहला जानकीस ॥ म्हणे म्यां बंदीं घातले त्रिदश ॥ वरीं निःशंक मज आतां ॥ १४० ॥ सीतेलागीं आलिंगीन ॥ ऐसें मनीं भावी रावण ॥ सीता म्हणे जाशील भस्म होऊन ॥ न लागतां क्षण आतांचि ॥ ४१ ॥ अग्नीस ओळंबा केवीं लागे ॥ पतंग तुरे दीपासंगें ॥ तुझा मृत्यु जवळी वेगें ॥ आला जाण राक्षसा ॥ ४२ ॥ रामपंचाननाची वस्तु पूर्ण ॥ जंबुका तूं नेतोसी चोरून ॥ जैसें अन्नसदनीं रिघे श्वान ॥ तैसा जाण तूं दशमुखा ॥ ४३ ॥ खदिरांगारासी वृश्चिक ॥ पुच्छ हाणूं जातां देख ॥ तैसा तूं भस्म होसी निःशंक ॥ सोडीं मज राक्षसा ॥ ४४ ॥ परी न सोडीच रावण ॥ घातली रथावरी नेऊन ॥ गुंफेभोंवतींचे ब्राह्मण ॥ भयेंकरून पळाले ॥ ४५ ॥ गृहस्थासी पडतां विषमकाळ ॥ आश्रित पळती जैसे सकळ ॥ तैसे ब्राह्मण रानोमाळ ॥ भयेंकरून पळताती ॥ ४६ ॥ सीता जाहली दीनवदन ॥ म्हणे कोठें रामलक्ष्मण ॥ करुणास्वरें हांक फोडून ॥ धांवा करी राघवाचा ॥ ४७ ॥ तों निराळमार्गें रथ ॥

---

१ देव. २ क्षणभर. ३ वाळवी. ४ शलभ. ५ सिंहाची. ६ कोल्ह्या. ७ पाकशाळेंत. ८ आकाशमार्गानें.

पळवीत जाय लंकानाथ ॥ दीर्घस्वरें आक्रंदत ॥ जनकदुहिता ते काळीं ॥ ४८ ॥ नानावृक्षवनचरांप्रती ॥ हांक फोडून सीता सती ॥ म्हणे सत्वर सांगा रघुपती ॥ राक्षस नेतो म्हणोनियां ॥ ४९ ॥ सीतेची करुणा देखोन ॥ पशु पक्षी करिती रुदन ॥ वृक्ष आणि पाषाण ॥ दुःखेंकरून उलताती[1] ॥ १५० ॥ सीता ह्मणे श्रीरामा ॥ अपर्णावरमनविश्रामा ॥ पद्मजातजनका पूर्णब्रह्मा ॥ धांवें आतां लौकरी ॥ ५१ ॥ हे ताटिकांतका रघुवीरा ॥ हे मखपाळका समरधीरा ॥ अहल्योद्धारा परम उदारा ॥ धांवें सत्वर ये वेळे ॥ ५२ ॥ रावण हा सर्प दारुण ॥ जिव्हारीं[2] झोंबला जातो प्राण ॥ तूं सुपर्णवहना[3] गारुडी पूर्ण ॥ झडप घालोनि पाव वेगीं ॥ ५३ ॥ रावण नव्हे हा सबळ मातंग[4] ॥ पंचानना धांव तूं सवेग ॥ वियोगानळें जाळिलें सर्वांग ॥ करुणाघन वर्षे तूं ॥ ५४ ॥ जो परम साधु सुमित्रासुत ॥ पवित्र जैसा केवळ आदित्य ॥ त्यासी छळिलें रघुनाथ ॥ मज अंतरला आतांचि ॥ ५५ ॥ जो करील साधूचें छळण ॥ नसतेंच ठेवी त्यासी दूषण ॥ तरी जन्मोजन्मीं वंशखंडण ॥ नरक दारुण भोगील तो ॥ ५६ ॥ साधुछळक दुराचारी ॥ त्याचे भारें कांपे धरित्री ॥ ईश्वर सर्व दोष क्षमा करी ॥ तारी भवसागरीं पतिता ॥ ५७ ॥ परी पतित जो संतछळक ॥ त्यासी दुःखें भोगवी अनेक ॥ त्या दुष्टाचें न पाहावें मुख ॥ पापी निष्टंक साधुद्रोही ॥ ५८ ॥ दरिद्र दुःख विघ्नें बहुत ॥ त्यावरीच कोसळती समस्त ॥ सध्यां मजचि आली प्रचीत ॥ राक्षस नेत धरोनियां ॥ ५९ ॥ जानकीचे विलाप ऐकोन ॥ चराचर जीव करिती रुदन ॥ जटायु धांविन्नला देखोन ॥ क्षोभला पूर्ण काळ जैसा ॥ १६० ॥ काया थोर गिरिसमान ॥ वज्रचंचू परम तीक्ष्ण ॥ तिखट नखें विद्रुमवर्ण[5] ॥ रावणावरी कोसळला ॥ ६१ ॥ जटायु म्हणे रे दुर्जना ॥ महानिष्ठुरा खळा मलिना ॥ सांडीं वेगीं श्रीरामललना ॥ नाहीं तरी प्राणा मुकशील ॥ ६२ ॥ दीपाचे पोटीं होय काजळ ॥ तैसा ब्रह्मवंशीं तूं चांडाळ ॥ तुझें छेदीन शिरकमळ ॥ सांडीं वेल्हाळ जानकी ॥ ६३ ॥ कासया केलें वेदाध्ययन ॥ काय कोरडें ब्रह्मज्ञान ॥ जळो तुझें तपाचरण ॥ शिवभजन व्यर्थ गेलें ॥ ६४ ॥ जो जगद्वंद्य जगदुद्धार ॥ त्याची वस्तु नेसी तूं तस्कर ॥ तुझे कर्ण नासिक समग्र ॥ छेदोनि आजि टाकीन ॥ ६५ ॥ असो धनुष्य घेऊनि रावण ॥ जटायूवरी सोडी बाण ॥ येरू चंचुघातेंकरून ॥ शर मोडोन टाकीत ॥ ६६ ॥ तों रिता जाहला तूणीर ॥ जटायूस न लागे एक शर ॥ परम प्रतापी तो अरुणपुत्र[6] ॥ केलें विचित्र ते काळीं ॥ ६७ ॥ चंचुघातें परम दारुण ॥ मारिले अश्व मोडिला स्यंदन[7] ॥ सारथियाचें शिर छेदोन ॥ न लागतां क्षण पैं नेलें ॥ ६८ ॥ मुकुट धनुष्य तूणीर[8] ॥ झडप घालोनि नेलें समग्र ॥ चूर्ण केले वस्त्रालंकार ॥ दशकंधर नग्न उभा ॥ ६९ ॥ रावणमस्तकींचे केश ॥ उपडोनि टाकिले निःशेष ॥ क्षपणक[9] जैसा लंकेश ॥ निःशस्त्री नग्न उभा असे तो ॥ १७० ॥ गगनींहून अकस्मात ॥ रावणावर पडे जैसा पर्वत ॥ चंचुघातें समस्त ॥ मस्तकें दाही फोडिलीं ॥ ७१ ॥ रुधिरें जाहला बंबाळ ॥

१ विरघळतात. २ मर्मस्थानीं. ३ गरुडवाहना. ४ हत्ती. ५ पोंवळ्यासारखीं. ६ जटायु. ७ रथ. ८ भाता. ९ बौद्धमताचा साधु.

जैसा कुंकुमें माखिला शैल ॥ सांडिली जानकी वेल्हाळ ॥ घेतला पळ रावणें ॥ ७२ ॥ हृदयीं बोध ठसावतां समग्र ॥ निःशेष पळे अहंकार ॥ सीता टाकोनि दशकंधर ॥ पळे तैसा भयेंचि ॥ ७३ ॥ मनीं विचारी लंकानाथ ॥ पांखरें मज गांजिलें बहुत ॥ मग उभा राहोनि तेथ ॥ पाचारीत जटायूतें ॥ ७४ ॥ म्हणे तुज रघुनाथाची आण ॥ सांगें तुझें मृत्यंग कोण ॥ मीही सांगतों आपुलें मरण ॥ युद्धकंदन मग करूं ॥ ७५ ॥ जटायु म्हणे पक्ष उपडितां ॥ मज मृत्यु तेव्हांच तत्त्वतां ॥ तुझें मरण लंकानाथा ॥ तैसेंच सांगें त्वरेनें ॥ ७६ ॥ येरू म्हणे चरणांगुष्ठ फोडितां ॥ मी मृत्यु पावेन क्षण न लागतां ॥ जटायु यावयासी हाता ॥ राक्षसेंच केला उपाय ॥ ७७ ॥ जटायूनें धांवूनि आंवळिला ॥ दशमुखाचा अंगुष्ठ फोडिला ॥ येरें झेंप घालोनि ते वेळां ॥ दोन्ही पक्ष उपडिले ॥ ७८ ॥ भडभडां चालिलें रुधिर ॥ कासावीस जाहला तो द्विजवर[1] ॥ म्हणे केव्हां येईल रघुवीर ॥ हा समाचार सांगेन तया ॥ ७९ ॥ स्कंदतातमित्रांगना[2] ॥ स्कंधीं घेऊनि राक्षसराणा ॥ गति थोडी वाटे पवना ॥ निराळमार्गें तेवीं जाय ॥ १८० ॥ जटायुकारणें अत्यंत ॥ जनकतनया शोक करीत ॥ निजकरें ललाट पिटीत ॥ आक्रंदत दीर्घस्वरें ॥ ८१ ॥ म्हणे जटायु भक्त पूर्ण ॥ मजकारणें वेंचिला प्राण ॥ मी रामपितृव्य म्हणोन ॥ दशरथासमान मानिला ॥ ८२ ॥ ऐसी सीता शोक करीत ॥ रावण निराळमार्गें जात ॥ तों मातंगपर्वतावरी अद्भुत ॥ पांच वानर उभे असती ॥ ८३ ॥ सुग्रीव नळ नीळ जांबुवंत ॥ पांचवा महारुद्र हनुमंत ॥ ज्याचा बळप्रताप अद्भुत ॥ व्यासवाल्मीकीं वर्णिला ॥ ८४ ॥ उपजतांचि बाळपणीं ॥ क्षणें आकळिला जेणें तरणी[3] ॥ इंद्रादिक निर्जर समरांगणीं ॥ जर्जर केले प्रतापें ॥ ८५ ॥ अंतरिक्षें जातां दशकंधर ॥ जानकी फाडी चीरपदर[4] ॥ अलंकार बांधोनि समग्र ॥ मारुतीकडे टाकिले ॥ ८६ ॥ ते ग्रंथि घेऊन हनुमंतें ॥ निराळमार्गें पाहे वरुतें ॥ तों राक्षस जाय गगनपंथें ॥ जानकीतें घेवोनि ॥ ८७ ॥ हांक फोडीत सुंदरा ॥ धांव रामा राजीवनेत्रा ॥ घनश्यामा कोमळगात्रा ॥ वंद्य त्रिनेत्रा विधीतें ॥ ८८ ॥ हे राम जगदंकुरकंदा ॥ हे ताटिकांतका ब्रह्मानंदा ॥ हे राक्षसांतका जगद्वंद्या ॥ पाव एकदां मजलागीं ॥ ८९ ॥ ऐसें ऐकतां हनुमंत ॥ मनीं आवेशला अत्यंत ॥ म्हणे कोणा सभाग्याची वस्त ॥ राक्षस नेतो चोरूनि ॥ १९० ॥ मारोनियां रजनीचर ॥ सोडवूं आतां हे सुंदर ॥ तिचा शोधीत येईल भ्रतार ॥ देऊं तयासी साक्षेपें ॥ ९१ ॥ जैसा देखतां वारण ॥ अकस्मात पडे पंचानन ॥ भयभीत जहाला रावण ॥ म्हणे हें विघ्न दूसरें ॥ ९२ ॥ मारुतीचें उड्डाण अद्भुत ॥ गेला ध्रुवमंडळापर्यंत ॥ तों रावण प्रवेशला लंकेंत ॥ अदृश्य होत क्षणमात्रें ॥ ९३ ॥ काळाचे दाढेंत पडतां उरला ॥ सर्पमुखींचा मूषक पळाला ॥ मृगेंद्रकवेंतून[5] वांचला ॥ पूर्वभाग्यें जंबुक ॥ ९४ ॥ व्यर्थ गेलें कपीचें उड्डाण ॥ मनीं म्हणे अंजनीनंदन ॥ पुढें याचा सूड घेईन ॥ बहुत गांजीन राक्षसां ॥ ९५ ॥ मग अवनिजेचे अलंकार ॥ अवनिगर्भीं[6] ठेवीत वानर ॥ इकडे लंकेंत दश-

---

१ पक्षिश्रेष्ठ. २ कार्तिकस्वामीचा पिता जो शंकर त्याचा मित्र जो राम त्याची स्त्री सीता. ३ सूर्य. ४ वस्त्राचा पदर. ५ सिंहाच्या मिठींतून. ६ भूमींत.

कंधर ॥ काय करिता जाहला ॥ ९६ ॥ परम सबळ अठरा राक्षस ॥ त्यांसी आज्ञापी लंकेश ॥ म्हणे जाऊनि पंचवटीस ॥ शोधा रामासी साक्षेपें ॥ ९७ ॥ राघवा आणि लक्ष्मणा ॥ वधोनि यावें दोघां जणां ॥ त्यांहीं मस्तकीं वंदोनि आज्ञा ॥ उत्तरपंथें चालिले ॥ ९८ ॥ कीं काळें बोलावूं पाठविले ॥ आयुष्यसिंधूचें जळ आटलें ॥ कीं मृत्युपुरीस चालिले ॥ स्थळ पाहावया रावणा ॥ ९९ ॥ रावण सीतेस एकांतीं ॥ नेऊन मग बहुत प्रार्थी ॥ पायीं लागे लंकापती ॥ काकुळती येतसे ॥ २०० ॥ वैभवसंपत्ति दावी समस्त ॥ वर्णी आपुला पुरुषार्थ ॥ म्यां बंदीं घातले देव समस्त ॥ मज त्वरित वरीं कां ॥ १ ॥ लाज न धरी कामातुर ॥ मरण नेणे प्रतापशूर ॥ मद्यपियास सारासार ॥ कांहीं विचार समजेना ॥ २ ॥ कामुकासी[१] नव्हेचि विरक्ती ॥ मैंदासी[२] काय हरिभक्ती ॥ व्याघ्रासी उपजेल शांती ॥ काळत्रयीं घडेना ॥ ३ ॥ असो लाज सोडोनि दशवदन ॥ म्हणे जानकी ऐक वचन ॥ ऐकराशी[३] रामरावण ॥ लावीं लग्न ऐक्यत्वें ॥ ४ ॥ चित्रा नक्षत्र तूळराशी ॥ समान रामरावणांसी ॥ तरी तूं अवज्ञा कां करिसी ॥ बोल वेगें शुभानने ॥ ५ ॥ जानकी म्हणे दशमुखा ॥ तस्करा महामलिना मूर्खा ॥ पतंग आलिंगितां दीपिका ॥ कैसा मग वांचेल ॥ ६ ॥ प्रळयाग्नींत स्नान करूनी ॥ मशक केवीं येईल परतोनी ॥ वासुकीचा विषदंत पाडूनी ॥ मूषक कैसा आणील ॥ ७ ॥ मृगेंद्रजिव्हेचें मांस देख ॥ तोडूनि केवीं वांचेल जंबुक ॥ आदित्यमंडळ मंडूक ॥ पाडील कैसें भूमीतें ॥ ८ ॥ सौंदणी[४] आणि समुद्र ॥ दोन्ही एकराशी साचार ॥ वायस[५] आणि वैनतेय[६] पक्षींद्र ॥ एकराशी होतसे ॥ ९ ॥ सिंह आणि शृगाल जाण ॥ मशक महेश राशी समान ॥ तम आणि तरणि पूर्ण ॥ केवीं समान सांग पां ॥ २१० ॥ रजक आणि रमावर ॥ कुक्कुट आणि कुंजर ॥ रजनीचर आणि रघुवीर ॥ केवीं समान सांग पां ॥ ११ ॥ कंटक आणि कंजलोचन ॥ कपटी आणि कमळासन ॥ तैसा राम आणि रावण ॥ राशिगुण कायसा ॥ १२ ॥ मदनें सर्वांसी जिंकिलें ॥ परी शिवापुढें तें न चाले ॥ अग्नीनें सर्वांसी जाळिलें ॥ परी मेघापुढें काय तो ॥ १३ ॥ सर्वांसी गांजिसी तूं परम ॥ परी मज स्पर्शतां होसी भस्म ॥ आतां तुज वधावया रघूत्तम ॥ पूर्णकाम येईल ॥ १४ ॥ मनीं भावी रावण ॥ हिचें जों स्थिरावे मन ॥ तोंवरी अशोकवनीं नेऊन ॥ ठेवूं ईतें रक्षोनियां ॥ १५ ॥ मग त्रिजटेचेनि अनुमतें ॥ अशोकवनीं ठेवी जानकीतें ॥ भोंवतीं दृढ रक्षणें बहुतें ॥ ठायीं ठायीं ठेविलीं ॥ १६ ॥ अशोकवनाबाहेर ॥ पांच कोटी रजनीचर ॥ सावध बैसले अहोरात्र ॥ नव्हे संचार वायूचा ॥ १७ ॥ निधानाभोंवत्या भूतावळी ॥ रक्षिती जैशा सर्वकाळीं ॥ तैशा राक्षसी सीतेजवळी ॥ वेष्टोनियां बैसल्या ॥ १८ ॥ सत्वशील बिभीषण ॥ साधु पुण्यपरायण ॥ म्हणे सीता आणून संपूर्ण ॥ कुळक्षय मांडिला ॥ १९ ॥ रावण परम कामातुर ॥ जाहला उन्मत्त अविचार ॥ तप्त जाहलें शरीर ॥ नावडे उपचार विलास ॥ २२० ॥ ब्रह्म्यासी म्हणे रावण ॥ पुरे तुझें वेदाध्ययन ॥ अंगिरापति तुझें

१ कामातुराला. २ लुटारूला. ३ राम आणि रावण यांचें एक नक्षत्र एक राशि आहे. ४ धोब्याचें पाण्याचें टांकें. ५ कावळा. ६ गरुड.

ज्ञान ॥ ठेवीं झांकोन क्षणभरी ॥ २१ ॥ किन्नर हो पुरे गायन ॥ नका चेतवूं पंचबाण ॥ सीतेच्या भोगालागीं प्राण ॥ कासाविस होताती ॥ २२ ॥ सकळ गंगा घरीं राबत ॥ तयांसी म्हणे लंकानाथ ॥ शीतळ उपचार बहुत ॥ करा आतां मजलागीं ॥ २३ ॥ बोलावूनि राक्षसिणी ॥ रावण सांगे त्यांचे कर्णीं ॥ सीतेसी तुम्ही भेडसावुनी ॥ मम शयनीं वश करा ॥ २४ ॥ अवश्य म्हणती निशाचरी ॥ अमंगळा धांविन्नल्या एकसरी ॥ म्हणती सीते तूं रावणासी वरीं ॥ नाहीं तरी तुज भक्षूं ॥ २५ ॥ विकट रूप विशाळ कर्ण ॥ एक वक्रमुख लंबस्तन ॥ बाबरझोटी आरक्तनयन ॥ भेडसाविती सीतेतें ॥ २६ ॥ खरमुख व्याघ्रवदन ॥ सूकरगजमुख लंबचरण ॥ ज्यांच्या नासिकांमाजी जाण ॥ खर तुरंग गुंतले ॥ २७ ॥ एकी स्तनचपेटेकरूनी ॥ झाडें टाकिती मोडूनी ॥ एकपदा द्विपदा त्रिचरणी ॥ खाऊं म्हणती सीतेतें ॥ २८ ॥ परम कुरूप कुत्सित वर्ण ॥ अमंगळ दुर्गंधि विटे मन ॥ एक म्हणे इचे नरडीं बैसोन ॥ घोट घेऊं आतांचि ॥ २९ ॥ एक म्हणती काढा शिरा ॥ दांत खाती करकरां ॥ डोळे वटारिती पुढारां ॥ हांका देती आक्रोशें ॥ २३० ॥ ऐसें करिती राक्षसिणी ॥ परी ते त्रिभुवनपतीची राणी ॥ निर्भय परम अंतःकरणीं ॥ कदा न गणी तयांसी ॥ ३१ ॥ संसारदुःखें नानागती ॥ ज्ञानियांचे अंगीं आदळती ॥ परी ते सहसा न गणिती ॥ सीता सती तैशीच ॥ ३२ ॥ बहुत भुंकती श्वान ॥ परी कदा न भी वारण ॥ कीं जंबुकहाकें पंचानन[1] ॥ कदा दचकोनि उठेना ॥ ३३ ॥ कीं सुटतां झंझामारुत ॥ धुळीनें तृण बहुत उडत ॥ परी बैसेक[2] न सोडी पर्वत ॥ निर्भय सत्य सीता तैसी ॥ ३४ ॥ जैसी कागांमाजी कोकिळा ॥ तैसी त्रिजटा पुण्यशीळा ॥ राक्षसी दटावून सकळा ॥ दूर केल्या साक्षेपें ॥ ३५ ॥ त्रिजटा म्हणे जनकनंदिनी ॥ तूं चिंता न करीं मनीं ॥ तुज भेटेल कोदंडपाणी ॥ अल्पकाळेंकरूनियां ॥ ३६ ॥ वर्तमान अयोध्येपासोनी ॥ जें जें वर्तलें जनस्थानीं ॥ त्रिजटेप्रति जनकनंदिनी ॥ सांगे सकळ प्रीतीनें ॥ ३७ ॥ सिंहावलोकनेंकरून ॥ परिसा मागील चरित्र पूर्ण ॥ मृग वधोनि रामलक्ष्मण ॥ आश्रमासी पातले ॥ ३८ ॥ ते कथा गोड अत्यंत ॥ श्रवण करोत ज्ञाते पंडित ॥ रसिक रामविजय ग्रंथ ॥ श्रवणें समस्त कोड[3] पुरे ॥ ३९ ॥ अयोध्याधीशा ब्रह्मानंदा ॥ श्रीधरवरदा आनंदकंदा ॥ अभंग अक्षय अभेदा ॥ वेदवंद्या सुखाब्धे ॥ ४० ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ पंचदशाध्याय गोड हा ॥ २४१ ॥ अध्याय ॥ १५ ॥ ओंव्या ॥ २४१ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥

१ सिंह. २ आपली बसण्याची जागा. ३ मनांतील इच्छा.

अध्याय १६

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीरामकथा अति सुरस ॥ सकळ तीर्थांहूनि विशेष ॥ गंगेपरीस निर्दोष ॥ निजभक्तांसी प्रिय होय ॥ १ ॥ इहपरत्रतीर साचार ॥ रघुवीरचरित्र निर्मळ नीर ॥ दाटला पूर्ण प्रेमपूर ॥ गर्जे थोर रामघोषें ॥२॥ गंगेमाजी वाहे जीवन ॥ कथासरिता ते जगजीवन ॥ चित्तवृत्तिजळचरें पूर्ण ॥ माजी निमग्न तळपती ॥ ३ ॥ तेथें घडिघडी डहुळे पाणी ॥ रामकथा निर्मळ अनुदिनीं ॥ ब्रह्मानंदें उचंबळोनी ॥ पुनीत करी त्रिभुवना ॥४॥ गंगेमाजी बुडतां मरावें ॥ येथें बुडी देतां तरावें ॥ हें विशेष कर्तृत्व स्वभावें ॥ गंगेहूनि अधिक ॥५॥ रामकथा करितां श्रवण ॥ सकळही तीर्थीं केलें स्नान ॥ तें फळ आलें हाता पूर्ण ॥ विशेष जाण रामकथा ॥६॥ ऐसी रघुवीरकथा पावन॥ परी संतश्रोते सावधान ॥ तरी वक्तयाचा हर्ष पूर्ण ॥ गगनामाजी न समाये ॥७॥ पंधरावे अध्यायीं कथा सुंदर॥ सीतेस घेऊन गेला दशवक्र॥ मृग वधोनि रामसौमित्र ॥ पंचवटीये परतले ॥८॥ मार्गीं होती अपशकुन ॥ चालतां जड जाहले चरण ॥ आश्रमांत पाहती येऊन ॥ दिसे शून्य भणभणित ॥९॥ जैसें प्राणाविण कलेवर ॥ कीं उदकेंविण सरोवर ॥ कीं नासिकाविण वक्र ॥ शोभिवंत दिसेना ॥१०॥ फळेंविण तरुवर ॥ कीं सैन्येंविण नृपवर ॥ कीं वंशीं नसतां कन्याकुमर ॥ व्यर्थ मंदिर ज्यापरी ॥११॥ कीं दयेवांचूनि ज्ञान ॥ कीं प्रेमेंविण कीर्तन ॥ कीं बुबुळेंविण नयन ॥ गुंफा शून्य तेवीं दिसे ॥१२॥ ऋषींप्रति पुसावें वर्तमान॥तंव ते पळाले कुटुंबें घेऊन॥दशदिशा दिसती शून्य॥ रघुनंदन गहिंवरला ॥१३॥ नेत्रीं चालिल्या अश्रुधारा ॥ सीता सांग कोठें सौमित्रा ॥ ऐसें बोलतां नवपंकजनेत्रा ॥ मूर्च्छना आली ते वेळीं ॥१४॥ निचेष्टित पडे रघुनंदन ॥ वारा घाली लक्ष्मण ॥ नेत्रांस लावोनि जीवन[1] ॥ जगज्जीवन सावध केला ॥१५॥ देवाधिदेव आत्माराम ॥ नीलग्रीव[2] जपे ज्याचें नाम ॥ त्यासी कां जाहला मोहभ्रम ॥ नवल परम हें वाटे ॥१६॥ अंधकूपीं बुडाला दिनकर ॥ प्रळयाग्नीस बाधी शीतकर ॥ कल्पवृक्ष दारोदार ॥ मागेल भिक्षा कासया ॥१७॥ काळासी भूतें झडपिती ॥ मृगजळीं बुडाला गभस्ती[3] ॥ म्हणोनि सीतेसाठीं रघुपती ॥ करी खंती नवल हें ॥ १८ ॥ तो पुराणपुरुष रघुनंदन ॥ मायातीत शुद्धचैतन्य ॥ परी मायेचा अभिमान पूर्ण ॥ मायामय लटिकाचि ॥ १९ ॥ दावी वर्तोनि जगद्गुरु॥ करोनि मायामय पसारु ॥ हें जगीं बोडंबर[4] दावी रघुवीरु ॥ मायामय लटिकेंचि ॥२०॥ असो वसिष्ठें उपदेशिलें ज्ञान ॥ कीं सर्वद्रष्टा एक आपण ॥ हा जगडंबर[5] भास पूर्ण ॥ मायामय लटिकाचि ॥ २१ ॥ जैशा स्वप्नींच्या जन्मपंक्ती ॥ यातना भोगी नानागती ॥ जागा होतां निश्चितीं ॥ मिथ्यामय सर्वही ॥२२॥ स्वप्नामाजी पतिव्रता ॥ जैसें मरण देखे प्राणनाथा ॥ परी सवेंचि जागी होतां ॥ सौभाग्य पाहतां तैसेंचि ॥ २३ ॥ घट फुटतां चंद्रबिंब ॥ तैसेंचि असे स्वयंभ ॥ तरी अवतारलीला सीतावल्लभ ॥ संपादोनि दावीतसे ॥ २४॥ असो सौमित्रास म्हणे रघुनाथ ॥ भोंवते वृक्ष आणि पर्वत ॥ यांसी पुसों यथार्थ ॥ सीताशुद्धि ते सांगती ॥ २५ ॥ गिरिकंदरीं गिरिमाळ ॥ शोधीत जात तमाळनीळ ॥ गोदातीरीं निर्मळ ॥ शोधी सकळ सौमित्र ॥ २६ ॥ वनोवनीं राम धांवत ॥ सीते सीते आळवीत ॥

१ चित्तवृत्ति हेच पाण्यांत राहणारे जीव. २ श्रीरामास. ३ पाणी. ४ शिव. ५ पछाडतात. ६ सूर्य. ७ गारुडीविद्या. ८ जगाचा पसारा. ९ पर्वतांची ओळ.

कुरंगनयने भेट त्वरित ॥ शोकें बहुत व्यापलों ॥२७॥ बदक चातक राजहंस ॥ मयूर रावे साळ्या सरस ॥ तयांसी पुसे अयोध्याधीश ॥ कोठें डोळस जानकी ॥२८॥ मृग शार्दूल सिंह उरग ॥ नकुळ सूकर कस्तूरीमृग ॥ कोकिळा चक्रवाकें भृंग ॥ सीतारंग पुसे तयां ॥२९॥ कोणी न देती उत्तर ॥ त्यांवरी कोपला रघुवीर ॥ सौमित्रा आणीं धनुष्य शर ॥ छेदीन कांतार सर्वही ॥३०॥ सौमित्र म्हणे रघुनंदना ॥ हे केवीं जाणती तुझी अंगना ॥ यांवरी कोप राजीवनयना ॥ सहसाही न करावा ॥३१॥ सीताविरहें रघुनंदन ॥ भुलोनि बोले काय वचन ॥ लक्ष्मणासी पुसे तूं कोण ॥ काय कारण येथें उभा ॥३२॥ तेव्हां सौमित्र बोले वचन ॥ श्रीरामाचा बंधु मी पूर्ण ॥ मग बोले वेदवंद्य रघुनंदन ॥ राम तो कोण कोठील ॥३३॥ भवकोदंड भंगिलें थोर ॥ तोचि राम समरधीर ॥ मग बोले सीतावर ॥ धनुष्य कोठें भंगिलें ॥३४॥ जनकाचिया मंडपांत ॥ धनुष्य भंगिलें यथार्थ ॥ जनक कोणाचा निश्चित ॥ सांग मज आतांचि ॥३५॥ जानकीचा जो पिता ॥ तो जनक जाण रघुनाथा ॥ अहा जानकी गुणसरिता ॥ मज आतांचि दावीं रे ॥३६॥ सौमित्रासी म्हणे रघुवीर ॥ आमुचें कोठें ग्राम मंदिर ॥ येरू म्हणे अयोध्यापुर ॥ सेविलें कांतार पितृआज्ञें ॥३७॥ वना आलों कोण कोण ॥ उत्तर देत सुमित्रानंदन ॥ तुम्ही आम्ही सीताचिद्रत्न ॥ तिघें जण आलों वना ॥३८॥ तरी जानकी दावीं त्वरित ॥ ऐसें बोले रघुनाथ ॥ भूमीवरी पडे मूर्च्छागत ॥ सौमित्र मग सांवरी ॥३९॥ तों अस्ता गेला दिनकर ॥ रात्रीमाजी प्रगटे रोहिणीवर ॥ राम म्हणे रे जाळितो मित्र ॥ अति तीव्र बहुत कां ॥४०॥ मग बोले सुमित्रासुत ॥ स्वामी हा चंद्र नव्हे आदित्य ॥ शीतळकिरण उष्ण वाटत ॥ सीताविरहेंकरूनियां ॥४१॥ श्रीरघुनाथ देवाधिदेव ॥ दावी इत्यादि बहुत भाव ॥ जो अज अजित स्वयमेव ॥ उमाधव ध्याय जया ॥४२॥ सीते सीते म्हणोन ॥ आलिंगीत वृक्ष पाषाण ॥ तों तत्काळ ते उद्धरोन ॥ जाती बैसोन विमानीं ॥४३॥ सौमित्रासी म्हणे रघुनंदन ॥ चला घेऊं अगस्तीचें दर्शन ॥ त्यासी सांगों वर्तमान ॥ बुद्धि तो पूर्ण सांगेल ॥४४॥ अगस्तीचे आश्रमाप्रती ॥ तत्काळ राम सौमित्र येती ॥ तों द्वारपाळ जाऊं न देती ॥ उभे करिती तयांतें ॥४५॥ कलशोद्भवासी वर्तमान ॥ सेवक सांगती जाऊन ॥ तों सीता गेला घेऊनि रावण ॥ ऋषीस ज्ञानीं समजलें ॥४६॥ अंतरीं विचारी मुनी ॥ राम राज्य सांडोनि हिंडे वनीं ॥ हारविली जनकनंदिनी ॥ शोकेंकरून व्यापिला ॥४७॥ स्त्रीविरहित रघुनंदन ॥ आतां न घ्यावें त्याचें दर्शन ॥ मग सेवकांहातीं सांगोन ॥ पाठविलें ते काळीं ॥४८॥ आजि दर्शन नाहीं तुम्हांतें ॥ मागुती जावें आलिया पंथें ॥ हांसें आलें रघूत्तमातें ॥ हृदय ऋषीचें जाणोनि ॥४९॥ परतोनि चालिला रघुवीर ॥ परम क्रोधावला सौमित्र ॥ म्हणे निर्दय कठिण विप्र ॥ जगदुद्धार परतविला ॥५०॥ ज्योतिर्लिंग जाणोन ॥ लत्ताप्रहारें केलें ताडण ॥ कामधेनु आली आपण ॥ डांगेवरी मारिली ॥५१॥ कल्पतरु द्वारीं उगवला ॥ तो देखतांचि अभाग्यें उपडिला ॥ परीस जाणोनि गोफणिला ॥ चिंतामणि घातला पायरीस ॥५२॥ अमृतकुंभ दैवें लाधला ॥ तो जाणोनि बळेंच

१ जिचे नेत्र हरिणासारखे आहेत अशा हे सीते. २ वाघ. ३ सर्प. ४ मुंगुस. ५ अरण्य. ६ शिवधनुष्य. ७ सूर्य. ८ चंद्र. ९ दांड्यानें. १० फेंकून दिला.

उलंडिला ॥ जगद्वंद्य घरासी आला ॥ माघारा दवडिला समजोनि ॥ ५३ ॥ मग बोले रघुनंदन ॥ अगस्ति परम सज्ञान ॥ तो सीतेविण माझें दर्शन ॥ सहसाही न घेचि ॥ ५४ ॥ मी निर्विकार निर्गुण ॥ सीता सर्वांसी कारण ॥ तिनें मज जागें करून ॥ सगुणत्वासी आणिलें ॥ ५५ ॥ तिनें निर्मून पंचभूतें ॥ त्रिगुण आणि तत्त्वें समस्तें ॥ अवतारखेळ कौतुकें बहुतें ॥ दावी जनां तेचि पैं ॥ ५६ ॥ मी अरूप अनाम निश्चितीं ॥ हें सर्व जाणे अगस्ती ॥ तो ऋषींमाजी केवळ गभस्ती ॥ तपें ज्ञानें तेजस्वी जो ॥ ५७ ॥ असो श्रीराम जगजेठी ॥ परतोनि आला पंचवटीं ॥ वृक्ष गुल्म लता कवळी पोटीं ॥ सीता सीता म्हणोनियां ॥ ५८ ॥ पंचवटीचा त्याग करून ॥ तत्काळ चालिला रघुनंदन ॥ जैसी अहंदेहबुद्धि सांडोन ॥ योगी विचरे निरंजनीं ॥ ५९ ॥ कीं प्राण त्यागिलिया काया जैसी ॥ कीं कोपत्यागें जमदग्नि ऋषी ॥ कीं संसारमाया निश्रयेंसीं ॥ विरक्त त्यागी मनींहूनि ॥ ६० ॥ जीर्ण देह त्यागोनि उरग ॥ कीं तपोधन करी कामत्याग ॥ कीं पवित्र त्यागी कुमार्ग ॥ श्रेष्ठ कर्म जाणोनियां ॥ ६१ ॥ कीं परनिंदा सज्जन टाकिती ॥ आत्मस्तुति सांडिजे संतीं ॥ कीं अमंगळाची संगती ॥ न धरिती श्रोत्री कदाही ॥ ६२ ॥ कीं संसारदुःखें दारुण ॥ विवेकी त्यागी जैसें वमन ॥ तैसी पंचवटी त्यागोन ॥ राम लक्ष्मण चालिले ॥ ६३ ॥ तों मग देखे रघुनंदन ॥ द्वादश हात लांब चरण ॥ चार हात रुंद पूर्ण ॥ राक्षसपाउलें उमटलीं ॥ ६४ ॥ त्यांजवळी कुंकुमांकित जाण ॥ सीतेचे उमटले चरण ॥ मुक्तें[4] विद्रुमें[5] पडलीं गळोन ॥ लक्ष्मण पाहे विस्मित ॥ ६५ ॥ कमळिणीमित्रकुळभूषण[6] ॥ शोधीत जात घोर विपिन ॥ तों जटायु देखिला दुरोन ॥ रक्तेंकरून बंबाळ ॥ ६६ ॥ किंशुक[7] फुलला बहुत ॥ कीं दुरोन आरक्त दिसत ॥ तैसा जटायु पडला तेथ ॥ रामस्मरण करीतचि ॥ ६७ ॥ रघुनाथें भाते घेतले ॥ धनुष्य वेगीं चढविलें ॥ श्रीरामासी ऐसें भासलें ॥ कीं हा राक्षस बैसलासे ॥ ६८ ॥ भक्षोनियां जनकनंदिनी ॥ बैसलासे तृप्त होउनी ॥ रक्त वाहत चहूंकडोनी ॥ पर्वतीं जैसा पाझर ॥ ६९ ॥ जवळी आला चापपाणी ॥ तों रामनामाची मधुर ध्वनी ॥ ती रघूत्तमें ऐकोनि श्रवणीं ॥ येत धांवोनि समीप ॥ ७० ॥ तों डोळां उरलासे प्राण ॥ जटायु पडिला करीत स्मरण ॥ रघुनाथ तो भक्त देखोन ॥ हृदयीं पूर्ण गहिंवरला ॥ ७१ ॥ जटायूस पुढें घेऊन देख ॥ शोक करी अयोध्यानायक ॥ कीं एकुलतें मरतां बाळक ॥ माता तळमळे ज्यापरी ॥ ७२ ॥ कीं परम मित्र बंधु रणीं ॥ पडलिया वाटे जेवीं हानी ॥ त्याचपरी चापपाणी ॥ हृदयीं धरोनि विलपत ॥ ७३ ॥ परम खेद करी सौमित्र ॥ म्हणे जटायु भक्त आणि मित्र ॥ जो मित्र[8]सारथियाचा पुत्र ॥ ऐसा पवित्र नाढळे ॥ ७४ ॥ जटायूस म्हणे रघुवीर ॥ बा रे काय जाहला समाचार ॥ तो मज सांग अणुमात्र ॥ जरी शक्ति असेल बोलावया ॥ ७५ ॥ श्रीरामाचे कर्णयुगलीं ॥ हळूच जटायु सांगे ते वेळीं ॥ रावणें सीता लंकेसी नेली ॥ म्यां सोडविली होती येथें ॥ ७६ ॥ भोंवतें पाहे रघुनंदन ॥ तों अश्व सारथी आणि स्यंदन ॥ रावणाचीं वस्त्रें अलंकार पूर्ण ॥ चूर्ण होऊन पडियेलीं ॥ ७७ ॥ पाहतां जटायूचा पराक्रम ॥ पुढती गहिंवरे रघूत्तम ॥ सीताशोकाहून परम ॥ शोक वाटे जटायूचा ॥ ७८ ॥

---

१ सत्व, रज आणि तम. २ सर्प. ३ वेदवेत्ते, अग्निहोत्री. ४ मोत्यें. ५ पोंवळीं. ६ श्रीराम. ७ पळसाचें झाड. ८ सूर्याचा सारथि जो अरुण त्याचा पुत्र.

जटायु बोले वचन ॥ रघुपति तुझी घालोनि आण ॥ राक्षसें घेतला माझा प्राण ॥ पक्ष उपडोनि टाकिले ॥ ७९ ॥ माझ्यानें आतां न बोलवे देख ॥ म्हणोनि पदीं ठेविला मस्तक ॥ श्रीरामाचें नेत्रोदक ॥ अभिषेक करी जटायूतें ॥ ८० ॥ मग बोले रघुनंदन ॥ जटायु तुज मी उठवीन ॥ मज तूं साह्य होईं पूर्ण ॥ दशरथाऐसा सत्वर ॥ ८१ ॥ मग बोले अरुणनंदन ॥ ऐसें मज पुढें न ये मरण ॥ तुझे अंकावरी जाण ॥ सोडीन प्राण आतांचि ॥ ८२ ॥ जटायु विलोकी रामवदन ॥ हृदयीं रेखिलें तैसेंचि ध्यान ॥ मुखें करीत नामस्मरण ॥ चालिला प्राण ते काळीं ॥ ८३ ॥ श्रीरामें तेव्हां हृदयीं धरिला ॥ तेथेंच जटायूनें प्राण सोडिला ॥ ब्रह्मा हंसविमान घेऊन आला ॥ वरी बैसविला जटायु ॥ ८४ ॥ जटायूस म्हणे रघुनंदन ॥ तुज स्वर्गीं भेटेल दशरथ जाण ॥ त्यासी सीता नेली हें वर्तमान ॥ सहसाही न सांगावें ॥ ८५ ॥ परम प्रतापी दशरथ पिता ॥ कर्मभूमीस येईल मागुता ॥ यालागीं न सांगावी हे वार्ता ॥ जाण तत्त्वतां जटायो ॥ ८६ ॥ मी रावणासी वधोनी ॥ पाठवीन स्वर्गभुवनीं ॥ मग तो स्वमुखेंकरूनी ॥ वृत्तांत सर्व सांगेल ॥ ८७ ॥ असो जटायु स्वर्गा पावला ॥ रघुनाथें तो पितृव्य मानिला ॥ दशरथें बंधु म्हणविला ॥ शक्राचिया युद्धकाळीं ॥ ८८ ॥ यालागीं जनकजामातें ॥ पितृव्य मानिलें जटायूतें ॥ त्याचेनि संगें सीताकांतें ॥ पंचवटिये काळ क्रमियेला ॥ ८९ ॥ घडीघडी येवोनि बैसे ॥ श्रीराम त्यासी गोष्टी पुसे ॥ जटायु भक्त विशेषें ॥ रघुपतीचा आवडता ॥ ९० ॥ त्याची उत्तरक्रिया समस्त ॥ करिता जाहला कौसल्यासुत ॥ सौमित्रें काष्ठें मेळवून बहुत ॥ अग्नि दिधला तयासी ॥ ९१ ॥ ऐसा भक्तकरुणाकर ॥ शरणागतां [1]वज्रपंजर ॥ पुढें चालिला राघवेंद्र ॥ सीता सुंदर शोधावया ॥ ९२ ॥ दक्षिणपंथें दंडकारण्यांत ॥ जेथें जेथें राहिला रघुनाथ ॥ शिवलिंग स्थापिलें तेथ ॥ बाणचिन्हांकित अद्यापि ॥ ९३ ॥ मयूरगिरि परम गहन ॥ तेथें आला अहल्योद्धारण ॥ हे सीते हे सीते म्हणोन ॥ वृक्षपाषाण आलिंगी ॥ ९४ ॥ तों कैलासीं वर्तलें नवल ॥ बैसला असतां [2]जाश्वनीळ ॥ हातीं घेऊनि जपमाळ ॥ जपे कोमळ रामनाम ॥ ९५ ॥ जेणें शमलें हाळाहळ ॥ तें सहस्रनामांहूनि निर्मळ ॥ चंद्रापरीस अति शीतळ ॥ अमृताहून गोड पैं ॥ ९६ ॥ जें दिनकरापरीस तेजाळ ॥ जें आकाशापरी विशाळ ॥ जें सकळ आनंदाचें मूळ ॥ नाम केवळ परब्रह्म ॥ ९७ ॥ रूप सगुण नाम निर्गुण ॥ रूप मायामय आनंदघन ॥ रूप झांके नाम पूर्ण ॥ अनंतयुगीं ठसावें ॥ ९८ ॥ रूप सवेंचि नाम [3]निर्वच ॥ रूप क्षणिक नाम साच ॥ नामअर्थ करितां उगेच ॥ वेद तटस्थ राहिले ॥ ९९ ॥ असो तें नाम सर्वांत सार ॥ अखंड जपतां कर्पूरगौर ॥ तेथें [4]हिमाद्रितनया जोडूनि कर ॥ विनवी सादर शिवातें ॥ १०० ॥ म्हणे स्वामी जप आणि ध्यान ॥ कवणाचें करितां रात्रंदिन ॥ कोण थोर असे तुम्हांहून ॥ मजलागोनि सांगा तें ॥ १ ॥ शिव म्हणे ऐकें शुभकल्याणी ॥ सकळगुणसरिते लावण्यखाणी ॥ जो रविकुळमुकुटदिव्यमणी ॥ मी ध्यातों मनीं तयातें ॥ २ ॥ जो राक्षसकानन[5]वैश्वानर ॥ जो भक्तहृदयारविंदभ्रमर ॥ जो अज्ञानतमनाशक दिनकर ॥ जो उदार श्रीराम ॥ ३ ॥ जो [6]त्रैलोक्यनगरस्तंभ विशाळ ॥ जो निगमवल्लीचें पक्क फळ ॥ जो जगदंकुरकंद

१ वज्राच्या पिंजऱ्यासारखा रक्षण करणारा. २ शंकर. ३ नामाचें निर्वच न=कथन. ४ पार्वती. ५ दैत्यरूप अरण्याला अग्नि. ६ त्रैलोक्याचा आधारस्तंभ.

निर्मळ॥ तो तमाळनीळ श्रीराम ॥ ४ ॥ जो द्विपंचमुखदर्पहरण ॥ जो भवगजदारक पंचानन ॥ जो जनकजामात मखपाळण ॥ त्याचें ध्यान करितों मी ॥ ५ ॥ ऐकतां हांसिन्नली भवानी ॥ तो राम हिंडतो वनीं ॥ सीता सीता म्हणोनी ॥ वृक्ष पाषाण आलिंगितो ॥ ६ ॥ रावणें नेली त्याची युवती ॥ स्त्रीवियोगें भ्रंशली मती ॥ त्याचें ध्यान अहोरात्रीं ॥ तुम्ही करितां नवल हें ॥ ७ ॥ शिव म्हणे तो रघुवीर ॥ लीलावतारी निर्विकार ॥ वेद आणि भोगींद्र ॥ नेणती पार जयाचा ॥ ८ ॥ तो पूर्णब्रह्मानंद निर्गुण ॥ देवांची करावया सोडवण ॥ सगुणलीलावेष पूर्ण ॥ भक्तांलागीं दावीतसे ॥ ९ ॥ विश्वरूप एक रघुवीर ॥ जेवीं सुवर्ण एक बहु अलंकार ॥ कीं बहुत सदनें एक अंबर ॥ सीतावर व्यापक तैसा ॥ ११० ॥ कीं बहुत लहरिया एक सागर ॥ लोह एक शस्त्रें अपार ॥ पट दिसती चित्रविचित्र ॥ परी तंतु सर्वत्र एकचि ॥ ११ ॥ बहु बिंदु एक जलधर ॥ घृत एक कणिका अपार ॥ कीं अनेक वाद्यांत साचार ॥ एकचि नाद दुमदुमे ॥ १२ ॥ एक उर्वी बहुत वनस्पती ॥ एक वेद बहुत श्रुती ॥ कीं एकाच नभीं झळकती ॥ उडुगणें जैशीं अपार ॥ १३ ॥ तैसा राम व्यापक तत्त्वतां ॥ मग बोले हिमनगसुता ॥ तुम्ही एवढा महिमा वर्णितां ॥ त्या रघुनाथा भुलवीन मी ॥ १४ ॥ मग जानकीचें रूप धरूनी ॥ रामासन्मुख आली भवानी ॥ कांचनवर्णी सुहास्यवदनी ॥ पद्मनयनी सुरेख ॥ १५ ॥ बोलतां झळकती दंतपंक्ती ॥ तें तेज न लोपे गगनक्षितीं ॥ पदरजें हिरे होती ॥ अतर्क्य गति तियेची ॥ १६ ॥ अंगींचा मकरंद अपार ॥ त्या सुवासें वृक्ष कांतार ॥ सुगंधासी वेधोनि समग्र ॥ षट्पदचक्रें धांवती ॥ १७ ॥ विद्युत्प्राय पीतवसन ॥ सर्वालंकारीं मंडित पूर्ण ॥ राघव तियेतें देखोन ॥ मुख मुरडोन चालिला ॥ १८ ॥ तिकडे न पाहेचि सर्वथा ॥ तंव ते पुढें ये गंजास्यमाता ॥ म्हणे स्वामी रघुनाथा ॥ आल्यें मी सीता पहा मज ॥ १९ ॥ मागुती तियेसी टाकून ॥ राम आलिंगी वृक्ष पाषाण ॥ आश्चर्य करी लक्ष्मण ॥ जानकी सुटोन आली कीं ॥ १२० ॥ मग म्हणे आत्मयारामा ॥ विषकंठहृदया पूर्णब्रह्मा ॥ जानकीलागीं पूर्णकामा ॥ आलिंगन द्यावें जी ॥ २१ ॥ व्याघ्राचिये कवेंतुनी ॥ पूर्वभाग्यें वांचे कुरंगिणी ॥ अयोध्यानाथा तुझी राणी ॥ आली सुटोनि तैशीचि ॥ २२ ॥ सुरवर पाहती गगनीं ॥ म्हणती जानकी जवळी असोनी ॥ तिकडे न पाहे मोक्षदानी ॥ कोप मनीं धरिला कां ॥ २३ ॥ सौमित्र म्हणे पद्मदलाक्षा ॥ मनमोहना निर्विकल्पवृक्षा ॥ सीतेसी आलिंगीं सर्वसाक्षा ॥ पुरवीं अपेक्षा तियेची ॥ २४ ॥ मग बोले रघुवीर ॥ तुम्हांसी नेणवे कापट्यविचार ॥ हे अपर्णादेवी साचार ॥ ठकवावया आली आम्हां ॥ २५ ॥ शिवासी करूनियां पण ॥ ठकवावया आली आपण ॥ तुम्हांस नेणवे हे खूण ॥ अंतर्ज्ञानकळेची ॥ २६ ॥ कैलासींच्या खुणा समस्त ॥ सौमित्रासी सांगे रघुनाथ ॥ स्कंदमाता जाहली तटस्थ ॥ म्हणे हा अजित पूर्णब्रह्म ॥ २७ ॥ मग ते मूळपीठनायिका ॥ प्रकट रूप दावी अंबिका ॥ विश्वजनकाचिया जनका ॥ वर द्यावया पुढें आली ॥ २८ ॥ श्रीराम म्हणे हो माते ॥ ज्ञानगंगे हिमनगसुते ॥ शिवआज्ञा मोडोनि येथें ॥ किमर्थ केलें आगमन ॥ २९ ॥ ऐसें बोलून कौसल्यासुत ॥ सीते सीते म्हणोनि बाहत ॥ तों वृक्ष

---

१ सुवर्णासारख्या वर्णाची. २ अरण्य. ३ भ्रमरसमुदाय. ४ विजेसारिखें. ५ गणपतीची आई. ६ हरिणी. ७ आदिमाया. ८ ब्रह्मदेवाच्या.

पाषाण ओ देत ॥ पाहे तटस्थ अंबिका ॥ १३० ॥ दुर्गा म्हणे रघुनंदना ॥ भार्गवजिता[1] शिवमनरंजना ॥ नरवीरश्रेष्ठा आनंदसदना ॥ जगद्वंद्या जगद्गुरो ॥ ३१ ॥ तूं निर्विकार ज्ञानघन[2] ॥ तरी कां आलिंगिसी वृक्ष पाषाण ॥ श्रीराम म्हणे हें वर्तमान ॥ पूस जावोनि शिवातें ॥ ३२ ॥ तुझे अंतरीं नाहीं विश्वास ॥ नेणसी अध्यात्मज्ञानलेश ॥ मी कां आलिंगितों वृक्षांस ॥ परमपुरुष शिव जाणे ॥ ३३ ॥ मग अंबिका बोले वचन ॥ तुम्ही एकरूप दोघे जण ॥ एक एकाची अंतरखूण ॥ परस्परें जाणतसां ॥ ३४ ॥ आकाशाचें थोरपण ॥ एकचि जाणे प्रभंजन[3] ॥ कीं समीराचें सर्वत्र गमन ॥ अंबर[4] पूर्ण जाणतसे ॥ ३५ ॥ सर्व सोडून अभिमान ॥ विरिंचिजनका तुज मी शरण ॥ कां आलिंगितां वृक्ष पाषाण ॥ सांगा खूण एवढी ॥ ३६ ॥ मग अपर्णेचे[5] हृदयीं पूर्ण ॥ रामें प्रकटविलें दिव्यज्ञान ॥ म्हणे आतां वृक्ष पाषाण ॥ पाहें निरखोनि कोण हे ॥ ३७ ॥ सावध पाहे भवानी ॥ तों ते महाऋषि बैसले ध्यानीं ॥ श्रीराम त्यांसी आलिंगोनी ॥ कैवल्यपदा[6] पाववी ॥ ३८ ॥ सीतेचें करूनि मिस ॥ उद्धरिले रामें तापस ॥ मग म्हणे हा पुराणपुरुष ॥ लीलावेष दावीतसे ॥ ३९ ॥ असो अंबिकेचें पूजन ॥ स्वयें करी रविकुळभूषण ॥ मग देवीनें वरदान ॥ रघुवीरास दीधलें ॥ १४० ॥ म्हणे राजीवाक्षा रघुनंदना ॥ तूं सत्वर वधिशील दशानना ॥ जानकी घेऊनि निजसदना ॥ अयोध्येसी येशील ॥ ४१ ॥ अहो तेचि हे रामवरदायिनी ॥ अंबा तुळजापुरवासिनी ॥ रघुनाथ पुढें चालिला तेथुनी ॥ दक्षिणपंथें शोधीत ॥ ४२ ॥ तों पुढें देखिली कृष्णावेणी ॥ दोष नुरे जिच्या स्मरणीं ॥ तिचे तटीं कोदंडपाणी ॥ क्षण एक बैसला ॥ ४३ ॥ स्नान करावया रघुनंदन ॥ कृष्णेंत प्रवेशला जगन्मोहन ॥ देखोन सखोल जीवन ॥ जगज्जीवन बुडी देत ॥ ४४ ॥ विष्णुतनु कृष्णा साचार ॥ देखोनियां राजीवनेत्र ॥ क्षणें उदकमय जाहलें शरीर ॥ कडे सौमित्र पाहतसे ॥ ४५ ॥ तनु जाहली उदकमय ॥ तंव सौमित्र तेथें घाबरा होय ॥ घटका एक वाट पाहे ॥ म्हणे काय करूं आतां ॥ ४६ ॥ काय जाहली मूर्ति सांवळी ॥ कोठें गेली अनाथाची माउली ॥ श्रीरामा तूं जगाची साउली ॥ माझी केली कां उपेक्षा ॥ ४७ ॥ सौमित्रें अंग घातलें धरणीं[7] ॥ म्हणे रामा धांव धांव ये क्षणीं ॥ तूं माझी जनकजननी ॥ वनीं मज सांडिलें कीं ॥ ४८ ॥ राघवा मज उबगलासी ॥ सांडिलें मज घोर वनासी ॥ मी आतां त्यागीन प्राणासी ॥ निश्चयेंसीं राघवेंद्रा ॥ ४९ ॥ जानकीमाता उबगली ॥ तीही मज टाकोन गेली ॥ रघुपति तुझी आशा धरिली ॥ तुवांही केली उपेक्षा ॥ १५० ॥ मग उठोनि सुमित्रासुत ॥ चहूंकडे पाहे तटस्थ ॥ धनुष्य बाण करीं घेत ॥ क्रोध अद्भुत नावरे ॥ ५१ ॥ म्हणे कृष्णे तुज उगमापासूनी ॥ निर्जळ करीन ये क्षणीं ॥ बाण काढिला विचारूनी ॥ मुखीं प्रळयाग्नि जयाचे ॥ ५२ ॥ आणोनि दे माझा रघुवीर ॥ नवमेघरंग राजीवनेत्र ॥ हें जाणोनि अहल्योद्धार ॥ निघे बाहेर ते काळीं ॥ ५३ ॥ सौमित्र चरणीं लागला ॥ ते स्थळीं शंकर स्थापिला ॥ बाहोक्षेत्र म्हणती तयाला ॥ पुढें चालिला रामचंद्र ॥ ५४ ॥ आठ राक्षस रावणें पाठविले ॥

१ परशुरामास जिंकणाऱ्या. २ पूर्ण ज्ञानी. ३ वायु. ४ आकाश. ५ पार्वतीच्या. ६ मोक्षाला. ७ भूमीवर निचेष्ट पडला.

रामासी वधूनि या सत्वर वहिले ॥ कबंधाचे कवे[1] सांपडले ॥ तेही गिळिले क्षणार्धें ॥५५॥ त्या कबंधाचे कवेआंत ॥ सांपडले सौमित्र रघुनाथ ॥ संचळ[2] ऐकतां कबंध ॥ पसरोनि आवरिले ॥ ५६ ॥ द्वादश योजनें दोन्ही हस्त ॥ जैसे आड पडिले पर्वत ॥ शिर उतरलें हृदयांत ॥ वज्रघातेंकरूनियां ॥५७॥ नाहीं तयासी चरण ॥ बैसला दोनी हस्त पसरून ॥ त्याचे कवेंत रामलक्ष्मण ॥ अकस्मात सांपडले ॥५८॥ बळ जाणोनि अद्भुत ॥ धनुष्य सज्जोनि अयोध्यानाथ ॥ तीक्ष्ण शरें दोन्ही हात ॥ छेदोनियां पाडिले॥५९॥श्रीरामबाणें उद्धरला॥कबंध दिव्य देह पावला ॥ रघुपतीच्या चरणीं लागला ॥ उभा राहिला कर जोडूनि ॥ १६० ॥ मी दनूचे[3] उदरीं कश्यपसुत ॥ मद्यपानी महा उन्मत्त ॥ स्थूलशिरा ऋषि तप करीत ॥ सेविलें एकांत कानन ॥ ६१ ॥ त्यासी म्यां हांक फोडून ॥ भेडसाविला तपोधन ॥ तेणें शापशस्त्रेंकरून ॥ मज ताडिलें ते काळीं ॥६२॥ म्हणे तूं चांडाळ पापखाणी ॥ कबंध होऊन पडें वनीं ॥ मग मी लागलों त्याचे चरणीं ॥ उच्छापवाणी बोलिला॥६३॥दशरथसुत दंडकारण्यांत ॥ दशमुख वधावया जातां सत्य ॥ दशा तुझी उजळेल यथार्थ ॥ दनुपुत्रा जाण पां ॥ ६४ ॥ इंद्रपद घ्यावयासी जाण ॥ मी जपत होतों बहुत दिन ॥ वज्रधरें वज्र उचलोन ॥ मस्तकीं माझे ताडिलें ॥६५॥ मस्तक उदरांत उतरलें ॥ दोन्ही चरण छेदिले ॥ पूर्वकर्म फळासी आलें ॥ कष्ट भोगिले बहुवस ॥ ६६ ॥ जाहला माझा उद्धार ॥ रामा पडिलें माझें शरीर ॥ यासी देवोनि वैश्वानर[4] ॥ भस्म करीं आतांचि ॥ ६७ ॥ काष्ठें मेळवून सौमित्र॥अग्नींत घातलें कलेवर ॥ मग तो पावोनि पुण्यशरीर ॥ विमानांत बैसला॥६८॥परीस झेंगटतां[5] जाण ॥ होय लोहाचें सुवर्ण॥ तैसा कबंध उद्धरोन ॥ वैकुंठधामा चालिला ॥ ६९ ॥ शंखचक्रादिचिन्हांकित ॥ चतुर्भुज विष्णुभक्त ॥ कबंध उद्धरोनि यथार्थ ॥ तोही जाहला तैसाचि ॥ १७० ॥ मग विमानीं बैसोनि जातां ॥ म्हणे अयोध्याप्रभु रघुनाथा ॥ सुग्रीवासीं मैत्री तत्त्वतां ॥ करीं तूं आतां येथोनि ॥ ७१ ॥ जगद्वंद्या जनकजामाता ॥ जलदगात्रा जन्मरहिता ॥ जलजनेत्रा जलजासनताता ॥ जनार्दना जगद्गुरो ॥७२॥ असो नमस्कारोनि रघूत्तमा ॥ कबंध पावला निजधामा[6] ॥ पुढें शबरीचिया आश्रमा ॥ जगदात्मा येता जाहला ॥७३॥ परम तपस्वी शबरी ॥ तप करितां जाहली म्हातारी ॥ तिच्या आश्रमीं रावणारी ॥ राहता जाहला दिनत्रय॥७४॥तिनें फळें मुळें आणून ॥ भावें अर्चिला रघुनंदन ॥ म्हणे तप जाहलें पूर्ण ॥ राजीवनयन देखिला ॥ ७५ ॥ शबरीसी उपदेशिलें ज्ञान ॥ ती तत्काळ गेली उद्धरोन ॥ शरीर सांडोनि कैवल्यसदन[6] ॥ पावली पूर्ण तत्काळीं ॥ ७६ ॥ सौमित्र म्हणे पुराणपुरुषा ॥ जगदुद्धारा अयोध्याधीशा ॥ मज निजज्ञान[7] सर्वेशा ॥ कृपा करूनि उपदेशीं॥७७॥मग रामगीता जें आत्मज्ञान ॥ सारासारविचारनिरूपण ॥ लक्ष्मणाप्रति सांगोन ॥ निःसंशय तो केला ॥ ७८ ॥ मायिक जगदाभास पूर्ण ॥ सत्य शाश्वतरूप निर्वाण ॥ ते चिन्मयवस्तु आपण ॥ निजज्ञान या नामें ॥ ७९ ॥ असो यावरी रघुपती ॥ आला हंपीविरूपाक्षाप्रती ॥ पुढें पंपासरोवर निश्चितीं ॥ विश्रांतिस्थान शिवाचें ॥ १८० ॥ दिव्य वल्ली दिव्य द्रुम ॥ सदा सफळ भेदीत व्योम ॥ तेथें स्फटिकगुहा उत्तम ॥ परम आरामस्थळ जें कां ॥ ८१ ॥

---

१ वेंगेंत. २ चाहूल. ३ दनू नांवाची स्त्री. ४ अग्नि. ५ स्पर्श होतांच. ६ मोक्षगृह. ७ तत्त्वज्ञान.

स्फटिकशिळेवरी श्रीराम ॥ बैसला तेव्हां घनश्याम ॥ जेवीं कैलासीं द्यावया क्षेम ॥ बलाहक उतरला ॥ ८२ ॥ सौमित्राचे मांडीवरी ॥ शिर ठेवून रावणारी ॥ श्रमोनियां निद्रा करी ॥ निर्विकारी अजित जो ॥ ८३ ॥ शेषशायी नारायण ॥ तोचि राम इंदिरारमण ॥ सौमित्राचे अंकीं शिर ठेवून ॥ त्याचपरी शोभला ॥ ८४ ॥ असो ते समयीं रघुनाथा ॥ चित्तीं आठवे जनकदुहिता ॥ श्वासोच्छ्वास जगत्पिता ॥ घालोन बोले ते समयीं ॥ ८५ ॥ अहा जानकी मृगांकवदने ॥ गुणसरिते पद्मनयने ॥ सकळ लावण्यगुणनिधाने ॥ कधीं भेटसी मज आतां ॥ ८६ ॥ रामासी जाहला विरहज्वर ॥ तंव कोकिळा बाहती सुस्वर ॥ तयांसी म्हणे त्रिभुवनेश्वर ॥ खुंटो स्वर सदा तूमचा ॥ ८७ ॥ ते वेळीं तमालनीळा ॥ शरण आल्या सर्व कोकिळा ॥ राम म्हणे वसंतकाळा- ॥ माजी शब्द फुटेल ॥ ८८ ॥ मृगमृगींस म्हणे रघुनाथ ॥ तुम्हां संघटतां पारधी वधील सत्य ॥ तंव तीं जाहलीं शरणागत ॥ उच्छाप देत तयांसी ॥८९॥ तो तुम्हांस रात्रीस वधील सत्य ॥ वरकड दिवस तुम्हांस मुक्त ॥ तंव देखिलीं गजगजी रमत ॥ काय बोलत तयांसी ॥१९०॥ दोघांसी योग होतां यथार्थ ॥ गज पडेल मूर्च्छागत ॥ सात दिवसपर्यंत ॥ अचेतन प्रेतापरी॥९१॥तंव तीं आलीं शरण ॥ उच्छाप बोले राजीवनयन ॥ जळांत करितां मैथुन ॥ मूर्च्छा न ये सहसाही ॥९२॥ मयूरासी म्हणे रघुनायक ॥ तुम्ही व्हा रे नपुंसक ॥ तंव तीं शरण येती देख ॥ काय बोले जगद्गुरु ॥९३॥ नयनीं जे अश्रु स्रवती ॥ तेणेंचि वाढेल तुमची संतती ॥ चक्रवाकांस म्हणे रघुपती ॥ सूर्योदयीं भेट तुम्हां ॥९४॥ रात्रीं होय तुम्हांस वियोग ॥ तों दृष्टीं देखे कागिणीकाग ॥ त्यांसी म्हणे जन्मांत संग ॥ एकदांच संसारीं ॥ ९५ ॥ मी सीतेविण भ्रमतों देख ॥ तुम्ही भोगितां रतिसुख ॥ यालागीं दंड हाचि निःशंक ॥ तुम्हांसी केला निर्धारें ॥ ९६ ॥ सीतावियोगें रघुनाथ ॥ म्हणे राक्षस येऊन बहुत ॥ यांच्या स्त्रिया हरोनि समस्त ॥ नेईनात सीतेऐशा ॥ ९७ ॥ रतिचेष्टा मजसमोर ॥ कां हो करिती वारंवार ॥ माझी जानकी सुकुमार ॥ मज भेटली नाहीं जों ॥ ९८ ॥ इत्यादि भाव ते समयीं ॥ दावी जनकाचा जांवई ॥ इचे गुणांस गणना नाहीं ॥ कोटि वर्षें शोधितां ॥ ९९ ॥ असो ऋष्यमूकपर्वतावरूनि ॥ वानर विलोकिती चापपाणी ॥ नळ नीळ जांबुवंत तरणि- ॥ कुमर पाहे सुग्रीव ॥ २०० ॥ आणि पांचवा तो हनुमंत ॥ जो अवतरला उमाकांत ॥ त्याचें जन्मकर्म अद्भुत ॥ तृतीयाध्यायीं वर्णिलें ॥ १ ॥ रामविजयग्रंथराशी ॥ हेचि केवळ वाराणसी ॥ रामकथा विश्वेश्वरासी ॥ प्रिय म्हणून राहिला ॥ २ ॥ कष्ट न होतां अपार ॥ यात्रेसी धांवती मुमुक्षु नर ॥ श्रवणीं बैसती सादर ॥ संसारकार्य टाकूनि ॥ ३ ॥ येथोनि अरण्यकांड संपलें ॥ पुढें किष्किंधाकांड आरंभिलें ॥ जैसें रत्नाहून रत्न आगळें ॥ वैरागरीं निपजे पैं ॥ ४ ॥ याचे परीक्षक संतजन ॥ जे ब्रह्मानंदें परिपूर्ण ॥ श्रीधर तयांसी अनन्यशरण ॥ अभंग अक्षय सर्वदा ॥५॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीक-नाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ षोडशाध्याय गोड हा ॥ २०६ ॥ अ० ॥ १६ ॥ ओं० ॥ २०६ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥

॥ इति अरण्यकांड समाप्त ॥

अध्याय १७
लक्ष्मण
राम
मारुती
सुग्रीव
नळ
नील
अंगद

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ संत आणि इतर जन ॥ दिसती समसमान ॥ परी संत सदा आनंदघन ॥ ब्रह्मानंदें डुल्लती ॥ १ ॥ बकासंगें असतां मराळ ॥ दिसती सारिखे शुद्ध धवळ ॥ परी क्षीर आणि जळ ॥ करिती वेगळें हंसचि ॥ २ ॥ वायसांत[1] वसे कोकिळ ॥ त्यांच्या सारखा दिसे केवळ ॥ परी प्रवर्ततां वसंतकाळ ॥ पंचमस्वरें आळवी तो ॥ ३ ॥ जंबुक[2]वनांत वाढला केसरी[3] ॥ परी त्याची कैसी पावेल सरी ॥ क्षणमात्रें गज विदारी ॥ हांकें भरी निराळ ॥ ४ ॥ स्फटिकांत मुक्ताफळ जाण ॥ दिसे सारिखें समसमान ॥ मुक्त जौहरी[4] काढिती निवडोन ॥ करिती जतन जीवेंसीं ॥ ५ ॥ पाषाणांत परीस असे पूर्ण ॥ दिसे तैसाचि जड कठिण ॥ परी तो लोहाचें करी सुवर्ण ॥ कृष्णवर्ण लपवोनि ॥ ६ ॥ कस्तूरी आणि मृत्तिका ॥ दिसे रंग एकसारिखा ॥ परी मृगमद[5] सुवासें सकळिकां ॥ श्रीमंतांसी निववी पैं ॥ ७ ॥ तक्र दुग्ध एकवर्ण ॥ परी दुग्ध गोड सकळांसी मान्य ॥ तैसीं संतांचीं रूपें जाण ॥ इतरांसमान न म्हणावीं ॥ ८ ॥ ऐसे संत आनंदघन ॥ रामविजय परम पावन ॥ करावया बैसले श्रवण ॥ अति आदरेंकरोनियां ॥ ९ ॥ आतां किष्किंधाकांडकमळावरी ॥ क्रीडेल वाग्देवीभ्रमरी ॥ तरी तो सुरस अंतरीं ॥ सदा चतुरीं सांठविजे ॥ १० ॥ षोडशाध्यायीं कथा परिकर ॥ पंपासरोवरासी रघुवीर ॥ आला सजलजलद[6]गात्र ॥ ध्याय त्रिनेत्र जयातें ॥ ११ ॥ तों ऋष्यमूक पर्वतावरी ॥ उभे पांच वानर ते अवसरीं ॥ किंवा ते पंच केसरी ॥ स्वलीला उभे ठाकले ॥ १२ ॥ कीं कनकाद्री[7]चीं रत्नें मंडित ॥ पंचशृंगें विराजित ॥ कीं उगवले पंच आदित्य ॥ उदयाचळीं एकदां ॥ १३ ॥ कीं साह्य व्हावया रघूत्तमातें ॥ अवतरलीं पंचमहाभूतें ॥ कीं तें पंचायतन शोभतें ॥ ऋष्यमूक पर्वतावरी ॥ १४ ॥ ते पंपासरोवराचे तीरीं ॥ श्रीराम स्फटिकशिळेवरी ॥ सौमित्राचे मांडीवरी ॥ शिर ठेवून पहुडला ॥ १५ ॥ देखतां सौमित्र राघव ॥ भयभीत जाहला सुग्रीव ॥ म्हणे वाळीनें हे दोघे मानव ॥ वीर येथें पाठविले ॥ १६ ॥ माझा घात करावया ॥ शत्रूनें दिधले पाठवूनियां ॥ म्हणोनि सुग्रीव तेथोनियां ॥ जाता झाला सत्वर ॥ १७ ॥ चौघांस न पुसतां तेथून ॥ पळे वेगें मित्रनंदन ॥ वनोपवनें लंघोन ॥ समीरवेगें[8] चालिला ॥ १८ ॥ मग सवेग धांवोनि हनुमंत ॥ उभा केला सूर्यसुत ॥ म्हणे तूं कां भीतोसी येथ ॥ काय विपरीत देखिलें ॥ १९ ॥ सुग्रीव म्हणे दोघे धनुर्धर ॥ दिसती परम प्रचंड वीर ॥ त्यांसी विलोकितां भय अपार ॥ माझे हृदयीं संचरलें ॥ २० ॥ आजि म्यां स्वप्न देखिलें ॥ दोघे धनुर्धर साह्य जाहले ॥ वाळीस वधोनि राज्य दिधलें ॥ किष्किंधेचें मजलागीं ॥ २१ ॥ अरुणोदयीं देखिलें स्वप्न ॥ सवेंचि पातले दोघेजण ॥ परी मज धीर न धरवे जाण ॥ भयेंकरून व्यापिलों ॥ २२ ॥ यावरी बोले वायुनंदन ॥ आम्ही असतां चौघे प्रधान ॥ कृतांतासी शिक्षा लावून ॥ तुजला रक्षूं सर्वदा ॥ २३ ॥ तरी हे पंपातीरीं दोघे जण ॥ बैसले वीर देदीप्यमान ॥ कीं बृहस्पति आणि सहस्रनयन[9] ॥ तैसे दोघे दीसती ॥ २४ ॥ कीं एक तपस्वी एक उदास ॥ एक औदार्य एक

१ कावळ्यांमध्यें. २ कोल्ह्यांमध्यें. ३ सिंह. ४ रत्नपारखी. ५ कस्तूरी. ६ मेघकांति. ७ मेरूचीं. ८ वायुवेगानें. ९ इंद्र.

धैर्यविशेष ॥ कीं एक पुण्य एक यश ॥ तैसे दोघे दीसती ॥ २५ ॥ कीं एक ज्ञान एक विज्ञान ॥ एक आनंद एक समाधान ॥ कीं एक सगुण एक निर्गुण ॥ दोन्ही स्वरूपें हरीचीं ॥ २६ ॥ एक साधक एक सिद्ध ॥ एक वैराग्य एक बोध ॥ एक मोक्ष एक ब्रह्मानंद ॥ तैसे दोघे दीसती ॥ २७ ॥ यांचिया आगमनें पाहीं ॥ आनंद दाटला माझे हृदयीं ॥ यांचा समाचार लवलाहीं ॥ जाऊन आतां आणितों ॥ २८ ॥ त्यांचिया बोलावरून ॥ कळेल त्यांचें अंतःकरण ॥ स्वाद घेतां रस पूर्ण ॥ चतुर जैसा ओळखे ॥ २९ ॥ अरुणोदयावरून ॥ रजनी सरली कळे ज्ञान ॥ कीं दाहकत्व निरसतां अग्न ॥ शांत जाहला जाणिजे ॥ ३० ॥ कीं संकटसमयावरून ॥ जाणिजे बंधु मित्रजन ॥ कीं इंद्रियनियमनें पूर्ण ॥ योगाचरण जाणिजे ॥ ३१ ॥ कीं दयेवरून कळे शांती ॥ कीं तर्कावरून कळे धृती ॥ कीं वेदांतश्रवणें निवृत्ती- ॥ दशा बाणली जाणिजे ॥ ३२ ॥ कीं प्रेमरसावरून भक्ती ॥ कीं निरपेक्षेवरून विरक्ती ॥ कीं पावला अद्वय मुक्ती ॥ इहपरत्रीं जाणिजे ॥ ३३ ॥ तैसें त्यांचें अंतर समस्त ॥ मी आणितों तूं राहें स्वस्थ ॥ जरी तेथें असेल विपरीत ॥ हस्तसंकेत दावीन तूतें ॥ ३४ ॥ ऐसें बोलोनि हनुमंत ॥ पंपातीरासी आला त्वरित ॥ वटवृक्षातळीं रघुनाथ ॥ पहुडलासे श्रमोनियां ॥ ३५ ॥ स्फटिकशिळा देदीप्यमान ॥ जेवीं शेषतल्पक शुभ्रवर्ण ॥ त्यावरी रावणारिनंदन ॥ विराजमान दिसतसे ॥ ३६ ॥ तंव त्या वटावरी हनुमंत ॥ कौतुकेंकरोनि उड्डाण करीत ॥ लक्षोनियां रघुनाथ ॥ हर्षें दावी वांकुल्या ॥ ३७ ॥ ऐसा देखोनि वानर ॥ सौमित्रासी दावी रघुवीर ॥ पैल पाहें तो कपिवर ॥ पंचशर तोडरीं असे ॥ ३८ ॥ झळकताहे हेमकौपीन ॥ वज्रबंधन न चळे मदन ॥ माझें चित्त स्नेहेंकरून ॥ यासी देखोन भरलें असे ॥ ३९ ॥ मातेचें वचन हनुमंत ॥ आठवी तेव्हां हृदयांत ॥ जो ओळखे कौपीन गुप्त ॥ तोचि स्वामी तुझा असे ॥ ४० ॥ तो प्रत्यया आला सकळ ॥ परी माझें अद्भुत बळ ॥ हा दिसतसे कोमळ ॥ तमालनीळ साजिरा ॥ ४१ ॥ शिष्यापरीस आगळें बळ ॥ गुरूस असावें बहुसाल ॥ मग वटशाखा मोडोनि सबळ ॥ रामावरी टाकिली ॥ ४२ ॥ तें देखतां ऊर्मिलाजीवन ॥ चापासी वेगें चढविला गुण ॥ मग बोले कौसल्यानंदन ॥ स्थिर राहें निमेक ॥ ४३ ॥ बाळकौतुक पाहें साचार ॥ त्यावरी काय टाकिसी शर ॥ तों उताणा पहुडला रघुवीर ॥ तंव शाखा सत्वर आली वरी ॥ ४४ ॥ कोदंडदंडें ते अवसरीं ॥ शाखा ताडिली वरच्यावरी ॥ ते उडोनि गेली अंबरीं ॥ तृणतुल्य तेधवां ॥ ४५ ॥ आणीकही वृक्ष पाषाण ॥ वरी टाकी वायुनंदन ॥ तेही कौसल्यागर्भरत्न ॥ कोदंडेंकरून उडवीत ॥ ४६ ॥ मग गर्जोनियां हनुमंत ॥ सोडी तेव्हां पंच पर्वत ॥ परी न उठेचि रघुनाथ ॥ कौतुकें हांसे ते काळीं ॥ ४७ ॥ मग रघुनाथें एक बाण ॥ चापासी लाविला न लागतां क्षण ॥ पांच पर्वत पिष्ट करून ॥ बाणें गगन भेदीत ॥ ४८ ॥ शरपिसारा लागला किंचित ॥ तेणें उडोनि गेला हनुमंत ॥ गगनीं गरगरां भोंवत ॥ प्राण होय कासा-

१ भडका. २ धैर्य. ३ वैराग्य. ४ श्रीराम. ५ माकडचेष्टा. ६ मदन. ७ स्वाधीन. ८ सुवर्णाची लंगोटी. ९ बळकट आसन. १० अत्यंत. ११ लक्ष्मण. १२ क्षणभर. १३ मारुती.

विस ॥ ४९ ॥ वातचक्रीं[1] पडतां तृण ॥ तें भूमीस न पडे मागुतेन ॥ त्यापरी वायुनंदन ॥ कासावीस होतसे ॥ ५० ॥ जनक पवन[2] धांवे ते समयीं ॥ आत्मज धरिला दृढ हृदयीं ॥ म्हणे बा रे शरण लवलाहीं ॥ रामचंद्रासी जाईं कां ॥ ५१ ॥ हा अवतरला शेषशायी ॥ जाण क्षीराब्धीचा जांवई ॥ दृढ लागें त्याचे पायीं ॥ कायावाचामानसें ॥ ५२ ॥ मग श्रीरामासी हनुमंत ॥ येवोनि लोटांगण घालित ॥ मागुती उठोनि धरित ॥ श्रीरामचरण सप्रेमें ॥ ५३ ॥ उठोनियां रघुवीर ॥ हृदयीं धरिला वायुकुमर ॥ एक जाहले हरिहर ॥ जयजय-कार करिताती ॥ ५४ ॥ श्रीराम म्हणे हनुमंता ॥ जोंवरी शशी[3] आणि सविता[4] ॥ तोंवरी अक्षयी होईं तत्त्वतां ॥ बलार्णव अद्भुत तूं ॥ ५५ ॥ कैकयीहस्तींचा पूर्ण पिंड ॥ अंजनीहातीं पडला अखंड ॥ तो हा वीर जन्मला प्रचंड ॥ राघवाहून पूर्वींच ॥ ५६ ॥ असो जोडोनि दोन्ही कर ॥ हनुमंत उभा राहे समोर ॥ म्हणे हे राम करुणासमुद्र ॥ जगदुद्धार दीनबंधो ॥ ५७ ॥ हे राम भुवनसुंदरा ॥ हे राम जनकजावरा ॥ हे राम नवपंकजनेत्रा ॥ पुराणपुरुषा जगदात्मया ॥ ५८ ॥ परम भक्त जाणोन ॥ हनुमंतासी भेटला लक्ष्मण ॥ करीं धरून वायुनंदन ॥ सीतावल्लभें बैसविला ॥ ५९ ॥ रामचरण चुरी मारुती ॥ म्हणे रघुवीरा ऐक एक विनंती ॥ पैल ऋष्यमूक पर्वतीं ॥ वसे कपिपती सुग्रीव ॥ ६० ॥ अभयवर देशील त्यातें ॥ तरी आतां भेटवीन तयातें ॥ बहुत कार्य तयाचेनि हातें ॥ पुढें साधेल श्रीरामा ॥ ६१ ॥ मग बोले रघुनंदन ॥ सुग्रीव हा कोणाचा कोण ॥ हनुमंत सांगे पूर्वकथन ॥ सावधान परिसावें ॥ ६२ ॥ कमलोद्भव करितां ध्यान ॥ प्रेमोदकबिंदु नेत्रींहून ॥ अंजुळींत पडतांचि पूर्ण ॥ ऋक्षरजा[5] जन्मला ॥ ६३ ॥ तो ब्रह्मयाचा प्रियनंदन ॥ वानरवेष बळ गहन ॥ हिंडतां वनोपवन ॥ शिवलोकाप्रती गेला ॥ ६४ ॥ तंव देखिलें रम्य सरोवर ॥ भोंवते सदाफळ तरुवर ॥ परी तेथें शाप दुर्धर ॥ अपर्णेचा होता पूर्वीं ॥ ६५ ॥ जो नर सेवील येथींचें पाणी ॥ तो नारी होईल तत्क्षणीं ॥ हें ऋक्षरजें नेणोनी ॥ उडी जीवनीं घातली ॥ ६६ ॥ स्नान करून निघतां बाहेर ॥ जाहलें स्त्रियेचें शरीर ॥ रंभेहून परम सुंदर ॥ होय विचित्र ते काळीं ॥ ६७ ॥ तों मित्र इंद्र दोघेजण ॥ आले सुंदर स्त्री वरूं म्हणोन ॥ तंव तो ब्रह्मपुत्र लाजोन ॥ स्त्री होऊन बैसला ॥ ६८ ॥ न घडे तयेसीं सुरत ॥ मग दोघीं त्यागिलें रेत ॥ आधीं शक्रवीर्य मस्तकीं पडत ॥ वाळी तेथें जन्मला ॥ ६९ ॥ मागून सूर्यवीर्य पडलें ग्रीवेवरी ॥ तेथें सुग्रीव जन्मला ते अवसरीं ॥ विरिंचि पातला झडकरी ॥ तों पुत्र नारी जाहला असे ॥ ७० ॥ मग तेणें प्रार्थोनि पार्वती ॥ उच्छाप मागे पुत्राप्रती ॥ कामिनीभाव हरोनि मागुती ॥ पुत्र केला पूर्ववत ॥ ७१ ॥ दोघे पौत्र आणि सुत ॥ घेवोनि चालिला पद्मजात ॥ मग मृत्युलोकीं अद्भुत ॥ किष्किंधा नगर रचियेलें ॥ ७२ ॥ धाकुटा सुग्रीव वडील वाळी ॥ ऋक्षरजा घेऊनि ते काळीं ॥ किष्किंधाराज्य भूमंडळीं ॥ केलें तेणें बहुकाळ ॥ ७३ ॥ वाळीसुग्रीवांसी तत्त्वतां ॥ ऋक्षरजा मातापिता ॥ पुढें वाळीस

१ वावटळींत. २ वायु. ३ चंद्र. ४ सूर्य. ५ हा शब्द प्रत्येक छापील पुस्तकांत 'ऋक्षराज' असा आहे; परंतु, तो वाल्मीकरामायण उत्तरार्ध प्रक्षिप्त सर्ग १ यांत 'ऋक्षरजा' असा आहे.

देऊन राज्यार्थां ॥ धरिलें छत्र सुमुहूर्तें ॥ ७४ ॥ करोनियां योगसाधन ॥ ऋक्षरजा पावला ब्रह्मसदन ॥ पुढें वाळी सुग्रीव दोघेजण ॥ बंधु समान सारिखे ॥ ७५ ॥ इंद्रें वाळीस विजयमाळ ॥ दिधली म्हणोनि तो सबळ ॥ समरीं शत्रु होय निर्बळ ॥ वाळीप्रताप देखतां ॥ ७६ ॥ सूर्यें सुग्रीव करीं धरिला ॥ आणोन माझे हातीं दीधला ॥ तूं सांभाळीं यासी दयाळा ॥ म्हणोनियां प्रार्थिलें ॥ ७७ ॥ सुग्रीव आणि वाळीमध्यें ॥ वैर लागलें राज्यसंबंधें ॥ पुढें वाळी सुग्रीवासी क्रोधें ॥ वधावयासी धांविन्नला ॥ ७८ ॥ सुग्रीवाची स्त्री रुमा रूपवंत ॥ वाळीनें घातली घरांत ॥ सुग्रीवें धरिला ऋष्यमूक पर्वत ॥ युद्ध होत षण्मासां ॥ ७९ ॥ माझी सूर्यें घेतली भाक ॥ तूं सुग्रीवाची पाठी राख ॥ ऐसें ऐकतां अयोध्यानायक ॥ काय बोलता जाहला ॥ ८० ॥ हनुमंता [१]भाक घे पूर्ण ॥ मज अत्यंत प्रिय सूर्यनंदन ॥ सत्वर आणीं बोलावून ॥ भेटीस मन उतावीळ ॥ ८१ ॥ तयाचा शत्रु वधोन ॥ त्यासी देईन छत्र सिंहासन ॥ याउपरी जानकीचिद्रत्न ॥ शोधोनि काढूं [३]सौक्षेपें ॥ ८२ ॥ ऐसें बोलतां [४]जनकजामात ॥ तेथून उडाला हनुमंत ॥ येऊनि सुग्रीवास सांगत ॥ भाग्य अद्भुत उदेलें ॥ ८३ ॥ सीतावियोगें दुःखी रघुराज ॥ रुमावियोगें दुःखी तूं सहज ॥ तरी एकमेकांचें पूर्ण काज ॥ करा आतां परस्परें ॥ ८४ ॥ ऐकोनि मारुतीचें वचन ॥ आनंदें नाचे [२]सूर्यनंदन ॥ हनुमंतातें आलिंगून ॥ पाठी हातें थापटी ॥ ८५ ॥ रघुनाथप्राप्तीसी तत्त्वतां ॥ तूं सद्गुरु झालासी हनुमंता ॥ उतराई काय होऊं आतां ॥ उपकार तत्त्वतां न विसरें ॥ ८६ ॥ दशरथात्मज रघुपती ॥ त्याची कीर्ति पूर्वीं ऐकिली होती ॥ पंचवटीस करोनि वस्ती ॥ [५]पिशिताशन मारिले ॥ ८७ ॥ असो घेऊन वानरांचे भार ॥ नळ नीळ जांबुवंत वीर ॥ सुग्रीव आला जेथें रघुवीर ॥ त्रिभुवनसुंदर देखिला ॥ ८८ ॥ कोट्यनुकोटी [६]मीनकेतन ॥ ज्यावरून सांडावे ओंवाळून ॥ तमालनीळ स्वरूप सगुण ॥ सुग्रीवें नेत्रीं विलोकिलें ॥ ८९ ॥ लोटांगण घाली सुग्रीव ॥ नळनीळादि वानर सर्व ॥ ऐसें देखोन सीताधव ॥ पुढें धांवत भेटावया ॥ ९० ॥ धरोनियां दोन्ही कर ॥ उठविला स्वयें [२]भानुकुमर ॥ हृदयीं धरितां रघुवीर ॥ सुख अपार सुग्रीवा ॥ ९१ ॥ अत्यंत जाहला क्षुधातुर ॥ तया भेटला क्षीरसागर ॥ कीं दरिद्रियासी अपार ॥ द्रव्य घरीं सांपडलें ॥ ९२ ॥ कीं आळशाचें गृह शोधीत ॥ कल्पवृक्ष आला अकस्मात ॥ कीं चुकलें बाळक भेटत ॥ जननियेसी प्रीतीनें ॥ ९३ ॥ कीं तृषाक्रांत पडिला वनीं ॥ त्यापुढें लोटे [७]मंदाकिनी ॥ तैसा सुग्रीवाचे मनीं ॥ ब्रह्मानंद उचंबळला ॥ ९४ ॥ जीव शिव एक भाव ॥ तैसें भेटीचें वैभव ॥ तेव्हां विमानारूढ देव ॥ सुमनसंभार वर्षती ॥ ९५ ॥ नळ नीळ जांबुवंत ॥ आणिक वानर समस्त ॥ तयांसी रघूत्तम आलिंगीत ॥ आनंद गगनीं न समाये ॥ ९६ ॥ हनुमंतें तये वेळे ॥ पसरिले [८]वृक्षडाहाळे ॥ मध्यें अग्नीसी साक्ष ठेविलें ॥ दोहींकडे बैसविले दोघेजण ॥ ९७ ॥ सुग्रीव आणि रघुनाथ ॥ उभयतांस म्हणे हनुमंत ॥ एकमेकांचा कार्यार्थ ॥ साह्य होवोनि साधावा ॥ ९८ ॥ रघुवीर

---

१ प्रतिज्ञावचन. २ सुग्रीव. ३ निश्चयानें. ४ श्रीराम. ५ राक्षस. ६ मदन. ७ गंगा. ८ झाडांच्या फांद्या.

म्हणे राज्य आणि दारा ॥ सोडवूनि देतों रविकुमरा ॥ हा माझा निर्धार खरा ॥ उदयीकचि पाहाल ॥ ९९ ॥ [1]अर्कज म्हणे जेणें नेली सीता ॥ त्यासी संहारून तत्त्वतां ॥ अयोध्येसी नेईन रघुनाथा ॥ [2]मंगळभगिनीसहित पैं ॥ १०० ॥ ऐसें ऐकतां उत्तर ॥ भुभुःकारें गर्जती वानर ॥ तेणें नादें [3]अंबर ॥ दणाणलें ते समयीं ॥ १ ॥ सुग्रीव म्हणे रघुनंदना ॥ कालचि एक सुंदर ललना ॥ राक्षस घेऊन गेला जाणा ॥ निराळमार्गें त्वरेनें ॥ २ ॥ आम्हीं समस्तीं देखिली नयनीं ॥ आक्रंदत करुणावचनीं ॥ म्हणे रामा धांव निर्वाणीं ॥ चापपाणी करुणाकरा ॥ ३ ॥ क्षणभरी म्हणे सौमित्रा ॥ धांव धांव परम पवित्रा ॥ मागुती म्हणे [4]स्मरारिमित्रा ॥ राजीवनेत्रा धांव वेगीं ॥ ४ ॥ तिनें उत्तरीय वस्त्र फाडोनी ॥ आभरणें टाकिलीं बांधोनी ॥ आम्हीं तीं ठेविलीं जतन करूनी ॥ राम ऐकोनी विस्मित ॥ ५ ॥ म्हणे नवल सांगती वानर ॥ सत्वर आणिले अलंकार ॥ घेऊनि आला वायुकुमर ॥ देत रघुवीराकरीं तेव्हां ॥ ६ ॥ तंव लवलाहें ग्रंथि सोडीत ॥ आभरणें ओळखिलीं समस्त ॥ अहा प्रिये म्हणोनि रघुनाथ ॥ शरीर टाकी धरणीवरी ॥ ७ ॥ हृदयीं धरोनि अलंकार ॥ शोकार्णवीं पडिला रघुवीर ॥ सद्गद होती समस्त वानर ॥ नयनीं नीर लोटलें ॥ ८ ॥ आठवोनि सीतेचे गुण ॥ विलाप करी रघुनंदन ॥ धांवोनियां लक्ष्मण ॥ धरी चरण रघुपतीचे ॥ ९ ॥ लक्ष्मणासी म्हणे रघुवीर ॥ सखया ओळखें अलंकार ॥ राम म्हणे निरंतर ॥ जनकजाअंगीं होते ते ॥ ११० ॥ सौमित्र अलंकार घेउनी ॥ सादर होऊनि पाहे नयनीं ॥ म्हणे हीं [6]नेपुरें सीतेचे चरणीं ॥ ओळखिलीं म्यां साच पैं ॥ ११ ॥ नेपुरें ओळखिलीं साचार ॥ वरकड नेणें मी अलंकार ॥ राम म्हणे निरंतर ॥ जनकात्मजा लेत होती ॥ १२ ॥ सौमित्र म्हणे सीता माउली ॥ म्यां कधीं नाहीं विलोकिली ॥ त्रिकाळ नमनाचे वेळीं ॥ नेपुरें चरणीं देखिलीं म्यां ॥ १३ ॥ ऐसें बोलतां लक्ष्मण ॥ आनंदला रघुनंदन ॥ म्हणे बा रे तूं दिव्य रत्न ॥ वैराग्यवैरागरींचें ॥ १४ ॥ तूं भक्तसरोवरींचा राजहंस ॥ कीं ज्ञानमुक्ताफळ[7]मांदुस ॥ कीं शत्रुविपिन[8]हुताश ॥ सदा निर्दोष सूर्य जैसा ॥ १५ ॥ सुग्रीव म्हणे रविकुळमंडणा ॥ जरी जानकी तुज भेटवींना ॥ तरी मी भोगीन यमयातना ॥ कल्पपर्यंत निर्धारें ॥ १६ ॥ नळ नीळ जांबुवंत ॥ माझे प्रधान जगविख्यात ॥ भूगोळ हा क्षण न लागत ॥ उचलोनि घालिती पालथा ॥ १७ ॥ आतां रघुपति तुझी आण ॥ स्वर्ग मृत्यु पाताळ शोधून ॥ जानकी आणीन हें प्रमाण ॥ सत्य सत्य त्रिवाचा ॥ १८ ॥ मग बोले मखपाळण ॥ तुज [9]तारा राज्य दिधल्यावांचून ॥ सीताशुद्धि न करीं आण ॥ [10]श्रावणारीची जाण पां ॥ १९ ॥ तुझें कार्य न होतां आधीं ॥ कदा न करीं मी सीताशुद्धी ॥ ही माझी प्रतिज्ञा त्रिशुद्धी ॥ ती काळत्रयीं टळेना ॥ १२० ॥ गुरुकृपेविण ज्ञान ॥ कीं आवडीविण भजन ॥ कीं प्रेमाविण कीर्तन ॥ स्नानेंविण अनुष्ठान जैसें ॥ २१ ॥ कीं अतिथीविण भोजन ॥ कीं वीरश्रीविण रणांगण ॥ कीं विप्र जैसा विद्येविण ॥ सर्व जन निंदिती ॥ २२ ॥ तैसें तुझें कार्य न होतां ॥

१ सुग्रीव. २ सीतेसहित. ३ आकाश. ४ श्रीरामा. ५ सत्वर. ६ पैंजण. ७ मांदुस=पेटी. ८ हुताश=अग्नि. ९ वाळीची स्त्री. १० दशरथाची.

सीताशुद्धि न घें सर्वथा ॥ ऐसें बोलतां रघुनाथा ॥ वीरश्री अंगीं दाटली ॥ २३ ॥ चढविला चापासी गुण ॥ म्हणे बोलावीं [1]शक्र-
नंदन ॥ सुग्रीव धांवोनि धरी चरण ॥ कर जोडून विनवीत ॥ २४ ॥ म्हणे वाळीचा मार अनिवार ॥ आपण युद्ध न करावें समोर ॥
अकस्मात टाकील शर ॥ तरी संहार होय पैं ॥ २५ ॥ [2]मंगळजननीजामात ॥ सुग्रीवासी पुसे वृत्तांत ॥ वाळीसी तुज वैर अद्भुत ॥
काय कारण पडावया ॥ २६ ॥ सुग्रीव सांगे पूर्ववृत्तांत ॥ म्हैसासुर नाम दैत्य अद्भुत ॥ त्याचा दुंदुभि [3]वीर्यजात ॥ परम बलिष्ठ
जन्मला ॥ २७ ॥ महा उन्मत्त मद्यपानी ॥ कलह माजवावया हिंडे वनीं ॥ परी त्यासी समरांगणीं ॥ युद्धा कोणी भेटेना ॥ २८ ॥
मग दैत्य गेला यमाजवळी ॥ म्हणे मजसीं मांडीं युद्धफळी ॥ येरू म्हणे किष्किंधेसी वाळी ॥ त्याजवळी जाईं वेगीं ॥ २९ ॥ ऐकोनि
आला किष्किंधेजवळी ॥ जैसा मूषक निघे व्यालबिळीं ॥ कीं व्याघ्राची पहावया जाळी ॥ जंबुक जैसा पातला ॥ १३० ॥ दैत्य हांक
फोडी तये वेळीं ॥ ऐकतां धांविन्नला वीर वाळी ॥ जैसा मृगेंद्र [4]कैंव घाली ॥ [5]मातंग दूरी देखतां ॥ ३१ ॥ शतयोजनें शरीर विशाळ ॥
वाळीनें पदीं धरिला तत्काळ ॥ भूमीवरी आपटिला सबळ ॥ भूमंडळ दणाणलें ॥ ३२ ॥ कायेंतूनि गेला प्राण ॥ मग प्रेत त्याचें
भवंडोन ॥ रागें दिधलें भिरकावून ॥ ऋष्यमूक पर्वतावरी ॥ ३३ ॥ शतयोजनें कलेवर ॥ ऋषींचे आश्रम मोडले समग्र ॥ तेथें मुख्य
मातंग ऋषीश्वर ॥ तेणें शाप दीधला ॥ ३४ ॥ या पर्वता स्पर्शतां शक्रनंदन ॥ तत्काळ जाईल त्याचा प्राण ॥ दुंदुभीचें प्रेत जाण ॥
पडलें आहे अद्यापि ॥ ३५ ॥ मग मयासुर दुदुंभीचा सुत ॥ पितृसूड घ्यावया त्वरित ॥ कीं पतंग अग्नीस मागत ॥ सूड खांडववनाचा
॥ ३६ ॥ सर्पाचा सूड समूळीं ॥ [6]सुपर्णासीं मागे [7]अळी ॥ तैसा मयासुर ते काळीं ॥ [8]बाहे वाळीस युद्धातें ॥ ३७ ॥ शक्रसुत धांविन्नला
त्वरित ॥ जैसें पर्वतावरी वज्र पडत ॥ तैसा मयासुर मुष्टिघात ॥ देतां वमत रक्तासी ॥ ३८ ॥ पाताळविवरद्वारें ॥ मयासुर पळाला
त्वरें ॥ त्याचे पाठीमागें शक्रकुमरें ॥ धांव घेतली पाताळा ॥ ३९ ॥ विवरद्वारीं मी रक्षण ॥ राघवा बैसलों बहुत दिन ॥ तों यक्ष
गंधर्व मिळून ॥ किष्किंधा घेऊं धांविन्नले ॥ १४० ॥ रायाविण कोण राखे पुरी ॥ धाकें दुर्ग ओलांडिलें वानरीं ॥ प्रधान प्रजा ते अव-
सरीं ॥ मज सांगती गाऱ्हाणें ॥ ४१ ॥ मग विवरमुखीं ठेविला पर्वत ॥ किष्किंधेस पातलों त्वरित ॥ शत्रु आटोनि समस्त ॥ प्रजा
सुखी राखिल्या ॥ ४२ ॥ [9]विंशति मासपर्यंत ॥ वाळी विवरीं जाहला गुप्त ॥ मग प्रधान प्रजा समस्त ॥ म्हणती शक्रसुत [10]निमाला
॥ ४३ ॥ सकळीं आग्रह करून बळें ॥ राज्यछत्र मज दिधलें ॥ तों मयाचें शिर घेऊनि ते वेळे ॥ वाळी वीर पातला ॥ ४४ ॥ वीस
मास तो निराहार ॥ दृष्टीं न दिसे विवरद्वार ॥ परम उतरला मुखचंद्र ॥ घाबरा वीर जाहला ॥ ४५ ॥ उगवला असतां उष्णकर ॥

---

१ वाली. २ श्रीराम. ३ पुत्र. ४ झडप. ५ हत्ती. ६ गरुडाजवळ. ७ कीड. ८ बोलावी. ९ वीस. १० मरण पावला.

किंचित दिसों लागलें द्वार ॥ मग नखाग्रेंच नग समग्र ॥ उलथोनियां पाडिला ॥ ४६ ॥ हर्षें गर्जना केली थोर ॥ तेणें नादावलें अंबर ॥ परी मजलागीं चिंता अपार ॥ बहु जाहली ते काळीं ॥ ४७ ॥ म्हणे बंधु दैत्यांनीं मारिला ॥ घाबरा किष्किंधेसी पातला ॥ तों मज राज्यपदीं देखिलें डोळां ॥ परम क्षोभला ते काळीं ॥ ४८ ॥ गुरु त्यजिजे ज्ञानहीन ॥ प्रीतीविणें मित्रजन ॥ ऐसें बोलोनि शक्रनंदन ॥ शस्त्र घेवोनि धांविन्नला ॥ ४९ ॥ मग हे नळ नीळ जांबुवंत ॥ प्राणसखा माझा हनुमंत ॥ मज घेऊन पळाले त्वरित ॥ ठाव निश्चित नेदी कोणी ॥ १५० ॥ हिरोन घेतली बळेंचि दारा[1] ॥ नित्य येऊनि करी मारा ॥ मग ऋष्यमूकपर्वतीं सीतावरा ॥ केला थारा आम्हीं येथें ॥ ५१ ॥ वाळीस असे येथें शाप ॥ यालागीं राहों सुखरूप ॥ सामासां युद्ध अमूप ॥ दोघांसीं होत रघूत्तमा ॥ ५२ ॥ आम्हां दोघां समान बळ ॥ परी त्याचे गळां विजयमाळ ॥ तेणें त्याचा प्रताप सबळ ॥ शत्रूसी पळ सुटतसे ॥ ५३ ॥ विकट विषम ताल सात ॥ एकेच बाणें जो छेदी निमिषांत ॥ त्याचे हातें वाळीस मृत्य ॥ भविष्य पूर्वीं केलें हें ॥ ५४ ॥ ऐसें बोलतां सूर्यसुत ॥ धनुष्य योजी अवनिजाकांत ॥ अर्धचंद्र बाण त्वरित ॥ आकर्णवरी ओढिला ॥ ५५ ॥ मांडी दृढ देहुडें[2] ठाण ॥ पाठीसीं उभा लक्ष्मण ॥ त्याचा चरणांगुष्ठ रघुनंदन ॥ पायांखालीं रगडीत ॥ ५६ ॥ दडपितां शेषचरणांगुष्ठ ॥ सप्तही ताड जाहले नीट ॥ एकाचि बाणें सपाट ॥ सातही केले राघवें ॥ ५७ ॥ सात ताड शेषपृष्ठीवरी ॥ यालागीं नीटावले झडकरी ॥ तों दुंदुभीचें प्रेत ते अवसरीं मित्रसुतें दाखविलें ॥ ५८ ॥ हें जो उचलील पुरुषार्थी ॥ वाळीचा मृत्यु त्याचे हातीं ॥ चरणांगुष्ठें रघुपती ॥ प्रेत ढकली तेधवां ॥ ५९ ॥ तेंही तृणप्राय उडोन ॥ पडिलें दिगंतरीं जाण ॥ अद्भुत प्रताप देखोन ॥ सुग्रीव चरणीं लागला ॥ १६० ॥ मग म्हणे चापपाणी ॥ सुग्रीवा तूं किष्किंधेसी जाउनी ॥ वाळीतें पाचारूनि आणीं ॥ समरांगणीं युद्धातें ॥ ६१ ॥ ऐसें ऐकोनि यथार्थ ॥ सुग्रीवासी आवेश बहुत ॥ म्हणे त्यासी वधील हा निश्चित ॥ यदर्थीं संशय असेना ॥ ६२ ॥ कमलदलाक्ष[3] कृपाघन ॥ वर्षे स्वानंदामृतजीवन ॥ तें कर्णद्वारें सेवून ॥ सूर्यसुत तृप्त जाहला ॥ ६३ ॥ रामचंद्रें अमृतबिंदु टाकिले ॥ तेणें सुग्रीवकर्णचकोर धाले ॥ कीं ते कर्णयाचक तृप्त जाहले ॥ श्रीरामवचननिधानें ॥ ६४ ॥ मग तो वांसरमणीचा[4] सुत ॥ दशकंठरिपूस विनवीत ॥ म्हणे विषकंठवंद्या एक हेत ॥ पूर्ण माझा करीं कां ॥ ६५ ॥ तरी अकस्मात टाकोनि बाण ॥ घ्यावा जी वाळीचा प्राण ॥ अवश्य म्हणे जगन्मोहन ॥ भक्तवचनपाळक जो ॥ ६६ ॥ मग किष्किंधेसमीप सूर्यकुमर ॥ करीत थोर भुभुःकार ॥ दणाणलें अवघें नगर ॥ इंद्रपुत्र दचकला ॥ ६७ ॥ गळां घालोनि विजयमाळ ॥ वेगीं धांविन्नला वाळी सबळ ॥ म्हणे अरीचा आजि थोर कल्लोळ ॥ कोण साह्य जाहला असे ॥ ६८ ॥ तारा म्हणे स्वामी परियेसीं ॥ अंगद गेला होता पारधीसी ॥ तेथें बोलत होते ऋषी ॥ राम सुग्रीवा साह्य जाहला ॥ ६९ ॥ तरी

---

१ स्त्री, रुमा. २ उभा असतां उजवा पाय वांकवून गुडघ्यावर ठेवणें. ३ कमलपत्रासारखे ज्याचे डोळे आहेत असा. ४ सूर्याचा.

राजेंद्रा अवधारा ॥ आपण न जावें समरा ॥ म्हणोन चरणां लागली तारा ॥ परी शक्रकुमरा न माने तें ॥ १७० ॥ ऐकोनि कुंजराचें गर्जन ॥ कैसा उगा राहे पंचानन ॥ मृग बळेंचि आला चालोन ॥ मग शार्दूळ कैसा स्थिरावे ॥ ७१ ॥ शुष्क काननीं प्रळयाग्न ॥ कैसा राहील शांति धरून ॥ असो सहस्राक्षनंदन ॥ तारेप्रति बोलिला ॥ ७२ ॥ म्हणे प्राणप्रिये परियेसीं ॥ षण्मासां येतो युद्धासी ॥ आजि आला तिसरे दिवसीं ॥ उल्हासेंसीं गर्जत ॥ ७३ ॥ घायीं शरीर त्याचें जर्जर ॥ तैसें माझेंही जाहलें चूर ॥ त्यासी साह्य वायुकुमर ॥ तेणें वीर आणिला कोणी ॥ ७४ ॥ तरी तारे तूं आणि अंगद ॥ सुखें भोगा राज्यपद ॥ आजि सुग्रीवाचा करीन वध ॥ तरीच येईन माघारा ॥ ७५ ॥ नाहीं तरी भेट हेची ॥ बोलोन वाळी उठे तैसाची ॥ जैसी उडी पंचाननाची ॥ मातंगासी लक्षोनियां ॥ ७६ ॥ जैसा पर्वतावरी पर्वत पडला ॥ तैसा सुग्रीवावरी आदळला ॥ आवेशें झगडती ते वेळां ॥ कांपों लागली धरित्री ॥ ७७ ॥ मल्लयुद्ध होतां अनिवार ॥ गुप्त पाहे अवनिजावर ॥ तों दोघे सारिखे दिसती वीर ॥ कोणावरी शर टाकावा ॥ ७८ ॥ मारुती म्हणे अयोध्यापती ॥ हे दोघे सारखे दिसती ॥ मग सुमनहार त्वरित गतीं ॥ समीरसुतें गुंफिला ॥ ७९ ॥ सुग्रीवाचे गळां घाली ते क्षणीं ॥ विलोकित कैवल्यदानी ॥ दोघे हांक देत गगनीं ॥ प्रतिध्वनी उठताती ॥ १८० ॥ वज्राऐसे कठोर ॥ हाणिती तेव्हां मुष्टिप्रहार ॥ भूगोळ कांपत समग्र ॥ दणाणत पाताळें ॥ ८१ ॥ शत योजनें झाडें उपडोनी ॥ निजबळें घालिती उचलोनी ॥ उसळें तरू धांवती गगनीं ॥ विमानें पळविती देव पैं ॥ ८२ ॥ चक्राकार फिरविती पर्वत ॥ न कळतां टाकिती अकस्मात ॥ क्षणक्षणां भूकंप होत ॥ ग्रीवा सरसावी भोगींद्र ॥ ८३ ॥ हृदयीं समर्पित वज्रमुष्टी ॥ तेणें उडुगणांची होत वृष्टी ॥ गगनीं देवांचिया थाटी ॥ युद्ध दृष्टीं विलोकिती ॥ ८४ ॥ असो सहस्राक्षाचा सुत ॥ सुग्रीवासी हाणी मुष्टिघात ॥ कासावीस सूर्यसुत ॥ मागें पाहात रामाकडे ॥ ८५ ॥ वीर सांपडत रणमंडळीं ॥ बंधूची वाट पाहे ते वेळीं ॥ तैसा सुग्रीव हृदयकमळीं ॥ दीनबंधूतें आठवी ॥ ८६ ॥ म्हणे कां न सरे माझा भोग ॥ कृपा न करी अवनिजारंग ॥ जो विषकंठहृदयपद्मभृंग ॥ दशकंठदर्पदमन जो ॥ ८७ ॥ असो इकडे कौसल्यानंदन ॥ तूणीरांतून ओढी दिव्य बाण ॥ जैसी कल्पांतमेघांतून ॥ चपळा बाहेर निघे पैं ॥ ८८ ॥ धनुष्यावरी लावून बाण ॥ लक्ष साधिलें दुरोन ॥ वाळीचे हृदयीं येऊन ॥ अकस्मात खडतरला ॥ ८९ ॥ बाण लागला सतेज ॥ जैसी गिरीवरी पडे वीज ॥ कीं कांद्रवेय देखतां अरुणानुज ॥ येऊन झडपी जैसा कां ॥ १९० ॥ कीं अभाग्यावरी धाड पडे ॥ कीं राहुमुखीं शशी सांपडे ॥ कीं तपस्वियावरी सांकडें ॥ व्यसन नसतेंचि आदळे ॥ ९१ ॥ कीं तृतीयनेत्रींचा अग्न ॥ मन्मथावरी पडे येऊन ॥ तैसा वाळीचे हृदयीं बाण ॥ एकाएकीं संचरला ॥ ९२ ॥ महावृक्ष उन्मळिला ॥ कीं पर्वत भूमीवरी आदळला ॥ तैसा वाळीनें देह टाकिला ॥ भूमंडळीं ते काळीं ॥ ९३ ॥

१ वाघ. २ वाळी. ३ श्रीराम. ४ मान. ५ पंक्ति. ६ शिवाच्या हृदयरूपी कमळावरील भ्रमर. ७ साप. ८ गरुड. ९ संकट.

वाळीचा देहांत जाणोनी ॥ जवळी आला चापपाणी ॥ इंद्रतनुज ते क्षणीं ॥ काय बोलता जाहला ॥ ९४ ॥ तूं क्षत्रिय एकपत्नीव्रती ॥ दुसरी वरिली कां अपकीर्ती ॥ अन्याय नसतां रघुपती ॥ बाण व्यर्थ कां टाकिला ॥ ९५ ॥ तूं सत्यवचनी यशवंत ॥ महाप्रतापी रणपंडित ॥ तुझी अपकीर्ति त्रिभुवनांत ॥ जाहली सत्य राघवेशा ॥ ९६ ॥ न हटकितां टाकिला शर ॥ मग बोले जानकीवर ॥ मर्कटा तूं केवळ वनचर ॥ तुज कासया हटकावें ॥ ९७ ॥ वीर असेल त्यासी हटकावें ॥ वनचरांसी गुप्तचि वधावें ॥ पारधियें मृग साधावे ॥ पाचारावें कासया ॥ ९८ ॥ तूं परम अन्यायी वानर ॥ बंधुस्त्रीअभिलाषी अनाचार ॥ म्यां दुष्ट दंडावया अवतार ॥ घेतला असे मर्कटा ॥ ९९ ॥ ऐसें ऐकतां ते काळीं ॥ हृदयीं सद्गद जाहला वाळी ॥ म्हणे मी पावन जाहलों ये वेळीं ॥ तुझेनि हस्तें राघवा ॥ २०० ॥ थोर सुकृताचे पर्वत ॥ दृष्टीभरी देखिला रघुनाथ ॥ माझें सार्थक जाहलें यथार्थ ॥ नाहीं अंत निजभाग्या ॥ १ ॥ येच मार्गी जनकनंदिनी ॥ दशग्रीव गेला घेउनी ॥ मी त्यासी आणितों बांधोनी ॥ एक क्षण न लागतां ॥ २ ॥ कांक्षेमाजी दाटून ॥ चतुःसमुद्रीं केलें स्नान ॥ पाळखावरी आणून ॥ अंगदाच्या बांधिला ॥ ३ ॥ मग पौलस्तीनें भिक्षा मागोन ॥ नेला दशकंठ सोडवून ॥ त्या मशकाचा पाड कोण ॥ काय उशीर आणावया ॥ ४ ॥ माझें कर्म परम बळी ॥ तुझी सेवा नाहीं घडली ॥ राजीवाक्ष ते वेळीं ॥ स्नेहाळपणें बोलिला ॥ ५ ॥ तुझे हृदयींचा उपटोनि बाण ॥ आतां तुज सावध करीन ॥ मग म्हणे इंद्रनंदन ॥ ऐसें मरण पुढें न ये ॥ ६ ॥ तुझेनि हातें देहांत ॥ तूं दृष्टीपुढें रघुनाथ ॥ ऐसें बोलतां शक्रसुत ॥ सुग्रीव जवळी पातला ॥ ७ ॥ नेत्रीं स्रवती जळबिंदु ॥ उचंबळला शोकसिंधु ॥ मग वाळीनें तो कनिष्ठ बंधु ॥ प्रीतीनें जवळी बैसविला ॥ ८ ॥ काढोनियां विजयमाळा ॥ घातली सुग्रीवाचे गळां ॥ म्हणे धन्य धन्य अनुजा वेल्हाळा ॥ दृष्टीं दाखविला श्रीराम ॥ ९ ॥ धन्य धन्य तुझें वैर ॥ अंतीं दाविला रघुवीर ॥ वैर नव्हे हा स्नेह थोर ॥ मजलागीं तुवां केला ॥ २१० ॥ आतां रघुनाथसेवा प्रीतीं ॥ तुम्हीं करावी अहोरातीं ॥ साह्य होवोनि सर्वार्थी ॥ सीतासती सोडविंजे ॥ ११ ॥ ऐसें शक्रतनुजें बोलोन ॥ विलोकिलें राघवध्यान ॥ तत्काळ देह सोडून ॥ वाळी जाहला विदेही ॥ १२ ॥ विष्णुदूत येऊन ॥ नेला विमानीं बैसवून ॥ याउपरी तारेचें समाधान ॥ रघुनंदन करील पैं ॥ १३ ॥ ते सुरस कथा अपार ॥ संतीं परिसावी सादर ॥ ब्रह्मानंद श्रीधरवर ॥ अभंग चरित्र वर्णील हें ॥ १४ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ सप्तदशाध्याय गोड हा ॥ २१५ ॥ ओंवीसंख्या ॥ २१५ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ १७ ॥

१ वाळी. २ काखेमध्यें पकडून. ३ पाळण्यावर.

अध्याय १८
वानररिसांचा समुदाय
हनुमाने
श्रीराम
लक्ष्मण.

श्रीगणेशाय नमः ॥ अखिलरघुनाथगुणसमुद्र ॥ रामउपासक तेथें जळचर ॥ ब्रह्मानंदें क्रीडती साचार ॥ प्रेमबळें मातोनियां ॥ १ ॥ स्वानंदाचे उमाळे देती ॥ सारासारविचारें तळपती ॥ जीवनावांचोनि गती ॥ दुजी नसे तयांतें ॥ २ ॥ अविद्याविपिन शुष्क बहुत ॥ कांहींच वासना न करी तेथ ॥ नंदनवनींचा मिलिंद सत्य ॥ अर्कीपुष्पीं बैसेना ॥ ३ ॥ जो करी सुधारसपान ॥ तो कंटाळे देखोनि वमन ॥ जेणें आत्मशयनीं केलें शयन ॥ तो भवकानन कां सेवी ॥ ४ ॥ कल्पद्रुम ज्याचे अंगणीं ॥ नित्य सुरभी दुभे सदनीं ॥ तो तृणबीज काढोनी ॥ कदाकाळीं भक्षीना ॥ ५ ॥ प्रारब्धभोगें वावरे शरीर ॥ तेविषयीं न धरिती आदर ॥ तैसे रघुवीरभजनीं सादर ॥ हेंही नेणती कदा ते ॥ ६ ॥ सतरावे अध्यायीं गतकथार्थ ॥ श्रीरामें मारिला शक्रसुत ॥ सुग्रीव उसां मांडी देत ॥ देहांतसमयीं वाळीच्या ॥ ७ ॥ तों अंगदसमवेत तारा सती ॥ सत्वर पावली जेथें पती ॥ मग म्हणे अयोध्यापती ॥ काय ऐसें केलें तुवां ॥ ८ ॥ आतां टाकोनि एक बाण ॥ राघवा घेईं माझा प्राण ॥ मी पतिसमागमें जाईन ॥ काय वांचोनी व्यर्थ आतां ॥ ९ ॥ कवळोनि वाळीचें प्रेत ॥ तारा अत्यंत शोक करीत ॥ ऐसें जाणोनि जनकजामात ॥ काय बोले तें ऐका ॥ १० ॥ कोण्या अर्थालागीं देख ॥ तारे तूं करिसी शोक ॥ येरी म्हणे पतिवियोगपावक ॥ तेणें दग्ध जाहल्यें मी ॥ ११ ॥ ताटिकांतक म्हणे ते काळीं ॥ कलेवराचें नाम वाळी ॥ तरी तें पडलें तुजजवळी ॥ जैसें तैसें संचलें ॥ १२ ॥ ज्यालागीं शोक करिसी बहुत ॥ तरी तें पडलें वाळीचें प्रेत ॥ येरी म्हणे हृदयस्थ ॥ आत्मा गेला निघोनियां ॥ १३ ॥ मग बोले अयोध्याविहारी ॥ तूं काय आत्म्याची अंतुरी ॥ कीं शरीराची निर्धारीं ॥ सांगें मज विचारूनि ॥ १४ ॥ शरीर तंव नाशवंत ॥ आत्मा अविनाश शाश्वत ॥ तरी शोक करावा किमर्थ ॥ पाहें बरवें विचारोनि ॥ १५ ॥ जैसा घटीं आणि रांजणीं ॥ एक बिंबला वासरमणी ॥ तैसा स्त्रीपुरुष अभिधानीं ॥ आत्मा एक अव्यंग ॥ १६ ॥ घट मठ मोडतां निःशेष ॥ जेवीं न मोडेचि आकाश ॥ कीं तरंग मोडतां सागरास ॥ नाश नसे सहसाही ॥ १७ ॥ मायामय लटिका खेळ ॥ जैसें नसतांचि दिसे मृगजळ ॥ कीं गंधर्वनगर केवळ ॥ मिथ्याभास आभासे ॥ १८ ॥ सुधापानी स्वर्गीं असती ॥ तेही नाश पावती कल्पांतीं ॥ जें जें दिसे आकाररीतीं ॥ नाश निश्चितीं असे तेथें ॥ १९ ॥ भग्नपात्रींचें गेलें नीर ॥ माजी बिंबला रोहिणीवर ॥ तो न दिसे म्हणोनि अपार ॥ शोक करी अज्ञानी ॥ २० ॥ मळे पिकवीन अपार ॥ यालागीं इच्छी रोहिणीनीर ॥ तें अदृश्य होतां साचार ॥ शोक करिती मूर्खलें ॥ २१ ॥ सकळ पिंडांसमवेत ॥ ब्रह्मांड अवघें मिथ्याभूत ॥ आत्मा अक्षय शाश्वत ॥ शोक किमर्थ करिसी तूं ॥ २२ ॥ ऐशीं रावणारीचीं वचनें ॥ अमृताहून गोड गहनें ॥ कीं बोधसमुद्रींचीं चिद्रत्नें ॥ तारेलागीं दीधलीं ॥ २३ ॥ कीं तीं विश्रांतीचीं मंदिरें ॥ कीं अनुभवनभींचीं नक्षत्रें ॥ कीं स्वानंदाचीं पात्रें ॥ मुखावरी उचंबळती ॥ २४ ॥ कीं रामवचन अगस्ति थोर ॥ शोषिला तिचा शोकसागर ॥ कीं वचनरूपें दिनकर ॥ अज्ञानतिमिरनाशक ॥ २५ ॥ मदनारिमित्राचे चरण ॥ तारेनें धरिले प्रीतीकरून ॥ श्वासोच्छ्वास टाकून ॥ तटस्थरूपें राहिली ॥ २६ ॥ श्रीराम म्हणे तारेलागून ॥ माझें वचन मानीं प्रमाण ॥

सुग्रीवासी माळ घालून ॥ सुखेंकरोनि वर्तावें ॥ २७ ॥ तारा म्हणे चापपाणी ॥ हे वेदविरुद्ध दिसे करणी ॥ मग म्हणे कैवल्यदानी ॥ वचन मानीं माझें हें ॥ २८ ॥ तूं पतिव्रतांमाजी विख्यात ॥ तारे होसी यथार्थ ॥ अघटित घडवी रघुनाथ ॥ महिमा अद्भुत जयाचा ॥ २९ ॥ देवाचें अघटित आचरण ॥ तें मानव करूं म्हणती आपण ॥ तरी तें नरकासी कारण ॥ होईल निश्चयें जाण पां ॥ ३० ॥ अघटित घडवी रघुनंदन ॥ स्तंभाविण राहिलें गगन ॥ उदकावरी पृथ्वी संपूर्ण ॥ न बुडे जाण सहसाही ॥ ३१ ॥ त्याचें कर्तृत्व करिती इतर ॥ तरी अनर्थासी नाहीं पार ॥ स्वेच्छा वर्ते सर्वेश्वर ॥ नव्हे म्हणे कोण त्यातें ॥ ३२ ॥ यावरी उत्तरक्रिया समस्त ॥ वाळीची करी सूर्यसुत ॥ अंगदावरी रघुनाथ ॥ प्रीति अत्यंत करीत पैं ॥ ३३ ॥ असो ते तारा सुंदरी ॥ रामें बोधिली ऐशियापरी ॥ सुग्रीवासी दिधली निर्धारीं ॥ शेंसपाट भरोनियां ॥ ३४ ॥ यावरी तारेनें माळ ॥ सुग्रीवासी घातली तत्काळ ॥ जेणें प्रसन्न होय तमालनीळ ॥ आचरण तेंचि उत्तम ॥ ३५ ॥ सकळ कपी जयजयकारें ॥ गर्जना करिती लहानथोरें ॥ नभ नादावलें भुभुःकारें॥महागजरें दुमदुमत ॥ ३६ ॥ राघव म्हणे सुग्रीवास॥आम्ही येथें राहिलों चार मास ॥ तुम्हीं भोगोनि राज्यविलास ॥ सत्वर परतोनि येइंजे ॥ ३७ ॥ अर्कज म्हणे रघुनाथा ॥ आपण किष्किंधेसी चलावें आतां ॥ श्रीराम म्हणे माझिया भरता-॥ कारणें मी व्रतस्थ ॥ ३८ ॥ मझिया जिवलगाविण ॥ न करीं मी मंगलस्नान ॥ आठवोनि भरताचे गुण ॥ रघुनंदन गहिंवरला ॥ ३९ ॥ मी चित्रकूटींहूनि निघतां ॥ भरतासी जाहली जे अवस्था ॥ ते सुग्रीवा न ये सांगतां ॥ धीर चित्ता न धरवे ॥४०॥ जैसें बाळक परदेशीं ॥ माता टाकोनि जाय तयासी ॥ मजविणें माझ्या भरतासी ॥ तैसें जाहलें असेल ॥४१॥ सांगतां भरताचे गुण ॥ सद्गद जाहला रघुनंदन ॥ सुग्रीव धांवोनि धरी चरण ॥ लक्ष्मणही गहिंवरला ॥ ४२ ॥ असो यावरी राजीवनेत्र ॥ बोलता जाहला नीरदगात्र ॥ म्हणे सुग्रीवावरी धरीं छत्र ॥ सौमित्रा सत्वर जाऊनियां ॥४३॥ रघुपतीचें चरणांबुज ॥ वंदी तेव्हां सुमित्रातनुज ॥ आशीर्वाद देत भरताग्रज ॥ विजयी होईं सर्वदा ॥ ४४ ॥ मग सौमित्रें जावोनि सत्वर ॥ सुग्रीवावरी धरिलें छत्र ॥ अमात्यपद पवित्र ॥ वाळिपुत्रासी दीधलें ॥ ४५ ॥ सवेंच परतोन लक्ष्मण ॥ आला जेथें जानकीजीवन ॥ जवळी उभा वायुनंदन ॥ कर जोडोनी सर्वदा ॥ ४६ ॥ किष्किंधेसी नित्य जाऊन ॥ राघवापाशीं येई परतोन ॥ तों चतुर्मास लोटले पूर्ण ॥ सुग्रीवासी स्मरण नव्हेचि ॥४७॥ देखोनियां शरत्काळ ॥ बोलता जाहला तमालनीळ ॥ म्हणे सुग्रीव जाहला सबळ ॥ राज्यमदेंकरूनियां ॥४८॥ विषयसंगें रमलें मन ॥ धनविद्यामदें गेला भुलोन ॥ परी सज्जनीं त्यास दंडोन ॥ सन्मार्गातें लावावें ॥ ४९ ॥ तरी किष्किंधेसी जाईं लक्ष्मणा ॥ आठव देईं सूर्यनंदना ॥ तो जरी न मानी माझिया वचना ॥ तरी वधोनि त्यासी येइंजे ॥५०॥ तारा रुमा दोघी घेऊन ॥ नित्य करी मद्यपान ॥ जो न करी माझें स्मरण ॥ त्यास अवश्य दंडावें ॥ ५१ ॥ जो ब्राह्मण देखोनि उपहास करी ॥ संतभक्तांचा द्वेष धरी ॥ सद्गुरुवचन अव्हेरी ॥ त्यासी अवश्य दंडावें ॥ ५२ ॥ निंदी हरिहरांचीं चरित्रें ॥ अपमानी जो सत्पात्रें ॥ अपूज्य पूजी आदरें ॥ त्यासी अवश्य दंडावें ॥ ५३ ॥

कायावाचामनें ॥ ज्यासी परपीडा अगत्य करणें ॥ आणि वेदविरुद्ध ज्यासी वर्तणें ॥ त्यासी अवश्य दंडावें ॥ ५४ ॥ ऐश्वर्यमदें जे मातले ॥ हिंसा करितां न कंटाळले ॥ धर्मपथ ज्यांनीं मोडिले ॥ त्यांसी अवश्य दंडावें ॥ ५५ ॥ कमळा आणि चक्रपाणी ॥ भेटों इच्छिती धर्मसदनीं ॥ कार्पण्यलोभें विघडी दोन्ही ॥ त्यासी अवश्य दंडावें ॥ ५६ ॥ यावरी वीरचूडामणी ॥ किष्किंधेसी जाईं ये क्षणीं ॥ तो जरी माझें वचन अवगणी ॥ तरी तेचि क्षणीं वधावा ॥ ५७ ॥ वाळी निर्दाळिला ज्या बाणें ॥ त्याच शरें त्याचा प्राण घेणें ॥ ऐसें ऐकतां लक्ष्मणें ॥ राघव-चरण वंदिले ॥ ५८ ॥ धनुष्यासी चढवूनि गुण ॥ वेगें चालिला ऊर्मिलाजीवन ॥ किष्किंधेसमीप येऊन ॥ लाविला बाण चापासी ॥ ५९ ॥ तों इकडे सूचना मारुती ॥ जाणवीत सुग्रीवाप्रती ॥ म्हणे एकला वनीं रघुपती ॥ चला वेगीं दर्शना ॥ ६० ॥ सीताशुद्धीसी त्वरित ॥ वानर धाडावे निश्चित ॥ तूं जाहलासी उन्मत्त बहुत ॥ रामकार्यार्थ नाठवे ॥ ६१ ॥ तारुण्यमदें आधींच उन्मत्त ॥ त्यावरी मद्यपानीं रत ॥ उपरी धनमद दाटला बहुत ॥ मान विशेष त्यावरी ॥ ६२ ॥ जाणे अत्यंत वाचाळपण ॥ कोणासी बोलों नेदी वचन ॥ जैसें मद्यपियाचें भाषण ॥ सव्यापसव्य[1] नेणेचि ॥ ६३ ॥ तैसा तूं जाहलासी निश्चित ॥ स्त्रियांच्या संगें उन्मत्त ॥ विसरलासी स्वामिकार्यार्थ ॥ सूर्यसुत मग बोले ॥ ६४ ॥ जाहले घूर्णित लोचन ॥ बोले उदासीन वचन ॥ म्हणे वानरसेना मेळवून ॥ सिद्ध करा हळू हळू ॥ ६५ ॥ ऐसें बोलोनि सूर्यसुत ॥ राणिवसामाजी[2] प्रवेशत ॥ तों नगरद्वारीं ऊर्मिलानाथ ॥ येवोनि उभा ठाकला ॥ ६६ ॥ धनुष्यासी लावूनि बाण ॥ क्षोभे जैसा प्रळयाग्न ॥ पळों लागले वानरगण ॥ येती शरण सुग्रीवा ॥ ६७ ॥ सुग्रीव तेव्हां गजबजिला ॥ म्हणे हनुमंता रक्षीं मला ॥ येरू म्हणे सौमित्र कोपला ॥ तो नाटोपे कवणातें ॥ ६८ ॥ उभयदारांसमवेत[3] ॥ शरण येत सूर्यसुत ॥ आणिक वानरभार समस्त ॥ सांगे हनुमंत समस्तां ॥ ६९ ॥ म्हणे हो नम्रता धरून ॥ अवघे घाला लोटांगण ॥ तैसेंच करिती वानरगण ॥ सुग्रीवासहित तेधवां ॥ ७० ॥ तारा रुमा पुढें होऊन ॥ सौमित्रासीं मागती चुडेदान ॥ सुग्रीव धरी दृढ चरण ॥ ऊर्मिलापतीचे तेधवां ॥ ७१ ॥ सौमित्र म्हणे क्रोधायमान ॥ ऐसे तुम्ही निर्दय पूर्ण ॥ श्रीराम सच्चिदानंदघन ॥ वनीं सांडोन राज्य करितां ॥ ७२ ॥ तो अनंतब्रह्मांडनायक ॥ अयोध्यानाथ पुण्यश्लोक ॥ त्यास वनीं सांडोनि राज्यसुख ॥ गोड कैसें वाटलें ॥ ७३ ॥ हनुमंत बोले वचन ॥ सर्व अपराध क्षमा करून ॥ उठवावा सूर्यनंदन ॥ प्रीतींकरोन ये समयीं ॥ ७४ ॥ मग उठवोनि सूर्यसुत ॥ राघवानुज आलिंगीत ॥ तंव वानरभार अद्भुत ॥ चहूंकडोन धांविन्नले ॥ ७५ ॥ वानरचमूसमवेत[4] ॥ चालिला तेव्हां तमारिसुत[5] ॥ जैसी नदी उचंबळोन बहुत ॥ मिळूं जाय जलार्णवा ॥ ७६ ॥ आवेशें वानरगण धांवत ॥ जैसें गोकुळ तृषाक्रांत ॥ सरितापंथें जळपानार्थ ॥ चपळत्वेंकरून लोटत ॥ ७७ ॥ कीं दात्याचें गृह लक्षून ॥ धांवती वेगें याचकजन ॥ कीं पहावया सद्गुरुचरण ॥ सच्छिष्य येती त्वरेनें ॥ ७८ ॥ कीं लग्नघडी उरली थोडी ॥ देखोनि धांवती वऱ्हाडी ॥ कीं मिलिंदचक्रें धांवती तांतडी ॥ पद्म-

---

१ सव्य=डावें; अपसव्य=उजवें. २ स्त्रियांचे महालांत. ३ तारा व रुमा दोघी स्त्रियांसह. ४ वानरसैन्यासहित. ५ सुग्रीव.

मकरंद सेवावया ॥ ७९ ॥ तैसे आले रघुपतीजवळी ॥ लोटांगणें घालिती सकळी ॥ रामें आलिंगिला हृदयकमळीं ॥ मित्रतनुज आदरें ॥८०॥ आणिकही सकळ वानरां ॥ भेटला परत्रींचा सोयरा ॥ कर जोडोनि पुढारां ॥ किष्किंधेश स्तवीतसे ॥ ८१ ॥ जय निगमागमवंद्या रघुवीरा ॥ भक्तकैवारिया आनंदसमुद्रा ॥ पंचकद्वयरथपुत्रा[1] ॥ विश्वनेत्रा विश्वपाळा ॥ ८२ ॥ शरणागतासी तूं वज्रपंजर ॥ कदा नुपेक्षीं शार्ङ्गधर ॥ जैसें सबळ काष्ठ तारी नीर ॥ आपण वाढविलें म्हणोनी ॥ ८३ ॥ तिळभर पाषाण न तरे जळीं ॥ वृक्षां तारी सर्वकाळीं ॥ शरणागतांची माउली ॥ तैसाचि तूं श्रीरामा ॥ ८४ ॥ पद्मासी ढका न लावी भ्रमर ॥ काष्ठें तत्काळ करी चूर ॥ तेवीं भक्तपाळक अभक्तसंहार ॥ सीतावल्लभा करिसी तूं ॥ ८५ ॥ असो भूरत्नशुद्धीसी[2] वानर ॥ जावया इच्छिती सर्वत्र ॥ मग बोले विषकंठमित्र ॥ जाऊं द्या सत्वर चहूंकडे ॥ ८६ ॥ अर्कसुतें पाठवून दूत ॥ वानर आणविले समस्त ॥ अष्टादश पद्में बल अद्भुत ॥ समरीं कृतांता जिंकिती ॥ ८७ ॥ सुग्रीवें घालोन आण ॥ आणिले वेगें सप्तद्वीपींचे हरिगण[3] ॥ समस्तांसी म्हणे सूर्यनंदन ॥ ऐका वचन सत्य माझें ॥ ८८ ॥ सीताशुद्धि करून तत्त्वतां ॥ जानकी भेटवूं रघुनाथा ॥ हें कार्य सिद्धीस न पावतां ॥ निजनगरासी न जावें ॥ ८९ ॥ सीता न भेटवितां रघुवीरा ॥ जो कोणी जाईल माघारा ॥ तो मात्रागमनी अवधारा ॥ ब्रह्महत्यारी पापिष्ठ ॥ ९० ॥ त्यासी रासभावरी बैसवून ॥ तत्काळ छेदीन नासिका कर्ण ॥ पृथ्वीवरी फिरवीन ॥ स्वामिद्रोही म्हणोनियां ॥ ९१ ॥ सीताशुद्धि नोहे म्हणोन ॥ जो कोणी येईल परतोन ॥ त्यासी मी स्वहस्तें दंडीन ॥ छेदीन कर चरण तयाचे ॥ ९२ ॥ तंव द्वीपद्वीपींचे वानर ॥ गिरिकंदरीं जे राहणार ॥ मेरुपाठारवासी[4] समग्र ॥ देत भुभुःकार पातले ॥ ९३ ॥ नाद न मायेचि गगनीं ॥ चालतां दणाणे मंगळजननी ॥ शेष कूर्म दचकले मनीं ॥ भुभुःकारध्वनि ऐकोनियां ॥ ९४ ॥ एक हरि[5] पर्वत उचलोनी ॥ कंदुकवत[6] धाडी गगनीं ॥ एक वरचेवर झेलोनी ॥ भिरकाविती दुसरीकडे ॥ ९५ ॥ एक महावृक्ष उपडोनि बळें ॥ झोडोनियां भक्षिती फळें ॥ पृथ्वी अंबर समग्र भरलें ॥ रीसवानरीं तेधवां ॥ ९६ ॥ एक गगनपंथें उडिया घेती ॥ खालीं पाहूं पाहती गभस्ती ॥ खुंटली समीराची गती ॥ वाट न फुटे चालावया ॥ ९७ ॥ एक पश्चिमसमुद्रा धांवती ॥ तों अस्तासी गेला दिनपती ॥ एक समुद्रीं पुच्छें बुडविती ॥ ओढून काढिती जलचरें ॥ ९८ ॥ दशलक्ष योनी उदकांत ॥ नानाजातींचे जीव बहुत ॥ आणोनि राघवासी दावीत ॥ चतुःसमुद्र धुंडोनियां ॥ ९९ ॥ नानाजातींचे वानर ॥ बहुत रंग बहुत विकार ॥ एक उभे राघवासमोर ॥ वांकुल्या दाविती विनोदें ॥ १०० ॥ अति विशाळ धरोनि द्रुम ॥ आनंदें नाचती प्लवंगम ॥ एक गायन करिती सप्रेम ॥ डुल्लत राम ऐकोनियां ॥ १ ॥ राग उपराग भार्येसहित ॥ मूर्च्छना शरीर कंपित ॥ सप्त ताल अति संगीत ॥ गीत प्रबंध खंडरचना ॥ २ ॥ गद्यपद्यछंदगती ॥ ऐकतां तटस्थ होय गभस्ती ॥ ठायींच्या ठायीं शिळा विरती ॥

१ दशरथपुत्रा. २ सीताशुद्धीला. ३ वानरांचे समुदाय. ४ मेरुपर्वताच्या पृष्ठभागीं राहणारे. ५ वानर. ६ चेंडूप्रमाणें. ७ आकाश.

गायन ऐकतां तयांचें ॥३॥ असो यावरी मित्रपुत्र ॥ मित्रकुलमंडनातें समग्र ॥ दावीतसे सकळ भार ॥ पृथ्वी अंबर भरलें तें ॥ ४ ॥ जैसे कां जळतरंग ॥ सागरीं तळपती सवेग ॥ परी तो पाहतांचि सांग ॥ सागरचि एकला ॥ ५ ॥ तैसा ब्रह्मानंदसागर रघुवीर ॥ तेथींच्या लहरी ते वानर ॥ असो पृथ्वी दिशा अंबर ॥ वानरमय दिसतसे ॥ ६ ॥ ते रघुनाथाची मनोवृत्ती ॥ सकळ सुर अवतरले क्षितीं ॥ वानरवेषें अपार शक्ती ॥ उचलूं भाविती भूगोळ ॥ ७ ॥ नळ केला दळाधीश ॥ अठरा पद्में वानर विशेष ॥ बाहात्तर कोटी रीस ॥ छप्पन्न कोटी गोलांगुल ॥ ८ ॥ सीतावल्लभ म्हणे किष्किंधानाथा ॥ मज वाटते बहुत चिंता ॥ अन्न वस्त्रें या समस्तां ॥ कोठून आतां पुरवावीं ॥९॥ अर्कज म्हणे जनकजावरा ॥ यांसीं फळ मूळ कंद आहारा ॥ न मिळे तरी भक्षिती समीरा ॥ तेणेंचि तृप्त होती हे ॥ ११० ॥ अंबर तरी हे दिगंबर ॥ शस्त्रें पर्वत किंवा तरुवर ॥ ऐकतां मंगळभगिनीचा वर ॥ परम आश्चर्य मानीत ॥ ११ ॥ सुग्रीव म्हणे राजीवनेत्रा ॥ हा खेळ तुझा कोमलगात्रा ॥ जाणोनि पुससी विचारा ॥ पदवी वानरां देऊनियां ॥ १२ ॥ असो यावरी ताराकांत ॥ सकळ वानरां आज्ञापीत ॥ त्रिभुवन धुंडोनि समस्त ॥ सीताशुद्धि करावी ॥ १३ ॥ महीतळ अतळ वितळ ॥ सुतळ तळातळ महातळ ॥ सातवें तें रसातळ ॥ शोधावया धाडिले ॥ १४ ॥ विलोकावे चतुर्दश लोक ॥ वैकुंठ कैलासादि सकळिक ॥ धुंडोनियां आवश्यक ॥ सीताशोध करावा ॥ १५ ॥ कैलासादि ब्रह्मलोक ॥ इंद्रचंद्रसूर्यलोक ॥ जनलोक तपोलोक ॥ सकळ शोधूं धाडिले ॥ १६ ॥ वरुणलोक भूलोक ॥ यमलोक पितृलोक ॥ मृत्युलोकासी विशेष देख ॥ लोक चतुर्दश धुंडावे ॥ १७ ॥ भरतखंड रमणकखंड ॥ हरित सत्य विधिविशेष प्रचंड ॥ केतु सुवर्ण द्राक्ष वितंड ॥ हरिखंड नववें पैं ॥ १८ ॥ जंबुद्वीप शाकद्वीप ॥ शाल्मली क्रौंच द्राक्षाद्वीप ॥ अंगवंगादि दक्षद्वीप ॥ छप्पन्न देश शोधिले ॥ १९ ॥ वनें उपवनें पर्वत ॥ ऋषिआश्रम विवरें बहुत ॥ भक्तांचीं स्थानें मठ बहुत ॥ शोधावया धाडिले ॥ १२० ॥ तीर्थें क्षेत्रें शोधिलीं नाना ॥ परी रामांगना कोठें दिसेना ॥ सीतेचें स्वरूप समजेना ॥ कष्टती हे बहुसाल ॥ २१ ॥ सीता रामाची ज्ञानशक्ती ॥ तिची कैसी आहे स्थिती ॥ न पुसतां व्यर्थचि भ्रमती ॥ अहंमतीं भुलोनियां ॥ २२ ॥ सद्गुरूसी न रिघतां शरण ॥ कदापि नोहे आत्मज्ञान ॥ नवनीत मंथनावांचून ॥ हाता न चढे सर्वथा ॥ २३ ॥ व्यर्थ हिंडतां भागले वानर ॥ दृष्टी न पडे सीता सुंदर ॥ परतोनि येती समग्र ॥ अधोवदन लज्जित ॥ २४ ॥ मग तयांचें समाधान ॥ स्वयें करीत रघुनंदन ॥ दक्षिणदिशेसी कोण कोण ॥ गेले तेंचि ऐका हो ॥ २५ ॥ मुख्य अंगद वाळीसुत ॥ नळ नीळ ऋषभ जांबुवंत ॥ पांचवा तो हनुमंत ॥ जो उमाकांत अवतरला ॥ २६ ॥ आणिक एक शत वानरगण ॥ रघुपतीची आज्ञा घेऊन ॥ आक्रमिलें सकळीं गगन ॥ वायुवेगेंकरोनियां ॥ २७ ॥ तंव तो कृतांतासी शिक्षा करणार ॥ महाराज जो रुद्रावतार ॥ अंगदासी म्हणे क्षण एक स्थिर ॥ तुम्हीं रहावें समस्तीं ॥ २८ ॥ कांहीं आठवलें मानसीं ॥ पुसोनि येतों रघुपतीसी ॥ ऐसें बोलोनि तयांसी ॥ वायुसुत परतला ॥२९॥ एकाएकीं येऊन ॥ दृढ धरिले रामचरण ॥ उभा ठाकला कर जोडून ॥

जैसा सुपर्ण विष्णूजवळी ॥ १३० ॥ तो बोले मंजुळ उत्तरीं ॥ म्हणे भार्गवजिता अवधारीं ॥ सीताशुद्धि वानरीं ॥ कैसी करावी तें सांगा ॥ ३१ ॥ सीतेचें स्वरूप कैसें स्वामी ॥ केवीं ओळखिजे प्लवंगमीं ॥ रूपरेखा कैसी आम्हीं ॥ जाणावी जी राघवा ॥ ३२ ॥ ऐसें हनुमंत बोलतां ॥ संतोषला कमलोद्भवपिता ॥ म्हणे तुझिया बुद्धीस तुळितां ॥ वाचस्पति हळुवट ॥ ३३ ॥ तुवां पुसिलें सीतास्वरूप ॥ तरी तें जाण माझेंचि रूप ॥ जैसी प्रभा आणि दीप ॥ एकरूप दोहींचें ॥ ३४ ॥ जैसी कनक आणि कांती ॥ कीं रत्न आणि त्याची दीप्ती ॥ तैसी जाण सीता सती ॥ स्वरूप माझें अभेद ॥ ३५ ॥ सीतेच्या अंगींचा सुवास ॥ मृगमदाहूनि विशेष ॥ अर्धयोजन आसपास ॥ घ्राण-देवीसी संघटे ॥ ३६ ॥ खूण ऐकावी मारुती ॥ मुखीं कर्पूराची वसे दीप्ती ॥ माझें स्मरण अहोरातीं ॥ सीता सती करीतसे ॥ ३७ ॥ द्वादश-हस्तप्रमाण साचार ॥ सीतेसमीप पाषाण तरुवर ॥ त्यांसी माझें स्मरण निरंतर ॥ खूण साचार ओळखें ॥ ३८ ॥ अंतरखूण सांग सीतेतें ॥ कैकयीगृहीं म्यां स्वहस्तें ॥ वल्कलें नेसविलीं तियेतें ॥ वनवासासी निघतां पैं ॥ ३९ ॥ मग विनवी समीरात्मज ॥ ऐसी खूण द्यावी मज ॥ जेणें अवनिजा मानी सहज ॥ दास मी तुमचा सत्य कीं ॥ १४० ॥ ऐकोनि मारुतीचें वचन ॥ तोषलें रघुनाथाचें मन ॥ धन्य धन्य म्हणवून ॥ शब्दरत्नें गौरविला ॥ ४१ ॥ धन्य ते अंजनी सज्ञान ॥ ऐसें प्रसवली निधान ॥ ज्याच्या प्रतापाखालीं संपूर्ण ॥ ब्रह्मांड ठेंगणें होय कीं ॥ ४२ ॥ प्रेम नावरे रघुनाथा ॥ हृदयीं आलिंगिलें हनुमंता ॥ वरदहस्त ठेवोन माथां ॥ करीं मुद्रिका घातली ॥ ४३ ॥ खूण दिधली अवतारमुद्रिका ॥ जेणें मानी जनककन्यका ॥ मग साष्टांगें रघुनायका ॥ हनुमंत वंदी ते काळीं ॥ ४४ ॥ पुढती विलोकी रामवदन ॥ हृदयीं रेखिलें तैसेंचि ध्यान ॥ श्रीराम सद्गद होऊन ॥ बोलता जाहला ते काळीं ॥ ४५ ॥ कधीं येशील परतोन ॥ मग म्हणे वायुनंदन ॥ एक मास सरतां पूर्ण ॥ सीतादर्शन घेऊनि येतों ॥ ४६ ॥ ऐसें बोलून हनुमंत ॥ यशस्वी पूर्ण अयोध्यानाथ ॥ आनंदें गर्जोनि अकस्मात ॥ गगनपंथें उडाला ॥ ४७ ॥ जैसा योगभ्रष्ट जन्म पावत ॥ मागुती स्वरूपीं ऐक्य होत ॥ तैसे कपी वाट पाहात ॥ वायुसुत आला तेथें ॥ ४८ ॥ रामस्मरणें अवघे गर्जती ॥ [१]सपक्ष नग जैसे उडती ॥ तैसे निराळमार्गें सर्व जाती ॥ [२]अगस्तिदिशा लक्षोनि ॥ ४९ ॥ चपळ पाणिद्वय चरण ॥ गगनीं झेंपावती [३]हरिगण ॥ यशस्वी अध्योयाप्रभु म्हणोन ॥ वारंवार गर्जती ॥ १५० ॥ अंतरिक्षीं जाती कपिगण ॥ तों देखिलें शापदग्ध वन ॥ वानरांचीं [४]किरणें अडखळून ॥ मुरकुंडी वळोन पडियेले ॥ ५१ ॥ मागुती उड्डाण घेऊं जाती ॥ समस्तांच्या आकर्षिल्या शक्ती ॥ एकाकडे एक पाहाती ॥ तटस्थ मारुती जाहला ॥ ५२ ॥ ऐसें काय कारण व्हावयासी ॥ तरी तेथें पूर्वीं दंडक ऋषी ॥ महातापसी तेजोराशी ॥ पुत्र त्यासी एक होता ॥ ५३ ॥ अष्टादश वरुषांचा सुत ॥ वनीं क्रीडतां अकस्मात ॥ वनदेवता अद्भुत ॥ भयानक धांविन्नली ॥ ५४ ॥ तिनें भक्षिला ऋषिनंदन ॥ दंडक ऋषीनें तें जाणोन ॥ शापिलें तेव्हां तें कानन ॥

१ पंखांसहित पर्वत. २ दक्षिणदिशा. ३ वानरसमुदाय. ४ किरण, किराण, किलाण–उडी.

महाक्रोधेंकरूनियां ॥ ५५ ॥ जो या वनीं संचरेल प्राणी ॥ तो मरण पावेल तेचि क्षणीं ॥ कपी सावध रामस्मरणीं ॥ म्हणोनि प्राण वांचले ॥ ५६ ॥ असो तो दंडकाचा नंदन ॥ विशाळ ब्रह्मराक्षस होऊन ॥ नित्य भक्षी जीव मारून ॥ द्वादश योजनें भोंवते ॥ ५७ ॥ तेणें देखोन वानर ॥ मुख पसरोन भयंकर ॥ भक्षावया आला सत्वर ॥ कपिवीर गजबजिले ॥ ५८ ॥ ऐसें देखोन वालिकुमर ॥ परम-प्रतापी प्रचंडवीर ॥ निःशंक धांवोनि सत्वर ॥ राक्षस चरणीं धरियेला ॥ ५९ ॥ गगनीं गरगरां भोवंडिला ॥ उर्वीवरी आपटिला ॥ शरीर चूर जाहलें ते वेळां ॥ मृन्मयघटशकलासारिखें ॥ १६० ॥ ऐसा तो दंडकाचा पुत्र ॥ पावला तत्काळ पूर्वशरीर ॥ मग तेणें आपुला समाचार ॥ वानरांसी सांगितला ॥ ६१ ॥ वंदोनियां वानरगणा ॥ तत्काळ गेला पितृदर्शना ॥ पुढें रामदूतां पंथ सुचेना ॥ दिशा समजेना कोणती ॥ ६२ ॥ वृक्ष फळ ना जळ ॥ दग्ध वन दिसे सकळ ॥ क्षुधेतृषेनें विकळ ॥ वानर तेव्हां चरफडती ॥ ६३ ॥ ओढ-वलें परम कठिण ॥ शोधिती शुष्क विपिन ॥ तंव एका विवरांतून ॥ पक्षी फळें आणिती ॥ ६४ ॥ त्या विवरद्वारीं येऊन ॥ थोकले तेव्हां वानरगण ॥ एक योजन लंबायमान ॥ तमेंकरून पूर्ण तें ॥ ६५ ॥ पुढें जाहला वायुकुमर ॥ मागें येती समस्त वानर ॥ जैसी संतांची कांस मुमुक्षु नर ॥ धरिती आत्मसाधनासी ॥ ६६ ॥ कीं वेदाध्ययनेंकरून ॥ वर्तती जैसे विद्वज्जन ॥ कीं खड्गधारें तीर्थस्नान ॥ करूनि स्वर्गस्थ होती तैसे ॥ ६७ ॥ हनुमंताच्या आधारें समस्त ॥ तैसे वानर विराजत ॥ परी कासावीस जाहले तेथ ॥ मूर्च्छा येऊनि पडती पैं ॥ ६८ ॥ श्वासोच्छ्वास कोंडोन ॥ आकर्षले सर्वांचे प्राण ॥ मग हनुमंतें पुच्छेंकरून ॥ सकळ बांधोन उचलिले ॥ ६९ ॥ योजन एक क्रमोनि विवर ॥ मारुती गेला सत्वर ॥ पुढें प्रकाश देखिला अपार ॥ वन सुंदर सफळ तें ॥ १७० ॥ पुष्पफळभारें द्रुम ॥ वाढि-न्नले भेदीत व्योम ॥ त्या वृक्षांवरी प्लवंगम ॥ चढावया शकती ना ॥ ७१ ॥ शरीर जाहलें परम क्षीण ॥ यालागीं ऊर्ध्व न होती किरण ॥ तों सुप्रभा खेचरी येऊन ॥ उभी ठाकली तेधवां ॥ ७२ ॥ तियेप्रती पुसे वायुनंदन ॥ हेममय नगर पूर्ण ॥ फळें उदक अमृतासमान ॥ कवणें हें स्थान निर्मिलें ॥ ७३ ॥ सुप्रभा सांगे पूर्ववृत्तांत ॥ ये स्थळीं होता मय दैत्य ॥ तेणें तप करून अद्भुत ॥ विष्णुसुत प्रसन्न केला ॥ ७४ ॥ त्याकारणें हें स्थान ॥ विरिंचीनें निर्मिलें येऊन ॥ त्यासी दिधलें वरदान ॥ विवरामाजी चिरंजीव तूं ॥ ७५ ॥ विवराबाहेर येतां जाण ॥ तत्काळचि पावसी मरण ॥ तो नानाकौटिल्यविंदाण ॥ मंत्रहवन जाणतसे ॥ ७६ ॥ बहुत तप आचरोन ॥ दैत्यांचें इच्छी कल्याण ॥ मग इंद्रें विधीस प्रार्थून ॥ हेमा नारी निर्मिली ॥ ७७ ॥ स्वरूपें लावण्यें आगळी ॥ त्या विवरांत प्रवेशली ॥ मयदैत्यें देखिली ते वेळीं ॥ देखोनि तियेसी भूलला ॥ ७८ ॥ म्हणे मज तूं वरीं वो सुंदरी ॥ ते म्हणे चाल विवराबाहेरी ॥ मरण विसरोन दुराचारी ॥ उर्वी-वरी पातला ॥ ७९ ॥ तों इंद्रें घालोनि वज्रप्रहार ॥ तेथेंचि मारिला मयासुर ॥ मग हेमेलागीं नगर ॥ ब्रह्मदेवें दीधलें ॥ १८० ॥ मग कित्येक काळ क्रमोनि देखा ॥ हेमा गेली सत्यलोका ॥ मी तिची परिचारिका ॥ वननगर रक्षीतसें ॥ ८१ ॥ देवां दुर्गम हें स्थान ॥ मज

हेमा बोलिली वचन ॥ येथें येतील वानरगण ॥ तुज उद्धरोनि जाती ते ॥ ८२ ॥ हनुमंत सांगे पूर्ववृत्तांत ॥ सीताशुद्धीसी जातों समस्त ॥ क्षुधाक्रांत तृषाक्रांत ॥ या विवरांत प्रवेशलों ॥ ८३ ॥ मग तिनें घातला नमस्कार ॥ फळें पुष्पें आणोनि सत्वर ॥ वानरांसहित वायुकुमर ॥ षोडशोपचारीं पूजिला ॥ ८४ ॥ फळें उदक सेवून ॥ तृप्त जाहले वानरगण ॥ मग परतले तेथून ॥ परी विवरद्वार न सांपडे ॥ ८५ ॥ मग सुप्रभेसी म्हणे हनुमंत ॥ माते आम्हां दावीं शुद्ध पंथ ॥ तेव्हां ते खेचरी बोलत ॥ नेत्र समस्त झांका तुम्ही ॥ ८६ ॥ ऐसें ऐकतां वचन ॥ समस्तीं विवरीं झांकिले नयन ॥ सुमुहूर्तीं एक मंत्र जपोन ॥ काय तेव्हां बोलिली ॥ ८७ ॥ मग म्हणे उघडा नेत्र ॥ तों समुद्रतीरीं उभे वानर ॥ सुप्रभा न दिसे साचार ॥ नवल थोर वर्तलें ॥ ८८ ॥ कपी आश्चर्य करिती ते क्षणीं ॥ जैसे संसारदुःखें वेष्टिले प्राणी ॥ त्यांसी निजज्ञान उपदेशूनी ॥ सद्गुरु काढी बाहेर ॥ ८९ ॥ कीं जळते घरींहून काढिलें ॥ कीं पूरीं बुडतां वांचविलें ॥ कीं शिर छेदितां सोडविलें ॥ तैसें केलें सुप्रभेनें ॥ १९० ॥ कृपाळु तो रविकुळभूषण ॥ तेणेंच ते दिधली धाडोन ॥ समुद्रतीरीं वानरगण ॥ ब्रह्मानंदें नाचती ॥ ९१ ॥ इकडे तें विवर त्यजूनि सुप्रभा ॥ किष्किंधेसी जाऊन सीतावल्लभा ॥ भेटली कौसल्यागर्भा ॥ दृष्टीभरोनि न्याहाळित ॥ ९२ ॥ म्हणे ब्रह्मानंदा आत्मयारामा ॥ मज पावन करीं मेघश्यामा ॥ तीस ज्ञान सांगोन बदरिकाश्रमा ॥ राघवेंद्रें पाठविली ॥ ९३ ॥ काळांतरें बदरिकाश्रमीं ॥ देह ठेवोनि कैवल्यधामीं ॥ जैसा आर्द्र घट मिळे भूमीं ॥ तैसीच स्वरूपीं समरसली ॥ ९४ ॥ इकडे समुद्रतीरीं वानर ॥ चिंताक्रांत करिती विचार ॥ म्हणती शुद्धि न लागे अणुमात्र ॥ कैसा प्रकार करावा ॥ ९५ ॥ एक म्हणती परतोनि जावें ॥ काय रघुवीरासी सांगावें ॥ आमुचेनि हे कदा नोहे ॥ सीताशुद्धि म्हणोनियां ॥ ९६ ॥ तरी आतां द्यावे जी प्राण ॥ परी नव जावें परतोन ॥ व्यर्थ काय वांचोन ॥ प्रेतवत संसारीं ॥ ९७ ॥ मग आणोन काष्ठभार ॥ ढीग रचिले पर्वताकार ॥ तत्काळचि वैश्वानर ॥ वानरवीरीं चेतविला ॥ ९८ ॥ तों जांबुवंत बोले वचन ॥ मीच आधीं सेवीन कृशान ॥ यावरी अंजनीगर्भरत्न ॥ ऋक्षपतीप्रति बोले ॥ ९९ ॥ म्हणे जांबुवंता सर्वज्ञा ॥ मजप्रति द्यावी आधीं आज्ञा ॥ यावरी तो ऋक्षराणा ॥ प्रत्युत्तर देतसे ॥ २०० ॥ मी बहु वडील तुम्हांहून ॥ मज आधीं देइजे हा मान ॥ मग बोले वायुनंदन ॥ वडील आयुष्यें मी असें ॥ १ ॥ ज्याचे गांठीं आयुष्य फार ॥ तोचि वृद्ध म्हणावा साचार ॥ ज्याचें मरण जवळी निर्धार ॥ तोच धाकुटा बोलिजे ॥ २ ॥ तुझें आयुष्य मागें सरलें ॥ माझें बहुत पुढें उरलें ॥ ज्याचे गांठीचें धन वेंचलें ॥ तरी भाग्यवंत नव्हे तो ॥ ३ ॥ असो मग जांबुवंताप्रती ॥ समस्त वानर विनविती ॥ श्रीराममुद्रांकित मारुती ॥ त्यासी आज्ञा देइंजे ॥ ४ ॥ मग हनुमंतें झांकून नेत्र ॥ हृदयीं आठविला [3]कामांतकमित्र ॥ जो [4]जीमूतवर्ण कोमलगात्र ॥ अति पवित्र नाम ज्याचें ॥ ५ ॥ स्मरण करून हनुमंत ॥ लोटला तेव्हां अग्निआंत ॥ उडीसरसा अग्नि शांत ॥ परम अद्भुत वर्तलें ॥ ६ ॥ वानर म्हणती

१ ऐक्य पावली. २ अग्नि. ३ शिवाचा मित्र (राम). ४ मेघासारखा श्याम वर्ण आहे ज्याचा असा राम.

कचें जाहलें ॥ काष्ठढीग पुढती रचिले ॥ आकाश कवळिलें ज्वाळें ॥ दिशा धूमें दाटल्या ॥ ७ ॥ सपक्ष नग येत अकस्मात ॥ तैसा लोटला हनुमंत ॥ तत्काळ जाहला अग्नि शांत ॥ न दिसे किंचित कोठें पैं ॥ ८ ॥ ऐसेंच केलें तीन वेळ ॥ परी न मरे अंजनी-बाळ ॥ आश्चर्य करिती कपी सकळ ॥ वर्णिती बळ मारुतीचें ॥ ९ ॥ कपी म्हणती हनुमंता ॥ आम्हांसी मरों दे तरी आतां ॥ येरु म्हणे सागरीं तत्त्वतां ॥ प्राण देऊं चला हो ॥ २१० ॥ तेथोन निघाले वानर ॥ तों समीप देखिला सरितेश्वर ॥ चिंताक्रांत वायुकुमर ॥ ध्यानस्थ बैसला एकीकडे ॥ ११ ॥ वरकड ते वानरगण ॥ चिंतातुर करिती शयन ॥ तों संपाती मुख पसरून ॥ भक्षावया पातला ॥ १२ ॥ अरुणपुत्र तो पक्षी थोर ॥ जटायूचा ज्येष्ठ सहोदर ॥ मुख पसरोनि भयंकर ॥ वानरांसी भेडसावी ॥ १३ ॥ जवळ देखोनि संपाती ॥ कपी एकमेकां बोलती ॥ जटायूसारिखा निश्चितीं ॥ दिसतसे द्विजराज हा ॥ १४ ॥ म्हणती अनायासेंकरून ॥ आम्हांसी आलें जवळी मरण ॥ मग आठवून रघुनंदन ॥ नामस्मरणें गर्जती ॥ १५ ॥ ज्याचें नाम घेतां संकटीं ॥ निर्विघ्न होय सकळ सृष्टी ॥ अपाय ते उपाय शेवटीं ॥ दुःख तें सुख होय ॥ १६ ॥ असो नामघोषें कपी गर्जती ॥ तों पक्ष फुटले संपातीप्रती ॥ तेणें लोटांगण घातलें क्षितीं ॥ जयजयकारेंकरूनियां ॥ १७ ॥ म्हणे धन्य धन्य तुम्ही वानर ॥ केला माझा आजि उद्धार ॥ कोठें आहे रघुवीर ॥ माझा सहोदर तेथें असे ॥ १८ ॥ बहुत दिवस जाहले ॥ परी त्याचा समाचार न कळे ॥ तों कपिवीर बोलिले ॥ जटायु मारिला रावणें ॥ १९ ॥ पितृव्य म्हणोनि रघुनाथ ॥ जटायूसी होता मानित ॥ त्याची उत्तरक्रिया समस्त ॥ राघवें केली निजांगें ॥ २२० ॥ जटायूचें सार्थक केलें ॥ संपातीनें अंग धरणीवरी टाकिलें ॥ म्हणे अहा ओखटें जाहलें ॥ दिशा शून्य बंधूविणें ॥ २१ ॥ सूर्यमंडळ पहावयालागोनी ॥ दोघे गेलों होतों उडोनी ॥ तें म्यां पक्षाखालीं घालूनी ॥ जिवलग आपुला वांचविला ॥ २२ ॥ माझे पक्ष दग्ध जाहले ते वेळीं ॥ मग म्यां भयें हांक फोडिली ॥ सूर्यरथीं अरुणें ऐकिली ॥ स्नेहेंकरूनि कळवळला ॥ २३ ॥ मग सूर्यासी प्रार्थून ॥ वर दिधला मजलागून ॥ रामदूतांचें होतां दर्शन ॥ पक्ष संपूर्ण फुटतील ॥ २४ ॥ जैसा पक्षहीन पर्वत ॥ तैसा दडलों होतों येथ ॥ आजि पक्ष आले अकस्मात ॥ तुमच्या प्रतापेंकरूनियां ॥ २५ ॥ हा चंद्रगिरि पर्वत ॥ एथें चंद्रनामा आहे महंत ॥ तो सद्गुरु माझा यथार्थ ॥ मज वेदांतज्ञान सांगे ॥ २६ ॥ असो संपाती पुसे वानरांतें ॥ कोठें जातां येणें पंथें ॥ कपी म्हणती सीताशुद्धीतें ॥ करूं जातों पक्षींद्रा ॥ २७ ॥ संपाती मग बोलत ॥ पैल ते लंका दिसत ॥ सीता सती अशोकवनांत ॥ बैसली असे ध्यानस्थ ॥ २८ ॥ तरी तुम्हीं समस्त वानरीं ॥ बैसावें माझिये पृष्ठीवरी ॥ नेऊन घालीन पैलपारीं ॥ लंकेमाजी येधवां ॥ २९ ॥ अथवा एकोत्तरशत माझे सुत ॥ पृथक् पृथक् बैसा समस्त ॥ मग म्हणे जांबुवंत ॥ मार्गचि सांग आम्हांतें ॥ २३० ॥ संपाती बोले वचन ॥ ऐलतीरीं मलया-गिरिचंदन ॥ त्याची शाखा शतयोजन ॥ लंकेमाजी प्रवेशली ॥ ३१ ॥ परी तेथें कृष्णसर्प असती ॥ म्हणोनि तुमची न चले गती ॥

शतयोजन सरितापती ॥ लंकेसी परिघ आडवा ॥ ३२ ॥ नमस्कारोनि वानरांसी ॥ संपाती गेला निजाश्रमासी ॥ मग कपी बैसले विचारासी ॥ जांबुवंतासहित पैं ॥ ३३ ॥ सागराचें जीवन ॥ रुंद असे शतयोजन ॥ उडावया सामर्थ्य पूर्ण ॥ कोणा किती सांगा तें ॥ ३४ ॥ परस्परें ते वानर ॥ करिती उडावयाचा विचार ॥ शतयोजनें समुद्र ॥ उडवे कोणासी एकदां ॥ ३५ ॥ जांबुवंत म्हणे मी जाईन ॥ परी भागले माझे चरण ॥ मी आणि वैद्य सुषेण ॥ दोघेजण श्रमलों बहु ॥ ३६ ॥ बळीचिया घरीं अद्भुत ॥ त्रिविक्रम जाहला वैकुंठनाथ ॥ सात प्रदक्षिणा एके दिवसांत ॥ केल्या आम्हीं साक्षेपें ॥ ३७ ॥ तेणें भागले बहुत चरण ॥ त्याहीवरी वृद्धपण ॥ आणिक एकदां मेरूवरून ॥ उडी घातली म्यां तळवटीं ॥ ३८ ॥ तेव्हां सूर्यरथींचें चक्र ॥ मांडीस झगटलें जेवीं वज्र ॥ तेणें व्यथा अहोरात्र ॥ वृद्धपणीं जाचीतसे ॥ ३९ ॥ याकरितां नव जाय उड्डाण ॥ मग बोले वालिनंदन ॥ मी तेथें जाईन उडोन ॥ परी बाळ नेणतें ॥ २४० ॥ वानर म्हणती करावें काय ॥ या पैलतीरा कोण जाय ॥ जांबुवंत म्हणे वायुतनय ॥ याचे पाय धरा आतां ॥ ४१ ॥ तंव तो अंजनीचा नंदन ॥ करीत बैसला रामध्यान ॥ वानर घालिती लोटांगण ॥ करिती स्तवन मारुतीचें ॥ ४२ ॥ वानर म्हणती हनुमंतासी ॥ तूं सांग सखया किती उडसी ॥ हंसें आलें मारुतीसी ॥ काय तयांसी बोलिला ॥ ४३ ॥ अंजनी जैं मज प्रसवली ॥ बाळभूक बहु लागली ॥ तैं लक्षयोजनें उडी घातली ॥ गभस्तीवरी अकस्मात ॥ ४४ ॥ ऐसें वचन ऐकिलें ॥ वानर चरणांसी लागले ॥ राघवें बळ संपूर्ण ओळखिलें ॥ तरीच मुद्रा दीधली ॥ ४५ ॥ तरी आपुलें कार्य आतां ॥ सत्वर साधीं हनुमंता ॥ ऐसें म्हणतां कपिनाथा ॥ स्फुरण आलें ते काळीं ॥ ४६ ॥ हनुमंत म्हणे वानरांसी ॥ तुम्ही पर्वत धरा पोटेंसीं ॥ माझिया अंगवातें घंघाटेंसीं ॥ समुद्रांत पडाल कीं ॥ ४७ ॥ झाडें खोडें वानर कवळीत ॥ महेंद्रपर्वतीं चढे हनुमंत ॥ जांबुवंतादि वानर समस्त ॥ कौतुक पाहती मारुतीचें ॥ ४८ ॥ अवघे जे कां वानर ॥ त्यांसी पुसोन वायुकुमर ॥ आधीं पुच्छाचा फडत्कार ॥ गाजविला हनुमंतें ॥ ४९ ॥ हृदयीं केलें श्रीरामस्मरण ॥ शक्तिदाता तूं म्हणोन ॥ अहंकर्ताभाव गाळून ॥ मन निमग्न रघुनाथीं ॥ २५० ॥ तो परात्पर राजहंस ॥ जो रविकुळदिनेश ॥ ब्रह्मानंद पुराणपुरुष ॥ हृदयीं आठविला मारुतीनें ॥ ५१ ॥ रामविजय ग्रंथ वरिष्ठ ॥ षड्रसान्नांचें भरलें ताट ॥ ज्यांसी श्रवणाची क्षुधा उत्कट ॥ ते जेवोत आदरें ॥ ५२ ॥ किष्किंधाकांड येथें संपलें ॥ पुढें सुंदरकांड आरंभिलें ॥ ग्रंथाचें पूर्वार्ध जाहलें ॥ उत्तरार्ध परिसा आतां ॥ ५३ ॥ ब्रह्मानंदा जानकीजीवना ॥ श्रीधरवरदा जगद्भूषणा ॥ अज अजिता अव्यय निर्गुणा ॥ अक्षय अभंग अव्यया ॥ ५४ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ अष्टादशाध्याय गोड हा ॥ २५५ ॥ ओंव्या ॥ ॥ २५५ ॥ ॥ अध्याय ॥ ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ इति किष्किंधाकांड समाप्त ॥

अध्याय ११

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अद्भुत रामकथेचा महिमा ॥ देऊं गोदावरीची उपमा ॥ स्नान करितां कर्मा अकर्मा- ॥ पासोनि मुक्त होइजे ॥ १ ॥ उभयलोकीं इच्छा अधिक ॥ हींचि तटाकें सुरेख ॥ मनोरम प्रवाह देख ॥ उचंबळेल ब्रह्मानंदें ॥ २ ॥ रामकथामृतजीवन ॥ प्रेमळ तेथें जळचरें पूर्ण ॥ देव गंधर्व मुनिजन ॥ तटीं सघन तरू हेचि ॥ ३ ॥ अनेक चरित्रें तत्त्वतां ॥ त्याचि येथें मिळाल्या सरिता ॥ भक्ति ज्ञान वैराग्य पाहतां ॥ ऊर्मी येथें विलसती ॥ ४ ॥ ओघ चालिला अद्भुत ॥ फोडोनियां पापपर्वत ॥ सप्तकांड सप्तमुखें मिळत ॥ भक्तहृदयसागरीं ॥ ५ ॥ जे त्रिविधतापें तापले ॥ जे तीर्थव्रतें करितां भागले ॥ ते येथें स्नान करितां निवाले ॥ नाहीं परतले संसारा ॥ ६ ॥ या गंगेंत करितां स्नान ॥ अंगीं संचरे भक्तिज्ञान ॥ सकळ चातुर्यें एकवटोन ॥ पायां लागती अपार ॥ ७ ॥ सुंदरकांड इंद्रभुवन ॥ प्रेमरस तो सहस्रनयन ॥ वाग्देवी हे रंभा पूर्ण ॥ नृत्य करी कुशलत्वें ॥ ८ ॥ अंतरीं उघडोनि श्रवण ॥ श्रवण करोत पंडित जन ॥ सप्तकांडोत्तर संपूर्ण ॥ सुंदरकांड रसभरित ॥ ९ ॥ अठरावे अध्यायीं कथा अद्भुत ॥ समुद्रतीरीं उभा हनुमंत ॥ लंकेसी जावया उद्युक्त ॥ वानर समस्त पाहती ॥ १० ॥ [2]लोकप्राणेशसुत ते वेळां ॥ महेंद्राचळीं उभा ठाकला ॥ परम भुभुःकारें गर्जिन्नला ॥ तेणें डळमळला भूगोळ ॥ ११ ॥ सुटला जातां अंगवात ॥ म्हणोनि वानर भयभीत ॥ पोटाशीं धरोनि पर्वत ॥ अगोदर बैसले ॥ १२ ॥ यशस्वी रघुवीर म्हणोन ॥ समीरात्मजें केलें उड्डाण ॥ त्याचे अंगवातेंकरून ॥ प्रळय वर्तला सर्वांसी ॥ १३ ॥ महातरुवर उन्मळोनी ॥ [3]द्विजांऐसे फिरती गगनीं ॥ [4]अचळ चळती ठायींहूनी ॥ भुभुःकारध्वनीसरिसेचि ॥ १४ ॥ नक्षत्रें [5]रिचवती भूमंडळीं ॥ बैसली मेघांची दांतखिळी ॥ कृतांतासही ते वेळीं ॥ भय अत्यंत वाटलें ॥ १५ ॥ उचंबळलें समुद्रजळ ॥ डळमळलें उर्वीमंडळ ॥ हेलावती सप्तपाताळ ॥ अंगवातेंकरूनियां ॥ १६ ॥ भोगींद्र दचकला अंतरीं ॥ कूर्म निजपृष्ठी सांवरी ॥ यज्ञवराह धरित्री ॥ उचलोनि देत दाढेसी ॥ १७ ॥ दिग्गज चळचळां कांपती ॥ मेरुमांदार डळमळती ॥ [6]सुधापानी परम चित्तीं ॥ भय पावले तेधवां ॥ १८ ॥ शचीवर मनीं दचकला ॥ [7]अपर्णा पडे शिवाचे गळां ॥ भयभीत जाहली [8]कमळा ॥ विष्णु तीतें सांवरी ॥ १९ ॥ विरिंचि सांगे सकळांप्रती ॥ सीताशुद्धीस जातो मारुती ॥ सुर विमानीं बैसोनि येती ॥ अद्भुत कौतुक पाहावया ॥ २० ॥ कौतुक विलोकिती सुर सकळ ॥ प्रतापरुद्र अंजनीबाळ ॥ कीं तो [9]वासरमणि निर्मळ ॥ वानरवेषें जातसे ॥ २१ ॥ कल्पांतविजूचे उमाळे भडकती ॥ तैशीं कुंडलें कर्णीं तळपती ॥ वज्रकौपीन निश्चितीं ॥ कटिप्रदेशीं मुंजी झळके ॥ २२ ॥ त्रिगुणरूप कल्पांतचपळा ॥ तेवीं यज्ञोपवीत रुळे गळां ॥ उणें आणिलें दिव्य प्रवाळा ॥ मुखीं पुच्छाग्रीं रंग तैसा ॥ २३ ॥ अंगींच्या रोमावळी पिंजारत ॥ भुभुःकारें नभ गर्जत ॥ दिग्गजांचीं टाळीं बैसत ॥ आंदोळत ब्रह्मांड ॥ २४ ॥ गाजवी पुच्छाचा फडत्कार ॥ प्रतिशब्द देत अंबर ॥ दणाणत लंकानगर ॥ दशवदन हडबडला ॥ २५ ॥

---

१ श्रवणेंद्रिय अंतर्मुख करून. २ वायुपुत्र मारुती. ३ पक्ष्यांप्रमाणें. ४ पर्वत. ५ पडूं लागलीं. ६ देव. ७ पार्वती. ८ लक्ष्मी. ९ सूर्य.

चपळ पदद्वय आणि पाणी ॥ झेंपावत धांवे गगनीं ॥ उड्डाणावरी उड्डाण घेऊनी ॥ रुद्रावतार जातसे ॥ २६ ॥ अंतरिक्षीं जाय सपक्ष पर्वत ॥ कीं क्षीराब्धिशायीप्रती द्विजेंद्र धांवत ॥ कीं मानस लक्षोनियां जात ॥ राजहंस ज्यापरी ॥ २७ ॥ कीं चिंतामणिवारु सवेग ॥ चपळत्वें क्रमी नभमार्ग ॥ अंजनीहृदयारविंदभृंग ॥ जात चपळ तैसाचि ॥ २८ ॥ पितयाचें बहुत गमन ॥ तयाहूनि सवेग कपीचें उड्डाण ॥ किंवा रघुनाथाचा बाण ॥ चापापासून सूटला ॥ २९ ॥ कीं मनाचें चंचळपण ॥ पावे जैसें चिंतिलें स्थान ॥ तैसा लोक-प्राणेशनंदन ॥ यमदिशा[3] लक्षोनि जातसे ॥ ३० ॥ ऐसा अंतरिक्ष जातां हनुमंत ॥ आश्चर्य करिती देव समस्त ॥ म्हणती पाहों याचें सामर्थ्य ॥ रंभा त्वरित पाठविली ॥ ३१ ॥ साधितां परमार्थज्ञान ॥ आडवें येत मायाविघ्न ॥ कीं साधूं जातां निधान ॥ विवंशी येत आडवी ॥ ३२ ॥ तैसी रंभा देवीं धाडिली ॥ मुख पसरोनि उभी ठाकली ॥ तिच्या वदनांत उडी पडली ॥ हनुमंताची अकस्मात ॥ ३३ ॥ तिच्या कर्णद्वारें मारुती ॥ सवेंचि निघाला त्वरितगती ॥ तिनें हनुमंत स्तविला प्रीतीं ॥ स्वर्गाप्रती गेली मग ॥ ३४ ॥ समुद्रें पाठविला पर्वत ॥ मैनाकनामें अद्भुत ॥ तो ऊर्ध्वपंथें आडवा येत ॥ हनुमंतासी ते काळीं ॥ ३५ ॥ जों जों वाढे पर्वत ॥ तों तों उंच जाय हनुमंत ॥ मग तो अचळ प्रार्थीत ॥ हनुमंतासी ते काळीं ॥ ३६ ॥ म्हणे महापुरुषा मजवरी ॥ विश्रांति घेईं क्षणभरी ॥ मग एकाच हस्तें भारीं ॥ नग पाताळीं घातला ॥ ३७ ॥ जो शांतिसुखें डोलत ॥ त्यास देखोन क्रोध पळत ॥ तैसा हस्तभारें पर्वत ॥ सागरांत दडपिला ॥ ३८ ॥ तेथोन उड्डाण पुढें चालिलें ॥ तों सिंहिकेनें वदन पसरिलें ॥ छायासूत्र[6] साधिलें ॥ कापट्य केलें अद्भुत ॥ ३९ ॥ राहुकेतूंची जे माता ॥ तेचि सिंहिका जाण तत्त्वतां ॥ ती ग्रासावया हनुमंता ॥ पूर्वींच तेथें जपत होती ॥ ४० ॥ उताणी समुद्रांत निजोन ॥ बारा योजनें पसरिलें वदन ॥ छाया पडतांचि वायुनंदन ॥ तिच्या वदनांत कोसळला ॥ ४१ ॥ स्वर्गींचा हुंडा अकस्मात ॥ उर्वीवरी जेवीं पडत ॥ सिंहिकेच्या वदनीं हनुमंत ॥ पडिला सत्य त्यापरी ॥ ४२ ॥ ते दांतांसी दांत मेळवीत ॥ तों उद-रांत गेला हनुमंत ॥ पोट फाडून त्वरित ॥ आला बाहेर ते काळीं ॥ ४३ ॥ विषयपाश तोडोनि समस्त ॥ परमार्थी निघे जेवीं विरक्त ॥ तैसा बाहेर आला हनुमंत ॥ सिंहिका तेथेंच निमाली ॥ ४४ ॥ पुढें चालिलें उड्डाण ॥ तों लंकादेवी आली धांवोन ॥ तिनें आडवा पाय घालून ॥ हनुमंतासी पाडिलें ॥४५॥ करितां श्रीरामभजन ॥ नसतीं विघ्नें येती धांवोन ॥ परी साधक तितुकीं लोटून ॥ साव-धान स्मरण करी ॥ ४६ ॥ असो लंकादेवीस मुष्टिप्रहार ॥ वज्रप्राय देत वायुकुमर ॥ तिनें स्तवन केलें अपार ॥ म्हणे मज न मारावें ॥ ४७ ॥ तूं विजयी होशील साचार ॥ तंव पुढें उडी जात अपार ॥ पडलंकेसी सत्वर ॥ उडी जावोन पडियेली ॥ ४८ ॥ उडी-सरसी ते वेळीं ॥ पडलंका ते दणाणली ॥ क्रौंचा असे तये स्थळीं ॥ कनिष्ठ भगिनी रावणाची ॥ ४९ ॥ तिचा घर्घरनामें भ्रतार ॥

१ गरुड. २ मारुति. ३ दक्षिण. ४ ठेवा. ५ पिशाचिका. ६ सांवली पकडून खालीं ओढणें. ७ बुरुज. ८ मोक्षसाधनासाठीं.

इंद्रें मारिला तो असुर ॥ यालागीं क्रौंचेसी दशकंधर ॥ पडलंकेसी स्थापीत ॥५०॥ असो तें दणाणलें लंकानगर ॥ म्हणोनि क्रौंचा घेत समाचार ॥ असुरी[1] पाठविल्या अपार ॥ धरिला वानर ते काळीं ॥ ५१ ॥ तों हनुमंतें ते वेळे ॥ संकीर्ण[2] रूप धरिलें कोंवळें ॥ क्रौंचेनें डोळां देखिलें ॥ हातीं धरिलें दृढ तेव्हां ॥ ५२ ॥ म्हणे हा चिरा गे वानर ॥ पाक करोनि आणा सत्वर ॥ हनुमंत म्हणे माझें शरीर ॥ उदकमय सर्वही ॥५३॥ पाक करितां नुरेचि कांहीं ॥ यालागीं तूं सगळाचि खाईं ॥ असुरीनें उचलोन लवलाहीं ॥ मुखांत घातला हनुमंत ॥ ५४ ॥ दांतांसी दांत मिळवी येरी ॥ तंव तो प्रवेशला अंतरीं ॥ काळिज धरोनि उभय करीं ॥ झोळकंबा घेत मारुती ॥ ५५ ॥ तंव ते चडफडे ते वेळे ॥ भोवंडी तेव्हां नेत्रबुबुळें ॥ गडबडां भूमीवरी लोळे ॥ वांचवा म्हणे मज आतां ॥ ५६ ॥ सूकरविष्ठा आणोन बहुत ॥ असुरी क्रौंचेसी पाजीत ॥ हनुमंत आंत कंटाळत ॥ निघों पाहत बाहेरी ॥ ५७ ॥ तिच्या नासिकद्वारें हनुमंत ॥ पुच्छाग्र बाहेर दावीत ॥ असुरी धरोनि वोढीत ॥ रोगबीज म्हणोनियां ॥ ५८ ॥ ओढी ओढितां अपार ॥ पुच्छरोगाचे पडले ढिगार ॥ मग हनुमंतें असुरी समग्र ॥ बांधोनियां आखुडिल्या ॥ ५९ ॥ हनुमंताचें अद्भुत बळ ॥ क्रौंचेचीं आंतडीं तोडिलीं सकळ ॥ उदर फाडोन तत्काळ ॥ बाहेर आला गर्जोनियां ॥ ६० ॥ असंख्यात राक्षसिणी ॥ भारा बांधोनि आपटिल्या धरणीं ॥ भिरकावीत समुद्रजीवनीं ॥ जाहलीं पारणीं जळचरांचीं ॥ ६१ ॥ जैशा मनाच्या अनंत वृत्ती ॥ मनोजयें योगी आकर्षिती ॥ तैशा असुरी संहारूनि मारुती ॥ विजयी जाहला पडलंके ॥६२॥ अत्यंत वृद्धा असुरी ॥ उरल्या होत्या नगरांतरीं ॥ तयांसी म्हणे रुद्रावतारी ॥ लंका कोणती दावा गे ॥ ६३ ॥ नाहीं तरी तुम्हांसी भक्षीन ॥ म्हणोन पसरिलें तेव्हां वदन ॥ वृद्धा बोलती भिऊन ॥ पैल ते लंका दिसतसे ॥६४॥ तों अस्ता गेला दिनकर ॥ निकुंभिलेंत प्रवेशला वायुकुमर ॥ शोधीत चालिला सीता सुंदर ॥ धांडोळीत[3] सर्वही ॥६४॥ केरामाजी पडलें मुक्त[4] ॥ तें झारा युक्तीनें निवडीत ॥ कीं सारासारविचार शोधीत ॥ साधक[5] आत्मप्राप्तीतें ॥ ६६ ॥ कीं यात्रेंत चुकली जननी ॥ सत्पुत्र काढी शोधूनी ॥ कीं महावैद्य काननीं[6] ॥ संजीविनी[7] शोधूं निघे ॥६७॥ समुद्रांत नेले वेद ॥ ते मत्स्यरूपी शोधी मुकुंद ॥ तैसा राघवचरणाब्जमिलिंद ॥ निकुंभिलेंत सीता शोधी ॥ ६८ ॥ तों देखिलें शक्रजिताचें[8] मंदिर ॥ हेमरत्नमय अति सुंदर ॥ त्यांत प्रवेशला वानर ॥ राघवप्रिया पाहावया ॥६९॥ शक्रजित सुलोचना उभयतां ॥ शेजे पहुडलीं होय देखता ॥ मग म्हणे हेच होईल सीता ॥ रत जाहली परपुरुषाशीं ॥७०॥ आतां घालोनि पाषाण ॥ घेईन दोघांचाही प्राण ॥ मग म्हणे ऐकावें भाषण ॥ बोलती काय परस्परें ॥ ७१ ॥ तंव ते शेषकन्या स्वभावें तेथ ॥ इंद्रजितासी बोलत ॥ तुमचा पिता लंकानाथ ॥ अनुचित वर्तत असे ॥ ७२ ॥ अणुमात्रहि वैर नसतां ॥ व्यर्थ आणिली जनकदुहिता ॥ कुळक्षयास तत्त्वतां ॥ कारण केलें गमताहे ॥ ७३ ॥

---

१ राक्षसिणी. २ सूक्ष्म. ३ हुडकीत. ४ मोतीं. ५ मुमुक्षु. ६ अरण्यांत. ७ प्राण वांचविणारी औषधी. ८ इंद्रजिताचें.

परसतीचा अभिलाष करी ॥ साधुसंतांचा द्वेष धरी ॥ गुरुद्रोह ज्यामाझारी ॥ अल्पायुषी तो साच ॥ ७४ ॥ मातापित्यांचा करी तिरस्कार ॥ ब्राह्मणांसी निंदी निरंतर ॥ जो हिंसक दुष्ट दुराचार ॥ अल्पायुषी तोचि पैं ॥ ७५ ॥ हरिचरित्रें उच्छेदीत ॥ निंदी महापुरुषांचे ग्रंथ ॥ नसतेंच काढी पाखंड मत ॥ अल्पायुषी तो साच ॥ ७६ ॥ म्हणोनि [१]श्रावणारितनयवनिता ॥ आणोनि अनर्थ केला वृथा ॥ आतां लंकेची गति तत्त्वतां ॥ न दिसे पाहतां बरी कांहीं ॥ ७७ ॥ ऐकतां ऐसी मात ॥ लंकेंत प्रवेशे हनुमंत ॥ बिभीषणाचे मंदिरांत ॥ वायुसुत संचरला ॥ ७८ ॥ सत्वशील बिभीषण ॥ करीत श्रीविष्णूचें उपासन ॥ सदा होत हरिकीर्तन ॥ तेणें सदन दुमदुमलें ॥ ७९ ॥ नाहीं रजतमांची वार्ता ॥ न दिसे द्वेष हिंसा तत्त्वतां ॥ पुराणश्रवण हरिकथा ॥ याविण चर्चा नसेचि ॥ ८० ॥ दया क्षमा आणि शांती ॥ बिभीषणाचे हृदयीं नांदती ॥ असो तेथें कीर्तनीं मारुती ॥ निजानंदें नाचतसे ॥ ८१ ॥ कीर्तनकल्लोळरंगांत ॥ गडबडां लोळे हनुमंत ॥ कंठ होऊन सद्गदित ॥ ब्रह्मानंदें डुलतसे ॥ ८२ ॥ घेऊन भक्तांचे चरणरज ॥ कपाळीं लावी वायुतनुज ॥ म्हणे होय राक्षसवंशज ॥ परी भक्तराज सात्विक हा ॥ ८३ ॥ [२]वायसांत कोकिळा वसत ॥ कीं दैत्यकुळीं प्रल्हाद भक्त ॥ कीं कागविष्ठेंत अश्वत्थ ॥ तें वास्तव्यस्थळ विष्णूचें ॥ ८४ ॥ कीं परिस जैसा पाषाणांत ॥ कीं [३]शुक्तीमाजी दिव्य मुक्त ॥ तैसा राक्षसकुळीं हा भक्त ॥ अलंकृत उत्तम गुणीं ॥ ८५ ॥ लंकेस आलिया रघुनंदन ॥ सहपरिवारें मारूनि रावण ॥ मग रघुपतीस प्रार्थोन ॥ राज्य संपूर्ण देईन यासी ॥ ८६ ॥ जैसे दवडोन मत्सर काम क्रोध ॥ साधु करिती निजबोध ॥ तैसा बिभीषण भक्त प्रसिद्ध ॥ अक्षय स्थापीन लंकेसी ॥ ८७ ॥ बिभीषणाचे मंदिरांत ॥ परम संतोषला हनुमंत ॥ जैसें तृषेनें पीडितां बहुत ॥ गंगा अकस्मात देखिली ॥ ८८ ॥ चकोरा पावे रोहि[४]णीवर ॥ कीं चातकां वो[५]ळला अंबुधर ॥ तैसें देखोनि बिभीषणाचें मंदिर ॥ वायुपुत्र आनंदला ॥ ८९ ॥ मग चालिला पुढारा ॥ देखे कुंभकर्णाचे मंदिरा ॥ तों दुर्गंधि आली एकसरां ॥ कंटाळे मन मारुतीचें ॥ ९० ॥ जैसा मेघ गडगडत ॥ तैसा कुंभकर्ण घोरत ॥ [६]कुंजर म्हैसे खर बहुत ॥ नासिकाबिळांत गुंतले ॥ ९१ ॥ श्वासासरसे बाहेरी ॥ आरडत पडती एकसरीं ॥ कीं तो मंदराचळ पृथ्वीवरी ॥ निद्रिस्त होवोन पडियेला ॥ ९२ ॥ मातेचिया उदरांतून ॥ जेव्हां पडला कुंभकर्ण ॥ तेव्हां पसरोनि विशाळ वदन ॥ तीस सहस्र स्त्रिया गिळियेल्या ॥ ९३ ॥ असो देखोन कुंभकर्ण ॥ आश्चर्य करी वायुनंदन ॥ म्हणे हा वृथा पुष्ट जन्मोन ॥ व्यर्थ येथें पडियेला ॥ ९४ ॥ देखोन [७]अंत्यजाचें घर ॥ पळे जैसा श्रोत्रिय पवित्र ॥ तैसा अंजनीचा पुत्र ॥ सांडोन चालिला पुढारा ॥ ९५ ॥ जो कल्पद्रुमीं [८]द्विज राहणार ॥ तो बाभुळेवरी न बैसे साचार ॥ तैसें अव्हेरूनि [९]घटश्रोत्राचें घर ॥ रामकिंकर पुढें जाय ॥ ९६ ॥ कोठें नुमगे मंगळभगिनी ॥ मारुती विचार करी मनीं ॥ कोणतें स्वरूप धरूनी ॥ लंकेमाजी हिंडावें

१ श्रावणारि दशरथ त्याचा तनय श्रीराम त्याची वनिता=स्त्री, सीता. २ कावळ्यांमध्यें. ३ शिंपल्यांत. ४ चंद्र. ५ वर्षला. ६ हत्ती. ७ चांडालाचें. ८ पक्षी. ९ कुंभकर्णाचें.

॥ ९७ ॥ वानररूपेंकरूनी ॥ जरी विचरावें लंकाभुवनीं ॥ तरी राक्षस विनोदें धरूनी ॥ नाना चेष्टा करितील ॥ ९८ ॥ राक्षसरूप धरावें क्रूर ॥ तरी करवितील मांसाहार ॥ द्विजमांस भक्षितां साचार ॥ पुण्य समग्र भस्म होय ॥ ९९ ॥ कीं करूं जाऊं शिष्टाई ॥ तरी रावण न मानी काळत्रयीं ॥ राक्षसांसीं भेद करितां पाहीं ॥ विनोद माझा करितील ॥ १०० ॥ असो वानररूप पालटोनी ॥ अणुप्रमाण वेष धरूनी ॥ न खुपे मुंगीचे नयनीं ॥ घरोघरीं हिंडतसे ॥ १ ॥ जैसा जनीं असोनि जनार्दन ॥ जीवांसी नव्हे दृश्यमान ॥ तैसा निरालोद्भवनंदन ॥ व्यक्त न दिसे कोणासी ॥ २ ॥ घरोघरीं चर्या पाहत ॥ तों अवघे देखिले अधर्मरत ॥ वरिवरी आचार दावीत ॥ जैसा मैंदे शांति धरी ॥ ३ ॥ घरोघरीं अग्निहोत्रें पूर्ण ॥ मुखीं सदा वेदाध्ययन ॥ परी दृष्टीं देखतां गोब्राह्मण ॥ मुखीं घालोन रगडिती ॥ ४ ॥ जारकर्मरत नारी नर ॥ रुद्राक्षमाळा घेऊन थोर ॥ जपती सदा कौटिल्यमंत्र ॥ जारण मारण मोहनादि ॥ ५ ॥ लटिकेचि डोळे झांकून ॥ दाविती शांति अवलंबून ॥ मांस रक्त मद्यपान ॥ घूर्णितनयन डुलती ॥ ६ ॥ हृदयीं मद मत्सर दुमदुमती ॥ वाचाबळें जनांसी गोंविती ॥ आम्ही कर्मातीत जाहलों म्हणती ॥ सदाचारभ्रष्ट क्रिया ॥ ७ ॥ आम्ही ज्ञानी सदा मुक्त ॥ झालों लोककर्मविरहित ॥ मना आवडे तो भोग भोगीत ॥ महा उन्मत्त विषयांध ॥ ८ ॥ व्यर्थ राक्षसांचा आचार ॥ जैसे स्नान करून आले कुंजर ॥ कीं भस्मांत लोळती खर ॥ त्यांसी योगीश्वर कोण म्हणे ॥ ९ ॥ एक राक्षस संन्यास घेऊन ॥ करिती गोमांसभक्षण ॥ सवेंच संपादोनि आचमन ॥ कर्ता कोण म्हणती पैं ॥ ११० ॥ विरजाहोम करून ॥ तीळ तूप गेलें जळोन ॥ कामक्रोधादि साही जण ॥ अधिकाधिक माजले ॥ ११ ॥ नाना जीवजाती भक्षोनी ॥ म्हणती आम्हांतें शिवूं नका कोणी ॥ एक गोचर्म पांघरोनी ॥ जटाधारी बैसले ॥ १२ ॥ वनांत हिंडती वानप्रस्थ ॥ गोहननालागीं बैसती गुप्त ॥ ब्राह्मणांसी मारून भक्षीत ॥ कर्ता येथें कोण म्हणती ॥ १३ ॥ आम्ही ब्रह्मचारी विरक्त ॥ म्हणोन इंद्रियें ठेविलीं मुक्त ॥ गृहस्थ पडले गृहगतींत ॥ पापें अमित जोडिती ॥ १४ ॥ क्षत्रिय अधर्म तेथें सर्व वसती ॥ समरीं पाठी देऊन पळती ॥ वाढिवेच्या गोष्टी बोलती ॥ घाय घालिती अधर्में ॥ १५ ॥ वैश्यांचें अधर्मीं चित्त ॥ जोखोन दुसऱ्यासी नाडीत ॥ शुद्ध धर्मवाढ पाडीत ॥ विप्रसेवा सांडोनियां ॥ १६ ॥ वाण्यांनीं उदीम तळासी आणिला ॥ सर्वत्रांचा गुंडाळा केला ॥ सोनारीं वैरकोल घातला ॥ सर्व जिरविले अलंकार ॥ १७ ॥ सोनार ठकठक करिती ॥ तेथें नाहीं सीता सती ॥ नाळी झांकणी कांसार विकती ॥ चिच्छक्ती तेथें कैंची ॥ १८ ॥ व्यवहारें कालांतरीं प्राप्ती ॥ लक्षूनि परहस्तीं समर्पिती ॥ खत हातीं लिहून घेती ॥ पाहोन रडती जन्मवरी ॥ १९ ॥ तेली भोंवे घाण्याभोंवता ॥ तेथें कैंची सती सीता ॥ साळी कोष्टी पांजणी करितां ॥ जन्म वृथा पैं गेला ॥ १२० ॥ गारींत निघाले जीवें जीत ॥ तांबोळी शायर्शीं पंचायर्शीं

१ आकाशापासून झालेल्या वायूचा पुत्र, मारुती. २ लुटारू. ३ संन्याशानें करण्याचा होम. ४ स्वेच्छ. ५ चढाओढीच्या. ६ कसोटी. ७ भांडीं. ८ कर्जपत्र. ९ माग चालविणें.

करीत ॥ शिंपी अखंड तें खंडीत ॥ सीता निश्चित तेथें कैंची ॥ २१ ॥ रंगारी जें वस्त्र श्वेत ॥ तें काळें करिती निश्चित ॥ नसतेचि ठसे लावीत ॥ शुद्धावरी मूर्ख पैं ॥ २२ ॥ भुसाऱ्यांनीं धान्यसंग्रह केला ॥ मोजितां व्यर्थ जन्म गेला ॥ तेथें नाहीं जनकबाळा ॥ ते चित्कळा अवतरली ॥ २३ ॥ वेद पढती वेदपाठक ॥ तेथें निष्ठा न धरिती अभाविक ॥ प्रतिग्रहाखालीं जन्म देख ॥ गेला निश्चित तयांचा ॥ २४ ॥ इदं भवति इदं न भवति ॥ पंडित हेंचि खटपटती ॥ सदा परनिंदा जल्पती ॥ सीता सती तेथें कैंची ॥ २५ ॥ ताठले सदा गायक ॥ अभिमानें हुंबती अधिक ॥ प्रेम सांडोनि गाती शृंगारिक ॥ सीता सती तेथें कैंची ॥ २६ ॥ ज्योतिषी गोंविले ग्रहगतीं ॥ गृहांत पडले ते न निघती ॥ आपण कोण हें नेणती ॥ सीता सती तेथें कैंची ॥ २७ ॥ प्रहस्तादि प्रधानघरें ॥ शोधिलीं सर्व अंतःपुरें ॥ पद्मिणीसम स्वरूपें सुंदरें ॥ पदनखा भृंग रुणझुणती ॥ २८ ॥ हनुमंत नाना तर्क करी ॥ कोठें नुमगे जनककुमरी ॥ म्हणे योगगतीनें निर्धारीं ॥ प्राण दिधला जानकीनें ॥ २९ ॥ कीं सरितापतीमाजी बुडाली ॥ कीं रावणें सक्रोध भक्षिली ॥ अंतरिक्षाहूनि खालीं पडली ॥ गेली चूर होऊनियां ॥ १३० ॥ कीं रावणें दृढ धरिली ॥ कळ लागोन सुकुमार मेली ॥ कीं रावणपत्न्यांनीं मारिली ॥ सवतीमत्सर करोनियां ॥ ३१ ॥ हनुमंत दुःखें गडबडां लोळे ॥ आंसुवें पूर्ण भरले डोळे ॥ म्हणे वृथा समुद्रलंघन केलें ॥ शून्य पडलें सर्व कार्य ॥ ३२ ॥ अहा सीते सीते करून ॥ वृथा आलिंगी राजीवनयन ॥ सीतेचें रूप म्हणोन ॥ हृदयीं पाषाण धरीतसे ॥ ३३ ॥ मी गेलिया रघुनाथ ॥ प्राण त्यागील यथार्थ ॥ सुग्रीव नळ नीळ जांबुवंत ॥ सुमित्रासुत न वांचती ॥ ३४ ॥ जाईल अयोध्येसी समाचार ॥ भक्तशिरोमणि भरत वीर ॥ शत्रुघ्न आणि माता समग्र ॥ प्राण देतील निर्धारें ॥ ३५ ॥ वृथा कष्ट गेले मुळींहूनी ॥ ठायीं न पडे जनकनंदिनी ॥ नव जाय मी परतोनी ॥ चापपाणी वाट पाहेल ॥ ३६ ॥ करितां रघुपतीचें स्मरण ॥ विघ्नें पळती मुळींहून ॥ जैसा सुटतां अद्भुत प्रभंजन[1] ॥ जळदजाळ[2] क्षणीं वितळे ॥ ३७ ॥ पडतां किंचित अग्न ॥ तृण पर्वतींचें जाय जळोन ॥ कीं गृहस्वामी जागा देखोन ॥ तस्कर जेवीं पळती पैं ॥ ३८ ॥ कीं उगवतां दिनपती[3] ॥ भगणें[4] सर्व लोपती ॥ कीं मृगेंद्र[5] देखतां निश्चितीं ॥ अचेतन होती वारण[6] ॥ ३९ ॥ तैसें रघुपतीचें करितां स्मरण ॥ विघ्नें सर्व पळती उठोन ॥ करोनि लंकेचें कंदन[7] ॥ पालथी घालीन सागरीं ॥ १४० ॥ ऐसें बोलोन हनुमंत ॥ कलह माजविला लंकेंत ॥ घरोघरीं लोकांत आकांत ॥ ओढविला वायुसुतें ॥ ४१ ॥ रत्नजडित गोपुरें[8] देखा ॥ विद्युत्प्राय झळकती पताका ॥ कनककळसां नाहीं संख्या ॥ दिव्य लंकानगर तें ॥ ४२ ॥ अंजनीसुत मत्तवारण ॥ पुच्छ हें वज्रशुंडा जाण ॥ सकळ गोपुरें ओढून ॥ अकस्मात पाडीत ॥ ४३ ॥ मध्यरात्र जाहली पूर्ण ॥ निद्रार्णवीं लोक निमग्न ॥ तों अकस्मात घरें कोसळून ॥ पडोनि जन दडपती ॥ ४४ ॥

१ वारा. २ मेघांची पंक्ति. ३ सूर्य. ४ नक्षत्रसमूह. ५ सिंह. ६ हत्ती. ७ समूळ नाश. ८ वेशीचे दरवाज्यावरील बंगले.

जैसे पर्वताचे कडे खचती ॥ तैशीं गोपुरें खालीं पडती ॥ महाद्वारें ओढूनि मारुती ॥ झुगारीत गगनपंथें ॥ ४५ ॥ गवाक्ष[1]-द्वारें पुच्छ घालून ॥ गृहस्तंभ पाडी आकर्षून ॥ लत्ताप्रहारेंकरून ॥ कपाटें फोडोन टाकीत ॥ ४६ ॥ नगरतळ दणाणत ॥ भयंकर घोषें किंकाटत ॥ वृक्ष उन्मळी अकस्मात ॥ भयभीत लोक जाहले ॥ ४७ ॥ एकचि नगरीं कोल्हाळ झाला ॥ एक म्हणती पळा रे पळा ॥ ऐसें बोलतां अकस्मात शिळा ॥ येऊन पडती मस्तकीं ॥ ४८ ॥ राक्षसिणींचीं बाळें धरूनी ॥ भिरकावून देत गगनीं ॥ राक्षसी वक्षस्थळें बडवूनी ॥ हांका फोडिती आक्रोशें ॥ ४९ ॥ स्त्रीपुरुष दोघें नग्न ॥ एकांतीं केलें शयन ॥ तीं जागीं न होतां उचलून ॥ बिंदीस[2] शेज ठेवीत ॥ १५० ॥ भांडारगृह फोडून ॥ नाना वस्तूंच्या मांदुसा[3] आणोन ॥ राजबिदीस[4] टाकी पूर्ण ॥ एकेच ठायीं सर्वांच्या ॥ ५१ ॥ पुच्छाचे चपेटे थोर ॥ रात्रीं वाजवी वारंवार ॥ भयभीत जाहले अवघे असुर ॥ बोलों उत्तर न शकती ॥ ५२ ॥ ऐसें नगर गांजोनि पूर्ण ॥ मग राजद्वारावरी जाऊन ॥ बैसला अंजनीनंदन ॥ कलह पूर्ण माजवावया ॥ ५३ ॥ हृदयीं पुच्छ धरोनि हनुमंत ॥ वारंवार तया चुंबीत ॥ डोळे मोडोन वांकुल्या[5] दावीत ॥ घुलकावीत[6] मान पैं ॥ ५४ ॥ तों नरनारी असंख्यात ॥ कलश घेऊन उदक आणीत ॥ पुच्छ गोंवून[7] अकस्मात ॥ कपी फोडीत एकदांचि ॥ ५५ ॥ नारी दचकल्या समस्त ॥ कोण गे येथें घागरी फोडीत ॥ त्यांचे कर्णनासिकीं हनुमंत ॥ पुच्छ घालीत हळूचि ॥ ५६ ॥ तेणें दुश्चित नारी दचकती ॥ एक फडफडां शिंकती ॥ भरला घट मारुती ॥ जाऊं नेदी नगरांत ॥ ५७ ॥ घटस्फोट जाहले राजद्वारीं ॥ शिव्या देती नगरींच्या असुरी ॥ दशमुखा तुझी न उरे उरी ॥ जनककुमरी क्षोभली ॥ ५८ ॥ सीतेनें चेतविलें[8] भूत ॥ तें नगरांत हिंडे गुप्त ॥ हें लंकेचा करील निःपात ॥ दशकंठ यथार्थ निमेल ॥ ५९ ॥ तों राजदर्शनासी महावीर ॥ तुरंगारूढ जाती सत्वर ॥ ऐसें देखोनि कपिवर ॥ काय करिता जाहला ॥ १६० ॥ मागिले पायीं तुरंग धरूनी ॥ गरगरां भोवंडोनि आपटी मेदिनीं ॥ एकावरी एक उचलोनी ॥ अश्वासहित स्वार टाकी ॥ ६१ ॥ तों गजभार आले उन्मत्त ॥ त्यांचे पुच्छें उपडोनियां दांत ॥ वरी बैसले असुर समस्त ॥ दंतघायें झोडिले ॥ ६२ ॥ गुढारांसहित[9] गज उचलोनी ॥ भिरकावीत समुद्रजीवनीं ॥ तों रथारूढ होउनी ॥ राजकुमार पातले ॥ ६३ ॥ तंत वितंत घन सुस्वर ॥ वाजवीत वाद्यांचे गजर ॥ देखतां क्षोभला वानर ॥ पुच्छ सत्वर सोडिलें ॥ ६४ ॥ शतांचे शत रथ ओढोनी ॥ कुमार पालथे पाडिले मेदिनीं ॥ सारथी भिरकाविले गगनीं ॥ घोडे मारून टाकिले ॥ ६५ ॥ पुच्छघायेंकरूनी ॥ वाजंत्री झोडिले ते क्षणीं ॥ वाद्यें गेलीं सकळ गळोनी ॥ शंख करीत पळती ते ॥ ६६ ॥ तों पालखींत बैसोन प्रधान ॥ आले देखोनि वायुनंदन ॥ सूक्ष्म पुच्छ करून ॥ भोयांचे कानीं सूदिलें ॥ ६७ ॥ भोई दचकले एकाएकीं ॥ खालती आपटिली पालखी ॥ त्यांतें प्रधान धरोनि जवळिकीं ॥ ताडण करिती बहुसाल ॥ ६८ ॥ ते म्हणती

१ खिडक्यांच्या झरोख्यांतून. २ गल्लींत. ३ तिजोऱ्या. ४ हमरस्त्यावर. ५ माकडचेष्टा. ६ डोलवितो. ७ रोंवून. ८ पिसाळविलें. ९ हौद्यांतील लोकांसह.

कां मारितां व्यर्थ ॥ [1]रावणारिस्नुषेनें चेतविलें भूत ॥ तें तुमचा अपमान करीत ॥ शिबिका बहुत मोडिल्या ॥ ६९ ॥ पालख्या रथ गज घोडे ॥ झोडून पाडिले एकीकडे ॥ कोणी न ये राजद्वाराकडे ॥ जो तो दडे सांधींकोनीं ॥ १७० ॥ सवेंच उठोनि मारुती ॥ घरोघरीं घेत [2]पौळती ॥ सीतेची गोष्ट कोणे रीती ॥ कैसे बोलती म्हणोनियां ॥ ७१ ॥ असो अस्ता गेला [3]चंडकिरण ॥ सभामंडपीं बैसला रावण ॥ तये सभेंत [4]अंजनीनंदन ॥ प्रवेशता पैं जाहला ॥ ७२ ॥ सिंहासनीं बैसला लंकानाथ ॥ पाठीसी उभा रामदूत ॥ तों सभेस [5]घेरटीकार सांगत ॥ रावणासन्मुख वर्तलें तें ॥ ७३ ॥ म्हणती [6]शक्रारिजनका अवधारीं ॥ दुष्टें विघ्नें उदेलीं नगरीं ॥ लक्षांचे लक्ष फुटल्या घागरी ॥ नगरद्वारीं लंकेशा ॥ ७४ ॥ उगीच पडती [7]गोपुरें ॥ बहुसाल [8]रिचवती मंदिरें ॥ गगनमार्गीं टाकिलीं लेंकुरें ॥ कपाटें समग्र मोडिलीं ॥ ७५ ॥ वीर पडले म्हणताती ॥ निद्रिस्त जन [9]वोसणती ॥ दुश्चिन्हें बहुत लंकापती ॥ शंका वाटे सांगतां ॥ ७६ ॥ तांटिकांतकाची [10]कांता झडकरी ॥ नेऊन सोडावी [11]कांतारीं ॥ इतुकेन स्वस्थ लंकापुरी ॥ चिरकाळ नांदेल ॥ ७७ ॥ ऐसें बोलतां घरटीकार ॥ क्रोधावला द्विपंचवक्र ॥ म्हणे याची जिव्हा आणि श्रोत्र ॥ छेदूनियां टाका रे ॥ ७८ ॥ नसतें कल्पित दुश्चिन्ह ॥ सांगतो मूर्ख आम्हांलागून ॥ ऐसें ऐकतां वचन ॥ राघवप्रियकर क्षोभला ॥ ७९ ॥ म्हणे लटिकें दुश्चिन्ह ॥ यासीच दावूं खरें करून ॥ माझे पुच्छासी होवो बहु कल्याण ॥ करीन कदन सभेचें ॥ १८० ॥ तों रावणापुढें नापिक येत ॥ शस्त्रें [12]श्मश्रु नीट करीत ॥ तों नापिकाचे करीं हनुमंत ॥ पुच्छ घाली हळूचि ॥ ८१ ॥ तों नापिक भयें दचकला ॥ तेणें हात [13]चांचरी गेला ॥ मिशी भादरली ते वेळां ॥ एकीकडील अवघीच ॥ ८२ ॥ तेणें क्षोभला लंकानाथ ॥ हस्तें ताडिला नापिक ॥ रावणाचे पृष्ठीवरी देख ॥ हनुमंतें मुष्टी ओपिली ॥ ८३ ॥ वामहस्तचपेटेकरूनी ॥ दाही छत्रें पाडिलीं धरणीं ॥ सवेंच दाही मुकुट हाणोनी ॥ सव्यहस्तें पाडिले ॥ ८४ ॥ छत्रदंड घेवोनि करीं ॥ घाली रावणाचे [14]अपानद्वारीं ॥ येरू मागें पाहे ते अवसरीं ॥ तों दंड माझारी खंडिला ॥ ८५ ॥ चौदा गांवें मंडप विस्तीर्ण ॥ सुगंधस्नेहें दीप शोभायमान ॥ चौदा सहस्र लाविले पूर्ण ॥ ठायीं ठायीं सुरेख ॥ ८६ ॥ कर्पूरदीप सतेज थोर ॥ आठ लक्ष सभेसमोर ॥ पाजळोन उभे असती असुर ॥ विशाळ शरीरें जयांचीं ॥ ८७ ॥ पुच्छवातें वायुकुमरें ॥ दीपिका विझविल्या एकसरें ॥ दीप तेथें एकही न उरे ॥ जाहले घाबरे सभालोक ॥ ८८ ॥ अंधार पडतांचि तेथ ॥ नागवूं लागला हनुमंत ॥ शस्त्रवस्त्रादि समस्त ॥ अलंकार घेत हिरोनि ॥ ८९ ॥ मुकुट घेऊन सत्वर ॥ मस्तकीं हाणी मुष्टिप्रहार ॥ जैसा सपक्षनगावरी पुरंदर ॥ वज्र बळें प्रेरी पैं ॥ १९० ॥ बोटें तोडोनि मुद्रिका सकळ ॥ काढून घेत अंजनीबाळ ॥ कंठ पिळोन काढी माळ ॥ करिती कल्होळ असुर तेव्हां ॥ ९१ ॥ मुष्टि-

१ दशरथाच्या सुनेनें. २ शोध. ३ सूर्य. ४ मारुती. ५ गस्तीदार. ६ रावणा. ७ पुरद्वारें. ८ एकमेकांवर आदळून पडतात. ९ निद्रेंत शब्द करून उठतात. १० सीता. ११ अरण्यांत. १२ दाढी. १३ कांपला. १४ गुह्यद्वारांत.

घातें हृदय फोडूनी ॥ मग घेत पदक काढूनी ॥ पादप्रहारें माज मोडूनी ॥ मग ओढीत कडदोरा ॥ ९२ ॥ नेसलीं वस्त्रें घेत हिरोनी ॥ सवेंच लिंग टाकी तोडोनी ॥ एक वस्त्रें फेडोनी ॥ अगोदर टाकिती ॥ ९३ ॥ एक म्हणती आयुष्य जाहलें जरी ॥ वस्त्रालंकार देखों संसारीं ॥ परी लिंगाविण जन्मवरी ॥ काय म्हणोनि कंठावें ॥ ९४ ॥ राक्षसांचे चरण मोडूनी ॥ मग ब्रीदें घेतलीं काढूनी ॥ एक हांक फोडती ते क्षणीं ॥ घ्राण छेदोनी टाकीत ॥ ९५ ॥ एकासी एक दाविती खूण ॥ बोलूं नका रे वांचवा प्राण ॥ एक म्हणती निर्मूळ करावया पूर्ण ॥ महद्भूत उदेलें ॥ ९६ ॥ आणिली श्रीरामाची कांता ॥ सतियां शिरोमणी पतिव्रता ॥ तिनेंच हें भूत चेतविता ॥ प्रळय जाहला लंकेसी ॥ ९७ ॥ अंधार पडला दारुण ॥ सुटला अद्भुत प्रभंजन[3] ॥ दीपिका[4] आणितां जाती विझोन ॥ अनर्थ पूर्ण ओढवला ॥ ९८ ॥ एक म्हणती कोठें लंकानाथ ॥ एक म्हणती मेला कीं जित ॥ जवळ असतां न कळे मात ॥ थोर प्राणांत ओढवला ॥ ९९ ॥ देवांतक नरांतक राजसुत ॥ अतिकाय इंद्रजित ॥ मत्त महामत्त युद्धोन्मत्त ॥ प्रहस्तादि नागविले[5] ॥ २०० ॥ उघडोनियां सभाद्वार ॥ कोणी जाऊं न शके बाहेर ॥ होत पुच्छाचा घोर मार ॥ दडती असुर ठायीं ठायीं ॥ १ ॥ भयभीत दशकंधर ॥ म्हणे सत्य बोलिला धरटीकार[6] ॥ प्रचंड विघ्न हें दुस्तर ॥ आलें साँचार प्रत्यया ॥ २ ॥ रावणाचे पृष्ठीवरी मार ॥ वज्रप्राय होत थोर ॥ बोलूं न शके अणुमात्र ॥ प्राण छेदील म्हणोन ॥ ३ ॥ रावणाचे कानीं हनुमंत ॥ हळूच जावोनि सांगे मात ॥ जनकजापतीचा मी दूत ॥ त्रासीन नगर समस्त हें ॥ ४ ॥ तुझीं छेदोनि दाही शिरें ॥ किष्किंधेसी नेईन क्षणमात्रें ॥ परी त्या अयोध्याधीशें उदारें ॥ आज्ञा नाहीं दीधली ॥ ५ ॥ ऐसें सांगतां वायुनंदन ॥ मनीं भ्रमित जाहला द्विपंचवदन ॥ कर्णीं सांगीतलें वर्तमान ॥ कळलें नाहीं रावणा ॥ ६ ॥ ऐसा प्रळय करूनि थोर ॥ निघोन गेला वायुपुत्र ॥ नागविले प्रतापें वीर ॥ दशवक्रादिकरोनियां ॥ ७ ॥ दीपिका आणिल्या तत्काळ ॥ तों नागवेचि असुर सकळ ॥ कित्येक मूर्च्छा येऊनि विकळ ॥ बहुत पडिले धरणीये ॥ ८ ॥ कित्येकांचे मोडिले करचरण ॥ बहुतांचे तोडिले कर्ण घ्राण ॥ एक लिंग तोडिलें म्हणोन ॥ रावणासी दाखविती ॥ ९ ॥ दुःखें व्याप्त पिशिताशन[8] ॥ स्वसदना गेले उठोन ॥ चिंताक्रांत दशवदन ॥ राणिवसांत प्रवेशला ॥ २१० ॥ रामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ हें विश्रांतीचें दिव्य मंदिर ॥ येथें पहुडले सज्ञान नर ॥ जे रघुवीरउपासक ॥ ११ ॥ जे मतिमंद अज्ञानी जन ॥ सेविताती अविद्यारण्य ॥ त्यांसी हें रामविजयसदन ॥ प्राप्त नोहे सहसाही ॥ १२ ॥ विषकंठहृदया रघुनंदना ॥ श्रीरामा दशकंठदर्पहरणा ॥ श्रीधरवरदा जगद्भूषणा ॥ ब्रह्मानंदा सुखाब्धे ॥ १३ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ एकोनविंशतितमाध्याय गोड हा ॥ २१४ ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ अध्याय ॥ १९ ॥ ओंवीसंख्या ॥ २१४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

१ नाक. २ चिथावल्यावरून. ३ झंझावात. ४ दिवट्या. ५ नग्न केले. ६ गस्तवाला. ७ सर्वतोपरी अनुभवाला. ८ रावण.

अध्याय २०

श्रीगणेशाय नमः ॥ जैसे दुर्बळाचिया गृहाप्रती ॥ समर्थ सोयरे आदरें येती ॥ त्यांसी पाहुणेर करावया निश्चितीं ॥ नाहीं शक्ति तयातें ॥ १ ॥ मग तो कंदमूळें आणून ॥ पुढें ठेवी प्रीतीकरून ॥ तैसे हे प्राकृत बोल पूर्ण ॥ संतांपुढें समर्पिले ॥ २ ॥ पयो[1]धीपुढें ठेविलें तें[2]क्र ॥ कीं [3]सुरभीपुढें [4]अजाक्षीर ॥ कीं अमृतापुढें साखर ॥ नेऊनियां समर्पिली ॥ ३ ॥ कुबेरापुढें कवडी जाण ॥ रंकें ठेविली नेऊन ॥ शीतळ व्हावया [5]रोहिणीरमण ॥ न[6]वनीत पुढें ठेविलें ॥ ४ ॥ कल्पद्रुमापुढें [7]बदरीफळ ॥ [8]वैरागराचे कंठीं स्फटिकमाळ ॥ [9]मलयगिरीसी गंध शीतळ ॥ निंबकाष्ठाचें चर्चिलें ॥ ५ ॥ जो ब्रह्मांडप्रकाशक [10]गभस्ती ॥ त्यासी ओंवाळिजे एकारती ॥ परी तो घेत देखोन भक्ती ॥ ऐसेंचि येथें संतीं केलें ॥ ६ ॥ तैसे बोल हे हीन जाण ॥ परी संतांसी आवडती पूर्ण ॥ एकुणिसावे अध्यायीं कथन ॥ काय जाहलें तें परिसा हो ॥ ७ ॥ असुरांतें देखोनि हनुमंत ॥ सभा [11]नागवूनि समस्त ॥ पुरुषार्थ करोनि अद्भुत ॥ गेला गुप्तरूपेंचि ॥ ८ ॥ लंकेचीं मंदिरें समस्त ॥ सीतेलागीं शोधी हनुमंत ॥ जैसा रत्नपरीक्षक निरीक्षीत ॥ रत्न आपुलें हारपलें ॥ ९ ॥ धांडोळिली लंकानगरी ॥ कोठें [12]नुमगे जनककुमरी ॥ जेथें होतीं रावण-मंदोदरी ॥ तेथें हनुमंत पातला ॥ १० ॥ तंव तो [13]शक्रारिजनक ॥ हवन करी विघ्ननाशक ॥ शेजेवरी निजली निःशंक ॥ पट्टराणी मंदोदरी ॥ ११ ॥ उपरमाडिया गोपुरें ॥ [14]राणिवसाचीं दामोदरें ॥ ऐशीं सहस्र अंतःपुरें ॥ सीतेलागीं शोधिलीं ॥ १२ ॥ सकळ स्त्रियांचे मंदिरांत ॥ रिघोन पाहे हनुमंत ॥ जो महाराज इंद्रियजित ॥ काम रुळत [15]तोडरीं ॥ १३ ॥ रावणें आणिल्या नारी ॥ नागिणी पद्मिणी किन्नरी ॥ ज्यांचिया पदनखांवरी ॥ भ्रमर रुंजी घालिती ॥ १४ ॥ ऐशा सुंदरी देखत ॥ परी काममोहित नव्हे हनुमंत ॥ तो राघवप्रिय अतिविरक्त ॥ ऊर्ध्वरेता वज्रदेही ॥ १५ ॥ घटमठांमाजी व्यापून ॥ वेगळें असे जैसें गगन ॥ तैसाच अंजनीनंदन ॥ लोकांत वर्तूनि वेगळा ॥ १६ ॥ स्त्रिया शोधिल्या समस्त ॥ तंव मंदोदरी जेथें निद्रिस्त ॥ तेथें येऊनि हनुमंत ॥ उभा राहिला क्षणभरी ॥ १७ ॥ सुरूप देखोनि मंदोदरी ॥ म्हणे हेचि होय विदेहकुमरी ॥ निजेली पवित्रपणें शेजेवरी ॥ पतिव्रता म्हणोनियां ॥ १८ ॥ सतियां शिरोरत्न सीता सती ॥ परमपुरुषाची चिच्छक्ती ॥ मज आजि भेटली निश्चितीं ॥ म्हणोन मारुती नाचत ॥ १९ ॥ तों होमविधि संपादून ॥ तेथें आला [13]द्विपंचवदन ॥ तों मंदोदरी उठोन ॥ पाय धूत पतीचे ॥ २० ॥ ऐसें देखोन हनुमंत ॥ क्षोभला जैसा प्रळयकृतांत ॥ म्हणे जानकी होय यथार्थ ॥ वश्य जाहली रावणातें ॥ २१ ॥ रामवचन आठवी मारुती ॥ सीतेचे वदनीं कर्पूरदीप्ती ॥ मग मुखाजवळी त्वरितगती ॥ मंदोदरीच्या पातला ॥ २२ ॥ मुख तिचें अ[16]वघ्राणिलें ॥ तों दुर्गंधीनें मन विटलें ॥ म्हणे मद्यपान आहे केलें ॥ उभयवर्गीं मिळोनियां ॥ २३ ॥ भिंतीस लावितां कान ॥ होत

---

१ क्षीरसमुद्रापुढें. २ ताक. ३ कामधेनूच्या पुढें. ४ शेळीचें दूध. ५ चंद्र. ६ लोणी. ७ बोर. ८ रत्नाच्या खाणीच्या. ९ चंदनपर्वताला. १० सूर्य. ११ नंगी करून. १२ सांपडेना. १३ रावण. १४ जनानखान्याचीं घरें. १५ पायांत. १६ वास घेतला.

नाहीं रामस्मरण ॥ हे रावणासी मीनली[1] पूर्ण ॥ तेथें स्मरण कायसें ॥ २४ ॥ तों रावण आणि मंदोदरी ॥ दोघें निजेलीं शेजेवरी ॥ सुषुप्ति[2]अवस्थेमाझारी ॥ निमग्न जाहलीं ते वेळे ॥ २५ ॥ मनीं विचारी हनुमंत ॥ या दोघांसी उचलोनि त्वरित ॥ किष्किंधेसी न्यावीं यथार्थ ॥ पाहील रघुनाथ दोघांतें ॥ २६ ॥ किंवा घालून चंड पाषाण ॥ दोघांचे येथेंच घेऊं प्राण ॥ ऐसें विचारी वायुनंदन ॥ तंव अपूर्व वर्तलें ॥ २७ ॥ अकस्मात गजबजोनी ॥ मंदोदरी बैसली उठोनी ॥ आक्रोशें हांक फोडोनी ॥ वक्षःस्थळ बडवीत ॥ २८ ॥ सवेंचि महाशंख करीत ॥ दशकंठ धरी तिचे हात ॥ मयजा[3] ह्मणे अतित्वरित ॥ सीता द्या हो रामाची ॥ २९ ॥ आजि विलोकिलें दुष्ट स्वप्न ॥ माझी गळसरी गेली जळोन ॥ एक बळिया वानर येऊन ॥ अशोकवन विध्वंसिलें ॥ ३० ॥ तेणें वधिला अखया सुत ॥ समरीं गांजिला इंद्रजित ॥ घेऊन आला जनकजामात ॥ हरिदळ[4] अद्भुत न वर्णवे ॥ ३१ ॥ शिळीं बुजोनियां[5] सरितानाथ[6] ॥ सुवेळेसी आला अवनिजाकांत[7] ॥ रावण कुंभकर्ण शक्रजित ॥ वधोनि विजयी जाहला असे ॥ ३२ ॥ स्वप्न नव्हे हें ब्रह्मवचन ॥ तरी मंगळभगिनी[8] द्या नेऊन ॥ मंगळदायक रघुनंदन ॥ त्यासी शरण जावें जी ॥ ३३ ॥ करितां परदाराअभिलाष ॥ कोण पावला मागें यश ॥ मानव नव्हे राघवेश ॥ पुराणपुरुष अवतरला ॥ ३४ ॥ उदरीं बांधोन दृढ पाषाण ॥ केवीं तरेल अगाध जीवन ॥ बळेंचि केलें विषप्राशन ॥ त्यासी कल्याण मग कैंचें ॥ ३५ ॥ खदिरांगाराचे[9] शेजेवरी ॥ कैसा प्राणी निद्रा करी ॥ महासर्पाचे मुखाभीतरी ॥ हस्त घालितां उरे कैसा ॥ ३६ ॥ शार्दूळ[10] करूं गेला पैलाटण[11] ॥ त्याचे जाळीमाजी जाऊन ॥ नांदेन म्हणे क्षेमकल्याण ॥ तो प्राणी कैसा वांचेल ॥ ३७ ॥ तुम्हीं जरी सर्वांसी जिंकिलें ॥ परी राघवेंद्रा तैसें नचले ॥ पूर्णब्रह्म अवतरलें ॥ भक्तजन रक्षावया ॥ ३८ ॥ यालागीं द्विपंचवदना ॥ मी शरण जात्यें रघुनंदना ॥ देवोनि तयाची अंगना ॥ चुडेदान मागेन ॥ ३९ ॥ मनीं विचारी लंकापती ॥ इचें वचन सर्व मानिती ॥ नेऊन देईल सीता अवचितीं ॥ भलत्यासी आज्ञा करूनियां ॥ ४० ॥ रावण म्हणे मंदोदरी ॥ तूं सर्वथा चिंता न करीं ॥ उदयीक नेऊनि जनककुमरी ॥ जनकजामाता देईन ॥ ४१ ॥ पांचकोटी राक्षसगण ॥ अशोकवनाभोंवते रक्षण ॥ तयांसी सांगोन पाठवी रावण ॥ रात्रंदिवस सावध असावें ॥ ४२ ॥ बिभीषण कुंभकर्ण इंद्रजित ॥ हे मयजेसी[3] मानिती बहुत ॥ यांचा विश्वास न धरावा यथार्थ ॥ नेऊनि देतील जानकीतें ॥ ४३ ॥ ऐसें समस्त वर्तमान ॥ वायुसुतें केलें श्रवण ॥ म्हणे मंदोदरी सती धन्य ॥ इच्या स्मरणें दोष नुरे ॥ ४४ ॥ तों दूतीस म्हणे दशकंधर ॥ अशोकवना जाऊनि सत्वर ॥ जनकात्मजेचा समाचार ॥ घेऊन येईं त्वरेनें ॥ ४५ ॥ तत्काळ चालिली दूती ॥ तयेमागें जाय मारुती ॥ आला अशोकवनाप्रती ॥ आनंद चित्तीं न समाये ॥ ४६ ॥ तों अशोकवृक्षाचे तळीं ॥ ध्यानस्थ बैसली मैथिली ॥ दूती परतली तत्काळीं ॥ हनुमंत तेथें राहिला ॥ ४७ ॥ जय जय रघुवीर अयोध्यानाथ ॥

१ वश झाली. २ झोंपेच्या भरांत. ३ मंदोदरी. ४ वानरसैन्य. ५ पाषाणांनीं पुरून. ६ समुद्र. ७ श्रीराम. ८ सीता. ९ खैराच्या इंगळयांवर. १० वाघ. ११ फेरफटका.

सांग मुद्रिके ॥ ७१ ॥ मज आलिंगितां श्रीरामचंद्र ॥ तेव्हां कंठीं न सोसेचि हार ॥ आतां गिरी कानन समुद्र ॥ दोघांमध्यें पडियेले ॥ ७२ ॥ वाल्मीकानें भविष्य कथिलें ॥ तें काय सर्व व्यर्थ गेलें ॥ एक कपि बळिया येऊन बळें ॥ लंकानगर जाळील ॥७३॥ मज देऊनि समाधान ॥ सवेंचि आणील रघुनंदन ॥ पाषाणीं समुद्र [1]बुंजवोन ॥ दशवदनासी मारील पैं ॥७४॥ तों मुद्रिका नेदी प्रतिवचन ॥ म्हणे मज कळली खूण ॥ माझ्या विरहेंकरून ॥ देह राघवें त्यागिला ॥७५॥ कीं योगियांचे ध्यानीं गुंतला ॥ कीं भक्तधांवण्या धांवला ॥ कीं सौमित्रें माघारा नेला ॥ म्यां छळिलें म्हणोनियां ॥७६॥ कृपा न करवे मजवरी ॥ तरी येऊन माझा वध करीं ॥ मी बुडाल्यें चिंतासमुद्रीं ॥ काढीं बाहेरी त्वरेनें ॥ ७७ ॥ अहा रामा राजीवनेत्रा ॥ [2]दशकंठरिपु वि[3]षकंठमित्रा ॥ पुढें पाठविली कां हे मुद्रा ॥ कोण्या विचारें-करूनियां ॥ ७८ ॥ मृगत्वचेची कंचुकी इच्छिली ॥ हाच अन्याय घडला मुळीं ॥ म्यां पापिणीनें ते वेळीं ॥ सौमित्र वीर छळियेला ॥७९॥ म्यां साधुछळण केलें ॥ म्हणोनि राक्षसाहातीं सांपडलें ॥ मजला वियोगदुःख घडलें ॥ त्याच दोषेंकरूनियां ॥ ८० ॥ जे साधुछळण करिती ॥ ते मजऐसें दुःख पावती ॥ अंतीं जाती अधोगती ॥ महाअनर्थीं पडती ते ॥ ८१ ॥ इत्यादि भाव तये क्षणीं ॥ दावी त्रिभुवनपतीची राणी ॥ म्हणे हा देह ठेवूनी ॥ काय कारण पैं असे ॥ ८२ ॥ सीता देखोन विव्हळ ॥ वृक्षगर्भीं अंजनीबाळ ॥ गायन आरंभी रसाळ ॥ राघवलीला निर्मळ जे ॥ ८३ ॥ तो साक्षात् रुद्रावतार ॥ रुद्रवीणा जैसा सुस्वर ॥ तैसा कंठ अतिमधुर ॥ कंपस्वर गातसे ॥ ८४ ॥ कपीचें गायन रसाळ ॥ तटस्थ जाहलें रविमंडळ ॥ पाताळ सांडोन [4]फणिपाळ ॥ येऊं भावी तेथें पैं ॥८५॥ तटस्थ जाहला [5]प्रभंजन ॥ वेधला चंद्राचा हरीण ॥ अशोकवनींचे [6]द्विजगण ॥ चारा घेऊं विसरले ॥८६॥ अयोध्यापतीची राणी ॥ तल्लीन होऊनि ऐके श्रवणीं ॥ अशोकवृक्षामधूनी ॥ मंजुळ ध्वनि उमटत ॥८७॥ जो अज अजित निर्गुण ॥ [7]कमलमित्रकुळभूषण ॥ भक्त-हृदयमि[8]लिंद पूर्ण ॥ जलदवर्ण जलजाक्ष ॥८८॥ जो मंगलधाम मंगलकारक ॥ जो मंगळभगिनीप्राणनायक ॥ मंगळजननीउद्धारक ॥ प्रतापार्क श्रीराम ॥८९॥ जो द्विपंचमुखदर्पहरण ॥ जो चंडीशकोदंडप्रभंजन ॥ भवगजविदारण पंचानन ॥ नरवीरांतक जो ॥ ९० ॥ जानकी जयाची चित्कळा ॥ रची अनंत ब्रह्मांडमाळा ॥ तो रघुवीर परब्रह्मपुतळा ॥ अतर्क्य लीला जयाची ॥ ९१ ॥ सच्चिदानंदतनु निष्कलंक ॥ पितृआज्ञाप्रतिपालक ॥ जो मायाचक्रचालक ॥ जगद्वंद्य जगद्गुरु ॥ ९२ ॥ जो पंचभूतांवेगळा साचार ॥ तो पंचवटी-वासी रघुवीर ॥ तेथें द्विपंचवदन सत्वर ॥ कपटमृग घेवोनि गेला ॥९३॥ तों द्विपंचवदन दुराचार ॥ पर्णकुटींत प्रवेशला तस्कर ॥ भूगर्भींचें रत्न सुंदर ॥ हरोनि नेलें क्षण न लागतां ॥९४॥ त्या तस्कराचा माग काढीत ॥ किष्किंधेसी आला जनकजामात ॥ [9]शक्र-सुत वधोनि अकस्मात ॥ [10]अर्कज राज्यीं स्थापिला ॥ ९५ ॥ त्या सीतावल्लभाचा किंकर ॥ दासानुदास एक वानर ॥ तेणें गांजोनि

१ बांधून. २ रावणाचा शत्रू. ३ शंकराच्या मित्रा. ४ वासुकी. ५ वारा. ६ पक्षी. ७ सूर्यवंशालंकार. ८ भ्रमर. ९ वाली. १० सुग्रीव.

लंकानगर ॥ अशोकवना आला असे ॥ ९६ ॥ ऐसें ऐकतां गायन ॥ आनंदमय भूतनयेचें मन ॥ मग वृक्षाजवळी उभी राहून ॥ करी नमन तयातें ॥ ९७ ॥ म्हणे धन्य धन्य तूं तरुवरा पूर्ण ॥ कोण करी तुजमाजी कीर्तन ॥ त्याचें पाहीन मी वदन ॥ धरीन चरण आदरें ॥ ९८ ॥ जो करितो तुजमाजी कीर्तन ॥ त्याची जननी धन्य धन्य ॥ त्यासी सदा असो कल्याण ॥ नलगे विघ्न कल्पांतीं ॥ ९९ ॥ ज्यासी रामकीर्तन आवडे ॥ त्यासी सांकडें कदा न पडे ॥ चारही मुक्ती तयापुढें ॥ दासी होऊनि राबती ॥ १०० ॥ ऐसें जगन्माता बोलत ॥ तों उगाचि राहिला हनुमंत ॥ न बोले कांहींच मात ॥ पाहे तटस्थ जानकी ॥ १ ॥ म्हणे येथें कापट्य पूर्ण ॥ कोण करितो न कळे कीर्तन ॥ बाहेर न भेटे येऊन ॥ तरी आतां प्राण सांडीन मी ॥ २ ॥ अत्यंत कृश जाहली गोरटी ॥ मुद्रिका घातली मनगटीं ॥ म्हणे अयोध्यापते जगजेठी ॥ नव्हे भेटी तुझी आतां ॥ ३ ॥ मग जनकात्मजेनें ते वेळां ॥ वेणीदंड वेगें काढिला ॥ त्याचा गळां पाश घातला ॥ प्राणत्यागाकारणें ॥ ४ ॥ म्हणे अयोध्यापते तुजविण ॥ मी क्षण एक न ठेवीं प्राण ॥ ऐसें बोलोनियां वचन ॥ जनकात्मजा सरसावली ॥ ५ ॥ वेणीदंड काढोनी ॥ वृक्षडाहाळिये बांधी तये क्षणीं ॥ राघवप्रिय तें देखोनी ॥ बहुत मनीं गजबजला ॥ ६ ॥ जानकी त्यागील प्राणा ॥ मग काय सांगों रघुनंदना ॥ भरताग्रजा जगन्मोहना ॥ धांवें लौकरी ये वेळे ॥ ७ ॥ अंतरीं आठविले रामचरण ॥ बुद्धिप्रवर्तक म्हणोन ॥ मग तैसेंचि केलें उड्डाण ॥ गगनपंथें ते वेळां ॥ ८ ॥ अंजनीआत्मज ते वेळां ॥ गर्जोनि म्हणे पैलें श्रीराम आला ॥ ऐसें बोलतां जनकबाळा ॥ ऊर्ध्वपंथें विलोकी ॥ ९ ॥ मारुती खालीं उतरून ॥ करिता जाहला साष्टांग नमन ॥ जगन्माता बोले वचन ॥ हो कल्याण चंद्रार्कवरी ॥ ११० ॥ जोडोनियां दोन्ही कर ॥ उभा राहिला समोर ॥ म्हणे कल्याणरूप रघुवीर ॥ किष्किंधेसी सुखी असे ॥ ११ ॥ मी श्रीरामाचा अनुचर ॥ हनुमंतनामा वायुकुमर ॥ माते तुजकारणें लंकानगर ॥ धांडोळिलें सर्वही ॥ १२ ॥ सीतेसी आनंद जाहला थोर ॥ जैसा बहुत दिवस गेला कुमर ॥ तो भेटतां हर्ष अपार ॥ तैसी निर्भय जाहली ॥ १३ ॥ अवृष्टीं वर्षे घन ॥ कीं मृत्युसमयीं सुधारसपान ॥ कीं दुष्काळिया दर्शन ॥ क्षीरसिंधूचें जाहलें ॥१४॥ असो पंचवटीपासोन वर्तमान ॥ रामें लीला केली जी पूर्ण ॥ ती सीतासतीस वायुनंदन ॥ कथिता जाहला ते वेळीं ॥ १५ ॥ जटायु उद्धरोनि कबंध वधिला ॥ वाळी मारोनि सुग्रीव स्थापिला ॥ तो अपार मेळवून हरिमेळा ॥ साह्य जाहला श्रीरामा ॥ १६ ॥ आठवोन तव गुण स्वरूप ॥ राम सर्वदा करी विलाप ॥ श्वापदें पाषाण पादप ॥ सीता म्हणोनि आलिंगी ॥ १७ ॥ तुवां जे अलंकार टाकिले ॥ ते म्यां श्रीरामापुढें ठेविले ॥ रामें शोक केला ते वेळे ॥ तो मज सर्वथा न वर्णवे ॥ १८ ॥ तुजकारणें सौमित्र ॥ दुःखभरित अहोरात्र ॥ जैशी मातेची वाट निरंतर ॥ बाळक पाहे प्रीतीनें ॥ १९ ॥ ऐसा ऐकतां समाचार ॥ जानकीस दाटला गहिंवर ॥ म्हणे परम कृपाळु

१ सीतेचें. २ संकट. ३ हातांत. ४ मारुती. ५ समुद्रापलीकडे. ६ चंद्रसूर्य आहेत तोंपर्यंत. ७ सेवक. ८ वृक्ष.

म्हणोनि नाचों लागला हनुमंत ॥ म्हणे धन्य मी आजि येथ ॥ जगन्माता देखिली ॥ ४८ ॥ पुच्छ नाचवी कडोविकडी ॥ तोंड [१]विंटावी डोळे मोडी ॥ चक्राकार मारी उडी ॥ रामनाम गर्जोनियां ॥ ४९ ॥ चहूंकडे पाहे मारुती ॥ तों रामनामें वृक्ष गर्जती ॥ पंचभूतें पक्षी [२]घुमती ॥ रामस्मरणेंकरूनियां ॥ ५० ॥ म्हणे हे होय सीता सती ॥ [३]पुराणपुरुषाची [४]चिच्छक्ती ॥ सुटली कर्पूराची दीप्ती ॥ पाषाण स्मरती रामनाम ॥ ५१ ॥ [५]मृगमदाहोनि विशेष ॥ सीतेच्या अंगींचा सुवास ॥ अशोकवन आसपास ॥ दुमदुमलें तेणेंचि ॥ ५२ ॥ तेथें रक्षण असे त्रिजटा ॥ तिनें राघवीं धरिली निष्ठा ॥ सत्संगाचा महिमा मोठा ॥ दुष्ट पापिष्ठा सद्भाव उपजे ॥ ५३ ॥ यावरी अंजनीहृदयरत्न ॥ गुप्तरूपें जवळ येऊन ॥ जानकीचे वंदोनि चरण ॥ मुद्रिका पुढें ठेविली ॥ ५४ ॥ ध्यानस्थ बैसली सीता सती ॥ मानसीं चिंती रघुपती ॥ पुढें उभा असे मारुती ॥ बद्धांजली करूनियां ॥ ५५ ॥ इंदिरेपाशीं खगेंद्र ॥ कीं अपर्णेसमीप नंदिकेश्वर ॥ कीं शचीपुढें जयंत पुत्र ॥ उभा ठाके प्रीतीनें ॥ ५६ ॥ असो कनकदंड पडे पृथ्वीवरी ॥ तैसा जानकीसी नमस्कारी ॥ मग त्या अशोकवृक्षावरी ॥ राघवप्रिय [६]ओलंघला ॥ ५७ ॥ इकडे तमालनील सांवळा ॥ ध्यानीं विलोकीत जनकबाळा ॥ तों अवतारमुद्रिका ते वेळां ॥ सव्यकरांगुळीं दिसेना ॥ ५८ ॥ मुद्रिका न दिसे म्हणोन ॥ श्रावणारिस्नुषा उघडी नयन ॥ तों मुद्रिका पुढेंचि जाण ॥ देदीप्यमान पडली असे ॥ ५९ ॥ मुद्रिका देखतां ते वेळीं ॥ हृदयीं आलिंगी जनकबाळी ॥ विमलांबुधारा नेत्रकमळीं ॥ जानकीच्या सूटल्या ॥ ६० ॥ म्हणे सांडोनि रघूत्तमातें ॥ माये कैशी आलीस येथें ॥ राम आणि सौमित्रातें ॥ त्यजोनि कोठें आलीस ॥ ६१ ॥ जगद्वंद्य तो श्रीराम ॥ जो [७]चराचरफलांकितद्रुम ॥ त्याची वार्ता स्वस्तिक्षेम ॥ सांग मुद्रिके मजपासीं ॥ ६२ ॥ तों त्या वनीं निशाचरी ॥ तेथें होत्या दुराचारी ॥ विक्राळरूपें ते अवसरीं ॥ सीतेजवळी धांविन्नल्या ॥ ६३ ॥ कां गे रडतीस म्हणोन ॥ पसरोनि आल्या विक्राळ वदन ॥ तुज आम्ही भक्षूं तोडून ॥ कुटके करोन तिळप्राय ॥ ६४ ॥ कैंचा राम तमाळनीळ ॥ तूं रावणासी घालीं माळ ॥ राक्षसिणी करिती कोल्हाळ ॥ सीतेभोंवत्या मिळोनियां ॥ ६५ ॥ [८]बोबरझोटी भयंकर ॥ कपाळीं चर्चिला शेंदूर ॥ लंब स्तनें विशाळ उदर ॥ पर्वत माजी सांठवती ॥ ६६ ॥ असो ऐसें देखोन हनुमंत ॥ पुच्छ सोडी अकस्मात ॥ राक्षसिणी झोडिल्या समस्त ॥ प्राणांसी बहुत मूकल्या ॥ ६७ ॥ राक्षसिणी फिरविती डोळे ॥ पुच्छें आंवळिले दृढ गळे ॥ एक म्हणती जनकबाळे ॥ रक्षीं माते आम्हांसी ॥ ६८ ॥ [९]निमाल्या बहुत राक्षसिणी ॥ उरल्या लागती सीतेचे चरणीं ॥ कित्येक गेल्या पळोनी ॥ दशकंठातें सांगावया ॥ ६९ ॥ हृदयीं बोध प्रकटतां जाणा ॥ भ्रांति भुली इच्छा वासना ॥ आशा मनशा तृष्णा कल्पना ॥ पळती जैशा क्षणार्धें ॥ ७० ॥ तैशा पळाल्या निशाचरी ॥ जानकी मुद्रिकेतें विचारी ॥ [१०]शरयूतीरविहारी ॥ कोठें

---

१ वांकडें करी. २ शब्द करितात. ३ आदिनारायणाची. ४ माया. ५ कस्तूरीपेक्षां. ६ चढला. ७ स्थावर आणि जंगम वस्तु हींच आहेत फळें ज्याचीं असें झाड. ८ मोकळे सोडलेले केश. ९ मेल्या. १० श्रीराम.

रघुवीर ॥ मजकारणें [१]शिणतसे ॥ १२० ॥ अयोध्येहून येतां हनुमंता ॥ मी मागें राहें चालतां ॥ श्रीराम तरूखालीं तत्त्वतां ॥ उभे राहती मजकारणें ॥ २१ ॥ बहु श्रमलीस म्हणोन ॥ राम कुरवाळी माझें वदन ॥ बोलतां सीतेसी आलें रुदन ॥ सद्गद होऊन स्फुंदतसे ॥ २२ ॥ जानकीस म्हणे हनुमंत ॥ आतां शोक करिसी किमर्थ ॥ सत्वर येईल रघुनाथ ॥ दशमुखासी वधावया ॥ २३ ॥ तूं आदिपुरुषाची [२]चिच्छक्ती ॥ [३]प्रणवरूपिणी मूळप्रकृती ॥ तुझे आज्ञेनें वर्तती ॥ [४]विरिंची रुद्र इंद्रादि ॥ २४ ॥ भक्त तारावया निर्धारीं ॥ दोघें अवतरलां पृथ्वीवरी ॥ आधीं वियोग दोघांभीतरी ॥ जाहलाचि नाहीं तत्त्वतां ॥ २५ ॥ यावरी [५]भूमिजा बोले वचन ॥ तूं श्रीरामाचा विश्वासी पूर्ण ॥ तरी तुजप्रति अंतरखूण ॥ राघवें काय सांगितली ॥ २६ ॥ येरू म्हणे कैकयीगृहांतरीं ॥ ताटिकांतकें आपुले करीं ॥ तुज वल्कलें नेसविलीं निर्धारीं ॥ खूण साचार ओळखें ही ॥ २७ ॥ ऐसें ऐकतां जनकदुहिता ॥ म्हणे सखया हनुमंता ॥ तूं श्रीरामाचा पूर्ण आवडता ॥ कोटिगुणें अससी कीं ॥ २८ ॥ परी तूं दिससी सूक्ष्म ॥ ऐसेच असतील [६]प्लवंगम ॥ तरी हें लंकानगर दुर्गम ॥ तुम्हांस कैसें आटोपे ॥ २९ ॥ ऐसें सीतेचें वचन ऐकिलें ॥ हनुमंतें [७]भीमरूप प्रकट केलें ॥ मंदराचळातुल्य देखिलें ॥ विशाळरूप मारुतीचें ॥ १३० ॥ कीं महामेरूचि अद्भुत ॥ कीं राक्षस वधावया समस्त ॥ अवतरला प्रळयकृतांत ॥ वानरवेष धरोनियां ॥ ३१ ॥ ऐसा देखोनि रुद्रावतार ॥ सीता म्हणे हा केवळ ईश्वर ॥ रामकार्यालागीं निर्धार ॥ अवतरला येणें रूपें ॥ ३२ ॥ हनुमंत म्हणे महासती ॥ हे लंका घालीन पालथी ॥ परी कोपेल त्रिभुवनपती ॥ आज्ञा दिधली नाहीं मज ॥ ३३ ॥ जगन्माते मंगळभगिनी ॥ मजहूनियां [८]प्रतापतरणी ॥ ऐसे वानर किष्किंधाभुवनीं ॥ रामाजवळी आहेत ॥ ३४ ॥ जांबुवंत नळ नीळ [९]रविकुमर ॥ रणपंडित प्रतापशूर ॥ काळासी शिक्षा करणार ॥ राघवासवें असती पैं ॥ ३५ ॥ सीता म्हणे हनुमंतासी ॥ एवढा सागर कैसा तरलासी ॥ येरू म्हणे [१०]मुद्रेनें अनायासीं ॥ आणिलें मज [११]ऐलतीरा ॥ ३६ ॥ मार्गीं जाहले श्रम बहुत ॥ तुझे दर्शनें हरले समस्त ॥ परी जाहलों असें क्षुधाक्रांत ॥ फळें येथें दिसती बहु ॥ ३७ ॥ परहस्त ज्यास स्पर्शित ॥ तें सर्वथा नेघें मी निश्चित ॥ आतां आज्ञा दीजे त्वरित ॥ निजहस्तें घेईन मी ॥ ३८ ॥ उपरी बोले श्रीरामललना ॥ [१२]समीर स्पर्शों न शके या वना ॥ साठी सहस्र राक्षस रक्षणा ॥ ठेविले येथें लंकेशें ॥ ३९ ॥ हनुमंत ऐकतां ते अवसरीं ॥ गडबडां लोळे धरणीवरी ॥ फळआहाराविण बाहेरी ॥ निघों पाहती प्राण माझे ॥ १४० ॥ अहा मध्येंच आलें मरण ॥ अंतरले रघुपतीचे चरण ॥ आतां सीताशुद्धि सांगेल कोण ॥ कौसल्यात्मजासी जाऊनियां ॥ ४१ ॥ सफळ वृक्ष देखोन दृष्टीं ॥ माझें चित्त होतसे कष्टी ॥ ऐसें वाटतसे पोटीं ॥ वनचि अवघें सांठवावें ॥ ४२ ॥ ऐसें बोलतां हनुमंत ॥ क्षण एक पडला निचेष्टित ॥ नेत्र गरगरां भोवंडीत ॥ मुख पसरीत फळांलागीं ॥ ४३ ॥ ऐसें देखोनि ते वेळीं ॥ जगन्माता सद्गदित जाहली ॥ अहा म्हणोन

१ कष्ट भोगतो. २ चैतन्यशक्ति. ३ ॐकाररूप. ४ ब्रह्मदेव. ५ सीता. ६ वानर. ७ भयंकरस्वरूप. ८ प्रतापाविषयीं केवळ सूर्य. ९ सुग्रीव. १० आंगठीनें. ११ या कांठीं. १२ वायु.

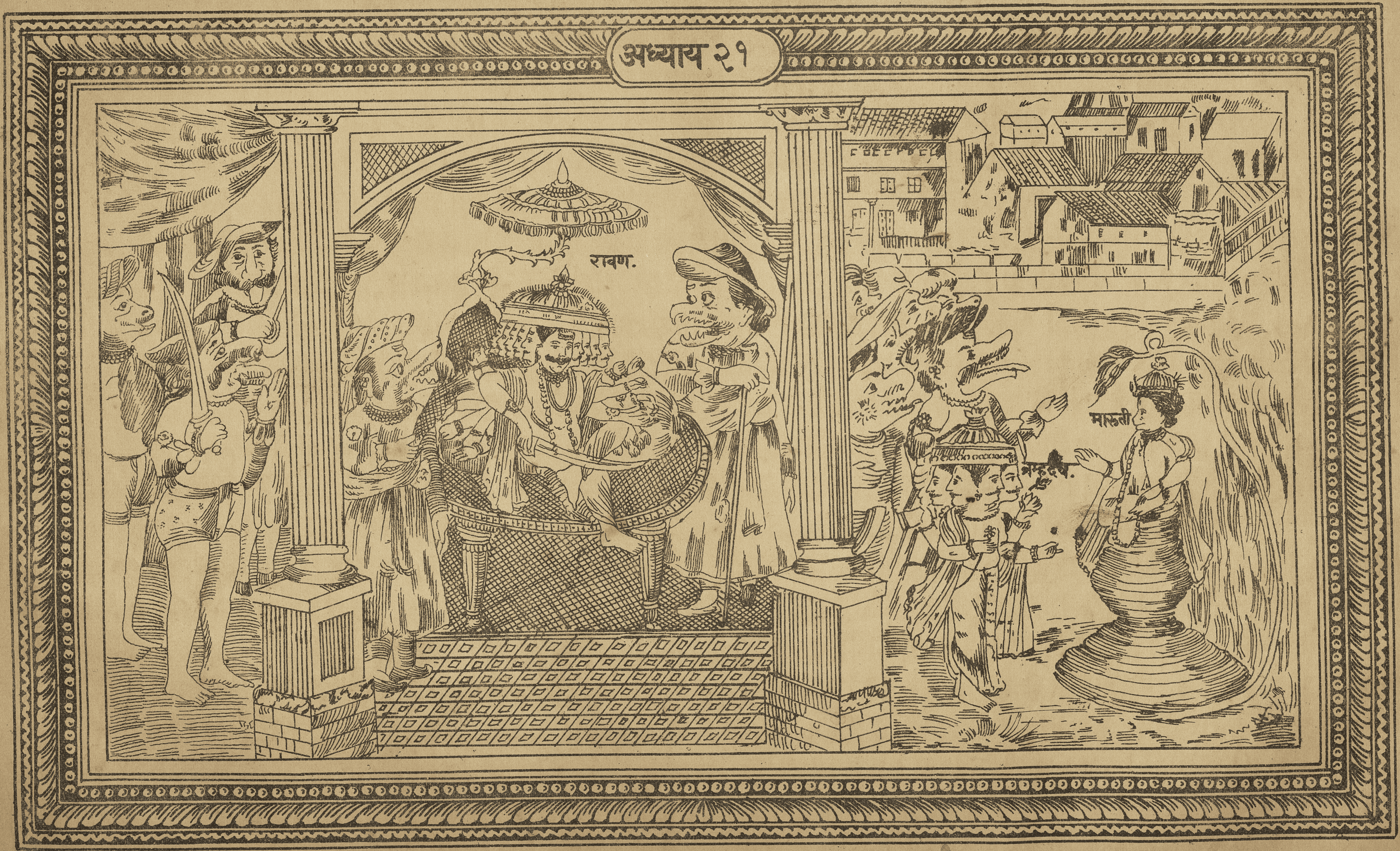
धांविन्नली ॥ कुरवाळीत कृपाकरें ॥ ४४ ॥ म्हणे कपींद्रा उठीं उठीं ॥ पडलीं फळें तरुतळवटीं ॥ तीं पाहोनि एक मुष्टी ॥ घेईं उदरतृती-
पुरतींच ॥ ४५ ॥ बा रे वरी चढसी जाण ॥ तरी तुज माझी असे आण ॥ पडलीं फळें तीं वेंचून ॥ उदरनिर्वाह करीं कां ॥ ४६ ॥ ऐसें
सीता बोलतां वचन ॥ मारुती उठला झडकरून ॥ चरण धरी धांवोन ॥ म्हणे प्रमाण आज्ञा तुझी ॥ ४७ ॥ मग जे वृक्ष करिती राम-
स्मरण ॥ सीतेवरी छाया केली सघन ॥ ते रामउपासक पूर्ण ॥ करी वंदन कपि त्यांतें ॥ ४८ ॥ जो रामउपासक निर्मळ ॥ त्यासी विघ्न
करूं न शके काळ ॥ म्हणोनि अंजनीचा बाळ ॥ तरू ते सकळ रक्षीत ॥ ४९ ॥ जे तरू न करिती रामस्मरण ॥ तेच उपटिले मूळीं-
हून ॥ भुजाबळें त्राहाटून[1] ॥ उर्वीवरी झोडिले ॥ १५० ॥ मग पडलीं फळें एकवटोनी ॥ हस्तद्वयें टाकी वदनीं ॥ हनुवटी हाले ते
क्षणीं ॥ फळें तांतडीं[2] चावितां ॥ ५१ ॥ चंचळ दृष्टी करून ॥ मागें पुढें पाहे अवलोकून ॥ तंव ते वनरक्षक संपूर्ण ॥ निद्रार्णवीं बुडाले
॥ ५२ ॥ राक्षसांनीं मद्य प्राशिलें ॥ हनुमंतें वन विध्वंसिलें ॥ पुढें पुच्छें उपडोनि आणिले ॥ वृक्ष भोंवते सर्वही ॥ ५३ ॥ हनुमंत बैसे
फलाहारासी ॥ पुच्छ पाहुणेर करी तयासी ॥ न सोडी बैसल्या ठायासी ॥ आपोशन मोडे म्हणोनि ॥ ५४ ॥ पुच्छासी हनुमंत बोले ॥
गोड गोड आणीं कां फळें ॥ आजि त्वां तृप्त आम्हां केलें ॥ चिरंजीव राहें तूं ॥ ५५ ॥ नंदनवनाहून सुंदर ॥ अशोकवनींचे तरुवर ॥
फणस इक्षुदंड लवंग परिकर ॥ उपडी समग्र एकदांचि ॥ ५६ ॥ केळी नारळी देवदार ॥ जंबू कपित्थ अंजीर ॥ ज्यांचे रस लागती
मधुर ॥ हनुमंतवीर सेवीतसे ॥ ५७ ॥ असो तरुवर लक्षकोडी ॥ भुजाबळें उर्वीवरी[3] झोडी ॥ राघवस्मरणें तांतडी ॥ फळें वदनीं टाकी-
तसे ॥ ५८ ॥ हनुमंत करीत यजन[4] ॥ रामनाममंत्रेंकरून ॥ वदनकुंडीं आहुती पूर्ण ॥ घालोनि जठराग्नि तृप्त करी ॥ ५९ ॥ सीतेनें
घातली आपुली आण ॥ वृक्षावरी न चढावें पूर्ण ॥ यालागीं वृक्ष झोडोन ॥ फळें पाडी धरणीये ॥ १६० ॥ जैसी कां चपळा कडाडी ॥
तैसें पुच्छ वृक्ष मोडी ॥ तों राक्षस उठले तांतडी ॥ भीम कोल्हाळ करीतचि ॥ ६१ ॥ चक्रें डांगा[5] भिंडिमाळा[6] ॥ घेऊन धांवले एक-
वेळां ॥ सीताशोकहरण कोंडिला ॥ सकळीं मिळोन एकदांचि ॥ ६२ ॥ वृषभीं कोंडिला महाव्याघ्र ॥ कीं बहुत विखारीं[7] खगेंद्र[8] ॥ कीं
शृगालीं[9] वेढिला मृगेंद्र[10] ॥ खद्योत दिनकरा धरूं म्हणती ॥ ६३ ॥ कीं मंथूनि सागर द्विज ॥ धरूं म्हणती प्रळयवीज ॥ कीं आर्द्रमृत्ति-
केचे गज ॥ प्राशूं म्हणती जळसिंधु ॥ ६४ ॥ कर्पूरपुतळे म्हणती एक वेळां ॥ धरोनि आणूं वडवानळा ॥ मक्षिका मिळोनि सकळा ॥
भूगोल उचलूं भाविती ॥ ६५ ॥ उष्ट्रांनीं ब्रीद बांधोन ॥ तुंबरापुढें मांडिलें गायन ॥ कीं वृश्चिक पुच्छेंकरून ॥ ताडीन म्हणे वज्रातें
॥ ६६ ॥ तैसे हनुमंतावरी वनरक्षक ॥ एकदांच धांवले सकळिक ॥ यावरी लोकप्राणेशबाळक ॥ काय करिता जाहला ॥ ६७ ॥ विशाळ
वृक्ष उपडोनी ॥ सव्य करीं घेत तेच क्षणीं ॥ जैसा पावक शुष्कवनीं ॥ संहारी तैसा राक्षसां ॥ ६८ ॥ साठी सहस्र वनपाळ ॥ पुच्छें

१ हालवून. २ घाईनें. ३ पृथ्वीवर. ४ होम. ५ छड्या. ६ भाला, बरची. ७ सर्पांनीं. ८ गरुड. ९ कोल्ह्यांनीं. १० सिंह.

भारे बांधिले सकळ ॥ फिरवूनियां तत्काळ ॥ भूमीवरी आपटिले ॥ ६९ ॥ जैसीं तुंबिनीचीं ओलीं फळें ॥ बळें आपटितां होती शकलें ॥ तैसे वनरक्षक ते वेळे ॥ चूर्ण जाहले सकळही ॥ १७० ॥ सवेंच समुद्रजीवनीं ॥ प्रेतें देत भिरकावूनी ॥ भुभुःकारें गर्जे तो ध्वनी ॥ गगनगर्भीं न समाये ॥ ७१ ॥ घायाळें उरलीं किंचित ॥ तीं रावणासमीप आलीं धांवत ॥ म्हणती एक वानर अद्भुत ॥ अशोकवनीं प्रकटला ॥ ७२ ॥ सकळ वन विध्वंसून ॥ वनरक्षक मारिले संपूर्ण ॥ ऐसें राक्षसेंद्रें परिसोन ॥ परम विषाद पावला ॥ ७३ ॥ तेव्हां ऐशीं सहस्र महावीर ॥ प्रेरिता जाहला दशकंधर ॥ म्हणे धरोनि आणा रे वानर ॥ नानायत्नेंकरूनियां ॥ ७४ ॥ जरी नाटोपे तुम्हांलागून ॥ तरी मज दावूं नका वदन ॥ ऐशीं सहस्र पिशिताशन ॥ गर्जत वना पातले ॥ ७५ ॥ नानाशस्त्रें घेतलीं हातीं ॥ हाकें निराळ गाजविती ॥ ऐसें देखोन मारुती ॥ विशाळरूप जाहला ॥ ७६ ॥ जैसा मंदराचळ विशाळ ॥ तैसा दिसे अंजनीबाळ ॥ वासुकी-ऐसें पुच्छ सबळ ॥ लंबायमान सोडिलें ॥ ७७ ॥ लंकेचे महाद्वारींची अर्गळा[1] ॥ लोहबंदी वेष्टिली ते वेळां ॥ मारुति मारीत उठिला ॥ सिंहनादें गर्जत ॥ ७८ ॥ वृक्षावरील पक्षी उडोनी ॥ प्रातःकाळीं भरती गगनीं ॥ तैशीं अरिमस्तकें तुटोनी ॥ उसळोन धरणीं पडताती ॥ ७९ ॥ बांधोन शत्रुसमुदायभार ॥ गगनीं फिरवी वायुकुमर[2] ॥ आपटितां होती चूर ॥ करचरणादि अवयव ॥ १८० ॥ तों त्यांत मुख्य जंबुमाळी ॥ हांका देत पातला ते वेळीं ॥ म्हणे वानरा रणमंडळीं ॥ तुज आजि मारीन ॥ ८१ ॥ शूळ घेवोनि ते वेळां ॥ बळें मारुतीवरी धांविन्नला ॥ तों हनुमंतें लत्ताप्रहार दिधला ॥ कोथळा फुटला तयाचा ॥ ८२ ॥ जैसें शस्त्र बैसतां प्रबळ ॥ चूर्ण होय फणसफळ ॥ कीं वज्रघातें महाशैल ॥ चूर्ण जैसा होय पैं ॥ ८३ ॥ ऐसा जंबुमाळी पडला ॥ चिरोन हनुमंतें भिरकाविला ॥ दशमुखास ॥ समाचार कळला ॥ अत्यंत कोपला ते काळीं ॥ ८४ ॥ मग पाठविले लक्ष वीर ॥ पांच सेनाधीश मुख्य थोर ॥ मल्ल प्रतिमल्ल-नामें असुर ॥ प्रचंड चंड जघन पैं ॥ ८५ ॥ रावणाची आज्ञा घेऊन ॥ वेगें पावले अशोकवन ॥ हें देखोनि वायुनंदन ॥ अर्गळा हातीं तुळीतसे[3] ॥ ८६ ॥ करोनि पुच्छाचें उखळ ॥ हातीं घेऊनि लोहमुसळ ॥ कांडीतसे लंकेशाचें दळ ॥ साळीऐसें तेधवां ॥ ८७ ॥ असुर-देह पडती अचेतन ॥ हाचि साळींचा कोंडा झाडून ॥ सूक्ष्मदेह तांदूळ पूर्ण ॥ जात उद्धरोन कपिहस्तें ॥ ८८ ॥ करकरां कपि दाढा खात ॥ नेत्र गरगरां भोवंडीत ॥ शस्त्रास्त्रें अवघे वर्षत ॥ [4]पिशिताशन ऊठती ॥ ८९ ॥ मेरूऐसा सबळ ॥ जातां अंजनीचा बाळ ॥ तों तेथें देखिलें देऊळ ॥ सहस्रस्तंभमंडित ॥ १९० ॥ तेथें रावणें देवी स्थापिली ॥ ब्राह्मणाचा देत नित्य बळी ॥ वायुसुतें ते वेळीं ॥ तें विदारिलें[5] देवालय ॥ ९१ ॥ पायासकट उपडोन ॥ आकाशपंथें देत भिरकावून ॥ दशदिशांसी गेले पाषाण ॥ पक्ष्यांऐसे उडोनियां ॥ ९२ ॥ असो यावरी हनुमंतें ॥ लोहार्गळा घेवोनि हातें ॥ मांडिलें वीरकंदनातें ॥ गीत रामाचें गातसे ॥ ९३ ॥ अशोकवन तेंचि

१ अडसर. २ मारुती. ३ झेलतो. ४ पिशित=मांस, त्याचें अशन=भक्षण करणारे. ५ मोडून टाकलें.

खळें ॥ माजी वीरधान्य रगडिलें ॥ हनुमंत तिवडा मध्यें बळें ॥ पुच्छ पांथी फिरवीतसे ॥ ९४ ॥ तया खळियाजवळी ॥ खेचरदेवी जनकबाळी ॥ महावीरांचे दिधले बळी ॥ राशी केल्या शिरांच्या ॥ ९५ ॥ रेणुकेच्या कैवारें फरशधरें ॥ सर्व क्षत्रियांचीं छेदिलीं शिरें ॥ तैसे सीतेकारणें राघवकिंकरें ॥ संहारिले यामिनीचर ॥ ९६ ॥ असो हनुमंत ते वेळां ॥ असुर पुच्छें करूनि गोळा ॥ आपटोनि समुद्रजळा- ॥ माजीं निक्षेपी साक्षेपें ॥ ९७ ॥ लक्ष वीर संहारिले ॥ मग सात पुत्र पाठविले ॥ तेही हनुमंतें चूर्ण केले ॥ अर्गळाघातेंकरूनियां ॥ ९८ ॥ हांक गेली रावणापाशीं ॥ वानरें संहारिलें समस्तांसी ॥ मग पाठविलें अखयासी ॥ दळभारेंसीं तेधवां ॥९९॥ अखया देखोनि हनुमंत ॥ लोहार्गळा घेऊन नाचत ॥ गदगदां हंसूनि बोलत ॥ लंकेशात्मजासी तेधवां ॥ २०० ॥ अरे अखया तुझें नाम व्यर्थ ॥ जैसे अजागळींचे स्तन यथार्थ ॥ कीं मूर्खासी अलंकार घातले सत्य ॥ बधिराचे श्रोत्र जैसे कां ॥१॥ कीं गर्भांधाचे नयन ॥ व्यर्थ काय विशाळ दिसोन ॥ कीं नासिकाविण वदन ॥ नामकरण तैसें तुझें ॥२॥ रासभासी भद्रासन ॥ श्वानासी अग्रपूजामान ॥ कीं दिव्यांबर परिधान ॥ व्यर्थ प्रेतास करविलें ॥ ३ ॥ तैसें अखया नाम दशमुखें ॥ तुज ठेविलें व्यर्थ शतमूर्खें ॥ आतां अखया तुझा क्षणें एकें ॥ क्षय करीन जाण पां ॥४॥ मग अखया धनुष्य घेऊन ॥ सोडी बाणांपाठीं बाण ॥ क्षण एक वायुनंदन ॥ उगाच उभा राहिला ॥ ५ ॥ काडिया पडतां बहुत ॥ बैसका न सांडी पर्वत ॥ कीं सुमनवृष्टीनें गज मदोन्मत्त ॥ खेद सहसा न मानी ॥ ६ ॥ तैसे अखयाचे बाण ॥ येतां न भंगे वायुनंदन ॥ मग लोहार्गळा घेऊन ॥ कृतांतवत धांविन्नला ॥ ७ ॥ बैसतां लोहार्गळेचे घाय ॥ अखयाचा जाहला क्षय ॥ समीरात्मज पावला जय ॥ सुरसमुदाय आनंदला ॥ ८ ॥ ऐकोनि अखयाचा समाचार ॥ शोकार्णवीं पडला लंकेश्वर ॥ आसाळी राक्षसी भयंकर ॥ अशोकवना धाडिली ॥ ९ ॥ दहा सहस्र गजांचें बळ ॥ उदरांत सांठवी अचळ ॥ एक योजन मुख विशाळ ॥ पसरोनियां धांविन्नली ॥२१०॥ कपाळीं चर्चिला शेंदूर ॥ बाबरझोटी भयंकर ॥ तिनें धांवोनि सत्वर ॥ वायुसुत धरियेला ॥ ११ ॥ उचलोनि घातला मुखांत ॥ दांतांसी दांत जों मेळवीत ॥ तंव तो उतरला उदरांत ॥ क्षणमात्र न लागतां ॥ १२ ॥ लंकेशासी सांगती हेर ॥ आसाळीनें गिळिला वानर ॥ ऐकतां आनंदला दशशिर ॥ असुरसभेसहित पैं ॥१३॥ रावण शर्करा वांटीत ॥ तों दूत आले शंख करीत ॥ आसाळीचा जाहला अंत ॥ हनुमंतें पोट फोडिलें ॥ १४ ॥ तिनें चाविला नसतां वानर ॥ सगळाचि गिळिला सत्वर ॥ यालागीं जितचि वीर ॥ उदर फोडोनि निघाला ॥ १५ ॥ शोकाकुलित द्विपंचवदन ॥ म्हणे हें अद्भुत प्रकटलें विघ्न ॥ यावरी शक्रजित जाऊन ॥ युद्ध करील परिसा तें ॥ १६ ॥ रामविजय ग्रंथ सुरस ॥ सुंदरकांडकौतुक विशेष ॥ श्रवण करोत सावकाश ॥ रघुवीरभक्त आदरें ॥ १७ ॥ रविकुळमंडणा पुराणपुरुषा ॥ श्रीमद्भीमातटनिवासा ॥ ब्रह्मानंदा अविनाशा ॥ श्रीधरवरदा जगद्गुरो ॥ १८ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ विंशतितमाध्याय गोड हा ॥ २१९ ॥ ॥ अध्याय ॥ २० ॥ ओंव्या ॥ २१९ ॥ ॥ छ ॥

अध्याय २१
रावण.
मारुती

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ क्षीराब्धितटीं[1] बैसला सर्वकाळ ॥ त्यासी क्षुधा कासया बाधील ॥ दीपाची चिंता कां लागेल ॥ दिनमणि[2] समीप असतां पैं ॥ १ ॥ राहतां कल्पतरूतळीं ॥ कां डंखील[3] कामनाव्याळी ॥ गंगाजळीं शेज केली ॥ त्यासी वणवा करील काय ॥ २ ॥ वॅरणविदारकाचे[4] संगतीं ॥ जो बैसला अहोरात्रीं ॥ त्यासी जंबूक बाधा करिती ॥ हें कल्पांतींही घडेना ॥ ३ ॥ जो नित्य करी सुधारसपान ॥ त्यासी विष बाधील काय दारुण ॥ स्वरूपीं[5] जो सदा सावधान ॥ दुष्कृतें कैंचीं त्यापाशीं ॥ ४ ॥ कामधेनु घरीं असतां ॥ कल्पना न बाधी तत्त्वतां ॥ हुताशनतेज[6] धडकतां ॥ शीत कैंचें उरेल ॥ ५ ॥ तैसी रघुवीरकृपा ज्यासी पूर्ण ॥ त्यासी न बाधी विषयहुताशन ॥ रामचरित्रीं गुंतलें मन ॥ इतर श्रवण नावडे तया ॥६॥ असो विसावा अध्याय संपतां तेथें ॥ आसाळी विदारिली हनुमंतें ॥ यावरी इंद्रजितासी लंकानाथें ॥ आज्ञा केली सत्वर ॥ ७ ॥ तों नग्न कुमारी शिंके पाठीसी ॥ रावण शकुन पुसे ब्रह्मयासी ॥ विधि म्हणे दोघांतून एकासी ॥ अपयश येईल दिसतसे ॥ ८ ॥ रावण पाहे क्रोधयुक्त ॥ विधि म्हणे वानर होईल हस्तगत ॥ तैसाचि चालला इंद्रजित ॥ अशोकवना ते वेळे ॥ ९ ॥ सवें घेऊनि चतुरंगसेना ॥ शक्रारि[8] निघाला अशोकवना ॥ शायशीं अयुतें गज जाणा ॥ रथतुरंगमां गणना नाहीं ॥ १० ॥ देव[9] बैसोनि विमानीं ॥ कौतुक पाहती तेच क्षणीं ॥ अशोकवनांत रावणी ॥ निजभारेंसीं पातला ॥ ११ ॥ तों पाठमोरा हनुमंत ॥ बैसलासे फळें झेलीत ॥ असुर गर्जती बहुत ॥ परी तो तिकडे न पाहे ॥ १२ ॥ क्षणक्षणां पाठी कुरवाळीत ॥ मागें परतोन वांकुल्या दावीत ॥ राक्षस शस्त्रें असंख्यात ॥ वर्षते जाहले कपीवरी ॥ १३ ॥ इंद्रजितें शर टाकिले ॥ हनुमंतें वरिचेवरी झेलिले ॥ मुष्टीमाजी जमा केले ॥ बहुसाल तेधवां ॥ १४ ॥ अकस्मात पुच्छ सोडिलें ॥ रावणीचें धनुष्य हरिलें ॥ हनुमंतें आकर्ण ओढिलें ॥ बाण लावून ते समयीं ॥ १५ ॥ अचुक मारुतीचें संधान ॥ सोडिता जाहला असंख्य बाण ॥ जैसे शब्दामागें शब्द पूर्ण ॥ मुखांतून निघती पैं ॥ १६ ॥ तों विमानारूढ सुधापानी ॥ पुष्पें वर्षती क्षणक्षणीं ॥ म्हणती मारुति धन्य अंजनी ॥ तुजचि एक प्रसवली ॥ १७ ॥ राक्षसांचीं शिरें ते काळीं ॥ हनुमंतें असंभाव्य उडविलीं ॥ रावणीचा मुकुट तळीं ॥ छेदोनियां पाडिला ॥ १८ ॥ बाण सरले तये वेळां ॥ सवेंच घेतली लोहार्गळा ॥ वायुवेगें धांविन्नला ॥ शक्रारीचे रथापाशीं ॥ १९ ॥ अर्गळा घालोनि ते वेळां ॥ अश्वांसहित रथ भंगिला ॥ इंद्रजित विरथ जाहला ॥ घाबरला पाहतसे ॥ २० ॥ लोहार्गळेचे घाय सबळ ॥ झोडिलें इंद्रजिताचें दळ ॥ वाहती रक्ताचे खळाळ ॥ समुद्रा जाती भेटावया ॥ २१ ॥ जैसें अलातचक्र[10] फिरे ॥ तैसा हनुमंत असुरांत वावरे ॥ रावणीस अर्गळाप्रहारें ॥ झोडिता जाहला तेधवां ॥ २२ ॥ रावणात्मजें ते अवसरीं ॥ पाश टाकिला हनुमंतावरी ॥ तों मारुति होय मोहरी ॥ उडोनि जाय एकीकडे ॥२३॥ मागुती लहान पाश करून ॥ कपीवरी टाकी आणून ॥ पर्वता-

१ दुग्धसागराच्या कांठीं. २ सूर्य. ३ दंशील. ४ सिंहाच्या. ५ आत्मविचारांत. ६ अग्निज्वाळा. ७ भयंकर राक्षसी. ८ इंद्रजित. ९ देवगण. १० जळतें लांकूड.

कार सीताशोकहरण ॥ होऊन पाश तोडीतसे ॥ २४ ॥ शस्त्रास्त्रें बहुसाल ॥ टाकितां नाटोपे कपि सबळ ॥ यावरी अंजनीचा बाळ ॥ इंद्रजितावरी लोटला ॥ २५ ॥ मल्लयुद्धासी प्रवर्तला ॥ इंद्रजित बळें आपटिला ॥ नभ करून भिरकाविला ॥ चरणीं धरून हनुमंतें ॥ २६ ॥ इंद्रजित तेव्हां रडत ॥ म्हणे मज आला काय मृत्य ॥ दळही संहारिलें समस्त ॥ न दिसे येथें कोणीही ॥ २७ ॥ म्हणे मज निराहारियाचे हातें मरण ॥ हा तों करी फळभक्षण ॥ परी रामापाशीं नेईल धरून ॥ विटंबील नानापरी ॥ २८ ॥ सुटे जों जनकनंदिनी ॥ तों मज घालील बंदिखानीं ॥ जैसें रावणासी धरूनी ॥ पांच पाट काढिले ॥ २९ ॥ मग इंद्रजित पळाला ॥ विवरा[१]माजी तो दडाला ॥ कपीनें द्वारीं पाषाण लाविला ॥ विवरीं कोंडिला राक्षस ॥ ३० ॥ इंद्रजित कासावीस होये ॥ म्हणे कां मरण मज न ये ॥ शस्त्र जवळी नाहीं करूं काये ॥ प्राणत्याग करावा ॥ ३१ ॥ विवरीं कोंडिला इंद्रजित ॥ हें दशकंठासी जाहलें श्रुत ॥ परम जाहला भयभीत ॥ विनवीतसे विरिंचीतें ॥ ३२ ॥ म्हणे तुझें वचन साचार ॥ हस्तगत नव्हे कां वानर ॥ तरी तुवां जाऊनि सत्वर ॥ धरून कपि देईं आम्हां ॥ ३३ ॥ तरी तूं तेथवरी जाऊन ॥ मज द्यावें पुत्रदान ॥ काळरूप तो वानर जाण ॥ तुजविण कोणा नाटोपे ॥ ३४ ॥ मग कमलोद्भव पातला तेथ ॥ तंव तो नम्रचि इंद्रजित ॥ दडाला असे विवरांत ॥ भयभीत मु[२]समुसी ॥ ३५ ॥ मग रावणी बोले करुणावचन ॥ आतां मज सोडवीं येथून ॥ त्या वानरासी धरिल्याविण ॥ मी विवराबाहेर न येंचि ॥ ३६ ॥ कम[३]ळासन म्हणे ते अवसरीं ॥ आतां निघें विवराबाहेरी ॥ ब्रह्मपाश घालोनि झडकरी ॥ कपि बळिया धरावा ॥ ३७ ॥ रावणी देत प्रत्युत्तर ॥ ब्रह्मपाशास नावरे वानर ॥ विरिंचि म्हणे तूं अपवित्र ॥ तुज अस्त्र हें न चाले ॥ ३८ ॥ मग विष्णुसुतें[४] ते वेळीं ॥ राघवप्रियाची स्तुति केली ॥ तूं वज्रशरीरी महाबळी ॥ निशाचर कांपती तूतें ॥ ३९ ॥ आमुचें वचन साच करावें ॥ ब्रह्मपाशीं त्वां सांपडावें ॥ सभेपर्यंत उगेंच यावें ॥ मग दावावें पराक्रमा ॥ ४० ॥ ऐसें कमलोद्भवें विनविलें ॥ समीरात्मजें मान्य केलें ॥ मग विरिंचीनें पाश प्रेरिले ॥ माजी बांधिलें हनुमंता ॥ ४१ ॥ हनुमंत बांधिला पाशीं ॥ शक्रारि[५] धांवला वेगेंसीं ॥ दृढ बांधिता जाहला कपीसी ॥ निजहस्तेंकरूनियां ॥ ४२ ॥ एक तृणवेंटीनें[६] पाय बांधिती ॥ एक वृक्षसालीनें आंवळिती ॥ एक दोर आणावया धांवती ॥ नगरामाजी सत्वर ॥ ४३ ॥ हनुमंत दिसे बांधिला ॥ परी तो सर्वदाही मोकळा ॥ जैसा ज्ञानी संसारीं गुंतला ॥ परी तो सर्वदा मुक्त असे ॥ ४४ ॥ नलिनीपत्र[७] जळीं खेळे ॥ परी त्यावरी बिंदु नातळे ॥ कीं शीतोष्ण धुळीनें न मळे ॥ निराळ[८] जैसें सर्वदा ॥ ४५ ॥ कीं समीर[९] सर्वांवरून जात ॥ परी कोठेंचि नव्हे लिप्त ॥ तैसाचि वीर हनुमंत ॥ बंधमोक्षातीत जो ॥ ४६ ॥ असो परमेष्ठी आणि इंद्रजित ॥ सभेसी आणिती हनुमंत ॥ वाटेसी राक्षस टोंचीत ॥ नाना शस्त्रें घेऊनियां ॥ ४७ ॥ शस्त्रें भंगलीं समग्र ॥ वज्रशरीरी तो वानर ॥ असुरीं उचलोनि तो

१ भुयारांत. २ हिरमुसलेला. ३ ब्रह्मदेवानें. ४ मारुतीची. ५ इंद्रजित. ६ गवताच्या दोरीनें. ७ कमळिणीचें पान. ८ आकाश. ९ वारा.

सत्वर ॥ सभेसमोर आणिला ॥ ४८ ॥ दृष्टीं देखतां हनुमंत ॥ रावण करकरां दांत खात ॥ याउपरी रघुनाथदूत ॥ काय करिता जाहला ॥ ४९ ॥ बंधनें तोडूनि समस्त ॥ पुच्छासनीं बैसला हनुमंत ॥ रावणाहून एक हस्त ॥ उंच आसन मारुतीचें ॥ ५० ॥ मग पुसे प्रधान प्रहस्त ॥ तूं कोणाचा आहेस दूत ॥ परी तो न बोले हनुमंत ॥ पाहे चकित उगाचि ॥ ५१ ॥ मग पुसे [1]द्विपंचवदन ॥ मर्कटा तूं कोणाचा कोण ॥ यावरी जनकजाशोकहरण ॥ काय वचन बोलत ॥ ५२ ॥ म्हणे रे मशका रजनीचरा ॥ महामळिणा दुर्जना पामरा ॥ मी कोण आहें तुज तस्करा ॥ कळलें नाहीं अद्यापि ॥ ५३ ॥ जेणें स्वयंवरीं तुज वांचविलें ॥ उरावरोनि चाप काढिलें ॥ त्याचा दास जाण वहिलें ॥ शिरकमळें छेदीन तुझीं ॥ ५४ ॥ जेणें ताटिका सुबाहु मारून ॥ केलें कौशिकमखपाळण ॥ मूढा त्याचा दास मी आहें पूर्ण ॥ करीन दहन लंकेचें ॥ ५५ ॥ तुझे भगिनीचें नासिक छेदिलें ॥ खर दूषण त्रिशिरा मारिले ॥ त्याचा दूत मी आलों बळें ॥ शिक्षा तुज लावावया ॥ ५६ ॥ जैसें अन्नसदनीं रिघे श्वान ॥ तैसा पंचवटीस येऊन ॥ चोरिलें जानकी-चिद्रत्न ॥ महामलिना अपवित्रा ॥ ५७ ॥ रामपं[2]चाननाची वस्तु ॥ कैसा ठेविशील तूं [3]बस्तु ॥ पाडून वासुकीचा दांतु ॥ मंडूक वांचेल कैसा पां ॥ ५८ ॥ व्याघ्र असतां निद्रिस्त ॥ बाहेर जिव्हा लळलळित ॥ ती तोडोनि जंबुक यथार्थ ॥ कैसा वांचेल सांग पां ॥ ५९ ॥ तुझा अखया मारून ॥ विध्वंसिलें म्यां अशोकवन ॥ तुझें दळ अवघें मर्दून ॥ इंद्रजित गांजिला ॥ ६० ॥ राक्षसकुळवैश्वानर ॥ अयोध्याप्रभु कौसल्याकुमर ॥ तुझें छेदावया शिर ॥ समरधीर येत आतां ॥ ६१ ॥ तो विषकंठवंद्य रघुनंदन ॥ तुझे दशकंठ छेदून ॥ दशदिशांसी बळी देऊन ॥ सीता घेऊन जाईल ॥ ६२ ॥ ऐसें ऐकतां द्विपंचवदन ॥ जाहला परम क्रोधायमान ॥ म्हणे याचें पुच्छ नासिक कर्ण ॥ जिव्हा छेदून टाका रे ॥ ६३ ॥ ऐसें बोलतां लंकेश ॥ चौताळले महाराक्षस ॥ पुच्छावरी आसमास ॥ शस्त्रघाय मारिती ॥ ६४ ॥ धापा दाटती हाणतां वैभवें ॥ परी त्याचें रोमही वक्र नोव्हे ॥ भय घेतलें दशग्रीवें ॥ म्हणे बरवें दिसेना ॥ ६५ ॥ मग विचारी निजमनीं ॥ हा रामउपासक सत्यवचनी ॥ तरी याचा मृत्यु कैसेनी ॥ आण घालूनि विचारूं ॥ ६६ ॥ मग म्हणे तुज रघुपतीची आण ॥ सत्य सांग तुझें [4]मृत्यांग कोण ॥ येरू म्हणे मज नाहीं मरण ॥ ऐकोनि रावण हांसत ॥ ६७ ॥ ब्रह्म्यासही आहे मरण ॥ तेथें तुझा कीटका पाड कोण ॥ येरू म्हणे पुच्छ होईल दहन ॥ तैंच मरण आम्हांसी ॥ ६८ ॥ तैलें वस्त्रें भिजवून ॥ पुच्छ गुंडाळूनि लावा अग्न ॥ क्षणामाजी भस्म होऊन ॥ सर्व जाईल निर्धारें ॥ ६९ ॥ वस्त्रें गुंडाळा बहुत ॥ तेणें अग्नि [5]चेतेल अद्भुत ॥ क्षणामध्यें होईल अंत ॥ उशीर येथें न लगेचि ॥ ७० ॥ रावण म्हणे हें साचार ॥ मग स्नेहें[6]सहित वस्त्रभार ॥ पुच्छा गुंडाळिती समग्र ॥ वायुकुमर काय बोले ॥ ७१ ॥ म्हणे पुच्छ उघडें राहतां ॥ मग मज नाटोपे हें तत्त्वतां ॥ राक्षस भागले वस्त्रें गुंडाळितां ॥ पुच्छ सर्वथा

१ रावण. २ सिंहाची. ३ बोकड. ४ मृत्यु येणारें अंग. ५ पेटेल. ६ तेलांत भिजवून.

न सरेचि ॥ ७२ ॥ वस्त्रराशी आटल्या समग्र ॥ अधिकाधिक वाढे पुच्छाग्र ॥ जैसा पंडितबुद्धीचा प्रसर ॥ बोलतां बहुत न सरेचि ॥ ७३ ॥ कीं महाकवीची पद्यरचना ॥ अपार लिहितां ते सरेना ॥ रामगुणांची वर्णना ॥ वर्णितां शेषा नाटोपे ॥ ७४ ॥ तैसें मारुतीचें पुच्छ अद्भुत ॥ राक्षसांसी नव्हे गणित ॥ जैसा अजारक्षकांसी निश्चित ॥ वेदार्थपार समजेना ॥ ७५ ॥ असो सरल्या वस्त्रांच्या राशी ॥ शेवटीं नग्न केले नगरवासी ॥ कोठें न मिळे एक दशी ॥ बहुत प्रयासें शोधितां ॥ ७६ ॥ राणिवसा नग्न केला ॥ तरी पुच्छभाग उघडा राहिला ॥ निःशेष तंतुमात्र[1] उरला ॥ नाहीं कोठें नगरांत ॥ ७७ ॥ हनुमंत म्हणे अणुमात्र रितें ॥ राहतां बोल नाहीं मातें ॥ एक काढूनि यज्ञोपवीतें ॥ भयें पुच्छासी गुंडाळिती ॥ ७८ ॥ तैल घृत नवनीत ॥ शोधितां न मिळे निश्चित ॥ विंशतिचक्षूसी[2] सांगती दूत ॥ स्नेहें[3] वस्त्रें न मिळती कोठें ॥ ७९ ॥ राजसेवक फिरती नग्न ॥ उभय द्वारें मुक्त सोडून ॥ नगरींचे लज्जेनें जन ॥ कपाटें झांकून बैसले ॥ ८० ॥ एक बैसले अंधारीं ॥ एक निघाले विवरीं[4] ॥ एकीं नेत्र लावून निशा[5] थोरी ॥ दिवस असतां केली हो ॥ ८१ ॥ वृद्ध वृद्ध एक बोलती ॥ पुढें न दिसे बरवी गती ॥ हें लंकानगर अंतीं ॥ भस्म होईल दिसतसे ॥ ८२ ॥ असो वस्त्रें न मिळती निश्चित ॥ पुच्छ उघडें एक हस्त ॥ रावण म्हणे अशोकवनांत ॥ वस्त्रें असती सीतेपाशीं ॥ ८३ ॥ ऐकतां तयाच्या उत्तरा ॥ हनुमंत आवरी पुच्छाग्रा ॥ दूत सांगती दशकंधरा ॥ अणुमात्र पुच्छ उरलें नसे ॥ ८४ ॥ तेथें कासया पाहिजे वस्त्र ॥ लंकेश म्हणे लावा रे वैश्वानर ॥ चुडी लाविती रजनीचर ॥ अनळ साचार स्पर्शेना ॥ ८५ ॥ नाना उपाय योजिती ॥ परी न लागेचि अग्निज्योती ॥ रावण पुसे मारुती ॥ अनळ[6] कां रे स्पर्शेना ॥ ८६ ॥ मग बोले अशोकवनारी ॥ पुच्छयज्ञ होतो तुझे घरीं ॥ तरी सेवकाहातीं निर्धारीं ॥ मूर्खा किमर्थ फुंकविसी ॥ ८७ ॥ तरी तूं स्वमुखेंकरून ॥ चेतवीं सत्वर कृशान ॥ न लगतां एक क्षण ॥ ज्वाला येथें ऊठती ॥ ८८ ॥ ऐसें बोलतां अंजनीसुतें ॥ तें मानलें दशमुखातें ॥ परी अंतरीं पावला भयातें ॥ मग धैर्य धरूनि उठियेला ॥ ८९ ॥ ते वेळे निजमुखें दाहक[6] ॥ बळें फुंकी लंकानायक ॥ हनुमंतें बंधु आणि जनक ॥ अनळ[6] अनिळ[7] स्मरियेला ॥ ९० ॥ तों एकाएकीं अग्नि धडकला ॥ दाही मुखीं झोंबती ज्वाळा ॥ दाढ्या मिशा तेव्हां सकळा ॥ भस्म केल्या जाळूनि ॥ ९१ ॥ रावणें पाप केलें बहुत ॥ पुढें रामबाणें यासी देहांत ॥ यालागीं अगोदर प्रायश्चित्त ॥ राघवप्रियें दिधलें कीं ॥ ९२ ॥ दशमुखीं पोळला दशकंधर[2] ॥ दिसे जैसा दग्धकांतार[8] ॥ असो मुखासी लावूनियां वस्त्र ॥ निजासनीं बैसला ॥ ९३ ॥ तंव धडकला पुच्छवन्ही ॥ हनुमंत गडबडां लोळे धरणीं ॥ काकुळती ये म्हणे सोडा कोणी ॥ असुर मनीं आनंदले ॥ ९४ ॥ म्हणती हें बरवें जाहलें ॥ अखयादिकांसी येणें मारिलें ॥ मर्कटें बहुतांसी संहारिलें ॥ विटंबिलें इंद्रजिता ॥ ९५ ॥ मग विरिंचीनें धरिला युक्तीं ॥ दशमुखें योजिली बरवी गती ॥ अग्न लाविला

---

१ धागा सुद्धां. २ रावणाला. ३ तेल. ४ भुयारांत. ५ रात्र. ६ अग्नि. ७ वारा. ८ वणव्यानें होरपळलेलें अरण्य.

॥ ८७ ॥ बिभीषणासी म्हणे प्रहस्त ॥ उगेच बैसा हो निश्चित ॥ सभेंत बोलतां अनुचित ॥ मृत्यु पावाल निर्धारें ॥ ८८ ॥ तुम्हीं राजबंधु म्हणवितां जाण ॥ परी शतमूर्खांहूनि बुद्धिहीन ॥ तुम्हांस नाहीं चातुर्यज्ञान ॥ तरी उठोन गृहा जावें ॥ ८९ ॥ सक्रोध बोले इंद्रजित ॥ तूं अनुचित बोललासी सभेंत ॥ तुज आतांचि वधितों यथार्थ ॥ परी पितृव्य म्हणोनि शंकलों ॥ १९० ॥ शक्रजित म्हणे दशमुखा ॥ हा तुमचा बंधु सखा ॥ परी हा शत्रूचा पक्षपाती देखा ॥ अनर्थकारक दिसतसे ॥ ९१ ॥ बिभीषण म्हणे तूं चांडाळ ॥ महाकपटी कृतघ्न खळ ॥ तुमचे संगतीनें भूपाळ ॥ मतिमंद जाहला ॥ ९२ ॥ अंकुशें आकर्षिजे वारण ॥ भुजंग आकळिजे मंत्रेंकरून ॥ राजमती आकळिती प्रधान ॥ परम सज्ञान चतुर जे ॥ ९३ ॥ माजला अत्यंत कृशान ॥ तों विझविजे जळेंकरून ॥ कीं क्रोधोर्मी अति दारुण ॥ सद्विवेकें आकर्षिजे ॥ ९४ ॥ नृपें करितां अनुचित करणी ॥ तत्काळ आवरिजे प्रधानीं ॥ परी तुम्ही अवघे पापखाणी ॥ निर्दय आणि कृतघ्न ॥९५॥ राजा आधींच अत्यंत खळ ॥ प्रधान मिळाला अमंगळ ॥ मग अविवेक वाढे प्रबळ ॥ कुबुद्धिकल्लोळ उठती पैं ॥ ९६ ॥ शंख करावयाची हौस गहन ॥ त्यांत पातला मास फाल्गुन ॥ कीं स्त्रीराज्यांतील पारिपत्य पूर्ण ॥ जारासी प्राप्त जाहलें ॥ ९७ ॥ आधींच चाहाड तस्कर ॥ त्यावरी पाठिराखा नृपवर ॥ कीं उन्मत्तासी सरोवर ॥ प्राप्त जाहलें मद्याचें ॥९८॥ तैसा कुबुद्धीनें वेष्टिला दशवदन ॥ तैसेच तुम्ही मिळालां प्रधान ॥ जैसें वृकाच्या सदनीं श्वान ॥ कारभारी जाहलें ॥ ९९ ॥ अरे तुझें मरण आलें जवळी ॥ म्हणोनि आणिली जनकबाळी ॥ अयोध्याप्रभु प्रतापबळी ॥ आला निकट काळ तुझा ॥ २०० ॥ रावणें अनुचित कर्म मांडिलें ॥ म्हणोनि मातेनें मज प्रेरिलें ॥ यालागीं तुम्हांतें बोलिलें ॥ मनीं धराल म्हणोनी ॥ १ ॥ परी होणार बळिवंत ॥ तुम्ही नायकाचि उन्मत्त ॥ सीता न द्याल तरी निश्चित ॥ कुलक्षय होईल तुमचा ॥ २ ॥ ऐसें ऐकतां रावण ॥ क्रोधें व्यापिला परिपूर्ण ॥ बिभीषणावरी शस्त्र घेऊन ॥ परम आवेशें धांविन्नला ॥ ३ ॥ बिभीषण केवळ परम भक्त ॥ तयासी रक्षिता रघुनाथ ॥ तों रावणाचा उपटला हात ॥ शस्त्र पडलें धरेवरी ॥ ४ ॥ मागुता धांवे रावण ॥ इंद्रजितें धरिला आवरून ॥ मग झाडिला वाम चरण ॥ तो लागला बिभीषणासी ॥ ५ ॥ बिभीषण केवळ शांत ॥ निर्मत्सर भेदरहित ॥ रावणासी मागुती म्हणत ॥ सखा रघुनाथ करीं कां रे ॥ ६ ॥ बिभीषण क्षमाशील पूर्ण ॥ वानिती सकळ राक्षसगण ॥ तों माता कैकसी येऊन ॥ सांगे हित बिभीषणा ॥ ७ ॥ म्हणे पुत्रासी तूं ऊठ आतां ॥ शरण जाईं रघुनाथा ॥ जो वैंत्रपंजर शरणागता ॥ भवव्यथा वारील तो ॥ ८ ॥ माझे उदरा आलासी साचार ॥ तरी करीं माझा उद्धार ॥ तनुमनधनेंसीं सत्वर ॥ शरण जाईं रघुवीरा ॥ ९ ॥ सांडोनि सकळ मायाचिंता ॥ शरण जावें जानकीनाथा ॥ रावणें क्षय केला तत्वतां ॥ तूं जाईं परता येथूनि ॥ २१० ॥ जे बळेंचि विष भक्षिती ॥ शाहाणे न

१ चुलता. २ लांडग्याच्या. ३ कुत्रा. ४ वज्राचा पिंजरा.

बैसती त्यांचे पंक्ती ॥ तरी तूं सखा करीं रघुपती ॥ नाश कल्पांतीं नव्हे तूतें ॥ ११ ॥ ऐकोनि मातेचें वचन ॥ बिभीषणें केलें साष्टांग नमन ॥ घेऊनि चौघे प्रधान ॥ उभा ठाकला ते काळीं ॥ १२ ॥ रावणासी म्हणे बिभीषण ॥ मी श्रीरामासी जातों शरण ॥ तूं ज्येष्ठ बंधु म्हणोन ॥ पुसतों तुज मागुती ॥ १३ ॥ ऐसें बोलोनि त्वरित ॥ बिभीषण उडाला अकस्मात ॥ चौघां प्रधानांसमवेत ॥ सर्वां-देखतां ते काळीं ॥ १४ ॥ जैसें कलेवर सांडून[1] ॥ एकदांच निघती पंचप्राण ॥ कीं पांचही दिवाकर मिळोन ॥ अस्ताचळावरी चालिले ॥ १५ ॥ कीं कल्पांतीं पंचमहाभूतें ॥ जाती स्वरूपास मिळावयातें ॥ तैसे शरण जनकजापतीतें ॥ पांचही जाती त्वरेनें ॥ १६ ॥ श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ हाचि केवळ रामेश्वर ॥ आवडीच्या कावडी भरोनि सत्वर ॥ सद्भक्त नर धांवती ॥ १७ ॥ भावप्रयागींचें प्रेमोदक ॥ जे या रामेश्वरावरी करिती अभिषेक ॥ त्यांचे मनोरथ अयोध्यानायक ॥ सत्य परिपूर्ण करील ॥ १८ ॥ अयोध्याधीशा ब्रह्मानंदा ॥ श्रीधरवरदा वेदवंद्या ॥ छेदोनियां अविद्याभेदा ॥ अभंग पदा देशी कीं ॥ १९ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत पंडित चतुर ॥ द्वाविंशतितमाध्याय गोड हा ॥ २२० ॥ अध्याय ॥ २२ ॥ ओंव्या ॥ २२० ॥ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

---

१ शरीर.

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ श्रीरामचरित्र अति सुरस ॥ परिसतां अंतःकरणीं उल्हास ॥ सांडोनि आठव-विसरास ॥ राममय जाहलें ॥ १ ॥ रघुवीरमहिमा विशेष ॥ शोधावया धांविन्नलें मानस ॥ तंव तें उन्मन[1] होऊनि निःशेष ॥ राममय जाहलें ॥ २ ॥ बुद्धि धांवली वेगेंकरून ॥ गणावया जगद्वंद्याचे गुण ॥ तंव ते बौद्धरूप[2] होऊन ॥ राममय जाहली ॥ ३ ॥ तों चित्तास आला आवेश ॥ धणीभरी वर्णावया अयोध्याधीश ॥ तें चैतन्यरूप[3] होऊनि विशेष ॥ राममय जाहलें ॥ ४ ॥ कास घाली अहंकार ॥ पावेन रामकथाब्धीचा पार ॥ तो ब्रह्मानंदीं बुडाला साचार ॥ निरहंकार होऊनियां ॥ ५ ॥ ऐकतां रघुनाथचरित ॥ श्रवण होऊनि ठेले[4] चकित ॥ त्वचा आनंदमय होत ॥ इतर स्पर्श टाकूनियां ॥ ६ ॥ राम पाहावया वेळोवेळीं ॥ चक्षूंनीं घेतली आळी ॥ रसना[5] आनंदें नाचों लागली ॥ रामचरित्र वर्णावया ॥ ७ ॥ रामचरणकमळींचा आमोद ॥ सेवावया घ्राण झालें मिलिंद ॥ एवं सर्व इंद्रिय-वृंद[6] ॥ रघुनाथीं लीन जाहला ॥ ८ ॥ वक्ता म्हणे दश इंद्रियांतें ॥ जिव्हेसी भाग्य आलें अद्भुतें ॥ रघुपतीचे गुण वर्णी ते ॥ ब्रह्मानंदें-करूनियां ॥ ९ ॥ श्रोते म्हणती आमुचे श्रवण ॥ दश इंद्रियांमाजी धन्य ॥ पुढें बोलें कथानुसंधान ॥ युद्धकांड सुरस तें ॥ १० ॥ सत्ताविसावे अध्यायीं कथन ॥ रामें वधिला कुंभकर्ण ॥ उद्विग्न जाहला रावण ॥ तों वीर सहा जण ऊठिले ॥ ११ ॥ महापार्श्व आणि महोदर ॥ देवांतक नरांतक त्रिशिर ॥ अतिकाय राजपुत्र ॥ शक्रजिताचा कनिष्ठ बंधु ॥ १२ ॥ घेऊनि चतुरंग सेना ॥ साही चालिले रणांगणा ॥ रणवाद्यें वाजती नाना ॥ ऐकतां मना भय उपजे ॥ १३ ॥ महाद्वार उल्लंघून ॥ बाहेर निघाले साही जण ॥ तों साही रथांवरी आणून ॥ शिरें टाकिलीं गृध्रांनीं ॥ १४ ॥ ऐसा होतां अपशकुन ॥ मनीं विराले साही जण ॥ परी वीरश्री नावरे पूर्ण ॥ वेगें रणांगणीं पातले ॥ १५ ॥ देखतां अमित्रांचे भार ॥ स्मरारिमित्राचे[7] उठिले वीर ॥ घेऊन पर्वत तरुवर ॥ समरांगणीं मिसळले ॥ १६ ॥ राक्षसांचे झाले अस्थिपंजर ॥ क्षणें माघारले असुर ॥ तंव तो नरांतक राजपुत्र ॥ तुरंगारूढ धांविन्नला ॥ १७ ॥ अनिवार कपींचा मार ॥ बळें विदारिती वानर ॥ मृत्तिकाघटवत फोडिती शिर ॥ कीं पूगीफळ[8] चूर्ण केलें ॥ १८ ॥ तो तुरंग श्यामकर्ण ॥ क्षीरार्णवाचें हृदयरत्न ॥ कीं मुसेंत आटोनि चंद्रकिरण ॥ तुरंगोत्तम वोतिला ॥ १९ ॥ कीं जान्हवीचे तोयें घडिला ॥ कीं उच्चैः-श्रव्याचा[9] बंधु आला ॥ सुपर्णाहून वेगें आगळा ॥ ऐसा प्रवेशला परदळीं ॥ २० ॥ जैसी प्रळयविद्युल्लता ॥ तैसी झळके असिलता ॥ अलातचक्र[10] जेवीं फिरतां ॥ दृष्टीं न दिसे कवणातें ॥ २१ ॥ अश्व खर्ग क्षत्री पाहीं ॥ तीन्ही मिळालीं एके ठायीं ॥ नरांतकें ते समयीं ॥ ख्याती केली अद्भुत ॥ २२ ॥ अठरा लक्ष ते क्षणीं ॥ वानर मारिले रणांगणीं ॥ किंचित माघारले द्रुमपाणी ॥ तें अंगदें दुरोनि लक्षिलें ॥ २३ ॥ अनिवार नरांतकाचा मार ॥ वानर वीर होतां समोर ॥ सहस्रांचे सहस्र ॥ घायासरिसे पाडीतसे ॥ २४ ॥ धांवे जैसा

१ संकल्प विकल्प सुटलेलें. २ मौनी. ३ ब्रह्मात्मक. ४ राहिले. ५ जीभ. ६ इंद्रियांचा समुदाय. ७ श्रीरामाचे. ८ सुपारी. ९ सूर्याचा घोडा. १० अग्निचक्र.

वंश[1] घेऊन ॥ तयासी दर्पण[2] बांधिला ॥ २३ ॥ सप्तखणी महाद्वार देख ॥ त्यावरी उभा ठाके नापिक ॥ कुंभकर्णाचे संमुख ॥ आदर्श तेव्हां दाविला ॥ २४ ॥ छेदोनि नेले नासिक कर्ण ॥ दर्पणीं देखे कुंभकर्ण ॥ सुग्रीव गेला कक्षेंतून[3] ॥ झालें स्मरण ते काळीं ॥ २५ ॥ जैसा किंशुकीं[4] फुलला पर्वत ॥ तैसा दिसे कुंभकर्ण आरक्त ॥ परम विटला मनांत ॥ स्वरूप आपुलें देखतां ॥ २६ ॥ मनांत म्हणे कुंभकर्ण ॥ आतां व्यर्थ काय वांचून ॥ दशग्रीवास परतोन ॥ काय हें वदन दाखवूं ॥ २७ ॥ कपींसहित रामलक्ष्मण ॥ गिळीन रणीं न लागतां क्षण ॥ पृथ्वी पालथी घालीन ॥ निर्दाळीन देव सर्व ॥ २८ ॥ कुंभकर्ण परतला दळीं ॥ दांतें रगडी अधरपाळी[5] ॥ कृतांत-वत हांक दीधली ॥ डळमळली उर्वी तेव्हां ॥ २९ ॥ परतला देखोनि कुंभकर्ण ॥ पळों लागले वानरगण ॥ आले रघुपतीस शरण ॥ रक्षीं रक्षीं म्हणूनियां ॥ १३० ॥ दृष्टीं लक्षूनि राघव ॥ कुंभकर्णें घेतली धांव ॥ तंव तो सौमित्र[6] बलार्णव ॥ पाचारीत तयातें ॥ ३१ ॥ म्हणे उभा राहें एक क्षण ॥ पाहें माझें शरसंधान ॥ परी तो न मानी कुंभकर्ण ॥ रामाकडे धांविन्नला ॥ ३२ ॥ परम कोपें सुमित्रा-कुमर ॥ कुंभकर्णावरी टाकी सप्त शर ॥ ते सपक्ष बुडाले समग्र ॥ मध्येंच गुप्त जाहले ॥ ३३ ॥ सौमित्रें टाकिले बहुत बाण ॥ परी ते न मानी कुंभकर्ण ॥ जेवीं पर्वतावरी पुष्पें येऊन ॥ पडतां आसन न चळेचि ॥ ३४ ॥ पंडितवचनें रसाळीं ॥ पाखांडी न मानी कदाकाळीं ॥ तैसा कुंभकर्ण ते वेळीं ॥ न गणी शर सौमित्राचे ॥ ३५ ॥ तों गदा घेऊनि बिभीषण ॥ बंधूवरी आला धांवोन ॥ म्हणे निर्नासिका एक क्षण ॥ मजसीं आतां युद्ध करीं ॥ ३६ ॥ म्यां पूर्वीं बोधिला दशवक्त्र ॥ परी त्यासी झोंबला कामविखार[7] ॥ तेणें भुलला तो समग्र ॥ शुद्धि अणुमात्र नसेचि ॥ ३७ ॥ गोड वचनें कडू वाटती ॥ कडू तें गोड वाटे चित्तीं ॥ ऐश्वर्यमद झेंडू निश्चितीं ॥ कंठीं दाटला तयाचे ॥ ३८ ॥ रावणदुष्कृतवल्लीचीं फळें ॥ तुम्हां प्राप्त जाहलीं शीघ्रकाळें ॥ त्याचें प्रत्युत्तर ते वेळे ॥ कुंभकर्ण देतसे ॥ ३९ ॥ म्हणे बिभीषणा शतमूर्खा ॥ हांससी माझ्या कर्णनासिका ॥ मी कोण हें तुज देखा ॥ नाहीं कळलें अद्यापि ॥ १४० ॥ कुळक्षयास कारण ॥ तूं मिळालास इकडे येऊन ॥ मजपुढें दावूं नको वदन ॥ क्षणें प्राण घेईन तुझा ॥ ४१ ॥ राक्षससिंहांमाजी देख ॥ तूं एक जन्मलासी जंबुक[8] ॥ कपटिया न दाखवीं मुख ॥ कुळवना पावक[9] तूं ॥ ४२ ॥ तुझीं शतखंडें करितों ये वेळीं ॥ परी आम्हांसी द्यावया तिळांजळी ॥ तुज रक्षिलें ये काळीं ॥ कुलोत्पत्तीकारणें ॥ ४३ ॥ होईं माघारा वेगेंसीं ॥ निघें रामाचे पाठीसीं ॥ आजि कपिसेना निश्चयेंसीं ॥ मी ग्रासीन क्षणार्धें ॥ ४४ ॥ ऐकूनि बंधूचें वचन ॥ माघारला बिभीषण ॥ पुढें रामावरी कुंभकर्ण ॥ मुद्गर घेऊनि धांविन्नला ॥ ४५ ॥ श्रीराम म्हणे कुंभकर्णा ॥ आजि तूं पात्र[10] जाहलासी माझिया बाणा ॥ तुम्हीं पीडिलें त्रिभुवना ॥ जाणोनि ऐसें अवतरलों ॥ ४६ ॥ तुवां जे गिळिले वानरगण ॥ ते पोट फोडोनि बाहेर काढीन ॥ तुझें जवळी आलें मरण ॥ पाहें सावधान मजकडे

१ बांबू. २ आरसा. ३ कांखेंतून. ४ पळसांनीं. ५ ओंठ. ६ लक्ष्मण. ७ मदनरूपी सर्प. ८ कोल्हा. ९ अग्नि. १० योग्य.

॥ ४७ ॥ ऐसें बोलोनि दिनकरकुळदीप ॥ क्षण न लागतां चढवी चाप ॥ जो आदिपुरुष त्याचा प्रताप ॥ न वर्णवेचि वेदशास्त्रां ॥ ४८ ॥ रणरंगधीर रघुवीर ॥ उभा राहिला कुंभकर्णासमोर ॥ कीं निशा संपतां दिनकर ॥ उदयाचळीं विराजे ॥४९॥ म्हणे मृत्युपुरीस राहें जाऊन ॥ सवेंच पाठवितों रावण ॥ लंकेस स्थापिला बिभीषण ॥ चंद्रार्क भ्रमती गगनीं जों ॥ १५० ॥ यावरी बोले कुंभकर्ण ॥ तूं जन्मांतरींचा शत्रु पूर्ण ॥ हें आम्हांसी आहे ज्ञान ॥ मूळची खूण सर्वही ॥ ५१ ॥ आपुलें सामर्थ्य वर्णिलें ॥ परी मजपुढें कदा न चाले ॥ कपिदळ गिळीन सगळें ॥ दांतांसी दांत न लावितां ॥ ५२ ॥ तुवां वधिले खर त्रिशिरा दूषण ॥ वाळी मारिला कपटेंकरून ॥ परी मजपुढें तो अभिमान ॥ न चले कदा मानवीया ॥ ५३ ॥ अरे निद्रार्णवीं जाहलों निमग्न ॥ नातरी तुरतें त्रिभुवन ॥ तुज वीर म्हणतां जाण ॥ हांसें मज येतसे ॥ ५४ ॥ वनचरांसी पीडी कुंजर ॥ परी मृगेंद्रापुढें जर्जर ॥ कीं मेघापुढें वणवा अपार ॥ विझोनि जाय क्षणार्धें ॥ ५५ ॥ तैसें तुज येथें करीन ॥ सोडीं तुझे निर्वाण बाण ॥ हें ऐकोनि रघुनंदन ॥ ओढी आकर्ण शर तेव्हां ॥ ५६ ॥ जैशा प्रळयविजा अनिवार ॥ तैसे राघवाचे येती शर ॥ असुरें मुख पसरिलें थोर ॥ गिळी अपार बाणांतें ॥ ५७ ॥ भयभीत वानर तेथें ॥ विलोकिती कुंभकर्णाचे सामर्थ्यातें ॥ बाण गिळिले असंख्यातें ॥ नव्हे गणित तयांचें ॥ ५८ ॥ सागरीं मिळती गंगापूर ॥ तैसे मुखीं सांठवी शर ॥ मग हातीं घेऊन मुद्गर ॥ रामावरी धांविन्नला ॥ ५९ ॥ हांक फोडिली प्रचंड ॥ तेणें डळमळलें ब्रह्मांड ॥ जळचर वनचर उदंड ॥ गतप्राण जाहले ॥ १६० ॥ मुद्गर भोंवंडी चक्राकार ॥ रामावरी घालूं पाहे असुर ॥ मग तो रणरंगधीर ॥ दिव्यशर काढीत ॥ ६१ ॥ मंत्राच्या आवृत्ति करूनी ॥ बाणाग्रीं स्थापिला प्रळयाग्नी ॥ आकर्ण ओढी ओढूनी ॥ बाण सोडी राघव ॥ ६२ ॥ मुद्गरासहित हस्त ॥ बाणें तोडिला अकस्मात ॥ भेदीत गेला गगनपंथ ॥ सपक्ष उरग जयापरी ॥ ६३ ॥ रामबाण हाचि सुपर्ण ॥ गेला हस्तसर्प घेऊन ॥ सवेंच सूर्यबीज जपोन ॥ रघुनंदन शर सोडी ॥ ६४ ॥ तेणें खंडिला दुजा हस्त ॥ गेला गगनीं अकस्मात ॥ दोन्ही भुजा भूमीवरी पडत ॥ विंध्याचळाचिया परी ॥ ६५ ॥ परी भुजा होऊनि जित ॥ जाती कपींचे भार रगडीत ॥ वानर उचलोनि पर्वत ॥ हस्त ठेंचिती असुराचे ॥ ६६ ॥ सांडूनि संग्रामाची भूमी ॥ वानर पळती गिरिवृक्षगुल्मीं ॥ परी अचळ ठाण संग्रामीं ॥ रघूत्तमाचें चळेना ॥ ६७ ॥ मग काढिले दोन शर ॥ गुणीं योजोनियां सोडी सत्वर ॥ त्याहीं दोन्ही चरण समग्र ॥ कटीपासूनि खंडिले ॥ ६८ ॥ चरणगडबडाट थोर ॥ खालीं पाषाण होती चूर ॥ महावृक्ष घेऊनि वानर ॥ ताडिती बळें ठायीं ठायीं ॥ ६९ ॥ असो मुख पसरोनि ते काळीं ॥ राक्षस धांवे पोटंचालीं ॥ विमानीं सुरवर ते वेळीं ॥ आश्चर्य करिती तयाचें ॥ १७० ॥ नासिकीं लोचनीं वदनीं ॥ ज्वाळा सोडी क्रोधेंकरूनी ॥ इकडे भीमकाळास्त्र बाणीं ॥ अयोध्यानाथें स्थापिलें ॥ ७१ ॥ करी वायूचें खंडण ॥ ऐसा राघ-

१ श्रीरामचंद्र. २ युद्धरंगांत धैर्यवान. ३ झोंपेच्या भरांत. ४ हत्ती. ५ सिंहापुढें. ६ पोटानें सरपटत.

वाचा दिव्य बाण ॥ आकर्ण ओढी ओढून ॥ न लागतां क्षण सोडिला ॥ ७२ ॥ वज्रें तुटे शैलशिखर ॥ तैसें बाणें उडविलें शिर ॥ भेदीत गेलें अंबर[1] ॥ करीत प्रळयगर्जना ॥ ७३ ॥ विमानें घेऊनि पळती सुरवर ॥ भयभीत शशिदिनकर ॥ तों शिर उतरोनि सत्वर ॥ लंकेवरी पडियेलें ॥ ७४ ॥ बहुत सदनें मोडून ॥ कित्येक असुर पावले मरण ॥ ते वेळीं वृंदारकगण[2] ॥ पुष्पें वर्षती श्रीरामावरी ॥ ७५ ॥ जाहला एकचि जयजयकार ॥ विजयी जाहला रघुवीर ॥ दुंदुभि वाजवी सुरेश्वर ॥ आनंद अंबरीं न समाये ॥ ७६ ॥ धांवती सकळ वानरगण ॥ वंदिती रघुपतीचे चरण ॥ कुंभकर्णाचें उरलें सैन्य ॥ लंकेमाजी प्रवेशलें ॥ ७७ ॥ सभेसी येऊनि घायाळ ॥ वर्तमान सांगती सकळ ॥ ऐकतां रावण पडला विकळ[3] ॥ सिंहासनावरूनि ॥ ७८ ॥ म्हणे गेलें कुंभकर्णनिधान ॥ बंधूविणें दिशा शून्य ॥ ऐसा शोकसमुद्रीं पडतां रावण ॥ आला धांवूनि इंद्रजित ॥ ७९ ॥ रावणासी सांवरून ॥ म्हणे राया पाहें विचारून ॥ या मृत्युलोकासी येऊन ॥ चिरंजीव कोण राहिला ॥ १८० ॥ यावरी आमुचा विपरीत काळ ॥ वानर मारिती राक्षसदळ ॥ खद्योतें[4] गिळिलें सूर्यमंडळ ॥ मशक भूगोळा हालवी ॥ ८१ ॥ पतंगपक्षवातेंकरूनी ॥ कैसा विझाला प्रळयाग्नी ॥ भूतांनीं काळ नेऊनी ॥ कुटके करून भक्षिला ॥ ८२ ॥ कुंभकर्ण वीरकेसरी ॥ रणीं मारिला नरवानरीं ॥ विपरीत काळाची परी ॥ ऐसीच असे विचारा ॥ ८३ ॥ रावणाचे विंशति नेत्र ॥ पाझरती दुःखें नीर ॥ त्या काळीं साहा जण वीर ॥ उभे ठाकले संग्रामा ॥ ८४ ॥ रामविजयग्रंथ विशेष ॥ युद्धकांड माजला वीररस ॥ तो श्रवण करा सावकाश ॥ ब्रह्मानंदेंकरूनियां ॥ ८५ ॥ रणरंगधीर रघुवीर ॥ भक्तवत्सल परम उदार ॥ अभंग अक्षय श्रीधरवर ॥ विजयी साचार सर्वदा ॥ ८६ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ सप्तविंशतितमोध्याय गोड हा ॥ १८७ ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ अध्याय ॥ २७ ॥ ॥ ओंव्या ॥ १८७ ॥

१ आकाश. २ देवांचे समुदाय. ३ निश्चेष्टित. ४ काजव्यानें.

अध्याय २८

राक्षस मर्दूनि सकळिकां ॥ निजभक्तां तारिलें ॥ ४५ ॥ युगानुयुगीं धरूनि अवतार ॥ मर्दिले पापी दुष्ट असुर ॥ परी ये अवतारींचें चरित्र ॥ अगाध दाविलें श्रीरामा ॥ ४६ ॥ माझिये मनींचें आर्त बहुत ॥ केव्हां मी देखेन रघुनाथ ॥ तुझे नामें सकळ शांत ॥ हाळाहळ[1] जाहलें ॥ ४७ ॥ आतां सीतेसहित रामचंद्रा ॥ सत्वर जावें अयोध्यापुरा ॥ ऐसें बोलतां कर्पूरगौरा ॥ राघव काय बोलत ॥ ४८ ॥ म्हणे माझें तूं आराध्य दैवत ॥ अनादिसिद्ध कैलासनाथ ॥ विश्वंभर तूं विश्वातीत ॥ करणी अद्भुत दाविसी ॥ ४९ ॥ ब्रह्मांड जाळी हाळाहळ ॥ तें तुवां कंठीं धरिलें तत्काळ ॥ लोक सुखी रक्षिले सकळ ॥ परम दयाळू तूं होसी ॥ १५० ॥ माझी स्तुति मांडिली दयाळा ॥ परी मी काय तुजवेगळा ॥ ऐसें श्रीराम बोलतां ते वेळां ॥ वदता जाहला कमळोद्भव ॥ ५१ ॥ म्हणे क्षीराब्धिवासिया नारायणा ॥ मधुकैटभारे[2] भवभंजना ॥ अनंतवेषा अनंतवदना ॥ अनंतनयना अनंता ॥ ५२ ॥ परमात्मया तूं माझा तात ॥ नाभिकमळीं जन्मलों यथार्थ ॥ सृष्टि रचिली हे अद्भुत ॥ तुझे आज्ञेकरूनियां ॥ ५३ ॥ सृष्टीमाजी माजले असुर ॥ रावणकुंभकर्णादि क्रूर ॥ मग तुवां धरिला अवतार ॥ अयोध्येमाजी या रूपें ॥ ५४ ॥ पितृआज्ञेचें करूनि मिष ॥ वना आलासी परमपुरुष ॥ सीतेचे निमित्तें राक्षसांस ॥ वधोनि भक्त रक्षिले ॥ ५५ ॥ राघव म्हणे कमळासना ॥ विश्वजनका वेदपाळणा ॥ सकळललाटपट्टलेखना[3] ॥ जाणसी खुणा सर्वही तूं ॥ ५६ ॥ तुम्हांआम्हांसीं वेगळेपण ॥ मुळापासूनि नाहीं पूर्ण ॥ परस्परें ठाउकी खूण ॥ तरी बाहेर स्तुति किमर्थ ॥ ५७ ॥ पौर्णिमेस उचंबळे समुद्र ॥ तैसा बोलता जाहला देवेंद्र ॥ हे अयोध्यानाथा जगदुद्धार ॥ ब्रह्मानंदा परात्परा ॥ ५८ ॥ आम्हांसी उपकार केले बहुत ॥ तें वेदांसही नव्हे गणित ॥ बंधच्छेदक तूं रघुनाथ ॥ अपरिमित गुण तुझे ॥ ५९ ॥ तरी माझे मनीं एक आर्त ॥ तें तूं पूर्णकर्ता रघुनाथ ॥ कांहीं आज्ञा मज त्वरित ॥ केली पाहिजे ये काळीं ॥ १६० ॥ मी दासानुदास अनन्य ॥ मज कांहीं सांगावें कारण ॥ तुझी आज्ञा मस्तकीं वंदीन ॥ मुकुटमणि जयापरी ॥ ६१ ॥ ऐसें बोलतां देवेंद्र ॥ परम सुखावला रामचंद्र ॥ म्हणे सहस्राक्षा तूं चतुर ॥ समयीं उपकार केलासी ॥ ६२ ॥ रणीं पाठविला दिव्य रथ ॥ तो आम्हांसी उपकार बहुत ॥ आम्ही जय पावलों अद्भुत ॥ त्याच रथीं बैसोनियां ॥ ६३ ॥ इंद्र म्हणे श्रीरामा ॥ भक्तकामकल्पद्रुमा ॥ तुझिया प्रसादें मंगलधामा ॥ आम्ही स्वपदीं सुखी असों ॥ ६४ ॥ रथ पाठविला समयासी ॥ म्हणोनि उपकार मानिसी ॥ चकोरांनीं काय चंद्रासी ॥ तृप्त करावें कवण्या गुणें ॥ ६५ ॥ चातकें तृप्त केला जलधर ॥ चक्रवाकांनीं दिवाकर[4] ॥ समुद्राची तृप्ति थिल्लर[5] ॥ कोण्या गुणें करील पैं ॥ ६६ ॥ वैरागरापुढें[6] ठेविली गार ॥ क्षीराब्धीपुढें ठेविलें तक्र ॥ परम धनाढ्य कुबेर ॥ त्यासी कवडी समर्पिली ॥ ६७ ॥ आतां असो हे शब्दरचना ॥ मज कांहीं करावी आज्ञा ॥ म्हणोनि इंद्र लागला चरणा ॥ प्रेमादरेंकरूनियां ॥ ६८ ॥ मग इंद्रास तेव्हां उठवून ॥ बोले रामचंद्र सुहास्यवदन ॥

---

१ विष. २ मधु, व कैटभ, या दैत्यांस मारणाऱ्या. ३ सर्वांच्या कपाळावर शुभाशुभ लिहिणाऱ्या. ४ सूर्य. ५ उदकाचें डबकें. ६ हिऱ्यांची खाण.

जेणेंकम[illegible]नि कर्ण ॥ तृप्त होती सकळांचे ॥ ६९ ॥ म्हणे वेदशास्त्रें बहुत ॥ धर्माधर्मीं निवडिती पंडित ॥ परी एकचि गोष्टींत समस्त ॥ पा[illegible]पुण्य निवडिलें ॥ १७० ॥ परोपकार तें पुण्य अद्भुत ॥ परपीडा तेंचि पाप यथार्थ ॥ शोधावे किमर्थ ग्रंथ बहुत ॥ मुख्य इत्यर्थ [illegible]चि पैं ॥ ७१ ॥ तरी ऐसा जो परोपकार ॥ वानरां घडला अपार ॥ मज साह्य होऊनि समग्र ॥ यश बहुत जोडिलें ॥ ७२ ॥ समरांगणीं दिधले प्राण ॥ असंख्य पडले प्रेतें होऊन ॥ परी त्यांचीं कुटुंबें आप्तजन ॥ शोकार्णवीं बुडतील ॥ ७३ ॥ तरी ते माझे सखे वानर ॥ पुनः जीववावे समग्र ॥ कोणाचे अंगावरी अणुमात्र ॥ घाय क्षत न दिसावें ॥ ७४ ॥ अवघे आरोग्य होऊन ॥ सुखी असोत बहुत दिन ॥ त्यांचें जें वसतें वन ॥ सदा सुफल तें असो ॥ ७५ ॥ तरी हीच आज्ञा सत्वरा ॥ सिद्धी पाववीं अमरेश्वरा ॥ ऐसें बोलतां परात्परसोयरा ॥ आनंद जाहला समस्तांसी ॥ ७६ ॥ इंद्रें चरणीं माथा ठेवून ॥ म्हणे जीववितों न लगतां क्षण ॥ याउपरी सीतारमण ॥ आज्ञा देत सकळांसी ॥ ७७ ॥ देव बैसोनि चालिले विमानीं ॥ धडकती दुंदुभीच्या ध्वनी ॥ दिव्य घंटा वाजती गगनीं ॥ आनंद मनीं न समाये ॥ ७८ ॥ शक्रआज्ञा होतां सत्वरी ॥ पीयूषमेघ वोळंबला अंबरीं ॥ गंभीर गर्जना ते अवसरीं ॥ करिता जाहला बलाहक ॥ ७९ ॥ पश्चिमेचा ढग उठत ॥ तैशा सौदामिनी लखलखत ॥ रणमंडळ लक्षोनि समस्त ॥ पीयूषवृष्टि जाहली ॥ १८० ॥ एक घटिकापर्यंत ॥ अपार वर्षलें अमृत ॥ वानर उठविले समस्त ॥ निद्रिस्थ जागे होत जैसे ॥ ८१ ॥ श्रीरामापुढें जाऊन ॥ समस्त घालिती लोटांगण ॥ पर्जन्य गेला उघडोन ॥ सहस्रनयनआज्ञेनें ॥ ८२ ॥ आक्षेप घेती श्रोते चतुर ॥ वानर आणि रजनीचर ॥ एके ठायीं पडिले समग्र ॥ तरी असुर कां न उठती ॥ ८३ ॥ वक्ता म्हणे नाटकरामायण ॥ तेथें ही कथा आहे संपूर्ण ॥ स्वयें बोलिला अंजनीनंदन ॥ अप्रमाण कोण म्हणे ॥ ८४ ॥ तें समस्त पाहूनि साचार ॥ प्रत्युत्तर देत श्रीधर ॥ तरी शंकरें भूतावळी समग्र ॥ आधींच होत्या पाठविल्या ॥ ८५ ॥ त्यांसी आज्ञापिलें शंकरें ॥ न भक्षावीं कपींचीं शिरें ॥ परी राक्षसांचींच कलेवरें ॥ तुम्ही निवडून भक्षिजे ॥ ८६ ॥ खोव्यांतून खरें निवडे ॥ कीं तांदुळांतून काढिले खडे ॥ हिऱ्यांमधूनि गारतुकडे ॥ परीक्षक निवडिती ॥ ८७ ॥ तैसी भूतावळी निश्चिती ॥ राक्षसकलेवरें भक्षिती ॥ सागरीं भिरकाविल्या अस्थि ॥ न उरे क्षितीं कांहींच ॥ ८८ ॥ पीयूषवृष्टि होतां अपार ॥ उठिले अवघेही वानर ॥ ऐसें ऐकतां प्रत्युत्तर ॥ श्रोते पंडित सुखावती ॥ ८९ ॥ म्हणती वक्ता होय अति चतुर ॥ शोधक दृष्टि तुझी अपार ॥ संशय निरसला समग्र ॥ जैसा अंधार सूर्योदयें ॥ १९० ॥ ग्रासांमाजी हरळ काढून ॥ पुढें चाले जैसें भोजन ॥ तैसा संशय निरसला पूर्ण ॥ अनुसंधान ऐका पुढें ॥ ९१ ॥ रघुनाथ म्हणे बिभीषणा ॥ आतां आम्हांस देईं आज्ञा ॥ ऐसें बोलतां रामराणा ॥ बिभीषण दाटला गहिंवरें ॥ ९२ ॥ तो नूतन लंकानाथ ॥ स्फुंदस्फुंदोन तेव्हां रडत ॥ श्रीरामचरणीं मिठी

१ सर्वोत्तम, उत्तमापेक्षांहि उत्तम. २ नौबद, मोठा नगारा. ३ अमृताचा मेघ. ४ आश्चर्यकारक प्रश्न. ५ बारीक खडे. ६ आख्यान.

अध्याय २३
मारुती
नळ
सुग्रीव
अंगद

प्राण घ्यावया ॥ ४८ ॥ काढिली चापाची गवसणी ॥ जेवीं निशांतीं प्रकटे तरणी ॥ कीं कुंडांतील महा अग्नी ॥ याज्ञिकें फुंकोनि चेतविला ॥ ४९ ॥ तों विनवी सुमित्रानंदन ॥ मी अतिकायासीं युद्ध करीन ॥ अवश्य म्हणे सीताजीवन ॥ विजयी होईं रणांगणीं ॥ ५० ॥ चाप चढवून सत्वर ॥ पुढें धांवे सुमित्राकुमर ॥ म्हणे रे अतिकाया तुझें स्थूळ शरीर ॥ विटंबीन आजि घातें ॥ ५१ ॥ तुझे शरें स्थूल सूक्ष्म देह दोन्ही ॥ वेगळे करीन समरांगणीं ॥ आतां लंकेंत परतोनी ॥ कैसा जाशील माघारा ॥ ५२ ॥ कृतांताचिया मुखांत ॥ सांपडला राक्षस समस्त ॥ कुंजर गेला सिंहदरींत ॥ तो कैसा येईल माघारा ॥ ५३ ॥ काळें पाश घालूनी ॥ ओढून तुज आणिलें रणीं ॥ भुजंगाचे कवेंतूनी ॥ मूषक कैसा जाईल ॥ ५४ ॥ अतिकाय म्हणे ते समयीं ॥ तूं वीर म्हणविशी पाहीं ॥ महाव्याघ्राचें सोंग पांहीं ॥ जंबुकें जैसें धरियेलें ॥ ५५ ॥ नट नृप जाहला वेष धरून ॥ परी त्या न भीती कोणी जन ॥ वरी वैराग्य दावी पूर्ण ॥ अंतरीं मन तळमळी ॥ ५६ ॥ अयोध्या सांडोनि लवलाहीं ॥ प्रारब्धें आणिलें ये ठायीं ॥ आतां कोणाचे पायीं ॥ जाल तुम्ही येऊनियां ॥ ५७ ॥ स्वर्गीं तुमचे पितृगण ॥ काय करिती तेथें बैसोन ॥ त्यांचा समाचार आणावया पाठवीन ॥ तुम्हांस आतां ये काळीं ॥ ५८ ॥ ऐसें ऐकोन अतिकायाचें वचन ॥ सौमित्र म्हणे सावधान ॥ आतां सांभाळीं माझे बाण ॥ तुझे प्राणहर्ते जे ॥ ५९ ॥ तों अतिकाय लोटी स्यंदन ॥ जो शतखणीं मंडित पूर्ण ॥ मित्रकरसंख्या वारू जाण ॥ श्वेतवर्ण योजियेले ॥ ६० ॥ सौमित्र सोडी पांच बाण ॥ नेणों पंच चपळा निघाल्या मेघांतून ॥ लंकेशपुत्रें देखोन ॥ योजिला बाण ते काळीं ॥ ६१ ॥ चापापासून सुटतां बाण ॥ तेणें पांच शर टाकिले खंडून ॥ मग सोडीत सहस्र बाण ॥ सुमित्रानंदन ते काळीं ॥ ६२ ॥ परम चपळ अतिकाया ॥ तितुके शर तोडी लवलाह्या ॥ प्रळयमेघापरी गर्जोनियां ॥ सहस्र बाण सोडिले ॥ ६३ ॥ मग लक्षांचे लक्ष बाण ॥ सोडी सुमित्रानंदन ॥ कीं बाणांचाच पर्जन्य ॥ वर्षतसे ते काळीं ॥ ६४ ॥ तेथें गजमस्तकें विराजत ॥ मुक्तें त्याचि गारा उसळत ॥ शक्ति विद्युल्लता अद्भुत ॥ पूर वाहात अशुद्धाचे ॥ ६५ ॥ तेथें शस्त्रें जाती वोसंडून ॥ प्रेतें वृक्ष जाती वाहोन ॥ वीरांचे हस्त विरोळे[11] पूर्ण ॥ तळपताती ठायीं ठायीं ॥ ६६ ॥ वीरांचे दंत विखुरले बहुत ॥ तेचि वाळू असंख्यात ॥ खेटकें[12] वरी तरत ॥ तेचि कूर्म जाणावे ॥ ६७ ॥ गजशुंडा वाहाती ॥ तींचि नाडेसावजें तळपती ॥ असो ऐशी सौमित्रें केली ख्याती ॥ मान तुकाविती वानर ॥ ६८ ॥ बहुत अस्त्रें नाना शस्त्रें ॥ सौमित्रावरी लंकेशपुत्रें ॥ टाकिलीं परी सौमित्रें ॥ छेदोनियां पाडिलीं ॥ ६९ ॥ मग सौमित्रें काढिला दिव्य बाण ॥ मुखीं ब्रह्मास्त्र स्थापून ॥ कल्पांतविजेसमान ॥ चापापासून सोडिला ॥ ७० ॥ निमिष न लागतां सत्वर ॥ छेदिलें अतिकायाचें शिर ॥ झाला एकचि जयजयकार ॥ सुमनें सुरवर वर्षती ॥ ७१ ॥ बहुसाल आटलें दळ ॥ लंकेंत प्रवेशले घायाळ ॥ रावणापुढें सकळ ॥ समाचार सांगती

---

१ प्रदीप्त केला. २ लक्ष्मण. ३ यमाच्या. ४ हत्ती. ५ बहुरूपी. ६ रथ. ७ सहस्र. ८ विजा. ९ रक्ताचे. १० फुकट. ११ कुर्ल्या. १२ ढाली.

॥ ७२ ॥ सिंहासनावरून रावण ॥ खालीं पडे मूर्च्छा येऊन ॥ मग इंद्रजितें धांवोन ॥ सांवरून बैसविला ॥ ७३ ॥ म्हणे माझीं साही निधानें गेलीं ॥ पुनः परतोन नाहीं देखिलीं ॥ अतिकायासारिखा बळी ॥ पाठिराखा तुझा गेला ॥ ७४ ॥ इंद्रजित म्हणे राया-प्रती ॥ होणार न चुके कल्पांतीं ॥ आतां युद्धासी जातों मी निश्चितीं ॥ शत्रुक्षय करावया ॥ ७५ ॥ चतुरंग दळेंसीं झडकरी ॥ रणमंडळीं आला शक्रारी ॥ सेनादुर्ग ते अवसरीं ॥ आपणाभोंवते रचियेले ॥ ७६ ॥ रक्तें करूनियां स्नान ॥ रक्तवर्ण वस्त्रें नेसून ॥ बिभीतक[1]समिधा आणोन ॥ सर्षप[2]धान्यसंयुक्त ॥ ७७ ॥ रणमंडळीं केलें हवन ॥ आंतून निघाला स्यंदन ॥ धनुष्य तूणीर शस्त्रें पूर्ण ॥ सारथिअश्वांसमवेत ॥ ७८ ॥ त्या रथीं बैसोन झडकरी ॥ मेघाआड गेला शक्रारी ॥ दुर्धर शर ते अवसरीं ॥ वर्षता जाहला अपार ॥ ७९ ॥ ते बाण नव्हती संपूर्ण ॥ वर्षत विजांचा पर्जन्य ॥ शिरें आणि कर चरण ॥ कपींचीं तुटती तटतटां ॥ ८० ॥ कोट्यनुकोटी पडिले वानर ॥ जाहला एकचि हाहाकार ॥ एकाखालीं एक दडपती वीर ॥ परम दुस्तर ओढवलें ॥ ८१ ॥ एक पळावया योजिती ॥ तत्काळ कर चरण खंडती ॥ रामसौमित्र तटस्थ पाहती ॥ अंगीं आदळती सायक ॥ ८२ ॥ धनुष्यें हातींचीं गळोनी ॥ राम-सौमित्र पडले धरणीं ॥ लीलावतारी चापपाणी ॥ दाखवी करणी शत्रूची ॥ ८३ ॥ शतबाणें इंद्रजितें ॥ खिळिलें रामसौमित्रांतें ॥ पुराणसंख्या बाणीं अर्कजातें[3] ॥ विंधोनि भूमीं पाडिलें ॥ ८४ ॥ शास्त्र[4]संख्याबाणीं ॥ गंधमादन पाडिला रणीं ॥ रवि[5]संख्येनें धरणीं ॥ ऋषभ मैंद पाडिला ॥ ८५ ॥ चंद्र[6]कळासंख्या बाणीं नीळ ॥ सागर[7]संख्यें ऋक्षपाळ ॥ स्कंद[8]मुखसंख्येनें नळ ॥ प्रेतवत पाडिला ॥ ८६ ॥ ऋत्वर्ध[9]दिवससंख्याबाणीं ॥ अंगद पाडिला समरांगणीं ॥ गवय गवाक्ष शरभ तीन्ही ॥ संवत्सर[10]संख्यांनीं खिळिले पैं ॥ ८७ ॥ सोडून कळा[11]संख्याबाण ॥ खिळिला दधिमुख पावकलोचन ॥ विद्या[12]संख्या सायक पूर्ण ॥ सुषेणावरी घातले ॥ ८८ ॥ रुद्र[13]नेत्रसंख्या टाकून शर ॥ खिळिले गज केसरी वानर ॥ हेमकूट गौरमुख वीर ॥ युग[14]संख्यांनीं खिळियेले ॥ ८९ ॥ सुमुख दुर्मुख ज्योतिर्मुख ॥ यांवरी अवतार[15]संख्यासायक ॥ वरकड वानर जे असंख्य ॥ ते बाण[16]संख्यांनीं खिळियेले ॥ ९० ॥ ऐसा करूनियां अनर्थ ॥ खालीं उतरे इंद्र-जित ॥ जयवाद्यें वाजवीत ॥ लंकेमाजी प्रवेशला ॥ ९१ ॥ परम हर्षयुक्त रावण ॥ पुत्रासी देत आलिंगन ॥ म्हणे माझा प्रताप वाढ-विला पूर्ण ॥ तुवां एकें पुत्रराया ॥ ९२ ॥ असो वानर पडिले सर्व ॥ परी दोघे उरले चिरंजीव ॥ बिभीषण हनुमंत बलार्णव ॥ प्रियप्राण राघवाचे ॥ ९३ ॥ दोघे अत्यंत म्लानवदन ॥ स्फुंदस्फुंदोनि करिती रुदन ॥ म्हणती काळ कैसा कठिण ॥ आतां विचार कोण करावा ॥ ९४ ॥ अस्ता गेला वासरमणी ॥ प्रवर्तली घोर रजनी ॥ मग चुडिया पाजळोनि ते क्षणीं ॥ रण शोधूं निघाले ॥ ९५ ॥ महावृक्ष उन्मळले ॥ तैसे ठायीं ठायीं वीर पडले ॥ रण घुमत असे ते वेळे ॥ दोघे जण देखती ॥ ९६ ॥ तंव तो वीर

१ बेहेड्याच्या. २ मोहऱ्या. ३ सुग्रीवाला. ४ सहा. ५ बारा. ६ सोळा. ७ चार. ८ साहा. ९ तीस. १० साठ. ११ चौसष्ट. १२ चौदा. १३ तीन. १४ चार. १५ दहा. १६ पांच.

भयभीत त्रिभुवन ॥ आकाश न दिसे बाणेंकरून ॥ विमानें सोडोनि सुरगण ॥ पळों लागले तेधवां ॥ ९९ ॥ बाण दाटले अद्भुत ॥ न चालती शशिमित्ररथ ॥ वायूस फिरावया तेथ ॥ रीघ सर्वथा नसेचि ॥ १०० ॥ रुधिरधारा मेघ वर्षती ॥ नक्षत्रें खळखळां रिचवती ॥ विद्युल्लता बहुत पडती ॥ कांपे जगती चळचळां ॥ १ ॥ सप्त पाताळें आंदोळती ॥ शेष कूर्म दचकले चित्तीं ॥ राक्षस वानर कांपती ॥ युद्ध पाहतां दोघांचें ॥ २ ॥ एक काळ एक महाकाळ ॥ एक दावाग्नि एक वडवानळ ॥ क्रोधेंकरून भूमंडळ ॥ दोघेही गिळूं भाविती ॥ ३ ॥ पदक्रमवर्णक्रमेंकरून ॥ पंडित करिती वेदाध्ययन ॥ तैसे रघुनाथाचे बाण ॥ परमवेगें सूटती ॥ ४ ॥ दोन्ही रथ धडाडले ॥ समरीं एके ठायीं मिळाले ॥ अश्व अश्वांसहित संघटले ॥ उभे राहिले दोन्ही चरणीं ॥ ५ ॥ सारथी सारथिया म्हणत ॥ रणधुमाळी मांडली अद्भुत ॥ दोन्ही दळीं एकचि आकांत ॥ कोल्हाळ करिती वीर तेव्हां ॥ ६ ॥ सारथी परम चतुर ॥ माघारे सारिले रहंवर ॥ जैसे पंडित वाद करोनि अपार ॥ क्षण एक स्थिरावती ॥ ७ ॥ तैसे रथ माघारे करून ॥ सवेंच बाण सोडिती सघन ॥ पर्जन्य जैसा ओसरोन ॥ सवेंच मागुती वृष्टि करी ॥ ८ ॥ कीं सागरा भरतें ओहटत ॥ सवेंच मागुती विशेष लोटत ॥ तैसे बाणांचे पर्वत ॥ एकावरी एक टाकिती ॥ ९ ॥ सप्त दिन अहोरात्र ॥ होत युद्धाचें घनचक्र ॥ परी रामरावणीं क्षणमात्र ॥ विसांवा घेतलाच नाहीं ॥ ११० ॥ रामें काढिले चार बाण ॥ सोडिले चापासी लावून ॥ रथींचे चारही वारू छेदून ॥ अकस्मात टाकिले ॥ ११ ॥ तंव रावणें नलगतां क्षण ॥ नूतन तुरंग जुंपिले पूर्ण ॥ मग नरवीरश्रेष्ठ रघुनंदन ॥ काय करिता जाहला ॥ १२ ॥ काढिला अर्धचंद्र बाण ॥ जैसा नवग्रहांत चंडकिरण ॥ तो शरासनावरी योजून ॥ मनोवेगें सोडिला ॥ १३ ॥ सवेंचि रावणें नलगतां क्षण ॥ अर्धचंद्रबाण टाकावा तोडून ॥ म्हणून तीक्ष्ण शक्ति योजिली पूर्ण ॥ तों बाण हृदयीं आदळला ॥ १४ ॥ त्या बाणें जाऊन एकसरें ॥ पाडिलीं रावणाचीं दाही शिरें ॥ परी सवेंच निघालीं परिकरें ॥ पूर्विल्याऐसीं तेधवां ॥ १५ ॥ सवेंचि रविचक्रवदन शर ॥ रामें सोडिला अनिवार ॥ शिरें छेदिलीं समग्र ॥ मागुती तैसींच उद्भवलीं ॥ १६ ॥ देव आणि वानर ॥ अवघे जाहले चिंतातुर ॥ आतां कैसा मरेल दशकंधर ॥ वारंवार शिरें निघती ॥ १७ ॥ राजाधिराज रघुनाथ ॥ क्षणैक जाहला चिंताक्रांत ॥ तंव तो मातली सारथी बोलत ॥ राघवाप्रति ते काळीं ॥ १८ ॥ म्हणे अनंतब्रह्मांडनायका ॥ सकळचित्तपरीक्षका ॥ आधीं फोडोनि अमृतकूपिका ॥ मग मस्तकां पाडीं धरणीवरी ॥ १९ ॥ ऐसें मातली बोलत ॥ तयासी गौरवी जनकजामात ॥ मग बाण काढिला त्वरित ॥ अगस्तिदत्त मुख्य जो ॥ १२० ॥ जैसा देवांमाजी सहस्रनयन ॥ कीं अंडजांमाजी विष्णुवहन ॥ काद्रवेयांत सहस्रवदन ॥ तैसा बाण समर्थ तो ॥ २१ ॥ कीं वानरांमाजी हनुमंत ॥ कीं शास्त्रांमाजी वेदांत ॥ कीं नक्षत्रांसी झांकी आदित्य ॥ तैसा बाण समर्थ तो ॥ २२ ॥ शस्त्रांमाजी सुदर्शन ॥ तीर्थांमाजी प्रयाग

---

१ चंद्रसूर्यांचे रथ. २ पडूं लागलीं. ३ पृथ्वी. ४ अक्षरांचा जो क्रम तो. ५ रथ. ६ निबिड. ७ सूर्यचक्राप्रमाणें तीक्ष्णाग्र. ८ गरुड. ९ सूर्य.

पूर्ण ॥ नक्षत्रांमाजी अत्रिनंदन ॥ तैसा बाण समर्थ तो ॥ २३ ॥ शेष कूर्म वराह धरणी ॥ सप्तसमुद्र शशी तरणी ॥ इतुक्यांचीं सत्वें काढूनी ॥ त्या बाणाठायीं ठेविलीं ॥ २४ ॥ अग्नि वायु शचीरमण ॥ चंडांशु कुबेर यम वरुण ॥ त्रिदशऋषींचीं सामर्थ्यें पूर्ण ॥ त्या बाणाग्रीं वसती हो ॥ २५ ॥ तो तूणीरांतून काढितांचि बाण ॥ झांकले समस्तांचे नयन ॥ सहस्रसूर्यांचा प्रकाश पूर्ण ॥ भूमंडळीं दाटला ॥ २६ ॥ त्या बाणमुखीं ब्रह्मास्त्र ॥ स्थापिता जाहला राजीवनेत्र ॥ तो चापासी लाविला शर ॥ विषकंठवंद्यें ते समयीं ॥ २७ ॥ सीताधवें ते वेळां ॥ वरी आकर्ण बाण ओढिला ॥ ते वेळीं वाटलें लोकां सकळां ॥ काय मांडला कल्पांत ॥ २८ ॥ ऐसा बाण तो सबळ ॥ अत्यंत तेजाचा कल्लोळ ॥ शशी सूर्य लोपले सकळ ॥ सुरवर विमानें पळविती ॥ २९ ॥ जळीं रिता घट डळमळी ॥ तैसी पृथ्वी तेव्हां हेलावली ॥ प्रचंड वीर ते वेळीं ॥ मूर्च्छित पडों लागले ॥ १३० ॥ जगद्वंद्याचे कर्णीं वचन ॥ सांगतसे तेव्हां बाण ॥ कुपीसमवेत प्राण ॥ नेतों स्वामी दशकंठाचा ॥ ३१ ॥ असो रावणाचें वक्षःस्थळ ॥ लक्षोनियां तमालनीळ ॥ बाण सोडी तत्काळ ॥ ब्रह्मांडगोळ उचंबळला ॥ ३२ ॥ मिळोनियां असंख्य चंपळा ॥ एकदांचि कड-कडोनि पडिल्या ॥ तैसाच बाण ते वेळां ॥ हृदयीं संचरला रावणाचे ॥ ३३ ॥ कुपीसहित वक्षःस्थळ ॥ बाण फोडोनि गेला तत्काळ ॥ हृदयीं छिद्र पडिलें विशाळ ॥ गवाक्षद्वारासारिखें ॥ ३४ ॥ सवेंच परतला तो बाण ॥ रावणाचीं तीन शिरें छेदून ॥ रघुपतीचे भातां येऊन ॥ आपले आपण रिघाला ॥ ३५ ॥ उरलीं शिरें छेदावयातें ॥ आणिक शर काढिला रघुनाथें ॥ प्रार्थिलें तेव्हां ऊर्मिलाकांतें ॥ युद्ध आतां पुरे जी ॥ ३६ ॥ रावणें सोडिला प्राण ॥ त्यासी न शिवती तुझे बाण ॥ आतां जवळी जाऊन अवघेजण ॥ प्रेत पाहूं तयाचें ॥ ३७ ॥ धनुष्य तूणीरासहित ॥ सौमित्राजवळी राम देत ॥ आमुचे अवताराचें कृत्य समस्त ॥ आजपासूनि संपलें ॥ ३८ ॥ जाहला एकचि जयजयकार ॥ जयवाद्यें वाजविती सुरेश्वर ॥ दुंदुभींच्या नादें समग्र ॥ ब्रह्मांड तेव्हां दणाणलें ॥ ३९ ॥ रघुपतीवरी ते वेळां ॥ अद्भुत पुष्पवर्षाव जाहला ॥ गण गंधर्व किन्नरमेळा ॥ सुवेळाचळीं धांवत ॥ १४० ॥ संतोषले सकळ ऋषीश्वर ॥ आनंदें नाचती वानर ॥ त्रिभु-वन आनंदलें थोर ॥ रामें रावण वधियेला ॥ ४१ ॥ रघुनाथाचे वीर सकळ ॥ रावणाभोंवते मिळाले तत्काळ ॥ जैसा वृक्ष उन्मळे समूळ ॥ तैसा विशाल पडियेला ॥ ४२ ॥ मुखावरी गृध्र बैसोन ॥ रावणाचे फोडिती नयन ॥ रक्त जातसे वाहून ॥ सैरावैरा चहूं-कडे ॥ ४३ ॥ मुखीं शिरीं पडली धुळी ॥ मुकुट लोळती भूमंडळीं ॥ असो समस्त पाहती ते वेळीं ॥ बिभीषण दुःखें उचंबळला ॥ ४४ ॥ शरीर टाकिलें धरणीवरी ॥ हृदय पिटी दोन्ही करीं ॥ म्हणे दिशा शून्य याउपरी ॥ माझ्या पडल्या निर्धारें ॥ ४५ ॥ अगाध जयाचें प्रतापबळ ॥ क्रोधें जैसा वडवानळ ॥ चातुर्याचा सागर केवळ ॥ खंडें केलीं वेदांचीं ॥ ४६ ॥ परम जयाचें तप दारुण ॥ संतति संपत्तियुक्त पूर्ण ॥ जेणें देवांचे गर्व हरून ॥ बंदीं सर्व घातले ॥ ४७ ॥ जयाकारणें आदिपुरुषें ॥ अवतार धरिला राघवेशें ॥

१ चंद्र. २ देवऋषींचीं. ३ कानापर्यंत. ४ हालली. ५ विजा. ६ लहान खिडकीप्रमाणें. ७ लक्ष्मणानें. ८ देवांचे गवई. ९ देवयोनिविशेष, कुबेरदूत.

अद्भुत कर्तव्य केलें लंकेशें ॥ निर्गुण आणिलें सगुणत्वा ॥ ४८ ॥ जो परम पुरुष निर्विकार ॥ तो प्रत्यक्ष दाविला साकार ॥ जानकी आणून उपकार ॥ केला आम्हांवरी रावणें ॥ ४९ ॥ जो वेदवंद्य राजीवनेत्र ॥ तो आमुचा जाहला प्राणमित्र ॥ हा रावणें केला उपकार ॥ सुग्रीवासहित आम्हांवरी ॥ १५० ॥ तो श्रीराम परब्रह्म चित्स्वरूप ॥ त्याचिया अवताराचें केलें रूप ॥ आपुला वाढविला प्रताप ॥ चंद्रार्कवरी रावणें ॥ ५१ ॥ श्रीराम म्हणे बिभीषणाप्रती ॥ तूं केवळ विवेकमूर्ती ॥ नाशिवंताचा शोक चित्तीं ॥ कायनिमित्त धरियेला ॥ ५२ ॥ हा जगडंबर पसारा केवळ ॥ मायिक जैसें मृगजळ ॥ कीं वंध्यावल्लीचें फळ ॥ मुळापासूनि लटिकेंचि ॥ ५३ ॥ पिंड ब्रह्मांड नाशिवंत ॥ आकार तेथें विकार सत्य ॥ तरी मुळींच जें अशाश्वत ॥ त्याचा शोक कासया ॥ ५४ ॥ ऐसें बोलतां रघुनंदन ॥ उगाच राहे बिभीषण ॥ तों सकळ स्त्रियांसहित धांवोन ॥ मंदोदरीही तेथें आली ॥ ५५ ॥ कवळूनियां पतीचें प्रेत ॥ मंदोदरी शोक करीत ॥ ऐशीं सहस्र स्त्रिया आल्या पिटीत ॥ वक्षःस्थळ धबधबां ॥ ५६ ॥ मंदोदरी म्हणे प्राणनाथा ॥ तुजविण आम्ही सर्व अनाथा ॥ जयलक्ष्मी देऊन रघुनाथा ॥ राम जामात पैं केला ॥ ५७ ॥ लंकागजमस्तकीं अद्भुत ॥ केसरी चढला हा रघुनाथ ॥ काढोनियां दिव्य मुक्त ॥ रणमंडळीं टाकिलें ॥ ५८ ॥ सौभाग्यतारू लंकानाथ ॥ आजि बुडालें अकस्मात ॥ कीं वेदांचें सांठवण समस्त ॥ फुटलें आजि रणांगणीं ॥ ५९ ॥ सीतेच्या मिषेंकरून ॥ जवळी आणिला रघुनंदन ॥ बाहेर विरोध अंतरीं भजन ॥ दशकंधरें पैं केलें ॥ १६० ॥ फणसासी कांटे दिसती वरी ॥ परी अत्यंत गोड अंतरीं ॥ तैसीच रावणें केली परी ॥ विरोध बाहेर दाऊनियां ॥ ६१ ॥ ऐसी मंदोदरी शोक करीत ॥ भोंवते विलोकिती समस्त ॥ मग बिभीषणासी रघुनाथ ॥ काय बोलता जाहला ॥ ६२ ॥ ज्येष्ठबंधूची राणी ॥ मंदोदरी हे ज्ञानखाणी ॥ पतिव्रतांमाजी शिरोमणी ॥ इचे स्मरणीं दोष जुरे ॥ ६३ ॥ इचें प्रातःकाळीं करितां स्मरण ॥ उद्धरतील पापीजन ॥ बिभीषणा तूं करीं धरून ॥ निजमंदिराप्रति धाडीं ॥ ६४ ॥ ऐसें बोलतां रघुनंदन ॥ मयजेपासीं आला बिभीषण ॥ तियेतें स्वकरीं धरून ॥ म्हणे माये चाल सदनाप्रति ॥ ६५ ॥ मयजेस म्हणे चापपाणी ॥ माये तूं ज्ञानविचारखाणी ॥ मुळीं दृष्टी घालोनी ॥ अद्वयज्ञानें पाहें पां ॥ ६६ ॥ अहंकार तितुका नाशिवंत ॥ आत्मस्वरूप पूर्ण शाश्वत ॥ ऐसें जाणोन किमर्थ ॥ शोक व्यर्थ करावा ॥ ६७ ॥ ऐसें बोलतां सच्चिदानंद ॥ मयकन्या राहिली उगीच स्तब्ध ॥ नमोनि रामचरणारविंद ॥ निजधामा चालिली ॥ ६८ ॥ मयकन्येसह सर्व अंगना ॥ बिभीषणें पाठविल्या सदना ॥ मग पुसोनि रघुनंदना ॥ राजदेह उचलिला ॥ ६९ ॥ सर्वांत सरितापावन- ॥ सिंधुसंगमीं प्रेत नेऊन ॥ प्रळयवन्हि चेतवून ॥ आंत घातलें कलेवरा ॥ १७० ॥ तेथेंच उत्तरक्रिया समस्त ॥ स्वयें ब्रह्मदेव सांगत ॥ तैसी बिभीषण करीत ॥ शास्त्ररीतीप्रमाणें ॥ ७१ ॥ असो त्यावरी बिभीषण ॥ सुवेळेसी आला परतोन ॥ तों लंकेचे प्रजाजन ॥ बिभीषणासी भेटों आले ॥ ७२ ॥ विद्युज्जिव्ह प्रधान ॥ उरलें सकळ राक्षससैन्य ॥ श्रीरामापुढें येऊन ॥

लोटांगणें घालिती ॥ ७३ ॥ काष्ठ भस्म होतां समग्र ॥ विझोनि जाय वैश्वानर ॥ तैसें समस्त विरालें वैर ॥ रावण रणीं पडतांचि ॥ ७४ ॥ सूर्योदयीं निरसे तम ॥ ज्ञानोदयीं निरसे अज्ञान ॥ तैसा पडतांचि रावण ॥ अणुमात्र वैर नसे ॥ ७५ ॥ सुवेळेसी आले रजनीचर ॥ म्हणती आम्ही बिभीषणाचे आज्ञाधार ॥ लंकेंत जाऊन वानर ॥ पाहती नगर चहूंकडे ॥ ७६ ॥ असो यावरी बिभीषण ॥ श्रीरामापुढें कर जोडून ॥ मृदु मंजुळ वचन ॥ प्रेमयुक्त बोलतसे ॥७७॥ म्हणे राजीवदलनयना ॥ पुराणपुरुषा सीतारमणा ॥ ब्रह्मांडनायका गुणसंपन्ना ॥ लंकेसी आतां चलावें ॥ ७८ ॥ [1]विरिंचिहस्तनिर्मित नगर ॥ आपण दृष्टीं पाहावें समग्र ॥ मग घेऊनि सीता सुंदर ॥ अयोध्येसी जाइंजे ॥७९॥ ऐसें बिभीषण बोले वचन ॥ तों जगद्गुरु सुहास्यवदन ॥ म्हणे तुज लंका दिधली दान ॥ तेथें आगमन आमुचें नव्हे ॥ १८० ॥ जैसें केलिया कन्यादान ॥ तियेचे गृहीं न घेती अन्न ॥ विप्रासी दिधलें दिव्य सदन ॥ तेथें आपण न जावें ॥ ८१ ॥ सत्पात्रीं दिधलें गोदान ॥ मग तिचें दुग्ध न घ्यावें काढून ॥ तैसें लंकेंत माझें आगमन ॥ सर्वथाही न घडेचि ॥ ८२ ॥ त्यावरी भरतभेटीविण ॥ मी न करींच मंगलस्नान ॥ नानाभोग तांबूल भोजन ॥ व्रत संपूर्ण धरिलें असे ॥ ८३ ॥ मग सौमित्र आणि [2]मित्रपुत्र ॥ तयांस म्हणे [3]शतपत्रनेत्र ॥ तुम्ही वानर घेऊन सर्वत्र ॥ लंकेप्रति जाइंजे ॥ ८४ ॥ सुमुहूर्त पाहूनि सत्वर ॥ धरावें बिभीषणावरी छत्र ॥ बंदींचे राजे देव समग्र ॥ मान देऊनि मुक्त करावे ॥८५॥ बहुतांचिया वस्तु हरूनी ॥ रावणें ठेविल्या लंकाभुवनीं ॥ ज्यांच्या वस्तु त्यांलागूनी ॥ देऊनि सर्वां सुखी करा ॥ ८६ ॥ ऐशी आज्ञा होतां सत्वर ॥ चालिले सुग्रीव सौमित्र ॥ बिभीषण नमस्कार ॥ घाली साष्टांग रामातें ॥८७॥ श्रीराम बोले आशीर्वचन ॥ जैसा बळी ध्रुव उपमन्य ॥ त्यांचे पंक्तींत तूं बिभीषण ॥ चिरंजीव राहें सुखी ॥ ८८ ॥ आज्ञा घेऊन ते अवसरीं ॥ प्रवेशले लंकेभीतरी ॥ मुहूर्त पाहून झडकरी ॥ सर्व सामग्री सिद्ध केली ॥८९॥ वेदघोषमंत्रेंकरून ॥ सिंहासनीं बैसविला बिभीषण ॥ दिव्य छत्रें वरी धरून ॥ सोहळा बहुत केला हो ॥ १९० ॥ बहुत वस्त्रें भूषणें देऊन ॥ गौरविले सुग्रीव लक्ष्मण ॥ यावरी सकळ वानरसैन्य ॥ वस्त्राभरणीं गौरविलें ॥ ९१ ॥ मग लंकेची समस्त रचना ॥ दाविली सुग्रीवलक्ष्मणां ॥ पाहतां [4]धणी न पुरे नयनां ॥ आनंद मना जाहला ॥ ९२ ॥ असो आज्ञा मागोनि बिभीषणासी ॥ परतोन आले सुवेळेसी ॥ जाहलें वर्तमान रामासी ॥ सांगते झाले तेधवां ॥ ९३ ॥ तों इंद्र आणि ब्रह्मा रुद्र ॥ तेतीस कोटी देव समग्र ॥ दृष्टीं पहावया रघुवीर ॥ सुवेळाचळीं उतरले ॥ ९४ ॥ अष्ट वसु एकादश रुद्र ॥ [5]मरुद्गणादि द्वादश मित्र ॥ गण गंधर्व [6]यक्ष किंनर ॥ सिद्ध[7]चारण उतरले ॥९५॥ अष्ट नायिका अष्ट दिक्पाळ ॥ अठ्यायशीं सहस्र ऋषिमंडळ ॥ छप्पन्न देशींचे भूपाळ ॥ रामदर्शना धांविन्नले ॥ ९६ ॥ सप्तद्वीप नवखंडींचे जन ॥ पाताळवासी [8]काद्रवेयगण ॥ उपदेव कर्मदेव संपूर्ण ॥ सुवेळेसी पातले ॥ ९७ ॥ असंख्य वाद्यांचा गजर ॥ दिशा दणाणती समग्र ॥ असो

१ ब्रह्मदेवानें आपल्या हातीं निर्माण केलेलें. २ सुग्रीव. ३ कमलनेत्र राम. ४ तृप्ति. ५ मरुद्गण ४९ आहेत. ६ कुबेरदूत. ७ देवांचे स्तुतिपाठक. ८ सर्पांचे समुदाय.

पडिला ॥ श्वासोच्छ्वास बंद जाहला ॥ ऐसें देखोनि रावण धांविन्नला ॥ रथाखालीं उतरूनियां ॥९७॥ निचेष्टित असतां सौमित्र ॥ वरी हाणी मुष्टिप्रहार ॥ जैसे निजल्यावरी तस्कर ॥ बहुत घाय घालिती ॥ ९८ ॥ तें मारुतीनें देखोन डोळां ॥ कृतांतापरी धांविन्नला ॥ लत्ताप्रहार ते वेळां॥ सबळ दिधला रावणा ॥९९॥ पादरक्षेचे घायीं देख ॥ लोक ताडिती वृश्चिक॥ कीं दंदशूकाचें मुख ॥ पाषाणें चूर्ण करिती पैं ॥ २०० ॥ तैसें लत्ताप्रहारेंकरून ॥ असुरहृदय केलें चूर्ण ॥ रक्त ओकीत रावण ॥ रथावर गेला आपुल्या ॥ १ ॥ तों सावध जाहला लक्ष्मण ॥ वेगें सोडी निर्वाण बाण ॥ रावणाचें हृदय फोडून ॥ पलीकडे शर गेला ॥ २ ॥ व्यथा सौमित्राची देखोन ॥ क्षोभे जैसा प्रळयाग्न ॥ अनुज पाठीसीं घालून ॥ पुढें जाहला रघुवीर ॥ ३ ॥ रावण आरूढला रथावरी ॥ जैसा जैंलद नेंगशिखरीं ॥ ऐसा देखतां रांवणारी ॥ काय करिता जाहला ॥ ४ ॥ हनुमंतस्कंधावरी रघुवीर ॥ उभा ठाके रावणासमोर ॥ जैसा उदयाचळीं दिनकर ॥ किंवा श्रीधर गरुडावरी ॥५॥ ऐरावतारूढ शचीनायक ॥ कीं नंदीवरी मँदनांतक ॥ तयापरी अयोध्यानायक ॥ हनुमंतस्कंधीं शोभला ॥ ६ ॥ क्रोधायमान रघुनंदन ॥ प्रथम सोडी एक बाण ॥ रावणाचीं दाही छत्रें छेदून ॥ अकस्मात पाडिलीं ॥ ७ ॥ मित्रपत्रें आणि चामरें ॥ सर्वेंचि छेदिलीं दुज्या शरें ॥ मुकुट भूमीसी एकसरें ॥ चूर करून पाडिले ॥ ८ ॥ सर्वेंच भाते दहाही धनुष्यें ॥ छेदोनि पाडिलीं अयोध्याधीशें ॥ विचित्र केलें परमपुरुषें ॥ प्रथमारंभीं ते काळीं ॥ ९ ॥ राघव बोले गर्जोनी ॥ दशमुखा तुज सोडिलें रणीं ॥ आज श्रमलासी रणांगणीं ॥ जाईं सत्वर माघारा ॥ २१० ॥ आपली संपदा भोगून ॥ सकळ स्त्रियांस येईं पुसोन ॥ पुत्र पौत्र आप्तजन ॥ निरोप घेऊनि येईं त्यांचा ॥ ११ ॥ मग झुंजतां समरांगणीं ॥ तुझा देह खंडविखंड करूनी ॥ तत्काळ पाडीन धरणीं॥ निश्चय मनीं जाण पां ॥ १२ ॥ इतुकी जवळी असतां सेना ॥ तूं कां आलासी समरांगणा ॥ दुर्जना बुद्धिहीना मलिना ॥ मुख येथें न दाखवीं ॥१३॥ ऐसें बोलतां जानकीजीवन ॥ दशमुख जाहला दर्पभग्न ॥ अजासर्पन्यायें करून ॥ उगाचि तटस्थ पाहतसे ॥ १४ ॥ जो पीडे दरिद्रेंकरून ॥ तो देश त्यागी जाय उठोन ॥ तैसा रावण रण सांडून ॥ लंकेमाजी प्रवेशला ॥ १५॥ कीं जो यातींतून भ्रष्ट जाहला ॥ तो जेवीं ब्राह्मणीं दवडिला॥ कीं दिव्यें देतां खोटा जाहला ॥ तो लाजोनि जाय पैं ॥ १६ ॥ असो आतां नानाप्रयत्न करून॥ कुंभकर्णास उठवील रावण॥ ती कौतुककथा गहन ॥ श्रवण करोत पंडित ॥१७॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ अंबर॥ नानादृष्टांत भगणें सुंदर॥ तेथें उदय पावला रामचंद्र ॥ निष्कलंक अक्षयी ॥ १८ ॥ ब्रह्मानंद श्रीरामचंद्र॥ जो निर्मळशीतळ उदार ॥ तेथें अनन्य श्रीधर चकोर॥ स्वानंदामृत सेवीतसे ॥ १९ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ षड्विंशतितमाध्याय गोड हा ॥२२०॥ अ० ॥२६॥ ओं० ॥ २२० ॥ श्रीरामचं०

१ वाहाणेचे, जोड्याचे. २ सर्पाचें. ३ आणीबाणीचा. ४ मेघ. ५ पर्वतावर. ६ श्रीराम. ७ शंकर. ८ अबदागीर. ९ चौऱ्या. १० प्रमाण, शपथ.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ आळसी कदा उदीम न करी ॥ नव जाय मंदिराबाहेरी ॥ तों जगन्निवास साहाकारी ॥ घरींच निर्धारीं भाग्यें आला ॥ १ ॥ मृत्तिका खणावया जात ॥ तों मांदुस सांपडे अकस्मात ॥ तैसें आम्हांसी जाहलें यथार्थ ॥ सद्गुरुनाथप्रसादें ॥ २ ॥ अभ्यास न करितां बहुवस ॥ सांपडली रामविजयमांदुस ॥ मग गगनीं न माय हर्ष ॥ उपरती जाहली ॥ ३ ॥ मांदुस उघडोनि जों न्याहाळीं ॥ तों आंत होतीं सात कोहळीं ॥ तीं हीं सप्तकांडें रसाळीं ॥ एकाहूनि एक विशेष ॥ ४ ॥ कोहळीं न्याहाळून जंव पाहात ॥ तंव दिव्य नाणीं दीप्तियुत ॥ भक्ति ज्ञान वैराग्ययुक्त ॥ धवधवीत विराजती ॥ ५ ॥ चतुर श्रोते ज्ञानसंपन्न ॥ ते बंधु आले जवळी धांवोन ॥ म्हणती आम्हांस वांटा दे समान ॥ मांडलें भांडण प्रेमभरें ॥ ६ ॥ म्हणती हीं वाल्मीकाचीं कोहळीं ॥ तुज पूर्वभाग्यें लाधलीं ॥ तरी वांटा आम्हांस ये वेळीं ॥ देईं सर्वांसी सारिखा ॥ ७ ॥ मग चतुर संतजन ॥ श्रवणपंक्तीं बैसले समान ॥ कोहळीं त्यांपुढें नेऊन ॥ एकसरें रिचविलीं ॥ ८ ॥ मग त्यांहीं कर्णद्वारें उघडोन ॥ हृदयभांडारीं सांठविलें धन ॥ श्रोते वक्ते सावधान ॥ निजसुख पूर्ण पावले ॥ ९ ॥ पांच कोहळीं दाविलीं फोडून ॥ साहावें युद्धकांड विशाळ गहन ॥ असो गताध्यायीं कथानिरूपण ॥ राघवें रावण निर्भर्त्सिला ॥ १० ॥ छत्र मुकुट टाकिले छेदून ॥ अपमान पावला रावण ॥ मग लंकेंत परतोन ॥ चिंतार्णवीं बुडाला ॥ ११ ॥ जैसा राहुग्रस्त निशाकर ॥ कीं काळवंडे दग्धकांतार ॥ कपाळशूळें महाव्याघ्र ॥ तैसा दशकंठ उतरला ॥ १२ ॥ नावडे छत्र सिंहासन ॥ जें जें पाहूं जाय रावण ॥ तें तें रामरूप दिसे पूर्ण ॥ नाठवे आन पदार्थ ॥ १३ ॥ सभेसी बैसला रावण ॥ अत्यंत दिसे कळाहीन ॥ महोदराप्रती वचन ॥ बोलता जाहला ते वेळां ॥ १४ ॥ म्हणे कैसा विपरीत काळ ॥ मक्षिकेनें हालविला भूगोळ ॥ चित्रींच्या सर्पें खगपाळ ॥ गिळिला नवल वाटतें ॥ १५ ॥ खद्योततेजेंकरून ॥ आहाळोनि गेला चंडकिरण ॥ तैसा मी आजि रावण ॥ युद्धीं पावलों पराजय ॥ १६ ॥ मग बोलती प्रधान ॥ आतां उठवावा कुंभकर्ण ॥ तो रामसौमित्रांसहित सैन्य ॥ गिळील क्षण न लागतां ॥ १७ ॥ ती रावणासी मानली मात ॥ म्हणे घटश्रोत्रासी उठवा त्वरित ॥ मग विरूपाक्ष महोदर निघत ॥ दहा सहस्र राक्षस घेऊनियां ॥ १८ ॥ मद्यपखाला चार सहस्र ॥ कुंजरीं घातल्या सत्वर ॥ तैसेंच पशू घेतले अपार ॥ अन्नाचे पर्वत घेऊनियां ॥ १९ ॥ वाद्यें वाजविती भयासुर ॥ गजरेंसीं पावले सत्वर ॥ देखोनि भयानक शरीर ॥ कंप सुटला राक्षसां ॥ २० ॥ वनगज म्हैसे तरस ॥ नासिकांत गुंतले बहुवस ॥ टाकितां श्वासोच्छ्वास ॥ निर्गम नव्हे तयांसी ॥ २१ ॥ सवालक्ष गांवें खोल ॥ सरितापतीचें तुंबळ जळ ॥ तें नाभिप्रमाण केवळ ॥ कुंभकर्णासी होय पैं ॥ २२ ॥ असो राक्षस सर्व मिळती ॥ द्वारीं एकदांचि हांका फोडिती ॥ सकळ वापी कूप आटती ॥ महागजरेंकरूनियां ॥ २३ ॥ स्वर्गापर्यंत ऐकों जाती ॥ ऐशा कर्णीं भेरी त्राहा-

१ मदतगार. २ रत्नांनीं भरलेली पेटी. ३ थैल्या. ४ ओतिलीं. ५ या नांवाच्या एका राक्षसास. ६ गरुड. ७ कुंभकर्णाला. ८ भयंकर. ९ मोठा नगारा.

टिती ॥ उरावरी गज चालविती ॥ परी जागा नोहे सर्वथा ॥ २४ ॥ एक गगनचुंबित वंश घेऊन ॥ नासिकीं चढविती पूर्ण ॥ एक नाकपुडी अवरोधून ॥ श्वासोच्छ्वास कोंडिती ॥ २५ ॥ एक वृक्ष पाषाण घेती ॥ वर्मस्थळीं बळें ताडिती ॥ कडू तीक्ष्ण औषधें ओतिती ॥ नासिकापुटीं नेऊनियां ॥ २६ ॥ उपाय केले बहुत पूर्ण ॥ परी जागा नोहेच कुंभकर्ण ॥ मग विरूपाक्षें किन्नरी आणून ॥ कर्णांमाजी बैसविल्या ॥ २७ ॥ त्यांचें परम सुस्वर गायन ॥ ऐकतां शेष येईल धांवोन ॥ मग जागा होऊन कुंभकर्ण ॥ सावधान बैसला ॥ २८ ॥ जांभई दिधली भयानक ॥ मद्य प्राशिलें सकळिक ॥ दाढेखालीं पशू देख ॥ अपार घालून रगडिले ॥ २९ ॥ अन्नमांसांचे पर्वत ॥ गिळिले राक्षसें तेव्हां बहुत ॥ मग नेत्र पुसोन पाहात ॥ प्रधानांकडे ते काळीं ॥ ३० ॥ तंव ते प्रणिपात करून ॥ सांगते झाले सर्व वर्तमान ॥ सीता आणिली हिरून ॥ तेथून सर्व कथियेलें ॥ ३१ ॥ हनुमंत लंका जाळून ॥ रामसौमित्रां आला घेऊन ॥ कालचे युद्धीं रावण ॥ पराजय पावला ॥ ३२ ॥ रावण परम चिंताक्रांत ॥ यालागीं तुम्हां उठविलें त्वरित ॥ मांडला बहुत कल्पांत ॥ आटले समस्त राक्षस ॥ ३३ ॥ उभा ठाकला कुंभकर्ण ॥ म्हणे ऐसाचि रणा जाईन ॥ मग विनविती प्रधान ॥ राजदर्शन घेइंजे ॥ ३४ ॥ सभेसी चालिला कुंभकर्ण ॥ लंकादुर्ग त्यासी गुल्फप्रमाण ॥ वाटे आकाशासी लाविलें टेंकण ॥ विमानें सुरगण पळविती ॥ ३५ ॥ लंकावेष्टित जे वानर ॥ ते तेथून पळाले समग्र ॥ देखोनि कुंभकर्णाचें शरीर ॥ कपी मूर्च्छित पडियेले ॥ ३६ ॥ रामासी म्हणे बिभीषण ॥ स्वामी हा उठविला कुंभकर्ण ॥ आश्चर्य करी रघुनंदन ॥ शरीर देखोन तयाचें ॥ ३७ ॥ बिभीषण म्हणे ते काळीं ॥ रामा याचिया जन्मकाळीं ॥ प्रळय वर्तला भूमंडळीं ॥ हांक वाजली चहूंकडे ॥ ३८ ॥ मातेचिया उदरांतून ॥ भूमीसी पडला कुंभकर्ण ॥ तीस सहस्र स्त्रिया जाण ॥ वदन पसरून गिळियेल्या ॥ ३९ ॥ इंद्राचा ऐरावत धरूनी ॥ येणें आपटिला धरणीं ॥ ऐरावतीचे दांत मोडूनी ॥ इंद्रासी येणें ताडिलें ॥ ४० ॥ शक्रें वज्र उचलोनि घातलें ॥ याचें रोम नाहीं वंक्र जाहलें ॥ यासी निद्रांआवरण पडलें ॥ म्हणोनि लोक वांचले हे ॥ ४१ ॥ असो कुंभकर्ण दृष्टीं देखोन ॥ हिमज्वरें व्यापले वानरगण ॥ एकां मुरकुंडी वळून ॥ दांतखिळिया बैसल्या ॥ ४२ ॥ भोंवतें पाहे चापपाणी ॥ तों भयभीत वानरवाहिनी ॥ सर्वांचें अंतर जाणोनी ॥ मारुतीकडे पाहिलें ॥ ४३ ॥ तों निमिषांत हनुमंत ॥ अकस्मात गेला लंकेंत ॥ कुंभकर्ण सभेसी जात ॥ तंव अद्भुत केलें वायुसुतें ॥ ४४ ॥ कुंभकर्ण तये वेळां ॥ कटीपर्यंत उचलिला ॥ राम आणि कपी डोळां ॥ तटस्थ होऊन पाहाती ॥ ४५ ॥ मद्यपानें कुंभकर्ण ॥ अत्यंत गेलासे भुलून ॥ आपणास उचलितो कोण ॥ हेंही त्यासी नेणवे ॥ ४६ ॥ मग तो सीताशोकहरण ॥ पुढती उचलून कुंभकर्ण ॥ भुजाबळें भोंवंडून ॥ टाकीत होता सुवेळेसी ॥ ४७ ॥ मागुती केलें अनुमान ॥ म्हणे गगनीं देऊं भिरकावून ॥ कीं लंकेवरी आपटून ॥ चूर्ण करूं सकळ-

१ बांबू, वेळू. २ या नांवाचा दैत्य. ३ किन्नरांच्या स्त्रिया. ४ किल्ला. ५ गुडघ्याइतका. ६ वांकडें. ७ निद्रारूपी आच्छादन. ८ हिंवतापानें. ९ मारुती. १० अंदाज.

ही ॥ ४८ ॥ मग म्हणे नव्हे हा विचार ॥ लंका चूर्ण होईल समग्र ॥ मग तो बिभीषण नृपवर ॥ नांदेल कैसा ये स्थळीं ॥ ४९ ॥ सुवेळेसी द्यावा टाकून ॥ तरी वानर होतील चूर्ण ॥ भूमंडळीं आपटूं धरून ॥ तरी धरा जाईल पाताळा ॥ ५० ॥ ऊर्ध्वपंथेंचि ठेवून ॥ भुजाबळें भोंवंडून ॥ वृक्षावरी घातला नेऊन ॥ राघवापासीं परतला ॥ ५१ ॥ भय आणि शाहारे पूर्ण ॥ गेलें कपींचें निघोन ॥ जैसा उगवतां सहस्रकिरण ॥ तम जाय निरसोनि ॥ ५२ ॥ कीं हनुमंतें बळ दावून ॥ वानरांसी दिधलें रसायन ॥ हिमज्वरभय दारुण ॥ निघोन गेलें सर्वही ॥ ५३ ॥ असो श्रीरामचरणीं भाळ ॥ ठेवी अंजनीचा बाळ ॥ मग सुग्रीवादि कपी सकळ ॥ धांवोन भेटती हनुमंता ॥ ५४ ॥ शब्दसुमनें स्तुतिमाळा ॥ कपी घालिती मारुतीच्या गळां ॥ म्हणती कुंभकर्ण कवेंत सांपडला ॥ तरी कां सोडिला कळेना ॥ ५५ ॥ मारुतीचा अंतरार्थ ॥ कपींतें सांगे रघुनाथ ॥ त्यास माझे हातीं मृत्य ॥ हें हनुमंत जाणतसे ॥ ५६ ॥ सिंहावलोकनें निश्चितीं ॥ मागील कथा परिसावी श्रोतीं ॥ कुंभकर्ण जात सभेप्रती ॥ रावणासी भेटावया ॥ ५७ ॥ बंधु संमुख देखोन ॥ हरुषें कोंदला दशानन ॥ कुंभकर्ण प्रणिपात करून ॥ निजस्थानीं बैसला ॥ ५८ ॥ जेवीं मेघ करी गर्जन ॥ तेवीं बोले कुंभकर्ण ॥ काय संकट पडलें येऊन ॥ म्हणोनि मज जागविलें ॥ ५९ ॥ महाप्रलय मांडला ॥ कीं उर्वी जात होती रसातळा ॥ किंवा कृतांत चालून आला ॥ म्हणोनि मज जागविलें ॥ ६० ॥ सांगे रावण वर्तमान ॥ जानकी आणिली हिरून ॥ यालागीं वानरदळ घेऊन ॥ सुवेळेसी राम आला ॥ ६१ ॥ धूम्राक्ष आणि वज्रदंष्ट्री ॥ प्रहस्त प्रधान पडला समरीं ॥ मग मी युद्धा गेलों झडकरी ॥ परी पावलों पराजय ॥ ६२ ॥ मज परम संकट पडलें ॥ म्हणोनि बंधो तुज जागविलें ॥ मज चिंताव्याधीनें पीडिलें ॥ त्यासी औषध देईं तूं ॥ ६३ ॥ संकटीं बंधु पावे साचार ॥ दरिद्रकाळीं जाणिजे मित्र ॥ संशय निरसावया समग्र ॥ सद्गुरुचरण धरावे ॥ ६४ ॥ तम दाटलें जरी घोर ॥ तरी दीपिका पाजळाव्या सत्वर ॥ येतां वैरियाचें शस्त्र ॥ वोडण पुढें करावें ॥ ६५ ॥ दुष्काळ पडतां अत्यंत ॥ दात्यापासीं जावें त्वरित ॥ संकट आम्हां पडलें बहुत ॥ म्हणोनि तुज जागविलें ॥ ६६ ॥ यावरी बोले कुंभकर्ण ॥ बुद्धि कर्मानुसारिणी पूर्ण ॥ जानकी व्यर्थ आणून ॥ कुळक्षय आरंभिला ॥ ६७ ॥ राम हा वैकुंठवासी नारायण ॥ सुरांचे अवतार वानर पूर्ण ॥ हें नारदें वर्तमान ॥ पूर्वींच मज सांगितलें ॥ ६८ ॥ असो जें शुभाशुभ कर्म होत ॥ तें भोगिल्याविण न चुकत ॥ पुढील होणार भविष्यार्थ ॥ तो न चुके कदाही ॥ ६९ ॥ करूं नये तें त्वां राया केलें ॥ शेवटीं सीतेस तरी भोगिलें ॥ येरू म्हणे बहुत यत्न केले ॥ परी ते वश न होय ॥ ७० ॥ ती रामावेगळी तत्त्वतां ॥ आणिकां वश नव्हे सर्वथा ॥ कुंभकर्ण म्हणे लंकानाथा ॥ राघवरूप धरीं तूं ॥ ७१ ॥ जपोनियां कापट्यमंत्र ॥ होईं सुंदर रघुवीर ॥ सीता होईल वश साचार ॥ क्षणमात्र न लागतां ॥ ७२ ॥ मग बोले लंकेश्वर ॥ मी जैं निजांगें होईन रघुवीर ॥ तेव्हां दुर्वासना समग्र ॥ मावळेल

१ पृथ्वी. २ औषध. ३ स्तुतिशब्दरूप पुष्पहार. ४ सिंह वाटेनें जात असतां मध्येंच मागें पाहातो त्या न्यायानें. ५ ढाल. ६ भवितव्याप्रमाणें.

माझी समूळीं ॥ ७३ ॥ घरासी येतां वासरमणी[1] ॥ तम न उरे ते क्षणीं ॥ कीं गरुड येतां सर्पश्रेणी[2] ॥ पळती उठोनि जीवभयें ॥ ७४ ॥ तैसा मी राम होतांचि जाण ॥ वाटे परनारी मातेसमान ॥ एकवचन एकबाण ॥ एकपत्नीव्रती होतों ॥ ७५ ॥ याचिलागीं बंधु जाण ॥ राम सौमित्र वानरगण ॥ यांसी संहारिल्याविण ॥ वश नोहे जानकी ॥ ७६ ॥ यावरी बोले कुंभकर्ण ॥ आतां गिळीन सकळ सैन्य ॥ क्षणांत राम लक्ष्मण ॥ धरून आणीन पुरुषार्थें ॥ ७७ ॥ अपार सैन्यसमुद्र ॥ सवें देत दशकंधर ॥ रावणासी नमून सत्वर ॥ कुंभकर्ण निघाला ॥ ७८ ॥ रणा येतां कुंभकर्ण ॥ तेथें होते वानरगण ॥ ते अवघे गेले पळोन ॥ रामचंद्रासी सांगावया ॥ ७९ ॥ कुंभकर्ण विचारी अंतरीं ॥ मी काय लोटूं वानरांवरी ॥ जंबुकांवरी जैसा केसरी[3] ॥ धांवतां पुरुषार्थ दिसेना ॥ ८० ॥ पिपीलिकांवरी[4] धांवे गज ॥ कीं अळिकेवरी[5] द्विजराज[6] ॥ मूढसभेंत तेजःपुंज ॥ पंडित शोभा न पावे ॥ ८१ ॥ आरंभीं राक्षसदळ तुंबळ ॥ वानरांवरी धांवलें चपळ ॥ कपी उठावले सकळ ॥ शिळा वृक्ष घेऊनियां ॥ ८२ ॥ युद्ध झालें अपार ॥ लोटले अशुद्धाचे[7] पूर ॥ परी ते न मानी घटश्रोत्र[8] ॥ म्हणे हें युद्ध कायसें ॥ ८३ ॥ मूढ अपार बोलती ॥ परी तें न भरे पंडिताचे चित्तीं ॥ जैसे वृषभ परस्परें भांडती ॥ महाव्याघ्रासी न माने तें ॥ ८४ ॥ असो तेव्हां मुद्गर[9] घेऊन ॥ रामावरी लोटला कुंभकर्ण ॥ अठरा पद्में वानरगण ॥ पर्वत पाषाण भिरकाविती ॥ ८५ ॥ पर्वतावरी पर्जन्य पडत ॥ परी तो व्यथा न मानी किंचित ॥ कीं कूर्मपृष्ठीवरी[10] बहुत ॥ सुमनें वर्षतां न ढळेचि ॥ ८६ ॥ तों शतशृंगमंडित पर्वत ॥ घेऊन भिरकावी हनुमंत ॥ तो मुष्टिघातें त्वरित ॥ फोडून टाकी कुंभकर्ण ॥ ८७ ॥ म्हणे रे मर्कटा धरीं धीर ॥ तुवां जाळिलें माझें नगर ॥ म्हणोनि धांवे घटश्रोत्र ॥ हनुमंतावरी तेधवां ॥ ८८ ॥ बळें शूळ भोंवंडोनी ॥ मारुतीवरी घाली उचलूनी ॥ ते वेळे वायुसुत धरणीं ॥ मूर्च्छा येऊन पडियेला ॥ ८९ ॥ तें देखोन वाहिनीपती[11] ॥ नीळ धांवे समीरगती ॥ कुंभकर्णाची युद्धगती ॥ देव पाहाती विमानीं ॥ ९० ॥ नीळें पर्वत वरी टाकिला ॥ तो मुष्टिघातें चूर्ण केला ॥ नीळासी मुष्टिघात दीधला ॥ मूर्च्छित पाडिला धरणीये ॥ ९१ ॥ तों धांवले चौघे वानर ॥ जे काळासीही शिक्षा करणार ॥ ऋषभ शरभ गवाक्ष वीर ॥ गंधमादन चवथा तो ॥ ९२ ॥ चौघांजणीं चार पर्वत ॥ टाकिले पैं अकस्मात ॥ ते मुष्टिघातें पिष्टवत ॥ करूनियां टाकिले ॥ ९३ ॥ शरभ गवाक्ष धरणीवरी ॥ कुंभकर्णें आपटिले स्वकरीं ॥ दोघे भिरकाविले अंबरीं ॥ जगतीवरी पडियेले ॥ ९४ ॥ मग अट्टहासें गर्जे कुंभकर्ण ॥ वाटे ब्रह्मांड जाय उलोन ॥ मग वानरांतें देखोन ॥ ग्रासावया धांवला ॥ ९५ ॥ कव घालोनि अकस्मात ॥ एकदांच वानर धरी बहुत ॥ मुखीं घालूनि चावीत ॥ गिळिले गणित ऐका तें ॥ ९६ ॥ ऐशीं सहस्र द्रुमपाणी ॥ असुरें गिळिले मुख पसरूनी ॥ कित्येक कर्णरंध्रांतून निघोनी ॥ पळते जाहले एकसरें ॥ ९७ ॥ उरले वानर ते वेळे ॥ रण सांडोनि पळाले ॥ गिरिकंदरीं

---

१ सूर्य. २ श्रेणी=पंक्ति. ३ सिंह. ४ मुंग्यांवर. ५ किडीवर. ६ गरुड. ७ रक्ताचे. ८ कुंभकर्ण. ९ शस्त्रविशेष, मोगर. १० कांसवाच्या पाठीवर. ११ सेनापती.

अध्याय २७

जाऊं नये ॥१००॥ आतां युद्धास येतील बहुत ॥ ते समरीं जिंकूनि समस्त ॥ मग वारू घेऊनि त्वरित ॥ जाऊं जननीच्या दर्शना ॥१॥ लहू म्हणे घालोनि पैज ॥ घ्यावें अयोध्येचें राज्य ॥ धरून आणावा रघुराज ॥ वाल्मीकचरणाजवळी पैं ॥ २ ॥ असो वृक्षीं बांधोनि श्याम-कर्ण ॥ हातीं घेऊनि धनुष्य बाण ॥ अयोध्यापंथ लक्षीत पूर्ण ॥ दोघे जण उभे असती ॥ ३ ॥ घायाळ सैन्य उरलें किंचित ॥ तें अयोध्येसी गेलें धांवत ॥ राघवासी सकळ मात ॥ श्रुत केली तेधवां ॥ ४ ॥ दळभारासहित पूर्ण ॥ रणीं आटिला वीर शत्रुघ्न ॥ विप्रबाळक दोघे जण ॥ द्वादश वर्षांचे असती पैं ॥ ५ ॥ यज्ञमंडपीं रघुनंदन ॥ बंधूचा समाचार ऐकोन ॥ टाकोनि हातींचें अवदान[1] ॥ भूमीवरी उलंडला ॥ ६ ॥ नेत्रीं ढळढळां वाहे नीर ॥ गजबजले भरत सौमित्र ॥ बिभीषण हनुमंत मित्रपुत्र[2] ॥ हडबडले तेधवां ॥ ७ ॥ म्हणती यज्ञासी जाहलें विघ्न ॥ पडला महावीर शत्रुघ्न ॥ असो सौमित्राप्रती राजीवनयन ॥ काय बोलिला तेधवां ॥ ८ ॥ म्हणे शत्रुघ्नाऐसा वीरराणा ॥ ऋषिकिशोरें आटिला रणा ॥ तरी सर्वें घेऊनि अपार सेना ॥ धांवण्या धांवें बंधूच्या ॥ ९ ॥ श्रीरामचरणाब्ज नमून ॥ वायुवेगें निघाला लक्ष्मण ॥ सवें चतुरंग सैन्य ॥ अपार तेव्हां निघालें ॥ १० ॥ चवदा गांवें रुंद थोर ॥ मार्गीं चालिला सेनासागर ॥ वायुवेगें ऊर्मिलावर ॥ रणमंडलासीं पातला ॥ ११ ॥ तों सेनापती काळजित ॥ सौमित्रापासीं पावला त्वरित ॥ तंव दोघे देखिले अकस्मात ॥ शशी आदित्य जयापरी ॥ १२ ॥ श्याम-सुंदर दोघे जण ॥ द्वादशवर्षांच्या मूर्ती लहान ॥ हातीं घेऊनि धनुष्य बाण ॥ धीट दोघे विलोकिती ॥ १३ ॥ पाहावया बंधूचें मानस ॥ बोलता जाहला वीर कुश ॥ म्हणे सेना पातली विशेष ॥ प्रताप विशेष दिसतसे ॥ १४ ॥ सेनापती क्रोधायमान ॥ चपळ येतसे त्याचा स्यंदन[3] ॥ आतां हा युद्ध करील दारुण ॥ आम्हांसी पुन्हां नाटोपे ॥ १५ ॥ मग बोलिला लहू वीर ॥ तूं पाठिराखा आलासी सत्वर ॥ आतां मज बळ अपार ॥ येथोनियां चढियेलें ॥ १६ ॥ जैसी साह्य होतां सरस्वती ॥ सकळ कठिनार्थ उमजती ॥ तेवीं आजि निर्वीर करीन क्षिती ॥ तुझ्या बळेंकरूनियां ॥ १७ ॥ तुजसीं युद्धीं राहे समोर ॥ ऐसा असेल कोण वीर ॥ जरी स्वयें आला रामचंद्र ॥ तरी तूं त्यासी नाटोपसी ॥ १८ ॥ तोंवरी गर्जे जलार्णव[4] ॥ जों देखिला नाहीं कलशोद्भव[5] ॥ तूं पंचानन[6] हे सर्व ॥ जंबूक तुजवरी पातले ॥ १९ ॥ जरी तम[7] जिंकील सूर्यासी ॥ कीं भूतें गिळितील काळासी ॥ तरी समरांगणी युद्धासी ॥ तुजसीं हे पुरतील ॥ १२० ॥ जरी आकाश बुडेल मृगजळीं ॥ वारा कोंडिजे भूगोळीं ॥ तरीच तुजसीं सम दळीं ॥ भिडों शकतील बंधुराया ॥ २१ ॥ परी एके संशयें गोविलें ॥ जें माझें धनुष्य भंगिलें ॥ असंख्यात युद्ध जाहलें ॥ उपवनाजवळी प्रथमचि ॥ २२ ॥ मग सैन्य दळभार ॥ धरा धरा म्हणती किशोर ॥ आतां जातील हे कोठवर ॥ पाहूं नयनीं आम्हीच कीं ॥ २३ ॥ वीर दोघे उभे ठाकूनी ॥ दळभार विलोकिती नयनीं ॥ सैन्य जैसें तृणप्राय करूनी ॥ उभे ठाकती तैसेच ते ॥ २४ ॥ कुश म्हणे ऐसिया समयासी ॥ कोण चाप देईल आम्हांसी ॥ तरी आतां प्रार्थूं सूर्यासी ॥ धनुष्यप्राप्तीकारणें ॥ २५ ॥ मग ते

---

१ आहुति. २ सुग्रीव. ३ युद्धाचा रथ. ४ समुद्र. ५ अगस्ति. ६ सिंह. ७ अंधार.

राघवी वीर दोघे जण ॥ एकनिष्ठें मांडिती सूर्यस्तवन ॥ ऊर्ध्व वदनें करून ॥ सूर्यमंडळ विलोकिती ॥ २६ ॥ जय जय तमनाशका सहस्र-
किरणा ॥ अंबरचूडामणे[1] सूर्यनारायणा ॥ जीवमिलिंदबंधमोचना ॥ हृदयदळप्रकाशका ॥२७॥ एकचक्र कनकभूषित रथ ॥ सप्तमुख अश्व-
वेग बहुत ॥ निमिषार्धा[2]माजी अपार पंथ ॥ क्रमोनि जात मनोगती ॥ २८ ॥ आदिपुरुष तूं निर्विकार ॥ ब्रह्मा विष्णु महेश्वर ॥ हीं स्वरूपें
तुझींच साचार ॥ सर्वप्रकाशक आदित्या ॥ २९ ॥ सकळ रोग दुःख भयहारका ॥ विश्व[3]दीपना विश्वपाळका ॥ त्रिभुवननेत्रप्रकाशका ॥
काळात्मका काळरूपा ॥ १३० ॥ परिसोनि बाळकांची स्तुती ॥ तत्काळ प्रसन्न जाहला गभस्ती ॥ अक्षय्य धनुष्य क्षितीं ॥ ऊर्ध्वपंथें टाकिलें
॥ ३१ ॥ सूर्यास साष्टांग नमून ॥ घेतले तेव्हां धनुष्य बाण ॥ म्हणती वाल्मीक गुरु धन्य पूर्ण ॥ सूर्यआराधन दिधलें जेणें ॥३२॥ आम्हांसी
सद्गुरुदया अखंड ॥ क्षणें जिंकूं हें ब्रह्मांड ॥ लहू म्हणे आजि कोड[4] ॥ पुरवीन यांचें संग्रामीं ॥ ३३ ॥ सूर्यदत्त कोदंड घेऊन सत्वर ॥ सरसा-
वला तेव्हां लहू वीर ॥ तों सौमित्राचें दळ समग्र ॥ चतुरंग भार लोटला ॥ ३४ ॥ अचूक दोघांचें संधान ॥ वायां न जाय टाकिला बाण ॥
पदाती अश्व रथ वारण ॥ तोडोनि पाडिती एकसरें ॥ ३५ ॥ कोणी धनुष्याची ओढी ओढीत ॥ तों भुज तोडिती अकस्मात ॥ मणगटें
असिलतेसहित ॥ तोडोनि पाडिती क्षितीवरी ॥ ३६ ॥ शिरांच्या लाखोल्या घालोनी ॥ भूलिंगें पूजिलीं दोघां जणीं ॥ अशुद्धनदी
लोटली वनीं ॥ जाती वाहून कलेवरें ॥ ३७ ॥ वीर संहारिले अपार ॥ काळजितास म्हणे सौमित्र ॥ हे दोघे असतां एकत्र ॥ कल्पांतींही
नाटोपती ॥ ३८ ॥ तरी बहुत कटक घेऊन ॥ ज्येष्ठासी धरीं तूं वेष्टून ॥ धाकट्याभोंवतें आवरण[5] ॥ मी घालूनि धरीतसें ॥ ३९ ॥ मग दोन
भाग कटक[6] केलें ॥ दोघे दोहींकडे फोडिले ॥ चोवीस वेढे घातले ॥ सभोंवते सैन्याचे तेधवां ॥ १४० ॥ सौमित्रें वेढिला लहू वीर ॥ जैसा
तृणें झांकिला वैश्वानर ॥ कीं अजांनीं कोंडिला महाव्याघ्र ॥ कीं खगेश्वर सर्पांनीं[7] ॥ ४१ ॥ परी तो लहू प्रतिज्ञावीर ॥ चापासी लावून
सोडी शर ॥ फिरत फिरत चक्राकार ॥ सोडी पूर बाणांचा ॥ ४२ ॥ धन्य वाल्मीकाचे दिव्य मंत्र ॥ एका बाणाचे कोटी शर ॥ होऊनि
शिरें पाडी समग्र ॥ नवल वीर राघवी ॥ ४३ ॥ रघुपतीचा मित्र विशेष ॥ रुधीनामा धांवला राक्षस ॥ तो महाबलिष्ठ गगनास ॥ उडोनि
गेला तेधवां ॥ ४४ ॥ खालीं अकस्मात उतरूनी ॥ लहूचें चाप सत्वर हिरूनी ॥ अंतरिक्ष गेला उडोनी ॥ फळ घेऊन पक्षी जैसा ॥ ४५ ॥
हातींचें हिरून नेलें चाप ॥ लहू पाहे तटस्थरूप ॥ तस्करापाठीं लागतां सर्प ॥ खंडी जैसा चरणातें ॥ ४६ ॥ व्याळ मूषक धरूं जातां ॥
वणव्यांत सांपडे अवचिता ॥ कीं रिंसा[8]मागें धांवतां ॥ बोरांटी अंगीं अडकली ॥ ४७ ॥ निधान साधावया गेला ॥ तों विघ्नशी[9] पडिली
येऊन गळां ॥ तैसें लहूस जाहलें ते वेळां ॥ धनुष्य नेतां रुधीनें ॥ ४८ ॥ असो सीतासुत परम चतुर ॥ जैसा निराळीं उडे खगेश्वर ॥
तैसा उडोनियां सत्वर ॥ रुधी राक्षस धरियेला ॥ ४९ ॥ हातींचें धनुष्य हिरून घेतलें ॥ असुर झोटीं[10] धरिला तये वेळे ॥ गरगरां फिरवू-

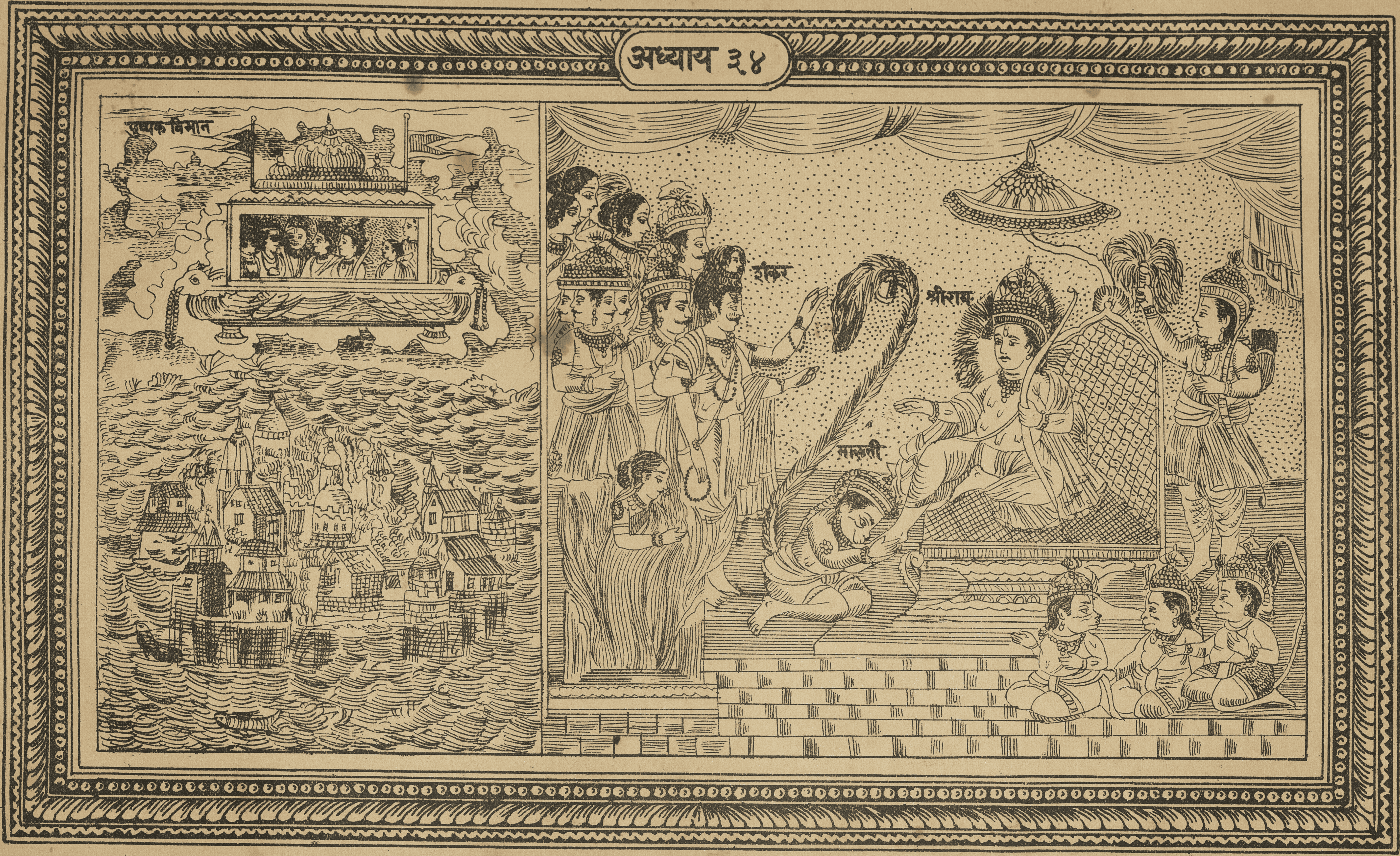
१ मस्तकभूषण. २ नेत्र मिटण्याचा व्यापार तो. ३ जगताला प्रकाश करणाऱ्या. ४ आवड. ५ सैन्याचा वेढा. ६ सैन्य. ७ सर्प. ८ अस्वल. ९ विघ्नदेवता. १० केंस धरून.

नियां बळें ॥ पृथ्वीवरी आपटिला ॥ १५० ॥ मृत्तिकाघटाचीं शकलें ॥ तेवीं असुरअवयव चूर जाहले ॥ रुधीनें प्राण सोडिले ॥ सकळांदेखतां ते काळीं ॥ ५१ ॥ मागुती कटकांत उतरोन ॥ युद्ध करी सीतानंदन ॥ चोवीस वेढे संहारून ॥ टाकिले सैन्याचे ते क्षणीं ॥ ५२ ॥ महाझुंजार येऊन ॥ हातींचीं शस्त्रें टाकून ॥ धरिती लहूचे चरण ॥ आमुचे प्राण रक्षीं कां ॥ ५३ ॥ एक पळती रण सांडून ॥ एक दांतीं धरिती तृण ॥ मग सिंहनादें लक्ष्मण ॥ गर्जोनि पुढें धांविन्नला ॥ ५४ ॥ जैशा पांच विजा अति तीक्ष्ण ॥ तैसे सौमित्रें पांच बाण ॥ लहूवरी सोडिले पूर्ण ॥ महाक्रोधेंकरूनियां ॥ ५५ ॥ रघुवीराचा लहू वीर ॥ तत्काळ सोडी दिव्य शर ॥ पांच बाण केले चूर ॥ [1]लोहपिष्टन्यायेंसीं ॥ ५६ ॥ लहू सौमित्राप्रती बोलत ॥ त्वां पूर्वीं मारिला इंद्रजित ॥ ते तुझी विद्या समस्त ॥ आजि दावीं मजलागीं ॥ ५७ ॥ चतुर्दश वर्षें निराहार ॥ काननीं श्रमलासी तूं फार ॥ आज समरांगणीं साचार ॥ सावकाश निद्रा करीं ॥ ५८ ॥ सौमित्र म्हणे तूं कोणाचा कोण ॥ तंव तो लहू बोले हांसोन ॥ तुज पुसावया काय कारण ॥ आला बाण सांभाळीं ॥ ५९ ॥ लहू निधडा प्रचंड वीर ॥ सोडी एक सबळ शर ॥ रथासहित सौमित्र ॥ आकाशपंथें उडविला ॥ १६० ॥ गरगरां गगनीं भोंवे रथ ॥ भूमीवरी पडे अकस्मात ॥ मग दुजे रथीं सुमित्रासुत ॥ आरूढला लवलाहें ॥ ६१ ॥ जैसा कां वर्षे घन ॥ तैसा बाण सोडी लक्ष्मण ॥ लहू त्याचिया त्रिगुण ॥ शर सोडीत सतेज ॥ ६२ ॥ ऊर्मिलापतीचे बाण ॥ तटतटां टाकी तोडून ॥ मग मंत्र जपोनि लक्ष्मण ॥ शर सोडोनि देतसे ॥ ६३ ॥ त्या शरापासून एकदां ॥ निघाल्या कोट्यवधि गदा ॥ विमानीं सकळ सुरवृंदां ॥ आश्चर्य तेव्हां वाटलें ॥ ६४ ॥ तों लहू जपे गुरुमंत्र ॥ चक्रें सोडिलीं तेव्हां अपार ॥ गदा छेदोनि समग्र ॥ चक्रें सर्वेचि गुप्त जाहलीं ॥ ६५ ॥ तों सौमित्रें सोडिले पर्वत ॥ सर्वेचि लहू वज्र प्रेरीत ॥ फोडिले अचळ समस्त ॥ वज्र जात स्वस्थाना ॥ ६६ ॥ मंगळाचा भाचा लहू वीर ॥ सूर्यवंशमंडणाचा कुमर ॥ शरमुखीं द्वादशदिनकर ॥ स्थापोनियां सोडिले ॥ ६७ ॥ निघतां द्वादश आदित्यमेळ ॥ प्रतापें लोपला विरिंचिगोळ ॥ ऐसें देखतां [3]फणिपाळ ॥ राहुअस्त्र सोडीत ॥ ६८ ॥ सूर्य आणि राहुअस्त्र ॥ दोन्ही जाहलीं एकत्र ॥ सर्वेच गुप्त जाहलीं क्षणमात्र ॥ नलगतां ते काळीं ॥ ६९ ॥ कामास्त्र सोडी [3]अहिनायक ॥ लहूवीरें प्रेरिलें कामांतक ॥ कामास्त्र दग्ध जाहलें तात्कालिक ॥ नामें पातक हरे ज्यापरी ॥ १७० ॥ सौमित्रें सोडिलें तारकास्त्र ॥ लहू प्रेरी षण्मुखास्त्र ॥ विघ्नास्त्र सोडी सौमित्र ॥ [4]हेरंबास्त्र लहू टाकी ॥ ७१ ॥ सौमित्र सोडी सरितापती ॥ लहू त्यावरी प्रेरी अगस्ती ॥ मग त्यावरी ऊर्मिलापती ॥ [5]पावकास्त्र प्रेरीतसे ॥ ७२ ॥ लहूनें मेघास्त्र प्रेरून ॥ विझविला प्रचंड अग्न ॥ जैसें प्रकटतां आत्मज्ञान ॥ जाय वितळोन प्रेममोह ॥ ७३ ॥ वातास्त्र प्रेरी ऊर्मिलानाथ ॥ लहू आड घाली पर्वत ॥ असो आठ अक्षौहिणी गणित ॥ रामसेना पाडिली ॥ ७४ ॥ आश्चर्य करी लक्ष्मण ॥ म्हणे याचा पार न कळे पूर्ण ॥ हातासी कदा न ये श्यामकर्ण ॥ आतां यत्न कायसा ॥ ७५ ॥ हे

१ लोखंडाचा चुरा. २ उपोषण करणारा. ३ लक्ष्मण. ४ गणपति. ५ अग्न्यस्त्र.

असती कोणाचे कोण ॥ हें कदा न कळे वर्तमान ॥ मज वाटे शिव आणि रमारमण ॥ बाळवेषें प्रकटले ॥ ७६ ॥ आणिकांची नव्हे शक्ती ॥ हे त्रिभुवनासी नाटोपती ॥ असो लहू म्हणे सौमित्राप्रती ॥ कां रे उगाचि निवांत ॥ ७७ ॥ तुझे सरले असतील बाण ॥ तरी जाईं अयोध्येसी परतोन ॥ तुझा कैवारी रघुनंदन ॥ घेऊनि येईं सत्वर ॥ ७८ ॥ सौमित्र नेदी प्रत्युत्तर ॥ विलोकी बाळांचा मुखचंद्र ॥ मागुती क्रोध उचंबळतां अपार ॥ सोडिले शर सौमित्रें ॥ ७९ ॥ भोगींद्रअवतार लक्ष्मण ॥ हें भूमिजासुतें जाणोन ॥ प्रेरिला [1]नादास्त्र बाण ॥ नवल पूर्ण वर्तलें ॥ १८० ॥ असंभाव्य नाद मंजुळ ॥ ध्वनीनें भरला ब्रह्मांडगोळ ॥ धनुष्य टाकूनि फणिपाळ ॥ नादब्रह्मीं मिसळला ॥ ८१ ॥ जे [2]कनकबीज भक्षिती ॥ त्यांचे अंगीं संचरे [3]भ्रांती ॥ ऊर्मिलापतीची गती ॥ तैसीच जाहली तेधवां ॥ ८२ ॥ नादास्त्र बाण हृदयीं भरला ॥ जैसा विखार बिळीं प्रवेशला ॥ त्यावरी नादरंगें व्यापिला ॥ भूतळीं पडिला मूर्च्छित ॥ ८३ ॥ इकडे सैन्याचे चोवीस [4]आवर्त ॥ कुशाभोंवते घातले अद्भुत ॥ ते संहारून समस्त ॥ काळजित मारिला ॥ ८४ ॥ [5]विभांडोनि दोन्ही दळें ॥ दोन्ही बंधू एकवटले ॥ रण अपार तेथें पडिलें ॥ कुंजर मोकळे धांवती ॥ ८५ ॥ नाहीं रथस्वामी सारथी ॥ रिते रथ तुरंग ओढिती ॥ सैरावरा चौताळती ॥ सव्य अपसव्य रणांगणीं ॥ ८६ ॥ असो अयोध्येंत [6]कोदंडपाणी ॥ सांगे गुज भरताचे कर्णीं ॥ म्हणे आणिक सेना घेऊनी ॥ साह्य जाईं सौमित्रासी ॥ ८७ ॥ दारुण योद्धा तो लक्ष्मण ॥ त्याप्रती सांगें इतुकें वचन ॥ कीं बाळक दोघे-जण ॥ जितेच धरून आणावे ॥ ८८ ॥ ते जिवें न मारावे सर्वथा ॥ आकांत करील त्यांची माता ॥ तरी बाण अंगीं न खुपतां ॥ मोहनास्त्र घालोनि धरावे ॥ ८९ ॥ त्यांचीं माता पिता कोण ॥ धनुर्वेद गुरु संपूर्ण ॥ कां हिंडतां वनोपवन ॥ वर्तमान सर्व पुसावें ॥ १९० ॥ त्यांच्या स्वरूपाची आकृती ॥ कोणासारिखे दोघे दिसती ॥ धरूनि आणा त्वरितगती ॥ रथावरी घालोनियां ॥ ९१ ॥ सौमित्राचा क्रोध दारुण ॥ घेईल बाळकांचा प्राण ॥ अन्याय केला तरी पूर्ण ॥ कृपा करावी बाळकांवरी ॥ ९२ ॥ ज्याचें हृदय परम कोमळ ॥ ते दृष्टीं देखतांचि बाळ ॥ स्नेहें द्रवेल तत्काळ ॥ अग्निसंगें घृत जैसें ॥ ९३ ॥ बाळकाविणें शून्य मंदिर ॥ आमुचें पडलें कीं साचार ॥ गुणसरिता सीता सुंदर ॥ विवेक न करितां त्यागिली ॥ ९४ ॥ ऐसें बोलतां रघुनाथ ॥ कंठ जाहला सद्गदित ॥ नयनीं सुटले अश्रुपात ॥ प्रिया हृदयांत आठवली ॥ ९५ ॥ ऐसें राजीवनेत्र बोलत ॥ तों घायाळ आले धांवत ॥ म्हणती सौमित्र आणि काळजित ॥ सेनेसहित आटिले ॥ ९६ ॥ ऐसें ऐकतां राजीवनेत्र ॥ परम चिंतातुर जाहले वानर ॥ श्रीराम म्हणे सर्वेश्वर ॥ अत्यंत कोपला आम्हां-वरी ॥ ९७ ॥ ब्रह्मानंद म्हणे श्रीधर ॥ पुढें वीरश्री माजेल अपार ॥ ते श्रवण करोत श्रोते चतुर ॥ व्युत्पन्न आणि प्रेमळ ॥ ९८ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ अष्टत्रिंशत्तमोध्याय गोड हा ॥ १९९ ॥ अ० ॥ ३८ ॥

१ गायनास्त्र. २ धोत्र्याचें बीं. ३ भ्रमण, घेरी. ४ अटकावणारे वेढे. ५ जर्जर करून. ६ श्रीराम.

अध्याय ३४
पुष्पक विमान
शंकर
श्रीराम
मारुती

अध्याय ३५

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ रामकथा परम पावन ॥ सुधारसाहूनि गोड गहन ॥ देव करिती सुधारसपान ॥
परी कल्पांतीं मरण न चुकेचि ॥ १ ॥ अमृत गोड लागे रसनेसी ॥ तें तृप्त न करी कर्णनेत्रांसी ॥ रामकथा नव्हे तैसी ॥ सर्व इंद्रि-
यांसी तृप्त करी ॥ २ ॥ सुधारस सेवितां मद चढे ॥ कथामृतें मद मत्सर झडे ॥ त्रिविधतापदुःख सांकडें ॥ सहसा न पडे सद्भक्तां
॥ ३ ॥ कथामृत करितां श्रवण ॥ जे करणार सुधारसपान ॥ त्यांचिये मस्तकीं ठेवूनि चरण ॥ कथा नेत पलीकडे ॥ ४ ॥ अमृत
सदा इंद्र भक्षीत ॥ सर्व लोकीं रामकथामृत ॥ स्वर्गीं राहणार समस्त ॥ सदा इच्छिती रामकथा ॥ ५ ॥ कथासुधारसपान ॥ श्रवण
करा तुम्ही भक्तजन ॥ गतकथाध्यायीं रावणी येऊन ॥ रणमंडळीं उभा ठाकला ॥ ६ ॥ घेऊनि शिळा तरुवर ॥ वर्षों लागले रीस
वानर ॥ सेनामुखीं रुद्रावतार ॥ उभा देखिला इंद्रजितें ॥ ७ ॥ परम दुरात्मा तो रावणी ॥ अंतरीं कापट्यविद्या स्मरूनी ॥ कृत्रिम
जानकी निर्मूनी ॥ रथावरी बैसविली ॥ ८ ॥ तप्तकांचनवर्णी ते वेल्हाळ ॥ वस्त्राभरणीं मंडित सकळ ॥ मुखशशांक अति निर्मळ ॥
विराजे सर्व लक्षणीं ॥ ९ ॥ हें कृत्रिम रूप निर्मिलें ॥ जें कोणासी कदा न कळे ॥ बहु विचक्षण जरी आले ॥ तेही साच मानिती
॥ १० ॥ असो कृत्रिम रूप निर्मोनी ॥ इंद्रजित म्हणे मारुतीलागुनी ॥ अरे पाहा हे जनकनंदिनी ॥ तुझी स्वामिणी कीं वानरा
॥ ११ ॥ हे रामाची अंगना होय ॥ इनें आमुचा केला कुलक्षय ॥ त्रेतायुगामाजी पाहें ॥ कृत्या केवळ जन्मली ॥ १२ ॥ पंचवटी-
पासून साचार ॥ इजकरितां संहरिले असुर ॥ प्रहस्त अतिकाय महोदर ॥ देवांतक नरांतक ॥ १३ ॥ कुंभकर्णादि यामिनीचर ॥
इनेंचि ते ग्रासिले समग्र ॥ हे अत्यंत सुंदर ॥ म्हणोनि रायें आणिली ॥ १४ ॥ वृंदावनफळ दिसे सुढाळ ॥ फणस म्हणोनि घेतलें
कनकफळ ॥ मुक्ताहार म्हणोनि शंखपाळ- ॥ सर्प हातीं धरियेला ॥ १५ ॥ कीं रत्नें सुंदर म्हणोन ॥ खदिरांगार घेतले भरून ॥
कीं नक्षत्रबिंबें जळीं देखोन ॥ व्यर्थ जाळें पसरिलें ॥ १६ ॥ इयेतें लंकेसी आणून ॥ व्यर्थ कष्टला दशानन ॥ हे पापिणी कलहा
कारण ॥ राक्षसवन जाळिलें ॥ १७ ॥ ऐसी ही परम चांडाळीण ॥ इसी काय व्यर्थ ठेवून ॥ तत्काळ शस्त्र काढून ॥ कृत्रिमसीता
वधियेली ॥ १८ ॥ सीतेचें शिर खंडून ॥ दाखवी मारुतीलागून ॥ म्हणे रामासी सांग जाऊन ॥ जाईं उठून अयोध्ये ॥ १९ ॥ ऐसें
बोलून इंद्रजित ॥ निकुंभिलेसी गेला त्वरित ॥ हवन आरंभिलें अद्भुत ॥ अक्षय्य रथ काढावया ॥ २० ॥ असो इकडे अंजनीनंदन ॥
जानकी वधिली हें देखून ॥ वक्षःस्थळ बडवून ॥ मूर्च्छित पडे धरणीये ॥ २१ ॥ घटिका एकपर्यंत ॥ निचेष्टित पडिला हनुमंत ॥
सावध होऊनि किंचित ॥ शोक करिता जाहला ॥ २२ ॥ स्फुंदस्फुंदोनि रडे मारुती ॥ आतां काय सांगूं मी राघवाप्रती ॥ सीते-
कारणें अहोरात्रीं ॥ स्वामी माझा कष्टतसे ॥ २३ ॥ सीतेचें स्वरूप म्हणोन ॥ हृदयीं धरी वृक्ष पाषाण ॥ मित्रसुत मित्र करून ॥ शक्रसुत

१ चिन्हेला. २ अमृत. ३ इंद्रजित. ४ मारुति. ५ तापलेल्या सुवर्णाप्रमाणें. ६ चाणाक्ष. ७ कंवडळ. ८ धोत्र्याचें फळ. ९ सीतेला. १० सुग्रीव. ११ वाळी.

वधियेला ॥ २४ ॥ प्रयत्न करूनियां बहुत ॥ म्यां सीता शोधिली यथार्थ ॥ वार्ता सांगोनि रघुनाथ ॥ सुखी केला ते काळीं ॥ २५ ॥ तैंपासोनि सीताशोकहरण ॥ मज नाम ठेवी रघुनंदन ॥ तो हा मी समाचार घेऊन ॥ कैसा जाऊं स्वामीपासीं ॥ २६ ॥ शरजाळीं पाडिलें शक्रजितें ॥ तैं घेऊन आलों द्रोणपर्वतातें ॥ संतोषोनि रघुनाथें ॥ मज बहुत गौरविलें ॥ २७ ॥ ते कष्ट सर्व गेले व्यर्थ ॥ मी अभागी होय यथार्थ ॥ वार्ता ऐकतां रघुनाथ ॥ काय करील कळेना ॥ २८ ॥ म्यां पूर्वीं सांगितलें रघुनाथा ॥ सुखी आहे जनकदुहिता ॥ आतां जानकी वधियेली ही वार्ता ॥ रामचंद्रासी केवीं सांगूं ॥ २९ ॥ जेणें पूर्वीं दिधलें बहुत धन ॥ तेणेंचि पुढें घेतलें हिरून ॥ जेणें केलें बहुत पाळण ॥ तेणेंचि शिर छेदिलें ॥ ३० ॥ सुख दिधलें जन्मवरी ॥ तेणेंचि लोटिलें दुःखसमुद्रीं ॥ जळत घरांतून काढिलें बाहेरी ॥ तेणेंचि शिर छेदिलें ॥ ३१ ॥ तृषाक्रांत प्राणी पडियेला ॥ तया जीवन[१] देऊन वांचविला ॥ सवेंच त्याचा वध केला ॥ शस्त्र घेऊनि स्वहस्तें ॥ ३२ ॥ तैसा मी रामाप्रति जाऊन ॥ कैसें सांगूं हें वर्तमान ॥ मध्येंच गोष्टी ठेवितां झांकोन ॥ तरी दूषण लागतसे ॥ ३३ ॥ ऐसें विचारी हनुमंत ॥ सत्वर आला जेथें रघुनाथ ॥ अधोवदनीं स्फुंदत ॥ भयभीत कपी जाहले ॥ ३४ ॥ गजबजले रामलक्ष्मण ॥ मारुतीस पुसती वर्तमान ॥ हनुमंत वक्षःस्थळ बडवून ॥ आक्रंदोनी सांगतसे ॥ ३५ ॥ जानकी आणूनि रणांगणीं ॥ इंद्रजितें टाकिली वधोनी ॥ ऐसें ऐकतां चापपाणी ॥ दुःखेंकरूनि उँचंबळे ॥ ३६ ॥ [२]आकर्णनयन चांगले ॥ ते अश्रु सवों लागले ॥ हाहाकार ते वेळे ॥ रामसेनेंत जाहला ॥ ३७ ॥ मंगळरूप तो रघुनंदन ॥ [३]मंगळभगिनीचे आठवूनि गुण ॥ विलाप करितां लक्ष्मण ॥ येऊनि चरणीं लागला ॥ ३८ ॥ आकर्णनयन चांगले ॥ परब्रह्म मूस ओतलें ॥ त्या जगद्वंद्याचीं चरणकमलें ॥ सौमित्रबाळें वंदिलीं ॥ ३९ ॥ म्हणे ब्रह्मांडनायका रघुपती ॥ मिथ्या मायेची कायसी खंती ॥ आकारा आलें तें पुढती ॥ नाश पावेल निर्धारें ॥ ४० ॥ विवेकवज्र घेऊन ॥ मोहपर्वत करावा चूर्ण ॥ सद्गुरुवसिष्ठें शिकवण ॥ हेच पूर्वीं शिकविली ॥ ४१ ॥ तूं देवाधिदेव परब्रह्म ॥ [७]अज [८]अजित आत्माराम ॥ तुझे मायेचा हा संभ्रम ॥ मिथ्यामय लटिकाचि ॥ ४२ ॥ जानकी पावली मरण ॥ तुज कोठें जाईल टाकोन ॥ दीपासी प्रभा [९]वोसंडोन ॥ जाईल हें तों घडेना ॥ ४३ ॥ कनकासी टाकूनि कांती ॥ जाऊन राहील [१०]केउंती ॥ रत्नांस सांडूनि दीप्ती ॥ कोठें परती जाईल ॥ ४४ ॥ अनादि तूं तिचा नाथ ॥ तुजचि ते पावेल यथार्थ ॥ जैसा पार्वतीनें कैलासनाथ ॥ पुनः उपजोनि वरियेला ॥ ४५ ॥ आतां यावरी ऐसें करीन ॥ सहपरिवारें वधीन रावण ॥ बंदींचे देव सोडवीन ॥ बिभीषण स्थापीन लंकेसी ॥ ४६ ॥ ऐसें बोलतां लक्ष्मण ॥ राम पाहे अधोवदन ॥ चिंताक्रांत वानरगण ॥ तटस्थरूप पाहाती ॥ ४७ ॥ तों बिभीषणाचे दोघे प्रधान ॥ आले जानकीची शुद्धि घेऊन ॥

१ सीतावधरूपी. २ तहानेनें व्याकुळ. ३ पाणी. ४ व्यापला. ५ कर्णापर्यंत. ६ सीतेचे. ७ जन्मरहित. ८ अजिंक्य. ९ टाकून. १० कोठें.

हांसतचि बिभीषण ॥ आला रामास सांगावया ॥ ४८ ॥ म्हणे जगद्वंद्या चापपाणी ॥ सुखी आहे जनकनंदिनी ॥ म्यां लंकेसी दूत पाठवूनी ॥ समाचार आतां आणविला ॥ ४९ ॥ इंद्रजित परमकपटी ॥ लटिकीच वधिली सीता गोरटी ॥ हनुमंत निष्कपट पोटीं ॥ त्यासी सत्यचि वाटलें ॥ ५० ॥ ऐकतां बिभीषणाचें वचन ॥ जयजयकारें गर्जती कपिगण ॥ वदनें टवटवलीं पूर्ण ॥ आनंद गगनीं न समाये ॥ ५१ ॥ उदयाचळीं उगवे [1]गभस्ती ॥ एकदांचि निघे [2]तमाची बुंथी ॥ तैसी जाहली दुःखनिवृत्ती ॥ बिभीषणें वार्ता सांगतां ॥ ५२ ॥ कीं हृदयीं प्रकटतां वेदांतज्ञान ॥ सहपरिवारें जाय अज्ञान ॥ कीं गृहस्वामी उठतां देखोन ॥ तस्कर पळती अवघेचि ॥ ५३ ॥ कीं क्षुधित पडला अन्नाविण ॥ तों क्षीराब्धि पुढें आला धांवोन ॥ कीं [3]वारणें गांजितां [4]पंचानन ॥ हांक फोडोनि धांविन्नला ॥ ५४ ॥ रोगें व्यापिला बहुवस ॥ तों वैद्यें पाजिला [5]सुधारस ॥ तैसें बिभीषण बोलतां रामास ॥ मिथ्या दुःख वितळलें ॥ ५५ ॥ बिभीषण-वचन पौर्णिमा थोर ॥ कळायुक्त दिसे रामचंद्र ॥ उचंबळला कपिसमुद्र ॥ सुखभरतें दाटलें ॥ ५६ ॥ बिभीषणास म्हणे रघुनंदन ॥ तुझे उपकारा मी नव्हें [6]उत्तीर्ण ॥ क्षणक्षणां आम्हांलागून ॥ सांभाळिसी प्राणसखया ॥ ५७ ॥ असो श्रीरामाचिये कर्णीं ॥ बिभीषण सांगे तेचि क्षणीं ॥ इंद्रजितें निकुंभिलाभुवनीं ॥ कपटहोम आरंभिला ॥ ५८ ॥ होमधूमें [7]कोंदलें निराळ ॥ होमाहुतीचे दाटले परिमळ ॥ अग्नींतून रथ तेजाळ ॥ अर्ध बाहेर निघाला ॥ ५९ ॥ अश्व सारथि धनुष्य बाण ॥ यांसह तो निघे स्यंदन ॥ कार्यसिद्धि जाहलिया पूर्ण ॥ मग [8]रावणी नाटोपे ॥ ६० ॥ तो चार वेळां येऊन ॥ रणीं गेला जय घेऊन ॥ आतां तो होम विध्वंसून ॥ आधीं सत्वर टाकावा ॥ ६१ ॥ विलंब करितांचि येथ ॥ तिकडे निघेल अवघा रथ ॥ रथ निघाल्या इंद्रजित ॥ कालत्रयीं नाटोपे ॥ ६२ ॥ द्वादश वर्षें निराहारी ॥ असेल जो ब्रह्मचारी ॥ तयाचेनि हातें शक्रारी ॥ मरेल ऐसें भविष्य असे ॥ ६३ ॥ ऐसें ऐकतां रघुनंदन ॥ सौमित्राकडे पाहे विलोकून ॥ धनुष्य चढवूनि गुण ॥ वेगें लक्ष्मण उभा ठाकला ॥ ६४ ॥ बंधूची बाल्यदशा देखोनी ॥ स्नेहभरित होय चापपाणी ॥ अनुजासी हृदयीं कवळूनी ॥ मंत्र कर्णीं सांगतसे ॥ ६५ ॥ कोण्या मंत्रें कोण अस्त्र ॥ कोण्या समयीं प्रेरावें कोणतें शस्त्र ॥ तें तें सर्वही [9]राजीवनेत्र ॥ सौमित्रासी देता जाहला ॥ ६६ ॥ मस्तकीं ठेविला कृपाहस्त ॥ म्हणे सत्वर वधोनि इंद्रजित ॥ जयलाभ घेऊनि अद्भुत ॥ कल्याणरूप येइंजे ॥ ६७ ॥ सवें मारुति बिभीषण ॥ परम बुद्धिमंत कळाप्रवीण ॥ रामें धरूनि लक्ष्मण ॥ तयांचे हातीं दीधला ॥ ६८ ॥ नळ नीळ जांबुवंत अंगद ॥ गवय गवाक्ष ऋषभ मैंद ॥ पनस केसरी दधिमुख द्विविद ॥ वीर अगाध निघाले ॥ ६९ ॥ आणि असंख्य निघती वानरगण ॥ पुढें मार्ग दावी बिभीषण ॥ निकुंभिला [10]गड परम कठिण ॥ लंकेहूनि अगाध ॥ ७० ॥ अंगदस्कंधीं लक्ष्मण ॥ जैसा [11]गजेंद्रावरी [12]सहस्रनयन ॥ पुढें कडे लागले कठिण ॥ मग बिभीषण बोलत ॥ ७१ ॥ म्हणे घ्या अवघे

---

१ सूर्य. २ अंधाराचा घुंगट, समुदाय. ३ हत्तीनें. ४ सिंह. ५ अमृत. ६ उतराई. ७ व्यापलें. ८ इंद्रजित. ९ राम. १० किल्ला. ११ ऐरावतावर. १२ इंद्र.

उड्डाण ॥ निकुंभिला दुर्ग ओलांडून ॥ शक्रजित करी हवन ॥ आधीं विध्वंसोनि टाका तें ॥ ७२ ॥ मग निरोळपंथें ते वेळे ॥ निकुं-
भिलेंत प्रवेशले ॥ तों सैन्यदुर्ग सबळ बळें ॥ सात भोंवते रक्षिती ॥ ७३ ॥ ऋषभ गवय हनुमंत ॥ घेऊनियां शिळा पर्वत ॥ जेथें
हवन करी इंद्रजित ॥ त्या विवरांत प्रवेशले ॥ ७४ ॥ तों सभोंवतीं भूतें रक्षिती ॥ तितुकीं झोडून पळवी मारुती ॥ तंव तो इंद्र-
जित पापमूर्ती ॥ वज्रासनीं बैसला ॥ ७५ ॥ रक्तोदकें स्नान करूनी ॥ रक्त वस्त्रें नेसला रावणी ॥ सप्त प्रेतें पसरूनी ॥ त्यांवरी
आसन घातलें ॥ ७६ ॥ पिंगट जटा मोकळ्या दिसती ॥ रक्तें थबथबां गळती ॥ नेत्र लावूनि आहुती ॥ टाकीतसे त्वरेनें ॥ ७७ ॥
ब्राह्मणांचीं शिरें बहुत ॥ त्यांचा जवळी पडिला पर्वत ॥ अस्थिमाळा गळां डोलत ॥ उरग[3] मृत शिरीं वेष्टिले ॥ ७८ ॥ द्विजदंतांच्या
लाह्या करूनी ॥ साजुक रक्त मांस घाली हवनीं ॥ रथ निघाला अग्नींतूनी ॥ तरणीहूनि[4] तेजागळा ॥ ७९ ॥ प्राप्त होतां दिव्य
निधान ॥ जैसें अभाग्यावरी पडे विघ्न ॥ तैसें हनुमंतें पर्वत टाकून ॥ होमकुंड विध्वंसिलें ॥ ८० ॥ अग्नि चहूंकडे विखुरत[5] ॥ गेलें
परतोनि आराध्यदैवत ॥ अग्नीनें गिळिला माघारीं रथ ॥ परम अनर्थ जाहला ॥ ८१ ॥ इंद्रजिताच्या पृष्ठीवरी ॥ ऋषभ देहधर्मातें[6]
करी ॥ यज्ञपात्रें फोडोनि झडकरी ॥ होमद्रव्यें उलंडीत ॥ ८२ ॥ गजर कानीं पडतां बहुत ॥ सावध जाहला शक्रजित ॥ देखोनियां
तें विपरीत ॥ परम दुश्चित ते वेळे ॥ ८३ ॥ म्हणे दैवत क्षोभलें सबळ ॥ कैसी वैरियांनीं साधिली वेळ ॥ माझें आयुष्यसिंधुजळ[7] ॥
आजपासूनि आटलें ॥ ८४ ॥ वानर तेथें गेले समस्त ॥ परम कोपला इंद्रजित ॥ वेगें आणूनि दिव्य रथ ॥ वरी आरूढे ते काळीं
॥ ८५ ॥ अद्भुत दळ घेऊनि ते वेळां ॥ निकुंभिलेबाहेर युद्धासी आला ॥ तों कपिभारेंसीं उभा ठाकला ॥ सौमित्र देखिला शक्रजितें
॥ ८६ ॥ भगणांमाजी रोहिणीवर[8] ॥ कीं किरणचक्रीं दिवाकर ॥ तैसा वानरांत सौमित्र वीर ॥ युद्धासी सिद्ध उभा असे ॥ ८७ ॥
जैसा कुळाचळांत[9] मेरु अद्भुत ॥ तैसा रथारूढ दिसे इंद्रजित ॥ तों राक्षसदळ लोटलें समस्त ॥ वानरांवरी ते काळीं ॥ ८८ ॥ शिळा
द्रुम पर्वत घेऊनी ॥ कपी धांवले ते क्षणीं ॥ राक्षसदळा होत आटणी[10] ॥ प्रेतें अवनीं पडताती ॥ ८९ ॥ शूल असिलता शक्ती ॥ हीं
आयुधें घेऊनि हातीं ॥ वानरांसी असुर खोंचिती ॥ कपी पडती विकळ तेणें ॥ ९० ॥ तों नळ नीळ जांबुवंत ॥ प्रतापरुद्र अंजनी-
सुत ॥ यांचा मार अति अद्भुत ॥ आटले बहुत निशाचर ॥ ९१ ॥ अरिप्रताप देखोनि अत्यद्भुत ॥ परम क्रोधावला इंद्रजित ॥ होम
विध्वंसिला त्या विषादें बहुत ॥ दांत खात करकरां ॥ ९२ ॥ लातेनें ताडितां उरग ॥ कीं खवळे शुंडा पिळितां मातंग[11] ॥ कीं नासिकीं
ताडितां सवेग ॥ महाव्याघ्र जेवीं खवळे ॥ ९३ ॥ कीं महातपस्वी अपमानिला ॥ कीं हुताशन घृतें शिंपिला ॥ तैसा इंद्रजित क्षोभला ॥
वेगें लोटिला रथ पुढें ॥ ९४ ॥ दृष्टीं देखतां वारण ॥ खवळे जैसा पंचानन ॥ तैसा क्षोभला लक्ष्मण ॥ जो भोगींद्र पूर्ण अवतरला ॥ ९५ ॥

१ आकाशमार्गानें. २ सेनेचे वेढे. ३ सर्प. ४ सूर्याहून. ५ पसरला. ६ शौचविधी. ७ आयुष्यरूपी समुद्राचें पाणी. ८ चंद्र. ९ कुलपर्वतांत. १० नाश. ११ हत्ती.

विद्युत्प्राय[१] चाप चढवून ॥ त्यावरी योजिला दिव्य बाण ॥ सिंहनादें गर्जोन ॥ रामानुज सरसावला ॥ ९६ ॥ मांडिलें तेव्हां वज्र-ठाण ॥ कौतुक पाहती सुरगण ॥ सौमित्रासी होवो कल्याण ॥ हेंच देव चिंतिती ॥ ९७ ॥ इंद्रजित म्हणे सौमित्रासी ॥ मजसीं युद्ध करूं पाहसी ॥ जैसा हरिण शार्दूलासीं[२] ॥ झोंबी घ्यावया पातला ॥ ९८ ॥ सुपर्णावरी[३] धांवे अळिका[४] ॥ कीं मातंगावरी गोवत्स देखा ॥ कीं बळें धांवे पिपीलिका ॥ कनकाचळ उचलावया ॥ ९९ ॥ ऊर्णनाभी[५] भावी मनीं ॥ स्वतंतूंनीं झांकीन मेदिनी ॥ वृश्चिक नांगी उभारूनी ॥ ताडीन म्हणे खदिरांगारा ॥ १०० ॥ सूर्य जिंकीन म्हणे खद्योत ॥ मक्षिका भूगोळ हालवूं इच्छीत ॥ वडवानळ धगधगित ॥ पतंग धांवे ग्रासावया ॥ १ ॥ मजसीं तैसा युद्धासी ॥ मानववंशीं तूं आलासी ॥ माझे बाण केवीं साहासी ॥ समरांगणीं न कळे हें ॥ २ ॥ यावरी बोले लक्ष्मण ॥ तुझे दृष्टीसी दिसतों लहान ॥ भस्में आच्छादिला हुताशन[६] ॥ क्षणें कानन जाळील ॥ ३ ॥ दृष्टीस न भरे केंसरी[७] ॥ परी क्षणें महागज विदारी ॥ वज्र धाकुटें परी करी ॥ चूर्ण सकळ नगांचें ॥ ४ ॥ खुजट दिसे वामन ॥ परी ढेंगेंत आटिलें त्रिभुवन ॥ घटोद्भवाची[८] तनू सान[९] ॥ परी सागर संपूर्ण प्राशिला ॥ ५ ॥ चिमणात्र दिसे चंडांश[१०] ॥ परी मेदिनी भरी प्रकाश ॥ तेवीं नरवीर राघवेश ॥ त्याचा दास मी असें ॥ ६ ॥ तुज आजि मी समरांगणीं ॥ खंडविखंड करीन बाणीं ॥ इंद्रादि देव पाहती गगनीं ॥ मनोरथ पुरवीन तयांचे ॥ ७ ॥ ऐकतां क्षोभला शक्रारी ॥ दिव्य बाण ते अवसरीं ॥ सोडी रामानुजावरी ॥ प्रळयचपळेसारिखा ॥ ८ ॥ जैसें सद्विवेकेंकरून ॥ ज्ञानी क्रोध टाकी खंडोन ॥ तैसा सौमित्रें तोडिला बाण ॥ निजशरेंकरूनियां ॥ ९ ॥ परम क्षोभला इंद्रजित ॥ बाणांचा पर्जन्य पाडीत ॥ एके बाणेंच सुमित्रासुत ॥ पिष्ट करून टाकीतसे ॥ ११० ॥ उगवतां वासरमणी ॥ भगणें लोपती जेवीं गगनीं ॥ कीं जळदजाल[११] तत्क्षणीं ॥ प्रभंजन[१२] विध्वंसी ॥ ११ ॥ बोध प्रकटतां अंतरीं ॥ बहुत पातकें संहारी ॥ कीं आत्मज्ञान जेवीं हरी ॥ संसारदुःखें अनेक ॥ १२ ॥ तैसे इंद्रजिताचे शर पाहीं ॥ जो जनकाचा कनिष्ठ जांवई ॥ बाण सर्व छेदूनि लवलाहीं ॥ पाडीतसे एकीकडे ॥ १३ ॥ सौमित्र सोडी एक शर ॥ त्यापासूनि बाण निघती अपार ॥ जैसा एकुलता एक पुत्र ॥ वाढे संतति बहु त्याची ॥ १४ ॥ कीं तैलबिंदु जळीं पडतां ॥ पसरे चहूंकडे तत्त्वतां ॥ कीं सत्पात्रीं दान देतां ॥ कीर्ति प्रकटे सर्वत्र ॥ १५ ॥ कुलवंतावरी उपकार करितां ॥ तें यश प्रकटे न सांगतां ॥ तैसा एक बाण सोडितां ॥ पसरती बहु चहूंकडे ॥ १६ ॥ लक्षांचे लक्ष बाण ॥ सोडीतसे सुमित्रानंदन ॥ इंद्रजित तितुके छेदून ॥ एकीकडे पाडी पैं ॥ १७ ॥ इंद्रजित तुकावी मान ॥ म्हणे धन्य वीर लक्ष्मण ॥ रणधीर न ढळे ठाण ॥ योद्धा निपुण होय हा ॥ १८ ॥ असो इंद्रजितें जपोनि मंत्र ॥ सोडिलें तेव्हां पर्जन्यअस्त्र ॥ हस्तिशुंडेऐसी धार ॥ मेघ अपार वर्षती ॥ १९ ॥ ऐसें देखोनि लक्ष्मण ॥ वातास्त्र[१३] जपोनि उडवी पर्जन्य ॥

१ विजेसारखें. २ वाघासीं. ३ गरुडावर. ४ कीड. ५ कोळी. ६ अग्नि. ७ सिंह. ८ अगस्तीची. ९ लहान. १० सूर्य. ११ मेघजाल. १२ वारा. १३ वायूचें अस्त्र.

जैसें वैराग्य प्रकटतां संपूर्ण ॥ संसारदुःखें वितुळती पैं ॥ १२० ॥ परी वात सुटला अद्भुत ॥ इंद्रजिताचें कटक उडत ॥ रावणीनें महापर्वत ॥ आड घातले वायूसी ॥ २१ ॥ जैसें मायाजाळ अद्भुत ॥ तैसे आड दिसती पर्वत ॥ मग सौमित्रें वज्रें बहुत ॥ सोडोनि नग फोडिले ॥ २२ ॥ करितां सारासार श्रवण ॥ काम क्रोध जाती वितळोन ॥ तैसे पर्वत फोडून ॥ पिष्टवत पैं केले ॥ २३ ॥ मग तो सुलोचनावर ॥ सोडी वडवानळास्त्र ॥ त्यावरी दाशरथी वीर ॥ सागरास्त्र सोडीतसे ॥ २४ ॥ सागर अद्भुत देखोनी ॥ अगस्तिमंत्र जपे रावणी ॥ तत्काळ समुद्र आटोनी ॥ क्षणमात्रें टाकिला ॥ २५ ॥ पापास्त्र सोडी इंद्रजित ॥ नाममंत्र जपे सुमित्रासुत ॥ माहेश्वर रावणी प्रेरीत ॥ सौमित्र जपे ब्रह्मास्त्र ॥ २६ ॥ ब्रह्मास्त्र श्रेष्ठ सर्वांत ॥ तेणें माहेश्वर ग्रासिलें समस्त ॥ जांबुवंत आणि हनुमंत ॥ तटस्थ कौतुक पाहती ॥ २७ ॥ परम कोपा चढला रावणी ॥ पांच बाण काढी निवडोनी ॥ कीं पांचही सौदामिनी ॥ मेघाबाहेर निघाल्या ॥ २८ ॥ ते अनिवार पांच बाण ॥ सोडिले आकर्णवरी ओढून ॥ अकस्मात येऊन ॥ सौमित्राचे हृदयीं भरले ॥ २९ ॥ मेरु मांदार होती चूर्ण ॥ ऐसे ते कठोर पांच बाण ॥ भोगींद्रावतार लक्ष्मण ॥ तेणेंचि व्यथा साहिली ॥ १३० ॥ सवेंचि वीर लक्ष्मण ॥ सोडिता जाहला नव बाण ॥ इंद्रजिताचें कपाळ फोडून ॥ आंत संपूर्ण रुतले पैं ॥ ३१ ॥ इंद्रजित योद्धा दारुण ॥ बाल्यदशावेष्टित लक्ष्मण ॥ स्नेहें दाटोनि बिभीषण ॥ गदा झेलीत पुढें आला ॥ ३२ ॥ गदा फिरवूनि ते वेळीं ॥ इंद्रजितावरी टाकिली ॥ येरें शर सोडोनि पाडिली ॥ एकीकडे आडवी ते ॥ ३३ ॥ मेघनादें सोडोनि पंच बाण ॥ हृदयीं खिळिला बिभीषण ॥ जांबुवंतें तें देखोन ॥ पुढें धांवे काळ जैसा ॥ ३४ ॥ पर्वतीं वज्र पडे अकस्मात ॥ तैसा रावणीवरी जांबुवंत ॥ हस्तचपेटें त्याचा रथ ॥ अश्वांसहित चूर्ण केला ॥ ३५ ॥ विरथ होऊन इंद्रजित ॥ भूमीवरी उभा युद्ध करीत ॥ तों हनुमंतें विशाळ पर्वत ॥ रावणीवरी टाकिला ॥ ३६ ॥ नळ नीळ ऋषभ अंगद ॥ शरभ गवय गवाक्ष कुमुद ॥ केसरी पावकलोचन मैंद ॥ एकदांचि उठावले ॥ ३७ ॥ शिळा पर्वत ते अवसरीं ॥ टाकिती बळेंचि शक्रारीवरी ॥ देव पाहती अंबरीं ॥ कौतुक परम युद्धाचें ॥ ३८ ॥ इंद्रजित चतुर बहुत ॥ परम पराक्रमी रणपंडित ॥ तितुक्यांते फोडी पर्वत ॥ बाणजाळ घालूनियां ॥ ३९ ॥ तंव इंद्रजित उडाला ॥ मेघाआड जाऊनि ते वेळां ॥ तेथोनियां वर्षों लागला ॥ बाणजाळ फार कपींवरी ॥ १४० ॥ सौमित्राचें ठाण गोजिरें ॥ मग काय केलें वायुकुमरें ॥ तळहातीं सौमित्र त्वरें ॥ उभा करूनि उडाला ॥ ४१ ॥ द्वादश गांवें इंद्रजित ॥ शतयोजनें उंच हनुमंत ॥ संग्राम केला अद्भुत ॥ उतरे इंद्रजित पृथ्वीवरी ॥ ४२ ॥ खालीं उतरला लक्ष्मण ॥ तों समस्त देव ऋषिगण ॥ सौमित्रास चिंतिती कल्याण ॥ विजयी पूर्ण हो आजि ॥ ४३ ॥ पाठीसी वानरांचे भार ॥ आवेशें गर्जती वारंवार ॥ मांडलें परम घनचक्र ॥ अनि-

१ सैन्य. २ इंद्रजितानें. ३ समुद्रांतील अग्नि. ४ शंकराचें अस्त्रविशेष. ५ ब्रह्मदेवाचें अस्त्रविशेष. ६ आकाशांत. ७ उभें राहण्याचें स्थान.

वार वीर दोघेही ॥ ४४ ॥ सिंहनादेंकरून ॥ दोघेही गर्जविती गगन ॥ महाआवेशें संपूर्ण ॥ ब्रह्मांड ग्रासूं भाविती ॥ ४५ ॥ दोघांचे अंगीं रुतले शर ॥ जैसीं पिच्छें पसरिती मयूर ॥ कीं पर्वतासी फुटले तृणांकुर ॥ तैसे वीर दीसती ॥ ४६ ॥ याउपरी सौमित्र वीर ॥ [2]तूणीरांतून काढी दिव्य शर ॥ जैसा तृतीयनेत्रींचा [3]वैश्वानर ॥ अकस्मात प्रकटला ॥ ४७ ॥ जैसा माध्यान्हीचा [4]गभस्ती ॥ तैसीं बाणांचीं मुखें दिसती ॥ तयांचीं किरणें प्रकाशलीं क्षितीं ॥ न लक्षवे कोणातें ॥ ४८ ॥ रामनाममुद्रांकित ॥ देदीप्यमान बाण समर्थ ॥ सुमित्रासुताचे मनोरथ ॥ पूर्णकर्ता निर्धारें ॥ ४९ ॥ तो बाण धनुष्यावरी ॥ सौमित्रें योजिला झडकरी ॥ आकर्ण ओढोनि अंतरीं ॥ काय चिंतिता जाहला ॥ १५० ॥ म्हणे पूर्णब्रह्म सनातन ॥ मायातीत शुद्धचैतन्य ॥ तो सूर्यवंशीं रघुनंदन ॥ जरी हें साच असेल ॥ ५१ ॥ मी स्त्री असोनि ब्रह्मचारी ॥ चतुर्दश वर्षें निराहारी ॥ कायावाचामनें अंतरीं ॥ रामउपासक जरी असें ॥ ५२ ॥ मंगळ[6]भगिनी जगन्माता ॥ सत्य असेल पतिव्रता ॥ रामदासत्व हनुमंता ॥ जरी साच घडलें असेल ॥ ५३ ॥ शिवकंठींचें हालाहल ॥ नामें शमलें असेल सकळ ॥ तरी या बाणें शिरकमळ ॥ इंद्रजिताचें खंडेल ॥ ५४ ॥ ऐसें चिंतोनि निजमनीं ॥ बाण सोडिला तत्क्षणीं ॥ शक्रारीचा कंठ लक्षोनी ॥ गगनमार्गें जातसे ॥ ५५ ॥ यावरी विंशतिनेत्रपुत्र ॥ बाण देखोनि परम तीव्र ॥ मग स्वयें निर्वाण शर ॥ योजूनि आकर्ण ओढिला ॥ ५६ ॥ तंव इतुक्यांत अकस्मात ॥ बाण पावला कृतांतवत ॥ तेणें कंठ आणि भुजा त्वरित ॥ छेदोनि नेलीं गगनमार्गें ॥ ५७ ॥ [8]वक्र सुरीनें त्वरित ॥ [9]कृषीवल कणसें छेदीत ॥ तैसें शिर भुजेसहित ॥ बाणें नेलें ते काळीं ॥ ५८ ॥ भुज उसळून अद्भुत ॥ लंकेवरी जाऊनि पडत ॥ शिर भूमंडळीं उतरत ॥ कंदुकवत ते काळीं ॥ ५९ ॥ तों ऋषभें धांवोनि सत्वर ॥ वरिच्यावरी झेलिलें शिर ॥ जाहला एकचि जयजयकार ॥ सुमनसंभार देव वर्षती ॥ १६० ॥ इंद्र संतोषला बहुत ॥ म्हणे आजि माझें भाग्य उदित ॥ दिशा पावलों यथार्थ ॥ सुमित्रासुतप्रसादें ॥ ६१ ॥ शक्राचा हर्ष ते काळीं ॥ न मायेचि नभमंडळीं ॥ दुंदुभींची घाई लागली ॥ ऋषिमंडळी आनंदत ॥ ६२ ॥ पुष्पवृष्टि वारंवार ॥ सौमित्रावरी करी देवेंद्र ॥ इंद्राचा उजळला मुखचंद्र ॥ निष्कलंक क्षयरहित ॥ ६३ ॥ इंद्रजित पडिला मेदिनीं ॥ दीनवदन पळे [10]वाहिनी ॥ प्राण जातां तेचि क्षणीं ॥ इंद्रियें जैसीं निस्तेज ॥ ६४ ॥ दीप गेलिया प्रभा [11]हारपे ॥ कीं शशी मावळतां चांदणें लोपे ॥ कीं गायन राहतां संपे ॥ स्वर करणें सर्वही ॥ ६५ ॥ कीं वृक्ष उन्मळतां क्षितीं ॥ अंडज [12]नीडें सांडूनि पळती ॥ शक्रारि पडतां ते रीतीं ॥ सेनासमुदाय फूटला ॥ ६६ ॥ जय पावून संपूर्ण ॥ परतला वीर लक्ष्मण ॥ वारंवार बिभीषण ॥ स्तुति करी सौमित्राची ॥ ६७ ॥ मग हनुमंताचे स्कंधावरी ॥ सौमित्र बैसला ते अवसरीं ॥ तनु जर्जर शरप्रहारीं ॥ जाहली असे तेधवां ॥ ६८ ॥ सुवेळा-

---

१ मोठ्या ध्वनीनें. २ भात्यांतून. ३ अग्नि. ४ सूर्य. ५ पृथ्वीवर ६ सीतादेवी. ७ इंद्रजित. ८ वांकड्या. ९ शेतकरी. १० सेना. ११ नाश पावे. १२ घरटीं.

गिरी लक्षून ॥ चालिले तेव्हां वानरगण ॥ समस्तां सांगे बिभीषण ॥ आल्या पंथें चलावें ॥ ६९ ॥ इंद्रजिताचें विशाळ शिर ॥ झेलीत नेत ऋषभ वानर ॥ दृष्टीनें पाहील रघुवीर ॥ म्हणोनि संगें घेतलें ॥ १७० ॥ असो इकडे श्रीराम ॥ जो [1]स्कंदतातमनविश्राम ॥ सौमित्राकारणें परम ॥ चिंताक्रांत जाहला ॥ ७१ ॥ सुग्रीवाप्रती रघुनंदन ॥ म्हणे निकुंभिलेसी गेला लक्ष्मण ॥ तेथें कैसें वर्तमान ॥ जाहलें असेल कळेना ॥ ७२ ॥ इंद्रजिताचें युद्ध कठिण ॥ आम्हांसी नागपाशीं बांधिलें जाण ॥ शरजाळीं सेना संपूर्ण ॥ खिळोनियां पाडिली ॥ ७३ ॥ योद्धा इंद्रजित विशेष ॥ बाळदशा सौमित्रास ॥ ऐसें बोलोनि अयोध्याधीश ॥ अश्रु नयनीं आणिले ॥ ७४ ॥ सुग्रीव म्हणे रघुपती ॥ आपण खेद न करावा चित्तीं ॥ इंद्रजितासी वधोनि त्वरितगती ॥ आतां येईल सौमित्र ॥ ७५ ॥ ऐसी चिंता करितां अकस्मात ॥ तों वानर आले पुढें धांवत ॥ सांगती आला सुमित्रासुत ॥ इंद्रजिता वधोनियां ॥ ७६ ॥ परम आनंदला रघुवीर ॥ सामोरा धांवे [2]मित्रकुमर ॥ तों समीप देखिला सौमित्र ॥ बाळसूर्य जयापरी ॥ ७७ ॥ हनुमंताचे स्कंधावरून ॥ खालीं उतरला लक्ष्मण ॥ सुग्रीव आणि बिभीषण ॥ हस्त धरूनि चालत ॥ ७८ ॥ हळू हळू चाले लक्ष्मण ॥ शर अंगीं रुतले तीक्ष्ण ॥ दृष्टीं देखोनि रघुनंदन ॥ केलें नमन साष्टांगीं ॥ ७९ ॥ मग उठोनि [3]राजीवनेत्र ॥ प्रीतीनें हृदयीं धरी सौमित्र ॥ वृत्र वधितां [4]सहस्रनेत्र ॥ गुरु जैसा आलिंगी ॥ १८० ॥ श्रीराम म्हणे सौमित्रातें ॥ तुवां वधोनि इंद्रजितातें ॥ ब्रह्मांड भरिलें पुरुषार्थें ॥ पराक्रम करूनियां ॥ ८१ ॥ कोणासी नाटोपे रावणी ॥ तो त्वां वधिला समरांगणीं ॥ देवांसहित [4]वज्रपाणी ॥ आनंदमय जाहला ॥ ८२ ॥ ऐसें बोलोनि रघुनाथ ॥ सौमित्रमस्तकीं ठेवी हस्त ॥ तेणें श्रम हारपला समस्त ॥ आनंदभरित लक्ष्मण ॥ ८३ ॥ बिभीषण जांबुवंत ॥ समस्तांसी भेटला रघुनाथ ॥ शब्दरत्नें गौरवीत ॥ धन्य पुरुषार्थ तुमचा पैं ॥ ८४ ॥ पुढें ठेवून शत्रूचें शिर ॥ ऋषभें केला नमस्कार ॥ मग म्हणे [3]सीतामनोहर ॥ धन्य धन्य ऋषभा तूं ॥ ८५ ॥ आरक्त पुष्पें पूजा करून ॥ हें शिर ठेवावें जतन ॥ मागों येईल त्यालागून ॥ द्यावें लागेल शिर हें ॥ ८६ ॥ सुषेणासी म्हणे रघुवीर ॥ तूं वैद्य आणि प्रतापशूर ॥ तरी सौमित्रासी करावा उपचार ॥ देह [5]जर्जर बाणीं जाहला ॥ ८७ ॥ मग सुषेणें औषधी आणून ॥ दिव्यदेही केला लक्ष्मण ॥ असो यावरी बिभीषण ॥ वर्तमान सर्व सांगे ॥ ८८ ॥ कैसा जाहला संग्राम ॥ वीरद्वयाचा पराक्रम ॥ तें ऐकोनि मेघश्याम ॥ आश्चर्य परम करीतसे ॥ ८९ ॥ म्हणे धन्य धन्य इंद्रजित वीर ॥ पुरुषार्थासी नाहीं पार ॥ दीन करून देव समग्र ॥ बंदीं जेणें घातले ॥ १९० ॥ याउपरी सुलोचना ॥ शिर मागों येईल राजीवनयना ॥ ते सुरस कथा ऐकतां श्रवणां ॥ सौख्य होईल अत्यंत ॥ ९१ ॥ रामविजय ग्रंथ प्रचंड ॥ त्यांत रसभरित युद्धकांड ॥ श्रवणें पुरे सर्व कोड ॥ नलगे चाड आणिकांची ॥ ९२ ॥ ब्रह्मानंदा श्रीरामा ॥ [3]जगद्वंद्या पूर्णब्रह्मा ॥ श्रीधरवरदा अनामा ॥ पूर्णकामा अभंगा ॥ ९३ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्तचतुर ॥ एकोनत्रिंशतितमोध्याय गोड हा ॥ १९४ ॥ अ० २९ ॥ ओं० ॥ १९४ ॥

१ शंकराचें चित्तविश्रांतिस्थान असा राम. २ सुग्रीव. ३ श्रीराम. ४ इंद्र. ५ खंडविखंड.

अध्याय ३०
राक्षस
वानर
सुलोचना
श्रीराम
लक्ष्मण
इंद्रजिताचें शिर
भुज लिहून दाखविती
सख्या
सुलोचना

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ जो पद्मिनीवल्लभकुलभूषण ॥ जो पद्मजातजनक पद्मलोचन ॥ विषकंठहृदय दशकंठदलन ॥ सच्चिदानंदतनु जो ॥ १ ॥ जो रघुकुलकमलदिवाकर ॥ अजित भ्रांतिविपिनवैश्वानर ॥ जो भक्तहृदयाब्जभ्रमर ॥ लीलावतार धरी जो ॥२॥ षड्गुणैश्वर्यसंपन्न ॥ यश श्री कीर्ति विज्ञान ॥ जो औदार्यवैराग्यपरिपूर्ण ॥ सत्यज्ञान शाश्वत जो ॥ ३ ॥ जो कां निर्विकल्प अनंत ॥ हेतुदृष्टांतविवर्जित ॥ तो सुवेळाचळीं रघुनाथ ॥ राक्षसवधार्थ पातला ॥ ४ ॥ जो भवगजविदारक [1]मृगनायक ॥ मोक्षफळाचा परिपाक ॥ तो राम ताटिकांतक ॥ सुरपाळक जगद्गुरु ॥ ५ ॥ गतकथाध्यायीं निरूपण ॥ गुणसिंधूचा बंधु लक्ष्मण ॥ इंद्रजिताचा वध करून ॥ शिर घेऊन पैं गेला ॥ ६ ॥ शरीराचें प्राक्तन विचित्र ॥ ऋषभें सुवेळेसी नेलें शिर ॥ धड रणीं भुजा सत्वर ॥ लंकेवरी पडियेली ॥ ७ ॥ भुजा आपटोनि मागुती उडत ॥ जैसा कंदुक आदळोनि उसळत ॥ तैसा भुजदंड अकस्मात ॥ निकुंभिलेंत पडियेला ॥ ८ ॥ सुलोचनेचे अंगणीं ॥ भुजदंड पडिला ते क्षणीं ॥ तों रावणस्नुषा अंतरसदनीं ॥ सुखरूप बैसली असे ॥ ९ ॥ ते [3]दशशतवदनाची कुमरी ॥ कीं लावण्यसागरींची लहरी ॥ ज्येष्ठ स्नुषा निर्धारीं ॥ [4]राघवारीची ती होय ॥ १० ॥ जे [5]नगारिशत्रूची राणी ॥ [6]यामिनीचरांची स्वामिणी ॥ जिचें स्वरूपलावण्य देखोनी ॥ सुरांगना होती लज्जित ॥११॥ देवगणगंधर्वराजकुमरी ॥ सेवा करिती अहोरात्रीं ॥ सहस्रनेत्राची [7]अंतुरी ॥ न पवे सरी जियेची ॥ १२ ॥ अंगींचा सुवास अद्भुत ॥ धांवे एक कोशपर्यंत ॥ विषकंठरिपूची [8]कांता यथार्थ ॥ तुळितां न पुरे इयेसीं ॥ १३ ॥ [9]नैषधजाया परम सुंदर ॥ वर्णिती काव्यकर्ते चतुर ॥ परी शेषकन्येसी साचार ॥ उपमा द्यावया पुरेना ॥ १४ ॥ अंगींच्या प्रभेनें भूषणें ॥ झळकती अत्यंत दिव्य रत्नें ॥ किन्नरकन्या गायनें ॥ मधुरस्वरें जवळ करिती ॥ १५ ॥ एक शृंगार सांवरिती ॥ एक चामरें घेऊनि वारिती ॥ एक उपभोग आणोनि देती ॥ संतोषविती नानाशब्दें ॥ १६ ॥ सुलोचनेचे गृहीं आनंदु ॥ तों अमृतीं पडे विषबिंदु ॥ तैसा तो भुज सुबद्धु ॥ अंगणीं येऊन पडियेला ॥ १७ ॥ भुज पडतांचि धरणी ॥ दणाणली तये क्षणीं ॥ दूती कित्येक धांवूनी ॥ पहावया बाहेर आल्या ॥ १८ ॥ ते पाचबंद अंगणांत ॥ वीरपाणी पडिला अद्भुत ॥ देखोनि दासी भयभीत ॥ आल्या शंकित सांगावया ॥ १९ ॥ म्हणती नवल वर्तलें वो साजणी ॥ महावीराचा तुटोनि [10]पाणी ॥ येऊन पडिलासे अंगणीं ॥ निराळमार्गें अकस्मात ॥ २० ॥ ऐकोनि दासींचें वचन ॥ दचकलें सुलोचनेचें मन ॥ रत्नपादुका त्वरेंकरून ॥ अंघ्रियुगुळीं लेइल्या ॥ २१ ॥ तडित्प्राय झळके अंबर ॥ अंगणांत आली सत्वर ॥ उतरला तेव्हां मुखचंद्र ॥ विव्हळ नेत्र जाहले ॥ २२ ॥ अंग जाहलेंसे विकळ ॥ पुढें न घालवेचि पाऊल ॥ वदनींचें काढोनि तांबूल ॥ एकीकडे भिरकाविलें ॥ २३ ॥ सखियांसी म्हणे सुलोचना ॥ प्राणपति आज गेले रणा ॥ सीतेलागीं अयोध्याराणा ॥ सुवेळाचळीं बैसला ॥ २४ ॥ ऐसें बोलतां शेषनंदिनी ॥ भुजेसमीप येतां ते क्षणीं ॥ तंव तो

---

१ सूर्यवंशाला अलंकार. २ सिंह. ३ शेषाची. ४ रावणाची. ५ इंद्रजिताची. ६ राक्षसांची. ७ स्त्री, इंद्राणी. ८ मदनाची. ९ दमयंती. १० हात.

शक्रजिताचा पाणी ॥ पतिव्रतेनें ओळखिला ॥ २५ ॥ पंचांगुळीं मुद्रिकामंडित ॥ वीरकंकणें दिव्य विराजत ॥ दंडीं कीर्तिमुखें झळकत ॥ चपळेहूनि विशेष पैं ॥ २६ ॥ आजि माझें जहाज बुडालें ॥ म्हणोनि वदन हातीं पिटिलें ॥ परम आकांत ते वेळे ॥ वाटे बुडालें ब्रह्मांड ॥ २७ ॥ सुमनकळिकेवरी सौदामिनी ॥ पडतां उरी न उरे क्षणीं ॥ तैसी निस्तेज होउनी ॥ भोगींद्रनंदिनी पडियेली ॥ २८ ॥ लोभियाचें गेलें धन ॥ कीं जळचरें जीवनावांचून ॥ तैसी पतिवियोगेंकरून ॥ सुलोचना तळमळे ॥ २९ ॥ म्हणे विपरीत काळाची गती ॥ मृगजळीं बुडाला अगस्ती ॥ दीपतेजें रोहिणीपती ॥ आहाळोनि खालीं पडियेला ॥ ३० ॥ तमकूपीं बुडाला तरणी ॥ पांडसें[1] सिंह धरिला वनीं ॥ पिपीलिकेनें मुखीं घालोनी ॥ मेरु कैसा रगडिला ॥ ३१ ॥ अळिकेनें[2] गिळिला सुपर्ण[3] ॥ मशकीं ग्रासिला महाअग्न ॥ भूतांनीं काळ धरून ॥ समरांगणीं मारिला ॥ ३२ ॥ मग सुलोचनेसी उचलोनी ॥ सखिया बैसविती सांवरूनी ॥ पतीची भुजा हृदयीं धरूनी ॥ आक्रंदत सुलोचना ॥ ३३ ॥ मग भुजेप्रति बोले वचन ॥ कैसें प्राणपतीस आलें मरण ॥ तरी तें सर्व वर्तमान ॥ लिहून मज विदित करीं ॥ ३४ ॥ पतिचरणीं माझें मन ॥ जरी असेल रात्रंदिन ॥ तरीच पत्रीं लिहून ॥ वर्तमान दृश्य करीं ॥ ३५ ॥ हाटकरँसपात्र[4] पुढें ठेविलें ॥ भूर्जपत्र[5] उकलोनि पसरिलें ॥ लेखनी हातीं देतां शीघ्रकाळें ॥ भुजेनें लिहिलें ते समयीं ॥ ३६ ॥ नवल अद्भुत वर्तलें ॥ सर्व वर्तमान पत्रीं लिहिलें ॥ सुलोचनेनें पत्र घेतलें ॥ मस्तकीं वंदिलें ते वेळे ॥ ३७ ॥ नयनीं लोटले अश्रुपात ॥ शेषकन्या पत्र वाचीत ॥ भोंवत्या ललना समस्त ॥ ऐकती निवांत ते काळीं ॥ ३८ ॥ ऐकें दशशतमुखकन्यके[6] ॥ सुकुमारे चंपककलिके ॥ मम मानससरोवरमरालिके ॥ प्राणवल्लभे सुलोचने ॥ ३९ ॥ जयआशा अंतरीं धरून ॥ गूढस्थळीं करितां हवन ॥ अग्नींतून दिव्य स्यंदन ॥ निघाला पूर्ण राजसे ॥ ४० ॥ फळप्राप्तीचा समय लक्षून ॥ शत्रू आले तेथें धांवून ॥ चंड शिळा वरी घालोन ॥ आराध्यदैवत क्षोभविलें ॥ ४१ ॥ पर्वत चढला संपूर्ण ॥ शिखरींहून दिधला ढकलून ॥ कीं नदी अवघी उतरून ॥ तीरासमीप बुडाला ॥ ४२ ॥ प्रकटतां वैराग्यज्ञान ॥ वरी विषयघाला पडे येऊन ॥ कीं प्राप्त होतां निधान ॥ विवसी येऊनि वरी पडे ॥ ४३ ॥ कष्टें करितां वेदाध्ययन ॥ वरी धाड घाली अभिमान ॥ सूर्य सर्व अंबर क्रमून ॥ राहुमुखीं सांपडे जेवीं ॥ ४४ ॥ वल्लभे तैसेंच येथें जाहलें ॥ शत्रूंनीं शेवटीं वैर साधिलें ॥ प्रारब्धबळ उणें पडलें ॥ होणार न टळे कल्पांतीं ॥ ४५ ॥ पुढें दारुण संग्राम मांडिला ॥ परी जय आम्हांस पारखा जाहला ॥ जाऊनि सौमित्रासी मिळाला ॥ शत्रूचा वाढला पराक्रम ॥ ४६ ॥ सौमित्र परम निधँडा[7] वीर ॥ धनुर्विद्या त्याची अपार ॥ देखोनि उचित दिधलें शिर ॥ राम मित्र जोडिला ॥ ४७ ॥ देहआशा जीवीं धरून ॥ भयें शरण गेला बिभीषण ॥ म्यां देहत्रय निरसून ॥ विदेहजामात[8] मित्र केला ॥ ४८ ॥ सौमित्र तपस्वी पूर्ण पवित्र ॥ बहुत दिवस निराहार ॥ उतरू-

१ हरिणाच्या बालकानें. २ किडीनें. ३ गरुड. ४ सोनेरी शाईची दौत. ५ एकप्रकारच्या वृक्षाची पातळ साल. ६ शेषकन्ये, सुलोचने. ७ धाडसी. ८ श्रीराम.

नियां सिंधु समग्र ॥ मागावया शिर पातला ॥ ४९ ॥ मग मी कृपणता टाकून ॥ निजशिराचें केलें दान ॥ तेणें रामचरणीं नेऊन ॥ शिर माझें समर्पिलें ॥ ५० ॥ शरीर उभें आहे रणीं ॥ शिर [1]पाहूं गेलें चापपाणी ॥ तुज मूळ धाडिला [2]पाणी ॥ वेगेंकरून येईं कां ॥ ५१ ॥ मायानदी उल्लंघूनि दुर्घट ॥ पाहें पैलतीरीं तुझी वाट ॥ प्राणवल्लभे येऊनि भेट ॥ सत्वर आतां मजलागीं ॥ ५२ ॥ दुःखरूप परम संसार ॥ रामचरणीं सुख अपार ॥ हें जाणोनि धाडिला कर ॥ येईं सत्वर प्राणप्रिये ॥ ५३ ॥ असो ते [3]धराधरकुमरी ॥ पत्र वाचूनि ते अवसरीं ॥ शरीर टाकूनि धरित्रीवरी ॥ शोक करी अपार ॥ ५४ ॥ आजि बळाचा समुद्र आटला ॥ कीं धैर्याचा मेरु खचला ॥ प्रतापवृक्ष उन्मळला ॥ समरभूमीसीं अकस्मात ॥ ५५ ॥ इंद्रजितसूर्याच्या किरणें ॥ मावळती शत्रुतारागणें ॥ तो आजि सौमित्रराहूनें ॥ खग्रास केला समूळीं ॥ ५६ ॥ रणसरोवरीं शत्रुकमळें ॥ तूं वारणें छेदिलीं निजबळें ॥ सौमित्रसिंहें कुंजरा बळें ॥ विदारून नेलें शिरमुक्त ॥ ५७ ॥ ऐरावतीसमवेत [4]पाकशासन ॥ समरीं पाडिला उलथोन ॥ तो आजि मानव लक्ष्मण ॥ तेणें रणीं मारिलासे ॥ ५८ ॥ माझें सौभाग्यभांडार ॥ त्यावरी सौमित्र पडिला तस्कर ॥ माझिया भाग्याचा समुद्र ॥ सौमित्र अगस्तीनें प्राशिला ॥ ५९ ॥ इंद्रजित माझा रोहिणीवर ॥ सौमित्रप्रतापराहु थोर ॥ कलांसहित न दिसे चंद्र ॥ पुन्हां मागुता सहसाही ॥ ६० ॥ [5]वृत्रारि-शत्रूची अंतुरी ॥ नानाप्रकारें विलाप करी ॥ पशु पक्षी ते अवसरीं ॥ रुदती करुणा ऐकोनियां ॥ ६१ ॥ सखिया म्हणती सुलोचने ॥ आतां किमर्थ शोक करणें ॥ आपुलें [6]परत्रसाधन देखणें ॥ संसारमाया त्यजोनियां ॥ ६२ ॥ जें जें दिसे तें तें नाशिवंत ॥ मुळीं मिथ्या [7]अहिकुंडलवत ॥ पदीं नेपुरें बांधोनि नाचत ॥ मीन भूमीसी मिथ्या पैं ॥ ६३ ॥ उदिमा गेला वंध्यासुत ॥ रात्रीं मृगजळीं मत्स्य धरीत ॥ [8]गंधर्वनगर वाटत ॥ मिथ्या समस्त तैसें हें ॥ ६४ ॥ असो नगारिशत्रूची गृहिणी ॥ प्रवेशोनि आत्मसदनीं ॥ नाना-संपत्ति देखोनी ॥ मनीं विटे तत्काळ ॥ ६५ ॥ परापवादें विटती सज्जन ॥ कीं चिळसी ये देखतां वमन ॥ कीं सुंदर ललना देखोन ॥ विटे जैसा विरक्त ॥ ६६ ॥ तैसी नाना संपदा देखतां ॥ विटली शक्रारीची कांता ॥ शुकपिकादि [9]द्विजां समस्तां ॥ मुक्त केलें स्वहस्तें ॥ ६७ ॥ सदनासी नमन करूनी ॥ [10]शिबिकेंत भ्रतारहस्त घालोनी ॥ चपळ अश्विनीवरी बैसोनी ॥ लंकेसी तेव्हां चालिली ॥ ६८ ॥ तों पुढें दूत येऊन ॥ सांगती सर्व वर्तमान ॥ मग लघु कपाटें उघडून ॥ सुलोचना प्रवेशली ॥ ६९ ॥ अस्ता गेला वासरमणी ॥ प्रवर्तली घोर रजनी ॥ रजनीचर ते क्षणीं ॥ नगरदुर्गींचे गजबजले ॥ ७० ॥ सभेस बैसला लंकानाथ ॥ तों स्नुषा देखे अकस्मात ॥ गजबजला [11]भयजानाथ ॥ चिन्ह विपरीत देखोनियां ॥ ७१ ॥ सुलोचना सद्गद होउनी ॥ मस्तक ठेवी श्वशुरचरणीं ॥ रावण म्हणे वो

---

१ बोलावणें. २ हात. ३ शेषकन्या. ४ इंद्र. ५ इंद्रजिताची. ६ परलोकाचें साधन. ७ रज्जूवर भासणाऱ्या सापाच्या वेंटोळ्याप्रमाणें. ८ आकाशांत क्षणभर नगरासारिखें दिसतें तें. ९ पक्ष्यांना. १० पालखींत. ११ रावण.

साजणी ॥ माये किमर्थ आलीस ॥ ७२ ॥ तों भुजेसहित पत्र ॥ श्वशुरापुढें ठेविलें सत्वर ॥ म्हणे स्वर्गा गेले भ्रतार ॥ त्यांसमागमें जाईन मी ॥ ७३ ॥ ऐसें ऐकतांचि रावण ॥ घेत वक्षःस्थळ बडवून ॥ खालें पडे सिंहासनावरून ॥ महाद्रुम उन्मळे जेवीं ॥ ७४ ॥ मृत्तिका घेऊनि लंकानाथ ॥ दाही मुखीं तेव्हां घालीत ॥ वर्तला एकचि आकांत ॥ नाहीं अंत महाशब्दा ॥ ७५ ॥ गजर ऐकोनि तये वेळीं ॥ मयकन्या तेथें पातली ॥ वार्ता पुत्राची ऐकिली ॥ मूर्च्छित पडली धरणीये ॥ ७६ ॥ ऐशीं सहस्र राजअंगना ॥ आल्या महामंडपस्थाना ॥ शोकार्णवीं पडली मयकन्या ॥ सर्वही तियेसी सांवरिती ॥ ७७ ॥ मंदोदरी म्हणे स्नेहाळा ॥ मेघनादा माझिया बाळा ॥ मज न पुसतां रणमंडळा ॥ सखया कैसा गेलासी ॥ ७८ ॥ त्रिभुवन शोधितां समग्र ॥ न देखों तुजऐसा धनुर्धर ॥ बंदीं घातले समस्त सुरवर ॥ शत्रू समग्र खिळिले शरीं ॥ ७९ ॥ पूर्वीं मी व्रतें तपें आचरलें ॥ पूर्ण न होतां मध्यें सांडिलें ॥ म्हणूनि तुजऐसें निधान गेलें ॥ आड ठाकलें पूर्वकर्म ॥ ८० ॥ कीं म्यां केला पंक्तिभेद ॥ संतांस बोलिल्यें दोषशब्द ॥ कीं शिव आणि मुकुंद ॥ वेगळे दोघे भाविले ॥ ८१ ॥ हरिकीर्तनरंग मोडिला ॥ क्षुधार्थी पात्रींचा उठविला ॥ कीं परद्रव्याचा अभिलाष केला ॥ किंवा घडला गुरुद्रोह ॥ ८२ ॥ कीं परलाभाची केली हानी ॥ कीं दोष ठेविला गंगेलागूनी ॥ कीं कुरंगिणी पाडसा वनीं ॥ बिघड पूर्वीं म्यां केला ॥ ८३ ॥ कीं भिक्षा न घालितां साचार ॥ द्वारींचा दवडिला यतीश्वर ॥ म्हणोनि इंद्रजिताऐसा पुत्र ॥ गेला निश्चित त्या दोषें ॥ ८४ ॥ असो कौंद्रवेयकुलभूषणकुमारी ॥ दशकंठजाया तिसी हृदयीं धरी ॥ दोघी शोक करिती तेणें धरित्री ॥ कंपित झाली तेधवां ॥ ८५ ॥ मग शेषकन्या बोले वचन ॥ मज द्यावें आजि शिर आणून ॥ वाट पाहातां पतीचे नयन ॥ शिणले जाईन सांगातीं ॥ ८६ ॥ ऐसें बोलतां सुलोचना ॥ परम क्रोध चढला दशवदना ॥ घाव घातला निशाणा ॥ म्हणे सत्वर सेना सिद्ध करा ॥ ८७ ॥ आजि संग्राम करीन निर्वाण ॥ रामसौमित्रांचीं शिरें आणीन ॥ अथवा पुत्रपंथ लक्षून ॥ मी जाईन आतांचि ॥ ८८ ॥ दशमुख कोपला देखोनी ॥ मयजा सांगे सुनेच्या कर्णीं ॥ म्हणे तूंचि तेथें जाउनी ॥ शिर मागून घेई कां ॥ ८९ ॥ मंगळजननीकुमरीवर ॥ तयापासीं तूं मागें शिर ॥ तो भक्तवत्सल परम उदार ॥ दयासिंधु दीनबंधु ॥ ९० ॥ जो या चराचराचें जीवन ॥ जनकजा वेगळी करून ॥ सकळ स्त्रिया मातेसमान ॥ एकबाणी एकवचनी ॥ ९१ ॥ दुःखामाजी हें सुख थोर ॥ दृष्टीं पाहें वैदेहीवर ॥ इतुकेन तुझा सार्थक संसार ॥ ईह पैरत्र सर्वही ॥ ९२ ॥ पुण्यपरायण श्रीरामभक्त ॥ सुग्रीव जांबुवंत हनुमंत ॥ न्यायसिंधु बिभीषण तेथ ॥ पाठिराखे सर्वस्वें ॥ ९३ ॥ ऐसें बोलतां मयकन्या ॥ आलें सुलोचनेचिया मना ॥ मग श्वशुरासीं मागे आज्ञा ॥ सुवेळाचळीं जावया ॥ ९४ ॥ दशद्वयनेत्र बोले ॥ तुज जरी त्यांहीं ठेवून घेतलें ॥ कैसें करावें तये वेळे ॥ सांग वहिलें आम्हांतें ॥ ९५ ॥ उरग बैसला धुसधुसित ॥

१ मंदोदरी. २ प्राक्तन उभें राहिलें. ३ हरणीचा व तिच्या पाडसाचा. ४ सुलोचना. ५ श्रीरामचंद्र. ६ या लोकीं व परलोकीं. ७ रावण. ८ सर्प.

तया मुखीं केवीं घालिजे हात ॥ यावरी शेषकन्या बोलत ॥ दशकंठासी तें ऐका ॥ ९६ ॥ परसतीचा अभिलाष समूळ ॥ करी ऐसा कोण चांडाळ ॥ त्याचा वंश भस्म होईल ॥ विपरीत कर्म आचरतां ॥ ९७ ॥ पतिव्रतेचा अभिलाष धरून ॥ कोण पावला जय कल्याण ॥ रावण बोले अधोवदन ॥ तरी अवश्य जाइंजे ॥ ९८ ॥ तुजसीं विपरीत करितां जाण ॥ शत्रू अवघे भस्म करीन ॥ शेषतनया खरें म्हणून ॥ तत्काळ तेव्हां निघाली ॥ ९९ ॥ बृहस्पतीऐसे विचक्षण ॥ घेतले शिष्ट आणि बंदीजन[1] ॥ सहस्रार्ध दासी घेऊन ॥ अश्विनीवरी[2] आरूढली ॥ १०० ॥ संसारमाया टाकून ॥ संत स्वरूपीं[3] होती लीन ॥ तैसी लंका उपेक्षून ॥ चालिली शरण रामचंद्रा ॥ १ ॥ परम वेगें ते वेळीं ॥ आली श्रीरामसभेजवळी ॥ कृपाब्धीस भेटों आली ॥ पुण्यगंगा सुलोचना ॥ २ ॥ कीं संतांचिया गृहाप्रती ॥ विश्रांतीस येई शांती ॥ तैसी शेषकन्या झाली येती ॥ सीतापति लक्षूनियां ॥ ३ ॥ कनकाद्रीभोंवते तरुवर ॥ तैसे राघवा वेष्टीत वानर ॥ कोटिकंदर्पलावण्यसुंदर ॥ अवनिजावर देखिला ॥ ४ ॥ भोंवते कपी यंत्राकार ॥ उभे असती जोडूनि कर ॥ मध्यें रघुनाथपीठ पवित्र ॥ विराजमान घवघवित ॥ ५ ॥ अवनीखालीं उतरूनि जाणा ॥ मनीं आठवी कैलासराणा[4] ॥ हंसगती चाले सुलोचना ॥ शेषकन्या चतुर जे ॥ ६ ॥ एक धांवोनि वानर येती ॥ हर्षें श्रीरामासी सांगती ॥ रावणें पाठविली सीता सती ॥ भयभीत होऊनियां ॥ ७ ॥ मग बोले चापपाणी ॥ रावण पडिला नाहीं जों रणीं ॥ तोंवरी जनकनंदिनी ॥ दृष्टीं न पडे तुमच्या पैं ॥ ८ ॥ शेषकुमरी जवळी देखोन ॥ बिभीषणाकडे पाहे रघुनंदन ॥ तों तेणें आंसुवें भरिले नयन ॥ सद्गद कंठ जाहला ॥ ९ ॥ म्हणे जगद्वंद्या राजीवनेत्रा ॥ ही शक्रजितललना परम पवित्रा ॥ इचें नाम घेतां विषकंठमित्रा[5] ॥ सर्व दोष हरतील ॥ ११० ॥ कर्मगती परम गहन ॥ जिचे अंगुष्ठीं न पडे सूर्यकिरण ॥ शेषकन्या सुकुमार पूर्ण ॥ आली धांवून शिरालागीं ॥ ११ ॥ तों सुलोचनेनें जवळ येऊन ॥ विलोकून श्रीरामध्यान ॥ जयजयकारें लोटांगण ॥ राघवचरणीं घातलें ॥ १२ ॥ श्रीरामचरणकमळावरी ॥ शेषकन्या जाहली भ्रमरी ॥ ज्याचे चरणरजें निर्धारीं ॥ पंक्तिजाततनया[6] उद्धरली ॥ १३ ॥ दरिद्रियास सांपडे धन ॥ कीं जन्मांधासी आले नयन ॥ कीं जलद ओंळतां[7] देखोन ॥ मयूर जैसा आनंदे ॥ १४ ॥ कीं पूरीं वाहोन जातसे ॥ त्यास प्राणसखा लावी कांसे ॥ कीं योगी पावे वृत्तिदशे[8] ॥ निजमन जिंकोनियां ॥ १५ ॥ तैसा देखोनि श्रीरामचंद्र ॥ उल्हासे सुलोचनाचित्तचकोर ॥ कीं रघुनाथ होय दिनकर ॥ कमळिणी ते सुलोचना ॥ १६ ॥ संसारतापें तापोनी ॥ दृढ जडली श्रीरामचरणीं ॥ तेथोनि उठावयासी मनीं ॥ आळस येतसे सुलोचने ॥ १७ ॥ आतां हें सुख सांडोनी ॥ पुढती काय पाहावें नयनीं ॥ सुलोचना मस्तक म्हणोनी ॥ पायांवरूनि उचलीना ॥ १८ ॥ जैसा सुधारस गाळी इंदु ॥ तैसा बोले कृपासिंधु ॥ जो जगदीश दीनबंधु ॥ लाविला वेधु त्रिनेत्रासी ॥ १९ ॥ म्हणे माते

१ स्तुतिपाठक. २ घोडीवर. ३ ब्रह्मामध्यें. ४ शंकर. ५ श्रीरामा. ६ अहल्या. ७ पर्जन्य पडतां. ८ समाधि अवस्थेंत.

उठीं वो झडकरी ॥ परम श्रमलीस संसारीं ॥ आतां सुखी राहें पैरत्रीं ॥ अक्षय सुख भोगीं तूं ॥ १२० ॥ ऐसें ऐकोनि झडकरी ॥ उभी ठाकली शेषकुमरी ॥ पाणिद्वय जोडूनि ते अवसरीं ॥ स्तवन करी सद्भावें ॥ २१ ॥ म्हणे जय जय रामा विषकंठमित्रा ॥ रघूत्तमा राजीवनेत्रा ॥ जलदवर्णा चारुगात्रा ॥ मित्रकुळमुकुटमणे ॥ २२ ॥ जगद्वंद्या जगन्नायका ॥ जनकजापते जगद्रक्षका ॥ जन्ममरणभयमोचका ॥ जनकजामाता जगद्गुरो ॥ २३ ॥ जामदग्न्यजिता जलजनयना ॥ जगदीश्वरा जलदवर्णा ॥ जगद्व्यापका दुःखहरणा ॥ जन्मजरारहित तूं ॥ २४ ॥ पुराणपुरुषा रघुनंदना ॥ भक्तवत्सला जगन्मोहना ॥ मायाचक्रचालका निरंजना ॥ निष्कलंका निर्गुण तूं ॥ २५ ॥ आनंदअयोध्यापुरविहारा ॥ वेदवंद्या वेदसारा ॥ परम उदारा रघुवीरा ॥ अहल्योद्धारा मखपाळका ॥ २६ ॥ जय जय रामा विश्वपाळणा ॥ विश्वव्यापका विश्वकरणा ॥ विश्वचाळका जगज्जीवना ॥ विश्वरक्षणा विश्वेशा ॥ २७ ॥ विबुंधललाटपटलेखना ॥ सनकसनंदनमनरंजना ॥ हे रघुवीर दानवदलना ॥ भवभंजना भवहृदया ॥ २८ ॥ मंगलरूपा मंगलकारका ॥ जय मंगलजननीउद्धारका ॥ मंगलभगिनीप्राणनायका ॥ मंगलसहिता मंगलधामा ॥ २९ ॥ कमलोद्भवजनका कमलनयना ॥ कमलानायका कमलशयना ॥ कमलनाभा कमलवदना ॥ कमलसदना कमलप्रिया ॥ १३० ॥ नमो भववारणपंचानना ॥ नमो पापारण्यकुठारतीक्ष्णा ॥ हे श्रीरामा त्रिविधतापशमना ॥ अनंतशयना अनंता ॥ ३१ ॥ तुज स्तवावया चापपाणी ॥ न चले सैंहस्रवदनाची वाणी ॥ नेति नेति म्हणूनी ॥ आगम जेथें तटस्थ ॥ ३२ ॥ तेथें एक जिव्हेचें स्तवन ॥ मांडेल माझें कोठोन ॥ जैसें भागीरथीसीं मज्जन ॥ थिल्लरोदकें मांडिलें ॥ ३३ ॥ पितळेचें पुष्प नेऊन ॥ केलें कनकाद्रीचें पूजन ॥ कीं जलार्णवासी अर्घ्यदान ॥ कूपोदकें करावें ॥ ३४ ॥ अर्कास वाहिलें अर्कीसुमन ॥ मलयानिलासी अंचलपवन ॥ किंवा क्षीराब्धीपुढें नेऊन ॥ तक्र जैसें समर्पिलें ॥ ३५ ॥ केवीं होय धरेचें वजन ॥ स्तंभ कैंचा टेंकावया गगन ॥ सप्तसमुद्रींचें जीवन ॥ टिटवीस केवीं मोजवे ॥ ३६ ॥ सकळप्रकाशनिशाकर ॥ त्यास दशी वाहिली अणुमात्र ॥ कीं धत्तूरपुष्पीं उमावर ॥ दरिद्रियानें पूजिला ॥ ३७ ॥ तुझे देखतांचि चरण ॥ तुटलें देहत्रयबंधन ॥ मन होऊन ठेलें उन्मन ॥ जन्ममरण तुटलें असे ॥ ३८ ॥ घागरीं आणि रांजणीं ॥ एकचि बिंबला वासरमणी ॥ तैसा स्त्रीपुरुषअभिधानी ॥ चापपाणी व्यापक तूं ॥ ३९ ॥ तरी या स्त्रीदेहाची आकृती ॥ शक्रजिताची अंगना म्हणती ॥ पतिशिरासवें रघुपती ॥ अग्नीमाजी घालिंजे ॥ १४० ॥ तूं अयोध्याधीश उदारा ॥ अनाथ याचक मी मागें शिरा ॥ मी चातक तूं जलधरा ॥ कृपानिधि वर्षें कां ॥ ४१ ॥ जेव्हां उदया पावे गभस्ती ॥ तेव्हां चक्रवाकें मिळती ॥ तैसेंच आतां करीं रघुपती ॥ मित्रकुळप्रकाशका ॥ ४२ ॥ क्षीर आणि जळ ॥ वेगळें काढिती मराळ ॥ तैसा श्रीराम तमालनील ॥ भवपुरींहूनि

१ परलोकीं. २ परशुरामास जिंकणारा. ३ देवांच्या कपाळीं सुखदुःख लिहिणाऱ्या. ४ शेषाची. ५ उपनिषदें. ६ सूर्यास. ७ रुईचें फूल. ८ पदराचा वारा.

काढीं कां ॥ ४३ ॥ पतीचें ऐकिलें वर्तमान ॥ तेव्हांच गेले माझे पंचप्राण ॥ परी शिराचें निमित्त करून ॥ तुझे चरण पाहूं आल्यें ॥ ४४ ॥ तूं चित्तपरीक्षक रघुनाथ ॥ जाणसी सर्वांचें मनोगत ॥ ऐसें सुलोचना म्हणत ॥ जगन्नायक तटस्थ जाहला ॥ ४५ ॥ म्हणे धन्य धन्य [1]सहस्रवदन ॥ ऐसें उदरीं जन्मलें रत्न ॥ कीं भोगींद्राचें तप पूर्ण ॥ कन्यारूपें प्रकटलें ॥ ४६ ॥ सुलोचनेचें चातुर्य देखोन ॥ कपी सकळ तुकाविती मान ॥ श्रीरामासी म्हणे [2]मित्रनंदन ॥ ईतें शिर देऊनि बोळवा ॥ ४७ ॥ जांबुवंत म्हणे हे पुण्य-सरिता ॥ अंगद म्हणे धन्य पतिव्रता ॥ मारुति म्हणे इचें नाम घेतां ॥ पाप नुरे सहसाही ॥ ४८ ॥ सायुज्यतामुक्तीसमवेत ॥ इयेसी शिर द्यावें जी त्वरित ॥ असो यावरी जनकजामात ॥ पुसे दशकंठस्नुषेतें ॥ ४९ ॥ आम्हीं येथें आणिलें शिर ॥ तुज केवीं कळला समाचार ॥ येरी म्हणे पतीच्या करें ॥ पत्र लिहून दीधलें ॥ १५० ॥ भूर्जपत्र दाविलें त्वरित ॥ आश्चर्य करी कौसल्यासुत ॥ तों वानर म्हणती समस्त ॥ आम्हांसी सत्य न वाटे ॥ ५१ ॥ निर्जीव हस्तें लिहिलें पत्र ॥ तरीच आम्ही मानूं साचार ॥ जरी हे हांसवील शिर ॥ आपुल्या पतीचें ये काळीं ॥ ५२ ॥ राम म्हणे इचा महिमा थोर ॥ काय एक न करी निर्धार ॥ तंव ऋषभाहातीं आणविलें शिर ॥ [3]अर्कपुत्रें ते काळीं ॥ ५३ ॥ महाविशाळ भयंकर ॥ जिव्हा लोळे मुखाबाहेर ॥ झांकिला असे [3]सव्य नेत्र ॥ भाळीं शेंदूर चर्चिलासे ॥ ५४ ॥ बाबरझोटी धरूनी ॥ ऋषभें ठेविलें आणोनी ॥ तें सुलोचनेनें धरूनी ॥ हृदयीं तेव्हां आलिंगिलें ॥ ५५ ॥ स्फुंदस्फुंदोनि सती रडत ॥ त्रिभुवनीं बळिया इंद्रजित ॥ त्याचें शिर पडिलें एथ ॥ कर्म विचित्र पूर्वींचें ॥ ५६ ॥ खालीं पसरी उत्त-रीय वस्त्र ॥ त्यावरी बैसविलें तेव्हां शिर ॥ सतीनें करूनि नमस्कार ॥ विनवीतसे कर जोडोनियां ॥ ५७ ॥ अयोध्यानाथ श्रीराम-चंद्र ॥ पाहती स्वर्गींचे सुरवर ॥ तरी तुम्हीं हास्य करावें सत्वर ॥ जेणें श्रीराम धन्य म्हणे ॥ ५८ ॥ मजसीं विनोद नाना रीती ॥ करीतसां प्राणपती ॥ तरी आजि क्रोध चित्तीं ॥ काय म्हणोनि धरियेला ॥ ५९ ॥ आजि अपराध समस्त ॥ समर्थें घालावे पोटांत ॥ माझा पतिव्रताधर्म बहुत ॥ रघुपतीसी दाविंजे ॥ १६० ॥ होम विध्वंसिला म्हणोन ॥ तेणें क्रोधें धरिलें मौन ॥ कीं समरीं जय न देखोन ॥ म्हणोनि खेद वाटला ॥ ६१ ॥ कीं रामदर्शना शिर आणिलें ॥ [4]सायुज्यपद प्राप्त जाहलें ॥ म्हणोनि बोलणें खुंटलें ॥ जन्म-मरण तुटलें पैं ॥ ६२ ॥ इत्यादि भाव ते अवसरीं ॥ बोलिली फणिपाळकुमरी ॥ किंचित विनोदही करी ॥ सुलोचना हांसवावया ॥ ६३ ॥ शूर्पणखा तुमची आत ॥ ते [5]जनस्थानीं गौरविली बहुत ॥ कर्ण नासिक सुमित्रासुत ॥ घेऊनि गेला आरंभीं ॥ ६४ ॥ भगि-नीचें देखोनि भूषण ॥ आनंदला पितृव्य कुंभकर्ण ॥ तेणें नासिक आणि कर्ण ॥ सुग्रीवासी समर्पिलें ॥ ६५ ॥ ऐसा विनोद करितां ॥ परी शिर न हांसे तत्त्वतां ॥ मग [6]सहस्रवदनदुहिता ॥ खेद परम करीतसे ॥ ६६ ॥ म्हणे मी पूर्वीं चुकल्यें यथार्थ ॥ जरी पितयासी

१ शेष. २ सुग्रीव. ३ उजवा डोळा. ४ ईश्वराशीं आणि जीवाशीं अभेद होतो तें, मुक्ति. ५ नाशिकाजवळ. ६ सुलोचना.

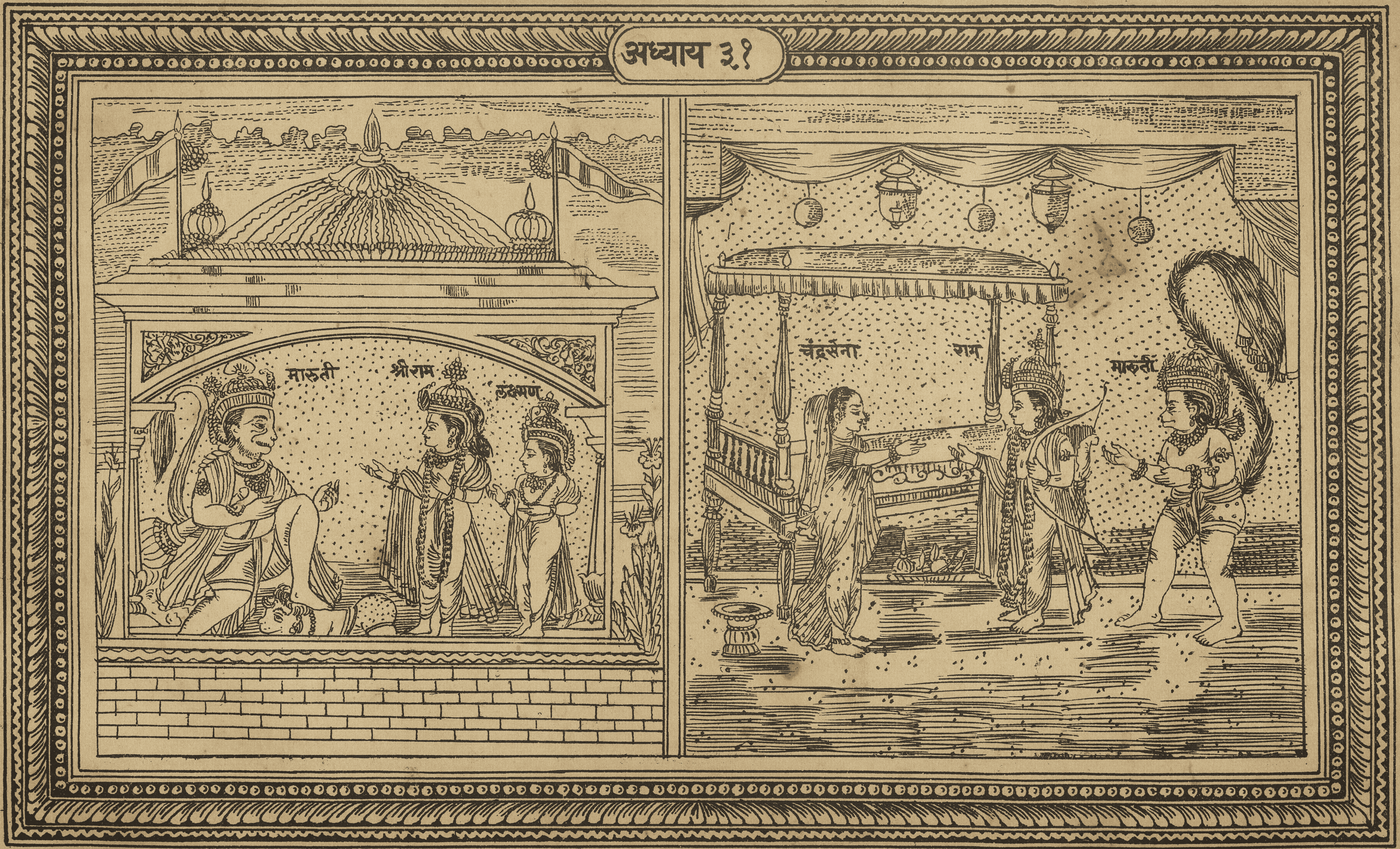
साह्य आणिलें येथ ॥ तरी तुमचे शत्रु समस्त ॥ पराभविता क्षणार्धें ॥६७॥ ऐसी ऐकतांचि मात ॥ गदगदां तेव्हां शिर हांसत ॥ सव्य नेत्र उघडोनि पाहात ॥ जेवीं विकासे कमळिणी ॥ ६८ ॥ श्रीरामास पुसती वानर ॥ काय गोष्टीस हांसलें शिर ॥ याउपरी राजीवनेत्र ॥ काय बोलता जाहला ॥ ६९ ॥ म्हणे इचा पिता सहस्रवदन ॥ तोचि अवतरला लक्ष्मण ॥ त्या श्वशुरें मज मारिलें म्हणोन ॥ शिर हांसलें गदगदां ॥ १७०॥ अज्ञानरूप वामनयन ॥ मी त्यास न दिसें सगुण ॥ ज्ञानमय सव्य नयन ॥ उघडोनि मज विलोकी ॥ ७१ ॥ वानर डोलविती मान ॥ सुलोचना देवी धन्य धन्य ॥ सकळ सतियांमाजी निधान ॥ शिर [१]अचेतन हांसविलें ॥७२॥ तंव तो वीर लक्ष्मण ॥ व्यापिला मायामोहेंकरून ॥ सुलोचनेकडे पाहोन ॥ आंसुवें नयन भरियेले ॥ ७३॥ रघूत्तमाप्रती बोलत ॥ अन्याय केला म्यां यथार्थ ॥ प्रत्यक्ष मारून जामात ॥ कन्या सुलोचना श्रमविली ॥ ७४॥ ऐसा शोकार्णवीं लक्ष्मण ॥ पडतां देखोनि रघुनंदन ॥ म्हणे बा रे क्षत्रियधर्म दारुण ॥ देवें पूर्वींच निर्मिला ॥ ७५॥ बंधु अथवा पिता पुत्र ॥ समरीं आलिया समोर ॥ त्यासी वधितां अणुमात्र ॥ दोष नसे सहमाही ॥ ७६ ॥ सौमित्र म्हणे श्रीरामा ॥ विश्वफलांकितद्रुमा ॥ अज अजित पूर्णकामा ॥ तुम्ही बोलिलां तें सत्य सर्व ॥ ७७॥ [२]मायाचक्र महादुर्गम ॥ प्रियावियोगें वाटे श्रम ॥ सीतेलागीं तुम्हीं कष्टोनि परम ॥ वृक्ष पाषाण आलिंगिले ॥ ७८ ॥ ऐसी ऐकतांचि मात ॥ कृपेनें द्रवला रघुनाथ ॥ म्हणे मी उठवीन इंद्रजित ॥ करीन ऐक्य उभयांसी ॥ ७९ ॥ इंद्रकरीं आणोनि अमृत ॥ आतांचि उठवीन शेषजामात ॥ ऐकतां महावीर तेथ ॥ गजबजले ते काळीं ॥ १८० ॥ खूण दावी [३]सूर्यनंदन ॥ हें मनीं न धरावें आपण ॥ विमानीं देव संपूर्ण ॥ भयभीत जाहले ॥ ८१ ॥ अंगद दावी करपल्लवीं ॥ बिभीषण किंचित मान हालवी ॥ जांबुवंत नेत्रसंकेत दावी ॥ नका हें करूं अघटित ॥ ८२ ॥ मग निर्भीडपणें [४]वायुतनय ॥ बोलिला जो सर्वांसी प्रिय ॥ म्हणे तुमचें ठेवा औदार्य ॥ एकीकडे नेऊनियां ॥८३॥ अजा म्हणोनि न पाळिजे [५]वृक ॥ मित्र म्हणों नये [६]दंदशूक ॥ विषतरूचें काय सार्थक ॥ दुग्ध घालोनि वाढवितां ॥ ८४ ॥ इंद्रजिताचे बळें देव ॥ रावणें घातले बंदीं सर्व ॥ याचें कापट्य [७]वासव ॥ तोही नेणे सर्वथा ॥ ८५ ॥ सौमित्र बोलिला वचन ॥ जेणें होय सर्वांचें समाधान ॥ तैसें करावें आपण ॥ रघुनंदन यथार्थ म्हणे ॥ ८६ ॥ सुलोचनेसी म्हणे मित्रपुत्र ॥ पतीचें शिर घेऊनि जाईं सत्वर ॥ निराशा ऐकोनि उत्तर ॥ सती सुलोचना बोलतसे ॥ ८७॥ दृष्टीं देखिला रघुनाथ ॥ इतुकेन सर्व कृतकृत्य ॥ म्हणोनि रामचरणीं ठेवीत ॥ मस्तक पुन्हां सुलोचना ॥८८॥ सव्य घालोनि रघुवीर ॥ मागुता घाली नमस्कार ॥ उभी राहिली जोडोनि कर ॥ काय उत्तर बोलिली ॥ ८९ ॥ म्हणे आदिपुरुषा वैकुंठनायका ॥ मत्स्यरूपा वेदोद्धारका ॥ [८]कमठरूपा सृष्टिपाळका ॥ आदिवराहस्वरूप तूं ॥ १९०॥ तो तूं [९]स्तंभोद्भव नरहरी ॥ वामनरूप मधुकैटभारी ॥ तीन सप्तकें धरित्री ॥

१ निर्जीव. २ स्त्री, पुत्र, इत्यादि मायेनें रचित चक्र. ३ सुग्रीव. ४ मारुती. ५ लांडगा. ६ सर्प. ७ इंद्र. ८ कूर्मरूपा. ९ खांबांतून झालेला.

केली निक्षत्री तुवांचि ॥ ९१ ॥ तोचि तूं आतां रघुनाथ ॥ कौसल्यात्मज जनकजामात ॥ माता पिता बंधु सर्व गोत ॥ तूंचि माझें जगद्वंद्या ॥ ९२ ॥ मदनशत्रुहृदयआरामा [1] ॥ परत्रींचा [2] सोयरा तूं श्रीरामा ॥ दीनबंधु सर्वोत्तमा ॥ पूर्णब्रह्मा जगद्गुरो ॥ ९३ ॥ लंकेकडे आजि तत्त्वतां ॥ कपी न धाडावे सर्वथा ॥ मज अग्निप्रवेश करितां ॥ विक्षेप कोणीं न करावा ॥ ९४ ॥ अवश्य म्हणोनि जगदुद्धार ॥ सतीचे मस्तकीं ठेविला कर ॥ सुलोचना वारंवार ॥ करी नमस्कार राघवा ॥ ९५ ॥ नेत्रद्वारें न्याहाळून ॥ हृदयीं रेखिला रघुनंदन ॥ जय जय राम म्हणोन ॥ शिर घेऊनि चालिली ॥ ९६ ॥ मग रणमंडळीं येऊन सत्वर ॥ घेतलें पतीचें शरीर ॥ समुद्रतीरीं भयंकर ॥ विस्तीर्ण कुंड रचियेलें ॥ ९७ ॥ मंदोदरीसहित लंकानाथ ॥ सहपरिवारें पातला तेथ ॥ विमानीं देव समस्त ॥ पाहती कौतुक सतीचें ॥ ९८ ॥ सुलोचनेनें करूनि स्नान ॥ सौभाग्यकारक देत वाण ॥ कुंडीं पतीची तनु घालून ॥ महाअग्नि चेतविला [3] ॥ ९९ ॥ कुंडासी प्रदक्षिणा करूनि येरी ॥ धर्मशिळेवरी शेषकुमरी ॥ उभी ठाकोनि ते अवसरीं ॥ पाहे अंबरीं न्याहाळूनि ॥ २०० ॥ धडकत दुंदुभींचे ध्वनी ॥ सुरांची दाटी झाली विमानीं ॥ सकळ सुरांगना गगनीं ॥ अक्षय्य वाणें घेऊनि उभ्या ॥ १ ॥ तंव दिव्य शरीर पावोनी ॥ इंद्रजित देखिला विमानीं ॥ ऐसें देखतांचि नयनीं ॥ प्राण जाहला कासाविस ॥ २ ॥ शरीर टाकूनि त्वरितगती ॥ आंतून निघाली आत्मज्योती ॥ दिव्य देह पावोनि निश्चितीं ॥ पतीपाशीं पावली ॥ ३ ॥ मग शरीर उलंडोन ॥ अग्निमुखीं घातलें नेऊन ॥ तेव्हां मंदोदरी आणि रावण ॥ शोक करिती अत्यंत ॥ ४ ॥ सिंधुसंगमीं करूनि स्नान ॥ सहपरिवारें परतला रावण ॥ मंदोदरीसहित करीत रुदन ॥ लंकेमाजी प्रवेशला ॥ ५ ॥ घरोघरीं लोक वानीत ॥ म्हणती यशस्वी अयोध्यानाथ ॥ एकपत्नीव्रत सत्य ॥ केलें सार्थक सुलोचनेचें ॥ ६ ॥ परिसोत सर्व पंडित ॥ अग्निपुराणीं सत्यवतीसुत [4] ॥ बोलिला कथा हे यथार्थ ॥ नाहीं विपरीत सर्वथा ॥ ७ ॥ कथा रसिक बहु पाहीं ॥ म्हणोनि योजिली श्रीरामविजयीं ॥ श्रोते धरोन सदा हृदयीं ॥ ब्रह्मानंदेंकरूनियां ॥ ८ ॥ पुढें कथा गोड गहन ॥ अहिरावण महिरावणाख्यान ॥ पाताळासी रामलक्ष्मण ॥ चोरूनियां नेतील ॥ ९ ॥ तेथें धांवण्या धांवेल हनुमंत ॥ ते कथा ऐकोत प्रेमळ भक्त ॥ ब्रह्मानंद अत्यद्भुत ॥ हृदयीं तेणें ठसावे ॥ २१० ॥ श्रीधरवरदा ब्रह्मानंदा ॥ पुराणपुरुषा अनादिसिद्धा ॥ निर्गुणा जगदंकुरकंदा ॥ जगद्वंद्या अभंगा ॥ ११ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ त्रिंशत्तमाध्याय गोड हा ॥ २१२ ॥ ॥ ओंव्या ॥ २१२ ॥ ॥ अध्याय ॥ ३० ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥

---

१ शिवाच्या चित्तास रमविणाऱ्या. २ परलोकींचा. ३ प्रदीप्त केला. ४ वेदव्यास.

अध्याय ३१
मारुती
श्रीराम
लक्ष्मण
चंद्रसेना
राम
मारुती

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ जो रणरंगधीर रघुवीर ॥ रविकुळमंडण राजीवनेत्र ॥ रजनीचरांतक रमणीयगात्र ॥ राजेश्वर रमापति ॥ १ ॥ आत्माराम अयोध्यानाथ ॥ आनंदरूप अक्षय अव्यक्त ॥ परात्पर अमल नित्य ॥ आद्य अनंत अनादि जो ॥ २ ॥ जो कर्ममोचक कैवल्यदानी ॥ करुणासमुद्र कार्मुकपाणी ॥ बंधच्छेदक कल्मष जाळूनी ॥ करी कल्याण भक्तांचें ॥ ३ ॥ परमानंदा पुराणपुरुषा ॥ पद्मजातजनका पयोनिधिवासा ॥ पंकेजनेत्रा परमहंसा ॥ पशुपतिहृदयजीवना ॥ ४ ॥ मनमोहना मंगलधामा ॥ मुनिजनहृदया मेघश्यामा ॥ मायातीता मनविश्रामा ॥ मानववेषधारका ॥ ५ ॥ दीनदयाळा दशरथनंदना ॥ दशमुखांतका दुष्टदलना ॥ दानवरिपुदरिद्रच्छेदना ॥ दशावतारवेषधारका ॥ ६ ॥ तिसावे अध्यायीं अनुसंधान ॥ सुलोचना प्रवेशली अग्न ॥ यावरी विंशतिनयन ॥ चिंताक्रांत शोक करी ॥ ७ ॥ बंधु पुत्र पडिले रणीं ॥ आतां पाठिराखा न दिसे कोणी ॥ तों विद्युज्जिव्ह ते क्षणीं ॥ प्रधान बोलता जाहला ॥ ८ ॥ म्हणे अहिरावण महिरावण ॥ पाताळीं राहती दोघे जण ॥ ते कापट्यविद्येंकरून ॥ रामसौमित्रां नेतील ॥ ९ ॥ कालिकेपुढें तत्काळीं ॥ समर्पितील दोघांचे बळी ॥ ऐसें ऐकतां दशमौळी ॥ परम संतोष पावला ॥ १० ॥ रावणें पत्र पाठविलें लिहून ॥ तत्काळ प्रकटले दोघे जण ॥ कीं ते कामक्रोधचि येऊन ॥ अहंकारासी भेटले ॥ ११ ॥ त्या दोघांसी आलिंगून ॥ मयजापति करी रुदन ॥ इंद्रजिताचें वर्तमान ॥ दोघांप्रति निवेदिलें ॥ १२ ॥ यावरी ते दोघे बोलत ॥ आतां गत शोक ते बहु असोत ॥ सौमित्र आणि रघुनाथ ॥ रजनीमाजी नेऊं तयां ॥ १३ ॥ मग वरकड सेनेचा संहार ॥ करावया तुम्हां काय उशीर ॥ ऐकतां दशकद्वयनेत्र ॥ परम संतोष पावला ॥ १४ ॥ तों बिभीषणाचे दोघे प्रधान ॥ गुप्तरूपें गोष्टी ऐकून ॥ तिंहीं पवनवेगें जाऊन ॥ कथिलें रावणानुजासी ॥ १५ ॥ तेणें नळ नीळ जांबुवंत ॥ मारुती यांसी केलें श्रुत ॥ हनुमंतें पुच्छदुर्ग अद्भुत ॥ सेनेभोंवता रचियेला ॥ १६ ॥ वेढियावरी वेढे घालूनी ॥ वज्रदुर्ग उंचविला गगनीं ॥ वरी ठायीं ठायीं द्रुमपाणी ॥ गात बैसले सावध ॥ १७ ॥ निशा गहन ते काळीं ॥ कीं काळपुरुषाची कांबळी ॥ कीं जगावरी खोळ घातली ॥ अज्ञानाची अविद्येनें ॥ १८ ॥ निशीमाजी पक्षी बहुत ॥ वृक्षीं नाना शब्द करीत ॥ रिसें वडवाघुळें तेथ ॥ लोळकंबती शाखेवरी ॥ १९ ॥ भूतें आणि यक्षिणी ॥ गोंधळ घालिती महावनीं ॥ महाज्वाळरूप दावूनी ॥ गुप्त होती अप्सरा ॥ २० ॥ स्मशानीं मातले प्रेतगण ॥ भयानक रूपें दारुण ॥ छळिती अपवित्रालागोन ॥ पवित्र देखोनि पळती ते ॥ २१ ॥ पिंगळे थोर किलबिलती ॥ भालवा दिवाभीतें बोभाती ॥ चक्रवाकांचे शब्द उमटती ॥ टिटवे बोलती ते वनीं ॥ २२ ॥ कुमुदीं मिलिंद मिळती सवेग ॥ मस्तकमणी निघती उरग ॥ निधानें प्रकटलीं सांग ॥ येऊं म्हणती सभाग्या ॥ २३ ॥ असो ऐसी निशा दाटली थोर ॥ तों पातले दोघे असुर ॥ दुर्गावरी गर्जती वानर ॥ मार्ग अणुमात्र दिसेना ॥ २४ ॥ असुरकरीं तीक्ष्ण शूळ ॥ फोडूं पाहती दुर्ग सबळ ॥ तों

१ मोक्षदाता. २ पातक. ३ ब्रह्मदेवाचा पिता. ४ क्षीराब्धिशायी. ५ कमलनेत्रा. ६ शंकरप्रिया. ७ श्रीरामा. ८ दानवरिपु=देव. ९ रावण. १० एकपक्षी.

शूळ मोडले तत्काळ ॥ कोट अचळ वज्राहूनी ॥ २५ ॥ मग ते ऊर्ध्वपंथें उडोनी ॥ दुर्गमर्यादा ओलांडूनी ॥ जेथें निजले लक्ष्मण-कोदंड-
पाणी ॥ उतरले तेथें अकस्मात ॥ २६ ॥ तों कनकहरिणचर्मावरी ॥ निद्रिस्थ दोघे लीलावतारी ॥ कीं शिव आणि विष्णु शेजारीं ॥ अवनी-
वरी निजेले ॥ २७ ॥ आधींच निद्रासुख घन ॥ वरी राक्षसें घातलें मौन ॥ शय्येसहित उचलोन ॥ मस्तकीं घेऊन चालिले ॥ २८ ॥
तेथेंच कोरिलें विवर ॥ लांब योजनें सप्त सहस्र ॥ सप्त घटिकेंत यामिनीचर ॥ घेऊन गेले दोघांसी ॥ २९ ॥ पुढें तेरा सहस्र योजन ॥
दधिसमुद्र ओलांडून ॥ तेथें महिकावती नगर पूर्ण ॥ लंकेहूनि विशेष ॥ ३० ॥ काम क्रोध दोघे जण ॥ आत्मयासी घालिती आवरण ॥
तैसे निशाचरीं रामलक्ष्मण ॥ सदनीं दृढ रक्षिले ॥ ३१ ॥ नगरमध्यभागीं देऊळ ॥ एकवीस योजनें उंच सबळ ॥ तें भद्रकालीचें मुख्य
स्थळ ॥ महाविशाळ भयानक ॥ ३२ ॥ असो दधिसमुद्रतीरीं जाण ॥ वीस कोटी पिशिताशन ॥ मकरध्वज बलाढ्य पूर्ण ॥ दृढ रक्षणा
ठेविला ॥ ३३ ॥ महिकावतींत रामलक्ष्मण ॥ निद्रिस्थ आणि वरी मोहन ॥ त्यावरी नागपाशीं बांधोन ॥ बैसती रक्षण अहिमही ॥ ३४ ॥
असो इकडे सुवेळेसी जाण ॥ काय जाहलें वर्तमान ॥ निशी संपतां चंडकिरण ॥ उदयाचळा पातला ॥ ३५ ॥ घ्यावया रघुनाथदर्शन ॥
समस्त पावले वानरगण ॥ तों शय्येसहित पूर्ण ॥ दोन्ही निधानें न दिसती ॥ ३६ ॥ तंव देखिलें भयानक विवर ॥ घाबरे पाहती
वानर ॥ सुग्रीवादिक कपी समग्र ॥ गजबजिले देखोनियां ॥ ३७ ॥ मग पाहती वानर ॥ तों द्वादश गांवें पाय थोर ॥ असुरांचे उमटले
भयंकर ॥ रघुवीरभक्त पाहती ॥ ३८ ॥ या चराचराचें जीवन ॥ जें कमलोद्भवाचें देवतार्चन ॥ चोरीं चोरिलें म्हणोन ॥ हृदय पिटी
सुग्रीव ॥ ३९ ॥ सकळ वानर तैं आक्रंदती ॥ धरणीवरी अंगें घालिती ॥ एक नाम घेऊनि हांका फोडिती ॥ धांव रघुपते म्हणो-
नियां ॥ ४० ॥ जगद्वंद्या राजीवनेत्रा ॥ कां उबगलासी आम्हां वानरां ॥ तूं परात्पर आदिसोयरा ॥ कोठें गेलासी उपेक्षोनि ॥ ४१ ॥
तों बिभीषण आला धांवोन ॥ म्हणे स्थिर असा अवघे जण ॥ ही गोष्ट जातां बाहेर पूर्ण ॥ येईल रावण युद्धासी ॥ ४२ ॥ रामाविण
सेना समग्र ॥ जैसें प्राणाविण शरीर ॥ तरी फुटों न द्यावा समाचार ॥ पुढें विचार करा आतां ॥ ४३ ॥ पिंडब्रह्मांडतत्त्वांसहित ॥ शोधी
जैसा सद्गुरुनाथ ॥ मग वस्तु निवडी शाश्वत ॥ सीताकांत शोधा तैसा ॥ ४४ ॥ कीं धुळींत हारपलें मुक्त ॥ झारी निवडी सावचित्त ॥
कीं वेदांतींचा अर्थ पंडित ॥ उकलोनियां काढी जेवीं ॥ ४५ ॥ कीं समुद्रीं पडले वेद ॥ ते मत्स्यरूपें शोधी मुकुंद ॥ तैसा सीता-
हृदयाब्जमिलिंद ॥ शोधोनियां काढावा ॥ ४६ ॥ तुम्ही रघुपतीचे प्राणमित्र ॥ भगीरथप्रयत्न करूनि थोर ॥ तुमचा प्रतापरोहिणी-
वर ॥ निष्कलंक उदय पावूं द्या ॥ ४७ ॥ तुमचे भाग्यासी नाहीं पार ॥ सुखरूप आहे वायुकुमर ॥ तो क्षणमात्रें रघुवीर ॥
काढील आतां शोधूनियां ॥ ४८ ॥ मग मारुतीपुढें वानर ॥ घालिती कित्येक नमस्कार ॥ म्हणती तुजविण रघुवीर ॥ ठायीं न पडे

१ श्रीराम. २ सुवर्णवर्णाच्या हरिणाच्या कातड्यावर. ३ आत्मरूपास. ४ टाकून गेलास. ५ भगीरथ राजाचा भागीरथी आणावयाचा जो प्रयत्न, तसा.

अध्याय ३२
राम शोक करिती.
मारुती.
बिभीषण.
लक्ष्मणमूर्च्छागत.
मारुती.
नंदिग्राम.
भरत.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ भक्तवल्लभ त्रिभुवनेश्वर ॥ सुवेळाचळीं रणरंगधीर ॥ जैसा निरभ्र नभीं पूर्णचंद्र ॥ तैसा रघुवीर शोभतसे ॥ १ ॥ रावणासी कळला समाचार ॥ करूनि अहिमहींचा संहार ॥ सुवेळेसी आला रघुवीर ॥ गर्जती वानर जयजयकारें ॥ २ ॥ रावण परम चिंताक्रांत ॥ हृदयीं आठवला इंद्रजित ॥ तळमळ वाटे मनांत ॥ म्हणे काय व्यर्थ वांचोनि ॥ ३ ॥ दीपेंविण जैसें सदन ॥ कीं नासिकाविण वदन ॥ कीं बुबुळाविण नयन ॥ व्यर्थ जैसे न शोभती ॥ ४ ॥ इंद्रजिताविण लंका ॥ तैसी शून्य दिसे देखा ॥ ऐसें बोलतां राक्षसनायका ॥ आवेश बहुत चढियेला ॥ ५ ॥ म्हणे लंकेमाजी दळ ॥ अवघें सिद्ध करा सकळ ॥ ऐसी आज्ञा होतां प्रबळ ॥ रणतुरें वाजों लागलीं ॥ ६ ॥ सवें निघाले उरले प्रधान ॥ जैसा भगणीं वेष्टिला रोहिणीरमण ॥ चतुरंगदळेंसीं रावण ॥ लंकेबाहेर निघाला ॥ ७ ॥ पादातिदळ अश्व रथ ॥ यांचें कोण करील गणित ॥ पर्वतासमान गज अद्भुत ॥ कोट्यनुकोटी चालिले ॥ ८ ॥ सहस्र सूर्यांचें तेज लोपत ॥ तैसा रावणाचा मुख्य रथ ॥ त्यावरी शस्त्रास्त्रमंडित ॥ लंकानाथ बैसला ॥ ९ ॥ रणासी आला दशकंधर ॥ देखतां क्रोधावले वानर ॥ घेऊन शिळा तरुवर ॥ हांका देत धांविन्नले ॥ १० ॥ रावणें चापासी लावूनियां गुण ॥ करिता जाहला घोर संधान ॥ वानरीं अरिसैन्यावरी पर्जन्य ॥ पर्वतांचा पाडिला ॥ ११ ॥ असंख्यात सोडिले बाण ॥ तितुकेही पर्वत फोडून ॥ [1]यवपिष्टवत करून ॥ सैन्याबाहेर पाडिले ॥ १२ ॥ चपळेहून बाण तीक्ष्ण ॥ दशमुखें सोडिले दारुण ॥ सोडोनि संग्रामाचें ठाण ॥ वानरगण माघारले ॥ १३ ॥ ऐसें देखोनि रणरंगधीर ॥ अयोध्यानाथ प्रचंड वीर ॥ कोदंड चढवून सत्वर ॥ लाविला शर ते काळीं ॥ १४ ॥ अग्नीसीं झगटला कर्पूर ॥ मग उगा न राहे वैश्वानर ॥ वृषभ चालोन येतां व्याघ्र ॥ सहसा स्थिर न राहे ॥ १५ ॥ तैसा प्रतापार्क रघुनंदन ॥ विषकंठवंद्य जगन्मोहन ॥ दशकंठासी लक्षून ॥ सोडिले बाण ते काळीं ॥ १६ ॥ असंभाव्य रामाचे बाण ॥ सुटले अमोघ चापापासून ॥ जैसे चतुराचे मुखांतून ॥ अपार शब्द निघती पैं ॥ १७ ॥ कीं मेघाहून अवधारा ॥ अपार पडती तोयधारा ॥ किंवा [2]ओंकारापासूनि अपारा ॥ ध्वनि जैसे उमटती ॥ १८ ॥ कीं मूळमायेपासूनि एकसरें ॥ असंख्य जीवसृष्टि उभारे ॥ तैसे एक बाणापासूनि त्वरें ॥ असंख्य शर निघती पैं ॥ १९ ॥ सुटतां अद्भुत प्रभंजन ॥ जलदजाल जाय वितळोन ॥ तैसे राक्षस छिन्नभिन्न ॥ बहुत जाहले ते काळीं ॥ २० ॥ ऐसें देखतां दशकंधरें ॥ प्रेरिलीं तेव्हां असंख्य शस्त्रें ॥ परी तितुकींही [3]राजीवनेत्रें ॥ [4]हेळामात्रें निवारिलीं ॥ २१ ॥ जें जें शस्त्र टाकी दशकंधर ॥ त्याहूनि विशेष रघुवीर ॥ जैसा [5]प्रवृत्तिशास्त्रींचा विचार ॥ वेदांती उडवी एकाच शब्दें ॥ २२ ॥ कीं लहरियांसमवेत [6]सरितापती ॥ एकदांच प्राशी अगस्ती ॥ कीं तिमिरजाळाची वस्ती ॥ उगवतां गभस्ति जेवीं नुरे ॥ २३ ॥ जैसा मेघ वर्षतां अपार ॥ वणवा विझूनि जाय समग्र ॥ तैसें रामापुढें न चले शस्त्र ॥ दशकंधर तटस्थ पाहे ॥ २४ ॥

१ जवांच्या पिठासारखे. २ ओंकारापासून सर्व अक्षरांची व आवाजाची उत्पत्ति होते. ३ रामचंद्रानें. ४ सहज. ५ लोकव्यवहारांतील शास्त्रादिकांचा विचार. ६ समुद्र.

भूतें चेष्टा बहुत करिती ॥ परी कृतांतासीं न चलती ॥ कीं सुटतां मारुतगती ॥ मेघपडळ केवीं बाधे ॥ २५ ॥ ऐसें देखोनि रावण ॥ कोपारूढ जाहला दारुण ॥ विचारूनि काढिले पांच बाण ॥ कीं ते पंचबाण कृतांताचे[1] ॥ २६ ॥ कीं पंचाग्नीचीं स्वरूपें तत्त्वतां ॥ किंवा पांच काढिल्या विद्युल्लता ॥ लक्षोनियां जनकजामाता ॥ सोडिता जाहला रावण ॥ २७ ॥ राघवें योजिलें निवारण ॥ तों अकस्मात आले पंचबाण ॥ सच्चिदानंदतनु भेदोन ॥ पलीकडे रूतले ॥ २८ ॥ पंचशर भेदोनि गेले ॥ परी रामाचें वज्रठाण न चळे ॥ जैसा पंचबाणाचेनि[2] मेळें ॥ मारुति न ढळे कल्पांतीं ॥ २९ ॥ हाणितां कुठार तीक्ष्ण ॥ वृक्ष न जाय सोडोनि स्थान ॥ कीं वर्षतां अपार घन ॥ अचळ बैसका सोडीना ॥ ३० ॥ निंदक निंदिती अपार ॥ न ढळे साधूचें अंतर ॥ कीं प्रल्हादासी लावितां विखार ॥ परी तो धीर सोडीना ॥ ३१ ॥ तैसें रामठाण अति गंभीर ॥ चळलें नाहीं अणुमात्र ॥ रामासी भेदले पांच शर ॥ म्हणोनि रावण तोषला ॥ ३२ ॥ यावरी राजाधिराज रघुनाथ ॥ परम चतुर रणपंडित ॥ चापासी बाण लावूनि सप्त ॥ दशकंठावरी सोडिले ॥ ३३ ॥ दशमुखाचें हृदय फोडून ॥ पलीकडे लंकेसी गेले सप्त बाण ॥ त्या व्यथेनें रावण ॥ मूर्च्छा येऊन पडों पाहे ॥ ३४ ॥ राघवतनु परम सुकुमार ॥ भेदोनि गेले पंच शर ॥ तें देखोनि सौमित्र ॥ स्नेहेंकरून उचंबळला ॥ ३५ ॥ पाठीसीं घालूनि रघुनंदन ॥ सौमित्र मांडोनि वज्रठाण ॥ सोडोनि अर्धचंद्रबाण ॥ सारथि मारिला रावणाचा ॥ ३६ ॥ आणिक सोडिले दश बाण ॥ दाही धनुष्यें पाडिलीं छेदून ॥ तों पुढें धांवोनि बिभीषण ॥ अष्ट बाण सोडिले ॥ ३७ ॥ रावणरथींचे अष्ट तुरंग ॥ बिभीषणें मारिले सवेग ॥ सवेंचि एक बाणें अव्यंग ॥ ध्वजही[3] खालीं पाडिला ॥ ३८ ॥ दुसरा आणोनि स्यंदन ॥ त्यावरी बैसला रावण ॥ क्षोभला जैसा प्रळयाग्न ॥ तप्त पूर्ण तेवीं जाहला ॥ ३९ ॥ मग ब्रह्मशक्ति[4] परम दारुण ॥ बिभीषणावरी प्रेरी दशानन ॥ अनिवार शक्ति जाणून ॥ लक्ष्मण पुढें जाहला ॥ ४० ॥ जैसें शस्त्र पडतां दारुण ॥ पुढें होय करींचें वोडण[5] ॥ तैसा तो ऊर्मिलाजीवन[6] ॥ बिभीषणापुढें जाहला ॥ ४१ ॥ शक्ति येत जैसी सौदामिनी[7] ॥ राघवानुजें बाण सोडोनी ॥ गगनीं भाग त्रय करूनी ॥ असुरवाहिनीवरी पाडिली ॥ ४२ ॥ जैसा अविधीनें जपतां मंत्र ॥ होय जेवीं आपला संहार ॥ तैसी शक्ति पडतां असुर ॥ दग्ध बहुत जाहले ॥ ४३ ॥ शक्ति व्यर्थ गेली जाणोन ॥ बिभीषणासी बोले रावण ॥ सौमित्राचे पाठीसीं दडोन ॥ कां रे संग्राम करितोसी ॥ ४४ ॥ रामासी भेटोनि मूर्खा ॥ संकट भेदावया देखा ॥ दीन वचनें बोलिलासी नेटका ॥ प्राण आपुला रक्षिला ॥ ४५ ॥ आम्ही राक्षस मृगनायक ॥ आम्हांत जन्मलासी तूं जंबुक ॥ कुळाभिमान सांडूनि देख ॥ शरण गेलासी शत्रूतें ॥ ४६ ॥ आम्हीं पाळिलें तुज इतुके दिन ॥ जैसें भस्मांत घातलें अवदान[8] ॥ किंवा प्रेत शृंगारून ॥ व्यर्थ जैसें मिरविलें ॥ ४७ ॥ कीं नारी सुंदर पद्मिण ॥ षंढासी दिधली नेऊन ॥ तैसें तुझें पाळण ॥ व्यर्थ आम्हीं

१ यमाचे. २ मदनाचे. ३ बावटा, निशाण. ४ अस्त्रविशेष, ब्रह्मदेवानें दिलेली. ५ ढाल. ६ लक्ष्मण. ७ वीज. ८ आहुती.

केलें रे ॥ ४८ ॥ अरे बिभीषणा शतमूर्खा ॥ वैरियाचा जाहलासी सखा ॥ दीनवचन बोलोनि कीटका ॥ कुळक्षय केला रे ॥ ४९॥ बिभीषण म्हणे रे बुद्धिहीना ॥ दशग्रीवा कपटिया मलिना ॥ मी शरण आलों रघुनंदना ॥ जन्ममरणातीत जाहलों ॥ ५० ॥ मीं तुज सांगितलें हित ॥ परी तूं नायकसी उन्मत्त ॥ कुळक्षय जाहला समस्त ॥ तुजही रघुनाथ वधील पैं ॥ ५१ ॥ ऐसें बिभीषण बोलत ॥ रावण जाहला क्रोधयुक्त ॥ करकरां खाऊनि दांत ॥ श्वासोच्छ्वास टाकीतसे ॥ ५२ ॥ तुज राखीतसे सौमित्र ॥ तरी त्यासी करीन चूर ॥ माझा इंद्रजित विजयी पुत्र ॥ येणेंचि गिळिला निकुंभिले ॥ ५३ ॥ अतिकायाऐसें निधान ॥ येणेंचि गिळिलें न लागतां क्षण ॥ तरी या सौमित्राचा आजि प्राण ॥ समरांगणीं घेईन मी ॥ ५४ ॥ ऐसें बोलोनि लंकापती ॥ धगधगित काढिली शक्ती ॥ गवसणी काढितांचि जगतीं ॥ तेज अद्भुत पसरलें ॥ ५५ ॥ कीं उगवले सहस्र मार्तंड ॥ तैसी शक्ति दिसे प्रचंड ॥ किंवा उभारिला काळदंड ॥ संहारावया विश्वातें ॥ ५६ ॥ कीं प्रळयाग्निशिखा प्रबळ ॥ किंवा कृतांतजिव्हा तेजाळ ॥ कीं ती प्रळयमेघांतील ॥ मुख्य चपळा निवडिली ॥ ५७ ॥ कीं सप्तकोटिमंत्रतेज पाहीं ॥ एकवटलें शक्तीचे ठायीं ॥ ते मयें दशग्रीव जांवई ॥ म्हणोनि उचित दीधली ॥ ५८ ॥ ते मयशक्ति काढून पाहीं ॥ कधीं कोणावर घातली नाहीं ॥ ते सौमित्रावरी ते समयीं ॥ रावण प्रेरिता जाहला ॥ ५९ ॥ न्यासासहित जपोनि मंत्र ॥ सोडोनि दिधली सत्वर ॥ नवखंडधरित्री अंबर ॥ तडाडलें ते काळीं ॥ ६० ॥ सहस्र विजा कडकडती ॥ तैसी अनिवार धांवे शक्ती ॥ भयें व्यापिला सरितापती ॥ अंग टाकों पाहाती दिग्गज ॥ ६१ ॥ देव विमानें पळविती ॥ गिरिकंदरीं वानर दडती ॥ एक मूर्च्छा येऊनि पडती ॥ न उठती मागुती ॥ ६२ ॥ दोन्ही दळें भयातुर ॥ पळों लागले महावीर ॥ तों ब्रह्मांडासी देणार धीर ॥ रुद्रावतार धांविन्नला ॥ ६३ ॥ मारुति बळिया जगजेठी ॥ तेणें धरिली वाममुष्टीं ॥ मोडावी तों उठाउठीं ॥ दिव्य स्त्रीरूप जाहली ॥ ६४ ॥ मग ते म्हणे मारुतीसी ॥ ब्रह्मचारी तूं म्हणविसी ॥ परस्त्रियेसीं कां झोंबसी ॥ सोडीं वेगेंसी जाऊं दे ॥ ६५ ॥ मी रावणकन्या साचार ॥ आजि वरीन सौमित्र वीर ॥ सोडीं जाऊं दे सत्वर ॥ मुहूर्तवेळा जातसे ॥ ६६ ॥ मारुति योगी इंद्रियजित ॥ स्त्री म्हणोनि सोडिली अकस्मात ॥ तंव ती जाहली पूर्ववत ॥ प्रळय करीत चालली ॥ ६७ ॥ वानरदळीं मांडला आकांत ॥ देव जाहले भयभीत ॥ म्हणती मयशक्ति अद्भुत ॥ कोणावरी पडेल हे ॥ ६८ ॥ तंव लक्ष्मण लक्षीत ॥ मनोवेगें शक्ति येत ॥ ते छेदावया सुमित्रासुत ॥ बाण आकर्ण ओढीतसे ॥ ६९ ॥ जैसी चपळा ये कडकडोनी ॥ तैसी हृदयीं बैसे येउनी ॥ वक्षःस्थळ चूर्ण करूनी ॥ जाय निघूनि पृष्ठीद्वारें ॥ ७० ॥ पृथ्वी फोडूनि शक्ति गेली ॥ पाताळोदकीं ते विझाली ॥ असो सौमित्राची तनु पडली ॥ भूमीवरी निचेष्टित ॥ ७१ ॥ मृत्तिकाघट जेवीं होय चूर्ण ॥ फणस पडे पवनें विदारून ॥ तैसा सुमित्रानंदन ॥ छिन्नभिन्न जाहला ॥ ७२ ॥

१ सूर्य. २ काळाची जीभ. ३ वीज. ४ हत्ती, आठ दिशांस क्रमानें आहेत ते. ५ मयासुरानें दिलेली शक्ती. ६ छाती. ७ मातीची घागर. ८ वाऱ्यानें.

मग एकचि जाहला हाहाकार ॥ देव गजबजिले समग्र ॥ रणीं पडला सौमित्र ॥ वानरदळ शोक करी ॥ ७३ ॥ तंव हांक फोडी बिभीषण ॥ गजबजले सुग्रीव रघुनंदन ॥ सौमित्राजवळी धांवोन ॥ येते जाहले ते काळीं ॥ ७४ ॥ अंगद नळ नील जांबुवंत ॥ सुषेण शरभ गवय हनुमंत ॥ धांविन्नले वानर समस्त ॥ हृदय पिटीत ते काळीं ॥ ७५ ॥ एकचि वर्तला आकांत ॥ मिळाले सौमित्रा वेष्टीत ॥ निकट बैसोनि रघुनाथ ॥ पाहता जाहला ते काळीं ॥ ७६ ॥ तों हृदय विदारलें अत्यंत ॥ पृष्ठीद्वारें वाहे रक्त ॥ नासिकासी जों लाविला हस्त ॥ तों श्वासोच्छ्वास राहिला ॥ ७७ ॥ आरक्त जाहले हस्त नयन ॥ बाण तैसाचि ओढिला आकर्ण ॥ कानाडीसहित लक्ष्मण ॥ निचेष्टित पडिलासे ॥ ७८ ॥ प्राण न दिसे अणुमात्र ॥ ऐसें देखोनि राजीवनेत्र ॥ वक्षःस्थळ पिटोनि शरीर ॥ भूमीवरी टाकिलें ॥ ७९ ॥ सवें बिभीषणें सांवरून ॥ बैसविला सीतारमण ॥ सौमित्रा मांडीवरी घेऊन ॥ राम बैसला ते काळीं ॥ ८० ॥ मुखावरी ठेवून मुख ॥ शोक करी अयोध्यानायक ॥ म्हणे प्राणसखया गोष्ट एक ॥ मजसीं बोलें एकदां ॥ ८१ ॥ बा रे नेत्र उघडून ॥ पाहें मजकडे विलोकून ॥ तूं सुकुमार बाळ पूर्ण ॥ भरिलें त्रिभुवन[1] प्रतापें ॥ ८२ ॥ चतुर्दश वर्षें वनवासीं ॥ बा रे फळें पुरविलीं आम्हांसी ॥ म्यां मारिलें उपवासी ॥ एक दिवसीं पुसिलें नाहीं ॥ ८३ ॥ तोचि राग धरूनि मनीं ॥ सखया जातोसी रुसोनी ॥ मी आपुला प्राण त्यजूनी ॥ येईन तुजसमागमें ॥ ८४ ॥ मी अयोध्येसी जातां जाण ॥ सुमित्रा पुसेल मजलागून ॥ तीतें काय सांगों वचन ॥ नेत्र उघडून पाहें पां ॥ ८५ ॥ त्रिभुवन जिंकिलें इंद्रजितें ॥ जो नावरे कोणातें ॥ तो रावणी तुवां शरपंथें ॥ जर्जर करूनी मारिला ॥ ८६ ॥ तुज देव चिंतिती कल्याण ॥ आजि समरीं केलें शयन ॥ तुजलागीं भरत शत्रुघ्न ॥ त्यजितील प्राण सौमित्रा ॥ ८७ ॥ ऐसा शोक करितां रघुवीर ॥ जाहला एकचि हाहाकार ॥ तंव तो रावणानुज[2] भक्त थोर ॥ बोलता जाहला ते काळीं ॥ ८८ ॥ शत्रु समोर उभा रणीं ॥ शोक करितां जी ये क्षणीं ॥ हा क्षात्रधर्म चापपाणी ॥ सहसा नव्हे विचारिंजे ॥ ८९ ॥ वैरी उभा असे समोर ॥ त्यासी पराभवावा सत्वर ॥ मग सौमित्राचा विचार ॥ कळेल तैसा करावा ॥ ९० ॥ नरवीरश्रेष्ठा[3] रघुनंदना ॥ सर्वथा भय नाहीं लक्ष्मणा ॥ शरधारीं छेदीं रावणा ॥ म्हणोनि चाप बाण दीधले ॥ ९१ ॥ उभा राहिला रणरंगधीर[4] ॥ जो राक्षसकुळवैश्वानर[5] ॥ कीं ग्रासावया ब्रह्मांड समग्र ॥ कृतांत क्षोभला कल्पांतीं ॥ ९२ ॥ चाप टणत्कारिलें ते वेळीं ॥ झणत्कारल्या घंटा सकळी ॥ उर्वीसह शेष डळमळी ॥ गजबजलीं सप्त पाताळें ॥ ९३ ॥ क्रोध श्रीरामाचा देखोन ॥ गज सिंह शार्दूल भूतगण ॥ गतप्राण बहुत होऊन ॥ काननामाजी पडियेले ॥ ९४ ॥ दाशरथीचे हृदयांत ॥ क्रोधसागर हेलावत[6] ॥ वज्रठाण[7] मांडी रघुनाथ ॥ जें कृतांत पाहूं न शके ॥ ९५ ॥ रावणासी म्हणे रघुनंदन ॥ सौमित्रावरी शक्ति टाकून ॥ कोठें जासी तूं पळून ॥ करीन चूर्ण बाणघातें ॥ ९६ ॥ सौमित्र

---

१ स्वर्ग, मृत्यु, पाताळ हे तीन लोक. २ बिभीषण. ३ मनुष्यांत श्रेष्ठ. ४ युद्धांत शूर राम. ५ अग्नि. ६ खळबळला. ७ वज्राप्रमाणें बळकट स्थान.

सुवेळेसी सुरेश्वर ॥ चहूंकडून मिळाले ॥ ९८ ॥ [1]देवभारीं मुख्य तिघेजण ॥ ब्रह्मा इंद्र आणि ईशान ॥ परी कोणी कैसा रघुनंदन ॥ देखिला तें सांगतों ॥ ९९ ॥ दृष्टीं देखतां रघुवीर ॥ मनांत भावी अपर्णावर ॥ माझे हृदयीं तो सीतावर ॥ नामें शीतळ जाहलों मी ॥ २०० ॥ त्यावरी सत्यलोकनायक ॥ तेणें देखोन रावणांतक ॥ त्यास भासला हा माझा जनक ॥ क्षीराब्धिवासी जगदात्मा ॥ १ ॥ इंद्रासी वाटलें ते अवसरीं ॥ पाठिराखा आमुचा कैवारी ॥ ऋषी भाविती अंतरीं ॥ आराध्य दैवत आमुचें ॥ २ ॥ कोटी कंदर्पांचा जनिता ॥ ऐसें सुरगण भाविती तत्त्वतां ॥ पूर्ण ब्रह्म हें तद्भक्तां ॥ हृदयीं भासलेंसे ते काळीं ॥ ३ ॥ असो सदाशिव देखोनी ॥ सीतानाथ आनंदला मनीं ॥ आसन सोडूनि चापपाणी ॥ सामोरा पुढें धांवत ॥ ४ ॥ त्रिपुरारीच्या चरणांवरी ॥ नमन जों करी रावणारी ॥ तों शिवें धरूनि वरच्यावरी ॥ दृढ हृदयीं आलिंगिला ॥ ५ ॥ श्रीराम [2]जीमूतनीलवर्ण ॥ कर्पूरगौर त्रिलोचन ॥ इंदुमंडळीं दिसे मृगचिन्ह ॥ तैसे शोभले ते काळीं ॥ ६ ॥ क्षीराब्धीमाजी नीलवर्ण ॥ शोभे जेवीं आदिनारायण ॥ कीं जान्हवीजळीं यमुनाजीवन ॥ कृष्णवर्ण मिसळलें ॥ ७ ॥ कीं भक्तांचे संपुष्टांत ॥ शालिग्राममूर्ति शोभत ॥ तैसे शिव आणि सीतानाथ ॥ शोभले तेव्हां आलिंगनीं ॥ ८ ॥ सेवावया [4]सितोत्पलमकरंद ॥ प्रीतीनें संघटे जैसा मिलिंद ॥ तैसा शिव आनंदकंद ॥ सीताजीवनें आलिंगिला ॥ ९ ॥ ते एक असती दोघेजण ॥ शिव विष्णु नामेंचि भिन्न ॥ अभेद अनाम निर्गुण ॥ तेथींचे कोंभ असती हे ॥ २१० ॥ असो यावरी कमलासन ॥ देता जाहला आलिंगन ॥ माझा पिता हा नारायण ॥ म्हणूनि हृदयीं धरियेला ॥ ११ ॥ याउपरी [5]दशशतनेत्र ॥ घाली साष्टांग नमस्कार ॥ तप्तकांचनवर्ण सुंदर ॥ रघुवीर उठवी तयातें ॥ १२ ॥ सहस्रनेत्रासी चापपाणी ॥ हृदयीं धरी प्रीतीकरूनी ॥ मग सुरांस कैवल्यदानी ॥ भेटता जाहला आनंदें ॥ १३ ॥ असंख्य स्वरूपें देखोन ॥ देव ऋषी थोर लहान ॥ समस्तांसीं सीताजीवन ॥ समसमान भेटत ॥ १४ ॥ असो सकळ देवांसमवेत ॥ सभेसी बैसला रघुनाथ ॥ एकचि वाद्यांचा गजर होत ॥ अष्टनायिका नाचती ॥ १५ ॥ वीणा घेऊन सत्वर ॥ गाती नारद आणि [6]तुंबर ॥ सामगायन परिकर ॥ ऐके रघुवीर सादरें ॥ १६ ॥ रामविजय ग्रंथ पावन ॥ युद्धकांड संपलें येथून ॥ उत्तरकांड गहन ॥ आतां येथोनि अवधारा ॥ १७ ॥ मुकुटावरी मणि शोभत ॥ तेवीं उत्तरकांड गोड बहुत ॥ कीं देवालयावरी झळकत ॥ कळस जैसा सतेज ॥ १८ ॥ भोजनांतीं दध्योदन ॥ कीं श्रवणांतीं मनन ॥ तपाचे अंतीं फळ पूर्ण ॥ उत्तरकांड रसिक तैसें ॥ १९ ॥ आरंभीं कथा सुरस तेथ ॥ भेटतील जानकीरघुनाथ ॥ मूळ जाईल हनुमंत ॥ राघवआज्ञा सेवूनियां ॥ २२० ॥ ती कथा गोड बहुत ॥ श्रवण करोत श्रीरामभक्त ॥ जे ब्रह्मानंदें डुलत ॥ प्रेमळ चित्त जयांचें ॥ २१ ॥ श्रीमद्भीमातटविलासिया ॥ ब्रह्मानंदागुरुवर्या ॥ श्रीधर अनन्यशरण पायां ॥ कायावाचामनेंसीं ॥ २२ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत पंडित चतुर ॥ त्रयस्त्रिंशत्तमोध्याय गोड हा ॥ २२३ ॥ अ० ॥ ३३ ॥ इति युद्धकांड समाप्त ॥

---

१ देवसमुदायांत. २ महादेव. ३ मेघासारखा श्यामवर्ण. ४ पांढऱ्या कमळाचा सुगंध. ५ इंद्र. ६ गंधर्वविशेष, देवांचा गवई.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ जय जय निगमागमतनू[1] अखिला ॥ वृंदारकवंद्या[3] अजित अमला ॥ असुरसंहारणा परम मंगला ॥ अचळ अढळ अविनाशा ॥ १ ॥ मन्मथवारणविदारक मृगेंद्रा ॥ क्रोधजलदविदारक समीरा ॥ मदतमनाशक भास्करा ॥ परात्परा परमानंदा ॥ २ ॥ मत्सरतृणदाहका वैश्वानरा ॥ मायाचक्रचाळका विश्वंभरा ॥ दंभनगच्छेदका वज्रधरा ॥ भूमिजावरा भयनाशना ॥ ३ ॥ अहंद्विपंचमुखदर्पहरणा ॥ मोहघटश्रोत्रसंहरणा ॥ शोकशक्रजितगर्वविदारणा ॥ ऊर्मिलारमणाग्रजा श्रीरामा ॥ ४ ॥ तव कृपेच्या बळें समस्त ॥ संपत आला रामविजय ग्रंथ ॥ शेवटींचा अध्याय रसभरित ॥ वदवीं कैसा असे तो ॥ ५ ॥ गतकथाध्यायीं निरूपण ॥ संपलें लहूकुशाख्यान ॥ जानकी आणूनियां यज्ञ ॥ अश्वमेध संपविला ॥ ६ ॥ याउपरी एके दिनीं ॥ सिंहासनीं बैसला कोदंडपाणी ॥ बंधुवर्ग कर जोडूनी ॥ स्वस्थानीं उभे राहिले ॥ ७ ॥ तों कृतांतभगिनीतीरवासी[4] ॥ द्विज प्रजा पातल्या वेगेंसीं ॥ जैसे सुर क्षीरसागरासी ॥ जाती गाऱ्हाणें सांगावया ॥ ८ ॥ तंव भक्तजनसभाभूषित ॥ मुक्तमंडपीं बैसला रघुनाथ ॥ जो कोटी कंदर्पांचा तात ॥ दीनबंधु गुणसिंधु ॥ ९ ॥ दूत जाणविती रघुराया ॥ प्रजाजन आले भेटावया ॥ येऊं द्या म्हणे लवलाह्या ॥ कोणीं पीडिल्या माझ्या प्रजा ॥ १० ॥ तों मुक्तमंडपासमोर ॥ पातले तेव्हां प्रजांचे भार ॥ करूनियां जयजयकार ॥ नमस्कार सर्व घालिती ॥ ११ ॥ उभे ठाकले समोर ॥ भ्रूसंकेतें विचारी जगदुद्धार ॥ म्हणती यमुनातीरीं क्रूर ॥ महान लवणासुर माजला ॥ १२ ॥ महापातकी अत्यंत क्रूर ॥ मुरदैत्याचा कुमर ॥ भानुजेचें[5] पैलतीर ॥ तेथें असुर वसे सदा ॥ १३ ॥ प्रजा गाई आणि ब्राह्मण ॥ चांडाळ भक्षितो नित्य मारून ॥ रघुराया तयासी वधून ॥ समस्त जन सुखी करीं ॥ १४ ॥ ऐसें ऐकतां कोदंडपाणी ॥ कोदंड आणवी तये क्षणीं ॥ आरक्तता उदेली नयनीं ॥ क्रोध मनीं न सांवरे ॥ १५ ॥ तों शत्रुघ्न पुढें येऊनी ॥ मस्तक ठेवीत श्रीरामचरणीं ॥ म्हणे मज आज्ञा दीजे ये क्षणीं ॥ लवणासुर वधावया ॥ १६ ॥ घेऊनियां चतुरंग दळ ॥ वेगें जाईं म्हणे तमालनीळ ॥ लवणासुर वधोनि तत्काळ ॥ प्रजा सुखें राखिंजे ॥ १७ ॥ मंत्रशक्ति दिव्य बाण ॥ बंधूस देत रघुनंदन ॥ सीताधवाचे चरण वंदोन ॥ वीर शत्रुघ्न चालिला ॥ १८ ॥ संग्रामसंकेतभेरी ॥ सेवकीं ठोकिल्या ते अवसरीं ॥ तीन अक्षौहिणी दळ बाहेरी ॥ परम वेगें निघालें ॥ १९ ॥ नौका आणोनियां अपार ॥ भानुकन्येचें लंघिलें तीर ॥ तों चहूंकडून अपार ॥ ऋषीश्वर पातले ॥ २० ॥ ऋषी म्हणती हा दैत्य दारुण ॥ पूर्वीं मांधातराजयासी मरण ॥ हस्तें याच्या आलें जाण ॥ बळेंकरून नाटोपे ॥ २१ ॥ शत्रुघ्न बोले तेव्हां वचन ॥ याचें सांगा कैसें मरण ॥ ऋषी म्हणती उमारमण ॥ येणें पूर्वीं आराधिला ॥ २२ ॥ शंकरें स्वहातींचा दिधला शूळ ॥ तेणें बळें संहारी विश्व सकळ ॥ तरी तो शूळ घेतां तत्काळ ॥ मरण त्यास तेणेंचि पैं ॥ २३ ॥ तो शूळ ठेवूनियां मंदिरीं ॥ आहारालागीं[6] हिंडे दिवस रात्रीं ॥

१ वेद आणि धर्मशास्त्रादिकांची मूर्ति. २ संपूर्ण, सर्व. ३ देवांनीं वंद्य. ४ यमुनेच्या कांठीं राहणारे. ५ यमुनानदीचें. ६ अन्न मिळविण्यासाठीं.

श्वापदें गो ब्राह्मण मारी ॥ शोधूनियां साक्षेपें ॥ २४ ॥ तरी तो काळ साधून ॥ आधीं घ्यावें तयाचें दर्शन ॥ शूळ हातीं चढतांचि पूर्ण ॥ बळ क्षीण नव्हे तयाचें ॥ २५ ॥ त्याचिया भयेंकरून ॥ ओस पडिलें मथुरापट्टण ॥ तें शत्रुघ्नें ओलांडून ॥ काळ साधून चालिला ॥ २६ ॥ लवणासुर नसतां सदनीं ॥ मंदिर तयाचें पाहे उघडोनी ॥ तों शूळ ठेविलासे पूजोनी ॥ उचली ते क्षणीं दाशरथी ॥ २७ ॥ शूळ घेऊनि कैकयीनंदन ॥ दळभारेंसीं सिद्ध पूर्ण ॥ उभा ठाकला तों लवण ॥ वनींहून परतला ॥ २८ ॥ गाई ब्राह्मण मारून ॥ प्रेतभार मस्तकीं घेऊन ॥ तों वेष्टिलें देखे सदन ॥ मानववीरदळेंसीं ॥ २९ ॥ नयनीं देखोनि मानवभार ॥ परम आनंदला लवणासुर ॥ म्हणे ईश्वरें मज आहार ॥ सदनाप्रती पाठविला ॥ ३० ॥ कृतांतवत हांक फोडूनी ॥ लवणें शत्रुघ्नासी देखोनी ॥ परम क्रोधें आला धांवूनी ॥ तों शूळ हिरोनि नेलासे ॥ ३१ ॥ मग क्रोधावला दारुण ॥ म्हणे तूं मनुष्याचा नंदन ॥ तुज मारून अयोध्यापट्टण ॥ क्षणमात्रें घेईन आतां ॥ ३२ ॥ माझा मातुळ रावण ॥ रामें मारिला कपटेंकरून ॥ परी त्या राघवासी वधून ॥ सीता आणीन बळेंचि ॥ ३३ ॥ तुम्हां चौघांस मारून ॥ मातुळाचा सूड घेईन ॥ आजि प्रथम [1]अवदान ॥ तुझें घेईन शत्रुघ्ना ॥ ३४ ॥ लवणासी म्हणे शत्रुघ्न ॥ मशका तुज येथेंच वधीन ॥ जैसा मारावया [3]मत्कुण ॥ उशीर कांहीं न लागेचि ॥ ३५ ॥ वृक्ष उपडोनि सत्वर ॥ वेगें धांवला लवणासुर ॥ तों शत्रुघ्नें सोडिला शर ॥ चापावरी लावूनियां ॥ ३६ ॥ तेणें तो वृक्ष छेदिला ॥ असुरें पर्वत भिरकाविला ॥ तोही कैकयीनंदनें फोडिला ॥ क्षणमात्र न लागतां ॥ ३७ ॥ कोट्यनुकोटी बाण ॥ शत्रुघ्नें मो[4]कलिले दारुण ॥ परी तो न मानीच लवण ॥ बाण तृणवत तयासी ॥ ३८ ॥ जैसा कां वर्षे घन ॥ तैसे टाकी वृक्ष पाषाण ॥ ते बाणें वरी फोडोन ॥ वीर शत्रुघ्न टाकीतसे ॥ ३९ ॥ मग शत्रुघ्नें तये वेळां ॥ बाण विचारून काढिला ॥ जो [5]कमळासनें निर्मिला ॥ मधुकैटभवधालागीं ॥ ४० ॥ विधीनें तो बाण तत्वतां ॥ रघुपतीसी दिधला होता ॥ तो लवणवधासी निघतां ॥ रामें दिधला शत्रुघ्ना ॥ ४१ ॥ तो बाण शत्रुघ्नें योजिला ॥ जैसी प्रकटली [6]प्रळयचपळा ॥ तैसा चापापासोनि सुटला ॥ वेगें आला लवणावरी ॥ ४२ ॥ तेणें डळमळलें भूमंडळ ॥ देवांसी विमानीं सुटला पळ ॥ वज्रें चूर्ण होय [7]अचळ ॥ तैसा हृदयीं भेदला ॥ ४३ ॥ मेरूवरूनि पडे [8]ऐरावत ॥ तैसा जाहला असुरदेहपात ॥ प्राण निघोनि गेला त्वरित ॥ पडलें प्रेत धरणीवरी ॥ ४४ ॥ विजयी जाहला शत्रुघ्न ॥ सुमनें वर्षती सुरगण ॥ तत्काळ मथुरापट्टण ॥ प्रजा नेऊन भरियेलें ॥ ४५ ॥ जैसें अयोध्यापुर सुंदर ॥ तैसेंच मथुरा जाण नगर ॥ देश भरला समग्र ॥ दुःख दरिद्र पळालें ॥ ४६ ॥ जय पावला शत्रुघ्न ॥ कळलें रघुपतीस वर्तमान ॥ छत्रचामरादि संपूर्ण ॥ राजचिन्हें पाठविलीं ॥ ४७ ॥ शत्रुघ्नावरी धरून छत्र ॥ केला मथुरेचा नृपवर ॥ समुद्रपर्यंत समग्र ॥ देश तयासी दीधला ॥ ४८ ॥ तों अयोध्येमाजी ते वेळे ॥ एक नवल

१ शत्रुघ्न. २ आहुती. ३ ढेंकूण. ४ सोडिले. ५ ब्रह्मदेवानें. ६ प्रळयकाळची वीज. ७ पर्वत. ८ या नांवाचा हत्ती.

परम वर्तलें ॥ एकादश सहस्र वर्षें केलें ॥ अयोध्येचें राज्य श्रीरामें ॥ ४९ ॥ रामराज्यामाजी मृत्य ॥ अकाळीं नसेच सत्य ॥ तंव तेथें एक ब्राह्मणसुत ॥ मरण अकस्मात पावला ॥ ५० ॥ झालें त्याचें व्रतबंधन ॥ तों सवेंच पावला मरण ॥ तंव पित्यानें उचलोन ॥ राजद्वारा आणिला ॥ ५१ ॥ राघवास म्हणे ब्राह्मण ॥ त्वां काय केलें दोषाचरण ॥ अकाळीं बाळ पावला मरण ॥ करीं प्रयत्न लवकरी ॥ ५२ ॥ परम चिंताक्रांत रघुनाथ ॥ तंव पातला कमलोद्भवसुत ॥ सीताकांतें वृत्तांत ॥ नारदासी सांगीतला ॥ ५३ ॥ नारद म्हणे जानकीपती ॥ कोणी तप करितो शूद्रयाती ॥ त्या पापेंकरूनि निश्चितीं ॥ ऋषिकुमर निमाला ॥ ५४ ॥ तप करणें हा ब्राह्मणांचा धर्म ॥ इतरांसी तो सहजचि अधर्म ॥ शूद्र तप आचरतां परम ॥ अकाळीं मरण होय पैं ॥ ५५ ॥ ऐसें बोलतां ब्रह्मनंदन ॥ राम चिंती पुष्पकविमान ॥ तें तत्काळ आलें धांवोन ॥ राघवें बाहिलें म्हणोनियां ॥ ५६ ॥ प्रधान सेनेसहित तत्काळ ॥ वरी आरूढे तमालनील ॥ शोधूं लागला पृथ्वीमंडळ ॥ गुहा अचळ कठिण स्थानें ॥ ५७ ॥ जो जो तपस्वी दृष्टी दिसे ॥ तयास कोण जाती राघव पुसे ॥ तंव ते बोलती त्याचिसरसे ॥ श्रेष्ठवर्ण ब्राह्मण ॥ ५८ ॥ तयांसी राघव नमून ॥ करी मग तयांचें पूजन ॥ याचपरी उर्वी संपूर्ण ॥ रघुनंदन शोधीतसे ॥ ५९ ॥ दक्षिणपंथें शोधी श्रीराम ॥ तों द्रुम लागले निबिड परम ॥ गिरिकंदरीं एक अधम ॥ किरात तप करीतसे ॥ ६० ॥ तेणें आरंभिलें धूम्रपान ॥ तयास पुसे जनकजारमण ॥ कोण वेद कोण वर्ण ॥ तप किमर्थ आरंभिलें ॥ ६१ ॥ तंव तो म्हणे मी किरात ॥ स्वर्गानिमित्त तप करितों येथ ॥ ऐकतां कोपला जानकीनाथ ॥ म्हणे हा आचरत परम अधर्म ॥ ६२ ॥ बाण तीक्ष्ण परम चपळ ॥ छेदिलें तयाचें कंठनाळ ॥ तो उद्धरूनि तत्काळ ॥ स्वर्गलोक पावला ॥ ६३ ॥ तों विमानीं बैसोनि अमरनाथ ॥ रघुनाथासी येऊनि भेटत ॥ म्हणे बरा वधिला किरात ॥ पुरले मनोरथ देवांचे ॥ ६४ ॥ सीतावल्लभा रघुनंदना ॥ पुराणपुरुषा गुणसंपन्ना ॥ मज कांहीं सांगावी आज्ञा ॥ ते मी सिद्धी पाववीन ॥ ६५ ॥ रघुनाथ म्हणे ऋषिनंदन ॥ अयोध्येंत पावला मरण ॥ तयासी द्यावें जीवदान ॥ सहस्रनयन अवश्य म्हणे ॥ ६६ ॥ इंद्रआज्ञेंकरून ॥ परतला ऋषिपुत्राचा प्राण ॥ जैसा ग्रामासी जातां पंथींहून ॥ येत परतोन माघारा ॥ ६७ ॥ बहुतांचे सुत त्यावेगळे ॥ पूर्वीं होते जे निमाले ॥ तेही इंद्रें आणोनि दिधले ॥ तद्रूप तैसेच पूर्ववत ॥ ६८ ॥ उसणी जेवीं वस्तु नेत ॥ ती परतोनि तैसीच देत ॥ तैसे तयांचे त्यांसी सुत ॥ अमरेश्वरें दीधले ॥ ६९ ॥ असो इकडे अयोध्यापती ॥ अगस्तीच्या काननाप्रती ॥ जाता जाहला सहजगती ॥ वनें उपवनें विलोकीत ॥ ७० ॥ तों पुढें दोन पक्षी येऊन ॥ राघवासी घालिती लोटांगण ॥ म्हणती आमुचा वाद निवडोन ॥ पुढें जावें राघवेंद्रा ॥ ७१ ॥ तें रघूत्तमें ऐकोन ॥ स्थिर केलें तेव्हां विमान ॥ तों उलूक गृध्र दोघेजण ॥ बोलते जाहले तेधवां ॥ ७२ ॥ दिवांभीत बोले वचन ॥ गृह माझें पूर्वींहून ॥ हा गृध्र

१ लहानपणीं. २ नारद. ३ स्मरणपूर्वक बोलाविलें. ४ तमाल वृक्षासारखा नीलवर्ण राम. ५ पर्वत. ६ पृथ्वी. ७ भिल्ल. ८ इंद्र. ९ मेलेले. १० घुबड.

मज दवडून ॥ बळेंच येथें नांदतो ॥ ७३ ॥ मग गृध्र वचन बोलत ॥ उगेंच पीडितो दि[1]वाभीत ॥ गृह माझें यथार्थ ॥ बहुकाळ येथेंचि ॥ ७४ ॥ प्रधानास म्हणे सीतावर ॥ यांचा वाद निवडावा सत्वर ॥ सत्य निवडोन मंदिर ॥ ज्याचें त्यास देइंजे ॥ ७५ ॥ तों गृध्र बोले पापमती ॥ जंव येथें पृथ्वी नव्हती ॥ तों या वृक्षावरी निश्चितीं ॥ गृह माझें म्यां रचियेलें ॥ ७६ ॥ दि[1]वाभीत बोले वचन ॥ ईश्वरें पृथ्वी केली निर्माण ॥ मग वृक्ष वाढला पूर्ण ॥ म्यां सदन निर्मिलें तें ॥ ७७ ॥ प्रधान म्हणे गृध्र सत्य ॥ बहुत काळाच्या गोष्टी सांगत ॥ ऐकोनि हांसिन्नला रघुनाथ ॥ म्हणे केवीं हा अर्थ निवडिला ॥ ७८ ॥ पृथ्वी वृक्षास आधार ॥ नी[2]डासी आश्रय तरुवर ॥ दुरात्मा गृध्र साचार ॥ उ[1]लूकालागीं पीडीतसे ॥ ७९ ॥ निवडूनी यथार्थ व्यवहार ॥ राम उलूकासी देत मंदिर ॥ म्हणे हा गृध्र चांडाळ थोर ॥ यासी वधीन मी आतां ॥ ८० ॥ बाण काढिला तये क्षणीं ॥ तंव गर्जिली आकाशवाणी ॥ म्हणे हे राम कोदंडपाणी ॥ यासी न मारीं सर्वथा ॥ ८१ ॥ हा पूर्वीं भूपति ब्रह्मदत्त ॥ गौतमऋषीचा [3]अंकित ॥ याचे सदना अकस्मात ॥ भोजना आला गौतम ऋषि ॥ ८२ ॥ तयासी येणें मांस वाढिलें ॥ देखतां गुरूचें मन क्षोभलें ॥ तत्काळ यासी शापिलें ॥ गृध्र होईं म्हणोनियां ॥ ८३ ॥ मग लागला गुरुचरणीं ॥ उच्छाप बोले गौतम मुनी ॥ रामदर्शन होतां ते क्षणीं ॥ जासी उद्धरून स्वर्गातें ॥ ८४ ॥ ऐसें देववाणी बोलत ॥ तों विमान पातलें अकस्मात ॥ दिव्य देह पावला [4]ब्रह्मदत्त ॥ भावें नमीत रामचंद्रा ॥ ८५ ॥ स्तवोनियां कोदंडपाणी ॥ तत्काळ बैसला विमानीं ॥ रघुवीरप्रतापेंकरूनी ॥ स्वर्गीं सुखी राहिला ॥ ८६ ॥ असो [5]कलशोद्भवाचे आश्रमासी ॥ येता जाहला अयोध्यावासी ॥ साष्टांग नमून ऋषीसी ॥ राघव उभा राहिला ॥ ८७ ॥ बहुत करून आदर ॥ आश्रमीं पूजिला रघुवीर ॥ हस्तकं[6]कण एक सुंदर ॥ ऋषीनें दिधलें राघवा ॥ ८८ ॥ पृथ्वीचें मोल संपूर्ण ॥ ऐसें एक एक जडलें रत्न ॥ तें सीतावल्लभें देखोन ॥ घटोद्भवाप्रती पुसतसे ॥ ८९ ॥ म्हणे यासी निर्मिता चतुरानन ॥ स्वर्गींची वस्तु प्रभाघन ॥ मनुष्यांसी दुर्लभ पूर्ण ॥ तुम्हांस कैसी [7]लाधली ॥ ९० ॥ मग अगस्ति ते कथा सांगत ॥ पैल ते सरोवरीं पाहें प्रेत ॥ हा वैदर्भदेशींचा नृपनाथ ॥ पुण्यवंत तपोराशि ॥ ९१ ॥ दानें केलीं [8]अपरिमित ॥ रामा तप आचरला बहुत ॥ परी अन्नदान किंचित ॥ घडलें नाहीं यापासूनि ॥ ९२ ॥ स्वर्गास गेला तो नृपनाथ ॥ परी क्षुधेनें पीडिला अत्यंत ॥ मग तयासी म्हणे प[9]द्मजात ॥ नाहीं भक्षार्थ तुज येथें ॥ ९३ ॥ नाहीं केलें अन्नदान ॥ येथें न पाविजे दीधल्याविण ॥ तरी तूं भूतळाप्रती जाऊन ॥ आपुलें प्रेत भक्षीं कां ॥ ९४ ॥ तूं भक्षितां नित्यकाळ ॥ मांस वाढेल बहुसाल ॥ मग तो विमानीं बैसोन भूपाळ ॥ नित्यकाळ येत तेथें ॥ ९५ ॥ तो तें आपुलें प्रेत भक्षून ॥ स्वर्गासी जाय परतोन ॥ अन्नोदकाएवढें दान ॥ दुजें नाहीं राघवा ॥ ९६ ॥ भाग्य तें वैराग्य निश्चित ॥ दैवत एक सद्गुरुनाथ ॥ शांतिसुखाहून

१ घुवड. २ घरट्याला. ३ आज्ञेंत वागणारा. ४ गृध्र झालेला. ५ अगस्तीचे. ६ कडें. ७ मिळाली. ८ असंख्य. ९ ब्रह्मदेव.

अद्भुत ॥ दुजें सुख नसेचि ॥ ९७ ॥ तिर्थांमाजी द्वादशी श्रेष्ठ ॥ कीं मंत्रांत गायत्री वरिष्ठ ॥ कीं तीर्थांमाजी सुभट ॥ प्रयागराज थोर जैसा ॥ ९८ ॥ तैसें दानांमाजी अन्नदान ॥ राघवा अत्यंत श्रेष्ठ पूर्ण ॥ असो त्या रायासी कमलासन ॥ बोलता जाहला ते काळीं ॥ ९९ ॥ म्हणे अगस्तीचें होतां दर्शन ॥ तुझें कर्म खंडेल गहन ॥ तंव एके दिवशीं येऊन ॥ प्रेत भक्षी नृपवर ॥ १०० ॥ तें म्यां अकस्मात देखिलें ॥ कृपेनें हृदय माझें द्रवलें ॥ मग म्यां तया वरदान दीधलें ॥ कर्म खंडलें[१] तयाचें ॥ १ ॥ मग तो वैदर्भराजा तेथून ॥ करी स्वर्गीं अमृतपान ॥ तेणें गुरुपूजेसी संपूर्ण ॥ मज हें कंकण समर्पिलें ॥ २ ॥ देवांचे अंश रत्नावरी ॥ चिंतित मनोरथ सिद्ध करी ॥ ऐसें ऐकोनि अयोध्याविहारी ॥ घाली करीं कंकण तें ॥ ३ ॥ राघव म्हणे महाऋषी ॥ दंडकारण्य म्हणती यासी ॥ याची पूर्वकथा आहे कैसी ॥ ते मजपासीं सांगिजे ॥ ४ ॥ अगस्ति म्हणे [३]मित्रकुळीं देख ॥ मनूचा पुत्र इक्ष्वाक ॥ तयाचा पुत्र दंडक ॥ तो निघाला मृगयेसी ॥ ५ ॥ तों काननीं ऋषिआश्रम बहुत ॥ दंडक जाय पहात पहात ॥ तंव भृगूचा आश्रम देखत ॥ शोभिवंत अत्यंत जो ॥ ६ ॥ तेथें राव बैसला क्षणभरी ॥ तंव भृगुऋषि नव्हता मंदिरीं ॥ घरीं तयाची होती कुमारी ॥ अरजा नाम तियेचें ॥ ७ ॥ देखोनियां एकांत ॥ कामातुर होत तो नृपनाथ ॥ परी ते बाळ असे अत्यंत ॥ दशवर्षांची कुंमारिका ॥ ८ ॥ दंडकें धरूनियां बळें ॥ ऋषिकन्येप्रती भोगिलें ॥ शरीर तियेचें अचेतन पडलें ॥ दंडक गेला तेथूनि ॥ ९ ॥ भृगु आश्रमासी आला त्वरित ॥ देखे कन्या पडली मूर्च्छित ॥ ऋषी वार्ता सांगती समस्त ॥ दंडकें अनर्थ केला हा ॥ ११० ॥ ऋषि क्षोभला जैसा कृतांत ॥ दंडकासी तेव्हां शापीत ॥ म्हणे सेना प्रजा देश समस्त ॥ वनें पट्टणें सर्वही ॥ ११ ॥ वृक्ष तोयें तृण धान्य ॥ तुझे वंशासहित प्रधान ॥ चांडाळा जाईं रे भस्म होऊन ॥ सप्त दिन न लागतां ॥ १२ ॥ ऐसें बोलतां विप्रोत्तम ॥ सर्वही जाहले तेव्हां भस्म ॥ नाहीं उरलें वृक्षाचें नाम ॥ पक्षी तोय मग कैंचें ॥ १३ ॥ बहुत काळपर्यंत ॥ शून्य देश पडिला समस्त ॥ पुढें नारदें कलह बहुत ॥ पर्वतांमाजी लाविला ॥ १४ ॥ मेरु आणि विंध्याचळ ॥ उंचावले भांडती सबळ ॥ खळबळलें सूर्यमंडळ ॥ सृष्टि सकळ हँडबडली ॥ १५ ॥ विंध्याद्रि नाटोपे साचार ॥ सूर्याविण पडला अंधकार ॥ मग मिळोनि ऋषि निर्जर ॥ मजप्रति येऊनि प्रार्थिती ॥ १६ ॥ तुजविण विंध्याचळ ॥ नाटोपे कोणासी परम खळ ॥ तूं दक्षिणेस जाईं तत्काळ ॥ तीर्थयात्रा करावया ॥ १७ ॥ मग मी वाराणसी टाकूनि त्वरित ॥ दक्षिणेस आलों ऋषींसहित ॥ मज देखतां विंध्याचळ पडत ॥ पृथ्वीवरी आडवा ॥ १८ ॥ तयासी मी बोलिलों वचन ॥ जों मी माघारा येईं परतोन ॥ तोंवरी न उठावें येथून ॥ उठल्या शापीन क्षणार्धें ॥ १९ ॥ शापधाकें पर्वत ॥ अद्यापि न उठेचि यथार्थ ॥ मग उगवला आदित्य ॥ लोक समस्त सुखी जाहले ॥ १२० ॥ तें हें दंडकारण्य ओस ॥ ऋषींसह म्यां केला वास ॥

१ चांगलें. २ तुटलें. ३ सूर्यवंशामध्यें. ४ विवाह न झालेली मुलगी. ५ निर्जीव. ६ पाणी. ७ गडबडली. ८ देव. ९ काशीक्षेत्र.

इंद्रासी सांगून बहुवस ॥ मेघवृष्टि करविली ॥ २१ ॥ आणि धनधान्य बीजें बहुत ॥ तींही वर्षला अमरनाथ ॥ मग हा देश वसला अद्भुत ॥ दोष दुष्काळ निमाला ॥ २२ ॥ तैंपासूनि दंडकारण्य ॥ राघवा म्हणती यालागून ॥ असो यावरी आज्ञा घेऊन ॥ रघुनंदन निघाला ॥ २३ ॥ पुष्पकारूढ रघुवीर ॥ अयोध्येसी पातला सत्वर ॥ तों ऋषीश्वर घेऊन कुमर ॥ रामदर्शना पातले ॥ २४ ॥ म्हणती धन्य धन्य रघूत्तमा केलें ॥ मृतपुत्रां माघारें आणिलें ॥ यशाचे पर्वत उंचावले ॥ मेरूहून आगळे बहुत ॥ २५ ॥ मुक्तमंडपीं रघुनाथ ॥ शोभला तेव्हां जानकीसहित ॥ भोंवते बंधु तिष्ठत ॥ पुढें हनुमंत उभा सदा ॥ २६ ॥ श्रीरामविजय ग्रंथ पावन ॥ उत्तरकांड सुरस गहन ॥ पुढें निजधामा गेला रघुनंदन ॥ हें अनुसंधान न वर्णावें ॥ २७ ॥ तों माध्यान्हीं प्रकटोनि रघुनाथ ॥ म्हणे येथोनि करीं ग्रंथ समाप्त ॥ अवतार संपला हें चरित्र[१] ॥ रामविजयीं न सांगावें ॥ २८ ॥ मी जन्ममरणविरहित ॥ अभंग अक्षय शाश्वत[२] ॥ तोच मी ब्रह्मानंद पंढरीनाथ ॥ भीमातीरीं उभा असें ॥ २९ ॥ टाकूनियां चाप शर ॥ दोन्ही जघनीं ठेवूनि कर ॥ समपाद समनेत्र ॥ उभा साचार मी येथें ॥ १३० ॥ ऐसी आज्ञा होतां सत्वर ॥ श्रीधरें घातला नमस्कार ॥ करूनियां जयजयकार ॥ रामविजय ग्रंथ संपविला ॥ ३१ ॥ चाळीस अध्याय ग्रंथ तत्त्वतां ॥ तुजप्रती पावो पंढरीनाथा ॥ ब्रह्मानंदा विश्वभरिता ॥ जगदात्मया जगद्गुरो ॥ ३२ ॥ वाल्मीककृत मूळ ग्रंथ ॥ हनुमंतकाव्य गोड बहुत ॥ आणिकही ग्रंथीं सत्यवतीसुत[३] ॥ रामकथा बोलिला ॥ ३३ ॥ तेथींचीं संमतें[४] घेऊनी ॥ पंढरीनाथें कृपा करूनी ॥ सांगीतलें कर्णीं येऊनी ॥ तेंचि लिहिलें साक्षेपें ॥ ३४ ॥ रामविजय वरद[५] ग्रंथ ॥ कर्ता याचा पंढरीनाथ ॥ श्रीधर नाम हें निमित्त ॥ पुढें केलें उगेंचि ॥ ३५ ॥ या ग्रंथासी वरदान ॥ पंढरीनाथें दीधलें आपण ॥ वाचिती पढती जे अनुदिन[६] ॥ होय ज्ञान अद्भुत तयां ॥ ३६ ॥ ओढवतां संकट महाविघ्न ॥ एक करितां तरी आवर्तन ॥ तत्काळ संकट जाय निरसोन ॥ वातेंकरून अभ्र जैसें ॥ ३७ ॥ पांच आवर्तनें करितां पूर्ण ॥ जाती महाव्याधी निरसोन ॥ संतति संपत्ति संपूर्ण ॥ पावेल सत्य निर्धारीं ॥ ३८ ॥ होऊनियां शुचिर्भूत ॥ दहा आवर्तनें करितां सत्य ॥ पोटीं होईल दिव्य सुत ॥ रघुनाथभक्त प्रतापी ॥ ३९ ॥ जरी नव्हे श्रवण पठण ॥ नित्य करितां ग्रंथपूजन ॥ तरी ते घरींचें संकट पूर्ण ॥ हनुमंत येऊनि निवारील ॥ १४० ॥ अद्यापि चिरंजीव हनुमंत ॥ जे रघुनाथकथा वाचिती भक्त ॥ त्यांस अंतर्बाह्य रक्षीत ॥ उभा तिष्ठत त्यांजवळी ॥ ४१ ॥ करितां रामकथा श्रवण ॥ सप्रेम सदा वायुनंदन ॥ ग्रंथ वाची त्यापुढें येऊन ॥ कर जोडोनि उभा राहे ॥ ४२ ॥ शुचिर्भूत[७] होऊनी ॥ रामविजय उसां घेऊनी ॥ निद्रा करितां स्वप्नीं ॥ मारुति दर्शन देतसे पैं ॥ ४३ ॥ ऐसा या ग्रंथाचा चमत्कार ॥ जाणती रामउपासक नर ॥ आधि व्याधि दुःख दरिद्र ॥ जाय सर्वत्र ग्रंथसंग्रहें ॥ ४४ ॥ बाळकांड आठ अध्यायवरी ॥ अयोध्याकांड अध्याय चारी ॥

१ आख्यान. २ नाशवंत नव्हे तो. ३ व्यास. ४ संमति, प्रमाणें. ५ इच्छित देणारा. ६ प्रत्यहीं. ७ पवित्र.

पावती निरंजन ॥ तोचि हा चंडकिरणकुळभूषण ॥ त्याचे चरण मज दावा ॥ २४ ॥ प्रकृति पुरुष सांगत ॥ सांख्यशास्त्र असे गर्जत ॥ तोचि हा जानकीनाथ ॥ त्याचे चरण मज दावा ॥ २५ ॥ नैयायिक म्हणती कर्ता ईश्वर ॥ जीवासी न कळे त्याचा पार ॥ तो हा अजराजपुत्रकुमर ॥ त्याचे चरण मज दावा ॥ २६ ॥ मीमांसक स्थापिती कर्म ॥ कर्माचरणें पाविजे परब्रह्म ॥ तो परात्पर विश्रांतिधाम ॥ त्याचे चरण मज दावा ॥ २७ ॥ ऐसीं बिभीषणाचीं शब्दरत्नें ॥ कीं तीं भक्तिनभींचीं उडुगणें ॥ कीं तीं वैराग्यवल्लीचीं सुमनें ॥ प्रेमसुवासें विकासती ॥ २८ ॥ श्रीरामसुग्रीवांसी जाऊन ॥ कित्येक सांगती वर्तमान ॥ चौघां प्रधानांसह शरण ॥ राक्षस एक आला असे ॥ २९ ॥ आपुला ज्येष्ठ बंधू रावण ॥ आपुलें नाम सांगे बिभीषण ॥ ऐसें ऐकतां जानकीजीवन ॥ सुग्रीवाकडे पाहात ॥ ३० ॥ तों अर्कज बोले उत्तर ॥ वरी भाविक दिसतो निशाचर ॥ परी नोळखतां तयाचें अंतर ॥ जवळी सहसा ठेवूं नये ॥ ३१ ॥ दिवांभीतांची सेवा करून ॥ कागें लाविला जैसा अग्न ॥ तैसा जरी गेला करून ॥ तरी मग काय विचार ॥ ३२ ॥ जांबुवंत म्हणे मारूनि वाळी ॥ किष्किंधा तुम्हीं सुग्रीवा दिधली ॥ हे कीर्ति ऐकोनि तत्काळीं ॥ शरण आला तुम्हांतें ॥ ३३ ॥ मारूनियां रावणा ॥ लंकाराज्य द्यावें आपणा ॥ हेचि मनीं धरूनि वासना ॥ शरण आला तुम्हांतें ॥ ३४ ॥ सुषेण म्हणे समय कठिण ॥ देखोनि साह्य करिती बंधुजन ॥ हा रावणासी सोडून आला शरण ॥ हेंच नवल वाटतें ॥ ३५ ॥ बहु तर्क बहु विचार ॥ करिते झाले तेव्हां वानर ॥ मग तो शेवटीं रुद्रावतार ॥ निश्चयवचन बोलिला ॥ ३६ ॥ लंकेंत शोधितां जनककुमारी ॥ मी प्रवेशलों याचे मंदिरीं ॥ महासाधू निष्कपट अंतरीं ॥ तेच समयीं ओळखिला ॥ ३७ ॥ वरी तुम्हांस दिसतो राक्षस ॥ परी अंतरीं प्रेमळ निर्दोष ॥ कंटकमय दिसतो फणस ॥ परी अंतरीं सुरस जैसा ॥ ३८ ॥ शरणागतांसी वज्रपंजर ॥ रामा तुझें ब्रीद साचार ॥ जवळी बोलावून असुर ॥ अभय तयातें देइंजे ॥ ३९ ॥ इतर शास्त्रींचे बोल बहुत ॥ एका वचनें दावी वेदांत ॥ तैसें बोलिला हनुमंत ॥ तेंच समस्तां मानलें ॥ ४० ॥ अंगदासी भ्रूसंकेत ॥ दावीत तेव्हां ताराकांत ॥ बिभीषणास आणावया त्वरित ॥ येरू निघाला वायुवेगें ॥ ४१ ॥ बिभीषणासी म्हणे वाळिपुत्र ॥ उदेला तुझा भाग्यमित्र ॥ तुज पाचारितो संसारारिमित्र ॥ राजीवनेत्र अजित जो ॥ ४२ ॥ बिभीषणाचा धरूनि हस्त ॥ रामाजवळी आला तारासुत ॥ जेवीं साधकासी सद्विवेक दावीत ॥ स्वरूपनिर्धार निश्चयें ॥ ४३ ॥ असो बिभीषणें पाहिला श्रीराम ॥ जो चराचरफलांकितद्रुम ॥ जयजयकार करून परम ॥ लोटांगण घातलें ॥ ४४ ॥ दृष्टीं पाहूनि श्रीरामचंद्र ॥ उचंबळे बिभीषणभाव समुद्र ॥ प्रेमाचें भरतें अपार ॥ दाटतें झालें तेधवां ॥ ४५ ॥ श्रीरामचरणारविंदसुगंध ॥ तेथें बिभीषण जाहला मिलिंद ॥ अष्टभावें होऊन सद्गद ॥ आनंदमय जाहला ॥ ४६ ॥ रामचरणीं ठेवितां मस्तक ॥ संतोषोनि ब्रह्मांडनायक ॥ शिरीं ठेविला वरद हस्त ॥ अक्षय कल्याण-

१ सूर्यकुलाचें भूषण असा (राम). २ सुग्रीव. ३ घुबडांची. ४ वज्ररूपी पिंजरा. ५ रामचंद्र. ६ कमलाक्ष. ७ मुमुक्षूला. ८ भ्रमर.

दायक जो ॥ ४७ ॥ म्हणे जोंवरी शशी[1] आणि तरणी[2] ॥ जोंवरी रामकथा आणि धरणी ॥ तोंवरी राज्य करीं लंकाभुवनीं ॥ बळी-ध्रुवांसारिखें ॥ ४८ ॥ जेवीं चिरंजीव वायुनंदन ॥ त्याचपरी राहें तूं बिभीषण ॥ कळिकाळा तोडरीं[3] बांधोन ॥ लंकेंत सुखें नांदें कां ॥ ४९ ॥ ऐसा आशीर्वाद देऊन ॥ रामें उठविला बिभीषण ॥ सप्रेम दिधलें आलिंगन ॥ वानरगण आनंदले ॥ ५० ॥ मग सौमित्र आणि अष्ट दिक्पती ॥ तेही बिभीषणासी भेटती ॥ पुष्पवर्षाव करिती ॥ वृंदारक[4] तेधवां ॥ ५१ ॥ मग बिभीषण जोडूनि कर ॥ उभा राहिला श्रीरामासमोर ॥ म्हणे जय जय राम करुणासमुद्र ॥ जगदुद्धारा दीनबंधो ॥ ५२ ॥ जय जय राम कमळपत्राक्षा ॥ हे ताटिकांतका सर्वसाक्षा ॥ मखपाळका निर्विकल्पवृक्षा ॥ कर्माध्यक्षा कर्ममोचका ॥ ५३ ॥ जय राम चंडीशकोदंडभंजना[5] ॥ हे राम दशकंठदर्पहरणा ॥ हे राम विषकंठदाहशमना ॥ भक्तरंजना जगद्वंद्या ॥ ५४ ॥ हे राम पद्मजातजनका[6] ॥ हे राम विबुधबंधच्छेदका ॥ हे राम दुष्टअसुरांतका ॥ सहस्रमुखा न वर्णवेचि ॥ ५५ ॥ ऐसी बिभीषणें करितां स्तुती ॥ मग तयासी हातीं धरूनि सीतापती ॥ आपणाजवळी बैसवी प्रीतीं ॥ बहुत मान देऊनियां ॥ ५६ ॥ संतोषोनि बोले रघुनंदन ॥ आमुचा पांचवा बंधू बिभीषण ॥ वानर म्हणती धन्य धन्य ॥ भाग्य रावणानुजाचें ॥ ५७ ॥ मग चतुःसमुद्रींचीं उदकें आणुनी ॥ बिभीषणासी रामें बैसवूनी ॥ लंकापति हा म्हणूनी ॥ अभिषेक केला यथाविधि ॥ ५८ ॥ लंकानगरींचा नृप पूर्ण ॥ येथून अक्षयी बिभीषण ॥ यावरी लोकप्राणेशनंदन[7] ॥ काय करिता जाहला ॥ ५९ ॥ वाळूची लंका विशाळ केली ॥ कपींचीं किराणें[8] बाहेर पडलीं ॥ ते बिभीषणाजवळी गहाण ठेविली ॥ राघवेंद्रें तेधवां ॥ ६० ॥ माझ्या हनुमंताच्या लंकेवरून ॥ ते लंका सांडीन ओंवाळून ॥ परम प्रीतीं सीताजीवन ॥ लंका विलोकी मारुतीची ॥ ६१ ॥ असो यावरी बिभीषणाप्रती ॥ विचारीत जनकजापती ॥ म्हणे सागर तरावया निश्चितीं ॥ काय उपाय करावा ॥ ६२ ॥ यावरी बोले बिभीषण ॥ सागराची पूजा करून ॥ मागावा मार्ग प्रार्थून ॥ वानरदळ उतरावया ॥ ६३ ॥ मग समुद्रतीरीं रघुनंदन ॥ बैसला दर्भासन घालून ॥ पूजा सागरीं समर्पून ॥ मित्रकुळभूषण मार्ग मागे ॥ ६४ ॥ फळ तोय वर्जूनि समस्त ॥ निराहार बैसला सीताकांत ॥ हिमाचळीं हिमनगजामात ॥ तप करी जयापरी ॥ ६५ ॥ तों तेथें रावणाचा हेरें[9] ॥ शार्दूळनामा होता असुर ॥ लंकापतीपुढें जाऊन सत्वर ॥ वार्ता सांगे ते काळीं ॥ ६६ ॥ म्हणे कमळिणीप्रियकुळभूषण[10] ॥ अगाध वानरसमुदाय घेऊन ॥ प्रतापसिंधू रघुनंदन ॥ जळसिंधुतीरीं राहिला ॥ ६७ ॥ ऐसा समाचार ऐकतां साचार ॥ चिंतेनें व्यापिला दशकंधर ॥ मग शुकनामें असुर ॥ दशकंधर त्यासी सांगे ॥ ६८ ॥ तूं आमुचा बंधू होसी ॥ जाऊन सांग सुग्रीवासी ॥ तुज काय कारण सीतेसीं ॥ परतोन जाईं माघारा ॥ ६९ ॥ मग तो शुक शुकरूप जाहला ॥ क्षणें सिंधु उल्लंघूनि आला ॥ अंतरिक्षीं उभा राहिला ॥ बोलों लागला धीटपणें

---

१ चंद्र. २ सूर्य. ३ पायांखालीं तुडवून. ४ देव. ५ महादेवाचें धनुष्य मोडणाऱ्या. ६ ब्रह्मदेवाचा बाप. ७ मारुती. ८ झुंडी. ९ दूत. १० श्रीराम.

॥७०॥ म्हणे मज पाठविलें रावणें ॥ वानरेश्वरा तूं ऐक वचनें ॥ तुवां शीघ्र परतोन जाणें ॥ मर्कटसेना घेऊनियां ॥ ७१ ॥ आम्हीं जानकी आणिली हिरून ॥ तरी तुम्हांसी यावया काय कारण ॥ व्यर्थ वेंचूं नका प्राण ॥ जावें परतोन किष्किंधे ॥ ७२ ॥ जरी तुम्ही न जाल परतोन ॥ तरी मी शुक स्वकरेंकरून ॥ तुमचीं शिरकमळें छेदून ॥ नेईन आतां लंकेसी ॥ ७३ ॥ ऐसें बोलतां शुक निशाचर ॥ परम क्रोधावले वानर ॥ बहुत धांविन्नले वीर ॥ आसडून खालीं पाडिला ॥ ७४ ॥ बहुत मिळोनी कुंजर ॥ ताडिती जैसें एक मार्जार ॥ पाणिप्रहारें तैसा असुर ॥ वानरवीरीं ताडिला ॥ ७५ ॥ परम कासावीस होऊन ॥ म्हणे मज राघवा सोडवीं येथून ॥ कृपासागर रघुनंदन ॥ पाहे विलोकून त्याकडे ॥ ७६ ॥ सुमित्रासुत म्हणे सोडा सत्वर ॥ तत्काळ मुक्त करिती वानर ॥ सवेंचि गगनीं उडोनि असुर ॥ मागुती बोले निंद्योत्तरें ॥ ७७ ॥ म्हणे येथून जाईं तूं किष्किंधापती ॥ न धरीं रामाची संगती ॥ जैसा देवांचे बुद्धीं छळितां उमापती ॥ पुष्पचाप भस्म झाला ॥७८॥ तुम्हांसी मारावया देख ॥ घेऊन आला रघुनायक ॥ तुम्ही वानर शतमूर्ख ॥ नेणा हित आपुलें ॥ ७९ ॥ ऋषभ म्हणे रे शुका ॥ दुर्बुद्धि मलिना मशका ॥ जाऊनि सांगें दशमुखा ॥ जनकात्मजा सोडीं वेगीं ॥ ८० ॥ तूं आमुचा शत्रु साचार ॥ तुज वधावया आला रघुवीर ॥ तुझीं दाही शिरें छेदून सत्वर ॥ बळी देईल दश-दिशां ॥ ८१ ॥ शुक म्हणे सीता गोरटी ॥ पुन्हां न पडे तुमचे दृष्टी ॥ मर्कट हो व्यर्थ कष्टी ॥ कासया होतां उगेचि ॥ ८२ ॥ ऐसें ऐकतां वाळिनंदन ॥ म्हणे धरा धरा मागुतेन ॥ तों तत्काळ वानरीं आसुडून ॥ केलें ताडण ते वेळां ॥८३॥ मग कर चरण बांधोन ॥ शुक ठेविला रक्षून ॥ असो इकडे रघुनंदन ॥ समुद्रासीं मार्ग मागे ॥ ८४ ॥ तीन दिवसपर्यंत ॥ गुणसमुद्र रघुनाथ ॥ समुद्राची वाट पाहात ॥ परी तो उन्मत्त सर्वदा ॥ ८५ ॥ परम क्षोभला रघुनाथ ॥ म्हणे हा समय नोळखे यथार्थ ॥ यास मीं मान दिधला बहुत ॥ सगरनिर्मित म्हणोनियां ॥ ८६ ॥ लवणजळविषेंकरून ॥ सर्प हा पसरला लंबायमान ॥ आतां यावरी बाणसुपर्ण ॥ सोडितां भक्षील क्षणार्धें ॥८७॥ माझा बाण वडवानळ ॥ क्षणें शोषील समुद्रजळ ॥ जैसें ज्ञान प्रवेशतां सकळ ॥ अज्ञान जाय निरसोनियां ॥ ८८ ॥ कीं माझा बाण कलशोद्भव ॥ क्षणें शोषील जलार्णव ॥ सूर्य उगवतां तम सर्व ॥ जाय जैसें निरसूनी ॥८९॥ मागुती क्षण एक वाट पाहून ॥ उभा ठाकला रघुनंदन ॥ धनुष्यावरी योजिला बाण ॥ अर्ध क्षण न लागतां ॥ ९० ॥ बाणाचे मुखीं ब्रह्मास्त्र ॥ स्थापिता जाहला राजीवनेत्र ॥ कीं क्षोभला प्रळयरुद्र ॥ अक्षय सागर देखतां ॥ ९१ ॥ आकर्ण चाप ओढितां प्रचंड ॥ भयें तडाडी विरिंचि-अंड ॥ जळचरें खेचरें उदंड ॥ मूर्च्छना येऊन पडियेलीं ॥ ९२ ॥ निशा संपतां समग्र ॥ उदयाद्रीवरी ये मित्रचक्र ॥ तैसा दिव्यरूप समुद्र ॥ सरितांसहित प्रगटला ॥९३॥ यागीं होतां पूर्णाहुती ॥ तत्काळ प्रगटे आराध्यमूर्ती ॥ तैसा प्रगटला

१ सुग्रीवा. २ ओढून. ३ हत्ती. ४ लक्ष्मण. ५ मदन. ६ अंगद. ७ सगरराजाच्या पुत्रांनीं निर्माण केलेला. ८ बाणरूपी गरुड. ९ ब्रह्मांड. १० सूर्य.

सरितांपती ॥ परिवारेंसी तेधवां ॥ ९४ ॥ वंदूनियां रघुवीरचरणां ॥ म्हणे राजीवाक्षा रघुनंदना ॥ स्मरारिमित्रा आनंदसदना ॥ जानकीजीवना रघुपते ॥ ९५ ॥ तूं कृपासमुद्र रघुवीर ॥ कां हे लहरी आली क्रूर ॥ माझा अन्याय नसतां शर ॥ धनुष्यावरी घातला ॥ ९६ ॥ माझा स्वभाव रघुनंदना ॥ सर्वदाही करावी गर्जना ॥ तुजसीं गर्व गर्वहरणा ॥ सर्वथाही केला नाहीं ॥ ९७ ॥ मग म्हणे रघुनंदन ॥ म्यां शरासनीं योजिला बाण ॥ पुन्हां काढितां न ये पूर्ण ॥ यासी कारण सांग कांहीं ॥ ९८ ॥ यावरी बोले सरितानाथ ॥ पश्चिमेस असे मरु दैत्य ॥ तो माझीं जळचरें भक्षीत ॥ सदा पीडितो गोब्राह्मणां ॥ ९९ ॥ त्यावरी टाकूनियां बाण ॥ मरूचा तत्काळ घ्यावा जी प्राण ॥ तों शर गेला न लागतां क्षण ॥ कल्पांतचपलेसारिखा ॥ १०० ॥ जळीं जीव वधितां मरु दैत्य ॥ शिर छेदलें अकस्मात ॥ जीवन शोषिलें तेथें बहुत ॥ मारवाडदेश वसिन्नला ॥ १ ॥ अद्यापि तिकडे अल्प जळ ॥ परी वृक्ष-वल्ली सदा सुफळ ॥ असो सागरें तमालनीळ ॥ जामात म्हणोनि पूजिला ॥ २ ॥ मग सर्व पूजा आणून ॥ घनश्यामगात्र रघुनंदन ॥ अपर्णावराचें मनरंजन ॥ हर्षें पूजी श्रीरामचंद्रा ॥ ३ ॥ दिव्यालंकार दिव्य वस्त्रें ॥ अमोलिक रत्नें प्रभाकरें ॥ राघवापुढें नदीश्वरें ॥ समर्पिलीं ते काळीं ॥ ४ ॥ सागर म्हणे अयोध्यानाथा ॥ वस्त्रें भूषणें लेईं समर्था ॥ नृपास वल्कलें तत्त्वतां ॥ रिपुसन्मुख योग्य नव्हे ॥ ५ ॥ अयोध्यानाथा नृपवरा ॥ करूनि यांच्या अंगीकारा ॥ मग समरंगणीं दशकंधरा ॥ खंड विखंड करावें ॥ ६ ॥ बैसावया दिव्य रथ ॥ समरीं पाठवील शचीनाथ ॥ वानर सुग्रीवादि समस्त ॥ विनविती तेव्हां रघूत्तमा ॥ ७ ॥ स्वामी आम्हां समस्तांचे मनीं ॥ वस्त्रें भूषणें घ्यावीं ये क्षणीं ॥ भक्तवचनें चापपाणी ॥ मानिता जाहला ते वेळे ॥ ८ ॥ कल्पांतचपळेसमान ॥ राघव नेसला पीतवसन ॥ उत्तरीय प्रावरण देदीप्यमान ॥ कीं चंडकिरण प्रकाशला ॥ ९ ॥ सांवरूनि जटाभार ॥ वरी मुकुट घातला सुंदर ॥ तेज तळपतसे अपार ॥ दिक्चक्रामाजी न समाये ॥ ११० ॥ प्रळयचपळेचे उमाळे उठती ॥ तेवीं दिव्य कुंडलें तळपती ॥ कीं कवि आणि अंगिरापती ॥ कर्णीं शोभती साचार ॥ ११ ॥ मुक्ताफळमाळा बहुत ॥ रघुपतीच्या गळां डोलत ॥ कीं मुक्तारूपें समस्त ॥ अनंत ब्रह्मांडें गुंफिलीं ॥ १२ ॥ मुक्ताफळांचें तेज गहन ॥ परी त्यांचा पालटला वर्ण ॥ दिसती इंद्रनीलासमान ॥ श्यामलांगीं रघुपतीच्या ॥ १३ ॥ जेवीं निष्कलंक मृगांक ॥ तेवीं हृदयीं झळके पदक ॥ कटीमेखळेचें तेज अधिक ॥ देखतां अर्क भुले पैं ॥ १४ ॥ वेदांच्या श्रुती गहन ॥ अर्थ बोलती जेवीं शोधून ॥ तैशा क्षुद्रघंटा रुणझुण ॥ शब्द करिती रसाळ ॥ १५ ॥ तीक्ष्ण प्रभेचीं चक्रें तळपती ॥ तैशा मुद्रिका करीं झळकती ॥ पदीं नेपुरें गर्जती ॥ असुरांवरी प्रतापें ॥ १६ ॥ नीळ गगनावरी सुंदर ॥ मंदाकिनीओघ दिसे शुभ्र ॥ तैसा अम्लान सुमनहार ॥ श्यामलांगीं शोभतसे ॥ १७ ॥ असो दिव्यगंधीं दिव्यसुमनीं ॥ सागरें पूजिला चापपाणी ॥ तैसाचि लक्ष्मण तये

१ समुद्र. २ धनुष्याला. ३ दुसरें स्थल. ४ पाणी. ५ विष्णु. ६ इंद्र. ७ पीतांबर. ८ उपरणें. ९ दिशाचक्रामध्यें १० सुंदर पुष्पांनीं.

क्षणीं ॥ वस्त्रालंकारें गौरविला ॥ १८ ॥ देव करिती जयजयकार ॥ वर्षती दिव्य पुष्पसंभार ॥ भुभुःकारें गर्जती वानर ॥ तेणें अंबर कोंदलें ॥ १९ ॥ असो जगदात्मा रघुवीर ॥ जो कां सर्वानंदमंदिर ॥ सागराप्रती राजीवनेत्र ॥ काय बोलता जाहला ॥ १२० ॥ म्हणे सुवेळेसी जावया दळभार ॥ उपाय सांगें कांहीं सत्वर ॥ सागर म्हणे नळ वानर ॥ ऋषीचा वर त्यास असे ॥ २१ ॥ नळ कपि बाळपणीं ॥ शलिग्राम टाकी जळीं नेउनी ॥ मग ऋषी म्हणती जीवनीं ॥ पाषाण तरोत तव हस्तें ॥ २२ ॥ यालागीं सुवेळेपर्यंतु ॥ नळाचे हातें बांधीं सेतु ॥ असो आज्ञा मागोनि सरितानाथु ॥ जाहला गुप्त स्वस्थानीं ॥ २३ ॥ याउपरी कौसल्यानंदन ॥ नळ कपी जवळी बोलावून ॥ म्हणे धन्य तुझें वरदान ॥ जळीं पाषाण तारीं आतां ॥ २४ ॥ धन्य धन्य तुझी माउली ॥ तुजऐसें रत्न प्रसवली ॥ तरी सखया ये काळीं ॥ प्रगट करीं सामर्थ्य तुझें ॥ २५ ॥ ऐसें बोलतां रघुवीर ॥ भुभुःकारें गर्जती वानर ॥ पाषाण पर्वत अपार ॥ समुद्रजळीं टाकिती ॥ २६ ॥ लागतां नळाचा वरद हस्त ॥ समुद्रीं तरती काष्ठवत ॥ कीं तुंबि[1]नीफळें तरत ॥ पाषाण पोंहत त्यापरी ॥ २७ ॥ कीं सद्गुरूचे कृपेंकरूनी ॥ भवजळीं तरती बहुत प्राणी ॥ तैसीच नळाची करणी ॥ पाषाण जळीं तरले हो ॥ २८ ॥ इकडे अठरा पद्में वानर ॥ बाहात्तर कोटी रीस वीर ॥ पर्वत पाषाण तरुवर ॥ संख्यारहित आणिती ॥ २९ ॥ असंभाव्य उचलिती पर्वत ॥ वरी ग्राम गंगातटाकासहित ॥ ऐशा नगांच्या उतरडी बहुत ॥ धांवताती घेऊनि ॥ १३० ॥ [2]भार वानरांचे धांवती ॥ चालतां न दिसे खालीं क्षिती ॥ लक्षांचे लक्ष पर्वत टाकिती ॥ नव्हे गणती शेषातें ॥ ३१ ॥ त्याहीमाजी हनुमंत ॥ विशाळरूप धरी अद्भुत ॥ कीं मंदराचळचि धांवत ॥ रामकार्याकारणें ॥ ३२ ॥ तरी तो महाराज हनुमंत ॥ तेणें किती वाहिले पर्वत ॥ मूळ काव्यामाजी गणित ॥ केलें असे ऐका तें ॥ ३३ ॥ वेदें[4]संख्यालक्ष पर्वत ॥ पुच्छें वेष्टित आधीं हनुमंत ॥ शा[5]स्त्रसंख्यालक्ष शिरीं ठेवीत ॥ हातीं घेत लक्षद्वय ॥ ३४ ॥ बहुत [6]नगांच्या पंक्ती ॥ स्कंधीं बैसवी हो मारुती ॥ मागें सांडोनि समीरगती ॥ आकाशपंथें धांवतसे ॥ ३५ ॥ वानर श्रमले असंख्यात ॥ ठायीं ठायीं पडती निद्रिस्त ॥ परी श्रमरहित हनुमंत ॥ असंख्यात खेपा करी ॥ ३६ ॥ आश्चर्य करी अयोध्यापाळ ॥ म्हणे धन्य मारुतीचें बळ ॥ संख्यारहित अचळ ॥ रिं[7]चवी नेऊन सागरीं ॥ ३७ ॥ प्रथमदिवशीं नळें अद्भुत ॥ चौदा गांवें बांधिला सेत ॥ परी अभिमान धरिला बहुत ॥ माझेनि तरती पाषाण हे ॥ ३८ ॥ तंव निमेषामाजी एक मीन[9] आला ॥ तेणें सर्व सेतु गिळिला ॥ सवेंच दिनमणि उगवला ॥ तों सेतु नाहीं त्या स्थळीं ॥ ३९ ॥ सुग्रीवादि वानर तर्क करिती ॥ रावणें नेला सेतु म्हणती ॥ मग रघुपतीस जाणविती ॥ सेतु नाहीं म्हणूनियां ॥ १४० ॥ मग श्रीरामें शरभासी सांगुनी ॥ तिमिंगिळें[10] मत्स्य आणविला ते क्षणीं ॥ शरभ म्हणे सेतु शोधूनी ॥ वेगें आणूनि देइंजे ॥ ४१ ॥ नाहीं तरी अयोध्यानाथ ॥ तुम्हांस शिक्षा करील बहुत ॥ यावरी

१ भोंपळे. २ समुदाय. ३ पृथ्वी. ४ चार लक्ष. ५ सहा लक्ष. ६ पर्वतांच्या. ७ घाली. ८ पूल. ९ मासा. १० एका प्रकारचा मोठा मासा.

तिमिंगिल बोलत ॥ राघवापुढें ते वेळां ॥ ४२ ॥ मी दर्शनास येतेवेळे ॥ मागें येत होतीं लघु बाळें ॥ त्यांहीं गिळिला शीघ्रकाळें ॥ बाळभावेंकरूनियां ॥ ४३ ॥ तयां हातीं बांधवीन क्षणांत ॥ अथवा स्वपृष्ठीचा करीन सेत ॥ हास्यवदन करी रघुनाथ ॥ म्हणे करणी अद्भुत बाळांची ॥ ४४ ॥ गर्वहत नळ होऊन॥ खालीं पाहे अधोवदन ॥ असो मत्स्यशिशूनें सेतू उगळून ॥ आणून ठेविला पूर्वस्थळीं ॥ ४५ ॥ मग त्यापुढें कपी नळ ॥ सेतू बांधिता जाहला विशाळ ॥ परी जळीं पडतां ते अचळ ॥ मत्स्य गिळिती सवेग ॥ ४६ ॥ मत्स्य गिळिती अचळ ॥ उगाचि तटस्थ पाहे नळ ॥ तों मत्स्यरूपी केशव विशाळ ॥ जळचरांप्रती सांगतसे ॥ ४७ ॥ म्हणे मी आणि रघुवीर ॥ दोघे एकरूप साचार ॥ सेतुबंधनासी निर्धार ॥ विघ्न कांहीं न करावें ॥ ४८ ॥ नळासी साह्य होऊन ॥ तळीं पृष्ठी द्या अवघे जण ॥ असो पर्वत गिळितां राहिले मीन ॥ नवल जाहलें ते वेळीं ॥ ४९ ॥ परी पर्वतशिळा उसळोन ॥ दूर जाती वाहून ॥ नळाची विकळ मति होऊन ॥ तटस्थरूप जाहला ॥ १५० ॥ मग नळासी म्हणे हनुमंत ॥ सखया गर्व न धरीं किंचित ॥ अवघा कर्ता रघुनाथ ॥ अभिमान तेथें कायसा ॥ ५१ ॥ स्तंभावीण आकाश धरी ॥ उदकावरी तारी धरित्री ॥ मित्र शशी उडुगणें निर्धारीं ॥ वायुचक्रीं चालवी जो ॥ ५२ ॥ अनंत ब्रह्मांडें मोडून ॥ सवेंचि निर्मी न लगतां क्षण ॥ त्या रामापुढें अभिमान ॥ कोठें चालेल जीवांचा ॥ ५३ ॥ जैसा उगवतां वासरमणी[२] ॥ मृगांकतेज[३] लोपे ते क्षणीं ॥ तेथें खद्योतें[४] स्वतेजेंकरूनी ॥ उजळील काय नभातें ॥ ५४ ॥ यालागीं गर्व सांडोनी॥ सांगतों तें वर्म धरीं मनीं ॥ रकारें एक शिला रेखोनी ॥ काना देऊनि करीं गुरू॥ ५५ ॥ दुजे शिळेवरी रेखीं मकार ॥ दोहींस करीं एकंकार ॥ तूं म्हणसी रामनाम पवित्र ॥ सेतूवरी केवीं लिहूं ॥ ५६ ॥ कपी देतील वरी चरण ॥ हा संशय धरी तुझें मन ॥ बा रे मुख्य भेदासी कारण ॥ तो अभिमान सोडीं कां ॥ ५७ ॥ मुख्य रामनाम पाहीं ॥ हृदयीं अभेद रुळे सदाही ॥ मग ते पाषाण सहसाही ॥ भेदभाव न धरिती ॥ ५८ ॥ हनुमंतवचन तीक्ष्ण कुठार ॥ समूळ छेदिला अभिमानतरुवर ॥ मग निरभिमानें नळवीर ॥ तैसेंच करिता जाहला ॥ ५९ ॥ करितांच श्रीरामस्मरण ॥ नळ कपी जोडी पाषाण ॥ तों तेथें सम विषम थोर लहान ॥ भेदाभेद न दिसेचि ॥ १६० ॥ हनुमंतकाव्यांतील हृद्गत ॥ चतुरीं जाणिजे हा भावार्थ ॥ सेतुपंथें नाम यथार्थ ॥ नळें नाहीं रेखिलें तें ॥ ६१ ॥ दुजयासी पाषाण जे बुडवीत ॥ ते सागरीं तरती तारुवत[६] ॥ हा नळाचा गुण नव्हे निश्चित ॥ महिमा अद्भुत रामाचा ॥६२॥ सेतू बांधावया कारण ॥ नळ रामेंचि केला निर्माण ॥ भक्तवत्सल रघुनंदन ॥ महिमा वाढवी दासांचा ॥ ६३ ॥ असो बाणसंख्या[७] दिवसांत ॥ सुवेळेपर्यंत बांधिला सेत ॥ शतयोजनें लांब गणित ॥ दशयोजनें रुंद पैं ॥ ६४ ॥ गगनीं पाहती सुरवर ॥ सेतू दिसे जैसा भोगींद्र[८] ॥ रघुपतीतें सांगती वानर ॥ सेतू संपूर्ण केला नळें ॥ ६५ ॥ नळास बोलावून रघुनंदनें ॥

१ ओकून. २ सूर्य. ३ चंद्राचा प्रकाश. ४ काजवा. ५ शोभे. ६ नावेप्रमाणें. ७ पांच दिवसांत. ८ वासुकी.

हृदयीं धरिला परम प्रीतीनें ॥ म्हणे धन्य धन्य तुझें जिणें ॥ भरिलें त्रिभुवन कीर्तीनें ॥ ६६ ॥ सखया त्वां अद्भुत कार्य केलें ॥ अघटित तेंचि घडविलें ॥ असो रघुवीर म्हणे ते वेळे ॥ चला सुवेळे जाऊं आतां ॥ ६७ ॥ कुंचा फिरविला वीरें नळें ॥ तत्काळ उठलीं कपिदळें ॥ भुभुःकारनादें ते वेळे ॥ डळमळला भूगोळ ॥ ६८ ॥ सुमुहूर्तवेळा पाहून ॥ उठोनि चालिले रामलक्ष्मण ॥ दशयोजनें रुंद प्रमाण ॥ सेना दाटली चालतां ॥ ६९ ॥ कडेचे कोसळती वानर ॥ सवेंच उडी घेती चक्राकार ॥ वरी येऊन सत्वर ॥ सेतुपंथें चालती ॥ १७० ॥ रघुवीर चरणचालीं जात ॥ धांवती सुग्रीव हनुमंत ॥ म्हणती रघूत्तमा विपरीत ॥ होईल ऐसें वाटतें ॥ ७१ ॥ तुमचें पद लागतां ये वेळा ॥ उद्धरतील सेतूच्या शिळा ॥ होतील अहल्येऐशा अबळा ॥ पडतील गळां कपींच्या ॥ ७२ ॥ कुटिल भाव सोडून ॥ विनोदें हांसे सूर्यनंदन ॥ मग हनुमंतस्कंधीं रघुनंदन ॥ आरूढला ते वेळां ॥ ७३ ॥ अंगदाच्या स्कंधावरी ॥ सौमित्र बैसे ते अवसरीं ॥ बाळ सूर्य उदयाद्रीवरी ॥ त्याचपरी शोभतसे ॥ ७४ ॥ न भरतां अर्धप्रहर ॥ सुवेळेसी आला रघुवीर ॥ सेना उतरली अपार ॥ लंकानगर गजबजलें ॥ ७५ ॥ शुकास केलें होतें बंधन ॥ तो राघवें दिधला सोडून ॥ तेणें रघुपतीचे वंदोनि चरण ॥ लंकेमाजी प्रवेशला ॥ ७६ ॥ मग रावणापुढें अद्भुत ॥ राघवप्रताप शुक सांगत ॥ म्हणे जयासी समुद्र सरितांसहित ॥ मूर्तिमंत भेटला ॥ ७७ ॥ धन्य प्रतापी रघुनंदन ॥ जळीं तारिले पाषाण ॥ परमशक्ति वानरगण ॥ कळिकाळासी न गणिती ॥ ७८ ॥ तुम्हीं निरोप जे सांगितले ॥ तितुके मित्रपुत्रासी कथिले ॥ तंव तिहीं धांवोनि मजला धरिलें ॥ बांधोनि पाडिलें आजिवरी ॥ ७९ ॥ करुणासागर रघुनंदन ॥ तेणें आज दिधलें सोडून ॥ आतां राजा जानकी नेऊन ॥ सत्वर रामासी समर्पावी ॥ १८० ॥ सखा करितां रघुनंदन ॥ तेणें चंद्रार्कवरी कल्याण ॥ ऐकतां क्षोभला रावण ॥ म्हणे केलें ताडण तिहीं तुज ॥ ८१ ॥ भय घेतलें मानसीं ॥ म्हणोनि भलतें वँचाळसी ॥ शत्रुप्रताप मजपुढें वानिसी ॥ तरी मृत्यु पावसी निर्धारें ॥ ८२ ॥ मग शुक आणि सारण ॥ दोघां सांगे दशवदन ॥ म्हणे सुवेळेसी जाऊन ॥ सैन्य गणोनि या वेगीं ॥ ८३ ॥ मुख्य मुख्य कोण वानर ॥ कोणासवें किती भार ॥ ऐसें पाहूनि सत्वर ॥ परता रक्षूनि आपणा ॥ ८४ ॥ आज्ञा वंदूनि दोघांजणीं ॥ कपिसेनेंत आले ते क्षणीं ॥ वानरवेष धरूनी ॥ सैरांवैरा हिंडती ॥ ८५ ॥ सेना धुंडोनि सकळ ॥ मग जेथें असे अयोध्यापाळ ॥ लक्षीत तें सभामंडळ ॥ उभे दूर राहूनियां ॥ ८६ ॥ तों बिभीषणाची दृष्टि ते काळीं ॥ अकस्मात दोघांवरी पडली ॥ धांवोनि धरिले ते वेळीं ॥ राघवाजवळी आणिले ॥ ८७ ॥ म्हणे हे रावणाचे हेर ॥ इहीं सेना गणिली समग्र ॥ वेष पालटोनी वानर ॥ होऊन हिंडती स्वइच्छा ॥ ८८ ॥ चुना माखोनि वायस ॥ जाहले जैसे राजहंस ॥ कीं धरूनि ब्राह्मणांचा वेष ॥ मैंद जैसे हिंडती ॥ ८९ ॥ कीं खोटें नाटें करून ॥ खऱ्यांत मेळविती कुजन ॥ मग परीक्षक काढिती

१ निशाण. २ चाळीस कोस. ३ स्त्रिया. ४ सुग्रीव. ५ लक्ष्मण. ६ चंद्रसूर्य आहेत तोंपर्यंत. ७ वडबडतोस. ८ यथेच्छ. ९ लोकांस मोहपाशांत घालून लुटणारे.

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ पूर्वीं क्षीरसिंधु मंथूनी ॥ चतुर्दश रत्नें काढिलीं निवडूनी ॥ तैसा रामकथार्णव शोधूनी ॥ रामविजय काढिला ॥ १ ॥ दह्यांचे पोटीं निघे नवनीत ॥ कीं स्वातीतोयापासाव मुक्त ॥ तैसा दशरथापासाव रघुनाथ ॥ महिमा अद्भुत तयाचा ॥ २ ॥ कीं ज्ञानापासोनि शांती ॥ कीं शांतीपासोनि विरक्ती ॥ कीं विरक्तीपासोनि निवृत्ती- ॥ पद विशेष पाविजे ॥ ३ ॥ तैसा वाल्मीकमतीचा विस्तार ॥ तो हा रामकथाब्धि साचार ॥ याचा पाववया पैल पार ॥ वक्तयासी शक्ती नव्हेचि ॥ ४ ॥ जो पीडिला दरिद्रेंकरून ॥ त्यास मार्गीं सांपडे बहुत धन ॥ परी तो यथाशक्तिकरून ॥ मोट बांधी जैसी कां ॥ ५ ॥ तैसा यथामतीकरून ॥ रामविजय निवडिला पूर्ण ॥ असो पूर्वाध्यायीं वालिनंदन ॥ रावणासन्मुख बैसला ॥ ६ ॥ मुकुटावरी शोभे दिव्य मणी ॥ तैसा अंगद विराजे पुच्छासनीं ॥ म्हणे दशमुखा ऐकें श्रवणीं ॥ शब्दरत्नें अति सुरस ॥ ७ ॥ नरदेहासी येऊन पाहीं ॥ कीर्ति उरवावी भुवनत्रयीं ॥ जेणें धन्य धन्य सर्वही ॥ बहुकाळ मागें म्हणतील ॥ ८ ॥ विवेकसद्बुद्धीच्या बळें ॥ दुर्बुद्धि त्यजावी कुशळें ॥ संतसंगतीं रसाळें ॥ वचनें हृदयीं धरावीं ॥ ९ ॥ कोणाचें हेळण न करावें ॥ दुष्ट वचन न बोलावें ॥ पराचे गुण जाणोनि वरवे ॥ परोपकार करावा ॥ १० ॥ ज्याची वर्तणूक देखोन ॥ संतुष्ट होती ब्राह्मण ॥ ते सदा चिंतिती कल्याण ॥ तरीच धन्य संसारीं ॥११॥ सर्वांभूतीं जगन्निवास ॥ यास्तव न कीजे कवणाचा द्वेष ॥ वर्मस्पर्शाचे शब्द सदोष ॥ सहसा कोणा न बोलावे ॥ १२ ॥ काम क्रोध मद मत्सर ॥ हे शत्रु घालावे बाहेर ॥ नाशिवंत जाणोनि शरीर ॥ सारासार विचारिजे ॥ १३ ॥ सकळ सत्कर्माचरण ॥ करावें वेदा-धारेंकरून ॥ मी कर्ता हा अभिमान ॥ सहसाही न धरावा ॥ १४ ॥ जैसें जळावरी जळजपत्र ॥ परी न भिजे अणुमात्र ॥ तैसीं सत्कर्में करूनि सर्वत्र ॥ न लिंपावें कोठेंही ॥१५॥ मनोजयकरणी करूनी ॥ मति योजावी भगवद्भजनीं ॥ जगदाभास मिथ्या मानोनी ॥ आत्मस्वरूपीं रमावें ॥ १६ ॥ परधन आणि परदारा ॥ तेथें चित्त न घालीं राक्षसेंद्रा ॥ सद्भाव धरिंजे बरा ॥ सद्गुरुवचनीं सर्वदा ॥ १७ ॥ सत्समागमीं चित्त ठेवून ॥ दूर त्यागावे दुर्जन ॥ क्लेशकाळ आलिया पूर्ण ॥ स्वधर्माचरण न सांडावें ॥ १८ ॥ यथान्याय राज्य करीं ॥ दुष्ट तितुके आधीं संहारीं ॥ मग सद्भजनीं अहोरात्रीं ॥ तनू आपली झिजवावी ॥ १९ ॥ शम दम उपरती ॥ दया क्षमा तितिक्षा शांती ॥ ह्या जवळी रक्षाव्या नृपती ॥ अहोरात्र प्रीतीनें ॥ २० ॥ भक्ति वैराग्य ज्ञान ॥ आनंद सद्विद्या समाधान ॥ हीं जवळ रक्षावीं अनुदिन ॥ आत्मप्राप्तीकारणें ॥ २१ ॥ दैवें भाग्य विद्या होय अपार ॥ त्याचा गर्व न धरावा अणुमात्र ॥ अथवा कालांतरीं आलिया दरिद्र ॥ परी धीर न सांडावा ॥ २२ ॥ यालागीं दशमुखा अवधारीं ॥ माझीं शब्दरत्नें हृदयीं धरीं ॥ तरी अयोध्याप्रभूसीं मैत्री ॥ सर्वभावें करावी ॥२३॥ श्रीराम केवळ गुणनिधान ॥ दुजयाचे अपार दोषगुण ॥ तत्काळ जाय विसरून ॥

१ लोणी. २ मोतीं. ३ मोक्षपद. ४ अंगद. ५ खुनशी. ६ कमळिणीचें पान. ७ चित्ताची एकाग्रता करून. ८ जगाचा दृश्य पसारा. ९ परस्त्री. १० दररोज.

अंतःकरण शुद्ध सदा ॥ २४ ॥ पराचे ऐकोनि सद्गुण ॥ स्वयें वाखाणी रघुनंदन ॥ एकबाण एकवचन ॥ एकपत्नीव्रती जो ॥ २५ ॥ त्या रघुपतीसीं सख्य करूनी ॥ अर्पीं आतां जनकनंदिनी ॥ मग तूं अक्षयी लंकाभुवनीं ॥ चंद्रार्कवरी नांदें कां ॥ २६ ॥ तूं जयाचा म्हणविसी भक्त ॥ तो शिव रघुपतीसी ध्यात ॥ त्यासीं वैर करितां यथार्थ ॥ स्वामिद्रोही होसी तूं ॥ २७ ॥ सनक सनंदन सनत्कुमार ॥ मुख्य विरिंचि आणि पुरंदर ॥ हे रघुपतीचे आज्ञाधार ॥ तरी तो मित्र करीं तूं ॥ २८ ॥ जो वेदउदयाचळींचा दिनकर ॥ जो महामायेचा निजवर ॥ तो हा अयोध्यानाथ उदार ॥ तरी तो मित्र करीं तूं ॥ २९ ॥ जो सुनीळ चिद्घनगर्भ ॥ जो अनंत ब्रह्मांडांचा आरंभ ॥ गुणसागर सीतावल्लभ ॥ तरी तो मित्र करीं तूं ॥ ३० ॥ कमलोद्भव कमलावर ॥ कें[1]पालधर ज्याचे आज्ञाधर ॥ तो हा जगद्वंद्य रघुवीर ॥ तरी तो मित्र करीं तूं ॥ ३१ ॥ वेद शास्त्र पुराण जाण ॥ नारदादि गाती जयाचे गुण ॥ तो हा द[2]शशतमुखांगशयन ॥ तरी तो मित्र करीं तूं ॥ ३२ ॥ शतकोटी अपराध करून ॥ तो जरी परतोन आला शरण ॥ तरी तयावरी रघुनंदन ॥ सर्वांहून प्रीति करी ॥ ३३ ॥ भक्तिभावें अर्पितां तीळ ॥ राम मानी जैसा कनकाचळ ॥ जो भक्तांचा होऊन द्वारपाळ ॥ अंतर्बाह्य रक्षीत पैं ॥ ३४ ॥ तरी त्या द्विपं[3]चरथनंदना ॥ शरण जाईं द्विपं[4]चवदना ॥ जनकजा हे मम कन्या ॥ भावूनि अर्पीं रघू[5]त्तमा ॥ ३५ ॥ दशकंठा तूं परम सज्ञान ॥ टाकिलीं वेदांचीं खंडें करून ॥ तरी पद्मिणीपतिकुळभूषण ॥ सखा करीं सर्वस्वें ॥ ३६ ॥ ऐसीं अंगदाचीं वचनें ॥ जीं विवेकभूमीचीं निधानें ॥ कीं भक्तिसागरींचीं रत्नें ॥ दशकंठासी समर्पिलीं ॥ ३७ ॥ यावरी तो दशकंठधर ॥ परम दुर्बुद्धि अविचार ॥ घृतें शिंपिजे वैश्वानर ॥ तैसा क्षोभला ते काळीं ॥ ३८ ॥ साधूचें वर्म लक्षून ॥ छळिती जेवीं दुर्जन ॥ तैसा अंगदाप्रती रावण ॥ बोलता झाला ते काळीं ॥ ३९ ॥ म्हणे रे मर्कटा अविचारा ॥ कोणाचा तूं पालें[6]खाइरा ॥ मज रावणासीं पामरा ॥ शिष्टाई करूं आलासी ॥ ४० ॥ मशका अग्नीपुढें तृण ॥ कीं शिवापुढें पं[7]चबाण ॥ कीं मृगेंद्रासी गुण ॥ जंबुक शिकवूं पातला ॥ ४१ ॥ मर्कटा तुझा पिता कोण ॥ तो सांगें मजलागून ॥ यावरी तारा[8]हृदयरत्न ॥ प्रतिवचन देतसे ॥ ४२ ॥ माझा पिता आहे कोण ॥ तो तूं नेणसी दुर्जना अज्ञून ॥ जेणें कक्षेंत तुज दाटून ॥ केलें स्नान चतुःसमुद्रीं ॥ ४३ ॥ मग माझे पालखावरी देख ॥ तुज बांधिला जैसा मशक ॥ तुझ्या दाढ्या मिशा सकळिक ॥ म्यांच उपडिल्या बाळपणीं ॥ ४४ ॥ माझ्या मूत्रोदकेंकरून ॥ मशका तुझें कंटाळलें मन ॥ मग तुझा पिता येऊन ॥ भिक्षा मागे वाळीसी ॥ ४५ ॥ तुझे मुखांसी मसी लावून ॥ शिरीं पांच पाट काढून ॥ लंकेंत दिधला तुज भिरकावून ॥ पायीं धरून ते काळीं ॥ ४६ ॥ ऐसा शक्र[9]सुत महाबळी ॥ तूं गुंतलासी ज्याचे कक्षेतळीं ॥ तयाचा मी सुत ये काळीं ॥ शिक्षा तुज करूं आलों ॥ ४७ ॥ आतां पुससी कवणाचा दूत ॥ अयोध्यापती जो रघुनाथ ॥ तुझ्या उरावरील

---

१ शंकर. २ शेषशायी. ३ दशरथपुत्रास. ४ दशवदना. ५ सूर्यवंशाला अलंकार असा राम. ६ पाला खाणारा, वानर. ७ मदन. ८ तारेचा पुत्र. ९ वाळी.

चाप अद्भुत ॥ जेणें उचलोनि मोडिलें ॥ ४८ ॥ जेणें ताटिका मर्दून ॥ वीस कोटी पिशिताशन ॥ त्यांसहित सुबाहू मारून ॥ मारीच उडविला बाणवातें ॥ ४९ ॥ तुझी भगिनी शूर्पणखा ॥ जेणें केली निर्नासिका ॥ तो सौमित्राग्रज स्मरारिसखा ॥ त्याचा दूत मी असें ॥ ५० ॥ वधोनियां खर दूषण ॥ निष्कंटक केलें जनस्थान ॥ त्या रामपंचाननाची वस्तु चोरून ॥ घेऊन आलासी जंबुका ॥ ५१ ॥ होमशाळेंत रिघोन श्वान ॥ पळे पुरोडाश घेऊन ॥ कीं देवगृहांत मलिन ॥ हिंसक जैसा संचरे ॥ ५२ ॥ कीं गृहीं नसतां मुख्य धनी ॥ तस्कर रिघे कोशसदनीं ॥ तैसी जानकी उचलोनी ॥ आलासि घेऊन पतिता ॥ ५३ ॥ त्या तुज चोराचा काढीत माग ॥ सुवेळेसी आला सीतारंग ॥ तुझे आयुष्याची भरली सीगं[2] ॥ तें तूं नेणसी शतमूर्खा ॥ ५४ ॥ पुच्छीं पाय पडतां देख ॥ खवळे जैसा दंद[3]-शूक ॥ तैसा प्रतिउत्तर दशमुख ॥ अंगदासी देतसे ॥ ५५ ॥ म्हणे रे मर्कटा मी दशवदन ॥ वानरासहित रामलक्ष्मण ॥ क्षणें टाकवीन गिळोन ॥ कुंभकर्णातें सांगोनियां ॥ ५६ ॥ सुरांसहित सहस्रनयन ॥ बंदीं घातला आकळून ॥ तेथें काय मानव रामलक्ष्मण ॥ जीतचि आणीन धरूनी ॥ ५७ ॥ गरुडें सर्पमस्तकींचा मणी ॥ नेला तो जरी देईल आणोनी ॥ तरी तुम्हांस जनकनंदिनी ॥ प्राप्त होईल माघारी ॥ ५८ ॥ गजमस्तक विदारून ॥ मुक्तें घेऊन गेला पंचानन ॥ तो भिऊन देईल जरी परतोन ॥ तरी जानकी देईन मी ॥ ५९ ॥ अरे इंद्र माळा गुंफोन ॥ नित्य देई मजलागून ॥ छत्र धरी रोहिणीरमण ॥ सहस्रकिरण दीपिका धरी ॥ ६० ॥ रसनायक वाहे पाणी ॥ वस्त्रें धूत सदा अग्नी ॥ गृहींचा केर काढूनी ॥ लोकप्राणेश टाकीतसे ॥ ६१ ॥ ऐसा मी समर्थ दशवक्त्र ॥ तेथें कायसे नरवानर ॥ मागें एक पालेखाइर ॥ चोरून लंकेंत आला होता ॥ ६२ ॥ तेणें उपडितां अशोकवन ॥ आम्हीं सभेसी आणिलें धरून ॥ पुच्छास लावितां अग्न ॥ नगर जाळूनी पळाला ॥ ६३ ॥ तो पुन्हां भेटेल जरी वानर ॥ तरी तत्काळचि करीन चूर ॥ मग म्हणे वाळिपुत्र ॥ ऐक मशका राक्षसा ॥ ६४ ॥ तुझें असंख्य दळ संहारून ॥ टाकिले सात पुत्र मारून ॥ इंद्रजित विवरीं कोंडून ॥ अशोकवन विध्वंसिलें ॥ ६५ ॥ तैं तुझें बळ रावणा ॥ कोठें गेलें होतें खळा मलिना ॥ तुज शिक्षा करावया दुर्जना ॥ पुनः मारुती आला आहे ॥ ६६ ॥ त्रिभुवनपति सीतावल्लभ ॥ जो त्रैलोक्यनगरारंभस्तंभ ॥ त्यास मनुष्य म्हणसी तूं रासभ ॥ दशमुखा यथार्थ तूं ॥ ६७ ॥ इतर ओहळ आणि भागीरथी ॥ वरकड गज आणि ऐरावती ॥ उच्चैःश्रवा जो सूर्यरथीं ॥ इतर अश्वांसमान नोहे ॥ ६८ ॥ खद्योत आणि चंडकिरण ॥ किंवा काग आणि सुपर्ण ॥ तैसा वानर आणि वायुनंदन ॥ नव्हती समान राक्षसा ॥ ६९ ॥ परिस आणि इतर पाषाण ॥ वरकड पशू आणि शिववहन ॥ भगणें आणि रोहिणीरमण ॥ नव्हे समान राक्षसा ॥ ७० ॥ इतर पर्वत आणि कनकाचळ ॥ इतर किरडें आणि फणिपाळ[11] ॥ तैसा मनुष्यासमान तमालनीळ[12] ॥ अपवित्रा तूं केवीं म्हणसी

१ रामरूपी सिंहाची. २ अवधि. ३ सर्प. ४ इंद्र. ५ सूर्य. ६ वारा. ७ त्रैलोक्यरूपी नगराचा मूळस्तंभ. ८ नंदिकेश्वर. ९ नक्षत्रें. १० चंद्र. ११ शेष. १२ श्रीरामचंद्र.

॥ ७१ ॥ तूं दशमुखांचा बस्त[1] होसी ॥ शिववरें मातलासी ॥ सीतादेवी निश्चयेंसीं ॥ आदिमाया भवानी ॥ ७२ ॥ रणमंडळ हें होमकुंड ॥ राक्षस आहुती पडतील उदंड ॥ शेवटीं पूर्णाहुती प्रचंड ॥ तुझी पडेल दशमुखा ॥ ७३ ॥ तुवां केलें वेदाध्ययन ॥ जैसा रासभावरी[2] वाहिला चंदन ॥ कीं षड्रसांमाजी नेऊन ॥ दर्वी[3] जेवीं फिरविजे ॥ ७४ ॥ तूं दशमुखांचें वनचर[4] ॥ तुज वधावया पारधी रघुवीर ॥ सुवेळाचळीं समरधीर ॥ येऊन उभा ठाकला ॥ ७५ ॥ अंगदशब्द परम कठीण ॥ हृदयीं खोंचती जैसे बाण ॥ परम क्रोधें रावण ॥ वाळिनंदनाप्रती बोले ॥ ७६ ॥ म्हणे रे मर्कटा वनचरा ॥ तूं भूभार झालासि पामरा ॥ तुझा पिता मारूनि तारा ॥ सुग्रीवासी दीधली ॥ ७७ ॥ पितृसूड न घेववे तुझेनी ॥ तरी प्राण देईं समुद्रजीवनीं ॥ अथवा माझे पाठीसी येऊनी ॥ रिघें वेगीं मशका रे ॥ ७८ ॥ वधोनि सुग्रीव रघुनंदन ॥ तुज किष्किंधेचें राज्य देईन ॥ तुझी माता व्यभिचारीण ॥ सुग्रीवासी तिनें वरिलें ॥ ७९ ॥ सुग्रीव आणि रघुवीर ॥ तुझे मुख्य शत्रु साचार ॥ अंगद म्हणे शक्रकुमर[5] ॥ रामबाणें मुक्त जाहला ॥ ८० ॥ राघवप्रसादेंकरूनी ॥ वाळी अक्षय्य सायुज्यसदनीं ॥ दशमुखा तुज ये क्षणीं ॥ शिक्षा करीन पाहें पां ॥ ८१ ॥ माझिया पाणिप्रहारेंकरूनी[6] ॥ दशमुखें तुझीं टाकीन फोडूनी ॥ तुझा पुरुषार्थ त्रिभुवनीं ॥ सर्व जाणतों अपवित्रा ॥ ८२ ॥ सहस्रार्जुनाचे बंदीं जाऊन ॥ पडला होतासी तूं कित्येक दिन ॥ तो तूं आजि येथें वदन ॥ दाखवितां न लाजसी ॥ ८३ ॥ मग बळीचे गृहा जाऊन देखा ॥ बंदीं पडिलासी तूं मशका ॥ तेथें तुज दासी झेलिती कीटका ॥ कक्षेसी दाटिती घडी घडी ॥ ८४ ॥ ऐसा पुरुषार्थी तूं देख ॥ न लाजसी दाखवितां मुख ॥ तुझे छेदावया दहाही मस्तक ॥ रघुवीर सिद्ध जाहलासे ॥ ८५ ॥ ऐसें ऐकोनि दशकंधर ॥ द्विजपंक्तीनें[7] चावी अधर ॥ सवेग ओढिलें शस्त्र ॥ विद्युत्प्राय ते काळीं ॥ ८६ ॥ सेवकांसी म्हणे दशकंठ ॥ धरा रे वेगीं मर्कट ॥ तों चौघे राक्षस बळकट ॥ धांवोनियां धरिते जाहले ॥ ८७ ॥ अंगद दंडीं दृढ धरिला ॥ वाळिपुत्रें देखोनि ते वेळां ॥ अद्भुत पराक्रम प्रकट केला ॥ क्षणमात्र न लागतां ॥ ८८ ॥ कृतांतकिंकाळीसमान[8] ॥ हांकेसरसें गाजवी गगन ॥ रावणाचे हृदयीं पूर्ण ॥ पुच्छघाय दीधला ॥ ८९ ॥ रावणमस्तकींचा मुकुट तेजाळ ॥ पदांगुष्ठें उडविला तत्काळ ॥ ऊर्ध्व उडाला सबळ ॥ मंडप मस्तकीं बैसला ॥ ९० ॥ चौदा गांवें जो विस्तीर्ण ॥ प्रभेस उणा चंडकिरण ॥ तो घेऊन वाळिनंदन ॥ गेला क्षण न लागतां ॥ ९१ ॥ भुजीं जडले चौघे जण ॥ त्यांचे अंतराळीं गेले प्राण ॥ लोंबती प्रेतें होऊन ॥ वाळिनंदन जातसे ॥ ९२ ॥ आला देखोनि वाळिसुत ॥ आश्चर्य करी जनकजामात ॥ अंगद उतरला अकस्मात ॥ कपिनाथ हर्षले ॥ ९३ ॥ दंडींचीं प्रेतें सोडवूनी ॥ मंडप तेव्हां ठेविला धरणीं ॥ त्रिभुवनपतीचे[9] चरणीं ॥ मस्तक अंगदें ठेविला ॥ ९४ ॥ प्रीतीनें येऊनि मिलिंद[10] ॥ सेवी पद्मकोशींचा सुगंध ॥ तैसाच वीर अंगद ॥ रघुवीरपदाब्जीं मीनला ॥ ९५ ॥ मग तो जगदा-

---

१ बोकड. २ गर्दभावर. ३ पळी. ४ जनावर. ५ वाळी. ६ हाताच्या तडाख्यानें. ७ दांतांनीं. ८ यमाच्या किंकाळींसारखी. ९ रामाचे. १० भ्रमर.

माळी ॥ विद्युन्माळी ते काळीं ॥ सुषेणें आपटोनि मारिला ॥ ९३ ॥ नीळें जंघ मारिला ते क्षणीं ॥ तों अस्ता गेला वासरमणी ॥ अंधारें कोंदली रजनी ॥ कोणासी कोणी न देखे ॥ ९४ ॥ कोण रे कोण असुर पुसत ॥ कपी म्हणती आम्ही रामदूत ॥ असुरवीर अकस्मात ॥ घाय हाणिती सरिसाचि ॥ ९५ ॥ कोण रे कोण पुसती वानर ॥ जे म्हणती आम्ही असुर ॥ घायें हाणोनि कपिवर ॥ करिती चूर राक्षसांचा ॥ ९६ ॥ सवेंच उदय पावे अत्रिपुत्र ॥ आनंदले सकळांचे नेत्र ॥ परी वानरवीर अनिवार ॥ आटिले असुर पराक्रमें ॥ ९७ ॥ मग तो शक्रजित ते वेळां ॥ रथासहित सेनेंतून उडाला ॥ जलदजाळांत लपाला ॥ वर्षों लागला सर्पबाण ॥ ॥ ९८ ॥ राक्षसांचें कापट्य अद्भुत ॥ बाण तेच सर्प होत ॥ कपींचे अंगीं संचरत ॥ विकळ पडती वीर तेणें ॥ ९९ ॥ मग रामलक्ष्मणांवरी ॥ सर्पबाण सोडी शक्रारी ॥ अयोध्यानाथ ते अवसरीं ॥ चहूंकडे पाहे तटस्थ ॥२००॥ म्हणे बाण येतात कोठोनी ॥ संधानकर्ता न दिसे नयनीं ॥ जरी प्रकट दिसे समरांगणीं ॥ तरी बाणीं वरी फोडीन ॥ १ ॥ ओढवलें परम दुस्तर ॥ कित्येक उडाले ऊर्ध्व वानर ॥ शोधिलें बहुत अंबर ॥ परी तो वीर दिसेना ॥ २ ॥ वानर आले परतोन ॥ अवघे पाहती म्लानवदन ॥ रामलक्ष्मणांसी बाण ॥ बहुसाल खडतरले ॥ ३ ॥ ते समयीं मूर्च्छा येऊन ॥ भूमीवरी पडले दोघेजण ॥ तों इंद्रजित बोले वरून ॥ कां निवांत राहिलां ॥ ४ ॥ मारूनियां दूषण खर ॥ शिळीं बांधिला सागर ॥ म्हणवितां क्षत्रिय राजकुमर ॥ कां रे शर सोडाना ॥ ५ ॥ वरकड कपींवर बाण ॥ शक्रजितें टाकिले वरून ॥ तरू उन्मळती मुळींहून ॥ हरिगण तैसे पडियेले ॥ ६ ॥ किंशुक फुलतां बहुत ॥ सिंदूरवर्ण दिसे पर्वत ॥ तैसीं कपींचीं शरीरें आरक्त ॥ असंख्यात पडियेलीं ॥ ७ ॥ शक्रजित खालीं उतरून ॥ मुख्य जे पडले राक्षसगण ॥ त्यांचीं कुणपें उचलून ॥ लंकेसी नेता जाहला ॥ ८ ॥ जयवाद्यांचा होतां घोष ॥ परम आनंदला लंकेश ॥ हृदयीं आलिंगोनि पुत्रास ॥ म्हणे धन्य मी तुझेनि ॥ ९ ॥ त्रिजटेस म्हणे रावण ॥ पुष्पकीं सीतेसी बैसवून ॥ दृष्टीस दावीं सकळ रण ॥ रामसौमित्रांसमवेत ॥ २१० ॥ त्यांचीं विलोकितां प्रेतें ॥ मग ती वश होईल आम्हांतें ॥ अवश्य म्हणोनि जानकीतें ॥ विमानीं बैसवी त्रिजटा ॥ ११ ॥ सकळ मंडळ विलोकीत ॥ तों अनुजासहित रघुनाथ ॥ दृष्टीं देखतां मूर्च्छित ॥ जनकात्मजा पडियेली ॥ १२ ॥ मग त्रिजटेनें सीता धरूनी ॥ उठवोनि बैसविली सांवरूनी ॥ म्हणे माये धैर्य धरीं मनीं ॥ चापपाणी उठेल आतां ॥१३॥ तंव ते बिभीषणाची राणी ॥ सरमा जवळी गुप्त येउनी ॥ विदेहतनयेचे कर्णीं ॥ निजगुज सांगतसे ॥ १४ ॥ म्हणे जगन्माते धरीं धीर ॥ आतां उठतील रामसौमित्र ॥ संहारितील सकळ असुर ॥ आन विचार येथें नाहीं ॥ १५ ॥ मी अनृत बोलेन साचार ॥ तरी माझें खालीं पडेल शिर ॥ माझे पूर्वज अपार ॥ नरक भोगितील आकल्पवरी ॥ १६ ॥ त्रिजटा म्हणे जानकीसी ॥ माते चिंता न करीं मानसीं ॥

१ रात्र. २ चंद्र. ३ मेघांत. ४ पुष्कळ. ५ वानरसमुदाय. ६ प्रेतें. ७ या नांवाचे विमानांत. ८ सीतेच्या. ९ खोटें. १० कल्पपर्यंत.

पुष्पक अशोकवनासी ॥ वेगेंकरून पातलें ॥ १७ ॥ सीतेस बैसवून स्वस्थानीं ॥ त्रिजटा सांगे रावणालागुनी ॥ म्हणे सीतेचिया सत्वा[1] हानी ॥ कल्पांतींही नव्हेचि ॥ १८ ॥ मग त्रिजटा परतोनी ॥ सीतेपासीं बैसे येउनी ॥ जैसी चित्तवृत्ति मुरडोनी[2] ॥ स्वरूपीं[3] पावे विश्राम ॥ १९ ॥ सरमा म्हणे जनकनंदिनी ॥ तूं चिंता कांहीं न करीं मनीं ॥ पुराणपुरुष चापपाणी ॥ त्याची करणी जाणसी तूं ॥ २२० ॥ आपुला प्रताप विशेष ॥ वाढवावया अयोध्याधीश ॥ आधीं शत्रूस दिधलें यश ॥ कांहीं एक आरंभीं ॥२१॥ हें ब्रह्मांड सकळिक ॥ बाणीं जाळील रघुनायक ॥ तेथें इंद्रजित मशक ॥ उशीर काय वधावया ॥ २२ ॥ रावण कुंभकर्ण इंद्रजित ॥ तोचि हीं बाहुलीं निर्मित ॥ खेळ मांडिला जो अद्भुत ॥ जाणसी समस्त तुझें तूं ॥ २३ ॥ निशा संपतां चंडकिरण ॥ उगवे कीं नुगवे म्हणोन ॥ या चिंतेचें कारण ॥ कांहीं नाहीं जाण पां ॥ २४ ॥ करितां रामनामस्मरण ॥ पापें जाती न जाती जळोन ॥ या संदेहाचें कारण ॥ कांहींच नसे जाण पां ॥ २५ ॥ हृदयीं प्रगटतां शुद्ध ज्ञान ॥ चुके कीं न चुके जन्ममरण ॥ या चिंतेचें कारण ॥ कांहींच नाहीं जाण पां ॥ २६ ॥ क्षमा शांति धरितां जाण ॥ कलह होय न होय म्हणोन ॥ या चिंतेचें कारण ॥ कांहींच नसे जाण पां ॥ २७ ॥ अयोध्यानाथ रघुनंदन ॥ यासी जय कीं अपजय म्हणोन ॥ या चिंतेचें कारण ॥ कांहींच नसे जाण पां ॥२८॥ ज्या रामाचें करितां स्मरण ॥ भक्त पावती जयकल्याण ॥ तो जगदानंद पूर्ण ॥ विजयी असे जानकी ॥२९॥ असो इकडे बिभीषण ॥ सूर्यसुतासी[4] बोले वचन ॥ म्हणे राक्षस पर्वत आणून ॥ रामावरी टाकितील ॥ २३० ॥ उदय पावे जंव गभस्ती[5] ॥ तंव जतन कराव्या दोन्ही मूर्ती ॥ बोल बोलतां अश्रु स्रवती ॥ रावणानुजाचे तेधवां ॥ ३१ ॥ मग जीवंत होते जे वानर ॥ त्यांहीं पुच्छमंडप करूनि सत्वर ॥ दोन्ही स्वरूपें सुकुमार ॥ रक्षिलीं तेव्हां अंतरीं ॥ ३२ ॥ कीं पुच्छपेटी[6] करून ॥ ब्रह्मादि देवांचें देवतार्चन ॥ वानर बैसले सांठवून ॥ सभोंवते सद्गद ॥ ३३ ॥ सूर्यवंशमंडण दशरथ ॥ त्याचे महत्पुण्याचा पर्वत ॥ तो वानरीं वेष्टूनि बहुत ॥ चिंताक्रांत बैसले ॥ ३४ ॥ मारुति बिभीषण रण शोधीत ॥ तों महावीर पडले बहुत ॥ एक नेत्र उघडोनि पुसत ॥ बिभीषणाप्रती ते काळीं ॥ ३५ ॥ म्हणती या चराचराचें जीवन ॥ तो सुखी आहे कीं रघुनंदन ॥ सद्गद होऊन बिभीषण ॥ म्हणे चिंता न करावी ॥ ३६ ॥ तों घायें जांबुवंत विव्हळत ॥ बिभीषणासी जवळी बोलावीत ॥ पुसे क्षेम आहे कीं रघुनाथ ॥ पुराणपुरुष जगदात्मा ॥ ३७ ॥ स्फुंदस्फुंदोनि सांगे बिभीषण ॥ नागपाशीं बांधिले दोघेजण ॥ तों मूर्च्छना सांवरून सुषेण ॥ नेत्र उघडोनि बोलत ॥ ३८ ॥ म्हणे द्रोणाचळीं औषधी बहुत ॥ जरी कोणी आणील बळवंत ॥ तरी रामसौमित्रांसहित ॥ दळ अवघें उठवीन ॥ ३९ ॥ मग बोले बिभीषण ॥ ऐसा बळिया आहे कोण ॥ रात्रीमाजी जाऊन ॥ औषधी येथें आणील ॥ २४० ॥ जांबुवंत बोले वचन ॥ एक सीताँशोकहरण[7] ॥ त्यावांचूनि

---

१ पातिव्रत्याची. २ अंतर्मुख होऊन. ३ ब्रह्मामध्यें. ४ सुग्रीवाला. ५ सूर्य. ६ शेपटाची पेटी. ७ मारुती.

घोर ॥ एकदांचि [1]खोंकाती ॥ ४७ ॥ शशिवदना भेरी धडकती ॥ वाटे नादें [2]उंलेल जगती ॥ शंख वाजतां दुमदुमती ॥ दिशांचीं उदरें तेधवां ॥ ४८ ॥ ढोल गिडबिडी कैताळ ॥ त्यांत सनया गर्जती रसाळ ॥ शृंगें बुरंगें काहाळ ॥ दौंडकीं दुटाळ वाजती ॥ ४९ ॥ रामास दावी बिभीषण ॥ आजि सकळ सेना घेऊन ॥ युद्धासी आला जी रावण ॥ पुत्रपौत्रांसहित पैं ॥ १५० ॥ एक लक्ष पुत्रसंतती ॥ सवालक्ष पौत्रें[3]गणती ॥ धन्य रावणाची संपत्ती ॥ कपी पाहती आदरें ॥ ५१ ॥ सकळ पुत्रप्रधानांचीं नामें ॥ बिभीषण सांगे अनुक्रमें ॥ दृष्टीं देखोन रघूत्तमें ॥ आश्चर्य केलें ते समयीं ॥ ५२ ॥ मध्यें रावणाचा रथ ॥ प्रभेस न्यून सहस्र आदित्य ॥ विरिंचि-हस्तें निर्मित ॥ तो दिव्य अनुपम ॥ ५३ ॥ त्या रथाचा जोडा दुजा रथ ॥ नसे त्रिभुवनीं यथार्थ ॥ त्यावरी मंदोदरीकांत ॥ दिसे मंडित वस्त्राभरणीं ॥ ५४ ॥ वरी त्राहाटिलीं दाही छत्रें ॥ झळकती चामरें [4]मित्रपत्रें ॥ ऐसें देखोनि [5]मित्रपुत्रें ॥ [6]द्विजें [7]अधर रगडिले ॥ ५५ ॥ शत्रूचें वैभव अगाध ॥ देखोनि सुग्रीवा नावरे क्रोध ॥ ऐकोनि वारणाचा शब्द ॥ जैसा [8]मृगेंद्र हुंकारे ॥ ५६ ॥ तृणपर्वत संघटतां जवळी ॥ कैसा उगा राहे [9]ज्वाळामाळी ॥ मृगेंद्र दृष्टीं न्याहाळी ॥ मग गज केवीं स्थिरावे ॥ ५७ ॥ असो तैसा किष्किंधा-नाथ ॥ धांवे घेऊन पर्वत ॥ रावणावरी अकस्मात ॥ परम आवेशें टाकिला ॥ ५८ ॥ तों दशमुखें सोडोनि बाण ॥ पिष्ट केला पर्वत जाण ॥ सवेंच सोडिले दश बाण ॥ सुग्रीव हृदयीं खिळियेला ॥ ५९ ॥ क्रोधावला सूर्यसुत ॥ सवेंचि उपडोनि विशाळ पर्वत ॥ राव-णावरी अकस्मात ॥ गगनपंथें टाकिला ॥ १६० ॥ तोही रावणें फोडिला ॥ मग [10]शतबाणीं सुग्रीव खिळिला ॥ रक्तधारा तये वेळां ॥ भडभडां सूटल्या ॥ ६१ ॥ मूर्च्छा येऊन तये क्षणीं ॥ सुग्रीव स्वीकारूं पाहे धरणी ॥ मग वानर अठरा अक्षौहिणी ॥ एकदांचि उठा-वले ॥ ६२ ॥ शिळा वृक्ष पाषाण ॥ कपींनीं यांचा पाडिला पर्जन्य ॥ परी तितुक्यांसी रावण ॥ एकलाच पुरवला ॥ ६३ ॥ जैसा पाखांडी कुतर्क घेतां ॥ नावरेच्च बहु पंडितां ॥ तेवीं सकळ कपी भिडतां ॥ लंकानाथ न गणीच ॥ ६४ ॥ असंख्यात सोडूनि शर ॥ घायीं जर्जर केले वानर ॥ तों थोर थोर कपीश्वर ॥ उभे होते रामापाशीं ॥ ६५ ॥ त्यांमाजी सात जण ॥ धांवती जैसे पंचानन ॥ शरभ गवय गंधमादन ॥ मैंद कुमुद द्विविद ॥ ६६ ॥ गवाक्ष सातवा वीर ॥ पर्वत घेऊनि सत्वर ॥ हांकें गर्जवीत अंबर ॥ रावणा-वरी टाकिले ॥ ६७ ॥ रावणें पर्वत फोडोनि समस्त ॥ शरीं खिळिले वानर सप्त ॥ भूमीसीं पडले आक्रंदत ॥ परम अनर्थ ओढवला ॥ ६८ ॥ अनिवार दशमुखाचा मार ॥ देखोनि पळती कपिभार ॥ तें पाहून राम रणरंगधीर ॥ चाप सत्वर चढवीतसे ॥ ६९ ॥ तंव विनवी [11]ऊर्मिलापती ॥ माझे बाहु बहु स्फुरती ॥ आज्ञा द्यावी मजप्रती ॥ शिक्षा लावीन दशमुखा ॥ १७० ॥ अवश्य म्हणे रघुनंदन ॥ सौमित्रें सजोनियां बाण ॥ जैसा उठे पंचानन ॥ रावणासन्मुख लोटला ॥ ७१ ॥ म्हणे रे तस्करा दशमुखा ॥ बुद्धिहीना शतमूर्खा ॥

---

१ दुमदुमूं लागलीं. २ उकलेल. ३ नातू. ४ अबदागिरें. ५ सुग्रीवानें. ६ दांतांनीं. ७ ओंठ. ८ सिंह. ९ अग्नि. १० शंभर बाणांनीं. ११ लक्ष्मण.

आणूनियां जनककन्यका ॥ कुळक्षय केला रे ॥ ७२ ॥ कृतांताचे दाढेसी ॥ सांपडलासी निश्चयेंसी ॥ आतां कोणीकडे पळसी ॥ जीव घेऊन माघारा ॥ ७३ ॥ ऐसें बोले लक्ष्मण ॥ तों विशाल पर्वत घेऊन ॥ धांवे [1]निराळोद्भवनंदन ॥ [2]द्विदशनेत्रावरी तेधवां ॥ ७४ ॥ जैसी कडकडोनि पडे [3]चपळा ॥ तैसा पर्वत रावणावरी टाकिला ॥ रावणें फोडोनि ते वेळां ॥ पिष्ट केला अंतरिक्षीं ॥७५॥ रथावरी चढला हनुमंत ॥ रावणें झाडिली सबळ लाथ ॥ मूर्च्छना सांवरून वायुसुत ॥ उसनें घेता जाहला ॥ ७६ ॥ रावणहृदयीं ते काळीं ॥ कपीनें वज्रमुष्टी दिधली ॥ रावणासी गिरकी आली ॥ मूर्च्छा सांवरी सवेंचि ॥ ७७ ॥ मग सबळ मुष्टिघात ॥ मारुतीसी मारी लंकानाथ ॥ तों विशाळ घेऊन पर्वत ॥ नळ वानर धांविन्नला ॥ ७८ ॥ पर्वत टाकिला रावणावरी ॥ तेणें पिष्ट केला अंबरीं ॥ नळ खिळिला पंचशरीं ॥ हृदयावरी तेधवां ॥ ७९ ॥ तों नळें केलें अद्भुत ॥ मंत्र जपे ब्रह्मदत्त ॥ कोव्यनुकोटी नळ तेथ ॥ प्रकट झाले तेधवां ॥ १८० ॥ घेऊन पाषाण पर्वत ॥ रावणावरी टाकिती समस्त ॥ दोन्ही दळें झालीं विस्मित ॥ सीतानाथ नवल करी ॥ ८१ ॥ ऐसें जाहलें एक मुहूर्त ॥ मग ब्रह्मास्त्र प्रेरी लंकानाथ ॥ नळ मावळले समस्त ॥ जेवीं नक्षत्रें सूर्योदयीं ॥ ८२ ॥ कीं पॅर-दाची रॅवा फुटली ॥ एकत्र येऊनि कोठी जाहली ॥ मुख्य नळ ते वेळीं ॥ रणांगणीं उरलासे ॥ ८३ ॥ असो सिंहनादें गर्जोन ॥ पुढें धांवे लक्ष्मण ॥ तयाप्रती रावण ॥ बोलता जाहला अति गर्वें ॥ ८४ ॥ म्हणे तूं मनुष्याचा कुमर ॥ अजून माथांचा ओला [6]जार ॥ तुवां संग्राम तरी निर्धार ॥ कोठें केला सांग पां ॥ ८५ ॥ सौमित्र म्हणे रे मशका ॥ माझा संग्राम पाहें कीटका ॥ तुझें आयुष्य सरलें मूर्खा ॥ लंका दिधली बिभीषणासी ॥ ८६ ॥ सिंहदरीतें आला कुंजर ॥ तो केवीं जीवंत जाईल बाहेर ॥ सुपर्णें धरिला फणिवर ॥ तो केवीं प्रवेशे वारुळीं ॥ ८७ ॥ भुजंगें धरिला मूषक दांतीं ॥ तो कैसा सुटेल पुढती ॥ समुद्रतीरीं अगस्ती ॥ उगाचि कैसा बैसेल ॥ ८८ ॥ तृतीयनेत्रींचा प्रळयाग्न ॥ चालिला रतिपतीस लक्षून ॥ मग राहील विझोन ॥ हें काळत्रयीं घडेना ॥ ८९ ॥ तैसा श्रीराम लावण्यराशी ॥ चालोन आला लंकेसी ॥ तूं पुत्रपौत्रें नांदसी ॥ हें काळत्रयीं घडेना ॥ १९० ॥ ऐसें बोलोन लक्ष्मण ॥ सोडी बाणां-पाठीं बाण ॥ शब्दामागें शब्द पूर्ण ॥ वदनींहून जेवीं निघती पैं ॥ ९१ ॥ चपळ लेखकापासाव एकसरें ॥ निघती अक्षरांपासाव अक्षरें ॥ तैसे बाण सुमित्राकुमरें ॥ रावणावरी सोडिले ॥ ९२ ॥ रावणाचे अंगीं ते वेळे ॥ बळें सर्पक्ष बाण रुतले ॥ पांच बाण रावणें सोडिले ॥ सौमित्रावरी तेधवां ॥ ९३ ॥ जैशा पंच विद्युल्लता ॥ तैसे सौमित्रें देखिले शर येतां ॥ मग ते वरचेवरीच तत्त्वतां ॥ निज-शरें पिष्ट केले ॥ ९४ ॥ परम क्रोधें दशमौळी ॥ ब्रह्मशक्ति बाहेर काढिली ॥ अभिमंत्रोन सोडिली ॥ राघवानुजा लक्षूनियां ॥ ९५ ॥ ते अनिवार शक्ति पूर्ण ॥ सुमित्रासुतें सोडिला बाण ॥ अर्ध टाकिली खंडोन ॥ अर्ध हृदयीं बैसली ॥ ९६ ॥ तेणें निचेष्टित सौमित्र

१ मारुति. २ रावणावर. ३ वीज. ४ पान्याची. ५ सूक्ष्म कण. ६ ताळू. ७ हत्ती. ८ पिसाऱ्यांसह. ९ रावण.

निवडोन ॥ दोघेजण तैसे धरिले ॥ १९० ॥ मग राजाधिराज रघुनंदन ॥ सुहास्यवदन बोले वचन ॥ म्हणे या दोघांस करीं धरून ॥ दाखवा सैन्य समस्तही ॥ ९१ ॥ सकळ वृत्तांत आणूनि मना ॥ जाऊनि श्रुत करा दशवदना ॥ तंव ते म्हणती रघुनंदना ॥ मख-पाळका विश्वेशा ॥ ९२ ॥ आम्हीं महिमा ऐकिला कर्णीं ॥ तो राम आजि देखिला नयनीं ॥ असो श्रीरामाची आज्ञा घेउनी ॥ दोघे परतले लंकेसी ॥ ९३ ॥ आले देखोन दोघे हेरें[1] ॥ षोडश खणांचें गोपुर ॥ त्यावरी चढला दशकंधर ॥ सेवक अपार भोंवते ॥ ९४ ॥ हेरांप्रति पुसे रावण ॥ सांगा येथून कोणाचे कोण ॥ मग ते दाविती दोघेजण ॥ संकेतवर्ण लक्षूनियां ॥ ९५ ॥ वानरसेना दश योजन ॥ सभोंवतीं उतरली विस्तीर्ण ॥ एक एक वीर देदीप्यमान ॥ बळवंत आणि प्रतापी ॥ ९६ ॥ वानरसिंधूचें मध्यमंडळ ॥ [2]जुत्पति उभे भोंवते सकळ ॥ त्या मध्यभागीं [3]तमालनीळ ॥ वस्त्राभरणीं मंडित दिसे ॥ ९७ ॥ कनककहरिणचर्मीं पूर्ण ॥ पॅहुडलासे[4] रघु-नंदन ॥ सुग्रीवाचे मांडीवरी शिर ठेवून ॥ गोष्टी सांगे कौतुकें ॥ ९८ ॥ जाळूनि गेला लंकानगर ॥ सवेंच घेऊन आला रघुवीर ॥ तो हनुमंत वायुकुमर ॥ चरण चुरी रामाचे ॥ ९९ ॥ तुमचा बंधु बिभीषण ॥ रघुनाथानिकट बैसोन ॥ जें जें झालें वर्तमान ॥ गोष्टी सांगे रामकर्णीं ॥ २०० ॥ देदीप्यमान दिनकर ॥ तैसा रामाचे पाठीसीं सौमित्र ॥ पैल अंगद महावीर ॥ क्रोधें पाहे आम्हांकडे ॥ १ ॥ पैल सुषेण वैद्य महावीर ॥ हा सूर्यसुतासी होय श्वशुर ॥ वीस कोटी वानरभार ॥ त्यासांगातें पुरुषार्थी ॥ २ ॥ पैल जांबुवंत ऋक्ष[5]-वीर ॥ तयाचा बाहात्तर कोटी दळभार ॥ पैल सेनाधिपति नीळ वीर ॥ सामर्थ्य अपार पैं त्याचें ॥ ३ ॥ जेणें शिळीं बांधिला सागर ॥ नळ नाम बळसमुद्र ॥ शरभ ऋषभ पर्वताकार ॥ युद्धसमय वांच्छिती ॥ ४ ॥ असो आतां वानरगण ॥ त्यांचीं नामें सांगतां पूर्ण ॥ उर्वी न पुरे करितां लेखन ॥ बलार्णव सर्वही ॥ ५ ॥ यालागीं दशकंधरा अवधारीं ॥ त्यांसीं युद्ध करितां समरीं ॥ काळाचीही न उरे उरी ॥ मग इतर तेथें कायसे ॥ ६ ॥ ऐसें बोलतां शुक सारण ॥ अत्यंत क्रोधावला रावण ॥ म्हणे तुमचा शिरश्छेद करून ॥ टाकावा ऐसें वाटतसे ॥ ७ ॥ येरू म्हणती आम्ही तुमचे हेर ॥ सत्य सांगावा समाचार ॥ असत्य बोलूं तरी साचार ॥ दंड करावा आम्हांतें ॥ ८ ॥ असो इकडे बिभीषण ॥ समस्तांसी दावी तर्जनी उचलून ॥ म्हणे पैल पाहा रावण ॥ गोपुरावरी चढलासे ॥ ९ ॥ दाहा शिरांवरी दाहा छत्रें ॥ दाहा विलसती [6]मित्रपत्रें ॥ सेवक करीं ढाळिती चामरें ॥ एकीं [7]पीकपात्रें धरियेलीं ॥ २१० ॥ जैसा मेघ उतरे पर्वतशिखरीं ॥ तैसा रावण भासे गोपुरीं ॥ अलंकारदीप्ति महीवरी ॥ [8]विर्द्युत्प्राय झळकतसे ॥ ११ ॥ ऐसी आपुली संपदा पूर्ण ॥ शत्रूलागीं दाखवी रावण ॥ छत्रछायेखालीं रामसैन्य ॥ झांकून गेलें ते समयीं ॥ १२ ॥ जैसें उठतां मेघडंबर ॥ खालीं आच्छादे जग समग्र ॥ सेनेसहित रामचंद्र ॥ छत्रछायेतळीं तैसा ॥ १३ ॥ ऐसा देखोनि लंकापती ॥ कपिवीर क्षोभले चित्तीं ॥ सौमित्रें चाप[9] घेतलें

---

१ दूत. २ मल्ल. ३ श्रीराम. ४ झोंपला. ५ आस्वल. ६ अब्दागीर. ७ पिकदाण्या. ८ विजेसारखी. ९ धनुष्य.

हातीं ॥ निमेषार्ध न लागतां ॥ १४ ॥ लाविला अर्धचंद्र बाण ॥ ओढी ओढिली आकर्ण ॥ कल्पांतचपळेसमान ॥ चापापासूनि सूटला ॥ १५ ॥ मुकुट छत्रें ते अवसरीं ॥ तोडून पाडिलीं धरणीवरी ॥ रावण घाबरला अंतरीं ॥ खालीं झडकरी उतरला ॥ १६ ॥ म्हणे कोण्या वीराचें संधान ॥ पाडिलीं दहाही छत्रें खंडून ॥ अन्न पान शयन ॥ गोड न लागे रावणातें ॥ १७ ॥ कपाळशूळें आरंबळे व्याघ्र ॥ कीं वणव्यांत आहाळे अजगर ॥ तैसा दुःखें व्याप्त दशकंधर ॥ चिंताक्रांत सर्वदा ॥ १८ ॥ रामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ हाचि केवळ क्षीरसागर ॥ साहित्य शेषशयन अरुवार ॥ वरी सर्वेश्वर पहुडला ॥ १९ ॥ तेथें सप्रेम कळा लक्ष्मी ॥ सदा विलसे पादपद्मीं ॥ तरी सद्भाविक श्रोते तुम्ही ॥ पार्षदगण हरीचे ॥ २२० ॥ सुंदरकांड संपलें येथोन ॥ पुढें युद्धकांड सुरस पूर्ण ॥ तें रसभरित भक्तजन ॥ करोत श्रवण सर्वदा ॥ २१ ॥ जो अयोध्यापती रघुनंदन ॥ तेणेंच टाकून धनुष्यबाण ॥ दोन्ही कर जघनीं ठेवून ॥ भीमातटीं उभा असे ॥ २२ ॥ श्रीधरवरदा ब्रह्मानंदा ॥ पांडुरंगा पुंडलीकवरदा ॥ भक्तहृदयारविंदमिलिंदा ॥ अभंगा अभेदा जगद्गुरो ॥ २३ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ त्रयोविंशाध्याय गोड हा ॥ २२४ ॥ अध्याय ॥ २३ ॥

१ डोळ्याची पापणी लवण्याइतका वेळ. २ दोरी. ३ ओरडे. ४ होरपळे. ५ मृदु.

॥ इति सुंदरकांड समाप्त ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ कळेल समुद्राचा अंत ॥ सांपडेल अंबराचें[1] गणित ॥ त्याहून रामकथा अद्भुत ॥ न लगे अंत कवणातें ॥ १ ॥ अद्भुत धांवे प्रभंजन[2] ॥ त्याची मोट बांधवेल आकर्षून ॥ परी या रघुपतीचे चरण ॥ वर्णितां अंत न कळेचि ॥ २ ॥ सहस्रवदनेंकरून ॥ वर्णी काद्रवेयकुळभूषण[3] ॥ नेति नेति म्हणोन ॥ वेदही तेथें तटस्थ ॥ ३ ॥ रघुवीरगुणांची सरोवरपाळ ॥ तेथें व्यास वाल्मीक हे मराळ[4] ॥ ज्यांच्या मतीमाजी सकळ ॥ ब्रह्मांड हें ठेंगणें ॥ ४ ॥ त्यांहीं गुण वर्णितां अपार ॥ अंत न कळेचि साचार ॥ तेथें मानव-शलभ पामर ॥ गुणांबर केवीं क्रमी ॥ ५ ॥ तरी सांडोनि अभिमान ॥ वर्णावे रघुपतीचे गुण ॥ गंगाप्रदेश म्हणोन ॥ तृषाक्रांता केवीं सोसवे ॥ ६ ॥ तैसे सीतावल्लभाचे गुण ॥ वर्णावे यथामतीकरोन ॥ असो पूर्वाध्यायीं अनुसंधान ॥ आला रघुवीर सुवेळे ॥ ७ ॥ आतां वाग्देवी परम डोळस ॥ उघडी युद्धकांडमांदुस[5] ॥ त्यांतील साहित्यरत्नें विशेष ॥ ग्राहक पंडित तयांचे ॥ ८ ॥ रावणाचीं दाही छत्रें ॥ छेदोन पाडिलीं सौमित्रें ॥ परम म्लान दाही वक्रें ॥ मयँजापतीचीं[6] जाहलीं ॥ ९ ॥ सकळ प्रधानांसहित ॥ विचारा बैसला लंकानाथ ॥ माझे तरी दोन हेत ॥ कैसे पुरती नेणें मी ॥ १० ॥ रामलक्ष्मणां संहारूनी ॥ वश्य व्हावी जनकनंदिनी ॥ यांवेगळी माझे मनीं ॥ चिंता तिसरी नसेचि ॥ ११ ॥ तंव वज्रदंष्ट्र म्हणे लंकानाथा ॥ सीतेची भीड कासया धरितां ॥ बळेंचि आणोनि तत्त्वतां ॥ कामना आपुली पुरविजे ॥ १२ ॥ मग बोले दशकंधर ॥ मज विरंचीचा शाप थोर ॥ परस्त्रीवर करितां बलात्कार ॥ शतचूर्ण तनु होय पैं ॥ १३ ॥ मृगपतीचे[7] फुटले नयन ॥ कीं व्याघ्राचे हस्त टाकिले तोडोन ॥ कीं भुजंगाचे दांत पाडून ॥ केला दीन गारुडियें ॥ १४ ॥ वनीं सर्वांत श्रेष्ठ वारण[8] ॥ परी सिंह देखतां तत्काळ मरण ॥ तैसा मी शापबंधनें पूर्ण ॥ बळक्षीण जाहलों ॥ १५ ॥ तरी ते जनकजा मनींहूनी ॥ आपणचि वश्य होईल शयनीं ॥ ऐसी करणी करा कोणी ॥ राघवीं मन विटे तिचें ॥ १६ ॥ मग विद्युज्जिव्ह प्रधान ॥ जो कापट्यविद्येमाजी प्रवीण ॥ तो म्हणे मी निर्मीन ॥ रघूत्तमाचें शिरकमळ ॥ १७ ॥ आणि राघवहस्तींचें कोदंड ॥ माया-मय निर्मीन प्रचंड ॥ तेणें सीतेचें हृदयखंड ॥ असत्य न वाटे सहसाही ॥ १८ ॥ ऐसें ऐकतांचि लंकापती ॥ परम संतोष पावला चित्तीं ॥ जैसा मद्यपी पाहतां पंथीं ॥ तंव शिंदीवन[9] देखिलें ॥ १९ ॥ आधींच जारकर्मीं रत ॥ त्यांत स्त्रीराज्य जाहलें प्राप्त ॥ कीं श्वानें वमन अकस्मात ॥ दृष्टीं देखिलें तेधवां ॥ २० ॥ कीं निंबोळ्या देखतां बहुवस ॥ परम संतोषे वायस ॥ तैसा हर्षला लंकेश ॥ वचन ऐकतां तयाचें ॥ २१ ॥ विद्युज्जिव्हासी म्हणे लंकापती ॥ आम्हांमध्यें तूं केवळ बृहस्पती ॥ तरी शीघ्र शिरधनुष्यांप्रती ॥ घेवोनि येईं अशोक-वना ॥ २२ ॥ कापट्यवेषी विद्युज्जिव्हा ॥ वस्त्राभरणीं गौरविलें तेव्हां ॥ कृत्रिम निर्मिलें तेधवां ॥ तर्क करितां नेणवेचि ॥ २३ ॥ इकडे आधीं लंकानाथ ॥ प्रवेशला अशोकवनांत ॥ तों अधोवदनें तटस्थ ॥ जगन्माता बैसली ॥ २४ ॥ सीतेजवळी उभा रावण ॥ जैसा

१ आकाशाचें. २ वायु. ३ सर्पकुलभूषण (शेष). ४ हंस. ५ युद्धकांडरूपी पेटी. ६ रावणाचीं. ७ सिंहाचे. ८ गज. ९ शिंदीचें रान.

कमळिणीसमीप वारण ॥ कीं हरिणीजवळी येऊन ॥ व्याघ्र उभा ठाकला ॥ २५ ॥ याउपरी राक्षसपाळ ॥ सीतेजवळी बोले अमंगळ ॥ म्हणे तुवां धैर्य धरिलेंसे सबळ ॥ परी तें निष्फळ जाहलें ॥ २६ ॥ मजलागीं तूं आतां वरीं ॥ तुझे सेवेसी मंदोदरी ॥ तुझे आज्ञेंत लंकानगरी ॥ वर्तवीन जानकीये ॥ २७ ॥ तुझिया पतीस जाहलें मरण ॥ आधीं तें ऐकें वर्तमान ॥ सागरीं सेतू बांधोन ॥ सुवेळेसी सर्व आले ॥ २८ ॥ तंव आमचा प्रधान प्रहस्त ॥ निमेषामाजी गेला सेनेसमवेत ॥ राम सौमित्र होते निद्रिस्त ॥ तंव घाला त्यांहीं घातला ॥ २९ ॥ तुझिया पतीचें शिरकमळ ॥ प्रहस्तें छेदिलें तत्काळ ॥ सांवळें कबंध विशाळ ॥ सुवेळेसी पडियेलें ॥ ३० ॥ वधावा जों लक्ष्मण ॥ तंव तो अयोध्येसी गेला पळोन ॥ आमचा बंधु बिभीषण ॥ तोही तेथेंचि पडियेला ॥ ३१ ॥ सुग्रीव आणि अंगद ॥ त्यांचाही केला शिरच्छेद ॥ जांबुवंत आणि मैंद ॥ यांचे जानुचरण खंडिले ॥ ३२ ॥ नळ नीळ अंजनीसुत ॥ निजलेठायीं केले चूर्ण-वत ॥ वरकड मर्कटें सैन्य बहुत ॥ राक्षसीं सर्व गिळियेलीं ॥ ३३ ॥ सेतू पाडिला समग्र ॥ मग कोठें पळतील वानर ॥ शोणिताचे वाहती पूर ॥ जाती भेटों सागरातें ॥ ३४ ॥ हें जरी तूं असत्य मानिसी ॥ तरी आतांचि येईल प्रत्ययासी ॥ विद्युज्जिव्ह वेगेंसीं ॥ शिर घेवोनि पातला ॥ ३५ ॥ तेणें धनुष्य आणि शिर ते वेळे ॥ रामवल्लभेपुढें आणोनि ठेविलें ॥ मुख राजस सांवळें ॥ शोणितें माखलें ते काळीं ॥ ३६ ॥ किरीटकुंडलमंडित वदन ॥ सरळ नासिका झळकती दशन ॥ कपाळीं केशर आकर्ण नयन ॥ आरक्त रेखांकित जें ॥ ३७ ॥ ऐसें देखतां जनकनंदिनी ॥ मूर्च्छना येवोन पडे धरणीं ॥ कीं अग्नींत पडली कमळिणी ॥ जाय करपोनी जयापरी ॥ ३८ ॥ तंव ते दशकंठरिपूची[३] प्रिया ॥ उठे मूर्च्छना सांवरूनियां ॥ हृदयीं शिरकमळ धरोनियां ॥ शोक करी अद्भुत ॥ ३९ ॥ अहो ते त्रिभु-वनपतीची राणी ॥ शोकार्णवीं बुडाली ते क्षणीं ॥ तो शोक सांगतां उलथे धरणी ॥ कवीची वाणी कुंठित ॥ ४० ॥ म्हणे राजीवाक्षा रघुनंदना ॥ स्मरारिमित्रा जगन्मोहना ॥ अनंतगुणसंपन्ना ॥ काय ऐसें हें केलें ॥ ४१ ॥ चतुर्दश वर्षेंपर्यंत ॥ रघुवीरा श्रमलेति वनांत ॥ कोमल चरणीं बहुत ॥ कंटक हरळ[४] रूतले ॥ ४२ ॥ मजकारणें श्रमलां काननीं ॥ अहा सीता म्हणवोनी ॥ तृण पाषाण हृदयीं धरोनी ॥ उद्धरिले कीं रघुपते ॥ ४३ ॥ मजकारणें वाली मारिला ॥ सूर्यसुत मित्र केला ॥ हनुमंत शुद्धीसी धाडिला ॥ शिळीं बांधिला सागर ॥ ४४ ॥ सुवेळे येवोनि सत्वर ॥ वैरियांसी यश दिधलें अपार ॥ कां संपविला अवतार ॥ मज भवपूरीं लोटिलें ॥ ४५ ॥ रविकुलावतंस श्रावणारी[५] ॥ त्याची स्नुषा मी जनककुमारी ॥ अयोध्याधीशा तुझी अंतुरी[६] ॥ सोडवील आतां मज कवण ॥ ४६ ॥ मी परदेशीं ये दीन ॥ रघुवीरा कोणासी जाऊं शरण ॥ सूर्यवंशीं संपूर्ण ॥ डाग लागला यावरी ॥ ४७ ॥ वाल्मीकानें भविष्य केलें ॥ तें अवघेंचि आजि बुडालें ॥ जंबुकें जाऊनि मारिलें ॥ पंचाननासी[७] नवल हें ॥ ४८ ॥ अजाखुरींच्या[८] जीवनीं ॥ सिंह अडखळोनि

१ हत्ती. २ अनुभवाला. ३ रामाची. ४ दगड. ५ दशरथ. ६ स्त्री. ७ सिंहाला. ८ शेळीच्या पावलाच्या खळग्यांतील सांठलेल्या पाण्यांत.

पडला कैसेनी ॥ कीं मूषकाचिये वदनीं ॥ पंचानन सांठवे ॥ ४९॥ कर्पूराचे पुतळे केवळ ॥ त्यांहीं उभा ग्रासिला वडवानळ ॥ जगद्भक्षक जो जगीं काळ ॥ त्यासी भूतानें ग्रासिलें ॥ ५० ॥ मशकाची झेंप लागतां ॥ कनकाद्रि पडला खालता ॥ शृगालांनीं तत्त्वतां ॥ बांधिला कैसा ऐरावत ॥ ५१ ॥ खद्योततेजेंकरोनी ॥ कैसें ब्रह्मांड गेलें आंहळोनी ॥ पिपीलिकाउदरीं जाउनी ॥ सिंह कैसा सांठवला ॥ ५२ ॥ लागतां मक्षिकेचा पक्षवात ॥ भयभीत जाहला भोगिनाथ ॥ चित्रींच्या सर्पें अकस्मात ॥ अरुणानुज गिळियेला ॥ ५३ ॥ तैसें अघटित घडलें येथ ॥ राक्षसें जिंकिला रघुनाथ ॥ कर्माची गति गहन बहुत ॥ कैसा अनर्थ करूं आतां ॥ ५४ ॥ भूधरावतार लक्ष्मण ॥ कैसा रामासि गेला टाकोन ॥ तो अयोध्येसी जाऊन ॥ काय सांगेल भरतातें ॥ ५५ ॥ तत्काळ कौसल्या त्यजील प्राण ॥ होईल कैकयीचें समाधान ॥ लागेल सूर्यवंशासी दूषण ॥ जाहलें खंडण वंशाचें ॥ ५६ ॥ ऐसा शोक करी मंगलभगिनी ॥ मुखावरी मुख ठेवूनी ॥ अश्रुधारा स्रवती नयनीं ॥ भिजे अवनी ते काळीं ॥ ५७ ॥ असो जानकी म्हणे दशमुखा ॥ हे होणार न चुके कर्मरेखा ॥ तरी मिथिलानाथ जनका- ॥ समान मज अससी तूं ॥ ५८ ॥ आतां माहेर इतकेंच करीं ॥ वँन्हिशेज रचोनि झडकरी ॥ या शिरासमवेत निर्धारीं ॥ अग्नीमाजी प्रवेशेन ॥ ५९ ॥ सत्व न सांडी जनकनंदिनी ॥ हें रावणासी कळलें मनीं ॥ परम म्लानमुख होउनी ॥ गेला निघोन सभेंत ॥ ६० ॥ रावण गेलिया जनकनंदिनी ॥ बुडाली शोकार्णवजीवनीं ॥ तंव ते बिभीषणाची राणी ॥ सरमा आली गुप्तरूपें ॥ ६१ ॥ ते क्षणक्षणां येऊन ॥ घेत जानकीचें दर्शन ॥ सांगे सकळ वर्तमान ॥ जें जें लंकेंत वर्तलें ॥ ६२ ॥ रघुपतीचें जें कां हित ॥ तें बिभीषणासी करणें अगत्य ॥ तैसीच सरमा येऊन तेथ ॥ सांभाळीत जानकीतें ॥ ६३ ॥ नानासूक्ष्म रूप धरीत ॥ राक्षसकापट्यही जाणत ॥ तितकें जानकीस श्रुत करीत ॥ क्षणक्षणां येऊनियां ॥ ६४ ॥ असो सरमा म्हणे जानकीसी ॥ माये शोक किमर्थ करिसी ॥ राम सुखी आहे सुवेळेसी ॥ सकळ सेनेसहित पैं ॥ ६५ ॥ तुज वश करावया ये क्षणीं ॥ रावणें कृत्रिम केली करणी ॥ बरवें पाहें विचारूनी ॥ मूळ दृष्टी घालोनियां ॥ ६६ ॥ जनकात्मजे तव स्वयंवरीं ॥ चाप बैसलें रावणाचे उरीं ॥ तें तुझ्या पतीनें झडकरी ॥ द्विखंड करूनी टाकिलें ॥ ६७ ॥ त्याहूनि चाप जड ये वेळे ॥ प्रहस्तें जाऊन कैसें आणिलें ॥ कृत्रिमधनु मुंड आणिलें ॥ निर्मून त्याचसारिखें ॥ ६८ ॥ ऐसें सरमा जों बोलत ॥ तों धनुष्य शिर जाहलें गुप्त ॥ जैसा वात लागतां अकस्मात ॥ दीप जाय विझोनी ॥ ६९ ॥ कीं जलदजालाभीतरी ॥ इंद्रधनुष्य उमटे क्षणभरी ॥ तैसें कोदंडही झडकरी ॥ गुप्त जाहलें तेधवां ॥ ७० ॥ असो जानकी म्हणे सरमेप्रती ॥ धन्य हो माये तुझी मती ॥ राक्षसांच्या कापट्यगती ॥ तुज समजती सर्वही ॥ ७१ ॥ मग अयोध्यापतीची राणी ॥ सरमेसी जवळी बोलावूनी ॥ हृदयीं धरीत प्रीतीकरूनी ॥ म्हणे स्वामिनी होसी लंकेची ॥ ७२ ॥ तों देववाणी जाहली अकस्मात ॥ सुखरूप आहे

१ सिंह. २ कोल्ह्यांनीं. ३ करपून. ४ शेष. ५ गरुड. ६ सीता. ७ चिता. ८ ढगांमध्यें. ९ धनुष्य.

अयोध्यानाथ ॥ सीतेचा आनंद अद्भुत ॥ अंबरामाजी[1] नं समाये ॥ ७३ ॥ असो इकडे लंकापती ॥ परम चिंताक्रांत एकांतीं ॥ बोलतसे मंदोदरीप्रती ॥ तेंच श्रोतीं परिसिजे ॥ ७४ ॥ मंदोदरी परम सज्ञान ॥ पतिव्रतागुणसंपन्न ॥ जिचें सौंदर्य पाहून ॥ मीनं[2]केतन तटस्थ ॥ ७५ ॥ मय[3]जेचें इच्छीत मन ॥ घ्यावें जानकीचें दर्शन ॥ तों मंदोदरीस दशवदन ॥ बोलता जाहला ते वेळे ॥ ७६ ॥ रावण म्हणे शुभकल्याणी ॥ तुवां जाऊनि अशोकवनीं ॥ बोधोनियां जनकनंदिनी ॥ मज शयनीं वश करीं ॥ ७७ ॥ तूं पतिव्रतांमाजी मं[4]डण ॥ एवढें कार्य दे साधून ॥ तंव ते मंदोदरी हास्यवदन ॥ अवश्य म्हणोनी ऊठली ॥ ७८ ॥ चंद्राचे ठायीं कलंक ॥ त्याहूनि विशेष मयजेचें मुख ॥ अशोकवना तात्काळिक ॥ येती जाहली पतिव्रता ॥ ७९ ॥ त्रिजटा म्हणे भूमिकुमरी ॥ तव दर्शना आली मंदोदरी ॥ ऐसें ऐकतां अंतरीं ॥ परम संतोषली जगन्माता ॥ ८० ॥ ते चातुर्यसरोवरमराळिका ॥ मयजा सुगंधचंपककळिका ॥ जैसी सिंहस्थीं जान्हवी देखा ॥ भेटों जाय गौतमीतें ॥ ८१ ॥ सीतेचिया चरणांवरी ॥ मयजा जों नमस्कार करी ॥ तों सीतेनें धरूनि झडकरी ॥ हृदयीं धरिली प्रीतीनें ॥ ८२ ॥ कीं त्या सितां[5] अ[6]सिता ॥ एके ठायीं मीनँ[7]ल्या तत्त्वतां ॥ कीं इंदिरा आणि शिवकांता ॥ एकीस एक भेटती ॥ ८३ ॥ एक शची एक सरस्वती ॥ एक कृष्णा एक गोमती ॥ एक मंदाकिनी एक भोगावती ॥ मूर्तिमंत पातल्या ॥ ८४ ॥ असो वरद भाक विसरून ॥ स्वानंदसमुद्रीं जाहल्या लीन ॥ चतुःषष्टी अंतःकरण ॥ विरून गेलें रघुनाथीं ॥ ८५ ॥ कीं वेदशास्त्रींच्या श्रुती ॥ ऐक्यत्वीं ऐक्यास येती ॥ तैशा आलिंगोनि बैसती ॥ ब्रह्मानंदेंकरूनियां ॥ ८६ ॥ जे कां विषकंठवंद्यप्रिया ॥ तिजप्रति बोले दश[8]कंठजाया ॥ आजि सुदिन म्हणोनियां ॥ दर्शन जाहलें माये तुझें ॥ ८७ ॥ क्षण एक निवांत राहून ॥ मयजा बोले सुवचन ॥ म्हणे सर्वांभूतीं समसमान ॥ रघुनंदन एक असे ॥ ८८ ॥ अनेक तरंग एक सागर ॥ बहुत घरें एक अंबर ॥ अनेक मणी एक सूत्र ॥ तैसा रघुवीर व्यापक असे ॥ ८९ ॥ एक सुवर्ण बहु अलंकार ॥ बहुत तरंग एक नीर ॥ बहुत मातृका एक ओंकार ॥ तैसा रघुवीर व्यापकत्वें ॥ ९० ॥ एक शरीर अवयव अपार ॥ बहुत पत्रें एक तरुवर ॥ बहु जळचर एक नीर ॥ तैसा रघुवीर व्यापक असे ॥ ९१ ॥ एक चराचर सर्वांभूतीं ॥ तोच नांदे अयोध्यापती ॥ तरी दशमुखाची केलिया प्रीती ॥ काय स्थिति उणी होय ॥ ९२ ॥ सकळ देहीं अयोध्याधीश ॥ तरी वेगळा कां भाविसी लंकेश ॥ सीते दुराग्रह विशेष ॥ व्यर्थ कां करिसी सांग पां ॥ ९३ ॥ मयजेचा शब्द ऐकूनी ॥ हंसून बोले जनकनंदिनी ॥ अभेद एक चापपाणी ॥ सर्वांभूतीं भरलासे ॥ ९४ ॥ सर्वही घट मठ जाण ॥ काय फोडून घातलें गगन ॥ अभेद एक रघुनंदन ॥ दुजेपण तेथें कैंचें ॥ ९५ ॥ मायिक भासे जगडंबर ॥ जैसा मृगजळाचा मिथ्या पूर ॥ वंध्यावलीचें पक्क फळ विचित्र ॥ मिथ्यामय लटिकेंचि ॥ ९६ ॥ स्वप्नींची संपदा पूर्ण ॥ किंवा आरशांतील धन ॥

१ आकाशांत मावेना. २ मदन. ३ मंदोदरीचें. ४ भूषण. ५ गंगा. ६ यमुना. ७ मिळाल्या. ८ सीता.

कीं दरिद्रियाचे मनोरथ पूर्ण ॥ मिथ्यामय सर्वचि ॥ ९७ ॥ मिथ्या अलंकार एक सुवर्ण ॥ मिथ्या तरंग एक जीवन ॥ अभेद एक रघुनंदन ॥ तेथें रावण कोण कैंचा ॥ ९८ ॥ ब्रह्मानंदस्वरूपावरी ॥ न दिसे दुजेपणाची [1]कुसरी ॥ तेथें सीता आणि मंदोदरी ॥ मिथ्या भास लटिकाचि ॥ ९९ ॥ कैंची पृथ्वी कैंचें गगन ॥ कैंचें आप तेज पवन ॥ मिथ्या माया कैंचे त्रिगुण ॥ तेथें रावण कोठें आहे ॥ १०० ॥ जितकें थोर ब्रह्मांड ॥ तैसेंच आकाश प्रचंड ॥ तेथें घट मठ हें बंड ॥ वेगळें व्यर्थ भावावें ॥ १ ॥ तैसा निर्विकार जगजेठी ॥ न चलती द्वैतभावाच्या गोष्टी ॥ तेथें कैंची रावणाची भेटी ॥ बाह्यदृष्टी त्यजीं कां ॥ २ ॥ [2]मयजा म्हणे जानकीसी ॥ सर्वव्यापक अयोध्यावासी ॥ किंवा आहे एकदेशी ॥ सांग मजपासीं निश्चयें ॥ ३ ॥ यावरी त्रिभुवनपतीची राणी ॥ बोले विदेहराजनंदिनी ॥ म्हणे [3]त्रिपुटी गेल्या जेथें विरूनी ॥ तटस्थ वाणी निगमांची ॥ ४ ॥ ध्येय ध्याता ध्यान ॥ ज्ञेय ज्ञाता ज्ञान ॥ नुरे भजक [4]भंज्य भजन ॥ सांग रावण तेथें कैंचा ॥ ५ ॥ जें जें दिसे तें तें नाशिवंत ॥ वस्तु एक अभेद शाश्वत ॥ मंदोदरी आणि सीता तेथ ॥ कोणीकडे पाहाव्या ॥ ६ ॥ दोरावरी दिसे [5]विखार ॥ शुक्तिकेचे ठायीं रजत साचार ॥ तैसाच मायेचा प्रकार ॥ मिथ्याविकार जाण पां ॥ ७ ॥ मयकन्या सावध होय ॥ दृष्टीनें सर्व पाहे अद्वय ॥ निर्विकार वस्तु निरामय ॥ हाही न साहे शब्द जेथें ॥ ८ ॥ वस्तु अव्यक्त अनाम ॥ तेथें राम हेंही न साहे नाम ॥ ऐसें जयासी कळे वर्म ॥ आत्माराम तोचि पैं ॥ ९ ॥ ऐसा जो जाहला परिपूर्ण ॥ त्यास समाधि आणि विधान ॥ बोलणें आणि मौन ॥ दोन्ही त्याचीं विरालीं ॥ ११० ॥ ऐसें जगन्माता बोलत ॥ मयजा ब्रह्मानंदें डुल्लत ॥ समाधि ग्रासोनि तटस्थ ॥ विराला हेत सर्वही ॥ ११ ॥ बोलणें आणि संवाद ॥ खुंटोनि जाहला अभेद ॥ ओतला एक ब्रह्मानंद ॥ आनंदकंद जगद्गुरू ॥ १२ ॥ आनंद जिरवून अंतरीं ॥ सावध जाहली मंदोदरी ॥ जगन्मातेचे चरण धरी ॥ सद्गद अंतरीं होऊनियां ॥ १३ ॥ म्हणे संशय निरसला पूर्ण ॥ धन्य धन्य आजिचा दिन ॥ विदेहकन्येचे चरण ॥ वारंवार धरी मग ॥ १४ ॥ ब्रह्मानंदें म्हणे श्रीधर ॥ धन्य तो दिवस साचार ॥ सत्संगें आत्मविचार ॥ सारासार होय पैं ॥ १५ ॥ भागीरथी सर्वत्र पवित्र ॥ परी प्रयागमहिमा अपार ॥ तैसा रामविजय परिकर ॥ मंदोदरीसंवाद हा ॥ १६ ॥ सर्वत्र सुलभ ते भीमा ॥ परी पंढरीस अगाध महिमा ॥ स्नान करितां कर्माकर्मा- ॥ पासूनि मुक्त होइजे ॥ १७ ॥ असो सीतेची आज्ञा घेउनी ॥ [6]स्वधामा गेली मयनंदिनी ॥ रावणाप्रती जाउनी ॥ वर्तमान सांगतसे ॥ १८ ॥ तप्तलोहावरी उदक पडलें ॥ तें माघारें निघे एक वेळे ॥ परी जानकी कदाकाळें ॥ वश नव्हे तुम्हांसी ॥ १९ ॥ मृगजळीं बुडेल अगस्ती ॥ तमकूपीं पडेल [7]गँभस्ती ॥ हेंही घडे परी सीता सती ॥ वश नोहे तुम्हांतें ॥ १२० ॥ जे गोष्टीनें होय अनर्थ ॥ आपुले कुळाचा होय घात ॥ ऐशिया बुद्धीनें पंडित ॥ कालत्रयीं न वर्तती ॥ २१ ॥ हातींचें टाकूनि सुवर्ण ॥ कां बळेंच घ्यावें शेण ॥

---

१ शंका सुद्धां. २ मंदोदरी. ३ ज्ञाता, ज्ञान आणि ज्ञेय; पूजक, पूजा, पूज्य इत्यादि. ४ भजण्याला योग्य. ५ सर्प. ६ आपल्या घरीं. ७ सूर्य.

गोड शर्करा ओसंडून ॥ राख कां मुखीं घालावी ॥ २२ ॥ मुक्तें सांडोनि परिकरें ॥ कां पदरीं बांधावीं खापरें ॥ ओसंडोनि रायकेळें आदरें ॥ अर्कीफळें कां भक्षावीं ॥ २३ ॥ याकरितां द्विपंचवदना ॥ सोडावी रामाची अंगना ॥ कायावाचामनें जाणा ॥ रघुनंदना शरण रिघावें ॥ २४ ॥ परसतीचा अभिलाष ॥ महापुरुषास ठेवणें दोष ॥ बळवंतावरी बांधणें कास ॥ मग अनर्थास काय उणें ॥ २५ ॥ विवसी हे परम सीता ॥ अनर्थकारक घोर वनिता ॥ हे नेऊनि द्यावी रघुनाथा ॥ तरीच तुम्हां कल्याण ॥ २६ ॥ महासर्प उशीं घेउनी ॥ कैसा निजेल सुखशयनीं ॥ बळेंच गृहास लाविल्या अग्नी ॥ मग अनर्थासी काय उणें ॥ २७ ॥ परद्रव्याचा अभिलाष ॥ जाणोनि प्राशन करणें विष ॥ करितां परनिंदा द्वेष ॥ मग अनर्थासी काय उणें ॥ २८ ॥ परम साधु बिभीषण ॥ तुमचा अविवेक देखोन ॥ अयोध्यापतीस गेला शरण ॥ जन्ममरण चुकविलें ॥ २९ ॥ परम प्रतापी रघुनंदन ॥ उदधीवरी तारिले पाषाण ॥ हा प्रताप तुम्ही जाणून ॥ द्वेषबुद्धि कां धरितां ॥ १३० ॥ ऐशिया शब्दसुमनींकरून ॥ मयजेनें पूजिला रावण ॥ मग प्रत्युत्तर हांसोन ॥ देता जाहला ते काळीं ॥ ३१ ॥ प्रिये तूं बोलसी वचनें ॥ तीं मज मानलीं बहुत गुणें ॥ परी आपुला पुरुषार्थ टाकणें ॥ तरी जिणें व्यर्थ लोकीं ॥ ३२ ॥ चिरंजीव जाहला बिभीषण ॥ प्रळयीं तरी पावेल मरण ॥ तोंवरी देहलोभ धरून ॥ बैसतां काय सार्थक ॥ ३३ ॥ कल्पपर्यंत जीवूनी ॥ पडिलें शरीर बंदिखानीं ॥ या पुरुषार्थासी शुभ कल्याणी ॥ मानी कोण सांग पां ॥ ३४ ॥ आदिपुरुष रघुनंदन ॥ हें मी जाणें सर्व वर्तमान ॥ तो मजसीं युद्धकामना धरून ॥ सागर उतरूनि आला आहे ॥ ३५ ॥ त्याची वासना न पुरवितां ॥ कदा माघारी नेदीं सीता ॥ तरी मी आपुल्या पुरुषार्था ॥ दावोनि राघवा जिंकीन ॥ ३६ ॥ ऐसें ऐकोनि ते अवसरीं ॥ चिंताक्रांत होऊनि मंदोदरी ॥ प्रवेशली निजमंदिरीं ॥ क्लेशचक्रीं पडियेली ॥ ३७ ॥ असो आतां यावरी ॥ रावण चढला गोपुरीं ॥ जैसा बलाहक पर्वतशिखरीं ॥ कृष्णवर्ण उतरला ॥ ३८ ॥ चपळेहून तेज आगळें ॥ अंगीं अलंकार मिरवले ॥ दाही छत्रें ते वेळे ॥ मस्तकावरी विराजती ॥ ३९ ॥ भोंवते सेवकजन बहुत ॥ उपभोग देती समस्त ॥ इकडे बिभीषण रामासी दावीत ॥ रावण गोपुरीं चढला तो ॥ १४० ॥ श्रीराम म्हणे ते अवसरीं ॥ हा परम उंच सुवेळागिरी ॥ अवघे वळंघोनियां वरी ॥ लंकापुरी पाहूं चला ॥ ४१ ॥ ऐसें बोलतां अयोध्याधीश ॥ उठले तत्काळ कपिपुरुष ॥ सुवेळाचळीं आसपास ॥ चढले तेव्हां वायुवेगें ॥ ४२ ॥ जैसा कनकाचळावरी ॥ चढल्या निर्जरांच्या हारी ॥ तैसा वानरांसह ते अवसरीं ॥ अयोध्याविहारी चढतसे ॥ ४३ ॥ रघुपतीचे दोन्ही कर ॥ धरिती बिभीषण सूर्यकुमर ॥ सुवेळाचळीं रघुवीर ॥ कैसा शोभला ते काळीं ॥ ४४ ॥ उदयाचळावरी बाळमित्र ॥ ऐरावतावरी सहस्रनेत्र ॥ कैलासावरी कर्पूरगौर ॥ त्रिभुवनेश्वर दिसे तेवीं ॥ ४५ ॥ जो लावण्यामृतसागर ॥ स्मरारिमित्र मनोहर ॥ झळ-

१ टाकून. २ रुईचीं फळें. ३ विघ्नदेवता. ४ शब्दरूपी फुलांनीं. ५ दरवाजाच्या गच्चीवर. ६ मेघ. ७ चढून. ८ देवांच्या.

कती समुद्रदत्त अलंकार ॥ चपळेहूनि तेजागळे ॥ ४६ ॥ तेणें शोभला अयोध्यानाथ ॥ दिव्य पीतवसन विराजत ॥ असो गोपुरा-
वरी लंकानाथ ॥ विलोकीत रामाकडे ॥ ४७ ॥ वानरांसहित रावणारी ॥ शोभतसे सुवेळाद्रीवरी ॥ जैसा इंद्रादि सकळ सुरवरीं ॥
वैकुंठपती वेष्टिला ॥ ४८ ॥ कीं अनंत श्रुत्यर्थसमवेत ॥ तो वेदोनारायण विराजत ॥ किंबहुना वृक्षांसहित ॥ कल्पद्रुम विराजे
॥ ४९ ॥ तैसा महावीरीं वेष्टित ॥ शोभतसे सीताकांत ॥ परी ते समयीं सूर्यसुत ॥ कर्म अद्भुत करिता जाहला ॥ १५० ॥ कुंजर
दृष्टीं देखोन ॥ उगा न राहे पंचानन ॥ कोणास न पुसतां मित्रनंदन ॥ अकस्मात उडाला ॥ ५१ ॥ वज्र पडे पर्वतशिखरीं ॥ तैसा
सुग्रीव ते अवसरीं ॥ येऊन आदळला रावणावरी ॥ परमावेशेंकरूनियां ॥ ५२ ॥ सव्यहस्तचपेटेतळीं ॥ दाही छत्रें खालीं पाडिलीं ॥
वामहस्तघायें तळीं ॥ मुगुट सर्व पाडिले ॥ ५३ ॥ जैसी विंध्याद्रीवरी अकस्मात ॥ विद्युल्लता येऊन पडत ॥ तैसें अर्कजें केलें विप-
रीत ॥ लंकानाथ घाबरला ॥ ५४ ॥ मग लत्ताप्रहार ते वेळां ॥ सुग्रीवानें समर्पिला ॥ सर्वेच हृदयीं दिधला ॥ मुष्टिघात ते वेळीं
॥ ५५ ॥ मल्लयुद्ध परम अद्भुत ॥ जाहलें एक घटिकापर्यंत ॥ रावण म्हणे वालीऐसें त्वरित ॥ धरूनि नेईल सुग्रीव हा ॥ ५६ ॥
रामापासीं नेऊन त्वरित ॥ विटंबील सूर्यसुत ॥ पळावयासी निश्चित ॥ मार्ग कोठें दिसेना ॥ ५७ ॥ षोडशखणांचें गोपुर ॥ तया-
वरूनि महावीर ॥ कोसळले तेव्हां लंकानगर ॥ गजबजलें एकदांचि ॥ ५८ ॥ एक म्हणती आला हनुमंत ॥ नगर जाळावया समस्त ॥
एक म्हणती समुद्रांत ॥ लंका घालील पालथी ॥ ५९ ॥ असो तेव्हां दशकंधर ॥ चुकवोनियां पैं सत्वर ॥ पळाला वेगें जैसा तस्कर ॥
जागा होतां गृहस्वामी ॥ १६० ॥ मृगेंद्राचे कवेंतून[१] देख ॥ पूर्वभाग्यें सुटला जंबुक ॥ कीं भुजंगकवेंतूनि मूषक ॥ पळोनि जाय
स्वस्थळा ॥ ६१ ॥ असो सुग्रीव तेथोनि उडाला ॥ सुवेळागिरीं पावला ॥ एकचि जयजयकार जाहला ॥ हृदयीं धरिला रघुनाथें
॥ ६२ ॥ वृंदारक[२] गगनींहूनी ॥ पुष्पें वर्षती ते क्षणीं ॥ धन्य सुग्रीव म्हणोनी ॥ तर्जनी[३] मस्तक डोलविती ॥ ६३ ॥ श्रीराम म्हणे सूर्य-
कुमरा ॥ आजी बृहस्पती चेवला[४] विचारा ॥ तैसें तूं महावीरा ॥ केलें होतेंच विपरीत ॥ ६४ ॥ समीप असतां सर्व दळें ॥ पुढें उडी
न घालावी भूपाळें ॥ असो जय पावला शीघ्रकाळें ॥ हाच लाभ थोर आम्हां ॥ ६५ ॥ तेव्हां आणोनी पुष्पजाती ॥ वानरीं पूजिला
किष्किंधापती ॥ दळभारेंसीं सीतापती ॥ पूर्वस्थळास उतरला ॥ ६६ ॥ सकळ जुत्पतींसह[५] रघुनंदन ॥ बैसला तेव्हां सभा करून ॥
सुग्रीव आणि बिभीषण ॥ अवघे जवळी बैसले ॥ ६७ ॥ राजाधिराज रामचंद्र ॥ जो चातुर्यगुणसमुद्र ॥ राजनीति बहुविचार ॥ करिता
जाहला ते समयीं ॥ ६८ ॥ म्हणे आतां द्विपंचवदन[६] ॥ सीता नेदी युद्धावीण ॥ यावरी मग बिभीषण ॥ बोलता जाहला तेधवां ॥ ६९ ॥ म्हणे
साम दान भेद दंड करून ॥ शत्रु कीजे आपणाआधीन ॥ ओळखूनि समयाचें चिन्ह ॥ तैसें चतुरीं वर्तावें ॥ १७० ॥ मंत्रें आकर्षिजे विखार[७] ॥

---

१ मिठींतून. २ देव. ३ आंगठ्याजवळचें बोट. ४ चळला. ५ मल्लांसह. ६ रावण. ७ सर्प.

उदकें शांतविजे वैश्वानर ॥ वेदांतज्ञानें भवसमुद्र ॥ उतरूनि जावें पैलतीरा ॥ ७१ ॥ कामक्रोधादि शत्रु थोर ॥ विवेकें जिंकावे साचार ॥ भक्तिबळें सर्वेश्वर ॥ आपणाधीन करावा ॥ ७२ ॥ शमदमबळेंकरून ॥ मनोजय करिती सज्ञान ॥ व्युत्पत्तीच्या बळेंकरून ॥ अर्थ काढिती पंडित ॥ ७३ ॥ पाषाणाखालीं सांपडे हात ॥ तो युक्तीनें काढावा अकस्मात ॥ बळेंकरून ओढितां प्राप्त ॥ व्यथा मात्र होय पैं ॥ ७४ ॥ तैसें आधीं साम करून ॥ वश करावा द्विपंचवदन ॥ समयोचित जाणे ज्ञान ॥ ऐसा शिष्टाईस पाठवावा ॥ ७५ ॥ सभेसी बैसतां जाऊन ॥ दिसे जैसा बृहस्पति प्रवीण ॥ सरस्वती जयासी प्रसन्न ॥ समयोचित शब्द देत ॥ ७६ ॥ वेद शास्त्र पुराण ॥ हें जयासी करतलामलक पूर्ण ॥ तेजस्वी जैसा चंडकिरण ॥ सभास्थानीं तेवीं दिसे ॥ ७७ ॥ जरी वरी लोटले शत्रु समस्त ॥ ते समयीं जैसा वैवस्वत[1] ॥ जैसा कलशोद्भव[2] निश्चित ॥ शत्रुसागर प्राशावया ॥ ७८ ॥ हृदय निर्मळ कपटरहित ॥ भोळा जैसा उमाकांत ॥ श्रेष्ठत्वें सभेंत विराजत ॥ शचीनाथ[3] ज्यापरी ॥ ७९ ॥ ईश्वरीं जयाचें प्रेम ॥ संतांसीं मित्रभाव परम ॥ आचरे सदा सत्कर्म ॥ क्रोध काम दवडोनियां ॥ १८० ॥ यालागीं जगद्वंद्या राघवा ॥ या चिन्हीं मंडित बरवा ॥ ऐसा शिष्टाईस पाठवावा ॥ मयजाधवा[4] जवळिकें ॥ ८१ ॥ तरी नर वानर रीस ॥ कोणास पाठवूं शिष्टाईस ॥ तुम्हीं आम्हीं किष्किंधाधीश ॥ विचार एक काढावा ॥ ८२ ॥ वारणचक्रांत[5] रिघोन ॥ स्वकार्य साधी पंचानन[6] ॥ कीं एकलाचि जाऊन सुपर्ण[7] ॥ अमृतकुंभ घेऊन आला ॥ ८३ ॥ एकलाच जाऊन गुरुपुत्र[8] ॥ साधून आला संजीवनीमंत्र ॥ कीं सागर उडोनि रुद्रावतार[9] ॥ शुद्धि करूनि पातला ॥ ८४ ॥ तैसेंचि कार्य साधून ॥ सत्वर येई परतोन ॥ ऐसा पाठवावा निवडोन ॥ शीघ्रकाळीं तत्त्वतां ॥ ८५ ॥ ऐसें बोलतां बिभीषण ॥ परम संतोषला रघुनंदन ॥ म्हणे धन्य तुझें ज्ञान ॥ सकळकळाप्रवीण होसी ॥ ८६ ॥ रत्नराशी पडल्या अपार ॥ त्यांत अनर्घ्य[10] रत्न प्रभाकर ॥ परीक्षक निवडिती तैसा वीर ॥ वालिपुत्र[11] काढिला ॥ ८७ ॥ बिभीषण म्हणे राजीवनेत्रा ॥ जलदवर्णा चारुगात्रा ॥ पद्मोद्भवजनका स्मरारिमित्रा ॥ अंगदासी पाठवावें ॥ ८८ ॥ हा सर्व लक्षणीं आहे चतुर ॥ जैसा नवग्रहांत दिनकर ॥ कीं विखारांत[12] धरणीधर[12] ॥ तैसा वानरांत अंगद हा ॥ ८९ ॥ कीं शास्त्रांमाजी वेदांत ॥ शस्त्रांत सुदर्शन लखलखित ॥ कीं पक्ष्यांमाजी विनतासुत ॥ बळें अद्भुत तैसा हा ॥ १९० ॥ ऐकतां तोषला रघुनंदन ॥ म्हणे हें तुम्हीं उत्तम निवडिलें रत्न ॥ तंव तो अंगद कर जोडून ॥ रघुपतीप्रती बोलत ॥ ९१ ॥ म्हणे पुराणपुरुषा परमानंदा ॥ भक्तहृत्पद्मकोशमिलिंदा ॥ जगदंकुरमूळकंदा ॥ आज्ञा काय ते मज द्यावी ॥ ९२ ॥ राजीवाक्षा रणरंगधीरा ॥ असुरकाननवैश्वानरा ॥ जनकजामाता अति उदारा ॥ आज्ञा काय ती मज सांगा ॥ ९३ ॥ चराचरफलांकितद्रुमा ॥ विशाळभाळा पूर्णकामा ॥ अज अजित आत्मारामा ॥ आज्ञा काय ती मज सांगा ॥ ९४ ॥ रावण आणि कुंभकर्ण ॥ ये क्षणीं येथें आणूं बांधोन ॥ कीं हे लंका उचलून ॥

१ यम. २ अगस्ति. ३ इंद्र. ४ रावणापाशीं. ५ हत्तींच्या झुंडींत. ६ सिंह. ७ गरुड. ८ कच. ९ मारुती. १० अमोल. ११ अंगद. १२ सर्पांमध्यें शेष.

स्तावरी टाकिला अकस्मात ॥ तेणें बाण सोडिले अद्भुत ॥ अचळ फोडिला क्षणार्धें ॥ ४९ ॥ सर्वेंच दुसरा शैल सबळ ॥ प्रहस्तावरी टाकी नीळ ॥ तेणें फोडूनि तत्काळ ॥ पिष्टवत पैं केला ॥ ५० ॥ एकामागें एक अद्भुत ॥ नीळें टाकिले शत पर्वत ॥ तितुकेही छेदी प्रहस्त ॥ सीतानाथ पाहातसे ॥ ५१ ॥ प्रहस्तानें बळ सबळ ॥ सर्वांगीं खिळिला वीर नीळ ॥ परी तो वैश्वानराचा बाळ ॥ भिडतां मागें सरेना ॥ ५२ ॥ याउपरी नीळ दक्ष ॥ शतयोजनें ताडवृक्ष ॥ मोडूनि धांवे जेवीं विरूपाक्ष ॥ कल्पांतकाळीं क्षोभला ॥ ५३ ॥ भुजाबळें भोंवंडून ॥ वृक्ष घातला उचलोन ॥ रथासहित प्रहस्त चूर्ण ॥ रणमंडळीं जाहला ॥ ५४ ॥ जाहला एकचि जयजयकार ॥ सुमनवृष्टि करिती सुरवर ॥ रावणापासीं सत्वर ॥ घायाळ जाऊन सांगती ॥ ५५ ॥ पडिला ऐकतां प्रहस्त ॥ शोक करी लंकानाथ ॥ म्हणे व्याघ्र प्रतापवंत ॥ गोवत्सांनीं मारियेला ॥ ५६ ॥ कमळगर्भींचा घेऊन तंत ॥ मशकें बांधिला ऐरावत ॥ खद्योततेजें आदित्य ॥ आहाळला कैसा आजि तो ॥ ५७ ॥ सैन्यकासी म्हणे लंकानाथ ॥ सेना सिद्ध करावी त्वरित ॥ आजि मी युद्ध करीन अद्भुत ॥ जिंकीन रघुनाथा कपींसीं ॥ ५८ ॥ धांव निशाणीं दिधले सत्वर ॥ दणाणलें लंकानगर ॥ कोट्यनुकोटी महावीर ॥ सिद्ध जाहले शस्त्रास्त्रीं ॥ ५९ ॥ तों लंकापतीची पट्टराणी ॥ मंदोदरी विवेकखाणी ॥ तियेचे दूत सभास्थानीं ॥ परम धूर्त बैसले होते ॥ ६० ॥ समय देखोनि विपरीत ॥ स्वामिणीपासीं गेले त्वरित ॥ वर्षाकाळीं धांवत ॥ सरितापूर जैसे कां ॥ ६१ ॥ कीं शरासनापासोन ॥ सायक धांवती त्वरेंकरून ॥ कीं अस्ता जातां उष्णकिरण ॥ पक्षी आश्रमा धांवती ॥ ६२ ॥ तैसे स्वामिणीपासीं येऊन ॥ पाणी जोडून करिती नमन ॥ मग अधोदृष्टीनें वर्तमान ॥ सांगती सकळ सभेचें ॥ ६३ ॥ रणीं पडला प्रहस्त प्रधान ॥ म्हणोनियां दशानन ॥ सकळ सेना सिद्ध करून ॥ आतांचि जातो संग्रामा ॥ ६४ ॥ ऐसा समाचार ऐकोनी ॥ मंदोदरी लावण्यखाणी ॥ जिच्या स्वरूपावरूनी ॥ रतिवर ओंवाळिजे ॥ ६५ ॥ जिची मुखशोभा देखोनी ॥ विधुबिंब गेलें विरूनी ॥ चंपककलिका गौरवर्णी ॥ सुकुमार त्याहूनि बहुत ॥ ६६ ॥ अंगींची प्रभा अत्यंत ॥ तेणें अलंकार शोभत ॥ कीं त्रिभुवन हिंडोनि रतिकांत ॥ श्रमोन तेथें विसांवला ॥ ६७ ॥ हास्य करितां कौतुकें ॥ दंततेज मंदिरीं झळके ॥ बोलतां रत्नें अनेकें ॥ भूमीवरी विखुरती ॥ ६८ ॥ अंगींचे सुवासेंकरून ॥ कोंदलें असे अवघें सदन ॥ तडिदंबर वेष्टिलें पूर्ण ॥ सुवास मृदु निर्मळ ॥ ६९ ॥ चंपळेचा प्रकाश पडे ॥ तैसे झळकती हातींचे चुडे ॥ वीस नेत्र होऊनि वेडे ॥ रावणाचे पाहती ॥ ७० ॥ ते लावण्यसागरींची लहरी ॥ दूतवार्ता ऐकोनि मंदोदरी ॥ सुखासनीं बैसोन झडकरी ॥ सभेसी तेव्हां चालिली ॥ ७१ ॥ भोंवतें दासींचें चक्र ॥ जाणविती नाना उपचार ॥ सवें माल्यवंत प्रधान चतुर ॥ बहुत वृद्ध जाणता ॥ ७२ ॥ आणि अतिकाय कुमर ॥ जैसा पार्वतीसी स्कंद सुंदर ॥ कीं शचीजवळी जयंत पुत्र ॥ अति-

१ पर्वत. २ रुद्र. ३ काजव्याच्या प्रकाशानें. ४ पोळला. ५ युद्धाचा बावटा उभारला. ६ धनुष्यापासून. ७ मदन. ८ विजेसारखें वस्त्र. ९ विजेचा.

काय शोभे तैसा ॥ ७३ ॥ सहस्रांचे सहस्र दूत ॥ कनकवेत्रपाणी पुढें धांवत ॥ जन वारूनि समस्त ॥ वाट करिती चालावया ॥ ७४ ॥ अंगींच्या प्रभा फांकती ॥ तेणें गोपुरचर्या उजळती ॥ असो ते मंदोदरी सती ॥ सभाद्वारा प्रवेशे ॥ ७५ ॥ अधोवदनें तेव्हां जन ॥ सकळ परते गेले उठोन ॥ तेव्हां मंदोदरीनें येऊन ॥ पतीचीं पदें नमियेलीं ॥ ७६ ॥ दशमुख बोले हांसोन ॥ आपुलें कां झालें आगमन ॥ मग क्षण एक निवांत बैसोन ॥ मयजा वचन बोलत ॥ ७७ ॥ टाकोनियां शुद्ध पंथ ॥ आडमार्गें जो गमन करीत ॥ तया अपाय येती बहुत ॥ यास संदेह नाहींचि ॥ ७८ ॥ सर्वांसीं विरोध करून ॥ आपुलें व्हावें म्हणे कल्याण ॥ तो अनर्थी पडेल पूर्ण ॥ यासी संदेह नाहींचि ॥ ७९ ॥ वेदशास्त्रीं जें अनुचित ॥ तेथें बळें घाली चित्त ॥ तेणें आपुला केला घात ॥ यासी संदेह नाहींचि ॥ ८० ॥ विवेकसद्बुद्धीचे बळें ॥ अनर्थ तितुके टाळावे कुशळें ॥ वचनें संतांचीं निर्मळें ॥ हृदयीं सदा धरावीं ॥ ८१ ॥ राया पुरुषार्थ हाचि पूर्ण ॥ परदारा आणि परधन ॥ येथें जो न घाली मन ॥ तोचि धन्य शास्त्र म्हणे ॥ ८२ ॥ नंदनवनींचा मिलिंद ॥ दिव्यसुमनांचा घेत सुगंध ॥ त्यासी पलांडुपुष्पीं लागला वेध ॥ नवल थोर वाटे हें ॥ ८३ ॥ सुरतरूच्या सुमनांवरी ॥ जो निद्रा करी अमरमंदिरीं ॥ तो निजों इच्छी खदिरांगारीं ॥ नवल परम वाटे हें ॥ ८४ ॥ ज्याची ललना सुंदर बहुत ॥ जीतें अष्टनायिका लाजत ॥ तो पुरुष अन्य आलिंगूं इच्छीत ॥ नवल परम वाटे हें ॥ ८५ ॥ सुरभि सुरतरु चिंतामणी ॥ इच्छिलें तें पुरवी सदनीं ॥ तो कोरान्न इच्छीत मनीं ॥ नवल परम वाटे हें ॥ ८६ ॥ अंतरीं जाणूनि यथार्थ ॥ अन्यथा बळें प्रतिपादीत ॥ न करावें तें बळेंचि करीत ॥ तरी अनर्थ जवळी आला ॥ ८७ ॥ मी जाणता सर्वज्ञ ॥ ऐसा पोटीं वाहे अभिमान ॥ शतमूर्खांहूनि न्यून ॥ कर्म आचरे बळेंचि ॥ ८८ ॥ याचिलागीं लंकेश्वरा ॥ कामासी कदा नेदीं थारा ॥ कामासंगें थोरथोरां ॥ अनर्थी पूर्वी पाडिलें ॥ ८९ ॥ तुमचा स्वामी त्रिनेत्र ॥ त्याचा शत्रु काम अपवित्र ॥ तो तुम्हीं केला मित्र ॥ तरी उमावर क्षोभला ॥ ९० ॥ स्मरारिमित्र रामचंद्र ॥ त्यासीं सख्य करा साचार ॥ मग तो संतोषूनि कर्पूरगौर ॥ अक्षयी पद देईल ॥ ९१ ॥ सीता परम पतिव्रता ॥ हे रामापासींच बरी गुणभरिता ॥ कैलहकल्लोळसरिता ॥ आणिकांचे गृहीं हे ॥ ९२ ॥ हे काळानळाची तीव्र ज्वाळा ॥ क्षणें जाळील ब्रह्मांडमाळा ॥ लंकेसी आणितां क्षय कुळा ॥ करील आमुच्या निर्धारें ॥ ९३ ॥ सहस्रार्जुनें नेऊन बळें ॥ राया तुम्हां बंदीं रक्षिलें ॥ त्यास भृगुपतीनें मारिलें ॥ त्यासही जिंकिलें राघवें ॥ ९४ ॥ ऐसा बळिया रघुनंदन ॥ जेणें जळीं तारिले पाषाण ॥ तरी त्यासीं सख्य करून ॥ आपणाधीन करावा ॥ ९५ ॥ हिरण्यकश्यपा नाटोपे हरी ॥ प्रह्लाद जन्मला त्याचे उदरीं ॥ तेणें सख्य करून मुरारी ॥ आपणाधीन पैं केला ॥ ९६ ॥ चिरंजीव करूनि कुळवल्ली ॥ जगीं कीर्ति वाढविली ॥ तैसा राम सखा ये काळीं ॥ करून वाढवा सत्कीर्ति ॥ ९७ ॥ तुम्हांस धरिलें

१ सोन्याच्या काठ्या हातीं घेतलेले चोपदार. २ नगरद्वारें. ३ परस्त्री. ४ भांडणरूपी नदी. ५ परशुरामानें. ६ बळवंत. ७ नरसिंह. ८ वंशाचा वेलविस्तार.

नंदकंद ॥ आलिंगी हृदयीं प्रेमें अंगद ॥ सकळ कपींसी आनंद ॥ वाळिपुत्रासी भेटतां ॥ ९६ ॥ रावणाचा मुकुट ते वेळां ॥ अंगदें रामापुढें ठेविला ॥ तो बिभीषणाचे मस्तकीं घातला ॥ दशरथात्मजें ते वेळीं ॥ ९७ ॥ अंगदास म्हणे रघुनंदन ॥ मंडप येथें आणिला उचलोन ॥ पुढें कोठें बैसेल बिभीषण ॥ सिंहासन घालूनियां ॥ ९८ ॥ ऐसें वाळिसुतें ऐकोनी ॥ मंडप उचलिला ते क्षणीं ॥ शेष मस्तकीं धरी अवनी ॥ तैसा घेऊन जातसे ॥ ९९ ॥ जेथींचा तेथें मंडप ठेविला ॥ सुवेळेसी परतोन आला ॥ राक्षससमुदाय ते वेळां ॥ आश्चर्य परम मानीत ॥ १०० ॥ केवढा पुरुषार्थ करूनी ॥ राक्षसेंद्रासी गांजोनी ॥ मंडप गेला घेऊनी ॥ सवेंच आणून ठेविला ॥ १ ॥ असो राघवापुढें वाळिनंदन ॥ सांगे लंकेचें वर्तमान ॥ नानापरी बोधिला रावण ॥ परी तो नायके दुष्टात्मा ॥ २ ॥ गिरिमस्तकीं वर्षे जलधर ॥ परी तेथें न राहे अणुमात्र नीर ॥ तैसा बोधिला दशकंधर ॥ स्थिर नोहे बोध तेथें ॥ ३ ॥ नित्य दुग्धें न्हाणिला वायस ॥ परी तो कदा न होय राजहंस ॥ दह्यांमाजी कोळसा बहुवस ॥ घालितां उजळ नव्हेचि ॥ ४ ॥ सिकता[२] शिजविली बहुकाळ ॥ परी ते कदा नव्हे मवाळ ॥ कीं परीस नेऊन तत्काळ ॥ खापरासी व्यर्थ लाविला ॥ ५ ॥ जन्मांधापुढें दीप जाणा ॥ कीं बधिरापुढें वाजविला रुद्रवीणा ॥ सारासार समजेना ॥ शतमूर्खा जैसा कां ॥ ६ ॥ कीं शर्करेमाजी नेऊन ॥ कडू दुध्या[३] ठेविला बहुदिन ॥ परी त्याचें अंतर पूर्ण ॥ गोड नव्हे अणुमात्र ॥ ७ ॥ षोडशोपचारें पूजिलें प्रेत ॥ परी तें गेलें जैसें व्यर्थ ॥ तैसा बोधिला लंकानाथ ॥ परी तो नायके सर्वथा ॥ ८ ॥ जोंवरी शशी[४] चंडकिरण ॥ तोंवरी केला राजा बिभीषण ॥ एकवचनी तूं सीतारमण ॥ तुझें वचन व्यर्थ नव्हे ॥ ९ ॥ युद्ध केलियावांचोनी ॥ कदा नेदी जनकनंदिनी ॥ राघवेंद्रें ऐसें ऐकोनी ॥ चंड दोर्दंड[५] पीटिले ॥ ११० ॥ जैसा रजनीअंतीं वासरमणी ॥ अकस्मात पूर्वेस देखिजे जनीं ॥ तैसी कोदंडाची गवसणी ॥ नरवीरोत्तमें काढिली ॥ ११ ॥ कीं ते मेघांतूनि वेगळी ॥ प्रळयचपळा निवडिली ॥ तैसी गवसणी काढितां प्रभा पडली ॥ कोदंडाची अकस्मात ॥ १२ ॥ क्षण न लागतां चढविला गुण ॥ उभा ठाकला सीतारमण ॥ ओढी ओढितां आकर्ण ॥ थरारलीं सप्त द्वीपें ॥ १३ ॥ काळाचे मनीं बैसे दचक ॥ तैसी सुग्रीवें दिधली हांक ॥ अठरा पद्में वानर देख ॥ गर्जना करीत उठले पैं ॥ १४ ॥ बाहात्तर कोटी रीस ॥ हांकेसरिसे भरिती आकाश ॥ पृथ्वी डळमळितां नागेश ॥ ग्रीवा खालीं सरसावी ॥ १५ ॥ दिग्गजांचीं बैसलीं टाळीं ॥ कूर्मपृष्ठी तेव्हां थरारिली ॥ यज्ञवराह पृथ्वीतळीं ॥ सांवरीत दंतानें ॥ १६ ॥ एकदांचि कपींचे भुभुःकार ॥ ऐकतां दचकले निर्जर ॥ धुळीनें दिशा दाटल्या समग्र ॥ मेरुमांदार कांपती ॥ १७ ॥ वीस कोटी वानर घेऊन ॥ लंकेवरी धांवला सुषेण ॥ जेवीं वारणचक्रावरी[६] पंचानन[७] ॥ गर्जत धांवे निःशंक ॥ १८ ॥ सकळ पापासी रामनाम ॥ जैसें जाळूनि करी भस्म ॥ तैसा तो वानरोत्तम ॥ अंजनीतनय धांविन्नला ॥ १९ ॥ सकळ वान-

---

१ पृथ्वी. २ वाळू. ३ भोपळा. ४ चंद्र, सूर्य. ५ स्फुरण पावलेले असे मोठे बाहुदंड. ६ हत्तींच्या समुदायावर. ७ सिंह.

अध्याय २२
वानर
मारुती.
लक्ष्मण.
श्रीराम

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ जानकीनेत्रसरोजमित्रा ॥ मित्रकुळभूषण स्कंदताततमित्रा ॥ [2]मित्रकुळकैवारिया [3]भूसुरमित्रा ॥ सौमित्राग्रजा श्रीरामा ॥ १ ॥ भक्तमानसचकोरचंद्रा ॥ त्रिविधतापशमना आनंदसमुद्रा ॥ भरतहृदयारविंदभ्रमरा ॥ भवभयहरा राजीवाक्षा ॥ २ ॥ मुमुक्षुचातकनवमेघरंगा ॥ सकळरंगातीत अनंगा ॥ आनंदमय अमला निःसंगा ॥ अक्षय अभंगा निरुपाधिका ॥ ३ ॥ रणरंगधीरा रघुनंदना ॥ बोलवीं पुढें ग्रंथरचना ॥ हनुमंतें द्रोणाद्रि आणून जाणा ॥ सौमित्रप्राणा वांचविलें ॥ ४ ॥ यावरी बोले बिभीषण ॥ बाहेर युद्धा न ये रावण ॥ शक्रजिताऐसें हवन ॥ गुप्त तेणें मांडिलें ॥ ५ ॥ सुटले आहुतींचे परिमळ ॥ धूम्रें कोंदलें नभमंडळ ॥ अग्नींतून रथ तेजाळ ॥ अर्धा बाहेर निघाला ॥ ६ ॥ पूर्णाहुती होतां पूर्ण ॥ संपूर्ण निघेल स्यंदन ॥ तरी अगोदरचि जाऊन ॥ विघ्न तेथें करावें ॥ ७ ॥ ऐसें बोलतां बिभीषण ॥ मुख्य कपी उठिले दहाजण ॥ नळ नीळ जांबुवंत वालिनंदन ॥ सीताशोकहरण पांचवा ॥ ८ ॥ गवय गवाक्ष गंधमादन ॥ शरभ केसरी पावकलोचन ॥ दशरथात्मजासी वंदून ॥ दहाजण वीर उठिले ॥ ९ ॥ ते दहाही पराक्रमेंकरून ॥ दशदिशा जिंकिती नलगतां क्षण ॥ अकस्मात ऊर्ध्वपंथें उडोन ॥ दशमुखावरी चालिले ॥ १० ॥ जैसे [6]विहंगम उडती गगनीं ॥ तैसे लंकेंत आले तये क्षणीं ॥ घरोघरीं रिघोनी ॥ रावणा शोधिती तेधवां ॥ ११ ॥ जे जे भेटती राक्षस ॥ त्यांतें करिती ताडणास ॥ कोठें बैसला लंकेश ॥ दावा आम्हांस वेगेंसीं ॥ १२ ॥ शोधिलें अवघें लंकाभुवन ॥ परी ठायीं न पडेचि रावण ॥ तों बिभीषणाची राणी येऊन ॥ दावी खूण गुप्तत्वें ॥ १३ ॥ सरमा सांगे सत्वर ॥ [7]नगरदुर्गाखालीं विवर ॥ त्यांत बैसला दशकंधर ॥ दुराचारी कपटिया ॥ १४ ॥ ऐसें ऐकतां ते वेळां ॥ विवरमुखीं होती शिळा ॥ वानरीं फोडूनि मोकळा ॥ मार्ग केला ते समयीं ॥ १५ ॥ तेथें राक्षस होते दारुण ॥ ते वधिले नलगतां क्षण ॥ आंत प्रवेशले वानरगण ॥ विवर विस्तीर्ण देखिलें ॥ १६ ॥ तों तेथें शिवालय प्रचंड ॥ पुढें प्रज्वळिलें होमकुंड ॥ आहुती टाकी दशमुंड ॥ नेत्र वीसही झांकोनियां ॥ १७ ॥ रक्तमद्यमांसपर्वत ॥ नरशिरें पडलीं असंख्यात ॥ रक्तें स्नान करूनि लंकानाथ ॥ वज्रासनीं बैसला ॥ १८ ॥ आश्चर्य करिती वानरगण ॥ अजून न सांडीच हा प्रयत्न ॥ कुळक्षय जाहला संपूर्ण ॥ तरी जयआशा धरीतसे ॥ १९ ॥ असो वानरीं शिळा घेऊनि प्रचंड ॥ विध्वंसिलें होमकुंड ॥ सामग्री नासोनि उदंड ॥ यज्ञपात्रें फोडिलीं ॥ २० ॥ सावध नव्हेचि रावण ॥ वस्त्रें फेडूनि केला नग्न ॥ दाही मुखांमाजी संपूर्ण ॥ धुळी घालिती वानर ॥ २१ ॥ एक वर्मस्थळीं शिळा हाणिती ॥ एक वक्षःस्थळीं ताडिती ॥ तरी सावध नव्हे लंकापती ॥ नाना प्रयत्नें केलिया ॥ २२ ॥ मग तेथोनि उडाला [9]वालिसुत ॥ प्रवेशला [10]राणिवसांत ॥ मंदोदरीस उचलोनि अकस्मात ॥ रावणापाशीं आणिली ॥ २३ ॥ परम सुंदर सुकुमार ॥ रावणावरी लोटिती वानर ॥ [11]चीर कंचुकी अलंकार ॥ केले चूर वानरीं ॥ २४ ॥

१ जानकीचे नेत्रकमलांना सूर्याप्रमाणें. २ सूर्यकुळ. ३ ब्राह्मणमित्रा. ४ रथ. ५ मारुति. ६ पक्षी. ७ तटबंदीतळीं. ८ भुयार. ९ अंगद. १० स्त्रीमहालांत. ११ वस्त्र.

मंदोदरी म्हणे दशवदना ॥ आग लागो तुझिया अनुष्ठाना ॥ वानरीं विटंबिली अंगना ॥ लाज कैसी नाहीं तूतें ॥ २५ ॥ ते पति-व्रता करूनि नग्न ॥ रावणावरी देती ढकलून ॥ मयजा आक्रंदे दारुण ॥ ऐकतां रावण उघडी नेत्र ॥ २६ ॥ तों मंदोदरी आक्रंदत ॥ होम विध्वंसिला समस्त ॥ क्रोधें उठोनि लंकानाथ ॥ वानरांवरी धांविन्नला ॥ २७ ॥ बहुत वानर ते वेळे ॥ पायीं धरूनि आपटिले ॥ अंगदमारुतींसी दिधले ॥ मुष्टिघात बहुत पैं ॥ २८ ॥ सकळही वानर निघोन ॥ सुवेळेसी आले परतोन ॥ म्हणती उठविला रावण ॥ युद्धालागीं येईल पैं ॥ २९ ॥ सभा मोडूनि रघुवीर ॥ कोदंड चढविलें सत्वर ॥ म्हणे मयजेचें सौभाग्य समग्र ॥ आजपासोनि खंडलें ॥ ३० ॥ इकडे मंदोदरीचें समाधान ॥ करिता जाहला रावण ॥ वस्त्रें भूषणें देऊन ॥ हृदयीं दृढ धरियेली ॥ ३१ ॥ म्हणे प्राक्तनभोग दारुण ॥ प्रिये न सुटे भोगिल्याविण ॥ आतां गृहा जावें आपण ॥ समाधानें असावें ॥ ३२ ॥ आजि मी झुंजेन निर्वाण ॥ शत्रुशिरें आणीन छेदून ॥ नाहीं तरी प्रिये येथून ॥ तुमची आमची हेचि भेटी ॥ ३३ ॥ गृहा पाठविली मंदोदरी ॥ वस्त्रें भूषणें देऊन झडकरी ॥ रावण निघाला बाहेरी ॥ ठोकिल्या भेरी एकसरें ॥ ३४ ॥ राक्षसदळ जितकें उरलें ॥ तें अवघें सांगातें घेतलें ॥ अपार रणतुरें ते वेळे ॥ वाजों लागलीं भयंकर ॥ ३५ ॥ पदातिदळ पुढें जात ॥ त्यापाठीं स्वार चौताळत ॥ त्यामागें गज उन्मत्त ॥ [2]गुढारांसहित धांवती ॥ ३६ ॥ त्यांचे पाठीं रथ जाती ॥ रथीं बैसला लंकापती ॥ छत्रें [3]मित्रपत्रें झळकती ॥ पुढें पढती भाट ब्रीदें ॥ ३७ ॥ रावण रणनोवरा सत्य ॥ मुक्ति नोवरी वरूं जात ॥ वऱ्हाडी पुढें गेले बहुत ॥ उरले ते सर्व घेत संगें ॥ ३८ ॥ मागें बंधु बिभीषण ॥ लंकेसी ठेवील रक्षण ॥ असो रणभूमीस रावण ॥ वायुवेगें पातला ॥ ३९ ॥ तों शिळा वृक्ष घेऊन ॥ वेगें धांवले वानरगण ॥ जैसा प्रळयांतीं पडे पर्जन्य ॥ तैसा पाडिला पर्वतांचा ॥ ४० ॥ दश धनुष्यां लावूनि बाण ॥ एकदांच सोडी रावण ॥ सर्वही पर्वत फोडून ॥ सैन्य बाहेर काढिलें ॥ ४१ ॥ प्रचंड पराक्रमी लंकानाथ ॥ शरीं वानर [5]खिळिले समस्त ॥ ऐसें देखोनि रघुनाथ ॥ पुढें जाहला ते क्षणीं ॥ ४२ ॥ रघुनाथ म्हणे दशकंधरा ॥ मलिना शतमूर्खा पामरा ॥ सीता आणूनि तस्करा ॥ कुलक्षय केला व्यर्थचि ॥ ४३ ॥ संतति संपत्ति विद्या धन ॥ टाकिलीं वेदांचीं खंडें करून ॥ [6]रासभासी चर्चिलें चंदन ॥ तैसें ज्ञान असुरा तुझें ॥ ४४ ॥ आजि समरांगणीं जाण ॥ तुज खंडविखंड करीन ॥ पुढील अवतारीं मुक्ति देईन ॥ असुरा जाण तुज निश्चयें ॥ ४५ ॥ तव प्राणहर्ते माझे शर ॥ आले सावध होईं सत्वर ॥ यावरी [7]दशद्वयनेत्र ॥ प्रत्युत्तर देत असे ॥ ४६ ॥ तूं म्हणविसी रामचंद्र ॥ परी मी राहु असें भयंकर ॥ आजि खग्रास करीन समग्र ॥ समरीं तुझा मानवीया ॥ ४७ ॥ माझे समरीं सुटतां बाण ॥ मेरु मांदार होती चूर्ण ॥ तूं सुकुमार मानवनंदन ॥ कैसे साहसी पाहेन ते ॥ ४८ ॥ सीता सुंदर अत्यंत ॥ कष्टत होती अरण्यांत ॥ म्यां आणिली ते तुज प्राप्त ॥ पुनः न

१ युद्ध करीन. २ गुढार=हत्तीच्या पाठीवरील हौदा. ३ अबदागीर. ४ रावणाचे पराक्रम. ५ व्यापिले. ६ गाढवाला. ७ रावण.

होय सर्वथा ॥ ४९ ॥ पश्चिमेस उगवेल तरणी ॥ जरी मशक उचलील धरणी ॥ गजमस्तकींचें मोतीं भिवोनी ॥ सिंह देईल जंबुका ॥ ५० ॥ पाषाणघायेंकरून ॥ जरी दुःख पावे प्रभंजन ॥ गरुड सर्पासी येईल शरण ॥ पतंग अग्नीस गिळील जरी ॥ ५१ ॥ हेंही एक वेळ घडे ॥ परी तुज जानकी दृष्टी न पडे ॥ रावण बोलतां गडाडे ॥ मेघ जैसा आकाशीं ॥ ५२ ॥ रघूत्तम म्हणे दशकंठा ॥ तुज मृत्युसमयीं फुटला फांटा ॥ माझे बाणांचा प्रताप मोठा ॥ साहें आजि समरांगणीं ॥ ५३ ॥ रामें चाप [1]टणत्कारून प्रचंड ॥ शर सोडी जैसा काळदंड ॥ दोघे वीर परम प्रचंड ॥ रण वितंड माजविलें ॥ ५४ ॥ मांडिलें एकचि घनचक्र ॥ रणतुरें वाजती अपार ॥ [2]सीताजननी थरथर ॥ कंपित होय क्षणक्षणां ॥ ५५ ॥ [3]अलातचक्रें जेवीं फिरती ॥ तेवीं उभय चापें झळकती ॥ चपळेऐशा तळपती ॥ मुद्रिका हातीं दोघांचे ॥ ५६ ॥ भुजंगअस्त्राचा प्रयोग ॥ रावण करी तेव्हां सवेग ॥ दशदिशा फुटोनि पन्नग ॥ कपिकटकावरी येती ॥ ५७ ॥ जैसें निबिड जलदजाल ॥ तैसें सर्पीं व्यापिलें सकळ ॥ ऐसें देखोनि तमालनीळ ॥ गरुडास्त्रबाण योजिला ॥ ५८ ॥ सोडितां सुपर्णास्त्रबाण ॥ पृथ्वी आणि आकाश फोडून ॥ असंख्य धांवती [4]विनतानंदन ॥ सर्प संपूर्ण भक्षिले ॥ ५९ ॥ सर्प संहारून समस्त ॥ गरुड सवेंचि झाले गुप्त ॥ [5]जातवेदास्त्र दैदीप्त ॥ विंशतिनेत्रें सोडिलें ॥ ६० ॥ पाखंड उच्छेदी पंडित ॥ तेवीं [6]जलदास्त्र प्रेरी रघुनाथ ॥ रावणें वातास्त्र अद्भुत ॥ तयावरी प्रेरिलें ॥ ६१ ॥ रामें आड घालून पर्वत ॥ प्रभंजन कोंडिला समस्त ॥ वज्रास्त्र प्रेरी लंकानाथ ॥ फोडिले पर्वत तत्काळीं ॥ ६२ ॥ मग असंभाव्य शस्त्रजाळ ॥ रावणें प्रेरिलें तत्काळ ॥ एकाचि बाणें अयोध्यापाळ ॥ छेदोनियां टाकीतसे ॥ ६३ ॥ रावणें योजिला एक शर ॥ [7]दिनकरमुख तेज अपार ॥ तो चापीं योजोनि सत्वर ॥ राघवावरी सोडिला ॥ ६४ ॥ रघूत्तमें केलें संधान ॥ परी तो अनिवार शर पूर्ण ॥ श्रीरामचरणातें लागला येऊन ॥ भेदून गेला पलीकडे ॥ ६५ ॥ राघवचरण सुकुमार ॥ वामपाद फोडूनि गेला शर ॥ ऐसें देखोनि वानर वीर ॥ उठिले सर्व एकदांचि ॥ ६६ ॥ रणीं पडिलीं होतीं शस्त्रें ॥ तीं वानरीं घेतलीं अपारें ॥ मारीत उठिले एकसरें ॥ अनिवार काळासी जे ॥ ६७ ॥ परमार्थबळेंकरूनि सबळ ॥ ज्ञानी विध्वंसिती प्रपंचदळ ॥ तैसे रामउपासक निर्मळ ॥ असुर सकळ रगडती ॥ ६८ ॥ अभिमानाचे मुकुट थोर ॥ परमार्थबाणें केले चूर ॥ त्रयावस्थांचीं कवचें अपार ॥ सूर्यखड्गें तोडिलीं ॥ ६९ ॥ समवृत्तीचीं शस्त्रें घेऊन ॥ द्वेषधनुष्यें छेदिलीं पूर्ण ॥ नैराश्यचक्रेंकरून ॥ लोभभाते उडविले ॥ ७० ॥ स्वरूपसाक्षात्कारबाणीं ॥ सिद्ध पातका सांडी खंडूनी ॥ बोधफरशेंकरूनी ॥ मोहध्वज छेदिले ॥ ७१ ॥ अनुसंधानपरिघ घेऊनी ॥ अविद्यारथ केला चूर्ण ॥ द्वैतरथांग छेदून ॥ अभेदपट्टिश टाकिलें ॥ ७२ ॥ निवृत्तिअस्त्रें घालून ॥ प्रवृत्तिशस्त्रें केलीं चूर्ण ॥ विरक्तिगदा घेऊन ॥ कामकुंजर विदारिले ॥ ७३ ॥ क्रोध मद मत्सर अहंकार ॥ हे पुढें होते पायभार ॥ शम

१ धनुष्याचे दोरीचा शब्द करून. २ पृथिवी. ३ कोलीत फिरविलें असतां चक्रासारखा आकार दिसतो तशीं. ४ गरुड. ५ अग्निअस्त्र. ६ मेघास्त्र. ७ सूर्यमुख.

दम अस्त्रें अनिवार ॥ त्यांनीं चूर्ण केले ते ॥ ७४ ॥ संकल्प द्वेष कुटिल ॥ हे असुरांचे तुरंग सबळ ॥ हे समाधानशक्तीनें सबळ ॥ विदारून पाडिले॥ ७५॥ आशा मनशा कामना पूर्ण ॥ ह्या भिंदिमाळा येती दारुण ॥ मनोजयाचें पुढें [1]वोडण ॥ रामभक्त करिती हो ॥ ७६ ॥ आतां असो पाल्हाळ ॥ वानरीं रगडिलें असुरदळ ॥ रावण घाली बाणजाळ ॥ [2]मायापडळ जयापरी ॥ ७७ ॥ रथारूढ लंकानायक ॥ जैसा [3]नगमस्तकीं [4]बळाहक ॥ पृथ्वीवरी अयोध्यापालक ॥ ठाण मांडून उभा असे ॥ ७८ ॥ [5]वाचस्पतीसी म्हणे इंद्र ॥ राजाधिराज श्रीरामचंद्र॥ त्रिभुवनेश्वर गुणसमुद्र ॥ उदार धीर गुणाब्धि ॥ ७९ ॥ सीतेचें करूनि निमित्त ॥ आम्हां करावया बंधनमुक्त ॥ युद्ध करीत रघुनाथ ॥ धाडावा रथ ये समयीं ॥ ८० ॥ मातली सारथि चतुर जाण ॥ तयासी सांगे [6]सहस्रनयन ॥ शस्त्रास्त्रीं भरून स्यंदन ॥ अश्वरत्नें दिव्य जीं ॥ ८१ ॥ माझा रथ [7]तेजागळा ॥ सत्वर नेईं सुवेळाचळा ॥ मातली आज्ञा वंदोनि ते वेळां ॥ निघाला परम वेगेंसीं ॥ ८२ ॥ [8]त्रुटी न वाजतां तत्काळीं ॥ रथ आणी रामाजवळी॥ खालीं उतरून ते काळीं ॥ वंदी मातली रामातें ॥ ८३ ॥ म्हणे राजीवाक्षा तमालनीला॥ सहस्राक्षें रथ पाठविला ॥ यावरुतें आरूढोनि ये वेळां ॥ मग युद्धासी प्रवर्तावें ॥ ८४ ॥ माझें नाम मातली ॥ रथ फिरवीन रणमंडळीं ॥ ऐसें ऐकतां ते वेळीं॥ जगदात्मा संतोषला ॥ ८५॥ म्हणे धन्य धन्य शचीनाथ ॥ समय पाहून केलें उचित ॥ जैसा क्षुधित देखोनि अत्यंत ॥ भोजन त्यासी देइजे ॥ ८६ ॥ कीं तृषितासी जीवन शीतळ ॥ कीं रोगियासी [9]रसराज निर्मळ ॥ कीं मरतयासी तत्काळ ॥ सुधारस पाठविला ॥ ८७ ॥ दुर्बलासी दीजे धन ॥ कीं रणीं पाठिराखा ये धांवोन ॥ तैसा [6]पुरंदरें स्यंदन ॥ समयोचित पाठविला॥ ८८ ॥ मग प्रदक्षिणा करून ॥ रथीं चढला रघुनंदन ॥ उदयाचळीं सहस्रकिरण ॥ कीं नारायण [10]सुपर्णीं ॥ ८९ ॥ जगद्वंद्य तो दाशरथी ॥ रणमंडळीं जाहला महारथी ॥ पुढें मातली चपळ सारथी ॥ त्वरें धुरेसी बैसला ॥ ९० ॥ रघुनाथ रथीं बैसला देखोन ॥ आनंदले वानरगण ॥ म्हणती धन्य [6]शचीरमण ॥ पाठिराखा पूर्ण होय ॥ ९१ ॥ रामासी देवेंद्रें धाडिला रथ ॥ दृष्टीं देखोनि लंकानाथ ॥ दुःखें दाटला अत्यंत ॥ दांत खात करकरां ॥ ९२ ॥ दृष्टीं देखोनि राजहंस ॥ परम संतापे वायस ॥ कीं सभाग्य देखोनि दुर्जनांस ॥ महाद्वेष उपजे पैं ॥ ९३ ॥ कीं देखोनि संतांची लीला ॥ निंदकांसी उपजे कंटाळा ॥ शिवप्रतिमा देखोन डोळां ॥ म्लेच्छ जैसे संतापती ॥ ९४ ॥ कीं हरिकीर्तन ऐकोन ॥ विटे भूतप्रेतांचें मन ॥ तैसा क्षोभला रावण ॥ रथ देखोनि ते काळीं ॥ ९५ ॥ इंद्रजित पडिला रणीं ॥ त्याहून दुःख वाटलें मनीं ॥ मंदोदरी विटंबिली वानरगणीं ॥ दुःख त्याहून हें वाटे ॥ ९६ ॥ असो परमक्रोधें रावण॥ सोडी बाणापाठीं बाण ॥ अचूक रामाचें संधान ॥ करी चूर्ण सर्वेचि ॥ ९७ ॥ सिंहासारिखे दोघेजण ॥ घे घे शब्द करिती दारुण ॥ एकमेकांवरी टाकिती बाण ॥ मंडप वरी घातला ॥ ९८ ॥

१ ढाल. २ मायेचा पडदा. ३ पर्वतावर. ४ मेघ. ५ बृहस्पतीला. ६ इंद्र. ७ लखलखीत. ८ चुटकी. ९ त्रैलोक्यचिंतामणीची मात्रा. १० गरुडावर.

पडिला म्हणवून ॥ संतोषे दशमुखवारण ॥ त्यावरी रामपंचानन ॥ सरसावोनि धांविन्नला ॥ ९७ ॥ भातां शर भरले सबळ ॥ जैसें शेषमुखीं हाळाहळ ॥ कीं समुद्रामाजी वडवानळ ॥ मेघीं चपळा जयापरी ॥ ९८ ॥ ते शर सोडीत रघुपती ॥ एका शराचे कोटी होती ॥ तटतटां तुटोनी पडती ॥ राक्षसशिरें ते काळीं ॥ ९९ ॥ बिळीं निघतां [1]विखार ॥ तैसे रावणासी रुपती शर ॥ कीं पिच्छें पसरी मयूर ॥ कीं तृणांकुर पर्वतीं ॥ १०० ॥ कनकफळावरी कंटक स्पष्ट ॥ तैसे शर रुतले सघट ॥ रावणही सोडी शर तिखट ॥ परी निष्फळ होती ते ॥ १ ॥ मातेचिया कैवारें ॥ क्षत्रिय संहारिले फरशधरें ॥ तैसा सौमित्र पडतां रघुवीरें ॥ असुरदळ तेव्हां संहारिलें ॥ २ ॥ उरग संहारिले वैनतें ॥ कीं शंकरें जाळिलें [2]त्रिपुरातें ॥ कीं प्रळयाग्नीनें सृष्टीतें ॥ कल्पांतकाळीं जाळिलें ॥ ३ ॥ कीं तारकासुराचें दळ ॥ षडाननें मारिलें सकळ ॥ कीं मार्तंडें तिमिरजाळ ॥ विध्वंसोनि टाकिलें ॥ ४ ॥ कीं शक्रें केले नग चूर ॥ कीं ज्ञानें हरे भवभय समग्र ॥ कीं नामें पापसंहार ॥ जैसा होय एकदांचि ॥ ५ ॥ तैसीं प्रतापार्कें रघुनंदनें ॥ विध्वंसिलीं अरितारागणें ॥ जेवीं प्रयागीं एका स्नानें ॥ कोटिजन्मांचीं पापें जळती ॥ ६ ॥ प्रभंजन राम तमालनील ॥ विदारिलें [3]रिपुंजलदजाल ॥ तेव्हां किती पडलें राक्षसदळ ॥ गणित केलें वाल्मीकें ॥ ७ ॥ दहा सहस्र वारण उन्मत्त ॥ [4]नियुत तुरंग स्वारांसहित ॥ पन्नास सहस्र महारथ ॥ रथियांसहित पडियेले ॥ ८ ॥ शतकोटी पडे पायदळ ॥ तेव्हां एक [5]कबंध उठे सबळ ॥ ऐशीं कोटी कबंधें विशाळ ॥ तेव्हां नाचती रणांगणीं ॥ ९ ॥ तेव्हां रामधनुष्याची किंकिणी ॥ एकदां वाजे तये क्षणीं ॥ चौदाही घंटा रणांगणीं ॥ वाजों लागल्या तेधवां ॥ ११० ॥ एक अर्धयामपर्यंत ॥ घंटा घणघणां वाजत ॥ तेव्हां राक्षस पडिले अगणित ॥ शेषातेंही न गणवे ॥ ११ ॥ वेदांतशास्त्र गर्जे प्रचंड ॥ तैसें झणत्कारे रामकोदंड ॥ पाखंडी तर्क घेती वितंड ॥ रावणचाप तेवीं वाजे ॥ १२ ॥ जैसे सन्मार्गीं वर्तती संत ॥ तैसे श्रीरामाचे बाण जात ॥ वाल्मीक कोळी अभक्त ॥ तैसे शर येती रावणाचे ॥ १३ ॥ असो रामें घालितां बाणजाळ ॥ तटस्थ जाहला राक्षसपाळ ॥ तों रामरूप सकळ ॥ दोन्ही दळें दिसों लागलीं ॥ १४ ॥ कोट्यनुकोटी रघुवीर ॥ मोकलिती बाणांचे पूर ॥ दशदिशा विलोकी दशवक्त्र ॥ दशरथकुमर दीसती ॥ १५ ॥ मागें पुढें सव्य वाम ॥ दिसती धनुर्धर श्रीराम ॥ राम राक्षस वानर घनश्याम ॥ स्वरूपें दिसती ते काळीं ॥ १६ ॥ अंतरीं पाहे जों रावण ॥ तों उभा असे जगन्मोहन ॥ मन बुद्धि चित्त अंतःकरण ॥ रामरूप जाहलें ॥ १७ ॥ दश इंद्रियें पंच प्राण ॥ [6]पंचभूतें पंच [7]विषय जाण ॥ [8]चारही देह अवस्था भोग स्थान ॥ श्रीरामरूप जाहलें ॥ १८ ॥ ऐसा राम दिसे सर्वत्र ॥ रावण उघडोनि पाहे नेत्र ॥ तों रथ सारथि ध्वज चाप शर ॥ रघुवीररूप दीसती ॥ १९ ॥ रथाजवळी रामरूप संघटलें ॥ रथावरी चढोनि आलें ॥ अंतर्बाह्य रामें व्यापिलें ॥ ठाव न दिसे पळावया ॥ १२० ॥ अणुरेणूपासूनि ब्रह्म-

---

१ सर्प. २ त्रिपुरासुर दैत्यास. ३ शत्रुरूप मेघजाल. ४ दहा लक्ष. ५ धड. ६ पृथ्वी, उदक, तेज, वायु, आकाश. ७ शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गंध. ८ स्थूल, सूक्ष्म, कारण, महाकारण.

पर्यंत ॥ अवघा व्यापिला रघुनाथ ॥ शस्त्र सोडूनि मयजामात ॥ रथाखालीं उडी टाकी ॥ २१ ॥ तों रामरूप दिसे धरणी ॥ भयें पळत ते क्षणीं ॥ मागें पाहे तों राक्षसवाहिनी ॥ धांवतचि येतसे ॥ २२ ॥ अरे हे राम आले म्हणोन ॥ भयें हांक फोडी रावण ॥ पुढें पाहे जों विलोकून ॥ तों लंका रामरूप दिसतसे ॥ २३ ॥ दुर्गहुड्यांचे जे कळस ॥ त्यांवरी उभा अयोध्याधीश ॥ अडखळून पडे लंकेश ॥ उठोनि पळे मागुती ॥ २४ ॥ असो रावण मंदिरांत ॥ पळोनि गेला पिशाचवत ॥ मंदोदरीजवळ बैसत ॥ सांगे सकळ समाचार ॥ २५ ॥ म्हणे प्रिये म्यां पुरुषार्थ करून ॥ रणीं मारिला लक्ष्मण ॥ मग रामें व्यापिलें जनवन ॥ मी पळून येथें पातलों ॥ २६ ॥ माझिये आंगींचें भयवारें ॥ अजूनि न जाय सुंदरे ॥ जेवीं करंड्यांतील कस्तूरी सरे ॥ परी मागें उरे मकरंद ॥ २७ ॥ कीं शुभाशुभकर्में करिती ॥ मागें उरे जैसी कीर्ती ॥ कीं सायंकाळीं बुडतां गभस्ती ॥ आरक्तता मागें उरे ॥ २८ ॥ कीं प्रचंड मारुत ओसरे ॥ परी तरूवरी हेलावा उरे ॥ कीं नदी उतरतां एकसरें ॥ मागें थारे बरटी जैसी ॥ २९ ॥ असो असुरगुरु जो कां शुक्र ॥ तेणें मृत्युंजय मंत्र ॥ मज दिधला असे परम पवित्र ॥ करीन त्याचें अनुष्ठान ॥ १३० ॥ मंदोदरी म्हणे दशमुखा ॥ व्यर्थ अनुष्ठान करूं नका ॥ अद्यापि तरी मदनांतकसखा ॥ मित्र करा आपुला ॥ ३१ ॥ अथवा समरीं घालोनि कास ॥ युद्धचि करा बहुवस ॥ परी तें न मानी लंकेश ॥ घोर कर्मास प्रवर्तला ॥ ३२ ॥ होम करावया ते काळीं ॥ भूमींत गुहा गुप्त कोरिली ॥ त्यामाजी बैसला दशमौळी ॥ सामग्री सकळ घेऊनियां ॥ ३३ ॥ कालनेमी निशाचर ॥ त्यातें आज्ञापी दशकंधर ॥ द्रोणाद्रि आणील वायुकुमर ॥ तरी तूं सत्वर जाईं पुढें ॥ ३४ ॥ त्यातें वाटेसी विघ्न करून ॥ हिरून घेईं गिरि द्रोण ॥ अथवा हनुमंतासी मारून ॥ वाटेंत टाकीं पुरुषार्थें ॥ ३५ ॥ नाना यत्न करून ॥ वाटेसी गोंवा वायुनंदन ॥ निशांतीं उगवतां चंडकिरण ॥ जाईल प्राण सौमित्राचा ॥ ३६ ॥ यावरी काळनेमी निघाला तेच वेळां ॥ घेऊनि राक्षसांचा मेळा ॥ वाटेसी जाऊन बैसला ॥ विप्रवेष धरूनियां ॥ ३७ ॥ असो इकडे रघुनंदन ॥ सौमित्राजवळी येऊन ॥ टाकूनियां धनुष्य बाण ॥ शोक घोर आरंभिला ॥ ३८ ॥ तंव तो वैद्यराज सुषेण ॥ विलोकी सौमित्राचें चिन्ह ॥ म्हणे सूर्य उगवतां प्राण ॥ निश्चयें याचा जाईल ॥ ३९ ॥ द्रोणाचळीं पीयूषवल्ली ॥ कोणी जरी आणील ये वेळीं ॥ तरी सौमित्र याच काळीं ॥ उठेल जैसा पूर्ववत ॥ १४० ॥ चार कोटी योजनें जाऊन ॥ रात्रीं पर्वत आणावा पूर्ण ॥ ऐसें ऐकतां रघुनंदन ॥ विलोकी सर्व कपींतें ॥ ४१ ॥ कार्य न साधे म्हणून ॥ वानर पाहाती अधोवदन ॥ तटस्थ पाहे सीतारमण ॥ नेत्रीं जीवन पाझरे ॥ ४२ ॥ समय देखोनियां परम कठिण ॥ जो निर्वाणींचा सखा पूर्ण ॥ भृंगभरतशोकहरण ॥ उभा ठाकला ते काळीं ॥ ४३ ॥ साष्टांग नमूनि जनकजामाता ॥ म्हणे त्रिभुवनपते न करावी चिंता ॥ तृतीय प्रहर

१ रावण. २ पृथ्वी. ३ दैत्यसेना. ४ सूर्य. ५ वायु. ६ आंदोलन. ७ चिखल. ८ श्रीराम. ९ गुंतवा. १० अमृतवल्ली. ११ मारुति.

न भरतां ॥ द्रोणाचळ आणितों ॥ ४४ ॥ श्रीराम म्हणे आनंदोन ॥ सौमित्र तुझा याचक पूर्ण ॥ यासी देऊनि प्राणदान ॥ झड-करी उठवीं स्नेहाळा ॥ ४५ ॥ ऐसें ऐकतां हनुमंत ॥ जय जय यशस्वी अयोध्यानाथ ॥ म्हणोनि उडाला अकस्मात ॥ उत्तरपंथ लक्षूनियां ॥ ४६ ॥ मनासी प्रार्थूनि तये क्षणीं ॥ ठेवियेलें श्रीरामचरणीं ॥ जैसें प्राणमित्राचे सदनीं ॥ प्रिय ठेवणें ठेविलें ॥ ४७ ॥ सागरामाजी मिळे लवण ॥ कीं नभीं लीन होय पवन ॥ तैसें रामपदीं ठेवूनि मन ॥ वायुनंदन धांविन्नला ॥ ४८ ॥ पित्याची गति सांडून मागें ॥ हनुमंत नभीं झेंपावे वेगें ॥ कीं तो उरगारि लगबगें ॥ क्षीराब्धीप्रति जातसे ॥ ४९ ॥ मस्तकीं लांगूल वाहून ॥ घेत उड्डाणावरी उड्डाण ॥ जय जय रघुराज म्हणोन ॥ वारंवार स्मरण करी ॥ १५० ॥ एक घटिका न भरतां पूर्ण ॥ गेला सप्तद्वीपें ओलां-डून ॥ तों द्रोणाचळाआलीकडे जाण ॥ मंदराचळ देखिला ॥ ५१ ॥ प्रभा त्याची चंद्रासमान ॥ कीं कैलासपीठ श्वेतवर्ण ॥ कीं तो कर्पूराचा संपूर्ण ॥ घडिला असे शीतळ ॥ ५२ ॥ कीं क्षीरसागर मंथोनि सबळ ॥ काढिला हा नवनीत गोळ ॥ कीं शेषशायी तमाल-नील ॥ तेणें ठेवणें ठेविलें ॥ ५३ ॥ कीं निर्दोष यश आपुलें ॥ क्षीरसिंधूनें तेथें ठेविलें ॥ कीं पृथ्वींतून नूतन उगवलें ॥ श्वेतोत्पल जयापरी ॥ ५४ ॥ असो त्याआलीकडे एक योजन ॥ कालनेमी जाहला ब्राह्मण ॥ राक्षसांतें शिष्य करून ॥ आश्रम तेथें रचियेला ॥ ५५ ॥ वृक्ष अवघे सदाफळ ॥ सरोवर भरलें असे निर्मळ ॥ यज्ञशाळा तेथें विशाळ ॥ कुंड वेदिका यथाविधि ॥ ५६ ॥ यज्ञपात्रें असती बहुत ॥ कुंडाभोंवतीं विराजित ॥ समिधा दर्भ यथायुक्त ॥ करूनि सिद्ध ठेविलें ॥ ५७ ॥ घातलें असे अन्नसत्र ॥ ऐसा तो कालनेमी निशाचर ॥ बकध्यान धरून साचार ॥ वाट पाहे मारुतीची ॥ ५८ ॥ वरिवरि शोभे वृंदावन ॥ कीं दांभिकाचें शुष्क ज्ञान ॥ कीं कांसारें प्रतिमा ठेवून ॥ विकावया बैसला ॥ ५९ ॥ तों इतक्यांत वायुसुत ॥ तृषाक्रांत पातला तेथ ॥ तंव तो कपटी पुढें धांवत येत ॥ नमन करीतसे कपीसी ॥ १६० ॥ म्हणे माझें भाग्य धन्य ॥ जाहलें महापुरुषाचें दर्शन ॥ म्हणे स्वामी दया करून ॥ आजि येथें क्रमावें ॥ ६१ ॥ आजि तुमचें दर्शन दुर्लभ सत्य ॥ राहावें एक दिनपर्यंत ॥ अथवा निरंतर राहावें एथ ॥ ऐकतां हनुमंत संतो-षला ॥ ६२ ॥ हनुमंत बोले रसाळ ॥ पुढें कार्य आहे बहुसाल ॥ आतां उदक द्या जी शीतळ ॥ सकळ उपचार पावले ॥ ६३ ॥ कालनेमी बहुत प्रार्थी ॥ परी कदा न राहे मारुती ॥ विटोनियां परम चित्तीं ॥ शिष्यांप्रति सांगतसे ॥ ६४ ॥ म्हणे उदक द्या रे मर्क-टासी ॥ दुसरें न मागे कोणासी ॥ तों सरोवर दाविती मारुतीसी ॥ जेथें विवसी वसतसे ॥ ६५ ॥ ते विवसी परम दारुण ॥ देह तिचा पर्वतासमान ॥ करूं जातां जलप्राशन ॥ बहुत जीव भक्षिले ॥ ६६ ॥ तेथें उदक घ्यावया पूर्ण ॥ बैसला अंजनिजाशोकहरण ॥ तंव जळदेवता येऊन ॥ पाय धरी मारुतीचा ॥ ६७ ॥ हनुमंतें कंठीं धरून ॥ बाहेर काढिली ओढून ॥ लत्ताप्रहार हृदयीं देऊन ॥

१ लक्ष्मण. २ वायु. ३ गरुड. ४ शेंपुट. ५ पांढरें कमळ. ६ कवंडळ. ७ मूर्ति. ८ कंटाळून. ९ विघ्नदेवता. १० मारुति.

मारिली तेथें ते काळीं ॥६८॥ तिच्या शरीरांतून ते वेळीं ॥ दिव्य देवांगना निघाली ॥ मारुतीचे चरणीं लागली ॥ वार्ता आपुली सांगतसे ॥ ६९ ॥ म्हणे मी स्वर्गींची देवांगना ॥ रूपाभिमानें न मानीं कोणा ॥ हांसलें मी एका तपोधना ॥ तेणें मज शापिलें ॥१७०॥ म्हणे तूं विवंसी[1] होईं पापमती ॥ मग उच्छाप मागतां तयाप्रती ॥ तो म्हणे द्रोणाचळ न्यावया मारुती ॥ रातोरातीं येईल ॥७१॥ तो तुज उद्धरील निश्चितीं ॥ ते आजि आली प्रचीती ॥ आणिक गोष्ट असे मारुती ॥ ती तुजप्रति सांगत्यें ॥७२॥ सहसा नव्हे हा मुनीश्वर ॥ कपटी कालनेमी असुर ॥ रावणें प्रेरिला साचार ॥ त्याचा संहार करीं तूं ॥ ७३ ॥ ऐसें मारुतीस सांगोन ॥ स्वर्गपंथें गेली उद्धरून ॥ मारुती आला परतोन ॥ कालनेमीजवळी पैं ॥ ७४ ॥ मनांत म्हणे हनुमंत ॥ हा दुरात्मा बैसला येथ ॥ याचा करावा निःपात[2] ॥ तों कपटी बोले तेधवां ॥ ७५ ॥ म्हणे आम्हां भल्या ब्राह्मणा ॥ काय देतोसी गुरुदक्षिणा ॥ हनुमंतें मुष्टी वळोनि जाणा ॥ हृदयावरी दिधली ॥७६॥ तों पांच योजनें शरीर ॥ उभा ठाकला युद्धासी असुर ॥ कपि म्हणे आतां उशीर ॥ कासया येथें लावावा ॥७७॥ पायीं धरून आपटिला ॥ कालनेमी प्राणासी मुकला ॥ वरकड शिष्य ते वेळां ॥ पळून गेले लंकेसी ॥ ७८ ॥ कालनेमी आपटितां तो ध्वनी ॥ गंधर्वीं ऐकतांच श्रवणीं ॥ चौदासहस्र धांवूनी ॥ हनुमंतावरी लोटले ॥ ७९ ॥ काग[3] मिळोनियां बहुत ॥ धरावया धांवती आदित्य ॥ कीं मूर्ख मिळून समस्त ॥ वाचस्पतीसी[4] जिंकूं म्हणती ॥ १८० ॥ असो हनुमंतें तये क्षणीं ॥ गंधर्वांचा भारा बांधोनी ॥ फिरवून आपटिले मेदिनीं ॥ प्रेतें करून टाकिले ॥८१॥ तेथून उडाला हनुमंत ॥ सौमित्राची मनीं चिंता बहुत ॥ द्रोणाद्रीसमीप त्वरित ॥ त्वरेंकरून पातला ॥ ८२ ॥ जैसें बावनकसी सुवर्ण ॥ तैसा द्रोणाद्रिपर्वताचा वर्ण ॥ वरी वल्ली देदीप्यमान ॥ तेजें गगन उजळलें ॥८३॥ दृष्टीं देखतां हनुमंत ॥ द्रोणाद्रि जाहला भयभीत ॥ म्हणे हा मागुती आला येथ ॥ मजलागीं न्यावया ॥ ८४ ॥ कैंचा राम कैंचा रावण ॥ एकदां गेला घेऊन ॥ मागुती उभा ठाकला येऊन ॥ आयुष्यांतीं मृत्यु जैसा ॥ ८५ ॥ उपाधीच्या गुणें बहुत ॥ नसतीं विघ्नें दाटून[5] येत ॥ वल्लीयोगें हा अनर्थ ॥ क्षणक्षणां होतसे ॥ ८६ ॥ असो हनुमंतें पर्वतासी नमून ॥ प्रार्थीत उभा कर जोडून ॥ म्हणे शक्तीनें भेदला लक्ष्मण ॥ आकांत पूर्ण मांडला ॥८७॥ त्रिभुवननायक[6] रावणारी ॥ त्यावरी तूं उपकार करीं ॥ औषधी दे झडकरी ॥ अथवा तेथवरी तूं चाल ॥ ८८ ॥ संतोषेल अयोध्याधीश ॥ त्रिभुवनीं वाढेल तुझें यश ॥ बोलतां आतां विशेष ॥ उशीर कार्या होतसे ॥ ८९ ॥ द्रोण म्हणे मर्कटा पामरा ॥ कां करिसी घडिघडी येरझारा ॥ औषधी नेदीं वानरा ॥ मी तंव तेथें न येंचि ॥ १९० ॥ हनुमंत म्हणे रे गिरि द्रोणा ॥ निर्दया खळा महामलिना ॥ तुज क्षणांत बुद्धिहीना ॥ उचलोनि नेईन लंकेसी ॥९१॥ पुच्छ पसरूनि ते वेळे ॥ पर्वतातें तीन वेढे घातले ॥ उपडोनियां निजबळें ॥ तोलोनि हातीं घेतला

---

१ विघ्नकर्त्री. २ फडशा. ३ कावळे. ४ बृहस्पतीला. ५ उद्भवून. ६ श्रीराम.

पुच्छाप्रती ॥ मरेल निश्चितीं आतांचि ॥ ९६ ॥ येरू चडफडी तडफडी ॥ उडे पडे भूमीसी गडबडी ॥ आपली मांडी थापटोनि दाढी ॥ रावणाची गेला धरावया ॥ ९७ ॥ तों दाढीच नाहीं निःशेष ॥ तेणें रावणासी बसला दचक ॥ देखोन करी हास्यमुख ॥ म्हणे अनर्थ दिसतो पुढें ॥ ९८ ॥ हनुमंत म्हणे असुरांप्रती ॥ मज सोडवावें समस्तीं ॥ ऐका माझी एक विनंती ॥ धांवे मारुति पुढेंचि ॥ ९९ ॥ तंव ते पळती दूरदूर ॥ पुच्छ आकर्षूनि असुर ॥ दाब्या जाळियेल्या समग्र ॥ प्रळय थोर मांडला ॥ १०० ॥ गरगरां पुच्छ तये वेळां ॥ भवंडितां झळकती प्रळयज्वाळा ॥ राक्षस करूनियां गोळा ॥ पुच्छाग्नींत भस्म करी ॥ १ ॥ सभा सांडोनि पळती असुर ॥ हनुमंत म्हणे उभे स्थिर ॥ मज सोडवा तुम्ही समग्र ॥ म्हणोनि भेटे तयांतें ॥ २ ॥ शतांचीं शतें ते क्षणीं ॥ यामिनीचर[1] पुच्छें बांधोनी ॥ रावणापाशीं आणी ओढोनी ॥ म्हणे कां हे पळताती ॥ ३ ॥ असो सीतेसी राक्षसी सांगत ॥ तुझा वानर मेला गे यथार्थ ॥ ऐकतां जानकी शोक करीत ॥ म्हणे विपरीत केवीं घडे ॥ ४ ॥ मशकें सागर शोषिला ॥ जंबुकांनीं[3] सिंह केवीं धरिला ॥ खद्योतांनीं[4] सूर्य पाडिला ॥ खालीं कैसा आसडोनी ॥ ५ ॥ वज्र भंगलें लागतां कमळ ॥ पतंगें ग्रासिला वडवानळ ॥ भोगींद्राचें फणिमंडळ ॥ वटबीजभारें दडपलें ॥ ६ ॥ मक्षिकेच्या[5] पक्षवातेंकरूनी ॥ प्रळयमेघ गेला विदारूनी ॥ पिपीलिकाभारें कोसळोनी ॥ कनकाद्रि[6] कैसा पडियेला ॥ ७ ॥ पुष्पप्रहार पडतां सृष्टीं ॥ केवीं दणाणे कूर्मपृष्ठी ॥ चित्रींच्या लेपें उठाउठी ॥ प्रळयचपळा[7] ग्रासिली ॥ ८ ॥ असो रुद्रावतार हनुमंत ॥ तो राक्षसीं जाळिला अग्नींत ॥ कैसी घडली ही मात ॥ विचारीत राघवप्रिया ॥ ९ ॥ जठराग्नीस सीता पुसत ॥ तो म्हणे क्षेम आहे हनुमंत ॥ नगर मी जाळीन समस्त ॥ बंधुसाह्याकारणें ॥ ११० ॥ असो इकडे समस्त असुर ॥ हनुमंतावरी करिती शस्त्रमार ॥ तों पुच्छाग्नी धडकला थोर ॥ पळती असुर चहूंकडे ॥ ११ ॥ नानाशस्त्रें बाण शक्ती ॥ दुरोनि कपींद्रावरी टाकिती ॥ मग मिष घेऊन मारुती ॥ गतप्राण पडियेला ॥ १२ ॥ मूर्च्छित पडतांची वानर ॥ जवळी धांविन्नले असुर ॥ जो तो म्हणे म्यां घाय थोर ॥ वर्मीं पाहून दिधला ॥ १३ ॥ म्हणोनि मेला हा वानर ॥ जो तो म्हणे हा प्रचंड वीर ॥ सांगती रावणासी बडिवार ॥ सुखें निद्रा करीं आतां ॥ १४ ॥ मेलियासारखें मिष घेउनी ॥ दोन घटिका पडिला मेदिनीं ॥ राक्षस बहुत मिळोनी ॥ सभोंवते विलोकिती ॥ १५ ॥ फेंस वाहतसे वदनीं ॥ वैद्य नाडी पाहती विलोकुनी ॥ म्हणती केवढा पुरुषार्थ करूनी ॥ वानर शेवटीं मेला हो ॥ १६ ॥ ऐसें समस्त जों पाहत ॥ तों हनुमंत उडाला अकस्मात ॥ पुच्छें बांधिलें समस्त ॥ राक्षस जळत धडधडां ॥ १७ ॥ कित्येक पळाले असुर ॥ एकला उरला दशकंधर ॥ त्यासी म्हणे रक्षणार ॥ तुज कोण असे आतां ॥ १८ ॥ शक्रारीस म्हणे रावण ॥ यावरी लोहपाश घालून ॥ ग्रीवा हस्त बांधोन ॥ लंकेमाजी फिरविजे ॥ १९ ॥ मग इंद्रजितें पाश घालून ॥ बांधिला तेव्हां वायुनंदन ॥ नगरा-

१ राक्षसांना. २ दैत्य. ३ कोल्ह्यांनीं. ४ काजव्यांनीं. ५ माशीच्या. ६ मेरुपर्वत. ७ प्रळयकाळींची वीज.

माजी नेऊन ॥ हिंडविती हनुमंता ॥ १२० ॥ जैसें पुटीं पडतां सुवर्ण ॥ तेजस्वी दिसे देदीप्यमान ॥ त्यापरी सीताशोकहरण ॥ अग्नि-संगें शुद्ध दिसे ॥ २१ ॥ आळोआळीं फिरवीत ॥ हनुमंत सहज पाळती घेत ॥ निंदकांचीं तोंडें लासीत ॥ लोक पळती बिदोबिदीं ॥ २२ ॥ जाहला एकचि हाहाकार ॥ भलती स्त्री म्हणे तूं माझा भ्रतार ॥ मज येथून काढीं बाहेर ॥ लावील वानर अग्नि आतां ॥ २३ ॥ हनुमंत म्हणे समस्त असुरां ॥ मज तुम्ही आतां दृढ धरा ॥ [1]सर्षपप्राय होऊनि सत्वरा ॥ निघोनि गेला क्षणमात्रें ॥ २४ ॥ हनुमंत गदगदां हांसत ॥ राक्षसांसी वांकुल्या दावीत ॥ लंकेसी अग्नि लावीत ॥ सुटला अद्भुत [3]प्रभंजन ॥ २५ ॥ माड्या गोपुरें [4]धवळारें ॥ [5]राणिवसाचीं सुंदर मंदिरें ॥ सकळ नगर महाद्वारें ॥ एकसरें धडकलीं ॥ २६ ॥ कपीनें मांडिलें लंकादहन ॥ त्यासी साह्य जाहला [3]पवन ॥ नग्न होऊनि नगरजन ॥ सदनें सोडून पळाले ॥ २७ ॥ थोर विषयी संसारीं धन ॥ त्याहूनि आगळें अपत्य पूर्ण ॥ त्याहून दारा विशेष जाण ॥ त्याहून आस्था प्राणांची ॥ २८ ॥ त्याहून विशेष निजप्राणत्याग ॥ इंद्रियांवरी उदास मग ॥ देहममता धरी निःसंग ॥ विषयभोग सांडिलिया ॥ २९ ॥ ज्यासी न झगटे मोहममता ॥ मग इतर जनांची काय कथा ॥ न करी कोणी कोणाची आस्था ॥ पळती जीव घेऊनियां ॥ १३० ॥ पुरुषावीण मोहें अत्यंत नारी ॥ उडी घालिती जळते घरीं ॥ बळें ओढून काढितां बाहेरी ॥ जीवित्वावरी उदास त्या ॥ ३१ ॥ असंभाव्य दाटल्या ज्वाळा ॥ ग्रासूं इच्छिती नभमंडळा ॥ कीं कल्पांतरुद्र क्षोभला ॥ रावणावरी ते काळीं ॥ ३२ ॥ धूम्र दशदिशांतें दाटी ॥ कोणी कोणास न दिसे दृष्टी ॥ वंशनळे नभाच्या पोटीं ॥ असंख्यात उडती पैं ॥ ३३ ॥ आतां असो बहुत बोली ॥ तृतीयभाग लंका जाळिली ॥ परी ते सुर्वणमय जाहली ॥ श्रीरामभक्तप्रतापें ॥ ३४ ॥ लोहघणें परिस फोडिला ॥ परी तो अवघाचि सुवर्ण जाहला ॥ तेवीं लंकानगर ते वेळां ॥ हेममय ओतिलें ॥ ३५ ॥ हनुमंतें लंकादहन केलियावरी ॥ निजमानसीं विचार करी ॥ श्रीरामदर्शनासी झडकरी ॥ जावें आतां त्वरेनें ॥ ३६ ॥ मग उडाला वायुकुमर ॥ समुद्रतीरा आला सत्वर ॥ पुच्छ विझविता नदीश्वर ॥ काकुळती बहु आला ॥ ३७ ॥ जलचरें उकडोनि मरती ॥ तूं कडेस बैसें गा मारुती ॥ याउपरी [6]अवनिजापती- ॥ दास तीरीं बैसला ॥ ३८ ॥ सरितापतीनें निजबळें ॥ निजलाटेनें पुच्छ विझविलें ॥ कीं याजकें अग्नीस आच्छादिलें ॥ कुंडमंडपामाझारी ॥ ३९ ॥ कपाळींचा स्वेद पुसोनि टाकिला ॥ तो पुढें मकरध्वज जन्मला ॥ असो कपि मागें पाहूं लागला ॥ तों लंका भडभडां जळतसे ॥ १४० ॥ असंभाव्य चेतला अग्न ॥ जनकजा जाईल भस्म होऊन ॥ कार्य नासेल म्हणून ॥ वायुनंदन शोक करी ॥ ४१ ॥ मग म्हणे करितां रामस्मरण ॥ मज न बाधी प्रळयाग्न ॥ माझे जगन्मातेसी विघ्न ॥ केवीं [7]कृशान करूं शके ॥ ४२ ॥ स्मरतां रघुवीरनाम निर्मळ ॥ शिवकंठींचें हाळाहळ ॥ शीतळ जाहलें तत्काळ ॥ नामामृतेंकरूनियां ॥ ४३ ॥ तों वायुदेव सांगे ते

१ मुशींत. २ मोहरीसारखा. ३ वारा. ४ घरें. ५ जनानखान्याचीं. ६ मारुती. ७ अग्नि.

वेळां ॥ सुखी आहे जनकबाळा ॥ जे त्रिभुवनपतीची चित्कळा ॥ ब्रह्मांडमाळा घडी मोडी ॥४४॥ यावरी लोकप्राणेशनंदन ॥ म्हणे क्षुधित जाहले नयन ॥ मित्र[1]कुळभूषणाचे चरण ॥ पाहावयालागीं उदित ॥४५॥ तो मंगळजननी[2]जाजीवन ॥ मज पुसेल वर्तमान ॥ तरी कीर्ति स्वमुखेंकरून ॥ वर्णितां दूषण लागेल ॥ ४६ ॥ यश धर्म विद्या पुरुषार्थ ॥ बळ पराक्रम आणि तीर्थ ॥ हें स्वमुखें जो वर्णीत ॥ तया हानि सत्य शास्त्र म्हणे ॥ ४७ ॥ मग गुप्तरूपें वायुनंदन ॥ घेत [3]परमेष्ठीचें दर्शन ॥ म्हणे मी अयोध्यापतीचे चरण ॥ पाहावया जातसें ॥ ४८ ॥ तरी येथें वर्तला जो वृत्तांत ॥ तो पत्रीं लिहावा साद्यंत ॥ ऐकतां [4]विष्णुनाभसुत ॥ ब्रह्मानंदें उचंबळला ॥ ४९ ॥ म्हणे धन्य हनुमंता तुझें ज्ञान ॥ मजही तुवां केलें पावन ॥ मग तत्काळ पत्र लिहून ॥ हनुमंतापाशीं दीधलें ॥ १५० ॥ ब्रह्मयाची आज्ञा घेउनी ॥ प्रवेशला अशोकवनीं ॥ साष्टांगेंसीं जनकनंदिनी ॥ सद्गद होऊनि नमियेली ॥ ५१ ॥ मग बोले जनकबाळा ॥ आतां कधीं येशील वेल्हाळा ॥ विमळांबुधारा ते वेळां॥ नेत्रीं आल्या जानकीच्या ॥ ५२ ॥ जो दशरथाचा महापुण्यमेरू ॥ जो ब्रह्मांडनायक जगद्गुरू ॥ जो भक्तमंदिरांगणमांदारू ॥ तयाचे दर्शना जातों मी ॥ ५३ ॥ हनुमंत म्हणे जगन्माते ॥ राघववल्लभे [4]गुणसरिते ॥ कमळप्रिये कमलोद्भूते ॥ चिंता न करीं सर्वथा ॥ ५४ ॥ माते उदयीक जाण दोनप्रहरां ॥ राघव आणितों समुद्रतीरा ॥ तो राक्षसांसहित दैत्येंद्रा ॥ वधून तुज सोडवील ॥५५॥ मज कांहीं खूण द्यावी यथार्थ ॥ जेणें मज धन्य म्हणेल रघुनाथ ॥ मग वेणीचा मणि देदीप्यवंत ॥ मारुतीचे हातीं ओपिला ॥ ५६ ॥ मागुती अंजनीहृदयरत्न ॥ म्हणे कांहीं सांग अंतरखूण ॥ तो ताटिकांतक मखपाळण ॥ जेणेंकरूनि संतोषे ॥ ५७ ॥ जानकी म्हणे चित्रकूटपर्वतीं ॥ आम्हीं काळ क्रमिला जैं मारुती ॥ सुमित्रात्मज वनाप्रती ॥ गेला होता एकदां ॥ ५८ ॥ एकांतींचे अवसरीं ॥ रघुपतीच्या अंकावरी ॥ शिर ठेवूनि निर्धारीं ॥ हनुमंता मी निजल्यें पैं ॥ ५९ ॥ प्रीतीकरून तमालनील ॥ परम सुवास जो मनसीळ ॥ तो उगाळून स्वकरें तत्काळ ॥ टिळक रेखिला भाळीं माझे ॥ १६० ॥ हे गोष्टी जाणे रघुनंदन ॥ मारुति सांगें हे अंतरखूण ॥ ऐसें ऐकतां वायुनंदन ॥ परम हर्ष पावला ॥ ६१ ॥ जानकी म्हणे समुद्रजळ ॥ शतयोजनें भरलें तुंबळ ॥ असंख्यात वानरदळ ॥ कैसें येईल ऐलतीरा ॥ ६२ ॥ येरू म्हणे राघव शरीं ॥ सेतु बांधील समुद्रनीरावरी ॥ अथवा माझिया पुच्छेंकरीं ॥ सेतु बांधील अभंग ॥ ६३ ॥ नातरी राघवबाण वडवानळ ॥ शोषून टाकील समुद्रजळ ॥ अथवा उड्डाण करून सकळ ॥ सुवेळेसी पैं येऊं ॥ ६४ ॥ जेणें स्तंभाविणें धरिलें नभ ॥ जीवनावरी पृथ्वी ठेवी स्वयंभ ॥ तो जानकी तुझा वल्लभ ॥ काय एक करूं न शके ॥ ६५ ॥ जननीचे जठरकुहरीं ॥ प्राणी वसे नवमासवरी ॥ तेथें रक्षी नानापरी ॥ तो काय एक करूं न शके ॥ ६६ ॥ बाहेर उपजतांच अवधारा ॥ मातेचे स्तनीं दुग्धधारा ॥ लावितो परात्पर सोयरा ॥ तो काय

१ श्रीरामाचे. २ मंगळाची आई पृथ्वी तिची कन्या सीता तिचा पति श्रीराम. ३ ब्रह्मदेवाचें. ४ गुणांनीं भरून वाहणारी नदी.

एक करूं न शके ॥ ६७ ॥ क्षणें एवढें ब्रह्मांड दावी ॥ सवेंच मागुतें लपवी ॥ तो राम त्रिभुवनगोसावी ॥ काय एक करूं न शके ॥ ६८ ॥ जैसा गगनीं एकचि मित्र ॥ परी प्रकाश करी सर्वत्र ॥ तैसा जगद्व्यापक रघुवीर ॥ काय एक करूं न शके ॥ ६९ ॥ वपु[1] नवच्छिद्रमय भग्न ॥ परी मर्यादेवेगळा न जाय प्राण ॥ तैसा अयोध्यानाथ जगन्मोहन ॥ काय एक करूं न शके ॥ १७० ॥ गोष्टी असोत बहुत आतां ॥ वेद शिणले कीर्ति गातां ॥ उदयीक दोनप्रहरां रघुनाथा ॥ समुद्रतीरा आणितों ॥ ७१ ॥ तुज मी आतांच नेतों माते ॥ परी शुद्धी सांगितली रघुनाथें ॥ पुढील भविष्याचीं मतें ॥ ठाऊक नसती जननीये ॥ ७२ ॥ असो सीतेची आज्ञा घेऊन ॥ साष्टांगें नमी वायुनंदन ॥ यशस्वी रघुनाथ म्हणोन ॥ गगनपंथें उडाला ॥ ७३ ॥ सकळ देव म्हणती हनुमंता ॥ त्वरितगतीं आणावें रघुनाथा ॥ तूं आमुचा प्राणदाता ॥ सोडवीं येथून आम्हांसी ॥ ७४ ॥ हनुमंत म्हणे देवांसी ॥ नका चिंता करूं मानसीं ॥ उदयीक राम समुद्रतीरासी ॥ निर्धारेंसीं आणितों ॥ ७५ ॥ यावरी लंकागिरिशिखरीं ॥ उभा राहिला वानरकेसरी ॥ भुभुःकार केला ऐलतीरीं ॥ सकळ वानरीं ऐकिला ॥ ७६ ॥ लंकागिरीहूनि उडाला ॥ योजनद्वय[5] पाठार दडपिला ॥ उड्डाणासरसा समुद्र भ्याला ॥ मारुति आला ऐलतीरा ॥ ७७ ॥ निशांतीं[6] उगवे चंडकिरण ॥ कीं वैकुंठींहून उतरे सुपर्ण ॥ कीं मानसतीर लक्षून ॥ राजहंस उतरला ॥ ७८ ॥ महेंद्रपर्वतावरी हनुमंत ॥ उभा ठाकला अकस्मात ॥ जांबुवंतादि वानर समस्त ॥ भेटावया धांविन्नले ॥ ७९ ॥ थोर थोर वानर भेटती ॥ एक जँघनासी आलिंगिती ॥ एक जानु जंघा कवळिती ॥ एक लागती पायांतें ॥ १८० ॥ एक पुच्छासी देती आलिंगन ॥ एक पुच्छाग्रीं देती चुंबन ॥ एक मान धुलकावून ॥ वांकुल्या दाविती ऊर्ध्वपंथें ॥ ८१ ॥ एक टाळिया वाजवून कोडें ॥ नृत्य करिती मारुतीपुढें ॥ एक चक्राकार उडे ॥ वर्णिती पवाडे श्रीरामाचे ॥ ८२ ॥ एक करिती थोर भुभुःकार ॥ एक साष्टांग घालिती नमस्कार ॥ एक म्हणती श्रीरामचंद्र ॥ तेथें सत्वर जाऊं चला ॥ ८३ ॥ पुष्पें आणूनी ते अवसरीं ॥ हनुमंत पूजिला वानरीं ॥ जैसा सकळ सुरवरीं ॥ अपर्णावर पूजियेला ॥ ८४ ॥ मारुतीचे अंगावरील मळ ॥ देखोन कपी पुसती सकळ ॥ लंकेंत प्रताप केला समूळ ॥ सांग आम्हां हनुमंता ॥ ८५ ॥ परी कदा न सांगे मारुती ॥ ब्रह्मलिखित देत हातीं ॥ परी ते वानर न उकलिती ॥ विरिंचिमुद्रांकित जें ॥ ८६ ॥ मग म्हणती वानर ॥ कळेल किष्किंधेसी समाचार ॥ येथें उकलूनि पाहतां पत्र ॥ तरी चतुर हांसती ॥ ८७ ॥ असो मारुतीसह वानरगण ॥ किष्किंधेसी आले न लगतां क्षण ॥ सुग्रीवाचें मधुवन ॥ मोडिलें तेव्हां क्षणमात्रें ॥ ८८ ॥ सुग्रीवासी सांगती वानरगण ॥ वानरांसह आला वायुनंदन ॥ तुझें आवडतें क्रीडास्थान ॥ तें मधुवन मोडिलें ॥ ८९ ॥

१ शरीर. २ दोन कान, दोन नेत्र, दोन नाकपुड्या, एक तोंड, एक शिश्न आणि एक गुद अशा नऊ छिद्रांनीं युक्त. ३ फुटकें. ४ वानरश्रेष्ठ, मारुति. ५ दोन योजनें म्हणजे आठ कोस. ६ रात्र संपल्यावर. ७ कमरेचा पुढील भाग.

घालूं पालथी सागरीं ॥ ९५ ॥ ऐकोन अंगदाचे बोल [illegible] ॥ म्हणे धन्य तो वालि पुण्यशील ॥ अद्भुत बळ तयाचें ॥ ९६ ॥ कक्षेसीं दाटोनि रावण ॥ चतुःसमुद्रीं केलें स्नान ॥ त्याचे पोटीं पुत्र निधान ॥ बळ गहन तैसेंच तुझें ॥ ९७॥ तरी लंकेसी जाऊन ये समयीं ॥ रावणासीं करीं शिष्टाई ॥ म्हणावें जानकीस देईं ॥ सामोपचारेंकरूनियां ॥ ९८ ॥ तुवां मज न कळतां येऊन ॥ चोरिलें जानकीचिद्रत्न ॥ तरी एकदा क्षमा केली पूर्ण ॥ देईं आणोनि झडकरी ॥ ९९ ॥ सीता देतांचि तत्काळ ॥ तूं लंकेसी नांदसी अचळ ॥ नाहीं तरी निर्मूळ कुळ ॥ तुझें करीन निर्धारें ॥ २०० ॥ ऐसें ऐकतां वालिसुत ॥ नमस्कारीत जनकजामात ॥ आज्ञा घेऊन त्वरित ॥ गगनपंथें उडाला हो ॥ १ ॥ दशमुखाचे सभेआंत ॥ उतरता जाहला अकस्मात[1] ॥ कीं वानररूपें जैसा आदित्य ॥ एकाएकीं प्रगटला ॥ २ ॥ कां वैकुंठाहूनि सर्पारी[2] ॥ अवचितां येत उर्वीवरी ॥ कीं कर्मभूमीस निर्धारीं ॥ योगभ्रष्ट उतरला ॥ ३॥ दृष्टीं देखतां अंगदवीर ॥ चमकले सभेचे असुर ॥ शस्त्रें उभारूनि समग्र ॥ सरसावले ठायीं ठायीं ॥ ४॥ म्हणती एकचि आला वानर ॥ तेणें पूर्वीं जाळिलें लंकानगर ॥ सुग्रीवें गोपुरीं येऊनि समग्र ॥ छत्रें पाडिलीं रावणाचीं ॥ ५ ॥ हा निर्भय निःशंक बहुत ॥ एकलाचि आला सभेआंत ॥ असो चहूंकडे तारासुत ॥ पाहे न्याहाळोनि सभेतें ॥ ६ ॥ मग बोले वालिनंदन ॥ सभेस आला जो परस्थळींहून ॥ त्यासी न पुसती सभाजन ॥ तरी ते शतमूर्ख जाणावे ॥ ७॥ शृगालसभेंत पंचानन ॥ येतां दचकती अवघे जन ॥ कीं देखतां विनतानंदन ॥ विखार जैसे दचकती ॥ ८ ॥ कीं उदया येतां दिनकर ॥ दिवाभीतें विटती[3] समग्र ॥ कीं इंदु विलोकितां तस्कर ॥ कंटाळती जैसे कां ॥ ९॥ कीं पंडित येतां सभेप्रती ॥ मनीं विटती अल्पमती ॥ कीं ते कोकिळ गर्जती वसंतीं ॥ वायस मानिती संताप ॥ २१० ॥ दृष्टीं देखतां संतभक्त ॥ निंदक विटती समस्त ॥ तैसे तुम्ही राक्षस उन्मत्त ॥ मज देखतां त्रासलेती ॥ ११ ॥ मग सभास्तंभ पृष्ठीं घालून ॥ पुच्छासनीं बैसे वालिनंदन ॥ उंच दिसे रावणाहून ॥ तेजेंकरूनी विशेष ॥ १२ ॥ म्हणे गर्विष्ठा दशवदना ॥ मी आलों असें कवण्या कारणा ॥ तें कां न पुससी मलिना ॥ कोणें विचारें सांग पां ॥ १३॥ मी आहें शक्रात्मजसुत[4] ॥ अयोध्यापतीचा असें दूत ॥ तरी मी शिष्टाईस आलों येथ ॥ अंतर तुझें पाहावया ॥ १४॥ याउपरी वीर अंगद ॥ रावणासी करील बोध ॥ तें संतीं परिसावें विशद ॥ ब्रह्मानंदेंकरूनियां ॥ १५ ॥ रविकुळभूषण रघुवीर ॥ जो साधुहृदयपंकजकीर ॥ तो ब्रह्मानंद श्रीधरवर ॥ अभंग साचार न विटे कदा ॥ १६॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ चतुर्विंशतितमोध्याय गोड हा ॥ २१७ ॥ ॥ अध्याय ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

---

१ अकस्मात्. २ गरुड. ३ कंटाळतात. ४ अंगद.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ जय जय सुभद्रकारक भवानी ॥ मूळपीठ अयोध्यावासिनी ॥ आदिमायेची कुळस्वामिनी ॥ प्रणवरूपिणी रघुनाथे ॥ १ ॥ नारद व्यास वाल्मीक ॥ विरिंचि अमरेंद्र सनकादिक ॥ वेदशास्त्रें सहस्रमुख ॥ कीर्ति गाती अंबे तुझी ॥ २ ॥ सुग्रीव नळ नीळ जांबुवंत ॥ बिभीषण अंगद हनुमंत ॥ तेही दिवटे नाचती समस्त ॥ प्रतापदीपिका घेऊनियां ॥ ३ ॥ अठरा पद्में वानरगण ॥ त्या भूतावळिया संगें घेऊन ॥ सुवेळाचळीं येऊन ॥ गोंधळ मांडिला स्वानंदें ॥ ४ ॥ रणमंडळ हें होमकुंड ॥ द्वेषाग्नि प्रज्वळतां प्रचंड ॥ राक्षस बस्त[1] उदंड ॥ आहुतीमाजी पडताती ॥ ५ ॥ देवांतक नरांतक महोदर ॥ प्रहस्त अतिकाय घटश्रोत्र ॥ इंद्रजित आणि दशवक्र ॥ आहुती समग्र देती ह्या ॥ ६ ॥ निजदास दिवटा बिभीषण ॥ अक्षयी लंकेसी स्थापून ॥ निजभक्ति जानकी घेऊन ॥ मूळपीठ अयोध्येसी जासील ॥ ७ ॥ हनुमंत दिवटा तुझा बळी ॥ बळें पुच्छपोत पाजळी ॥ क्षणांत लंका जाळिली ॥ केली होळी बहुसाल ॥ ८ ॥ ऐसे तुझे दिवटे अपार ॥ त्यांमाजी दासानुदास श्रीधर ॥ तेणें रामविजयदीपिका परिकर ॥ पाजळिली यथामती ॥ ९ ॥ बाळ भोळे भक्त अज्ञान ॥ प्रपंचरजनींत पडिले जाण ॥ त्यांस हे ग्रंथदीपिका पाजळून ॥ मार्ग सुगम दाविला ॥ १० ॥ असो पूर्वाध्यायीं रामलक्ष्मण ॥ इंद्रजितें नागपाश घालून ॥ आकळिले मग वायुदेवें येऊन ॥ सावध केले सवेंच ॥ ११ ॥ यावरी तो रणरंगधीर ॥ प्रतापार्क श्रीरघुवीर ॥ धनुष्य सैंजोनि[2] सत्वर ॥ वाट पाहे शत्रूची ॥ १२ ॥ तों कोट्यनुकोटी वानरगण ॥ सिंहनादें गर्जती पूर्ण ॥ तेणें लंकेचे पिशिताशन ॥ गजबजिले भयेंचि ॥ १३ ॥ निर्मळ देखोनि श्रीरामचंद्र ॥ उचंबळला वानरसमुद्र ॥ भरतें लोटलें अपार ॥ लंकादुर्गपर्यंत पैं ॥ १४ ॥ उचलोनि पाषाण पर्वत ॥ कपी भिरकाविती[3] लंकेंत ॥ राक्षसांचीं मंदिरें मोडत ॥ प्रळय बहुत वर्तला ॥ १५ ॥ रावणास सांगती समाचार ॥ दुर्गासी झगटले वानर ॥ रणीं उभे रामसौमित्र ॥ शशिमित्र जयापरी ॥ १६ ॥ प्रहस्तासी म्हणे लंकानाथ ॥ पुत्रें शत्रुवन जाळिलें समस्त ॥ पुनरपि अंकुर तेथ ॥ पूर्ववत फुटले पैं ॥ १७ ॥ बीज भाजून दग्ध केलें ॥ तें पुनरपि अंकुरलें ॥ मृत्यूनें गिळून उगळिलें ॥ अघटित घडलें प्रहस्ता ॥ १८ ॥ मग तो प्रधान प्रहस्त ॥ तोचि सेनापति प्रतापवंत ॥ रावणासीं आज्ञा मागत ॥ शत्रु समस्त आटीन बाणीं ॥ १९ ॥ कायसे ते नर वानर ॥ माझे केवीं साहाती शर ॥ ऐसें ऐकतां विंशतिनेत्र ॥ परम संतोष पावला ॥ २० ॥ उत्तम वस्त्रें भूषणें ॥ प्रहस्तासी दिधलीं रावणें ॥ तयासी गौरवून म्हणे ॥ विजयी होईं रणांगणीं ॥ २१ ॥ स्वामी गौरवी स्वमुखेंकरून ॥ धन्य धन्य तोचि दिन ॥ असो वीस अक्षौहिणी[4] दळ घेऊन ॥ प्रहस्त प्रधान निघाला ॥ २२ ॥ चतुरंग सेनासमुद्र ॥ उत्तरद्वारें लोटला समग्र ॥ तंव अद्भुत सुटला समीर ॥ धुळीनें नेत्र दाटले ॥ २३ ॥ प्रहस्तरथींचा ध्वज उन्मळला ॥ शोणितचर्चित भुज खंडला ॥ प्रहस्तापुढें आणूनि टाकिला ॥

१ बोकड. २ सज्य करून. ३ फेंकिती. ४ हत्ती २१८७०, रथ २१८७०, घोडे ६५६१० आणि पायदळ १०९३५० एकूण २१८७०० सैन्याची एक अक्षौहिणी.

निराळपंथें पक्ष्यांनीं ॥ २४ ॥ मनांत दचकला प्रहस्त ॥ परी वीरश्रीनें वेष्टित ॥ अपशकुनांची खंत ॥ टाकूनियां चालिला ॥ २५ ॥ दृष्टीं देखोनि राक्षसभार ॥ सिंहनादें गर्जती वानर ॥ तेणें स्वर्गींचे हुडे समग्र ॥ येऊं पाहाती धरणीये ॥ २६ ॥ दोन्ही दळें एकवटलीं ॥ संग्रामाची झड लागली ॥ शस्त्रास्त्रें तये काळीं ॥ यामिनीचर[1] वर्षती ॥ २७ ॥ क्षणप्रभा[2] नभोमंडळीं ॥ तेवीं असिलता[3] झळकती ते काळीं ॥ गदापाशशक्तिशूळीं ॥ खोंचिती बळें कपींतें ॥ २८ ॥ साहून वानरांचा मार ॥ कपिसेनेवरी अपार ॥ पिशिताशन अनिवार ॥ येऊनियां कोसळती ॥ २९ ॥ तंव ते प्रतापमित्र हरिगण ॥ पर्वत आणि वृक्ष पाषाण ॥ बळें देती भिरकावून ॥ होती चूर्ण रजनीचर ॥ ३० ॥ जैसा अग्नि लागे पर्वतीं ॥ त्यावरी पतंग असंख्य झेंपावती ॥ तैसे राक्षस मिसळती ॥ वानरचमूंत येऊनियां ॥ ३१ ॥ वानर चतुर रणपंडित ॥ निशाचर आटिले बहुत ॥ मग तो सेनापति प्रहस्त ॥ रथ लोटी वायुवेगें ॥ ३२ ॥ जैसी पर्वतीं वीज पडत ॥ तैसा कपींत आला अकस्मात ॥ बाण सोडिले अद्भुत ॥ नाहीं गणित तयांसी ॥ ३३ ॥ तंव तो बिभीषण लंकापती ॥ बोलता जाहला रामाप्रती ॥ म्हणे प्रहस्त सेनापती ॥ मुख्य पट्टप्रधान रावणाचा ॥ ३४ ॥ तरी यासी सेनापति नीळ ॥ प्रतियोद्धा धाडावा सबळ ॥ तों इकडे प्रहस्तें वानरदळ ॥ बहुत आटिलें ते काळीं ॥ ३५ ॥ अनिवार प्रहस्ताचा मार ॥ साहों न शकती वानर ॥ महायोद्धे समरधीर ॥ माघारले ते काळीं ॥ ३६ ॥ दृष्टीं देखोनि रघुनाथ ॥ प्रहस्तें बळें लोटिला रथ ॥ ऐसें देखोनि जनकजामात ॥ घालीत हस्त चापासी ॥ ३७ ॥ क्षण न लागतां चढविला गुण ॥ तों रामापुढें नीळ येऊन ॥ विनवीतसे कर जोडून ॥ वानरगण ऐकती ॥ ३८ ॥ म्हणे जगद्वंद्या जगद्दुःखहरणा ॥ जनकजापते जगन्मोहना ॥ मायाचक्रचाळका निरंजना ॥ मज आज्ञा देइंजे ॥ ३९ ॥ न लागतां एक क्षण ॥ प्रहस्ताचा घेईन प्राण ॥ अवश्य म्हणे सीतारमण ॥ विजयी होऊन येईं पां ॥ ४० ॥ घेऊनियां महापर्वत ॥ नीळ धांवे अकस्मात ॥ जैसा पाखंडियांसीं[4] पंडित ॥ सरसावला बोलावया ॥ ४१ ॥ प्रहस्तासी म्हणे नीळ वीर ॥ तुम्ही म्हणवितां झुंझार[5] ॥ शस्त्रें जवळी रक्षितां अपार ॥ मिथ्यावेष कासया ॥ ४२ ॥ बाह्यवृत्ति व्याघ्राची असे ॥ अंतरीं जंबुका[6] भीतसे ॥ जेवीं नट विरक्ताचें सोंग घेतसे ॥ परी अंतरीं त्याग[7] नोहे ॥ ४३ ॥ वरी वैराग्य मिथ्या दावीत ॥ परी मनीं तृष्णा वाढवीत ॥ जैसें वृंदावन भासत ॥ रेखांकित उत्तम वरी ॥ ४४ ॥ तैसा तूं सेनापति प्रहस्त ॥ मृत्यूनें तुज आणिलें येथ ॥ तुझे पितृगण समस्त ॥ काय करिती यमपुरीं ॥ ४५ ॥ त्यांचा समाचार घ्यावयासी ॥ तुज पाठवितों यमपुरीसी ॥ आतां परतोन लंकेसी ॥ कैसा जासील पाहें पां ॥ ४६ ॥ शतमूर्ख दशमुख तत्त्वतां ॥ पद्मजातजनकाची[9] कांता ॥ ती आणूनियां वृथा ॥ कुळक्षय केला रे ॥ ४७ ॥ प्रहस्त म्हणे मर्कटा नीळा ॥ तुज मृत्युकाळीं फांटा[8] फुटला ॥ ऐसें बोलून लाविला ॥ बाण चापासी प्रहस्तें ॥ ४८ ॥ नीळें हस्तींचा पर्वत ॥ प्रह-

१ राक्षस. २ वीज. ३ तलवारी. ४ नास्तिकांपाशीं. ५ लढाऊ. ६ कोल्ह्याला. ७ विषयाचा तिरस्कार. ८ कंवडळ. ९ श्रीरामाची.

म्हणे अवश्य ॥ येरी म्हणे देईं भाष ॥ पुढील कार्य जाणोनि विशेष ॥ प्रमाण दिधलें हनुमंतें ॥ ९८ ॥ येरी म्हणे ऐक वचन ॥ सुरतसुखें रघुनंदन ॥ एकदां तरी भोगीन ॥ म्हणोनि भाष घेतली ॥ ९९ ॥ आतां रामासी होईल जय प्राप्त ॥ तो ऐका सावध वृत्तांत ॥ महिरावणें तप अद्भुत ॥ करूनि शिव तोषविला ॥ २०० ॥ हा वर मागितला त्वरित ॥ युद्धसमयीं वर्षावें अमृत ॥ ऐक्य होतां सुधारसरक्त ॥ उद्भवती महिरावण ॥ १ ॥ भ्रमरमाळा शिवकंठीं ॥ ते मिलिंद पाताळा जाती उठाउठी ॥ अमृत चंचू भरूनि वृष्टी ॥ रक्तावरी करिती त्या ॥ २ ॥ एकत्र होतां रक्त अमृत ॥ महिरावण निपजती तेथ ॥ ऐसें ऐकतांचि हनुमंत ॥ पाताळ धुंडीत गेला असे ॥ ३ ॥ तों अमृतकुंड परम गहन ॥ तेथें लोकपाळांचें रक्षण ॥ तें तोडीत वायुनंदन ॥ अमृताजवळी पातला ॥ ४ ॥ तों चंचू भरूनि अपार ॥ असंख्यात जाती भ्रमर ॥ पर्वताऐसें तयांचें शरीर ॥ केले चूर सर्वही ॥ ५ ॥ त्यांमाजी श्रेष्ठ भ्रमर ॥ मेरुपर्वताऐसें त्याचें शरीर ॥ क्रोधें धांविन्नला सत्वर ॥ वायुकुमर लक्षूनियां ॥ ६ ॥ हनुमंतें मुष्टिघात दीधला ॥ भ्रमर पृथ्वीवरी पाडिला ॥ पक्ष उपडितां ते वेळां ॥ काकुळती आला मारुतीसी ॥ ७ ॥ मज देईं प्राणदान ॥ मी तुझ्या कार्यासी येईन ॥ हनुमंतें भाष घेऊन ॥ तेव्हां भ्रमर सोडिला ॥ ८ ॥ सवेंच उडाला तेथून ॥ राघवाजवळी येऊन ॥ म्हणे आतां ब्रह्मास्त्र घालोन ॥ वैरी एकदांचि आटावे ॥ ९ ॥ ऐसें बोलतां वायुसुत ॥ रघुनाथ बाणीं ब्रह्मास्त्र स्थापीत ॥ शर सुटतांच समस्त ॥ भस्म जाहले महिरावण ॥ २१० ॥ जैसी होतां ब्रह्मप्राप्ती ॥ संसारदुःखें वितळती ॥ कीं उगवतां गभस्ती ॥ जेवीं लपती तारागणें ॥ ११ ॥ तैसें सुटतां ब्रह्मास्त्र ॥ मुख्य रूपसहित असुर ॥ भस्म जाहले समग्र ॥ जयजयकार सुर करिती ॥ १२ ॥ पडली देखतां मुख्य धुर ॥ पळों लागले ते असुर ॥ हनुमंतें पुच्छ समग्र ॥ सेनेभोंवतें वेष्टिलें ॥ १३ ॥ मग लोहार्गळा घेउनी ॥ सैन्य झोडी तये क्षणीं ॥ कित्येक अंतरिक्ष उडोनी ॥ राक्षस पळती तेधवां ॥ १४ ॥ तों वरून पुच्छें सत्वर ॥ बांधिले सर्व निशाचर ॥ सागरीं बुडविले समग्र ॥ पुच्छें घुसळूनि आणिले ॥ १५ ॥ एक जाती दिशा लंघून ॥ तों पुच्छ येत तिकडून ॥ ब्रह्मांड व्यापिलें संपूर्ण ॥ पुच्छेंकरूनि हनुमंतें ॥ १६ ॥ मारुति केवळ ईश्वर ॥ त्याचे पुच्छासी नाहीं पार ॥ ब्रह्मांडाबाहेरून समग्र ॥ आढेवेढे करी पुच्छ ॥ १७ ॥ असो दश दिशा धुंडोन ॥ पुच्छें असुर आणिले ओढून ॥ महिकावतीस जाऊन ॥ पुच्छ रिघे घरोघरीं ॥ १८ ॥ पुरुष ओढोनि काढी बाहेरी ॥ अर्गळाघायें चूर्ण करी ॥ भ्रतारा लपवोनि नारी ॥ दारीं उभ्या राहाती ॥ १९ ॥ परी पुच्छ न सोडी साचार ॥ गूढ स्थळाहून काढी असुर ॥ आकांत वर्तला थोर ॥ सांगती हेरें चंद्रसेनेसी ॥ २२० ॥ ती म्हणे घाला जानकीची आण ॥ तेणें निरसेल हें विघ्न ॥ मग त्याचि युक्तीकरून ॥ जन सकळ वांचले ॥ २१ ॥ जयजयकार करून सुर ॥ वर्षती पुष्पसंभार ॥ रामसौमित्र वायुकुमर ॥ एके ठायीं मिळाले ॥ २२ ॥ शत्रुक्षयाचें कारण ॥ कैसा निमाला महिरावण ॥ सौमित्रासी म्हणे सीतारमण ॥ तेणें प्रत्युत्तर दीधलें ॥ २३ ॥ म्हणे हनुमंतें जाऊन ॥ शत्रु-

१ प्रतिज्ञेचा खरा शब्द. २ भाक, प्रमाण. ३ सूर्य. ४ दाराचा लोखंडी अडसर. ५ विवक्षित स्थळीं वर्तमान कळविणारे दूत.

क्षय होय पूर्ण ॥ तें साधून आला कारण ॥ त्यास वर्तमान पुसा हें ॥ २४ ॥ मग मारुतीचे गळां सप्रेम ॥ मिठी घाली श्रीराम ॥ तंव तो चिंताचक्रीं परम ॥ पडला असे मारुती ॥ २५ ॥ मग राम म्हणे प्राणसखया ॥ कां मुख गेलें उतरोनियां ॥ तें मज सांग लवलाह्या ॥ म्हणोन वदन कुरवाळिलें ॥ २६ ॥ मग हनुमंत वर्तमान ॥ रामासी सांगे मुळींहून ॥ चंद्रसेनेसी भाषदान[1] ॥ दृढ देऊनि मी आलों ॥ २७ ॥ ऐकोनि हांसे रामचंद्र ॥ म्हणे बा रे तूं चातुर्यसमुद्र ॥ मी एकपत्नीव्रती वीर ॥ हें तुज काय न ठाउकें ॥ २८ ॥ तुझी भाष नव्हे अप्रमाण[2] ॥ मजही न गमे दुर्व्यसन[3] ॥ तूं चतुरमुकुटरत्न[4] ॥ युक्ति करून वारीं हें ॥ २९ ॥ मग चंद्रसेनेच्या गृहाप्रती ॥ आला तत्काळ मारुती ॥ म्हणे आणितों अयोध्यापती ॥ मंचक[5] दृढ घालीं कां ॥ २३० ॥ चंद्रसेना हर्षली चित्तीं ॥ दृढ मंचक घातला एकांतीं ॥ सुमनसेज[6] रचूनि युक्तीं ॥ नाना उपभोग ठेविले ॥ ३१ ॥ मग बोले हनुमंत ॥ मंचक मोडतां अकस्मात ॥ तरी न बैसे रघुनाथ ॥ बोल मग मज नाहीं ॥ ३२ ॥ चंद्रसेना म्हणे हनुमंता ॥ मंचक न मोडे हा तत्त्वतां ॥ मग जो भ्रमर रक्षिला होता ॥ तो आणिला गुप्तरूपें ॥ ३३ ॥ रंभापत्रप्रमाण[7] पूर्ण ॥ मंचक आंत अवघा दे कोरून ॥ तेणें तत्काळ आज्ञा वंदून ॥ तैसाचि केला ते काळीं ॥ ३४ ॥ चंद्रसेनेच्या गृहीं सत्वर ॥ हनुमंतें आणिला रघुवीर ॥ मंचकीं बैसतां जगदुद्धार ॥ तत्काळ चूर्ण जाहला ॥ ३५ ॥ उठोनि चालिला रघुनंदन ॥ येरी विलोकी दीनवदन ॥ वायुसुताकडे[8] पाहून ॥ चंद्रसेना बोलतसे ॥ ३६ ॥ म्हणे कपटी तूं वानर देख ॥ तुवांचि कोरविला मंचक ॥ शेवटीं नेतोसी रघुनायक ॥ मनोरथ माझे न पुरतां ॥ ३७ ॥ मी तुज शाप देईन आतां ॥ ऐकतां कृपा उपजली रघुनाथा ॥ हस्त ठेवीत तिचे माथां ॥ म्हणे चिंता न करावी ॥ ३८ ॥ माझी ध्यानमूर्ति सुंदर ॥ हृदयीं भोगीं निरंतर ॥ पुढें सत्यभामा चतुर ॥ कृष्णावतारीं होसी तूं ॥ ३९ ॥ ऐसें बोलतां रघुनाथ ॥ ती तेथेंचि जाहली समाधिस्थ ॥ पुढें महिकावतींत नृपनाथ ॥ मकरध्वज स्थापिला ॥ २४० ॥ स्कंधीं वाहून रामलक्ष्मण ॥ हनुमंतें केलें उड्डाण ॥ नळ नीळ अंगद जांबुवंत पूर्ण ॥ तेंही पुढें भेटले ॥ ४१ ॥ जैसा उदय पावे आदित्य ॥ तैसा सुवेळेसी येत हनुमंत ॥ बिभीषण आणि किष्किंधानाथ ॥ सामोरे धांवती दळभारेंसीं ॥ ४२ ॥ सप्रेमें सुग्रीव बिभीषण ॥ आले हनुमंतासी देखोन ॥ म्हणती बा रे हा देह ओंवाळून ॥ तुजवरून टाकावा ॥ ४३ ॥ सुग्रीव आणि बिभीषण ॥ आश्चर्य करिती दोघेजण ॥ म्हणती धन्य धन्य वायुनंदन ॥ भरिलें त्रिभुवन प्रतापें ॥ ४४ ॥ जाहला एकचि जयजयकार ॥ सर्वांसी भेटला रघुवीर ॥ हनुमंताचा प्रताप समग्र ॥ राजीवनेत्र स्वयें वर्णी ॥ ४५ ॥ या ब्रह्मांडमंडपांत ॥ मारुतीऐसा नाहीं भक्त ॥ याचे प्रतापें आम्ही समस्त ॥ वानर धन्य जाहलों ॥ ४६ ॥ ब्रह्मानंद म्हणे श्रीधर ॥ अग्निपुराणीं हे कथा सुंदर ॥ बोलिला सत्यवतीकुमर ॥ तेंचि सार कथियेलें ॥ ४७ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत पंडित चतुर ॥ एकत्रिंशत्तमोध्याय गोड हा ॥ २४८ ॥ अध्यायः ॥ ३१ ॥

१ श्रीरामाला तुझ्यापाशीं आणतों म्हणून वचन. २ मिथ्या. ३ एकपत्नीव्रतभंग. ४ शाहाण्यांत शिरोमणि. ५ पलंग. ६ पुष्पशय्या. ७ केळीच्या पानासारखा. ८ मारुतीकडे.

घालीत ॥ पद क्षाळीत नयनोदकें ॥ ९३ ॥ म्हणे लंकाराज्य मज देऊन ॥ श्रीरामा तूं जातोसी टाकून ॥ अनंत राज्यें ओंवाळून ॥ चरणावरूनि टाकावीं ॥ ९४ ॥ तुझिया भजनावरून ॥ मोक्ष सांडावा ओंवाळून ॥ तेथें लंकेचें राज्य तृण ॥ मज काय हें करावें ॥ ९५ ॥ मी अयोध्येसी येईन सांगातें ॥ सेवा करून राहीन तेथें ॥ ऐसें बोलतां रघुनाथें ॥ हृदयीं धरिलें बिभीषणा ॥ ९६ ॥ प्राणसखया तुझे हृदयीं ॥ मी वसतों सर्वदाही ॥ परी तूं अयोध्येस येईं ॥ समागमें बोळवीत ॥ ९७ ॥ अयोध्येचा सोहळा पाहून ॥ तूं आणि [1]मित्रनंदन ॥ मग तेथून परता दोघेजण ॥ आपापल्या राज्यांसी ॥ ९८ ॥ परम संतोषे बिभीषण ॥ आणविलें पुष्पक विमान ॥ अत्यंत विशाळ गुणगहन ॥ आज्ञा पाळीन प्रभूची ॥ ९९ ॥ चंद्राहूनि प्रभा अत्यंत ॥ मुख्य सिंहासन विराजत ॥ दिव्य नवरत्नीं मंडित ॥ [2]झालरी शोभत मुक्तांची ॥ २०० ॥ पृथ्वी सांठवे संपूर्ण ॥ ऐसें क्षणें होय विस्तीर्ण ॥ इच्छा होतांचि संकीर्ण ॥ धाकुटें होय तेव्हांचि ॥ १ ॥ ऐसें विमान ते काळीं ॥ सेवकें आणिलें रामाजवळी ॥ तर्जनी लावूनियां भाळीं ॥ रघूत्तमें वंदिलें ॥ २ ॥ सीतेची अंगुली धरून ॥ दिव्य हिऱ्यांचें [3]सोपान ॥ त्याचि मार्गें रघुनंदन ॥ वरी चढला ते काळीं ॥ ३ ॥ सीतेसमवेत रघुनाथ ॥ मुख्य सिंहासनीं बैसत ॥ अष्टादशपद्में समस्त ॥ वानर वरी चढिन्नले ॥ ४ ॥ छप्पन्न कोटी गोलांगूल ॥ बाहात्तर कोटी रीस सकळ ॥ बिभीषणाचें असंख्य दळ ॥ वरी आरूढलें तेधवां ॥ ५ ॥ अष्टादश महाअक्षौहिणी ॥ लागली वाद्यांची ध्वनी ॥ अष्ट [4]यूथपती अष्ट कोणीं ॥ राघवापाशीं उभे राहिले ॥ ६ ॥ मृगांकवर्ण चामरें घेऊन ॥ अंगद आणि लक्ष्मण ॥ वरी विराजती दोघेजण ॥ समसमान दोहींकडे ॥ ७ ॥ असो आतां रघुनाथ ॥ लक्षूनियां अयोध्येचा पंथ ॥ राजाधिराज समर्थ ॥ जाता झाला ते काळीं ॥ ८ ॥ रामविजय रत्नखाणी ॥ उत्तरकांड हें मुकुटमणी ॥ पुढें श्रवण करावें सज्जनीं ॥ ब्रह्मानंदेंकरूनियां ॥ ९ ॥ ब्रह्मानंद यतीश्वर ॥ पूर्णज्ञानाचा समुद्र ॥ त्याच्या चरणाब्जीं श्रीधर भ्रमर ॥ अभंग रुंजी घालीतसे ॥ २१० ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत पंडित चतुर ॥ चतुस्त्रिंशत्तमोध्याय गोड हा ॥ २११ ॥ अध्याय ॥ ३४ ॥ ओंव्या ॥ २११ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥

१ सुग्रीव. २ पडदा. ३ पायऱ्या. ४ मुख्य वानर.

श्रीगणेशाय नमः ॥ जय जय जगदंद्या वेदसारा ॥ [1]प्रणवरूपा विश्वंभरा ॥ करुणार्णवा परम उदारा ॥ राघवेंद्रा श्रीरामा ॥ १ ॥ [2]मन्मथदहनहृदयरत्ना ॥ [3]चतुरास्यजनका जनरंजना ॥ मंगलभगिनीमनमोहना ॥ जगज्जीवना भक्तवरदा ॥ २ ॥ लागतां प्रळयरूप आघात ॥ [4]शरीरप्रारब्धें येती अनर्थ ॥ तेथें खेद न मानी चित्त ॥ सीतावल्लभा करीं ऐसें ॥ ३ ॥ बोध बैसो हृदयीं अनुदिनीं ॥ शांति क्षमा दया [5]उन्मनी ॥ या विलसोत मानससदनीं ॥ ऐसें करीं श्रीरामा ॥ ४ ॥ विविध आकृती चराचररचना ॥ तुझीं स्वरूपें भासोत नयना ॥ वमन देखोन वीट ये मना ॥ विषयीं वासना न रमो तैसी ॥ ५ ॥ श्रवणकीर्तनादि नवविधा भक्ती ॥ सत्समागम घडो अहोरात्रीं ॥ तुझीं लीलाचरित्रें ऐकतां सीतापती ॥ चित्तवृत्ति आनंदो ॥ ६ ॥ माझें मन आणि बुद्धि पाहीं ॥ वांकी नेपुरें होऊत पायीं ॥ प्रेमपीतांबर सर्वदाही ॥ जघनीं विलसो तूझिया ॥ ७ ॥ माझें स्थूल देहलिंग देखा ॥ तुझे पायीं विलसोत पादुका ॥ ताटिकांतका अयोध्यानायका ॥ सर्वदा करीं ऐसेंचि ॥ ८ ॥ माझिया पंचप्राणांचा मेळा ॥ यांचीं कुंडलें पदकमाळा ॥ ब्रह्मानंदा भक्तवत्सला ॥ सर्वदा करीं ऐसेंचि ॥ ९ ॥ उत्तरकांड हेचि भागीरथी ॥ प्रवाहरूपें चाले सरस्वती ॥ तरी दृष्टांतक्षेत्रें विराजती ॥ एकाहून एक विशेष ॥ १० ॥ असो गतकथाध्यायीं दशकंधर ॥ वधोनि विजयी जाहला रघुवीर ॥ याउपरी सकळ सुरवर ॥ श्रीरामदर्शना पातले ॥ ११ ॥ सुरांची दाटी जाहली बहुत ॥ मुकुटांसी मुकुट आदळत ॥ रत्नें झळकती अमित ॥ [6]भगणांहुनी तेजागळीं ॥ १२ ॥ गण गंधर्व यक्ष किन्नर ॥ सुरासुर नर वानर ॥ सुवेळाचळीं जाहले एकत्र ॥ गजर थोर होतसे ॥ १३ ॥ तों मारुतीचे मनांत ॥ केव्हां आज्ञा देईल रघुनाथ ॥ कीं जानकी आणावी त्वरित ॥ रावणांतक वदेल केव्हां ॥ १४ ॥ क्षणक्षणांत वायुकुमर ॥ विलोकी राघववदनचंद्र ॥ तों मारुतीसी अयोध्याविहार ॥ आज्ञापिता जाहला ॥ १५ ॥ म्हणे प्राणसखया हनुमंता ॥ सत्वर जाऊन गुणभरिता ॥ जानकी सौभाग्यसरिता ॥ भेटवीं आतां मजलागीं ॥ १६ ॥ बिभीषणासी सांगून ॥ सीतेसी घालिंजे [7]मंगलस्नान ॥ वस्त्रें अलंकार देऊन ॥ [8]सुखासनारूढ आणिंजे ॥ १७ ॥ ऐसें ऐकतां हनुमंत ॥ निराळपंथें चालिला त्वरित ॥ जैसें तान्हें वत्स काननांत ॥ जाय शोधीत धेनूसी ॥ १८ ॥ मानसाप्रति [9]मराळ जात ॥ कीं जीवन शोधी तृषाक्रांत ॥ कीं झेंपावे विनतासुत ॥ दर्शना जातां [10]इंदिरेच्या ॥ १९ ॥ तैसाच अशोकवनांत ॥ प्रवेशता जाहला हनुमंत ॥ साष्टांगें शीघ्र प्रणिपात ॥ जानकीस घातला ॥ २० ॥ तान्हें बाळ चुकोनि गेलें ॥ तें जननीतें अकस्मात भेटलें ॥ कीं हरपलें रत्न सांपडलें ॥ तैसें वाटलें जानकीतें ॥ २१ ॥ कीं प्राण जातां निःशेष ॥ वदनीं घालिजे सुधारस ॥ तैसी देखतां मारुतीस ॥ सीता परम संतोषली ॥ २२ ॥ कर जोडोनि हनुमंत ॥ सीतेपुढें उभा राहत ॥ म्हणे सुखी आहे अयोध्यानाथ ॥ सेनेसहित सुवेळे ॥ २३ ॥ कंटक दशकंठ वधून ॥ राज्यीं स्थापिला बिभीषण ॥ बंदींचे

१ ओंकाररूपा. २ शंकर. ३ ब्रह्मदेवाचा पिता. ४ देहप्रारब्धानें. ५ पांचवी अवस्था. ६ नक्षत्रसमुदाय. ७ शुभकारक स्नान. ८ पालखींतून. ९ हंस. १० लक्ष्मीच्या.

देव सुटून ॥ भेटों आले रघुत्तमा ॥ २४ ॥ ऐसें सांगतां हनुमंत ॥ जगन्माता काय बोलत ॥ बा रे वचन तुझें गोड बहुत ॥ अमृताहून आगळें ॥ २५ ॥ प्राणसखया तूं यथार्थ ॥ मजकारणें श्रमलासी बहुत ॥ तुझे उपकार अमित ॥ अयोध्यानाथ जाणतसे ॥ २६ ॥ षण्मास मीं कंठिले अद्भुत ॥ आतां भेटवीं रघुनाथ ॥ ऐसें ऐकतां हनुमंत ॥ बिभीषणसदनीं प्रवेशला ॥ २७ ॥ सांगे सकळ वर्तमान ॥ सीतेसी करवून मंगलस्नान ॥ वस्त्रें भूषणें देऊन ॥ चाल घेऊन सुवेळे ॥ २८ ॥ ऐकोनि आनंदे बिभीषण ॥ मारुतीसी करीं धरून ॥ प्रवेशला अशोकवन ॥ सीतादर्शन घ्यावया ॥ २९ ॥ चिरंजीव दोघेजण ॥ रघुपतीचे प्रियप्राण ॥ जानकीजवळ येऊन ॥ बिभीषणें लोटांगण घातलें ॥ ३० ॥ जगन्माता बोले वचन ॥ जोंवरी शशी चंडकिरण ॥ तोंवरी चिरंजीव होऊन ॥ राज्य करीं लंकेचें ॥ ३१ ॥ बिभीषण जोडूनि कर ॥ उभा राहे सीतेसमोर ॥ जैसा अपर्णेजवळी कुमार[1] ॥ कीं फरशधर रेणुकेपासीं ॥ ३२ ॥ बिभीषण म्हणे जगन्माते ॥ प्रणवरूपिणि सद्गुणसरिते ॥ अनादिसिद्धे अपरिमिते ॥ आदिमाये इंदिरे ॥ ३३ ॥ तुवां आदिपुरुष[2] जागा करून ॥ अनंत ब्रह्मांडें रचिलीं पूर्ण ॥ ब्रह्मा विष्णु उमारमण ॥ तुझीं बाळें तान्हीं हीं ॥ ३४ ॥ उत्पत्ति स्थिति पालन ॥ करविसी तिघांकडोन ॥ इच्छा परततां पूर्ण ॥ सवेंचि गोळा करिसी तूं ॥ ३५ ॥ तुझें तुजचि सर्व ठाउकें ॥ नेणतपण धरिलें कौतुकें ॥ रावणें तुज आणिलें लंके ॥ हेही इच्छा तुझीच पैं ॥ ३६ ॥ बंदींचे सुटले सुरवर[3] ॥ मारुति सुग्रीवादि वानर ॥ आम्हां सर्वां जाहला राम मित्र ॥ हा तों उपकार तुझाचि ॥ ३७ ॥ यावरी करून मंगलस्नान ॥ वस्त्रें भूषणें अंगीकारून ॥ सुवेळेसी पाहावया रघुनंदन ॥ शीघ्र आतां चलावें ॥ ३८ ॥ जगन्माता बोले वचन ॥ रामें न करितां मंगलस्नान ॥ म्यां आधीं करितां पूर्ण ॥ वाटे दूषण परम हें ॥ ३९ ॥ पतिव्रतेचा ऐसा होय धर्म ॥ पतीविण न करावा कार्योपक्रम[4] ॥ रघुपतीची आज्ञा नसतां अधर्म ॥ होय सर्व आम्हांसी ॥ ४० ॥ मारुति म्हणे जगन्माते ॥ आज्ञा दिधली रघुनाथें ॥ दुजें बिभीषणवचनातें ॥ मान दिधला पाहिजे ॥ ४१ ॥ अवश्य म्हणे जनकनंदिनी ॥ तंव ते बिभीषणाची राणी ॥ सकळ उपचार घेउनी ॥ अशोकवना पातली ॥ ४२ ॥ सरमा त्रिजटा दोघीजणी ॥ सीतेच्या प्राणसांगातिणी ॥ दोघींनीं जानकीची वेणी ॥ उकलिली तेधवां ॥ ४३ ॥ हनुमंत आणि बिभीषण ॥ बैसले एकीकडे जाऊन ॥ सरमेनें जानकीचें पूजन ॥ आरंभिलें स्वहस्तें ॥ ४४ ॥ उत्तम पट्टदुकूल[5] आणूनी ॥ सीतेसी दिधली पडदणी ॥ मणिमय चौरंग घालोनी ॥ पाय धूतले सरमेनें ॥ ४५ ॥ सुगंध तेल ते वेळीं ॥ त्रिजटा सीतेचे मस्तकीं घाली ॥ आशीर्वाद वचनें बोलिली ॥ स्नेहआदरेंकरूनि ॥ ४६ ॥ अनंत कल्याण कल्पपर्यंत ॥ दोघें नांदा आनंदभरित ॥ मृगमदाचें[6] उटणें लावीत ॥ सरमा आपण स्वहस्तें ॥ ४७ ॥ मळी काढितां म्हणे माये ॥ कृश जाहलीस जनकतनये ॥ असो उष्णोदक लवलाहें ॥ स्नानालागीं आणिलें ॥ ४८ ॥ त्रिजटा उदक घाली

१ स्वामिकार्तिक, शिवपुत्र. २ ईश्वर, परमात्मा. ३ देव. ४ आरंभ. ५ पाटाव, पीतांबर इत्यादि उंची रेशमी वस्त्र. ६ कस्तूरीचें.

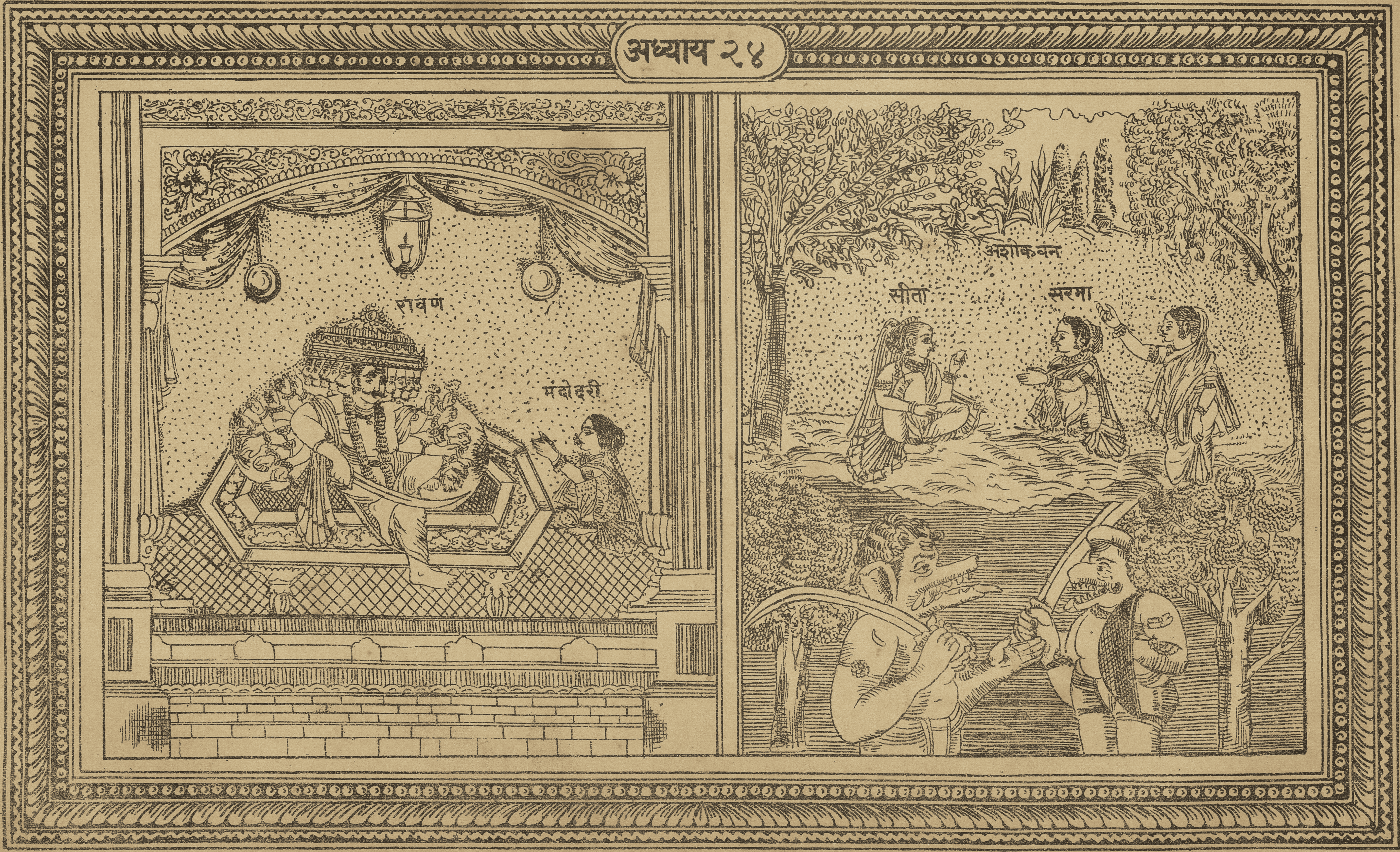
सवेग ॥ सरमा घांसी सीतेचें अंग ॥ बिभीषणें अलंकार सुरंग ॥ अमोलिक पाठविले ॥ ४९ ॥ प्रळयविजेहून तेजागळी ॥ चीर[1]
नेसली जनकबाळी ॥ दिव्य अलंकार लेइली ॥ जे त्रिभुवनीं दुर्लभ ॥ ५० ॥ सूर्यमंडळातुल्य सुरेख ॥ कर्णीं वोप[2] देती तौंटंक[3] ॥ सर्व
अलंकारांची अधिक ॥ कांति फांके दशदिशां ॥ ५१ ॥ कुंकुममळवट लाविला भाळीं ॥ मध्यें सुवास कस्तूरी रेखिली ॥ दिव्य सुगंध
ते काळीं ॥ सर्वांगीं चर्ची त्रिजटा ॥ ५२ ॥ दिव्य फळांनीं ते काळीं ॥ जानकीची ओंटी भरिली ॥ सरमा म्हणे मुखीं घालीं ॥ जननी
फळ एक आतां ॥ ५३ ॥ मग तें अमृतफळ सुस्वाद ॥ सुंदर आणि बहु सुगंध ॥ बिभीषण-मारुतींस प्रसाद ॥ जानकीनें दीधला
॥ ५४ ॥ सरमा आणि त्रिजटेप्रती ॥ फळें दिधलीं परम प्रीतीं ॥ मग एक फळ घेऊनि हातीं ॥ वदनीं घातलें जानकीनें ॥ ५५ ॥
सवेंच प्रक्षाळिलें वदन ॥ तों जवळी आला बिभीषण ॥ दिव्य मणिमय हार आणून ॥ जानकीपुढें ठेविला ॥ ५६ ॥ त्रिभुवनमोल
एक मणी ॥ रावणें ठेविला होता कोशसदनीं ॥ तो बिभीषणें देतां प्रीतीकरूनी ॥ गळां घाली जगन्माता ॥ ५७ ॥ तों लंकेचें
सकळ दळ ॥ सिद्ध जाहलें तत्काळ ॥ अठरा अक्षौहिणी वाद्यें प्रबळ ॥ वाजों लागलीं तेधवां ॥ ५८ ॥ रत्नजडित शिबिका आणोनी ॥
सीतेपुढें ठेविली ते क्षणीं ॥ बिभीषण मारुति लागती चरणीं ॥ सुखासनीं बैसावें ॥ ५९ ॥ सरमा त्रिजटा यांचे कंठीं ॥ जानकी घाली
दृढ मिठी ॥ म्हणे प्राणसख्यांनो दृष्टीं ॥ तुम्हांस कधीं मी देखेन ॥ ६० ॥ सरमा त्रिजटेचे नयनीं ॥ अश्रु आले ते क्षणीं ॥ रुदन
करिती स्फुंदस्फुंदोनी ॥ चरणीं मिठी घालिती ॥ ६१ ॥ मग आपुले कुँरळ[4] केशेंकरून ॥ झाडिले जानकीचे चरण ॥ पालखींत बैस-
विती नेऊन ॥ सद्गद होऊनि बोलती ॥ ६२ ॥ अवो प्राणसखये जनकनंदिनी ॥ आम्हां न विसरावें मनींहूनी ॥ सीता म्हणे उपकार
साजणी ॥ तुमचे न विसरें कदाही ॥ ६३ ॥ तों शिबिकेंवरी आवरण ॥ बिभीषणें घातलें पूर्ण ॥ जैसा परीक्षक दिव्य रत्न ॥ पेटीमाजी
रक्षीतसे ॥ ६४ ॥ कीं हृदयींचें ज्ञान संत ॥ बाहेर न दाविती लोकांत ॥ कीं धनाढ्य जैसा आच्छादीत ॥ निजधन आपुलें सर्वदा
॥ ६५ ॥ अति उल्हासें वायुसुत ॥ सव्यभागीं जवळी चालत ॥ वामभागीं लंकानाथ ॥ बिभीषण जात त्वरेनें ॥ ६६ ॥ वहनवाहक
बहुत वेगें ॥ चालिले सुवेळेचे मार्गें ॥ बिभीषण हनुमंत दोघे ॥ हात लाविती वहनासी ॥ ६७ ॥ सेना चालिली अद्भुत ॥ पुढें वेत्रं[5]-
पाणी धांवत ॥ वाद्यांचा गजर होत ॥ दाटी बहुत जाहली ॥ ६८ ॥ स्कंद आणि गजवदन ॥ अपर्णेजवळी दोघेजण ॥ तैसे मारुति
आणि बिभीषण ॥ प्रेमरंगें धांवती ॥ ६९ ॥ रामसेनेंत प्रवेशले सत्वर ॥ तों जाहला एकचि गजर ॥ पाहावया धांवती वानर ॥ त्यांस
वेत्रधार मारिती ॥ ७० ॥ लंकापतीसी[6] अयोध्याविहारी ॥ सांगून पाठवी ते अवसरीं ॥ आपुले वेत्रधार आवरीं ॥ वानरांतें मारिती
जे ॥ ७१ ॥ या सीतेलागीं कष्ट ॥ वानरीं केले उत्कृष्ट ॥ वहन उघडोनि स्पष्ट ॥ सीता कपींसी पाहूं द्या ॥ ७२ ॥ जवळी असतां प्राण-

---

१ नाजुक वस्त्र, पैठणी. २ तेज. ३ कर्णभूषणें, तानवडें. ४ जो नीट केला असतां त्याचें वेंटाळें होतें असा सुशोभित केंस. ५ छडीदार. ६ बिभीषणाला.

नाथ ॥ स्त्री उघडी सर्व जनांत ॥ वागतां दोष यथार्थ ॥ सर्वथा नाहीं तियेसी ॥ ७३ ॥ ऐसी आज्ञा होतां ते काळीं ॥ शिबिका उतरिली भूमंडळीं ॥ आवरण काढितां जनकबाळी ॥ सर्वांनीं देखिली एकदां ॥ ७४ ॥ वहनाबाहेर निघोनी ॥ त्रिभुवनपतीची ते राणी ॥ उघडली जैसी रत्नखाणी ॥ [1]वैदेहतनया उभी तैसी ॥ ७५ ॥ पाहतां जियेचे मुखकमळा ॥ लोपती कोटी [2]मृगांककळा ॥ कीं लावण्यसागरींचा उमाळा ॥ रूपा आला ते ठायीं ॥ ७६ ॥ यापरी ते जगज्जननी ॥ आदिमाया विश्वखाणी ॥ पाहते जाहले भक्तशिरोमणी ॥ जे कां अवतार देवांचे ॥ ७७ ॥ जानकी देखतां साचार ॥ देवगण गंधर्व असुर ॥ मानसीं विकल्प साचार ॥ करिते जाहले तेधवां ॥ ७८ ॥ एवढें जिचें स्वरूप सुंदर ॥ परम दुरात्मा दशकंधर ॥ षण्मासपर्यंत दुराचार ॥ उगा कैसा असेल ॥ ७९ ॥ तो जगदात्मा रघुवीर ॥ जाणोनि सर्वांचें अंतर ॥ जानकीप्रती उत्तर ॥ काय बोलता जाहला ॥ ८० ॥ वाद्यें वाजतां राहिलीं ॥ तटस्थ जाहली सुरमंडळी ॥ रीस वानर सकळी ॥ निवांतरूप ऐकती ॥ ८१ ॥ [3]व्यंकटा भृकुटी करूनि क्रूर ॥ सीतेसी विलोकी रघुवीर ॥ म्हणे आपुला तूंचि विचार ॥ पाहें सत्वर येथोनी ॥८२॥ तुज घेऊन गेला असुर ॥ हा [4]अपवाद वाढला दुर्धर ॥ तो निरसला समग्र ॥ सोडवून तुज आणिलें ॥ ८३ ॥ उरावरील उतरला पाषाण ॥ कीं रोग गुल्म गेले विरोन ॥ कीं जन्मांधासी आले नयन ॥ तेवीं आजि सुख वाटे ॥८४॥ तुज आम्ही सोडवून ॥ साच केलें आपुलें वचन ॥ आतां करावें वेगें गमन ॥ मना आवडे तिकडेचि ॥ ८५ ॥ मी सर्व संग सोडोनी ॥ उदास विचरेन काननीं ॥ [5]कामकामना कांहीं मनीं ॥ उरली नाहीं आमुच्या ॥ ८६ ॥ आमुची वार्ता टाकोनि समस्त ॥ मना आवडे तो धरीं पंथ ॥ अथवा भलता नृपनाथ ॥ वरीं तुज आवडे तो ॥ ८७ ॥ उभें राहून व्यर्थ कायी ॥ तूं वि[6]चरें भलते ठायीं ॥ मोकळ्या तुज दिशा दाही ॥ केल्या आम्ही एधवां ॥८८॥ मज कैकयीनें घातलें बाहेर ॥ नाहीं सिंहासन आतपत्र ॥ सेवूनियां घोर [7]कांतार ॥ [8]वनचर सखे केले म्यां ॥ ८९ ॥ भक्षावया न मिळे अन्न ॥ राहें कंदमूळें सेवून ॥ [9]वल्कलें परिधान करून ॥ तृणासनीं निजतसें ॥९०॥ याकरितां सीते पाहीं ॥ आमुचे संगतीं सुख नाहीं ॥ तरी तूं भलते पंथें जाईं ॥ व्यर्थ काय राहूनियां ॥ ९१ ॥ सकळ उपाधि टाकून ॥ मी राहिलों निरंजनीं येऊन॥ आम्हांसी नावडे दुजेपण ॥ प्रपंचवासना नसेचि ॥ ९२ ॥ ऐसें बोलतां रघुनाथ ॥ सीतेसी वाटला कल्पांत ॥ कीं शब्दरूपें शस्त्र तप्त ॥ अकस्मात जेवीं खोंचलें ॥ ९३ ॥ शब्द नव्हे ते सौदामिनी ॥ अंगावरी पडे ते क्षणीं ॥ कीं शब्दसांडसेंकरूनी ॥ तोडिलें वाटे शरीर ॥ ९४ ॥ परम गहिंवरें दाटोनी ॥ बोले तेव्हां मंगळभगिनी ॥ अग्नींत करपे कमळिणी ॥ तैसें तेज उतरलें ॥ ९५ ॥ नयनीं सुटल्या अश्रुधारा ॥ म्हणे जगद्वंद्या श्रीरामचंद्रा ॥ आनंदकंदा गुणसमुद्रा ॥ करा माझा वध आतां ॥ ९६ ॥ षण्मास कष्टी होऊन ॥ आजि दृष्टीं देखिले

१ सीता. २ चंद्राच्या कळा. ३ वांकडी. ४ आंगीं दुर्गुण नसतां जो खोटा आरोप येतो तो. ५ विषयभोगवासना. ६ फीर. ७ अरण्य. ८ वानर. ९ वृक्षाच्या साली.

अध्याय २४
रावण
मंदोदरी
अशोकवन
सीता
सरमा

ज्या वाळीनें ॥ तो जेणें निवटिला एकबाणें ॥ त्यासीं आतां सख्य करणें ॥ मनीं धरूनि हे गोष्टी ॥ ९८ ॥ भक्तिवेगळा रघुनाथ ॥ तुम्हांस वश नव्हे यथार्थ ॥ सीता देऊन सीताकांत ॥ आपणाधीन करावा ॥ ९९॥ ज्यांहीं पुरुषार्थ करूनी ॥ सुरांचे मुकुट पाडिले धरणीं ॥ ते राक्षस पाडिले रणीं ॥ कोट्यनुकोटी पाहें पां ॥ १०० ॥ महाबळी भक्तराज परम ॥ तेणें वश केला पुरुषोत्तम ॥ तैसाच तुम्हीं श्रीराम ॥ आपणाधीन करावा ॥ १ ॥ यावरी म्हणे दशकंधर ॥ प्रिये बोलसी सारांशोत्तर ॥ परी मी पुरुषार्थी असुरेश्वर ॥ राम मित्र कदा न करीं ॥ २ ॥ आतां जाऊन समरांगणीं ॥ नर वानर आटीन रणीं ॥ तेव्हां तूं ऐकशील कर्णीं ॥ पुरुषार्थ माझा कैसा तो ॥ ३ ॥ कैलास हालविला बळें ॥ बंदीस सकळ देव घातले ॥ आतां पाहें शिरकमळें ॥ शत्रूंचीं आजि आणीन ॥ ४ ॥ मयजा म्हणे जी उदारा ॥ बळेंच अनर्थ आणितां घरा ॥ हिरा सांडोनियां गारा ॥ संग्रहीतां कासया ॥ ५ ॥ कल्पवृक्ष उपडून ॥ कां वाढवितां कंटकवन ॥ राजहंस दवडून ॥ दिवाभीतें कां पाळावीं ॥ ६ ॥ सुधारस सांडोनि देख ॥ कांजी पितां काय सार्थक ॥ सुरभि दवडूनि सुरेख ॥ अजा कासया पाळावी ॥ ७ ॥ वृंदावन दिसे सुंदर वहिलें ॥ परी काळकूट आंत भरलें ॥ तरी तें न सेविजे कदा काळें ॥ विवेकियानें सहसाही ॥ ८ ॥ फणसफळासमान ॥ कनकफळ दिसे पूर्ण ॥ परी तें भुलीस कारण ॥ विवेकियानें ओळखावें ॥ ९ ॥ सर्पमस्तकींचा मणी ॥ घेऊं जातां प्राणहानी ॥ तैसी श्रीरामाची राणी ॥ समूळ कुळ निर्दाळील ॥ ११० ॥ मग बोले लंकापती ॥ तमकूपीं पडेल गभस्ती ॥ मृगजळीं बुडेल अगस्ती ॥ कल्पांतींही घडेना ॥ ११ ॥ क्रोधें खवळला मृगनायक ॥ त्यासी केवीं मारील जंबुक ॥ वडवानळासी मशक ॥ विझवी घृत घेऊनियां ॥ १२ ॥ तरी आतां वल्लभे आपण ॥ गृहाप्रती जावें उठोन ॥ स्वस्थ असों द्यावें मन ॥ चिंता कांहीं न करावी ॥ १३ ॥ मंदोदरीचीं सारवचनें ॥ जीं विवेकनभींचीं भगणें ॥ सुबुद्धिसागरींचीं रत्नें ॥ परी तीं रावणें उपेक्षिलीं ॥ १४ ॥ कमळसुवास परम सुंदर ॥ परी तो काय जाणे दर्दुर ॥ मुक्ताफळांचा आहार ॥ बक काय घेऊं जाणे ॥ १५ ॥ कस्तूरीचा अत्यंत सुवास ॥ परी काय सेवूं जाणे वायस ॥ तत्त्वविचार मद्यपियास ॥ काय व्यर्थ सांगून ॥ १६ ॥ जन्मांधापुढें नेऊन ॥ व्यर्थ काय रत्नें ठेवून ॥ कीं उत्तम सुस्वर गायन ॥ बधिरापुढें व्यर्थ जैसें ॥ १७ ॥ पतिव्रतेचे धर्म सकळ ॥ जारिणीस काय सांगोनि फळ ॥ धर्मशास्त्रश्रवण रसाळ ॥ वाटपाड्यासी कायसें ॥ १८ ॥ तैसीं मयजेचीं उत्तरें ॥ उपेक्षिलीं पौलस्तिपुत्रें ॥ मग ते पतिव्रता त्वरें ॥ निजगृहासी चालिली ॥ १९ ॥ चित्तीं झोंबला चिंताग्न ॥ गोड न वाटे भोजन शयन ॥ भूषणें भोग विलास संपूर्ण ॥ वोसंडून टाकीत ॥ १२० ॥ असो संग्रामसंकेतभेरी ॥ परम धडकल्या ते अवसरीं ॥ दशकंठ सहपरिवारीं ॥ युद्धालागीं निघाला ॥ २१ ॥ सर्वे प्रधान आणि कुमर ॥ अवघा लंकेंतील दळभार ॥ निघता जाहला अपार ॥ सेनासमुद्र ते काळीं ॥ २२ ॥

१ पेज. २ कामधेनु. ३ शेळी. ४ कंवडळ. ५ धोतऱ्याचें फळ. ६ सूर्य. ७ विचाररूपी आकाशांतील. ८ नक्षत्रें. ९ मंदोदरीचीं. १० काढून.

लंकेचीं महाद्वारें ॥ तीं उघडिलीं एकसरें ॥ दळ चालिलें थोर गजरें ॥ जेवीं प्रळयीं समुद्र फुटे ॥ २३ ॥ पायदळ निघालें अपार ॥ पर्वतासमान प्रचंड वीर ॥ कांसा घातल्या विचित्र ॥ अभेद्यकवचें अंगीं ब्रीदें ॥ २४ ॥ आपादमस्तकपर्यंत ॥ खेटकें विशाळ झळकत ॥ असिलता शक्ति कुंत बहुत ॥ शूल तोमर आयुधें ॥ २५ ॥ लोहार्गळा खड्गें मुद्गल ॥ कोयते कांबिटें गदा विशाळ ॥ फरश यमदंष्ट्रा भिंडिमाळ ॥ घेऊनि चपळ धांवती ॥ २६ ॥ तयांपाठीं विचित्र ॥ लोटले तुरंगांचे भार ॥ कीं तें अश्वरत्नांचें भांडार ॥ एकसरें उघडिलें ॥ २७ ॥ असंख्य अश्व श्यामसुंदर ॥ पुच्छ पिंवळे आरक्त खुर ॥ डोळे ताम्रवर्ण सुंदर ॥ तीन्ही लोकीं गति जयां ॥ २८ ॥ सूर्यरथीं चिंतामणी ॥ त्याचि वेगें क्रमिती अवनी ॥ एक नीळ पिंवळे हिंसती[2] गगनीं ॥ प्रतिशब्द उठताती ॥ २९ ॥ एक पारवे परम चपळ ॥ एक माणिकाऐसे तेजाळ ॥ सांवळे निळे चपळ ॥ चांदणें पडे अंगतेजें ॥ १३० ॥ एक सिंहमुख सुंदर ॥ चकोरें चंद्रवर्ण सुकुमार ॥ क्षीर केशर कुंकुम शेंदूर ॥ वर्णांचे एक धांवती ॥ ३१ ॥ जांबुळवर्ण परम चपळ ॥ हे जंबुद्वीपींच निपजती सकळ ॥ क्रौंचद्वीपींचे श्वेत वेगाळ ॥ शशिवर्ण हंसत ते ॥ ३२ ॥ शाल्मलिद्वीपींचे सुकुमार ॥ शाकलद्वीपींचे चित्रविचित्र ॥ नागद्वीपींचे परिकर ॥ कुशद्वीपींचे सबळ पैं ॥ ३३ ॥ पुष्करींचे श्यामकर्ण ॥ ते उदकावरी जाती जैसे पवन ॥ जबडा रुंद आंखूड मान ॥ ते बदकश्याम निघाले ॥ ३४ ॥ रणांगणीं परमधीर ॥ ते आरबी वारू सुंदर ॥ कपिचंचळ सुकुमार ॥ समरीं धीर धरिती जे ॥ ३५ ॥ खगेश्वरासमान गती ॥ पक्ष्यांऐसे अंतरिक्षीं उडती ॥ खुणाविता प्रवेशती ॥ परदळीं पवनासारिखे ॥ ३६ ॥ जैसीं कां अलातचक्रें ॥ तैसे राऊत फिरती त्वरें ॥ असिलता झळकती एकसरें ॥ चपळेऐशा तळपती ॥ ३७ ॥ अश्व खड्ग क्षेत्री पूर्ण ॥ तिहींचें होय एक मन ॥ रावणाचें तैसेंचि सैन्य पूर्ण ॥ असंख्य वारू चालिले ॥ ३८ ॥ अश्वपंजरीं पाखरिले[3] बहुत ॥ अलंकार घातले रत्नखचित ॥ विशाळमुक्तघोंस झळकत ॥ जाती नाचत रणभूमीं ॥ ३९ ॥ नेपुरें गर्जती चरणीं ॥ पुढील खूर न लागती अवनीं ॥ रत्नखचित मोहोंळी वदनीं ॥ झळकती चपळेसमान ॥ १४० ॥ वज्रकवचेंसीं बळिवंत ॥ वरी आरूढले चपळ राऊत ॥ त्यांचे पाठीसीं उन्मत्त ॥ गजभार खिंकाटती ॥ ४१ ॥ जैसे ऐरावतीचे सुत ॥ चपळ श्वेत आणि चौदंत ॥ झुली घातल्या रत्नजडित ॥ पृष्ठ उदरीं आंवळिले ॥ ४२ ॥ रत्नजडित चंवरडोल ॥ ध्वज भेदिती निराळ ॥ घंटा वाजती सबळ ॥ चामरें थोर रुळती पैं ॥ ४३ ॥ वरी गजआकर्षक बैसले ॥ सुपर्णचंचुवत अंकुश करीं घेतले ॥ संकेत दाविता चपळबळें ॥ परचमूंत मिसळती ॥ ४४ ॥ त्यांचे पाठीं दिव्य रथ ॥ चपळेऐसीं चक्रें झळकत ॥ वरी ध्वज गगनचुंबित ॥ नानावर्णी तळपती ॥ ४५ ॥ धनुष्यें शक्ती नाना शस्त्रें ॥ रथावरी रचिलीं अपारें ॥ कुशल सूत[6] बैसले धुरे ॥ वाग्दोरे हातीं धरूनियां ॥ ४६ ॥ असो सुवेळपंथें अपार ॥ चालिले चतुरंग दळभार ॥ तेथें रणवाद्यें परम

१ चिलखतें. २ खिंकाळतात. ३ पसरले. ४ लगाम. ५ महात. ६ सारथी. ७ गाडा अथवा गाडी इत्यादिकांचा अग्रभाग.

राक्षस स्त्रियांसह आहाळती[1] ॥ आळोआळीं उभे असती ॥ चुडी घेऊन वानर ॥ ४५ ॥ दृष्टीं देखतां रजनीचर ॥ चुडींनीं भाजिती वानर ॥ तो दशमुखासी समाचार ॥ दूत सत्वर सांगती ॥ ४६ ॥ हनुमंतें आणूनि द्रोणाचळ ॥ सजीव केले वैरी सकळ ॥ लंकेंत प्रवेशलें कपिदळ ॥ जाळिलीं सकळ मंदिरें ॥ ४७ ॥ मग जंघ प्रजंघ क्रोधन ॥ विरूपाक्ष शोणिताक्ष राजनंदन ॥ कुंभनिकुंभांप्रति रावण ॥ म्हणे धांवा रे सत्वर ॥ ४८ ॥ सिद्ध करूनियां दळभार ॥ कुंभ निकुंभ धांवती सत्वर ॥ घालोनियां पर्जन्यास्त्र ॥ अग्नि समग्र विझविला ॥ ४९ ॥ जैसे कलेर[2] सांडोनि जाती प्राण ॥ तैसे लंकेबाहेर आले कपिगण ॥ रणभूमीसी सर्व मिळोन ॥ युद्धालागीं सरसावले ॥ १५० ॥ आले देखोनि असुरभार ॥ सेनामुखीं होता वाळिकुमर[3] ॥ तो पर्वत घेऊन सत्वर ॥ क्रोधनावरी धांविन्नला ॥ ५१ ॥ बळें पर्वत दिधला टाकून ॥ रथासहित चूर्ण जाहला क्रोधन ॥ तों जंघ प्रजंघ विरूपाक्ष दारुण ॥ आले धांवूनि अंगदावरी ॥ ५२ ॥ अंगदें विशाळ वृक्ष उपडोनी ॥ दोघे झोडून पाडिले धरणीं ॥ मग विरूपाक्षें निजबाणीं ॥ वानर बहुत खिळियेले ॥ ५३ ॥ तों मैंद पर्वत घेऊनि धांविन्नला ॥ अकस्मात विरूपाक्षावरी टाकिला ॥ विरूपाक्ष प्राणासी मुकला ॥ शरभें वधिला शोणिताक्ष ॥ ५४ ॥ मग तो कुंभकर्णाचा नंदन ॥ कुंभ पुढें आला धांवोन ॥ धनुष्य ओढूनि आकर्ण ॥ नव बाण सोडिले ॥ ५५ ॥ त्या नवशरप्रहारेंकरूनी ॥ मैंद कपि खिळिला समरांगणीं ॥ शरभ विंधिला दोन बाणीं ॥ मूर्च्छित धरणीं पडियेला ॥ ५६ ॥ तों धांवे वाळिसुत ॥ घेऊन विशाळ पर्वत ॥ त्याचे कुंभें खिळिले हस्त ॥ अचळासहित[4] रणभूमीं ॥ ५७ ॥ संकट पडिलें बहुत ॥ अंगद राहिला तटस्थ ॥ वानरीं हांक केली त्वरित ॥ राघवापासीं ते काळीं ॥ ५८ ॥ ऐकोनि गजकिंकाट देख ॥ आवेशें चपेटे[5] मृगनायक[6] ॥ यापरी किष्किंधापाळक ॥ कुंभहृदयीं आदळला ॥ ५९ ॥ कुंभाचें चाप घेतलें हिरून ॥ मोडून कुटके केले पूर्ण ॥ मल्लयुद्धास दोघे जण ॥ प्रवर्तले ते काळीं ॥ १६० ॥ एक मुहूर्तपर्यंत[7] ॥ मल्लयुद्ध दोघांशीं अद्भुत ॥ अर्कजें[8] हृदयीं मुष्टिघात ॥ कुंभासी बळें दीधला ॥ ६१ ॥ तेणें हृदय जाहलें शतचूर्ण ॥ कुंभाचा तत्काळ गेला प्राण ॥ तंव तो निकुंभ आवेशोन ॥ सुग्रीवावरी धांविन्नला ॥ ६२ ॥ तों पर्वत सबळ उचलून ॥ वेगें धांवे सीतांशोकहरण ॥ अचळ दिधला भिरकावून ॥ निकुंभें तो चूर्ण केला ॥ ६३ ॥ तेणें हनुमंत परम क्षोभला ॥ विशाळ तरु त्यावरी टाकिला ॥ तोही निकुंभें तोडिला ॥ क्षणमात्र न लागतां ६४ ॥ निकुंभें परिघ[10] लवलाहीं ॥ घेऊन ताडिला मारुति हृदयीं ॥ पळमात्र मूर्च्छना ते समयीं ॥ आली हनुमंतास ते काळीं ॥ ६५ ॥ सवेंचि धांवे अंजनीबाळ ॥ शतशृंगांचा उपटिला अचळ ॥ निकुंभावरी टाकिला तत्काळ ॥ चूर्ण जाहला निकुंभ ॥ ६६ ॥ घायाळें पळती लंकेंत ॥ रावणासी वर्तमान करिती श्रुत ॥ ऐकतांचि तो चिंताक्रांत ॥ दशवक्त्र जाहला पैं ॥ ६७ ॥ मग विंशतिनेत्र[11] पाचारी वीर ॥ परम प्रतापी समरधीर ॥ खराक्ष

१ होरपळतात. २ शरीर. ३ अंगद. ४ पर्वतासह. ५ पंजा मारितो. ६ सिंह. ७ दोन घटिकांपर्यंत. ८ सुग्रीवानें. ९ मारुति. १० गदा. ११ रावण.

विशालाक्ष असुर ॥ मकराक्ष तो तिसरा ॥ ६८ ॥ तिघांसी म्हणे दशवदन ॥ तुम्हीं माजवावें रण ॥ ते तत्काळ रथारूढ होऊन ॥
सेनेसहित निघाले ॥ ६९ ॥ रणतुरें गर्जती अपार ॥ रणमंडळीं पातले सत्वर ॥ तों शिळा द्रुम घेऊन वानर ॥ एकदांचि उठावले ॥ १७० ॥
येरयेरां पाचारिती ॥ उसणे घाय सर्वेच देती ॥ असुरांचीं पोटें फाडिती ॥ वानर नखें घालोनियां ॥ ७१ ॥ [1]कुंत असिलता परिघ ॥ असुर
टाकिती शस्त्रें सवेग ॥ तेणें विदारूनि अंग ॥ कपी पडती समरांगणीं ॥ ७२ ॥ कपिवीरीं केलें आगळें ॥ असुरभार मागें लोटले ॥
देखोन मकराक्ष ते वेळे ॥ बाण वर्षत धांवला ॥ ७३ ॥ जैशा पर्जन्यधारा अपार ॥ तैसा मकराक्ष वर्षे शर ॥ अपार भंगले वानर ॥
पाहे रघुवीर दुरूनी ॥ ७४ ॥ मान तुकावी सीतारमण ॥ म्हणे हा वीर प्रवीण ॥ कोदंड चढवोनि आपण ॥ जगद्वंद्य ऊठिला ॥ ७५ ॥
कोदंड ओढितां तये क्षणीं ॥ झणत्कारिल्या [2]लघुकिंकिणी ॥ एकचि बाण ते क्षणीं ॥ दशकंठरिपूनें सोडिला ॥ ७६ ॥ मकराक्षाचें बाण-
जाळ ॥ एकेंचि शरें छेदिलें तत्काळ ॥ जेवीं उगवतां सूर्यमंडळ ॥ [3]भगणें सकळ लोपती ॥ ७७ ॥ एक उठतां विनायक ॥ असंख्य
विघ्नें पळती देख ॥ कीं सुटतां चंडवात सन्मुख ॥ [4]जलदजाल वितुळे पैं ॥ ७८ ॥ एक विष्णुनामेंकरून ॥ असंख्य दुरितें जाती जळोन ॥
कीं चेततां कृशान ॥ असंख्य वनें दग्ध होती ॥ ७९ ॥ कीं मूर्खांचे शब्द बहुत ॥ एकाच शब्दें खंडी पंडित ॥ कीं सिंहनादें गज
समस्त ॥ गतप्राण होती पैं ॥ १८० ॥ हृदयीं प्रकटतां बोध ॥ सहज पळे काम क्रोध ॥ कीं प्रत्यया येतां ब्रह्मानंद ॥ क्षुद्रानंद सर्व
विरती ॥ ८१ ॥ तेवीं रामबाणें एकेंचि सबळ ॥ तोडिलें मकराक्षाचें शरजाळ ॥ मग त्यास मुक्ति द्यावया तत्काळ ॥ दिव्य शर काढिला
॥ ८२ ॥ मकराक्षाचा कंठ लक्षून ॥ शर चालिला जैसा सुपर्ण ॥ क्षणमात्रें कंठ छेदून ॥ आकाशपंथें उडविला ॥ ८३ ॥ तों विशालाक्ष
आणि खराक्ष ॥ त्यांहीं पाचारिला [5]कमलदलाक्ष ॥ जो सर्वात्मा सर्वसाक्ष ॥ विरूपाक्ष ध्याय जया ॥ ८४ ॥ असुर धांवती लवलाहें ॥
म्हणती सर्वदा तुज कैंचा जय ॥ अकस्मात [6]काकतालन्याय ॥ मकराक्ष तुवां मारिला ॥ ८५ ॥ ऐसें बोलून दोघे जण ॥ सोडिती रामा-
वरी प्रचंड बाण ॥ जैसें मृगेंद्रापुढें येऊन ॥ मांडिलें ठाण मार्जारें ॥ ८६ ॥ कीं सज्ञान पंडितापुढें ॥ बोलावया आलीं मूढें ॥ कीं
जंबुक आपले पवाडे ॥ व्याघ्रापुढें दावीतसे ॥ ८७ ॥ कीं उष्ट्रांनीं ब्रीद बांधोन ॥ [7]तुंबरापुढें मांडिलें गायन ॥ तैसें राक्षसीं संधान ॥
रामापुढें आरंभिलें ॥ ८८ ॥ दोघांहीं शर सोडिले अपार ॥ तितुके निवारूनि श्रीरघुवीर ॥ प्रळयचपळेऐसे थोर ॥ दोन शर काढिले
॥ ८९ ॥ ते धनुष्यावरी योजून ॥ अकस्मात सोडी रघुनंदन ॥ दोघांचीं कंठनाळें छेदून ॥ निराळमार्गें पैं नेलीं ॥ १९० ॥ कळला
रावणासी समाचार ॥ परत्र पावले त्रय असुर ॥ तत्काळ शक्रारि महावीर ॥ सेनेसहित धांविन्नला ॥ ९१ ॥ होम करून रणमंडळीं ॥

१ भाला, तरवार, गदा. २ क्षुद्रघंटा, घुंगुर. ३ नक्षत्रें. ४ मेघसमुदाय. ५ राम. ६ कावळा बसण्यास आणि तालवृक्षाचें फल पडण्यास गांठ पडावी तसा न्याय. ७ या नांवाच्या गंधर्वापुढें.

करभार ॥ राघवापुढें समर्पिला ॥ १ ॥ सर्व नृप करून नमन ॥ उभे ठाकती कर जोडून ॥ भरतें भांडार फोडून ॥ याचकजन गौरविले ॥ २ ॥ उदार धीर रघुवीर ॥ ज्याचा बंधु भरत वीर ॥ मोटा बांधूनि अपार ॥ द्रव्य न्या हो म्हणतसे ॥ ३ ॥ पुरे पुरे हेंचि मात ॥ याचक बोलती समस्त ॥ हय गज रत्नें अद्भुत ॥ दिधले बहुत याचकां ॥ ४ ॥ गोदानें भूदानें अपार ॥ जें वेदीं बोलिलें साचार ॥ तितुकें देऊनि द्विजवर ॥ सुखी केले ते काळीं ॥ ५ ॥ ऐसा षोडश दिनपर्यंत ॥ सोहळा होतसे अद्भुत ॥ कळापात्रें येवूनि तेथ ॥ विद्या दावीत रामापुढें ॥ ६ ॥ लक्ष्मण आणि भरत ॥ शत्रुघ्न आणि सुमंत ॥ युवराज्य त्यांतें देत ॥ श्रीरघुनाथ ते समयीं ॥ ७ ॥ वस्त्रें भूषणें देऊन ॥ चवघे केले मुख्य प्रधान ॥ तुमच्या अनुमतेंकरून ॥ राज्य चालवीन राम म्हणे ॥ ८ ॥ असो दिव्य अन्नें निर्मून ॥ सकळ रायांसी दिधलें भोजन ॥ वस्त्रालंकारीं पूर्ण ॥ सेनेसहित गौरविले ॥ ९ ॥ मग श्रीरामाची आज्ञा घेती ॥ सेनेसहित सकळ नृपती ॥ स्वदेशाप्रती तेव्हां जाती ॥ गुण वर्णिती राघवाचे ॥ ११० ॥ सुग्रीव आणि बिभीषणास ॥ रामें राहविलें एकमास ॥ नित्य भोजन पंक्तीस ॥ नानाविलास सोहळे पैं ॥ ११ ॥ सिंहासनीं बैसतां रघुनाथ ॥ बंधु भोंवते आनंदभरित ॥ भक्तिरसें शत्रुघ्न भरत ॥ चामरें वरी वारिती ॥ १२ ॥ तों गवाक्षद्वारें ते समयीं ॥ अवलोकिती जाहली कैकयी ॥ म्हणे त्रिभुवनीं शोधितां पाहीं ॥ अभागी नाहीं भरताऐसा ॥ १३ ॥ चवदा वर्षें भिकारी ॥ जावूनि बैसला वनांतरीं ॥ शेवटीं बंधूचें दास्य करी ॥ चामरें वरी वारितो ॥ १४ ॥ माझें पूर्व पाप फळासी आलें ॥ ऐसें भरताची माता बोले ॥ वसिष्ठास बोलावून ते वेळे ॥ कैकयी सांगे एकांतीं ॥ १५ ॥ म्हणे माझिया पोटीं भरत ॥ दरिद्र जन्मला अत्यंत ॥ बंधूचें दास्य करीत ॥ मज हें दुःख वाटतें ॥ १६ ॥ मग बोले ब्रह्मसुत ॥ अजून तरी राहें निवांत ॥ ग्रासिला राजा दशरथ ॥ वना रघुनाथ धाडिला ॥ १७ ॥ सच्चिदानंद ब्रह्म पूर्ण ॥ तो हा अवतरला रघुनंदन ॥ मूर्खे तुज हें नाहीं ज्ञान ॥ अद्यापि कां कळेना ॥ १८ ॥ जे ब्रह्मादिदेवांची ध्येयमूर्ती ॥ हृदयीं ध्यात अपर्णापती ॥ हृदयकमळीं वाहती ॥ सनकादिक प्रीतीनें ॥ १९ ॥ पुराणपुरुष रघुनंदन ॥ त्याचे भजनीं लावीं मन ॥ आपुली युक्ति ठेवीं झांकून ॥ नसतीं वचनें बोलूं नको ॥ १२० ॥ तुजप्रती सांगावें ज्ञान ॥ जैसें काननामाजी रुदन ॥ कीं बधिरापुढें गायन ॥ लसणीं कर्पूर घांसिला ॥ २१ ॥ पुष्पवाटिकेंत पलांडु उपजला ॥ परी तो गुण न सांडी आपुला ॥ नित्य दुग्धें वायस धुतला ॥ परी कृष्णत्व नवजाय ॥ २२ ॥ शर्करेचें आळें केलें ॥ माजी निंबबीज पेरिलें ॥ परी शेवटीं कडू येती फळें ॥ व्यर्थ गेले कष्ट सर्व ॥ २३ ॥ खापरास परिस घांसतां ॥ परी सुवर्ण नव्हेचि तत्त्वतां ॥ कीं दुग्धामाजी हरळ घालितां ॥ मवाळ नव्हे कल्पांतीं ॥ २४ ॥ तैसें तुजप्रती जें जें शिकविलें ॥ तें तें सर्वही व्यर्थ गेलें ॥ आतां स्वस्थ राहूनि उगलें ॥ चित्त ठेवीं रघुनाथीं ॥ २५ ॥ ऐसें शिकवून तियेसी ॥ बाहेर आला वसिष्ठ ऋषी ॥ यावरी बिभीषण-सुग्रीवांसी ॥ निरोप देतसे श्रीराम ॥ २६ ॥ वानरांसी श्रीराम म्हणे ॥ भोजन करून गमन करणें ॥ तें केलें मान्य वचन ॥ अवश्य म्हणती

१ घोडे. २ गाणाऱ्या वेश्या. ३ यौवराज्याचा अधिकार. ४ शंकर. ५ ब्रह्मदेवाचे पुत्र—सनक, सनंदन, सनातन व सनत्कुमार. ६ कांदा. ७ काळा रंग. ८ रेती.

तेधवां ॥ २७ ॥ ते दिवसीं मोठा सोहळा ॥ मेळवूनि द्विजांचा मेळा ॥ वानरांसहित सकळां ॥ भोजनविधि आरंभिला ॥ २८ ॥ प्रेमाचिया गंधाक्षता ॥ लावी सर्वां सरसिजोद्भवपिता ॥ सुमनमाळा तत्त्वतां ॥ अर्पीत समस्तां आदरें ॥ २९ ॥ चैतन्य परिमलद्रव्यें बहुत ॥ सर्वांस चर्चिलीं शोभिवंत ॥ अत्तर धूप दीप यथार्थ ॥ करूनि भोजना बैसविले ॥ १३० ॥ श्रीरामगृहींचें दिव्यान्न ॥ त्या सुवासालागीं वेधोन ॥ वसंत करी प्रदक्षिण ॥ इच्छाभोजन तेथींचें ॥ ३१ ॥ त्या अन्नाचा सुवास बहुत ॥ स्वर्गीं देवांस आवंतूं जात ॥ विबुध लाळ घोंटिती समस्त ॥ श्रीरामपंक्तीस जेवावया ॥ ३२ ॥ बैसावया सुवर्णपाट ॥ मांडिलें दिव्यरत्नांचें ताट ॥ जडित अडणियांचें प्रकट ॥ दिव्य तेज चहूंकडे ॥ ३३ ॥ सुगंध उदकें भरूनियां ॥ जवळी ठेविल्या जडित झारिया ॥ पात्रांप्रती शोभती समया ॥ लावूनियां रत्नदीप ॥ ३४ ॥ प्रथम विश्वास संपूर्ण ॥ तेंच आधीं वाढिलें लवण ॥ विरक्तीचीं मिरगुंडें जाण ॥ नानासाधनें त्याचि शाखा ॥ ३५ ॥ सत्कर्मांचिया कोशिंबिरी ॥ वाढिल्या नवविध भक्तीचिया क्षीरी ॥ निश्चय शर्करा त्यांवरी ॥ ऐसियापरी शुभ्र दिसे ॥ ३६ ॥ निजबोधाचा भात पूर्ण ॥ अक्षय शांतीचें वरी वरान्न ॥ तेथें अभेद वडे करून ॥ नानापरींचे वाढिले ॥ ३७ ॥ पूर्ण प्राप्तीचे मांडे थोर ॥ भूतकृपेच्या घारिया सुकुमार ॥ तेलवरिया गोडपुऱ्या अपार ॥ मिष्ट ऐसीं वाढिलीं ॥ ३८ ॥ सत्वघृतांत तळून ॥ गुळवरिया अंतरीं गोड पूर्ण ॥ क्षमाफेणिया शोभायमान ॥ समसमान सर्वांसी ॥ ३९ ॥ विवेकपापड चांगले ॥ वैराग्यअग्नीवरी भाजिले ॥ विज्ञान तेंचि अमृतफळें ॥ वाढिलीं केळें सत्वाचीं ॥ १४० ॥ सर्वांभूतीं समता चोखडी ॥ तेच घमघमीत वाढिली कढी ॥ सज्जन जाणती तिची गोडी ॥ वेदांतशास्त्रवेत्ते जे ॥ ४१ ॥ मुख्य गुरुकृपेचें घृत ॥ त्याविणें अन्न विरस समस्त ॥ प्रेमेंकरून सद्यस्तप्त ॥ शुद्ध करीत अन्नातें ॥ ४२ ॥ जेवणार बैसले सद्भक्त ॥ स्वानंदजळें पात्रें प्रोक्षीत ॥ देहबुद्धीच्या चित्राहुती तेथ ॥ पात्राबाहेरी घातल्या ॥ ४३ ॥ सोहंगायत्री जपोनी ॥ देहबुद्धीनांवें सोडिलें पाणी ॥ निवृत्ति आपोशन घेऊनी ॥ रामस्मरणें गर्जिन्नले ॥ ४४ ॥ पंचप्राणांच्या प्राणाहुती ॥ योगाभ्यासें आधीं करिती ॥ शिखेची कामग्रंथी ॥ सत्वर सोडिती निजहस्तें ॥ ४५ ॥ निरभिमान संपूर्ण ॥ तेणेंच केलें करक्षालन ॥ नेत्रांसी लाविलें जीवन ॥ जगज्जीवन सर्व दिसे ॥ ४६ ॥ श्रीरामभक्त क्षुधाक्रांत ॥ स्वाद घेऊनि प्रीतीनें जेवीत ॥ पद्मासन घालोनि निश्चित ॥ ग्रासामागें ग्रास घेती ॥ ४७ ॥ भवरोगें जे वेष्टित ॥ नाहीं भावक्षुधा पोटांत ॥ ते टकमकां उगेच पाहात ॥ ग्रास एक न घेववे ॥ ४८ ॥ चंद्रोदयीं द्रवे सोमकांत ॥ इतर पाषाण कोरडे समस्त ॥ तैसे श्रीरामपंक्तीस जेविले भक्त ॥ अभाग्यां ग्रास कैंचे तें ॥ ४९ ॥ ऐसे जेविती आनंदें ॥ नामें गर्जती महाशब्दें ॥ भावें चर्चा करिती ऋषी वेदें ॥ त्याचे स्मरणेंकरूनियां ॥ १५० ॥ जे दैवी संपत्तीनें सभाग्य होती ॥ तेच रामपंक्तीस जेविती ॥ तृप्तीचे ढेंकर देती ॥ ब्रह्मानंदेंकरूनियां ॥ ५१ ॥ जे त्रिभुवनपतीची राणी ॥ वाढी जानकी त्रिजगज्जननी ॥ तेथें न्यून पदार्थांची काहाणी ॥ कदाकाळीं पडेना ॥ ५२ ॥ स्वानुभव जळ सेवून ॥ कर्मधर्मांचें

१ कमलामध्यें जन्मलेल्या ब्रह्मदेवाचा बाप विष्णु तोच राम. २ सांगावयास. ३ एक प्रकारचें पक्वान्न. ४ चांगली. ५ उदकानें शुद्ध करणें. ६ शेंडीची. ७ चित्तशुद्धि इत्यादि.

उत्तरापोशन[1] ॥ घेऊनि उठिले ते जन ॥ आंचवले पूर्ण संसारा ॥ ५३ ॥ अमानित्व[2] अदंभित्व[3] ॥ हेच विडे घेती समस्त ॥ निजधन नाममुद्रांकित ॥ दक्षिणा देती याचकां ॥ ५४ ॥ भक्तीचीं भूषणें वस्त्रें ॥ सद्भक्तांसी दिधलीं राजीवनेत्रें ॥ तो सोहळा वर्णावया वक्त्रें ॥ सहस्रवदना शक्ति नोहे ॥ ५५ ॥ ऐसें स्वपंक्तीस बैसवून ॥ दिधलें सकळांसी भोजन ॥ मग सभामंडपास येऊन ॥ रघुनंदन गौरवी तयां ॥ ५६ ॥ मुकुट कुंडलें सर्व अलंकार ॥ आपण स्वयें देत रघुवीर ॥ तैसेचि इतर वानर ॥ गौरविले रघुनाथें ॥ ५७ ॥ बिभीषण सुग्रीव जांबुवंत ॥ त्यांच्या सेना ज्या ज्या समस्त ॥ तितुक्या गौरवी रघुनाथ ॥ वस्त्रें अलंकार देऊनीयां ॥ ५८ ॥ दोन सिंहासनें दोन छत्रें ॥ बिभीषणसुग्रीवां दिधलीं राजीवनेत्रें ॥ दिधलीं कित्येक उत्तरवस्त्रें ॥ नानावस्तु अपार ॥ ५९ ॥ परी पुढें असे हनुमंत ॥ त्याकडे न पाहे रघुनाथ ॥ वानरगण पाहती समस्त ॥ विपरीतार्थ देखोनी ॥ १६० ॥ कां न पाहे रघुनंदन ॥ तरी हनुमंताऐसें निधान ॥ हें ब्रह्मांड ओंवाळून ॥ तयावरून टाकावें ॥ ६१ ॥ ज्याच्या उपकारांच्या राशी अपार ॥ मेरूपरीस जाहल्या थोर ॥ त्यासी द्यावया अलंकार ॥ दृष्टीस कांहीं दिसेना ॥ ६२ ॥ मग उठोनियां रघुपती ॥ हृदयीं दृढ धरी मारुती ॥ म्हणे तव हृदयीं निश्चिती ॥ मीच सर्वदा राहेन ॥ ६३ ॥ तुजवेगळा एक क्षण ॥ जिवलगा मी नव्हें जाण ॥ हनुमंतें दृढ धरिले चरण ॥ म्हणे मज हेंचि देईं ॥ ६४ ॥ सीतेनें वस्त्रें अलंकार ॥ देऊनि गौरविले सकळ वानर ॥ परी आपुले गळ्याचा दिव्य हार ॥ हनुमंतासी दीधला ॥ ६५ ॥ त्या हारासी तत्त्वतां ॥ उपमा नाहीं सर्वथा ॥ त्रिभुवनींचें मोल देतां ॥ तेंही उणें तयासी ॥ ६६ ॥ पृथ्वीचें मोल संपूर्ण ॥ एक एक मणि जाण ॥ तो हार जानकीनें घेऊन ॥ मारुतीच्या गळां घातला ॥ ६७ ॥ हनुमंत तत्काळ उडाला ॥ वृक्षावरी समोर बैसला ॥ एक एक मणि फोडिला ॥ दाढेखालीं घालूनियां ॥ ६८ ॥ जो मणि पाहे फोडून ॥ म्हणे यांत नाहीं रघुनंदन ॥ म्हणोनि देतसे भिरकावून ॥ व्यर्थ पाषाण काय हे ॥ ६९ ॥ बोलती सुग्रीवादि वानर ॥ व्यर्थ कां फोडिसी दिव्य हार ॥ मारुती म्हणे रघुवीर ॥ याचे अंतरीं दिसेना ॥ १७० ॥ वानर म्हणती तुझे हृदयीं ॥ राम दावीं या समयीं ॥ ऐसें बोलतां लवलाहीं ॥ काय केलें हनुमंतें ॥ ७१ ॥ हृदयकपाट उघडिलें ॥ उदर विदारून दाविलें ॥ तों आंत श्रीरामरूप सांवळें ॥ समस्तीं देखिलें एकदांचि ॥ ७२ ॥ जैसा सिंहासनीं रघुनाथ ॥ तैसा मारुतीचे हृदयीं दिसत ॥ मग वानर उठोनि समस्त ॥ नमस्कारिती हनुमंता ॥ ७३ ॥ असो अयोध्येसी निरंतर[4] ॥ राहिला अंजनीचा कुमर ॥ वरकड सिद्ध जाहले वानर ॥ निजग्रामासी जावया ॥ ७४ ॥ लक्ष्मण भरत शत्रुघ्न ॥ तिहीं सुग्रीव बिभीषण ॥ वस्त्राभरणीं गौरविले पूर्ण ॥ सदना आपुले नेऊनियां ॥ ७५ ॥ कौसल्या सुमित्रेप्रती ॥ सुग्रीव बिभीषण पुसती ॥ म्हणे माते हो आह्मांवरी प्रीती ॥ असों द्यावी बहुसाल ॥ ७६ ॥ कौसल्या सुमित्रा बोलत ॥ बा रे तुमचे उपकार अमित[5] ॥ विजयी करून रघुनाथ ॥ माझा मज भेटविला ॥ ७७ ॥ अमोल्य अलंकार देऊन ॥ गौरविले ते दोघे जण ॥ मग सुग्रीव

१ भोजनाचे शेवटीं तळहातावर उदक घेऊन प्राशन करतात तें. २ निगर्वीपणा. ३ दांभिकपणा नव्हे तें. ४ अनंत. ५ किंमत होत नाहीं असे.

आणि बिभीषण ॥ कैकयीसदना चालिले ॥ ७८ ॥ तों आडवा येऊन भरत ॥ तिकडे न जावें जी म्हणत ॥ कैकयी विपरीत बोलत ॥ चित्त खेद पावेल तूमचें ॥ ७९ ॥ ऐसें भरतें बोलोन ॥ परतविले सुग्रीव बिभीषण ॥ रघुनाथाजवळी येऊन ॥ आज्ञा मागती जावया ॥ १८० ॥ उभे राहिले जोडूनि कर ॥ सर्वांचे अश्रूंनीं भरले नेत्र ॥ म्हणती राघवा निरंतर ॥ सर्वथा आम्हां न विसरावें ॥ ८१ ॥ त्रिभुवनींचें राज्य टाकावें ॥ रामा तुजजवळीच नित्य राहावें ॥ परी हें प्राक्तन नाहीं बरवें ॥ ओढून नेतें बळेंचि ॥ ८२ ॥ काय आठवावे उपकार ॥ जन्मोजन्मीं न पडावा अंतर ॥ तुझे बोल गोड निरंतर ॥ राघवा हृदयीं आठवती ॥ ८३ ॥ स्फुंदस्फुंदोनि दोघेजण ॥ बोलती सुग्रीव बिभीषण ॥ मग म्हणे रघुनंदन ॥ तुमच्या हृदयीं वसें मी ॥ ८४ ॥ मग उठोनियां रघुनाथ ॥ दोघांचे मस्तकीं ठेवी हस्त ॥ मग सर्व घालोनि सीताकांत ॥ निघते जाहले ते काळीं ॥ ८५ ॥ तयांसी बोळवीत रघुवीर ॥ गेला अयोध्येबाहेर ॥ मग सर्व वानरीं नमस्कार ॥ रघुनाथासी घातला ॥ ८६ ॥ बिभीषण सुग्रीव जांबुवंत ॥ नळ नीळ शरभ वाळिसुत ॥ इहीं साष्टांग नमूनि रघुनाथ ॥ जाते जाहले ते काळीं ॥ ८७ ॥ दक्षिणपंथें चालिले त्वरित ॥ मागुती राघवाकडे पाहात ॥ तेथोनि नमस्कार घालीत ॥ सद्गद चित्तीं होवूनियां ॥ ८८ ॥ मग पवनवेगेंकरून ॥ कपी असुर निघाले तेथून ॥ किष्किंधेस सूर्यनंदन ॥ राहिला कपींसमवेत ॥ ८९ ॥ तेणें बिभीषण गौरविला ॥ मग घेऊनि असुरमेळा ॥ रावणानुज लंकीं आला ॥ स्वस्थ राहिला निजस्थानीं ॥ १९० ॥ इकडे अयोध्येसी रघुनाथ ॥ बंधूंसहित राज्य करीत ॥ पृथ्वी संपूर्ण आनंदभरित ॥ दुःख किंचित असेना ॥ ९१ ॥ अकरासहस्र वर्षें वरी ॥ अयोध्यानाथ राज्य करी ॥ लोक सर्व धर्माधिकारी ॥ पाप तिळभरी असेना ॥ ९२ ॥ अवतार हरि उदंड धरी ॥ परी बहुत सुख रामावतारीं ॥ अकरासहस्र वर्षवरी ॥ अक्षय्य राज्य चालविलें ॥ ९३ ॥ जरा मृत्यु दुःख दरिद्र ॥ राज्यांत नाहीं अणुमात्र ॥ सीतेसहित राजीवनेत्र ॥ ब्रह्मानंदें वर्ततसे ॥ ९४ ॥ वसिष्ठ विश्वामित्र अगस्ती ॥ आणीक ऋषी जैसे गभस्ती ॥ अयोध्येमाजी सदा वसती ॥ जनकजापतीचे समीप ॥ ९५ ॥ अगस्तीच्या मुखें श्रवण ॥ नित्य करी रघुनंदन ॥ सदा तृप्त याचकजन ॥ राघवदर्शन घेतांचि ॥ ९६ ॥ सुरस रामविजय ग्रंथ ॥ उत्तरकांड कथा अद्भुत ॥ राज्यीं बैसला राजीवनेत्र ॥ धन्य कार्यार्थ सुरस हा ॥ ९७ ॥ रामविजयाचें एक आवर्तन ॥ करी संपूर्ण पापाचें दहन ॥ आणि शत्रुपराजय पूर्ण ॥ श्रवण करितां होतसे ॥ ९८ ॥ अज्ञानांसी होय ज्ञान ॥ निपुत्रिकांसी पुत्रसंतान ॥ भवरोग जाय विरून ॥ भावेंकरून परिसतां ॥ ९९ ॥ अयोध्याप्रवेश जाहला पूर्ण ॥ पुढें रसाळ कथा गहन ॥ श्रवण करोत पंडितजन ॥ राघवीं मन समर्पूनियां ॥ २०० ॥ अयोध्यापुरवासिया रामा ॥ श्रीब्रह्मानंदा कल्याणधामा ॥ श्रीधरवरदा पूर्णकामा ॥ नामा अनामा अतीत तूं ॥ १ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ षट्त्रिंशत्तमोध्याय गोड हा ॥ २०२ ॥ अ० ॥ ३६ ॥

१ तुमच्या अंतःकरणास व्यथा होईल. २ दैव. ३ उजवा. ४ वानर. ५ राक्षस. ६ सुग्रीव. ७ ज्ञातारपण. ८ सूर्य. ९ ईश्वरप्रीत्यर्थ एकवेळ वाचणें.

अध्याय ३७
वाल्मीक ऋषि
सीता
कर्दळी
लव
श्यामकर्ण

निघाली चालत दुःखें वनीं ॥ मूर्छना येऊनि क्षणक्षणीं ॥ अवनीवरी पडतसे ॥ ९७ ॥ मागुती उठे हस्त टेंकूनी ॥ रुदन करी धाय मोकलूनी ॥ म्हणे कोण्या ठाया जाऊनी ॥ राहूं आतां राघवेंद्रा ॥ ९८ ॥ मी अनाथ अत्यंत दीन ॥ जरी देऊं येथें प्राण ॥ तरी आत्महत्या पाप गहन ॥ दुजी गर्भहत्या घडेल ॥९९॥ कळपांतून धेनु चुकली ॥ कीं हरिणी एकटी वनीं पडली ॥ कीं जीवनेंविण मासोळी ॥ तळमळीत जैसी कां ॥१००॥ कीं नैषधरायाची[1] राणी ॥ पूर्वीं पडिली घोरवनीं ॥ कीं भिल्लीवेषें भवानी ॥ एकटी काननीं जेवीं हिंडे ॥ १ ॥ एक मार्ग न दिसे तेथ ॥ सव्य अपसव्य वनीं हिंडत ॥ दीर्घ स्वरें रुदन करीत ॥ तों नवल एक वर्तलें ॥ २ ॥ तेथें कंदमुळें न्यावयासी ॥ वना आले वाल्मीक ऋषी ॥ तो त्रिकाळज्ञानी तेजोराशी ॥ ज्याचे ज्ञानासी सीमा नाहीं ॥ ३ ॥ अवतारादि जन्मपत्र ॥ जेणें रामकथा केली विचित्र ॥ तेणें जगन्मातेचा शोकस्वर ॥ कर्णीं ऐकिला हिंडतां ॥ ४ ॥ सीता देखिली दुरोनी ॥ जवळी येत वाल्मीकमुनी ॥ म्हणे आमुची तपःश्रेणी ॥ प्रकट जाहली येणें रूपें ॥ ५ ॥ म्हणे कोण हे शुभ कल्याणी ॥ कीं मूळप्रकृति प्रणवरूपिणी ॥ कीं अनादिपीठनिवासिनी ॥ दर्शन द्यावया प्रकटली हे ॥ ६ ॥ मग म्हणे जवळी येऊन ॥ सांग माते आहेस तूं कोण ॥ कां सेविलें घोर वन ॥ कोणें दुःख दीधलें ॥ ७ ॥ मग बोले जगन्माता ॥ मी मिथिलेश्वराची दुहिता ॥ रावणांतकाची असें कांता ॥ सौमित्रें आणोनि सोडिलें वनीं ॥ ८ ॥ अन्याय नसतां किंचित ॥ टाकिलें घोर अरण्यांत ॥ परदेशी आहें मी अनाथ ॥ तरी माझा तात केवळ तूं ॥ ९ ॥ मग ऋषि म्हणे वो जननी ॥ माझें नाम वाल्मीक मुनी ॥ अयोध्यानाथ कोदण्डपाणी ॥ मज बरवें जाणतसे ॥ ११० ॥ त्याचें भाष्य मी करीं निरंतर ॥ मज जाणतसे मिथिलेश्वर ॥ तुझा पिता आमुचा मित्र ॥ कन्या साचार तूं माझी ॥ ११ ॥ तुज होतील दोन पुत्र ॥ पित्याहूनी पराक्रमी थोर ॥ तुज घातलें जेणें बाहेर ॥ त्याचा सूड घेतील ते ॥ १२ ॥ मग जानकीस हातीं धरून ॥ गेला आश्रमा घेऊन ॥ भोंवते मिळाले ऋषिजन ॥ काय वचन बोलिले ॥ १३ ॥ म्हणती हे कोण आहे ताता ॥ येरू म्हणे जानकी जगन्माता ॥ ऋषी म्हणती अनर्थ तत्त्वतां ॥ घरासी आणिला साक्षेपें ॥ १४ ॥ आम्ही अत्यंत भोळे ब्राह्मण ॥ टाकोनि ग्राम कुटिल[3] जन ॥ वसविलें घोर कानन ॥ येथेंही विघ्न आणिलें ॥ १५ ॥ इचें सुंदरपण अत्यंत ॥ इजवरी अपवाद[4] आले बहुत ॥ इचे पायीं आम्हांसी घात ॥ होऊं शके एकादा ॥ १६ ॥ एक म्हणती सीता सती ॥ जरी हे असेल निश्चिती ॥ तरी येथें वळोनि भागीरथी ॥ अकस्मात आणील ॥ १७ ॥ हें जरी नव्हे इचेनी ॥ तरी दवडावी येच क्षणीं ॥ ऐसें ऐकतां जनकनंदिनी ॥ भागीरथीस पाचारीत ॥ १८ ॥ म्हणे सगरकुलतारक माये ॥ हरिचरणोद्भव जह्नुतनये ॥ ब्रह्मकटाह[5] फोडून स्वयें ॥ प्रकट होसी अद्भुत ॥ १९ ॥ कमलोद्भव[6] कमलावर[7] ॥ शिव इंद्रादि सकळ निर्जर ॥ सप्त ऋषी मुख्य सनत्कुमार ॥ निरंतर तुज स्तविती ॥ १२० ॥

---

१ नलराजाची दमयंती. २ जनकाची. ३ निंदक. ४ अंगीं दुर्गुण नसतां आळ येते ती. ५ ब्रह्मांड. ६ ब्रह्मदेव. ७ विष्णु.

जों जानकीचे चरण ॥ तंव तो कुश काय वचन ॥ बोलता जाहला ते काळीं ॥ ६९ ॥ आम्ही जन्मलों कोणे देशीं ॥ कोण ग्राम कोणे वंशीं ॥ आमुचा पिता निश्चयेंसीं ॥ सांगें कोण तो आमुतें ॥ १७० ॥ सीता म्हणे अयोध्यानगर ॥ सूर्यवंशीं अजराजपुत्र ॥ दशरथनामें नृपवर ॥ प्रचंड प्रताप तयाचा ॥ ७१ ॥ त्यासी राम लक्ष्मण भरत ॥ चौथा शत्रुघ्न विख्यात ॥ त्यांत रावणांतक प्रताप-वंत ॥ तो तुमचा पिता जाणिजे ॥ ७२ ॥ रजकें निंदिलें म्हणोनी ॥ बा रे मज सोडिलें घोरवनीं ॥ तेव्हां जगन्मातेचे नयनीं ॥ अश्रु आले बोलतां ॥ ७३ ॥ वर्तमान ऐकोनि समस्त ॥ दोघेही जाहले परम तप्त ॥ मग सीतेचें समाधान बहुत ॥ करिते जाहले ते काळीं ॥ ७४ ॥ तों द्वादशवर्षेंपर्यंत ॥ अवर्षण[2] पडलें अयोध्येंत ॥ सीता सती क्षोभली अद्भुत ॥ श्री समस्त गेली पैं ॥ ७५ ॥ जैसें उद्रस[3] कां दग्ध कांतार ॥ तैसें कलाहीन अयोध्यानगर ॥ घन न वर्षेच अणुमात्र ॥ गाई विप्र गांजले ॥ ७६ ॥ वसिष्ठास पुसे रघु-नंदन ॥ कां हो पडलें अवर्षण ॥ येरू म्हणे अपराधाविण ॥ सीता बाहेर घातली ॥ ७७ ॥ जानकीऐसें चिद्रत्न ॥ सकळ पतिव्रतांचें मंडण ॥ लक्ष्मी गेली निघोन ॥ तरीच अवर्षण पडियेलें ॥ ७८ ॥ तरी अश्वमेध महायज्ञ ॥ राघवा करावा संपूर्ण ॥ घोडा पाहून श्यामकर्ण ॥ पृथ्वीवरी सोडावा ॥ ७९ ॥ मग शरयूतीरीं[4] एक योजन ॥ मंडप घातला विस्तीर्ण ॥ दूत पाठवून संपूर्ण ॥ मुनीश्वर मेळविले ॥ ॥ १८० ॥ बिभीषणा आणि सुग्रीवास ॥ बोलावूं पाठवी राघवेश ॥ ते दळासहित अयोध्येस ॥ येते जाहले ते काळीं ॥ ८१ ॥ नळ नीळ अंगद जांबुवंत ॥ शरभ गवाक्ष बळ अद्भुत ॥ वानर पातले समस्त ॥ अष्टादश पद्में पैं ॥ ८२ ॥ सर्व सामग्री केली पूर्ण ॥ मग वसिष्ठ रघुनंदन ॥ अश्वशाळेंतूनि श्यामकर्ण ॥ निवडिती पूर्ण सुलक्षणी ॥ ८३ ॥ सुवर्णपत्रिका ते वेळीं ॥ बांधिली श्यामकर्णांचे भाळीं ॥ वसिष्ठें त्यावरी लिहिल्या ओळी ॥ ऐका सकळ श्रोते हो ॥ ८४ ॥ अयोध्याप्रभु दशरथनंदन ॥ रावणांतक सुरबंधमोचन ॥ सकळनृपश्रेष्ठ रविकुळमंडण ॥ श्यामकर्ण सोडिला तेणें ॥ ८५ ॥ जो कोणी असेल बळवंत ॥ तेणें हा घोडा धरावा यथार्थ ॥ षोडश-पद्में दळांसहित ॥ शत्रुघ्न राखीत पाठीसी ॥ ८६ ॥ घोडा पूजोनि राजीवनेत्र ॥ मस्तकीं बांधिलें दिव्य पत्र ॥ शत्रुघ्न करूनि नम-स्कार ॥ दळभारेंसीं निघाला ॥ ८७ ॥ शत्रुघ्नासी म्हणे रघुनंदन ॥ सोळावे दिवसीं यावें परतोन ॥ सकळ पृथ्वी जिंकून ॥ नृप सांगातीं आणिजे ॥ ८८ ॥ मग सुवर्णप्रतिमा सुंदर ॥ जानकीची निर्मिली परिकर ॥ मग ते प्रतिमेसहित रघुवीर ॥ यज्ञदीक्षा घेत पैं ॥ ८९ ॥ जैसा किरणचक्रांत दिवाकर[5] ॥ कीं निर्जरांत[6] अमरेश्वर[7] ॥ तैसा यज्ञमंडपीं रघुवीर ॥ ऋषींसहित शोभला ॥ १९० ॥ सुग्रीव बिभीषण मारुती ॥ यज्ञमंडपाभोंवते रक्षिती ॥ सुमंत भरत ऊर्मिलापती ॥ सदा तिष्ठत राघवापाशीं ॥ ९१ ॥ जे जे सामग्री लागेल पूर्ण ॥ ते ते तत्काळ देती आणून ॥ तो सोहळा देवगण ॥ विमानीं बैसोन पाहाती ॥ ९२ ॥ इकडे छप्पन्न देश जिंकीत

१ श्रीराम. २ वृष्टीचा अभाव. ३ ओसाड. ४ या नांवाची नदी. ५ सूर्य. ६ देवसमुदायांत. ७ इंद्र.

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ जयजय राघवा करुणाकरा ॥ अवनिजाकुलभूषणा मनविहारा ॥ रावणानुज-पाळका समरधीरा ॥ मित्रपुत्रहितप्रिया ॥ १ ॥ प्रतापसूर्यवंशविवर्धना ॥ मयजामातकुलकाननच्छेदना ॥ सकळवृंदारकबंधमोचना ॥ आनंदसदना अक्षया ॥ २ ॥ कौसल्याहृदयारविंदभ्रमरा ॥ भरतनयनपद्मदिवाकरा ॥ सौमित्रप्राणआधारा ॥ अतिउदारा अयोध्या-प्रभो ॥ ३ ॥ ब्रह्मानंदा रघुनंदना ॥ वदवीं पुढें ग्रंथरचना ॥ तुझी लीला जगन्मोहना ॥ तूंचि बोलें यथार्थ ॥ ४ ॥ पंडितीं ऐकावें सावधान ॥ छत्तिसावे अध्यायीं जाण ॥ राजाधिराज रघुनंदन ॥ राज्यासनीं बैसला ॥ ५ ॥ एकादशसहस्र वर्षें ॥ निर्विघ्न राज्य पुराण-पुरुषें ॥ अयोध्येचें केलें संतोषें ॥ विश्व सकळ कोंदलें ॥ ६ ॥ तों विदेहराजनंदिनी ॥ जगन्माता प्रणवरूपिणी ॥ ते अयोध्यापतीची राणी ॥ झाली गर्भिणी पहिल्यानें ॥ ७ ॥ शास्त्रसंख्या मास भरतां जाण ॥ वोंटभरण करी रघुनंदन ॥ तो सोहळा वर्णितां पूर्ण ॥ भागे वदन शेषाचें ॥ ८ ॥ वसंतकाळीं क्रीडावनांत ॥ राघव प्रवेशला सीतेसहित ॥ अत्यंत वन तें शोभिवंत ॥ नंदनवनाहूनियां ॥ ९ ॥ वृक्ष सदाफळ आणि सघन ॥ माजी न दिसे सूर्यकिरण ॥ तेथें सीतेची अंगुली धरून ॥ राजीवनयन विचरतसे ॥ १० ॥ नाना वृक्षांचिया जाती ॥ सीतेस दावी त्रिभुवनपती ॥ एकांत देखोन सीतेप्रती ॥ पुसत राघव प्रीतीनें ॥ ११ ॥ म्हणे सुकुमारे जनक-बाळे ॥ तुज काय होताती अंतरीं डोहळे ॥ मना आवडे तें ये वेळे ॥ सांग सर्वही पुरवीन ॥ १२ ॥ मग इच्छित हास्यवदन ॥ जानकी देत प्रतिवचन ॥ म्हणे एक आवडे रघुनंदन ॥ नलगे आन पदार्थ ॥ १३ ॥ राजीवाक्ष म्हणे लाज सांडूनी ॥ डोहळे सांग काय ते मनीं ॥ जें म्हणसील तें ये क्षणीं ॥ पुरवीन जाण राजसे ॥ १४ ॥ जनकजा बोले याउपरी ॥ म्हणे जन्हुकुमारीचिये तीरीं ॥ पवित्र ऋषिपत्न्यांमाझारीं ॥ पंचरात्री राहावें ॥ १५ ॥ घालोनियां तृणासन ॥ करावें भूमीवरी शयन ॥ कंदमुळें भक्षून ॥ शुचिर्भूत असावें ॥ १६ ॥ मनांत म्हणे रघुनंदन ॥ पूर्वीं वनवास भोगिले दारुण ॥ अजूनि न धायेचि मन ॥ आवडे कानन इयेतें ॥ १७ ॥ पुढील भविष्यार्थ जाणोन ॥ अवश्य म्हणे रघुनंदन ॥ मनकामना पूर्ण करीन ॥ तुझी जाण सुकुमारे ॥ १८ ॥ याउपरी एकदां रघु-वीर ॥ पुरींचे रक्षक जे हेर ॥ त्यांसी पुसतसे श्रीधर ॥ दृढभावें निर्धारें ॥ १९ ॥ तुम्ही नगरीं हिंडतां निरंतर ॥ आकर्णितां जनवार्ता समग्र ॥ तरी तें सांगावें साचार ॥ लोक काय म्हणती आम्हां ॥ २० ॥ वंदिती किंवा निंदिती ॥ यश किंवा अपयश स्थापिती ॥ अभय असे तुम्हांप्रती ॥ सांगा निश्चिती काय तें ॥ २१ ॥ हेर म्हणती नगरांत ॥ राघवा तुझे सर्व भक्त ॥ सकळ लोक पुण्यवंत ॥ यश वर्णिती सर्वदा ॥ २२ ॥ परी रजक एक दुर्जन ॥ तेणें स्त्रीसी केलें ताडन ॥ त्या रागें ती स्त्री रुसोन ॥ पितृसदना-प्रती गेली ॥ २३ ॥ माहेरीं होती बहुदिन ॥ मग पित्यानें हातीं धरून ॥ जामातगृहाप्रती नेऊन ॥ घालिता जाहला ते काळीं ॥ २४ ॥

१ सुग्रीव. २ रावण. ३ देव. ४ सहा महिने. ५ कमळासारखे नेत्र आहेत ज्याचे, असा राम. ६ भागीरथी नदीच्या. ७ ऐकतां. ८ साद्यंत.

तंव तो रजक क्रोधायमान ॥ श्वशुराप्रती बोले वचन ॥ म्हणे ईस माझें सदन ॥ प्रवेशों नेदीं सर्वथा ॥ २५ ॥ मी तों राम नव्हें निर्धारीं ॥ रावणें नेली त्याची अंतुरी ॥ षण्मास होती असुरघरीं ॥ तेणें माघारी आणिली ॥ २६ ॥ आम्ही रजक शुद्ध साचार ॥ जगाचे डागे काढणार ॥ आमुचे जातींत निर्धार ॥ विपरीत ऐसें सोसेना ॥ २७ ॥ हें अनुचित केलें रघुनाथें ॥ मागुती नांदवितो सीतेतें ॥ तैसा लंपट मी नव्हें येथें ॥ वदन इचें न पाहेंचि ॥ २८ ॥ ऐसा चांडाळ तो रजक ॥ बोलिला लावून कलंक ॥ ऐसें ऐकतां रघुनायक ॥ परम संतप्त जाहला ॥ २९ ॥ पाचारूनियां लक्ष्मण ॥ त्यास सांगे सकळ वर्तमान ॥ म्हणे रजकें निंदिलें मजलागून ॥ जानकी त्यागीन सौमित्रा ॥ ३० ॥ दशमुख मारूनि सहकुळीं ॥ सुवेळीं आणिली जनकबाळी ॥ विधि पुरंदर चंद्रमौळी ॥ देवमंडळी सर्व होती ॥ ३१ ॥ सकळांदेखत ते वेळे ॥ जानकीनें दिव्य दाविलें ॥ अजूनि रजक लांछन बोले ॥ तें मज न सोसवे निर्धारें ॥ ३२ ॥ तनु त्यागी जैसा प्राण ॥ कोप टाकी रेणुकारमण ॥ कीं संसार संकल्प तपोधन ॥ त्यागी जैसा साक्षेपें ॥ ३३ ॥ संसारभय तत्त्वतां ॥ योगी टाकी जैसी ममता ॥ तैसीच त्यागीन मी सीता ॥ सुमित्रासुता सत्य हें ॥ ३४ ॥ अहिंसक हिंसा सांडिती पूर्ण ॥ कीं मौनी त्यागी वाचाळपण ॥ सत्पुरुष मनांतून ॥ परनिंदा त्यागी जैसा ॥ ३५ ॥ श्रोत्रिय त्यागी दुष्टाचार ॥ तैसी सीता त्यागीन साचार ॥ यावरी सुमित्राकुमर ॥ काय बोलता जाहला ॥ ३६ ॥ पाखांडी म्लेच्छ दुर्मती ॥ सदा निंदिती वेदश्रुती ॥ परी पंडित काय त्यागिती ॥ जनकजापती सांगें हें ॥ ३७ ॥ मुक्तांस निंदिती वायस ॥ परी टाकिती काय राजहंस ॥ दर्दुर निंदिती भ्रमरास ॥ परी तो पद्मिणीस टाकीना ॥ ३८ ॥ निंदक निंदिती संतांस ॥ परी विवेकी पूजी रात्रंदिवस ॥ तस्कर निंदिती इंदूस ॥ परी चकोर विटेना ॥ ३९ ॥ याकारणें जनकजामाता ॥ सहसा न त्यागीं गुणसरिता ॥ त्या रजकाची तत्त्वतां ॥ जिव्हा आतां छेदीन ॥ ४० ॥ श्रीराम म्हणे विशेष ॥ तरी लोक निंदितील रात्रंदिवस ॥ म्हणती दंडिलें रजकास ॥ अंगीं दोष म्हणोनियां ॥ ४१ ॥ आतां सौमित्रा हेंचि जाण ॥ सीता टाकीं वनीं नेऊन ॥ नाहीं तरी आपुला प्राण ॥ मी त्यागीन आतांचि ॥ ४२ ॥ ऐसें बोलतां निर्वाण ॥ तत्काळ उठिला लक्ष्मण ॥ ब्राह्मीं मुहूर्तीं तेव्हां सदन ॥ जानकीचें प्रवेशला ॥ ४३ ॥ परम विव्हळ होऊन ॥ जगन्मातेचे वंदिले चरण ॥ म्हणे पाहावया तापसारण्य ॥ आज्ञा दीधली रघूत्तमें ॥ ४४ ॥ ऐसें ऐकतांचि श्रवणीं ॥ मनीं हर्षली विदेहनंदिनी ॥ म्हणे जे डोहाळे पुरवीन चापपाणी ॥ मागें वचन बोलिले ॥ ४५ ॥ सांच करावया तया वचना ॥ तुम्हांसी पाठविलें लक्ष्मणा ॥ तरी पंचरात्री क्रमोन जाणा ॥ सत्वर येऊं माघारें ॥ ४६ ॥ ऐसें सौमित्रें ऐकतां कर्णीं ॥ अश्रु सांडी नयनींहूनी ॥ मनीं म्हणे आतां परतोनी ॥ केंचें येणें माउलीये ॥ ४७ ॥ असो जानकी हर्षयुक्त ॥ वस्त्राभरणें वस्तु बहुत ॥ सौभाग्यद्रव्यें सवें घेत ॥ ऋषिअंगना पूजावया ॥ ४८ ॥

१ पत्नी, स्त्री. २ मळ. ३ शंकर. ४ जमदग्नी. ५ मोत्यांस. ६ बेडूक. ७ पहांटे चार घटिका रात्रीस. ८ खरें.

मंगळभगिनी[1] सौभाग्यसरिता ॥ रथीं बैसली क्षण न लागतां ॥ लक्ष्मणें रथ झांकून तत्त्वतां ॥ धुरेस आपण बैसला ॥ ४९ ॥ कोणास वार्ता न कळत ॥ जान्हवीतीरा आणिला रथ ॥ तेव्हां अपशकुन बहुत ॥ जगन्मातेस जाणवती ॥ ५० ॥ आडवे महाउरग धांवती ॥ पतिवियोग पिंगळे वदती ॥ वायस वामभागें जाती ॥ शोक सांगती अत्यंत ॥ ५१ ॥ ऐसे अपशकुन देखतां ॥ मनीं दचके जनकदुहिता ॥ देवरा[2]प्रती पुसे तत्त्वतां ॥ चिन्हें विपरीत कां दिसती ॥ ५२ ॥ तंव तो भूधरावतार ॥ सहसा नेदी प्रत्युत्तर ॥ नयनीं वाहतसे नीर ॥ कंठ सद्गदित जाहला ॥ ५३ ॥ सीता म्हणे बंधुसहित ॥ सुखरूप असो जनकजामात ॥ त्याचें अशुभ दुःख समस्त ॥ तें मजवरी पडो कां ॥ ५४ ॥ मग म्हणे देवरा सुमती ॥ विलोकून वन आणि भागीरथी ॥ सत्वर जाऊं अयोध्येप्रती ॥ रघुपतीस पाहावया ॥ ५५ ॥ परी तो न बोलेचि सर्वथा ॥ तटस्थ पाहे रघुवीरकांता ॥ पुढें नौकेमाजी जनकदुहिता ॥ रथासहित बैसविली ॥ ५६ ॥ सुरनदी उतरूनि ते वेळीं ॥ सत्वर पैल पार नेली ॥ मागुती रथ भूमंडळीं ॥ पवनवेगें चालविला ॥ ५७ ॥ परम भयंकर कानन ॥ नाहीं मनुष्याचें दर्शन ॥ सिंह सर्प व्याघ्र पूर्ण ॥ वास्तव्य करिती त्या स्थळीं ॥ ५८ ॥ सीता म्हणे हो ऊर्मिलापती ॥ कां एथें ऋषिआश्रम न दिसती ॥ कोणीकडे राहिली भागीरथी ॥ नेतां निश्चितीं मज कोठें ॥ ५९ ॥ विप्रवेदघोष कानीं ॥ कां ऐकूं न येती अझूनी ॥ स्वाहास्वधावषट्कारध्वनी ॥ याग[3]सदनीं कां न उठती ॥ ६० ॥ तों गहनवनीं नेऊनि रथ ॥ सौमित्र तृणशेज करीत ॥ जानकीस उतरूनि त्वरित ॥ बैसविली तये ठायीं ॥ ६१ ॥ तों भूगर्भीचें दिव्यरत्न ॥ वनिता[4]चक्रांत मुख्य मंडण ॥ कीं लावण्यभूमीचें निधान ॥ वनीं लक्ष्मण टाकीत ॥ ६२ ॥ तें सौंदर्यनभींचें नक्षत्र ॥ कीं त्रिभुवनींचें कृपापात्र ॥ अंगींच्या तेजें अपार ॥ वन तेव्हां उजळलें ॥ ६३ ॥ चंद्रीं वसे सदा कलंक ॥ त्याहूनि सुंदर जानकीचें मुख ॥ चपळेहूनि अधिक ॥ अलंकार शोभती ॥ ६४ ॥ असो तृणशेजेसीं सीता बैसवून ॥ सौमित्र करी साष्टांग नमन ॥ खालतें करूनियां वदन ॥ स्फुंदत उभा ठाकला ॥ ६५ ॥ प्रदक्षिणा करूनि लक्ष्मण ॥ पुढती दृढ धरी चरण ॥ देवराचें शुभ वचन ॥ तटस्थ ऐके जानकी ॥ ६६ ॥ सौमित्र म्हणे जगन्माते ॥ तुज वनीं सोडिलें रघुनाथें ॥ त्याची आज्ञा अ[5]लोट मातें ॥ घेऊनि आलों म्हणोनी ॥ ६७ ॥ रजकें निंदा केली म्हणोनी ॥ तुज सोडविलें घोर वनीं ॥ आतां रघुपतीचे चरण मनीं ॥ आठवीत राहें सुखेंचि ॥ ६८ ॥ कमळिणी सुकुमार बहुत ॥ तयेवरी वीज पडे अकस्मात ॥ मग पद्मिणीचा होय अंत ॥ तेवीं मूर्च्छित पडे सीता ॥ ६९ ॥ रुदन करी भूधरावतार ॥ रथारूढ झाला सत्वर ॥ तेथोनि परतला ऊर्मिलावर ॥ कठिण मन करूनियां ॥ ७० ॥ वन[6]देवता वृक्ष पाषाण ॥ वारण उरग पंचानन ॥ तयांसी विनवी लक्ष्मण ॥ जानकी जतन करा हे ॥ ७१ ॥ पृथिवी आप तेज स[7]मीर ॥ अवघियांनो जतन करा सुकुमार ॥ असो पवनवेगें सौमित्र ॥ अयोध्यापुर पावला ॥ ७२ ॥

---

१ सीता. २ दिरास. ३ यज्ञशाळेंत. ४ स्त्रियांच्या समुदायांत. ५ अपरिहार्य. ६ अरण्यांतील देवता. ७ वायु.

इकडे सीता मूर्च्छना सांवरून ॥ उघडोन पाहे पद्मनयन ॥ तों दूरी गेला लक्ष्मण ॥ उभी ठाकून हांक फोडी ॥ ७३ ॥ बाह्या उभारून तत्त्वतां ॥ म्हणे परत वेगें सुमित्रासुता ॥ माझा अन्याय कांहीं नसतां ॥ कां हो जातां टाकूनि मज ॥ ७४ ॥ सत्वर माझा वध तरी करोनी ॥ सांगा रघुपतीस जाऊनी ॥ मी एकली दुस्तरवनीं ॥ कवण्या ठाया जाऊं आतां ॥ ७५ ॥ म्हणे धांव धांव रघुनाथा ॥ म्हणोनि हांक देत जगन्माता ॥ वनीं श्वापदें वृक्ष लता ॥ तयांस गहिंवर दाटला ॥ ७६ ॥ थरथरां कांपत मेदिनी ॥ पर्वत पक्षी रडती वनीं ॥ गज व्याघ्र मूर्च्छना येऊनी ॥ दुःखेंकरून पडताती ॥ ७७ ॥ हंस मुक्ताहार सांडोनी ॥ सीता देखतां रडती वनीं ॥ नृत्यकला विसरोनी ॥ शिं¹खी शोक करिताती ॥ ७८ ॥ पक्षी स्वपक्षें ते वेळीं ॥ सीतेवरी करिती साउली ॥ जळें चंचू भरूनि सकळी ॥ जनकजेवरी शिंपिती ॥ ७९ ॥ वनगाई पुच्छेंकरून ॥ सीतेवरी घालिती पवन ॥ वनदेवता करिती रुदन ॥ सीतादेवी देखोनियां ॥ ८० ॥ वनचरकळप कां²तारीं ॥ रुदन करिती दीर्घस्वरीं ॥ वैरभाव ते अवसरीं ॥ विसरती मोहशोकें ॥ ८१ ॥ हे राम हे राम म्हणोन ॥ सीता विलापे अतिगहन ॥ गुं³ल्मलता वापी कूप जाण ॥ सरिता शोकें कांपिन्नल्या ॥ ८२ ॥ हे रामा राजीवनेत्रा ॥ मज कां त्यागिलें पवित्रा ॥ तूं दीनदयाळा पवित्रा ॥ विसरलासी ये काळीं ॥ ८३ ॥ कां हो मों⁴कलिलें एकलीतें ॥ आतां सांभाळील कोण मातें ॥ कोठें थारा न दिसेचि येथें ॥ तुजविण मज राघवा ॥ ८४ ॥ काय अन्याय जाहला मजपासूनी ॥ मज टाकिलें घोरवनीं ॥ कृपासागरा चापपाणी ॥ श्रुत मज त्वां न केलें ॥ ८५ ॥ जन्मोनि नेणें दोषांतें ॥ स्वप्नीं नातळें दुर्बुद्धीतें ॥ परी जन्मांतर न कळे मातें ॥ तें कां ठाकूनि आलें भोगावया ॥ ८६ ॥ तूं अनाथबंधु करुणाकर ॥ मी दासी हीन पामर ॥ माझा न कीजे अव्हेर ॥ सकळ गण गो⁵तं तूं माझें ॥ ८७ ॥ अगा हे श्रीदाशरथी ॥ माझी करुणा नुपजे चित्तीं ॥ कैंसा स्नेह सांडोनि रघुपती ॥ निष्ठुर जाहलासी मजवरी ॥ ८८ ॥ मी अज्ञान बाळ भोळें ॥ सहज पुसिलें कृपाकल्लोळें ॥ त्याचें फळ कीं त्यागिलें ॥ महावनीं एकटें ॥ ८९ ॥ आतां जाऊं कोणीकडे ॥ कवण जिवलग येथें सांपडे ॥ जें माझें जं⁶न्मसांकडें ॥ निवारील दर्शनीं ॥ ९० ॥ रामा तूंचि बापमाय ॥ बंधु सुहृद गोत होय ॥ मम अपराध विसरूनि जाय ॥ अभय देईं मज आतां ॥ ९१ ॥ करुणासागरा रघुवीरा ॥ मातें उद्धरीं दयासमुद्रा ॥ तुझें ध्यान असंख्यमुद्रा ॥ चित्तीं वसो माझिया ॥ ९२ ॥ तंव अयोध्यापुरा लक्ष्मण ॥ पावला तेव्हां म्लानवदन ॥ तों गुणसिंधु रघुनंदन ॥ एकांतसदनीं बैसला असे ॥ ९३ ॥ ऊर्मिलावरें तेथें जाऊनी ॥ भाँ⁷ळ ठेविलें रामचरणीं ॥ करुणार्णवें सीता आठवूनी ॥ अश्रु नयनीं आणिले ॥ ९४ ॥ सौमित्र म्हणे रघुराया ॥ चित्रींच्या वृक्षाची छाया ॥ स्वप्नवत संसारमाया ॥ लटकी जैसी मुळींहूनी ॥ ९५ ॥ नावरे अत्यंत शोकसागर ॥ परी कं⁸लशोद्भव जाहला रघुवीर ॥ आचमन करूनि समग्र ॥ उगाचि मौनें बैसला ॥ ९६ ॥ असो इकडे जनकनंदिनी ॥

१ मोर. २ अरण्यांत. ३ वेलींचे झुपके. ४ टाकिलें. ५ गोतवळा. ६ जन्मसंकट. ७ मस्तक. ८ अगस्ति.

नेणतपण[1] धरिसी तूं ॥ ४८ ॥ श्रीराम म्हणे युद्ध करूनी ॥ दोघांस जिंकीन समरांगणीं ॥ म्यां आपुली निर्वाण करणी ॥ दाविली नाहीं तयांतें ॥ ४९ ॥ हांसोनि बोले वाल्मीक ऋषी ॥ हस्ताचा ढका लागला नेत्रासी ॥ तरी क्रोध धरून मानसीं ॥ हस्त काय छेदावा ॥ १५० ॥ भोजन करितां नकळत ॥ जिव्हेसीं रुतला दंत ॥ तरी कोणावरी क्षोभ तेथ ॥ करावा सांग राजेंद्रा ॥ ५१ ॥ कनक रुसे कांतीवरी ॥ रत्न प्रभा घालूं इच्छी बाहेरी ॥ काष्ठ घेऊनि निर्धारीं ॥ वृक्ष मारी आपुलीं फळें ॥ ५२ ॥ गूळ गोडीवरी रुसला ॥ प्रवाहासीं गंगा धरी अबोला[2] ॥ प्रभेवरी दीप कोपला ॥ तैसा मांडिला विचार येथें ॥ ५३ ॥ हे जगदात्म्या अयोध्यापती ॥ तुझ्या वीर्याची अगाध गती ॥ 'आत्मा वै[3] पुत्र नामासि' निश्चितीं ॥ गर्जती श्रुती[4] राघवा ॥ ५४ ॥ वाल्मीकाचे बोल ऐकोन ॥ जाहलें राघवाचें समाधान ॥ ते दिवसीं सीतारमण ॥ राहिला तेथें परिवारेंसीं ॥ ५५ ॥ कुश लहू भेटती रघुनंदना ॥ तो सोहळा पाहावया नयना ॥ सकळ राजयांसहित सेना ॥ त्वरेंकरून धांवती ॥ ५६ ॥ शत्रुघ्न सुमंत धांवती ॥ हेममय शिबिरें उभीं करिती ॥ अयोध्याजन वेगें येती ॥ महोत्साह पाहावया ॥ ५७ ॥ वसिष्ठादिक मुनीश्वर ॥ कौतुक पाहूं आले सत्वर ॥ हेमांबर सभेसी रघुवीर ॥ सकळांसहित बैसला ॥ ५८ ॥ नित्य नेम सारून रघुवीर ॥ नूतन वस्त्रें दिव्य अलंकार ॥ लेवोनियां श्रीरामचंद्र ॥ सभामंडपीं बैसला ॥ ५९ ॥ वाल्मीकें आश्रमाप्रती जाऊन ॥ लहू कुश आणि श्यामकर्ण ॥ राघवापासीं आणून ॥ उभे केले तेधवां ॥ १६० ॥ इंद्रादि देवगण पाहती ॥ सर्व नृप सादर विलोकिती ॥ म्हणती केवळ रघूत्तमाच्या मूर्ती ॥ दोघे पुत्र दिसती हे ॥ ६१ ॥ श्यामसुंदर आकर्णनयन ॥ विशाळ भाळ सुहास्यवदन ॥ पुत्रांसहित रघुनंदन ॥ समसमान तीन्ही मूर्ती ॥ ६२ ॥ गर्जली तेव्हां आकाशवाणी ॥ राघवा तुझे पुत्र पाहें नयनीं ॥ जयजयकार करूनी ॥ मस्तक डोलविती सुरवर ॥ ६३ ॥ वस्त्रालंकारमंडित पूर्ण ॥ लहू कुश श्रीरामाजवळी येऊन ॥ हातीं तैसेचि धनुष्यबाण ॥ घालिती लोटांगण पितयासी ॥ ६४ ॥ जाहला एकचि जयजयकार ॥ वृंदारक[5] वर्षती सुमनसंभार ॥ रामास प्रार्थिती नृपवर ॥ पुत्रांसी क्षेम देइंजे ॥ ६५ ॥ मग उठोनियां रघुनंदन ॥ हृदयीं धरिले निजनंदन ॥ मस्तकीं करूनि अवघ्राण[6] ॥ पुढें घेऊनि बैसला ॥ ६६ ॥ सकळ वेदशास्त्रप्रवीण ॥ वाल्मीकें केले दोघे जण ॥ पाठ शतकोटी रामायण ॥ बाळ म्हणोनि दाविती ॥ ६७ ॥ त्यावरी आरंभिलें गायन ॥ अवतारचरित्रें गहन ॥ तीं ऐकतां रघुनंदन ॥ सप्रेम जाहला ते काळीं ॥ ६८ ॥ चवदा विद्या चौसष्टी कळा ॥ बाळांनीं अभ्यासिल्या सकळा ॥ जैसा करतळींचा आंवळा ॥ आकळिल्या विद्या तैशाचि ॥ ६९ ॥ वाल्मीकास म्हणे रघुनाथ ॥ धन्य धन्य तुमचें गुरुत्व ॥ विद्याभ्यास युद्ध अद्भुत ॥ बाळकांहातीं करविलें ॥ १७० ॥ वाल्मीक वदे प्रत्युत्तर ॥ तुझें वीर्यसामर्थ्य परम तीव्र ॥ माझें गुरुत्व साचार ॥ काय करील नुसतेंचि ॥ ७१ ॥ सौमित्र भरत शत्रुघ्न ॥ सुमंत सुग्रीव बिभीषण ॥

---

१ अज्ञानपणा. २ रुसवा. ३ खरोखर, खचित. ४ वेद. ५ देव. ६ वास घेणें.

हनुमंतादि सकळ सैन्य ॥ सीता आणावया चालिले ॥ ७२ ॥ आश्रमापुढें येऊन ॥ घालिती सारे लोटांगण ॥ वाल्मीकें बहुत प्रार्थोन ॥ सीता आणिली बाहेरी ॥ ७३ ॥ सकळही सद्गद होऊन ॥ धरिती जगन्मातेचे चरण ॥ पुढें ठेविलें सुखासन ॥ जानकीसी बैसावया ॥ ७४ ॥ सकळ ऋषिपत्न्यांची पूजा करूनी ॥ जानकी बैसली सुखासनीं ॥ समुद्रासी भेटावया मंदाकिनी ॥ वेगेंकरून चालिली जैसी ॥ ७५ ॥ जवळी देखोनि रघुनाथा ॥ खालीं उतरली जगन्माता ॥ वाल्मीक येऊनि तत्त्वतां ॥ रघुनाथाप्रती बोलतसे ॥ ७६ ॥ पंचभूतें शशी आदित्य ॥ रामा तूं साक्षी आहेसी हृदयस्थ ॥ निष्पाप जानकी निश्चित ॥ आदिमध्यावसानीं ॥ ७७ ॥ माझी धर्मकन्या जनककुमारी ॥ आजिवरी पाळिली म्यां माहेरीं ॥ आतां दिधली तुमचे करीं ॥ अर्धांगीं बैसवीं इयेतें ॥ ७८ ॥ तंव ते वदली आकाशवाणी ॥ सत्य सती हे जनकनंदिनी ॥ मग श्रीरामें आलिंगोनी ॥ अंकावरी बैसविली ॥ ७९ ॥ लागला वाद्यांचा गजर ॥ मग वाल्मीकास प्रार्थी रघुवीर ॥ घेऊनि सकळ ऋषीश्वर ॥ अयोध्येसी तुम्ही चला ॥ १८० ॥ पूर्ण करावया महायज्ञ ॥ सकळिकां मानलें तें वचन ॥ मग वाल्मीकादि मुनिजन ॥ दिव्य वहनीं बैसविले ॥ ८१ ॥ जानकीसहित रघुनंदन ॥ रथीं बैसला जैसा चंडकिरण ॥ दोघे दोहींकडे नंदन ॥ विराजमान शोभती ॥ ८२ ॥ मस्तकीं विराजती दिव्य छत्रें ॥ [2]मित्रपत्रें अतिविचित्रें ॥ निजभक्त अपार [3]चामरें ॥ रघूत्तमावरी ढाळिती ॥ ८३ ॥ [4]मकरबिरुदें पुढें चालती ॥ भाट सूर्यवंश वाखाणिती ॥ परम गजरें रघुपती ॥ अयोध्येमाजी प्रवेशला ॥ ८४ ॥ कौसल्या सुमित्रा प्रेमेंकरूनी ॥ सीतेस आलिंगिती तयेक्षणीं ॥ लहूकुशांवरूनी ॥ मूद ओंवाळी कौसल्या ॥ ८५ ॥ सामुग्री पूर्वींच सिद्ध होती ॥ [5]यज्ञदीक्षा घेऊन रघुपती ॥ पूर्ण केली पूर्णाहुती ॥ यज्ञ समाप्ती पावला ॥ ८६ ॥ वस्त्रालंकार दक्षिणा अपार ॥ देऊनि बोळविले ऋषीश्वर ॥ वर्णीत रघुवीरचरित्र ॥ आपले आश्रमाप्रती गेले ॥ ८७ ॥ रायांस दिधली पाठवणी ॥ श्रीरामाची आज्ञा घेऊनी ॥ सीतेचा महिमा वर्णीत वदनीं ॥ निजनगराप्रती गेले ॥ ८८ ॥ बिभीषण सुग्रीव प्राणसखे ॥ गौरवूनियां रघुनायकें ॥ आपुले स्थळाप्रती सुखें ॥ पाठविले तये काळीं ॥ ८९ ॥ जानकीकुमरांसमवेत ॥ अयोध्येचें राज्य करी रघुनाथ ॥ ही कथा श्रवण करितां बहुत ॥ अक्षय सुख पाविजे ॥ १९० ॥ परम संकटहरणी हे कथा ॥ विजयी होय श्रोता वक्ता ॥ पाहतां श्रीरामविजयग्रंथा ॥ सर्व चिंता हरे पैं ॥ ९१ ॥ यावरी कथा गोड बहुत ॥ लीला कैसी दावी रघुनाथ ॥ तो शेवटींचा अध्याय यथार्थ ॥ सादर आतां परिसिंजे ॥ ९२ ॥ चाळीस अध्याय अवघा ग्रंथ ॥ त्यांत उरला एक गोड बहुत ॥ जैसा मुकुटावरी मणि झळकत ॥ तैसा अध्याय पुढील असे ॥ ९३ ॥ ब्रह्मानंदा स्वामी समर्था ॥ श्रीधरवरदा पंढरीनाथा ॥ हा ग्रंथ वाची त्या भक्ता ॥ तूंच रक्षीं निजांगें ॥ ९४ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ एकोनचत्वारिंशत्तमोध्याय गोड हा ॥ १९५ ॥ अ० ॥ ३९ ॥

१ पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश. २ अब्दागीर. ३ चवऱ्या. ४ मत्स्याकार बावटे. ५ यज्ञकंकण पुनः बांधून.

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ हातीं घेऊनि चाप शर ॥ उभा [1]मंगलभगिनीचा कुमर ॥ तंव मागूनि चतुरंग दळभार ॥ अति गजरें पातले ॥ १ ॥ सर्वे सकळ पृथ्वीचे नृपवर ॥ मध्यें शत्रुघ्न प्रचंड वीर ॥ तों तेणें ऐकिली [2]मात सुंदर ॥ घोडा धरिला म्हणोनि ॥ २ ॥ [3]भ्रूसंकेत दावी शत्रुघ्न ॥ अपार लोटलें तेव्हां सैन्य ॥ तंव कर्दळीस श्यामकर्ण ॥ वस्त्रेंकरून बांधिला असे ॥ ३ ॥ ऋषींचीं मुंजियें बाळें खेळती ॥ जे वीर आले ते पुसती ॥ [4]वारू कोणीं बांधिला म्हणती ॥ लेंकुरें बोलती भिऊनियां ॥ ४ ॥ कानावरी हात ठेविती ॥ आम्हीं नाहीं धरिला आण वाहती ॥ पैल दिसे धनुष्य हातीं ॥ कलागती करितो तो ॥ ५ ॥ तेणें बांधिला श्यामकर्ण ॥ तंव वीर बोलती हांसोन ॥ म्हणती लेंकुरें नेणोन ॥ घोडा बांधिला कौतुकें ॥ ६ ॥ सोडा रे सोडा श्यामकर्ण ॥ जवळ उरलें आतां अयोध्यापट्टण ॥ वाट पाहातसे रघुनंदन ॥ सत्वर जावें वेगेंसी ॥ ७ ॥ घोडा सोडावया धांवले वीर ॥ तंव तो बोले जानकीकुमर ॥ कोण रे तुम्ही तस्कर ॥ घोडा सोडूं पातलां ॥ ८ ॥ घोडा धरिला तोचि मी एथ ॥ उभा लक्षीत युद्धपंथ ॥ तुमचा कोण आहे रघुनाथ ॥ त्यासी जाऊन सांगा रे ॥ ९ ॥ मज म्हणतां तुम्ही बाळ ॥ परी सर्वांचा मी आहें काळ ॥ तुमचीं गर्वाचीं कवचें सकळ ॥ फोडीन आज समरांगणीं ॥ १० ॥ तटस्थ पाहती सकळ वीर ॥ म्हणती हा बाळ सुकुमार ॥ [5]लीलाचाप घेऊनि परिकर ॥ धीट गोष्टी बोलतो ॥ ११ ॥ यावरी शस्त्र धरितां निश्चितीं ॥ सकळ योद्धे आम्हां हांसती ॥ तरी वारू सोडून त्वरितगती ॥ पुढें चला सत्वर ॥ १२ ॥ घोडा सोडूं धांवले वीर ॥ लहू चाप ओढी सत्वर ॥ शतांचीं शतें सोडूनि शर ॥ तोडिले कर तितुक्यांचे ॥ १३ ॥ जैसीं वटपत्रें तुटोनि पडती ॥ तैसीं मणगटें पडलीं क्षितीं ॥ तों मागुती बहु वीर धांवती ॥ घे घे शब्देंकरूनियां ॥ १४ ॥ [6]खर्गासहित भुजादंड ॥ लहूनें पाडिले उदंड ॥ जैसे शाखारहित तरू प्रचंड ॥ तैसे वीर उभे तेथें ॥ १५ ॥ जाहला एकचि हाहाकार ॥ सेना लोटली तेव्हां समग्र ॥ लक्षांचे लक्ष वीर ॥ धांवते जाहले ते काळीं ॥ १६ ॥ जैसा धारा वर्षे जलधर ॥ तैसे शर सोडी भूमिजाकुमर ॥ [7]शिरांच्या राशी अपार ॥ पाडिल्या तेव्हां पुरुषार्थें ॥ १७ ॥ दूरोनि पाहाती वीर सकळ ॥ बारा वर्षांचा दिसे बाळ ॥ परी प्रचंड वीर समोर काळ ॥ उभा ठाकूं न शकेचि ॥ १८ ॥ एक म्हणती गुरु समर्थ ॥ याचा असेल हा यथार्थ ॥ तरीच एवढें सामर्थ्य ॥ कवणासही नाटोपे ॥ १९ ॥ तंव सोळा पद्में दळभार ॥ एकदांचि लोटले समग्र ॥ परी त्या वीराचें संधान थोर ॥ खिळिले समग्र बाणांनीं ॥ २० ॥ मयूरपिच्छें पिंजारती ॥ तैसे वीर सकळ दिसती ॥ मग हांक देऊनि महारथी ॥ शत्रुघ्न पुढें लोटला ॥ २१ ॥ गजकलेवरें पडलीं संदट ॥ चालावया नाहीं वाट ॥ वीर पडिले [9]महासुभट ॥ नामांकित पुरुषार्थी ॥ २२ ॥ सकळ प्रेतें मागें टाकून ॥ पुढें धांवला शत्रुघ्न ॥ बाळ पाहिला विलोकून ॥ तंव रघुनंदन दुसरा ॥ २३ ॥ म्हणे कोणाचा तूं किशोर येथ ॥ दळ पाडिलेंस असंख्यात ॥ आतां शिक्षा लावीन तुज बहुत ॥ पाहें पुरुषार्थ पैं माझा ॥ २४ ॥ लहू म्हणे सिंहदरींत वारण ॥ आला मदभरेंकरून ॥ परी तो क्षेम स्वस्ति

---

१ सीतेचा पुत्र, लहु. २ हकीकत. ३ भुंवईची खूण. ४ घोडा. ५ क्रीडेंतील धनुष्य. ६ तलवारींसह. ७ डोक्यांच्या. ८ दाट. ९ मोठे शूर.

वांचून ॥ केवीं जाईल माघारा ॥ २५ ॥ विष्णुवहनाचे कवेंतून ॥ उरग केवीं जाय वांचून ॥ ऐसें ऐकतां शत्रुघ्न ॥ लावी बाण चापासी ॥ २६ ॥ आकर्णवरी ओढी ओढून ॥ लहूवरी सोडिला बाण ॥ सीतापुत्रें नलगतां क्षण ॥ तोडोनियां टाकिला ॥ २७ ॥ आणिक सोडिले पांच बाण ॥ तेही तत्काळ टाकिले तोडून ॥ सवेंचि शत शर शत्रुघ्न ॥ मोकलीत अति रागें ॥ २८ ॥ तेही लहू तोडी सत्वर ॥ मग काय करी सीतापुत्र ॥ बाणजाळ घातलें अपार ॥ झांकिलें अंबर प्रतापें ॥ २९ ॥ सेनेसहित कैकयीनंदन ॥ बाणीं जर्जर केला पूर्ण ॥ जें जें शस्त्र प्रेरी शत्रुघ्न ॥ तें तें सवेंच लहू छेदी ॥ ३० ॥ मग [1]निर्वाण बाण जो शत्रुघ्नातें ॥ दिधला होता रघुनाथें ॥ परम संकट देखोनि तेथें ॥ तूणीरांतून ओढिला ॥ ३१ ॥ वीज निघे मेघाबाहेर ॥ तैसा झळकतसे दिव्य शर ॥ तो धनुष्यीं योजून सत्वर ॥ लहूवरी सोडिला ॥ ३२ ॥ दृष्टीं देखतां सीताकुमर ॥ म्हणे बाण आला दुर्धर ॥ याचें [2]निवारण समग्र ॥ कुश एक जाणतसे ॥ ३३ ॥ फळें आणावया कुश गेला ॥ माझा पाठिराखा दुरावला ॥ बाणापुढें या वेळां ॥ न वांचेंचि सर्वथा ॥ ३४ ॥ परम धैर्यवंत सीतानंदन ॥ वेगीं सोडिला दिव्यबाण ॥ तेणें शत्रुघ्नाचा निर्वाण-बाण ॥ अर्ध खंडिला अंतराळीं ॥ ३५ ॥ अर्ध शर जो कां उरला ॥ तो लहूचे हृदयीं भेदला ॥ मूर्च्छना येऊनि पडिला ॥ बाळ तेव्हां धरणीवरी ॥ ३६ ॥ भडभडां चालिलें रुधिर ॥ आरक्त नेत्र जाहलें [3]वक्र ॥ श्वासोच्छ्वास कोंडले समग्र ॥ शेंडी रुधिरें थबथबली ॥ ३७ ॥ लहूपासोनि वांचले वीर ॥ त्यांनीं [4]सिंहनाद केला थोर ॥ पडिला पडिला किशोर ॥ म्हणोनि समग्र धांवले ॥ ३८ ॥ दूरोनि पाहती ते वेळे ॥ एक म्हणती मीस घेतलें ॥ मग शत्रुघ्न रथाखालें ॥ उतरूनि जवळी पातला ॥ ३९ ॥ शत्रुघ्न जवळी बैसोन ॥ पाहे बाळ विलोकून ॥ धन्य जननी प्रसवली रत्न ॥ म्हणोनि उचलूनि घेतला ॥ ४० ॥ श्यामसुंदर आकर्णनयन ॥ आजानुबाहु सुहास्यवदन ॥ शत्रुघ्नें उदक आणून ॥ मुखींचें अशुद्ध धूतलें ॥ ४१ ॥ आश्चर्य करिती अवघे वीर ॥ म्हणती दुजा अवतरला रघुवीर ॥ आतां याची माता अपार ॥ शोक करील यालागीं ॥ ४२ ॥ स्नेहाचा पूर अत्यंत ॥ शत्रुघ्नाचे हृदयीं दाटत ॥ नयनीं आले अश्रुपात ॥ बाळक दृष्टीं विलोकितां ॥ ४३ ॥ रामचंद्रासी दाखवूं म्हणून ॥ रथीं घातला त्वरेंकरून ॥ घेऊनियां श्यामकर्ण ॥ शत्रुघ्न त्वरेनें चालिला ॥ ४४ ॥ लागला वाद्यांचा एकचि नाद ॥ मनीं न समाये आनंद ॥ महासिद्धि साधूनि सिद्ध ॥ घवघवीत परते जैसा ॥ ४५ ॥ इकडे लेंकुरें धांवोनी ॥ जानकीस सांगती जाऊनी ॥ माते तुझा लहू मारूनी ॥ नेला घालोनि रथावरी ॥ ४६ ॥ ऐकतां सर्व वर्तमान ॥ जानकी पडिली मूर्च्छा येऊन ॥ जैसें लोभियाचें धन गेलें हारपोन ॥ तैसे प्राण सर्व एकवटती ॥ ४७ ॥ जैसी काष्ठाची बाहुली ॥ तैसी निचेष्टित सीता पडली ॥ पुढती आक्रंदत उठिली ॥ [5]वक्षःस्थळ बडवीत ॥ ४८ ॥ मी अनाथ दुर्बळ ॥ परदेशी [6]भणंग केवळ ॥ माझें धरूनियां बाळ ॥ कोणीं निर्दयें नेलें पैं ॥ ४९ ॥ माझीं दुर्बळाचीं दोन बाळें ॥ त्यांत एक धरूनि नेलें ॥ पूर्व कर्म फळास आलें ॥ अहाहा जाहलें [7]ओखटें ॥ ५० ॥

१ आणीबाणीचा, कठीण. २ निवारणाचा उपाय. ३ मुख. ४ मोठा ध्वनि. ५ छाती. ६ भिकारी. ७ वाईट.

बाळ माझें अत्यंत कोमळ ॥ घायें जाहलें असेल विकळ ॥ मुखचंद्र त्याचा अति निर्मळ ॥ नयन विशाळ सुरेख ॥ ५१ ॥ तेथें लागोनियां बाण ॥ फुटले असतील नयन ॥ सुहास्यवदन छिंन्नभिन्न[1] ॥ जाहलें असेल बाळाचें ॥ ५२ ॥ माझीं बाळें अत्यंत दीन ॥ होतीं कंदमुळें भक्षून ॥ तयांसीं बळ कैंचें संपूर्ण ॥ झुंजावया कोणासीं ॥ ५३ ॥ बाळावरी शस्त्र उचलिती ॥ ते क्षत्रिय नव्हेत दुर्मती ॥ कैसी कोणाचेही चित्तीं ॥ दया उपजली नाहीं तेथें ॥ ५४ ॥ माझें दरिद्रियाचें किंचित धन ॥ कोणें निर्दयें नेलें चोरून ॥ मज अंधाची काठी हिरून ॥ कोणीं वनीं भिरकाविली ॥ ५५ ॥ कोणीं पक्ष माझा छेदिला ॥ कोणीं नेत्र माझा फोडिला ॥ माझा कल्पवृक्ष उपडिला ॥ कोण्या पापियें येऊनि ॥ ५६ ॥ वाल्मीक तात ये वेळां ॥ तोही गेला असे पाताळा ॥ मजवरी अनर्थ जाहला ॥ कोणा सांगूं जाऊनियां ॥ ५७ ॥ कुश वनास गेला तत्त्वतां ॥ कोण धांवणें करील आतां ॥ माझा लहू बाळ मागुता ॥ कोण मज भेटवील ॥ ५८ ॥ तों कुश परतला वनींहून ॥ मार्गीं होती [2]अपशकुन ॥ जड जाहले चालतां चरण ॥ तैसाच धांवून येतसे ॥ ५९ ॥ कौपीन मौंजी कटीं शोभत ॥ मस्तकीं शिखा वातें उडत ॥ माता जाहली असेल [3]क्षुधित ॥ म्हणोन धांवत वेगेंसीं ॥ ६० ॥ पर्णकुटींत प्रवेशला ॥ म्हणे माते बंधु कोठें गेला ॥ आजि सामोरा मज नाहीं आला ॥ कोठें गुंतला खेळावया ॥ ६१ ॥ मग त्रिभुवनपतीची राणी ॥ बोले आक्रोशें हांक फोडूनी ॥ बा रे आजि परचक्र येऊनी ॥ नेला धरून बंधु तुझा ॥ ६२ ॥ तूं त्याचा पाठिराखा पूर्ण ॥ तुझें करीत घडी घडी स्मरण ॥ सोडिला असेल तेणें प्राण ॥ तूं लवकरी धांव आतां ॥ ६३ ॥ कुशें घेतले धनुष्य बाण ॥ जानकीसी केलें साष्टांग नमन ॥ जय सद्गुरु वाल्मीक म्हणून ॥ केली गर्जना ते काळीं ॥ ६४ ॥ गुरुनाममंत्रें ते वेळीं ॥ सर्वांगीं विभूति चर्चिली ॥ उभा राहून बाळ बळी ॥ जानकीप्रती बोलत ॥ ६५ ॥ अंबे इंद्र चंद्र कुबेर ॥ अथवा ब्रह्मा विष्णु महेश्वर ॥ जरी मी असेन तुझा कुमर ॥ तरी बाणेंकरूनि फोडीन ते ॥ ६६ ॥ समरांगणीं सर्व वीर ॥ आटोनियां रथ कुंजर ॥ बंधु सोडवीन सत्वर ॥ शिक्षा करीन वैरियां ॥ ६७ ॥ आजि दाखवीन बळाची [4]प्रौढी ॥ तरीच जन्मलों तुझे पोटीं ॥ म्हणूनि चालिला जगजेठी ॥ नमून माता सत्वर ॥ ६८ ॥ [5]कुंजरांचा मार्ग काढीत पूर्ण ॥ जेवीं आवेशें धांवे [6]पंचानन ॥ कीं सर्प शोधावया [7]सुपर्ण ॥ क्रोधें जैसा धांवत ॥ ६९ ॥ असो दूर देखोनियां भार ॥ प्रचंड हांक दिधली थोर ॥ म्हणे उभे रे उभे तस्कर ॥ चोरून नेतां वस्तु माझी ॥ ७० ॥ तस्करासी शिक्षा हेचि पूर्ण ॥ हस्तचरण खंडोन ॥ कर्ण नासिक छेदोन ॥ शिक्षा लावीन येथेंचि ॥ ७१ ॥ खळबळला सेनासमुद्र ॥ अवघे माघारे पाहती वीर ॥ तों राजस घनश्याम सुंदर ॥ दिसे राघव दूसरा ॥ ७२ ॥ द्वादश वर्षांचा [8]किशोर ॥ देखोनि चळचळां कांपती वीर ॥ एक म्हणती सकळ संहार ॥ करील आतां उरलियांचा ॥ ७३ ॥ तों कुशें कोदंड चढवून ॥ सोडिले तेव्हां दिव्य बाण ॥ किंवा वर्षत पर्जन्य ॥ सायकांचा ते काळीं ॥ ७४ ॥ तों सेनापति दळ घेऊन ॥ मुरडला तेव्हां वर्षत बाण ॥ म्हणे बाळा तुज न लागतां क्षण ॥ धरून नेईन अयोध्ये ॥ ७५ ॥

---

१ तुटून फुटून पडलेलें. २ वाईट शकुन. ३ भुकेली. ४ मोठी ख्याती. ५ हत्तींचा. ६ सिंह. ७ गरुड. ८ बाल्यदशेचा मुलगा.

निर्वाणींचे दहा बाण ॥ कुशावरी प्रेरिले दारुण ॥ येरें एकचि शर सोडून ॥ दहाही छेदिले ते काळीं ॥ ७६ ॥ जैसे मूढाचे बोल अपार ॥ एकेचि शब्दें छेदी चतुर ॥ कीं स्पर्शतां जान्हवीचें नीर ॥ पापें सर्वत्र संहारती ॥ ७७ ॥ तैसे कुशें शर छेदून ॥ तत्काळ सोडिले नव बाण ॥ चारही वारू आणि स्यंदन ॥ सेनापतीचा तोडिला ॥ ७८ ॥ आणीक तीन बाण सोडिले ॥ चाप हातींचें छेदिलें ॥ कवच[1] अंगींचें उडविलें ॥ विरथ केलें ते काळीं ॥ ७९ ॥ पुढें चरणचाली चालत ॥ कुशावरी आला अकस्मात ॥ जैसा कां सूकर उन्मत्त ॥ मृगेंद्रावरी चौताळे ॥ ८० ॥ तों कुशें सोडूनि दोन बाण ॥ दोन्ही हस्त टाकिले छेदून ॥ सवेंच दिव्य शर सोडून ॥ शिर तयाचें उडविलें ॥ ८१ ॥ सेनापति पडतांच ते वेळां ॥ एकचि हाहाकार जाहला ॥ तों तयाचा बंधु सरसावला ॥ नागेंद्रनाम जयासी ॥ ८२ ॥ विद्युत्प्राय वीस बाण ॥ नागेंद्रें सोडिले चापीं योजून ॥ त्या शरतेजें प्रकाशलें गगन ॥ मग सीतानंदन काय करी ॥ ८३ ॥ एकेंचि शरें ते वेळे ॥ वीसही बाण पिष्ट केले ॥ जैसीं एकाचि नामें सकळें ॥ महापातकें भस्म होती ॥ ८४ ॥ मग सोडोनि अर्धचंद्र शर ॥ उडविलें नागेंद्राचें शिर ॥ सोडीत बहुबाणांचा पूर ॥ न ये समोर कोणीही ॥ ८५ ॥ तों समीरासी[2] मागें टाकून ॥ पुढें धांवला कैकयीनंदन ॥ चपळेहून सतेज बाण ॥ वर्षता जाहला ते काळीं ॥ ८६ ॥ तंव तो राघवी[3] वीर चतुर ॥ एवं पिष्टवत करी शर ॥ सवेंचि बाण अपार ॥ वर्षत मेघासारिखे ॥ ८७ ॥ उरलें शत्रुघ्नाचें दळ ॥ शिरें छेदूनि पाडी सकळ ॥ जैसें अपार जलदजाळ ॥ प्रभंजन विभांडी[4] ॥ ८८ ॥ मग आठवोनि वाल्मीकाचे चरण ॥ काढिला सद्गुरु-दत्त बाण ॥ सोडिला जेवीं पंचानन ॥ वारणावरी चपेटे ॥ ८९ ॥ वज्र पडे शैलशिखरीं[5] ॥ तैसा शत्रुघ्नाचे हृदयावरी ॥ बाण खडतरला ते अवसरीं ॥ पडला धरणीं शत्रुघ्न ॥ ९० ॥ मग भोंवतें पाहे कुश वीर ॥ तंव एकही न ये समोर ॥ जैसा दिनकराप्रति अंधकार ॥ मुख परतोनि न दाखवी ॥ ९१ ॥ षोडश पद्में दळभार ॥ आणीक देशोदेशींचे नृपवर ॥ तितुकेही संहारिले समग्र ॥ जैसें तृण अग्निसंगें ॥ ९२ ॥ मग कुश चापासी घाली गवसणी ॥ जैसा याज्ञिक[6] आच्छादी अग्नी ॥ कीं मेघांमाजी सौदामिनी ॥ गुप्त जैसी राहिली ॥ ९३ ॥ जैसीं उद्वसग्रामींचीं मंदिरें ॥ तेवीं रथ शून्य दिसती एकसरें ॥ लहुवाकारणें कुशेंद्रें ॥ तितुकेंही शोधिलें ते काळीं ॥ ९४ ॥ व्हावया वस्तुसाक्षात्कार ॥ साधक शोधिती तत्त्वें समग्र ॥ तैसे रथ शोधित कुशेंद्र ॥ बंधुरत्नाकारणें ॥ ९५ ॥ तों शत्रुघ्नाचा मुख्य रथ ॥ त्यावरी लहू होता मूर्च्छागत ॥ तो कुशें उचलूनियां त्वरित ॥ हृदयकमळीं आलिंगिला ॥ ९६ ॥ तों लहूनें उघडिले नयन ॥ विलोकी निज-बंधूचें वदन ॥ तत्काळ उभा ठाकला उठोन ॥ म्हणे शत्रुघ्न पळून गेला कोठें ॥ ९७ ॥ देह चौऱ्ही[7] शोधोनि विविध ॥ संत अंतरीं धरिती बोध ॥ तैसाच कुश होऊनि सद्गद ॥ बंधू हृदयीं धरियेला ॥ ९८ ॥ मग कुश वचन बोलत ॥ बा रे तूं श्रमलासी बहुत ॥ येरू म्हणे कष्ट समस्त ॥ हरले तुज देखतां ॥ ९९ ॥ म्हणे श्यामकर्ण घेऊन ॥ चला आश्रमा करूं गमन ॥ मग कुश बोलिला वचन ॥ कदा येथून

१ चिलखत. २ वायूला. ३ रामाचा पुत्र. ४ नाश करी. ५ पर्वतावर. ६ यज्ञकर्म चालविणारा अग्निहोत्री. ७ स्थूल, सूक्ष्म, कारण आणि महाकारण हे चार देह.

मंतासी देखोनियां ॥ ९६ ॥ उचलोनि परम प्रीतीं ॥ हृदयीं आलिंगिला मारुती ॥ म्हणे कोठें आहे रघुपती ॥ दावीं मज प्राणसखया ॥ ९७ ॥ प्राण जातां अमृत ॥ एकाएकीं घालिजे मुखांत ॥ तैसी शुभ वार्ता अकस्मात ॥ घेऊनि आलासी कपींद्रा ॥ ९८ ॥ मग हनुमंतासी बैसोन ॥ पुसिलें सकळ वर्तमान ॥ अमृतवर्षाव करीत घन ॥ तैसें येरें कथियेलें ॥ ९९ ॥ म्हणे कृपासिंधु रघुनंदन ॥ क्षणक्षणां तुमची आठवण ॥ करूनि म्हणे केव्हां जाईन ॥ भरताप्रती भेटावया ॥ १०० ॥ धन्य तुमचें बंधुपण ॥ शक्रपदातुल्य राज्य टाकून ॥ सकळ मंगलभोग त्यजून ॥ नंदिग्रामीं बैसलां ॥ १ ॥ भरत म्हणे हो मारुती ॥ मृगजीवनीं बुडेल अगस्ती ॥ तमार्णवीं पडेल दिनपती ॥ दोषें भागीरथी जरी लिंपे ॥ २ ॥ शेष जरी भागेल धरितां क्षिती ॥ जरी मर्यादा टाकील सरितापती ॥ तरी राज्यवासना मारुती ॥ मज होईल जाण पां ॥ ३ ॥ असो शत्रुघ्नासी म्हणे भरत ॥ तूं अयोध्येसी जाईं त्वरित ॥ वसिष्ठ-मातादि समस्त ॥ तयांसी श्रुत करीं वेगीं ॥ ४ ॥ अरुणोदय होतां सत्वर ॥ प्रजा सेना घेऊनि समग्र ॥ जगद्वंद्यासी सामोर ॥ गजरेंकरून येइंजे ॥ ५ ॥ ऐसी आज्ञा होतां शत्रुघ्न ॥ अयोध्येसी गेला धांवोन ॥ टवटवीत प्रसन्नवदन ॥ सुमंतासी भेटला ॥ ६ ॥ म्हणे पाहतां काय उठा त्वरित ॥ जवळी आले श्रीरघुनाथ ॥ नंदिग्रामीं आला हनुमंत ॥ पुढें सत्वर सांगावया ॥ ७ ॥ हर्षें धांवत सुमंत ॥ आनंद न माये गगनांत ॥ दुंदुभी त्राहाटिल्या त्वरित ॥ आला रघुनाथ म्हणोनियां ॥ ८ ॥ दणाणिल्या राजभेरी ॥ नाद न समाये अंबरीं ॥ शत्रुघ्नें राजसदनावरी ॥ कळस चढविला लवलाहें ॥ ९ ॥ सूर्योदयीं अकस्मात ॥ पृथ्वीवरी किरणें धांवत ॥ तैसी नगरीं प्रकटली मात ॥ आला रघुनाथ म्हणोनियां ॥ ११० ॥ आळोआळीं जन धांवती ॥ अंगीं रोमांच उभे राहाती ॥ सुख न समाये तयां चित्तीं ॥ नयनीं लोटती प्रेमबिंदु ॥ ११ ॥ सोळा पद्में दळभार ॥ सिद्ध जाहले तेव्हां सत्वर ॥ कुंजरभेरी चवदा सहस्र ॥ एकसरें ठोकिल्या ॥ १२ ॥ शत्रुघ्न आणि सुमंत ॥ आले कौसल्येच्या सदनांत ॥ म्हणती माते आला रघुनाथ ॥ सीतासौमित्रांसहित पैं ॥ १३ ॥ कौसल्या सुमित्रा दोघी जणी ॥ उचंबळल्या आनंदेंकरूनी ॥ सुखाश्रु लोटले नयनीं ॥ बैसल्या वहनीं सत्वर ॥ १४ ॥ वसिष्ठापासीं जाऊन ॥ आनंदें सांगे शत्रुघ्न ॥ स्वामी आले जी रघुनंदन ॥ चला सत्वर सामोरे ॥ १५ ॥ आला ऐकतां रघुनाथ ॥ स्वानंदें उचंबळे ब्रह्मसुत ॥ चतुरंग दळ समस्त ॥ नगराबाहेर निघालें ॥ १६ ॥ विद्युत्प्राय ध्वज झळकती ॥ मकरबिरुदें पुढें चालती ॥ अष्टादश प्रजा धांवती ॥ नगराबाहेर सत्वर ॥ १७ ॥ कैकयी सुमित्रा कौसल्या ॥ सुखासनारूढ जाहल्या ॥ मंगळवाद्यांच्या ध्वनी लागल्या ॥ तो सोहळा न वर्णवे ॥ १८ ॥ वसिष्ठ शत्रुघ्न सुमंत ॥ दिव्य रथीं बैसले त्वरित ॥ आनंदमय जन समस्त ॥ श्रीरघुनाथ पाहावया ॥ १९ ॥ थोडीशी उरतां लग्नघडी ॥ वेगें धांवती वऱ्हाडी ॥ कीं गंगेचिया जवळी थडी ॥ तृषाक्रांत करिती त्वरेनें ॥ १२० ॥ तैसे ब्रह्मानंदेंकरून ॥ पुढें धांवती अयोध्येचे

१ स्वर्गाच्या वैभवाप्रमाणें संपन्न. २ सूर्याकिरणांचे ठायीं जलाची भ्रांति होते त्या खोव्या पाण्यांत. ३ पृथ्वी. ४ वाजविल्या. ५ मोठे नगारे. ६ वसिष्ठ.

जन ॥ इकडे भरत सीताशोकहरण ॥ सूर्योदयीं उठियेले ॥ २१ ॥ नित्यनेमातें सारून ॥ पुढें चालिले दोघे जण ॥ भरत म्हणे आजि धन्य नयन ॥ रामनिधान देखती ॥ २२ ॥ इकडे भारद्वाजाची आज्ञा घेऊन ॥ पुष्पकीं बैसे रघुनंदन ॥ सत्वर चालिलें विमान ॥ अयोध्यापट्टण लक्षीत ॥ २३ ॥ तों भरतासी म्हणे हनुमंत ॥ ऊर्ध्वपंथें पाहा जी त्वरित ॥ भरत जों ऊर्ध्व विलोकित ॥ तों अद्भुत देखिलें ॥ २४ ॥ भरत म्हणे हनुमंतासी ॥ हें काय असंभाव्य आकाशीं ॥ वाद्यें वाजती मानसीं ॥ आश्चर्य मज वाटतें ॥ २५ ॥ हनुमंत म्हणे पुष्पकविमान ॥ सेनेसहित सीतारमण ॥ वरी येताती बैसोन ॥ परम वेगेंकरूनियां ॥ २६ ॥ ऐसें सांगतां वायुनंदन ॥ भरतें घातलें लोटांगण ॥ मागुती ऊर्ध्व वदन करून ॥ पुनः विमान विलोकी ॥ २७ ॥ मागुती साष्टांग नमस्कार ॥ प्रेमें घाली भरत वीर ॥ चंद्राकडे पाहे चकोर ॥ ऊर्ध्वपंथें प्रीतीनें ॥ २८ ॥ मारुतीचा हस्त धरून ॥ पुढें चाले कैकयीनंदन ॥ तों राघवइच्छेंकरून ॥ पुष्पक उतरलें भूमीवरी ॥ २९ ॥ सीतेसहित रघुनंदन ॥ विमान खालीं उतरून ॥ अयोध्येसी साष्टांग नमन ॥ राजीवनयन करी तेव्हां ॥ १३० ॥ जन्मभूमि जान्हवी जननी ॥ सद्गुरुस्थळ पवित्र अवनी ॥ शिव हरिप्रतिमा संत देखोनी ॥ साष्टांग नमन करावें ॥ ३१ ॥ तपस्वी वेदज्ञ वृद्ध ब्राह्मण ॥ यज्ञप्रसाद ध्वज देखोन ॥ वंद्यद्रुम समाधिस्थान ॥ महापुरुष वंदावे ॥ ३२ ॥ सत्यव्रती श्रीरघुनाथ ॥ म्हणोनि अयोध्येसी नमस्कारीत ॥ तों हनुमंतासमवेत ॥ जवळी भरत देखिला ॥ ३३ ॥ दाटला अष्टभावेंकरून ॥ घालीत येतसे लोटांगण ॥ श्रीरामवियोगेंकरून ॥ शरीर कृश जाहलें ॥ ३४ ॥ भस्म लाविलें शरीरासी ॥ वल्कलें वेष्टीत तो तापसी ॥ तैसा भरत देखोन मानसीं ॥ सीतावर कळवळला ॥ ३५ ॥ चरणीं क्रमीत भूमंडळ ॥ पुढें चाले तमालनीळ ॥ तान्हया वत्सालागीं स्नेहाळ ॥ धेनु हंबरत जैसी कां ॥ ३६ ॥ भरतें कैसें देखिलें रघुनाथा ॥ बहुत दिवस गेला पिता ॥ तो कुमरें दृष्टीं देखतां ॥ धांवें जैसा स्नेहभरें ॥ ३७ ॥ तैसें भरतें धांवोनी ॥ मिठी घातली श्रीरामचरणीं ॥ कीं गेलें धन देखतां नयनीं ॥ मिठी घाली जेवीं लोभी ॥ ३८ ॥ कीं जन्मांधासी आले नयन ॥ कीं मृत्युसमयीं अमृतपान ॥ कीं दरिद्रियास निधान ॥ अकस्मात प्राप्त जाहलें ॥ ३९ ॥ किंवा मारितां तस्करीं ॥ अकस्मात धांवला कैवारी ॥ तो जेवीं सुखावे अंतरीं ॥ भरतासी तैसें वाटत ॥ १४० ॥ राघवें उचलूनि ते समयीं ॥ भरत दृढ धरिला हृदयीं ॥ दोघांचे नयनप्रवाहीं ॥ जलसरिता लोटल्या ॥ ४१ ॥ हरिहर दोघे भेटले ॥ शशिमित्र एकवट जाहले ॥ कीं क्षीराब्धीचे एकवटले ॥ लोट जैसे एकत्र ॥ ४२ ॥ कीं वेदांतग्रंथींचे अर्थ ॥ ऐक्यत्वा परस्परें येत ॥ तैसा दशमुखांतक आणि भरत ॥ कृपणें मिळाले ॥ ४३ ॥ सम संतोष समान प्रीती ॥ सोडावें हें न वाटे चित्तीं ॥ वियोगव्यथा दिगंतराप्रती ॥ जाती जाहली ते काळीं ॥ ४४ ॥ आलिंगन देऊन वेगळे होती ॥ परी अंतरीं नव्हेच तृप्ती ॥ तो सोहळा डोळां पाहाती ॥ सुग्रीव आणि बिभीषण ॥ ४५ ॥ म्हणती भरत रघुपती ॥ अद्भुत दोघांची प्रीती ॥ एकास एक आवडती ॥ प्राणाहून पलीकडे ॥ ४६ ॥ बंधु साधु विरक्त

भक्त ॥ चारही प्रकारें वंद्य भरत ॥ राज्य टाकूनि अरण्यांत ॥ चतुर्दश वर्षें बैसला ॥ ४७ ॥ नाहीं तरी आमुचें बंधुपण ॥ एकमेकांचे घेतले प्राण ॥ आतां रघुनाथदास म्हणोन ॥ वंद्य जाहलों त्रिलोकीं ॥ ४८ ॥ परी धन्य वाळी आणि रावण ॥ त्यांचे विरोधप्रसंगें-करून ॥ सखा जोडला रघुनंदन ॥ सच्चिदानंदस्वरूप जो ॥ ४९ ॥ असो भरतें प्रेमेंकरून ॥ वंदिले जनकजेचे चरण ॥ जैसें वत्स प्रीतीनें धांवोन ॥ रिघे धेनूचे कांसेसी ॥ १५० ॥ यावरी भरत आणि लक्ष्मण ॥ उचंबळती प्रेमरसेंकरून ॥ एकमेकांसी आलिंगन ॥ देते जाहले तेधवां ॥ ५१ ॥ सुग्रीव आणि बिभीषण ॥ उभयतांसी म्हणे रघुनंदन ॥ भरतासी क्षेमालिंगन ॥ द्यावें आतां ये समयीं ॥ ५२ ॥ ऐसें ऐकतां दोघे जण ॥ भरतासी करिती साष्टांग नमन ॥ सुग्रीवासी उठवून ॥ भरतें आधीं आलिंगिलें ॥ ५३ ॥ सवेंचि उठोनि बिभीषण ॥ हृदयीं धरिला प्रीतींकरून ॥ यावरी नळ नीळ वाळिनंदन ॥ जांबुवंतादि भेटले ॥ ५४ ॥ याउपरी गुहक[१] भक्त ॥ तोही भरताऐसा व्रतस्थ ॥ तेणें प्रेमभरें दंडवत ॥ केलें तेव्हां रामासी ॥ ५५ ॥ सर्वांसी समान रघुनाथ ॥ गुहकास तेव्हां हृदयीं धरीत ॥ आनंद न माय गगनांत ॥ गुहकाचा ते काळीं ॥ ५६ ॥ मग गुहक-भरतासमवेत ॥ विमानीं बैसला रघुनाथ ॥ विमान मागुती उंचावत ॥ चालिलें अद्भुत वायुवेगें ॥ ५७ ॥ क्षीराब्धितटीं जाऊन ॥ बैसे जैसा विष्णुवहन[२] ॥ नंदिग्रामासमीप विमान ॥ उतरलें तैसें ते वेळीं ॥ ५८ ॥ सीता आणि श्रीरघुनाथ ॥ पुष्पकाखालीं उतरत ॥ वानर असुर समस्त ॥ क्षण न लागतां उतरले ॥ ५९ ॥ राघव म्हणे पुष्पकासी ॥ आतां तुवां जावें कुबेरापासीं ॥ चिंतिल्या समयासी ॥ आम्हापासीं येइंजे ॥ १६० ॥ ऐसी आज्ञा होतां तात्का-लिक ॥ ऊर्ध्वपंथें गेलें पुष्पक ॥ धनपतिपासीं जाऊनि देख ॥ स्थिर जाहलें ते काळीं ॥ ६१ ॥ नंदिग्रामासमीप अरण्यांत ॥ उतरता जाहला रघुनाथ ॥ वानर असुरदळ समस्त ॥ सेना तेथें बैसली ॥ ६२ ॥ इकडे अयोध्येबाहेर ॥ निघालें जाण दळ परिकर ॥ रथ शृंगारिले सुंदर ॥ आनंदें बहुत चालिले ॥ ६३ ॥ चवदा सहस्र कुंजरभेरी ॥ दणाणिल्या ते अवसरीं ॥ सोळा पद्में दळेंसीं झडकरी ॥ शत्रुघ्न येत भेटावया ॥ ६४ ॥ भरत म्हणे जी रघुराया ॥ शत्रुघ्न सुमंत आले भेटावया ॥ आणि माताही येती लवलाह्या[३] ॥ होऊनियां स्नेहभरित ॥ ६५ ॥ जो तपें ज्ञानें समर्थ ॥ जो शांतिक्षमेचा पर्वत ॥ तो वसिष्ठमुनि सद्गुरुनाथ ॥ भेटावया येत त्वरेनें ॥ ६६ ॥ आणि अयोध्येचे सकळ ब्राह्मण ॥ अष्टादश प्रजा सैन्य संपूर्ण ॥ असंभाव्य[४] प्रीतींकरून ॥ भेटावया येतसे ॥ ६७ ॥ तों सुमंत आणि शत्रुघ्न ॥ रथाखालीं उतरून ॥ अवलोकितां सीताजीवन ॥ लोटांगण घालिती ॥ ६८ ॥ देखोनि शत्रुघ्न सुमंत ॥ भेटावया उठे रघुनाथ ॥ शत्रुघ्न चरणीं मिठी घालीत ॥ नेत्रीं उदक स्रवतसे ॥ ६९ ॥ रावणारि सद्गद होऊन ॥ शत्रुघ्नासी देत आलिंगन ॥ तों सुमंतें धरिले चरण ॥ विषकंठवंद्याचे ते काळीं ॥ १७० ॥ बंधूचे परी आदरें ॥ तोही आलिंगिला रघुवीरें ॥ परम प्रीतीं सौमित्रें ॥

---

१ अरण्यवासास जातेसमयीं रामचंद्राला ज्यानें नौकेंतून गंगापार केलें तो. २ गरुड. ३ लवकर. ४ अद्भुत.

सुमंत शत्रुघ्न आलिंगिले ॥ ७१ ॥ यावरी सकळ जुत्पती[1] ॥ सुग्रीव बिभीषण नृपती ॥ सुमंतशत्रुघ्ना परम प्रीतीं ॥ भेटते जाहले तेधवां ॥ ७२ ॥ अवश्य सौभाग्यसरिता ॥ दोघांहीं वंदिली जनकदुहिता ॥ यावरी सुमंत म्हणे रघुनाथा ॥ सद्गुरु वसिष्ठ समीप आले ॥ ७३ ॥ ऐसें बोलतां सुमंत ॥ सामोरा धांवे रघुनाथ ॥ तों वहनाखालीं ब्रह्मसुत ॥ राम देखोनि उतरला ॥ ७४ ॥ नेत्रीं देखून सद्गुरुनाथ ॥ सद्गद जाहला जनकजामात ॥ दंडन्यायें नमस्कार घालीत ॥ धांवूनि वसिष्ठ उचली प्रेमें ॥ ७५ ॥ म्हणे जगद्वंद्या रघु-नाथा ॥ तुझें दर्शन दुर्लभ समस्तां ॥ भूभार हरावया तत्त्वतां ॥ अवतरलासी सूर्यवंशीं ॥ ७६ ॥ संसारभयश्रममोचना ॥ रावणांतका चिन्मयलोचना[2] ॥ पुराणपुरुषा[3] जगन्मोहना ॥ धन्य लीला दाविली ॥ ७७ ॥ मग बोले जगदात्मा ॥ सर्व तुमचे कृपेचा महिमा ॥ गुरुभक्तासी शिव ब्रह्मा ॥ सनकादिक वंदिती ॥ ७८ ॥ रोग काळ भय मृत्य ॥ त्यांपासूनि रक्षी सद्गुरुनाथ ॥ देव केले बंधनमुक्त ॥ हा प्रताप गुरुकृपेचा ॥ ७९ ॥ मग वसिष्ठमुनीचे चरण ॥ वंदी प्रेमें सुमित्रानंदन ॥ त्यासी गुरूनें हृदयीं धरून ॥ म्हणे धन्य कीर्ति तुझी ॥ १८० ॥ त्यावरी वसिष्ठाचे चरण ॥ जानकी वंदी प्रेमेंकरून ॥ गुरु म्हणे अनंत कल्याण ॥ सौभाग्यवर्धन तुझें हो कां ॥ ८१ ॥ जनकात्मजे तूं पूर्ण सती ॥ वाढविली राघवाची कीर्ती ॥ तूं प्रणवरूपिणी चिच्छक्ती[4] ॥ ब्रह्मांड रचिसी स्वइच्छें ॥ ८२ ॥ असो सुग्रीव-बिभीषणादि वीर ॥ करिती सद्गुरूसी नमस्कार ॥ तों माता आली सत्वर ॥ सुखासनीं बैसोनियां ॥ ८३ ॥ वहनापुढें वेत्रधार ॥ चालती सहस्रांचे सहस्र ॥ वहन आच्छादिलें समग्र ॥ हेमांबरें[5]करूनियां ॥ ८४ ॥ सुमंत म्हणे रघुनाथा ॥ स्वामी जवळी आली माता ॥ तों धीर न धरवे सीताकांता ॥ सामोरा जात त्वरेनें ॥ ८५ ॥ वहन ठेलें भूमंडळीं ॥ तों राघव धांवूनि आला जवळी ॥ जैसें तान्हें बाळ उडी घाली ॥ धेनु जवळी देखतां ॥ ८६ ॥ मातेचे चरणीं मस्तक ॥ ठेवी त्रिभुवननायक ॥ मायेनें उचलोन तात्कालिक ॥ हृदयीं धरिला ते काळीं ॥ ८७ ॥ नेत्रीं अश्रुधारा वाहात ॥ तेणें अभिषेकिला रघुनाथ ॥ स्नेहभरें माता स्फुंदत ॥ सद्गद[6] कंठ जाहला ॥ ८८ ॥ म्हणे चतुर्दश वर्षेंपर्यंत ॥ बाळें माझीं गेलीं वनांत ॥ सुकुमार चरणीं चालत ॥ शीतोष्ण सोशीत पैं ॥ ८९ ॥ श्रीराम माझा राजहंस ॥ सोडोनि अयोध्यामानस ॥ पाठविला कंटकवनास ॥ सांवळा डोळस सुकुमार ॥ १९० ॥ माझा रामचंद्र निर्मळ ॥ वियोगराहु मध्यें सबळ ॥ चतुर्दश वर्षें शुद्ध मंडळ ॥ वदनेंदु[7] आजि देखिला ॥ ९१ ॥ चतुर्दश वर्षें क्रमिली रजनी ॥ आजि राम उगवला वासरमणी ॥ अयोध्या-जनवदनकमळिणी ॥ टवटवल्या एकदांचि ॥ ९२ ॥ नवमेघरंग रघुवीर ॥ वियोगसमीरें नेला दूर ॥ देहक्षेत्र शोषिलें समग्र ॥ आजिवरी आमुचें ॥ ९३ ॥ असो यावरी रघुनंदन ॥ करी मातेचें समाधान ॥ म्हणे भाग्य आमुचें परिपूर्ण ॥ देखिले चरण डोळां तुझे ॥ ९४ ॥ तों येऊनि लक्ष्मण ॥ वंदी कौसल्येचे चरण ॥ कौसल्येनें हृदयीं धरून ॥ बोले वचन सद्गद ॥ ९५ ॥ दोघे माझे चिंतामणी ॥

१ जेठी अथवा मल्ल. २ ज्ञानस्वरूप. ३ आदिनारायणा. ४ ज्ञानशक्ति. ५ भरजरी वस्त्र. ६ आनंदानें अश्रु कंठांत उतरल्यामुळें दाटून येतो जो कंठ तो. ७ मुखचंद्र.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ देहबुद्धिलंका घेऊन ॥ मारिला अहंकृति रावण ॥ स्थापूनि भाव बिभीषण ॥ छत्र धरिलें तयावरी ॥ १ ॥ ज्ञानकळा जनकतनया ॥ भेटली येऊन रघुराया ॥ मग स्वानंदविमानीं बैसोनियां ॥ आत्माराम चालिला ॥ २ ॥ लागला वाद्यांचा गजर ॥ राघवकीर्ति गाती वानर ॥ योजनें दोन सहस्र ॥ विमान तेव्हां उंचावलें ॥ ३ ॥ जैसा पौर्णिमेचा रोहिणीवर ॥ पश्चिमेस जाय सत्वर ॥ कीं समुद्रीं जहाज थोर ॥ लोटीत समीर वेगेंसी ॥ ४ ॥ तैसें वेगीं जात विमान ॥ घंटा वाजती घणघण ॥ दिव्यमणिमय प्रभाघन ॥ उत्तरपंथें जातसे ॥ ५ ॥ ऐसा जात रविकुळमंडण ॥ जो असुरकुळकाननदहन ॥ वामांगीं अवनिजागर्भरत्न ॥ सौदामिनी मेघीं जैसी ॥ ६ ॥ तयेप्रती बोले रघुनंदन ॥ कांते खालीं पाहें विलोकून ॥ लंका दिसे देदीप्यमान ॥ हेमवर्ण विशाळ ॥ ७ ॥ पैल पाहें निकुंभिला ॥ येथें शक्रजित सौमित्रें मारिला ॥ आम्ही राहिलों होतों तेच सुवेळा ॥ प्राणवल्लभे विलोकीं ॥ ८ ॥ पैल पाहें रणमंडळ ॥ येथें युद्ध जाहलें तुंबळ ॥ आटिले राक्षस सकळ ॥ महासबळ पराक्रमी ॥ ९ ॥ वज्रदंष्ट्री विरूपाक्ष अकंपन ॥ मत्त महामत्त प्रहस्त प्रधान ॥ भयानक विशाळ कुंभकर्ण ॥ येथेंच आटले इंदुवदने ॥ १० ॥ देवांतक नरांतक महोदर ॥ कुंभ निकुंभ त्रिशिरा महाअसुर ॥ ते येथें आटले समग्र ॥ जनकतनये पाहें पां ॥ ११ ॥ युद्ध करूनि सप्त दिन ॥ येथेंच पडला दशवदन ॥ हा समुद्र पाहें विलोकून ॥ सेतु नळें बांधिला ॥ १२ ॥ पैल उत्तरतीरीं दर्भशयन ॥ येथें समुद्र भेटला येऊन ॥ पुढें मलयाचल विंध्याद्रि पूर्ण ॥ किष्किंधा पाहें राजसे ॥ १३ ॥ पैल पाहें पंपासरोवर ॥ येथें भेटला वायुकुमर ॥ पैल स्थळीं वालिवीर ॥ सुग्रीवकैवारें वधियेला ॥ १४ ॥ येथें शबरीचा केला उद्धार ॥ येथें कबंध वधिला साचार ॥ पैल दिसे गोमतीतीर ॥ खर दूषण वधिले येथें ॥ १५ ॥ पुढें पंचवटी पाहें गजगमने ॥ तेथूनि तुज नेलें द्विपंचवदने ॥ ऋषींचे आश्रम पद्मनयने ॥ पाहें गौतमीतटींचे ॥ १६ ॥ शरभंग सुतीक्ष्ण मंदकर्णी ॥ हा सिंहाद्रि राजसे पाहें नयनीं ॥ येथें दत्तात्रेय अनुसूया अत्रिमुनी ॥ भेटलीं होतीं पाहें पां ॥ १७ ॥ हा अगस्तीचा आश्रम पाहें ॥ पुढें चित्रकूट दिसताहे ॥ भारद्वाजआश्रम जनकतनये ॥ पुढें तीर्थराज प्रयाग ॥ १८ ॥ पैल नंदिग्राम दिसत ॥ तेथें प्राणसखा आहे भरत ॥ पैल शृंगवेरीं महाभक्त ॥ किरात गुहक वसतसे ॥ १९ ॥ खंजनाक्षि पाहें सादर ॥ शरयूतीरीं अयोध्यानगर ॥ धवधवीत परम सुंदर ॥ वास्तव्यस्थळ आमुचें ॥ २० ॥ परमस्नेहादरेंकरूनी ॥ जानकीस दावी चापपाणी ॥ तों अगस्तीचे आश्रमीं मोक्षदानी ॥ क्षण एक राहूं इच्छीत ॥ २१ ॥ रामें आज्ञापितां विमान ॥ खालीं आलें न लागतां क्षण ॥ पद्माक्षीरमण तेव्हां वचन ॥ पद्माक्षीप्रती बोलत ॥ २२ ॥ आम्हां भेटेल घटोद्भवमुनी ॥ तुज लोपामुद्रा नेईल सदनीं ॥ आणिकही ऋषिपत्न्या मिळूनी ॥ तुज पुसितील साक्षेपें ॥ २३ ॥ रावणें तुज नेलें कैसे रीतीं ॥ कैसा लंकेसी आला रघुपती ॥ पुसेल कुंभसंभव-

१ चंद्र. २ सीता. ३ मिळिणीचा. ४ या नांवाची नदी. ५ खंजरीट पक्ष्याच्या नेत्रांसारखे नेत्र असणारी. ६ कमळासारखे डोळे असणारी. ७ अगस्तीची स्त्री लोपामुद्रा.

सती ॥ कथा कैसी जाहली ते ॥ २४ ॥ सांगें सकळ वर्तमान ॥ परी जें केलें सागरबंधन[1] ॥ ही कथा तियेलागून ॥ सर्वथाही सांगूं नयेचि ॥ २५ ॥ हे कथा सांगसील पूर्ण ॥ तुज ती आणील हीनपण[2] ॥ ऐसें सांगोनि राघवें विमान ॥ ऋषिआश्रमीं उतरिलें ॥ २६ ॥ होतसे वाद्यांचा गजर ॥ दणाणलें तेणें अंबर ॥ शिष्य धांवून सत्वर ॥ अगस्तिप्रती सांगती ॥ २७ ॥ स्वामी विमान आलें पृथ्वी-वरी ॥ भरलें रीसवानरीं ॥ तों अगस्ति उठिला झडकरी ॥ म्हणे रघुवीर पातला ॥ २८ ॥ मग शिष्य घेऊन अपार ॥ रामासी सामोरा जाय सत्वर ॥ लवलाहीं आश्रमाबाहेर ॥ कलशोद्भव[3] पातला ॥ २९ ॥ ऋषिमेळा रामें देखतां ॥ उतरला विमानाखालता ॥ पुढें येतां कमलोद्भवपिता ॥ कलशोद्भवें देखिला ॥ ३० ॥ अगस्तीस न धरवे धीर ॥ भूमंडळ क्रमीत सत्वर ॥ तंव रघूत्तमें नमस्कार ॥ साष्टांग घातला ऋषीतें ॥ ३१ ॥ अगस्तीनें धांवोनि त्वरित ॥ हृदयीं धरिला रघुनाथ ॥ जैसा वाचस्पति[4] आलिंगीत ॥ शचीवरासी[5] आदरें ॥ ३२ ॥ सवेंच सौमित्रासी दिधलें आलिंगन ॥ तों रघूत्तम बोले हांसोन ॥ आजि आश्रम सोडून ॥ कां स्वामी आलेत बाहेरी ॥ ३३ ॥ मागें अरण्यकांडीं कथा गहन ॥ सीता घेऊनि गेला द्विपंचवदन[6] ॥ तेव्हां परतोन रामलक्ष्मण ॥ अगस्तिआश्रमा पैं आले ॥ ३४ ॥ ते वेळीं अगस्तीनें जाणोन ॥ घेतलें नाहीं रामदर्शन ॥ परतविले दारींहून ॥ दोघे दाशरथी ते काळीं ॥ ३५ ॥ ती गोष्ट आठवूनि रघुपती ॥ म्हणे तोच मी राम तूं अगस्ती ॥ तैं अनादर आतां प्रीती ॥ विशेष दिसे विप्रोत्तमा ॥ ३६ ॥ ऐसें बोलतां सीताधव ॥ प्रत्युत्तर देत कलशोद्भव[3] ॥ तैं स्त्रीरहित तूं राघव ॥ नाहीं वैभव तेधवां ॥ ३७ ॥ तो विपरीत काळ जाणोन ॥ नाहीं घेतलें तुझें दर्शन ॥ आतां तूं स्त्रीयुक्त सीतारमण ॥ आलों म्हणोन सामोरा ॥ ३८ ॥ स्त्रीस अवघे देती मान ॥ तूं निर्विकार रघु-नंदन ॥ मानापमानविरहित जाण ॥ सच्चिदानंद परब्रह्म तूं ॥ ३९ ॥ तूं अज अजित आप्तकाम[7] ॥ निरुपाधिक निर्गुण अनाम ॥ नाना विकार सम विषम ॥ स्त्रीचे सर्वही राघवा ॥ ४० ॥ ऐकोनि अगस्तीचें उत्तर ॥ आनंदमय झाला रघुवीर ॥ मग आश्रमाप्रती सीतावर ॥ कलशोद्भव नेता जाहला ॥ ४१ ॥ तों ते लोपामुद्रा येऊन ॥ जनकजेसी करीं धरून ॥ गेली आश्रमांत घेऊन ॥ करूनि पूजन पुसतसे ॥ ४२ ॥ विदेहतनये तुजसीं प्रीती ॥ अत्यंत करितो रघुपती ॥ किंवा विरक्त असे चित्तीं ॥ सांग स्थिती कैसी ते ॥ ४३ ॥ वनीं विचरतां रघुनंदन ॥ तोषवीत असे कीं तुझें मन ॥ तूं भागलीस म्हणोन ॥ समाधान करितो कीं ॥ ४४ ॥ याउपरी विदेहराजनंदिनी ॥ त्रिभुवनपतीची पट्टराणी ॥ श्रीरामप्रताप वाखाणी ॥ ब्रह्मानंदेंकरूनियां ॥ ४५ ॥ म्हणे परम दयाळु रघुनाथ ॥ [म]जवरी स्नेह करी अत्यंत ॥ तूं म्हणसी स्त्रीलंपट बहुत ॥ जनकजामात तैसा नव्हे ॥ ४६ ॥ तरी अत्यंत दयाळु श्रीराम ॥ मजवरी स्ने[ह] करी परम ॥ विरक्त सदा निष्काम ॥ रूप नाम नाहीं तया ॥ ४७ ॥ मज घेऊन गेला रावण ॥ दयासागर तो रघुनंदन ॥

[1] समुद्रावर सेतु बांधला तें. [2] उणेपणा. [3] अगस्ति. [4] बृहस्पति. [5] इंद्राला. [6] रावण. [7] सर्व गोष्टींनीं परिपूर्ण.

करूनियां नाना प्रयत्न ॥ मज सोडविलें श्रीरामें ॥ ४८ ॥ तों लोपामुद्रा म्हणे सीते ॥ तुज कैसें नेलें लंकानाथें ॥ मग येऊन जनकजवीतें ॥ सोडविलें कवणे रीतीं ॥ ४९ ॥ हर्षें सांगतसे जानकी ॥ म्यां इच्छिली मृगकंचुकी ॥ तें जाणोनि एकाएकीं ॥ अयोध्याप्रभु धांविन्नला ॥ ५० ॥ मागें अतीतवेषें येऊन ॥ मज घेऊन गेला रावण ॥ माझिया वियोगें राम आपण ॥ वृक्ष पाषाण आलिंगी ॥ ५१ ॥ मजनिमित्त राजीवनेत्र ॥ मित्र करोनि चंडांशुपुत्र ॥ शक्रसुता वधोनि सर्वत्र ॥ कपिवीर सखे केले ॥ ५२ ॥ मग लोकप्राणेशनंदन ॥ धाडिला माझे शुद्धीलागोन ॥ तेणें जाळून लंकाभुवन ॥ रघुनंदन आणिला ॥ ५३ ॥ अष्टादश पद्में वानर ॥ संगें घेऊन आला श्रीरामचंद्र ॥ वेढूनियां लंकापुर ॥ युद्ध अपार पैं केलें ॥ ५४ ॥ संततीसमवेत रावण ॥ रणीं मारी रविकुळभूषण ॥ राज्यीं स्थापूनियां बिभीषण ॥ पुष्पकारूढ मग जाहले ॥ ५५ ॥ खालीं मी जों विलोकीं पूर्ण ॥ तंव अद्भुत केलें सेतुबंधन ॥ लंबायमान शतयोजन ॥ आणोनि पाषाण बांधिला ॥ ५६ ॥ समुद्र बांधिला पाषाणीं ॥ आश्चर्य मज वाटलें मनीं ॥ हें जानकीनें विसरूनी ॥ सेतुचरित्र कथियेलें ॥ ५७ ॥ तों ते लोपामुद्रा बोलत ॥ काय सांगसी गोष्टी अद्भुत ॥ पाषाणीं बांधिला सरितानाथ ॥ काय पुरुषार्थ केला हा ॥ ५८ ॥ टाकूनियां एक शर ॥ कां शोषिला नाहीं सागर ॥ न लागतां क्षणमात्र ॥ माझे पतीनें प्राशिला ॥ ५९ ॥ ऐसें अगस्तिजाया बोलतां ॥ क्षणैक होय तटस्थ सीता ॥ म्हणे इणें उणें आणिलें रघुनाथा ॥ उत्तर आतां ईस देऊं ॥ ६० ॥ म्हणे रघूत्तमाचा जातां बाण ॥ सप्त समुद्र जातील आटून ॥ बिंदुमात्र नुरे जीवन ॥ जीव संपूर्ण मरतील ॥ ६१ ॥ रामापासीं वानरगण ॥ आहेत परम बळें संपन्न ॥ सप्त समुद्रांचें आचमन ॥ एकदांच करितील ॥ ६२ ॥ म्हणसी कां केलें नाहीं आचमन ॥ तरी तुझ्या पतीचें मूत्र पूर्ण ॥ न शिवती वानरगण ॥ मग प्राशन केवीं करितील ॥ ६३ ॥ रघुनाथदास सोंवळे बहुत ॥ म्हणोनि तिंहीं बांधिला सेत ॥ नाहीं तरी सरितानाथ ॥ प्राशावया क्षण न लागता ॥ ६४ ॥ ऐसें बोलतां जनकतनया ॥ उगीच राहिली ऋषिजाया ॥ असो जानकीची पूजा करूनियां ॥ संतोषविलें ते काळीं ॥ ६५ ॥ अगस्तीनें पूजोनि रघुनंदना ॥ सवेंच ऋषीची घेऊनि आज्ञा ॥ पुष्पकीं बैसे अयोध्याराणा ॥ सीतेसहित ते काळीं ॥ ६६ ॥ पुष्पक उचलिलें तेथूनी ॥ चालिलें अयोध्यापंथ लक्षोनी ॥ तों भारद्वाजआश्रमीं येऊनी ॥ उतरलें तेव्हां प्रयागीं ॥ ६७ ॥ मनांत विचारी रघुनंदन ॥ घ्यावें भारद्वाजदर्शन ॥ यालागीं उतरलें विमान ॥ इच्छा जाणून प्रभूची ॥ ६८ ॥ भारद्वाजासहित अपार ॥ चहूंकडून धांवती मुनीश्वर ॥ जैसे महानद्यांचे पूर ॥ सिंधूस जाती भेटावया ॥ ६९ ॥ रघूत्तमें खालतें उतरून ॥ नमिले समस्त ऋषिजन ॥ भारद्वाजें दिधलें आलिंगन ॥ प्रेमेंकरून तेधवां ॥ ७० ॥ म्हणे आजि धन्य दिवस ॥ घरा आला अयोध्याधीश ॥ जाहलीं वर्षें चतुर्दश ॥ चवदा दिवस अधिक पैं ॥ ७१ ॥ भारद्वाजें लक्ष्मण ॥ आलिंगिला

---

१ श्रीराम. २ सुग्रीव. ३ वाळीला. ४ मारुति. ५ शोधासाठीं. ६ बुडणारे पाषाण पाण्यावर तरले हें आश्चर्य.

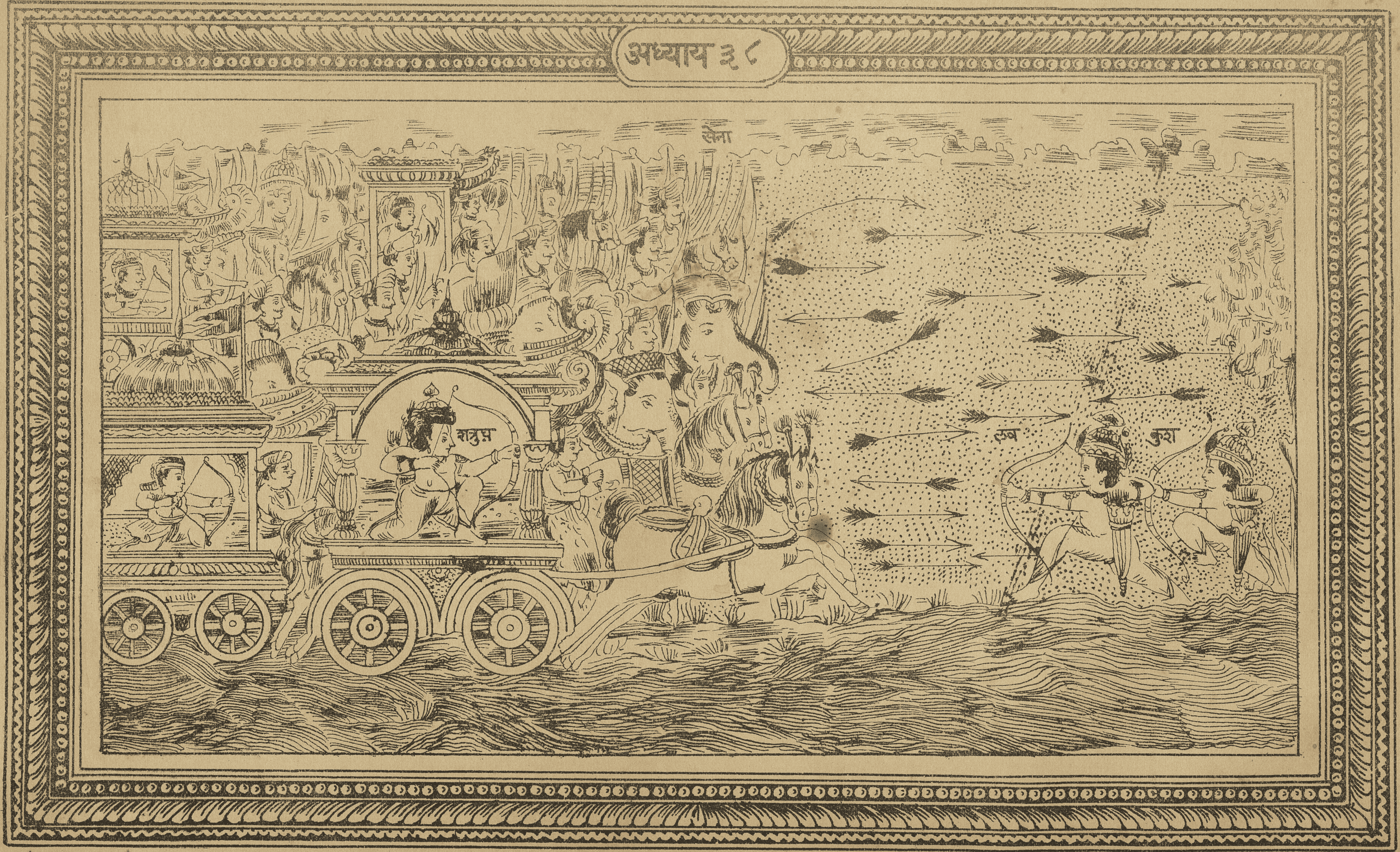
प्रीतीकरोन ॥ ते दिवसीं रघुनंदन ॥ आपुले आश्रमीं राहविला ॥ ७२ ॥ मग तो जगदात्मा रघुनाथ ॥ स्नेहें हनुमंतासी सांगत ॥ म्हणे आम्हीं आजि राहिलों येथ ॥ प्रीतीस्तव ऋषीच्या ॥ ७३ ॥ तरी पुढें जाऊनि त्वरित ॥ भरताप्रती करावें श्रुत ॥ शृंगवेरीं गुहक भक्त ॥ त्यासी हें विदित करावें ॥ ७४ ॥ ऐसी आज्ञा होतांचि पूर्ण ॥ वंदोनियां रघुवीरचरण ॥ वायुसुतें केलें उड्डाण ॥ पित्याहून चपळत्वें ॥ ७५ ॥ गगनींहूनि अर्क[1] उतरत ॥ तैसा गुहकाश्रमीं हनुमंत ॥ येऊनि बोले अकस्मात ॥ अयोध्यानाथ आला कीं ॥ ७६ ॥ जो जगदानंदमूळकंद[2] ॥ भरतहृदयारविंदमिलिंद ॥ तो रघुनाथ भक्तजनवरद ॥ जवळी आला जाणिंजे ॥ ७७ ॥ परमानंद उदारघन ॥ अंतरंग[3] मनमोहन ॥ परात्परसोयरा जाण ॥ तो जवळी आला कीं ॥ ७८ ॥ विश्वात्मक विश्वपाळक ॥ विश्वमनउदारक ॥ जनहृदयचाळक ॥ तो जवळी आला कीं ॥ ७९ ॥ ऐसें गुहकें ऐकतां वचन ॥ वोसंडला[4] आनंदेंकरून ॥ धांवोनियां मारुतीचे चरण ॥ धरिले सद्गद होऊनियां ॥ ८० ॥ ओळखोनियां परम भक्त ॥ त्यास हृदयीं धरी हनुमंत ॥ गुहक मागुती लोळत ॥ चरणावरता मारुतीच्या ॥ ८१ ॥ म्हणे हें तन मन धन ॥ ओंवाळावें तुजवरून ॥ मग फळें सुमनें आणोन ॥ हनुमंत पूजिला गुहकें ॥ ८२ ॥ गुहकासी म्हणे हनुमंत ॥ चला नंदिग्रामासी त्वरित ॥ स्वामी आला हें करूं श्रुत ॥ भरताप्रती जाऊनियां ॥ ८३ ॥ दोघेही उठिले तेच क्षणीं ॥ एकमेकांचा हस्त धरूनी ॥ दोघेही भक्तशिरोमणी ॥ वेगेंकरूनि जाती ते ॥ ८४ ॥ तों नंदिग्रामीं भरत ॥ बोटानें दिवस मोजीत ॥ म्हणे आतां न ये रघुनाथ ॥ चतुर्दश वर्षें लोटलीं ॥ ८५ ॥ भरत सर्वगुणीं संपन्न ॥ तो भजनसमुद्रींचा मीन[5] ॥ कीं वैराग्य[6]रींचा पूर्ण ॥ अमोलिक मणि हा ॥ ८६ ॥ विवेकगंगेचा लोट थोर ॥ कीं ज्ञानाकाशाचा भास्कर ॥ कीं क्षमा[7] धरिता सहस्रवक्र[8] ॥ कीं सरोवर निश्चयाचें ॥ ८७ ॥ कीं दयेचा पर्वत पूर्ण ॥ कीं गुणागुण निर्गुण ॥ कीं उपरतीचा[9] नंदन ॥ किंवा मेघ आकाशींचा ॥ ८८ ॥ ऐसा तो भरत ते वेळीं ॥ म्हणे यावयाची सीमा जाहली ॥ राम प्रेमळाची माउली ॥ अजूनि दृष्टी पडेना ॥ ८९ ॥ आतां हा देह टाकून ॥ धुंडीत जाईन रघुनंदन ॥ तत्काळचि कुंड रचून ॥ चेतविला अग्न कैकयीसुतें ॥ ९० ॥ मार्ग पाहिला दोन प्रहर ॥ अग्नींत घालावया शरीर ॥ सिद्ध जाहला भरत वीर ॥ परम प्रियकर रामाचा ॥ ९१ ॥ कुंडासमीप उभा राहून ॥ अंतरीं आठविलें रामध्यान ॥ मुकुट कुंडलें आकर्ण नयन ॥ सुहास्यवदन सांवळें ॥ ९२ ॥ उडी घालावी जों आंत ॥ तों समीप आला वायुसुत ॥ म्हणे आला आला रघुनाथ ॥ दशमुखांतक जगदात्मा ॥ ९३ ॥ आला सुरांचा कैवारी ॥ आला भक्तजनसाहाकारी ॥ भरत नेत्र उघडी ते अवसरीं ॥ तों मारुति घाली नमस्कार ॥ ९४ ॥ उष्णकाळ अत्यंत ॥ घायाळ रथीं उदक मागत ॥ त्यासी जीवन पाजिजे अकस्मात ॥ तैसा भरत सुखावला ॥ ९५ ॥ चकोर असतां क्षुधाक्रांत ॥ अवचित उगवे निशांनाथ[10] ॥ तैसा आनंदला भरत ॥ हनु-

---

१ सूर्य. २ जगताच्या आनंदाचें मूलस्थान. ३ सर्वांतर्यामी. ४ उचंबळला. ५ मासा. ६ रत्नखाणींतील. ७ पृथ्वी. ८ शेष. ९ विरक्ति, निरिच्छपणा. १० चंद्र.

पूर्ण ॥ जात महावीर शत्रुघ्न ॥ सकळ राजे येती शरण ॥ करभार देऊनि सांगातें ॥ ९३ ॥ तेच काळीं पाताळीं वरुण ॥ आरंभिता जाहला महायज्ञ ॥ तेणें वाल्मीक बोलावून ॥ नेला होता आधींच ॥ ९४ ॥ पाताळास गेला जेव्हां ऋषी ॥ तेणें आज्ञा केली लहूसी ॥ बा रे माझिया उपवनासी[1] ॥ रक्षावें तुवां निरंतर ॥ ९५ ॥ ऐसें बोलूनि पाताळा ॥ वाल्मीक गेले तये वेळां ॥ कुशही दूर वना प्रवेशला ॥ कंदमुळें आणावया ॥ ९६ ॥ लहू उपवन रक्षीत ॥ सवें बटु[2] बाळें बहुत ॥ नानाक्रीडा विनोद करीत ॥ वृक्षच्छायेस बैसलीं ॥ ९७ ॥ अष्टवर्षी दशवर्षी कुमर ॥ कटीं मौंजी कौपीन सुंदर ॥ मस्तकीं शिखा परिकर ॥ खेळतां उडती तयांच्या ॥ ९८ ॥ तों श्यामकर्ण धांवत ॥ आला त्याच पंथें अकस्मात ॥ ऋषिपुत्रांस लहू दावीत ॥ पाहा रे येथें घोडा कैसा हा ॥ ९९ ॥ मग सीतासुतें धांवून ॥ शेंडीसी धरिला श्यामकर्ण ॥ कपाळींचें पत्र तोडून ॥ वाचिता जाहला तत्काळीं ॥ २०० ॥ पत्रार्थ पाहूनि समस्त ॥ लहू गदगदां हांसत ॥ बळिया काय रघुनाथ ॥ त्रिभुवनीं थोर जाहला ॥ १ ॥ काय त्यासीच व्याली जननी ॥ काय निर्वीर जाहली अवनी ॥ तरी कैसा घोडा सोडोनी ॥ नेईल आतां पाहूं पां ॥ २ ॥ माझी प्रतिज्ञा हेच आतां ॥ धरिला घोडा न सोडीं मागुता ॥ ना तरी सीतेउदरीं तत्त्वतां ॥ जंत होवूनि जन्मलों ॥ ३ ॥ अश्वोत्तमाचे नेत्र पुसोन ॥ कौतुकेंकरून थापटी मान ॥ उत्तरीय चीरें[3] गळां घालून ॥ बांधोन टेविला केळीसी ॥ ४ ॥ ऋषिपुत्रांस तेव्हां म्हणत ॥ पहा रे घोडा कैसा नाचत ॥ तों ऋषिबाळें समस्त ॥ पोट बडविती भयेंकरूनी ॥ ५ ॥ कोण्या राजाचा घोडा आला ॥ तो तुवां बळेंचि धरिला ॥ तरी आम्ही सांगूं तयाला ॥ लहूनें बांधिला म्हणोनी ॥ ६ ॥ लहू तयांप्रती बोलत ॥ आमुचीच निश्चयें हे वस्त ॥ आपुली आपण घेतां सत्य ॥ शंका येथें कायसी ॥ ७ ॥ काळासी शिक्षा करूनियां ॥ लया पाववीन सर्व क्षत्रियां ॥ तों वीर आले धांवूनियां ॥ अश्वरक्षक पुढील जे ॥ ८ ॥ विप्रकुमर देखोन ॥ वीर पुसती दटावून ॥ कोणीं रे हा श्यामकर्ण ॥ कर्दळीसी बांधिला ॥ ९ ॥ लेंकुरें बोलती भिऊन ॥ पैल किशोर आरक्तनयन ॥ आम्हीं वारितांही ठेवीत बांधून ॥ त्याचेच कान कापा हो ॥ २१० ॥ रामविजय ग्रंथ पावन ॥ त्यामाजी लहूकुशआख्यान ॥ कथा गोड अमृताहून ॥ भक्तचतुरीं परिसावी ॥ ११ ॥ ब्रह्मानंद श्रीधरवर ॥ जानकीहृदयकमलभ्रमर ॥ अगाध तयाचें चरित्र ॥ सविस्तर संख्या शतकोटी ॥ १२ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ सप्तत्रिंशत्तमोध्याय गोड हा ॥ २१३ ॥ ॥ अध्याय ॥ ३७ ॥ ॥ ओंव्या ॥ २१३ ॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥

१ फुलझाडें, केळी, नारळी इ० रमणीय स्थळ. २ मुंज झालेले. ३ वस्त्र.

अध्याय ३८
सेना
शत्रुघ्न
लव
कुश

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ॥ देवाधिदेव राजीवनेत्र[1] ॥ पुराणपुरुष घनश्यामगात्र[2] ॥ लीला दाखविली विचित्र ॥ भक्त-जन तारावया ॥ १ ॥ सौमित्र पडिला रणांगणीं ॥ श्रवणीं ऐकतां कोदंडपाणी ॥ शोकाकुलित पडिला धरणीं ॥ सुमंतें सांवरून उठविला ॥ २ ॥ दळ घेऊन अपरिमित[3] ॥ समागमें घेतला हनुमंत ॥ रणाप्रती धांविन्नला भरत ॥ पवनवेगेंकरूनियां ॥ ३ ॥ भरत आणि हनुमंत ॥ रण विलोकिती समस्त ॥ तंव ते सरसावोनि सीतासुत ॥ दोघे पुढें पातले ॥ ४ ॥ हनुमंताचे कर्णीं समस्त ॥ भरत सांगे गुप्त मात ॥ म्हणे हे राघवाऐसे दिसत ॥ सीतासुत निश्चयें ॥ ५ ॥ जानकी होती गर्भिणी ॥ तैसीच रामचंद्रें सोडिली वनीं ॥ हनुमंत म्हणे मजही मनीं ॥ ऐसेंच गमे निश्चयें ॥ ६ ॥ वैरागरावांचून[4] रत्न ॥ सहसा न होय निर्माण ॥ हे जानकीचे नंदन ॥ मजही पूर्ण कळों आलें ॥ ७ ॥ तों लहूसी म्हणे कुश वीर ॥ पैल ते नर आणि वानर ॥ हळूच करितात विचार ॥ तें तुज कांहीं समजलें ॥ ८ ॥ आम्हां दोघांसी युद्धीं गोवूनी ॥ श्यामकर्ण न्यावा सोडोनी ॥ हेंच त्यांनीं धरिलें मनीं ॥ सांगती कानीं एकमेकां ॥ ९ ॥ तरी तूं रक्षीं श्यामकर्ण ॥ त्यांसीं युद्ध करितों मी निर्वाण ॥ ऐसें कुश वीर बोलोन ॥ सरसावून पुढें आला ॥ १० ॥ धनुष्यासी लावूनि बाण ॥ भरताप्रती बोले वचन ॥ तूं वडील काय लक्ष्मणाहून ॥ तुझें आंगवण थोर दिसतसे ॥ ११ ॥ तुझें नाम काय सांग सत्वर ॥ पिता तुझा कोठील नृपवर ॥ त्वां पूर्वीं युद्ध दुर्धर ॥ कोणासीं केलें सांग पां ॥ १२ ॥ माझें नाम पुससील ये क्षणीं ॥ तरी मी वीर कुशेंद्रचूडामणी[5] ॥ याउपरी भरत तये क्षणीं ॥ काय बोलता जाहला ॥ १३ ॥ म्हणे लेंकुरा तूं जाय येथोन ॥ तुज मी दिधलें जीवदान ॥ भरतें मज सोडिलें म्हणोन ॥ सांग आपुले मातेसी ॥ १४ ॥ मग कुश बोले हांसोन ॥ तुझे बंधू पडले दोघेजण ॥ त्यांचा सूड घ्यावया पूर्ण ॥ रामें पाठविलें तुम्हांसी ॥ १५ ॥ युद्ध सांडूनि सांगसी गोष्टी ॥ बंधूचा सूड घेईं उठाउठीं ॥ ना तरी आतां रणीं दावून पाठी ॥ अयोध्येसी पळें कां ॥ १६ ॥ पाठमोऱ्यासी न मारीं जाण ॥ तुज अभय दिधलें पूर्ण ॥ कोण तुझा आहे रघुनंदन ॥ त्यासी घेऊन येईं वेगें ॥ १७ ॥ ऐसें बोलतां सीतानंदन ॥ भरतें चापासी लावूनि बाण ॥ आकर्णपर्यंत ओढून ॥ कुशावरी सोडिला ॥ १८ ॥ सीतात्मजें शर टाकून ॥ मध्येंच तोडिला तो बाण ॥ सवेंच शरजाळ घालून ॥ कटक[6] बहुत संहारिलें ॥ १९ ॥ भरत जें जें अस्त्र सोडीत ॥ तें तें न मानी सीतासुत ॥ युद्धविद्या सरली समस्त ॥ सीतासुत नाटोपे ॥ २० ॥ भरतें प्रेरिलें कार्तवीर्यास्त्र[7] ॥ सहस्रकरांचे प्रकटले वीर ॥ बाण सोडिती अनिवार ॥ हांकें अंबर गाजविती ॥ २१ ॥ ऐसें देखतां राघवकुमरें ॥ भार्गवास्त्र सोडिलें त्वरें ॥ कार्तवीर्यास्त्र एकसरें ॥ गुप्त जाहलें तेधवां ॥ २२ ॥ मग भरतें प्रेरिली काल-रात्री ॥ तमें दाटली धरित्री ॥ तंव सीतापुत्रें ते अवसरीं ॥ द्वादश सूर्य प्रकटविले ॥ २३ ॥ त्या प्रकाशें ते वेळां ॥ विरिंचिगोळ[8] तपों लागला ॥ भरत म्हणे हा कळिकाळा ॥ सर्वथाही नाटोपे ॥ २४ ॥ भरतें सोडिलें महिषासुर ॥ कुशें टाकिली शक्ति अनिवार ॥ भरतें

१ कमलासारखे नेत्र असलेला. २ मेघवर्णाप्रमाणें शरीर. ३ असंख्य. ४ हिऱ्यांची खाण. ५ कुश. ६ सैन्य. ७ सहस्रार्जुनास्त्र. ८ ब्रह्मांडगोल.

सोडिलें त्र्यंबकास्त्र ॥ येरें भस्मासुरास्त्र सोडिलें ॥ २५ ॥ मग कुशेंद्रें ते वेळां ॥ सूर्यमुख बाण काढिला ॥ जैसी मेघांतून निघे चपळा ॥ तैसा गेला त्वरेनें ॥ २६ ॥ भरताचे हृदयीं येऊन ॥ खेडतरला दिव्य बाण ॥ स्यंदनावरून उलथोन ॥ भरत खालीं पडियेला ॥ २७ ॥ दळ पूर्वींच आटिलें समस्त ॥ ऐसें देखोनि हनुमंत ॥ घेऊन एक विशाळ पर्वत ॥ कुशेंद्रावरी धांविन्नला ॥ २८ ॥ भोवंडून बळें भिरकाविला ॥ कुशें वज्रमुख बाण सोडिला ॥ अचळ फोडोनि पिष्ट केला ॥ धुरोळा उडाला आकाशीं ॥ २९ ॥ मारुतीचें हृदय लक्षून ॥ सोडिले तेव्हां वज्रबाण ॥ तो वज्रदेही परी मूर्च्छना येऊन ॥ धरणीवरी पडियेला ॥ ३० ॥ इकडे बिभीषण आणि रघुनंदन ॥ विचार करीत बैसले पूर्ण ॥ बाळक हे कवणाचे कोण ॥ युद्ध निर्वाण करिताती ॥ ३१ ॥ तों अकस्मात आली मात ॥ रणीं पडला वीर भरत ॥ मूर्च्छना येऊनि हनुमंत ॥ रणांगणीं तळमळे ॥ ३२ ॥ बिभीषण म्हणे रघुनाथा ॥ आतां कासया यज्ञ करितां ॥ परमाश्चर्य तत्त्वतां ॥ जाऊनियां पाहावें ॥ ३३ ॥ रघुवीर बोले तेव्हां वचन ॥ काळ कैसा परम कठिण ॥ बंधू पडिले तिघेजण ॥ कुळक्षय पूर्ण मांडला ॥ ३४ ॥ परम क्रोधावला रघुनंदन ॥ तोडोनि टाकिलें यज्ञकंकण ॥ होमद्रव्यें उलंडून ॥ सीतारमण ऊठला ॥ ३५ ॥ हडबडली[1] अयोध्या सर्व ॥ निशाणीं न घालितां घाव ॥ रथारूढ होऊनि सर्व ॥ पवनवेगें धांवले ॥ ३६ ॥ बिभीषण सुग्रीव जांबुवंत ॥ नळ नीळ शरभ वाळिसुत ॥ अयोध्येचें दळ समस्त ॥ परमवेगें धांवत ॥ ३७ ॥ वर्षाकाळीं गंगेचे पूर ॥ सागराप्रती जाती सत्वर ॥ तेवीं नरवानरांचे भार ॥ रणसिंधूजवळी पातले ॥ ३८ ॥ तिघे बंधू पडिले रणीं ॥ ते नयनीं विलोकी चापपाणी ॥ कीं नमस्कार घातले धरणीं ॥ तिघांहीं मिळून एकदांचि ॥ ३९ ॥ तुझे कन्येस गांजिलें व्यर्थ ॥ म्हणोनि पृथ्वीस नमस्कार करीत ॥ असो प्रेतें देखोनि रघुनाथ ॥ मनीं परम क्षोभला ॥ ४० ॥ मग दुरोनि देखिलीं नयनीं ॥ श्यामसुंदर बाळें ते क्षणीं ॥ एकाकडे एक पाहोनी ॥ गोष्टी करिती कौतुकें ॥ ४१ ॥ कौपीन मौंजी यज्ञोपवीत ॥ तेणें शोभती किशोर अद्भुत ॥ माथांची [3]शिखा उडत ॥ दृष्टीं नाणिती परदळातें ॥ ४२ ॥ असो वृक्ष पाषाण घेऊन ॥ धांवले एकदांचि वानरगण ॥ तों दोघेही धनुष्य चढवून ॥ सरसावून पुढें आले ॥ ४३ ॥ आश्चर्य करी रघुनंदन ॥ सोडिती बाणापाठीं बाण ॥ [4]मृगेंद्राऐसे गर्जोन ॥ दोघे वचन बोलती ॥ ४४ ॥ घालिती [5]असंभाव्य बाणजाळ ॥ जर्जर केलें वानरदळ ॥ शिळा वृक्ष फोडोनि सकळ ॥ परदळावरी टाकिती ॥ ४५ ॥ अनिवार बाळकांचा मार ॥ न सोसवती दारुण शर ॥ प्रेतें पडलीं अपार ॥ उरले वानर पळती भयें ॥ ४६ ॥ हनुमंत भावी मनांत ॥ ऊर्ध्वपंथें उतरून अकस्मात ॥ पुच्छें बांधोन दोघे त्वरित ॥ राघवापासीं आणावे ॥ ४७ ॥ उडों पाहे अंजनीकुमर ॥ तों कुशें टाकिला सबळ शर ॥ त्याच्या हृदयीं आदळोनि सत्वर ॥ बाण पृथ्वीवरी पडियेला ॥ ४८ ॥ कुश बोले गर्जोन ॥ मर्कटा उभा राहें एक क्षण ॥ त्वां [6]विध्वंसिलें अशोकवन ॥ तें येथें न चले सर्वथा ॥ ४९ ॥ टाकोन वृक्ष पाषाण ॥ हें राक्षसयुद्ध नव्हे जाण ॥ तो नव्हे रे गिरि-

१ अंगांत खोंचला. २ गडबडली. ३ शेंडी. ४ सिंहासारखे. ५ कल्पनातीत. ६ नाशिलें.

द्रोण ॥ उपटोन त्वरें न्यावया ॥ ५० ॥ गोवत्सपद जीवन ॥ पुरुषार्थ भोगिसी समुद्र उडोन ॥ रावणाचें नगर जाळिलें पूर्ण ॥ तें येथें न चले आम्हांसीं ॥ ५१ ॥ हा संग्रामसिंधु परम दुर्धर ॥ येथें जय न पावसी तूं वानर ॥ आमुचे जननीसी अपार ॥ स्नेह तुझा लागलासे ॥ ५२ ॥ ते क्षणक्षणां आठवीत ॥ म्हणोनि तुज रक्षिलें येथ ॥ उगाच राहें निवांत ॥ अचळवंत हनुमंता ॥ ५३ ॥ तों वृक्ष घेऊनि सत्वर ॥ पुढें धांविन्नला [2]मित्रपुत्र ॥ बाणघातें तरुवर ॥ लहूनें तोडिला हातींचा ॥ ५४ ॥ म्हणे ऐक रे चंडांशुसुता ॥ तो मागील काळ राहिला आतां ॥ तुम्हां [3]पतितांसी तत्त्वतां ॥ लावीन शिक्षा आज यथें ॥ ५५ ॥ वाळी ज्येष्ठबंधु मारवून ॥ त्याचे स्त्रियेसीं करिसी गमन ॥ ज्याचे बळें कर्म केलें पूर्ण ॥ त्याचें ज्ञान कळों आलें ॥ ५६ ॥ तुम्हां मर्कटांसी कैंचें ज्ञान ॥ परी तुज गुरु भेटला जाण ॥ उत्तम न्याय करून ॥ तारा तुज दीधली ॥ ५७ ॥ गुरु अपंथें चाले सदा ॥ मग कैंची शिष्यास मर्यादा ॥ असो प्रायश्चित्त एकदां ॥ घेईं आजि रणांगणीं ॥ ५८ ॥ मग घालून सहस्र बाण ॥ रणीं पाडिला सूर्यनंदन ॥ फणसफळावरी कंटक पूर्ण ॥ तैसेचि शर भेदले ॥ ५९ ॥ तंव पुढें धांवला जांबुवंत ॥ तयाप्रती कुश वीर बोलत ॥ म्हणे अस्वला तूं निर्बळ बहुत ॥ वृद्ध अत्यंत दृष्टिहीन ॥ ६० ॥ सोडोनियां सहस्र बाण ॥ तोही पाडिला उलथोन ॥ तों घेऊनियां पाषाण ॥ नळ वानर धांविन्नला ॥ ६१ ॥ तयाप्रती लहू बोले वचन ॥ म्हणे हें नव्हे सेतुबंधन ॥ पांच बाण सोडून ॥ तोही पाडिला रणभूमीं ॥ ६२ ॥ तंव अंगद धांवला सकोप ॥ तयासी बोले रविकुळदीप ॥ रावणाचा सभामंडप ॥ नव्हे पामरा उचलावयाचा ॥ ६३ ॥ माझे पाठीसीं रिघें येऊन ॥ तुझे पित्याचा मी सूड घेईन ॥ शत्रूची सेवा करितां पूर्ण ॥ लाज न वाटे मर्कटा ॥ ६४ ॥ तुझे मातेनें केला व्यभिचार ॥ त्याचें प्रायश्चित्त देईन सत्वर ॥ म्हणोनि पांच शर ॥ टाकोनि अंगद पाडिला ॥ ६५ ॥ असो अष्ट जुत्पती आणि हनुमंत ॥ रणीं पाडिले वीर समस्त ॥ मग कोदंड चढवूनि त्वरित ॥ बाण लावीत राघव ॥ ६६ ॥ वेगें सोडिले दश बाण ॥ कुशें शत सोडिले निर्वाण ॥ सहस्र शर रघुनंदन ॥ टाकिता जाहला तयावरी ॥ ६७ ॥ कुशें लक्ष बाण सोडिले ॥ राघवें कोटी मोकलिले ॥ बाणमंडपें ते वेळे ॥ झांकुळलें सूर्यबिंब ॥ ६८ ॥ रघुपतीचा हस्तवेग बहुत ॥ त्याहूनि विशेष कुशवीर दावीत ॥ बाणांचें तेव्हां गणीत ॥ लेखित शेषातें न करवे ॥ ६९ ॥ अनिवार बाळकें दोन्ही ॥ नाटोपती रामासी रणीं ॥ यावरी कोदंडपाणी ॥ काय बोले तेधवां ॥ ७० ॥ म्हणे ऋषिबाळक हो ऐका वचन ॥ तुम्हांस [6]भातुकें देईन ॥ करावयासी दुग्धपान ॥ धेनु देईन सवत्स ॥ ७१ ॥ मी तुम्हांसी जाहलों प्रसन्न ॥ जें मागाल ते इच्छा पुरवीन ॥ सकळ दुःख दरिद्र हरून ॥ देईन दान वाँजी गज ॥ ७२ ॥ मग ते देती प्रतिवचना ॥ आम्हांस मागावयास नसे वासना ॥ तूंच मागें मनकामना ॥ पूर्ण करूं तुझी आम्हीं ॥ ७३ ॥ तुझी तूंच भोगीं संपत्ती ॥ आम्हीं ऐकिली तुझी कीर्ती ॥ शोधितां हे त्रिजगती ॥ निर्दय नाहीं तुजऐसा ॥ ७४ ॥ तुज साधु म्हणेल तरी कोण ॥ व्यर्थ वाळी मारिला कपटेंकरून ॥

---

१ पर्वताप्रमाणें स्थिर. २ सुग्रीव. ३ पातक्यांना. ४ कुश. ५ नीचा. ६ पोहे, लाडू, मेवा, मिठाई इत्यादि. ७ घोडे.

जानकीसारिखें चिद्रत्न ॥ अन्यायाविण दवडिलें ॥ ७५ ॥ निःपाप जैसी भागीरथी ॥ तिजहून पवित्र सीतासती ॥ घोर वनीं टाकिली ही ख्याती ॥ तुज न शोभे राघवा ॥ ७६ ॥ ऐसे दोघेही बाळ बोलती ॥ प्रत्युत्तर देत रघुपती ॥ मनांत उपजे बहु प्रीती ॥ कीं दोघां-प्रती आलिंगावें ॥ ७७ ॥ बाळभाषण ऐकोन ॥ वाटे तयांसी द्यावें चुंबन ॥ याउपरी ते दोघेजण ॥ म्हणती बाण सोडीं वेगें ॥ ७८ ॥ तूं क्षत्रिय म्हणविसी पूर्ण ॥ गोष्टी सांगसी युद्ध टाकून ॥ लीलावतारी[2] रघुनंदन ॥ काय बोले याउपरी ॥ ७९ ॥ तुम्ही दोघे कोणाचे कोण ॥ झालेत कोणे वंशीं निर्माण ॥ मातापितयांची नाम खूण ॥ सांगा संपूर्ण आम्हांप्रती ॥ ८० ॥ दोघांचें देव्हडेंचि[3] ठाण ॥ दोघांची विद्या समसमान ॥ वेद शास्त्र पुराण रामायण ॥ कोण्या गुरूनें पढविलें ॥ ८१ ॥ धनुर्वेद मंत्रास्त्र ॥ कळा कौशल्य युक्ति विचित्र ॥ सद्गुरु कोण तुमचा पवित्र ॥ नाम त्याचें सांगा पां ॥ ८२ ॥ ऐसें बोलतां रघुनाथ ॥ दोघे गदगदां हांसत ॥ रणीं बंधू पडिले समस्त ॥ त्यांचा खेद सांडिला येणें ॥ ८३ ॥ विद्या सरली तुझी सकळिक ॥ रणीं पुससी आतां सोयरिक ॥ कीं बंधू पडिले हा धाक ॥ मनीं दचक बैसला तुझ्या ॥ ८४ ॥ तुज पुसावया काय कारण ॥ सोडीं वेगें निर्वाणबाण ॥ बंधूचा सूड घेईं पूर्ण ॥ मग सोयरिक पुसें सुखें ॥ ८५ ॥ म्हणती तूं अयोध्येचा नृपवर ॥ वधिले रावणादि असुर ॥ ती अवघी विद्या बाहेर ॥ काढीं आज पाहूं दे ॥ ८६ ॥ आम्ही असों धाकुटे किशोर ॥ तूं पूर्वींचा जुनाट झुंजार[4] ॥ धनुर्वेद पढविला समग्र ॥ गुरु वसिष्ठें तुजलागीं ॥ ८७ ॥ तुज एकपत्नीव्रत पूर्ण ॥ सत्कीर्ति जानकीतें सोडून ॥ अपकीर्ति कां वरिली दाटून ॥ हें तों दूषण जगीं जाहलें ॥ ८८ ॥ युद्ध केलियाविण सर्वथा ॥ आम्ही तूज न सोडूं आतां ॥ भय वाटत असेल चित्ता ॥ तरी पळून जाईं अयोध्ये ॥ ८९ ॥ दारा कुटुंब तुज नाहीं ॥ आतां संन्यास घेऊन सुखें राहीं ॥ यावरी जनकाचा ज्येष्ठ जांवई ॥ काय बोलता जाहला ॥ ९० ॥ तुम्ही सांगा आपुलें वर्तमान ॥ मग मी तुम्हांसीं झुंजेन ॥ यावरी कुश बोले हांसोन ॥ ऐकें सावध होऊनियां ॥ ९१ ॥ जानकीउदरकमल शुद्ध ॥ त्यांत जन्मलों दोघे मिलिंद ॥ शत्रुकाष्ठें कोरून सुबद्ध ॥ पिष्ट करितों रणांगणीं ॥ ९२ ॥ वाल्मीकतात गुरु पूर्ण ॥ तेणें आमुचें केलें पाळण ॥ त्यानंतरें मौंजीबंधन ॥ करून वेद पढविले ॥ ९३ ॥ सकळ शास्त्रें रामचरित्र ॥ धनुर्वेद पढविला समग्र ॥ तो आमुचे मातेचा तात पवित्र ॥ वाल्मीक ऋषि जाण पां ॥ ९४ ॥ मातेचे कैवारेंकरूनी ॥ भार्गवें निःक्षत्री केली अवनी[5] ॥ तैसेंच आम्हीं धरिलें मनीं ॥ करूं अवनी निर्वीर ॥ ९५ ॥ कीं मातृकैवारें विनतासुत[6] ॥ उरग[7] संहारी तेव्हां समस्त ॥ तैसेंच करणें आजि येथ ॥ आम्हांसही निर्धारें ॥ ९६ ॥ त्वां सांडिली जैं सीतासती ॥ तैंच गळाली तुझी शक्ती ॥ अविवेक[8] केला निश्चितीं ॥ पुनः मागुती अवतरेना ॥ ९७ ॥ ऐसें ऐकतां रामचंद्र ॥ सीता आठवूनि दयासमुद्र ॥ हृदय पिटून सर्वेश्वर ॥ धरणीवरी पडियेला ॥ ९८ ॥ मूर्च्छना सांवरूनि पुढती ॥ मागुती उठिला रघुपती ॥ पुढें बिभीषण मारुती ॥ तयांप्रती पुसतसे ॥ ९९ ॥

१ ज्ञानरत्न. २ क्रीडावतारी. ३ एका पायावर भार घेऊन दुसरा पाय त्यावर टेंकणें असा जो वक्र पाय तो. ४ योद्धा. ५ पृथ्वी. ६ गरुड. ७ साप. ८ अविचार.

अध्याय ३९

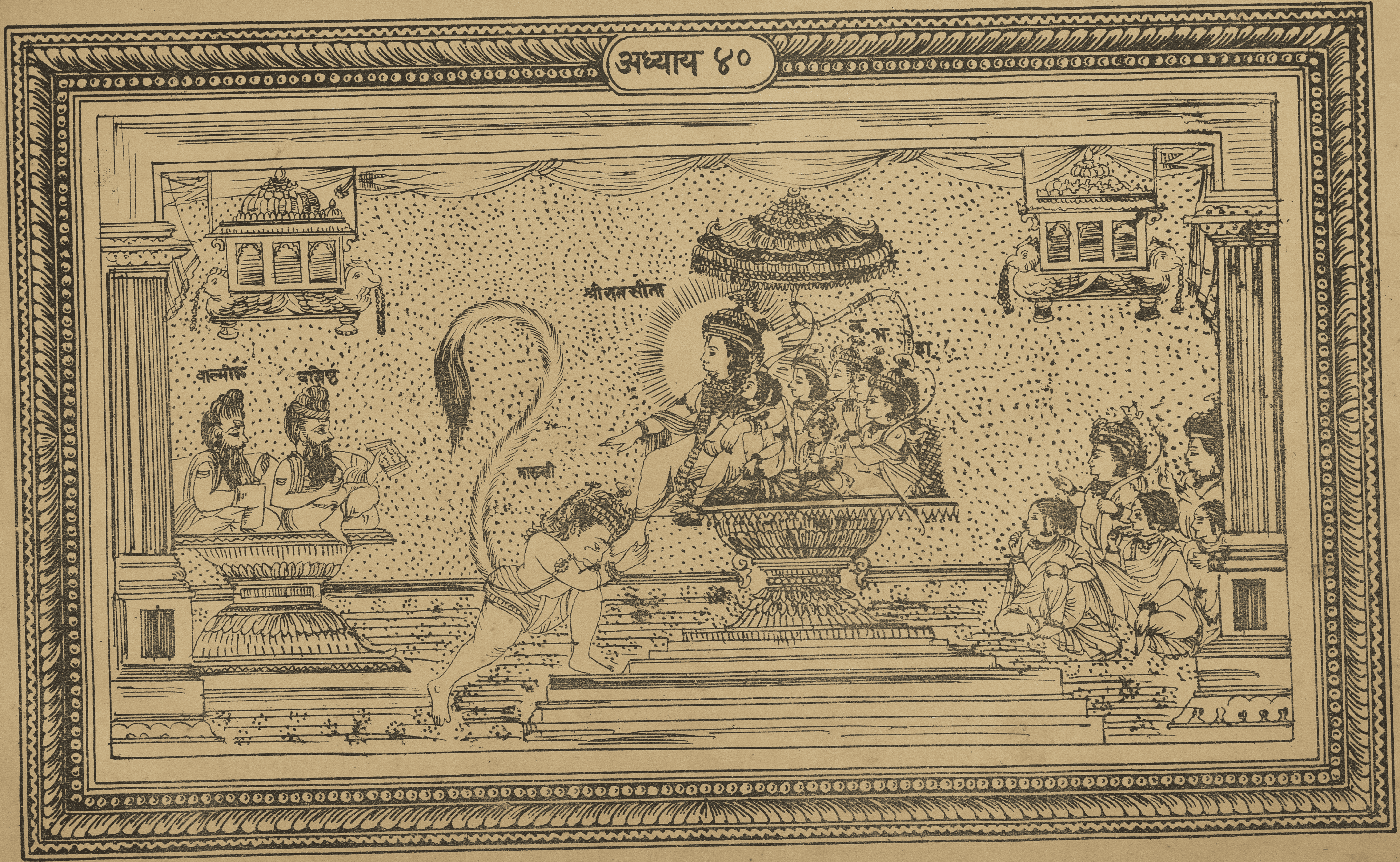

चार अध्याय निर्धारीं ॥ अरण्यकांड प्रचंड ॥ ४५ ॥ दोन अध्याय किष्किंधाकांड ॥ तेथोनि पांच अध्याय रस वितंडं ॥ तें सुंदरकांड प्रचंड ॥ लीलाचरित्र मारुतीचें ॥ ४६ ॥ दहा अध्याय संपूर्ण ॥ युद्धकांड रसाळ गहन ॥ सात अध्याय परम पावन ॥ उत्तरकांड जाणावें ॥ ४७ ॥ ऐसे अवघे अध्याय चाळीस ॥ मिळून रामविजय जाहला सुरस ॥ श्रवण करितां आसमास ॥ ब्रह्मानंद उचंबळे ॥ ४८ ॥ प्रथमाध्यायीं मंगलाचरण ॥ गणेशसरस्वतीगुरुस्तवन ॥ वाल्मीकाची उत्पत्ति सांगोन ॥ प्रथमाध्याय संपविला ॥ ४९ ॥ बंधूसमवेत निश्चितीं ॥ सांगीतली रावणाची उत्पत्ती ॥ दशरथलग्नाची गती ॥ द्वितीयाध्यायीं निरूपिली ॥ १५० ॥ श्रावणवध शृंगीचें आगमन ॥ याग दशरथें केला पूर्ण ॥ त्यावरी हनुमंतजन्मकथन ॥ तृतीयाध्यायीं हेचि कथा ॥ ५१ ॥ कौसल्या सुमित्रा कैकयीप्रती ॥ डोहळे पुसों गेला नृपती ॥ श्रीरामध्यान जन्मस्थिती ॥ चतुर्थाध्यायीं हेचि कथा ॥ ५२ ॥ श्रीरामाचें मौजीबंधन ॥ ब्रह्मचर्य[3] तीर्थाटण ॥ विश्वामित्र मागे रघुनंदन ॥ हें निरूपण पंचमाध्यायीं ॥ ५३ ॥ योगवासिष्ठकथन ॥ मायेनें गाधिज केला दीन ॥ वेदांतभागनिरूपण ॥ सहावा संपूर्ण जाणावा ॥ ५४ ॥ ताटिका मर्दूनि याग रक्षिला ॥ अहल्योद्धार पुढें केला ॥ सीतेचा जन्म सांगितला ॥ सातव्यामाजी संपूर्ण ॥ ५५ ॥ आठव्यामाजी सीतास्वयंवर ॥ अपमानिला दशकंधर ॥ लग्न लागलें जिंकिला फरशधर[4] ॥ आला रघुवीर अयोध्येसी ॥ ५६ ॥ राज्यीं बैसतां रघुनाथ ॥ कैकयीनें केला अनर्थ ॥ त्याकरितां दुःखी दशरथ ॥ नवमाध्यायीं हे कथा ॥ ५७ ॥ श्रीराम वनासी निघाला ॥ कौसल्येनें शोक केला ॥ जाह्नवीतीरा श्रीराम आला ॥ दशमाध्यायीं हेचि कथा ॥ ५८ ॥ मग दशरथें त्यागिला प्राण ॥ भरत आला मातुलगृहाहून ॥ भक्तिरस दिव्य निरूपण ॥ गोड बहुत अकरावा ॥ ५९ ॥ चित्रकूटीं भेटला रघुनंदन ॥ भरतें बहुत केलें स्तवन ॥ नंदिग्रामीं भरत स्थापन ॥ हें निरूपण बाराव्यांत ॥ १६० ॥ बहुत ऋषींचें दर्शन ॥ घेता जाहला रघुनंदन ॥ अगस्तीचा महिमा पूर्ण ॥ तेराव्यांत कथियेला ॥ ६१ ॥ शूर्पणखा विटंबून ॥ वधिले त्रिशिरा खर दूषण ॥ दशमुखासी वर्तमान ॥ हेचि कथा चवदाव्यांत ॥ ६२ ॥ मृग वधूं गेला रघुनंदन ॥ सीता घेऊनि गेला रावण ॥ जटायु वधिला कपटेंकरून ॥ पंधराव्यांत हेचि कथा ॥ ६३ ॥ सीताविरहें राम व्यापिला ॥ त्यावरी जटायु उद्धरिला ॥ पंपासरोवरीं आला ॥ सोळाव्यांत हेचि कथा ॥ ६४ ॥ वालिसुग्रीवांची उत्पत्ती ॥ मग शक्रसुत[5] वधी रघुपती ॥ सत्रावे अध्यायीं निश्चितीं ॥ कथा हेचि निश्चयें ॥ ६५ ॥ तारेप्रती बोध करून ॥ शुद्धीस[6] गेले वानरगण ॥ समुद्रतीरीं संपातीदर्शन ॥ हें निरूपण अठराव्यांत ॥ ६६ ॥ समुद्र उल्लंघून लंका शोधून ॥ रावणसभा विटंबून ॥ विजयी जाहला वायुनंदन ॥ हें चरित्र एकुणिसाव्यांत ॥ ६७ ॥ हनुमंतास सीतादर्शन ॥ विध्वंसिलें अशोकवन ॥ वधिला अखया आणि राक्षस संपूर्ण ॥ हेचि कथा विसाव्यांत ॥ ६८ ॥ इंद्रजिताचें विटंबन ॥ रावणा छळूनि लंका-

१ अघटित. २ पुष्कळ वाढतो. ३ मुंज झाल्यापासून सोडमुंज होईपर्यंत. ४ परशुराम. ५ वाली. ६ सीतेच्या शोधार्थ.

दहन ॥ किष्किंधेसी आला अंजनीनंदन ॥ हेचि कथा एकविसाव्यांत ॥ ६९ ॥ ब्रह्मपाशबंधन ॥ मिष घेऊनि वायुनंदन ॥ सागरीं पुच्छ विझवून ॥ सुवेळेसी पातला ॥ १७० ॥ ब्रह्मपत्र वाचून ॥ समुद्रतीरास आला रघुनंदन ॥ मग बिभीषणें बोधिला रावण ॥ हेचि कथा बाविसाव्यांत ॥ ७१ ॥ मग बिभीषण भेटे श्रीरामास येऊन ॥ सागरदर्शन सेतुबंधन ॥ सुवेळेसी आला सीतारमण ॥ हें निरूपण तेविसाव्यांत ॥ ७२ ॥ कापट्य दाविलें सीतेसी ॥ मंदोदरी भेटली जनककन्येसी ॥ मग सुग्रीवें त्रासिलें रावणासी ॥ कथा हेच चोविसाव्यांत ॥ ७३ ॥ अंगदें बोधिला रावण ॥ अपार युद्ध जाहलें दारुण ॥ नागपाशीं[2] बांधिले रामलक्ष्मण ॥ हे लीला पंचविसाव्यांत ॥ ७४ ॥ प्रहस्तवध मंदोदरीनीती ॥ मग युद्धा आला लंकापती ॥ तो पराभव पावला निश्चितीं ॥ हें चरित्र सव्विसाव्यांत ॥ ७५ ॥ जागा केला कुंभकर्ण ॥ त्यावरी युद्ध जाहलें दारुण ॥ समरीं घटश्रोत्रें दिधला प्राण ॥ हें निरूपण सत्ताविसाव्यांत ॥ ७६ ॥ नरांतकादि सहा जण पाडिले ॥ शक्रजितें शरजाल सोडिलें ॥ मारुती द्रोणाचळ आणी ते वेळे ॥ अठ्ठाविसाव्यांत हेचि कथा ॥ ७७ ॥ निकुंभिलेसी जाऊन ॥ वानरीं होम विध्वंसून ॥ शक्रजितासी मारी लक्ष्मण ॥ एकुणतिसाव्यांत हेचि कथा ॥ ७८ ॥ तिसाव्यांत सुलोचनागहिंवर ॥ एकतिसाव्यांत अहिमहीसंहार ॥ शक्ति भेदोनि निर्धार ॥ बत्तिसावा संपूर्ण पैं ॥ ७९ ॥ रावणाचा होम विध्वंसून ॥ अपार माजविलें तेव्हां रण ॥ रावण वधोनि स्थापिला बिभीषण ॥ हें चरित्र तेतिसाव्यांत ॥ १८० ॥ जानकीनें दिव्य[3] देऊन ॥ मग इंद्र वर्षला अमृतपर्जन्य ॥ देव स्वस्थाना गेले स्तवून ॥ हे कथा संपूर्ण चौतिसाव्यांत ॥ ८१ ॥ पुष्पकीं बैसोन रघुनंदन ॥ घेतलें अगस्तीचें दर्शन ॥ त्यावरी भरतभेटी पूर्ण ॥ हें चरित्र पस्तिसाव्यांत ॥ ८२ ॥ नंदिग्रामीं राहिला राघवेश ॥ मग केला अयोध्याप्रवेश ॥ राज्यीं स्थापून रामास ॥ वानर गेले स्वस्थाना ॥ ८३ ॥ छत्तिसावे अध्यायीं जाण ॥ हेचि कथा असे पूर्ण ॥ त्यावरी तीन अध्यायीं कौतुक गहन ॥ लहूकुशाख्यान गोड पैं ॥ ८४ ॥ चाळिसाव्यांत रघुवीरें ॥ मृत्यु पावलीं ऋषींचीं कुमरें ॥ किंरात[4] वधोनियां त्वरें ॥ बाळें माघारीं आणिलीं ॥ ८५ ॥ चाळीस अध्यायपर्यंत ॥ रामविजय संपूर्ण ग्रंथ ॥ श्रवणमननें पुरे अर्थ ॥ जाणती पंडित विवेकी ॥ ८६ ॥ रामविजय ग्रंथ नृपती ॥ चाळीस अध्याय वीर निश्चितीं ॥ दोषदळ संहारिती ॥ प्रचंड प्रतापी वीर हे ॥ ८७ ॥ कीं रामविजय ग्रंथ सुंदर ॥ हें चाळीस खणांचें दिव्य मंदिर ॥ सीतेसहित रघुवीर ॥ क्रीडा करीत तेथें पैं ॥ ८८ ॥ कीं हें चाळीस खणांचें वृंदावन ॥ रघुनाथकथा तुळसी पूर्ण ॥ दृष्टांत तीं पत्रें जाण ॥ आवर्तन प्रदक्षिणा भक्त करिती ॥ ८९ ॥ रामविजय ग्रंथमंदिर ॥ चाळीस कोठड्या अति सुंदर ॥ साहित्य द्रव्य अपार ॥ माजी भरलें न गणवे ॥ १९० ॥ कीं ग्रंथ हा वांसरमणी[5] ॥ वेष्टिला असे दृष्टांतकिरणीं ॥ कीं साहित्यतारागणीं ॥ ग्रंथचंद्र वेष्टिला ॥ ९१ ॥ कीं ग्रंथ हाचि रघुवीर ॥ दृष्टांत हे त्याचे वानर ॥ मारूनि

१ ब्रह्मास्त्रानें अभिमंत्रित केलेला पाश. २ नागाकृति एक बंधनसाधन. ३ शपथ, अग्नीमध्यें चालणें इत्यादि. ४ भिल्ल. ५ सूर्य.

अध्याय ४०
वाल्मीकि
वसिष्ठ
श्रीरामसीता
ल. भ.
श.
मारुती

देवीपुढें नेऊन ॥ बळी समर्पितील दोनप्रहरां ॥ ७५ ॥ आपण देउळांत जाऊन ॥ बैसावें गुप्तरूपेंकरून ॥ ते स्थळीं राम लक्ष्मण ॥ भेटतील तुम्हांसी ॥ ७६ ॥ ऐसें ऐकतां सीताशोकहरण ॥ बोलता जाहला संतोषोन ॥ म्हणे असुरांतें वधोन ॥ तुझा नंदन स्थापीन त्या स्थळीं ॥ ७७ ॥ येरी म्हणे महिकावती नगर ॥ त्रयोदश सहस्र योजनें दूर ॥ आडवा समुद्र दुस्तर ॥ तरी विचार माझा एक ऐका ॥ ७८ ॥ तुम्हीं पांचही बलवंत ॥ बसावें माझे वदननौकेंत ॥ महिकावतीस नेऊन त्वरित ॥ पुढती आणीन या स्थळीं ॥ ७९ ॥ नळ नील अंगद जांबुवंत ॥ ऐकतां जाहले भयभीत ॥ म्हणती मगरमिठी अद्भुत ॥ भक्षील उदकांत नेऊनियां ॥ ८० ॥ तरी मारुति ऐकें वचन ॥ आम्ही रक्षितों हें स्थान ॥ तुजवांचोनि सिंधुलंघन ॥ सर्वथा नव्हे कोणासी ॥ ८१ ॥ मग तेथें उभा राहोन ॥ हनुमंतें चिंतिले श्रीरामचरण ॥ जय यशस्वी श्रीराम म्हणोन ॥ अकस्मात उडाला ॥ ८२ ॥ मनोवेगें हनुमंत ॥ आला तेव्हां महिकावतींत ॥ एकवीस दुर्गें रक्षकांसहित ॥ कोणासी न कळत ओलांडिलीं ॥ ८३ ॥ अणुरेणूहूनि लहान ॥ जाहला सीताशोकहरण ॥ भद्रकालीचें देवालय देखोन ॥ आंत संचरला ते काळीं ॥ ८४ ॥ कापट्य अनुष्ठानें बहुत ॥ राक्षस करिती देवळांत ॥ मद्य मांस विप्रप्रेत ॥ पूजनासी ठेविलें ॥ ८५ ॥ भ्रष्ट शास्त्रें काढिती ॥ एकासी एक वचन देती ॥ ऐसें करितां मोक्षप्राप्ती ॥ प्रमाण ग्रंथीं लिहिलें असे ॥ ८६ ॥ ऐसें ऐकतां रामभक्त ॥ म्हणे यांसी कैंचा मोक्ष प्राप्त ॥ आतां कपाळमोक्ष त्वरित ॥ पावती हस्तें माझिया ॥ ८७ ॥ असो देवालयीं जाऊनि महारुद्र ॥ देवी उचलोनि सत्वर ॥ नाहाणींत टाकूनि द्वार ॥ दृढ झांकिलें हनुमंतें ॥ ८८ ॥ वज्रकपाटें देउनी ॥ आपण बैसला देवीस्थानीं ॥ सर्वांगीं शेंदूर चर्चूनी ॥ जाहला भवानी हनुमंत ॥ ८९ ॥ देवी मारुतीकडे पाहात ॥ तों भयानक रूप दिसे अद्भुत ॥ जैसा हरिणीचे गृहांत ॥ महाव्याघ्र प्रवेशला ॥ ९० ॥ तों येरीकडे असुर बहुत ॥ षड्रस अन्नांचे पर्वत ॥ पूजासामग्री अद्भुत ॥ घेऊनि अहिमही तेथें पातले ॥ ९१ ॥ तों वज्रकपाटें दीधलीं ॥ तीं न उघडती कदाकाळीं ॥ एक म्हणती देवी क्षोभली ॥ म्हणूनि स्तुति करिताती ॥ ९२ ॥ ऐसा लोटला एक मुहूर्त ॥ तों रुद्ररूपिणी आंत बोलत ॥ म्हणे धन्य तुम्ही भक्त ॥ बळीसी रघुनाथ आणिला ॥ ९३ ॥ लंकेपुढें बहुतांचे प्राण ॥ मींच घेतले सत्यवचन ॥ तुमचें करावया भोजन ॥ येथें साक्षेपें पातलें ॥ ९४ ॥ माझें रूप बहुत तीव्र ॥ पाहतां जातील तुमचे नेत्र ॥ तरी पाडूनि गवाक्षद्वार ॥ पूजा आधीं समर्पा ॥ ९५ ॥ ऐसें देवी बोले आंतूनी ॥ अहिमही हर्षले ते क्षणीं ॥ म्हणती धन्य आम्ही त्रिभुवनीं ॥ भक्तशिरोमणी दोघेही ॥ ९६ ॥ मग देऊळमस्तकीं विशाळ ॥ गवाक्ष पाडिलें तत्काळ ॥ पंचामृताचे घट सजळ ॥ स्नानालागीं ओतिले ॥ ९७ ॥ तों मुख पसरूनि हनुमंत ॥ घटघटां प्राशी पंचामृत ॥ पाठीं शुद्धोदक ओतीत ॥ प्रक्षाळिलें मुख तेणें ॥ ९८ ॥ धूप दीप वास ते समयीं ॥ देवीस म्हणे हें तूं घेईं ॥ सर्वेच म्हणे भक्तां लवलाहीं ॥ नैवेद्य

१ मकरध्वज. २ मुखरूपी नावेंत. ३ राक्षसांच्या नगरीस. ४ वज्रासारखीं दृढ दरवाजाचीं झडपें. ५ झरोखा, छिद्र. ६ धुतलें.

झडकरी येऊं द्या ॥ ९९ ॥ मग भरोनि विशाळ पात्रें ॥ अन्नें ओतिती एकसरें ॥ जय जय देवी म्हणोनि गजरें ॥ असुर सर्व गर्जती ॥ १०० ॥ सव्य अपसव्य हस्तेंकरूनी ॥ स्वाहा करीत रुद्ररूपिणी ॥ जैसा दावाग्नि चेतला वनीं ॥ तो नाना काष्ठें भक्षीत ॥ १ ॥ पंचभक्ष्य परमान्न ॥ बहुत रंगांचें ओदन ॥ शाखा लवणशाखा आणोन ॥ असंख्यात रिचविती ॥ २ ॥ दधि दुग्ध घृत नवनीत ॥ यांचे पाट सोडिले बहुत ॥ जैशा वर्षाकाळीं सरिता धांवत ॥ समुद्रासी भेटावया ॥ ३ ॥ पूजारे लोहदंडें घेउनी ॥ मोकळी करिती तेव्हां न्हाणी ॥ प्रसाद बाहेर यावा म्हणोनी ॥ प्रयत्न करिती बहुसाल ॥ ४ ॥ तंव तेथें देवी बैसली भयभीत ॥ तिजवरी लोहदंड आदळत ॥ ती म्हणे संकट बहुत ॥ मज येथें ओढवलें ॥ ५ ॥ असुरीं आणिले दशरथसुत ॥ नैवेद्य ग्रासितो हनुमंत ॥ मज ताडण होय येथ ॥ कोणासी अनर्थ सांगों हा ॥ ६ ॥ असो नाहाणी मोकळी करिती असुर ॥ परी कांहींच न ये बाहेर ॥ म्हणती आजि देवीनें समग्र ॥ ग्रासिलें हाचि निर्धार पैं ॥ ७ ॥ वृद्ध वृद्ध असुर बोलत ॥ कैंची देवी मांडिला अनर्थ ॥ इंहीं चोरूनि आणिला रघुनाथ ॥ बरवा अर्थ दिसेना ॥ ८ ॥ रावणें चोरिली सीता सुंदर ॥ तेथें अकस्मात आला एक वानर ॥ तेणें नगर जाळूनि समग्र ॥ केला संहार बहुतांचा ॥ ९ ॥ तैसेंच मांडलें येथ ॥ ऐसें बोलोनि बुद्धिवंत ॥ निजस्थानासी त्वरित ॥ जाते जाहले ते काळीं ॥ ११० ॥ असो इकडे अन्नाचे पर्वत ॥ ओतितां असुर भागले समस्त ॥ परी देवी नव्हेच तृप्त ॥ पुरें न म्हणे सर्वथा ॥ ११ ॥ मग घातलें शुद्ध जळ ॥ सवेंचि अर्पिलें तांबूल ॥ तेव्हां हांक फोडूनि प्रबळ ॥ रुद्ररूपिणी बोलतसे ॥ १२ ॥ म्हणे मी तुष्टल्यें आजि पूर्ण ॥ तुम्हांसी अक्षयपद देईन ॥ तुम्ही आणि लंकापति रावण ॥ करीन समान दोहींचें ॥ १३ ॥ माझी प्रसन्नता लवलाह्या ॥ आतांच येईल प्रत्यया ॥ ऐसे शब्द देवीचे परिसोनियां ॥ शाहाणे चालिले गृहासी ॥ १४ ॥ देवी म्हणे याउपरी ॥ राम सौमित्र आणा झडकरी ॥ सगळेचि घाला देउळाभीतरीं ॥ याउपरी कौतुक पाहा ॥ १५ ॥ सच्चिदानंद रघुवीर ॥ ज्याचिया स्वरूपा नाहीं पार ॥ जो वेदशास्त्रांसी अगोचर ॥ त्यास गिळीन सगळाचि ॥ १६ ॥ ऐसे शब्द देवीचे ऐकोन ॥ हर्षले अहिमही दोघेजण ॥ वीस कोटी असुर चालिले घेऊन ॥ रामलक्ष्मण आणावया ॥ १७ ॥ रविकुळींचीं निधानें दोन्ही ॥ ठेविलीं नागपाशीं आकर्षूनी ॥ तीं सोडोनियां ते क्षणीं ॥ रथासी दृढ बांधिले ॥ १८ ॥ मग काढिलें मोहनास्त्र ॥ सावध जाहले रामसौमित्र ॥ राजीवाक्ष उघडी नेत्र ॥ तों सभोंवते असुर दाटले ॥ १९ ॥ श्रीराम सौमित्रासी बोले ॥ बा रे शत्रूंनीं आपणासी आणिलें ॥ आमुचे धनुष्यबाण हिरोनि नेले ॥ रथीं बांधिलें दृढ आम्हां ॥ १२० ॥ जानकीसारिखें चिद्रत्न ॥ गेलें दुःखसागरीं बुडोन ॥ भरत त्यागील आतां प्राण ॥ हें वर्तमान जातांचि ॥ २१ ॥ कौसल्या सुमित्रा दोघीजणी ॥ प्राण देतील ऐकतांक्षणीं ॥ वसिष्ठादि महामुनी ॥ दुःखचक्रीं पडतील ॥ २२ ॥ बिभीषण सुग्रीव हनुमंत ॥ नळ नीळ अंगद जांबुवंत ॥ माझे प्राणसखे समस्त ॥ प्राण देतील ऐकतां ॥ २३ ॥ देव समस्त बंदीं पडले ॥ त्यांचे

---

१ पेटला. २ अर्पिती. ३ लोणी. ४ मोरी. ५ पानसुपारीचा विडा. ६ ज्यास नाश नाहीं तें. ७ प्रत्यक्ष न दिसणारा. ८ अस्त्रविशेष, नागाकृति एक बंधनाचें साधन.

धैर्यदुर्ग आजि खचले ॥ क्षुधित पात्रावरूनि उठविले ॥ तैसें झालें देवांसी ॥ २४ ॥ आतां असावें धैर्य धरून ॥ जरी संकटीं पावेल उमारमण ॥ तरी हें क्षणमात्रें विघ्न ॥ निरसोनि जाईल सौमित्रा ॥ २५ ॥ जो साक्षात रुद्रावतार ॥ तो आमुचा हनुमंत साचार ॥ येथें जरी पावता सत्वर ॥ तरी असुर संहारिता ॥२६॥ साक्षात शेष नारायण ॥ अवतारी पुरुष रामलक्ष्मण ॥ समयासारिखें वर्तमान ॥ दाविती खूण जाणिजे ॥ २७ ॥ असो राक्षसीं रामसौमित्र ॥ रथीं बांधिले दृढ सत्वर ॥ सिंदूरवर्ण पुष्पहार ॥ गळां घातले तेधवां ॥२८॥ वरी उधळिती शेंदूर ॥ पुढें होतसे वाद्यांचा गजर ॥ नग्न शस्त्रें करून समग्र ॥ असुर हांका फोडिती ॥ २९ ॥ चालविले तेव्हां मिरवत ॥ तंव नगरलोक आले समस्त ॥ पाहावया श्रीरघुनाथ ॥ एक चढती गोपुरीं[1] ॥१३०॥ देखतां दोघे सुकुमार ॥ लोकांसी न धरवे गहिंवर ॥ नेत्रीं स्रवों लागलें नीर ॥ हाहाकार जाहला ॥ ३१ ॥ नरनारी आक्रंदत ॥ एकचि वर्तला आकांत ॥ चराचर[2] जीव समस्त ॥ पाहूनि रघुनाथ शोक करिती ॥ ३२॥ तीन प्रदक्षिणा करून ॥ देउळीं आणिले दोघेजण ॥ देवीचीं कपाटें उघडून ॥ आंत लोटोनि दीधले ॥ ३३ ॥ कपाटें देऊन[3] पुढतीं ॥ राक्षस गोंधळ घालिती ॥ हातीं दिवट्या घेऊनि नाचती ॥ मद्य प्राशिती उन्मत्त ॥ ३४ ॥ इकडे देउळांत रामलक्ष्मण ॥ पाहाती देवीसी विलोकून ॥ तंव तिनें पसरिलें वदन ॥ मुख जैसें काळाचें ॥ ३५ ॥ हांक दीधली भयंकर ॥ म्हणे तुम्ही दोघे राजपुत्र ॥ तुम्हांसी गिळीन सत्वर ॥ तरी स्मरण करा कुळदैवत ॥ ३६॥ तुमचा प्राणसखा असेल पाहीं ॥ त्यासी चिंतावें देहांतसमयीं ॥ यावरी तो जनकजांवई[4] ॥ काय बोलता जाहला ॥ ३७ ॥ जरी अनर्थीं पडिले भक्त ॥ तरी माझें स्मरण करीत ॥ तो मी आजि रघुनाथ ॥ संकटीं स्मरूं कोणासी ॥ ३८॥ तरी माझिया प्राणांचा प्राण ॥ जिवलग सखा वायुनंदन ॥ तो असता तरी विघ्न ॥ कदा न लागतें आम्हांसी ॥ ३९ ॥ आतां मारुतीऐसा स्नेह विशेष ॥ माये तूंचि करीं कां आम्हांस ॥ कीं जननी पाळी बाळकांस ॥ प्रीति बहुत धरूनियां ॥१४०॥ ऐकतां रघुपतीचें वचन ॥ कपीचे नेत्रीं लोटलें जीवन ॥ स्फुंदस्फुंदोनि वायुनंदन ॥ धरी चरण रामाचे ॥४१॥ तेणें नयनोदकेंकरून ॥ प्रक्षाळिले रामचरण ॥ मग तो सीताशोकहरण[5] ॥ रूप आपुलें प्रकट करी ॥ ४२ ॥ दृष्टीं देखतां हनुमंत ॥ प्रेमें दाटला रघुनाथ ॥ उठोनि हृदयीं आलिंगीत ॥ काय दृष्टांत देऊं तेथें ॥ ४३ ॥ कवींनीं तर्क केले बहुत ॥ परी त्या सुखास नाहीं दृष्टांत ॥ पाठिराखा कैवारी भक्त ॥ मारुतीऐसा नव्हेचि ॥ ४४॥ मारुतीस म्हणे रघुवीर ॥ म्यां घेतले अनंत अवतार ॥ परी तुझे न विसरें उपकार ॥ कल्पांतींही हनुमंता ॥ ४५ ॥ तुझिया उपकारा नाहीं मिती ॥ काय काय आठवूं मारुती ॥ असो यावरी ऊर्मिलापती[6] ॥ हनुमंतासी भेटला ॥ ४६ ॥ श्रीराम म्हणे हनुमंता ॥ कैसे शत्रु वधावे आतां ॥ येरू म्हणे तुम्हीं चिंता ॥ न करावी कांहीं मानसीं ॥ ४७॥ तुम्ही मागें असा लपोन ॥ एकेक असुर बोलावून ॥ तयांचीं शिरें छेदून ॥

१ उंच माडीवर. २ सजीव व निर्जीव जें सर्व पदार्थमात्र तें. ३ बंद करून. ४ श्रीराम. ५ मारुती. ६ लक्ष्मण.

अहंदशकंधर ॥ विजयरूप सर्वदा ॥ ९२ ॥ रामविजय मांदुस आली ॥ आंत होतीं चाळीस कोहेळीं ॥ नवरत्नद्रव्यें पूर्ण भरलीं ॥ मज दीधलीं ब्रह्मानंदें ॥ ९३ ॥ पळालें भवदुःखदरिद्र ॥ भाग्य घरा आलें अपार ॥ कीं ग्रंथ हा पंढरीनगर ॥ दृष्टांत अपार यात्रा तेथें ॥ ९४ ॥ रामविजय रत्नखाणी ॥ वर्णितां धन्य जाहली वाणी ॥ ब्रह्मानंदकृपेंकरूनी ॥ ग्रंथ सिद्धीस पाववीला ॥ ९५ ॥ आनंदसांप्रदाय पूर्ण ॥ वाढत आलें मुळींचें ज्ञान ॥ सृष्टीचे आदिकाळीं कमलासन ॥ उपदेशिला नारायणें ॥ ९६ ॥ पद्मोद्भवें तेंचि ज्ञान ॥ अत्रीस दिधलें संपूर्ण ॥ त्याचे पोटीं आदिपुरुष जाण ॥ दत्तात्रेय अवतरला ॥ ९७ ॥ दत्तात्रेयें ज्ञान शुद्ध ॥ सांगूनि बोधिला सदानंद ॥ तेथूनि रामानंद प्रसिद्ध ॥ यतीश्वर अगाध पैं ॥ ९८ ॥ तेथोनि मंगलानंद ईश्वर ॥ गंभीर ज्ञानानंद दिवाकर ॥ सहजानंद योगेश्वर ॥ कल्याणधामवासी जो ॥ ९९ ॥ तेथूनि पूर्णानंद महायतिराज ॥ जो तपोज्ञानें तेजःपुंज ॥ तेथोनि दत्तानंद यति सहज ॥ पूर्ण दत्तात्रेय अवतार ॥ २०० ॥ त्या दत्तात्रेयाचे उदरीं शुद्ध ॥ पूर्ण अवतरला ब्रह्मानंद ॥ पिता आणि गुरु प्रसिद्ध ॥ तोचि माझा जाणिजे ॥ १ ॥ पंढरीहूनि चार[१] योजनें दूरी ॥ नैरृत्यकोनीं नाझरें नगरीं ॥ तेथील देशलेखक[४] निर्धारीं ॥ ब्रह्मानंद पूर्वाश्रमीं ॥ २ ॥ मग पंढरीस येऊन ॥ विधिपूर्वक केलें संन्यासग्रहण ॥ भीमातीरीं समाधिस्थ पूर्ण ॥ ब्रह्मानंद यतिराव ॥ ३ ॥ तो ब्रह्मानंद पूर्ण पिता ॥ सावित्री नामें माझी माता ॥ श्रीधरें वंदोनियां उभयतां ॥ रामविजय ग्रंथ संपविला ॥ ४ ॥ शके सोळाशें पंचवीस ॥ सुभानु नाम संवत्सरास ॥ भानुसप्तमी शुद्ध विशेष ॥ श्रावण मास विख्यात पैं ॥ ५ ॥ पंढरीक्षेत्रीं निश्चयेंसीं ॥ ग्रंथ संपविला ते दिवसीं ॥ लेखक आणि श्रोतयांसीं ॥ कल्याण असो सर्वथा ॥ ६ ॥ सुभानु संवत्सर भानुवार ॥ भानुवंशीं जन्मला रघुवीर ॥ भानु आणि रोहिणीवर ॥ तोंवरी ग्रंथ असो हा ॥ ७ ॥ ब्रह्मानंदा पांडुरंगा ॥ श्रीधरवरदा पूर्ण अभंगा ॥ पुराणपुरुषा भक्तभवभंगा ॥ श्रोता वक्ता तूंचि पैं ॥ ८ ॥ स्वस्ति श्रीरामविजयग्रंथ सुंदर ॥ संमत वाल्मीकनाटकाधार ॥ सदा परिसोत भक्त चतुर ॥ चत्वारिंशत्तमोध्याय गोड हा ॥ २०९ ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीदत्तात्रेयार्पणमस्तु ॥ शुभं भवतु ॥ ॥ अ० ॥ ४० ॥ ॥ ओव्या ॥ २०९ ॥ उत्तरकांड समाप्त ॥

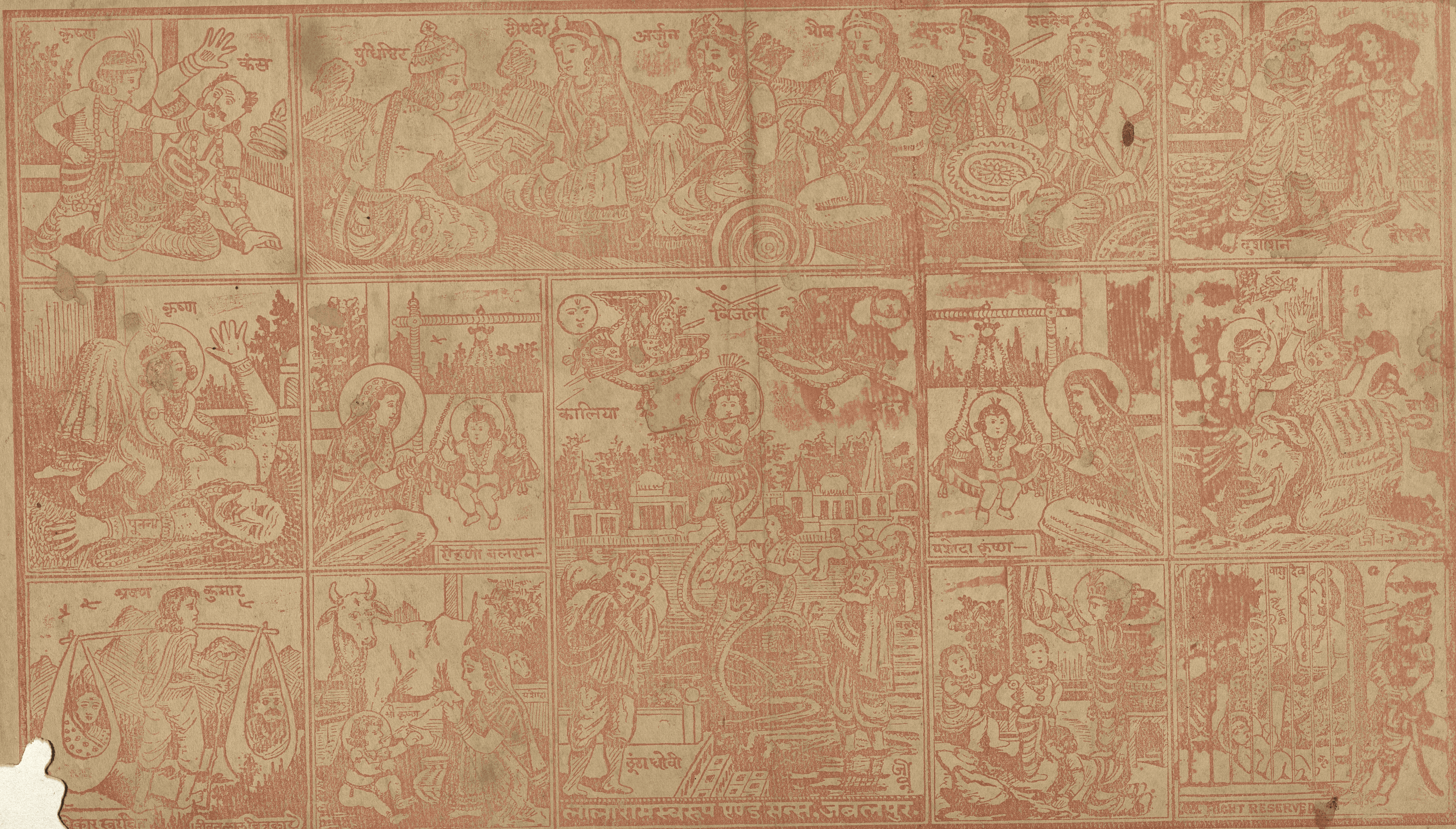
१ मोठी पेटी. २ अध्यायरूप ठेवे. ३ सोळा कोश. ४ कुळकर्णी.

हा ग्रंथ मुंबईंत "निर्णयसागर" छापखान्याचे मालक पांडुरंग जावजी यांनीं

छापून प्रसिद्ध केला. शके १८५५, सन १९३३.

पब्लिशरः–पांडुरंग जावजी. प्रिंटरः–रामचंद्र येसू शेडगे. } निर्णयसागर प्रेस, घर नंबर २६।२८ कोलभाट लेन, मुंबई.

आदौ दवकि देव गर्भ जननम् गोपी गृहे वर्धनम् । माया पूतन जीव ताप हरणम् गोवर्धनोद्धारणम् ॥ कंसच्छेदन कौरवादि हननम् कुन्ती सुता पालनम् । एतद्धि भागवत पुराण कथित श्रीकृष्ण लीलामृतम् ॥

॥ इति श्रीरामविजयः समाप्तः ॥

[OrderDescription]
,CREATED=14.08.20 11:25
,TRANSFERRED=2020/08/14 at 14:13:46
,PAGES=435
,TYPE=STD
,NAME=S0003498
,Book Name=M-3064-ATH SHRIRAM VIJAY
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF

FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF

FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF

FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF

FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF

FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF

FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
,FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF

FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF
,FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF
,FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF

FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
,FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF
,FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF
,FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
,FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF

FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF
,FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
,FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF

FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF
,FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
,FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF
,FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF
,FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF

FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF
,FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF
,FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
,FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF
,FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF
,FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
,FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF

FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,FILE416=00000416.TIF
,FILE417=00000417.TIF
,FILE418=00000418.TIF
,FILE419=00000419.TIF
,FILE420=00000420.TIF
,FILE421=00000421.TIF
,FILE422=00000422.TIF
,FILE423=00000423.TIF
,FILE424=00000424.TIF
,FILE425=00000425.TIF
,FILE426=00000426.TIF
,FILE427=00000427.TIF
,FILE428=00000428.TIF
,FILE429=00000429.TIF
,FILE430=00000430.TIF
,FILE431=00000431.TIF
,FILE432=00000432.TIF
,FILE433=00000433.TIF
,FILE434=00000434.TIF
,FILE435=00000435.TIF
,